ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

XLI

2004

IAŞI
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

Tom XLI, 2004

S U M A R

STUDII ŞI ARTICOLE

ŞTEFAN CEL MARE – 500 DE ANI DE LA MOARTE

MIHAI CHIPER, *Ştefan cel Mare în memoria generaţiei paşoptiste* 1
DUMITRU VITCU, *„Preistoria“ unui monument: statuia ecvestră a lui Ştefan cel Mare din Iaşi* 21
ANDI MIHALACHE, *Ştefan cel Mare în cultura istorică a începutului de secol XX* 31
RADU FILIPESCU, *Oltea Doamna în opinia publică modernă şi contemporană* 67
DAN PRODAN, *Relaţiile moldo-otomane din timpul lui Ştefan cel Mare în istoriografia românească* 79

ORAŞUL ÎN EVUL MEDIU

LAURENŢIU RĂDVAN, *Contribuţii privitoare la formarea oraşelor din Ţara Românească* 97
PETRONEL ZAHARIUC, *Ctitorii bisericii Sfântul Dimitrie (Balş) din Iaşi* 121
MARIUS CHELCU, *Aspecte din istoria breslelor ieşene: bărbierii şi cioclii* 133

MODERNIZAREA: DIRECŢII, ACTORI, AVATARURI

VICTOR NEUMANN, *Mémoire d'un mot: le concept de peuple. Commentaires sur l'origine et l'évolution des sens chez Jules Michelet* 143
DINU BALAN, Naţional şi social *în paginile revistei „Conservatorul“ (1856-1857)* 161
MIRELA CHIOVEANU, *Prezenţa publică feminină la cumpănă de veacuri: de la asociaţiile culturale la emanciparea feministă* 171
CONSTANTIN BĂRBULESCU, *Modernizarea lumii rurale româneşti. Dimensiunea igienică şi sanitară* 189
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *Instituirea dreptului de vot universal în Bucovina în primul deceniu al secolului XX. Implicaţii politice şi naţionale* 205

RELAŢII INTERNAŢIONALE

VENIAMIN CIOBANU, *«Nizam-I-Djedid» (le Nouvel Ordre) dans la vision d'un diplômate suèdois* 215
RUXANDRA MOAŞA-NAZARE, *Negustorii greci în cadrul politicii comerciale a Imperiului habsburgic (secolele XVIII-XIX)* 225
GH. CLIVETI, *Aranjamentul politico-teritorial european de la 1814-1815. Problema garanţiei generale* 247
LIVIU BRĂTESCU, *I.C. Brătianu şi problema prinţului străin* 263
DUMITRU IVĂNESCU, *Relaţii româno-polone în timpul domniei lui Al. I. Cuza (1859-1866)* 279
CLAUDIU LUCIAN TOPOR, *Germania şi criza raporturilor româno-austro-ungare (1912-1913)* 295
OTTMAR TRAŞCĂ, *Relaţiile româno-ungare şi problema Transilvaniei (1940-1944)* 311
PAUL NISTOR, *George Kennan şi geopolitica „Războiului Rece“* 351

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLI, 2004, p. I–VI, 1–732

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PUBLIC ŞI PRIVAT ÎN ROMÂNIA „DEMOCRAT POPULARĂ“

SORIN D. IVĂNESCU, *Influenţa ideologiei asupra mediului urban în timpul „democraţiei populare“* 361
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, *Elemente de viaţă privată în legislaţia Republicii Populare Române. „Legea Cultelor“ şi Codul Familiei* 367
CĂTĂLIN TURLIUC, *Festivalul internaţional al tineretului de la Bucureşti (1953) şi raportul public-privat în România „democraţiei populare“* 375
MIHAI CHIPER, *Film şi propagandă la Iaşi în primii ani ai „democraţiei populare“* 383

ANII REPRESIUNII COMUNISTE

DORIN DOBRINCU, *Fapte uitate: Iaşul şi rezistenţa anticomunistă (1946-1950)* 389
GABRIEL CATALAN, MIRCEA STĂNESCU, *Din istoria Securităţii* 413
SORIN D. IVĂNESCU, *Metodele de lucru ale Securităţii şi consecinţele lor în societatea românească postbelică* 437
DUMITRU ŞANDRU, *Gospodăria agricolă Pechea, judeţul Galaţi (1949-1989)* 457

ISTORIA ISTORIOGRAFIEI

DANIEL NAZARE, *Consideraţii cu privire la începuturile slavisticii româneşti: parcurs, protagonişti, polemici* 483
LEONIDAS RADOS, *Societatea „Junimea“ şi interesul pentru studiile bizantine* 513
MIHAI CHIOVEANU, *„Cariera“ unui subiect incomod. Marile paradigme în studierea fascismului* 529
BOGDAN MOŞNEAGU, *Istoria bisericească la Institutul Teologic din Bucureşti (1948-1953)* 551
STELIU LAMBRU, *Naţiune şi istoriografie în „Epoca de Aur“. Conceptul de* naţiune socialistă 563
CRISTIAN VASILE, *Problema desfiinţării Bisericii Greco-Catolice în istoriografia română după 1989* 581
GABRIEL LEANCA, *Geografii culturale şi colonizări narative. Perspective istoriografice în orizont imagologic* 591

ADDENDA ET CORRIGENDA

PETRONEL ZAHARIUC, *Un răspuns. Documente privitoare la istoria Iaşilor* 603

RECENZII

PLINIUS, *Naturalis historia. Enciclopedia cunoştinţelor din Antichitate*, I (2001), II (2001), III (2002), IV (2003), V (2004) (Nelu Zugavu) 609
P. P. PANAITESCU, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II (Cătălina Chelcu) 618
IOAN D. APOSTU, *Un sat medieval din fostul judeţ Botoşani: Feredeni (1590-1864)* (Bogdan Moşneagu) 620
MIRCEA SOREANU, *Marii viziri Köprülü (1656- 1710)* (Marius Chelcu) 622
ŞTEFAN LEMNY, *Întâlniri cu istoria în secolul XVIII* (Cătălina Chelcu) 624
MAURICE DE SAXE, *Mes Rêveries suivies d'un choix de correspondance politique, militaire et privée* (Emanuel Constantin Antoche) 625
PAUL LINDENBERG, *Carol I* (Liviu Brătescu) 630
PASCAL DELWIT, *Liberalisme şi partide liberale în Europa* (Liviu Brătescu) 632
PAUL JOHNSON, *O istorie a lumii moderne: 1920-2000* (Adrian Cioflâncă) 633
LUCIAN LEUŞTEAN, *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe“ (1920-1923)* (Bogdan-Alexandru Schipor) 635
FLORIN ANGHEL, *Construirea sistemului „Cordon Sanitaire“. Relaţii româno-polone (1919-1926)* (Bogdan-Alexandru Schipor) 637
ANTONY BEEVOR, *The Spanish Civil War* (Betinio Diamant) 639

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SHEILA FITZPATRICK, *Everyday Stalinism, Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s* (Betinio Diamant) 642
REBECCA HAYNES, *Politica României faţă de Germania între 1936 şi 1940* (Ionel Sîrbu) 644
ALEX MIHAI STOENESCU, *Armata, Mareşalul şi Evreii* (Betinio Diamant) 646
ION CALAFETEANU, *Politică şi exil (1946-1950). Din istoria exilului românesc* (Daniel Lambru) 648
BOGDAN MURGESCU, *A fi istoric în anul 2000* (Ana Maria Negoi) 652
THOMAS W. LIPPMAN, *Madeleine Albright and the New Diplomacy* (Betinio Diamant) 653
CĂTĂLIN TURLIUC, *Destine întrepătrunse* (Paul Nistor) 656
VALERIU D. COTEA (coord.), *Omagiu înaintaşilor* (I. Saizu) 657

NOTE BIBLIOGRAFICE

VENIAMIN CIOBANU (ed.), *Romanian and Polish Peoples in East-Central Europe (17th-20th Centuries)* (Cătălina Mihalache) 659
GHEORGHE PLATON, VENIAMIN CIOBANU, *Idées politiques et mentalités en Pologne et en Roumanie entre l'Orient et l'Occident (XVIII–XX siècles)* (Bogdan Moşneagu) 660
LAURA STANCIU, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)* (Alexandru Istrate) 661
DUMITRU IVĂNESCU, CĂTĂLIN TURLIUC, FLORIN CÂNTEC (ed.), *Vârstele Unirii. De la conştiinţa etnică la unitatea naţională* (Gabriel-Eugen Benedek) 662
IOAN SCURTU (coord.), *Marea Unire din 1918 în context european* (Bogdan-Alexandru Schipor) .. 663
DUMITRU VITCU, DUMITRU IVĂNESCU, CĂTĂLIN TURLIUC, *Modernizare şi construcţie naţională în România. Rolul factorului alogen (1832-1918)* (Gabriel-Eugen Benedek) 664
SEBASTIAN HAFFNER, *Geschichte eines Deutschen, Die Erinnerungen (1914-1933); Von Bismarck zu Hitler* (Betinio Diamant) 665
ANATOL PETRENCU (ed.), *Polonezii în anii celui de-al doilea război mondial. Culegere de documente* (Bogdan-Alexandru Schipor) 667
RODICA SOLOVEI, *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic şi cultural (19 august 1941 – 29 ianuarie 1944)* (Dan Constantin Mâţă) 668
CĂTĂLIN TURLIUC, MARIA NICOLETA TURLIUC (ed.), *Condiţia femeii în societatea modernă* (Gabriel-Eugen Benedek) 669
RODICA WEIDNER-CIUREA, *Iaşul copilăriei mele* (Radu Filipescu) 670
CODRIN VALENTIN CHIRICA, *La République de Moldavie entre la Russie et l'Europe* (I. Saizu) 672
RUXANDRA CESEREANU, *Imaginarul violent al românilor* (Liviu Brătescu) 673
LUCIAN BOIA, *România: ţară de frontieră a Europei* (Adrian Cioflâncă) 674
JEAN-FRANÇOIS REVEL, *Marea paradă. Eseu despre supravieţuirea utopiei socialiste* (Adrian Cioflâncă) 675
FREDERICK KELLOGG, *Drumul României spre independenţă* (Claudiu Lucian Topor) 675

REVISTA REVISTELOR

„Historia Urbana", tomul VIII (2000), nr. 1-2 (Laurenţiu Rădvan) 677
„Despre Holocaust şi Comunism. Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă", volumul I, 2002 (Andrei Muraru) 678
„Revue historique de droit français et étranger", n. 4, octobre-décembre, 2002 (Betinio Diamant) 683
„Provincia", nr. 3, 2002 (Liviu Brătescu) 685
„Studia Politica. Romanian Political Science Review / Revista Română de Ştiinţă Politică", vol. II, No. 4, 2002 (Nicolae Mihai) 686
„Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi – Istorie", serie nouă, tom XLVIII-XLIX, 2002-2003 (Andrei Muraru) 688
„Revue historique de droit français et étranger", nr. 1, janvier-mars, 2003 (Betinio Diamant) 689
„Revue historique de droit français et étranger", n. 3, juillet-septembre, 2003 (Betinio Diamant) 690
„Revue historique de droit français et étranger", n. 4, octobre-décembre, 2003 (Betinio Diamant, Elena Blîndu) 693
„International Textbook Research", vol. 25, nr. 1-2, 2003 (Cătălina Mihalache) 694

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Strabon. Bulletin d'Information Historique", Tome I, Numero 1, Janvier-Juin 2003 (Cătălina Mihalache) 695
„Altera", IX, 22-23, 2003 (Liviu Brătescu) 696
„Russia in Global Affairs" („Rusia în relațiile globale"), Moscova, nr. I-VI, ianuarie 2003-iunie 2004 (Paul Nistor) 697

VIAȚA ŞTIINȚIFICĂ

Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" în anul 2003 (Dumitru Ivănescu) 699
Workshop for new doctoral research on the history of Southeast Europe, Sofia, 26-28 June, 2003 (Alexandru Zub) 707
„Iuliu Maniu – 50" (Alexandru Zub) 708
Stagiu de documentare în Germania, 1-31 mai 2003 (Cătălina Mihalache) 709
Călătorie de documentare ştiințifică în Federația Rusă (30 mai-23 iunie 2003) (Cătălina şi Marius Chelcu) 709
„Harry Potter. History & Performance", 7 mai 2004 (Cătălina Mihalache) 711

ANIVERSĂRI

Lucian Boia – 60 (Andi Mihalache) 713
Dumitru Ivănescu – 65 (Andi Mihalache) 715
K. Zach – 65 (Alexandru Zub) 718
Alexandru Zub – 70 (Gh. Platon) 720
Alexandru Zub la 70 de ani (Ovidiu Pecican) 722
Dumitru Şandru – 70 (I. Saizu) 723
Ioan Caproşu – 70 (Petronel Zahariuc) 725

IN MEMORIAM

Valeriu Florin Dobrinescu (I. Saizu) 727
Gheorghe Pungă (Petronel Zahariuc) 729

ABREVIERI 731

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE «A. D. XENOPOL»

Tome XLI, 2004

SOMMAIRE

ÉTUDES ET ARTICLES

ÉTIENNE LE GRAND – 500 ANS DEPUIS LA MORT

MIHAI CHIPER, *Etienne le Grand dans la vision de la génération de 1848* 1
DUMITRU VITCU, *«La préhistoire» d'un monument: la statue équestre d'Etienne le Grand de Iassy* 21
ANDI MIHALACHE, *Etienne le Grand dans la culture historique des premières années du XX-ième siècle*..... 31
RADU FILIPESCU*, Oltea Doamna dans l'opinion publique moderne et contemporaine* 67
DAN PRODAN, *Les relations moldo-ottomanes pendant le règne d'Etienne le Grand dans l'historiographie roumaine*..... 79

LA VILLE PENDANT LE MOYEN ÂGE

LAURENȚIU RĂDVAN, *Contributions concernant la formation des villes dans la Valachie* 97
PETRONEL ZAHARIUC, *Les fondateurs de l'église Saint Dimitrie (Balş) de Iassy* 121
MARIUS CHELCU, *Aspects de l'histoire des corporations profesionnelles de Iassy: les barbiers et les croque-morts* 133

LA MODERNISATION: DIRECTIONS, ACTEURS, AVATARS

VICTOR NEUMANN, *Mémoire d'un mot: le concept de peuple. Commentaires sur l'origine et l'évaluation des sens chez Jules Michelet* 143
DINU BĂLAN, National *et* social *dans les pages de la revue «Le Conservateur» (1856-1857)* 161
MIRELA CHIOVEANU, *La présence publique féminine au carrefour des siècles: depuis les associations culturelles jusqu'à l'émancipation féministe* 171
CONSTANTIN BĂRBULESCU, *La modernisation du monde rural roumain. La dimension hygiénique et sanitaire* 189
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *L'institution du droit de vote universel en Bucovine dans la première décennie du XX-ième siècle. Implications politiques et nationales* 205

RELATIONS INTERNATIONALES

VENIAMIN CIOBANU, *«Nizam-I-Djedid» (le Nouvel Ordre) dans la vision d'un diplomate suédois* 215
RUXANDRA MOAŞA-NAZARE, *Les marchands grecs dans le cadre de la politique commerciale de l'Empire des Habsbourg (XVIII-XIX-ième siècles)* 225
GH. CLIVETI, *L'arrangement politico-territorial européen de 1814-1815. Le problème de la garantie générale* 247
LIVIU BRĂTESCU, *I. C. Brătianu et le problème du prince étranger* 263
DUMITRU IVĂNESCU, *Relations roumaines-polonaises pendant le règne d'Al. I. Cuza (1859-1866)* ... 279
CLAUDIU LUCIAN TOPOR, *L'Allemagne et la crise des rapports roumains-austro-hongrois (1912-1913)* 295
OTTMAR TRAŞCĂ, *Les relations roumaines-hongroises et le problème de la Transylvanie (1940-1944)* 311
PAUL NISTOR, *George Kennan et la géopolitique de la «Guerre Froide»*..... 351

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLI, 2004, p. I–VI, 1–732

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PUBLIC ET PRIVÉ DANS LA ROUMANIE «DÉMOCRATO-POPULAIRE»

SORIN D. IVĂNESCU, *L'influence de l'idéologie sur le milieu urbain pendant la «démocratie populaire»* 361
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, *Éléments de vie privée dans la législation de la République Populaire Roumaine. «La loi des Cultes» et le Code de la Famille* 367
CĂTĂLIN TURLIUC, *Le Festival international de la jeunesse de Bucarest (1953) et le rapport public-privé dans la Roumanie de la «démocratie populaire»* 375
MIHAI CHIPER, *Film et propagande à Iassy pendant les premières années de la «démocratie populaire»* 383

LES ANNÉES DE LA RÉPRESSION COMUNISTE

DORIN DOBRINCU, *Actions oubliées: La ville de Iassy et la résistance anti-comuniste (1946-1950)* 389
GABRIEL CATALAN, MIRCEA STĂNESCU, *De l'histoire de la Securitate* 413
SORIN D. IVĂNESCU, *Modèles de travail de la Securitate et leurs conséquences sur la société roumaine de l'après-guerre* 437
DUMITRU ŞANDRU, *L'Association agricole Pechea, département de Galatzi (1949-1989)* 457

L'HISTOIRE DE L'HISTORIOGRAPHIE

DANIEL NAZARE, *Considérations concernant les débuts de la recherche roumaine dans le domaine des peuples slaves: parcours, protagonistes, polémiques* 483
LEONIDAS RADOS, *La société «Junimea» et l'intérêt pour les études byzantines* 513
MIHAI CHIOVEANU, *«La carrière» d'un sujet incommode. Les grands paradigmes dans l'étude du fascisme* 529
BOGDAN MOŞNEAGU, *L'histoire ecclésiastique à l'Institut de Téologie de Bucarest (1948-1953)* 551
STELIU LAMBRU, *Nation et historiographie pendant «L'Époque d'Or». Le concept de* nation socialiste 563
CRISTIAN VASILE, *Le problème de la supprimation de l'Eglise Gréco-Catholique dans l'historiographie roumaine après 1989*..... 581
GABRIEL LEANCA, *Géographies culturelles et colonisations narratives. Perspectives historiographiques en horizon imagologique* 591

ADDENDA ET CORRIGENDA

PETRONEL ZAHARIUC, *Une réponse. Documents concernant l'histoire de Iassy* 603

COMPTES RENDUS..... 609
NOTES BIBLIOGRAPHIQUES..... 659
REVUES 677
VIE SCIENTIFIQUE..... 699
ANNIVERSAIRES..... 713
IN MEMORIAM 727
ABREVIATIONS..... 731

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI CHIPER

ŞTEFAN CEL MARE ÎN MEMORIA GENERAȚIEI PAŞOPTISTE

Paşoptismul aduce cu sine o venerație generalizată a trecutului. Subiectele de istorie națională în special, literatura şi iconografia de inspirație istorică, acțiunea de editare a documentelor, momentele comemorative sau articolele program ocupă spații tot mai largi pe măsură ce ne apropiem de momentul paşoptist. Formele şi modalitățile în care generația paşoptistă şi-a reprezentat ceea ce amintea de trecutul național au urmărit fundamentarea unor valori civice şi culturale deopotrivă cu acțiunea politică de prim-plan. Figurile mitizate ale trecutului – Decebal, Traian, Alexandru, Mihai Viteazul sau Ştefan cel Mare – sunt redescoperite, resemantizate ca realitate şi însemnătate istorică. Împreună sau separat, în funcție de provincia istorică de care şi-au legat numele, aceste „personaje" încă vag cunoscute, plutind în conştiința colectivă într-o gamă impresionantă de motive şi semnificații, legende sau pur şi simplu evocări orale, ziceri ori proverbe, devin piloni ai referințelor istorice, eroi de povestiri sau exemple ale patriotismului regional.

Articolul de față încearcă să schițeze câteva posibile răspunsuri la o serie de întrebări: ce ştiau paşoptiştii şi, în general, actorii epocii respective, ce anume erau capabili să-şi amintească despre trecut şi în ce fel au ales să-şi reprezinte trecutul? Ce fel de mijloace erau utilizate pentru a se închipui o relație cu secolele trecute? De ce acest trecut insista pe o serie a figurilor exemplare? În cazul particular al domnului moldovean, până la lansarea sa în literatura cultă, tradițiile l-au răsfățat. Legendele, forme de memorie populară, locuri de care se leagă numele său şi multe dintre evenimentele istoriei îi erau atribuite. Întreaga Moldovă era o ctitorie a lui Ştefan, dar mitul popular al acestuia a circulat cu intensitate şi în Transilvania, precum a arătat-o T.A. Bogdan[1]. Literatura cultă şi primele încercări istoriografice intervin pe două paliere principale ale memoriei. Literatura se inspiră din izvoarele accesibile pe un fond de susținere populară a tradițiilor.

Secolul XIX este, practic, absorbit de câteva preocupări cardinale: cum să i se dea concretețe istorică personajului care plutea vag şi indefinit pretutindeni în memoria populară? Interesul s-a manifestat intens şi s-au căutat răspunsuri fără dubiu prin studii istoriografice, de folclor etc. Care era înfățişarea reală a lui Ştefan? Aşa cum tradiția populară susținea? În ce locuri s-a luptat, de fapt, el? Care erau vestigiile reale ale timpului său? Istoria a trebuit să răspundă la probleme ridicate de tradiția populară. Obsesia Ştefan este întreținută şi de faptul că el servea excelent, ca şi Mihai Viteazul,

[1] Theodor A. Bogdan, *Ştefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde culese din gura poporului*, București, Editura Librăriei Ciurcu Brasso, 1904.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 1–20

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor instrumentări şi simbolizări politice în epoca construcţiei statului naţional şi inventării naţiunii române. Deşi, prin metodele şi practicile specifice, reconstrucţia istorică este independentă de memoria socială, ea poate căpăta şi statutul de călăuzitor, şi, în cele din urmă, poate să formeze într-un mod semnificativ memoria socială a grupurilor[2]. Cu multă atenţie, mai ales pentru perioada la care ne referim, se poate acredita existenţa unui efect de derivare reciprocă a memoriei culturale[3] şi a istoriei acceptate. Astfel concepută, relaţia dintre memorie şi istorie se întrevede ca dialogică: potrivit teoriei hermeneutice a lui Hans Georg Gadamer, memoria colectivă ajunge să înzestreze un context pentru evenimentele cu care istoricul se întâlneşte în cursul investigaţiilor[4]. Din această perspectivă, *„nu există un asemenea lucru ca memorie individuală“*[5]. Deoarece memoria colectivă este mai mult decât un total al memoriilor individuale, nu putem studia marcarea socială a trecutului urmărind cum indivizii trasează fiecare propria versiune asupra istoriei. Metodologic vorbind, memoriile sunt colective atunci când transcend timpul, spaţiul evenimentelor şi capătă propria lor viaţă, separată de circumstanţele originare[6]. Chiar atunci când intelectualii epocii au adâncit perspectiva lor critică asupra evenimentelor trecutului, niciodată nu vor respinge tradiţiile prin intermediul cărora memoria acelor evenimente a fost convocată în prezent[7]. Trecutul adus în atenţia contemporanilor pentru a le sluji, împreună cu formele diverse de recunoştinţă care, la un moment dat, s-au afirmat public şi s-au desfăşurat după un scenariu de-a dreptul divinatoriu, sunt ingredientele care caracterizează cu precădere generaţia paşoptistă.

Tradiţia populară a fost, evident, cea mai importantă colportoare a memoriei lui Ştefan. Cu mult timp înaintea de a ajunge personajul preferat al literaturii, picturii şi istoriografiei, Ştefan a fost eroul nelipsit al tradiţiilor populare şi al unui nenumărat şir de motive şi povestiri, ce l-au păstrat viu în amintire câteva secole. Tudor Vianu observa că, alături de realitatea istorică a personalităţii sale, există o dimensiune legendară şi mitică, care şi-a manifestat înrâurirea asupra generaţiilor ulterioare în funcţie de contextul în care s-a făcut apel la el[8]. Secolul XIX nu face altceva decât să-l redescopere savant pe fostul domnitor[9], fructificând fondul reprezentărilor populare existente.

Importanţa utilizării tradiţiilor, ca surse de informaţii în investigarea trecutului, a fost sesizată de Nicolae Bălcescu în „Cuvânt preliminar despre izvoarele istoriei românilor“, apărut în 1845, în primul volum al Magazinului Istoric pentru Dacia.

[2] Paul Connerton, *How societies remember*, Cambridge University Press, 1989, p. 14.

[3] Conceptul de „*cultural memory*“ a generat discuţii ample în lucrările de specialitate. În cele ce urmează îl vom utiliza potrivit interpretării date de Mieke Bal, ca termen care poate fi folosit atât în accepţiunea de fenomen cultural cât şi în aceea de fenomen individual sau social. Memoria culturală nu este acea memorie pe care pur şi simplu se întâmplă să o purtăm, ci acea memorie pe care o performezi, chiar dacă, în câteva cazuri, asemenea acte nu sunt gândite în mod conştient şi voit. Vezi *Acts of memory. Cultural recall in the Present*, editată de Mieke Bieke Bal, Jonathan Crewe and Leo Spitzer, University Press of New England, Hanover, 1999, p. VII-XVII.

[4] Patrick H. Hutton, *The Role of Memory in the Historiography of French Revolution*, în „History and Theory“, vol. 30, nr. 1, February 1991, p. 59.

[5] Wulf Kansteiner, *Finding Meaning in Memory. A Methodological Critique of Collective Memory Studies*, în „History and Memory“, vol. 41, May 2002, p. 185.

[6] *Ibidem*, p. 189.

[7] *Ibidem.*

[8] Tudor Vianu, *Ştefan cel Mare în literatură*, în „Studii de literatură română“, Bucureşti, Editura Didactică şi pedagogică, 1965, p. 610.

[9] V. Cristian, M. Cojocaru, *Ştefan cel Mare în istoriografia română şi străină în secolul al XIX-lea. Consideraţii preliminare*, în *Istorie şi Civilizaţie. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iaşi, 1988, p. 607.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Liderul revoluționar de mai târziu socotea tradiția ca fiind una dintre izvoarele istoriei, firește, deosebind „adevărul de falsitate pentru a le folosi corect“[10]. Transmiterea orală, din generație în generație, a tradiției şi consemnarea ei la un moment dat în scris, poate fi cu uşurință interpretată ca o formă de memorie populară despre evenimente, dar calitatea ei se alterează pe măsură ce, prin circulația intensă, ea se îndepărtează de locația în care s-au produs evenimentele şi momentele în care sunt pomenite. Sunt, apoi, o serie de tradiții care fie că aparțin diferitelor categorii sociale, fie că au circulat la curte, într-un mediu oficial, interesat să creeze şi să acrediteze anumite legende[11]. Spațiul românesc a fost unul în care s-au vehiculat numeroase tradiții, reprezentând versiunile în care s-au păstrat în amintirea contemporanilor evenimente şi episoade istorice reale ori opinia care şi-au format-o contemporanii despre respectivele fapte. Ele se interferează sau inspiră tradițiile de origine cultă, produse în mediile cărturăreşti, mult timp după evenimente, dar care falsifică realitatea pentru că sunt construcții intelectuale[12]. Critica şi confruntarea cu documentul a arătat că o bună parte din tradiții pot fi şi confirmate cu documente şi izvoare alternative.

Critica întreprinsă de C. Giurescu asupra tradițiilor consemnate de Ion Neculce la un moment dat arată că o parte din legende îşi regăsesc confirmări documentare, altele însă au fost intens deformate sau chiar inventate de imaginația populară, deşi conțin un sâmbure de adevăr[13]. Pentru perioada lui Ştefan, s-au dovedit adevărate, cel puțin în parte, tradiția referitoare la campania din 1476 a sultanului Mahomed al II-lea şi asediul cetății Neamțului, aceea privitoare la sfărâmarea unui tun otoman cu o ghiulea trasă din cetate şi cea referitoare la Daniil Sihastru din Voroneț[14]. În schimb, nu s-a dovedit real episodul pentru care scriitorii secolului XIX vor face o adevărată obsesie, al răspunsului pe care l-ar fi primit Ştefan de la mama sa, venit să se refugieze în Cetatea Neamțului, în urma înfrângerii de la Războieni, pentru că aceasta decedase 11 ani mai devreme, aşa cum arată piatra funerară de la Probota[15]. În ceea ce priveşte rolul pe care l-ar fi jucat Aprodul Purice în lupta de Scheia, din 1486, dintre Ştefan şi pretendentul Petre Hornot, este confirmată de o cronică moldo-germană alcătuită încă din vremea domnitorului[16].

Fără îndoială, capitolul cel mai important care se poate scrie despre Ştefan este cel al memoriilor populare. În contrast cu figura lui Mihai Viteazul, un produs aproape integral al intelectualilor paşoptişti, s-a remarcat că amintirea lui Ştefan cel Mare provine din tradiția cronicărească şi populară[17]. Observația, seducătoare la prima vedere, este doar în parte valabilă. Deşi se baza pe date istorice furnizate de cronici, imaginea paşoptiştilor despre Ştefan cel Mare este structural diferită de aceea a tradiției populare, care îl vede ca erou, ctitor, câteodată personaj de poveste, dar niciodată precursor al unirii, precum la Kogălniceanu, sau unul dintre factorii generatori ai naționalismului românesc. La fel ca Mihai Viteazul, Vasile Lupu, personajul Ştefan este extras din spațiul impersonal al cronicilor şi este angajat în universul afectiv al literaturii, poeziei, teatrului şi istoriografiei. Pentru a surprinde diferența este necesară o succintă şi secvențială inventariere a tradițiilor populare.

[10] „Magazinul Istoric pentru Dacia“, 1845, p. 3.
[11] Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de I. Neculce*, în „Studii de folclor şi literatură“, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, p. 3.
[12] *Ibidem*, p. 4.
[13] *Ibidem,* p. 15-40.
[14] *Ibidem*, p. 13.
[15] *Ibidem*, p. 14.
[16] *Ibidem*, p. 14-15.
[17] Vasile Cristian, M. Cojocariu, *op. cit.*, p. 607.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Memoria populară a secolului XIX a păstrat destul de exact particularităţile fizice şi aptitudinile de conducător ale lui Ştefan[18], deşi versiunile ar fi înclinat mai degrabă să-i exagereze calităţile fizice. Era omul lui Dumnezeu, care ctitorea biserici şi mănăstiri[19], de aceea şi tradiţia creştină îşi pune cu evidentă regularitate amprenta*:* „*n-a murit, s-a înălţat la cer cu trup cu tot ca să-şi dea seama de faptele lui bune şi creştineşti*“[20]. Tradiţia populară cunoştea precis locul înmormântării, la Putna, „alături de sihastrul, sfătuitorul său“[21], împreună cu zeci de locuri reale sau atribuite eronat ale luptelor: Baia, unde s-a zidit Biserica Albă[22], Soci, unde s-a dat bătălia cu Radu cel Furmos, poziţionat fie în Neamţ, fie în Suceava (la Mirosloveşti), fie în apropierea Râmnicului Sărat[23]; bătăliile cu tătarii de la Valea Berheciului (Tecuci)[24], Poiana Dealul Mare[25] sau localizarea diferită a războiului de la Podul Înalt, pe baza unor fortificaţii rămase nedatate, care au fost atribuite evenimentului[26]; la fel este şi legenda bătăliei de la Războieni, a aprodului Purice, seria de Dumbrăvi Roşii din Moldova (răspândite după Neculce)[27]. Transilvania este şi ea un spaţiu în care s-a păstrat foarte prezentă memoria lui Ştefan. Fie că este „crai peste întreg pământul Ardealului“[28] sau „împărat“, „vodă“ al românilor[29], el s-a „bătut cu toate neamurile pământului – muscalii, turcii, cazacii, teuţii, leşii, nemţii“[30]. Sub Ştefan, moldovenii au un rol colonizator, civilizator în Ardeal, pentru că acesta ar fi fost pustiit anterior de invazii[31].

* *
*

În epocă se remarcă faptul că istoria devine furnizoare de argumente pentru reforme sociale şi politice. Într-o statistică realizată de Vlad Georgescu, din cele 208 memorii şi proiecte repertoriale pentru perioada 1769-1830, 46 apelează în sprijinul cererilor lor la istorie[32]. În perioada 1831-1848[33], numele lui Ştefan este invocat de Leonte Radu[34] şi mai insistent într-un amplu memoriu din 1828, al cărui autor a rămas anonim[35]. În acest cadru, recuperarea oficială şi impunerea lui Ştefan în atenţia publică,

[18] „Zice că nu era mare la statură, ci om mărunţel, da-i vorbă că era mare în cap: mare la minte şi cu chibzuială; era mare în sfat şi la fapte“, în S. Theodor Kirileanu, *Amintiri ale poporului despre Ştefan cel Mare,* Bucureşti, Editura Ministerului de Instrucţie Publică, 1904, p. 5.

[19] *Ibidem*, p. 7.

[20] *Ibidem*, p. 9.

[21] *Ibidem*, p. 10.

[22] *Ibidem*, p. 22-23.

[23] *Ibidem*, p. 24.

[24] *Ibidem*, p. 30.

[25] *Ibidem*, p. 31.

[26] *Ibidem*, p. 45-49.

[27] *Ibidem,* p. 53, 73-76, 76-80.

[28] Theodor A. Bogdan, *op. cit*, p. 21.

[29] *Ibidem*, p. 10.

[30] *Ibidem*, p. 35.

[31] *Ibidem*, p. 38. Printre fruntaşii transilvăneni ajunşi în exil în Bucovina se numără Ioan Rusu, care la Suceava se arată încântat de fosta capitală, dar în special de 1castelul celui mai vestit şi eroic principe al Moldovei, Ştefan cel Mare. Vezi V. Netea, *Un nou memorialist paşoptist*, p. 519, 527; apud Apostol Stan, *op. cit*. p. 333.

[32] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines, 1769-1830*, Bucureşti, 1970.

[33] *Ibidem.*

[34] Leonte Radu*, Le programe de la „conjuration confédérativé“, précédé d'un mémoire destine à justifier le mouvement (octombrie 1839)*, în Vlad Georgescu, *op. cit*, p. 120.

[35] Vlad Georgescu, *op. cit*. 173-198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldovenească în special, se leagă de activitatea lui Gheorghe Asachi. El a promovat, în epoca pre-paşoptistă, o anumită imagine, vom vedea nu cea mai fidelă istoriceşte, o imagine corespunzătoare aşteptărilor vremii, care a influenţat mai bine de un secol imaginarul despre Ştefan. Miza a fost de la început una enormă; a-l înfăţişa pe Ştefan, a-i reproduce chipul şi a-l face să circule în anumite medii intelectuale sau educaţionale înseamnă a conferi o realitate legendelor şi a-l face mai palpabil. Portretul lui Ştefan s-a înscris în gama expresiilor spaţiile ale memoriei care încercau să înregistreze imaginile ce aranjează viziunile colective despre trecut[36]. Unul dintre motivele care a privilegiat statutul imaginilor în construcţia memoriei a derivat din excepţionala lor abilitate de a micşora şi, uneori, de a şterge prăpastia dintre experienţa corporală, primară, a martorilor evenimentului şi cea a generaţiilor următoare, care nu au putut asista la experienţa iniţială[37]. În ciuda puterii lor evocative, imaginile au depins de cuvinte pentru a fi înzestrate cu înţeles, deoarece relaţia dintre o imagine şi interpretarea ei trebuia să fie stabilită pentru a avea şanse de popularizare. O dată ce conexiunea a fost realizată şi autentic reprodusă, imaginile, acte ca indicatoare de direcţie, au orientat indivizii ce şi-au amintit să prefere înţelesuri pe calea cea mai rapidă[38].

Procedeul litografiei a fost considerat un mijloc excelent de a răspândi, în număr cât mai mare, scene istorice din trecut. Asachi preţuia litografia nu atât pentru ceea ce putea reprezenta din punct de vedere artistic, cât mai ales pentru facilitatea conferită educatorilor, aceea de a răspândi, în multe exemplare, scene şi imagini capabile să instruiască, să cultive patriotismul. Imaginile nu erau decât un mijloc pedagogic[39]. Litografiile din acea perioadă au o vastă circulaţie, popularizând imaginea cât şi legendele ţesute în jurul figurii domnitorului. Una din preocupările lui Asachi la Academia Mihăileană a fost să constituie un corp de desenatori cu creionul litografic şi condeiul, capabili să compună un tablou istoric şi să-l multiplice în foi, dându-le o largă circulaţie[40]. Nu avem artă dezinteresată, Asachi urmărind împrospătarea amintirii gloriilor trecute ale ţării, prin răspândirea în societate a imaginii strămoşilor, a faptelor memorabile, bătăliilor, ctitoriilor sau exemplelor de viaţă[41]. În scopul familiarizării cu trecutul, el a introdus, în Regulamentul Şcoalelor din Principatul Moldovei din 1835, printre materiile studiate, desenul figurilor istorice[42].

Una dintre cele mai vechi litografii româneşti păstrate, înfăţişând un portret de-al lui Ştefan cel Mare, a fost produsă în anii 1822-1823[43], imediat după revenirea lui Asachi de la Viena. Titlul stampei s-a tradus şi în franceză, semn că era destinată circulaţiei în străinătate: „*Etienne le Grand/ Hospodare et Heros de Moldavie/ il regna depuis l'an 1458 jusq'en 1504 le 2 Juillet*". Prezentarea versificată a fost asumată de Asachi într-o variantă ulterioară care va apare la Institutul Albinei: „*Iată iroul Moldovii cării au fost duios părinte / Şi în cursul vieţii sale neobositul scutitoriu, Umelit în zi de*

[36] Wulf Kansteiner, *op. cit*, p. 191.
[37] *Ibidem.*
[38] Daniel Sherman, *The construction of Memory in Interwar France*, 14, apud Wulf Kansteiner, *op. cit*, p. 191.
[39] Gh. Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Fundaţia regală pentru literatură şi artă, 1942, p. 96.
[40] *Ibidem*, p. 97.
[41] Gh. Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Fundaţia regală pentru literatură şi artă, 1943, p. 37.
[42] Eugen Lovinescu, *Gh. Asachi. Viaţa şi opera sa*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1927, p. 80.
[43] Remus Niculescu, *Gheorghe Asachi şi începuturile litografiei în Moldova*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", 1, 1955, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trimav şi în sirbirea legii sfinte, / Era ager întru arme ca un fulger tunetoriu.“ Chipul înfăţişat pe stampă este nerecognoscibil în prezent, fiind subiectul unor investigaţii laborioase şi controverse istoriografice aprinse pentru a se descoperi modelul după care s-a inspirat Asachi. Cu o faţă mistică, ochii plecaţi, plete revărsate pe umeri şi barba christică, aureolat cu un nimb de raze, Ştefan pare un sfânt surprins într-o stare de meditaţie. Semnele distinctive ale domniei se observă abia la aspectul vestmântului, un amestec de baroc rusesc şi urme ale tradiţiei bizantine[44]. Modelul lui Asachi a fost o pictură pe pânză aflată la mănăstirea Putna, datată la sfârşitul secolului XVIII. O inscripţie descrie contextul în care a fost realizată, după un alt presupus original, la o dată anterioară, oricum o plăsmuire, o copie a icoanelor ortodoxe ale secolului XVI. În fapt, cu această înfăţişare christică, Ştefan va fi memorat şi recunoscut de câteva generaţii. Stampa a circulat intens şi s-a răspândit în ţinuturile locuite de români. În 1830, ea ajunge în redacţia Bibliotecii româneşti de la Budapesta, ocazie cu care, entuziast, Constantin Lecca a zugrăvit o nouă variantă a chipului. De acolo, ea va traversa din nou Carpaţii, la gimnaziul Vasilian, la Iaşi, „*ca să pună în şcoală înaintea tinerimii care să vadă pe iroul cel mare care au fost scutitoriul Moldaviei şi minunat de toată Europa*“[45]. Lecca are marea intuiţie de a-l aduce mai aproape pe personajul Ştefan de realitatea istorică, deposedându-l de aura mistică. În locul unui Ştefan christic apare un personaj istoric. Lecca reia portretul donat colegiului vasilian într-o altă litografie, apărută în 1834, în „Biblioteca românească“, la care adaugă o biografie[46].

Biblioteca lui Zaharia Karkaleki a dat certificatul de autenticitate portretului lui Asachi. S-a observat că el corespundea concepţiei mesianice a epocii, ce vedea în eroul istoric un trimis al providenţei, menit să apere şi să mântuiască norodul. Cel care îi conferă consacrarea în epocă a fost Mihail Kogălniceanu, care îl recomandă litografului „Albinei“, solicitând să-l reproducă în „*Calendar pentru poporul românesc din 1845*“[47]. Fiul lui Asachi, Alexandru, va relua litografia tatălui său. În epoca Unirii va apărea o nouă copie a stampei de la Viena, litografiată în creion de Alexandru Asachi[48]. Portretul va fi cromolitografiat de Carol Popp de Szathmari pentru Albumul Naţional, de unde va pătrunde în manualele şcolare[49]. Sugestiv, imaginea va influenţa decisiv până şi comanda făcută de comitetul pentru ridicarea statui a lui Ştefan cel Mare, care se va opri la tradiţionala, pe atunci, înfăţişare cu barbă şi plete. Primul proiect, iniţiat de caimacamul Teodor Balş, în 1856[50], va fi curmat brusc odată cu moartea acestuia, iar al doilea proiect, concretizat în 1883 (deşi cu doi ani mai devreme se descoperise *Tetraevangheliarul de la Humor*, cu un portret autentic al lui Ştefan), va fi generatorul unor discuţii publice despre veridicitatea chipului domnesc. De fapt, vorbim de capacitatea unor generaţii de a-şi aminti într-un anumit fel, potrivit imaginii vehiculate în epoci diferite, adevărata înfăţişare a domnitorului.

În seria litografiilor lui Asachi se numără şi o reprezentare a mamei lui Ştefan cel Mare, legată de legenda cu mare circulaţie în epocă. Desigur, Asachi s-a inspirat de la

[44] *Ibidem*, p. 75.

[45] „Biblioteca Românească“, 1830, partea a III-a, p. 40. Cf. Barbu Thedorescu, *Constantin Lecca*, Bucureşti, 1938, p. 46; apud Remus Niculescu, *op. cit*, p. 77.

[46] *Viaţa prinţipului eroului Moldaviei Ştefan cel Mare*, în „Biblioteca românească“, 1834, partea VI-a, p. 25-44.

[47] Litografia va fi retipărită în M. Kogălniceanu, *Album istoric şi literar*, Iaşi, 1854; apud Remus Niculescu, *op. cit.*

[48] Remus Niculescu, *op. cit.*, p. 79.

[49] M.C. Florenţiu, *Noţiuni de istoria românilor*, Editura a 9-a, 1879, p. 52.

[50] N. Grigoraş, *Statuia lui Ştefan cel Mare la Iaşi*, în CI, 1972, III, p. 281-308.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dimitrie Cantemir, ocazia fiindu-i oferită de contactele cu pictorii şi decoratorii italieni din vremea studiilor în Italia. În 1812, el îi comandă decoratorului Felice Giani două pânze de mărimi deosebite, una de dimensiuni reduse, alta în mărime naturală, de ultima fiind deosebit de atras generalul Miollis, comandantul Romei pe timpul lui Napoleon, care a şi achiziţionat-o. Varianta mai mică rămâne în posesia lui Asachi, care a adus-o la Iaşi în 1833, încredinţând-o lui I. Muller, „*profesor de desenul figurilor şi a zugrăviturirei istorice*“, ce predă între 1835-1837 desenul la Academia Mihăileană[51]. Apariţia litografiei va fi însoţită şi de o broşură explicativă în limbile română şi franceză, *Descrierea cadrului întâi din istoria Moldovei*[52], în care Asachi povesteşte episodul luptei de la Războieni, cum Ştefan este respins de mamă la cetatea Neamţului şi îndrumat să se sacrifice pentru ţară[53]. Intenţia urmărită de Asachi prin seria de litografii este de a aduce aminte de „*Aceste sentimente (ce) au fost în acea apohă atât de obşteşti Moldovenilor, încât şi femeile era de asemena însufleţite, precum se vede din fapta Doamnei Elene, muma lui Ştefan cel Mare*“[54]. Intenţia normativă este explicită: „*Fapta aceasta ţinteşte asupra ei interesul fieştecăruia om iubitor de Patrie şi de mărire şi mai cu seamă al Moldovenilor, cari prin drit de moştenire se împărtăşesc cu nemuritoarea luadă a iroului lor*“[55]. Ecoul acestor litografii a fost unul semnificativ în epocă. Popularitatea legendei, acreditată cu veridicitate din partea intelectualilor, s-a mărit. „*Sistema domniilor străine ţinea până atunci amorţit tot sentimentul de patriotism în inimile Moldovenilor. De aceea şi cadrul fu văzut însă nu şi preţuit. Dar renaşterea politică fu o scânteie electrică ce trezi sentimentul nobil al patrioţilor*“[56].

Apariţia litografiilor se bucură de reacţii prompte, precum cea publicată în „Albina“ din martie 1834 de către C. Stamati din Basarabia. În 1834, tocmai apăruse o nouă lucrare care-l înfăţişa pe Ştefan cel Mare pe patul de moarte, rostindu-şi testamentul politic, scenă amintită de D. Cantemir, care, împreună cu scena de la mănăstirea Neamţu, îl face pe Stamati să mărturisească că „*au deşteptat în inimile tuturor simţiri, din veacuri adormite; martor am fost a suspcinurilor şi a lăcrămilor ce au ruinat din inimile şi din ochii adevăraţilor compatrioţi, la privirea testamentului politicesc a lui Ştefan Vod*ă“[57]. Însuşi Kiseleff cere Sfatului să cumpere o sută de exemplare din aceste cadre, 25 pentru cancelaria proprie, iar restul să fie împărţite aşezămintelor publice. „*Profesorii vor fi îndatoraţi a da în a lor pardosire, drept temă, descrierile lămuritoare făptuirilor acelor cadre; prin aceasta ei vor afla mijloace de a întipări întru memorie (cugetul) elevilor una din cele mai strălucite epohea istorii patriei lor*“[58]. Aşadar, statul participă într-o măsură deloc de neglijat la construcţia reprezentărilor despre domnul moldovean şi epoca sa.

[51] Gh. Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, Bucureşti 1932, p. 36.

[52] Iaşi, Tipografia Albinei, 1833.

[53] În epocă, povestirea va cunoaşte o largă circulaţie şi va fi reeditată în: „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“, Braşov, 1841, nr. 32, p. 251; *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, par G. Asaky, traduit du Roumain, premiere partie, Iassy, 1859, cuprind şi *Description du tableau representant Etinne le Grand devant la Chateau de St. Germain (Niamtzo)*, p. 155. Naraţiuni ale legendei regăsim în Spilcuitorul Moldo-român, *Tableaux de l'histoire moldave*, Iaşi 1841, nr. 3, p. 74. Un rezumat îl vom întâlni şi în ediţia poezii din 1854: Culegere de poezii a lui Gh. Asachi, Editura a doua adăogită, Iaşi 1854, Editura III adăougită, Iaşi 1863, p. 76-77; apud E. Lovinescu, *Gh. Asachi*, p. 140.

[54] Gh. Asachi *Descrierea cadrului I;* apud Laetitia Cartojan, *Legenda „Mama lui Ştefan cel Mare“,* în „Cercetări literare“, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1943, p. 75.

[55] *Ibidem.*

[56] E. Lovinescu, *op. cit*, p. 215.

[57] „Albina Românească“, 18 Martie 1834, nr. 29, Supliment; apud E. Lovinescu, *op. cit*., p. 105 şi 165.

[58] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, p. 277.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Impactul scenelor descrise în litografiile lui Asachi a fost relatat de către Theodor Codrescu, în *Amintiri despre Gh. Asachi*. În 1834, Asachi organizează la Galați o reprezentație de teatru, la care ar fi trebuit să fie prezent, potrivit lui Codrescu, însuşi domnitorul Mihail Sturdza întors de la Constantinopol, unde se dusese să primească investitura[59]. „*(...) fiind eu şcolar la şcoala publică din Galați (...) Referendul Asachi a dat ordinea să se facă la 120 şcolari cămeşi şi pantaloni de hasa, încinşi cu o cordea albastră, după modelul arcaşilor din timpul lui Ştefan cel Mare dinaintea Cetății Neamțului*“[60]. Sceneta se va dovedi doar o simplă repetiție fără spectacolul de gală. Asachi va relua tema legendei mamei lui Ştefan cel Mare, cu ocazia manifestărilor prilejuite de părăsirea Moldovei de către Kiseleff în 1834, într-o formă publică mult mai sofisticată. Serbarea de omagiu organizată la „Teatrul Varietăților“, condusă de însuşi Asachi, la 10 aprilie 1834, avea un program din care făcea parte şi sceneta *Serbarea păstorilor moldoveni* şi care în „*cântice şi danțuri înfățoşa slava oşteneasc*ă *a vechilor moldoveni, nenoricirile de care această țară adesă ori s-au certat. (...) Piesa au câştigat o deplină mulțămire, mai ales pentru ale sale nemerite aluzii (înțălesuri) foarte bine simțite de o îmbulzire nespusă de privitori*“[61]. Situația şi costumele au avut acelaşi scop, de a garanta, printr-un efect de memorie, alături de puternica impresie vizuală, caracterul plauzibil al informațiilor. Unul dintre păstori cântă balada Ştefan cel Mare înaintea cetății Neamțu, tradusă mai târziu în româneşte. Ea narează binecunoscutul episod al mamei lui Ştefan cel Mare care-şi respinge fiul, după înfrângerea de la Războieni, îndemnându-l să reia lupta.

Fireşte, oficialitățile şi-au dat concursul pentru asemenea manifestări, Sturdza fiind tentat să apară în postura de continuator al vremurilor de glorie medievale. După episodul şcolarilor îmbrăcați în arcaşi de-ai lui Ştefan, pentru a-l întimpina pe Sturdza, este rândul profesorilor din Iaşi, în frunte cu Asachi, să ofere noului domn tabloul intitulat *Testamentul politic al lui Ştefan cel Mare*[62]. Tabloul a fost expus în sala încoronării lui Sturdza, la 26 august 1834, domnitorul încercând să facă o legătură între persoana sa şi celebrul său precursor. „*Prăznuirea zilii de astăzi este începutul unei noi epohe, precugetată de mărețul suflet a nemuritorului întru pomenire bărbat, a cărui chip aice cu respect se priveşte*“[63]. Deşi de natură să stimuleze, indirect, preocuparea pentru trecut, oficialitățile nu le-au ținut sub control pentru a nu se transforma cumva în pretext de critică a prezentului. Opoziția „trecutul glorios – prezentul decăzut“ era exclusă din start. Aprecierile, comparațiile, analogiile posibile cu figurile istoriei erau cele îngăduite de putere, exercițiu în care Asachi se încadra perfect[64].

Rezultatele activității lui Asachi au avut un efect inevitabil. Imaginile promovate au fost pomenite de Mihail Kogălniceanu, aflat la studii în străinătate, în scrisorile adresate tatălui său. El solicită, la 23 noiembrie 1834, să-i fie precizată adresa unei librării din Paris la care se vând „cadrilurile moldovineşti“[65]. Ulterior, dându-şi seama că acestea nu se vindeau la Paris, revine în 19 august 1835, de la Berlin, cu rugămintea

[59] Th. Codrescu, *Amintiri despre Gh. Asachi*, în „Arhiva Societății ştiințifice şi literare din Iaşi“, II, (1890), nr. 6, p. 339-340; apud. Laetitita Cartojan, *op. cit*. p. 76.

[60] *Ibidem.*

[61] „Albina Românească“, 12 Aprilie 1834, nr. 36, p. 139; cf. şi V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, p. 259; apud. L. Cartojan, *op. cit*, p. 79.

[62] „Albina Românească“, VI, 1834, p. 286.

[63] *Ibidem*, p. 281.

[64] Vasile Cristian, *Premisele interne ale istoriografiei paşoptiste*, în AIIAI, 1977, p. 183.

[65] M. Kogălniceanu, *Scrisori (1834-1849*), publicate de P.V. Haneş, Bucureşti, Editura Minerva, 1913, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să-i fie trimise „*cadrilurile istoriei Moldavei, câte au ieşit până acum, adică trii zugrăvele*“[66]. Câţiva ani mai târziu, Kogălniceanu laudă în „Dacia literară“ noua iniţiativă a lui Asachi de a publica o culegere de şase tablouri evocând momente din istoria Moldovei şi considera nimerit chipul lui Ştefan zugrăvit de Asachi[67]. Trei dintre momentele alese reprezentau epoca lui Ştefan: bătălia de a Baia (1467), înfrângerea lui Ioan Albert la Dumbrava Roşie (1497), ceremonia înmormântării ostaşilor moldoveni căzuţi la Valea Albă (1476).

Puterea sugestivă a imaginii nu era completă fără forţa descriptivă a scrierilor. Periodicele au fost importante colportoare de subiecte istorice, în special despre epoca considerată fiind de maximă glorie naţională, cea medievală[68]. În Moldova, în mod evident, studiile periodice au insistat asupra domniilor lui Ştefan cel Mare şi Vasile Lupu. Personalitatea şi semnificaţia faptelor lui Ştefan, definit ca erou naţional, ţin capul de afiş. Aşa se întâmplă, de pildă, cu unul din primele articole publicate în „Albina Românească“, în care se subliniază importanţa faptelor istorice care trebuie „*păstrate în aducerea-aminte şi în inimile tuturor compatrioţilor*“[69]. Mărturie a stadiului de cunoştinţe din epocă, autorul articolului plasează bătălia de la Vaslui după aceea de la Războieni, pe care apoi o datează 1390(?)[70], iar Mahomed II este confundat cu Baiazid I. O altă tradiţie, larg vehiculată, a fost cea a testamentului pe care Ştefan l-ar fi lăsat cu limbă de moarte, prin care recomandă încheiere unui tratat[71] de recunoaştere a suzeranităţii Porţii. Astfel, statutul politico-juridic al Moldovei este legat de acţiunea celui mai de seamă conducător al său[72], pentru ca într-un alt articol, care a avut ca subiect relaţiile lui Ştefan cu Ivan Vasilievici, autorul să conchidă: „*Epoca marelui Ştefan Voievod cuprinde atâtea strălucite întâmplări, încât aceste, fiind de laudă şi mândrie pentru Moldova, ni dau necurmată şi plăcută motive de istorisire*“[73].

În 1841, M. Kogălniceanu, în urma unei achiziţii arhivistice, publică în „Arhiva Românească“ necrologul lui Ştefan[74], o dizertaţie oratorică extinsă, de inspiraţie bizantină, asupra căreia va reveni cu note critice[75]. Tot Kogălniceanu este cel care va corecta versiunile lui Asachi şi Cantemir asupra bătăliei de la Războieni, ajutându-se de informaţii din cronicarii Moldovei, cât şi din istoricii străini Hammer şi Engel[76]. Interesant este că Kogălniceanu va menţine drept izvor de primă importanţă scrierile cronicarilor, cum a fost cazul lui Neculce, căruia îi prelucrează legenda întemeierii mănăstirii Putna[77] din „O samă de cuvinte“.

În mod aproape natural, informaţiile apărute în periodice vor constitui o sursă de inspiraţie pentru seria de scriitori care se afirmă în perioada paşoptistă. Literatura cultă s-a remarcat drept un mijloc excelent de conservare, întreţinere şi reîmprospătare a

[66] *Ibidem,* p. 74.

[67] „Dacia literară“, I, 1840, p. 301-302.

[68] Vezi Mihai C. Dorin, *Imaginea trecutului în periodicele moldoveneşti (1829-1859*), în CI, 1981-1982, Iaşi, serie nouă (XI-XII), p. 364-365.

[69] *Din istoria Patriei*, în „Albina Românească“, I, 1829, p. 23.

[70] *Ibidem*, p. 32.

[71] *Rediul Moldovenesc aproape de Viena*, în „Albina românească“, I, 1829, p. 140, 147-148.

[72] M. Dorin, *op. cit.,* p. 364.

[73] *Din istoria Patriei*, în „Albina Românească“, I, 1829, p. 244.

[74] Vartolomei Măzăreanu, *Cuvânt de îngropare vechiului Ştefan Voevod domnul Moldovei ce s-a numit mare pentru marele vrednicii şi vitejii ale sale,* în „Arhiva Românească“, I, (1840-1841), p. 37-71.

[75] M. Kogălniceanu, *Despre necrologul lui Ştefan cel Mare şi manuscriptul în care s-au aflat,* în „Arhiva Românească“, I (1840-1841), p. 133.

[76] *Bătălia de la Răsboieni şi pricinile ei*, 26 iulie 1476, în „Arhiva Românească“, I (1840-1841), p. 120.

[77] *Ştefan cel Mare arhitect*, în „Propăşirea“, I (1844), nr. 33, p. 262-264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

memoriei colective. Pentru că a făcut parte din sfera activităților cu o intensă solicitare civică, în dimensiunea ei romantică, literatura epocii s-a dovedit un neobosit colportor de informații despre trecut, mai ales când i se rezervă expres evocarea acestuia. Estetica triumfătoare a romantismului spre mijlocul secolului XIX nu s-a produs printr-o ruptură cu trecutul, ci prin emanciparea unei tradiții oprimante în favoarea unei alte tradiții uitate, care s-a arătat consonantă cu prezentul şi care purta în germene tendințele unei noi epoci[78]. În fapt, epoca a selecționat din trecut momentele cu care şi-a descoperit afinități[79]. Tinerii romantici se închină foştilor domnitori, întruchipând un ideal de vitejie şi onoare. Budai Deleanu descoperise, înainte de sfârşitul secolului XVIII, că eroii nu-şi datorează posteritatea circumstanțelor istoriei, cât mai ales talentului istoricilor: „*asemene lui Ştefan, principul Moldavii, au unui Mihai, domnul Ungrovlahiei, cărora nu lipsea numai un Omer ca să fie înălțați preste toți eroi*“[80]. „Homerii“ lui Ştefan vor apărea curând, readucând cu insistență în atenția colectivă crâmpeie recuperate fie din cronici, fie prelucrări artistice ale tradițiilor populare.

Figura lui Ştefan cel Mare în literatura cultă este o creație a secolului XIX[81], mult peste ceea ce au evocat cronicarii. Tudor Vianu observă că nici în scrierile lui Grigore Ureche, Miron Costin sau ale lui Dimitrie Cantemir nu găsim nimic care să egaleze măreția figurii evocate mai întâi de cântecele şi povestirile populare, apoi de reconstituirile secolelor XIX şi XX. Inițial, s-a crezut că ar exista o prefigurare în *Panegicirul lui Ştefan cel Mare*, atribuit lui Vartolomei Măzăreanu, fost egumen al mănăstirii Putna în secolul XVII. Creditată de Mihai Kogălniceanu în „Arhiva românească“ din 1840, autenticitatea scrierii a fost radical contestată pe Ovid Densuşianu, care avansează ca sigură o „falsificare literară“[82]. Însă, chiar şi falsurile credibile spun ceva despre standardele de plauzibilitate ale epocii. Mistificările „patriotice“, autorii lor şi publicul căruia se adresau, căutând să se vină în întâmpinarea orizontului lui, de aşteptare, pot fi la fel de interesante ca şi împrejurările care dau naştere unei opere literare şi îi asigură succesul[83]. Realitatea pe care falsul a încercat să o acrediteze, prin invenția de fapte şi protagonişti, are şi ea o anumită valoare pentru epoca în care pseudo-documentul a fost produs[84].

Abia în primele decenii ale secolului XIX apar semnele unor producții autentice. Textul lui Constantin Lecca, *Viața prințipului şi eroului Moldaviei Ştefan cel Mare*, tipărit în 1834, la Buda, în „Biblioteca românilor“, a fost un semn. În fapt, avem de-a face cu o compilație de izvoare de circulație internă şi externă, care schițează prima reconsiderare a memoriei lui Ştefan, peste cadrele de evaluare propuse de cronicari. „*Un om nu mare de statură, adânc gânditor, un măreț, plin de duh, apărător al dreptului său, de față la orice bătaie, înțelegea foarte bine măiestria războiului, mai totdeuna în triumf de biroință înturnându-se niciodată prin norocirea strâmtorat, apururea aşteptând o mai bună soartă*“[85]. Ştefanul promovat de Lecca este un erou al cărui „*nume*

[78] Paul Cornea, *Considération sur le rapport entre la tradition et l'innovation dans l'idéologie littéraire de l'époque de 1848*, în „Revue Roumaine d'histoire“, 1963, tome II, nr. 2, p. 267.

[79] *Ibidem.*

[80] Budai Deleanu, *Opere*, I, 1974, p. 3; apud Mircea Anghelescu, *Vitejii de altădată, eroii romanticilor români*, în Chantal Delsol, Michel Maslowski, Joanne Nowicki*, Mituri şi Simboluri politice în Europa Centrală,* Bucureşti, Editura Cartier, 2003, p. 230.

[81] Tudor Vianu, *op. cit*., p. 610.

[82] „Viața Nouă“, V, nr. 13-14, 15 august-1 septembrie 1909, p. 278-285.

[83] Andrei Pippidi*, Invenția originilor: patriotism conservator în Moldova secolului XIX*, în AUB, 1997, p. 27.

[84] *Ibidem.*

[85] Barbu Theodorescu, *Constantin Lecca*, Bucureşti, Monitorul Oficial al Imprimeriilor Statului, 1935, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărit în Europa a străbătut pe aripile slavei în toate părţile“[86]. Domnitorul Moldovei „*birui pe Poloni, Tătari, Unguri, Munteni şi pe însuşi sultanul Baiazid al doilea, groaza Europei*“. Studiul lui Lecca este, de fapt, o înşiruire de date selectate din vechile cronici româneşti şi surse străine atribuite lui „*Engel, Strigovschi, Hromer*“ etc.[87]

Cel care întreţine prin literatură cultul lui Ştefan în epocă este tot Asachi. În *Bănuţul lui Ştefan Voievod*, Asachi povesteşte întâmplarea din 1805 când, împreună cu tatăl său, cercetează ruinele cetăţii Neamţului şi primeşte în dar de la un bătrân un bănuţ de argint: „*Iată domnul acesti cetăţi! Ştefan vodă se pomeneşte astăzi numai prin biserici, dar dacă acest bănuţ, ce l-am găsit aici, şi petrele ce ni e încungiură ar avea limbă, s-ar umplea lumea de istorisiri minunate, precum au fost faptele acestui domn*“[88]. Talismanul patriotic îl va marca pe tânărul Asachi. Cinci ani mai târziu, aflându-se la Roma, descoperă în biblioteca Vaticanului manuscrisul „Istoriei Imperiului Otoman“ de Cantemir, tradusă în limba engleză, în care se regăseşte episodul cetăţii Neamţu. O copiază şi o traduce, devenind colportorul acestei legende[89].

Două opere în proză, „tabloane istorice“, compune Asachi în perioada imediat următoare revoluţiei de la 1848; prima are titlul *Elena Doamna* (1851), iar a doua, *Valea Albă* (1855), a apărut după culegerea de letopiseţe a lui Mihail Kogălniceanu (1852), devenit un izvor de prim rang pentru naratorii istorici ai vremii. Ambele compuneri, s-a spus, sunt forme de trecere între naraţiunea documentară şi nuvela istorică, popularizând evenimentele istorice sub o formă accesibilă şi interesantă[90]. Deşi nuvela istorică va face certe progrese prin C. Negruzzi sau Alexandru Odobescu, Asachi va rămâne cel care a creat genul şi a răspândit nu numai informaţii despre împrejurările domniei lui Ştefan, aşa cum au putut fi ele desprinse din documentele descoperite până atunci, dar şi transformându-l în polul de atracţie al curentului patriotic din Moldova. Cultul lui Ştefan continuă printr-o pleiadă de creatori de ocazie, cum este Al. Hrisoverghi, în *Ruinele Cetăţii Neamţu*, ca moment ce aminteşte de slava strămoşească[91]. Constantin Stamate găseşte de cuviinţă, cu ocazia înfiinţării armatei naţionale în Moldova, în 1834, în tabăra de la Copou, să evoce în versuri „*Sentinela taberii de la Copou la 1834*“. În fapt, solia hatmanului Arbore transmite mesajul şi sfaturile lui Ştefan. Ştefan este „părinte“, „ocrotitor înger“, „principul nebiruit“[92].

Un important dar încă restrâns modelator al memoriei colective au fost manualele. Ele au avut un rol de seamă în difuzarea standardizată a cunoştinţelor istorice şi în cultivarea patriotismului. Primele exemplare cunoscute publicului au fost traduceri. În

[86] *Ibidem.*

[87] *Ibidem.*

[88] Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. II, ediţie îngrijită de N. A. Ursu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 400-401.

[89] *Ibidem.*

[90] Elena Doamna evocă contextul căsătoriei lui Ivan cel Tânăr, fiul (neajuns pe tron) ţarului Ivan II, cu Elena fiica lui Ştefan. Naraţiunea se sfârşeşte cu înfrângerea polonezilor şi înjugarea acestora la aratul a aceea ce va fi Dumbrava Roşie. Inspirată de cronica lui Gr. Ureche, Valea Albă este, în schimb, mult mai amplă, prezentând relaţiile dintre genovezi şi tătari şi cele dintre Megli-Gherei şi Ştefan. Mahomed II atacă Moldova şi Crimeea şi, deşi este înfrânt la Podul Racovei, reuşeşte să distrugă Crimeea, distruge Caffa, capturând 100 de băieţi şi fete. Însă, furtuna risipeşte corăbiile încărcate cu prăzi, iar nava copiilor naufragiază pe Insula Şerpilor. Când Fatme, fiica unei cadâne a lui Megli-Gherei, este ameninţată cu moartea, fiul lui Radaman, paznicul copiilor care eşuase de pe vas, o salvează şi devine soţul ei. Radaman moare în lupta de la Valea Albă, din 26 iulie 1476, iar la sfârşit Ştefan comemorează morţii. Vezi Tudor Vianu, *Ştefan cel Mare în literatură*, p. 613, passim.

[91] *Ibidem*, p. 614.

[92] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1822, se traduce din greceşte „Ispita sau cercarea pentru patriotism“, iar în 1829 Nicola Iancu traduce „Manualul de patriotism“ a lui Nicoale Scufos[93]. În manualele elementare se regăsesc capitole dedicate în totalitate patriotismului, iar Aaron Florian tipăreşte prima lucrare specializată[94]. În 1845, apare la Iaşi manualul de Istoria Principatului Moldovei, redactat de I. Albineț.[95] Lui Ştefan îi este dedicat un capitol foarte amplu, fixând domnia în termeni superlativi: „*cea mai strălucită şi mai îndelungată pentru naţia noastră. Bravurile Moldo-Românilor sub domnia lui umplu cele mai frumoase foi ale istoriei noastre şi viitorimea cu dreptul i-au însuşit numele de Mare şi Bun*“[96]. Albineț încheie capitolul cu testamentul politic al domnitorului, în care Ştefan îi sfătuieşte să ajungă la înțelegere cu turcii dacă aceştia respectă legile bisericeşti: „*Prin acest act, eroul Moldovei, ca un adevărat părinte al patriei, se îngriji ca şi după moarte să asigureze naţiei sale o viitorime mai folositoare*“[97].

* *
*

Toate începuturile conțin un element de reamintire. Fenomenul este valabil atunci când comunitatea face un efort susținut pentru a marca, în mod vizibil, un nou start. Actorii adesea înregistrează sensul faptelor lor inaugurând un nou calendar[98]. Examinând care dintre evenimente istorice sunt comemorate, putem identifica cele mai „sacre“ perioade în trecutul colectiv al unui grup. În general, calendarele tind să reflecte identitatea colectivă a celor care le folosesc, căci, prin rememorarea unor evenimente se articulează, implicit, o viziune asupra fundamentelor sociale. Prin examinarea a ceea ce autorii calendarelor consideră că este memorabil, putem înțelege mai bine modul în care se defineau ei înşişi.

Kogălniceanu este cel care introduce moartea lui Ştefan în calendar, istoricizând şi „naționalizând“ evidența timpului. Pentru prima oară în Tabla hronologică a „Calendarului pentru poporul românesc pe anul 1844“[99], alături de marcarea a „7352 de ani de la zidierea lumei după biserica răsăritului“ sau „490 de ani de la întemeierea statului Moldaviei de către Bogdan Dragoş“, întâlnim menționată data de „342 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare“. În „Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845“ se păstrează acest sistem de aducerea aminte a datelor importante care au marcat istoria românilor. Întâlnim consemnate, de asemenea, 603 ani de la întemeierea statului Valahiei de către Radu Negru, 243 de la moartea lui Mihai Viteazul, 67 de la „darea Bucovinei“ şi „32 de la darea Basarabiei“. Cronologiile şi, în mod deosebit, sărbătorile sunt locuri ale memoriei, menirea lor fiind să colecționeze simboluri în ciuda istoricității lor. Operațiunile de modificare sau adăugire a datelor în calendare se dovedesc utile în inventarierea semnificațiilor acordate sau respinse, eficacitatea socială, mobilizarea instituțională în perpetuarea cultului lui Ştefan. Importanța acestor calendare a constat în capacitatea lor de a solidariza comunități printr-o „sincronizare mnemonică“[100]. Faptul a

[93] Nestor Camariano, *Despre un manual de patriotism publicat la Iaşi în 1829*, în RIR, vol. XIII, fasc. IV, Bucureşti, Imprimeria Națională, 1943, p. 116-126.
[94] Aaron Florian, *Patria, Patriotul şi Patriotismul*, Bucureşti, Tipografia Valbaum, 1843.
[95] I. Albineț, *Manualul de istoria principatului Moldovei*, Iaşi, Institutul Albinei, 1845.
[96] *Ibidem*, p. 82.
[97] *Ibidem*, p. 123-124.
[98] Paul Connerton, *op. cit*. Vezi Eviatar Zerubavel, *Calendars and History: A comparative Study of the Social Organization of Memory;* http://www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/ccsa/zerubavel.pdf, p. 36.
[99] *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1844*, anul III, Iaşi, Cantora foii săteşti, p. 3-4.
[100] Eviatar Zerubavel, *op. cit.,* p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

subliniat valoarea postumă ce i s-a acordat evenimentului memorat, deşi, deseori, nu este întru totul fidelă realității istorice.

M. Kogălniceanu descrie realitatea de la care pleacă intelectualitatea românească de la începutul secolului: „*Pe pământul nostru orice cetate, orice zid, orice val, orice şanț… întreabă-l cine le-a făcut, el îți va răspunde: Ştefan cel Mare… Orice legiuire omenească, orice puneri la cele înțelepte, Ştefan Vodă le-a urzit. În sfârşit, acest domn pentru moldoveni cuprinde toate faptele istorice, toate monumentele, toate isprăvile şi aşezământele făcute în timp de cinci veacuri de atâția stăpânitori*“[101]. Totodată, el îi construieşte amănunțit o imagine inegalabilă, de un superlativ pe care nu îl mai avusese nimeni până atunci[102]. Textul lui Kogălniceanu îl inspiră pe N. Istrati în piesa de teatru *Mihul, o trăsătură din rezbelul lui Ştefan cel Mare cu Matei Corvin, regele Ungariei*. Reprezentată la 19 aprilie 1852 la Iaşi, a cunoscut un mare succes comentat în presa timpului[103]. Inspirându-se „din urice“ şi dintr-un articol al lui M. Kogălniceanu despre lupta lui Ştefan cel Mare la Baia, piesa a produs un efect deosebit pentru că „aducea în scenă tipurile eroilor istorici ai Moldovei“[104].

Manifestul epocii este binecunoscutul discurs al lui Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, în 24 noiembrie 1843[105]. Semnificația sa a fost îndelung comentată şi, din perspectiva de față, el capătă o dimensiune aparte[106]. În timp ce încă mulți istorici academici susțin că, în căutarea pentru dovezi, istoria se situează într-o opoziție evidentă cu memoria, sunt motive întemeiate să punem sub semnul întrebării o asemenea separație epistemologică între reprezentările academice şi non-academice ale trecutului. Istoria poate fi mai adecvat definită ca un tip particular de memorie culturală, pentru că, aşa cum remarca Petre Burke, „nici memoriile şi nici istoriile nu par obiective oricând“. În ambele cazuri luăm în calcul selecția conştientă sau inconştientă, interpretarea şi distorsiunea, toate fiind condiționate social[107].

În epocă, deosebit de important a fost faptul că Mihail Kogălniceanu a delocalizat memoria lui Ştefan şi i-a dat anvergură națională, depăşind perspectiva regională a lui

[101] M. Kogălniceanu, *Ştefan cel Mare în târgul Băii*, în *Calendar pentru Poporul românesc pe anul 1845*, anul IV, la Cantora foii săteşti, p. 43.

[102] „Toate popoarele au câte un bărbat care au personificat idealul virtuților şi însuşirilor ce ar dori să găsească în domnitorul lor; numele şi faptele acestor bărbați îndumnezeiți ce făcu o fală, o proprietate națională, şi din neam în neam, din veac aureola de slava ce-i încungiură, creşte şi se sporeşte mai mult, şi tot ce este mare, frumos, eroic, se atribuie geniului şi brațului lor“, în M. Kogălniceanu, *Calendar pentru Poporul românesc pe anul 1845*, p. 42.

[103] Al. Ciorănescu, *Teatrul românesc în versuri şi izvoarele lui*, Craiova, Casa Şcoalelor, 1943, p. 46-47; apud Ludmila Branişte, *Dramaturgia românească de inspirație istorică (secolul al XIX-lea) şi raporturile cu drama romantică franceză*, Teză de doctorat, Iaşi, 1997, p. 92.

[104] Ludmila Branişte, *op. cit*.

[105] „Inima mi se bate când auz rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ştefan cel Mare, lui Mihai Viteazul, da, domnilor mei! Şi nu mă ruşinez a vă zice că aceşti bărbați, pentru mine, sunt mai mult decât Alexandru cel Mare, decât Annibal, decât Cezar; aceştia sunt eroii lumii, în loc că cei dintâi sunt eroii patriei mele. Pentru mine bătălia de la Războieni are mai mare interes decât lupta de la Termopile, şi izbânzile de la Racova şi Călugăreni îmi par mai strălucite decât cele de la Maraton şi Salamina, pentru că sunt câştigate de către români“, în M. Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit în 24 noiemvrie 1843*, *de M. Kogălniceanu,* Iaşi, La Cantora foaiei săteşti, 1843, p. 4.

[106] Întors de la Berlin în 1838, lansează prospectul unei ediții a „scrierilor Cantemireştilor“. Argumentul? „Toate națiile civilizate fac nemuritor numele marilor compatrioți prin bronz, pânză şi tipar. Iar noi nu avem în limba noastră măcar scrierile întregi ale acestor doi moldoveni, carii cu condeiul lor au făcut patriei lor atâta bine, poate cât Ştefan prin sabia sa“ (Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu*, p. 447).

[107] Peter Burke, *History as Social Memory*, în *History, Culture, and the Mind*, New York: Basil Blackeell, Editura Thomas Butler, 1989, p. 98; apud Wulf Kansteiner, *op. cit*., p. 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Asachi. Ştefan nu mai este doar „eroul Moldovei“, devenind un bun simbolic al tuturor românilor[108]. În mod previzibil, colportorii acestei perspective au fost scriitori originari din Moldova, unde informaţia referitoare la domnitor se bucura de o circulaţie populară intensă şi putea avea un ecou pe măsură. Scriitorii au găsit atractive şi exemplare subiectele din tradiţia populară, păstrate în cronici. Aşa a fost legenda aprodului Purice, cu o largă răspândire, preluată de Costache Negruzzi de la Ion Neculce în 1837[109]. Poemul nu a fost un banal episod epic, ci un mesaj adresat contemporanilor, care l-au perceput ca atare. Într-o prefaţă a operelor lui Negruzzi, în 1872[110], V. Alecsandri a semnalat faptul că acesta „*avu nobila dorinţă de a deştepta simţul naţional prin poemul istoric Aprodul Purice (...) lui îi plăcea să puie în faţa tronului imaginea sublimă a lui Ştefan, ca un contrast amar; îi plăcea să arate boierilor degeneraţi din timpul său cum erau acei de pe timpurile vitejiei, care, în loc de a trăi în trândăvie ştiau să moară cu sabia în mână pentru apărarea ţării. Aprodul Purice a fost o palmă dată de trecutul glorios prezentului mişelit*“[111].

Încă din 1835, în consonanţă cu Kogălniceanu, Costache Negruzzi îşi exprimase dorinţa de a auzi „*pe scenă limba Patriei şi a vide în locul lui Policinel şi a lui Arlechin, reprezentându-se virturţile şi eroiceştile fapte a Ştefanilor şi a Alexandrilor*“[112].

Proiectul de a familiariza publicul cu subiecte din „istoria patriei“ a fost explicit în articolul „Ioan Albert şi Ştefan cel Mare“ din „*Almanah de învăţătură şi petrecere“,* 1844[113]. Un an mai târziu[114], în articolul „Ştefan cel Mare în târgul Băiei“, istoricul începea prin a motiva larga reputaţie a domnitorului, epitetele superlative ce i le-a atribuit poporul, ca personificare a patriotismului. Încearcă o confruntarea între legendă şi datele istoriei şi conchide că „*Ştefan cel Mare în nimic nu s-au arătat mai jos de colosala sa reputaţie*“[115]. O domnie precum cea a lui Ştefan, lăudată şi de străini (istoricul cita opinia papei şi pe aceea a cronicarului polon Dlugosz), necesita însă „tomuri întregi“. În cele câteva pagini ale almanahului, el nu putea oferi decât un scurt episod şi s-a oprit asupra unuia războinic, fiindcă era convins, precum Bălcescu, că „*ţara românilor de îşi va lua vreiodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult regeneraţiei vechilor ei instituţii oştăşeşti*“[116]. Aluzia este clară, fiindcă după publicare Kogălniceanu l-a trimis domnitorului: „*Această operă este interesantă pentru dumneavoastră*“[117]. Alegerea episodului mai avea o explicaţie. În contextul epocii el trebuia să constituie o replică la absurda pretenţie de hegemonie, pe care Ungaria continua să o emită şi după ce dispăruse ca stat. Ce putea fi mai grăitor decât bătălia de la Baia, care semnifica, în fond, că rivalitatea dintre cei doi principi creştini oferă avantaje duşmanului comun[118]. Reconstituirea câtorva pagini a ceea ce ar fi trebuit să fie „Istoria Moldovei“, fragmentele date de-a lungul anilor,

[108] Tudor Vianu, *op. cit.,* p. 615.

[109] C. Negruzzi, *Aprodul Purice. Anecdot istoric*, Iaşi, Tipografia Albinei, 1837.

[110] V. Alecsandri*, Introducere la C. Negruzzi. Scrieri.* Vol. I, Bucureşti, Editura Socec, 1872, p. XXXIX-XLC.

[111] *Ibidem*, p. XXXIX-XL.

[112] C. Negruzzi, *Opere alese*, vol. I, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1955, p. 6; apud Teodor Vârgolici, *Aspecte Istorico-literare*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1973, p. 87.

[113] *Almanah de învăţătură şi petrecere,* 1844, p. 53-56.

[114] *Almanah de învăţătură şi petrecere*, 1845, p. 42-56.

[115] *Ibidem*, p. 43.

[116] *Ibidem*, p. 45. Citatul e luat din *Puterea armată*... a lui Bălcescu, studiu tipărit în acelaşi an în „Propăşirea“.

[117] Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, Editura Junimea, 1974, p. 345.

[118] „Almanah de învăţătură“, 1845, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răspundeau unor cerinţe de orientare a spiritului public, de educare a sentimentului patriotic. De aceea, cele mai mult evocări se referă la Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare, care alături de Mihai Viteazul alcătuiau părţile unei „trilogii minunate de bunătate, mărire şi vitejie“[119].

La mijlocul secolului XIX, conturarea programului unionist a însemnat căutarea-inventarea precedentelor istorice şi atribuirea unor asemenea intenţii principilor medievali. Dacă acţiunile lui Mihai Viteazul au fost cu uşurinţă asimilate şi interpretate de intelectualii curentului unionist, fiind popularizate intens şi contribuind la conturarea unei noi memorii a voievodului muntean, acelaşi aspect, dar mai redus ca amploare, se poate observa şi în cazul lui Ştefan. Intenţia de „a uni Valahia cu Moldova“ i-a fost atribuită de Kogălniceanu, care a preluat-o de la Engel[120]. În cadrul retrospectivelor ocazionale asupra unirii, ziarul „Bucovina“ observa că cei mai de seamă bărbaţi din trecutul principatelor au militat pentru realizarea ei. În acest sens interpreta istoricul războaiele muntene ale lui Ştefan cel Mare, care ar fi înfăptuit „un minut“ unirea celor două ţări[121]. O concepţie similară întâlnim la Bălcescu, potrivit căruia domnitorii românilor au căutat să înfăptuiască unitatea politică, luptându-se în afară şi chiar între ei: Mircea cel Bătrân, Ştefan cel Mare ori Mihai Viteazul: „Desele războaie între Moldova şi Ţara Românească n-avură altă pricină; luptându-se pentru supremaţie, aceste ţări se luptau pentru unitate“[122].

În „*Dorinţele Partidei Naţionale în Moldova*“, celebrul program paşoptist apărut în broşură la Cernăuţi în august 1848, se reiterează paternitatea atribuită proiectului unionist: „*o unire, dorită de veacuri de toţi românii mai însemnaţi, ai amândoror Principatelor, o unire pre care, după spiritul timpurilor, cu armele în mână au vrut să o săvârşească Ştefan cel Mare şi Michail Viteazul*“[123]. „*Dorinţele*…“ se încheie chiar cu invocarea testamentului politic: „*să trăim şi să murim români, aducându-ne aminte de marea îndatorire şi de frumoasa făgăduinţă de pe patul de moarte ce ne-a lăsat Ştefan cel Mare*“[124]. Acelaşi moment este evocat în Discursul în sprijinul adoptării programului unionist de Adunarea Ad-hoc a Moldovei, din 7/19 octombrie 1857: „*Sunt acum trecuţi 350 de ani de când Ştefan cel Mare, pe patul morţii şi văzând norii ce ameninţa existenţa ţării noastre, chemă pe mitropolitul, pe consilierii săi şi pe fiul său Bogdan şi-i îndemnă singur el, carele 40 de ani ţinuse sabia în mână tare şi neînvinsă, şi-l îndemnă singur ca să încheie o capitulaţie cu Înalta Poartă, capitulaţie onorabilă şi închizăşluitoare fiinţei noastre ca naţie, ca stat“(...)„«Iar dacă duşmanul vostru v-ar prescrie condiţii ruşinătoare, atunci mai bine muriţi prin sabia lui, decât să fiţi privitorii împilării şi ticăloşiei ţării voastre. Dumnezeul părinţilor voştri însă se va îndura de lacrimile slugilor sale şi va scula dintre voi pre cineva, care va aşăza iarăşi pe urmaşii voştri în libertatea şi puterea de mai înainte». Prorocirea acum se împlineşte*“[125].

În programul Foii „Steaua Dunării“, din 1 octombrie 1855, Kogălniceanu reia ideea că „*unirea Principatelor a fost visul de aur, ţelul isprăvilor marilor bărbaţi ai României, a lui Iancu Huanid ca şi a lui Ştefan cel Mare, ca şi a lui Mihai Viteazu, a lui*

[119] „Dacia literară“, I, 1840, p. 135-136.
[120] M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie*, Berlin, 1837, p. 97-98; apud Al. Zub, *op. cit*., p. 297.
[121] *Unirea Moldovei cu Ţara Românească,* în „Bucovina“, I, 1848, nr. 3, p. 23-24. Articol reprodus în Anul 1848, VI, p. 356-358.
[122] Vezi C. Zane, *N. Bălcescu. Opera, omul, epoca*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1975, p. 42.
[123] Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Bucureşti, Editura Politică, 1967, p. 154.
[124] *Ibidem,* p. 155.
[125] *Ibidem*, p. 201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vasile Vodă, ca şi a lui Matei Basarab“[126]. Urmele intervenţiei lui Kogălniceanu se regăsesc şi în cuvântarea „Jertfă pentru unirea principatelor“, publicată de arhimandritul Melchisedec în „Steaoa Dunării“[127], manuscrisul încheindu-se cu un apel la testamentul lui Ştefan cel Mare, atât de frecvent invocat în epocă, ce exprima încrederea în „renaşterea naţională“[128]. Profeţia, făcută pe patul morţii că odată cineva se va scula ca să-i reaşeze urmaşii în „libertatea şi puterea de mai înainte“, se împlinea în epoca lui Kogălniceanu: „acel cineva nu putea fi decât poporul însuşi, readus la viaţă de spiritul naţional“[129] .

Abolirea protectoratului rusesc şi înlocuirea lui cu protecţia colectivă a marilor puteri europene repuneau pe tapet, după conferinţa de la Paris (Războiul Crimeii), autonomia internă a principatelor pe care Kogălniceanu o regăsea în vechile tratate încheiate cu Înalta Poartă[130]. Istoricul acestor tratate, făcute prin letopiseţul lui Ureche, îl face să amintească momentul în care Ştefan cel Mare ar fi chemat la căpătâiul său pe boieri, sfătuindu-i, la rigoare, să accepte „supremaţia Turciei“, ca fiind „sfatul cel mai puternic şi mai înţelept“, cu esenţiala condiţie ca aceasta să respecte şi să garanteze autonomia internă a ţării. După „istoria prinţipului Cantemir“ şi după descrierea „tabloului morţii lui Ştefan“ de G. Asachi, el reproducea îndemnul domnitorului de a nu accepta nicicând „condiţii ruşinătoare“, ci mai bine să piară toţi prin sabie decât să asiste la „împilarea şi ticăloşia ţării“. La finalul profetic al acestui testament, istoricul va recurge mereu: „*Dumnezeul părinţilor noştri însă se va îndura de lăcrămile slugilor sale şi se va scula dintre voi pe cineva carele va aşeza iarăşi pre urmaşii voştri în libertatea şi puterea de mai înainte*“. Pasajul, adăugat *manu propria* de Kogălniceanu la predica unionistă a lui Melchisedec (1856)[131] şi invocat apoi în discursul de la întronarea lui Al. I. Cuza, era scos din cronică, însă critica istorică avea să stabilească ulterior că acest episod era lipsit de un fundament real, de vreme ce însuşi Ştefan plătise tribut cu mult înainte, iar din 1489 fără întrerupere.

Editarea „Letopiseţelor Moldovei“ între 1845-1852, întreprinsă de Kogălniceanu, a avut efecte pe care nu le-a luat în calcul unionistul moldovean. Cronicile au readus în atenţie Milcovul ca hotar între moldoveni şi munteni, simbol al luptelor care i-a ţinut despărţiţi. Ediţia letopiseţelor a furnizat unor conservatori acea conştiinţă naţională nostalgică după trecutul glorios şi a resuscitat pasager o identitate care îşi extrăgea amintirea din vremurile de glorie medievală, pe care unii simţeau că o vor pierde în vremurile de schimbări pe care le trăiau[132]. Episodul era tăcut sub tăcere cu ocazia bilanţului celei de-a doua ediţii a „Letopiseţelor“, 1872-1874, făcut de Kogălniceanu. „Acum 20 de ani, am dat la lumină prima ediţie a «letopiseţului Moldovei». Azi public a doua ediţie, «Cronicele României»… Visul strămoşilor noştri, marele scop naţional al lui Ştefan şi al lui Mihai, s-a realizat. Astăzi avem o Românie“[133]. În discursul susţinut la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei, ţine să amintească faptul că acesta s-a „înălţat pe tronul lui Ştefan cel Mare“[134].

[126] *Ibidem*, p. 185.
[127] „Steaua Dunării“, 1856, II, nr. 33, p. 129-131.
[128] Vezi. Al. Zub, *Kogălniceanu şi Melchisedec. Note pe marginea unei scrieri de colaborare*, în MMS, XLIII, 1967, nr. 9-10, p. 2626-2630.
[129] M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare în epoca Unirii*, ed. V. Diculescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959, p. 12.
[130] *Iaşii 9 februarie,* în „Steaua Dunării“, 1856, II, nr. 14, p. 54.
[131] Al. Zub, *Kogălniceanu şi Melchisedec*…, p. 2630.
[132] A. Pippidi, *op. cit*., p. 38.
[133] *Cronicele României sau letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1872, p. 3.
[134] *Ibidem*, p. 218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Creatori care îi vor construi şi îi vor înfăţişa unor largi categorii de populaţie vor fi Dimitrie Bolintineanu şi Vasile Alecsandri. Primul, cel puţin, propagă prin poeziile sale toate motivele, mărturiile vieţii exemplare şi eroice ale domnului moldovean. Începând din 1849, timp de 20 de ani, Bolintineanu asigură un flux continuu de poezii, proză şi articole, reeditându-le frecvent[135], unele dintre ele beneficiind de subvenţii de la stat, altele apărând la tipografii particulare, ceea ce atestă, pe lângă interesul publicului, şi intenţia autorităţilor de a încuraja această specie a literaturii.

Prin activitatea lor conjugată, interesul expres pentru istorie, paşoptiştii au avut rolul determinant în vehicularea publică a figurilor istorice medievale. În cadrul Pantheonului naţional, pentru munteanul Nicolae Bălcescu, figura lui Ştefan este mai puţin importantă decât a lui Mihai Viteazul. Tânărul iuncăr, numit la 19 ani învăţător la şcoala elementară pentru ostaşi, înfiinţată din porunca lui Alexandru Ghica, în cazarma Regimentului 3 infanterie de la Dudeşti, a predat citirea şi geografia[136]. Din relatările lui I. Voinescu, cunoştinţele de istorie politică şi militară i-au permis să le vorbească soldaţilor „despre vitejiile românilor în luptele cu turcii, cu tătarii, cu ungurii şi cu lehii de pe vremile lui Mircea, lui Mihai şi lui Ştefan“[137]. Mai târziu, îl tentează o aprofundare a succeselor militare medievale. În 1846, în lucrarea *Puterea armată şi arta militară la moldoveni în timpul măririi lor*, apărută în volumul doi al „*Magazinului istoric pentru Dacia*“, organizarea militară a moldovenilor în vremurile lor de glorie o consideră asemănătoare cu „a Ţării Româneşti, cu prea puţină deosebire“[138]. Ea se întemeiază odată cu înfiinţarea principatului şi culminează în timpul lui Ştefan cel Mare, când Moldova „trage asupra-şi mirarea lumii“. „*Aceste principe tactice povăţuiră pe Ştefan Vv. în numeroasele sale campanii şi bătălii ce a dat în vreme de 46 de ani necurmat cu toate popoarele învecinate*“, scrie Bălcescu, care aminteşte şi de cronicarul polonez Dlugosz şi de ungurul Istuanfius, ultimul mărturisind că era cel mai vestit general al vremii sale pentru ştiinţa militară[139]. Epoca de mărire a Moldovei durează descrescând până la instaurarea domnilor fanarioţi, fără a insista, pentru că nu exista o altă sursă disponibilă la îndemână, în afara descrierii lui D. Cantemir. Pentru Bălcescu,

[135] *Ştefan cel Mare şi maica sa,* în „Bucovina“, an II, nr. 23, 1849, p. 125, în „Jurnal de Galatz“, an I, 1850, p. 335, şi „Foaie pentru minte inimă şi literatură“, 1850. nr. 21, p. 167; *Visul lui Ştefan cel Mare* apare în „Zimbrul“, an II, 1851, p. 187, *Dumbrava Roşie* în „Dâmboviţa“, an I, nr. 8, 5 noiembrie 1858, p. 31, „Steaua Dunării“, an III, 1858, p. 294; *Codrii Cosminului,* în „Dâmboviţa“, an II, nr. 22, 25 noiembrie 1859, p. 47; *Daniel Sihastru* în „Reforma“, an IV, nr. 14, 1862, p. 53, „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“, an XXIV, nr. 7, 1962, p. 56; *Mama lui Ştefan,* în „Reforma“, an IV, nr. 18, 1862, p. 69, „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“, an XXV, nr. 9, 1862, p. 72, „Familia“, an VIII, nr. 6/18 febr. 1872, p. 69; *Cupa lui Ştefan*, în „Reforma“, an IV, nr. 19, 1862, p. 73, „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“, nr. 15, 1862, p. 120, „Familia“, nr. 47, 22 noiembrie-4 decembrie 1970, p. 555; *Ştefan cel Mare şi Doamna Voichiţa*, în „Albina Pindului“, an I, nr. 9, 15 oct. 1868, p. 218; *Corvin şi Ştefan,* în „Albina Pindului“, an I, nr. 10, 1 noiembrie 1868, p. 241. Proză*: Ştefan cel Tânăr – vodă*, în „Albina Pindului“, an I, nr. 3, 15 iulie 1868, p. 67, „Calendar geografic, istoric şi literar pe 1861“, p. 31. În volume*: Visul lui Ştefan cel Mare,* în *Cântece şi Plângeri*, editate de G. Sion, Iaşi, Tipografia „Buciumului român“, 1852, şi împreună cu *Muma lui Ştefan cel Mare,* în *Poesiile vechi şi noue*, editate sub îngrijirea lui G. Sion, Bucureşti, Tipografia bisericească din Sf. Mitropolie, 1855; *Cupa lui Ştefan* o regăsim în volumul *Legende noi*, cu note din cronicele românilor, Bucureşti, Tipografia lui Emanuel Poenescu, 1862; *Ştefan Vodă cel Berbant*, dramă în patru acte în versuri, Bucureşti, Tipografia Naţională, 1867; *Viaţa lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Tipografia lui Ştefan Rassidescu, 1863, Editura II; *Viaţa şi faptele lui Ştefan*, Bucureşti, Editura Socec, 1870.

[136] C. Bodea şi P. Cernovodeanu, *Primele şcoli ostăşeşti din Ţara Românească (1838-1840)*, în SAI, VIII, Bucureşti, 1966, p. 107, 111-112; apud C. Rezachevici, *Bălcescu şi istoria militară*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu“, 1969, Bălceşti pe Topolog, p. 280.

[137] Gh. Georgescu-Buzău, *N. Bălcescu*, Bucureşti, 1956, p. 57.

[138] N. Bălcescu, *Puterea armată şi arta militară la moldoveni în timpul măririi lor*, în *Opere*, I, Bucureşti, Editura Academiei, 1953, p. 123.

[139] *Ibidem*, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ştefan este doar unul dintre fondatorii artei defensive alături de Petru Muşat, Bogdan al II-lea, dar mai ales Mihai Viteazul[140]. Îl preocupă cercetarea vechilor cetăţi din Moldova şi regăsim evocată descrierea după Andrea Cambini a asediului Cetăţii Albe din 1484 „prin a cărei perdere se îngroapă viitorul maritim al Moldovei".[141] În 1846, Nicolae Bălcescu publică, în „Magazin Istoric pentru Dacia", *Fragmente atingătoare de istoria Moldoviei trase din istoria Rosiei a lui Karamzin*, traduceri realizate de Costache Negruzzi. Textele se referau la figura lui Ştefan cel Mare, relaţiile acestuia cu Rusia, căsătoria Elenei cu fiul ţarului, rolul defensiv al Moldovei în cadrul lumii creştine[142].

În perioada prerevoluţionară, potenţialul simbolic al eroilor trecutului este exploatat la maximum. Unele dintre întrunirile studenţilor români de la Paris aveau ca scop valorificarea, cunoaşterea trecutului. Lectura cronicilor, a operelor istorice scrise de contemporani, discuţiile aprinse pe marginea unor subiecte delicate au avut ca efect omogenizarea valorilor şi setului de informaţii despre trecut care i-a animat pe paşoptişti. În noiembrie 1847, D. Brătianu considera indispensabilă cunoaşterea istoriei, atât în ipostazele sale glorioase, cât şi în neîmplinirile ei pentru cei care îşi spun „*moştenitori, fii ai lui Michai şi ai lui Ştefan şi totodată fondatorii renaşterii României*"[143]. Toasturile, evocările, micile scenarii aniversare realizate pentru a aminti de evenimentele sau personalităţile trecutului, fac parte din recuzita obligatorie a viitorilor revoluţionari.

Toastul ţinut la 27 decembrie 1847 de Costache Negri, în mijlocul românilor emigraţi şi al studenţilor români, apărut 20 de ani mai târziu în „Foaia Societăţii pentru literatură şi cultură română în Bucovina"[144], a fost ilustrativ pentru atmosfera pre-revoluţionară în care şi amintirea lui Ştefan joacă un rol. „*Dulce ni astăzi a înnoi nepieritoarea amintire a marelui Ştefan, domnul războinic, zidul creştinătăţii*"[145]. Ştefan a fost privit în comparaţie cu Mihai. „*Mihai purtă foc şi sabie în Moldova! Asemenea Ştefan, însuşi marele Ştefan, purtă foc şi sabie în Ţara Muntenească, ţară de frăţie! Cruntă neunire, dintre care izvorî în urmă slăbirea şi robia amândorura ţărilor*"[146]. Cu ocazia zilei Sf. Ştefan, Negri pomeneşte episodul în care mama lui Ştefan nu-i deschise porţile cetăţii Neamţului[147]. Spiritul romantic al invocaţiei, specific de altfel sociabilităţii revoluţionare pariziene, animă aniversarea: „*ne-am adunat ca să serbăm falnica umbră a lui Ştefan, patronul faptelor măreţe, ca această zi să fie şi pornirea unei strâns încleşite legări între noi de a lucra cu toţi la rădicarea din ţărână a României şi de ne trezi, în sfârşit, la glasul eroicului său trecut, strigând cu toţii «Trăiască unita Românie»*". Toastul lui Negri va fi reevaluat ulterior ca unul dintre momentele ce au alimentat solidarizarea generaţiei paşoptiste, aşa cum arăta în 1904 profesorul Râşcanu, la statuia lui Ştefan cel Mare[148].

---

[140] Idem, *Opere,* I, p. 27, 126-127; vol II, p. 97, 281.

[141] Idem, *Puterea armată*, p. 125.

[142] „Magazin istoric pentru Dacia", 1846, p. 309-320.

[143] *Anul 1848 în ţările române*, I, p. 66.

[144] *Un toast unionist la 1848*, în „Foaia Societăţii pentru literatură şi cultura română în Bucovina", 1868, IV, nr. 5, p. 144-145

[145] Costache Negri, *Scrieri social politice*, Bucureşti, Editura Politică, 1978, p. 66.

[146] *Ibidem.*

[147] *Ibidem*, p. 67.

[148] „Când înainte de 1848, tineri Munteni şi Moldoveni au început a simţi că a sosit momentul ca principatele să scuture protectoratul rusesc şi ca poporul românesc să îşi croiască o altă soartă în lume, numele lui Ştefan cel Mare a fost simţit ca simbol de înfrăţire şi toastul lui C. Negri în ziua de Ştefan, la Paris, a pus temeliile acelei frăţii nedespărţite, a acelei împreună lucrări rodnice între tineretul moldovean şi muntean, acelui entuziam patriotic, care a dus revoluţiunea din 1848, care a făcut Unirea", în *Centenarul lui Ştefan cel Mare, Discursul d-lui profesor P. Râşcanu*, în „Evenimentul", nr. 116, duminică, 4 iulie 1904.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru paseistul romantic Alecu Russo, realităţile epocii sale nu ar sta în picioare la judecata lui Ştefan: „*Este o vorbă ţărănească: Săracu Ştefan-Vodă, unde-i să ne vadă!*“[149]. Russo însuşi exploatează această formulă pentru a privi trecutul ca pe o vârstă patriarhală pierdută!“[150]. Alecu Russo recomandă reculegerea la Neamţ, la Valea Albă, în amintirea „proteului popular al glorii naţionale“ şi trasează vizionar contururile unei Românii viitoare, plasată în limitele naturale, cu toate provinciile istorice unite, cu o mare capitală care să se numească chiar Roma ale cărei pieţe şi bulevarde să poarte denumiri semnificative: Traian, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul[151].

Prin filiera cultă a scriitorilor, Ştefan îşi ocupă un loc printre figurile istoriei muntene. Ion Heliade Rădulescu în *O noapte pe ruinele Târgovişte*, vede printre eroii care apar acolo nu numai pe fondatorul Radu Negru, pe Mircea sau pe Mihai ci şi pe Ştefan al Moldovei, reluând scena de la Neamţ, popularizată de Asachi[152]. Specifică muntenilor este evocarea lui Ştefan ca pe un continuator al romanilor, iar mama lui ca pe o spartană[153], în timp ce moldoveanul Alecu Russo, de pildă, îl aseamănă lui Decebal[154].

Pe parcursul unei jumătăţi de secol, pe măsura construcţiei unui stat şi imaginarea unei noi identităţi naţionale, intelectualii români din secolul XIX îl redescoperă pe fostul domnitor. Scrierile şi activitatea paşoptiştilor i-au susţinut memoria şi au răspândit-o, întreţinând cultul popular. Avem de-a face cu un fenomen fără egal ca amploare pe parcursul modernităţii româneşti, o combinaţie unică de tradiţii populare, cointeresare civică a intelectualilor (dornici de a alcătui corpusul identitar naţional) şi, deseori, un sprijin direct din partea statului, devenit treptat sponsor al practicilor comemorative. Ştefan cel Mare este un personaj istoric lipsit de controverse majore, de memorii concurente, în jurul căruia conjuraţia tăcută a vremurilor a asigurat o posteritate cât se poate de vizibilă.

[149] Alecu Russo, *Cugetări*, Postfaţă şi bibliografie de M. Zamfir, Buc, Editura Minerva, 1977, p. 32. Pentru situarea în timp a reflecţiilor sale, *Cugetările* au apărut în „România literară“, 1855, nr. 7, 8, 10, 17, 18, 19, 21, 23, 29, 30, 41, 43.

[150] „… răsipirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale! (…) răpegiunea cu care s-a stins trecutul dintre noi este giudicata cea mai înfricoşată al acelui trecut“. „Îmi închipuiesc câteodată că a ieşit din mormânt un strămoş, un vornic de la Ţara de Sus, un boier de Orhei, un hatman adevărat. (…) Oare hatmanul acela ar pute să-şi cunoască urmaşii moldoveni de astăzi? Hainele, moravurile, pământul au luat prefacere, până şi limba şi numele! Ştefan Vodă s-ar crede în altă ţară. Pentru odihna sufletului său n-aş dori să mai vie Ştefan Vodă, chiar de ar fi cu putinţă. Ce ar face el pe un pământ unde n-a mai rămas urme de umbra lui măcar? Vorba lui nu mai este limbagiul nostru“. Strănepoţii Urecheştilor, Dragomireştilor, Movileştilor i-ar zice în versuri, în ode şi în proză: „Eroule ilustru! Trompeta gloriei tale penetră inimile bravilor români de admirăciune grandioasă şi neindefinisabilă pentru meritul neivincibilităciunei tale!!! La care lucruri frumoase, deşi neinteligibile pentru dânsul, Ştefan Vodă, bietul! ar holba ochii lui cei înficoşători. şi s-ar culca iarăşi în mormânt“ (Alecu Russo, *Cugetări*…, p. 33-34).

[151] Scrisoare adresată lui Nicolae Bălcescu pe 4 iulie 1848, în A. Russo, *Scrieri*, p. 308-310; apud Apostol Stan, *Revoluţia română de la 1848*, Bucureşti, Editura Politică, 1987, p. 211.

[152] Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, Vol I, Ediţie îngrijită de Mircea Anghelescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 88-94.

[153] Tudor Vianu, *op. cit.,* p. 616.

[154] Alecu Russo, *Scrieri. Decebal şi Ştefan cel Mare. Studiu Istoric*, p. 167-170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STEPHEN THE GREAT IN THE 1848 REVOLUTIONARIES' MEMORY
(Summary)

The 19th century is focused on a few leading topics: how to give an historical materiality to Stephen the Great, a character that floated vaguely but was ubiquitous in the people's memory? Which as the real face of Stephen? Where did he actually fought? Which were the authentic remainders of his time? It was history's mission to answer the questions raised by the popular traditions. The "Stephen the Great" obsession is being maintained also by the fact the he was an excellent example – like Michael the Brave – for several political adjoinings and simbols in an era when the national state was being built and the Romanian nation was being invented. The present article wants to sketch a few possible answers to a series of questions: what did the leaders of the 1848 movement and the other knew, what were they able to remember about the past and in what way did the choose to describe the past? "Discovering" Stephen, pulling him out of the past with those times' professional criteria and standards seems like a tiredless exercise with the memory.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VITCU

„PREISTORIA“ UNUI MONUMENT: STATUIA ECVESTRĂ A LUI ŞTEFAN CEL MARE DIN IAŞI

Acțiunea de edificare a statuilor e una prin excelență *istorică* – afirma, deplin motivat şi argumentat, cu peste trei decenii în urmă, Al. Zub, exemplificând prin odiseea monumentului înălțat la Iaşi în primăvara lui 1912 şi închinat memoriei întâiului domnitor al Principatelor Unite, Al. I. Cuza. Demersul presupune, în aceeaşi concepție, selecție, rigoare şi valorificare, iar „a scrie istoria statuilor poate fi un lucru la fel de interesant şi de util, ca şi istoria însăşi“[1]. Observația este susținută şi de faptul că, adeseori, materializarea unor proiecte sau inițiative menite să eternizeze în piatră, marmoră sau bronz, chipuri şi simboluri omologate de un anume moment istoric a prilejuit confruntări, pe cât de fireşti între partizanii şi adversarii lor, pe atât de semnificative pentru evoluția spiritului public. Dintr-o atare perspectivă, cazul statuii ecvestre a lui Ştefan cel Mare din piața vechii curți domneşti de la Iaşi este cât se poate de revelator[2].

Momentul genezei, subiectul şi motivația proiectului nu au stat sub semnul hazardului ori al inspirației divine, ci s-au impus aproape de la sine în conştiința inițiatorilor, prin raportare la spiritul dominant al epocii şi la realitățile politice înconjurătoare.

Când, în octombrie 1856, caimacamul numit al Moldovei, Teodor Balş, transmitea Sfatului Administrativ extraordinar ofisul dezvăluitor inițiativei sale şi rațiunilor circumscrise înfăptuirii ei, lumea românească în ansamblu trăia febra specifică mişcărilor emancipative, sociale şi naționale, provocate succesiv, la scară continentală, de valul revoluționar paşoptist şi de epilogul noii ediții a crizei orientale. Capitala țării, Iaşii, grație împrejurărilor politice binecunoscute, care i-au atras şi impus renumele de „leagăn al Unirii“, înfățişa o animație sporită încă din primăvară, după aflarea deciziilor adoptate în cadrul conclavului diplomatic de la Paris, privitoare la viitorul Principatelor. Crearea „Societății Unirii“, la 25 mai 1856, şi apoi a „Comitetului Unirii“ din Iaşi, semnificând legalizarea şi centralizarea mişcării unioniste, a fost urmată, la mai puțin de o lună, de apariția gazetei „Nepărtinitorul“, care avea să coaguleze în juru-i eforturile adversarilor politici, ale separatiştilor şi conturând astfel ceea ce a fost perceput ca sistemul maniheist de reprezentare a taberelor în competiție[3].

---

[1] Al. Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, coord. L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iaşi, Ed. Junimea, 1973, p. 625.

[2] Pentru detalii, vezi N. Grigoraş, *Statuia lui Ştefan cel Mare din Iaşi*, în CI (serie nouă), III, Iaşi, 1972, p. 281-308.

[3] Adrian Cioflâncă, *Naționalism şi parohialism în competiție. Note pe marginea dezbaterilor politice privind Unirea Principatelor*, în vol. *Vârstele Unirii. De la conştiința etnică la unitatea națională*, coord. D. Ivănescu, C. Turliuc, Florin Cântec, Iaşi, 2001, p. 110.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 21–30

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În viziunea simplificatoare a unui contemporan, în Moldova, până la 1858, „erau două partiduri distincte: unul unionist, care represinta progresul, liberalismul, patriotismul, regenerarea; altul separatist, care represinta corupțiunea, trădarea, furberia, într-un cuvânt toate vițiurile sociale. Cel dintâiu se compunea din bărbații cei mai curagioși, mai copți și mai pozitivi și purta în ziua mare stindardul său dezvelit, măreț și mândru; cel de al doilea, se compunea din oamenii cari aveau totdeauna câte o pată pe viața lor și cari, ca nemernici, se făceau instrumente străinilor, inamici ai naționalității române“[4].

Nuanțând tabloul în zona ilustrată, pentru scurtă vreme, de chipul caimacamului Teodor Balș, un „cugetător politic“ congenar consemna că gruparea separatistă avea în componență „aristocrația toată, mai cu seamă boierii bătrâni“, „orășenii Iașilor, ce se temeau să nu li se părăduiască orașul“, „străinii împământeniți și toți ciocoii deprinși a trăi din funcții, cari totdeauna sunt partizanii celor de la putere“[5]. Dincolo însă de strategiile retorice de inspirație revoluționară franceză vizând schematizarea peisajului politic românesc (îndeajuns de eterogen ca obârșie socială spre a putea fi împărțit doar între cele două tabere), să reținem că Teodor Balș, cunoscut fruntaș al separatismului moldav[6], dobândise în iulie 1856, prin mijloace „specifice“, cea mai înaltă funcție administrativă în stat, care-i conferea automat autoritatea politică și îi asigura mijloacele necesare pentru a se impune și ca strateg al grupării. De pe asemenea platformă și având de partea sa, în afara colaboratorilor loiali, precum Nicolae Istrati (metamorfozat din fost revoluționar pașoptist și ministru al Cultelor sub Grigore Al. Ghica în ideologic al separatismului, prin broșura *Despre cvestia zile în Moldova*), C. Gane, redactorul gazetei „Nepărtinitorul“, M. Străjescu, fost pârcălab de Galați, Gh. Asachi, I. Cantacuzino, Gr. Crupenschi, Th. Burada ș.a., sprijinul statornic și interesat al consulului austriac de la Iași, Gödel Lannoy, caimacamul a inițiat un veritabil program de măsuri[7], menit să asigure înfăptuirea integrală a propriilor obiective, organic integrate celor separatiste.

Din arsenalul mijloacelor utilizate în câmp ideologic, lăsând deoparte celelalte domenii sau direcții, altminteri cunoscute, nu putea lipsi, desigur, istoria, cu puternicele ei valențe formative asupra cristalizării și/sau manipulării opiniei publice, într-o vreme în care și de cealaltă parte a baricadei (în tabăra unionistă) întregul proces al renașterii naționale era pus sub semnul istorismului, al întoarcerii spre trecut, cu scopul de a-i repera și a-i încorpora valorile perene. „Să luăm exemple din actele trecutului – își îndemna compatrioții M. Kogălniceanu – dar să nu reașezăm trecutul!“, continua el. Numai spiritul combativ și eroic al acestuia trebuia asimilat, nicidecum soluțiile cândva încercate, de unde și apelul său neostoit la cronici, la eroii populari și la istorie, fiindcă „întâmplările și faptele strămoșilor noștri, prin moștenire, sunt și alte noastre“[8].

Într-adevăr, interesul pentru cunoașterea și valorizarea trecutului nu fusese niciodată atât de pronunțat ca în prima jumătate a acelui secol, numit „al naționalităților“, interes sporit progresiv deceniu după altul. Obsesia istoristă a epocii, motivată prin nevoia afirmării identității naționale și întreținută prin efortul constant al

[4] G. Sion, *Fisiologia alegerilor din Moldova*, în *Acte și documente relative la istoria renascerii României* (în continuare *Acte și documente…*), VIII, București, 1900, p. 296.

[5] Nicolae Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dascălescu*, în AARMSI, seria III, tom XIII, 1932, p. 42.

[6] Dumitru Vitcu, *Unioniști și separatiști în faza confruntărilor decisive (1856-1857)*, în vol. *Vârstele Unirii…*, p. 93-107; vezi și Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român (1856-1859)*, Iași, 1995.

[7] N. Corivan, *Acțiunea antiunionistă în timpul căimăcămiei lui Teodor Balș*, în SCSI, X (1959), fasc. 1-2, p. 119-140.

[8] M. Kogălniceanu, *Opere*, II, *Scrieri istorice*, ediție de Al. Zub, București, Ed. Academiei, 1976, p. 389.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cărturarilor reprezentând faimoasa generaţie paşoptistă, cvasiidentică cu cea unionistă, este ilustrată printr-o vădită predilecţie pentru Evul Mediu, pentru cultul strămoşilor şi al simbolurilor oferite de marele personalităţi ale trecutului, readuse în actualitate în manieră şi prin mijloace specifice vârstei romantice a istoriografiei. Proslăvind, chiar idealizând acel trecut şi pe eroii săi – dintre care doi s-au detaşat cu autoritate în vremea resurecţiei naţionale: Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul – istoria era tot mai mult percepută ca o şcoală a naţionalităţii (suprapusă semnificaţiei primare de „magistra vitae") şi, totodată, o eficientă armă politică la îndemâna celor dispuşi a-i recunoaşte simbolurile ori a-i proba capacitatea mobilizatoare asupra conştiinţelor.

Nu este greu de tălmăcit astfel gestul corpului academic ieşean de a dona nou numitului domnitor moldovean, Mihail Sturdza, în august 1834, tabloul „Testamentul politicesc al lui Ştefan cel Mare"[9], după cum nu trebuie să surprindă repetatele apeluri ale lui M. Kogălniceanu – aflat în plin efort de cristalizare a unui program naţional – la „vremile frumoase" şi „eroii nebiruiţi", în speţă „mândrele figuri a lui Alexandru cel Bun, a lui Ştefan cel Mare şi a lui Mihai Viteazul, trilogie minunată de Bunătate, Mărire şi Vitejie"[10].

Lui Ştefan – observa cu uimire, dar şi admiraţie viitorul „arhitect" al României moderne – nu numai compatrioţii, dar şi străinii îi atribuiau însuşiri legendare: „lăcuitorul ce nu ştie rugăciunea duminicii îţi va spune toate isprăvile sale […] Orice cetate, orice zid, orice val, orice şanţ, întreabă-l cine le-au făcut, el îţi va răspunde: Ştefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fântână, orice curte sau palat vechi, el le va reporta eroului său! Orice bunătate, orice aşezământ a cărui rămăşite să mai tărăgănează până astăzi, orice legiuire omenească, orice puneri la cale înţălepte, Ştefan Vodă le-a urzit, îţi va zice el, şi iar Ştefan Vodă. În sfârşit, acest domn, pentru moldoveni, rezumă toate faptele istorice, toate monumentele, toate isprăvile şi instituţiile făcute în cinci veacuri de atâţia stăpânitori"[11].

În vremea revoluţiei paşoptiste, predicând unitatea naţională, apreciată drept „cheia bolţei" viitorului edificiu, acelaşi Kogălniceanu afirma că Unirea fusese „dorită de veacuri de toţi românii cei mai însemnaţi ai amânduror Principatelor, o Unire pre care, după spiritul timpurilor, cu armele în mână, au vroit să o săvârşească Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul". Iar dacă „prejudeţele şi intrigile străinilor – continua, simplificând puţin raţionamentul, autorul *Dorinţelor Partidei Naţionale în Moldova* – până acum au stăvilit această Unire, astăzi însă împrejurările ne sunt mai favorabile ca să putem realiza aceea ce strămoşilor noştri le-a fost numai cu putinţă de a dori"[12]. Erau, probabil, proaspete în memoria tribunului mesajele identice cuprinse succesiv în coloanele gazetelor revoluţionare muntene, „Popolul suveran" din 19 iunie – „străbunii noştri au înţeles foloasele acestei Uniri", exemplificând prin „Mihai Bravul, Ştefan şi alţii"[13] – şi, respectiv, „Pruncul român" din 26 iunie: „arătaţi-vă înaintea lumii vrednici de strămoşi, dovediţi naţiilor Europei că duhul lui Ştefan cel Mare încă n-a pierit dintre noi"[14], mesaje care, laolaltă, aveau să dea temei convingerii exprimate odată cu înfăptuirea Unirii, că Vodă Cuza urca pe tronul ilustrului său înaintaş.

[9] „Albina românească", VI, nr. 72, Iaşi, 19 august 1834, p. 285-287.

[10] „Dacia literară", I (1840), Iaşi, p. 136; Al. Zub, *M. Kogălniceanu. Istoric*, Iaşi, Ed. Junimea, 1974, p. 362-363.

[11] M. Kogălniceanu, *Ştefan cel Mare şi târgul Băiei*, în *op. cit.,* I, *Beletristică, studii literare, culturale şi sociale*, ed. Dan Simonescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1974, p. 195.

[12] *Anul 1848 în Principatele Române*, IV, 1903, p. 109-110.

[13] *Ibidem*, II, 1902, p. 628.

[14] *Ibidem*, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La mijlocul veacului XIX, aşadar, alături de imaginea conferită de realitatea istorică personalităţii marelui voievod moldav, dimensionată în raport cu stadiul atins de evoluţia istoriografiei, exista şi o alta, complementară, conturată de o realitate mitică, legendară, a personajului, pe care Tudor Vianu o invoca spre a explica „înrâurirea exercitată de viteazul şi înţeleptul domnitor asupra întregului suflet al ţării, asupra conştiinţei de sine şi asupra năzuinţelor acelui suflet". Cu nimic mai prejos decât cea istorică, latura mitică a personalităţii lui Ştefan se impunea, în aceeaşi reprezentare, ca „o forţă activă în toată istoria poporului român şi ca o realitate în perpetuă devenire"[15]. Combinată, îndeobşte, cu ponderea sporită a formelor şi mijloacelor de expresie corespunzătoare istoriografiei încă romantice, asemenea imagine era menită să slujească ideologic cauza unirii şi Partida naţională în cadrul iminentelor confruntări politice interne cu forţele separatiste.

Numai că, ceea ce era perceput de fruntaşii Partidei naţionale drept un reper istoric şi moral – Ştefan cel Mare, omul şi fapta – menit să impulsioneze energiile în direcţia înfăptuirii idealului unionist avea să fie interpretat de adversarii politici ca argument exponenţial pentru mesajul lor diametral opus, în slujba cauzei separatiste. Având de partea sa colaboratori (ori sfetnici) redutabili ca orizont intelectual, precum Nicolae Istrati[16] – căruia i-a încredinţat postul de şef al Departamentului lucrărilor publice şi funcţia de membru al Sfatului Administrativ Extraordinar – şi, îndeosebi, Gheorghe Asachi[17], cărturarul iluminist al cărui spirit enciclopedic şi dinamic a fost valorizat şi pe poziţia nou dobândită de director al Departamentului Cultului şi Învăţăturilor publice, caimacamul Teodor Balş a început în forţă campania antiunionistă imediat după primirea firmanului de investitură din partea sultanului.

Măsurilor politico-administrative specifice, practice, între care s-au numărat suprimarea selectivă a libertăţii presei, „purificarea" aparatului administrativ central şi local, prin îndepărtarea din funcţii nu doar a militanţilor, ci şi a simpatizanţilor unionişti, iniţierea unor acţiuni represive împotriva adversarilor sau de compromitere publică a lor[18], le-a asociat o insidioasă campanie ideologică, susţinută fie prin emisari speciali distribuiţi prin ţinuturi, fie prin presa aservită, prin tipărituri ocazionale ori manifeste şi, nu în ultimul rând, prin „iniţiative" culturale de genul proiectului statuar în discuţie.

Momentul lansării unei atari iniţiative, de care, probabil, Gheorghe Asachi nu va fi fost străin, părea (cel puţin) fericit ales din perspectiva impactului prognozat asupra conştiinţelor. În decembrie 1855, din porunca autorităţilor imperiale habsburgice, avusese loc la Putna dezhumarea moaştelor lui Ştefan cel Mare, prilej de rememorare a trecutului, dar şi de iritare emoţională în rândul mulţimii prezentă la ceremonie[19], ale cărei sentimente vor fi reverberat şi dincolo de hotarele provinciei înstrăinate. Mai important însă decât acel moment sau pretext se contura a fi anul 1857, care marca împlinirea a patru secole de la urcarea pe tronul Moldovei a marelui voievod, aniversare ce nu putea fi ignorată ori lăsată în seama unioniştilor, câtă vreme răstălmăcirea faptelor sale era – în viziunea noii administraţii – generatoare de capital electoral în perspectiva alegerilor pentru Adunarea ad-hoc a ţării.

[15] Tudor Vianu, *Studii de literatură română,* Bucureşti, 1965, p. 610; apud V. Cristian şi M. Cojocariu, *Ştefan cel Mare în istoriografia română şi străină din secolul al XIX-lea. Consideraţii preliminare*, în vol. *Istorie şi civilizaţie*, ed. Ion Toderaşcu şi Ion Agrigoroaiei, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, p. 606-607.

[16] *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 465-467.

[17] *Ibidem*, p. 55-60.

[18] N. Corivan, *op. cit.,* p. 130-134.

[19] S. Theodorescu-Kirileanu, *Amintiri ale poporului despre Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904, p. 346-348; vezi şi M. Eminescu, în „Curierul de Iaşi", X, nr. 40, din 15 aprilie 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În esență, lupta pentru independență şi pentru conservarea organismului statal al Moldovei, desfăşurată de Ştefan timp de aproape jumătate de veac, îl îndreptățea pe T. Balş şi colaboratorii săi să creadă că imaginea ilustrului domnitor putea fi adoptată ca emblemă pe stindardul separatist. „Păstrarea statului Moldovei – scria caimacamul, în ofisul transmis Sfatului administrativ extraordinar al țării, la 12 octombrie 1856 – cu religia părinților noştri cu ale ei drepturi naționale şi autonome, suntem datori, după D-zeu, vechilor domni şi patrioți, cari, necruțând al lor sânge şi osteneli, prin învăluirile veacurilor, ne-au condus până în astă epocă în care suntem chemați a culege rodul eroismului“[20]. Cât de chemat era emitentul şi care era fructul visat al ostenelilor străbune, în socotința sa, recomandau cei 25.000 de galbeni dăruiți la Constantinopol pentru dobândirea funcției[21], ca şi oferta suplimentară făgăduită de 80.000 de galbeni în cazul obținerii tronului pentru Moldova separată[22].

Motivându-şi apoi – în aceeaşi notă patetică – inițiativa, Balş adăuga: „Cel întâi sentiment carele se deşteaptă în inima fiecărui patriot, la ajunul unui viitor mai statornic, este acel al recunoştinței publice către eroii cari ne-au pregătit acest viitor“, în fruntea cărora era aşezat, pe bună dreptate, Ştefan cel Mare, „denumit în manuscrisele țării şi cel Sfânt, pentru a sale fapte evlavioase, politice şi acele resbelnice“. Chiar dacă strălucitele fapte de arme, de credință şi cultură ale voievodului moldav, înfruntând scurgerea timpului, edificaseră deja în conştiința publică, după expresia caimacamului, „un monument nepieritor, totuşi, datoria nepoților – între care se regăsea – este de a mărturisi în fața lumii sentimentul de recunoştință şi de fală națională, prin *un monument menit pentru vecie a statornici între moldoveni aducerea aminte a gloriei strămoşilor* (subl. ns.)“[23]. Patriotismul local exacerbat, afişat de Balş nu atât din convingere (cunoscute fiind relațiile sale cu oamenii Porții sau ai Imperiului habsburgic), cât din oportunism, era direcționat pe unicul sens al independenței Moldovei, dar o independență înțeleasă în raport cu românii de peste Milcov, nicidecum cu străinii. De aceea, „sentimentele naționale“ clamate sunau fals în fundamentarea propriei decizii, luată în numele obligațiilor sale publice, de „a pune înaintea Sfatului, de a chibzui măsurile ce s-ar cuveni a se lua spre ridicarea în memoria Domnului Ştefan cel Mare, pe piața palatului, a unui monument de bronz, împodobit cu baso-reliefe înfățişătoare faptelor sale şi executat în străinătate de un artist renumit“.

Spre a-şi face compatrioții părtaşi la crez şi inițiativă, a solicitat aceluiaşi organism subordonat „să proiecteze modul unei subscrieri naționale, prin care să se dea fiecărui român ocazia de a contribui la cheltuielile lucrului, după contractuirea ce întru aceasta se va încheia cu artistul ce se va însărcina cu asemenea lucrare“. Însuşi se angaja, în dubla-i ipostază „ca patriot şi ca şef al statului“, să contribuie la înălțarea acelui monument menit, formal, „a înfățişa gloria trecutului nostru şi a trăda această amintire generațiilor viitoare“[24], în realitate, de a-şi spori cota de popularitate şi, mai ales, de a fundamenta istoric tradiția separatistă a Moldovei prin confecționarea celui mai expresiv simbol al acesteia. T. Balş ignora – poate că şi cu bună ştiință – faptul că Ştefan cel Mare promovase o politică de solidarizare a forțelor moldo-muntene în fața primejdiei externe[25], că fusese chiar numit (în cuprinsul versiunii germane a cronicii

[20] *Acte şi documente…*, III, Bucureşti, 1889, p. 891.
[21] Alte surse informative indică suma de 10.000 galbeni, ceea ce nu schimbă datele problemei (cf. *Ibidem*, p. 646).
[22] N. Corivan, *op. cit.,* p. 125, nota 46.
[23] *Acte şi documente*, III, p. 892.
[24] *Ibidem*.
[25] N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 283-284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oficiale consacrată domniei sale) „voievod al ţărilor Moldovei şi Valahiei“[26], că legăturile între cele două Principate erau de „frăţie românească“[27], încât, adăugând acestora raporturile întreţinute în spaţiul transilvan, el se înfăţişa posterităţii ca un autentic precursor al lui Mihai Viteazul şi al actului unirii politice săvârşit de acesta[28].

La numai o săptămână de la data primirii ofisului caimacamului, membrii Sfatului Administrativ, întâmpinând „cu sentimentele unei vii recunoştinţe“ propunerea avansată prin acel document şi hotărâţi să o ducă „către un bun sfârşit“, au numit un comitet special împuternicit cu realizarea proiectului, alcătuit din spătarul Mihail Cantacuzino şi postelnicii Gheorghe Asachi şi Nicolae Istrati. În sarcina noului comitet intra şi „felul în care urma făcută subscripţia naţională“, plecându-se de la speranţa mărturisită a iniţiatorului că fiecare locuitor al Moldovei care aprecia „gloria trecută şi viitorul ţării sale se va grăbi […] a se împărtăşi din această lucrare“[29]. De aici încolo, proiectul iniţiat intra în faza elaborării sale tehnice.

Întrunit la 2 noiembrie acelaşi an, comitetul constituit, „primind cu mulţumire însărcinarea care i s-a pus de către Înaltul Guvern, spre a se ocupa cu proiectarea şi înfiinţarea unui monument în memoria domnului Ştefan cel Mare, al cărui eroism şi prevedere politică a asigurat existenţa Moldovei“, hotăra ca principala responsabilitate să fie atribuită lui Gh. Asachi, apoi să pregătească „desemnul cuviincios cu descrierea istorică“ şi, în sfârşit, aprobat de toţi trei, proiectul să fie înfăţişat Caimacamului, „nu numai ca şef al statului, dar mai cu seamă ca cel întâi fiu al ţării, care a luat iniţiativa întru aceasta“[30]. După ce obţinea înalta încuviinţare a lui Balş, proiectul urma a fi distribuit „în mai multe staturi ale Europei“, spre licitarea prealabilă – cu „artiştii cei mai renumiţi“ – a machetării şi a costurilor materiale, de execuţie şi de transport aferente, în variante ce nu excludeau deplasarea câştigătorului-executant la faţa locului, „spre a se încongiura (astfel) greutăţile transportului de la Galaţi la Iaşi“.

În privinţa subscripţiei publice, comitetul lansa – prin mijlocirea „Gazetei de Moldavia“ din 6 decembrie 1856 – o *Proclamaţie către onorabilii compatrioţi*[31], al cărei mesaj era bivalent. Pe de o parte, se slăvea memoria gloriosului înaintaş întruchipând întreita virtute aşezată, chipurile, la temelia societăţii româneşti: „evlavia, eroismul şi înţelepciunea politică“, înţelepciune al cărei efect direct şi moralizator pentru adresanţi era „*păstrarea Moldovei ca stat autonom*“ (subl. ns.). Invocând profeţia făcută de Ştefan, pe patul de moarte, asupra destinului istoric al ţării pe care o păstorise vreme de 47 de ani, cum că Providenţa „va scăpa şi va înturna ţării viaţa sa de mai înainte“, autorii proclamaţiei atribuiau, cu vădită exagerare, rolul mântuitor tratatului de la Paris din 30 martie 1856. Or, se ştie, textul acelui tratat mai curând încuraja separaţia Principatelor decât posibila lor înfrăţire politico-administrativă.

Pe de altă parte, imaginii lui Ştefan – „prin a cărui prevedere s-a păstrat Moldova“ şi căruia i se cuveneau „pârga recunoştinţei fireşti“ – îi era alăturată, cu voită capacitate de sugestie, iniţiativa Caimacamului de a eterniza în piatră memoria „marelui nostru erou“, gest ce trebuia să constituie „un îndemn către toţi compatrioţii de a contribui, după putinţă, cu a lor mijloace, spre adunarea sumei trebuitoare în facerea

[26] Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 167-168.

[27] N. Iorga, *Note despre unirea românească*, în RI, 1920, p. 8.

[28] P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a ţărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1960, p. 60-63.

[29] N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 285.

[30] *Acte şi documente*, III, p. 985.

[31] *Ibidem*, p. 986.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

monumentului“[32]. Acțiunea de solidarizare a maselor în jurul acestei inițiative semnifica aşadar, în bună măsură, şi o încercare de manipulare a opțiunilor populare, în direcție separatistă, în perspectiva iminentelor alegeri pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei.

Potrivit relatărilor de mai târziu ale inspiratorului proiectului (Gh. Asachi), apropiat colaborator al caimacamului, Gh. Balş, pe care nu înceta a-l prețui şi postum ca pe „un vrednic fiu“ al țării, comitetul de inițiativă a organizat deîndată concursul, „acceptat de cei întâi sculptori din Roma, München şi Berlin“. Dintre toți, avea să fie preferat „renumitul“ sculptor german Daniel Ch. Rauch (1777-1857), „autorul celui mai frumos monument din Berlin înălțat lui Friederich cel Mare“, dar şi al statuilor reprezentând pe regina Luiza (în Postdam), pe Dürer, Kant etc., care „s-au însărcinat a executa acest monument în bronz, prin elevul său cel mai ghibaci“. Amplasamentul fiind deja cunoscut, piața vechii Curți domneşti, rămâneau de precizat dimensiunea, materialul şi costul lucrării, lămurite toate de acelaşi Asachi: „Înălțimea statuii cu calul şi călărețul era de 16 palme domneşti[33], afară de pedestalul de granit roşu, pe a căruia patru fațade aveau să fie patru basoreliefe înfățişotoare celor mai mari lucrări ale Eroului. Tot costul, fără acel al transportului, să suia la 52.000 taleri, adică 16.000 galbini“[34].

Se pare că lucrările pentru ridicarea monumentului trebuiau grăbite, oricare ar fi fost semnificația acestuia, omagială şi/sau propagandistică, pentru că anul 1857 – marcând împlinirea celor patru secole scurse de la urcarea pe tron a voievodului Ştefan cel Mare şi, totodată, declanşarea campaniei electorale pentru Adunarea ad-hoc a țării – se apropia. Aşa se explică insistenta publicitate făcută proiectului, ca şi atragerea de partea sa a tuturor celor dispuşi a-şi oferi sprijinul. La 21 noiembrie 1856, bunăoară, cunoscutul inginer „montanist“ Carol Mihalic de Hodocin, specialist în varii domenii tehnico-economice, adus în țară de Gh. Asachi[35], raporta autorităților centrale că văzuse în oraşul Piatra Neamț, undeva lângă malul Bistriței, „trei-patru bolovani mari, cvadrați, de marmură, care, împreună cu alții mai mulți“, fuseseră aduşi de pe Rarău „cu cheltuieli însemnate“. Geologul aprecia că acele blocuri de marmoră erau de „o calitate mult mai trainică decât granitul“ şi că puteau fi utilizate mai bine la „postamentul proiectatului monument al lui Ştefan cel Mare“, decât la cişmeaua ieşeană pentru care erau destinate[36].

Decriptând semnificația politică a gestului omagial, ziarul unionist „L'Etoile de Danube“ dezvăluia, în numărul său din 11 februarie 1857 (aşadar, cu puțin timp înainte de moartea subită a caimacamului), că inițiativa ridicării statuii lui Ştefan în Iaşi aparținea adversarilor unirii Principatelor[37]. Dar, fie nerecepționând mesajul, fie neînțelegându-l, câțiva bucureşteni, în frunte cu M. Fălcoianu, au deschis o listă proprie de subscripție şi, colectând suma de 109 ducați, au transmis-o la Iaşi însoțită de necesara motivație. În vădit contrast cu spiritul călăuzitor al inițiatorilor proiectului, donatorii munteni invocau „afinitatea de limbă, origine şi naționalitate dintre locuitorii celor două Principate, notorie astăzi pentru toată lumea“, interesele şi tendințele comune ce încadrau gestul lor omagial în sfera normalității, mărturisind

[32] *Ibidem*.

[33] O palmă domnească reprezenta a opta parte dintr-un stânjen, variind în timp în jurul a 0,27 m (cf. N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1971, p. 61-66).

[34] „Calendar pentru români pe anul 1859“, an XVIII, Iaşi, Tipografia Inst. Albinei, p. 124-125.

[35] Dumitru Vitcu, *Carol Mihalic de Hodocin în Moldova. Idei şi fapte*, I, în AIIX, XXXIII/1996, p. 241-261; II, XXXIV/1997, p. 233-249.

[36] N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 287.

[37] *Acte şi documente*, III, p. 1043-1044.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apoi speranța că exemplul lor avea să fie urmat şi de alți compatrioți doritori să susțină „*o operă națională* (subl. ns.)“[38].

Desigur, membrii comitetului ieşean beneficiar trebuiau să mulțumească şi au făcut-o în aceeaşi notă, recunoscând că marele voievod moldovean luptase pentru „conservarea naționalității noastre“ şi că reprezenta „un bun al românilor“, încât cota de simpatie astfel exprimată de peste Milcov era şi îndreptățită. Numai că, sub pretextul adoptării unei decizii anterioare privind neacceptarea contribuțiilor sau donațiilor băneşti înainte de a se cunoaşte cu exactitate costurile reale ale lucrării, suma a fost restituită donatorilor[39]. Greu de înțeles asemenea reacție, în condițiile neabrogării amintitei proclamații din 6 decembrie trecut! Poate că dorința înlăturării confuziilor ideologice generate de fapta bucureştenilor a impus returnarea banilor sau poate că suma era prea mică şi, deci, dispensabilă. Calea speculațiilor interpretative rămânea deschisă şi, probabil, demararea lucrărilor, inclusiv a subscripției publice, ar fi adus necesarele limpeziri dacă întreaga acțiune nu înceta brusc, odată cu trecerea la cele veşnice a caimacamului Teodor Balş, la 17 februarie 1857.

Moartea acestuia a provocat oarecare derută în rândul separatiştilor şi un sentiment de uşurare sufletească, chiar de necesară justiție în rândul partidei naționale. Resentimentele unioniştilor moldoveni l-au urmărit însă pe Balş şi dincolo de moarte, pentru că proorocirea acestuia în privința succesiunii în funcție[40] avea, din păcate, să se adeverească. La numai o săptămână, Poarta, ignorând petițiile unioniste de a se reveni la formula regulamentară a căimăcămiilor de trei, numea în postul rămas vacant pe Nicolae Conachi Vogoride, „om de puțină inteligență şi cu totul străin de țară, duşman căpățânos şi cinic“[41], în speranța de a zdrobi, prin brutalitatea lui, partidul unirii.

Moştenind conduita politică a predecesorului în funcție şi păstrând în guvern pe stegarul separatiştilor, N. Istrati, noul caimacam nu a mai considerat oportun proiectul „artistic“ al lui Balş, abandonându-l definitiv şi irevocabil spre a-şi îndrepta atenția şi eforturile exclusiv către campania electorală.

Se încheia astfel, aici, prima tentativă de edificare la Iaşi a unui monument omagial închinat memoriei lui Ştefan cel Mare, tentativă puternic „virusată“ de interese politice meschine. Cum ar fi arătat acel monument aflăm tot de la Gh. Asachi, care, după înfăptuirea Unirii Principatelor, se pare că-şi reconsiderase opțiunea separatistă din ajun. În cuprinsul „Almanahului pentru români pe anul 1859“, el îşi exprima regretul că „moartea timpurie a lui Teodor Balş au împiedicat punerea în lucrare a acestui monument“ închinat „eroului Moldovei, ce a Patriei au fost Părinte“ şi care continua să fie „pentru toată România luceafăr nemuritor“, oferind pe coperta interioară a „Calendarului“ schița statuii lui Ştefan cel Mare în propria-i viziune. Totodată, Asachi îşi exprima speranța că „veni-va un timp în care fiii patriei vor depune eroului şi părintelui lor un public tribut al recunoştinței naționale“[42]. Profeția avea să i se adeverească, este drept, dar în cu totul alte împrejurări şi în absența totală a vechilor protagoniști ai proiectului.

Reluarea ideii, în condițiile revigorării sentimentelor patriotice circumscrise serbării de la Putna din 1871 şi apoi relansarea proiectului în anul în care autoritățile habsburgice sărbătoreau centenarul anexării Bucovinei la Imperiu (1875) – pe lângă o

[38] *Ibidem*, IV, p. 102-103.
[39] *Ibidem*, p. 104.
[40] *Documente privind Unirea Principatelor*, II, ed. Dan Berindei, Bucureşti, 1959, p. 88-89.
[41] Vladimir I. Ghica, *Spicuiri istorice*, I, Iaşi, 1936, p. 103-104.
[42] *Calendar pentru români pe anul 1859*, an XVIII, Iaşi, Tipografia Inst. Albinei, p. 124-125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu totul altă motivaţie şi în pofida controverselor interpretative generate pe tema adevăratului chip al voievodului[43] – aveau să fie, în sfârşit, materializate abia în vara anului 1883, aşadar după mai bine de un sfert de secol de la configurarea iniţiativei Balş. Nu ne-am propus, în rândurile de faţă, să reconstituim istoricul monumentului ce străjuieşte şi astăzi faţada Palatului Culturii din Iaşi şi care este opera sculptorului francez Emmanuel Frémiet, de vreme ce există deja lămuritorul studiu pe aceeaşi temă al lui Nicolae Grigoraş. Am considerat însă imperios necesar reexaminarea împrejurărilor şi reevaluarea fazei preliminare, distincte, a unui proiect artistic în aparenţă, dar ale cărui simbolistică şi mesaj, precumpănitor politice, vizau mistificarea adevărului istoric în profitul intereselor partizane, separatiste. Aprecierea se opreşte doar asupra acestei etape, pentru că, parcursul celei următoare – depăşind stadiul intenţiei şi răspunzând unor comandamente cu adevărat naţionale – avea să marcheze tributul de recunoştinţă pe care, nu doar ieşenii, ci ţara întreagă îl aduceau marelui voievod moldav după startul îngust şi ratat din anii 1856-1857.

THE "PREHISTORY" OF A MONUMENT: STEFAN CEL MARE'S EQUESTRIAN STATUE FROM IASI (Summary)

According to the final decisions of the Peace Congress of Paris which concluded the Crimean War (1853-1856), the two Romanian Principalities, Moldavia and Wallachia, were to remain under the Ottoman suzerainty, but also placed under the collective protection of the signatory European powers. They were warranted "an independent national administration, as well as the full liberty of cult, legislation, commerce and navigation". But the Congress could not solve the problem of the reorganization of the Principalities, including that of their political and administrative union or separation. The diplomatic forum in Paris granted only the premises for future debates regarding the main Romanian objectives. Among them, they decided upon convening , in each Principality, a representative "ad-hoc" Assembly, which were to consult popular will regarding the union or separation of the two Principalities,

Meanwhile, instead of the latter "hospodars", Grigore Al. Ghyka in Moldavia, and Barbu Stirbey in Wallachia, the suzerain Power named – according to the Organic Reglement – two "caimacams': Teodor Balsh, at Iasi, and Alexander D. Ghyka , at Bucharest. The both were authentic opponents of the national unionist movement. Owing to some special circumstances, Moldavia became a real camp for the final battle between unionists and separatists, and so the city of Iasi was lately being surnamed "the cradle of the Union".

On that political background, the Moldavian caimacam T.Balsh tried to manipulate the public conscience by taking a strange initiative: to built in Iasi a monument dedicated to the memory of Stefan cel Mare (Stephen the Great), the famous voyevode of Moldavia (1457-1504), whose struggle for defending the independence of his country was being misunderstood, like a symbol of Moldavian separatism. The project of Stephen' statue was made by a brilliant Moldavian scholar, Gheorghe Asaki, who shared, like many other countrymen, the same political opinion. But, very soon, that initiative went to fail because Teodor Balsh' death (on 17 february 1857), and so the project was abandoned.

After many years, in the other political circumstances, a new project dedicated to the same historical personality was being to prepare and fulfill in Iasi (in 1883), but carrying out a new, a real and welldeserved message: homage of the posterity to the memory of a great defender of entirely Romanian land.

[43] N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 290-307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Monumentul lui Ştefan cel Mare
proiectat de Gheorghe Asachi
(reprodus după *Calendar pentru români pe anul 1859*)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDI MIHALACHE

ŞTEFAN CEL MARE ÎN CULTURA ISTORICĂ A ÎNCEPUTULUI DE SECOL XX

1. Identităţile şi travestiurile timpului

Din totdeauna oamenii s-au străduit să îşi reprezinte cumva timpul trăit, să îl asocieze cu o imagine mai concretă, mai vizibilă, spre a-l înţelege mai bine şi a mai linişti angoasele pe care scurgerea lui le prilejuieşte. Instinctual, prima tentaţie este să îl cuprindem într-o regularitate măsurabilă, stabilind periodizări, cicluri, cronologii, durate precise şi mai ales repetabile. Asemănată cu rotirea astrelor şi cu succesiunea anotimpurilor, scurgerea anilor a fost definită, prin urmare, ca mişcare reversibilă şi, tocmai de aceea, controlabilă. În plus, *circularitatea* a inspirat mereu ideea de *plenitudine*: văzându-l în totalitatea lui cifrică, raţională, parcă la îndemână, omul a crezut mereu că poate salva timpul şi, o dată cu el, propria nemurire[1]. Aşa se năştea pasiune noastră pentru cifrele „rotunde", ca primă soluţie, cantitativă, de domesticire a devenirii. Cea de a doua, calitativă, ne oferă imaginea lui particulară ori chiar personalizată, renunţându-se deseori la pretenţia validităţii universale în favoarea unui adevăr local, a unei mărturisiri ori a unei reconstituiri a trecutului[2]. La acest nivel, funcţia calendarului este aceea de a întemeia o comunitate, de a îndemna un grup anume să se raporteze în acelaşi fel, la un acelaşi timp, prin intermediul aceloraşi valori, aceloraşi evenimente investite simbolic[3]. Nedorind să ne percepem temporalitatea decât prin lupa continuităţii, aniversările colective ne înscriu într-un cerc perfect închis, protector, din mijlocul căruia sfidăm hazardurile, rupturile cotidianului[4]. O istorie repusă periodic în practică este o istorie împărtăşită, o istorie în care individul tinde să se implice de parcă ar fi fost contemporan cu toate momentele pe care semenii săi obişnuiesc să le comemoreze. În asemenea ocazii sunt re-culese, aduse împreună, toate acele aspecte care, cu trecerea anilor, s-ar dispersa, pierzându-şi astfel coeziunea şi înţelesul[5]. Timpul ameninţându-ne să treacă mereu ireparabil, fără consecinţe, luând totul cu el, faptele, epocile şi personajele istorice dobândesc o unicitate apăsătoare, susceptibilă să genereze estetizări, eroizări, legende. De aceea, reînviind o perioadă mai îndepărtată, comemorările îi confirmă, apoi

[1] Jean Louis Vieillard-Baron, *Problema timpului. Şapte studii filosofice*, traducere de Călin Diaconescu, Bucureşti, Editura Paideia, 2000, p. 178-179.

[2] Ciprian Mihali, *Anarhia sensului. O fenomenologie a timpului cotidian*, Cluj, Editura Idea Design&Print, 2001, p. 31.

[3] *Ibidem*, p. 51.

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem*, p. 82.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 31–65

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îi consolidează existența în amintirea noastră. Esența lor este recuperarea prin *repetiție*. Opusă *ireversibilului*, adică înşiruirii de evenimente aleatorii, fără posteritate, *stereotipia* ne obişnuieşte cu un sens anume, contribuind la întreținerea lumii, la reproducerea şi stabilizarea ei[6]. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât un act comemorativ este întotdeauna un simbol incomplet, prin care publicul nu trăieşte experiența fizică a ritualurilor, ci doar a *limbajului despre* ele. Chiar dacă oamenii sunt martorii unei întâmplări semnificative, cuvintele folosite pentru a o defini sunt cele care îi dau efectiv un sens[7]. Mai mult, marcarea unui jubileu se transformă repede într-un basm spontan care repovesteşte subiectul sărbătorii şi mai ales ritualurile care o compun. Narativizarea[8] celor din urmă, a gesturilor desemnate să provoace aducerea aminte, face în aşa fel încât comemorarea faptului sau a personajului memorabil să devină, la rândul ei, una de referință. Este fenomenul pe care îl vom analiza în studiul de față, surprinzându-i manifestările în cazul unei aniversări patriotice şi patrimoniale de la începutul secolului XX.

2. Adevărul, uitarea, vinovăția

Evocând relația cu unul din cei mai cunoscuți oameni politici de la noi, Nicolae Iorga nota: „… Spiru Haret, care, desigur, dacă nu era un suflet cald şi un visător – scrisorile lui de student la Paris îşi râd de războiul pentru independență –, căpătase prin cugetarea lui de matematic nezguduite convingeri care corespundeau cu ale mele, s-a hotărât, în vederea scopurilor urmărite de dânsul în învățământul pe care-l reforma, să deie o deosebită strălucire aniversării de patru sute de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare […] Astfel, el îmi dădu să scriu pentru această ocazie o *Istorie a lui Ştefan cel Mare*, care trebuia răspândită până în fundul țerii în mii de exemplare, I. Bogdan, care poate el vorbise despre mine, având să adune documentele lungii şi glorioasei Domnii, mare operă de neegalabilă răbdare, care trebuia să apară mult mai târziu“[9]. Într-adevăr, la 25 februarie 1904[10] Haret, pe atunci ministru al „Cultelor şi Instrucțiunii Publice“, făcea cunoscut faptul că împlinirea celor patru secole de la moartea lui Ştefan cel Mare aveau să fie marcate în toată țara, într-un mod deosebit, prin procesiuni la care trebuiau să ia parte elevii şcolilor publice, clerul cu prapuri şi coruri bisericeşti, autoritățile civile şi militare, delegații corporațiilor de meseriaşi cu drapelele lor, reprezentanții țărănimii, trupe din garnizoanele locale, muzica militară. În unele locuri, cum ar fi Iaşi, Bucureşti, Borzeşti[11], acestor defilări, oarecum obişnuite, li s-au adăugat nişte cortegii cu oameni

[6] *Ibidem*, p. 65.

[7] Murray Edelman, *Politica şi utilizarea simbolurilor*, traducere de Ruxandra Nichita, Iaşi, Polirom, 1999, p.184.

[8] Ruxandra Ivăncescu, *Paradisul povestirii – memorie şi realitate trăită în povestirea tradițională*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2004, p. 35.

[9] Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om aşa cum a fost*, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, p. 230. Haret îl însărcinase pe Iorga să mai supravegheze şi apariția culegerii de legende culese de Theodorescu- Kirileanu. În privința lui I. Bogdan, mai precizăm că editarea în română şi slavonă a documentelor emise de cancelaria lui Ştefan cel Mare trebuia finalizată la 15 iunie 1905, decanul Facultății de Litere din Bucureşti urmând să primească suma de 5.000 lei. Cu 2.000 lei era răsplătit Şt. O. Iosif dacă scria o „poemă dramatică“ având-l ca subiect pe domnitorul moldovean. (Vezi decizia Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice nr. 5.650 din 31 mai 1904, publicată în MOf nr. 49, din 3 iunie 1904, p. 2519; la fel, vezi „Liberalul“, Iaşi, 3 iunie 1904, p. 1).

[10] Există şi o ciornă a acestei hotărâri datată 3 februarie 1904 (Vezi ANIC, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 499/1904, f. 3). Programa serbării din Bucureşti o găsim în acelaşi dosar la fila 89. Mai menționăm că din excedentul bugetar al anilor 1902-1903 se alocaseră, pentru întreaga manifestare, 973.000 de lei (ANIC, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 1785/1904, f. 22).

[11] Deputatul de Bacău Radu Porumbaru primise în acest scop 500 de lei (ANIC, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 1783/1904, f. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbrăcați în costume de secol XV. Gândite să producă privitorilor o nesperată întoarcere în timp, ele spun ceva despre cultura istorică de atunci: trecutul îndepărtat văzut drept prototip, drept cauză principală a situației actuale, aspirația către regresiuni opuse evoluțiilor de ultimă oră, reanimarea nostalgică a unor epoci revolute etc. Totuşi, accentul cădea nu pe decesul eroului ci pe rememorarea acțiunilor sale, publicul neavizat acceptând deschis această nuanță. Astfel, într-o scrisoare către rectorul universității ieşene, corporația dulgherilor făcea referire la „marea sărbătoare națională pentru comemorarea *faptelor săvârşite* de Marele Voievod Ştefan cel Mare (s.n. A.M.)“[12]. Într-o țară resemnată de mult cu ideea că se afla „sub vremi“, la discreția marilor puteri, lunga domnie a lui Ştefan, mort, cum se spune, „în patul său“, constituia pretextul unei poveşti de succes a începutului de secol XX. Un început pe care am fi îndreptățiți să îl socotim ca fiind extrem de nostalgic, dacă îl judecăm după disputele şi politicile de ordin cultural care îl caracterizau: a) revenirea sensibilității prejunimiste, altfel spus afirmarea curentului sămănătorist, definit prin anticapitalism, fetişizarea lumii rurale, tradiționalism, respingerea importurilor culturale de sorginte occidentală, reînvierea romantică a trecutului[13]; b) declinul de imagine al liberalismului, considerat, mai ales din pricina lui D.A. Sturdza (care, în septembrie 1894[14], divulgase faptul că guvernele româneşti acordau sprijin financiar militanților ardeleni doar pentru că astfel spera să câştige bunăvoința puterilor din Tripla Alianță, atât de influente la Palat), ca proaustriac şi trădător al luptei naționale a românilor de peste Carpați; se adăugau critica junimistă a paşoptismului[15], a „formelor fără fond“, a modernizării care, sub pretextul înapoierii noastre, ar fi atentat la valorile autohtone; ideea ca liberalismul, mult prea mercantil şi cosmopolit, descuraja manifestările de mândrie națională şi respectul față de trecut, creând românilor un complex de inferioritate şi inoculându-le ura de sine; c) reproşurile presei conservatoare privitoare la faptul că guvernul liberal instaurat la 14/27 februarie 1901 ar fi ratat celebrarea celor 300 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul[16]; d) politica lui Spiru Haret, interesat să repare imaginea liberalilor şi, totodată, să îşi urmeze crezurile personale, cu tentă sămănătoristă; dorința lui de a impune un învățământ axat pe practică şi nu pe memorare, în cazul nostru pe însuşirea activă a cunoştințelor de istorie, printr-o implicare masivă a şcolii în organizarea sărbătorilor naționale[17]; civilizarea prin cultură a lumii satelor incluse şi ele, începând cu 1897, în exercițiul comemorărilor de tip citadin; e) reluarea politicii de maghiarizare a Transilvaniei de către guvernul Tisza Istvan (nov. 1903-iunie 1905), care provoca opinia publică din Regat, înmulțea gesturile de solidarizare cu ardelenii şi intensifica preocupările de a arăta lumii o conştiință națională uniform dezvoltată la toți românii, indiferent de cetățenie; f) la început de secol XX multe comemorări aveau la origine factori neguvernamentali, de toate „culorile“, care le foloseau chiar ca mijloace de presiune asupra celor aflați la putere.

Trecerea într-un nou secol, ultimul al mileniului II, îndemna la retrospective, coexistente, însă, cu sentimentul că prezentul se lăsa prea mult invadat de angoasele

[12] Direcția Județeană a Arhivelor Statului Iaşi, Fond Rectorat Universitatea „Al.I. Cuza“ Iaşi, dosar 683/1904, f. 33.

[13] Zigu Ornea, *Sămănătorismul*, ediția III, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române, 1998, 398 p.

[14] *Ibidem*, p. 21-22.

[15] Ion Bulei, *Atunci când veacul se năştea… Lumea românească 1900-1908*, Bucureşti, Editura Eminescu,1990, p. 148.

[16] „Evenimentul“, Iaşi, 1 iulie 1904, p. 1.

[17] Este vorba de *Circulara nr. 3253 din 22 aprilie 1897 către licee, gimnazii, universități etc. pentru educația patriotică a şcolarilor şi serbarea de 10 Mai,* în *Operele lui Spiru C. Haret, publicate de Comitetul pentru ridicarea monumentului său*, volumul I, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1935, p. 235-237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viitorului, îndepărtându-şi certitudinile trecutului. Fiind prima sărbătoare de mari proporţii a noului secol, comemorarea celor 400 de ani de la stingerea din viaţă a lui Ştefan avea să deschidă o serie de alte asemenea experimente, care marcau o fază distinctă, dar incipientă deocamdată, a politicilor patrimoniale: a lua definitiv în evidenţă şi a conserva, măcar la modul declarativ, amintirea marilor momente ale istoriei noastre. „Numai de un timp foarte scurt, observa cel mai popular ziar al momentului, am început şi noi Românii a ne gândi la serbătorirea marilor aniversări din istoria noastră naţională. Şi am început cu aniversările istoriei mai recente lăsând aproape cu totul în uitare pe acelea ale istoriei noastre mai vechi, care cu toate acestea nu este nici ea puţin bogată în fapte mari şi în epoci glorioase. Aniversarea de 400 de ani a morţei lui Ştefan Vodă cel Mare este cea dinteiu, care, mulţămită în cea mai mare parte iniţiativei pornite de la ministerul cultelor şi instrucţiunei publice, se serbătoreşte într-un chip mai solemn, mai întins, mai *naţional*“[18]. Comentând desfăşurarea jubileului la Iaşi, presa sublinia cam acelaşi lucru: „Mulţi se întrebau de unde atâta lume? Şi cu toate acestea respunsul şi-l dedeau fiecare când se gândeau că participă la o serbare comemorativă a morţei celui mai mare domnitor din câţi a avut Moldova, că această serbare, dacă poate fi numită astfel, are loc acum întâiaşi dată după patru sute de ani, ceia ce însamnă trezirea consciinţei naţionale şi că am început a ne gândi la venerarea morţilor cari cu braţul şi cu mintea am condus ţara aceasta…“[19]. Mai puţin dispusă să recunoască această culpă, presa guvernamentală glosa şi ea, finalmente, pe aceeaşi lungime de undă: „Copleşiţi până eri de apasarea unei blasări timpurii, sufletul românesc, pare a fi intrat în sfera unei vieţi noui – viaţă de lumină limpede şi de simţire sinceră. […] Am fost indolenţi faţă de menirea ce aveam: am fost nepăsători faţă de memoria scumpilor noştri dispăruţi…“[20]. Or, în memoria socială a societăţii româneşti moderne, ziua morţii lui Ştefan nu era foarte cunoscută, nu era un fapt memorabil în sensul propriu al cuvântului. Aici intervin însă eforturile deliberate de a readuce şi menţine evenimentul în atenţie. De altfel, conştiinţa patrimonială nu se verifică în asiduitatea cu care comemorăm un personaj anume ci în vinovăţia pe care o resimţim atunci când realizăm că am încetat să ne mai amintim de el. Culpabilitatea reconfortează loialităţile mai mult decât o poate face sentimentul de recunoştinţă. Pe această nuanţă miza probabil şi Nicolae Iorga atunci când prognoza: „… dacă vom fi răi şi neînţelegători şi fără priinţă unul către altul şi fără iubire pentru lumina minţii prin care se dobândesc toate, – plângerea de apoi va fi mai rea decât cea de acum, şi în ziua de 2 iulie 2004, când se vor împlini cinci sute de ani de la săvârşirea lui Ştefan, nu vom cuteza a mai sta înnaintea străbunului, care-şi va întoarce faţa de la noi“[21].

3. Ştefan cel Mare, o istorie imediată

Astăzi se spune, poate cu prea multă uşurinţă, că prin aniversarea eroilor medievali importăm din trecut numai modele autoritare. Practic, cuvântul „model“ nu are o realitate a sa, una definitivă, termenul supravieţuind prin nenumăratele contextualizări, duplicate, derivate care îl menţin în discuţie de-a lungul timpului. Transmis de tradiţie, nu poate subzista decât adaptându-se, schimbându-se necontenit. Iar memoria socială activând mai mult ca o cultură a precedentului, readaptarea modelului nu este

[18] „Universul“, Bucureşti, 3 iulie 1904, p. 1.
[19] „Ecoul Moldovei“, Iaşi, 4 iulie 1904, p. 1.
[20] „Liberalul“, 2 iulie 1904, p. 1.
[21] Nicolae Iorga, *Pomenirea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Minerva, 1905, p. 106-107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posibilă decât în urma a nenumărate comparaţii: „Şi să ne reamintim că pe acele vremi ţara noastră nu era organisată cum este astăzi, nu era atât de populată, nu avea bogăţiile de astăzi, nu avea mulţimea şcoalelor de astăzi. […] Iar bietul Moldovean pe acele vremuri sta mai mult în luptă cu duşmanii sei, decât pe ogorul seu, la casa sa. Şi cu toate acestea ei şi-au păstrat neatinse pământul, limba şi religia strămoşească“[22]. La patru secole după moartea domnitorului, modelul pe care Evul Mediu îl putea transmite secolului XX nu era atât *iscusinţa în războaie* cât *prezervarea*, la un alt nivel, modern, a acelor valori pentru care contemporanii lui Ştefan se luptaseră. De aceea, discursurile dedicate celor 400 de ani de la dispariţia lui Ştefan se încheiau, nu cu chemări la arme, ci cu motto-ul „ordine şi civilizaţie“[23]. Evident, aici îşi spunea cuvântul şi interesul guvernanţilor liberali de a pune surdină eternelor acuzaţii care li se adresau atât din pricina frustrărilor aduse de modernizarea cu care se ţineau să se identifice, cât şi din cauza politicii lui Sturdza, dusă, se spunea, în detrimentul românilor aflaţi între graniţele imperiului iozefin. Strategia discursivă aleasă, drept ripostă, de către presa liberală, s-a axat pe disocierea dintre unguri pe de o parte, care nu priviseră cu ochi buni comemorarea lui Ştefan, şi austrieci pe de alta, care, prin intermediul guvernatorului Bucovinei, prinţul Hohenlohe, prezent la ceremoniile de la mormântul domnitorului, salutaseră serbarea de la Putna cu toastul „trăiască românii!“[24]. Presa liberală din capitală şi din provincie insista asupra bunăvoinţei austriecilor, care promiseseră şi restaurarea[25] monumentelor româneşti din Bucovina, pentru a inocenta, indirect, faptul că Sturdza îl câştigase pe Carol I de partea sa prin „poza“ lui de filogerman. Mai mult, văzând în Evul Mediu doar o vreme de maximă extindere *teritorială*, în antiteză cu rivalii conservatori care apreciau în acea epocă şi aspectele ei *civilizaţionale*, liberalii prezentau Austria ca model de modernizare, opus „bizantinismului“ retrograd al celuilalt partid. Nu ezitau chiar să le găsească vienezilor merite la care prea puţini români ar fi meditat atunci, unind cel două ţări în „cruciada“ contra „tradiţionalismului“, promovat, se înţelege, de adversarii conservatori: „Austria vede în noi un element de ordine şi progres. […] Austria a trezit pe tinerii români de peste munţi, trimişi la Roma, ca să-şi vie în conştiinţă că sunt de origine romană şi datori a fi un element de civilizaţie şi progres în regiunea Carpaţilor, aducându-şi neamul lor la ideea naţională, înnăbuşită mai ales în ţările de la Dunăre, de influinţa grecească, de pseudocultura ce se răspândea de la Bizanţ“[26]. În consecinţă, reluau şi în 1904, reticenţele pe care le aveau faţă de

[22] I. Costăchescu, *Din viaţa lui Ştefan cel Mare voevodul Moldovei (1457-1504)*, Dorohoi, Librăria şi Tipografia I.L. Bercovici, 1904, p. 16-17.

[23] „Voinţa Naţională“, Bucureşti, 4 iulie 1904, p. 2.

[24] „Liberalul“, 6 iulie 1904, p. 1; Fiind lidera Triplei Alianţe, Germania intervenea mereu pentru aplanarea fricţiunilor dintre membrii coaliţiei, în special dintre români şi cea maghiari, susţine tânărul istoric ieşean Claudiu Lucian Topor. În acest cazul serbărilor din 1904, Berlinul a acţionat după această „schemă”, însărcinându-i pe austrieci să se interpună între cele două tabere, spre a se depăşi tensiunile iscate de manifestările din Bucovina şi de reticenţele Budapestei.

[25] „Liberalul“, 9 iulie 1904, p. 1.

[26] „Voinţa Naţională“, 6 iulie 1904, p. 1; Această viziune nu era, totuşi, doar una partinică, fiind împărtăşită şi de oameni de cultură ca Gala Galaction, convins că anexarea Bucovinei de către austrieci s-ar fi dovedit până la urmă benefică, scoţând această zonă de sub influenţa fanariotismului. Prezent la Putna, în iulie 1904, el parafraza şi comenta favorabil principalele idei din discursul rostit acolo de Dimitrie Onciul: „… Un punct ce m-a impresionat cu deosebire a fost acela pe care l-a atins: făcând cunoscut auzitorilor apropierea şi votul lui Ştefan pentru Maximilian de Habsburg şi adăogând: e o minunată taină a proniei divine că tocmai Habsburgii au fost aceia care aveau menirea să păstreze şi să apere mormântul lui Ştefan. Poate că în aceste vorbe e şi un compliment diplomatic, eu însă l-am înţeles (conform unui gând pe care îl am de câtva timp) într-alt fel. A fost o taină a providenţei că ni s-a luat Bucovina şi mormântul lui Ştefan, spre a fi păstrate şi păzite, sub buna ordine austriacă, până la ceasul cel ascuns în viitor, când vom ajunge vrednici de înapoierea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paseismul comemorărilor, după ei, o emblemă a conservatorismului: „… Firea omenească e nedesăvârşită şi alături cu însuşiri măreţe are şi lipsuri primejdioase, de cari trebuie să ştim a ne păzi, avertiza «Voinţa naţională». Unii ar fi în stare, în entuziasmul lor patriotic pentru vremea lui Ştefan cel Mare, să uite şi neajunsurile organizaţiei sociale de pe atunci şi mai ales să uite că omenirea n-a stat pe loc, ci a făcut progrese uriaşe, şi deci că o ţară organisată, ca a lui Ştefan cel Mare, n-ar mai putea astăzi avea rostul ce l-a avut atunci, când ţările vecine erau la fel organisate. […] Vom înţelege atunci cum putem admira epoca lui Ştefan cel Mare cu organismul ei feudal şi tot o dată fi acum apărătorii formei moderne sociale, care a dat dovada superiorităţii sale în apusul Europei. Lupta noastră pentru dărâmarea remăşiţelor unui regim degenerat şi ajuns o primejdie pentru existenţa noastră ca Stat şi ca naţiune, nu va mai părea un sacrilegiu faţă cu trecutul. Vom înţelege că putem, fără a ne contrazice, serba şi iubi trecutul, în acelaşi timp luptând contra remăşiţelor lui, cari se îndărătnicesc a trăi, când nu mai au nici un rost, dar chiar sunt direct vătămătoare. […] Am crezut că e la locul ei această rezervă tocmai cu ocazia acestei serbări; căci ar fi rău să lăsăm să lucreze numai simţirea în noi şi să ne înşelăm, cumva, a strămuta şi idealiza pentru veacul nostru, ceea ce era la locul său la o mie patru sute“[27]. Desfăşurată în prezenţa primului-ministru D.A. Sturdza, şedinţa festivă a Academiei din ziua de 2 iulie 1904 era deschisă de preşedintele I. Kalinderu printr-o alocuţiune concordantă cu tendinţă discursivă mai sus semnalată: „… Onoraţi colegi! Pătrunşi, ca în timpul lui Ştefan, de simţământul că numai lucrând pentru *pace, pentru ordine şi pentru civilizaţiune* ne împlinim menirea, să ne luminăm, să ne însufleţim cu toţii de faptele marelui Voevod, care, *ridicându-se pe el*, a ridicat şi neamul nostru şi ne-a deschis calea pe care umblăm şi azi (s.n. A.M.)“[28]. Voit sau nu, subtextul complezent al expunerii, transpare cu precădere din elogierea, în spirit liberal, a calităţilor personale ale domnitorului: „erou al creştinătăţei şi al civilizaţiunei“ care, la 1904, erau echivalate de liberali cu valorile occidentale.

4. A povesti, a conserva, a pretinde

Celebrarea evenimentelor memorabile secretă naraţiuni[29] cu semnificaţii suprais-torice, omnivalabile, în stare să facă uitate momentele dificile, pasagere, din viaţa socială. Oricât de traumatizant ar fi fost trecutul, aceste povestiri ne ajută să ne regăsim, ca prin minune, într-un prezent întotdeauna mai bun.

„… Dacă acum sărbătoritul erou s-ar ridica din mormântul său de la Putna, ca să ne ceară socoteală ce am făcut din moştenirea sa, i-am răspunde fără umilire şi aproape cu mândrie : «Mare şi luminate doamne, am ştiut să rămânem români! Mare şi luminate doamne, am trăit! Păstrând ceea ce tu ne-ai lăsat: virtuţile tale ostăşeşti, mintea ta cea ageră şi cumpănită, răbdarea ta cea de fer, credinţa ta cea tare şi neştirbită în Dumnezeu, apărând legea şi moşia ta, am înfruntat toate primejdiile, toate viforile şi am eşit teferi la

lor. […] În prietenia cu germanii, pe care Onciul a subliniat-o fin, e cheia misterului. Avem pe tronul României un Hohenzollern; suntem rudă şi prieteni cu marea Germanie, germană şi austriacă. Monarhia austro-ungară se va sfărâma ca mâine. Germania va uni pe cei germani; ungurii vor rămânea numai cât se întinde ungurimea; ceilalţi vor face ce vor putea; iar argintul viu se va împreuna cu argintul viu. Bucovina, Timişoara, Transilvania… vor fi provinciile viitoarei Românii“ (Gala Galaction, *Jurnal*, vol. II, Bucureşti, Editura Albatros, 1997, p. 22-23).

[27] „Voinţa Naţională“, 2 iulie 1904, p. 1.

[28] „Universul“, 4 iulie 1904, p. 2. Citatul este ilustrat atât pentru exaltarea modernizării cât şi a indivi-dualismului de factură liberală.

[29] Ciprian Mihali, *op. cit.*, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liman! Şi pe când mult puternica Turcie, pe care tu o înfricoşaseşi, este astăzi căzută, de tot slăbănogită şi-şi vede zilnic peirea, pe când îngânfata Polonie, căreia tu îi deduseşi atâtea lecţiuni ca să înveţe a te cunoaşte, e ştearsă de aproape un veac şi jumătate din cartea istoriei, pe când de Tărtăria nu se mai pomeneşte, pe când mândra Ungarie, pe al cărui avan rigă tu l-ai umilit şi înfrânt la Baia, se împleticeşte mereu în mişcările şi agitaţiunile sale, – *ţara ta, neamul tău a pus pânză la catart şi pluteşte cu siguranţă înainte* (s.n. A.M.)»“[30].

„Şi când chipul strănepotului reapărea în bronz în capitala Moldovei, înconjurat de trofee din războiul Independenței, România, încoronată cu regala coroană de oțel, îl saluta prin glasul poetului care a cântat gloria lui: «O, Ştefane!…/ Azi Țeara mândră te primeşte,/ Purtând coroana de oțel./ Tu, cel viteaz ai apărat-o, / Priveşte-o!… Demnă-i s-o priveşti:/ *Independentă ai lăsat-o,/ Independentă o găseşti*»“[31].

„Falnică fu şi vrednică de nemuritorul Voevod serbarea pomenirii lui de patru sute de ani! Fericiți ne putem socoti noi cărora ni-a fost dat să trăim ziua de 2 Iulie 1904. Fericiți copiii noştri carii, văzând-o şi – poate – nu dupe toată însemnătatea ei înțelegând-o astăzi, vor povesti-o peste jumătate de veac, nepoților lor, preconiza un editorialist“[32].

Longevitatea unei comunități este, aşadar, aceea a putinței de a povesti neîntrerupt despre ea însăşi. Iar aniversările vin în întâmpinarea acestei nevoi, revigorând potențialul narativ, cerând să ne punem în scenă istoria, să o retrăim ritual, în scopul de a lăsa celor ce urmează principalele ei semnificații. Căci prima formă de a *consimți* la o anumită imagine despre trecut este aceea de a o *transmite* mai departe. Ritul transferă, în asemenea ocazii, o cunoaştere încorporată cultural, pe care indivizii consideră că o dețin în comun, măcar pe durata ceremonialului, cu generațiile precedente sau cu aceia care trăiesc încă, dar în cu totul altă parte[33]. Nu degeaba se spune că prin mijlocirea lui societățile caută în exterior ceea ce nu au înăuntru, că sublimează, într-un cod festiv, nostalgia „părții-lipsă“[34]. Reiterarea trecutului prin comemorare nu se limitează numai la rolul de conservare a unei memorii. Se bazează şi pe analogia trecut-prezent, pe capacitatea ei de comparație, de inovare, de prognoză („atunci deci şi acum“, „acum deci şi în viitor“). O ştim deja, nu există fapte de repetiție în istorie, însă eterna reîntoarcere pare să fie condiția istorică sub care ceva nou se produce efectiv[35]. Dacă francezii începutului de secol XIX se defineau ca „romani înviați“, ceva mai târziu, românii, neavând o antichitate clasică care să inspire modelul agorei, se reîntorceau sistematic la Evul Mediu, din care extrăgeau măcar un model de solidaritate între conducători şi conduşi. Bunăoară, Ştefan cel Mare era sărbătorit în 1904 nu atât în ipostaza de luptător pentru neatârnare, cât în acelea de garant al unității culturale a românilor de pretutindeni şi de precursor al viitoarei reîntregiri teritoriale. Repetiția rituală relua, deci, nişte posibilități deschise anterior, permițând înțelegerea unor timpuri unice, revolute, dar care nu încetau să conțină şi germenii prezentului[36]. Turcii nemaifiind o problemă stringentă,

[30] Gr. G. Tocilescu, *În ajunul serbărei lui Ştefan cel Mare*, extras din revista „Literatură şi Artă Română“, nr. 5, 1904, p. 29.

[31] Dimitrie Onciul, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul. Două cuvântări comemorative*, Bucureşti, Atelierele grafice I.V. Socecu, 1904, p. 24-25.

[32] „Secolul“, Bucureşti, 4 iulie 1904, p. 1.

[33] Pascal Lardellier, *Teoria legăturii ritualice. Antropologie şi comunicare*, traducere de Valentina Pricopie, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003, p. 71.

[34] *Ibidem*, p. 121,129.

[35] Gilles Deleuze, *Diferență şi repetiție*, traducere de Toader Saulea, Bucureşti, Editura Babel, 1995, p. 143.

[36] Ciprian Mihali, *op. cit.*, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

repetiția, retrăirea rituală a epocii ştefaniene semnifica acum căutarea unei „noi înrădăcinări a actualității“, cum ar spune Ciprian Mihali. Mai curând noii vecini, unguri şi ruşi, păreau să moştenească – de vreme ce deţineau Transilvania, nordul Bucovinei şi Basarabia – postura de adversari postumi ai politicii pan-româneşti a voievodului moldovean. Astfel, despre lucrarea scrisă la cererea ministrului instrucțiunii, Nicolae Iorga scria că „ungurii au oprit-o, pentru că spuneam într-însa că «strămoşii regelui Matiaş au mâncat mămăligă pe taler de lemn»[37]. Iar în privința răspândirii şi a ecourilor ei mai scria: „… am avut bucuria că, într-o călătorie prin Ardeal, tocmai pe la Baia Mare, în casa unui sătean, fiica lui m-a întrebat – arătându-mi cartea de la «Minerva» cu foaia de titlu împodobită de bizarul miniaturist Rola Piekarski, refugiat polon la Târgu-Jiului şi boem plătit de Filip –, m-a întrebat, zic, dacă eu am scris-o, ca să strige apoi: «Dacă e aşa, apoi ţucu-ţi sufletul!»“[38]. Ecourile nu au fost mai modeste nici în Bucovina, dacă ținem cont de cererea pe care societatea „Junimea“ o adresa lui Haret la 7 iulie 1904: 500 de exemplare oferite gratuit pentru ca, pe baza lor, să se țină cât mai multe conferințe populare[39]. În 1904, lucrările de popularizare[40] nu aveau statutul umil de astăzi. Altfel, marii istorici[41] nici nu ar fi cochetat cu sus numitul gen de scriitură.

[37] Nicolae Iorga, *O viață de om…*, p. 230.

[38] *Ibidem*, p. 230-231. Cartea pe care Iorga o dedicase lui Ştefan cel Mare făcea parte din acel gen de literatură care, prin accesibilitatea tratării şi prin tenacitatea vehiculării ei, avea un cuvânt de spus în formarea culturii istorice din acea vreme. După cum se ştie deja, ea nu a cules doar elogii, fiind atacată de Tudor Arghezi în numărul trei al revistei „Linia dreaptă“, unde poetul reproşa istoricului faptul că „scrie greoi şi încurcat“ (Vezi I. Hangiu, *Dicţionar al presei literare româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1987, p. 190). „Linia dreaptă“ era prima publicație concepută de Arghezi, când era încă diacon la Mitropolie. Scoasă clandestin (cu numele prietenului său Vasile Demetrius ca director), deoarece un călugăr nu avea voie să practice gazetăria, publicația debuta la 15 aprilie 1904, dar nu avea să apară decât de cinci ori. După numărul din 15 iunie acelaşi an poetul pleca în străinătate (Vezi Florea Firan, *Pe urmele lui Tudor Arghezi*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1981, p. 75). Iorga nu l-a uitat şi nu l-a iertat însă, incidentul deschizând o adversitate extinsă pe durata câtorva decenii: „… Am cetit pamfletul. Autorul era un fost călugăr Teodorescu, care iscălea pornografiile sale favorite: Tudor Arghezi. Peste treizeci de ani netrebnicia unui tineret conrupt era să facă din el un nou Eminescu“ (Nicolae Iorga, *O viață de om…*, p. 231). Gala Galaction ne mai oferă şi alte amănunte, în însemnările lui din 18 iunie 1904, din care deducem că demersul arghezian nu se conforma deloc gustului comun: „Alaltăieri (16 iunie) am primit din Bucureşti numărul 5 al revistei literare *Linia dreaptă*, fina lui Theo şi epitropisita lui Demetrius. Apare de la 15 aprilie, anul acesta, de câte 2 ori pe lună, şi după cum m-a informat directorul, în condițiunile cele mai neprielnice. La chioşcuri nu se desfac mai mult de 30 de numere, iar abonații reali nu trec peste 30. De pretutindenea, revista i se înapoiază refuzată“ (Gala Galaction, *op. cit.*, p. 13).

[39] „Conştie de datorința aceasta a decis «Junimea» în ultima ei şedință plenară ca fiecare membru al ei să țină la cabinetele de lectură din comunele rurale câte o conferință poporală despre Ştefan“. Cererea era mai detaliată: 200 exemplare pentru cabinetele de lectură, 100 pentru diferitele societăți culturale, 100 pentru şcoli, țărani, studenți şi toate persoanele apte să o popularizeze.(ANIC, fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 1785/1904, f. 44 r-v). Publicitatea făcută cărții lui Iorga a mai presupus trimiterea ei la toate ziarele şi revistele susceptibile să o recenzeze şi trecerea ei pe lista lucrărilor date ca premii şcolare în acel an (*Ibidem*, f. 20, 49). Acelaşi personaj a întocmit şi mica broşură despre serbările din 1904 (*Ibidem*, f. 57, 60). Mai observăm că patriotismul făcea uneori casa bună şi cu pragmatismul: un librar din Braşov, Ioan I. Ciurea, ceruse tipografiei „Minerva“ 3-400 de exemplare din „Istoria lui Ştefan…“, dar cu un rabat de numai 25%. Invocând însă cauza culturii române şi taxele vamale ori poştale, întreprinzătorul nostru obținea un rabat de 40% din costurile cărții (*Ibidem*, f. 21 r-v.).

[40] La începutul lui martie 1904, editarea cărții lui Iorga era în întârziere din cauza faptului că fabrica Letea nu livrase hârtia la vreme. Se pronostica însă apariția ei peste 4-5 săptămâni. Dintr-o adresă a tipografiei „Minerva“, datată 3 iunie 1904, aflăm că primul tiraj, de 19.000 de exemplare, dovedindu-se deja insuficient, se preconiza un al doilea, de 20.000. Autorului i se plătea contravaloarea a 1.000 de exemplare, ediție de lux, apreciate la prețul de 2,50 bani bucata. Se scădeau de aici rabatul revânzătorilor, cheltuielile de administrație şi expediție. Costul exemplarelor nevândute până la 1 octombrie 1904 avea să fie suportat de Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice. Lucrarea a fost pusă în vânzare la prețul de 60 de bani (*Ibidem*, f. 1, 33, 35, 36).

[41] Mâhnit de gestul lui Arghezi, „amicul cel mai bun şi primul meu tovarăş de condei“, Gala Galaction nu se arăta mai puțin critic față de Nicolae Iorga: „Păcat că Iorga, pe lângă atâta ținere de minte, atâtea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dimpotrivă, acestor istorioare de buzunar li se atribuia meritul de a reconstitui poveşti neştiute pe de-a întregul, de a le salva şi conserva, făcând ca febrila şi permanenta lor tipărire să fie un echivalent grafic al restaurărilor de monumente.

Faptul că a comemora însemna, atunci, să licitezi nişte graniţe, este pus în evidenţă atât de presa română cât şi de ştirile din presa maghiară, preluate prompt, pe filiera „Gazetei de Transilvania" de cea „regăţeană". Nu prezentăm decât un asemenea comentariu, grăitor credem, pentru stilul confruntărilor simbolice din primii ani ai secolului XX:

„… în rubrica «Valuri politice» din numărul de la 12 iunie al ziarului «Budapesti Hirlap», găsim o explicare ciudată a măsurei prin care rectorul universităţei din Budapesta a interzis, sub pedeapsa eliminării, participarea tinerilor universitari români la serbările de la Putna. Autorul Jancso Benedek zice că oprirea o motivează împrejurarea că, în afară de trăsătura caracteristică daco-română, serbarea mai are şi o tendinţă specială anti-sărbătorirea voevodului Mihai. Din cauza aceasta acel român din Ungaria, care participă la acele serbări, nu sărbătoreşte în Voevodul Ştefan, ca şi în Mihai Viteazul, numai eroul, ci mai mult pe învingătorul Maghiarilor. Înaintea românului, Voevodul Ştefan e o figură mai mare decât Mihai Viteazul, deoarece acesta din urmă a biruit numai pe Andrei Bathory, pe când cel dintâi (Ştefan) a învins pe Matia, cel mai puternic Rege Maghiar.

Face – din punctul de vedere maghiar – istoricul luptei de la Baia şi apoi vorbeşte despre testamentul ce l-a lăsat Ştefan fiului său Bogdan pe care-l numeşte «apocrif», şi încheie aşa: «Acest testament exprimă şi azi dorinţele generale ale opiniunei publice române. Fidelă spiritului acestui testament, opiniunea publică neoficială română, al cărei crez e daco-românismul, nu vrea să se sprijinească nici pe Maghiari, nici pe Nemţi, ci pe cel care îl socotesc mai puternic, – pe Ruşi». Iar ca să fie şi mai bine înţăles, autorul zice că «deşi Voevodul Ştefan recunoscuse pe Regele Matias de stăpânul său natural(?) totuşi el a lăsat cu limbă de moarte cultivarea prieteniei cu Turcii, iar azi opiniunea publică română, saturată de aspiraţiuni daco-romane, înlocuieşte în calculele ei pe Turc cu Rusul». Unde dai şi unde crapă!"[42]. Polemicele româno-maghiare din epocă se axau pe inventarea câte unui conflict ocazional care îl sublima pe acela esenţial, etnic şi teritorial, făcându-se concurenţă efigiilor adverse prin intermediul unor solidarizări reînnoite în jurul unei perioade sau personalităţi merituoase[43]. Iar îngrijorarea maghiară era cu totul îndreptăţită în ceea ce priveşte subtextul dacic al comemorărilor din 2 iulie. Formule de tipul celei rostite de Nicolae Iorga, sub cupola Academiei, chiar în ziua cu pricina („… Ştefan cel Mare, Domn al Moldovei, ocrotitor şi mândrie a Românimii din timpurile sale…")[44], se subordonau unei operaţii simbolice, travestirea prezentului într-o imagine a trecutului, care unea dispersatul, făcând să trăiască în acelaşi ritm, elementele răsfirate care tindeau să constituie o singură naţiune[45].

---

cunoştinţe istorice şi atâta putere de muncit, pe lângă inima lui francă şi cavalerească, pe lângă patriotismul lui aprins, n-a fost să mai aibă şi adevăratul dar al scrisului. Scrierile lui sunt construcţii de lemn, ridicate în graba trebuinţei şi a lipsurilor noastre ştiinţifice-istorice. Tot astfel şi *Istoria lui Ştefan*, care în primul loc e o carte de ocaziune şi de răspândire" (Gala Galaction, *op. cit.*, p. 17).

[42] „Evenimentul", Iaşi, 4 iunie 1904, p. 2-3.

[43] Afirmaţie inspirată de Lucien Sfez, *Simbolistica politică*, traducere de Diana Sălceanu, Iaşi, Institutul European, 2000, p. 58.

[44] Nicolae Iorga, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul ca întemeietorii bisericii românilor din Ardeal*, Bucureşti, Editura Minerva, 1904, p. 7.

[45] Vezi, în acest sens, Lucien Sfez, *op. cit.*, p. 23, 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Funcționar și cetățean

A exersa în mod public gratitudinea era o modalitate de a căpăta existență socială, de a te regăsi și omologa în atitudinea similară a celorlalți. La asemenea ceremonii, asistența făcând parte din spectacol, nu trebuie să ne mirăm că venirea funcționarilor publici era obligatorie. Comunitatea nu se identifica decât în acțiune, cerând participanților o demonstrație fizică, crearea unei prezențe, a unei „încarnări“[46]. Astfel, în hotărârea ministrului instrucțiunii din 25 februarie 1904 se prevedea că „în fiecare oraș, la ora 9 dimineața, se va oficia o panachidă în care se va face pomenirea lui Ștefan-Vodă, a căpitanilor și ostașilor lui căzuți în lupte pentru apărarea și întregirea pământului românesc.

Toate școlile din oraș, cu profesori și școlarii lor și cu drapelele lor, vor asista la această panachidă. În București și Iași vor asista și societățile de studenți constituite în mod regulat.

Panachida se va oficia de preferință pe una din piețele sau în una din grădinile orașului, cari se presinte destul spațiu pentru ca să încapă toate școlile.

După terminarea panachidei, se vor ține cuvântări de către profesori, școlari și alte persoane, iar corurile școlilor vor executa bucăți patriotice.

Amănuntele ceremoniei, cuvântările ce se vor ține, și bucățile ce se vor executa se vor fixa de către comitete formate pentru fiecare oraș din directorii tuturor școlilor primare și secundare din oraș; în București și Iași, rectorii Universităților le vor presida. Comitetele vor pute să-și asocieze și alte persoane din oraș al căror concurs ar fi util pentru lucrarea lor.

Pentru anul acesta, prin excepțiune, împărțirea premiilor în orașe se va face în ziua de 2 Iulie, în orele post meridiane, iar anul școlar 1904-1905 va începe în ziua de 3 Septembre.

Școlile rurale cari se află la o depărtare nu mai mare de 4 kilometri de la un oraș, vor lua parte la ceremonia serbată în acel oraș.

Celelalte școli rurale vor asista, în ziua de Duminică, 4 Iulie, la serviciul religios din biserica satului, în care se va face pomenirea marelui Ștefan, a căpitanilor și a ostașilor sei.

După terminarea serviciului divin, școlarii cu învețători vor merge la școală, unde unul din învețători va ține o cuvântare de ocasie. Corul școalei va executa bucăți patriotice.

Pe unde împrejurările vor permite, mai multe școli rurale vor putea organisa serbarea în comun a ceremoniei.

Participarea profesorilor, institutorilor, învețătorilor și școlarilor la ceremonia acestor zile este obligatorie“[47]. Decizia lui Haret era completată de o adresă a ministrului de război, difuzată în teritoriu prin intermediul prefecturilor, în mai 1904. Aceasta pleca de la ideea că „s-a observat în diferite rânduri că funcționarii civili din serviciul statului și comunelor au arătat nepasare la diferitele serbări naționale ce au avut loc în orașul sau localitatea unde ei funcționează, cea mai mare parte neasistând deloc, iar alții în ținute care nu corespundeau cu gradul de solemnitate al zilei ce se serbătorea. Asemenea nu dau nici un respect drapelului țărei și când se cânta Imnul Regal nu au atitudine corectă.

[46] Pascal Lardellier, *op. cit*, p. 88, 93.
[47] DJAS Iași, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Presența tuturor funcționarilor Statului şi comunelor la aceste solemnități nu trebue considerată ca o sarcină, ci ca o datorie de cel mai înalt ordin, din punctul de vedere al sentimentului patriotic, pe care trebuie să-l manifesteze în asemenea ocasiuni. Cu modul acesta, pe lângă că arătăm lumei străine gradul de simțământ patriotic ce posedăm, dăm tot odată un stimulent restului populațiunei şi un frumos exemplu tinerelor generațiuni.

În consecință, vă rog, D-le Ministru, să bine voiți a da ordinele Domniei Voastre, ca la diferite serbări şi solemnități naționale, să fie obligați a lua parte absolut toți funcționarii statului şi comunelor în ținute corecte, să salute drapelul țărei şi să se arate respectuoşi la cântarea Imnului Regal"[48]. Grija pentru aparențe insinua o formă de virtute, deoarece ținuta fuzionase, din punct de vedere social, cu demnitatea, întreținând, după model occidental, un raport destul de strâns între identitate, apartenență la ceva şi respectabilitate[49]. Somptuozitatea exterioară corespundea, încă din epoca clasică, excelenței morale interioare, magnificența sărbătorilor politice asimilând frumosul cu binele şi pe acestea două cu credibilitatea guvernării[50]. Ceea ce se vedea era tot una cu ceea ce se percepea, cu ceea ce se înțelegea, orice festivitate trebuind, cu orice preț, să fie plăcută privirii, să dea sentimentul de perfecțiune, ordine şi în special puritate[51]. Ritul aducea cu el un cod de exprimare a emoțiilor[52] şi trecea drept un model de funcționare ideală a societății. Exegeți cu vederi de stânga ai fenomenului ritualic ar găsi în cele două circulare ministeriale dovada că serbările de acest fel erau şi atunci formale şi că trecutul era folosit doar propagandistic, ca să ajute la reproducerea regimului în vigoare. Fără a ignora componenta normativă, constrângătoare[53] a ritului, tindem totuşi să credem că la 1900 rapoartele de felul celui prezentat mai sus au mai curând un rol *profilactic*. Ele nu indică amplitudinea dezinteresului față de sărbătorile naționale, dându-ne însă indicii despre perfecționismul societăților victoriene[54], unde faptul criticabil este persecutat preventiv, deşi e o excepție, nu o regulă. Menirea riturilor, în aceste condiții, este să inventeze mize publice şi lucruri de salvat. De altfel, lipsa de patriotism şi indiferența față de istoria națională sunt acuzații omniprezente, pe care liderii opiniei şi le adresau reciproc. Apoi, celebrarea centenarelor nu trebuie confundată cu foarte încărcatul calendar al cultului regal. Prezența obligatorie a funcționarilor ar trebui văzută altfel. Ei îndeplineau un rol pedagogic, urmând să inspire societății românești o atitudine-model şi, îndeosebi, o stare de spirit care să contribuie la consolidarea spațiului public: locul unde, şi prin comemorări, oamenii redescopereau, ciclic, ceea ce

[48] DJAS Iaşi, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza", dosar 675/1903-1904, f. 202.
[49] Pascal Lardellier, *op. cit.*, p. 162.
[50] *Ibidem*, p. 163.
[51] *Ibidem*, p. 165.
[52] *Ibidem*, p. 192.
[53] Faptul că trei directori de şcoli din Turnu Măgurele nu respectaseră dispoziția de sincronizare a sărbătoririi lui Ştefan cu festivitatea premierilor de sfârşit de an şcolar atrăsese pierderea retribuției lor pentru 15 zile şi amenințarea că la o nouă abatere vor fi destituiți (ANIC, fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 140/1904, f. 3-5). Revelator, credem, pentru felul cum s-au organizat festivitățile în mediul rural, pentru atenția dată momentului, dar şi pentru supravegherea destul de severă a modului în care organizatorii locali şi-au făcut datoria este un dosar cu statistici şi rapoarte ale inspectorilor şcolari din teritoriu (ANIC, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 140/1904, 117 f.).
[54] Chiar cu acest prilej comemorativ, G. Poboran, directorul Şcolii de băieți nr. 1 din Slatina, nu pierdea ocazia de a face puțină educație şi părinților, insistând, mai mult decât o cereau împrejurările, pe „tot ce urechea nu trebuie să audă şi tot ce ochiul nu trebuie să vadă". „Prezența copiilor noştri, avertiza el, să ne înăbuşe pasiunile chiar înainte de a i se deslega limba. Dee D-zeu să nu fim noi înşine stricătorii copiilor noştri…" (ANIC, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 140/1904, f. 26v.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aveau în comun. În plus, indicațiile de la Bucureşti confirmă realitatea că, în lipsa dezvoltării altor infrastructuri, comunicarea *localului* cu *naționalul* nu era posibilă decât prin înmulțirea instanțelor de reprezentare, prin intermediul unor simboluri similare şi a unor ritualuri sincrone care îngăduiau echivalarea unuia cu celălalt[55]. *Simultaneitatea* ceremoniilor trebuia să ofere străinătății efigia *unității* noastre de conştiință într-o vreme în care dreptul etnic şi cel istoric puneau şi repuneau în discuție frontierele. Coordonarea ceremoniilor de la Bucureşti cu cele de la Iaşi, Putna şi din întreaga țară face parte dintr-o politică cu bătaie lungă, de integrare politică sau culturală a diferitelor regiuni şi istorii locale, inclusiv a românilor de peste granițe, cărora comemorarea lui Ştefan le punea la dispoziție un *memento* al apartenenței lor la națiunea-mamă[56].

6. În Iaşi la fel ca în Bucureşti…

Apelând la răbdarea cititorilor redăm, ca punct de plecare al discuțiilor noastre, programa serbărilor de la Iaşi[57] şi Bucureşti: „Înainte de oara 8 a.m., pe platoul de la Copou, se va forma procesiunea compusă din: un Cortej istoric, elevii şcoalelor secundare, studenți şi societăți. Elevele şcoalelor secundare vor intra în procesiune în cursul ei, şi anume: Şcoala normală de fete, când procesiunea va ajunge la strada Toma Cosma, şi celelalte când procesiunea va ajunge în strada Păcurari.

La oara 8 procesiunea se va pune în mişcare şi va parcurge stradele: Copou, Carol, Lăpuşneanu, Golia, Ştefan cel Mare, strada Palatului; capul procesiunei se va opri în dreptul intrării din dreapta Palatului Administrativ. În tot drumul vor cânta alternativ, muzica militară, corul cortegiului istoric şi corurile şcoalelor.

La Mitropolie, I.P.S. Mitropolitul va oficia Sfânta Liturghie şi o Panahidă pentru pomenirea marelui Voevod, a căpitanilor şi ostaşilor lui. La acest serviciu vor asista autoritățile civile şi militare. După săvârşirea serviciului religios, toți asistenții dinpreună cu clerul şi I.P.S.S. vor merge la Statue, aşteptând sosirea procesiunei.

Urmează apoi discursuri ținute de D-l P. Râşcanu din partea Universității din Iaşi şi de D-l G. Nădejde, Directorul gimnaziului Ştefan cel Mare, din partea şcoalelor secundare.

După terminarea discursurilor, întreaga procesiune va defila pe dinaintea Statuei; elevii fiecărei şcoale, când ajung în dreptul Statuei, se opresc până ce se depune coroana şcoalei şi apoi continuă drumul înainte.

Sara oraşul va fi iluminat, va avea loc retragerea cu torcii şi un foc de artificii dat de pirocteniа armatei.

Şcoalele primare de băieți şi fete se vor aşeza pe locul dinaintea şcoalei Primare de la Trei Ierarhi.

Procesiunea se va compune din:

I. Un Cortej istoric în ordinea următoare:

4 Arcaşi

6 Buciumaşi

[55] David I. Kertzer, *Ritual, politică şi putere*, traducere de Sultana Avram şi Teodor Fleşeru, Bucureşti, Editura Univers, 2002, p. 34-36.

[56] *Ibidem*, p. 35.

[57] Din creditul destinat comemorării lui Ştefan cel Mare (Decretul nr. 1301/1904, care aloca banii necesari din excedentul bugetar al anilor 1902-1903), Rectorul Climescu primise un prim acont de 1.000 de lei, apoi un la doilea de 3.000 de lei. În schimb, rectorul colabora la efortul festiv închiriind (pe cheltuiala Ministerului Cultelor) de la comerciantul ieşean H.H. Rosen 25 şi, ulterior, 50 de costume naționale, pe care le expediază la Bucureşti (ANIC, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 1782/1904, f. 1, 5, 6, 9).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12 Trâmbiţaşi
6 Ţurlari
10 Doboşari
40 Soldaţi cu arme de pe atunci cari vor cânta Marşul «Hai Fraţi». Cuvintele acestui marş se atribuie lui însuşi Ştefan cel Mare, iar muzica este de D-l Teodor Burada.
20 Copii de casă îmbrăcaţi în haine de pe vremurile acele
10 Aprozi călări
1 Vel Logofăt
6 Părcălabi călări
1 Portar de Suceava
1 Stegar purtând un steag copiat de pe steagul autentic a lui Ştefan cel Mare, care se află depus în Mănăstirea Zografos de la muntele Athos. Această copie este lucrată de elevele şcoalei Normale de fete din Iaşi.
4 Fustaşi cari încunjură pe stegar
6 Boieri veliţi îmbrăcaţi în haine de pe vremurile acelea
20 Curteni călări
1 Hotnog
50 Plăieşi cu un steag
1 Căpitan îmbrăcat în…
20 Arcaşi
100 de ostaşi în dobândă, cu arme de pe atunci
12 copii de casă, cu care se termină Cortegiul istoric

II. Elevii Şcoalelor:
Elevele Şcoalei Normale de fete
… Externetului secundar
… Şcoalei profesionale Sf. Sava
… Şcoalei Reuniunei Femeilor Române
Elevii Gimnaziului Ştefan cel Mare
… Alexandru cel Bun
… Şcoalei de comerţ gradul I
… de Arte şi Meserii
… Comerţ gradul II
… Normale Vasile Lupu
… Seminarului Veniamin
… Liceului Naţional
… Liceului Internat
Studenţii Universitari

III. Societăţi:
Cercul Studiilor Economice, financiare şi comerciale
Societatea de Gimnastică şi Muzică
Corporaţia Bărbierilor“[58].

[58] DJAS Iaşi, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 98-102. Aceleaşi gen de liste, extrem de precise, găsim şi în dosarele serbării de la Bucureşti.(A.N.I.C., Fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dosar 1781/1904, f.67, 69, 71). Ele merită consultate şi reproduse nu atât pentru informaţiile date, oarecum stereotipe, ci pentru *amănunţimea* reconstituirii istorice, subordonată dorinţei de regresiune în timp şi de *retrăire* nostalgică, secvenţială, a unui trecut de excepţie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În capitală, scenariul nu a fost prea diferit, impunând, în realitate, tipicul celebrărilor din toată țara[59]: 1) imnul regal intonat la venirea lui Ferdinand, moştenitorul tronului, îmbrăcat în uniformă de general de infanterie şi însoțit de fiul său, Carol, costumat în hainele şcolii militare din Iaşi; 2) serviciul religios, oficiat de arhiereul Nifon, vicarul Mitropoliei, pentru pomenirea lui Ştefan, a boierilor şi oştenilor săi; 3) imnul lui Ştefan cel Mare, compus de I. Costescu, „maestru de muzică", şi cântat de corul şcolilor secundare din Bucureşti; 4) cuvântare ținută de studentul în drept Victor Rațiu; 5) cuvântarea lui Ioan Bogdan, decanul Facultății de litere din cadrul Universității bucureştene; 6) discursul lui Spiru Haret, ministrul cultelor şi instrucțiunii publice; 7) recitarea cântului V din epopeea lui Alecsandri, „Dumbrava roşie", de către elevul Ion Grigoriu, de la liceul Lazăr; 8) „Deşteaptă-te române!", executat de corul „Carmen", sub conducerea lui G. Chiriac; 9) Imnul regal intonat de corul şcolilor secundare şi speciale; 10) defilarea elevilor conduşi de „maeştrii de gimnastică" în această ordine: liceul Sf. Sava, liceul Lazăr, liceul Matei Basarab, liceul Mihai Viteazul, Gimnaziul Cantemir, Gimnaziul Central, Şcoala normală a „Societății pentru învățătura poporului român", Şcoala comercială de gradul II; 11) defilarea cortegiului istoric, reprezentând intrarea lui Ştefan şi a lui Vlad Țepeş în Suceava, pe itinerarul Calea Victoriei, locul inițial al solemnităților, Bd. Elisabeta, splaiul Dâmboviței, şoseaua Cotroceni[60]. Cum fiecare zonă îşi lega acum istoria de o situație oarecare, relevantă sau nu, din biografia lui Ştefan, făcând din el o metonimie a întregului spațiu românesc, Bucureştii se racordau la această punere în comun prin ascendența maternă, presupus muntenească, a domnitorului moldovean şi prin ajutorul dat de Vlad Țepeş la înscăunarea din 1457[61]. „În frunte sunt buciumaşii; sunând din lungile lor buciume, apoi vin surlaşii şi trâmbițaşii. Vine apoi steagul, copie a steagului lui Ştefan cel Mare găsit la muntele Athos, înconjurat de garda de onoare. În sfârşit, plin de măreție, apare grupul Domnesc: Ştefan cel Mare, tânăr, cu plete bălane, cu ochii albaştri, îmbrăcat în haine de ceremonie, cu Coroana pe cap, iar în mână ținând «schiptrul» țării Moldovei. Alături, Vlad Țepeş, cu o căciulă împodobită cu mărgăritare, ține de asemenea în mână sceptrul Munteniei. După grupul domnesc urmează rând pe rând: grupul copiilor de casă, sfetnicii domniei, sfatul boerilor mari, pârcălabii, aprozii şi corpul hânsarilor, format din cete comandate de viteji. Un halebardier merge în fruntea fiecărei cete de voinici. Cetaşii sunt în costum naționale moldoveneşti. Ei poartă scuturi, arcuri după gât, table cu săgeți, arbalete, sulițe, topoare, halebarde, măciuci şi paloşe. Sunt 15 cete în total, iar vitejii cari la comandă au pe umăr câte un topor cu două tăişuri. […] Cortegiul o coteşte spre dreapta, pe bulevardul Elisabeta, unde un alt public, grămădit de o parte şi de alta, soarbe cu

[59] Acelaşi ritual s-a oficiat inclusiv la Borzeşti, locul unde se petrecea acțiunea cunoscutei legende şi unde mulți se încăpățânau să fixeze locul naşterii lui Ştefan; seriozitatea acestei ipoteze nu era pusă la îndoială de vreme ce Spiru Haret o consacra personal, venind împreună cu soția, îmbrăcată în costum național, ca să asiste la sărbătoarea pusă la punct de autoritățile băcăuane; un semn clar al implicării lui Haret este acela că şi costumele cortegiului de aici fuseseră primite de la Bucureşti, iar arcurile de triumf proiectate de arhitectul-şef al Primăriei Capitalei (Vezi „Liberalul", 6 iulie 1904, p. 2, şi „Universul", 6 iulie 1904, p. 1).

[60] „Universul", 3 iulie 1904, p. 2.

[61] Ziarul liberal „Secolul" reliefa şi el, pe 2 iulie, înrudirile muntene ale domnitorului moldovean, provocând riposta gazetelor de peste Milcov, care luau această revendicare genealogică drept „antimoldovenism": „S-au găsit ziare din Bucureşti care să publice articole subscrise de d. Păun, profesor, în care Ştefan cel Mare e pus alături de… Vlad Țepeş, din care profesorul bucureştean voeşte să facă un «Geniu tutelar al românismului». Se accentuează şi se repetă cu o îndărătnicie stranie în acel articol că Ştefan cel Mare era născut *dintr-o munteancă, că fost crescut printre munteni* (s.a.). […] Încă o dată ne exprimăm indignarea şi profundul nostru regret că o asemenea măreață şi pioasă sărbătoare a fost murdărită de nişte prejudecăți atât de stupide" („Gazeta Moldovei", 5 iulie 1904, p. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ochii măreția și noutatea priveliștii. Pe cheiul Dâmboviței cortegiul a fost fotografiat. Tot personalul cortegiului a fost recrutat dintre cei mai chipeşi şi mai arătoşi soldați ai reg. 2 călăraşi“[62].

7. Evul Mediu în direct

Cortegiul este produsul unei sensibilități neoromantice, sămănătoriste. Este echivalentul poemului sau romanului istoric, foarte apreciat în secolul XIX pentru capacitatea de a recupera, cu mijloace specifice, concretitudinea trecutului. Nu era o simplă reconstituire, elevii şi militarii costumați în haine medievale simbolizând anumite valori şi înscriindu-se în „distribuția“ specifică dramaturgiei sămănătoriste, cu țărani simpatici şi boieri pământeni generoşi, înfățişați în antiteză cu „ciocoii“ de alte etnii: „răzeşi cumpătați şi păstrători de datine; curteni, aprozi, boeri mari şi mici iubitori de neam şi de moşie“[63]. Începând cu sfârşitul secolului XIX, lumea satului devenise o miză culturală, iar țăranul un personaj de roman. Sancționarea siroposului neintrând în competențele noastre, privim această opțiune, mai degrabă ideologică decât estetică, drept o posibilitate de *a identifica nu atât legendele cât reperele şi categoriile prin intermediul cărora Evul Mediu se menținea în memoria secolului XX*.

Ritualurile nu numai că incită, ele instruiesc, punându-l pe individ într-o dispoziție receptivă[64]. Este şi motivul pentru care procesiunile voiau să recompună o medievalitate ideală, ale cărei prelungiri s-ar regăsi, sugerau organizatorii, chiar în 1904. Discursul despre continuitatea românilor ne îngăduie să nu conştientizăm dureros implacabila trecere a timpului: dându-ne impresia neschimbării, ne permite să credem că nu ne-am îndepărtat prea mult de vârstele noastre de aur. Nu întâmplător, dorința de a de a pune la punct acel cortegiu cu veşminte „de pe vremuri“ este amănuntul menționat în cea mai mare parte a documentelor emise în lunile premergătoare sărbătorii. Întrucât ea evoca o lume dispărută, despre care publicul nu putea să mai aibă reprezentări prea clare, cortegiul se cerea interpretat sub semnul ideii de probitate („ca pe vremuri“), ca un muzeu în mişcare, unde *veridicul* rezultă din combinarea *vizibilului* cu *imaginabilul*. Schematizând societatea medievală, procesiunea nu transmitea atât *informații* despre vremea lui Ştefan cât o *imagine* a acelui segment temporal, o metaforă cu care patriotul să se identifice în mod admirativ: „cortejul să fie format din grupări de oşteni în costumul de pe vremuri, fiecare grupare să simbolizeze câte una din victoriile Marelui Erou“, plănuiau ieşenii[65]. „… Serbătorirea morței lui Ştefan Vodă ar fi trebuit să ne dea tabloul Curții din ultimele lui zile, sesiza şi presa; cum însă scopul a fost de a vedea epoca veche a secolului al XV-lea, *s-a reprezentat toate elementele timpului*, atât cele cu caracter militar, cât şi civil (s.n. A.M.)“[66]. Cu alte cuvinte, dar mai precise, Gh. Ghibănescu sublinia că perioada 1475-1484 poate fi văzută ca inferioară din punctul de vedere al dezvoltării conştiinței naționale, dar, cu siguranță, este abrevierea maximei extinderi teritoriale a Moldovei: „… nouă ani de zile Ştefan Vodă stăpâni cea mai mare Moldovă care fu vreodată“[67]. Cunoscând cărui public se adresează, cei care regizaseră spectacolul nu aveau cum să dea greş: „Cortejul şi procesiunea au străbătut stradele prin

[62] „Voința Națională“, București, 4 iulie 1904, p. 3.
[63] „Evenimentul“, 28 mai 1904, p. 2.
[64] David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 114.
[65] DJAS Iaşi, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 16.
[66] „Evenimentul“, 2 iulie 1904, p. 3.
[67] *Ibidem*, p. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o mare mulțime de oameni, bărbați și femei, îmbrăcați în haine de serbătoare, și sub privirile a mii de persoane care se înghesuiau prin balcoanele și ferestrele clădirilor. A fost o *admirațiune unanimă* pentru cortejul istoric, povestea Climescu în septembrie același an, lucru care pentru întăia oară s-a văzut în Iași. Persoane, care mai înainte își exprimase neîncredere în reușita acestui cortej, au fost nevoite să recunoască că s-au înșelat și că osteneala Comisiunei serbărei a fost încoronată de succes; și nici nu putea fi altmintrelea, când costumele și armele erau bine lucrate și întocmai ca după acele vremuri, iar persoanele erau *subiecte conștiente de rolul lor*. […] Nu mai puțin a fost admirată și procesiunea școlară pe care publicul (fila 48 verso) o cunoștea de la alte solemnități; de astă dată fiecare școală purta câte o coroană, care s-a depus la Statuea Eroului. Era un spectacol impunător, miile de omeni, care după ce rândurile s-au desfăcut, au năvălit pe strade și la statue ca să admire coronele depuse. Circulația deveni imposibilă timp de oră după terminarea ceremoniei (s.n. A.M.)“[68].

Efectul a fost cel scontat, după cum ne informează nu numai organizatorii ci chiar și presa de opoziție, remarcând, alături de rectorul liberal C. Climescu, pe compozitorul muzicii, pe arhitectul-regizor și pe „d-na Agripina Bușureanu, care a făcut ca Școala Centrală de fete să fie *le clou* al serbătorirei și să scoată *strigăte de admirare* pentru frumusețea costumelor și hărnicia depusă pentru succesul serbărei“[69].

Știm, de altfel, că atunci când comemorăm o personalitate nu ne dorim, în primul rând, să aflăm știri noi despre ea. Dimpotrivă, resortul rememorărilor este acela de a-l reînvia pe cel dispărut *așa cum îl știam deja*, eventualele noutăți nefiind acceptate decât în măsura în care pot îngroșa profilul consacrat. Cele descrise mai sus de rectorul Universității din Iași se subsumează aprecierilor formulate de Hans Robert Jauss care completa, din punct de vedere estetic, o cunoscută teorie despre modele și călăuze, schițată de Max Scheler: legătura de sânge, tradiția sau credința în indivizi nu sunt singurele purtătoare de exemplaritate, știut fiind că mai avem și tendința să iubim *întregul nefragmentat* al unor indivizi, pornind de la impresia valorică globală pe care o lasă[70]. Întregul nefragmentat nu are, subliniem, un sens fizic, ci e desăvârșirea unei perspective din care admirăm o persoană ca fiind eroică, frumoasă, sfântă. Funcția eminamente socială a identificării prin intermediul esteticului se manifestă în istorie atunci când se impun noi direcții ale gustului, ale literaturii, așa cum s-a și întâmplat, de fapt, la începutul secolului XX, în cultura noastră. Reorientările de această factură provoacă și schimbări de comportamente prin mijlocirea unor modele individuale care simbolizează și sprijină apariția sau coagularea unor identități de grup[71]. Cu mențiunea că este mult mai probabil să observăm un obiect, o persoană sau o activitate atunci când se deosebește în mod flagrant de mediul în care apare[72].

Un cortegiu medieval pe străzile unor orașe moderne risca să fie receptat într-o manieră nu tocmai solemnă, mai curând ludică, și nu credem că regizorii lui și-ar fi dorit acest lucru. Rostul ceremoniilor este să „reproducă“, dacă putem spune așa, comunitățile cărora li se adresează. Și reușesc această magie cu ajutorul emoțiilor colective, al viziunilor comune, care ne transportă într-un alt spațiu și un alt timp, cu condiția de a fi dispuși să trăim diferența dintre verbul „a vedea“ și un altul, „a vedea împreună cu“[73].

[68] DJAS Iași, Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 50 recto.

[69] „Evenimentul“, 3 iulie 1904, p. 3.

[70] Hans Robert Jauss, *Experiență estetică și hermeneutică literară*, traducere de Andrei Corbea, București, Editura Univers, 1983, p. 270.

[71] *Ibidem*, p. 269-271.

[72] David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 95.

[73] Pascal Lardellier, *op. cit*., p. 134-135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relaţiile sociale şi instituţionale generate de rit primează, în mod deliberat, asupra conţinutului său intrinsec[74]. Regizorii de la 1904 contau pe complicitatea, pe implicarea spectatorilor care, trecând peste stranietatea, peste neobişnuitul dramatizării, puteau să trăiască totul ca experienţă personală, la fel ca la teatru, punându-se în locul personajelor, împrumutându-le trăirile, acţionând o dată cu ele, deşi nu pierdeau nici o clipă din vedere că se confruntau cu o ficţiune. „E greu de descris măreţia acestui cortegiu, recunoştea una din persoanele care îl văzuseră la Bucureşti, în regia lui Costin Petrescu. La apariţiunea lui fiori trecură prin pepturile mulţimei, amintirea glorioaselor vremuri de odinioară se reîmprospătură în mintea tuturora şi n-a fost inimă de român care să nu bată cu putere. Cortegiul acesta închipuia, în mod viu, intrarea în Suceava a lui Ştefan cel Mare, însoţit de Vlad Ţepeş, după ce a fost luat domnia“[75].

În domeniul ştiinţei suntem credibili numai dacă luăm distanţă faţă de obiectul interesului nostru. În sfera artistică, însă, senzaţia de autenticitate survine, dimpotrivă, când suntem tentaţi să pactizăm cu viziunea propusă de actori: cele văzute sunt veridice deoarece ne dau ocazia de a le consuma nemijlocit, de a fi „la faţa locului“ şi de a depune ulterior mărturie[76]. „Trecerea lui Ştefan şi a lui Vlad Ţepeş prin faţa tribunelor a fost primită cu aplauze şi toţi s-au descoperit. Ambii domni erau perfect reprezentaţi prin doi soldaţi din regimentul 3 călăraşi. Unul blond cu o privire dulce, cu bucle bălane căzute pe umeri, reprezenta pe Ştefan. Un ţigan cu părul negru, cu privirea semeaţă, reprezenta pe Vlad Ţepeş aşa de bine încât părea că în acel moment va ordona punerea în ţepi a câtorva din urmaşii săi prezenţi, nedemni de marii bărbaţi ce reprezenta el, împreună cu colegii săi din cortegiu“[77]. Avem de-a face cu două accepţii ale ideii de *probitate*, fiecare cu legitimitatea ei, ivite din putinţa noastră de a trăi, fără a ne contrazice, în registre diferite de semnificaţie[78]. Căci o lume nu este fictivă prin ea însăşi ci numai în funcţie de faptul că noi credem sau nu în ea. Adevărurile sunt, de multe ori, analogice.

Biografiile romanţate ale lui Ştefan cel Mare sunt luate ca adevăruri globale, dincolo de adăugirile fanteziste sau de micile inadvertenţe de detaliu. Astfel, după ce povestise mai mult în versuri odiseea voievodului moldovean, V. Săghinescu îşi încheia spusele cu o frază care trebuia să îl scoată din cauză, inculpând însă pe altcineva: „falşul în Istoria unui popor constitue o crimă, fie că autorul e condus de ştiinţă sau de neştiinţă în comiterea falşului istoric“[79]. Esenţial era ca nucleul faptului povestit să fi existat cu adevărat, spre a putea rezista unei întrebări cu caracter foarte general: a existat ori nu a existat Ştefan cel Mare, învingătorul tuturor vecinilor săi?

Deşi suntem conştienţi că lumea acestor povestiri este una predominant fantastică, ne lăsăm totuşi impresionaţi de ele: dar nu de capacitatea lor fabulatorie ci de ştiinţa lor

[74] *Ibidem*, p. 139.
[75] „Universul“, 4 iulie 1904, p. 1.
[76] Pascal Lardellier, *op. cit.*, p. 149.
[77] „Ţara“, Bucureşti, 3 iulie 1904, p. 3.
[78] Vizionând un film care îi impresionează în mod deosebit, spectatorii plâng, observa Paul Veyne, deşi ştiu foarte bine că nu se confruntă cu fapte reale. În această ordine de idei, el se întreba cum a fost posibil ca grecii, care au inventat ştiinţele şi filozofia, raţiunea şi logica, să fi crezut în miturile care le definesc atât de pregnant cultura? Premisa lui este următoarea: culturile se succed fără să se conştientizeze pe sine, iar oamenii nu îşi descoperă adevărul, ci îl construiesc necontenit. Chiar şi în secolul XVI se mai considera că nu referinţele de subsol acordă credibilitate spuselor noastre, confirmarea lor fiind lăsată în seama timpului, singura sursă a autorităţii (Vezi, în sprijinul aserţiunilor noastre, Paul Veyne, *Au crezut grecii în miturile lor? Eseu despre imaginaţia constituantă*, traducere de Bogdan Ghiu, Bucureşti, Editura Univers, CEU Press, 1996, p. 22, 28).
[79] V. Săghinescu, *Sărbătorirea lui Ştefan cel Mare, domnul Moldovei, la al 4-lea centenar al seu. 2 iulie 1904*, Iaşi, Tipografia H. Goldner, 1904, p. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a se menține în limitele acceptabilului, ca derivate şi potențatoare, totodată, ale adevărului comun. Ficțiunea legendelor se comportă, în consecință, un subprodus al adevărului istoric[80]. Relevanța lor constă în faptul că ne permit să schimbăm regimurile de adevăr, cel istoric şi cel legendar, fără a renunța la nici unul din ele. Subzistând ca analogie a ceea ce noi considerăm a fi adevărul istoric, registrul legendar ne îngăduie să „trăim" ficțiunea reprezentațiilor teatrale şi să credem „vii" personajele întruchipate de cortegiile de la 2 iulie 1904.

Ştiința istorică se doreşte exactă, comemorarea încearcă doar să fie convingătoare. Una vizează adevărul, cealaltă efectul de real, verosimilul cu priză la public. Acesta din urmă se obținea: a) atât din strădania sinceră de a lămuri aspecte controversate din viața lui Ştefan, de a furniza publicului date biografice mai precise, care să îi asigure o imagine cât mai completă, mai uşor de reînviat în condițiile secolului XX, b) cât şi din grija ca acel cortegiu să treacă drept autentic şi să prilejuiască spectatorului nostalgii, dorința unei regresiuni în timp. Într-adevăr, căutarea verosimilității permitea o serie de clarificări, dar dată fiind graba cu care se desfăşurau pregătirile, unele erau cel puțin discutabile, neconfirmându-se ulterior. Să ne oprim la fiecare ipostază în parte:

a) 1. fixarea anului şi locului naşterii sale la Borzeşti, în 1436;

• „În ziua de 4 iulie c. se va organiza, de către ministerul instrucțiunei la localitatea Borzeşti din jud. Bacău, unde s-a născut şi a copilărit marele Domn Ştefan cel Mare şi unde se află un prea interesant monument bisericesc zidit de acesta, o frumoasă serbare"[81].

• „… Borzeşti, sat în județul Bacău, locul de naştere al marelui nostru Voevod Ştefan, născut la 1436"[82].

2. supoziția că ar fi făcut studii în Polonia;

• „Ştefan cel Mare a învățat carte mai întâi în şcoalele Țării Sale, cum erau de pe atunci; mai înalte învățături le-a făcut, ca mai toți colegii Sei contemporani, în Polonia cu deosebire, şi mai în limba slavonă, – în care limbă se şi păstrează mai toate uricile Sale"[83].

3. localizarea bătăliei de la Podul Înalt pe raza satului Scânteia;

• „Pentru a se pune capăt îndoelei ce există între istorici, dacă Podul Înalt, loc unde s-a dat bătălia între Turci şi Moldoveni în timpul lui Ştefan cel Mare, e în Cănțălăreşti sau Scânteia jud. Vaslui, d-nii învățători N. Peptu, N. Vuza şi N. Bălăuță au cerut pentru a cerceta o comisiune de la Minister, care a însărcinat cu aceasta pe d. N. Iorga.

Dl Iorga, venind la Scânteia, a obținut destule argumente de la numiții învățători, cari dovedesc că Podul Înalt ar fi în Scânteia şi nu în Cănțălăreşti. Dacă se va dovedi pe deplin faptul acesta, sperăm că ne vom aştepta la o frumoasă serbare în Scânteia la 4 iulie 1904"[84].

• „… Scânteia apoi a fost locul de popas al tuturor Domnilor cari veneau la înscăunare. Tot în jurul Scânteii se zice din bătrâni că ar fi fost şi Podul Înalt, locul luptelor lui Ştefan cu Turcii la 1475 Ianuar 10"[85].

4. colportarea ideii că versurile imnului „Hai frați" ar fi fost compuse chiar de Ştefan;

[80] Paul Veyne, *op. cit*., p. 44.
[81] „Evenimentul", 1 mai 1904, p.1.
[82] V. Săghinescu, *op. cit*, p.54.
[83] *Ibidem*, p.55
[84] „Evenimentul", 19 mai 1904, p.1.
[85] „Evenimentul", 6 iulie 1904, p.2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

• „… Teodor Burada […] a compus şi muzica de la cântecul ostăşesc «Hai fraţi», cântec al cărui text se atribuie lui Ştefan cel Mare“[86].

• „… 40 de soldaţi […] vor cânta Marşul «Hai fraţi». Cuvintele acestui marş se atribuie lui însuşi Ştefan cel Mare“[87], ne asigura programa serbării, deci un act oficial.

5. vehicularea unor portrete „de tinereţe“ şi „de bătrâneţe“;

• „… Ştefan cel Mare, figura sa ca tânăr şi bătrân în Domnie (după desenuri vechi)“[88].

b) 1. „… soldaţi cu arme *de pe atunci*“; „1 stegar purtând un steag copiat de pe steagul *autentic* a lui Ştefan cel Mare, care se află la depus în Mănăstirea Zografos de la muntele Athos“, „6 boieri veliţi îmbrăcaţi *în haine de pe vremurile acelea*“[89].

2. „O sută de călăreţi în costume de pe vremea Marelui Voevod, în frunte cu Ştefan, vor străbate stradele Capitalei de la Cişmigiu la şosea. *Va fi o privelişte înălţătoare, prin reînvierea unui trecut glorios şi a unei măreţe figuri* a neamului nostru (s.n. A.M.)“[90].

3. „[La Iaşi] se va organisa o mare procesiune *care represintă în mod viu* epoca marelui voevod (s.n. A.M.)“[91].

4. „… Succesul sărbătorirei din 2 Iulie a fost desăvârşit. Cetăţenii Iaşilor au avut prilejul *să revadă vremurile vechi redate cu atâta exactitate prin cortegiul istoric*“; „… Gr. Buţureanu şi Gh. Ghibănescu, cari au dat *lămuriri de starea veche* a societăţii… (s.n. A.M.)“[92].

5. „… La descrierea serbărei de eri, în memoria lui Ştefan cel Mare, am omis a spune că serbarea a fost deschisă prin glasul buciumelor, cari în revărsatul zorilor au răsunat prin toate străzile oraşului, *ca să dea iluzia chemărei la războiu cum se facea pe timpul lui Ştefan*“[93]; „… În mijlocul tribunei oficiale s-a ridicat mormântul lui Ştefan cel Mare, *imitat întocmai după acela de la monastirea Putna*. Vezând acel mormânt, cu inscripţiile de pe el, cu cei patru stâlpi peste cari se ridică un fel de boltă cu crucea în vârf, un fior te apucă“[94].

Frânturile de ştiri abia înşiruite ilustrează trei caracteristici ale ritualului: condensarea, plurivocitatea şi ambiguitatea[95]. Prima are în vedere calitatea simbolurilor de a unifica şi reprezenta o diversitate de semnificaţii. A doua, dimpotrivă, desemnează capacitatea unui aceluiaşi simbol de a aduna conotaţii diferite şi de a fi înţeles de fiecare în felul său. Cea de a treia este corolarul primelor două: simbolurile nu au o semnificaţie exclusivă, precisă, nebulozitatea fiind secretul puterii lor[96]. Atât evocarea faptului istoric cât şi relatarea comemorărilor care îl readuc la viaţă se supun aceloraşi procedee ale *efectului de real*, exemplificat în mai toate citatele precedente. Dar în acest punct personajul principal nu e evenimentul în sine ci cadrul în care el are loc. În cazul unor evenimente speciale, eforturile sunt astfel concentrate încât atenţia să fie atrasă de decor, scoţându-l în evidenţă, ca şi cum s-ar dori ca fundalul să provoace sau să potenţeze răspunsul la acţiunea pe care o înscenează[97].

[86] „Evenimentul”, 4 iulie 1904, p.3.
[87] DJAS Iaşi, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f.101.
[88] V. Săghinescu, *op. cit*., p. 52.
[89] DJAS Iaşi, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 101.
[90] „Secolul“, 23 mai 1904, p. 1.
[91] „Secolul“, 27 mai 1904, p. 1.
[92] „Evenimentul“, 3 iulie 1904, p. 3.
[93] „Evenimentul“, 4 iulie 1904, p. 3.
[94] „Universul“, 4 iulie 1904, p. 1.
[95] David I. Kertzer, *op. cit*., p. 24.
[96] *Ibidem.*
[97] Murray Edelman, *op. cit.*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Uitând de aciditatea criticilor de fiecare zi, corespondenții trimişi în Bucovina, la mormântul lui Ştefan, foloseau un gen de expunere insolit, cu multe amănunte privind cadrul natural, oricum ceva foarte apropiat de pastel:

• „2 iulie. Aceeaşi afluență de lume. Un cer de o seninătate uimitoare. Orizontul se deschide larg până-n depărtările mărginite de dealuri păduroase“[98].

• „După terminarea formalităților obicinuite la Vamă urcăm spre Suceava. De departe se zăresc pe ruinele cetății steagurile tricolore la un loc cu cele Austriace. Lume şi mai ales țărănime venită de prin satele din apropiere umple muntele pe care e clădită cetatea. Din când în când se aude buciumul răsunând duios parcă ar evoca amintirea celor petrecute acum 400 de ani“[99].

Decorul era descris în aşa fel încât să sublinieze detaşarea de rutină şi calitatea specială a evenimentelor prezentate. Faptele nefiind judecate din punct de vedere cognitiv ci din perspectiva unui peisaj de poveste, puterea de percepție a cititorului nu era periclitată de aspectele contradictorii ale realității, totul consumându-se la nivel de emoție, conotație, visare[100]. Se sugerează, nu se verifică, oamenii asigurându-se unii pe alții că ritualul care le canalizează trăirile înseamnă ceea ce ei îşi doresc cu ardoare. Nu se caută legături cauzale, implicitul decorului activând drept explicație globală[101]. Reporterii fac şi ei parte din această scenografie care impresionează şi suscită amintiri, devenind propria sa justificare, dar una mai mult paralelă cu ceea ce credem de obicei despre veridicitate[102]: „iarbă mătăsoasă“, „izvoarele limpezi ca cristalul“, „popuşoale înalte şi verzi ca smarandul(!)“[103].

8. Comemorări şi sociabilități

Dacă intențiile organizatorilor erau cât se poate de sobre, spectatorul nu refuza însă unele complicități cu ideea de *loisir* care, dincolo de divertisment, credem că sporea gradul de participare mai mult decât orice altă ordonanță de guvern.

• „Nici la 10 Mai nu s-a văzut atâta lume pe stradele principale ale Bucureştilor. Ceea ce dădea însă un farmec deosebit Calei Victoriei erau numeroasele doamne şi domnişoare cari împodobeau toate ferestrele, balcoanele şi terasele, producând o diversitate de culori fermecătoare. De prisos să spunem că nu era fereastră şi balcon cari să nu fi avut un *instantaneu*, gata să imortalizeze cortegiul (s.a.)“[104].

[98] „Liberalul“, 6 iulie 1904, p. 1.
[99] „Țara“, 4 iulie 1904, p. 3.
[100] Murray Edelman, *op. cit.*, p. 96.
[101] *Ibidem*, p. 97.
[102] *Ibidem*, p. 100.
[103] „Liberalul“, 6 iulie 1904, p. 1.
[104] „Țara“, 3 iulie 1904, p. 3; Începând cu anul 1904 încep să prolifereze, grație tiparului, de acum consacratele imagini ale lui Ştefan, una dintre ele fiind vândută cu 35 de bani. O statistică descoperită aleatoriu arată că 14 primari din comunele rurale ale județului Ialomița cumpăraseră atunci 279 asemenea portrete (ANIC, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 1785/1904, f. 1, 24). În 1904, fotografiile şi imaginile de orice fel constituiau, în primul rând, modalități de inventariere şi conservare a unor fragmente de trecut care amenințau să dispară. De aceea, rostul expoziției pe care Academia voia să o organizeze nu era atât acela de a *povesti* epoca lui Ştefan, cât mai ales de aduna şi *salva* mărturii din acele timpuri. Reacționând, oarecum, la o intervenție a lui V. Babeş care, dintr-o comunicare anterioară a lui Tocilescu, reținuse că „ideia despre Ştefan la poporul român e vagă“, D. Onciul se „asociază – relatează „Analele Academiei“ – la propunerea de a se face o expoziție, din care însă să nu lipsească copiile de pe portretele murale ale lui Ştefan cel Mare şi ale familiei lui, inscripții, planul bisericii de la Putna şi altele. Portretele murale sunt autentice şi e de mirare că s-au păstrat până acum, ar fi spus el în şedința din 18 iunie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

• „Încă de la ora 7 dim., relata şi rectorul ieşean Climescu în raportul său către ministrul instrucţiunii publice, balcoanele, uşile, ferestrele tuturor caselor din străzile prin care avea să treacă procesiunea şcolară şi cortejul istoric erau frumos împodobite. S-a observat că unele case care la alte serbări erau închise şi întunecoase, de data asta au fost decorate ziua şi iluminate sara.

Consulatul Austriac, fiind pe strada Carol, avea steagul ridicat.

Aproape la aceiaşi oră, toate stradele, începând de la Copou şi până la Palatul Administrativ, erau înţesate de lumea din tot oraşul, doritoare de a videa cortejul“[105].

• „Rareori s-a văzut Iaşul într-o animaţie mai mare ca asară, constatau cei de la «Liberalul». Stradele principale erau înţesate de un public imens. […] Mişcarea era atât de mare încât cu foarte mare anevoinţă puteai parcurge distanţa de la Tufli până la piaţa Unirea. […] Înaintea şi înapoia trupelor era un imens convoiu de trăsuri în care se observa toată elita Iaşului“[106]. „Entuziasm de nedescris“, „Afluenţă enormă. Zeci de mii de oameni“, transmiteau corespondenţii aceluiaşi ziar de la Putna[107]. Descrierile de mai sus, evident interesate să constate succesul manifestării, sunt însă confirmate de ziarul opoziţiei conservatoare:

• „… Încă de pe la orele 7, piaţa Unirii era, aseară, înţesată de lume. Faţada hotelului Traian, destul de frumos împodobit, precum şi terasa de la Evenimentul erau ocupate de un mare număr de cetăţeni.

S-a observat şi un mare număr de persoane venite de prin provincie pentru a asista la serbarea de eri. Oraşul era foarte frumos iluminat; magasinele toate erau iluminate cu diferite culori. În special erau frumos iluminate magasinele: Brociner şi Singher, din strada Lăpuşneanu, farmacia Wernner, hotelul Traian, magazinul Fingherhut etc.

În piaţa Unirei s-au aruncat numeroase rachete, focuri de artificii etc.

Retragerea cu torţe a fost impunătoare; la ora 9, soldaţi, în frunte cu muzica militară şi cu faclele aprinse, au plecat de la statuia lui Ştefan cel Mare, parcurgând străzile: Ştefan cel Mare, Golia, Piaţa Unirea, Lăpuşneanu, Carol şi ducându-se la Copou.

În cele mai multe din magazii erau expuse la ferestre portrete cu chipul marelui Voevod Ştefan cel Mare şi diferite episoade din viaţa Sa.

După retragerea cu torţe, mulţimea a început a părăsi piaţa Unirea, îndreptându-se spre Copou.

Aici, pe platoul de lângă al doilea rond-point, s-au oprit soldaţii cu faclele aprinse, unde, în sunetul muzicii militare, lumea se aduna din ce în ce mai mult. Tot platoul Copoului era ocupat de o numeroasă asistenţă, alcătuită din peste zece mii de persoane care se aşternuseră pe covorul verde de iarbă.

La ora 10 s-au început a se azvârli numeroase granate, bombe de artificii, rachete, focuri bengale, precum şi alte jocuri de artificii, executate admirabil de către Pirotechnia armatei.

1904; ele însă se deteriorează şi deci trebuie luate copii cât mai e vreme“. Se hotăra, prin urmare, întocmirea unui album cu reproduceri ale portretelor, odoarelor şi inscripţiilor de la bisericile din ţară şi din afara ei. (Vezi „Analele Academiei Române, s. II., tom XXVII, 1904-1905, *Partea administrativă şi desbaterile*, p. 26-27). În aceeaşi ordine de idei, un an mai târziu, la 11 iulie 1905, Ministerul Cultelor îl însărcina pe Eugen Mascimovici, profesor şi pictor arhidiecezan la Cernăuţi, să facă nişte copii ale portretelor lui Ştefan de la celebrele lăcaşuri de cult bucovinene. Ministerul îi plătea transportul şi îi oferea 200 de lei pentru fiecare imagine reprodusă (ANIC, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dosar 1785/1904, f. 20).

[105] DJAS Iaşi, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 48 recto.

[106] „Liberalul“, 4 iulie 1904, p. 3.

[107] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toate acestea au durat până la orele 12 noaptea, când lumea a început a se coborî la vale, împrăştiindu-se în linişte fiecare pe la casa lor“[108]. Evident, principalul scop al liturghiilor patriotice este acela de a mobiliza, de a îndemna la autodefinire. Dar şi de a ne da prilejul să revedem istoria ca poveste trăită. Cum radioul şi cinematograful nu erau încă o distracţie accesibilă tuturor, serbările din 1904 serveau foarte bine şi ca sociabilitate, ca divertisment foarte apropiat de teatru. Iar în Bucureşti lucrurile nu au stat altfel: „… Mulţimea de zile mari curgea valuri-valuri din părţile mărginaşe ale oraşului către centru. Magazinele sunt toate închise. Pe bulevardul Colţei şi pe calea Victoriei mulţimea era compactă, aşteptând cu patriotică nerăbdare trecerea cortegiului istoric“[109].

9. Probitate romantică, sensibilitate sămănătoristă

Conform modalităţilor obişnuite de consacrare a panteonului naţional, cei pomeniţi iradiază analogii prezenteiste, activând atât în legende, cât şi în discursuri, mai mult ca simboluri şi mai puţin ca actori ai unor evenimente descrise cu acribie. Aceasta se explică prin realitatea că legendele concretizează două tendinţe opuse: fie că îmbătrânesc, fie că întineresc faptele[110]. Foarte adesea, în viaţa cotidiană, un fapt, un act, un cuvânt nu au importanţă imediată şi nu o dobândesc decât mai târziu, printr-un ricoşeu neaşteptat. La fel, rareori se întâmplă ca o legendă să se formeze imediat după eveniment. Povestirea nu se modelează decât puţin câte puţin, se complică şi se fixează după o bună perioadă de timp. Însă noţiunea de timp se restrânge şi povestirea *dă drept contemporane fapte care s-au succedat la intervale uneori foarte îndepărtate*. În alte cazuri, fapte separate în timp sunt juxtapuse de legendă într-un singur moment[111]. Alteori, fapte strict contemporane sunt depărtate unele de altele şi repartizate pe un număr adesea considerabil de ani şi chiar de secole. Ceea ce nu împiedică legenda să pretindă o valoare cronologică. Aşa se face că monumente sau fapte lipsite de vreo legătură cu epoca lui Ştefan cel Mare sunt plasate tocmai în intervalul 1457-1504, dându-ne senzaţia ubicuităţii voievodului. Înclinaţia de a insinua că fiecare localitate, oricare îi era mărimea, s-ar fi bucurat de prezenţa voievodului nu ne mai spune ceva nou despre imaginarul medieval, dar ne oferă câteva sugestii despre sensibilităţile romantică şi sămănătoristă, care îl valorificau în cu totul alt context. *Nu conţinutul legendelor ne preocupă aici, interesul nostru îndreptându-se mai curând către acele categorii ale culturii istorice moderne care fortifică, adăugând noi povestiri, acel ethos legendar, la multe secole după extincţia timpului care i-a dat naştere.* Atât omniprezenţa domnitorului cât şi capacităţile lui neobişnuite, aceea de a vorbi cu animalele, de pildă[112], participau la ideea unei filiaţii, a unei genetici simbolice între mediul natural şi bunul conducător. Viziunea organicistă asupra evoluţiei noastre fusese preluată de sămănătorişti de la romantismul secolului XIX şi servea, la începutul veacului următor, drept

[108] „Evenimentul“, 4 iulie 1904, p. 2.
[109] „Voinţa Naţională“, 4 iulie 1904, p. 3.
[110] A. Van Gennep, *Formarea legendelor*, traducere de Lucia Berdan şi Crina Ioana Berdan, Iaşi, Polirom, 1997, p. 125.
[111] *Ibidem*, p. 123.
[112] „Pentru fiecare din popoarele năvălitoare în ţara Sa – avea, Ştefan, leac propriu, dar apoi şi *şoimii* îl vesteau şi-l preveniau la ivirea duşmanilor către hotarele ţării Sale, pentru a-i respinge din cale; spre esemplu – iată un dialog: «Ştefan cel Mare şi Şoimul, Şoimule! şoimuţ uşor/ Fă-te roată sus în zbor/ Şi te uită la hotare/ Că s-aude zgomot mare…»“ (V. Săghinescu, *op. cit.*, p. 59).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suport al teoriei „formelor fără fond“: modernizarea inspirată de paşoptism şi impusă de liberali brusca dezvoltarea mai lentă, dar firească a societăţii româneşti, impunându-i, după canoanele occidentale, o serie de schimbări, de imitaţii, care nesocoteau particularităţile acestui spaţiu. Păstrându-şi domnia timp de 47 de ani, Ştefan devenise, într-un spaţiu balcanic atât de imprevizibil, un model de reuşită, de stabilitate, dar mai ales o dovadă că lumea noastră prosperase cândva, urmându-şi doar propriul curs, cel *autentic*, – idee atât de dragă gândirii romantice – fără vreun „import“ apusean. Succesul său nu era, deci, unul personal, el probând viabilitatea instituţiilor noastre, diferite de cele vestice, dar nu mai puţin eficace. „… Eşit din şcoala cea vechiă militară a ţerei, Ştefan nu este creatoriul unui nou sistem de luptă, ci el remase fidel tradiţiunilor şi măiestriei vechi de resboiu ale Românilor. În aceste timpuri, Românii nu imitase nimic. Noi trăiam cu legile noastre, în mare parte nescrise, şi cu moravurile noastre vechi, purtam resboaie fără aliaţi şi ne apăram cu arta noastră de resboiu, moştenită de la părinţi; însă prin sciinţa şi prin modul nostru de luptă, noi ne-am ridicat mai presus de inimicii noştri“[113]. Critica romantică a capitalismului ţinea la diferenţa dintre cultură şi civilizaţie, dintre comunitate şi societate: prima, văzută ca pozitivă, naturală, organică, era reprezentată de lumea satului, a tradiţiilor, a legăturilor de sânge, de prietenie, de credinţă; a doua, preponderent urbană, neafectivă, era depreciată ca expresie a raţiunii, artificiului, individualismului, interesului egoist şi înstrăinării de sine[114].

Evocând pentru cititorii săi bătălia de la Valea Albă, „Universul“ o evalua ca fiind „o cursă legendară de moarte, care de-abia poate fi visată de un poet într-un vis de urgie neagră“[115]. Omul secolului XX nu-şi putea închipui, potrivit acestui articol, ceea ce se întâmplase la Valea Albă şi numai poetul inspirat de Muze – nimeni altele decât fiicele Mnemosynei, zeiţa atotştiutoare a memoriei[116] – ar fi în stare să mai redea tragedia. E o remarcă des întâlnită, sugerându-ne o idee aparte despre *probitatea* unei relatări: transpunerea în versuri mai era acceptată, la fel ca în romantism, drept dovada cea mai bună că un fapt istoric ajunsese fapt memorabil. Cum o explicăm?

Fascinaţia medievală faţă de carte ca obiect de preţ s-a împletit, în prag de epocă modernă, cu prestigiul simbolic pe care îl dobândise cuvântul tipărit. Prinsă în pagini de roman sau de ziar, o afirmaţie părea mai adevărată decât orice jurământ. Se mai adăugau, în aceeaşi primă jumătate a secolului XIX, interesul politizat pentru antichitatea greco-romană, consacrarea lui în programele şcolare, şi îndeosebi cultul poetului care recrea, din imaginaţie, varianta ideală, „adevărată“, a lumii reale, corupte. După modelul legendarului Homer, poetul-cronicar, oamenii de litere erau creditaţi, în imaginarul romantic, cu disponibilitatea de a ne conserva, prin opera lor, universuri la care, altfel, memoria noastră nu ar mai avea acces. Versurile trecând drept indiciu că ceva s-a întâmplat realmente şi că perenitatea acelui fapt istoric ne-a fost transmisă sub formă de stihuri, de manuscrise îngălbenite, chestionarea documentului în termeni de „adevărat“ şi „fals“ era temporar suspendată. Această propensiune a supravieţuit epocii romantice, menţinându-se şi afirmându-se, din când în când, chiar şi în secolul XX, în acele societăţi cu întemeieri recente, obsedate încă de problema originii lor. Preciziei ştiinţifice, cu

[113] N. Densuşianu, *Aniversare de patru secule de la moartea lui Ştefan cel Mare domnul Moldovei (2 iulie 1504)*, Bucuresci, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1904, p. 17.

[114] Zigu Ornea, *op. cit.*, p. 119-120.

[115] „Universul“, 3 iulie 1904, p. 1.

[116] Spre deosebire de memoria istorică modernă, interesată să reconstituie trecutul din perspectivă cronologică, memoria divinizată a grecilor era apanajul unor privilegiaţi, poeţii, singurii care aveau acces la Memorie, cea care întruchipa atunci un fel de omniscienţă atemporală, cu caracter divinatoriu (Vezi Ştefan Borbely, *De la Herakles la Eulenspiegel. Eroicul*, Cluj, Editura Dacia, 2001, p. 105).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valabilitate restrânsă, i se prefera adevărul arhetipal al legendelor, cu un potențial explicativ mult mai mare. Extrasă din lirică sau din proză, o istorie oarecare era deja mai atemporală, mai prestigioasă, mai demnă de crezare. Iar argumentul „metodologic" era cât se poate de simplu: toate faptele de seamă din trecut ne sunt semnalate de contemporanii lor, care le-au înveşnicit în cronici versificate sau nu. Din punctul de vedere al sensibilității romantice, poezia era un vehicul al istoriei cu majusculă şi un simptom al nemuririi.

Literaturizarea domniei lui Ştefan cel Mare funcționa ca o formă de prezervare şi diseminare a unei interpretări a trecutului, ca modalitate de a conştientiza şi a însuşi cât mai activ o ascendență. Ne gândim în special la practica citării poeților, a utilizării lor ca autorități capabile să gireze dacă nu reconstituirea propriu-zisă, atunci măcar popularizarea acesteia. Cel mai bun exemplu este lirica lui Bolintineanu, care parafrazează cronicile pentru ca, la rându-i, fragmente din arhicunoscutele poezii să fie invocate masiv, şi în 1904, poate nu pentru a *demonstra* ceva, dar cu siguranță pentru a *impresiona*, pentru a *fixa* nişte noțiuni. Aceste preluări şi anexări simbolice pot fi reperate şi în presă, care abunda atunci în pusee beletristice. Menționăm doar un articol din ziarul „Evenimentul", *Mama lui Ştefan cel Mare* (semnat Carmen Sylva), care parafraza cât se poate de clar versurile mai sus amintitului poet, la rândul lor inspirate din povestirile lui Ion Neculce[117]. Imitația părea că merită osteneala de vreme ce conținea intenții mai mult omagiale decât restitutive. Sunt însă toate şansele ca diferențele dintre cele două demersuri să nu fie prea respectate, la 1904, nici măcar de Nicolae Iorga. Criticându-l pe Alecsandri pentru lipsa de interes față de Ştefan cel Mare, îl lăuda, în schimb, pe neprețuitul Bolintineanu: „De baladele, mai vechi, ale lui Bolintineanu aproape nu mai e nevoie să se vorbească: nimeni n-a iubit mai mult pe Ştefan prin ele"[118]. Opiniile lui Iorga nu erau izolate, ele subsumându-se înclinației, foarte onorabile atunci, de a consuma istoria ca gen literar, aşa cum astăzi peliculele cinematografice cu subiect istoric fac săli pline în ipostaza „filmelor de acțiune". Gustul epocii reiese din parcurgerea rubricilor de mici anunțuri care, deşi laconice, prin frecvența lor dau măsura preferințelor dominante la 1904:

• „A apărut «Ştefan Vodă», piesă şcolară în două acte de Serafim Ionescu, institutor din Fălticeni"[119].

• „D-na Laurenția Gribincea, cunoscuta scriitoare, a dat publicității o foarte interesantă lucrare asupra vieții lui Ştefan cel Mare. Această lucrare a fost apreciată în mod foarte mulțumitor pentru d-na Gribincea şi ministerul instrucțiunei publice a comandat un însemnat număr de broşuri"[120].

• „Povestea lui Ştefan cel Mare. Zilele acestea iese de sub teascurile tipografiei Dacia «Povestea lui Ştefan cel Mare» de d-na Laurenția Gribincea. Sub modesta aparență

[117] „Evenimentul", 28 mai 1904, p. 2.

[118] Nicolae Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 250.

[119] „Evenimentul", 25 mai 1904, p. 2.

[120] *Ibidem*; După raportul favorabil al lui Gr. Tocilescu, Laurenției Gribincea i se decerna premiul Adamachi, cu cinci voturi „pentru" şi trei „împotrivă". G. Silvan, autorul romanului istoric *Valea Albă (1476)* nu a avut acelaşi succes. Deşi susținut de A.D. Xenopol, premierea lui a fost respinsă cu şase voturi „contra" şi doar trei „pentru" (Vezi „Analele Academiei Române", s. II, tom XXVII, 1904-1905, *Partea administrativă şi desbaterile*, p. 318, 321, 449-450). În contrast cu imaginea de „meseriaş" pe care o are cercetătorul în istorie astăzi, la începutul secolului trecut istoricii noştri erau chemați, ca persoane avizate, să omologheze lucrări de artă ori beletristică. Comentariile competente şi aprecierile de ordin estetic pe care ei le făceau evidențiază diferențele, deloc măgulitoare pentru noi, dintre istoricul-tehnician de acum şi istoricul-intelectual de odinioară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a unei monografii de 5 coli de tipar, cetitorul va găsi povestit în o frază frumoasă, plină de colorit, *cu imagini poetice*, cu acea bogăție de epitete venite fără a fi căutate, toată viața marelui Voevod, *aşa cum se cere de marele public, care nu e chemat a face erudiție*, ci a prinde adevărul de sub teancul de slove. Autoarea, cunoscută publicului român, a ştiut să îmbine în mod fericit legenda cu adevărul istoric, şi să scoată în relief figura marelui Voevod, aşa cum geniul său şi-a încadrat-o în rama istoriei.

Scrierea a fost găsită meritorie de poetul Cojbuc şi recomandată ministerului [instrucțiunii publice] pentru a se distribui şcolilor rurale la premii (s.n. A.M.)“[121].

• „La representația populară [din Dorohoi] se va representa o piesă istorică datorată penei d-lui primar Marcu, piesă care va fi o adevărată revistă, cuprinzând faptele eroice a lui Ştefan cel Mare“[122].

• „Zilele acestea va apărea de sub tipar valoroasa dramă în versuri «Moarte lui Ştefan cel Mare», datorită talentatului nostru artist State Dragomir“[123].

• despre „Şezătoarea Ştefan Vodă“ scrisă de G.I. Ionescu-Gion: „… un lanț capricios de înflorite variațiuni, în patru limbi, pe tema naționalismului românesc, răsunete, în proză şi în versuri […] împreună potrivite cu artă de domnul Gion pe motivul serbătorirei lui Ştefan cel Mare şi rostite de şcolarii domniei sale de la liceul Mateiu Basarab în sala Atheneul Român din Bucureşti“[124].

• „A apărut în editura tipografiei ziarului «Universul» şi se va pune în vânzarea Joui, 1 iulie, frumoasa lucrare în versuri a d-lui T. Duțescu-Duțu, intitulată: «Închinare Praznicului adormirei de patru veacuri a lui Ştefan cel Mare şi Sfânt» şi «Imnul» făcut cu aceeaşi ocazie. Aceste frumoase versuri vor fi recitate şi cântate de elevii şcoalelor din țară cu ocazia serbărilor de la 2, 3, 4 Iulie. Lucrarea frumos ilustrată se vinde cu 10 bani exemplarul“[125].

• „Frumoasa dramă istorică a d-lui State Dragomir «Ştefan cel Mare» se va reprezenta în ziua de 2 Iulie, la Teatrul Național“[126].

• „Doina lui Ştefan cel Mare. Dl. D. Ionescu a avut o fericită inspirare, ca de ocazia sărbărilor la Putna să pue pe note o sublimă şi duioasă Doină, a nemuritorului bard Eminescu. Când am auzit-o cântată de însuşi compozitorul ei, am rămas extaziat şi transportat în altă lume, am oftat din adâncul inimei. Pe lângă frumoasele cuvinte pline de durere şi sentiment «De la Nistru până la Tisa, tot Românul plânsu-mi-sa», dl. Ionescu, talentatul maistru, înzăstrat cu sentimente naționaliste, a pus o muncă sublimă, dulce şi plină de oftaturi, scoase din sufletele rânite ale Românilor, cântate pe lira marelui Eminescu. Această Doină, recomandăm cu căldură întregului neam românesc şi credem că numeroşii noştri cititori, so vor grăbi a comanda la autor, str. Cişmeaua Păcurari, având un preț minim de 50 de bani, şi în special pe d-nii învățători, să se grăbească a o comanda pentru premii şi pentru cor, fiind o operă de valoare“[127].

• „Dl. Bistrițeanu a scos în editura revistei «Făt-Frumos» o broşură intitulată «Cuib de şoimi», poem dramatic în versuri; acest poem nu-i decât un act dintr-o proectată epo-dramă mai întinsă «Ştefan cel Mare»“[128].

[121] „Evenimentul“, 27 mai 1904, p. 1.
[122] „Liberalul“, 1 iunie 1904, p. 2
[123] „Evenimentul“, 6 iunie 1904, p. 3.
[124] „Secolul“, 29 iunie 1904, p. 1.
[125] „Universul“, 1 iulie 1904, p. 2.
[126] „Evenimentul“, 1 iulie 1904, p. 3.
[127] „Dreptatea“, Iaşi, 2 iulie 1904, p. 3.
[128] „Junimea literară“, Cernăuți, anul I, nr. 7-8, 1904, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

• „D-şoara Florica Coengiopol a scris «Maria din Mangop» episod dramatic din viaţa lui Ştefan cel Mare, 50 bani“[129].

Emotivitatea este una din măştile sub care o societate se arată dispusă să accepte, să rediscute, să îşi retrăiască trecutul. Cerând gesturi vizibile pentru a-şi demonstra prezenţa şi a fi crezută, ea este luată de multe ori ca efigie a *autenticităţii*. Iar exagerările inerente celebrărilor din 1904, poate inadecvate pentru gustul zilelor noastre, nu sunt dovezi de rea credinţă ori de ficţionalizare premeditată a istoriei. Ele pretind mai multă indulgenţă, fiind efecte ale empatiei, ale interesului pe care o civilizaţie irecuperabil pierdută le mai putea trezi în acea vreme. Ilicite în plan *academic*, lirismul şi encomiastica nu favorizau, în cadru *festiv*, decât un plus de comprehensiune[130]. De patologie nu vorbim decât atunci când separaţia dintre cele două domenii este anulată şi festivitatea intră în tratatele de istorie. Aici nu ne ocupăm de istoriografia profesionistă ci de un fenomen mai larg, cultura istorică, prin care înţelegem, mai pe scurt, felul cum povestea lui Ştefan cel Mare este citită în stradă. „Discursul nostalgic se afundă cu plăcere în detaliile gratuite, sesiza V. Jankélévitch; şi chiar prin aceasta este evocator. Discursului didactic şi raţional, care comunică o conştiinţă proiectând lumina asupra esenţialului şi lăsând în umbră detaliile de prisos, şi care este deci organizat după legile perspectivei, discursului de acţiune, cel al elocvenţei care, posedând arta persuadării, ar dori să obţină un anumit rezultat, le opunem discursul sugestiv, discursul muzical care, doar prin evocarea trecutului, induce magic, auditoriului sau cititorului, o anumită stare de graţie poetică. A vorbi nu înseamnă aici a explica, nici a transmite ordine, ci a face ca auditoriul să retrăiască, să resimtă, să recreeze el însuşi trecutul. Mai mult, – căci încetineala trimite iarăşi la neputinţă: a vorbi nu înseamnă «a face» ceva, ca în cazul tribunilor şi avocaţilor, la care vorbirea este un act; a vorbi înseamnă aici a povesti […], altfel zis a face singurul lucru pe care îl putem face atunci când nu mai este nimic de făcut“[131].

Într-o societate care se autosuspecta sistematic pentru faptul că nu e suficient de recunoscătoare predecesorilor, probele de ataşament extrase din această suspiciune nu reprezentau o obligaţie împovărătoare ci intrau în „reţeta“ reuşitei sociale, în coordonatele bunului cetăţean. Metodologic vorbind, atât pentru cultura istorică la care facem referire, cât şi pentru lectura lirică a trecutului, esenţială nu este poezia unui autor consacrat, ci dorinţa, nestimulată instituţional, a unor anonimi, de a scrie versuri despre Ştefan, de a le face publice şi de a se simţi măguliţi dacă erau incluse măcar în scenariul unei serbări şcolare. Tocmai pentru că nu sunt incluse, supralicitate, în vreo istorie a literaturii, aceste persoane pot fi luate în evidenţă ca indicatori ai sensibilităţii istorice din acea vreme. Dacă în zilele noastre versurile patriotice sunt aşezate sub zodia kitschului, acum o sută de ani acest tip de prestaţie era o tentativă de autoconfirmare în ochii comunităţii. Ancorarea unei comemorări în realitatea socială ne este sugerată de iniţiativele „de jos“ ale profesorilor, preoţilor şi tuturor pasionaţilor de istorie cu suficientă notorietate în aşezările unde trăiau. Evident, nu avem informaţii sau statistici care să ne dea măsura exactă a *receptării* discursului memorial, dar aceşti voluntari spun ceva despre *aşteptările* existente deja în jurul unei ceremonii de felul celei produse în iulie 1904.

[129] *Ibidem*, p. 128.

[130] Relatând comemorările de la Putna, Gala Galaction observa: „Onciul a început cu un citat în versuri, făcând un prolog poetic, şi a continuat cu o luminoasă expunere sintetică a istoriei lui Ştefan. Pe la intervale, câte o digresiune meşteră, un salt frumos de la Ştefan la Carol-Vodă şi un convenabil sfârşit de gală, tot în versuri“ (Gala Galaction, *op. cit.,* p. 22).

[131] Vladimir Jankélévitch, *Ireversibilul şi nostalgia*, traducere de Vasile Tonoiu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10. Universul legendelor, patologiile cauzalității

Într-o broşură destinată uzului şcolar, autorul dădea amănunte despre viața voievodului, ficționalizând-o în aceeaşi tonalitate bucolică: „În copilăria Sa, fiul de Domn român, Ştefan, pe lângă silința ce avea la învățătură şi buna purtare către părinții şi învățătorii Sei şi către societate, mai avea şi marea dragoste de arme; căci dorea să ştie cum are să-şi apere țara şi neamul românesc, când va fi în războiu“[132]. De asemenea, aflăm că „una din calitățile distincte ale lui Ştefan cel Mare a fost şi aceia de-a trăi, în timpul copilăriei Sale, în strânsă prietenie şi bună înțelegere cu fiii sătenilor din Borzeşti, sat în județul Bacău, locul de naştere al marelui nostru Voevod Ştefan, născut la 1436; şi-n holteia Sa, aceiaşi dragoste şi bun simț L-a călăuzit de-a fi în strânsă prietenie cu tineret român din toate clasele sociale ale țării Sale, cu care tineret – multe ocaziuni – făcea gimnastică prin luptă frățască braț la braț, apoi – cu buzdugane, cu săgeți din arcuri şi diferite alte arme – făceau, împreună, vânători prin chiar codrii Ceahlăului, vânând fiare salbatece dintre cele mai fioroase, – cu urşi îmbrățoşându-se şi omorându-i prin înjunghiare cu cuțitul“[133]. Ca tovarăşi de joacă ai copilului Ştefan, iar apoi ca participanți fideli la războaiele domnitorului, țăranii erau cel mai bun pretext de a înfățişa idealul de guvernare sămănătorist, o democrație bazată pe o specie aparte de armonie socială, pe admirația mutuală dintre elite şi mase. Legenda apare ca necroză a nevoii de a ne da explicații coerente, fără sincope, despre perioade foarte lungi de timp, sau de a reactualiza o epocă ori un personaj punându-i în seamă lucruri *despre care nu avem de unde să ştim că le-ar fi făcut, dar despre care suntem siguri că se obişnuiau pe atunci.* Deşi cronicile nu ne transmit prea multe lucruri despre înmormântarea lui Ştefan, Mihail Sadoveanu apela la instrumentarul romancierului şi la capacitatea cititorilor săi de a-şi imagina un eveniment narat pe baza unor aspecte comune ale realității, folosite tocmai pentru a da povestirii verosimilitatea de care aceasta avea trebuință. Descriind cu lux de amănunte cronologia, de toți cunoscută, a ceremonialului funebru, de la dangătul de clopot care anunța decesul până la ultimul gest care preceda înhumarea, Sadoveanu dădea senzația că el, povestitorul, ar fi fost prezent la înmormântarea voievodului. Oricum, nimeni nu putea pretinde, în mod vehement, că cele scrise de el nu s-au întâmplat aievea. Iată câteva fragmente din „Sămănătorul“:

• „… Cum au început a vui clopotele în strălucitoarele turnuri ale Sucevei, s-a ştiut în norod că Vodă Ştefan s-a dus“[134].

• „… în palatul lui din Suceava, Vodă Ştefan sta mort, alb şi senin, cu mâinile cruciş pe piept. […] Vodă, înveşmântat ca în vremurile măririi, cu corona pe cap, cu sabia şi buzduganul alături, fu ridicat pe năsălie de boerii mari; clerul îşi înălță glasul şi porni“[135].

• „… Mitropolitul se aplecă şi zvârli asupra mortului o mână de țărână; apoi meşterii se puseră să zidească veşnica locuință“[136].

Ca model explicativ al unei istorii, legenda lui Ştefan rezultă, într-o primă etapă, din presiunea pe care *contextul istoric* al acțiunilor sale îl exercită, până la substituire, asupra *evenimentelor propriu-zise*. Contextul politic internațional din a doua jumătate a secolului XV (mai precis dezbinarea dintre principii apuseni) este atât de apăsat subliniat

[132] V. Săghinescu, *op. cit.*, p. 52-53.
[133] *Ibidem*, p. 54.
[134] Mihail Sadoveanu, *Moartea lui Ştefan cel Mare*, în „Sămănătorul“, an III, nr. 27, 4 iulie 1904, p. 428.
[135] *Ibidem*, p. 430.
[136] *Ibidem*, p. 432.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încât devine, din fundal favorizant, o cauză de prim rang a succeselor pe care Ştefan le-a obținut doar cu răzeşii săi. „… Imperiul otoman! Câtă groază trebuia să fi avut pe atunci Europa de puterea uriaşă a imperiului Otoman, numai morții din morminte ni-ar putea-o spune! Cu toate acestea, *un singur om*, un modest Voevod al unei provincii obscure, a îndrăsnit să se împotrivească unei *urgii universale*. Acesta era Ştefan cel Mare, voevodul Moldovei! […] Ştefan – în loc să se înfricoşeze – arse şi pustii tot, în drumul pe unde *trebue să treacă Mohamed*… (s.n. A.M.)“[137]. Trecerea de la discursul istoric la legendă se producea, îndeosebi în presă, chiar din această supralicitare a împrejurărilor vitrege în care moldovenii se opuneau înaintării otomane, din antiteza „un singur om“, adică Ştefan, pe de o parte, şi „urgia universală“ pe de alta, reprezentată aici de însuşi sultanul Mehmed II şi nu de beglerbegul Rumeliei, Soliman Hadâmbul, cel care a condus, în realitate, campania din iarna anului 1475. În modelul explicativ al legendei, „decorul“ evenimentelor ajunge să hotărască „regia“ lor, dezvoltând o serie cauzală proprie. Simpla recompunere a faptului istoric pe baza deducțiilor de tip cauză-efect se amestecă, ulterior, cu semnificațiile date lui de modernitate, într-un melanj atemporal, unde eroi cum ar fi Burcel, plăieşii care luptaseră cu Sobieschi, Alexandru Ioan Cuza, eroii războiului de independență şi Carol I fac schimb de atribute, confirmând la tot pasul însuşirile primite de la Ştefan cel Mare:

• „Distinsa noastră poetă Riria, d-na Coralia Gatovschi, a terminat genialul poem «Visul lui Cuza». Această frumoasă şi patriotică operă va fi tipărită artistic, în stabilimentul Socec şi va fi distribuită la serbarea celui al IV-lea centenar al Marelui Ştefan“[138].

• „Frumusețea cortegiului istoric [din Iaşi] va fi desăvârşită prin delegațiunea celor 50 de săteni din satele Vânători, Neamțu şi Pipirig. Se ştie că din aceste sate făceau parte legendarii plăeşi care au aparat Cetatea Neamțului, în potriva nebiruitelor armate ale regelui polon Sobieschi“[139].

• „Rare județe au atâtea amintiri de Ştefan ca Vasluiul. Fosta reşedință a lui Iliaş şi Ştefan […] are între altele biserica Sf. Ioan, movila lui Burcel, Podul Înalt etc., dar ca o reîmprospătare a trecutului glorios are pe *Peneş Curcanul* şi *Sergentul* lui V. Alecsandri“[140].

• „… [la Cetatea Neamțului] învățătorul Popescu de la Vânători Neamț cu elevii va representa pe Daniil Sihastrul. O companie din Reg. 15 Răsboeni va desfăşura diferite lupte representând lupta celor 18 plăeşi cu Sobieschi“[141].

• „Aflăm că în ziua de 2 Iulie populațiunea țărănească din împrejurimile Ruginoasei va face un pelerinaj la mormântul neuitatului nostru domnitor Cuza Vodă, acela care a căzut jertfă neasămuitei sale dragoste pentru norodul de la țară. Sătenii, cu prilejul morții lui Ştefan cel Mare, vor aduce prinosul lor de închinare şi aceluia care i-a împroprietărit. Sătenii vor aprinde lumânări de ceară la mormântul neuitatului domnitor şi îngenunchiați vor rosti rugăciuni pentru odihna sufletului dus în lumea senină a celor drepți“[142].

• „… La Mirceşti serbarea va avea un caracter dublu, căci Duminică e şi aniversarea înmormântării bardului V. Alecsandri, deci se va oficia o panahidă şi la mormântul lui în prezența unei numeroase asistenți din Roman şi împrejurimi“[143].

[137] „Evenimentul“, 4 iunie 1904, p. 1.
[138] „Dreptatea“, 9 mai 1904, p. 1.
[139] „Evenimentul“, 25 mai 1904, p. 2.
[140] „Evenimentul“, 4 iunie 1904, p. 1.
[141] „Gazeta Moldovei“, 21 iunie 1904, p. 3.
[142] „Evenimentul“, 1 iulie 1904, p. 1.
[143] „Ecoul Moldovei“, 4 iulie 1904, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

• „La anul 1457 s-a urcat pe tronul Moldovei Ştefan al IV-lea voevod, care după 47 ani de domnie glorioasă, cum n-a mai fost alta până la El şi nici după El, până la domnia înţeleptului de astăzi, Regele Carol I-iu – care, cu ajutorul lui D-zeu, ţine de 38 ani şi să dea D-zeu să mai ţină încă mulţi şi mulţi ani, şi-n care ţara a pus temelia viitorului ei măreţ şi asigurat, ce n-au avut parte să pună strămoşii noştri, mai puţin fericiţi…“[144].

• „… ne-am luptat în rezboiul pentru neatârnare, din anul 1877-1878, sub conducerea unui al doilea mare erou, Carol I-iu, căruia pe drept posteritatea *îl va numi şi vrednic urmaş al lui Ştefan cel Mare*“[145].

• „În resboiul pentru neatârnare, din dzilele noastre, scim cu toţii, cum *Majestatea Sa Regina Elisabeta, vrednică urmaşă pe calea virtuţilor femeesci, a mumei lui Ştefan cel Mare*, îngrijea pe răniţi în spitalele de campanie, alinând suferinţele lor şi încurajându-i în momentele cele atât de grele ale resboiului“[146].

• „Ce timpuri! Ce lucruri! Ce oameni!: Movileşti, Mavrocordaţi, Racoviţeşti, Ipsilanţi, Duca, Moruzi etc.; pe de o parte ei moştenitori şi cinstitori ai lui Ştefan cel Mare, pe de alta ei predecesori ai Regelui Carol, Augustul nostru Suveran! Ei purtători ai coroanei cu nestemate a monarchului din Suceava, pe de o parte, şi tot ei premergători ai coroanei de oţel făurită din tunul cucerit la Plevna, pe de altă parte!“[147]. Parcurgând secvenţele mai sus înşiruite ne dăm seama că legendele comunică, de obicei, între ele, fac schimburi de timpuri, de scenarii, de personaje, obligându-le să joace cam într-o singură şi cuprinzătoare piesă, unde fiecare element se menţine în memorie ca analogie a cu totul altor lucruri. Probitatea lor este salvată mereu de armistiţiile şi simbiozele dintre eroii bunicilor şi super-eroii nepoţilor. Rămân adevăruri legendele nedezminţite încă de alte legende.

11. Eroul şi cultul său

Căutând virtuţile comemorării şi nereperându-le prin forţe proprii, Gr. Tocilescu le găsea, mai bine formulate, într-o alocuţiune a lui D.A. Sturdza, unde primul-ministru asimila noţiunea de *continuu* cu aceea de *etern*: „Amintirea şi justa apreciere a faptelor mari, ca şi justa apreciere a acelora care le-am desăvârşit, zicea în această incintă acum 4 ani, într-o ocaziune analogă prea stimatul nostru secretar general, veneratul d. D.A Sturdza, sunt nu numai semne ale recunoştinţei datorită pentru binefaceri, ci o necesitate a însuşi traiului nostru, căruia ne silim *să-i dăm un curs sigur*, un rost demn şi înalt. În mersul trecător al vieţii omeneşti, expunerea reînnoită a întâmplărilor mari nu numai înveseleşte sufletele, ci mai ales întăreşte şi încordează voinţele spre făptuiri nouă, *care lanţ se ţin de cele vechi*, aducând astfel în viaţa pământeană o adiere a *vieţii celei vecinice*“[148]. Mai apoi, Gr. Tocilescu recunoştea rolul hotărâtor al posterităţii, al descendenţilor care decid componenţa panteonului naţional: „întâmplările nu sunt totdeauna mari prin autorii lor, ci adeseori prin mulţimea care a fost atinsă de ele şi prin însemnătatea urmărilor ce au decurs din ele“[149]. În şedinţa din 4 iunie, de la Academie, tot el intra într-un dialog imaginar cu cel evocat reiterând antica definiţie a semi-zeilor:

[144] I. Costăchescu, *op. cit.*, p. 3.
[145] *Ibidem*, p. 18.
[146] *Ibidem*, p. 19.
[147] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 15.
[148] *Ibidem*, p. 5.
[149] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„sfinte şi mărite Ştefane, tată al nostru al tuturor, izvor a toate bunătăţile, a toate dreptăţile…“[150]. Discursul său se voia, de fapt, o tentativă de a încadra momentul jubiliar în teoria pe care antichitatea greacă o formulase despre eroii săi. „… din războinic, el se preface în erou legendar, în erou din vechime, în semizeu; lăcaşul său de odihnă este altarul cel mai iubit, cel mai cinstit; oasele lui sunt socotite ca moaşte sfinte, şi cu timpul fiinţa lui pământească se confundă cu cea dumnezeiască; el devine o fiinţă a cultului divin, a cultului moşilor şi strămoşilor care au trecut la viaţă superioară, ca o clasă deosebită de fiinţe; suflete care, după moarte şi după despărţirea lor de corp, se bucură de o viaţă superioară, eternă şi sunt ajutoarele nedespărţite ale omului, ca şi ale oraşului, ca şi ale ţării unde zac moaştele lor, în toate împrejurările fericite şi nefericite. Ca protectori adevăraţi, aceşti eroi părăsesc, *după credinţa antică*, la vremea de războiu lăcaşurile lor, îmbracă forma omenească, apucă armele şi luptând alături sau în fruntea vitejilor, îi fac pururi biruitori“[151].Vorbitorul făcea trimitere la o culegere de legende întocmită chiar pentru marcarea celor 400 de ani de la moartea lui Ştefan, de către Simion Theodorescu-Kirileanu, unde se menţiona credinţa că voievodul moldovean nu ar fi deloc străin de succesele româneşti de la Plevna[152].

Deşi la origine sunt oameni, spre deosebire de ceilalţi semeni, eroii acced după moarte la o condiţie supraumană, care le permite să fie în continuare activi[153]. Doar că ei nu se comportau ca entităţi autonome ci reconfirmau, la nesfârşit, o esenţă olimpiană care se concretiza prin faptele lor:

• „Slava eroului se răsfrânge asupra neamului întreg: nu numai în Moldova şi Bucovina ar trebui să bată inimele mai tare; […] de asemenea îl vor sărbători Românii din toate păturile sociale, de la bărbatul cult şi conştient până la cel din urmă colibaş din munţi şi şesuri“[154].

• „Sufletul i se înnalţă, înnaripat, în slavă…“[155]

• „Istoria se închină eroului care, însufleţit de geniul nemuririi, din scânteia sa divină a dat nouă viaţă şi lumină unui timp întreg şi unui întreg popor“[156].

• „Din lăcaşul nemuririi, din trei ori sfântul sanctuar al păcei şi al iubirii divine, unde viaţa e fără de sfârşit şi fericirea fără turburare, Ştefan şi voinicii lui ne privesc, se bucură de bucuria noastră“[157].

Virtutea nu era un mod de a exista, fie el şi merituos: dimpotrivă, individul era un simplu pretext, un fel de a fi, de a se afirma, al Virtuţii[158]. Faptele exemplare ale oamenilor erau considerate imagini, „hieroglife“ ale limbajului divin, esenţialmente epifanic, vizual, prob[159]: „Număr mic au fost eroii, dat-au însă lupte mari; / Dreptul sfânt sfinţeşte lupta, pe slabi Ceru-i face tari“[160]. Asiduitatea cu care antichitatea fusese studiată în a doua jumătate secolului XIX se repercuta în viziunea pe care societatea românească o avea acum despre eroii săi. Astfel, rugăciunea care trebuia rostită în

[150] *Ibidem*, p. 30.
[151] *Ibidem*, p. 5-6.
[152] *Ibidem*, p. 9.
[153] Stella Petecel, *Agonistica în viaţa spirituală a cetăţii antice*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2002, p. 35.
[154] „Tribuna conservatoare“, Iaşi, 19 februarie 1904, p. 2.
[155] Gh. Silvan, *Ştefan cel Mare pe patul morţei*, Ploieşti, Editura autorului, 1904, p. 38.
[156] Dimitrie Onciul, *op. cit.*, p. 3.
[157] I. Kalinderu, *Cuvânt de slăvire lui Ştefan cel Mare domnul Moldovei*, fără editură, 1904, p. 19.
[158] Stella Petecel, *op. cit.*, p. 24.
[159] *Ibidem.*
[160] G. Floru, *Răsunet la aniversarea patruveacului de la moartea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Tipografia M.S. Clemenţei&Co, 1904, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întreaga țară pe parcursul ceremoniilor din 2, 3 şi 4 iulie se adresa divinității care confirmă aserțiunile noastre: „… caută cu milă şi cu nespusa ta părintească dragoste şi ne fă vrednici de strămunii noştri, […] învredniceşte-ne şi pe noi cum ai învrednicit pe strămunii noştri ca, de se va simți trebuință, *să fim aleşii Tăi*, întru apărarea bisericii tale celei sfinte şi a patriei noastre (s.n. A.M.)“[161]. Eroul este, ca să continuăm aserțiunile de mai sus, repertoriul tuturor virtuților pe care o societate crede că le are. Deschizând, la 2 iulie, şedința solemnă a Academiei, preşedintele I. Kalinderu conchidea că „Ştefan cel Mare întruneşte în acelaşi timp calitățile celor mai viteji căpitani, celor mai înțelepți ocârmuitori, diplomaților mai fini şi regilor celor mai suverani“[162]. A.D. Xenopol, Iancu I. Nistor şi alții priviseră situația în acelaşi fel, dintr-o perspectivă cumulativă:

• „Pour les Roumains Etienne le Grand représente dans le passé l'énergie vitale de la race poussé *à son plus haut point d'expression* et qui servit à défendre son existence et à la conserver pour des moments plus heureux de ses destinées (s.n. A.M.)“[163].

• „Soartea închegase *toate virtuțile moldoveneşti* într-un bărbat, care cu brațul său viteaz şi cu mintea sa ageră a împrăştiat nourii ce posomorau orizontul țării… (s.n. A.M.)“[164].

• „Vom serba, dar amintirea Domnului Ştefan, nu numai ca pe o călăuză neînfrântă în vremuri de zbucium dar şi ca pe o *întrupare a virtuții poporane* (s.n. A.M.)“[165].

Totuşi, eroul nu deține aceste mari însuşiri în mod excepțional. Providența se exprimă prin ele, oricine putând fi la un moment dat alesul ei. Dacă eroul ar fi o raritate nu ar fi dat drept exemplu şi, mai mult chiar, l-am detesta, aşa cum ştim să detestăm persoanele care, prin reuşitele lor, ne pun la încercare instinctul de conservare, trezindu-ne complexe de inferioritate. Un asemenea om ar fi imposibil de înțeles, de stimat şi, implicit, ne-am denigra pe noi înşine. Nerecunoscându-ne în el am fi de acord cu faptul că nici calitățile lui nu ne mai pot aparține vreodată. Modelul eroic nu se legitimează decât printr-o întreagă dinastie de replici care îl mențin în memoria socială. Nu persistă prin unicitatea lui ci tocmai prin aceea că poate fi imitat, în limita posibilităților. Şi spre deosebire de Mihai Viteazul, martirul prin excelență, Ştefan s-a bucurat de o trainică memorie colectivă tocmai din pricina acelor însuşiri, succese, eşecuri, îndoieli şi chiar defecte care îl făceau mai uman, mai inteligibil[166]. Structura profundă a legendelor medievale are la bază un paradox: dozei de prezervare îi corespunde o alta, considerabilă, de uitare. Admitem trecerea implacabilă a timpului, dar în paralel, ne autoamăgim,

[161] „Universul“, 3 iulie 1904, p. 1.

[162] „Voința Națională“, 4 iulie 1904, p. 2.

[163] A.D. Xenopol, *Le quatrième centenaire de la mort d'Etienne le Grand, prince de Moldavie*, în „Revue historique“, tome 86, septembre-decembre 1904, p. 136.

[164] Iancu I. Nistor, *Ştefan cel Mare. La aniversarea de 400 ani a morții sale. 2 Iulie 1904*, „Junimea literară“, anul I, nr.7-8, 1904, p. 98.

[165] Sergiu V. Cujbă, *Viața şi luptele lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Librăriei Socecu, 1904, p. 3.

[166] Vezi culegerea apărută cu acelaşi prilej festiv, Simion Theodorescu-Kirileanu, *Amintiri ale poporului despre Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Minerva, 1904, 190 p. Citățm doar „Cântecul Ilenei“ unde adulterul e trecut sub tăcere, iar accentul cade, indulgent, pe dragostea unei femei pentru un bărbat de excepție. Mai mult, relația e mijlocită, culmea, de un om al Bisericii: „ Zice că Ştefan Vodă a avut o ibovnică, care o chema Ileana, iar alții spun că o chema Ioana, şi-a ținut-o ascunsă trei ani de zile în chilia starețului de la mănăstirea Tazlău […]: Ieşi Ileană la portiță/ Că îți vine Ştefăniță…“ (p. 112-113). Propusă pentru un premiu al Academiei, cartea nu avut însă susținători, întâmpinând mai ales opoziția raportorului, nimeni altul decât A.D. Xenopol: „Nu cred însă ca Academia să premieze o culegere, oricât de trudnică şi de interesantă ar fi, ci numai lucrări originale. Susțin deci respingerea premierii“ (Vezi „Analele Academiei Române“, seria II, tom XXVII, 1904-1905, *Partea administrativă şi desbaterile*, p. 524). Totuşi, 2.000 de exemplare din lucrarea învățătorului din Broşteni aveau să fie cumpărate de Ministerul Cultelor, din ordinul lui Haret, cu prețul de 2 lei bucata (ANIC, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, dosar 1785/1904, f. 17-18).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fabricându-i felurite copii sau efigii care ne ajută să mai credem în reversibilitatea lui. Şi cum în epoca modernă avem tot mai rar ocazia de a arăta cât de îndemânatic ne snopim preopinenţii, cu siguranţă că nu autoritarismul lui Ştefan era trăsătura celebrată la noi, în iulie 1904, sub o guvernare totuşi liberală. Despre el ştim că a avut multe bătălii, că a construit multe biserici şi, mai ales, că *a domnit mult*, ceea ce ne permite, întrucâtva, sentimentul de împlinire: un lucru rar în istoria noastră. Tocmai această longevitate a fost înţeleasă, încă din secolul XIX, ca fiind una a întregii naţiuni. Un mic stat balcanic aflat în curs de modernizare, de afirmare internaţională şi, uneori, de extindere teritorială, avea nevoie să ştie că ceea ce întreprinde nu e imposibil, că nu îndrăzneşte prea mult, că unii predecesori au reuşit-o, fie şi fragmentar, cu mult înainte. De pildă, contextul deosebit de riscant în care am decis de partea cui intrăm în primul război mondial probează utilitatea acestei psihologii. La început de secol XX, Ştefan cel Mare era povestea unui succes personal şi colectiv totodată, iar comemorarea lui avea o funcţie demonstrativă, stimulând însă mai mult *grile de gândire*, mai puţin *comportamente*.

12. Foloasele descendenţei

Moştenirile se transmit de obicei în mod ritual, dar nu puţine sunt situaţiile în care ritualul însuşi creează faptul memorabil. Moartea lui Ştefan cel Mare a fost asociată de contemporanii săi cu unele „semne“ cereşti, dar ecourile tristeţii de atunci nu au răzbătut în secolul vitezei. Reîntorcându-se nostalgic spre o medievalitate care le prelungea biografia, românii de la 1904 îşi dădeau întâlnire pe un „teren“ neutru şi îndepărtat, unde se puteau accepta unii pe alţii ca descendenţi ai unei aceleaşi istorii. Nici mercantilismul nu era complet exclus, Rectorul C. Climescu încercând să cointereseze unele instituţii cu argumentul că aveau precedente în evul de mijloc. Astfel, Camerei de Comerţ i se sugera că „în cortejul istoric ar pute figura şi un grup de breslaşi de pe vremuri, care grup, se înţelege că va trebui să fie aranjat pe socoteala breslaşilor“[167]. Comemorarea voievodului moldovean se transforma, prin urmare, într-o sărbătoare extraregională, românii de pretutindeni fiind situaţi într-o descendenţă prestigioasă şi puşi în posesia unei moşteniri simbolice faţă de care trebuiau să se simtă responsabili: „… după 400 de ani acel nemuritor bărbat este destul de puternic ca să adune în preajma mormântului său reprezentanţi din toate părţile Românimii, să arunce raze de lumină şi de speranţă în toate ungherile Carpaţilor şi Balcanilor, să trezească, el eroul de până eri al ţărişoarei Moldovei, – să trezească el, – devenit azi eroul tuturor Românilor, – să-i trezească pe toţi din zilnicile lor griji şi preocupări, să le aprinză flăcări de mândrie şi recunoştinţă…“[168]. Urmaşii îşi exprimă permanent aprecierea faţă de strămoşul lor dar nu în aceeaşi formă şi nu faţă de aceleaşi merite. Conştiinţa patrimonială era, în acest caz, o formă reînnoită de fidelitate faţă de mereu altă imagine a eroului, faţă de mereu alte însuşiri ale sale, ajunse, cu timpul, generice, ale tuturor. Nu întâmplător, comemorarea din 1904 a avut un ton în general festiv, jubiliar, deloc funerar, centrat pe ceea ce Eudoxiu Hurmuzaki numea, la 26 aprilie 1904, când se constituia comitetul de organizare al serbărilor din acel an, de la Putna, „datoria ce o au Românii de a serba în mod demn *ziua trecerii la cele eterne* a unui Domnitor cum a fost Ştefan cel Mare… (s.n. A.M.)“[169].

[167] DJAS, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 677/1903, f. 233.
[168] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 5.
[169] „Secolul“, 1 mai 1904, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ritualurile de acest gen ne reamintesc o pierdere, dar încercând să explicăm de ce ţinem totuşi la ele, sensul discursului se deplasează sensibil de la ziua morţii la viaţa, faptele şi semnificaţia istorică a dispărutului.

Nimeni nu vrea să retrăiască o eveniment negativ: îl exorcizăm, rememorând perioada premergătoare, a vieţii, cu adevărat pozitivă în cazul lui Ştefan cel Mare. „Astăzi, nu jale şi plângere ne-au adunat la mormântul lui, spunea Dimitrie Onciul în cuvântarea lui de la Putna, ci recunoştinţă şi admirare pentru el, dor ne înălţare şi întărire sufletească pentru noi“[170]. Nu s-a marcat efectiv dispariţia domnitorului, sărbătorindu-se mai degrabă imortalitatea lui, satisfacţia de a constata faptul că era încă actual, că se trăia şi acum în consecinţele politicii sale: iniţial, Ştefan fusese ştiut ca principal exponent al luptei antiotomane, pentru libertate; după 1848 şi mai ales după cucerirea independenţei, în 1877-1878, era descoperit mai ales ca profet al viitoarei unităţi naţionale. „Acum 400 de ani Ştefan Vodă lupta cu ai săi pentru *apărarea moşiei*, astăzi, după 400 ani mai suntem datori să luptăm pentru *unitatea neamului* deci pentru păstrarea lui în toată întinderea pământurilor unde el trăieşte, preciza unul dintre organizatorii cortegiului din Iaşi, Gr. Buţureanu (s.n. A.M.)“[171]. De aici rezulta şi cel mai bun mijloc de abolire a distanţelor temporale şi de prezervare patrimonială: ideologia „testamentului“ politic, a sarcinilor rămase de îndeplinit, care legau strâns „părintele“ de „copil“, trecutul celui dintâi de viitorul celui din urmă. Punând în dialog epoci care, aparent, nu ar avea ce să îşi spună, patrimoniul naţional facilitează filiaţii directe cu acele răstimpuri faţă de care dorim să ne simţim îndatoraţi. Într-o altă formulare, a ne considera recunoscători faţă de un ev mai îndepărtat, faţă de monumentele pe care le-a lăsat ori faţă de faptele cu ceva consecinţe şi în actualitate, înseamnă să resuscităm o continuitate de conştiinţă istorică între perioade de timp care, în mod normal, nu comunică prea uşor.

Accepţia ideii de *succesiune* ne determină, totuşi, să definim panteonul naţional drept o *moştenire incomplet adjudecată*, perfectibilă, o moştenire pe care beneficiarul şi-o autodispută la nesfârşit. Conştiinţa patrimonială *ne obligă*, făcându-ne, paradoxal, moştenitori ai unor monumente, ai unei memorii, dar şi „executori testamentari“, siliţi să transmitem cele primite oamenilor de după noi. Conform acestui „contract“, prezentul se poate revendica de la trecut, înnobilându-se, atâta timp cât îl reînnoieşte, prelungindu-l în posteritaţile viitoare. Deşi discursurile patrimoniale se adresau fiecărui cetăţean, ele mizau pe o *dezindividualizare simbolică* şi pe crearea credinţei că devotându-se unor lucruri care de fapt nu îi aparţin în sensul propriu al cuvântului, românul îşi asigura o mai bună reprezentare de sine, intrând, cu adevărat, în posesia propriei identităţi. Ideea de patrimoniu resacralizează raporturile dintre generaţii: a prezerva ceva cu gândul la alţii însemna să dai ceva din tine, să te sacrifici oarecum; potrivit acestei ascetici de ordin laic a lăsa moştenire e o renunţare care ne îmbogăţeşte. Şi la o primă privire, s-ar părea că efortul merită osteneala: procesul de transmitere, din generaţie în generaţie, a memoriei unui om însemnat, include şi conservă, o dată cu gloria lui, numele agenţilor care o ţin în viaţă. Posteritatea comemoratului şi comemoratorilor asociindu-se la un moment dat, obiceiul de a-l omagia pe Ştefan este primit astăzi împreună cu amintirea celor care au îndeplinit înaintea noastră acest ritual: C. Climescu, Gh. Ghibănescu, A.D. Xenopol, Gr. Buţureanu, Th. Burada etc.

[170] Dimitrie Onciul, *op. cit.,* p. 28-29.
[171] „Evenimentul“, 2 iulie 1904, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13. Sfârşit, dacă poate fi unul…

Conştiinţa patrimonială agreează mai mult actul de a dărui decât darul însuşi. Din acest motiv, ne îngrijim nu atât de *relicva istorică în sine*, cât de *intervalul de timp* apărut între producerea ei şi zilele noastre. Privind astfel lucrurile, ne dăm seama că acele cortegii de la 1904 nu aveau ca primă intenţie să reprezinte Moldova lui Ştefan, ci să ia în evidenţă şi să omagieze timpul care, de atunci, continua să se scurgă, şi nu zadar, sporindu-ne vechimea, îmbogăţindu-ne genealogia. Aniversările eroilor din panteonul naţional sunt şi pretextul unor autochestionări, în urma cărora o colectivitate îşi recalculează coordonatele, latitudinea şi longitudinea actualităţii sale. Socotind anii care ne despart de o etapă oarecare a istoriei noastre, ne localizam pe noi înşine, conştientizând ceea ce am ajuns între timp. Întrucât continuitatea unei istorii spune ceva şi despre cei care, de la un secol la altul, ţin socoteala acestei perenităţi, identitatea unei etnii poate poposi şi în conştiinţa unei distanţe temporale. E o ocupaţie ciclică, reluată când şi când, din cauză că trecutul nu se cumineşte, nu se resemnează în cronologiile noastre, devenind, pe măsură ce înaintăm în vârstă, parcă tot mai instabil. E ca şi cum am vrea să fugim cât mai departe de linia orizontului, dar am constata, atunci când întoarcem capul, că el nu stă acolo unde îl lăsasem, venind, impasibil, după noi. Ne cere deci, să ne oprim şi să încheiem noi socoteli, măcar pentru o vreme. Dacă ezităm sau încercăm să eludăm problema, e ca şi cum am încerca să plecăm în deşert fără busolă. Aşa se cuvin înţelese, antropologic vorbind, pasiunea „cifrelor rotunde“, vigilenţa comemorativă, angoasele patrimoniale, teama că artefactele nu sunt conservate, nu sunt prea bine „fixate“ în timpul lor şi ne urmează prea îndeaproape, evoluând ori decăzând odată cu noi. În secolul XXI vechiturile nu se păstrează cu bani grei de dragul unor reverii fragile. Ne străduim să nu le dăm uitării pentru că ele mai pot fi încă barometrul schimbărilor pe care le suferim, jucând oarecum rolul unor fire ale Ariadnei.

A conserva memoria Evului Mediu şi a eroilor săi nu înseamnă, revenind la subiectul nostru, să instigăm la patetism ci să administrăm sensurile care mai iradiază, cine ştie, din vestigiile acelor timpuri. Din cele mai sus citate, Ştefan se înfăţişează posterităţii ca simbol al reuşitelor din totdeauna. Am ales fragmente atât din discursurile unor specialişti cât şi cele ale unor diletanţi pentru a se vedea că, *în context comemorativ, deosebirile sunt greu sesizabile*. Deşi diferenţele dintre cele două tipuri de discursuri subzistă şi nu trebuiesc scăpate din vedere, importantă ni s-a părut intruziunea retoricii aniversare în demersurile profesioniştilor. Cu precizarea că studiul nostru nu are ca scop ironizarea acestei encomiastici, mărginindu-se să surprindă, în cuprinsul ei, utilizarea conceptelor (continuitate, precedenţă, vechime, moştenire, descendenţă, merit, autenticitate) şi a atitudinilor (îndatorare, comparaţie, eroism, elogiere şi autoelogiere, învinovăţire, angajare) cu ajutorul cărora se asigura permanenţa transferurilor de factură patrimonială. Oprindu-se asupra însemnătăţii acestui exerciţiu, Vladimir Jankélévitch nota: „… Un trecut pe care viitorul nu-l mai aeriseşte, un trecut complet împietrit şi mineralizat, un trecut literalmente indelebil şi de neşters nici nu mai este «trecut». Şi la fel, atunci când un trecut nu mai participă la recrearea continuă a prezentului şi când nu mai există nimeni ca să-l retrăiască, prin ce anume este el un trecut şi pentru cine şi trecutul cui este?“[172]. Scenariul cortegiului de la Iaşi bunăoară, unde întreaga defilare începe şi se termină ciclic, în dealurile Copoului, evidenţiază cel mai bine eterna aspiraţie de a ne imagina, oricât de schematic, călătoriile noastre în timp, dorinţa de a

[172] Vladimir Jankélévitch, *op. cit*., p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

captura, în simultaneitatea unei metafore spațiale, ceea ce narațiunea, profund fidelă legilor succesiunii temporale („mai întâi, după aceea“) nu poate permite[173]. Deplasarea între Copou şi statuia lui Ştefan din centrul oraşului amesteca oamenii secolului XX şi cei ai secolului XV, îngăduindu-le coexistența, cumulul, familiaritatea, după modelul atemporal al picturilor bisericeşti, unde personaje biblice sunt pictate pe acelaşi nivel cu cele istorice, medievale. Spațiul acceptă ceea ce timpul ne refuză: coprezența unor personalități şi momente istorice îndepărtate cronologic unele de altele; o privire sinoptică[174] asupra întregii noastre istorii sau o reprezentare globală a perioadei scurse de la 1504 încoace; posibilitatea întoarcerii la punctul de pornire care „anulează“ ducerea, confirmându-ne, măcar simbolic, stăpânirea noastră asupra timpului.

Am încercat să explicăm aici unul din paradoxurile culturii noastre istorice: deşi milenii întregi ne stau la dispoziție, Evul Mediu pare că semnifică cel mai bine noțiunea de *trecut*. Scris în 2004, articolul de față nu îndrăzneşte, totuşi, să răspundă la întrebarea dacă istoria nu mai poate fi recuperată acum decât la modul festiv, dar îşi permite, în aceste rânduri de final, să releve o axiomă pe cât de simplă pe atât de greu de conştientizat: posteritatea extrem de îndelungată a unei personalități afectează demersurile celor care îi mai cercetează încă viața. Căci expusă insistent comemorărilor, gloria unui trecut demult apus, a celui medieval cu precădere, devine istorie recentă. Şi situându-ne în prelungirea acesteia, ne închipuim că excelența acelor vremuri continuă încă, scutindu-i pe urmaşi de obligația de a mai demonstra ceva. Credem, de aceea, că timpul ne stă la dispoziție, că se mai poate întoarce pentru ca noi să retrăim doar ceea ce ne place din el şi astfel turcii să fie învinşi la Vaslui ori de câte ori memoria noastră cheamă în ajutor amintirea unui succes.

STEPHEN THE GREAT AND THE HISTORICAL ROMANIAN CULTURE AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY
(Summary)

Choosing as starting point for his research the 1904 commemoration of 400 years since the death of the Moldavian prince Stephen the Great, the author tries to explain one of the paradoxes of our historical culture: though a number of millennia are available for our interest in past times, the Middle Age seems to be the most preferred illustration for the *pastness* concept. He analyse various fragments of discourse signed by specialists or by amateurs, showing that in commemorative context the differences between them are hardly perceivable.

The article does not have any intention to ironize this kind of encomium but it is limited itself to the identification of different *concepts* uses like continuity, precedence, oldness, heritage, descent, worthiness, authenticity. It also marks the public *attitudes* encouraged by this type of events such as duty, heroism, guilty, engagement. These are the cultural instruments ensuring the permanent transfer of the heritage elements in the wide social milieu.

[173] *Ibidem*, p. 21.
[174] *Ibidem*, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RADU FILIPESCU

OLTEA DOAMNA ÎN OPINIA PUBLICĂ MODERNĂ ŞI CONTEMPORANĂ

Oltea Doamna, mama lui Ştefan cel Mare, a fost şi rămâne un personaj istoric învăluit într-o aură misterioasă. Cercetătorii Evului Mediu românesc nu au lămurit pe deplin problema numelui şi a vieţii sale[1]. Întocmai cum arăta Nicolae Iorga în anul 1904, „cine a fost ea, din ce loc anume şi din ce părţi, care i-a fost soarta afară de iubirea domnească, ce a luminat-o o clipă ca o rază trecătoare, în ce împrejurări s-a stins, nu se poate spune“[2]. Tot marele istoric deplângea faptul că „se poate şti aşa de puţin despre femeia care a dat vechii Moldove şi neamului românesc pe cel mai cuminte dintre vitejii lor“[3].

Un moment în care Oltea Doamna a ajuns în centrul atenţiei oamenilor de ştiinţă, l-a constituit descoperirea pietrei care îi acoperise cândva mormântul. Piatra a fost găsită în anul 1904, de către profesorul Constantin Moisil, în curtea mânăstirii Probota, ctitorie a lui Petru Rareş[4]. Nicolae Iorga s-a deplasat în luna iulie a aceluiaşi an acolo, confirmând descoperirea şi stabilind ziua de 4 noiembrie 1465 drept „data sigură a morţii“[5].

Stabilirea datei când mama lui Ştefan cel Mare se stinge din viaţă a constituit un succes pe mai multe planuri. În primul rând, era demonstrată clar existenţa unui personaj prezent până atunci doar în legende, pomelnice şi danii[6]. În al doilea rând, 1904 era anul în care se împlineau 400 de ani de la moartea lui Ştefan. Aşezarea pietrei

[1] Există discuţii legate de originea munteană a Oltei, de existenţa unei singure persoane sau a două, Oltea şi Maria, de semnificaţia celor două nume, de botez şi de călugărie. Vezi Mihai Costăchescu, *Observări istorice*, Iaşi, f.a. O lucrare mai recentă este cea a lui Ştefan Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, Editura Albatros, 1976. Reputatul medievist se mulţumeşte să o numească pe soţia lui Bogdan al II-lea „Maria-Oltea“ şi să presupună originea ei muntenească (p. 54).

[2] Nicolae Iorga, *Mama lui Ştefan cel Mare*, în „Sămănătorul“, an III, nr. 32, 8 august 1904, p. 497.

[3] Idem, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, Editura pentru literatură, 1966, p. 42.

[4] Vezi idem, *Ceva nou despre mama lui Ştefan cel Mare*, în CvL, anul XXXVIII, 1904, p. 748-749.

[5] Iorga a tradus textul inscripţiei – în scrisoarea sa, profesorul Moisil nu specificase anul scris pe lespedea de piatră – şi a fost primul care a descris-o: „o piatră bună, tare, care se apropie de marmură: slovele sunt mari, foarte lămurite, săpate fin şi desluşit; lipseşte numai colţul de jos din dreapta […]. Totul e mic, simplu, dar foarte cuviincios“. Concluzia savantului era că, în momentul morţii Doamnei Oltea, „cea mai vestită dintre mânăstirile domneşti“ era biserica Sfântul Nicolae, ctitorie a lui Alexandru cel Bun. De aceea a fost înmormântată acolo şi, când Petru Rareş a construit noua biserică la Probota, vechea mânăstire a fost părăsită, devenind treptat o ruină. Nicolae Iorga, *Mama lui Ştefan cel Mare*, în „Sămănătorul“, an III, nr. 32, 8 august 1904, p. 497-499.

[6] Într-un document al lui Ştefan cel Mare destinat mânăstirii Sfântul Nicolae – vechea Probotă –, era pomenită mama lui, răposata Oltea. Anul daniei –1466 – i-a făcut pe unii să-l considere anul morţii Oltei. Vezi broşura *Ştefan cel Mare, copilăria şi suirea pe tron*, Bucureşti, 1905, p. 58.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 67–78

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de mormânt a Doamnei Oltea în biserica mânăstirii Probota ar fi încheiat în mod strălucit marile festivități. Lipsa de fonduri a împiedicat concretizarea acestei intenții[7].

Patru ani mai târziu, în pronaosul bisericii de la Probota s-a făcut un mormânt-cenotaf, deasupra căruia s-a aşezat, alături de vechiul epitaf al Oltei, o nouă inscripție comemorativă. Aceasta era concepută de Nicolae Iorga şi era scrisă în româneşte, cu alfabet latin, tocmai pentru a fi accesibilă publicului larg[8]. Iorga îndemnase încă din 1904 la o cât mai largă participare la acest eveniment[9]. Imaginea Oltei nu putea fi separată de cea a fiului ei. Departe de a fi eclipsată de personalitatea lui Ştefan, Oltea era considerată de Ministrul Haret, prezent la manifestația din 1908, drept cea „de la care Ştefan-vodă a moştenit virtuțile sale alese şi frumoase […], femeia care a dat neamului românesc pe cel mai mare fiu al său“[10].

Cu toate acestea, imaginea publică a unei personalități istorice a fost întotdeauna influențată mai ales de imaginarul popular şi într-o mai mică măsură de descoperiri şi studii ştiințifice. Poporul reține întotdeauna esențialul în jurul căruia sunt țesute legendele[11]. Se cunosc astăzi zeci de asemenea povestiri legate de Ştefan cel Mare, multe care depăşesc evident realul, trecând în sfera basmului. Cu atât mai mult, acolo unde datele concrete lipsesc, oralitatea joacă un rol dominant[12].

Legenda cea mai cunoscută în care apare mama lui Ştefan este aceea unde, după bătălia de la Războieni, îşi trimite fiul la luptă şi la victorie. Ion Neculce o aminteşte în *O samă de cuvinte*. Din titlu, cronicarul arată originea acestor povestioare, „audzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni“ şi, cu o detaşare care aminteşte de Herodot afirmă că, „cine va ceti şi le va crede, bine va fi, iar cine nu le va crede iarăşi va fi bine; cine precum îi va fi voia, aşa va face“[13]. Aceeaşi întâmplare apăruse anterior în celebra scriere a lui Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*. De data acesta, faptele sunt integrate în textul ştiințific într-un mod care le face mult mai credibile[14]. Păstrând stilul simplu al lui Neculce, mama din *O samă de cuvinte* îi vorbeşte domnitorului, chiar în momente grele, ca unui oştean bătrân şi hâtru[15]. În schimb, mama prezentată de

[7] Totuşi, cu ocazia comemorării fiului său, mama lui Ştefan nu a fost uitată. Ludovic Dauş a compus poemul dramatic „Oltea Doamna“ pus în scenă la Teatrul Național din Bucureşti în 1904. Laetitia Cartojan, *Legenda „Mama lui Ştefan cel Mare“*, Bucureşti, Monitorul Oficial, 1943, p. 94.

[8] Alexandru Lepădatu, *Serbarea de la Mânăstirea Probota*, în BCMI, Bucureşti, iulie-septembrie 1908, p. 135.

[9] „Oameni mari şi mulți să vie acolo, pentru ca şi astfel să se arate recunoştința poporului român pentru Ştefan cel Mare. […] Şi astfel, supt lespezile lor greoaie, Voevozi, Doamne şi boieri vor tresălta de bucurie simțind iarăşi viață în lăcaşul pustiu, o viață de aduceri aminte, de încredere şi avânt“. Nicolae Iorga, *Mama lui Ştefan cel Mare*, în „Sămănătorul“, an III, nr. 32, 8 august 1904, p. 499.

[10] Alexandru Lepădatu, *op. cit.*

[11] Gheorghe Popescu din Broscăuți declara că „noi de la părinți ştim că Ştefan-vodă a alungat pe Turci de aici şi noi pentru dânsul trebuie să ne rugăm sara şi dimineața, pentru iertarea păcatelor lui şi să batem mătănii că ne-a scăpat de păgâni“. Elena Voronca, *Tradiții despre Ştefan cel Mare,* în „Sămănătorul“, an III, nr. 11, 14 martie 1904, p. 165-166.

[12] Referindu-se în mod plastic la imaginea populară a Doamnei Oltea, Nicolae Iorga arăta că „mintea poetică a poporului nu se mulțumeşte niciodată cu un nume scăpat singur din prăpastia de uitare a trecutului. Ea dă chip şi glas acelora prin care s-au făcut lucruri ce nu se pot întuneca“. Nicolae Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, p. 42.

[13] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Bucureşti, Editura Minerva, 1975, p. 11.

[14] Academicianul Virgil Cândea a reeditat recent un exemplar al lucrării, aflat la Universitatea Harvard. Domnia sa l-a prefațat şi a păstrat „textul original latin“. Dimitrie Cantemir, *Creşterile şi descreşterile Imperiului Otoman*, Bucureşti, Editura Roza Vânturilor, 1999, p .87-88.

[15] „Şi fiind mumă-sa în cetate, nu l-au lăsat să intre şi i-au dzis că pasirea în cuibul său nu piere“. Ion Neculce, *op. cit.*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cantemir îi ține fiului un discurs înflăcărat, demn de Roma Antică, considerând onoarea prima dintre virtuți[16]. Datorită acestui scriitor, doamna apare ca personaj în literatura cultă românească, deşi mulți au considerat în mod eronat scrierile lui Neculce drept sursă de inspirație pentru poeții secolului XIX[17].

Vechea legendă a căpătat noi valențe odată cu trecerea timpului. În 1810, Gheorghe Asachi descoperea în Biblioteca Vaticanului o versiune – probabil în limba engleză[18] – a *Istoriei Imperiului Otoman*, scrisă de Cantemir, din care traducea câteva fragmente. În plus, lucrarea eruditului domn moldovean a reprezentat sursa de inspirație pentru poezia lui Asachi, *Ştefan cel Mare înaintea cetății Neamțu*. Tendința lui Cantemir de a atribui diverselor personalități istorice din operele sale discursuri pline de patos se potrivea perfect cu spiritul patriotic al începutului de secol XIX. De pe zidurile cetății, „doamna Elena“[19], mama domnitorului, îi ține fiului un discurs înflăcărat. Din acest moment, imaginea mamei lui Ştefan a fost folosită frecvent ca un simbol al jertfei supreme, atât de necesară unei națiuni.

În acelaşi spirit, de popularizare a trecutului, în anul 1833, Gheorghe Asachi comanda litografierea unui tablou numit „Muma lui Ştefan cel Mare împiedică pe fiul său de a intra în cetatea Neamțu la 1484 [sic!]“. Această litografie, însoțită de o broşură explicativă[20], a fost multiplicată şi s-a bucurat de un real succes. Generalul Kiseleff recomanda răspândirea litografiilor prin şcoli, fiind un bun ajutor al dascălilor de a 1întipări întru memori[a] elevilor una din cele mai strălucite epo[ci] a[le] istoriei patriei lor“[21]. Cele două „cadre clasice“[22] s-au bucurat de succes şi peste Prut, deşteptând – cum spunea un boier basarabean în 1834 – „în inimile tuturor simțiri din veacuri adormite“[23].

Marele succes avut de poezia lui Asachi l-a făcut pe acesta să îi adapteze textul pentru a fi cântată[24]. Mai mult, textul baladei a trecut Carpații, fiind tipărit în 1842 în suplimentul literar al „Gazetei de Transilvania“, la Braşov[25].

---

[16] Laetitia Cartojan observa că la Cantemir „rațiunea Doamnei […] porneşte din reacțiunea de a reda fiului său conştiința de luptător“, iar la Neculce „din dragostea înțeleaptă şi prudentă în acelaşi timp a mamei care caută să trezească în sufletul abătut şi descurajat al lui Ştefan speranța şi curajul, ultimele condiții de a învinge“. Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 69-71.

[17] Unul dintre aceştia a fost Mihail Sadoveanu. Vezi Ion Neculce, *op. cit.*, p. 376.

[18] Laetitia Cartojan afirmă clar că Asachi a descoperit o versiune engleză. Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 68. Virgil Cândea doar presupune că ar fi găsit o versiune franceză sau germană. Virgil Cândea în prefața la Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. XL.

[19] Dimitrie Cantemir nu indică numele mamei lui Ştefan cel Mare. Vezi Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 87-88. Numele de Elena, atribuit eronat acesteia, are ca sursă imaginația lui Asachi, sau vreo legendă populară. În 1847, Mihail Kogălniceanu, într-un studiu al bătăliei de la Războieni, introducea, în firul evenimentelor legate de retragerea domnitorului, discursul patetic al mamei acestuia, numită tot Elena, discurs inspirat, după cum însuşi mărturisea autorul, din lucrarea lui Cantemir. Nota de subsol conținea totuşi şi versiunea lui Neculce asupra acestui eveniment. Vezi Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 69-70; Mihail Kogălniceanu, *Bătălia de la Războieni*, p. 120-121 şi nota nr. 53, p. 131. Mai târziu, în 1905, într-o broşură de popularizare, se afirma că mama lui Ştefan cel Mare se numea Maria Caloianu (*Ştefan cel Mare, copilăria şi suirea pe tron*, Bucureşti, 1905, p. 5).

[20] Broşura explicativă era un manifest care îndemna poporul la redeşteptarea sentimentelor patriotice. „Aceste sentimente au fost în acea epocă atât de obişnuite Moldovenilor, încât şi femeile era[u] de asemene[a] însufleţite, precum se vede din fapta doamnei Elene, mama lui Ştefan Vodă“, aprecia Asachi în broşură. Apud Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 75.

[21] Apud Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 76.

[22] Este vorba despre cele două litografii concepute de Asachi, prima prezentând „alungarea“ domnului din fața cetății Neamțului de către mama lui, iar a doua un discurs al lui Ştefan pe patul morții.

[23] Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 75.

[24] Textul inițial al baladei a fost redactat în franțuzeşte, motivându-se lipsa unui artist care să o poată cânta în româneşte. Ulterior au existat câteva traduceri. *Ibidem*, p. 78-80.

[25] Gheorghe Asachi a fost iritat de faptul că gazetarii ardeleni au omis să specifice autorul inițial al baladei. *Ibidem*, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În spiritul epocii, de redeşteptare a întregii naţiuni, mama lui Ştefan cel Mare era foarte prezentă în conştiinţa tinerilor intelectuali aflaţi de o parte şi de alta a Milcovului. Heliade Rădulescu, în *O noapte pe ruinele Târgovişte*i (1836) o prezintă drept o eroină a neamului[26]. Iar în vara lui 1848, în paginile „Pruncului Român", revoluţionarii munteni lansau un îndemn către femeile „moldave", „fiice ale Elenei", de a închide „uşile şi braţele" din faţa soţilor şi fiilor, „până ce se vor rupe fiarele robiei3[27]. Ziua sfântului Ştefan a anului 1848 era un prilej pentru moldovenii şi muntenii aflaţi la Paris de a-l comemora pe voievodul înmormântat la Putna. Cu acest prilej, Costache Negri o amintea pe mama celebrului domnitor ca un model demn de urmat de către române[28].

Cea mai cunoscută operă literară închinată mamei lui Ştefan rămâne totuşi poezia lui Dimitrie Bolintineanu, *Mama lui Ştefan cel Mare*[29], concepută în acelaşi spirit patriotic[30]. Sursa de inspiraţie o constituie tot *Istoria Imperiului Otoman*[31]. Deşi modestă ca realizare[32], ea s-a bucurat de o popularitate care a eclipsat-o rapid pe cea a poeziei lui Asachi. Însuşi Alexandru Flechtenmacher a compus o melodie pentru aceste versuri. Cântecul rezultat s-a bucurat de o oarecare popularitate în epocă[33].

Prin intermediul manualelor de „Limba şi Literatura Română", generaţii întregi de elevi au citit, memorat şi comentat, de-a lungul anilor, poezia *Muma lui Ştefan cel Mare* scrisă de Dimitrie Bolintineanu. Pentru elevii de ieri şi de azi, bătrâna mamă încă mai trăia în 1476 şi de pe ziduri de cetate îşi trimitea fiul la victorie sau la moarte. În fond, poezia dorea să reprezinte în primul rând un îndemn la sacrificiul suprem când patria ar fi cerut-o[34].

---

[26] „P-a Neamţului cetate eu văz o eroină/ Moldoveancă-n toate, spartană l-al său dor". Apud Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 77.

[27] Apud Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 94.

[28] În acelaşi an, el a compus poezia *Războienii şi Neamţu*, rămasă în manuscris, în care domnul fugar este aspru mustrat de mama lui. La Paris, Negri îl prezenta pe Ştefan ca „fiu al unei mame române, care, înăbuşind glasul inimei, zicea de pe zidurile cetăţii Neamţului: «Mergi, fiule, de te bate cu duşmanii ţării noastre şi să nu te mai întorci decât mort sau viu învingător»". *Ibidem*, p. 92-93.

[29] La început, poezia s-a numit *Ştefan cel Mare şi maica sa* (1847). Începând cu ediţiile următoare a căpătat denumirea actuală. Tot iniţial, poezia avea o strofă în plus, la sfârşit. Versurile acesteia sunau ca o concluzie moralizatoare. Ele înfierau pe cel care s-ar fi temut să îşi apere ţara: „Cel ce pentru ţară nu ştie să moară/ E ca cele paseri ce în noapte zboară […]", încheindu-se cu îndemnul cu accent de dicton: „Pasere a nopţii, ziua a venit!". Apud Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 85.

[30] În prefaţa primului volum de versuri, apărut în 1847, Bolintineanu considera că poeziile erau „opere de care avem trebuinţă în acest timp, când naţionalitatea română se deşteaptă ca o aurora, după o lungă noapte". Apud Dumitru Tiutiucă, prefaţă la Dimitrie Bolintineanu, *Legende Istorice*, Bucureşti, Editura Albatros, 1986, p. L.

[31] În 1863, Dimitrie Bolintineanu scria lucrarea în proză *Viaţa lui Ştefan cel Mare* şi reda episodul petrecut între domn şi mama sa în faţa cetăţii Neamţului după relatarea lui Dimitrie Cantemir, pe care îl şi cita. Este drept, la note era amintit şi Neculce. Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 86.

[32] Au existat şi critici ai poetului respectiv. Astfel, în 1904, Ion Scurtu considera că tânăra generaţie ar trebui să cunoască personalitatea lui Ştefan şi prin intermediul poeziilor şi legendelor populare. În acest sens, erau recomandate poeziile *Dumbrava Roşie* de Vasile Alexandri (sic!) şi *Doina* lui Mihai Eminescu. Creaţiile lui Dimitrie Bolintineanu erau catalogate drept „artificiale şi reci" (Ion Scurtu, *Serbarea lui Ştefan cel Mare în şcoală*, în „Sămănătorul", Bucureşti, an III, nr. 16, 18 aprilie 1904, p. 253). Laetitia Cartojan aprecia ca nepotrivite combinaţiile de rime „castel" cu „mititel" şi „domniţă" cu „garofiţă", diminutivele respective atenuând atmosfera sobră a decorului (Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 88).

[33] Mai ales în Moldova a fost cântat de lăutari prin saloane. *Ibidem*, p. 89.

[34] Marilena Rotaru, analizând imaginea personajului feminin în literatura română, observa că sunt mai viabile estetic acele opere care vehiculează idei decât cele care acumulează fapte. Tot domnia sa arăta că, într-o operă literară, ilustrarea tabloului social-politic, prezentarea obiceiurilor, a portului şi graiului de epocă sunt bazate pe realităţi ale epocii respective. În schimb, intriga este sortită imaginaţiei scriitorului, care o mulează peste osatura realităţii (Marilena Rotaru, *Femei celebre în literatura română*, Braşov, Editura Orientul Latin, 1997, p. 56).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceea ce poate deranja este că nici un manual – cel puţin din cele cercetate de noi – nu conţine măcar o notă privind adevărul istoric. Dimpotrivă, la sfârşitul unuia dintre manualele actuale de Istorie pentru clasa a IV-a, elevilor li se propune o listă de lecturi suplimentare, din care nu lipsesc *Legendele istorice* ale lui Bolintineanu[35].

Riscul ar fi ignorarea adevărului şi perceperea istoriei doar la nivel de oralitate. Faptul că mama lui Ştefan murise cu mult înainte de bătălia de la Războieni nu a scăzut însă importanţa legendei. Dimpotrivă, aceasta i-a sporit prestigiul – după cum vom vedea în paginile următoare – de mamă-simbol, care revine în memoria fiului aflat în momente grele. Spre deosebire de „linşarea" lui Moţoc de către plebea Iaşului şi de prezenţa „plăieşilor" lui Constantin Cantemir pe meterezele cetăţii Neamţului, roade ale fanteziei scriitoriceşti romantice, refuzul mamei lui Ştefan cel Mare de a-şi primi fiul în cetate este o legendă veche.

Medievişti cunoscuţi, cum ar fi Constantin Rezachevici sau Maria Magdalena Szekely s-au aplecat asupra unor celebre opere literare care au penetrat în conştiinţa istorică românească, persistând până în ziua de astăzi, în dauna adevărului istoric[36]. Dar legenda în care Ştefan este trimis la luptă de mama lui nu a fost luată în atenţie, vechimea absolvind-o de suspiciunile omului de ştiinţă. De altfel, poezia lui Bolintineanu îndepărtează – involuntar sau nu – un neadevăr. „Doamna Elena", rod al fanteziei lui Asachi, era numită de poetul muntean simplu, „mumă".

Putem presupune că povestiri populare despre mama lui Ştefan au circulat în paralel cu poezia cultă a lui Bolintineanu[37]. Legenda atonită, tradusă în româneşte în 1883, ne înfăţişează o mamă înţeleaptă, plină de umor chiar în momente grele, pentru a-şi încuraja fiul. Tonul afişat este optimist: „nu voi porunci să-ţi deschidă porţile până ce nu vei birui pe vrăjmaşi"[38], asemănător celui din povestirea lui Neculce: „să să ducă în sus să strângă oaste că izbânda va fi a lui"[39]. Daniil Sihastrul, conform aceluiaşi Neculce, îi spune răspicat că „războiul este al lui"[40], iar în legenda atonită, însuşi sfântul Gheorghe îl îndeamnă profetic să cuteze „cu Domnul"[41]. Un optimism absent din frazele exaltate

[35] Manualul nu conţine informaţii privind această legendă. Maria Ochescu, Sorin Oane, *Istoria Românilor*, Bucureşti, Editura Teora, 1998, p. 92.

[36] Sintagma „Vrem capul lui Moţoc!" este citată în lucrarea lui I. Berg, *Dicţionar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Bucureşti, Editura Saeculum, Editura Vestala, 1996, p. 52, într-un mod care nu trădează ficţiunea. Adevărul istoric despre vornicul Moţoc este subiectul articolului Mariei Magdalena Szekely, apărut în MI, an XXVII, nr. 12(321), decembrie 1993. De asemenea, Constantin Rezachevici a căutat să despartă realitatea istorică de fantezia artistică din opera aceluiaşi Costache Negruzzi, analizând povestirea *Sobieski şi românii*. Vezi articolul lui Constantin Rezachevici, *Asediul Cetăţii Neamţului de către Ian Sobieski (1691); de la Dimitrie Cantemir şi Costache Negruzzi la realitatea istorică*, în *Relaţii culturale româno-polone*, Bucureşti, 1982, p. 23-35.

[37] Gheorghe Asachi a vizitat Cetatea Neamţului în anul 1805. Adolescent fiind – avea 17 ani –, a fost fermecat de legendele spuse de un călugăr despre Ştefan, între care şi cea despre mama voievodului. *Ibidem*, p. 68-69. Bănuim că este una din dovezile de supravieţuire orală a legendelor. Numele de Elena atribuit mamei lui Ştefan ar putea să fie cules din povestirile călugărului.

[38] Legenda respectivă a ajuns de la Muntele Athos în Rusia. Aici a fost descoperită într-o broşură de episcopul Melchisedec Ştefănescu şi tradusă de acesta în limba română în 1883. Conform acesteia, mama lui Ştefan cel Mare şi-ar fi încurajat fiul să plece la luptă prin constatarea că: „dacă nu poţi sta împotriva [turci]lor la câmp, puţină nădejde este de la tine şi după ziduri". Episcopul Melchisedec, *Despre Icoanele Miraculoase de la Athon de proveniență Română*, Extras din „Analele Academiei Române", Seria II, Tom VII, Secţiunea II, Memorii şi Notiţe, Bucureşti, 1883, p. 3.

[39] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 13.

[40] *Ibidem*.

[41] Episcopul Melchisedec, *op. cit.*, p. 2. Mai mult ca sigur că aceste legende au fost aduse la Sfântul Munte de călugări veniţi din Moldova. Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale lui Bolintineanu: „Du-te la oştire! Pentru ţară mori!“. Se poate, totuşi, că legenda mamei lui Ştefan să fi dispărut aproape cu totul din repertoriul oralităţii populare şi să fi fost păstrată până astăzi datorită literaturii culte[42].

Importanţa apropierii tinerilor către trecutul patriei a fost subliniată în secolul XIX de diverse personalităţi ale culturii româneşti. În aceste condiţii, s-a creat o puternică legătură între tânăra generaţie, dascălii ei şi imaginea Oltei Doamna. Gheorghe Asachi, în calitate de „director al Şcoalelor“, organiza o serbare la Galaţi, în 1834, în care micii şcolari erau echipaţi după modelul arcaşilor din tabloul „Ştefan cel Mare dinaintea Cetăţii Neamţului“[43]. În *Manualul de Istorie a principatului Moldovei*, apărut la Iaşi în anul 1845, era relatată întâmplarea de la cetatea Neamţului într-un stil apropiat versiunii lui Cantemir[44].

Ministrul Cultelor şi al Instrucţiunii, Spiru Haret, declara în 1908, în cadrul festivităţilor prilejuite de aducerea pietrei funerare a Oltei Doamna în biserica mânăstirii Probota, că „suntem datori să întrebuinţăm toate mijloacele pentru formarea conştiinţei naţionale, pentru dezvoltarea sentimentelor de recunoştinţă şi de veneraţie pentru acei care ne-au păstrat ţara, neamul şi legea“[45]. Cu patru ani în urmă, Nicolae Iorga declarase că în acele momente „cea mai mare biserică e şcoala“[46].

Una din urmările acestei opinii larg răspândite a fost folosirea numelor diverselor personalităţi ale istoriei pentru denumirea şcolilor şi liceelor. La propunerea directoarei Tereza Stratilescu, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, prin decretul nr. 2688 publicat la 5 octombrie 1908, hotăra ca Şcoala Secundară de Fete din Iaşi să se numească Şcoala Secundară de Fete „Oltea Doamna“, ca un omagiu adus mamei lui Ştefan cel Mare[47]. Acelaşi minister aproba ca ziua şcolii să fie sărbătorită la 4 noiembrie, ziua morţii celebrei doamne[48]. Însuşi regele Carol I, în urma raportului ministrului său, îşi dăduse acordul, la 15 septembrie 1908, ca şcoala să poarte „pe viitor“ noua denumire. Sintagma „pe viitor“, deşi în fond o formulă uzuală, avea o nuanţă care conferea statornicie[49]. Doamna Oltea devenea patroana unei instituţii de cultură pentru o perioadă care – cel puţin atunci – părea nelimitată. După Primul Război Mondial, mai precis în anul 1921, şi Liceul Român de Fete din Oradea primea denumirea de „Oltea Doamna“[50].

[42] În anul 1857, Dimitrie Bolintineanu vizita ţinutul Neamţului şi era primit cu entuziasm de oamenii locului. S-a presupus că aceasta era urmarea popularităţii sale în zonă, datorate poeziei închinate mamei lui Ştefan cel Mare (Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 89). Nu trebuie uitat însă faptul că în acea perioadă din preajma Unirii, primirea entuziastă făcută poetului muntean se putea datora puternicului sentiment unionist care era dominant la nord de Milcov.

[43] Printre micuţii elevi se afla şi Theodor Codrescu, care, peste ani, îşi amintea cu mândrie evenimentul. În acelaşi spirit, Asachi a introdus în „Regulamentul şcoalelor din Principatul Moldovei“ din anul 1835, ca materie de studiu, desenul de „figuri istorice“ (Laetitia Cartojan, *op. cit.,* p. 74-76).

[44] *Ibidem*, p. 84.

[45] Alexandru Lepădatu, *Serbarea de la Mânăstirea Probota (31 august 1908)*, în BCMI, Bucureşti, iulie-septembrie 1908, p. 136.

[46] Marele istoric considera mai important ca, în cinstea comemorării morţii lui Ştefan, în locul proiectatei biserici de la Războieni să se ridice o şcoală la Bucureşti pentru elevii români din afara graniţelor ţării (Nicolae Iorga, *Şcoala lui Ştefan cel Mare,* în „Sămănătorul“, Bucureşti, an III, nr. 15, 11 aprilie 1904, passim.

[47] Mai târziu, în perioada interbelică, directoarea Clemenţa Grecea, profesoară de istorie, constata că „nu se putea mai bine alege un nume pentru o şcoală de fete decât acesta. Numele Doamnei Oltea a ajuns un simbol al Mamei, care dă o educaţie perfectă […]. Cum o şcoală de fete are ca preocupare centrală formarea educatoarelor de mâine ale neamului, e bine ca pe frontispiciul acestei şcoli să fie scris numele unei mame ilustre“ (Liceul de Fete „Oltea Doamna“ din Iaşi, *Anuarul pe anii şcolari 1937-1938 şi 1938-1939*, p. 120).

[48] Valentina Munteanu, *Liceul Mihai Eminescu, 130 de ani de existenţă*, în *Liceul Mihai Eminescu la 130 de ani (1865-1995)*, Iaşi, 1995, p. 20.

[49] MOf, partea I, nr.152, Duminică 5(18) octombrie 1908.

[50] Vezi site-ul www.eminescu.rdsor.ro .

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca urmare, numele de „Oltea" depăşea amintirea istorică, căpătând un suflu nou, o nouă semnificaţie. Elevele acestor licee erau „oltiste", iar „Oltea" era locul unde ele îşi trăiau bucuriile şi suferinţele vieţii de elev. O fostă elevă, profesor doctor Antoaneta Moţoc-Macovei, îşi amintea cu nostalgie în 1995 că „mai erau licee în Iaşi, dar unul singur se numea «Oltea Doamna»"[51].

Patroană a unui liceu de fete, Oltea Doamna era nu numai un simbol demn de admirat, ci şi un model, un exemplu pentru eleve. Se punea accentul pe calităţile ei de mamă, pe învăţăturile date de ea în copilărie lui Ştefan, care au influenţat caracterul omului de mai târziu, mai ales în momente de grea cumpănă. Eruditele profesoare ale liceului cunoşteau faptul că „în timpul luptei de la Războieni, când a pierit boierimea moldovenească «nu biruită, ci stropşită de mulţimea turcilor», cum zice cronicarul, Doamna Oltea nu mai trăia"[52]. Dar pentru Margareta Roiu, directoare în 1930, „faptul că legenda atribuie Doamnei Oltea acest suprem eroism sufletesc, are o semnificaţie adâncă: În mintea poporului, mama unui mare om trebuie să fi fost ea însăşi o femee cu suflet mare"[53]. Următoarea directoare, Clemenţa Grecea, accentua şi ea rolul educator al mamei. Dânsa considera că „Ştefan cel Mare a fost educat cu multă îngrijire de mama sa aşa încât influenţa ei se simţea şi de dincolo de moarte. În momentele grele, imaginea Doamnei Oltea servea lui Ştefan cel Mare ca îndreptar aşa cum serveşte tuturora amintirea morţilor scumpi, a căror viaţă de împlinirea datoriei şi de jertfă nu rămâne niciodată inutilă. Marii noştri dispăruţi continuă să trăiască în noi şi prezenţa lor ni se impune în momentele grele, când de la cei vii nu ne mai putem aştepta de la un sprijin"[54].

Spre cinstea lor, cadrele didactice ieşene, în marea lor majoritate, nu au folosit istoria ca o trambulină a propagandei politice[55]. Scopul cunoaşterii evenimentelor istorice, a poeziilor şi legendelor populare era de a pregăti „mii şi mii de suflete curate şi de minţi luminate […] iar binele acestei fapte de cultură şi de educaţie naţională se va arăta prin mănoasele roade din viitor, când tinerele generaţii de acum vor fi ele însele cetăţenii ţării, muncitorii culturali şi ostaşii neamului", aprecia încă din 1904 Ion Scurtu[56]. „Latura cea mai însemnată a educaţiei copiilor rămâne tot cea naţională, fapt care se valorifică mai ales în momentele cruciale din existenţa unui neam", afirma Clemenţa Grecea, profesoară de istorie[57].

România „Întregită" avea nevoie de cetăţeni gata oricând să o apere. Acest lucru a fost repetat, ca un laitmotiv, cu ocazia diverselor festivităţi. Pe data de 4 noiembrie 1933, cu prilejul zilei liceului ieşean „Oltea Doamna", eleva Chiriac Ana ţinea o cuvântare prin care arăta rolul important al femeii în societatea românească. Femeia era socotită drept „aceea care aduce fericirea şi prosperitatea unui stat, după cum tot ea [poate] aduce şi decăderea lui", deoarece ea le insuflă copiilor „iubirea de patrie, iubirea de religie şi iubirea de datorie". În acest context, Oltea Doamna era „acea femeie patriotă" care în 1476 „îl va deştepta [sic!] pe Ştefan la glasul patriei slăbite"[58].

[51] Antoaneta Moţoc-Macovei, *Rememorări după 50 de ani*, în *Liceul Mihai Eminescu la 130 de ani (1865-1995)*, Iaşi, 1995, p. 43.

[52] *Anuarul Liceului „Oltea Doamna" pe anii şcolari 1928-1929 şi 1929-1930*, Iaşi, p. 4.

[53] *Ibidem*.

[54] Liceul de Fete „Oltea Doamna" din Iaşi, *Anuarul pe anii şcolari 1937-1938 şi 1938-1939*, p. 120.

[55] A se citi memoriile unei foste ieşence, care în perioada interbelică a fost elevă în acest oraş. Educaţia primită în şcoală a fost pur patriotică, evitându-se, de pildă, învăţarea unor cântece legionare, în vogă în acel timp în unele medii studenţeşti (Rodica Weidner-Ciurea, *Iaşul copilăriei mele*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2002, passim).

[56] Ion Scurtu, *op. cit.*, p. 253.

[57] Liceul de fete „Oltea Doamna" din Iaşi, *Anuarul pe anii şcolari 1937-1938 şi 1938-1939,* p. 121.

[58] Liceul de Fete „Oltea Doamna" din Iaşi, *Anuarul pe anul şcolar 1933-1934*, p. 6-8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acelaşi sens, Ioan Şirianu scria o piesă „pentru popor într-un act şi patru tablouri“ intitulată *Mama lui Ştefan cel Mare*. Ea a fost pusă în scenă de elevi şi se pare că a avut un oarecare succes cel puțin într-o comună arădeană. Finalul cu valoare de manifest aparține Oltei Doamna. După ce fiul ei îşi adună oastea risipită şi îi alungă pe turci, aceasta, în picioare şi cu mâinile ridicate, vesteşte victoria, ultimele cuvinte fiind: „a noastră e izbânda!“[59]. O scenetă asemănătoare era realizată de institutorul basarabean Ion Pozumschi[60].

Oltea Doamna a fost, de-a lungul timpului, încadrată în diverse „galerii“ – ale mamelor eroice, ale personajelor mitologice, în funcție de viziunea autorului respectiv. Astfel, cu ocazia unei conferințe organizate în 1936 de cercul studenților din Tecuci şi care a avut loc în aula Universității ieşene, Radu Gyr a prezentat o istorie a eroismului românceIor. La capitolul „Femeia ca maică eroică, înțelegându-şi misiunea ei [sic!] nu numai spiritual-morală, dar şi de ordin istoric“ era prezentă şi imaginea Oltei Doamna, alături de Cornelia, mama Gracchilor şi Letiția, „maica lui Bonaparte“[61].

Alții s-au limitat la personalități ale istoriei românilor. Cu ocazia Bunei Vestiri, care, înainte de 1948 simboliza Ziua Femeii, diaconul Ioan Simionescu o aşeza pe Doamna Oltea între multele „femei alese ce brodează cu personalitatea lor paginile istoriei“, ca Teofana, mama lui Mihai Viteazul, Anastasia, mama mitropolitului Andrei Şaguna, Elena Cuza şi altele[62]. Nicolae Cartojan, în primul volum al *Istoriei literaturii Române Vechi* (1940), o pomenea pe Oltea între membrii familiilor domnitoare şi fruntaşi ai marii boierimi – marele logofăt al lui Mircea, Filos, mama lui Mihai Viteazul, Teofana – care „şi-au căutat în anii bătrâneții pacea“ între ziduri de mânăstire[63].

Mai nou, Oltea Doamna a pătruns şi în lumea virtuală a Internetului. Pe un „site“ al românceIor celebre, cunoscuta mamă este inclusă în categoria femeilor „mitice, sacre şi legendare“ ale spațiului românesc, alături de Zeița din Hamangia – se face referire, probabil, la „soția“ Gânditorului, la Miorița, probabil ca mamă a ciobanului vrâncean, Ileana Cosânzeana, Dochia şi Ana, soția meşterului Manole[64].

Marea problemă a românilor a constituit-o fapta, nu vorba. În afara elogiilor aduse Oltei Doamna, puțini au fost acei care au încercat să întreprindă ceva concret pentru cultivarea amintirii ei. Alexandru Lepădatu considera că atunci când călugării de la Probota au scos din ruinele vechii biserici „Sfântul Nicolae“ pietrele de mormânt şi le-au adus în curtea noului lăcaş, „amintirea Doamnei Maria Oltea era cu totul pierdută“[65]. Astfel s-ar explica lipsa de considerație față de piatra tombală a mamei lui Ştefan cel Mare până în momentul descifrării ei parțiale de către profesorul Moisil. Abia în 1908 s-a încercat o apropiere a comunității locale de trecut. La festivitățile de la mânăstirea Probota, cu ocazia aducerii pietrei în biserică, au participat, pe lângă oficialități

[59] Piesa a fost jucată pentru prima oară, în 1929, în comuna Milova-Arad, de către elevii şi elevele clasei a II-a şi a III-a, probabil de la şcoala din localitate (Ioan Şirianu, *Mama lui Ştefan cel Mare – Piesă pentru popor într-un act şi patru tablouri*, Bistrița-Mehedinți, Editura Izvoraşul, f.a.).

[60] Se intitula *Ştefan cel Mare, scenetă în două acte cu apoteoză* şi era tipărită la Chişinău în 1921 (Laetitia Cartojan, *op. cit.*, p. 94).

[61] „Istoria se deschide, cu tonurile ei grele şi lasă să lumineze figura Laetiției, maica lui Bonaparte, alături de minunatul chip al Doamnei Oltea, muma lui Vodă Ştefan, răsărind – înțelepciune, vigoare şi cumpănită vitejie – din slovele simple şi sugestive ale bătrânului hatman moldav şi cronicar Ion Neculce“ (Radu Gyr, *Femeia în eroismul spiritual, moral şi național*, f.e., 1936-1940, p. 23-24).

[62] Liceul de fete „Oltea Doamna“ din Iaşi, *Anuarul pe anii şcolari 1937-1938 şi 1938-1939*, p. 130.

[63] Citatul l-am descoperit pe site-ul doinarusti.home.ro/critica.htm .

[64] Vezi site-ul www.constantinroman.com.

[65] Alexandru Lapedatu, *Un vechi epitaf şi o nouă inscripție de la Probota*, în BCMI, octombrie-decembrie 1908, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

administrative, şcolare şi bisericeşti ale judeţului Suceava şi tinerimea şcolară din Fălticeni ori din împrejurimile Probotei. Cu această ocazie, corurile de elevi din Fălticeni, Dolhasca şi Probota au cântat „bucăţi muzicale corale cu cuprins patriotic". S-au recitat poezii „cu cuprins patriotic şi religios"[66].

Anul 1908 a însemnat un mic succes. Elevele liceului „Oltea Doamna" din Iaşi au încercat să continue aceste pelerinaje prin transformarea lor într-o tradiţie. În luna mai a anilor 1938-1939, stolul[67] elevelor „oltiste" a vizitat mânăstirea Probota. Un avantaj îl constituia relativa apropiere a Iaşului de lăcaşul de cult amintit. Elevele liceului „Oltea Doamna" din Oradea, din cauza lipsei banilor, s-au limitat la excursii în zonă[68]. În 1904, Nicolae Iorga îndemna „femeile neamului nostru, care au ştiut să serbeze prin daruri de mormânt întâia pomenire a lui Ştefan cel Mare, să acopere cu prinosul lor mica piatră pe care stă scris numele maicii lui Ştefan"[69]. Dorind parcă să-i urmeze îndemnul, elevele oltiste au donat o cuvertură pentru Sfânta Masă, brodată de ele, un înveliş pentru Sfânta Evanghelie şi bani. Tot ele au rânduit un parastas pentru memoria Doamnei şi au organizat o şezătoare chiar în incinta mânăstirii, la care au asistat copiii din satele învecinate împreună cu învăţătorii lor[70].

Aceste ieşiri semnificau, în primul rând, cinstirea patroanei liceului, a cărui memorie era astfel ocrotită. În al doilea rând, erau prilejul unor lecţii de educaţie naţională şi nişte posibilităţi de punere în aplicare a cunoştinţelor acumulate la şcoală, cum aprecia profesoara Clemenţa Grecea, prezentă la manifestări[71]. Nu în ultimul rând, se consolidau legăturile între comunităţile şcolare din Iaşi şi cele din zona Probotei. Toate acestea aveau loc sub egida manifestărilor legate de cinstirea Oltei Doamna, care, în preajma izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, încercau să se permanentizeze.

După anul 1947, realităţile tindeau să se schimbe. În 1949, ministrul Învăţământului Public, Gheorghe Vasilichi, arăta că sarcina socialismului este de a ridica nivelul cultural al poporului. Până aici, nimic nu era nou. Miniştrii Educaţiei Naţionale din vechiul regim au avut acelaşi ideal. Însă Gh. Vasilichi arăta în continuare că alt scop al noii orânduiri este „să schimbe conştiinţa oamenilor, să creeze o nouă morală, izvorâtă din morala clasei proletare, singura clasă consecvent revoluţionară"[72].

După proclamarea republicii populare au fost schimbate toate denumirile şcolilor care aminteau de membrii familiei regale. Apoi au fost puse în discuţie celelalte nume de licee, şcoli şi grădiniţe. Iniţial s-a încercat o soluţie de compromis, prin păstrarea vechilor denumiri la care era adăugat un număr şi specializarea liceului[73]. Această

[66] Idem, *Serbarea de la Mânăstirea Probota (31 august 1908)*, în BCMI, iulie-septembrie 1908, p.136.

[67] Din anul 1937 exista în România o formă de organizare oficială a tineretului, străjeria. Colectivul unei şcoli forma un stol, iar al unei clase, o centurie. Stolul liceului „Oltea Doamna" din Iaşi purta, bineînţeles, numele mamei lui Ştefan.

[68] În rapoartele anuale ale conducerii liceului se menţiona faptul că s-au serbat sărbătorile naţionale şi cele de început şi sfârşit de an şcolar. Nu am găsit nimic specificat în legătură cu ziua de 4 noiembrie. Vezi *Anuarul liceului şi internatului de fete „Oltea Doamna" din Oradea pe anii şcolari 1925-1926 şi 1930-1931*, p. 3 şi 35.

[69] Nicolae Iorga, *Mama lui Ştefan cel Mare*, în „Sămănătorul", an III, nr. 32, 8 august 1904, p. 499.

[70] Liceul de fete „Oltea Doamna" din Iaşi, *Anuarul pe anii şcolari 1937-1938 şi 1938-1939*, p. 120.

[71] „Evocarea trecutului, a epocilor strălucite nu se poate realiza aşa de bine între zidurile şcolii cum se poate face trăind câteva zile în locurile unde s-au săvârşit fapte mari sau de unde au rămas morminte şi monumente de valoare istorică şi artistică", afirma aceeaşi profesoară (*Ibidem*, p. 121).

[72] Ministrul afirma că „lupta dusă pe teren economic trebuie să fie neapărat însoţită de lupta pe teren ideologic" (Gheorghe Vasilichi, *Reforma învăţământului*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1949, p. 5-6).

[73] Consiliul Interşcolar al oraşului Iaşi, în prezenţa Inspectorului Şef al regiunii, s-a întrunit pe data de 27 februarie 1948. S-a luat act de un ordin al M.E.N. trimis inspectoratelor – nu am reuşit să aflăm ce conţinea acel ordin – care, probabil, cerea noi propuneri privind denumirile liceelor ieşene. Considerăm aceasta deoarece, membrii Consiliului, conform ordinului, au hotărât noile denumiri pe care le propuneau spre aprobare (ASI, Fond Liceul Internat „Costache Negruzzi", dosar 9/1941, f. 88).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soluție a eşuat şi toate liceele din oraş au primit în cele din urmă noi nume, specificându-se doar sexul elevilor care îl frecventau şi numărul de ordine. Cum observa cu amărăciune un fost „internist", liceele şi-au pierdut denumirea, primind în schimb „un număr aidoma unui deținut politic sau de drept comun"[74]. Nu a avut loc nici o selecție. Atribute ca „Național", „Ortodox", de pildă, concepte atât de dragi lui Iorga şi Haret, dispăreau din titulatura liceelor. Ambele licee, din Iaşi şi Oradea, care purtaseră numele mamei lui Ştefan cel Mare, deveneau „Liceul Teoretic de Fete nr. 1"[75]. În aceste condiții, încetau sărbătorile anuale organizate la mânăstirea Probota, iar 4 noiembrie devenea o dată oarecare din calendar.

Cu timpul, liceele de frunte ale Iaşului şi-au reprimit vechile denumiri[76]. Fostul liceu „Oltea Doamna" nu avea această şansă, în anul 1960 el primind alt patron, pe Mihai Eminescu[77]. Nu a fost un lucru rău faptul că instituția de învățământ respectivă primea un nume, în fond al unuia dintre cei mai mari poeți români, fost pentru scurtă vreme profesor al liceului. Dar astfel se rupea definitiv legătura cu Doamna Oltea, se distrugea iremediabil o tradiție. Cuvintele unei foste profesoare de la vechiul liceu de fete ieşean spuneau totul: „cu 1948 s-a coborât ceața"[78].

În 1965 apărea „Broşura Centenar", cu ocazia împlinirii a o sută de ani de existență ai liceului „Mihai Eminescu". O fostă absolventă, prof. dr. M. Franche, îşi amintea cu emoție de „liceul de altă dată [sic!]" numit „Oltea Doamna"[79]. În schimb, câteva pagini mai încolo, era publicată poezia *Centenar*, compusă de Rodica Şuiu, elevă în clasa a XI-a. Creația cu pricina se dorea o sinteză a istoriei liceului. Doamna Oltea nu era amintită, rămânând ca o nălucă pierdută în ceața trecutului. În schimb, „Pe trepte, adânc şi acum mai sună/ Paşii profesorului Eminescu"[80]. *Anuarul Liceului de filologie-istorie „Mihai Eminescu" pentru anii 1965-1980*, singurul apărut între 1947 şi 1989, era alcătuit „cu prilejul a două evenimente: Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român şi aniversarea, în 1980, a 115 ani de existență a liceului". Vechea denumire a instituției era amintită în treacăt, ea fiind purtată din 1908 „ca un omagiu adus Doamnei Oltea, mama lui Ştefan cel Mare"[81].

Bineînțeles că regimul comunist nu a interzis cinstirea trecutului, cu condiția ca prin aceasta să nu îi fie lezată autoritatea. În această perioadă s-au reeditat, în mai multe rânduri, legendele istorice ale lui Bolintineanu şi *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, scrisă de Nicolae Iorga… Din noianul cărților cu subiect istoric pentru

[74] Spiridon Arsenescu, *Cum a supraviețuit Liceul Internat în perioade critice*, în *Liceul Internat „Costache Negruzzi" Iaşi*, Vaslui, 1995, p. 193.

[75] Istoricul denumirilor instituției de-a lungul timpului îl găsim în articolul Valentinei Munteanu, *Liceul „Mihai Eminescu", la 30 de ani de existență*, în *Liceul Mihai Eminescu la 130 de ani (1865-1995)*, Iaşi, 1995, p. 20. Un scurt istoric al Liceului „Oltea Doamna" din Oradea poate fi lecturat pe site-ul oltead.uoradea.ro .

[76] Liceul de băieți nr. 2 şi-a recăpătat vechea denumire de „Costache Negruzzi" ca urmare a stăruințelor directorului Mihai Avădănii şi a prezenței în fruntea Ministerului Învățământului a academicianului Ilie Murgulescu, „un mare om al şcolii româneşti" (Spiridon Arsenescu, *op. cit.*). Liceul de băieți nr. 1, după efemera denumire de „Mihail Sadoveanu", îşi căpăta în anul 1978, cu ocazia aniversarii a 150 de ani de existență, vechea denumire, redevenind „Liceul Național". Informația ne-a fost furnizată de domnul profesor Anton Martinaş, cadru didactic la acest liceu.

[77] Prin ordinul nr. 3320 din 20.08.1960, emis de Ministerul Învățământului şi Culturii, „Şcoala medie nr. 2" primea denumirea de „Mihai Eminescu" (Valentina Munteanu, *op. cit*, p. 20).

[78] Rodica Procopiu, *Cei şapte ani*, în *Liceul Mihai Eminescu la 130 de ani (1865-1995)*, Iaşi, 1995, p. 44.

[79] *Broşura Centenar, 1865-1965*, Iaşi, 1965, p. 33-35.

[80] *Ibidem*, p. 73.

[81] *Anuarul Liceului de filologie-istorie „Mihai Eminescu", Iaşi, 1965-1980*, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

copii, un cercetător atent ar putea descoperi – probabil – portrete ale Oltei Doamna[82]. Dar mama lui Ştefan cel Mare a devenit un personaj strict livresc, limitându-se la prezența din paginile cărților.

Oamenii obişnuiți nu au uitat-o. Dovada o reprezintă relatarea evenimentelor din 1476 în 1978 de către Costache Nacu din Războieni. Vorbele bătrânului au fost puține, dar concise: „domnul a trebuit să caute adăpost colea, la Cetatea Neamțului. Dar mumă-sa, care stătea înăuntru, nu l-a lăsat să intre şi i-a zis că trebuie să se întoarcă la luptă. Atunci Ştefan cel Mare a adunat din nou oastea şi i-a alungat pe turci, de n-au putut îngenunchia Moldova“[83].

După 1989, libertatea cuvântului a adus cu sine răbufnirile unei vechi frustrări. Unele foste eleve ale liceului ieşean „Oltea Doamna“ au declarat în 1995 că de la absolvire au sărbătorit neîntrerupt ziua şcolii pe data de 4 noiembrie[84]. O dovadă de fidelitate rar întâlnită în mediul liceal. Una din fostele „oltiste“ mergea mai departe, considerând nepotrivită atribuirea numelui de „Mihai Eminescu“ liceului ei de suflet[85]. Tot ea, revenind în Iaşul natal după o lungă absență, observa critic faptul că, în prezent, doar o placă pusă pe una din clădirile vechi ale şcolii amintea „că aici a fost cândva Liceul Oltea Doamna“[86].

Valentina Munteanu, fostă profesoară de istorie, afirma în 1995 că „multe din fostele absolvente ale Liceului «Oltea Doamna» doresc cu insistență ca liceul să îşi reia vechea denumire pe care a avut-o timp de 36 de ani [de fapt 40 de ani, între 1908 şi 1948, n.n.]“. Dar imediat constata cu luciditate că titulatura actuală a liceului „nu una oarecare, are şi ea o vechime de 35 de ani“[87].

Generații întregi au crescut aici şi, începând cu anul 1960, l-au avut drept „mentor“ pe marele poet. Un exemplu concludent este revista elevilor liceului „Mihai Eminesu“ din Iaşi, intitulată „Urme“, care apare din 1999. Numărul apărut în 2000, cu ocazia a 135 de ani de existență ai liceului, este dedicat istoriei acestuia. Totul pare să stea sub semnul poetului; numele „Oltea Doamna“ apare în treacăt, fiind amintit ca vechiul titlu al liceului[88]. Ni se pare normal ca istoricul Cătălin Turliuc, absolvent din anii ’80, să aibă „foarte multe amintiri plăcute legate de Eminescu“[89] dar nici una despre Oltea Doamna.

Astăzi, mama lui Ştefan cel Mare este patroana mai multor şcoli şi licee din țară. Grupul şcolar industrial din Dolhasca poartă numele mamei lui Ştefan cel Mare. Nu am găsit data când a primit acest nume, dar ne gândim la o revenire la tradiție, căci elevi din această localitate au participat la serbarea de la Probota din 1908. Deşi nu a redevenit liceu, după 1990, Şcoala nr. 4 din Oradea şi-a recăpătat vechiul nume, „Oltea

[82] Am descoperit în manualul de Istorie pentru clasa a IV-a din 1961 o lecție legată de domnia lui Ştefan. Aici se precizează că, potrivit legendei, mama sa l-a trimis spre „munți şi spre miazănoapte“ ca să strângă oaste şi să lupte până la victorie (Dumitru Almaş, Aron Petric, *Istoria Patriei, manual pentru clasa a IV-a*, Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1961, p. 58-59). Manualul din anul 1958 nu conținea această referință, după cum nici cel din anii ’80 şi nici cel unic de după 1989, avându-l ca autor pe acelaşi Dumitru Almaş.

[83] Nicolae Docsănescu, *Războieni*, în „Almanah Turistic“, 1978, p. 34.

[84] Valentina Munteanu, *op. cit.*, p. 20.

[85] „Numele ce-l poartă acum se explică prin faptul că, la Institutele Unite, a predat Mihai Eminescu logica – suplinindu-l pe A.D. Xenopol – şi germana, suplinindu-l pe Samson Bodnărescu. Prezența lui Eminescu la Institutele Unite nu a fost prea fericită. Pedepsind un elev din clasele mari, Eminescu a fost sabotat de colegii celui sancționat, care au părăsit clasa. Nu mult după aceea, în anul 1875, marele poet a fost numit revizor şcolar şi a părăsit institutele“ (Rodica Weidner-Ciurea, *op. cit.*, p. 192).

[86] *Ibidem*.

[87] Valentina Munteanu, *op. cit.*, p. 20.

[88] „Urme“, revista elevilor de la liceul „Mihai Eminescu“, Iaşi, an II, nr. 4, martie 2000, passim. Există şi un număr dedicat în întregime lui Eminescu (*Ibidem*, an II, nr. 5, aprilie 2000).

[89] *Ibidem*, an III, nr. 10, octombrie 2001, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Doamna“[90]. Se pare că există un liceu „Oltea Doamna“ şi la Satu Mare[91]. Dar nu am descoperit nici o legătură specială, afectivă între aceste instituţii şi personajul istoric.

De asemenea, cohorta „Oltea Doamna“ din Tecuci, una din cele mai vechi din ţară, apărută în 1915, a „renăscut din propria-i cenuşă“ în 1990. Însă, cel puţin până în prezent, nu a întreprins nici o acţiune legată de personalitatea mamei lui Ştefan[92].

Şi astăzi, Oltea Doamna este percepută ca o mamă iubitoare, toată construcţia textului aflându-se sub semnul supoziţiei. Jurnalistul basarabean Andrei Vartic considera recent că „iubirea şi iertarea creştinească […] o fi învăţat-o Ştefan de la mamă-sa, munteanca Oltea, zisă şi Maria-Oltea“. Tot mama marelui domnitor l-ar fi învăţat „frumosul şi credinţa“, fiind, alături de Daniil Sihastrul, cea care l-a inspirat în concepţia arhitectonică (!) a Putnei[93]. Un „site“ conţinând informaţii despre mânăstirea Putna îi greşeşte iar numele[94].

Dar există şi opinii serioase, bazate strict pe date istorice. Într-un „site“ bine întocmit, care prezintă istoricul Cetăţii Neamţului, este relatat episodul din anul 1476 în care mama îşi trimite fiul înapoi la luptă. Aceasta este considerată doar o legendă „atât de frumoasă“, dar care „din punct de vedere istoric nu se verifică“, dovada fiind piatra de mormânt de la Probota[95].

Acest articol se doreşte doar o modestă contribuţie la cunoaşterea imaginii mamei lui Ştefan cel Mare, în condiţiile în care informaţiile despre aceasta nu au fost încă stocate şi folosite în scop ştiinţific, cel puţin până în clipa de faţă.

THE IMAGE OF STEPHEN THE GREAT'S MOTHER IN THE MODERN PUBLIC OPINION

(Summary)

As known Stephen the Great, ruler of Moldavia is today, as unknown is his mother. The cause is the lack of information about her life. The exact datum of her death (4 November 1965) was established only in 1904. But persist incertitudes about her origin and even her name.

Old legends told about Stephen's mother as an waggish old woman, which has stimulated him after a defeat, in order to transform it in victory. But the romantic poets, based on Dimitrie Cantemir's classical version, have transformed the wise and quiet mother in a heroine rather childless than humiliated by her coward son.

In the first half of the XXth century, there was a real cult for the Stephen's mother. More than in poems and in touching speeches, the image of "Lady Oltea" had circulated specially among youth. Public schools were named after her. The day of Oltea's death is still commemorated by former school levers from this institutions. The Probota monastery, which shelters the gravestone of Stephen the Great's mother has become a pilgrimage place for pupils from around and farther.

During the communist regime, the pupils pilgrimage ceased and Lady Oltea's image was keeped only in Romanian literature handbooks.

After 1989, her image could be found on web sites, and some schools have chosen "Lady Oltea" as their name. However, we consider that the strongest impact which the image of Stephen's mother had over the Romanian public opinion was those from the first half of XXth century.

[90] Vezi site-ul oltead.uoradea.ro.

[91] Vezi site-ul www.bru.ro/oradea.

[92] Vezi site-ul www.vig.sisnet.ro.

[93] Jurnalistul basarabean este în urmă cu descoperirile istorice. În anul 2004 el încă presupune că Oltea a murit „pe la 1466“. Or aceasta era una din supoziţiile istoriografice anterioare anului 1904. Andrei Vartic, *Mariile lui Ştefan*, în „Jurnalul de Chişinău“, nr.276 din 30 aprilie 2004.

[94] „Marele voievod Ştefan a fost fiul binecredincioşilor creştini voievodul Bogdan al II-lea şi doamna Maria-Marina [sic!] Oltea“. Vezi site-ul www.putna.ro.

[95] Vezi site-ul www.neamt.ro.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN PRODAN

RELAŢIILE MOLDO–OTOMANE DIN TIMPUL LUI ŞTEFAN CEL MARE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

În prima parte a acestei contribuţii[1] am propus o structură tematică de abordare a problematicii anunţate în titlu şi am prezentat izvoarele şi sintezele istorice referitoare la relaţiile moldo-otomane în epoca ştefaniană. Voi analiza în continuare monografiile, contribuţiile comemorative, studiile şi articolele care tratează raporturile dintre Suceava şi Istanbul în a doua jumătate a secolului XV sau care evidenţiază personalitatea lui Ştefan cel Mare în istoria Europei Centrale carpato-pontice în secolul cruciadei creştine târzii antiotomane.

Monografii consacrate lui Ştefan cel Mare au fost elaborate în istoriografia românească după 1860, pe măsură ce izvoare istorice de diferite categorii şi contribuţii de specialitate, punctuale sau sintetizatoare, îmbogăţeau continuu bibliografia ştefaniană. Aceste monografii reflectau nivelul conceptual şi ştiinţific al perioadei în care au fost elaborate şi al grupurilor ţintă cărora le erau adresate. În structura respectivelor monografii un capitol, capitole sau subcapitole speciale prezentau relaţiile moldo-otomane din timpul lui Ştefan în succesiunea pace/colaborare – război/confruntare – pace/coexistenţă paşnică.

Astfel, Dimitrie Bolentineanu[2], George Cătană[3], Nicolae Iorga[4], Alexandru Lapedatu[5], Laurenţia Gribincea[6], Ion Ursu[7] au prezentat politica externă (cu direcţia otomano-pontică) şi personalitatea lui Ştefan în contextul evoluţiilor complexe din Europa central-sudică în a doua jumătate a secolului XV. După *1948*, în condiţiile politizării, într-o anumită măsură, a mesajului istoriografic, monografiile ştefaniene elaborate în cadrul Academiei R. P. Române[8] sau de Ion Ionaşcu[9], Horia Ursu[10], I. Lespezeanu

[1] Dan Prodan, *Relaţiile moldo-otomane din timpul lui Ştefan cel Mare în istoriografia românească (izvoare şi sinteze istorice),* în vol. *Ştefan cel Mare la împlinirea a cinci secole de la moartea sa*, volum coordonat de Petronel Zahariuc şi Silviu Văcaru, cuvânt înainte de Alexandru Zub, Editura Alfa, Iaşi, 2003, p. 413-428.

[2] D. Bolentineanu, *Viaţa lui Ştefan cel Mare, de..., pentru poporul român*, Bucureşti, 1863, VII+192 p.

[3] G. Cătană, *Vieaţa şi faptele lui Ştefan cel Mare şi Bun, domnul Moldovei. Scrisă pentru înţelegerea tuturor*, Sibiu, 1898, VIII+136 p.

[4] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare povestită neamului românesc*, Bucureşti, 1904, 336 p.

[5] Al. Lapedatu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904, 96 p.

[6] L. Gribincea, *Povestea lui Ştefan cel Mare scrisă pentru poporul român*, Iaşi, 1904, 60 p.

[7] I. Ursu, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, Bucureşti, 1925, 463 p.

[8] ***, *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Acad. R.P.R., 1956, 240 p.

[9] I. Ionaşcu, *Ştefan cel Mare*, colecţia S.R.S.C., nr. 131, Bucureşti, 1955, 45 p.

[10] H. Ursu, *Ştefan cel Mare. 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei*, bibliografie de Daniela Bratu, Bucureşti, Editura Lit. Politică, 1957, 168 p.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 79–95

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

– I. Marcu[11], Alexandru V. Boldur[12], Manole Neagoe[13], Gh. Duzinchievici[14], Ion Cupşa[15] au prezentat documentat evoluţia relaţiilor moldo-otomane şi impactul acestora asupra diferitelor componente ale vieţii interne, claselor/categoriilor sociale şi instituţiilor feudale moldoveneşti. Începând cu *1990*, monografiile elaborate de Şerban Papacostea[16], Nicolae Dabija[17] sau Pimen Suceveanul – Ştefan S. Gorovei (coordonatori ai culegerii de studii)[18] au reprezentat noi paşi către *Monografia Ştefan cel Mare* la nivelul informaţional şi conceptual al debutului mileniului III. Istoriografia românească este datoare posterităţii lui Ştefan cu această contribuţie ştiinţifică. Anul *2004* este o foarte bună ocazie pentru a onora acest deziderat.

Micromonografii sau aprecieri cu caracter general despre Ştefan cel Mare au elaborat C.C. Giurescu[19], Mihai Berza[20], Ştefan Pascu[21], David Prodan[22]. Cu ocazia aniversării a patru sute de ani de la moartea marelui voievod şi domn al Ţării Moldovei, N. Iorga[23], P. Râşcanu[24], A.D. Xenopol[25], Gh. Ghibănescu[26] au scris emoţionante şi patriotice cuvinte de pomenire şi omagiere a ilustrului Ştefan. În toate aceste contribuţii, autorii au evidenţiat eforturile lui Ştefan de păstrare a independenţei Ţării Moldovei în raporturile complexe cu Imperiul otoman. Personalitatea marcantă europeană a lui Ştefan şi rolul său important în cruciada creştină târzie antiotomană au fost relevate de I. Ursu[27], Toma Cocişiu[28], P.P. Panaitescu[29], Leon Şimanschi[30], Ştefan Ştefănescu[31], Al. Husar[32], D. Ciurea[33], Avram Andea[34], Şt. Gorovei[35], Virgil Cândea[36], Kurt W. Treptow[37], Neculai Şandru[38].

---

[11] I. Lespezeanu, I. Marcu, *Nebiruitul Vodă Ştefan, 47 de ani glorioşi*, ed. a II-a, Editura Ştiinţifică, 1962, VII + 408 p.

[12] Al. V. Boldur, *Ştefan cel Mare al Moldovei (1457-1504). Studiu de istorie socială şi politică*, Madrid, 1970, IV + 365 p.

[13] M. Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Editura Albatros, 1970, 280 p.+fig.

[14] Gh. Duzinchievici, *Ştefan cel Mare şi epoca sa*, Bucureşti, Editura Politică, 1973, 102 p.

[15] I. Cupşa, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Militară, 1974, 160 p.+fig.

[16] Ş. Papacostea, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei, 1457-1504*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, ed. I, 1990, 87 p., ed. a II-a, 2003.

[17] N. Dabija, *Domnia lui Ştefan cel Mare*, Chişinău, Editura Universitas, 1991, 128 p.

[18] ***, *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, 617 p.

[19] C.C. Giurescu, *Ştefan cel Mare*, în vol. *Din trecut*, Bucureşti, 1942, p. 70-77; idem, *Ştefan cel Mare*, în MSŞIAR, IV, 1975-1976, nr. 1, p. 107-113.

[20] M. Berza, *Etienne le Grand, prince de Moldavie*, în „Revue Roumaine", XI, 1957, no. 2, p. 9-20; idem, *Etienne le Grand (1457-1504)*, în vol. *Hommes d'état célèbrés*, III, Paris, 1970, p. 352-353.

[21] Şt. Pascu, *Ştefan cel Mare*, în „Steaua", VIII, 1957, nr. 5, p. 7-13.

[22] David Prodan, *Stephen the Great*, în RC, III, 1994, nr. 1, p. 24-36.

[23] N. Iorga, *Kurze Geschichte Stepans des Grossen (1457-1504) zum 400. jährigen Gedächtnis seines Todes*, Gotha, 1904, 36 p.; idem, *Pomenirea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1905, 108 p.+22 pl.; ed. a II-a, Bucureşti, 1940, 10 p.

[24] P. Râşcanu, *Pomenirea lui Ştefan cel Mare. Acte şi discursuri*, Bucureşti, 1905.

[25] A.D. Xenopol, *La quatrième centenaire de la mort d'Etienne le Grand, prince de Moldavie*, în „Revue Historique", XXIX, 1904, p. 130-137.

[26] Gh. Ghibănescu, *Ştefan cel Mare, studiu şi documente*, Iaşi, 1904, 61 p., extras din revista „Arhiva".

[27] I. Ursu, *Personalitatea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1921.

[28] T. Cocişiu, *Ştefan cel Mare – eroul creştinătăţii*, Blaj, 1926, 16 p.

[29] P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, în AIIX, XXIX, 1992, p. 1-8.

[30] L. Şimanschi, *Formarea personalităţii lui Ştefan cel Mare*, în RA, LII, 1975, vol. XXXVII, nr. 1, p. 31-36; idem, *O guvernare de excepţie: domnia lui Ştefan cel Mare*, în MMS, 63, 1987, nr. 2, p. 93-101.

[31] Şt. Ştefănescu, *Ştefan cel Mare – personalitate marcantă a istoriei româneşti*, în RdI, XXVIII, 1975, nr. 1, p. 7-14; idem, *Ştefan cel Mare – orizonturile domniei*, în „Glasul Bucovinei", 3, 1996, nr. 1, p. 10-14.

[32] Al. Husar, *Athleta Christi (Ştefan cel Mare)*, în MMS, 55, 1979, nr. 7-8, p. 503-529.

[33] D. Ciurea, *Ştefan cel Mare – Marele european*, în AIIAI, 19, 1982, p. 177-181.

[34] A. Andrea, *Ştefan cel Mare, campion al luptei antiotomane*, în „Tribuna", 26, 1982, nr. 16, p. 5.

[35] Şt. Gorovei, *Défenseur de la continuité étatique roumaine*, în RPH, 7, 1982, nr. 3, p. 40-51.

[36] V. Cândea, *Apărător al porţii creştinătăţii (Ştefan cel Mare)*, în MI, 26, 1992, nr. 6, p. 3-5, 17.

[37] K.W. Treptow, *Ştefan cel Mare – Images of a medieval hero*, în RC, I, 1992, nr. 2, p. 35-41.

[38] N. Şandru, *Sub zodia zimbrului*, Bucureşti, Editura Albatros, 1976, 233 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

O privire de ansamblu asupra *Țării Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare* şi a rolului fundamental al statului feudal românesc est-carpatic în lupta antiotomană a realizat Aurel Decei[39], Leon Şimanschi[40] – Şt. S. Gorovei – A. Plămădeală, Nicolae Grigoraş[41], Sergiu Iosipescu[42], Constantin Mihăescu-Gruiu[43]. Politica externă a Moldovei ştefaniene, în general, componenta otomană dunăreano-pontică a acesteia, în special, au fost analizate de Al. V. Boldur[44], Ş. Papacostea[45], Gh. Gonța[46], Ioan-Aurel Pop[47], Şt. Ştefănescu[48], Ion Chirtoagă[49]. Colaborarea antiotomană moldo-venețiană şi moldo-ungară în a doua jumătate a secolului XV a fost studiată de Eugen Denize[50], Grigore C. Conduratu[51] sau Vasile Pârvan[52]. Politica şi alianța antiotomană moldo-polonă din epoca lui Ştefan cel Mare au fost prezentate de N. Iorga[53], P.P. Panaitescu[54], Ş. Papacostea[55], Veniamin Ciobanu[56].

*

[39] A. Decei, *Boğdan (Moldova)*, în *Islām Ansiklopedisi*, 2-ci Cilt, Istanbul, 1949, p. 697-705.

[40] L. Şimanschi, *Dimensiunile epocii ştefaniene*, în AIIAI, XVI, 1979, p. 139-144; idem, Şt. S. Gorovei, A. Plămădeală, *Epoca lui Ştefan cel Mare*, în MI, XVI, 1982, nr. 4, p. 2-13.

[41] N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, Editura Junimea, 1982, 320 p.

[42] S. Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ştefan cel Mare*, în AIIX, XXIX, 1992, p. 53-65.

[43] C. Mihăescu-Gruiu, *Moldova 1359-1859. Spicuiri din istoria statului de sine-stătător*, Bucureşti, Gruparea culturală „Europa în România“, 1998, 338 p.

[44] Al.V. Boldur, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare într-o lumină nouă,* Iaşi, 1943, 41 p. (extras din „Studii şi cercetări istorice“, XVIII, 1943).

[45] Ş. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în RdI, XXXV, 1982, nr. 5-6, p. 607-638; idem, *Relațiile internaționale în răsăritul şi sud-estul Europei în secolele XIV-XV*, în RdI, XXXIV, 1981, nr. 5, p. 899-918.

[46] Gh. Gonța, *Moldavija i osmanskaia agresija v poslednei cetverti XV-ogo – pervoi tretij XVI-ogo vekov*, Kişinev, 1984; idem, *Țara Moldovei în contextul politicii otomane: relațiile internaționale şi mişcarea de eliberare (a doua jumătate a secolului al XV-lea – secolul al XVI-lea)*, Chişinău, 1993; idem, *Unele considerații privind evoluția raporturilor internaționale ale Moldovei şi a mentalității politice în timpul domniei lui Ştefan cel Mare*, în R.I.Mold., III, 1996, p. 40-54.

[47] I.A. Pop, *Țările Române ca „Poartă a Creştinătății“ la Dunărea de Jos (secolele XV-XVI). Ideea şi fapta*, în vol. *Kulturraum mittlere und untere Donau: Traditionen und Perspektiven des Zusammenlebens*, Reşița, 1995, p. 157-163.

[48] Şt. Ştefănescu, *Principatele Române în raporturile internaționale din secolele XIV-XVIII. Modele domneşti şi strategii de imagine*, în MSŞIAR, XXII, 1997, p. 29-34.

[49] I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii '30 ai secolului XIX*, Chişinău, Editura Museum, 1999, 236 p.

[50] E. Denize, *Relațiile lui Ştefan cel Mare cu Veneția. Soli, promisiuni, spioni, cuvinte frumoase, dar nici un ban*, în MI, XXXII, 1998, nr. 4, Bucureşti, p. 55-58; idem, *Țările Române şi Veneția. Relații politice (1441-1541). De la Iancu de Hunedoara la Petru Rareş*, Bucureşti, Editura Albatros, 1995, 235 p.

[51] G.C. Conduratu, *Încercări istorice. Relațiunile Țării Româneşti şi Moldovei cu Ungaria până în 1525*, cu o scrisoare de Grigore Tocilescu, Bucureşti, 1898, 534 p. (capitolul al III-lea: *1457-1504: Epoca lui Ştefan cel Mare*, p. 383-464).

[52] V. Pârvan, *Relațiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, Bucureşti, 1905, 142 p. (extras din CvL, XXXIX).

[53] N. Iorga, *Relations entre Roumains et Polonais, pendant l'époque de l'hommage et après*, în ARBSH, IX, 1921, n-os 1-2, p. 88-122; idem, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, Bucarest, 1921, 95 p.

[54] P.P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în Rsl, III, 1958, p. 98-115.

[55] Ş. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în RdI, XXXV, 1982, nr. 5-6, p. 607-638.

[56] Ven. Ciobanu, *Țările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, Editura Acad. R.S.R., 1985, p. 59-111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Problema relațiilor moldo-otomane (pe plan politico-diplomatic, militar, financiar, juridic, arhitectonic, cultural-ideologic) în timpul lui Ştefan cel Mare este bine reflectată în istoriografia românească modernă şi contemporană. Voi grupa şi voi prezenta aceste contribuții istoriografice în funcție de etapele anterior amintitelor relații: I. *1457-1473;* II. *1473-1489;* III. *1489-1504*, conform periodizării stabilite de Ş. Papacostea[57]. La urcarea pe tronul Țării Moldovei, în *aprilie 1457*, Ştefan a preluat statutul de țară tributară otomanilor, stabilit bilateral în 1455-1456, realitate politico-diplomatico-financiară analizată de P.P. Panaitescu[58], Mustafa Ali Mehmed[59], Ş. Papacostea[60]. Ştefan Andreescu a precizat limitele cronologice ale protectoratului otoman asupra Țării Moldovei în secolele XV-XVI[61], Matei Cazacu a analizat repercursiunile monetare ale penetrației otomane către Dunărea inferioară şi litoralul nord-vest pontic în a doua jumătate a secolului XV[62], iar Eugen Nicolae a studiat circulația monetară otomană între Carpații Orientali şi Nistru în timpul lui Ştefan cel Mare[63]. Deşi Țara Moldovei se găsea, din 1457, în relațiile cu otomanii, în *Dār ül-'ahd* („Casa înțelegerii/legământului"), totuşi Ştefan a proiectat şi a desfăşurat diferite acțiuni antiotomane de apărare preventivă la sud de Milcov-Siret, demersuri studiate de C.A. Stoide[64], C. Cihodaru[65], P.P. Panaitescu[66], Eugen Stănescu[67]. Caracteristicile colaborării moldo-venețiene cu orientare antiotomană, mascată sau fățişă, în al treilea sfert (1453-1479) al secolului XV au fost prezentate de Eugen Denize[68] şi Adrian Niculescu[69].

În *a doua etapă* a relațiilor moldo-otomane, Ştefan a încercat prin forță, pe calea armelor să elimine statutul de tributar al Țării Moldovei şi să impună centrul de putere est-carpatic în Europa ponto-dunăreană, în cadrul cruciadei creştine târzii antiotomane. În acest context, Sergiu Iosipescu[70] şi Ven. Ciobanu[71] au conturat caracteristicile

[57] Ş. Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare: puncte de reper*, în RdI, 28, 1975, nr. 1, p. 15-31; idem, *Le politique étrangère de la Moldavie au temps du Etienne le Grand: points de repère*, în RRH, 14/1975, no. 3, p. 423-440; idem, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare şi marele etape ale dezvoltării ei*, în vol. *Vaslui, Ştefan cel Mare – 1475*, Vaslui, p. 64-73.

[58] P.P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în SRdIF, V, 1952, nr. III/iulie-septembrie, p. 187-198.

[59] M.A. Mehmed, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătatea a veacului al XV-lea*, în SRdI, 13, 1960, nr. 5, p. 165-178.

[60] Ş. Papacostea, *La Moldavie – état tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în RRH, 14, 1975, no. 3, p. 423-440.

[61] Şt. Andreescu, *Limitele cronologice ale dominației otomane în țările române*, în RdI, 27, 1974, nr. 3, p. 399-412.

[62] M. Cazacu, *L'impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452-1504)*, în RRH, 12, 1973, no. 1, p. 159-192.

[63] E. Nicolae, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451-1512*, Chişinău, Editura ARC, 2003, p. 27-112, *passim.*

[64] C.A. Stoide, *Legăturile dintre Moldova şi Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în SCŞI, 7, 1956, fasc. 1, p. 59-73.

[65] C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în SCŞI, 7, 1957, fasc. 1, p. 1-34.

[66] P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare şi oraşul Bucureşti*, în SRdI, 12, 1959, nr. 5, p. 9-23.

[67] E. Stănescu, *Tendances politiques et états d'esprit au temps d'Etienne le Grand à la lumière des monuments écrits*, în RRH, 4, 1965, no. 2, p. 233-260.

[68] E. Denize, *Veneția, Țările Române şi ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453-1479)*, în RI, 5, 1994, nr. 11-12, p. 1157-1181.

[69] A. Niculescu, *La diplomazia veneziana e il principe Ştefan cel Mare di Moldavia, durante la guerra contro i Turchi del 1463-1479*, în vol. *Italia e Romania. Due populi e due storie a confrono (sec. XIV-XVIII)*, Firenze, 1998, p. 98-139.

[70] S. Iosipescu, *Ştefan cel Mare – coordonate de strategie politică*, în RdI, 35, 1982, nr. 5-6, p. 639-653.

[71] Ven. Ciobanu, *Idee şi faptă politică la Ştefan cel Mare*, în AIIX, 29, 1992, p. 36-41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gândirii şi strategiei politice ştefaniene antiotomane. Alianța politico-militară dintre Ştefan cel Mare şi Uzun-Hassan, conducătorul *Akkoyunlu* din Anatolia estică-Iran, a urmărit atacarea lui Mehmed al II-lea din direcția râurilor Tigru-Eufrat. Constantin Esarcu[72] şi Petre Cancel[73] au publicat scrisoarea lui Uzun-Hassan trimisă lui Ştefan, iar M. Halevy[74] şi Artur Vaisman[75] au analizat caracteristicile, derularea şi urmările acestei originale colaborări.

Componenta dunăreano-pontică a politicii antiotomane ştefaniene a avut o importanță deosebită în cadrul strategiei externe a marelui voievod. N. Iorga[76], Paul Gogeanu[77], Iulian Cârtână – Ilie Seftiuc[78] au precizat rolul Dunării în istoria poporului român şi în lupta antiotomană a acestuia în secolul XV. Gh. I. Brătianu[79], Radu Manolescu[80], Ştefan Andreescu[81] au studiat conflictul de interese între riveranii Mării Negre şi puterile navale sud-europene, în secolul XV, pentru dominarea militară şi comercială a acestei mări intercontinentale, transformată de sultanii Mehmed II şi Bāyezîd II în „lac otoman". În acest context general, au fost reliefate caracteristicile, direcțiile de evoluție şi urmările politicii danubiano-pontice a lui Ştefan cel Mare față de interesele politice, militare şi comerciale în zona amintită ale: otomanilor (Ş. Papacostea[82], Virgil Ciocâltan[83], Călin Felezeu[84]), genovezilor (Ş. Papacostea[85], Şt. Andreescu[86], Mircea

[72] C. Esarcu, *Scrisoare inedită a şahului Persiei Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare – 1474*, în CI, VII, octombrie 1876, p. 464-466.

[73] P. Cancel, *Data epistolei lui Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea lui Isak-beg. Parte din „Relațiile lui Ştefan cel Mare cu Roma, Veneția şi Genova"*, Bucureşti, 1912, 40 p.

[74] M.A. Halevy, *La rôle d'Isaac-Beg, médecin et ambassadeur de Uzun-Hassan en Moldavie et dans les pays voisins*, communication présentée an *XV-e Congres International d'histoire de la médecine,* Madrid, 1956, 19 p., extras; idem, *Les guerres d'Etienne le Grand et d'Uzun-Hassan contre Mahomed II, d'après la „Chronique de la Turquie" du candiote Ilie Capsali (1523)*, în SAO, I, 1957, p. 189-198.

[75] A.A. Vaisman, *O pagină glorioasă a prieteniei româno-iraniene: relațiile politico-diplomatice ale lui Ştefan cel Mare cu şahul turcoman al Persiei, Uzun Hasan*, în RRSI, VII, 1973, nr. 1, p. 83-87.

[76] N. Iorga, *Chestiunea Dunării. Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestiune*, Vălenii de Munte, 1913, 262 p.

[77] P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, Bucureşti, Editura Politică, 1970, 336 p.

[78] I. Cârtână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1972, 406 p.+pl.+h.

[79] Gh.I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, ediția a II-a revăzută, traducere de Michaela Spinei, ediție îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Victor Spinei, Iaşi, Editura Polirom, 1999, p. 409-442.

[80] R. Manolescu, *Marea Mediterană şi Marea Neagră în evul mediu (Schiță a evoluției lor ca arii de supremație navală şi comercială)* în RI, IV, 1993, nr. 1-2, p. 43-54.

[81] Ştefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români şi tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 5-151.

[82] Ş. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453-1484)*, în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde", I. Band, 1978, p. 217-245.

[83] V. Ciocâltan, *Poarta Otomană şi Gurile Dunării în secolul al XV-lea,* în RdI, 38, 1985, nr. 11, Bucureşti, p. 1058-1074.

[84] C. Felezeu, *Dunărea – arteră de expansiune otomană în Europa între 1354-1526*, în „Tribuna", 5, 1993, nr. 45, p. 7.

[85] Ş. Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453-1484)*, în vol. *Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XV*, Bucureşti, Editura Acad. R.S.R., 1977, p. 131-154; idem, *Moldova lui Ştefan cel Mare şi genovezii din Marea Neagră*, în AIIX, XXIX, 1992, p. 67-73.

[86] Şt. Andreescu, *Ultima fază a raporturilor dintre Moldova şi Genova*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 201-218, republicat în idem, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români şi tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII),* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 127-151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Halunga[87]) sau venețienilor (N. Iorga[88], Ş. Papacostea[89]). Activitățile navale, militare şi/sau comerciale ale moldovenilor, otomanilor, genovezilor, venețienilor în Marea Neagră în a doua jumătate a secolului XV au fost analizate de Sergiu Columbeanu[90], care a mai precizat că Ştefan avea o mică flotă militară care acționa pe Dunărea inferioară şi în Marea Neagră.

Politica matrimonială a lui Ştefan cel Mare, subordonată intereselor statale majore ponto-danubiene, a fost prezentată de Jean Ciută[91]. Dumitru Năstase[92] a studiat titulatura de „țar" (împărat) cu care a fost numit Ştefan cel Mare în diferite categorii de izvoare istorice şi justificarea ideologică a posibilei intenții a voievodului de a prelua succesiunea şi moştenirea imperială bizantină ortodoxă în Țara Moldovei, după 1453. Un alt aspect al mentalului creştin medieval, respectiv „semnele şi minunile" celeste şi chtonice ce au influențat unele decizii politice, militare, arhitectonice etc. ale lui Ştefan, au fost explicate de Maria Magdalena Szekely – Ştefan S. Gorovei[93].

Aflat în conflict militar cu Radu cel Frumos din Țara Românească, protejatul otomanilor, începând cu 1469, abia în *1473* Ştefan cel Mare a declanşat oficial lupta împotriva sultanului (an foarte important al domniei ştefaniene, realitate istorică subliniată de Şt. S. Gorovei[94]). Războiul antiotoman al lui Ştefan cel Mare a focalizat interesul unui important număr de istorici români civili şi militari, de analişti şi teoreticieni ai fenomenului bellic medieval. Considerații generale despre strategia şi tactica militară utilizate de voievodul moldav în războiul antiotoman au formulat N. Iorga[95], R.R. Rosetti[96], maior D.I. Georgescu[97], Ion Cupşa[98], Manole Neagoe[99], Eugen Bantea[100], Alexandru Gh. Savu[101], Gh. Romanescu[102], S.A. Iosipescu – Al. V. Diță[103]. Au fost

[87] M. Halunga, *Genovezii în Moldova lui Ştefan cel Mare şi destinul lor*, în MI, 27, 1993, nr. 4, p. 49-51.

[88] N. Iorga, *Veneția la Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ştefan cel Mare şi mediul politic al dezvoltării lor*, în AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1914, m. 31, extras, 76 p.

[89] Ş. Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Age*, în vol. *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, Firenze, 1973, p. 599-624.

[90] S. Columbeanu, *Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ştefan cel Mare*, în RdI, 2B, 1975, nr. 1, p. 73-89.

[91] J. Ciută, *Politica matrimonială a lui Ştefan cel Mare*, în „Carpica", 26, 1997, nr. 2, p. 39-41.

[92] D. Năstase, *Ştefan cel Mare împărat*, în SMIM, 16, 1998, p. 65-102.

[93] M.M. Székely, Şt. S. Gorovei, *„Semne şi minuni" pentru Ştefan voievod. Note de mentalitate medievală*, în SMIM, 16, 1998, p. 49-64.

[94] Şt. S. Gorovei, *1473 – Un an cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în AIIAI, 16, 1979, p. 145-149; idem, *1473: Ştefan, Moldova şi lumea catolică*, în AIIX, 29, 1992, p. 75-83.

[95] N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, vol. I (până la 1599), Vălenii de Munte, 1910 (capitolul III: *Luptele din vremea lui Ştefan cel Mare*); ed. a II-a, București, 1929.

[96] R.R. Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare, memoriul III, Principii tactice*, în AARMSI, s. III, t. IV, 1925, m. 9, p. 411-444; *memoriul V, Strategia*, în loc. cit., s. III, t. VI, 1927, p. 41-71; idem, *Essais sur l'art militaire des roumains*, p. 29-32, 74-76; idem, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, 1947, p. 141, 149-162.

[97] Maior D.I. Georgescu, *Războaiele lui Ştefan cel Mare şi ale lui Mihai Viteazul*, ed. a II-a, Câmpulung-Muscel, f.a.

[98] I. Cupşa, *Arta militară a moldovenilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea (Ştefan cel Mare)*, București, Editura Militară, 1955, 135 p.+7 scheme.

[99] M. Neagoe, *Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în SMMIM, II-III, 1969-1970, p. 62-75.

[100] E. Bantea, *Ştefan cel Mare – comandant de oşti*, în MSŞIAR, IV, 1975-1976, nr. 1, p. 123-128.

[101] Al. Gh. Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii*, București, Editura Militară, 1982, 215 p.

[102] Gh. Romanescu, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, București, Editura Militară, 1976; idem, *Marile bătălii ale românilor*, București, E.S.P., 1982; idem, în *Istoria militară a poporului român*, II, București, Editura Militară, 1986, p. 363-366.

[103] S.A. Iosipescu – Al. V. Diță, în *Istoria militară a poporului român*, II, p. 360-363, 367-370.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

analizate, de asemenea, armata, armele şi cetăţile moldoveneşti din epoca ştefaniană. Astfel, la informaţiile conţinute de contribuţiile citate în notele nr. 95-103 se adaugă cele oferite de Edward Fischer[104], R.R. Rosetti[105], I. Focşăneanu – Gh. Diaconu[106], Anton Balotă[107] (despre *armata moldavă*), de R.R. Rosetti[108], Marcu Beza[109], Emil Vârtosu[110], Oliver Velescu[111], Cristian Vlădescu[112], Carol König[113] (despre *armamentul moldovenilor*), de R.R. Rosetti[114], C. Cihodaru[115], Lucian Chiţescu[116], Gh. Anghel[117] (despre *cetăţile ştefaniene*).

Bătăliile lui Ştefan cel Mare cu otomanii au fost analizate din diferite puncte de vedere (politic, militar, economic, strategico-tactic, topografic etc.) în istoriografia românească a ultimului secol. Astfel, despre lupta de la *Vaslui – Podul Înalt – Racova* s-au scris monografii şi studii care au prezentat cauzele, desfăşurarea şi urmările categoricei victorii moldoveneşti de la 10 ianuarie 1475. Amintitele contribuţii istoriografice au fost elaborate de Teodor Crivetz[118], Ilie Minea[119], R.R. Rosetti[120], C. Cihodaru[121], Al. Culici[122], V. Popovici[123], N.I. Antonovici[124], Radu Valentin[125], Al.I. Gonţa[126]. Cu ocazia

[104] Ed. Fischer, *Die Wehrmacht der Moldau zur Zeit Stephans des Grossen. Eine militärisch-historische Skizze*, în „Jahrbuck des Bukowinaer Landesmuseums", XIII-XIV, 1905-1906, Cernăuţi, p. 29-44.

[105] R.R. Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare, memoriul II: Organizarea armatei*, în AARMSI, s. III, t. IV, 1925, m. 9, p. 385-410.

[106] I. Focşăneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Acad. R.P.R., 1956, p. 113-168.

[107] A. Balotă, *Vitejii lui Ştefan cel Mare*, în SAI, 9, 1967, p. 43-64.

[108] R.R. Rosetti, *op. cit., memoriul I: Armamentul, loc. cit.*, p. 367-384.

[109] M. Beza, *Trei săbii moldoveneşti din vremea lui Ştefan cel Mare*, în AARMSLit, s. III, t. VII, m. 2, 1934, p. 37-39; idem, *Noui urme româneşti la Stambul*, în „Boabe de grâu. Revistă de cultură", V, 1934, nr. 7, p. 397-402; reeditare în idem, *Urme româneşti în Răsăritul Ortodox*, ed. a II-a, Bucureşti, 1937, p. 97-102.

[110] Emil Vârtosu, *Odoare româneşti la Stambul*, în BCMI, XXVIII, 1935, nr. 83, extras, p. 15-18.

[111] O. Velescu, *Wappen der Moldau an einer Kirchenburg in Sibenbürgen (Boian). Beiträge zur Geschichte der Moldauer Lehen*, în „Forsch. Volks. Landkunde", XI, 1968, nr. 2, Sibiu, p. 59-63.

[112] C. Vlădescu, *Tipuri de arme albe şi armuri la oştile române în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în SMMIM, 6, 1973, p. 58-66; idem, *Despre tipologia spadelor şi halebardelor moldovene în vremea lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Ştefan cel Mare – Vaslui – 1475*, Vaslui, 1975, p. 104-112.

[113] C. König, *Aspecte ale folosirii armelor de foc de către oştenii Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în vol. *Ştefan cel Mare – Vaslui – 1475*, Vaslui, 1975, p. 113-120.

[114] R.R. Rosetti, *op. cit., memoriul IV: Fortificaţii*, în AARMSI, s. III, t. VI, 1927, m. 2, p. 3-40.

[115] C. Cihodaru, *Refacerea cetăţilor şi curţilor domneşti în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 267-273.

[116] L. Chiţescu, *Cu privire la cetăţile Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, în RdI, 28, 1975, nr. 10, p. 1533-1546; SMMIM, 7-8, 1974-1975, p. 93-120 (fig.).

[117] Gh. Anghel, *Cetăţile medievale ale Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, în „Apulum", XVI, 1978, p. 239-259.

[118] T. Crivetz, *Bătălia de la Rahova din ianuar 1475*, cu o hartă anexă, Bucureşti, 1912, 40 p.+1 h.

[119] I. Minea, *Despre lupta de la Podul Înalt*, în CI, VIII-IX, 1932-1933, nr. 1, p. 220-221.

[120] R.R. Rosetti, *Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor de la Doljeşti, Vaslui şi Şcheia*, în AARMSI, s. III, t. XV, 1933-1934, m. 5, p. 107-115.

[121] C. Cihodaru, *Lupta de la Vaslui (10 ianuarie 1475)*, în revista „Învăţitorimea vasluiană", I, 1935, p. 457-465.

[122] Al. Culici, *Rahova. Bătălia de lângă Vaslui (10 ianuarie 1475)*, în „România militară", LXXV, 1938, nr. 2, extras, 26 p.; rezumat în BMMN, IV, 1940-1941, nr. 7-8, p. 84-87.

[123] V. Popovici, *Bătălia de la Rahova – Vaslui din ziua de 10 ianuarie 1475, câştigată de marele erou moldovean Ştefan cel Mare şi Sfânt asupra Semilunei*, Vaslui, 1939, 15 p.+1 pl.

[124] N.I. Antonovici, *O cruce pe locul luptei de la Vaslui*, în RIR, XI-XII, 1941-1942, p. 540-542.

[125] R. Valentin, *Bătălia de la Podul Înalt, 10 ianuarie 1475*, Bucureşti, Editura Albatros, 1972, 136 p. +figuri.

[126] Al.I. Gonţa, *Tactica şi strategia lui Ştefan cel Mare în bătălia de la Vaslui*, în RdI, 28, 1975, nr. 1, p. 51-66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împlinirii a 500 de ani de la marea victorie antiotomană de lângă Vaslui, a fost editat un volum comemorativ[127], ce a reunit diferite contribuţii tematice ale unor medievaţi români.

Campania sultanului Mehmed al II-lea împotriva Ţării Moldovei din 1476 a fost considerată o prelungire, o continuare a atacului otoman împotriva lui Ştefan din iarna 1474-1475. Ea a fost *astfel* analizată şi evaluată în contextul războiului antiotoman, dus de marele Ştefan, de către Savian Bădulescu[128], Andrei Rădulescu[129], R.R. Rosetti[130], M. Neagoe[131], Al. Gh. Savu[132], Gh. Romanescu[133], Mihail Guboglu[134], I. Cupşa[135]. Au fost particularizate expediţia otomană din 1476 şi lupta de la Războieni în cadrul conflictului global moldo-osman din timpul lui Ştefan cel Mare, în contribuţiile elaborate de Al. Culici[136], Tahsin Gemil[137], Nicolae Stoicescu[138], Ştefan Olteanu[139]. De asemenea, au fost redactate şi volume monografice comemorative[140]. N. Iorga[141], C. Rezachevici[142] şi Costin Feneşan[143] au prezentat percepţiile conflictelor moldo-otomane din 1475-1476 în cadrul lumii catolice vest-europene.

*

1484 a fost un alt *an crucial* al domniei lui Ştefan cel Mare. În acel an, un stat vecin a cucerit pentru prima dată şi a stăpânit peste trei secole teritorii moldave (Chilia şi Cetatea Albă). Capetele de pod otomane pe pământ moldav, stabilite în 1484 şi amplificate în 1538, au fost consecinţa implicării active şi energice a lui Ştefan în cruciada antiotomană târzie din secolul XV. De asemenea, au reprezentat urmarea concretă a confruntării moldo-otomane pentru stăpânirea litoralului nord-vest pontic, către sfârşitul aceluiaşi veac agitat şi tensionat.

---

[127] *** *Ştefan cel Mare – Vaslui – 1475*, Comunicări şi referate ştiinţifice, Vaslui, 1975.

[128] S. Bădulescu, *Racova şi Resboieni*, conferinţă ţinută la Cercul Militar din Târgovişte, Bucureşti, 1903, 50 p.+2 h.

[129] A. Rădulescu, *Luptele lui Ştefan cel Mare cu turcii în 1475 şi 1476*, lucrare făcută în 1904 în Seminarul de istorie română..., Bucureşti, 1908, 90 p.

[130] R.R. Rosetti, *Încercări critice asupra războaielor din anii 1475 şi 1476, dintre Ştefan cel Mare şi turci*, 1914, 44 p.

[131] M. Neagoe, *Mari bătălii din istoria lumii*, vol. I, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1973, p. 222-245.

[132] Al. Gh. Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii*, Bucureşti, Editura Militară, 1982, 215 p.

[133] Gh. Romanescu, *Mari bătălii ale românilor*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1982, p. 89-95.

[134] M. Guboglu, *Fatih'in Ştefan cel Mare üzerinde iki Boğdan seferi (1474-1476)/(Doua expeditii militare moldoveneşti ale Cuceritorului împotriva lui Ştefan cel Mare, 1474-1476)*, în „Belletin", XVII. Cilt, 1983, Ankara, p. 139-194+anexe.

[135] I. Cupşa, în *Istoria militară a poporului român*, II, Bucureşti, 1986, p. 311-332.

[136] Al. Culici, *Campania din 1476 contra Moldovei. Ştefan cel Mare şi Mahomed II. Bătălia de la Valea Albă-Războieni*, în „România militară", LXXV, 1938, nr. 3/martie, p. 69-93; extras, 27 p.

[137] T. Gemil, *Două documente tătăreşti referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova*, în AIIAI, V, 1968, p. 185-194; idem, *Fetih-nāme a sultanului Mehmed al II-lea privind campania din 1476 ?mpotriva Moldovei*, în RA, 59, 1982, nr. 3, p. 252-258.

[138] N. Stoicescu, *Două războaie cu pronunţat caracter popular: 1462 şi 1476*, în vol. *România şi tradiţiile luptei armate a întregului popor*, Bucureşti, Editura Militară, 1972, p. 58-64.

[139] Şt. Olteanu, *Lupta de la Valea Albă*, Bucureşti, 1976.

[140] *** *Resboieni, 26 iulie 1476. De la Resboieni*, Galaţi, 1899, 36 p.; *** *Războieni. 500 de ani de la campania din 1476*, monografie şi culegere de texte, Bucureşti, D.G.A.S., 1977, 352 p.

[141] N. Iorga, *Une nouvelle source sur les campagnes de Mahomet II contre Etienne le Grand, prince de Moldavie*, în RHSEE, XI, 1934, n-os 10-13/Octobre-Décembre, p. 341-342.

[142] C. Rezachevici, *Ecouri occidentale târzii ale bătăliilor lui Ştefan cel Mare de lângă Vaslui şi Valea Albă-Războieni*, în RdI, 28, nr. 1, p. 67-71.

[143] C. Feneşan, *Yorg von Nürnberg – o restituire necesară pentru istoria luptelor lui Ştefan cel Mare cu Imperiul Otoman (1475-1476)*, în RA, 59, 1982, nr. 3, p. 285-288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. Iorga a întreprins primele corectări sistematice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe în evul mediu, conturând primul tablou de ansamblu al celor două cetăți sub stăpânire otomană[144]. Mihnea Berindei[145] a prezentat interesele politice, militare, comerciale, ideologice otomane pe ţărmul nord-vest pontic şi cauzele atacului şi cuceririi celor două debuşee moldave în 1484. Nicoară Beldiceanu a fost cel mai temeinic cercetător turcolog al istoriei otomane a celor „doi plămâni ai Ţării Moldovei". Astfel, el a stabilit contextul internațional, cauzele, pregătirile militare şi desfăşurarea campaniei sultanale antimoldave din 1484, finalizată cu ocuparea celor două cetăți-porturi[146]. Introducând în istoriografia turcologică conceptele istorice „Moldova otomană" şi „Moldova ponto-dunăreană otomană", N. Beldiceanu a prezentat, singur sau în colaborare, evoluția Chiliei şi Cetății Albe sub steagul Semilunii la sfârşitul secolului XV şi în primele două decenii ale celui următor[147]. Maria-Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru a conturat liniile generale ale evoluției cetății şi târgului Chilia otomane între secolele XV-XVIII[148].

Izvoare istorice străine referitoare la cucerirea celor două cetăți de către otomani au introdus în circuitul istoriografic Andrei Antalffy[149] şi Ionel Cândea[150]. Noi şi interesante contribuții referitoare la Chilia şi Cetatea Albă otomane a elaborat I. Chirtoagă. După ce a prezentat cucerirea cetăților de către otomani[151], evoluția demografică[152] şi sistemul proprietății agrare[153] în Moldova otomană, amintitul istoric a alcătuit medalioane despre Chilia[154] şi Cetatea Albă[155] şi a redactat sinteze referitoare la Moldova ponto-dunăreană osmană de la sfârşitul secolului XV până în primele decenii ale secolului XIX[156]. Igor Bercu a prezentat sintetic primul pas al penetrației otomane în

[144] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii albe*, Bucureşti, 1899, 419 p.+6 pl.

[145] M. Berindei, *L'Empire ottoman et la „route moldave" avant le conquête de Chilia et de la Cetatea Alba (1484)*, în RRH, 30, 1991, n-os. 3-4, p. 161-188.

[146] N. Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în RER, V-VI/1957-1958, 1960, p. 67-77; idem, *1484. Osmanli seferi hazırlıkları ve kronolojisi (Preparativele şi cronologia companiei otomane din 1484)*, în „Belleten", XLVII, 86, Ankara, 1984, p. 587-598; idem, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Alba par Bayazid II*, în SOF, XXIII, 1964, p. 36-90.

[147] N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea-Albă a travers les documents ottomans*, în REI, t. XXXV/2, 1968, p. 215-262; idem, *La Moldavie ottomane à la fin du XV-e siècle et au début du XVI-e siècle*, în REI, t. XXXVI/2, 1969, p. 239-266+2 pl.+1 h; idem, Irène Beldiceanu-Steinherr, *Déportation et pêche à Kilia entre 1484 et 1508*, în BSOAS, t. XXXVIII, part 1, 1975, p. 40-54+1 pl.+1 h.; idem, M. Cazacu, J-L. Bacque-Gramont, *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520*, în BSOAS, XLV, part 1, 1982, p. 48-66.

[148] M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Date asupra cetăţii şi oraşului Chilia sub stăpânirea otomană (sec. XV-XVII)*, în „Peuce", VI, 1977, Tulcea.

[149] A. Antalffy, *Două documente din Biblioteca Egipteană din Cairo despre cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe în 1484*, în RI, XX, 1934, nr. 1-3/Ianuarie-Martie, p. 33-42.

[150] I. Cândea, *Cucerirea Cetăţii Albe de către turci la 1484 într-un izvor italian mai puţin cunoscut*, în SMIM, 17, 1999, p. 27-31.

[151] I. Chirtoagă, *Căderea Chiliei şi Cetăţii Albe la 1484. Unele precizări*, în „Cugetul", II, 1992, nr. 2, Chişinău, p. 40-50.

[152] Idem, *Populaţia din sud-estul interfluviului Nistru-Prut sub dominaţia otomană (1484-1595)*, în RIMold, IV, 1992, p. 12-21.

[153] Idem, *Forme de proprietate feudală pe pământurile Chiliei, Akkermanului şi ale Benderului (1484 – anii '60 ai secolului al XVI-lea)*, în RIMold, II, 1991, p. 28-38.

[154] Idem, *Chilia*, în „Destin românesc. Revistă de istorie şi cultură", I, 1994, nr. 2, Chişinău, p. 137-147.

[155] Idem, *Cetatea Albă*, în „Destin românesc. Revistă de istorie şi cultură", I, 1994, nr. 1, p. 110-118.

[156] Idem, *Iug Dnestrovsko-Prutskogo mejdurecia pod osmanskom vladîcestiom (1484-1595) – (Sudul regiunii Nistru-Prut sub stăpânire otomană, 1484-1595)*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1992, 106 p.; idem, *Din istoria Moldovei de sud-est şi diferitele semnificaţii teritoriale ale noţiunii Bugeac,* în RI, s.n., VI, 1995, nr. 7-8, p. 633-651; idem, *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii '30 ai secolului XIX*, Chişinău, Editura Museum, 1999, 236 p.; idem, *Sud-estul Moldovei şi stânga Nistrului (1484-1699). Expansiunea şi dominaţia turco-tătară*, Bucureşti, Editura F.C.R., 1999, 208 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sudul Țării Moldovei[157], iar Eugen Denize a asociat acest episod cu debutul „problemei Basarabiei“ ca litigiu moldo-otoman în cadrul antagonismului Creştinism-Islamism în Europa Centrală ponto-danubiană[158].

Confruntările militare moldo-otomane din perioada 1484-1486, cauzate de ocuparea Chiliei şi Cetății Albe de către armata sultanului Bāyezîd II, au fost analizate de R.R. Rosetti[159], Al. Savu[160], Gh. Romanescu[161], S. Iosipescu[162], I. Cupşa[163]. Informații generale despre războiul moldo-otoman din 1470/1473-1486 au oferit în sintezele lor de istorie militară N. Iorga[164] şi R.R. Rosetti[165]. Luptele purtate de Ştefan cel Mare, sprijinit de boierii şi vitejii săi, împotriva tătarilor năvălitori au fost prezentate de P. Georgian[166] şi Virginia Vasiliu[167].

*

Războiul antiotoman desfăşurat de Ştefan cel Mare a avut o evoluție sinuoasă: confruntările militare au alternat cu perioade de relativă acalmie, victoriile au fost urmate de înfrângeri, intervențiile militare ştefaniene la sud de Milcov-Siret au provocat invazii otomane până sub zidurile cetății Suceava, stării de război i-a urmat încheierea păcii. Această alternanță flux-reflux, succesivă pendulare a Țării Moldovei din timpul lui Ştefan cel Mare între *Dār ül-'ahd* („Casa înțelegerii, legământului, jurământului“) şi *Dār ül-harb* („Casa războiului“) a focalizat interesul istoricilor români, turcologi sau nespecialişti în domeniu. Mihai Maxim[168], Ion Matei[169] şi Viorel Panaite[170] au prezentat prevederile dreptului islamic de rit *hanefît*, preluate şi aplicate de otomani, referitoare la binomul „pace-război“ în cadrul relațiilor otomano-române (moldave) în evul mediu. În

[157] I. Bercu, *Cucerirea Chiliei şi Cetății Albe de către otomani*, în vol. *Omagiu lui Vladimir Potlog şi Constantin Drachenberg la 70 de ani*, Chişinău, 1997, p. 108-122.

[158] E. Denize, *Începuturile problemei Basarabiei. Ştefan cel Mare*, în SMIM, 16, 1998, p. 31-47.

[159] R.R. Rosetti, *Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor de la Doljeşti, Vaslui şi Şcheia*, în AARMSI, s. III, t. XV, 1933-1934, m. 5, p. 107-115.

[160] Al. Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii*, 1982, *passim.*

[161] Gh. Romanescu, *Marile bătălii din istoria românilor*, p. 94.

[162] S. Iosipescu, *Şcheia în şirul biruințelor lui Ştefan cel Mare. 500 de ani de la bătălia din 6 martie 1486,* în LÎP, 1986, nr. 1, Bucureşti, p. 15, 64.

[163] I. Cupşa, în *Istoria militară a poporului român*, p. 337-341.

[164] Vezi *supra*, nota nr. 95.

[165] Vezi *supra*, nota nr. 96.

[166] P. Georgian, *Tătarii în Țările Româneşti. III. Invaziile tătare în veacul al XV-lea şi în prima jumătate a veacului al XVI-lea*, în CvL, LVIII, 1926, nr. 4, iulie-august, Bucureşti, p. 590-610.

[167] V. Vasiliu, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Etienne le Grand*, în RHSEE, VIII, n-os 7-9, p. 188-191.

[168] Mihai Maxim, *Cu privire la statutul de **'ahd** al Țărilor Române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, în RdI, 39, 1986, nr. 6, p. 523-534; idem, *Țările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, cu o prefață de prof. Halil Inalcik, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, 299 p.; idem, V. Panaite, *Pax Ottomanica et les Pays Roumains*, în AUB, 35, 1986, p. 11-18; 36, 1987, p. 94-99.

[169] I. Matei, *Regimul juridic al relațiilor internaționale. Raporturile juridice cu Imperiul otoman. Statutul autonom al Țărilor Române*, în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, responsabil de volum: prof. Vladimir Hanga, Bucureşti, Editura Acad. R.S.R., 1980, p. 462-468.

[170] V. Panaite, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina djihadului*, în AIIAI, XXII, 1985, nr. 2, p. 707-718; XXIII, 1986, nr. 1, p. 409-419; idem, *Considerații privind legea păcii în Islamul medieval*, în AIIAI, XXIV, 1987, nr. 2, p. 567-586; XXV, 1988, nr. 2, p. 397-413; XXVI, 1989, p. 481-499; idem, *Some remarks on the romanian-ottoman peace settlements of the 15th century*, în TR, III, 1994, nr. 1, Cluj, p. 22-36; idem, *Pace, război şi comerț în Islam. Țările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, Bucureşti, Editura All, 1997, p. 22-276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paralel cu prezentarea cadrului juridic amintit, C. Giurescu[171], N. Beldiceanu[172], M. Maxim[173], V. Panaite[174], Ş. Papacostea[175], Şt.S. Gorovei[176], C. Şerban[177] au analizat statutul de *'ahd* al Țărilor Române în relațiile cu Imperiul otoman, „tratatele de pace" (*'ahdnāme* = „carte de legământ, de jurământ") încheiate între otomani şi români/moldoveni şi urmările concrete ale aplicării acestora. Chiar dacă la începutul secolului trecut C. Giurescu[178] a negat existența „tratatelor de pace" otomano-moldovene, introducerea în circuitul istoriografic a noi izvoare istorice tematice a permis istoricilor români anterior amintiți să susțină după 1940 existența reală a controversatelor acte juridice, politice, militare etc. acordate de Poarta Otomană.

Istoricii români au încercat să stabilească anii în care lui Ştefan cel Mare i s-au acordat *'ahdnāme*-le de către sultanii otomani Mehmed al II-lea şi Bāyezîd al II-lea. Aurel Decei a descoperit la Istanbul copia unei *sulhnāme* („scrisoare de pace") acordată de Mehmed al II-lea lui Ştefan în „1479", după propria-i datare. Dar turcologul român nu a exclus posibilitatea emiterii acelui act în intervalul 1479-1481[179]. Documentul otoman descoperit şi valorificat de A. Decei a fost o dovadă incontestabilă a existenței „tratatelor de pace" otomano-moldave în evul mediu. Nicolae Grigoraş a respins datarea *sulhnāme*-lei propusă de A. Decei, susținând, eronat, că amintitul act a fost emis după 6 martie 1486[180]. Bogdan Murgescu a reanalizat caracterul şi nivelul relațiilor otomano-moldave de la sfârşitul domniei sultanului cuceritor, concluzionând că *sulhnāme*-aua acordată de Mehmed al II-lea datează din primăvara anului 1480. O nouă *'ahdnāme* ar fi primit Ştefan de la Bāyezîd al II-lea în octombrie-noiembrie 1481[181].

După cucerirea Chiliei şi Cetății Albe (1484) şi confruntările militare din 1484-1486, relațiile otomano-moldave s-au normalizat, sultanul Bāyezîd al II-lea acordând o *'ahdnāme* lui Ştefan al Țării Moldovei. Şt. S. Gorovei[182], T. Gemil[183], Nagy

[171] C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*, București, 1908, 65 p.; ediția a II-a în idem, *Studii de istorie*, antologie, îngrijire de ediție şi introducere de Dinu C. Giurescu, București, Editura Eminescu, 1993, p. 471-504.

[172] N. Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicei lui Peçevi*, în B., V, 1942, nr. 1, București, p. 393-407.

[173] M. Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane – „Capitulațiile"*, în AI, XXVIII, 1982, nr. 6, p. 34-68; idem, *Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovei şi Țării Românești cu Poarta Otomană*, în RdI, 40, 1987, nr. 2, p. 157-172; idem; *Sur la question des „ahidnāme" octroyés par les sultans ottomans aux princes de la Moldavie et de la Valachie*, în TR, III, 1994, nr. 1, p. 3-14; idem, *Țările Române şi Înalta Poartă,* 1994, p. 197-261.

[174] V. Panaite, *Câteva observații privind reglementările de pace româno-otomane în secolul XV*, în vol. *Românii în istoria universală*, vol. III/1, 1988, Iaşi, p. 469-492; idem, *Pace, război şi comerț în Islam*, 1997, p. 279-424.

[175] Ş. Papacostea, *Tratatele Țării Românești şi Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV-XVI: ficțiune politică şi realitate istorică*, în vol. *Stat, societate, națiune*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 93-106.

[176] Şt. S. Gorovei, *Moldova în „Casa păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în AIIAI, XVII, 1980, p. 629-667; idem, *Câteva însemnări pentru istoria relațiilor româno-otomane în veacurile XV-XVI*, în vol. *Românii în istoria universală*, I, 1986, Iaşi, p. 31-41.

[177] C. Şerban, *L'idée de paix reflétés dans les „traites" conclus entre l'Empire Ottoman et la Valachie et la Moldavie aux XIV-XVII siècles*, în „XI. Türk Tarih Kongresi", 1991, Ankara, Ayrıbasım, 1994, p. 2535-2542.

[178] C. Giurescu, *op. cit.*, 1908, p. 31,65; 1993, p. 482, 487, 504.

[179] A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnāme – ?ncheiat ?ntre sultanul Mehmed II şi Ştefan cel Mare la 1479*, în RIR, XV, 1945, fasc. 4, p. 465-494; reeditare în idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978, p. 118-139.

[180] N. Grigoraş, *A existat un tratat de pace între Mehmed II şi Ştefan cel Mare?*, Iaşi, 1948, 25 p.

[181] B. Murgescu, *O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481?*, în SAI, 51-52, 1985, p. 268-274.

[182] Şt. S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte*, în RdI, 35, 1982, nr. 7, p. 807-821; varianta franceză: *La paix moldo-ottomane de 1486 (Quelques observations en marge de textes)*, în RRH, 21, 1982, n-os 3-4, p. 405-422.

[183] T. Gemil, *Observații referitoare la încheierea păcii şi stabilirea hotarului dintre Moldova şi Imperiul otoman (1486)*, în RA, anul LX, vol. XLV, 1983, nr. 2, p. 117-128; idem, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire ottoman (1486) et la délimitation de leur frontière*, în RRH, 22, 1983, no. 3, p. 225-239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pienaru[184] au datat-o în 1486. Inițial, Șt. S. Gorovei a optat pentru anul 1489[185]. N. Beldiceanu a plasat amintita „carte de legământ" în intervalul 1487-martie 1489[186], iar N.A. Constantinescu a susținut că pacea moldo-otomană s-a încheiat în 1489[187], preluând datarea propusă de C. Giurescu[188]. Gh. Zagoritz a concluzionat că sultanul i-a acordat lui Ştefan un *hatt-i şerif* („scriere ilustră, sultanală") în iulie 1497, cu drepturi şi obligații reciproce, împrejurări în care s-a stabilit suzeranitatea efectivă otomană asupra Țării Moldovei[189]. M.A. Mehmed a datat *'ahdnāme*-lele acordate de otomani lui Ştefan cel Mare în 1457 (reînnoirea actului din 9 iunie 1456), 1479-1481 şi 1487[190]. M. Maxim a reluat studiul problemei poziției Țărilor Române în *Dār ül-'ahd* în evul mediu şi a actelor otomane aferente acesteia, precizând că sultanii i-au acordat lui Ştefan *'ahdnāme*-le în 1457, martie-mai 1480 şi 1486, datările rămânând deschise unor eventuale corecții[191].

Obligația anuală financiară asumată de Țara Moldovei prin *'ahdnāme*-lele acordate de sultanii otomani conducătorilor ei începând cu 1456 a fost *harāç*-ul sau tributul. Istoricii care au studiat această problemă au încercat să lămurească cauzele instituirii şi caracterul politico-juridic al *harāç*-ului moldav, evoluția cuantumului acestuia şi relația dintre evenimentele politico-militaro-financiare din Europa central-sudică şi sinuozitățile valorii reale a amintitei obligații în a doua jumătate a secolului XV. Astfel, C. Giurescu[192], N.A. Constantinescu[193] şi Gh. Zagoritz[194] au considerat că tributul plătit de Petru Aron în 1456 şi de Ştefan cel Mare în următoarea jumătate de secol, cu excepția anilor confruntărilor militare moldo-otomane, a reprezentat răscumpărarea păcii de la sultan, nu semnul suzeranității efective otomane asupra Țării Moldovei.

Turcologul german Franz Babinger, care a desfăşurat o activitate didactico-ştiințifică în România în perioada 1935-1943, a opinat că Petru Aron a plătit „primul bir către sultan" în septembrie 1455, în valoare de 2.000 ducați-aur[195]. Aurel Golimas[196] şi A. Decei[197] au respins această aserțiune, precizând că evenimentul s-a produs în mai-iunie 1456. P.P. Panaitescu[198] a reanalizat izvoarele istorice referitoare la amintita problemă a începutului relațiilor moldo-otomane, concluzionând că plata primului *harāç* al Țării Moldovei s-a făcut în mai şi începutul lui iunie 1456. Tânărul Ştefan a moştenit această obligație financiară, achitând-o regulat până la declanşarea războiului său

[184] N. Pienaru, *Tratatul de pace moldo-otoman (1486)*, în vol. *Național şi universal în istoria românilor. Profesorului Şerban Papacostea*, Bucureşti, 1978, p. 264-303.

[185] Şt. S. Gorovei, *Autour de la paix moldo-turque de 1489*, în RRH, 13, 1974, no. 3, p. 535-544.

[186] N. Beldiceanu, *Problema tratatelor*, 1942, p. 394-395.

[187] N.A. Constantinescu, *Începuturile şi stabilirea suzeranității turceşti în Moldova,* Bucureşti, 1914, p. 35-64.

[188] C. Giurescu, *op. cit.*, 1908, p. 63; 1993, p. 503.

[189] Gh. Zagoritz, *Stabilirea suzeranității turceşti în Moldova. Cu argumente că prima capitulație atribuită lui Bogdan III a fost făcută de Ştefan cel Mare în 1497*, în CvL, an XLVIII, 1914, nr. 7-8, Bucureşti, extras, p. 9-21.

[190] M.A. Mehmed, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătatea a veacului al XV-lea*, în SRdI, 13, 1960, nr. 5, p. 167-168, 173-177.

[191] M. Maxim, *Țările Române şi Înalta Poartă*, 1994, p. 93-95.

[192] C. Giurescu, *op. cit.,* 1993, p. 499-502.

[193] N. Constantinescu, *op. cit.,* p. 20-23.v

[194] Gh. Zagoritz, *op. cit.*, p. 6-11.

[195] Fr. Babinger, *Cel dintâi bir al Moldovei către sultan*, Cu două planşe, în vol. *Fraților Alexandru şi Ion I. Lepădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani. XIV. IX. MCMXXXVI*, Bucureşti, 1936, p. 29-37.

[196] A. Golimas, *Sensul închinării de la Vaslui a lui Petru Vodă Aron. Din legăturile de dregat ale Moldovei cu Poarta Otomană*, în „Cuget Moldovenesc", nr. 9-12/Septembrie-Decembrie, 1940, p. 4-7.

[197] A. Decei, *Tratatul de pace – sulhnāme*, 1945, p. 465-466.

[198] P.P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor*, 1952, p. 191.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

antiotoman. Utilizând izvoare istorice central şi vest-europene, M. Berza[199] a stabilit evoluția valorii tributului Țării Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare. Pe de altă parte, M.A. Mehmed[200] şi M. Guboglu[201] au studiat izvoare istorice otomane cu informații inedite despre *harāç*-ul plătit de Ştefan, fixând următoarea evoluția valorică: în 1457 – 2.000 florini; ante 885 H. (13.III.1480) – 3.000-5.000 (?) florini; în 885 H. (13.III.1480-1.III.1481) – 6.000 florini; la 31.X.1481 – de la 6.000 la 5.000 florini; până în 1512/1514 – 5.000 florini.

*

Pacea otomano-moldavă din *1486* a fost respectată, în general, de ambele părți timp de aproape două decenii, până la moartea lui Ştefan cel Mare (1504). E. Denize a evidențiat faptul că marele voievod moldav a continuat să promoveze, în perioada amintită anterior, semioficial, în relațiile cu statele creştine, interesele fundamentale ale țării sale: îndepărtarea pericolului otoman şi recuperarea Chiliei şi Cetății Albe. Conflictele militare minore moldo-otomane din 1492, 1493, 1499 nu au degenerat, totuşi, într-un nou război cu sultanul Bāyezîd al II-lea[202]. O ultimă încercare de angajare diplomatico-militară activă a lui Ştefan în frontul şi războiul creştin antiotoman s-a derulat în perioada 1499-1503, în contextul conflictului otomano-venețian. Odată cu încheierea păcii otomano-ungare (22.II.1503) şi otomano-venețiene (22.V.1503) Ştefan a înțeles că Imperiul otoman a devenit cel mai puternic stat din zona balcano-pontică, că el nu mai putea lupta singur împotriva otomanilor şi nu reuşea recuperarea cu eforturi proprii a Chiliei şi Cetății Albe, că menținerea relațiilor paşnice cu sultanul rămânea soluția optimă pentru țara sa[203]. N. Beldiceanu şi colaboratorii săi au studiat organizarea militară, administrativă, juridică, religioasă şi evoluția complexă a Moldovei otomane ponto-dunărene în deceniile de la sfârşitul secolului XV şi de la începutul celui următor[204]. Şt. S. Gorovei a subliniat rolul jucat de logofătul Ioan Tăutul în promovarea relațiilor paşnice moldo-otomane din ultima parte a domniei marelui Ştefan[205].

*

Fiul lui Ştefan cel Mare, marele voievod şi domn Bogdan al III-lea (1504-1517), a moştenit relații paşnice cu otomanii, pe care le-a conservat pe durata întregii sale domnii. Caracterul, derularea şi urmările politicii pacifiste promovată de Bogdan, în prelungirea atitudinii identice a tatălui său față de Istanbul, la sfârşitul domniei, în relațiile cu sultanii Bāyezîd al II-lea şi Selîm I au fost analizate de Iulian Marinescu[206],

[199] M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Țării Româneşti în secolele XV-XIX*, în SMIM, II, 1957, p. 8-11.

[200] M.A. Mehmed, *Un document turc concernant la kharatch de la Moldavie et de la Valachie du XV-e au XVI-e siècles*, în RESEE, V, 1967, n-os 1-2, p. 265-274.

[201] M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au XVI-e siècle d'après les sources turques*, în REI, XXXVII, 1969, no. 1, Paris, p. 50-65.

[202] E. Denize, *Aspecte noi cu privire la politica externă a lui Ştefan cel Mare în ultima parte a domniei (1490-1504)*, în SMIM, XI, 1992, p. 95-108.

[203] Idem, *Ştefan cel Mare şi războiul otomano-venețian din 1499-1503*, în RdI, 41, 1988, nr. 10, p. 977-991.

[204] N. Beldiceanu, *Ştiri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1486-1520)*, în AIIX, XXIX, 1992, p. 85-117; vezi şi contribuțiile citate *supra*, nota nr. 147.

[205] Şt. S. Gorovei, *Ioan Tăutul logofătul*, în MI, 27, 1993, nr. 9, p. 49-55.

[206] I. Marinescu, *Bogdan al III-lea cel Orb (1504-1517)*, Bucureşti, Editura Carol Göbl, 1910.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

M. Neagoe[207], T. Gemil[208], Marcel-Dumitru Ciucă[209], Petrică Dumitrache[210]. Este foarte probabil ca, în conformitate cu doctrina dreptului islamic *harafî* al popoarelor, practicată de otomani, Bogdan al III-lea să fi primit *'ahdnāme*-le sau *sulhnāme*-le de la sultanii anterior amintiți în 1504 și, respectiv, 1512.

Receptarea personalității lui Ștefan cel Mare în posteritate (secolele XVI-XX) este la fel de importantă precum însăși domnia sa semicentenară în Țara Moldovei. Reflectările și ecourile gândurilor, atitudinilor și faptelor marelui voievod, devenit el însuși o *instituție folclorică medievală românească*, în tradiția populară autohtonă au fost adunate și publicate de Simion Florea Marian[211], Teodor A. Bogdan[212], Tudor Pamfile[213], Simion Teodorescu-Kirileanu[214], Simion Hârnea[215], Nicolae Cojocaru[216], Pimen Suceveanul – Virgil Cândea[217]. I.D. Lăudat[218] și Nicolae Cojocaru[219] au analizat izvoarele istorice folclorice amintite anterior și impactul lor asupra literaturii culte românești din secolele XVII-XX. Anton Balotă[220] a prezentat reflectarea personalității lui Ștefan în literatura cronistică internă a epocii sale. Subiectele și factologia povestirilor, legendelor, baladelor, cântecelor, „cuvintelor" etc. populare cu Ștefan (copil, matur sau bătrân) erou principal sunt centrate majoritar pe atitudinea și politica antiislamice (antitătară și antiotomană) ale viteazului voievod. Urmările concrete (victorii militare, fapte vitejești, construcții religioase, militare, civile, diferite locuri legate de acestea etc.) ale poziției consecvent antiislamice a lui Ștefan au constituit, de asemenea, subiecte ale amintitelor creații epice.

Floarea Rariște[221], Mircea Voiculescu – Leon Șimanschi[222], Șt. Ștefănescu[223] au precizat locul inconfundabil, intangibil, al lui Ștefan cel Mare în conștiința românească și europeană a epocii sale și a veacurilor următoare. O formă de manifestare a conștiinței publice ștefaniene a reprezentat-o statuile, busturile, plăcile și crucile comemorative, piețele, străzile, cartierele, parcurile etc. ridicate/dezvelite/denumite astfel pentru

[207] M. Neagoe, *Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul Otoman (înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512)*, în SRdI, XVII, 1964, nr. 2, p. 311-322.

[208] T. Gemil, *Din relațiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea (pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul)*, în AIIAI, IX, 1972, p. 133-144+facs.

[209] M.-D. Ciucă, *Din relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea*, în RdI, XXXI, 1978, nr. 7, p. 1253-1263.

[210] P. Dumitrache, *Politica externă a lui Bogdan al III-lea (1504-1517)*, în AIIX, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 74-77.

[211] S.F. Marian, *Tradiții populare române din Bucovina*, București, 1895.

[212] T.A. Bogdan, *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde ș.a. culese din gura poporului*, Brașov, 1904, 72 p.

[213] T. Pamfile, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare,* Chișinău, 1919.

[214] S. Teodorescu-Kirileanu, *Ștefan Vodă cel Mare și Sfânt. Istorisiri și cântece populare strânse la un loc*, ediția a III-a, Mănăstirea Neamțu, 1924, VIII+360 p.

[215] S. Hârnea, *Povestea Vrancei. Legende, povestiri și note istorice*, Focșani, 1926.

[216] N. Cojocaru, *Ștefan cel Mare și Sfânt. Legenda*, București, Editura Editis, 1992.

[217] *Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504-2004. Portret în legendă*, cuvânt înainte de Î.P.S. Pimen Suceveanul, argument de Virgil Cândea, Sfânta Mănăstirea Putna, Suceava, Editura Mușatinii, 2003, 250 p.

[218] I.D. Lăudat, *Ștefan cel Mare în tradiția populară și în conștiința scriitorilor noștri*, în MMS, 58, 1982, nr. 3-4, p. 266-300.

[219] N. Cojocaru, *Ștefan cel Mare în tradiția populară românească (secolele XVI-XIX)*, în REF, 34, 1989, nr. 3, p. 257-260.

[220] A. Balotă, *La littérature slavo-roumaine à l'époque d'Etienne le Grand*, în Rsl, IX, 1967, București, p. 43-64.

[221] Floarea Rariște, *Ștefan cel Mare în concepția și imaginația poporului*, în „Steaua", VIII, 1957, nr. 5, p. 18-27.

[222] M. Voiculescu, L. Șimanschi, *Ștefan cel Mare în conștiința europeană*, în MI, 21, 1987, nr. 9, p. 4-6.

[223] Șt. Ștefănescu, *Ștefan cel Mare în conștiința europeană și a poporului român*, în MSȘIAR, 21, 1996, p. 25-32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pomenirea marelui voievod, unele prezentate de Nicolae Grigoraş[224] sau de Virgiliu Z. Teodorescu[225].

Politica religioasă bisericească-monahală, cu finalităţi arhitectonice-comemorative ale episoadelor şi eroilor războiului său antiotoman, asumată şi înfăptuită de Vladimir Mironescu[226], Gh. Balş[227], Paul Henry[228], Ştefan Balş[229], Radu Mazilu[230], iar construcţiile şi obiectele realizate au fost catalogate tematic[231]. Stelian Porcescu[232] a prezentat celebrul *Tetraevangheliar* de la Humor, pe care Ştefan l-a dăruit amintitei mănăstiri în chiar anul (*1473*) începerii războiului său antiotoman. Ion Solcanu[233] a analizat reprezentarea luptei antiotomane condusă de viteazul voievod în pictura murală a edificiilor religioase din nordul Ţării Moldovei.

Biserica Ortodoxă Română a oficializat în 1992 o realitate *de facto* conştientizată de români încă de la moartea ilustrului voievod: includerea lui Ştefan cel Mare în rândul sfinţilor români apărători ai credinţei creştin-ortodoxe şi ai independenţei Ţării Moldovei în faţa ameninţării islamice, cu sărbătorirea la 2 Iulie în fiecare an. Astfel, posteritatea religioasă a fost recunoscătoare şi generoasă cu Ştefan cel Mare, realitate obiectivă subliniată de Pimen Suceveanul[234], Nestor Vornicescu[235] sau Vasile M. Demciuc[236].

*

Bibliografia istorică ştefaniană se va îmbogăţi, indubitabil, în perioada 2004-2007, ani aniversari cu o importanţă capitală pentru posteritatea marelui voievod şi domn, cu noi contribuţii istoriografice, care vor constitui tot atâtea solide trepte către *Monografia Ştefan cel Mare şi Sfânt*. Pe lângă resistematizarea informaţiilor istorice existente în circuitul istoriografic, măsură necesară şi obligatorie la început de secol şi mileniu, se impune abordarea *sine ira et studio* a aspectelor puţin cunoscute sau controversate ale domniei lui Ştefan. Această cerinţă nu trebuie să degenereze în *demitizare* sau *remitizare*, ci să se finalizeze în contribuţii istoriografice care să prezinte *Omul şi Epoca Ştefan cel Mare* aşa cum au fost, cu luminile şi umbrele lor. Şi, mai ales, să nu se politizeze, pe de o parte, să nu se bagatelizeze, pe de altă parte, discursul istoriografic şi comemorarea marelui voievod şi domn al Ţării Moldovei din 2004.

---

[224] N. Grigoraş, *Statuia lui Ştefan cel Mare din Iaşi*, în CI, III, 1972, p. 281-308.

[225] V.Z. Teodorescu, *Simboluri de for public dedicate cinstirii lui Ştefan cel Mare*, în RA, 70, 1993, nr. 3, p. 281-290.

[226] Vl. Mironescu, *Mănăstirile şi bisericile întemeiate de Ştefan cel Mare Voievod, domn al Ţării Moldovei (1457-1504), cercetate şi rânduite în mod cronologic*, Cernăuţi, 1908, 30 p.+1h.

[227] Gh. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare.* Cu un rezumat în limba franceză, Bucureşti, 1926, 331 p. (volum din BCMI, XVIII, 1925).

[228] P. Henry, *Monumentele din Moldova de Nord. De la origini până la sfârşitul secolului al XVI-lea. Contribuţie la studiul civilizaţiei moldave,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1984, p. 62-132.

[229] Şt. Balş, *Restaurarea bisericii din Războieni*, în MMS, 52, 1976, nr. 7-8, p. 546-549.

[230] R. Mazilu, *1478-1488. Deceniul de aur al ctitoriilor drept-credinciosului voievod Ştefan cel Mare şi Sfânt*, în CI, II, 1993, nr. 11-12, p. 13.

[231] *** *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare,* redactat sub conducerea lui M. Berza, Bucureşti, Editura Acad. R.P.R., 1958, 515 p.

[232] Şt. Porcescu, *Tetraevangheliarul de la Humor (1473) cu portretul lui Ştefan cel Mare. Un secol de la prezentarea sa la Academia Română (1881-1981)*, în MMS, 57, 1981, nr. 7-9, p. 498-529.

[233] I. Solcanu, *Reflectarea luptei pentru independenţă în pictura murală din nordul Moldovei (noi contribuţii)*, în „Suceava", VI-VII, 1979-1980, p. 279-286.

[234] Pimen Suceveanul, *Sfinţi în istoria românilor. Binecredinciosul voievod Ştefan al Moldovei. „Cuviosul părintele nostru Daniil Sihastrul"*, în MI, 26, 1992, nr. 6, p. 6-9.

[235] N. Vornicescu, *Ştefan cel Mare şi Sfânt, erou al creştinătăţii şi civilizaţiei*, în MI, 28, 1994, nr. 7, p. 3-7.

[236] V.M. Demciuc, *Binecredinciosul domn şi apărătorul dreptei credinţe – Ştefan cel Mare şi Sfânt*, în „Suceava", 22-23, 1995-1996, p. 255-270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MOLDAVIAN-OTTOMAN RELATIONS DURING THE AGE OF STEPHEN THE GREAT IN ROMANIAN HISTORIOGRAPHY (Summary)

Romanian historiography referring to Stephen the Great is directly proportional to the plans, deeds, accomplishments and posterity of the great voivode and ruler of Moldavia (1457-1504). During the last half of millenium, over 1200 contributions (a selective evaluation) have been written about this ruler of European recognition, from simple article of one or two pages to 500 page monography. The historical bibliography of the *Man and Age of Stephen the Great* is continually enriching, and the anniversary of 500 years from the ruler's death will increase qualitatively and quantitatively the historiographic works.

We consider that "2004 – the year of Stephen the Great and Saint" should last until 2008, in order to include the year 2007 as well, when 450 years since the coronation of the voivode will be celebrated. In this way, all the projects for the homage of Stephen, having scientific-historiographic, cultural, museological, architectural purposes, would benefit from sufficient time and necessary funds to be constructively and efficiently accomplished.

The Moldavian-Ottoman relations during the age of Stephen, the most important part of external politics of the great ruler, have been reflected generously on the historiography of the Moldavian ruler's epoch. Thus, over 350 works deal directly or tangentially with the topic of this study. The great number of contributions and the diversified approach of the theme (general aspects, punctual issues, etc.) have made us build a diagram of the above theme, starting with historical sources and ending with the acknowledgement of Stephen the Great by posterity.

We shall present the reflection of Moldavian-Ottoman relations during the age of Stephen on Romanian historiography, with the following structure:

1. historical sources:

a) written sources (epigraphic, sigilographic, documentary, epistolary, narrative sources);

b) ethnographic and folk sources.

2. historiographic contributions:

a) syntheses of Romanian history;

b) syntheses of Ottoman history;

c) Romanian and Moldavian-Ottoman complex relations;

d) monographies, general appreciations, commemorations;

e) Moldavia during the age of Stephen the Great;

f) The problem of Moldavian-Ottoman complex relations during the age of the great voivode and ruler: 1457-1473; 1473-1486; 1486-1504;

g) Stephen the Great in posterity.

Some of the articles analyze specific problems only, but most of the historiographic contributions deal with many aspects of Moldavian-Ottoman relations in the second half of the 15th century, therefore they will be presented in connection with the various components of the above thematic structure.

Having become a *Myth and a Symbol of Romanian History* since his own time, Stephen the Great, the man and his creation, represents one of the most important and prolific focus on historiography during "the long period" of Romanian historical writings (15th – 20th centuries).

In this contribution, we have referred to Romanian and Moldavian historians, those from Romanian emigration (1948-1989) and Romanian diaspora (from 1990), and foreign researches and authors of important studies about Stephen the great and his relations with the Ottomans.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AI	–	„Anale de Istorie“, Bucureşti;
AIR	–	„Arhiva Istorică a României“, Bucureşti;
AM	–	„Arheologia Moldovei“, Iaşi;
AMM	–	„Acta Moldaviae Meridionalis“, Vaslui;
ARBSH	–	„Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique“, Bucarest;
B.	–	„Balcanica“, Bucarest;
BMMN	–	„Buletinul Muzeului Militar Național“, Bucureşti;
BSOAS	–	„Bulletin of the School of Oriental and African Studies“, London;
CT	–	„Columna lui Traian“, Bucureşti;
DGAS	–	Direcția Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti;
LÎP	–	„Lupta Întregului Popor“, Bucureşti;
RC	–	„Romanian Civilization“, Romanian Cultural Foundation, Iaşi;
REF	–	„Revista de Etnografie şi Folclor“, Bucureşti;
REI	–	„Revue des Etudes Islamiques“, Paris;
RI	–	„Revista Istorică“, Bucureşti, seriile veche şi nouă;
RIMold	–	„Revista de Istorie a Moldovei“, Chişinău;
RPH	–	„Romanie. Pages d'Histoire“, Bucarest;
RRH	–	„Revue Roumaine d'Histoire“, Bucarest;
RRSI	–	„Revista Română de Studii Internaționale“, Bucureşti;
SAO	–	„Studia et Acta Orientalia“, Bucarest;
SCIV	–	„Studii şi Cercetări de Istorie Veche“, Bucureşti;
SMMIM	–	„Studii şi Materiale de Muzeologie şi Istorie Militară“, Bucureşti;
SRdIF	–	„Studii. Revistă de Istorie şi Filologie“, Bucureşti;
TMIR	–	„Tezaurul de Monumente Istorice ale României“, Bucureşti;
TR	–	„Transylvanian Review“, Cluj.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LAURENŢIU RĂDVAN

CONTRIBUŢII PRIVITOARE LA FORMAREA ORAŞELOR DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ

Deslușirea procesului de formare a orașului medieval din spațiul românesc, în speță cel sud-carpatic, reprezintă o întreprindere dificilă pentru istoricul interesat de această problemă. Izvoarele sunt foarte sumare, lipsite de detalii, fapt ce a făcut ca puțini specialiști să acorde o atenție deosebită acestui domeniu. Exceptând tradiția istorică, nici un document, dintre cele care s-au păstrat, nu se referă la momentul formării orașelor. Istoricii au opinii diferite în ceea ce privește fenomenul genezei urbane din Țara Românească, unii înclinând în favoarea teoriei care pune originea orașelor din Țările române pe seama unei influențe din exterior, venită prin intermediul coloniștilor străini, în special sași[1], alții punând accent pe diviziunea muncii și pe importanța meșteșugurilor, fenomenul urban fiind considerat unul autohton[2].

Dezvoltarea orașului medieval din arealul românesc a beneficiat de existența unor factori favorabili, care au contribuit decisiv la ridicarea orașelor, dar și a unor elemente care, dimpotrivă, au limitat amploarea fenomenului urban. Am împărțit acești factori, după modelul folosit de Ștefan S. Gorovei, în analiza fenomenului „descălecatului" din

[1] N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, în idem, *Opere economice*, ed. îngrijită de Georgeta Penelea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 83-84; idem, *Istoria industriilor la români*, în idem, *Opere economice*, p. 175 (în această din urmă lucrare, marele istoric afirma: „nu e nici o îndoială astăzi că orașele noastre nu sunt întemeiate de români"); Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 123; vezi și idem, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, ed. de Victor Spinei, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 73-75; I. Hurdubețiu, *Din trecutul catolicilor la Câmpulung Muscel*, Câmpulung, 1941, p. 1-7; P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în idem, *Interpretări românești*, ed. de Ștefan S. Gorovei și Maria-Magdalena Szekely, București, Editura Enciclopedică, 1994 (ed. I, București, 1947), p. 144-149; Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*, *Introducere*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1956, p. 437-501; Emil Lăzărescu, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în SCIA, IV (1957), nr. 1-2, p. 124-125.

[2] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Științifică, 1957, p. 413-423; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești. Problemele istoriografiei române*, ed. de Dan Horia Mazilu, București, Editura Minerva, 2000, p. 263-275; N. Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în SCSI, XI (1960), fasc. 1, p. 86; Ștefan Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească*, în RdI, XVI (1963), nr. 6, p. 1258-1269; idem, *Premisele majore ale procesului de constituire a orașelor medievale la est și sud de Carpați*, în SRdI, XXV (1972), nr. 5, p. 934; idem, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 124-127; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 70-82; Constantin Șerban, *Geneza orașelor medievale românești*, în SAI, XIV (1969), p. 59-64; Mircea D. Matei, în *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească până în secolul al XVII-lea*, Iași, Editura Helios, 1997, *passim*.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 97–119

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Țara Moldovei[3], în: factori determinanți, potențatori şi incidentali. Primii, caracterizați prin „durata lungă", prin evoluția lentă a structurilor, țin de condițiile politice (existența „țărilor") şi economice (rolul târgurilor periodice, intensificarea raporturilor comerciale cu regiunile înconjurătoare, precum şi aşezarea drumurilor) din spațiul românesc, în a doua jumătate a secolului XIII şi în secolul XIV[4]. Factorii potențatori, importanți şi aceştia, însă fără ei fenomenul urban tot s-ar fi dezvoltat, cu un alt conținut, cuprind, printre altele, venirea coloniştilor străini care au contribuit la aşezarea instituțională a oraşelor de la sud şi est de Carpați. În fine, factorii incidentali țin de evoluția politică a țărilor române, de raporturile cu puterile vecine şi de evoluția economică a sud-estului Europei.

Pentru a identifica începuturile oraşului medieval din spațiul sud-carpatic, trebuie să apelăm la informațiile furnizate de săpăturile arheologice şi la puținele documente existente; în cele mai multe cazuri, evoluția ulterioară a centrelor urbane ne dezvăluie mult mai mult decât s-a păstrat în izvoare. De asemenea, vom compara situația urbană de la sud de Carpați cu cea din regiunile învecinate, pentru că informații prețioase vin din această direcție. Intenția noastră este de a cerceta evoluția aşezărilor urbane începând din secolul în care apar primele informații veridice referitoare la spațiul românesc, anume secolul XIII. Acesta este secolul în care Europa vestică şi centrală cunoaşte o vastă expansiune politică şi economică spre răsărit. În 1204, Constantinopolul era cucerit de participanții la Cruciada a IV-a, fapt ce a permis extinderea influenței economice a negustorilor italieni până pe coastele Mării Negre. În nord, oraşele membre ale Hansei controlau comerțul în Marea Baltică. La chemarea regilor Poloniei şi Ungariei tot mai mulți coloniști, în special de origine germană, îşi părăsesc zonele de origine şi se aşează în noi teritorii, contribuind la ridicarea economică a acestora şi la dezvoltarea fenomenului urban. Se intensifică exploatările miniere în munții Poloniei, Slovaciei, Transilvaniei, Bosniei şi ai Serbiei, aurul şi argintul scos intrând pe piața europeană. La acestea se adaugă creşterea pe piața europeană a cererii de: lemn pentru construcții, postavuri şi stofe pentru îmbrăcăminte, mirodenii, dar şi produse alimentare de bază (grâne, sare, peşte, vin), acestea în condițiile în care foametea continua să fie un fenomen endemic[5]. Fenomenul urban din spațiul românesc a evoluat în acest cadru, datorită situării Țărilor române pe direcția schimburilor dintre apusul şi centrul Europei şi Orient, în care se vor implica activ.

Se pune problema condițiilor locale în care s-au format centrele urbane dintre Carpați şi Dunăre, precum şi a funcțiilor îndeplinite de acestea, deoarece, până în secolul XIII, timp de mai multe veacuri, spațiul românesc nu a cunoscut fenomenul urban. În această situație s-a aflat toată partea din Europa care nu a fost cuprinsă în hotarele Imperiului Roman. În Dacia antică s-au dezvoltat, pentru o scurtă vreme, oraşe organizate după modelul greco-roman, dar acestea nu au supraviețuit migrațiilor, unele dispărând cu totul, altele viețuind sub forma unor aşezări rurale[6]. La fel ca în majoritatea cazurilor din restul Europei, nu se poate face legătura între oraşul dezvoltat după

[3] Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1997, p. 29-30.

[4] Factorul religios a influențat în măsură mai mică formarea urbană, spre deosebire de apusul şi centrul Europei, unde mănăstirile şi reşedințele episcopale au format, în multe cazuri, nucleul genezei urbane (precum în cazul oraşelor: Koln, Mainz, Trier etc.); vezi şi Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 78-79.

[5] Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, trad. de Maria Holban, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1970, p. 314-322; Jean Gimpel, *Revoluția industrială în evul mediu*, trad. de Constanța Oancea, Bucureşti, Editura Meridiane, 1983, p. 189-191.

[6] Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 45-56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modelul antic şi cel din evul mediu, acesta din urmă fiind un tip urban nou, chiar dacă din punct de vedere al funcţiilor exercitate există similitudini. Se schimbaseră fundamental structurile sociale şi politice, concepţiile privind stăpânirea (pământului sau a oamenilor), sistemul juridic şi libertatea persoanei, deci cadrul în care s-a dezvoltat oraşul medieval era altul şi acest fapt nu a rămas fără consecinţe. Punctul nodal al dezbaterii referitoare la începuturile oraşului medieval din spaţiul românesc este cel al *tiparului de dezvoltare* urmat de centrele urbane. În condiţiile inexistenţei unei tradiţii în această direcţie, a urmat oraşul de aici drumul pe care l-au avut oraşele din celelalte regiuni ale Europei sau a mers pe o cale proprie? Prima idee implică existenţa unor legături inter-regionale, a unei comunicări economice, politice, sociale şi etnice, în timp ce a doua presupune lipsa unor astfel de conexiuni şi o anumită izolare.

Majoritatea cercetărilor întreprinse în ultimele decenii au demonstrat că spaţiul românesc nu a fost izolat, rupt de legătura cu exteriorul. În jur, fenomenul urban a început să se dezvolte încă din secolul XI, din momentul în care Imperiul Bizantin a revenit cu hotarul la Dunăre. Aşezări precum Vicina, Dinogeţia, Capidava, aşezarea din insula Păcuiul lui Soare, Dorostolon (Silistra) etc., toate porturi la Dunăre, au avut funcţii administrative şi militare în cadrul sistemului de organizare bizantin. Săpăturile arheologice au evidenţiat aici şi la nord de Dunăre existenţa unor intense schimburi, precum şi activitate meşteşugărească[7]. O hartă a răspândirii hiperperilor bizantini în regiunea Dunării de Jos cuprinde descoperiri de astfel de monede emise până în 1261 (de către imperiul de la Niceea), la Târgovişte, Cetăţeni pe Dâmboviţa, Turnu (Măgurele), Severin, dar şi în Moldova sau Transilvania[8]. Spaţiul sud-carpatic se afla în strânsă legătură şi cu Transilvania şi Ungaria. Printre altele, *Diploma ioaniţilor* pomeneşte în dese rânduri „veniturile“, precum şi „banii“, pe care urmau să-i strângă ioaniţii sau regalitatea, morile, pescuitul şi sarea ce urma să fie adusă „spre folosinţa acestei ţări şi a părţilor dinspre Bulgaria, Grecia şi Cumania“. Toate aceste produse, pe lângă faptul că urmau să fie luate din acest teritoriu, pentru a fi obţinute trebuiau să fie integrate, într-o anumită măsură, într-un proces economic de vânzare-cumpărare[9]. Pomenirea „banilor“ reflectă existenţa unei circulaţii monetare la nord de Dunăre, atestată şi de amintitele descoperiri de monede. Un rol important în regiune l-au deţinut negustorii italieni. Prima menţiune din secolul XIII a contactului lor cu românii datează din 1246[10]. După 1261, genovezii au obţinut superioritatea în faţa veneţienilor în Marea Neagră, încheind tratatul de la Nymphaion cu Imperiul Bizantin, la a cărui restaurare au contribuit, prin ajutorul dat pentru recucerirea oraşului Constantinopol. Instalaţi la Caffa, Cetatea Albă, Chilia şi Vicina, genovezii s-au implicat într-un comerţ prosper, cumpărând grâne, ceară, peşte şi piei, aducând în schimb postavuri, ţesături, mirodenii, şi multe alte produse[11]. Pentru a face rost de acestea, dar şi pentru a vinde ceea ce aduceau genovezii

[7] Ion Barnea, *Dinogeţia*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Meridiane, 1969, p. 47-50; Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1958, *passim*; Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, vol. I, *Cetatea bizantină*, Bucureşti, 1972, vol. II, *Aşezarea medievală (secolele XIII-XV)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1977, *passim*.

[8] Octavian Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XI-e au XV-e siècle*, în RESEE, VII (1969), nr. 1, p. 119.

[9] DRH, D, I, p. 21-27, nr. 10.

[10] Papa scria despre necesitatea eliberării creştinilor greci, bulgari, ruteni şi români, care fuseseră vânduţi sarazinilor de către negustorii italieni (care îi cumpăraseră, probabil, de la mongoli) (Ştefan Pascu, *Contribuţii documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV*, Sibiu, 1944, p. 15).

[11] Genovezii au contribuit la revigorarea drumului tătărăsc spre Lemberg; portulanul lui Dulcert din 1339 cuprinde o însemnare referitoare la negustorii care veneau în Polonia cu produse, probabil din zona Mării Negre (*Sea Charts of the Early Explorers, 13th to 17th Century*, ed. de Michel Mollat du Jourdin, Monique de La

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Orient, trebuie să fi existat, în primul rând, o categorie de cumpărători, probabil cei aflați în fruntea „țărilor" de la sud şi est de Carpați, şi în al doilea rând, locuri în care să se facă schimbul periodic, târguri. Este indubitabilă, prin urmare, existența legăturilor comerciale dintre spațiul locuit de români şi regiunile înconjurătoare, chiar dacă asupra teritoriului de la nord de Dunăre se exercita influența neamurilor turanice, a regatului maghiar sau a mongolilor[12]. Aceştia din urmă, după ce au încetat marile invazii şi au pus bazele vastului „imperiu al stepelor", au instaurat, prin aşa-numita *pax mongolica*, un climat favorabil comerțului, care le aducea venituri[13]. Un rol considerabil l-a deținut revitalizarea drumurilor comerciale, care a avut loc pe fondul acestor transformări politice. Informații despre drumuri nu avem decât târziu, după jumătatea secolului XIV, dar, cu siguranță, acestea au cunoscut o revigorare cel puțin cu un secol înainte. Comerțul pe uscat între Europa Centrală şi Orient se făcea pe drumul care mergea pe valea Dunării mijlocii şi lega Viena de Buda, Niš, Filipopol, Adrianopol, mergând în parte pe traseul vechiului drum roman spre Constantinopol[14]. Interesul regatului maghiar față de regiunea sud-carpatică, precum şi dezvoltarea economică a oraşelor din Transilvania, au determinat creşterea în importanță a drumurilor care traversau Carpații şi coborau spre Dunăre, pe văile râurilor, drumuri care până atunci fuseseră folosite mai mult pe plan local[15]. Acte din secolul XIV, precum cel emis de Ludovic, în 1358[16], sau privilegiul întărit braşovenilor de Vladislav I, în 1368[17], sunt menționi târzii ale unor drumuri care legau Țara Românească de Transilvania: drumurile de pe văile Buzăului, Teleajenului şi Prahovei, drumul de pe valea Dâmboviței şi Ialomiței, cunoscut sub numele de „drumul Brăilei" sau „drumul Braşovului" (după cele două oraşe aflate la capetele sale), drumul care cobora spre Dunăre, pe Olt, pe la Slatina; acestea sunt numai câteva exemple de drumuri folosite de către negustori. Ca repere obligatorii pentru popas şi comerț, pe aceste drumuri, s-au dezvoltat oraşe[18].

În secolul XIII, este pomenită cu certitudine în izvoarele istorice existența „țărilor", structuri politice, economice şi de drept ale românilor autohtoni, care au evoluat, după 1211, în cadrul relațiilor cu regalitatea maghiară, care manifesta aici tendințe de hegemonie politică şi religioasă. După 1241, stăpânirea mai mult sau mai puțin formală a mongolilor a contrabalansat puterea maghiară, permițând, în final, realizarea coeziunii politice a românilor, prin reunirea sub o singură conducere a „țărilor" amintite. Atestarea documentară poate fi invocată drept dovadă pentru afirmarea unei dezvoltări mult după 1241 a oraşelor din spațiul carpato-dunărean, pentru că,

---

Ronciére, Marie-Madeleine Azard, Isabelle Raynaud-Nguyen şi Marie-Antoinette Vannereau, Fribourg, Thames and Hudson, 1984, planşa nr. 7).

[12] Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1973, p. 141-144.

[13] Victor Spinei, *Marile migrații din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iaşi, Institutul European, 1999, p. 332-333; Lawrence N. Langer, *The Medieval Russian Town*, în *The City in Russian History*, ed. de Michael F. Hamm, Lexington, The University Press of Kentucky, 1976, p. 20-21.

[14] Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală şi sud-estică şi însemnătatea lor politică (sec. XIV-XVI)*, în AIIAI, XIX (1982), p. 269. Mai exista varianta de drum de la Buda direct la oraşele de pe coasta Adriaticii, care țineau de Ungaria (în timpul lui Ludovic cel Mare).

[15] Vezi *Diploma ioaniților* (DRH, D, I, p. 21, nr. 10).

[16] *Ibidem*, p. 72, nr. 39.

[17] Braşovenii dețineau acest privilegiu „din vechime" (*ab antiquis*), prin urmare, drumurile pomenite în act erau folosite cel puțin din timpul lui Basarab I (*ibidem*, p. 86, nr. 46).

[18] Şerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum şi stat*, în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Corint, 1999, p. 164-165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din acest punct de vedere, majoritatea aşezărilor urbane sunt menţionate începând cu ultima parte a secolului XIV şi după acest moment. „Responsabilă“ de această situaţie este lipsa cancelariei şi a documentelor care să înregistreze începuturile acestor centre, începuturi care datează dinainte de prima menţiune[19].

Neavând la dispoziţie dovezi scrise, în sprijinul afirmării existenţei unor astfel de aşezări înainte de veacul XIV, folosim informaţiile furnizate de rezultatele cercetărilor arheologice. Din păcate, în oraşele medievale din Ţara Românească, cu mici excepţii (Argeş, Câmpulung, Floci, parţial Bucureşti şi Târgovişte), nu s-au întreprins săpături sistematice, din diverse motive (actuala tramă stradală, lipsa fondurilor şi a interesului). Pentru câteva oraşe deţinem informaţii suficiente pentru a întări ideea existenţei lor ca aşezări înainte de secolul XIV. Cele mai vechi urme ale unei aşezări, care în evul mediu a îndeplinit funcţii urbane, s-au descoperit la Argeş. Aici au fost scoase la lumină urmele unei curţi locale, care a cunoscut două faze de evoluţie. Prima fază îşi are începuturile în a doua jumătate a secolului XII (lângă această curte a fost ridicată o biserică, la începutul secolului XIII). În a doua fază, după 1340, această curte a fost înlocuită cu o alta, probabil după ce cea veche fusese distrusă în urma atacului regelui Carol Robert de Anjou, din 1330[20]. Probabil că la Argeş s-a aflat centrul „ţării“ lui Seneslau, dacă luăm în considerare nivelul şi amploarea construcţiilor; acest lucru nu poate fi afirmat cu certitudine. În Câmpulung, săpăturile efectuate cu ocazia restaurării Bărăţiei, biserica catolică a oraşului, au dus la descoperirea urmelor bisericii vechi, construită de saşi în a doua parte a veacului XIII, biserică în care a fost înmormântat, în anul 1300, comitele Laurenţiu[21]. Cercetările arheologice efectuate la Piteşti au scos la iveală fragmente ceramice care aparţin unui tip întâlnit şi în sudul Transilvaniei; se presupune că această ceramică a fost realizată de către un grup de olari care a venit în Piteşti, în a doua jumătate a secolului XIII[22]. În Târgovişte, recentele săpături au confirmat o situaţie asemănătoare, fiind descoperit un fel de ceramică din secolele XIII-XIV ce poate fi atribuită unor colonişti saşi[23]. În fine, la Râmnicul Vâlcea, într-o locuinţă medievală s-au descoperit urme de ceramică înrudită cu ceramica din Transilvania, precum şi o monedă, toate datând din prima jumătate a secolului XIV[24]. Aceste descoperiri arheologice, chiar dacă se limitează la câteva oraşe, confirmă existenţa unor aşezări implicate în activităţi comerciale (dovedite de prezenţa monedelor) şi meşteşugăreşti (practicarea

[19] Primul document intern din Ţara Românească este considerat un act dat bisericii domneşti din Câmpulung de către Nicolae-Alexandru, în 1351-1352 (DRH, B, I, p. 11, nr. 2); primele acte originale redactate în cancelaria domnească de la Argeş datează din timpul lui Vladislav Vlaicu (*ibidem*, p. 12, nr. 3; D, I, p. 98, nr. 56).

[20] N. Constantinescu, *Curtea de Argeş (1200-1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1984, p. 84-103; vezi şi concluziile de la p. 143-147.

[21] Ştefan Balş, *Restaurarea Bărăţiei din Câmpulung Muscel*, în MISLR, 1969, p. 9-14.

[22] Dinu V. Rosetti, *Observaţii arheologice privind vechimea oraşului Piteşti*, în RMM, seria Monumente istorice şi de artă, XLVI (1977), nr. 1, p. 69.

[23] Rezultatele cercetărilor arheologice prezentate în *Semnificaţia rezultatelor arheologice privind începuturile oraşelor medievale din Ţara Românească*, în HU, III (1995), nr. 1-2, p. 233; Luciana Muscă, *Noi date privind locuirea feudală timpurie la Târgovişte*, în VSCI, XVI (1998), p. 22-23; Aşezarea de la Târgovişte este mult mai veche, dovadă descoperirea unei locuinţe datând din a doua jumătate a secolului IX, începutul secolului X (idem, Tiberiu I. Muscă, *Descoperiri feudale timpurii în Târgovişte, cartierul Suseni*, în „Valachica“, Târgovişte, XII-XIII (1980-1981), p. 101-107).

[24] Elena Busuioc, *O casă de orăşean şi documente materiale din sec. XIV-XV la Râmnicul Vâlcea*, în SCIVA, XXXIX (1988), nr. 2, p. 120-129. Pe lângă descoperirile care atestă prezenţa unor grupuri de străini, au ieşit la iveală numeroase urme ale populaţiei autohtone; am accentuat prezenţa coloniştilor străini pentru că aceştia au avut o contribuţie importantă la dezvoltarea ca oraşe a aşezărilor în care s-au stabilit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor meşteşuguri tradiționale, precum olăritul[25]), înainte de secolul XIV, secolul definitivării formării Țării Românești. Iese în evidență încă un element comun şi de necontestat: prezența unor meşteşugari de origine străină (cel puțin ceramica pe care o făceau nu aparține tipurilor autohtone, după cum reiese din cercetările amintite), veniți probabil din Transilvania.

Descoperirile amintite mai sus ridică întrebări în legătură cu funcțiile şi caracterul acestor aşezări. În primul rând, ele îndeplineau rolul de loc de schimb, de târg periodic, pentru „țara“ (ca structură politică) şi pentru valea (ca structură geografică) în care se aflau, căci majoritatea „țărilor“ şi implicit a târgurilor se aflau pe văi de râuri, în zone de concentrare demografică. După jumătatea secolului XIV, avem informații că, în majoritatea acestor aşezări, domnia deținea *curți* proprii. S-a pus întrebarea dacă aceste reşedințe domneşti fuseseră create după întemeierea Țării sau existau din perioada anterioară? Probabil ele existau dinainte. Un argument în favoarea acestei afirmații îl găsim în concepția domniei referitoare la oraş, care era considerat stăpânire domnească, potrivit principiului medieval *dominium eminens*. În cadrul procesului de extindere a puterii sale în fața celorlalți cnezi şi voievozi, Basarab I şi domnii care au finalizat procesul de închegare statală, la sfârşitul secolului XIII, începutul secolului XIV, au cuprins în puterea lor curțile locale, care au fost integrate în noul stat, ca în Țara Moldovei, unde fenomenul este bine reprezentat[26]. Sistemul curților locale a fost păstrat de către domnie pentru că reprezenta şi, totodată, de aici se exercita puterea domnului în teritoriu. Nu întâmplător, toate aşezările amintite mai sus, în care se aflau curți, vor fi considerate, începând din secolul XIV, reşedințele principale ale județelor din care făceau parte. În aceste aşezări, domnia a impus un reprezentant al puterii sale, pârcălabul, care avea atribuții juridice, supraveghea căile comerciale, încasa vămile şi strângea cetele de slujitori în caz de necesitate militară. Astfel de curți, ce aveau şi rol de reşedință a domnului când acesta mergea prin țară, la scaune de judecată etc., se aflau pe tot cuprinsul Țării Românești, dar în special la răsărit de râul Olt (la apus, în Oltenia, supraviețuia vechea autonomie a băniei; din acest spațiu, domnii au emis foarte puține acte în primele două secole de existență a țării). În secolele XIV-XVI, izvoarele menționează curți în următoarele oraşe: Argeş, Câmpulung, Târgovişte, Bucureşti, Piteşti, Gherghița, Râmnicul Vâlcea, Târgşor, Slatina şi Craiova (curtea banului); o parte din aceste curți reprezintă vechile reşedințe ale cnezilor şi voievozilor locali din perioada anterioară integrării formațiunilor lor în Țara Românească[27], cealaltă parte fiind formată din curți domneşti, construite începând din secolul XIV. Aceasta a fost situația peste tot în Europa centrală şi apuseană, unde un număr mare de oraşe s-a dezvoltat în preajma reşedințelor unor principi sau mari seniori[28].

Acceptând această ipoteză, în stadiul în care se aflau în secolul XIII şi folosind puținele informații furnizate de săpăturile arheologice, este dificil de afirmat existența unui caracter urban pentru aşezările din preajma curților cnezilor şi voievozilor locali[29].

[25] În Argeş şi Câmpulung, în evul mediu, existau cartiere numite Olari.

[26] P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, p. 146.

[27] Vezi şi cazul bisericilor, multe ridicate, precum curțile, pe temeliile unor locaşuri de cult mai vechi.

[28] Şi pentru Moldova, unii istorici admit o evoluție asemănătoare a unor oraşe din centrele unor foste formațiuni politice (N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 88-93). În ceea ce priveşte importanța factorului politic pentru dezvoltarea oraşelor, Mircea D. Matei ajunge la o concluzie asemănătoare, pornind însă argumentația din altă direcție (Mircea D. Matei, *Probleme ale genezei şi evoluției oraşului medieval pe teritoriul* României, în RdI, XLII (1989), nr. 12, p. 1174-1175).

[29] Pe baza informațiilor care ne stau actualmente la dispoziție, este greu de precizat stadiul în care se aflau aceste aşezări, înainte de 1300. Definirea ca „stadiu incipient urban“, dată de Mircea D. Matei, este acceptabilă, însă este la fel de ambiguă precum afirmarea unei faze „preurbane“, respinsă de autorul respectiv

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Curtea a jucat în Ţara Românească rolul pe care l-au jucat în restul Europei, fortăreţele, nuclee de dezvoltare în jurul lor a oraşelor[30]. Prezenţa curţii a reprezentat un factor determinant pentru urbanizare căci, cu siguranţă, lângă curte au venit şi s-au stabilit mici negustori care urmăreau să îşi vândă produsele membrilor acesteia, pentru că orice curte sau reşedinţă implică o aglomerare de oameni, unii de rang înalt, alţii simpli luptători. I-am amintit pe genovezi şi produsele pe care le aduceau din Orient. Printre acestea se aflau mirodenii, postavuri şi obiecte de podoabă. Exista o piaţă pentru aceste produse, altfel comerţul nu ar fi fost atât de înfloritor, cum îl prezintă izvoarele păstrate. Singurii care şi-ar fi permis, în veacul XIII, la sud şi est de Carpaţi[31], să cumpere astfel de produse scumpe erau membrii familiilor cneziale şi voievodale, precum şi boierimea din anturajul acestora. Pe lângă negustori, în astfel de locuri s-au stabilit şi meşteşugari, implicaţi în activităţi artizanale, precum olari (numeroasele descoperiri de ceramică sunt o dovadă pentru folosirea zilnică a vaselor, dar nu şi pentru vânzarea pe scară largă a acestora), fierari etc., meşteşugari necesari pe lângă o reşedinţă. Nu trebuie să exagerăm nivelul de dezvoltare al acestor aşezări, unele erau mai mari, altele mai mici, iar ca aspect exterior, probabil nu difereau cu mult de un sat obişnuit. Alături de curte, un alt factor determinant pentru urbanizare îl reprezintă *târgul*. Reşedinţa cnezială sau voievodală era centrul „ţării", precum şi al regiunii geografice respective, şi era firesc ca aici să se localizeze târgul, locul în care locuitorii veneau să cumpere sau să vândă diverse produse. În târguri, schimburile se ţineau periodic, la anumite intervale de timp, săptămânal, lunar sau o dată pe anotimp. Astfel de locuri în care se practica negoţul existau din vechime; amintim nedeia şi „zborul", care, alături de târg, au denumiri de origine slavă, pătrunzând în limba română cu mult înaintea secolului XIII. Numele nedeii trimite la ţinerea târgurilor la anumite date, **нєдѣлıа** însemnând „săptămână" sau „duminică", în timp ce cuvântul „zbor" are înţeles de „adunare", „bâlci" sau „sărbătoare"[32], sugerând de asemenea o întrunire periodică. Nedeile şi „zborul" se ţineau în multe cazuri în regiuni mai înalte[33] şi numai cu ocazia unor sărbători religioase (precum „zborul" de la Câmpulung)[34], în timp ce târgurile se ţineau în locuri joase, propice negoţului, având tendinţa de a se permanentiza. Nu întâmplător, acesta din urmă a fost numele dat multor oraşe medievale din spaţiul românesc, nume la care s-a adăugat denumirea râului pe care se afla aşezarea. În Ţara Românească şi Ţara Moldovei, fenomenul este des întâlnit, fiind prezent şi în Transilvania, dar şi în Ungaria, Austria şi alte ţări din Europa centrală, prin urmare nu este un fenomen specific românesc[35]. Târgul Neamţului, Târgul

(idem, *Geneză şi evoluţie urbană*, p. 104); stadiul de „târg" acoperă sigur partea de dezvoltare economică (comercială) a acestor aşezări.

[30] Max Weber, *The City*, ed. de Dan Martindale şi Gertrud Neuwirth, Glencoe, The Free Press, 1958, p. 78-79.

[31] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 53-54.

[32] August Scriban, *Dicţionarul limbii româneşti*, Iaşi, 1939, p. 1434.

[33] Nedeia are şi sensul de „loc neted pe vârf de munte" (*Dicţionarul limbii române*, serie noua, tom VII, partea 1, litera N, Bucuresti, Editura Academiei Române, 1971, p. 217, în continuare se va cita: *DA*). Un cunoscut exemplu este târgul de pe Muntele Găina.

[34] În tradiţia populară se consemna ţinerea „zborului" pe plaiul Sfântului Ilie, aflat lângă Muntele Păpuşa. În secolul XVII, „zborul" de Sfântul Ilie se ţinea în iulie, la Câmpulung (Ioan Răuţescu, *Câmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Câmpulung-Muscel, 1943, p. 172). Vezi şi „târgurile de două ţări" din Carpaţii Meridionali (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 75-76). Zborul (*sborum*) este întâlnit şi în Serbia, însă aici termenul are sensul de adunare orăşenească (Sima Ćirković, *Unfulfilled Autonomy: Urban Society in Serbia and Bosnia*, în *Urban Society of Eastern Europe*, ed. de Bariša Krekic, Berkeley, University of California Press, 1987, p. 162).

[35] Karl Gutkas, *Das Österreichische Städtewesen im Mittelalter*, în *Die Mittelalterliche Städtebildung im Südöstlichen Europa*, ed. de Heinz Stoob, Köln, Viena, Böhlau Verlag, 1977, p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ocnei, Târgul Moldovei (Baia), Târgul Trotuşului sunt câteva din târgurile de vale din Moldova, Târgul Jiului, Târgul Gilort, Târgul Buzăului, Târgovişte şi Târgşor sunt în Țara Românească, iar Târgul Mureşului în Transilvania. La acestea se adaugă numeroase alte oraşe la care s-a păstrat astăzi numai denumirea râului pe care se aflau: Suceava, Bârlad, Vaslui, precum şi Argeş şi Râmnicul Sărat. Se observă în cazul tuturor oraşelor româneşti faptul că se află în apropierea unui râu. Explicația alegerii acestei locații stă în faptul că încă din stadiul când aşezarea era un simplu sat, locuitorii au căutat să aşeze vatra într-un loc favorabil locuirii, bine aşezat din punct de vedere geografic, climatic şi strategic, apropiat totodată de drumurile care însoțeau îndeaproape malurile apelor. Vetrele aşezărilor săteşti sau urbane se aflau rareori pe malul apei, ci pe o poziție mai înaltă, neinundabilă.

În concluzie, în ceea ce priveşte viitoarele oraşe, considerăm că, până în secolul XIV, are loc trecerea treptată de la o simplă aşezare aflată într-un stadiu incipient urban, reşedință a unei curți (fortificată în piatră şi lemn sau nefortificată), cu un târg periodic, care avea tendința de a se ține permanent, la o aşezare cu caracter urban. Această tranziție a avut loc, precum în multe cazuri de dezvoltare urbană din restul Europei, prin evoluția „de tip suburbie".

Fenomenul este atât de des întâlnit încât, cu siguranță, a fost prezent şi în spațiul românesc. În Europa centrală şi apuseană, cercetătorii fenomenului urban au analizat ceea ce se numeşte „policentrismul socio-topografic", între fortificație, suburbie şi piață. Evoluția acestuia a fost în favoarea pieței, care a determinat specificul preponderent comercial al oraşului medieval[36]. În Polonia sunt atestate arheologic, începând din secolele VIII-IX, o serie de aşezări, precum cele de la Szecin, Wolin, Gdansk, Poznan, Wroclaw, Opole şi Cracovia care, la început, erau simple centre întărite, purtând numele de *gród* („fortăreață", „cetate")[37]. Reluarea comerțului la sfârşitul secolului X şi din secolul XI a dus la dezvoltarea în imediata apropiere a fortificațiilor a unor suburbii (*podgrodzie*), ce răspundeau cerințelor economice ale acestora. Pe lângă *suburbium*[38] încep să funcționeze piețe săptămânale (*forum*), aflate în strânsă legătură cu aşezările din jur, care le alimentau sau schimbau aici diverse produse[39]. Terminologia actelor medievale surprinde transformările prin care trec aceste centre. Unele aşezări cu funcție preponderent comercială poartă numele de *targ*, în timp ce altele au numele de *mieisce*, *mieście*, ultimul termen reprezentând echivalentul lui *locus* din sursele latine. Ulterior, datorită creşterii în importanță a suburbiei (ce devine aşezare de sine-stătătoare) în defavoarea fortificației, termenii *mieisce*, *mieście* (*miasto*), înlocuiesc treptat termenul *gród* în documentele referitoare la centrele urbane[40]. În Rusia, documentele folosesc

[36] Donald Bullough, *Social and Economic Structure and Topography in the Early Medieval City*, în *Topografia urbana e vita cittadina nell'alto Medioevo in Occidente*, volum publicat în cadrul „Settimane di studio del centro Italiano di studi sull'alto medioevo", Spoleto, XXI (1974), p. 351-399; *Guide international d'Histoire urbaine*, ed. de Philippe Wolff, Paris, Éditions Klincksiek, 1977, p. 344.

[37] E. A. Gutkind, *Urban Development in East-Central Europe: Poland, Czechoslovakia and Hungary*, vol. VII, ed. de Gabriele Gutkind, New York, The Free Press, 1972, p. 18-19; pentru evoluția Cracoviei, vezi Paul W Knoll, *The Urban Development of Medieval Poland, with Particular Reference to Krakow*, în *Urban Society of Eastern Europe*, p. 66, 78-89.

[38] *Suburbium – locus sub urbe* desemna în limba latină medievală o aşezare negustorească aflată lângă un oraş sau o fortificație (Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsia, 1901, p. 638; J. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, ed. de C. Van de Kieft, Leiden, E. J. Brill, 1976, p. 1001).

[39] E. A. Gutkind, *op. cit.*, p. 20-21; Alexander Gieysztor, *Les origins de la ville slaves*, în *La citta nell'alto medioevo*, volum publicat în cadrul „Settimane di studio del centro Italiano di studi sull'alto medioevo", Spoleto, VI (1959), p. 285-287.

[40] *History of Poland*, de Aleksander Gieysztor şi alții, ed. a II-a, Varşovia, Polish Scientific Publishers, 1979, p. 74-75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

termenii **городъ** şi **градъ** pentru a defini oraşele, alături de aceştia fiind folosit şi **посадъ**, care desemna suburbia[41]. În Ungaria, condiţiile politice, economice stabile de până la invazia mongolă au permis dezvoltarea aşezărilor unor comunităţi de negustori şi meşteşugari, în preajma reşedinţelor regelui şi pe lângă cele ale reprezentanţilor acestuia. Astfel de aşezări cu caracter preurban, în care se desfăşura un negoţ activ cu diverse produse, sunt pomenite de numeroşi călători apuseni sau din Orient[42]. Transilvania cunoştea un fenomen asemănător, dar mai târziu, în a doua jumătate a secolului XIII şi în secolul XIV. Intensificarea comerţului şi deschiderea unor noi rute comerciale au favorizat dezvoltarea oraşelor, unele evoluate din aşezări-suburbii aflate lângă fortificaţii regale (*castrum*), precum oraşele Oradea, Cluj, Turda, Deva şi Timişoara, sau lângă reşedinţe episcopale, cum ar fi Alba Iulia[43].

La sud-vest, în Serbia, evoluţia urbană se reflectă tot în terminologie. Alături de principalul termen folosit în documente, cel de *grad*, ce desemna, în primul rând, o fortificaţie, apoi un oraş (în izvoarele din regatul sârb, termenul *grad* este folosit pentru a numi oraşele mari), se întâlneşte termenul *trg* (în sârbă *trej*), care desemna la origine piaţa, locul de schimb, pentru ca apoi să se refere numai la o parte a aşezării; alături de acestea se foloseşte termenul de origine maghiară *város*, desemnând o aşezare aflată lângă o fortificaţie[44]. Numele multor oraşe arată că acestea s-au dezvoltat lângă o fortificaţie: Podvisoki, Podborač, Podprozor, Podzvonik etc., (prefixul „pod“ înseamnă „sub“). În fine, în Bulgaria, după formarea celui de-al doilea ţarat, apar oraşe noi, dezvoltate la fel, iniţial ca suburbii în apropierea fortificaţiilor: Vidin, Cerven, Lovech etc[45]. Cel mai important centru urban s-a aflat lângă reşedinţa ţarului de la Târnovo (curtea ţarului se afla în cetate, iar în afară, pe malul râului Iantra, s-a dezvoltat oraşul, nefortificat).

În spaţiul românesc întâlnim câteva particularităţi ale acestui fenomen[46]. Spre deosebire de Serbia şi Transilvania, în Ţara Românească nu întâlnim nici un oraş, nici măcar un sat al cărui nume să fie format cu prefixul „sub“[47]. Cercetând cu atenţie, am identificat, totuşi, forma „sub cetate“ în câteva documente. Într-un act emis în 1421-1422, Radu Prasnaglava confirma braşovenilor privilegiile pe care le aveau de la predecesorii săi. Domnul se adresează şi către „oricine va fi vameş sub Dâmboviţa“ (**подъ Дѫмбовицѫ**)[48]; punctul de vamă unde se afla vameşul menţionat se afla nu „sub râu“, ci „sub“ cetatea de pe râul Dâmboviţa, cetate aflată între Târgovişte şi Câmpulung,

[41] Lawrence N. Langer, *op. cit.*, p. 11.

[42] Vezi Otto de Freising, Odo de Deogilo, al-Idrisi, Abu Hamid etc. (Martyn C. Rady, *Medieval Buda: a Study of Municipal Government and Jurisdiction in the Kingdom of Hungary*, New York, Columbia University Press, 1985, p. 7-8).

[43] Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 196-198.

[44] C. Jireček, *La civilization serbe au Moyen Age*, Paris, 1920, p. 27-28; Sima Ćirković, *op. cit.*, p. 165, 171-172.

[45] E. A. Gutkind, *op. cit.*, vol. VIII, p. 34-36.

[46] Printre puţinii care iau în discuţie acest model de evoluţie pentru oraşele Ţării Româneşti, fără a face o analiză riguroasă fenomenului, amintim pe P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 146-147 (teorie respinsă ulterior de autor); vezi şi Ştefan Pascu şi Samuil Goldenberg, *Despre oraşele medievale din unele ţări dunărene*, în AIIC, XIV (1971), p. 34-37; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 81-82.

[47] În Transilvania s-au identificat cel puţin cinci aşezări purtând numele de Subcetate. De asemenea, numeroase cetăţi, unele dispărute, au lăsat urme în toponimia locală: Oarda de Sus şi de Jos (Warda, Waradja), Feldioara (Feldvar), Turda (Thordvar) şi alte câteva zeci (Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. II, O-Z, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1968, p. 149; Ştefan Pascu, *Voievodatul*, vol. II, p. 225-228, 457).

[48] DRH, D, I, p. 220, nr. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menționată în izvoare anterioare[49]. Într-un alt document, emis în 15 iunie 1493, sunt pomenite satele Pocruia şi Godineşti, pe care Radu cel Frumos le-a „aşezat sub sfânta mănăstire Tismana şi sub cetate“[50]. Forma „sub cetate“ (**подъ градъ**) face referire la mănăstirea amintită care, fiind fortificată, a fost considerată „cetate“ de către cel care a redactat documentul. În acest caz, aşezarea satelor „sub cetate“ poate fi pusă în legătură şi cu obligațiile în muncă pe care țăranii din acele sate le aveau față de mănăstire. Lângă Tismana, în satul care aparținea mănăstirii s-a dezvoltat şi un târg, pomenit ca „oraş“, prima dată în 3 septembrie 1491[51].

Analizând situația ulterioară a oraşului medieval, observăm că planul şi modul în care s-au dezvoltat aceste aşezări, din punct de vedere al dispunerii spațiului, pot furniza argumente în favoarea afirmării dezvoltării viitoarelor oraşe ca suburbii comerciale aflate în jurul curților fortificate ale unor conducători locali, apoi în jurul reşedințelor domneşti. Astfel, observăm că toate drumurile merg sau se întâlnesc la curte/reşedință, care se afla aşezată într-o poziție centrală, nu la periferie. În acest caz, curtea, ce era centru de putere, a fost cea care a potențat dezvoltarea aşezării şi nu invers. Dacă aşezarea ar fi fost importantă şi ar fi determinat ridicarea curții, aceasta din urmă ar fi fost construită la margine, din cauza lipsei spațiului în mijloc. Nu credem că aşezarea unor curți în centrul unor aşezări a avut motive economice, după cum afirmă Pavel Chihaia. Acest autor, adept al teoriei dezvoltării oraşelor în cadrul unui proces de transformare internă, afirmă că domnia şi-a stabilit curtea în apropierea pieței şi a curților boiereşti[52]. Această afirmație nu rezistă în condițiile în care acceptăm existența curților voievodale cu mult înainte de apariția domniei ca instituție şi înainte de ascensiunea categoriei boierilor. Casele acestora din urmă nu au fost aşezate în preajma aşezării comerciale, ci lângă curtea voievodală, pentru a fi aproape de autoritatea de aici. Din analiza topografică şi arheologică reiese că spațiul curții era separat de aşezarea din apropiere printr-o împrejmuire, din piatră sau lemn, dublată cu val de pământ şi şanț, sau apărată natural; această separare îşi are originile încă din perioada de formare a localităților respective, care s-au dezvoltat ca suburbii cu rosturi economice, deservind curtea şi pe locuitorii regiunii din jur. Considerăm că această situație este valabilă pentru oraşele Argeş, Târgoviște, Piteşti, Bucureşti, probabil şi Câmpulung (nu excludem o astfel de evoluție şi în cazul altor centre urbane)[53], unde curtea (cu biserica adiacentă) a reprezentat nucleul polarizator al aşezării, fiind simbol de putere şi protecție. Aşezarea s-a dezvoltat în jurul sau pornind de la curte, fiecare caz având particularitățile sale. Alături de curte, cercetarea planurilor centrelor urbane medievale, mult îngreunată de transformările care au avut loc în epoca modernă, a demonstrat evoluția

[49] *Ibidem*, p. 201, nr. 122.

[50] *Ibidem*, B, I, p. 386, nr. 240.

[51] *Ibidem*, p. 366, nr. 228.

[52] Pavel Chihaia, *În legătură cu originea şi structura oraşelor de reşedință din Țara Românească*, în idem, *Artă medievală*, vol. I, Bucureşti, Editura Albatros, 1998, p. 307-311.

[53] Argumentul că nu s-au descoperit urme ale unor curți mai vechi de secolul XIV, cu excepția Argeşului, nu mai este valabil. Vechile curți nu erau neapărat construite din piatră, fiind, totodată, posibil ca vechiul material de construcție să fi fost folosit la ridicarea unor curți noi. Este necesar să se întreprindă cercetări arheologice de anvergură, care să acopere suprafețe mai mari. Să nu uităm cazul Bucureştilor despre care, până în anii ’60 ai secolului XX, se credea că a fost întemeiat de Vlad Țepeş, până când descoperirea câtorva fragmente de zid a determinat stabilirea începuturilor aşezării de aici cu cel puțin trei sferturi de secol mai înainte (Panait I. Panait, *Cetatea Bucureştilor în secolele XIV-XV*, în RM, 1969, nr. 4, p. 314-316); mai nou, o situație asemănătoare la Târgoviște (Nicolae Constantinescu, *Cercetări arheologice de la curtea domnească din Târgoviște*, în DRDIA, 1987, p. 71-78; Petru Diaconescu, *Cercetări arheologice la curtea domnească din Târgoviște*, în VSCI, XV (1997), p. 67).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spaţiului central al oraşelor în jurul a încă unui element prezent în toate cazurile: piaţa/târgul, locul de schimb, lângă care s-a ridicat viitoarea biserică a oraşului[54]. Faptul că multe oraşe au păstrat în denumire numele de „târg" sugerează importanţa factorului comercial, precum şi vechimea acelei aşezări (termenul de „târg" a pătruns mai devreme în limba română decât cel de „oraş"). Factorul politic, simbolizat prin curte (centru de putere), a fost primul factor determinant pentru urbanizare, dar cel care a definitivat acest proces, motorul dezvoltării, a fost factorul economic, comercial în speţă, simbolizat prin târg (loc al schimbului). Numeroase oraşe poartă acest din urmă nume, dar nici unul pe cel de „curte" sau de „oraş" (numele oraşelor Curtea de Argeş şi Oraşul de Floci s-au impus târziu, datorită influenţei cancelariei[55]).

*

A doua parte a demonstraţiei noastre vine din direcţia *terminologiei*, pentru că se impune o analiză riguroasă a documentelor cancelariei Ţării Româneşti, şi nu numai, deoarece de aici provine şi controversa târguri/oraşe, care necesită o atentă cercetare. În documentele interne ale Ţării Româneşti redactate în limba slavonă, aşezările cu caracter urban sunt desemnate prin trei termeni: **тръг**, **варошь** şi **градъ**[56]. Cancelaria de la sud de Carpaţi nu a folosit niciodată termenul de **мисто**, pentru oraşe, acest termen, de certă influenţă poloneză, fiind utilizat numai în documentele interne ale Ţării Moldovei[57]. Şi în Ţara Românească, remarcăm că sensurile originale ale termenilor folosiţi pentru a desemna oraşele erau în strânsă legătură cu înfăţişarea, topografia (**варошь**, **градъ**) şi funcţia aşezării (**тръг**), şi nu cu tipul de comunitate existent acolo.

Termenul *város* (**варошь**) apare pentru prima dată într-un document emis de Mircea cel Bătrân, în 4 septembrie 1389, fiind integrat în formula de afirmare a stăpânirii domneşti asupra oraşului: **ѡраши господства ми глаголемаго Рыбник**, „oraşul domniei mele numit Râmnic"[58]. Această formulă apare în multe rânduri, atunci când actele domneşti fac referire la oraşe, fiind o permanentă exprimare a dreptului de *dominium eminens* al domnului. Analiза documentelor emise până la sfârşitul secolului XVI arată că, în cvasitotalitatea cazurilor, atunci când o aşezare avea caracter urban şi deţinea instituţii proprii, alese de comunitate, care se îngrijeau de respectarea unui anumit nivel de autonomie, în acele condiţii, aşezarea respectivă era desemnată prin termenul **ораш/варошь/вараш**[59]. Toate actele emise de către judeţi şi cei 12 pârgari sunt date în numele oraşului[60], acesta fiind desemnat întotdeauna în actele slavone prin termenul

[54] Teodor Octavian Gheorghiu, Radu Radoslav, *Spaţiul central al oraşului medieval românesc extracarpatic din secolele XIV-XVI, spaţiu al coeziunii sociale. Elemente pentru un studiu comparatist european*, în HU, I (1993), nr. 2, p. 153-173. Cei doi autori susţin existenţa unor legături între planurile oraşelor din spaţiul românesc şi cele din Europa Centrală.

[55] Prima menţiune a formei „curtea Argeşului" (**дворъ Аргиш(а)**), în 24 aprilie 1510, după ce în secolele anterioare se folosise numai denumirea de Argeş (DRH, B, II, p. 143, nr. 68). Forma Oraşul de Floci vine de la folosirea în acte a formulei „din/de la oraşul Floci"; în numeroase documente, aşezarea apare simplu, sub numele de Floci (*ibidem*, I, p. 224, nr. 131; II, p. 69, nr. 29; p. 157, nr. 74 etc.).

[56] În a doua jumătate a secolului XVI, când încep să se redacteze acte şi în limba română, termenii sunt traduşi prin „oraş", „târg" şi „cetate".

[57] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 103-105.

[58] DRH, B, I, p. 28, nr. 10 (orig., slav.).

[59] Până la jumătatea secolului al XV-lea, în documente predomină forma românească **ораш**, pentru ca, după acest moment, aceasta să fie înlocuită cu **варошь.** Explicaţia ţine probabil de cancelarie şi de formaţia pisarilor (*ibidem*, p. 82, nr. 39, copie, slav.; p. 102, nr. 52, copie, slav.; p. 186, nr. 106, orig., slav.; p. 189, nr. 108, copie modernă după orig., slav.; p. 219, nr. 128, orig., slav.).

[60] Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în secolul XV şi XVI,* Bucureşti, 1927, p. 75, nr. 67*,* p. 74, nr. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

варошь. În documente, sunt pomeniți și „orășenii“ – **варошани**[61], „hotarele“[62] „ocina“[63], „câmpul“[64], „moșia“[65] și „pecetea“[66] orășenilor/orașului, în toate acestea forma folosită fiind aceeași, **варошь**, și nu **тръг** sau **градъ**. Fără nici o îndoială, acesta este termenul cel mai folosit de către cancelarie (acte interne și orășenești) pentru a desemna o așezare cu caracter urban. În ceea ce privește originea termenului, specialiștii nu au ajuns încă la un acord. Unii cercetători, mai puțini la număr, înclină spre afirmarea unei origini a cuvântului în limba greacă, însă majoritatea celorlalți merg pe varianta originii maghiare[67]. În maghiară, *vár* înseamnă „cetate“, fortificație (precum **градъ** în limba slavă veche)[68], *város* desemnând o așezare dezvoltată lângă o fortificație, fiind sinonim cu termenul latin *suburbium*, rusescul **посадъ**, sârbo-croatul *podgradije*[69] sau cu românescul *subcetate*. Cu un înțeles asemanator este pomenit „orasul“ de la Tismana, de fapt așezarea dezvoltată sub „cetatea“ Tismanei[70]. În Țara Moldovei, prima mențiune a termenului datează din 1439[71], aici termenul neavând larga utilizare pe care a cunoscut-o la sud de Carpați[72].

Termenul de „târg“ – **тръг**, în pofida a ceea ce încă se crede[73], este mai puțin folosit decât **варошь** în actele interne ale Țării Românești din secolele XIV-XVI, desemnând în genere o piață, un loc de schimb. Cuvântul este, așa cum am mai spus, de origine slavă (provine din slava veche, unde avea sensul de „loc unde se cumpără și se vinde“[74]), fiind folosit peste tot în arealul limbilor slave, în Polonia, Rusia, Serbia și Bulgaria. În Țara Moldovei, în majoritatea actelor domnești, orașele sunt numite cu termenul „târg“, ce este cel mai des folosit în cancelaria de la răsărit de Carpați[75]. Cele mai multe similitudini cu spațiul Țării Românești, din punct de vedere al conținutului acestui termen, le întâlnim în Serbia, unde cuvântul „târg“ are trei înțelesuri, desemnând o piață, o parte a așezării și un anumit tip de așezare[76]. În Țara Românească, cuvântul are sensuri asemănătoare, nefiind la fel de precis precum termenul „oraș“: 1. sensul inițial, cel original, era de loc de schimb periodic al produselor (aici, se adaugă și sensul

[61] DRH, B, III, p. 271, nr. 168; p. 145, nr. 131.
[62] *Ibidem*, p. 284, nr. 175.
[63] *Ibidem*, XI, p. 81, nr. 59; p. 131, nr. 96.
[64] *Ibidem*, VII, p. 120, nr. 92.
[65] Termen ce începe să fie folosit curent abia din a doua jumătate a secolului XVII; anterior, se foloseau mai mult termenii „ocină“ și „hotar“ (vezi și Ovid Sachelarie, N. Stoicescu, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, București, Editura Academiei Române, 1988, p. 336).
[66] Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 75, nr. 67.
[67] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei Române, 1963, p. 309; *DA*, serie nouă, tom VII, partea 2, *litera O*, București, Editura Academiei Române, 1969, p. 265.
[68] Erik Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapesta, Académiai Kiadó, 1986, p. 19. Unii lingviști consideră că termenul a fost preluat în limba maghiară din iraniană, derivând din rădăcina indo-europeană „uer“ (care însemna „apropiat“, „acoperi“, „înconjur“). În limba maghiară, se crede că a fost introdus, cu sensul de „fortificație“, de către negustori persani; de aici a pătruns în croată și alte limbi (Dunja Brozovia-Roneevia, *O jednom „iranizmu“ u hrvatskom* (*Despre un iranism <termen iranian> în croată*, în „Suvremena lingvistika“, Zagreb, XVII-XVIII (1993), p. 31-39).
[69] În evul mediu, termenul *város* s-a răspândit în toată Peninsula Balcanică, inclusiv în insulele Mării Egee, unde are un alt sens (Sima Ćirković, *op. cit.*, p. 165).
[70] DRH, B, I, p. 366, nr. 228.
[71] *Ibidem*, A, I, p. 284, nr. 200.
[72] În Moldova, termenul „oraș“ s-a impus abia din ultima parte a secolului XVI.
[73] Vezi afirmațiile eronate ale lui Traian-Valentin Poncea, *Geneza orașului medieval românesc extracarpatic (secolele X-XIV)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 1999, p. 53-62.
[74] Sever Pop, *Sinonimele cuvântului târg în lumina geografiei lingvistice*, în RGR, I (1938), p. 49-51; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 23.
[75] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 103-105.
[76] Sima Ćirković, *op. cit.*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de „a face un târg“, „o târguială“, operaţiunea de a vinde şi cumpăra)[77]; 2. parte a oraşului, unde se afla piaţa (loc de schimb permanent sau cu tendinţe de permanentizare)[78] (Târgul de Sus, Târgul de Jos, cum erau cele din Bucureşti, Târgovişte şi Buzău în secolul XVII[79] etc.); 3. aşezare umană sau oraş mai mic (precum târgul Cornăţel[80]). Începând cu ultima parte a secolului XVI şi, mai ales, în secolele XVII-XVIII, diferenţierea dintre termenii „târg“ şi „oraş“ nu mai este la fel de vizibilă, precum în secolele anterioare. Unul dintre primele documente în care am identificat termenul „târg“ este reînnoirea privilegiului braşovenilor, dată de Mircea cel Bătrân, la 6 august 1413: „pentru vamă prin târgurile din ţara domniei mele“[81]. Privilegiul lui Dan al II-lea, amintit într-un act emis după 30 ianuarie 1431, este dat „tuturor târgurilor domniei mele“; în acest caz, documentul se referă la târguri şi nu la oraşe deoarece privilegiul avea scopuri exclusiv comerciale (libertăţi de negoţ pe piaţa Braşovului), adresându-se negustorilor din târguri, locurile unde se practicau schimburile. În acelaşi document, se poruncea vameşilor din „câte vămi sunt şi târguri în ţara domniei mele“ să ia vamă precum în timpul lui Mircea cel Bătrân. Actul, redactat după îndrumarea logofătului („Şi a spus logofătul“), face diferenţiere între termenii de „târg“ şi „oraş“, cel de-al doilea având încărcătură juridică; privilegiul lui Dan al II-lea nu era dat tuturor orăşenilor, ci numai negustorilor[82]. În alte hrisoave, domnii acordau unor mănăstiri sau boieri scutiri de vama din târg, precum în 1451 şi în 1469[83]. Târgurile puteau fi dăruite, precum târgul de la Calafat, făcut danie Tismanei împreună cu vama ce se lua la acel loc de trecere a Dunării[84]. Alte târguri, periodice, se aflau pe moşii boiereşti, cum era cazul Târgului Gilort[85]. Alteori, târgul, fiind un prilej de adunare, era locul în care se făceau strigări şi erau anunţate hotărâri domneşti, precum se cerea vătafului braniştii mănăstirii Glavacioc, în 4 septembrie 1495: „cu această carte a domniei mele să strigi în târg, să audă orice om“[86].

Termenul **градъ** provine tot din slava veche, fiind utilizat, precum „târg“, peste tot în lumea slavă. Desemnează un „loc întărit“, o „fortificaţie“, o „cetate“ sau un „oraş“ (cu sensul de oraş de scaun, reşedinţă)[87]. Cu înţelesul de „loc întărit“, cuvântul a fost preluat în limba română probabil din perioada stabilirii în spaţiul românesc a unor grupuri de slavi, începând cu ultima parte a secolului VI, prima parte a secolului VII. Pe teritoriul României, s-au păstrat numeroase toponime ce amintesc prezenţa unor locuri fortificate; Gradiştea/Grădiştea, Horodiştea (numai în nordul Moldovei) sunt numai câteva exemple[88]. În Ţara Românească, sensul principal al termenului, întâlnit numai în

[77] *DA*, serie nouă, tom XI, partea 2, *litera T (T-Tocaliţă)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1982, p. 334-335.

[78] Unele porunci ale domnilor se adresau pârcălabilor din oraşe „unde sunt târguri“ (DRH, B, I, p. 186, nr. 106; p. 219, nr. 128).

[79] DIR, XVII, B, IV, p. 367, nr. 377; DRH, B, XXIV, p. 359, nr. 267.

[80] Cornăţelul apare ca „târg“, la 5 mai 1538 (DRH, B, IV, p. 76, nr. 59), şi ca „oraş“ la 23 decembrie 1575 (*ibidem*, VII, p. 351, nr. 257).

[81] *Ibidem*, D, I, p. 197, nr. 120.

[82] *Ibidem*, B, I, p. 130, nr. 69.

[83] *Ibidem*, p. 186, nr. 106; p. 228, nr. 135.

[84] *Ibidem*, p. 278, nr. 172; II, p. 426, nr. 224.

[85] *Ibidem*, I, p. 273, nr. 170.

[86] Este evidentă diferenţa dintre târg şi oraş în acest document, din moment ce, actul cere celor din oraşe să nu intre în branişte, fără încuviinţarea egumenului (*ibidem*, p. 415, nr. 256).

[87] La început, în slava comună, termenul însemna „loc îngrădit“ (cu gard, ziduri etc.), apoi sensul său a evoluat, căpătând înţeles de „cetate“ şi „oraş“ (Pandele Olteanu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Ţepeş*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1961, p. 253).

[88] Sate sau toponime cu numele Gradişte s-au identificat în Vâlcea, Argeş, Buzău, Ilfov, Muscel, Râmnicul Sărat (*Marele dicţionar geografic al României*, vol. III, Bucureşti, 1900, p. 621-623).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

documentele redactate în limba slavonă, era de „cetate“. Cu acest înțeles îl întâlnim cu referire la: cetatea Giurgiului (**Гюргювѣ градѣ**)[89], cetatea Dâmboviței (de la Cetățeni) (**Дѫбовицѫ град**)[90], cetatea Crăciuna (**град Крачѹнев**)[91] şi cetatea Poenari (**Поенарскомѹ градѹ**)[92]. Acestora li se adaugă, din 1459, anul terminării lucrărilor inițiate de Vlad Țepeş, „cetatea Bucureştilor“ (**град Бѹкѹреци**)[93], numită „cetatea Dâmboviței“ (*castro fluvii Dombovicha*) în două acte latineşti[94] şi în *Letopiseţul anonim (al Moldovei)*[95] sau „noua cetate“ a Bucureştilor (**Нови град**)[96]. Privilegiul lui Dan al II-lea, dat tuturor târgurilor şi vămilor din țară, se adresa şi „cetății de la Câmpulung“ (**градѹ ѡт Длъгополѣ**), care credem că este de fapt cetatea Dâmboviței (de la Cetățeni), câmpulungenii fiind deja menționați în act[97]; i s-a dat acest nume, pentru că se afla aproape de Câmpulung. Pe fondul instaurării dominației otomane, cetățile din Țara Românească îşi pierd importanța şi nu mai sunt pomenite în documente. Începând cu a doua jumătate a secolului XV, începe să se folosească, când se preciza locul de emitere al hrisoavelor domneşti, forma „cetatea de scaun“, **настолнїи град**. Până s-a impus această formulă, pisarii cancelariei au folosit şi alte forme, pornind de la termenul „scaun“, **стол**, care desemna reşedința. Târgoviştea apare menționată pentru prima dată ca „scaun“ într-un act slavon emis de Alexandru Aldea, la 25 iunie 1436, apoi ca „oraş de scaun“ – **настолнїи ѿраш**, într-un hrisov din 5 august 1451[98]. Bucureştii apar drept „cetate“ – **град** încă din primul act în care sunt pomeniți, Târgoviştea fiind în schimb menționată consecvent ca „oraş de scaun“ (abia la sfârşitul domniei lui Vlad Călugărul, Târgoviştea apare sub forma „cetate de scaun“ într-un act emis la 15 iulie 1494[99]). Pisarii hrisoavelor domneşti făceau deosebire între cele două curți, pentru că reşedința domnească de la Bucureşti era situată într-o cetate, oraşul din apropiere fiind în curs de constituire, în timp ce la Târgovişte, oraşul era deja format. După această dată, pe parcursul întregului secol XVI, forma „cetatea de scaun“ şi „cetate“ se impune în actele de cancelarie, dar numai pentru a desemna locul principal de reşedință al domnului[100]. Credem că termenul încă mai păstra sensul original de fortificație, în condițiile în care principalele curți domneşti (Bucureşti şi Târgovişte, probabil şi altele) aveau ziduri de piatră sau întăriturii de lemn şi pământ[101]. Termenul de „scaun“ mai este folosit şi în cazul

[89] DRH, B, I, p. 76, nr. 35.

[90] *Ibidem*, p. 85, nr. 40.

[91] *Ibidem*, p. 285, nr. 176.

[92] Actul cuprinde printre membrii sfatului şi doi pârcalabi ai cetății Poenari (*ibidem*, III, p. 288, nr. 176; vezi şi p. 306, nr. 186).

[93] *Ibidem*, I, p. 203, nr. 118.

[94] Acte din 4 aprilie şi 10 august 1460 (*Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. XV, partea 1, p. 56-57, nr. 96, 98; în continuare se va cita: Hurmuzaki, *Documente*).

[95] „Cetatea sa de scaun, numita Dâmbovița“ (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1959, p. 17).

[96] Este vorba de aceeaşi cetate (mai degrabă, o cetățuie) refăcută în urma distrugerilor datorate atacului lui Ştefan cel Mare (DRH, B, I, p. 266, nr. 161). Refacerea începe din timpul lui Basarab Laiotă, pentru ca, în intervalul aprilie-iunie 1476, să fie pomenită cetatea refăcută a Bucureştilor (*Novo Castro*), Laiotă fiind încă la domnie (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea 1, p. 89-91, nr. 153-154, 160).

[97] DRH, B, I, p. 130, nr. 69; Pavel Chihaia, *Cetatea şi schitul lui „Negru Vodă“ de la Cetățeni-Muscel*, în idem, *Artă medievală*, vol. I, p. 270.

[98] DRH, B, I, p. 184, nr. 105.

[99] *Ibidem*, p. 409, nr. 250.

[100] Petre Ş. Năsturel, *Cetatea Bucureşti, în veacul al XV-lea*, în MIM, I (1964), p. 154.

[101] *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, p. 322; II, p. 428. În secolul XVII, în timpul lui Grigore Ghica, sunt distruse întăriturile curții de la Târgovişte: „[...] Împărăția au trimis poruncă lui Grigore Ghica de au surpat cetatea din Târgovişte, ca să n-aibă duşmanii împăratului sprijineală acolo“. Cronica se referă la fortificațiile făcute de Matei Basarab (C. Grecescu, *Mărturiile comisului Iştoc. Un fragment de cronică, 1659-1664*, în RIR, VIII (1938), p. 92).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

emiterii de acte din Piteşti, Slatina şi Gherghiţa[102]. „Cetatea“ apare menţionată şi atunci când hrisoavele făceau referire la obligaţiile în muncă ale unor sate, „munca la cetate“[103].

Oraşele Ţării Româneşti sunt pomenite şi în izvoare redactate în limba latină. În general, termenii latini sunt întâlniţi în corespondenţa domnilor cu oraşele din Transilvania, atunci când se indică locul de emitere al actelor respective. Pentru desemnarea oraşelor sau a reşedinţelor domneşti sunt folosiţi termenii: *civitate*, *castro*, *forum*, *oppidum* şi *arce*[104]. Târgovişte apare sub toate aceste denumiri, exceptând pe cea de *forum*: *civitate*, într-un act emis de Iancu de Hunedoara[105] şi într-un document de la 7 ianuarie 1543[106] (ambele sunt emise din Târgovişte); *oppidum*, în 1409[107] şi în mai multe acte emise în secolul XVI[108]; *castro*, într-un act din 1553[109]; *arce*, în 1507[110]. Bucureşti apar numiţi: *castro*, în documente din perioada 1460-1476 (*castro fluvii Dombovicha*, *castro Bokoresth*, *Novo Castro*)[111], *oppido* într-un act din 1541[112] şi *arce*, în mai multe acte emise în 1509[113]. *Arce* a fost folosit prima oară, în cazul Argeşului, în acte date acolo de Vladislav Vlaicu şi Mircea cel Bătrân[114]. Argeşul apare ca *oppido*, în două documente emise de Neagoe Basarab, în 1517[115]. În ceea ce priveşte celelalte oraşe, termenul *forum* este folosit într-un act emis de Vladislav Vlaicu, care face referire la *forum Scherkkengen* (târgul Şercaia) din Ţara Făgăraşului[116]. Apoi, îl întâlnim în versiunea latină a privilegiului reînnoit Braşovului de Mircea cel Bătrân (*foro*); Târgşorul apare aici sub numele de „Târgul Nou“, *Novo Foro*[117]. În reînnoirea aceluiaşi privilegiu făcută de Dan al II-lea, în 10 noiembrie 1424, se precizează „Târgşor, adică în Târgul Nou“, *Traxsor, videlicet in Novo Foro*[118]. În 1470, un act este emis *in oppido nostro Busso*[119], iar într-o scrisoare în limba latină adresată, în 1528, de câmpulungeni bistriţenilor, primii menţionează un aurar (*auricultori*) din oraşul lor (*in oppido nostro Campolongi Transalpine*), folosind tot forma *oppido* pentru a desemna aşezarea, deşi orăşenii apar numiţi *cives*[120]. În cele mai multe cazuri, pisarii au folosit termeni latini, încercând să traducă cuvinte sinonime din slavonă, însă această situaţie nu s-a aplicat întotdeauna. În general, *civitate*, *castro* şi *arce* traduc pe **градъ** – „cetate“, iar *forum* şi *oppido* pe „târg“. Nu credem că sunt păstrate în documentele redactate în cancelaria domnească sensurile exacte pe care aceşti termeni le aveau în diplomatica latină.

[102] DRH, B, III, p. 201, nr. 126; p. 334, nr. 199; V, p. 38, nr. 35.
[103] *Ibidem*, I, p. 414, nr. 255.
[104] Apare si termenul *curia*, însa cu referire directa la curtea domneasca din Târgovişte: *curiam et domus nostram in Tergouistia* (*ibidem*, D, I, p. 435, nr. 318).
[105] *Ibidem*, p. 395, nr. 286.
[106] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, p. 242, nr. 210.
[107] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ed. a II-a, ed. de Gheorghe Lazăr, Bucureşti, Editura Corint, 2000, p. 419, anexa II.
[108] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, p. 318, nr. 292; vol. XV, partea 1, p. 283, nr. 513; p. 292, nr. 533; p. 407, nr. 766; p. 490, nr. 910; p. 492, nr. 914.
[109] *Ibidem*, vol. II, partea 1, p. 320, nr. 294.
[110] *Ibidem*, vol. II, partea 2, p. 553, nr. 445.
[111] *Ibidem*, vol. XV, partea 1, p. 56, nr. 96; p. 57, nr. 98; p. 64, nr. 111; p. 70, nr. 122; p. 89, nr. 153-154.
[112] *Ibidem*, p. 408, nr. 768.
[113] *Ibidem*, p. 189, nr. 344; p. 192, nr. 349; p. 194, nr. 354.
[114] DRH, D, I, p. 104, nr. 60; p. 175, nr. 106.
[115] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea 1, p. 235-236, nr. 429, 431.
[116] DRH, D, I, p. 104, nr. 60.
[117] *Ibidem*, p. 199, nr. 121.
[118] *Ibidem*, p. 228, nr. 141.
[119] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea 1, p. 76, nr. 131.
[120] *Ibidem*, p. 309, nr. 568.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Analiza terminologiei referitoare la oraşele medievale ridică o altă problemă, aceea a momentului şi a felului în care termenii amintiți au pătruns în spațiul românesc. Aceştia sunt folosiți cel mai frecvent în documente, fiind mai vechi decât momentul apariției cancelariei, care doar i-a preluat. Pătrunderea termenilor **градъ** şi **тръгъ** nu pune probleme deosebite, dovadă fiind numeroasele toponime şi hidronime formate cu aceste nume pe tot cuprinsul României, nu numai în Țara Moldovei şi Țara Românească, unde slavona a fost limba de cult şi a cancelariei (Gradiştea, Horodiştea, Râul Târgului etc.); momentul pătrunderii lor în limba română ține de perioada venirii şi stabilirii la nord şi la sud de Dunăre a unor grupuri de slavi, începând cu a doua jumătate a secolului VI[121].

Mai dificil de reconstituit este pătrunderea termenului *város* care, după cum am prezentat anterior, s-a impus ca termenul cel mai utilizat în Țara Românească pentru desemnarea unui centru urban. În spațiul maghiar, termenul este constatat documentar în secolul XI[122], prin urmare, nu putea pătrunde în regiunea sud-carpatică mai devreme de secolul XII. La acest transfer, o contribuție foarte importantă au avut-o comunitățile umane care au traversat munții şi s-au stabilit în „țările“ existente la sud de Carpați, comunități care s-au aşezat aici pe fondul creşterii interesului regalității maghiare față de acest spațiu. Momentul aducerii cavalerilor teutoni, înființarea episcopiei Milcoviei şi impunerea suzeranității regelui maghiar în fața unor cnezi şi voievozi ai „țărilor“ româneşti acesta a fost cadrul în care au venit şi s-au aşezat primele comunități. Sursele care menționează transferul de populație sunt puține, dar sunt suficiente pentru a dovedi existența fenomenului. Mult invocata scrisoare a papei Grigore al IX-lea, din 14 noiembrie 1234, pomeneşte mutarea în episcopia cumanilor a unor unguri şi germani (*Theutonici*)[123]. Numele de *theutonici*, alături de *saxones*, se referă la coloniştii (*hospites*) chemați de către regalitatea maghiară, începând cu jumătatea secolului XII[124]. Colonizarea la sud şi est de munți a cunoscut forme spontane, însă trebuie să admitem şi un caracter organizat, fapt sugerat de către *Diploma ioaniților*. Prin acest act, regele îngăduia preceptorului sau magistrului ordinului „să împoporeze“ (*populandum*, „să populeze“) ținuturile dăruite lor, cu condiția de a nu primi „pe țăranii din regatul nostru, de orice stare şi neam ar fi, şi pe saşii şi teutonii din regatul nostru [...], decât cu o îngăduință regească osebită“[125]. Analizând cu atenție documentul ne dăm seama care erau intențiile regelui maghiar. Pe de o parte, se urmărea „populare“ teritoriilor dăruite, pentru a se consolida stăpânirea, pe de altă parte, nu se dorea pierderea țăranilor coloniști aduşi de către regalitate şi aşezați în Transilvania (din acest motiv, se precizează numele saşilor şi al teutonilor). Dacă nu se îngăduia aducerea țăranilor, înseamnă că meşteşugarilor sau negustorilor li se permitea stabilirea în ținuturile dăruite ioaniților. Alți coloniști, de această dată saşi, au venit probabil după 1277, când a izbucnit revolta saşilor din jurul Sibiului (o altă revoltă a avut loc în 1342)[126]. În 1333, un izvor pomeneşte pe un fiu al unei „nobile doamne“ din regatul Ungariei, care trăia în

[121] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 70-83; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ed. de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, Editura All, 2000, p. 201-212.

[122] Sever Pop în *op. cit.*, p. 51, nota 1, afirmă că termenul *város* apare documentar începând cu secolul XII; cercetările Dunjei Brozovia-Roneevia au stabilit ca prima mentiune a acestui cuvânt în limba maghiară datează din secolul anterior (Dunja Brozovia-Roneevia, *op. cit.*, p. 31-39).

[123] DRH, D, I, p. 20, nr. 9.

[124] Ştefan Pascu, *op. cit.*, vol. I, p. 115-121; Thomas Nägler, *Aşezarea saşilor în Transilvania*, ed. a II-a, trad. de Anamaria Haldner, Bucureşti, Editura Kriterion, 1992, p. 100-102.

[125] DRH, D, I, p. 24, nr. 10.

[126] Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre saşi. Români în cronica săsească*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1980, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

terra Transalpina[127]. Tradiţia istorică, consemnată în cronicile Ţării Româneşti, a păstrat în memorie acest transfer de populaţie, pe care l-a încorporat în tradiţia „descălecatului“[128]. Venirea lui Negru vodă din Ţara Făgăraşului este însoţită de „mulţime de noroade: rumâni, papistaşi, saşi, de tot felul de oameni, pogorându-se pe apa Dâmboviţii, început-au a face ţară noao“[129]. S-a pus accent pe contribuţia acestor colonişti la „facerea noii ţări“, căci textul subliniază pluralitatea etnică a celor care au contribuit la acest lucru. *Letopiseţul Ţării Moldovei* scris de Grigore Ureche, cu interpolări ale lui Simion Dascălul, Misail Călugărul şi Axinte Uricariul, pune pe seama saşilor şi ungurilor „descălecatul“ (întemeierea[130]), celor mai vechi târguri din ţară, Baia şi Suceava[131]. Miron Costin, în *Poema polonă*, afirma că Dragoş ar fi adus în Ţara Moldovei meşteşugari saşi, iar despre oraşe scria: „oraşele, mai toate, au fost întemeiate de saşi, tot ei, împreună cu ungurii, ridicară şi viile“[132]. Situaţia din Ţara Moldovei, unde în Baia, Suceava, Roman şi alte oraşe, saşii formau comunităţi importante[133], confirmă faptul că fenomenul colonizării din Transilvania la est şi sud de munţi a fost unul complex şi cu urmări în ceea ce priveşte dezvoltarea celor două ţări româneşti. În rândul celor care au trecut din Transilvania la sud de Carpaţi, s-au aflat saşi, unguri (mai puţini), dar şi români. Aceştia din urmă au venit în spaţiul sud-carpatic din motive mai mult politice şi religioase, datorită presiunii confesionale exercitate de către regalitatea maghiară, în timp ce saşii au urmărit şi interese economice, căutând locuri bune pentru practicarea comerţului şi meşteşugurilor. Românii s-au aşezat mai mult în sate, dovadă numeroasele aşezări de acest fel cu numele de Ungureni din zona subcarpatică[134], în timp ce saşii au preferat să se stabilească în aşezări unde puteau să-şi practice negoţul şi meseriile. Documentele ulterioare ale Ţării Româneşti amintesc comunităţi de saşi în cele mai vechi oraşe: Câmpulung, Râmnicul Vâlcea, Argeş, Târgovişte şi, probabil, Piteşti[135]. Comunităţile amintite s-au stabilit cu acordul voievozilor „ţărilor“ de la sud de Carpaţi, altfel nu am fi identificat urmele acestora (biserici şi cartiere de locuinţe) în preajma curţilor acestora (precum în Târgovişte sau chiar Bucureşti). Voievozii aveau nevoie de negustori, care să aducă produse ce nu se găseau în ţară, precum şi de meşteşugari, care să furnizeze cele necesare curţii, fapt întâlnit la toate reşedinţele monarhice din Europa.

Au contribuit coloniştii străini la urbanizarea respectivelor centre? După cum deja am precizat, termenul *város* desemna o aşezare dezvoltată sub o cetate (*vár*), o suburbie,

[127] DRH, D, I, p. 54, nr. 27.

[128] „Descălecatul“ popular a urmat „descălecatului“ militar (Şerban Papacostea, *Geneza statelor româneşti: schiţă istoriografică şi istorică*, în idem, *Geneza statului*, p. 27).

[129] *Istoria Ţării Româneşti. 1290-1690. Letopiseţul cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu, D. Simionescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1960, p. 1-2.

[130] Vezi în Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, sensul pentru „descălecatul“ oraşelor (p. 54-56), precum si celelalte înţelesuri ale termenului „descălecat“ (p. 63).

[131] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 71.

[132] Miron Costin, *Poema polonă* în *Opere*, ed. de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 233.

[133] Vasile Neamţu, *Istoria oraşului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza“, 1997, p. 40-43, 62-76.

[134] Sate cu numele de Ungurei, Ungureni au fost identificate în judeţele Buzău şi Prahova, dar şi în Olt şi Gorj (DIR, B, veacurile XIII-XVI, *Indicele numelor de locuri*, întocmit de Ion Donat (responsabil), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1956, p. 149-150; *ibidem*, veacul XVII (1601-1625), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1960, p. 128)

[135] În prima parte a secolului XVII, catolicii din Câmpulung încă mai păstrau în memorie amintirea venirii strămoşilor lor din Transilvania (*Călători străini*, vol. V, p. 57).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nefortificată, cu funcție preponderent comercială. Comunitățile de saşi, care cunoşteau deja termenul din zona din care au plecat, Transilvania, l-au aplicat aşezărilor în care s-au stabilit, în Câmpulung, Argeş, Râmnicul Vâlcea şi Târgovişte (cele în care ştim cu siguranță că s-au stabilit). Nu aveau cum să dea un astfel de nume, decât dacă aşezările respective erau dezvoltate sub forma unor suburbii, nefiind încă oraşe în adevăratul sens al cuvântului şi neîndeplinind condițiile pentru a fi definite ca oraşe; au păstrat deci conținutul original al termenului. Am observat că terminologia medievală defineşte, în general, o aşezare nu după tipul comunității care o locuieşte, ci după topografie şi după funcție. Aceasta este situația peste tot în Europa: *castrum*, *castellum*, *civitas*, *burgus* denumeau o cetate; *suburbium*, *városş*, **пѡсадъ**, *podgradije* erau denumiri pentru aşezări dezvoltate lângă cetate; termenul „târg" încorporează numai funcția comercială. La fel ca şi în cazul acestor termeni, *városş* a fost folosit şi după ce aşezările respective au căpătat trăsături urbane, fiind preluat în limba autohtonilor, precum şi în „limbajul instituțional" al puterii centrale. Încă de la prima apariție a termenului în documentele interne, oraşul apare ca fiind domnesc[136]. Astfel explicăm pătrunderea termenului *városş* şi de ce acesta a ajuns să definească oraşul în spațiul românesc (prin metateză *városş* s-a transformat, în limba română, în „oraş"). Fenomenul este similar şi în părți ale regatului Ungariei, în Croația, unde *városş* s-a impus ca denumire pentru oraş[137]. La sud de Dunăre, desemnând o suburbie, termenul *városş* a înlocuit după secolul XV mai vechii termeni *podgradije* şi *tărg*, procesul de difuziune a noului termen încheindu-se în a doua jumătate a veacului XVI, când apare folosit şi în Cipru (1573)[138].

O altă dovadă a contribuției majore a comunităților saşilor la dezvoltarea fenomenului urban o reprezintă împrumutul terminologic la nivelul instituțiilor urbane. Conducătorul oraşului purta numele de județ (în documentele slavone cuvântul era tradus în forma **сѫдєцъ**[139]). Termenul provine din latinescul *Judex*, echivalentul germanului *Richter*, reprezentând, din punct de vedere paronomastic, dreptul de judecată care aparținea județului față de membrii comunității. Județul din oraşele Țării Româneşti are corespondent în „şoltuzul" din Țara Moldovei[140] şi în *Judex*-ul/*Richter*-ul din Transilvania (înainte de secolul XV), atribuțiile lor fiind asemănătoare[141]. Credem că instituția județului a fost introdusă de saşi în oraşele Țării Româneşti. Județul era ajutat de un sfat format din 12 pârgari (**пѫргарь**, **пръгарь**)[142], instituție prezentă în toate centrele urbane din Europa care au obținut autonomie; numele lor provine din termenul german *Bürger* („cetățean"), mai precis din *die Geschworenen Bürger* (*cives jurati* în actele latine[143]); probabil, din dorința de simplificare, în documente şi în limbajul orăşenesc a fost preluată numai partea finală a formulei, nu şi *jurati*. Denumirea de „pârgar" credem că provine din preluarea în limba română a formei săseşti *purger* şi nu a celei maghiare,

[136] DRH, B, I, p. 28, nr. 10.

[137] Gyorgy Gyorffy, *Les débuts de l'évolution urbaine en Hongrie*, în CCM, XII (1969), nr. 2, p. 134.

[138] Traian Stoianovich, *Model and Mirror of the Premodern Balkan City*, în SB, III (1970), număr tematic, *La ville balkaniques, XVe-XIXe ss.*, p. 100-102.

[139] Termenul apare în forma **сѫдцъ** într-un document din 1406 (DRH, B, I, p. 70, nr. 32).

[140] În Moldova, numele şoltuzului provine din germană, din *Schultheiss* (în latină *scultetus*), intrat pe filieră poloneză (*syoltys*) (N. Grigoraş, *Instituții feudale din Moldova*, I, *Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1971, p. 320-321).

[141] Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 441.

[142] Prima mențiune a pârgarilor o întâlnim într-un act din timpul lui Vlad Dracul (din perioada 1433-1437) publicat de Ioan Bogdan în *Documente privitoare la relațiile Țării Româneşti cu Braşovul şi Țara Ungurească în secolele XV-XVI,* vol. I (1413-1508), Bucureşti, 1905, p. 251, nr. CCXI.

[143] DRH, C, X, p. 99, nr. 87 (*iuratorum*) şi p. 205, nr. 187 (*iuratos cives*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

polgár[144]. Sub o formă asemănătoare (*purgari*), pârgarii apar în unele oraşe din Serbia; aici, instituţia a fost adusă de către minerii saşi aduşi de regii sârbi pentru a exploata minereurile din munţii Bosniei şi ai Serbiei[145]. Reprezentantul domnilor în oraşe purta numele de pârcălab[146], termen ce provine din cuvântul maghiar *porkolab*[147], care a preluat pe germanul *Burggraf*[148]. Tot prin intermediul coloniştilor saşi au pătruns în Ţara Românească dregătoriile pristavilor, birăilor şi folnogilor[149]. Acestea, împreună cu instituţia judeţului şi a pârgarilor, reprezintă împrumuturile instituţionale introduse prin intermediul saşilor la nivelul organizării oraşelor din Ţara Românească şi Ţara Moldovei[150].

Mai rămâne să explicăm cum a avut loc acest transfer de la comunităţile de saşi în organizarea oraşului din spaţiul românesc. În evul mediu, exista o atitudine favorabilă colonizării, care era văzută ca un mijloc de asigurare a dezvoltării şi prosperităţii regatului[151]. În ceea ce priveşte Ţara Românească, nu avem nici o dovadă directă referitoare la o colonizare organizată, precum în regatele polon şi ungar. Nu s-a păstrat nici o informaţie privitoare la întemeierea de aşezări noi, precum în Polonia (*locatio*)[152]. Există un singur document care arată că acei colonişti străini stabiliţi la sud de munţi erau priviţi de către domnie ca „oaspeţi", *hospites*. Actul lui Vladislav I, privitor la catolicii din Ţara Românească, emis în 1369, atunci când aminteşte categoriile catolicilor din ţară o face în ordinea: „orăşenii" (*civibus*), „poporul" (*populis*) şi „oaspeţii" (*hospitibus*)[153]. Reiese clar, din analiza formulei, ca majoritatea catolicilor se aflau în oraşe, „orăşenii" fiind menţionaţi primii; urmează „poporul", termen ce ne sugerează prezenţa catolicilor şi în afara centrelor urbane, pentru ca, în final, să fie menţionaţi „oaspeţii". Pisarul care a redactat actul era de formaţie latină; se observă acest lucru din formularul documentului (la datare, este pomenită sfânta Ecaterina, fapt mai puţin specific formularului documentelor slavone[154]). Credem că cel care a scris actul nu a folosit întâmplător termenul *hospites*; el se referea la „oaspeţi", coloniştii aduşi de domnie, care aveau un statut aparte; altfel, nu ne explicăm de ce apare acest termen. Nu este vorba de *hospites* din regatul maghiar, căci adresarea actului este făcută „tuturor credincioşilor săi", ai domnului, *fidelibus suis universis*. Formula "„de orice neam sau limbă ar fi", *cuiuscunque nationis seu idiomatis existant*, arată că ei nu erau numai germani şi unguri. Termenul de *hospites* se referă, peste tot în Europa centrală, la categoria coloniştilor, celor chemaţi sau veniţi din alte părţi şi cărora li se acorda un regim diferit de cel al autohtonilor. Un statut asemănător credem că au avut şi „oaspeţii"

[144] *DA*, serie nouă, tom VIII, partea 3, *litera P (pîna-pogribanie)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1977, p. 720-721.

[145] Sima Ćirković, *op. cit.*, p. 162.

[146] DRH, D, I, p. 86, nr. 46; B, I, p. 223, nr. 131; Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 357, nr. CCCXII.

[147] *DA*, tom VIII, partea 3, *litera P*, p. 717-718.

[148] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 294.

[149] DRH, B, I, p. 83, nr. 39, p. 102, nr. 52.

[150] Vezi si Hugo Weczerka**,** *Die stellung der Rumänischen Stadt des Mittelalters im Europäischen Städtewesen*, în *Die Mittelalterliche Städtebildung im Südöstlichen Europa*, ed. de Heinz Stoob, Köln, Viena, Böhlau Verlag, 1977, p. 245.

[151] Referitor la atitudinea faţă de colonizare, vezi cazul Poloniei (Benedykt Zientara, *Foreigners in Poland in the 10th-15th Centuries: their Role in the Opinion of Polish Community*, în APH, XXIX (1974), p. 5-6).

[152] Idem, *Socio-Economic and Spatial Transformation of Polish Towns During the Period of Location*, în APH, Varşovia, XXXIV (1976), p. 65-66.

[153] DRH, B, I, p. 12, nr. 3.

[154] Francisc Pall, *Diplomatica latina cu referire la Transilvania*, în DIR, *Introducere*, vol. II, Bucuresti, Editura Academiei Române, 1956, p. 303-305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veniți în Țara Românească. Dacă aceşti colonişti au venit într-un cadru organizat, au fost chemați de către domni, ei au primit un privilegiu care le prezerva statutul diferit, care presupunea libertate juridică şi dreptul de a fi judecați de către reprezentanți proprii, aleşi din rândul comunității[155]. Acest privilegiu era necesar în condițiile în care aceste comunități erau formate din străini, care aveau o religie şi o limbă diferită de ale populației autohtone. Bisericile catolice ale saşilor stabiliți în aşezări de la sud de Carpați necesită o atenție specială, pentru că biserica a reprezentat şi un simbol de autonomie, asigurând supraviețuirea comunității. Fără drepturi recunoscute de domnie, aceste biserici nu puteau fi ridicate într-un mediu majoritar ortodox. Din al doilea act referitor la catolicii din Țara Românească, emis în 1369 de Vladislav Vlaicu, aflăm de existența unor structuri ecleziastice catolice organizate, cu parohi şi preoți (*plebanis ac rectoribus*), cărora li se cere să primească cu cinste pe episcopul trimis ca locțiitor de Dumitru, episcopul bisericii Transilvaniei. Dependența catolicilor de la sud de Carpați de Episcopia Transilvaniei data cel puțin din timpul lui Nicolae Alexandru: „sunteți supuşi după dreptul diecezan, din vremea înaintaşilor noştri şi a răposatului domn de bună pomenire, preascumpul nostru părinte“, deci statutul catolicilor a fost stabilit de la începuturile Țării[156]. În legătură cu această perioadă şi cu succesele catolicismului se află scrisoarea papei Clement al VI-lea care îl informa pe regele Ludovic de trecerea la credința apuseană a unor supuşi, în acest sens, fiind trimise scrisori şi „către nobilii bărbați, Alexandru al lui Basarab“, precum şi către franciscanii care erau în Țara Românească[157].

În Câmpulung, spre sfârşitul secolului XIII, saşii au construit o biserică impunătoare ca mărime, Bărăția, semn al puterii şi autonomiei acelei comunități. Alte biserici catolice au fost ridicate în Argeş, Târgovişte şi Râmnicul Vâlcea. Acesta este un semn că saşii au primit autonomie înainte de definitivarea formării Țării sau în cursul acestui proces. Ulterior, domnii au confirmat acest statut şi aceste privilegii, din care nu au supraviețuit decât fragmente disparate, păstrate în acte târzii, precum privilegiul dat orăşenilor din Câmpulung[158]. În concluzie, dacă acceptăm existența acestor *hospites*, trebuie să acceptăm şi ideea că li s-au acordat drepturi, practică obişnuită în epocă. O situație asemănătoare întâlnim în cazul coloniştilor stabiliți în regatul polon şi ungar, aici diferențierea având baze mai mult juridice decât religioase; cazul sârb se aseamănă cu cel din Țara Românească. În baza drepturilor primite, catolicii şi-au creat o organizare proprie a comunității, care a fost preluată în sistemul de organizare internă a oraşelor. Dovadă avem tocmai în terminologia instituțiilor orăşeneşti, care a fost împrumutată de la aceste comunități. În Ungaria, drepturile pe care le-au primit oraşele sunt derivate din cele acordate grupurilor de colonişti străini (*hospites*). Aceştia obținuseră

[155] Era firesc ca acești străini să țină la păstrarea vechiului mod de viață. Pentru a-i atrage, autoritățile de la sud de munți au făcut concesii, au acordat libertăți. Situația este identică în toate teritoriile care au cunoscut fenomenul colonizării (Ungaria, Polonia, Serbia etc).

[156] DRH, D, I, p. 98, nr. 56.

[157] *Ibidem*, p. 60, nr. 32.

[158] Ioan Răuțescu, *op. cit.*, p. 361; DRH, B, XXIII, p. 252, nr. 144. Preoții catolici au primit privilegii separate, amintite într-o întărire dată de Radu Şerban (N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor*, vol. I-II, Bucureşti, 1901, p. 273, nr. II-III. De asemenea, cronica franciscana, scrisă de Blasius Kleiner, menționează păstrarea în arhivele Bărăției din Câmpulung a unui privilegiu scris în slavonă, dat catolicilor de aici „în jurul anului“ 1320. Actul ar fi fost emis de Mihai vodă, probabil Mihail I, data fiind greşit citită, sau imposibil de citit, de către Kleiner (George Georgescu, *Cronica franciscanilor din 1764, prima istorie a oraşului Câmpulung*, în „Verbum“, Bucureşti, V (1994), p. 351, fragment dintr-o lucrare mai amplă despre țările române scrisă la 1761-1764, de Kleiner; părți din această cronică sunt reproduse şi în *Călători străini*, vol. IX, p. 433-436).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dreptul de avea judecători proprii şi de a se organiza potrivit regulilor lor[159]. Sistemul s-a extins şi la oraşe, rolul şi poziţia coloniştilor în cadrul comunităţilor urbane fiind recunoscut de către regalitate; aceasta se adresa orăşenilor prin formula *civium et hospitum nostrorum* („orăşenilor şi oaspeţilor noştri")[160]. În Serbia, sistemul de organizare al minerilor saşi a fost preluat în o parte a oraşelor autohtone. Iniţial, *purgarii* erau întâlniţi numai în oraşele miniere cu populaţie majoritară saxonă, pentru ca ulterior, aceştia să apară şi în oraşe care nu aveau nici o legătură cu saşii[161]. Este de necontestat, prin urmare, rolul decisiv pe care l-au jucat aceste comunităţi pentru evoluţia oraşului medieval din spaţiul românesc. Totuşi, trebuie să accentuăm faptul că aceste comunităţi, cu toate contribuţiile pe care le-au adus din punct de vedere instituţional, nu s-ar fi dezvoltat fără sprijinul primit din partea domniei[162]. Aceasta a acordat libertăţi orăşenilor, le-a dat drept de stăpânire a vetrei aşezărilor în care se aflau, drept de folosinţă a moşiilor, precum şi scutiri fiscale. Fără privilegiu, oraşul din spaţiul românesc nu ar fi diferit cu nimic de târgurile din Rusia sau Orient.

Pentru că am amintit anterior tradiţia istorică, se impune o precizare. Mărturiile vechilor cronici ale Ţării Româneşti s-au păstrat trunchiat prin intermediul *Istoriilor* din secolul XVII. În ceea ce priveşte începuturile ţării şi ale oraşelor, trebuie remarcat că în urma comparării acestora se observă mici diferenţe. Astfel, în *Letopiseţul Cantacuzinesc* stă scris că Radu Negru voievod: „Întâi au făcut oraşul ce-i zic Câmpul Lung. Acolo au făcut şi o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecat la Argeş şi iar au făcut oraş mare *şi ş-au pus scaunul de domnie* [subl. ns.], făcând curţi de piatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă"[163]. Varianta cuprinsă în *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* este puţin diferită: „Ci dar Radul vodă *s-au aşăzat* [subl. ns.] în cătăva vreme în Câmpul-Lung unde şi mănăstire frumoasă şi mare au făcut. După aceea s-au dus la Argeş de *au făcut scaunul acolo, făcând curţi domneşti* [subl. ns.] şi bisearică care şi până astăzi iaste"[164]. Se evidenţiază faptul că ambele *Istorii* nu pun pe seama lui Negru vodă întemeierea unei curţi la Câmpulung, ci numai la Argeş, unde într-adevăr s-a aflat prima reşedinţă a Ţării Româneşti („ş-au pus scaunul"). Trebuie deci înlăturată definitiv ideea că tradiţia istorică susţine că evoluţia reşedinţelor domneşti a început cu Câmpulungul, deoarece acest lucru nu stă scris în cronici. „Facerea" oraşelor amintită în *Letopiseţul Cantacuzinesc* trebuie pusă în legătură nu cu întemeierea acestora ca aşezări, ci cu crearea lor instituţională, cu recunoaşterea acelei autonomii pe care puterea centrală a acordat-o comunităţilor din târgurile care existau deja pe tot cuprinsul ţării. Acesta a fost un proces intern, aşa cum a fost, în parte, şi definitivarea formării Ţării Româneşti, pe care pune accent această cronică. În schimb, în *Istoriile domnilor* nici nu se aminteşte întemeierea centrelor urbane; Radul vodă se „aşează", vine temporar în Câmpulung (oraş despre care nu spune că atunci ar fi fost întemeiat), în drumul spre

[159] *A History of Hungary*, ed. de Ervin Pamlényi, Budapesta, Corvina Press, 1973, p. 63; Martyn C. Rady, *op. cit.*, p. 14-21.

[160] Formula surprinde originea dublă a societăţii urbane: *civium* din *cives*, locuitorii cetăţilor, şi *hospites*, „oaspeţii", coloniştii (*A History of Hungary*, p. 63-64; Martyn C. Rady, *op. cit.*, p. 17); DRH, C, X, p. 99, nr. 87 si p. 205, nr. 187.

[161] Sima Ćirković, *op. cit.*, p. 168-169, 172.

[162] Iorga afirma despre coloniști că au venit când au vrut, iar domnia i-a găsit aşezaţi de multă vreme, fiind mai mult de jumătate „deznaţionalizaţi"; domnia nu le-ar fi dat privilegii (N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, p. 83). Informaţiile furnizate de izvoarele citate mai sus nu susţin aserţiunile lui Iorga.

[163] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 2.

[164] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu vornicul*, ed. de Constantin Grecescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Argeş, unde îşi mută scaunul, care mai este amintit anterior doar când se face referire la Făgăraş („care avea scaunul său la Făgăraş“[165]).

*

În concluzie, tranziția de la aşezarea cu caracter incipient urban la aşezarea urbană a fost, înainte de apariția domniei ca instituție, una în care cnezii şi voievozii nu s-au implicat direct şi conştient; această etapă din procesul dezvoltării urbane a fost una organică, de creştere treptată[166]. După 1300, noua instituție centrală, domnia, a intervenit în organizarea oraşelor, recunoscându-le statutul şi acordându-le privilegii, care le-au permis ridicarea din punct de vedere economic.

În ceea ce priveşte „disputa“ terminologică referitoare la termenii „târg“ şi „oraş“, considerăm că cercetarea documentelor Țării Româneşti ne permite să afirmăm că se făcea diferențiere între cei doi termeni. Folosirea acestora nu credem că trebuie pusă în legătură cu ierarhia aşezărilor, ci cu statutul lor. În definirea oraşelor medievale de la sud de Carpați, termenul de „oraş“ are un conținut preponderent juridic şi instituțional, în timp ce cel de „târg“, unul economic. Ne referim la aceste aşezări ca târguri numai dacă luăm în considerare aspectul comercial, piața, motorul dezvoltării urbane; târgurile aveau caracter periodic, în timp ce oraşele erau aşezări permanente. Termenul de „oraş“ desemna aşezarea cu caracter urban care deținea şi instituții specifice, ce garantau un anumit nivel de autonomie. În Țara Românească, comunitatea urbană era definită în marea majoritate a actelor emise de autoritatea domnească sau orăşenească drept una formată din „orăşeni“, mult mai rar din „târgoveți“, orăşenii având un statut juridic propriu. Începând cu ultima parte a secolului XVI şi, mai ales, în secolele XVII-XVIII, această diferențiere nu mai este la fel de vizibilă. În cadrul terminologiei urbane, este evident faptul că majoritatea termenilor sunt străini, fiind împrumutați, având origine germană, maghiară şi slavă. Lipsa termenilor de origine latină se explică prin faptul că în spațiul românesc, ce nu a cunoscut viață urbană timp de câteva secole, au fost preluați termeni şi moduri de organizare de la comunități mai avansate din acest punct de vedere, precum de la coloniştii germani. Deşi Constantin C. Giurescu considera că străinii au introdus numai termenii, instituțiile preexistând acestora (în cazul centrelor orăşeneşti)[167], sunt prea multe asemănări între structurile de la sud de Carpați şi cele din Transilvania[168], ca să negăm contribuția coloniştilor germani la urbanizare. Situația similară din Țara Moldovei, unde coloniştii au avut o şi mai mare influență, confirmă această stare de lucruri. Faptul că nu au existat condițiile politice din Transilvania şi Ungaria a făcut ca oraşele de la sud şi est de Carpați să evolueze în altă direcție, neatingând un statut de autonomie mai extins.

[165] *Ibidem*, p. 3-5.
[166] Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 91.
[167] Constantin C. Giurescu, *Târguri sau oraşe*, p. 132.
[168] Vezi P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, p. 139-140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUTIONS REGARDING THE BULDING UP OF THE TOWNS IN WALLACHIA
(Summary)

The present study seeks to outline the origins of towns in Walachia and the influences on which urban development is grounded. The move away from dwellings with an inchoately urban character to full-fledged urban settlements has been, before the emergence of monarchy (*domnia*) as an institution, one in which local rulers didn't become involved directly and deliberately; this stage in the process of urban development was an organic one, one of gradual growth. After 1300, the new central institution (*domnia*), has supported the administration of towns, acknowledging their status and granting them privileges, which led to their economic rise. Research on Walachian documents lets us argue that a certain distinction was made between terms such as "town-market" and "town" (the Romanian term for town ("oraş") came from the Hungarian *város*). We do not hold that the use of these terms must be related to the hierarchy of settlements, but to their status. In defining medieval towns south of the Carpathians, the term "town" has a content that is largely juridical and institutional in nature, whereas that of local small markets is mostly economic. We may refer to these settlements as local small markets only if we take into account their commercial aspect and the market, an engine of urban development; local small markets were periodic in nature, whereas towns were permanent dwellings. The term "town" indicated the settlement that was urban in character and that held specific institutions as well, institutions which guaranteed a certain degree of autonomy. As regards urban terminology, it stands out that most of the terms are borrowings with German, Magyar and Slavonic origin. The lack of Latinate terms may be accounted for by the fact that inside the Romanian area, which had not known urban life for a few centuries, certain terms and patterns of organization were adopted from communities that were more developed in this respect, as well as from German colonists. Although some historians believe that foreigners introduced only the terms, with the institutions predating the latter (in the case of urban centers), too many similarities may be noted between Transylvanian patterns and patterns south of the Carpathians to deny the contribution brought by German colonists to urbanization. A similar situation in Moldavia, where colonists had an even greater influence, bears witness to this state of facts. The absence of political conditions such as those in Transylvania and Hungary led to the development of towns south and east of the Carpathians into a different direction and to their failure in reaching a broader autonomy.

ABREVIERI

APH – Acta Poloniae Historica, Varşovia
CCM – Cahiers de civilisation médiévale, X^{e}-XIIe siècles, Université de Poitiers
DRDIA – Documente recent descoperite şi informaţii arheologice, Bucureşti
HU – Historia Urbana, Bucureşti
MIM – Materiale de istorie şi muzeografie, Bucureşti
MISLR – Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare, Bucureşti
RGR – Revista Geografică Română, Bucureşti
SB – Studia Balcanica, Sofia
VSCI – Valachica. Studii şi cercetări de istorie, Târgovişte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC

CTITORII BISERICII SFÂNTUL DIMITRIE (BALŞ) DIN IAŞI

O veche obişnuinţă a istoricilor noştri este aceea de a spune, atunci când se află în faţa unei biserici de piatră, zidită cândva în secolele XIV-XVIII, „iată, o biserică de zid ridicată pe locul unei biserici de lemn mai vechi"; şi cu aceasta, eventualele neclarităţi legate de data zidirii lăcaşului sau de numele vechilor ctitori sunt dintr-o dată rezolvate. Astfel stau lucrurile şi în cazul bisericii cu hramul Sfântul Dimitrie, cunoscută astăzi sub numele de Sfântul Dimitrie-Balş, situată pe Uliţa Mare a Iaşilor, numită astăzi Bulevardul Ştefan cel Mare şi Sfânt; „după pisania din 1897", a scris Nicolae Stoicescu, biserica „ar fi fost zidită de Ionaşco Balş mare vornic la 1690-1691, pe locul unei biserici de lemn mai vechi, amintită în sec. XVII"[1]. Acelaşi istoric a semnalat şi câteva acte din veacul XVII (3 iunie 1649[2], 16 noiembrie 1666, 8 februarie 1678), în care este pomenită o biserică în Iaşi cu hramul Sfântul Dimitrie, observând, în acelaşi timp, că „datele la care este amintită această biserică nu se potrivesc însă cu cele la care au fost mari vornici Ionaşco Balş I şi II: primul în 1673 şi al doilea în 1709-1710 şi 1715-1716"[3].

Gheorghe Ghibănescu a scris în articolul său despre biserica Sfântul Dimitrie-Balş că în Iaşi erau, în veacul al XVIII-lea, două biserici cu hramul Sfântul Dimitrie: una Sfântul Dimitrie, „zis Misai, în preajma Tătăraşilor", iar cea de-a doua „ridicată din pajişte de marele boier Ion Balş – pan Balş – în 1693, cum sună inscripţia slavonă a clopotului cel mare, care poartă data de 7201 iulie 1"[4]. Nu cred că inscripţia de pe clopot este un temei atât de puternic pentru a afirma că biserica a fost ridicată „din pajişte", mai ales că acest text a fost citit de Gheorghe Ghibănescu: † **Съи кимвалъ сътвориⷧ пⷩнь в:р:л. влтw ѫзсⷣ юⷧ. и дⷩнь** şi tradus în felul următor: „Acest clopot l-a făcut pan B.R.L. (Balş născut Lupu?), la anul 7201 <1693> iulie 8 zile"[5]. Întregirea numelui i s-a părut curioasă şi editorului, deoarece a pus un semn de întrebare, pe care însă l-a ignorat atunci când a interpretat istoric inscripţia. Întregirea numelui, care foloseşte toate consoanele din prescurtarea făcută de cel care a turnat clopotul, poate fi următoarea: **B**(â)**rl**(ădeanul); întregirea pe care o propunem are inconvenientul că

[1] Nicolae Stoicescu, *Bibliografia monumentelor şi localităţilor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 461-462.

[2] La această dată, preoţii Erimia şi Darie de la biserica Sfântul Dimitrie sunt martori la vânzarea unui loc de casă de pe Uliţa Strâmbă (*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I, *Acte interne (1408-1660)*, editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Iaşi, 1999, p. 426, nr. 356).

[3] Nicolae Stoicescu, *op. cit*., p. 517, nota 139.

[4] Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Dimitrie (Balş) (Predică ţinută în ziua de 26 octombrie 1933)*, Iaşi, 1934, p. 2.

[5] *Ibidem*, p. 17, *Anexa A*. Am verificat, la faţa locului, inscripţia de pe clopot.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 121–131

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

logofătul Solomon Bârlădeanu, despre care va fi vorba mai jos, a murit la începutul anului 1675[6].

Data din pisanie, 1690, este aceeaşi cu datele păstrate pe inscripţiile celor două clopote, unul din 1690[7], şi celălalt, pomenit mai sus, din 1693. Se poate ca data să fi fost „coborâtă" din clopotniţă deasupra uşii, în pisania compusă la sfârşitul veacului XIX. În această vreme, biserica se afla de mai bine de două veacuri sub ocrotirea membrilor familiei Balş, cei care au făcut legătura dintre anii din inscripţiile de pe clopote şi cel mai important reprezentant al familiei din a doua jumătate a veacului XVII – Ionaşco Balş (probabil că Gheorghe Ghibănescu a „urcat" acest nume de pe pisanie pe clopotul din 1693, întregind numele prescurtat)[8].

Înainte de această dată, de la mijlocul veacului XVII, după cum aminteam mai sus, este pomenită în Iaşi o biserică cu hramul Sfântul Dimitrie ai cărei preoţi sunt prezenţi în viaţa oraşului[9], dat fiind faptul că se aflau nu departe de Curtea domnească; este şi acesta un motiv care ne poate arăta că nu mai putea fi vorba, la această vreme, de o biserică de lemn aproape de inima târgului Iaşi. Totuşi, nici o menţiune despre ctitori nu a răzbătut până la noi. Legătura dintre hram şi ctitor o face un act de la sfârşitul lunii aprilie 1650 – testamentul Mariei, fiica lui Ionaşco Stroici şi nepoata lui Luca Stroici mare logofăt[10]; testamentul este întărit de o carte de mărturie dată de mitropolitul Varlaam şi de Sfatul domnesc, la 30 aprilie[11]. Cu trei zile înainte, la 27 aprilie, Mărica a lăsat şi soţului său, Mihalcea Tăban, casele din Iaşi şi bunurile pe care le-au adunat în vremea cât au trăit împreună[12] (primul ei soţ a fost postelnicul Draco[13]). Jupâneasa le-a cerut nepoatei sale, Alexandra, şi soţului acesteia, Iordache Cantacuzino, să o înmormânteze în ctitoria familiei sale, mănăstirea Dragomirna, căreia i-a dăruit satul Trăisteni, din ţinutul Hârlău, şi jumătate din ţiganii ei.

Testamentul a fost scris înaintea vornicului de poartă Neculai Mogâldea, a lui Ilie Şeptilici portar de Suceava şi, lucru care ne interesează aici, „denaintea duhovnicului ei *popa Eremia de la biserica Bârlădeanului, unde este hramul Sfântul Dimitrie, în târg în Iaşi*" (subl. ns.). Este greu de spus care boier din neamul Bârlădeanu a ridicat această biserică. Nu cred că poate fi vorba despre marele logofăt Zaharia Bârlădeanu (fiul lui Avram postelnic), cel ucis pentru hiclenie, în 1692, de Aron Tiranul[14], deoarece nu s-a

[6] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 349.

[7] Gh. Ghibănescu, *op. cit*., p. 17, *Anexa A* (clopotul a fost comandat pentru o altă biserică, dar până la urmă a ajuns la Sfântul Dimitrie).

[8] Pentru Gheorghe Ghibănescu anul zidirii bisericii este 1693 (*op. cit*., p. 4, 9 şi 15).

[9] Preotul Constantin, martor, la 28 noiembrie 1662, la vânzarea unui loc de casă pe Ulița Mare (*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. II, *Acte interne (1661-1690)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2000, p. 45, nr. 43; vezi şi actul din 22 februarie 1669; *ibidem*, p. 194-195, nr. 222); preotul Daniil, martor, la 23 decembrie 1662, la redactarea unui testament (*ibidem*, p. 45-46, nr. 44); preotul Grigore, martor, la 4 aprilie 1676, la vânzarea unei case de pe Ulița Măjilor (*ibidem*, p. 406-407, nr. 449; vezi şi actul din 5 septembrie 1676, scris chiar de acest preot; *ibidem*, p. 419-420, nr. 462); preotul Ignat, martor, la 10 februarie 1678, la vânzarea unei case pe Ulița Rusească (*ibidem*, p. 438, nr. 486). Din 1681 (*ibidem*, p. 498, nr. 559) până în 1734 (*ibidem*, vol. IV, p. 142-143, nr. 200) nu mai găsim vreo menţiune a bisericii Sfântul Dimitrie sau a preoţilor slujitori în acest lăcaş, în actele oraşului Iaşi, editate de domnul profesor Ioan Caproşu.

[10] Vezi Anexa 1.

[11] Vezi Anexa 2.

[12] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I, p. 431, nr. 362.

[13] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători*, p. 327; Maria Magdalena Székely, *Noi contribuţii la genealogia familiei Stroici*, în ArhGen, II(VII), nr. 1-2, 1995, p. 71.

[14] Ilie Minea, *Sfârşitul marelui logofăt Bârlădeanul şi răscoala în contra lui Aron vodă*, în RA, III, 1936-1937, nr. 6-8, p. 104-107; Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători*, p. 294.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păstrat nici o ştire despre biserica Sfântul Dimitrie vreme de jumătate de veac, până la mijlocul veacului XVII. Ctitorul acestei biserici este fiul marelui logofăt Zaharia, Isac, sau nepotul său, Solomon. Acesta din urmă a ajuns, la începutul anului 1650, mare clucer în Sfatul lui Vasile Lupu[15]; din aceşti ani 1649-1650 avem şi primele menţiuni ale bisericii Sfântul Dimitrie. De asemenea, se poate ca şi locul de pe partea stângă a Uliţei Mari (cum priveşti spre Curtea domnească), unde a fost ridicată biserica, să fi fost în stăpânirea lui Solomon Bârlădeanu, aşa cum a fost locul de pe partea dreaptă a Uliţei[16]. Unul dintre ginerii lui Zaharia Bârlădeanu a fost logofătul Gheorghe Balş, fiul lui Lupu Balş. Ctitorie de familie, biserica Sfântul Dimitrie a stat sub epitropia lui Solomon Bârlădeanu şi a vărului său, Vasile Balş, fiul lui Gheorghe Balş şi nepotul lui Cârstea Balş. După ce marele logofăt Bârlădeanu s-a stins fără urmaşi şi alţi nepoţi s-au „răzeşit", biserica a trecut în grija lui Ionaşco Balş, fiul lui Vasile Balş[17]. Acest Ionaşco Balş este cel pomenit în pisanie, chiar dacă în aceşti ani s-a stins din viaţă. După câţiva ani, a intrat în viaţa politică a Moldovei un alt Ionaşco Balş, nepot al lui Lupu Balş, fratele lui Gheorghe Balş. Ionaşco Balş şi fiul său, Lupu Balş, au refăcut biserica după ce a fost distrusă de focul din 1723. Din vechea biserică au mai rămas doar zidurile exterioare până la o oarecare înălţime; de asemenea se mai vede „în dreptul ferestrei de sus a pronaosului resturile unei uşi – acum zidită – care ar putea să facă parte din arhitectura" vechii biserici[18]. Trecerea bisericii Sfântul Dimitrie din grija unei ramuri a familiei Balş în grija alteia s-a datorat faptului că urmaşii marelui vornic Ionaşco Balş (I) nu au mai avut puterea să refacă biserica după dezastrul din 1723.

La câţiva ani după testamentul Mariei Stroici, în biserica Sfântul Dimitrie a fost înmormântat (1653) stolnicul Pătraşco Ciogolea, cel care l-a trădat pe Vasile Lupu, plătind pentru aceasta cu capul[19]. Soţia sa, Tudosca, fiica pârcălabului Gheorghe Jora şi a Anghelinei Băiseanu (prima soţie a lui Gheorghe Jora a fost Magdalena, fiica lui Grigore Balş)[20], fratele ei drept, Toderaşco Jora, şi fratele ei vitreg, Grigoraş Jora, l-au îngropat şi au însemnat ce au cheltuit atunci, ca şi la pomenirile creştineşti de la douăzeci de zile, de la şase săptămâni şi de la jumătate de an. Văduva a mai dat şapte galbeni pe piatra ce s-a pus la „gropniţă", adică mormântul soţului ei, care se pare că a fost îngropat în biserică. De asemenea, jupâneasa a mai dat doi galbeni pentru „zugrăveala altarului"; dacă nu este vorba de împodobirea catapetesmei, atunci se pare

[15] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători*, p. 349.

[16] Gh. Ghibănescu, *op. cit*., p. 3: „doamna Anastasia a lui Gheorghe Duca urzi din pajişte Biserica Albă, pe locurile cumpărate de la marele boier al vremii Solomon Bârlădeanu, care stăpânea tot dreptunghiul de loc, din Ulița Langa de azi până în Ulița Lozonschi, în capătul căreia se ridicase, tot în secolul al XVII-lea, biserica Sfântul Gheorghe". Numele lui Solomon Bârlădeanu nu se regăseşte printre proprietarii de case şi locuri de case, de pe „partea stângă a Uliţei Mari, între Ulița Podului Vechi şi viitoarea biserică Sfântul Dumitru-Balş", „descoperiţi" de Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, *Contribuţii la istoria Trei-Ierarhilor*, în AIIX, XXX, 1993, p. 437.

[17] Gh. Ghibănescu, deşi ştia că Ionaşco Balş (I) este urmaşul marelui logofăt Zaharia Bârlădeanu, a scris că Ion (Ionaşco) Balş (II) a „fost rudă de aproape cu Bârlădeanul, marele proprietar pe Ulița Mare, Bălşeştii au putut căpăta prin zestre ori prin cumpărături o mare bucată de loc pe Ulița Mare, cum Pălădeştii şi mai apoi Sturdzeştii au moştenit locul din vechiu al lui Solomon Bârlădeanu" (*op. cit*., p. 8). Nicolae Stoicescu a scris că biserica a fost zidită de Ionaşco Balş (I) (*Dicţionar al marilor dregători*, p. 342).

[18] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933, p. 232.

[19] Vezi şi Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653-1658)*, Iaşi, 2003, p. 123.

[20] Ştefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în ALIL, t. XXIV, 1973, p. 10. Vezi şi Vasile Pârvan, *Un vechi monument de limbă literară românească*, în CL, XXXVIII, 1904, p. 984-985. Publicăm aici şi un interesant „izvod de aur şi de mărgăritare", care au fost moştenite de unul dintre fiii sau fiicele vornicului Ionaşco Jora, fratele lui Gheorghe Jora şi unchiul Tudoscăi Ciogolea; vezi anexa 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că biserica a fost pictată în aceşti ani. Acest act nu este, prin conţinut, unul dintre cele obişnuite; în el se povesteşte despre moartea tragică a stolnicului Pătraşco Ciogolea, despre cheltuielile făcute la înmormântarea sa, la praznicile de peste an şi despre felul în care au fost stinse datoriile ce au rămas în urma sa. Fiind ucis „noaptea înaintea jitniţii ce ieste în curtea înluntru“[21], paloşul şi sabia stolnicului au rămas în mâinile jupânesei. Joreştii l-au înmormânat repede, vremurile fiind tulburi, apoi, când vremurile s-au mai liniştit, probabil în domnia lui Gheorghe Ştefan, jupâneasa văduvă l-a reînhumat în biserica Sfântul Dimitrie. De acestă dată, înmormântarea s-a făcut ca la o mare casă boierească; în fruntea soborului de preoţi s-au aflat mitropolitul ţării (probabil Ghedeon) şi doi episcopi, iar la praznic, care a căzut într-un post, feţele adunate l-au pomenit pe răposat având pe masă peşte din specii alese (morun, somon şi crap) şi raci, la care s-au adăugat icre negre, stafide şi smochine, totul stropit cu 200 de vedre de vin. Pentru ca bucatele să aibă gust, jupâneasa a trimis un om la Cameniţa ca să-i aducă diferite mirodenii, iar pomenile împărţite rudelor şi celor care au participat la înmormântare au fost ornate din belşug cu „peteală“ albă şi galbenă. Din acest izvod mai aflăm că, în vara anului 1653, jupâneasa Tudosca, împreună cu cumnatul său, Miron Ciogolea, s-au adăpostit în mănăstirea Dragomirna, pierzând cu acest prilej nişte odoare în zilele când mănăstirea a fost prădată de cazaci. Totodată, vedem că boierii moldoveni făceau comerţ cu tătarii; Pătraşco Ciogolea şi soţia sa au vândut tătarilor cele 62 de iepe primite ca zestre de jupâneasă de la părinţii ei.

Din aceste câteva acte reiese că biserica Sfântul Dimitrie (Balş) din Iaşi a fost ridicată pe la mijlocul veacului XVII de boierii din familia Bârlădeanu, după care a trecut în grija rudelor acestora, boierii din familia Balş, al căror nume îl şi poartă. În această biserică a fost înmormântat şi unul dintre boierii însemnaţi din vremea lui Vasile Lupu, Pătraşco Ciogolea, rudă îndepărtată a ctitorilor.

ANEXE

1 **1650 (7158) aprilie**

† Ade că eu, giupă<nea>[1]sa Mariia, fata lui Ionaşco Stroici, nepoata lui Stroici ce-au fost logof(ă)t mare, scriu şi mărturisescu cu cest zapis al mieu cu limbă de moarte, la darea sufletului mieu, vădzindu eu că mă trec dintr-această lume şi mă voiu duce la viiaţa de véci şi neavându coconi de trupul mieu, socotit-am din toate rudele méle pre a cui mână mă voiu lăsa ca să mă grijască şi să mă pomenească pre urma mea. Deci fiindu-ne şi dumneaei giupâneasa Alexandra vistierniceasa cea mare, fata a dumisaale lui Gavrilaş log(o)făt(u)l rudă aproape, socotit-am şi m-am lăsat pre mâna dumilorsale, giupânului Iordachie marele vistiiarnic şi a giupânesei dumisale, ce mai sus scriem, Alexandrei, şi le-am dat toate ocinele méle câte am avut şi giumătate din toţi ţiganii, câţi vor fi ai miei, şi aur şi arginturi şi mărgăritar(e) şi alte odoară toate. Acestea toate să fie dumilorsale de la noi dare şi dăruire şi coconilor dumisale.

Numai satul Tăistrénii, ce iaste pre Milétin, în ţinutul Hârlăului, şi cu giumătate din toţi ţiganii, câţ(i) vor fi, ca să fie de la noi dare şi miluire sv(i)ntei m(ă)n(ă)stiri Dragomirnei, unde vor dzăcea şi o(a)sele méle.

Iară alte ocine toate şi cu giumătate din toţ(i) ţiganii miei şi aur şi arginturi şi mărgăritar(e) şi alte odoară, toate câte să vor afla pre urma mea, acélea toate să fie pre mâna dumilorsale,

[21] Miron Costin, *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

giupânul Iordachie marele vistiiarnic şi a giupânései dumisale, rudei méle, Alexandrei, şi cuconiloru dumisale direaptă dare şi ocine, în véci, cum mai sus scriem, iară altu, nimeni, din rudele méle ca să nu aibă a să amesteca la ocinele méle, nice la ţigani, precum mai sus scriem, nici la alte odoar(e), nice la altă la nemic, numai să aibă treabă dumnealor, aceşti boiari, cu toate câte mai sus să scriu, şi să aibă a mă grij(i) şi amă pomeni pre urma mea cum să cade, după obicéiul creşteniscu.

Şi acestu zapis l-am făcut dinnaintea d(u)hovnicu mieu, popa Erimiia de la beséreca Bârlădeanului, unde-i hramul **С(вѫ)тꙑ Димитрїе**, în târgu în Iaşi, şi dinnaintea dumisale, lui Neculai Mogâldea vornicul de gloată, şi Ilie Şeptilici portariul Sucévei şi alţi ficiori de boiari şi oameni buni.

Şi pentru credinţa ş-au pus aceşti boiari peciţile şi iscăliturile că să le fie dumilorsale de credinţă şi să aibă dumnealor a-ş(i) face şi zapise domneşti.

Şi eu, Dumitraşco uricariul, am scris zapisul.

Пис ѳ Ꙗсоχ, в(ъ) л(ѣ)т(о) ҳ҃зр҃нѳ҃ м(ѣ)с(ѧ)ца ап(рилїе)...[2] **д(ь)н(и).**

† Из, пwп Еримиа, искалχ <m. p.>[3].

† Николаи Могълд(ѣ) ворник искал <m. p.>[3].

Из, Илиѥ Шептилич, искал, портар Сучавьскоѥ <m. p.>[3].

Biblioteca Naţională Bucureşti, Documente istorice, LI/2. Orig., hârtie, trei sigilii inelare aplicate în cerneală: două rotunde, al preotului Irimia, având în câmp un scut heraldic, încărcat cu slovele chirilice: **Ирм** („Irimia"), şi al lui Neculai Mogâldea, având în câmp un decor neclar, şi unul octogonal, al lui Ilie Şeptilici, având în câmp un leu culcat şi inscripţia: **† Ил** („Ilie"). 1649.

1 Omis.
2 Data de zi acoperită cu o pată de cerneală.
3 Sigiliu inelar.

2 **1650 (7158) aprilie 30, Iaşi**

† Смѣренїе Варлаам арχїеп(и)ск(о)пь и митрополит Сѳчавски, и Тодерашко великїи лwг(о)ѳ(ε)т, и Гика великїи дворник Долнѣи Земли, и Гаврил χетман, и Тома великїи дворник Вышнѣи Земли, и Ѵндроник вел постелник, и Гewргїе Стефан вел спътар, и Гewргїе вел чашник, и Ѵндроник вел стwлник, и Ѵнѳдреѡш Раковиц(ъ) вел комис, и Костантин Чоголѣ вел меделничар, и Соломон вел клѳчар, и Раковиц(ъ) Чехан втори логоѳ(ъ)т, и Стаїе втори висїарник, и Палладїе житничар, и Пътрашко Чоголѣ бив логоѳ(ε)т, и Нѣнюл, и Павъл Ѵлботъ, и Некѳлаи Могъладѣ, и Пилиповски и Некѳлаи дворници глотнїи и инниꙁ болѣри wт Двор г(о)сп(о)д(и)нъ его м(и)л(о)ст(и). Scriem şi mărturisim cu ceastă scrisoare a noastră cum au venit înnaintea noastră fratele nostru, dumnealui giupânul Iordachie marele vistiiarnic, şi cu giupâneasa dumisale, Alexandra, fata dumisale lui Gavrilaş ce-au fost logofăt, şi ne-au arătat un zapis de la giupăneasa Mariia, fata lui Ionaşco Stroici, nepoata lui Stroici ce-au fost logof(ă)t, făcut cu limbă de moarte, la darea sufletului ei, dinnaintea d(u)hovnicului ei popa Eremiia de la **С(вѫ)тꙑ Димитрїе**, şi dinnaintea lui Neculai Mogâldea vornicul de poartă, şi a lui Ilie Şeptilici portar de la Suceavă şi alţi ficiori de boiari şi oameni dinnainte, carii s-au tâmplat la darea sufletului ei, scriindu într-acel zapis, cum acea giupânească, ce mai sus scrie, Mariia, fata lui Stroici, s-au dat cu limbă de moarte rudei sale, giupânesei Alexandrei vistiernicései, ce mai sus scrie, şi cuconilor dumilorsale, cu toate ocinele ei şi cu giumătate din toţ(i) ţiganii, câţ(i) vor avea ea, şi cu alte odoară, aur şi arginturi şi mărgăritar(e) şi cu alte unealte cu toate.

Numai satul Tăistrénii ce iaste pre Milétin, în ţinutul Hârlăului, şi cu giumătate din toţ(i) ţiganii, câţ(i) vor fi a ei, acela sat şi cu acei ţigani să fie dare şi miluire de la dânsa sv(i)ntei m(ă)n(ă)stiri Dragomirnei, unde vor dzăcea şi o(a)sele ei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iară alte ocine şi cu giumătate de ţigani şi alte odoară, câte să vor afla pre urma ei, toate să fie pre mâna dumilorsaal(e), fratelui nostru, Iordachie vistiiarnicul şi a giupânései dumisaale Alexandrei şi cuconilor dumilorsaale, cum mai sus scriem, iară rude a ei ca să nu aibă a să amesteca la ocinel(e) ei, nici la ţigani, precum mai sus scriem, nice la alte odoară, la nemică, iară dumnealor ca să aibă a o grij(i) şi a o pomeni cum să cade după obicéiul creştinescu.

Pentru acéia, şi noi deaca am vădzut acel zapis, făcut cu limbă de moarte şi cu mare mărturie, făcut-am dumilorsaale **и**[1] de la noi această scrisoare ca să le fie de credinţă. Şi mai pre mare credinţă pusu-ne-am şi peceţile şi am iscălit cu mânule noastre.

Şi eu, Dumitraşco uricariul, am scris ca să s(e) ştie.

Пис ѳ Їисоⷯ, в(ъ) л(ѣ)т(о) ҂ѕр҃нѳ м(ѣ)с(ѧ)ца ап(рилїе) а҃ д(ь)н(и).

† Варлаам митрополит (м. п.).

Из, Тодерашко вел лшг(о)ф(е)т, искал <m. p.>.

Гика вел ворник искал <m. p.>.

Гаврил хетман <m. p.>.

Тома вел дворник <m. p.>.

Индре(и)ш вел комис <m. p.>.

Индроник вел постелник <m. p.>.

Гешргї Щефан вел спътар <m. p.>.

Гешргїе вел пъⷯ(арник) <m. p.>.

† Ανδρονικ στολνικ <m. p.>.

Из, Костантин Чоголѣ вел меделничар <m. p.>.

Ракобиц(ъ) Чеⷯан лшг(о)ф(ъ)т <m. p.>.

Из, Нѣнюл двшрник <m. p.>.

Из, Павъл Лавотъ дворник <m. p.>.

Из, Пилиповскїе дворник <m. p.>.

† Некѳлаи Могълд(ѣ) ворник искал <m. p.>.

Из, Николаи вор(ник), искал <m. p.>.

Biblioteca Naţională Bucureşti, Documente istorice, X/5. Orig., hârtie difolio.

1 Şi.

3 **<1660-1670>**

† Izvod de datoriile Ciogoli, ce-au plătit giupâneasa dumisa<le>[1] după moarte lui, să s(e) ştie.

† 700 lei, lui Abdă turcul.

† 1.111 lei, lui Andreiaşi.

† 500 lei, călugărilor ot Hangu.

† 200 lei, Jorăi.

† 20, lei Ircului.

† 30 lei, vamăşului Miron.

† 12 lei, unui abăger.

† 30 lei, lui Gavril vezeteul.

† 4 lei, lui Vasilie vezeteul.

† 2 lei, <lui>[2] Andrei vezeteul.

† 10 lei, Hudescului.

† 3 lei, unui abăger.

† 12 lei, lui Margine ot Caameniţ(a).

2.634 lei fac.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu ce s-au plătit aceste datori(i) şi s-au vândut de a stolnicului.

† pol selişte Tomilăuţii, la Soroca, s-au vândut Grumadzii.

† p(o)l selişte Godineşti, ot Cernăuţi, s-au vândut răzeşilor, drept 130 lei.

† 300 lei, ce au scăpat după moarte lui, lei[3] ce-au fost de pe un sat, anume Iurginţii, ce-au vândut păharnicul Alecsandru Ciogole, pân(ă) au fost viu.

† 30 lei, un palaşi cu torcose.

† 25 lei, o sabie cu torcose.

† 30 lei un raftu.

† …[1] lei un bu<z>[1]duga<n>[1] mi<c>[1]

† 400 lei, ce-au rămas fără 100, ce s-au cheltuit pe treaba casii.

1.075 lei fac.

Ce s-au vândut de am mie[4] de am plătit datoriile stolnicului.

† 500 lei, sat întreg Hlinița, la Cernăuți.

† 250 lei, pol sat Holoucinţii, la Soroca.

† 200 lei, **чєтвръта́а ча́сть**[5] Brândzeni, cu vecini, la Soroca.

† 100 lei, o vie în Ciocârlie.

† 90 **ѳг(и) жо́лъи**[6], mi-au rămas din salbă ce am avut de la părinți.

† 300 lei, am vândut 20 de poloboaci de miere din stupii mie(i) [mie(i)].

1.590 lei fac.

Unélte ce-au rămas de a stolnicului pe măna me.

† 1 palaş.

† 1 saabie.

† 1 cabaniță roşie cu soboli.

† 1 emurluc cu izmă de hir penpregiur.

† 1 ghiordie naramgie.

† 1 dulaamă de urşinic verde.

† 1 dulaamă de urşinic mohorâtă.

† 1 căţie de argintu.

† 1 talger de argintu ce l-au făcut dentr-o cupă de argintu ce-au dat vist(iernicul) coconului.

† 1 burdan, tij, de argintu[7].

Odoară ce-au perit de a stolnicului.

† 2 ineli de aur perit(e) la Dragomirna.

† 1 coboc au perit la Miron.

† 1 tescu, tij, la Dra<go>[2]mirna.

† neşt(e) nasturi[8].

† 1 păreche de sărji de aur, aceste au fostu pe mena lui Miron Ciogolii şi au perit de la Dragomirna.

Bucaate ce mi-au rămas de la stolnicul.

† 4 vaci, dintr-înse am dat una unui năimit.

† 10 boi, dintr-înşii am dat 2 boi unui apari, 2 au luat cu o carte domnească.

† 8 iepe mari, dintr-însel(e) s-au dat doaî [călugărilor][9] popilor de la S(ve)tii Dimitrie, unde-i astrucat ...[1] dentru …[1] să o ţâe

† 8 tretine, o iapă popei de Hotin.

† 2 ia<pe>[1] A<n>[1]dohi, ce ia cununat cuconii.

† 42 de mascuri mari şi mici.

† 100 de stupi.

Izvod de bucaate ce am avut când ne-am împreunat cu stolnicul Ciogolea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† 62 iap(e), cu mici cu mari, ce le-am vândut al doil(e) an toate tătarâlor, dintr-însă 30 de iape câte 12 lei, 360 lei fac.
† 26 boi.
† 35 vaci, cu mici cu mari.
† 243 oi, cu mici cu mari.
† 300 de matce la Vaslui.
† 40 de mascuri.
† 5 cai.
† 230 **ѳг(и) жолтъи**[6], ce-am avut la Săhbi[10], i-au dat pentru datoriile d(u)misaale pân(ă) au fostu viu.
† 500 lei ce au luat stolnicul de la Macri pe giumătate de sat de Briceni, aşijdere i-au dat pentru datorie dumisaal(e).
†1 396 lei fac.
† Izvod di ci s-au cheltuit la paminți când l-au îngropat Jora.
† un ort de l-au dus de unde au perit de iast(e) dus la gazdă.
† 30 p(o)t(ronici) pe un muscal de i-au făcut băibărac.
† 8 pot(ronici) cheltuial(a) băibăracului.
† 5 lei pe un şlic de i ş-au pus în cap.
† 1 leu pre pândză.
† 2 lei sicreiul.
† 2 lei patru făclii de prohod.
† 3 ughi 6 oc(ă) de lumânări.
† 1 leu pândză ce i-au lăsat în gropniți.
† 1 leu mătaase.
† 4 lei la popi, la călugări, la bresle, când l-au strâns.
† 20 ...[11]
24 lei 5 pot(ronici) fac.

Izvod de ce s-au cheltuit la doaădzăci zil(e), să s(e) ştie.
† 20 zloți pe 20 bezmen(e) de ceară.
† 5 lei pol, pe berbeci.
† 10 lei, 2 ialoviți.
† 25 pot(ronici) la preuți.
† 12 pot(ronici), aşijdere.
† 49 lei, 9 pot(ronici), am dat la Țâroaie să de pe la mănăstiri.
† 2 giumătăți de vin, un poloboc de miere, o fierbătoare de bere am dat de bucatel(e) noastre.
† 6 lei pe alte cheltueli.
87 lei 7 pot(ronici) fac.

Ce s-au cheltuit la şese săptămâni.
† 20 zloți, 20 bezmene de ceară.
† 12 lei 2 ialoviți.
† 4 ughi berbeci.
† 6 lei s-au dat la Țâroaie, <care a>[2] cumpărat orez, chiper, smochine, stafide, şofran.
† 2 giumătăți de vin, 1 poloboc de miere, 1 fierbătoare de bere de bucaatele noastre.
† 2 şiftur(i), 6 lei s-au împărțit ficiorilor dreptu suflet.
† 30 pot(ronici) poliial(a) la pomeni.
100 lei 6 pot(ronici) fac.

Ce s-au cheltuit la giumătate de an.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† 20 lei, 1 giumătate de vin.
† 20 lei, 30 bezmene de ceară.
† 12 lei, 20 ialoviți.
† 4 ughi, 4 berbeci.
† 12 lei am cumpărat alte cheltueli ce-au trebuit.
† 5 lei preuților.
† 1 pol(oboc) de miere, 2 fierbători de bere de bucatele noastre.
† ...[1] poliială.
89 lei fac.

† Izvod ce am cheltuit, în Iaşi, când l-am îngropat. şi l-am îngropat în beserecă la anul …[11]

† 40 zloți, 40 bezmene ceară.
† 15 ughi, 15 camene de murun.
† 20 lei, 15 camene de crap.
† 22 zloți, 4 pot(ronici), 20 camene de som(n).
† 30 lei, trei pol de mieri.
† 200 zloți, 200 vedre de vin.
† 4 lei, 12 oc(ă) unturi.
† 5 lei, peşte proaspăt.
† 14 lei, 17 oc(ă) morun proaspăt.
† 5 ughi, un covor s-au dat mitropolitului.
† 3 ughi, o măhramã, tij, lui.
† 3 ughi, o scoarță s-au pus suptu oase.
† 4 lei, o litră mătaase.
† 4 lei, 8 dramuri petială albă şi galbănă.
† 6 lei, 2 măhrăm(i) a doi vlădici.
† 4 zloți, 4 măhrăm(i) cioclilor.
† 5 lei, mitropolitului.
† 6 lei, a doi vlãdici.
† 30 lei, la popi şi la călugări.
† 4 lei, la brésle.
† 2 lei pe scânduri şi de lucrul meşterilor.
† 24 zloți, 12 coți de adamască roşie s-au învăscut sicreiul.
† 2 ughi, pietrarilor de gropniți.
† 2 ughi, de zugrăvala atlazului şi de fãclii.
† 8 taaleri, patru coți de atlaz albu.
† 30 pot(ronici), o chil(ă) p(o)l orez.
† 2 lei, 6 oc(ă) stafide.
† 18 pot(ronici), 6 oc(ă) smochini.
† 8 zloți, 4 oc(ă) cracatiți.
† 2 ughi, făcliiarului ce-au făcut făclii.
† 7 ughi, pe piatră ce-au pus la gropniți.
† 2 **ѹги жолтъи**[6], de pomene poliială.
† 4 lei, 6 oc(ă) icre negre.
† 2 lei, 3 <ocă>[2] untdelemnu.
† 1 leu, nohui.
† 13 lei, am trimis la Caminiți de au cumpărat ierbi de busoai.
† 4 ughi legumin(e) şi pe alte trebe ce au trebuit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† 130 saaci fănină la toati paminţile, dintr-aeşte am dat 10 lei pe 10 saci, iar ceialalţi au fostu de bucatele noastre.

† 431 lei, 6 pot(ronici), fac[12].

† 180 lei, la astrucatul cucoanei şi la doaodzecilea şi la şese săptămâni, că i s-au tâmplat moarte în Iaşi[13].

Izvod de argintu ce-am avut de la părinţii mii

† 2 cuboce mari le-u datu stolnicul la curte la Sân Văsiu.

† 1 părechе de brăţări poliite le-u dat stolnicul unii nepoteş(e).

† 1 gherdan de mărgăritar cu 8 **ѵг(и) жолт(ыи)**[6] au perit la Dragomirna că mi l-au oprit Miron Ciogole.

† neşti mărgăritari neînşeratu, tij, la Dragomirna.

† o chichiţă cu neşte ţinte de aur şi pietri de laceapsă, tij, la Dragomirna.

† 1 inel de aur mi-au luat armaşii.

† 2 linguri de argint, tij, atunci.

† 1 năstrapă de argintu, 263 dram(uri) mi-au perit de la Miron Ciogole.

† 1 scăfârlie mari, tij, la Miron Ciogole.

† 1 brâu, 263 dram(uri), tij, la Miron.

† 1 chelardechii, 73 dram(uri), tij, la Miron.

† 1 cup(ă) a lui Demian, tij, la Miron, ş-am plătitu-o eu.

<Pe f. 4 v.>: † 1535 ughi 13 pot(ronici), făr(ă) 3 lei ce-au dat Joră, rămân să dea nepoţii…; tot aici, o însemnare din sec. XIX: „Căutate“.

Fără dată. Izvodul a fost scris în mai multe etape, începând din jurul anului 1660. Jupâneasa Tudosca s-a recăsătorit cu Dumitraşco Drăguţescu şi a mai trăit mulţi ani după moartea lui Pătraşco Ciogolea. Astfel, la 29 septembrie 1668, ginerii lui Drăguţescu se judecă cu jupâneasa Tudosca („maşteha noastră“) pentru părţi din satele Călineşti (ţinutul Suceava) şi Codreni (ţinutul Dorohoi); Arhivele Naţionale Iaşi, Documente, DCLVII/1.

Arhivele Naţionale Iaşi, Documente, CDXII/52. Original, hârtie, 4 file r.-v. (37/16,5 cm.), cerneală neagră, rupt la îndoituri şi pe margini.

1 Rupt.
2 Omis.
3 Cuvânt scris deasupra rândului.
4 Aşa în original.
5 A patra parte.
6 Ughi galbeni.
7 De la „1 căţie“ până aici, adăugat de altă mână.
8 De la „1 coboc“ până aici, adăugat de aceeaşi mână ca la nota 7.
9 Tăiat cu o linie.
10 Probabil un nume al unui creditor de neam străin, scris greşit.
11 Loc liber.
12 Urmează o însemnare din secolul XIX: „A spătăroaiei Tofana“ (izvodul se găsea printre actele acestei jupânese).
13 Scris de aceeaşi mână ca şi izvodul de mai jos. Este vorba probabil de moartea jupânesei Tudosca. Şi „izvodul de argintu“, care urmează, chiar dacă este scris de altă mână, aparţine tot Tudoscăi Ciogolea.

4 **<1656 mai 29 – 1658 februarie 16>**

Izvod de aur şi mărgăritari şi de alte unealte ce-s despre Iunaşco Jore şi despre giupânesa dumisal(e).

† 2 lanţuge de aur ce au tras amândoi, 320 **ѳг(и) жол(тьи)**[1].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† 1 cruce de aur cu creştal, 12 **8г(и) жол(тьи)**[1].
Fac 800 de lei.
† mărgăritari şi aur ce au ieşit den cuşmă.
† 90 ughi mărgăritariul cel mar(e).
† 4 lei, 4 mătcale mărgăritar(e) mai maici.
† 1 leu p(o)l mărgăritari mai mici.
† 27 ughi pontalele.
Fac 160 lei.
† Datorii ce sunt să plătim dentr-acea sumă.
† 120 ughi la armaşul Grumadze.
† 60 ughi să ia armaşul pentru Hliniță.
† 55 ughi datorie Măricuței.
† 40 de ughi a vornicesei.
Fac 155 ughi.
† 227 ughi, 6 pot(ronici) înparță cu toț(i) frații.
† la car(e) sor(ă) ce s-au socotit că au dat îmă noastră.
† 20 ughi, la armăşoe.
† 61 ughi, la vorniceasa.
† 27 ughi, la Tudosca.
† 30 la Paraschiva.
118 ughi fac.
† 412 ughi, 6 pot(ronici) cu ce au lu[v]at surorile meli de mainte şi împărță.
† dint(r) aceste 412 ughi, 6 pot(ronici) să vin pre o parte câte 68 ughi, 14 pot(ronici) pre 6...[2] ții.
† la care frații s-au găsit lu[v]at mai mult, să întorcă celora ce au lu[v]at mai puțin.
† 22 ughi, 12 pot(ronici), ce-au luat Gavril Jore şi ...[2] Costantin.
† 152 ughi, 6 pot(ronici) la vorniceasa, cu cei 61 ughi, ce-au lu[v]at mai înainte.

Datat, după vremea în care Grumăzea (Lozonschi) a fost mare armaş (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 405).

Arhivele Statului Bucureşti, Documente istorice, CIX/67. Original, hârtie, rupt la îndoituri (se pare că lipseşte o filă sau mai multe).

1 Ughi galbeni.
2 Rupt.

THE CONSTRUCTORS OF THE CHURCH "ST. DIMITRIE" (BALŞ) IN IAŞI
(Summary)

The article brings new information about one of the countless religious monuments from the medieval city of Iaşi, the orthodoxe church of "St. Dimitrie". This building still exists, close to the main street of the modern town, the nowadays "Stephen the Great" Boulevard.

The author presents a number of problems and issue rised by the historical origins of this church, by analysing the documents of the XVIIth century.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIUS CHELCU

ASPECTE DIN ISTORIA BRESLELOR IEŞENE: BĂRBIERII ŞI CIOCLII

În intenţia de a aduce completări la trecutul unor bresle, ne situăm în continuarea unor cercetări mai vechi, concretizate prin apariţia lucrărilor monografice datorate lui Eugen Pavlescu[1], Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban[2] sau cea a lui N. Grigoraş[3]. De această dată însă, am restrâns aria investigaţiei, concentrându-ne atenţia doar asupra a două astfel de asociaţii ieşene, urmărindu-le existenţa timp de un veac şi jumătate. Tratarea lor împreună s-a făcut în baza principiului compatibilităţii funcţiei pe care o îndeplineau, iniţiind acest demers cu scopul identificării unor manifestări circumscrise ideii de apărare a sănătăţii populaţiei urbane din zorii modernităţii.

E drept că pentru perioada cercetată de noi, cuprinsă între începutul veacului XVII şi jumătatea celui de-al XVIII-lea, cu greu am putea întrezări un proiect care să fi schiţat crearea unui sistem de sănătate. Totuşi, învrednicindu-ne să aducem la lumină frânturi din viaţa bărbierilor sau a cioclilor ieşeni, culegând informaţii risipite prin cronici, ispisoace, zapise sau în relatările vreunui călător aflat în trecere prin Iaşii acelor veacuri, nu ne-am putut feri să nu vedem în acei oameni nişte precursori.

Cu certitudine însă şi atunci, în răstimpurile de linişte, acea lume a cunoscut şi o sumă de acumulări ce vor rodi mai târziu într-o atmosferă prielnică. Nu lipsesc intenţiile de a pune ordine, de a da coerenţă vieţii, fie ea instituţională, socială, economică ori spirituală; principalii factori care au făcut ca lucrurile gândite şi pe jumătate făptuite să nu se contureze deplin au fost întreruperile violente şi inconsecvenţele pricinuite de lipsa mijloacelor. Pătrunzând în detaliile acelei perioade descoperim o civilizaţie care încearcă să privească mai departe, e drept, doar prin ochii acelora care devin conştienţi de neajunsuri, fie ei domni, boieri, clerici ori târgoveţi. O parte a celor din urmă au stat în atenţia noastră în paginile ce urmează, remarcând de la început că spaţiul urban s-a dovedit mai sensibil la asimilarea noului, chiar şi într-un areal în care se văd semnele întârzierii sociale. Convieţuirea unor indivizi provenind din medii culturale diferite a oferit posibilitatea unei lărgiri a orizontului. Lumea cunoscută sau măcar imaginată îşi extinde, pentru orăşeni, hotarele prin asumarea experienţei celor care prin natura ocupaţiilor au fost obligaţi să părăsească un spaţiu geografic limitat.

Păşind în miezul studiului nostru, vom vorbi mai întâi despre bărbieri ale căror cunoştinţe farmaceutice şi chirurgicale erau apreciate într-o vreme în care medicina

[1] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939.

[2] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu*, Bucureşti, 1969.

[3] N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, I, *Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 133–142

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păstra încă o consistentă doză de empirism. Chiar dacă beteşugurile trupului erau privite ca însemne ale mâniei divine pentru păcatele sufletului şi, prin urmare, rugăciunea era considerată mai grabnic izbăvitoare decât terapia, oamenii au căutat adesea să vadă în mâna unui bărbier sau a unui doftor o altă cale prin care Dumnezeu îşi putea întoarce faţa către păcătos[4].

Atestarea lor, relativ târzie, abia în actele de la începutul veacului XVII, ne poate sugera că primii bărbieri ieşeni au fost cei din slujba curţii voievodale, statornicindu-se în acest oraş după ce domnii Moldovei şi-au exprimat, în a doua jumătate a veacului XVI, preferinţa pentru stabilirea reşedinţei permanente aici[5]. Astfel, în ordinea apariţiei în acte, primul bărbier ieşean de care avem ştiinţă este un Tudor[6]. Oricum, el se afla în oraş cu mult înaintea emiterii actului din 1604, în care apare ca protagonist al disputei pentru succesiunea soţiei sale. Trecerea la cele veşnice a Agafiei, alături de care bărbierul „a fost şi la bine şi la rău şi a trăit cu dânsa douăzeci de ani“, la care se adaugă, probabil, lipsa unor urmaşi din această însoţire, a dat prilejul Tudoscăi din Suceava, cumnata lui Tudor, să îl cheme la judecată pe bărbier, revendicând o parte din bunurile imobile, câteva dugheni şi terenuri cultivate cu vie, pe care defuncta ei soră le cumpărase în timpul căsătoriei. Legăturile de familie ale acestui bărbier cu sucevenii ne confirmă, într-o anumită măsură, că cel puţin unii dintre practicanţii acestui meşteşug veniseră la Iaşi din fosta reşedinţă princiară. În plus, faptul că cei doi soţi reuşiseră să cumpere în cele două decenii de căsnicie câteva bunuri ne arată că îndeletnicirea lui Tudor era aducătoare de suficiente resurse care să-i asigure acumularea unei brume de avere.

În anii ce urmează acestei prime consemnări, numărul bărbierilor care se înfăţişează atât ca martori la diferite transferuri de proprietate din vatra şi hotarul târgului, cât şi ca subiecţi ai unor astfel de tranzacţii sporeşte, pentru ca, într-un act de vânzare din 1637, să fie semnalată existenţa unei bresle a bărbierilor. La acea dată printre cei care asistă la întocmirea zapisului vânzării unui loc de casă din Târgul de Jos îl regăsim pe Vasilie Gânscă staroste de bărbieri însoţit de Voico bărbierul[7]. Starostele era purtător al unui nume întâlnit şi la un diac trăitor în aceeaşi perioadă[8], iar dacă legăturile de familie între cei doi vor fi existat, natura lor nu o putem preciza aici în lipsa unei examinări din perspectivă genealogică a Gânsculeştilor din veacul XVII. Datorită prestigiului său şi a breslei pe care a condus-o, pe acelaşi Gânscă îl aflăm, spre sfârşitul domniei lui Vasile Lupu, în fruntea administraţiei orăşeneşti ca şoltuz[9]. Bărbierul era posesor al unui sigiliu inelar rotund având un scut heraldic cu slovele: „**Гъ(н)скъ**“ a cărui amprentă se păstrează pe un act de vânzare a unei vii din Valea Cozmoaiei[10] pe unde, probabil, a stăpânit şi el, ca şi alţi târgoveţi, o bucată din podgoria de la Bucium.

[4] O reflectare a acestei gândiri profund religioase, specifică civilizaţiilor premoderne, o regăsim în asumarea de către aşezămintele monahale a funcţiei de asistarea celor năpăstuiţi, săraci sau bolnavi; vezi Ligia Livadă-Cadeschi, *De la milă la filantropie. Instituţii de asistare a săracilor din Ţara Românească şi Moldova în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Nemira, 2001, p. 99-110.

[5] Vasile Neamţu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iaşi*, în *Istoria oraşului Iaşi*, I, volum redactat de Constantin Cihodaru şi Gheorghe Platon, Iaşi, 1980, p. 82-86.

[6] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, I, *Acte interne (1408-1660)*, editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Iaşi, 1999, p. 88-89, nr. 62; în continuare se va cita *Doc. Iaşi*, I.

[7] *Ibidem*, p. 350-351, nr. 267.

[8] DRH, A. Moldova, XXIII (1635-1636), volum întocmit de Leon Şimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, 1996, p. 163–164, nr. 127. Un Petrea Gânscă se afla în 1635 slujba marelui logofăt; vezi *ibidem*, p. 201-202, nr. 165.

[9] *Doc. Iaşi*, I, p. 403-404, nr. 327.

[10] *Ibidem*, I, p. 414, nr. 340.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Au ajuns până la noi şi alte nume de staroşti ai breslei bărbierilor. Două acte din a doua jumătate a veacului XVII au fost întocmite în prezența lui Tudosie starostele bărbierilor ieşeni[11]. Primul dintre acestea, scris în anul 1669, are ca obiect vânzarea unei vii de la Miroslava. În primii ani ai secolului XVIII, în fruntea breslei s-a aflat un Sava, stăpân al unui loc din hotarul Piscanilor, din ocolul târgului[12], alături de mănăstirea Copou care primise danie de la Vasile Lupu două părți ale acelui sat[13]. Mai târziu, pe starostele Dumitraşco îl găsim locuind şi exercitându-şi meşteşugul într-o dugheană aflată în stăpânirea negustorului Costandinache, situată în Târgul de Jos, pe Ulița Rusească[14]; pentru ca la mijlocul veacului XVIII, Ştefan, staroste al cetei bărbierilor, să dea mărturie pentru un loc pustiu din viile de la Şorogari[15].

Alcătuirea breslei a fost motivată, ca şi în cazul altor profesii, de nevoia consacrării unei ierarhii. O astfel de asociere în jurul unor valori simbolice (religioase) sau profane (economice) era esențială într-o lume în care doar respectarea rânduielilor garanta recunoaşterea drepturilor şi protejarea intereselor, atât în cadrul grupului, cât şi în relațiile cu autoritățile orăşeneşti sau centrale[16].

Pe lângă cele enumerate mai sus, un şir de zapise ne oferă indicii privitoare la averea unor bărbieri, mărturii indirecte ale statutului lor social, rezultat al căutării de care bucura printre orăşeni priceperea lor de cosmeticieni şi terapeuți. Interesantă este, de altfel, şi reconstituirea legăturilor de familie. Pătraşco bărbier, trăitor pe la mijlocul veacului XVII, îşi avea casa în Târgul de Sus, pe Ulița Nouă[17], şi era ginerele lui Vasile Gagea croitor. Din conținutul actului care păstrează amprenta sigilului său reiese că participase şi la împărțirea moşiilor socrului, şi ulterior, împreună cu soția, renunțase la dreptul de preemțiune asupra unui loc de prisacă de la Bârnova[18]. Unul pe nume Lupul, soțul Mariei, vânzător al unui loc de casă de pe Ulița Strâmbă, a fost ginerele unui popă Gligorcea, probabil slujitor al Bisericii Talpalari[19]. Pe Vasile bărbier, cumnatul lui Tofan, îl aflăm debitor în catastiful unei prăvălii[20] şi plătitor de chirie pentru locuirea timp de doi ani şi trei luni a unei dugheni din Târgul Făinii aflată în stăpânirea lui Chiriac vier[21]. După 32 de ani, în 1719, Maria, fiica lui Vasile, dăruia, în prezența lui Enachi Căsiian, vătaful vierilor, un loc de dugheană din târgul unde se vindea făina, probabil tocmai locul aceleia pentru care tatăl său a plătit la început chirie, dar pe care a reuşit ulterior să o cumpere cu tot cu loc[22]. Gligoraş a lăsat copiilor săi Neculai, Irina

[11] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, II, *Acte interne (1661-1690)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2000, p. 226-227, nr. 256 şi p. 377-378, nr. 412; în continuare se va cita *Doc. Iaşi*, II.

[12] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, III, *Acte interne (1691-1725)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2000, p. 206-207, nr. 242; în continuare se va cita: *Doc. Iaşi*, III.

[13] *Ibidem*, III, p. 171-174, nr. 202 şi 203.

[14] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, IV, *Acte interne (1726-1740)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2001, p. 53, nr. 65; în continuare se va cita: *Doc. Iaşi*, IV.

[15] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, V, *Acte interne (1741-1755)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2001, p. 370, nr. 596; în continuare se va cita: *Doc. Iaşi*, V.

[16] Pentru organizarea breslelor în Moldova un studiu amplu, ce îşi păstrează încă valoarea i se datorează lui Eugen Pavlescu, *op. cit.*, în care determinările de natură simbolică în constituirea asociațiilor meşteşugăreşti ocupă un loc important, p. 25 şi p. 397-414; subiectul a fost reluat ulterior de Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, în *op. cit.,* p. 234, şi N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 387-390, în care motivația economică a constituirii breslelor devine exclusivă pe fundalul dialecticii marxiste.

[17] *Doc. Iaşi*, II, p. 79-80, nr. 82; p. 307-308, nr. 337.

[18] *Ibidem*, p. 148-149, nr. 165.

[19] *Doc. Iaşi*, III, p. 63-64, nr. 80.

[20] *Doc. Iaşi*, II, p. 463, nr. 520.

[21] *Ibidem*, p. 562, nr. 640.

[22] *Doc. Iaşi*, III, p. 501, nr. 576.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Muta şi Catrina o dugheană cu loc, pe Podul Hagioaiei, lângă târgul de peşte proaspăt. Copiii bărbierului vor vinde o bucată din acel loc lui Istratie croitor[23]. Tot în Târgul de Sus, intens locuit din a doua jumătate a veacului XVII, unde se înfiinţează o seamă de pieţe specializate şi se înmulţesc dughenile de braşovenie şi lipscănie, concurând vechiul centru comercial al oraşului din preajma Curţii, îi întâlnim în prima jumătate a secolului XVIII şi pe alţi bărbieri. Dintre aceştia, Costantin cumpăra două locuri de dugheni situate pe Uliţa Hagioaiei de la urmaşii unui staroste de blănari[24]; Vasile bărbier, ginerele lui Vasile Frunză, vindea un loc de casă din capătul aceleiaşi ulițe, împreună cu fiica sa, Aniţa[25], deoarece, probabil, acel loc îl avea de la socrul său, iar bărbierul Andrei, ginerele lui Ion Holban blănar, îi vindea paharnicului Constantin Balş un loc de casă de lângă biserica Vovidenia[26].

Adunarea şi interpretarea acestor fărâme de viaţă ne dau imaginea unui grup solidar şi perfect integrat în spaţiul meşteşugăresc ieşean[27]. Se înrudesc cu alţi meşteri sau cu preoţii de pe la bisericile târgului, îşi însuşesc meseria în cadrul familiei sau îşi lasă fiii să urmeze o altă cale, poate mai lesne aducătoare de venit. În cazul bărbierilor, cel puţin în a celor orânduiţi în breaslă, nu asistăm la o concentrare a locuirii, specificul acestui meşteşug determinându-i să se răspândească pe întreg cuprinsul vetrei oraşului, deschizându-şi dughenile, închiriate sau proprii, în zonele mai aglomerate ale pieţelor sau pe ulițele mai importante. În lipsa mai multor informaţii, ni-i putem doar închipui, în dughenile lor, spălând şi tunzând pletele şi bărbile unor muşterii, scoţând vreo măsea care nu mai dădea pace bietului om să se mai gândească la altceva decât la durere, sau grăbind pasul, în toiul nopţii, pe ulițele înguste ale oraşului pentru a ajunge la casa unui jupân pe care Cel de Sus l-a pedepsit pentru lăcomia burţii şi acum are nevoie să i se ia sânge[28]. Tot la ei sunt aduşi cei răniţi pentru a le fi oblojite rănile, aşa cum s-a întâmplat în târgul Sucevii pe la 1638, când doi tineri bistriţeni, smintiţi de prea multă băutură, începură să umble cum nu se cuvine prin oraş „ca neşte tâlhari cu săbii şi cu dorduri şi cu topoară“ şi au „tăiat pe un fecior a s[s]trăjerilor“[29]. Tot ei se întâlneau, aşa cum făceau şi în veacul XIX, în ziua hramului Sfintei Paraschiva şi cea Sfântului Pantelimon la bisericile din Muntenimea de Sus şi din Târgul Făinii[30], asistând la slujbă şi apoi ospătându-se şi veselindu-se la creştineasca masă[31].

În rândurile următoare vom încerca să schiţăm imaginea şi rostul bărbierilor domneşti. Îi surprindem uneori pe voievozii Moldovei din veacurile XV şi XVI cerându-le ardelenilor trimiterea vreunui bărbier sau doftor iscusit pentru a le alina sufe-rinţele trupeşti[32]. Bărbierii aflaţi în slujba Curţii au fost poate cei dintâi care s-au stabilit în Iaşi în condiţiile în care, aşa cum aminteam la începutul acestor observaţii, din a doua jumătate veacului XVI, Iaşii vor dobândi o funcţie administrativă tot mai explicită. Nu ştim cum erau răsplătiţi pentru serviciile aduse, dar putem presupune că, pe lângă plata

[23] *Doc. Iaşi*, IV, p. 1-2, nr. 3.
[24] *Doc. Iaşi*, III, p. 229-230, nr. 272.
[25] *Doc. Iaşi*, IV, p. 8-9, nr. 13 şi p. 30-31, nr. 40.
[26] *Doc. Iaşi*, V, p. 362-363, nr. 586.
[27] Ştefan S. Gorovei, Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Câteva observaţii preliminare*, în AIIAI, t. XXV, 1988, 1, p. 256.
[28] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 263-264.
[29] *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului 1388-1918*, I, întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Ioan Caproşu şi Gavril Irimescu, Bucureşti, 1989, p. 272-274, nr. 143.
[30] N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi. Monografie istorică şi socială, ilustrată*, ediţia a II-a, Iaşi, 1915, p. 355-356.
[31] Eugen Pavlescu, *op. cit.,* p. 399.
[32] Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, I, 1382-1775, Călăraşi, 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obişnuită, aceştia beneficiau de unele scutiri de dări, fiind oricum degrevaţi de cele impuse breslelor târgului.

Pe un Ilie bărbier îl aflăm, în 1633, martor la vânzarea unei case de pe Uliţa Mare, cumpărătorul fiind un croitor domnesc, iar documentul care certifică tranzacţia păstrează urmele palide ale imprimării în fum a şapte sigilii inelare[33]. E posibil ca unul dintre aceste sigilii să-i fi aparţinut bărbierului Ilie cel pe care, câţiva ani mai târziu, îl regăsim participând, de această dată la vânzarea unui loc de pe Uliţa Rusească, unde îşi va fi avut şi casa, aplicând, la sfârşitul actului, un sigiliu rotund ce cuprindea un scut heraldic timbrat de o cască cu lambrechini şi o coroană[34]. Prezenţa coroanei în această reprezentare poate fi interpretată, credem, fie printr-o înclinaţie imitativă, nu rareori întâlnită în cazul unor meşteşugari posesori ai unor sigilii, fie ca un însemn al apartenenţei lui Ilie la tagma bărbierilor domneşti. Conturul acestei peceţi îl întâlnim până târziu, în a doua jumătate a veacului, alături de numele bărbierului chemat să autentifice desele modificări în domeniul stăpânirii unor locuri de case sau dugheni din acea mahala. Tot el s-a încumetat să împrumute bani cu camătă de la un negustor atunci când nenorocirea s-a abătut asupra familiei Mititică, soţia croitorului Costantin Cadiul şi mama lui Sava Cadiul, poate în urma unei epidemii, sumă cu care a „grijit“ pe tată şi fiu. Prin 1676, Cadioaia îi scria din Ţara Muntenească bărbierului împuternicindu-l să scoată la vânzare o casă cu loc pentru a istovi chezăşia şi a nu lăsa „să se suie camăta“[35]. Tainele meşteşugului bărbieriei au fost deprinse în familie deoarece Ambrohie, probabil fratele mai tânăr al lui Ilie, a fost tot bărbier[36] şi îl întâlnim în cele mai dese cazuri ca martor pe Podul Vechi[37], sau alături de fratele său la vânzarea unei vii de la Copou[38], dar şi pe Uliţa Rusească[39].

Pe aceeaşi Uliţa Rusească, din apropierea Curţii, îl aflăm ca martor la unele transferuri de proprietate din a doua jumătate a veacului XVII, pe un Enachie practicant în folosul domniei al aceleiaşi meserii[40]. Pentru ca, la începutul veacului următor Andronachi, bărbierul domnesc, fiul lui Vasilie (poate acelaşi cu bărbierul din Târgul Făinii de care aminteam mai sus) să cumpere de la călugării de la Sfânta Vineri o casă stricată[41], pe locul căreia şi-a ridicat alte case ce sunt amintite până târziu, în 1742, pe Uliţa Rusească, în hotarul locului de dugheni al mănăstirii[42]. Ştiinţa de carte l-a recomandat pe Andronachi să întocmească un act de zestre, prin care Aniţa Agioaia dădea casele şi pivniţa cu tot locul lor fiicei ei, Maria, şi ginerelui Gheorghiţă, în condiţiile în care aceştia o vor ocroti până la „darea sufletului“[43]. Stilul îngrijit, într-o curată limbă românească, foarte concis în exprimarea angajamentului testamentar, ni-l dezvăluie ca pe un scriitor iniţiat în tainele acestei îndeletniciri. Dumitrachi, fiul bărbierului, nu va urma însă, aşa cum ne-am fi aşteptat, meşteşugul părintelui, îmbrăţişându-l pe cel de blănar, moştenind numai aplecarea către deprinderea scrisului, fiindcă în actele la întocmirea cărora participă se iscăleşte de fiecare dată[44]. Nu este însă

[33] *Doc. Iaşi*, I, p. 308-309, nr. 230.
[34] *Ibidem*, p. 469, nr. 407.
[35] *Doc. Iaşi*, II, p. 412, nr. 455.
[36] *Ibidem*, p. 5-6, nr. 6.
[37] *Ibidem*, p. 186-187, nr. 213; vezi şi *ibidem*, Indice, sub *voce*; p. 607.
[38] *Ibidem*, p. 55, nr. 52.
[39] *Ibidem*, p. 187-188, nr. 214.
[40] *Ibidem*, p. 176-177, nr. 201; *ibidem*, p. 178, nr. 203.
[41] *Doc. Iaşi*, III, p. 422-423, nr. 478.
[42] *Doc. Iaşi*, V, p. 144, nr. 262; şi p. 254-255, nr. 451.
[43] *Doc. Iaşi*, III, p. 435, nr. 495.
[44] *Doc. Iaşi*, V, p. 576-577, nr. 852.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

singurul bărbier care s-a încumetat să întocmească un zapis. Spre mijlocul secolului XVIII, Gligore, bărbier din Târgul de Jos, scrie actul vânzării unei case de pe Ulița Brăhăriei[45].

Pe un anume Dumitraşco îl aflăm cu ocazia răsplătirii sale de către Grigore Ghica pentru fidelitate. În ispisocul prin care îi este dăruită o dugheană de lângă biserica Sfântul Nicolae Domnesc se aminteşte că: „ne-au slujit cu dreptate şi mai vârtos în vrémile celi mai de trebuinţe, când alţii ne-au părăsit, iar el s-au aflat tot nelipsât lângă noi la toate întâmplările noastre“[46].

Spre deosebire de ceilalți bărbieri, răspândiți, precum am văzut prin mahalalele oraşului, cei domneşti locuiau în Târgul de Jos, în apropierea Curții. Ei nu au dat totuşi la Iaşi, aşa cum s-a întâmplat la Bucureşti, numele unei uliţe[47], poate şi din pricina statornicirii lor mai târzii în acest oraş.

Nu vom încheia acest capitol al observațiilor privitoare la bărbieri fără a-i aminti pe cei de la feredeul cel mare, construit de Vasile Lupu mai sus de heleşteul de pe Bahlui şi dăruit mănăstirii Trei Ierarhi pentru înzestrare şi pomenirea ctitorului[48].

În primele decenii de funcționare a băii Trisfetitelor, aceasta aducea însemnate venituri. Indirect, prosperitatea îi este confirmată de hotărârea lui Ştefăniță Lupu de a oferi mănăstirii Golia, a cărei zidire o isprăvise, jumătate din veniturile feredeului. Punerea băii sub un dublu patronaj nu a fost decât o realitate vremelnică, fiindcă la numai un an, acelaşi domn, probabil în urma plângerilor soborului Trei Ierarhilor, a renunțat la intervenția asupra daniei tatălui său. Conflictul între cele două aşezăminte monahale se va prelungi însă până în timpul domniei lui Iliaş Alexandru, când, în cele din urmă, ispisocul de miluire oferit de Ştefăniță Goliei va fi rupt în Divan. Actele de întărire ce au urmat acestei reveniri la starea proiectată de Vasile vodă, şi în special cele din secolul XVIII, ne oferă mai multe detalii asupra modului de funcționare a acelei instalații. Totodată, desele intervenții ale domnilor din primele decenii ale veacului XVIII pentru încurajarea pe cale fiscală a celor care vor lucra la feredeu[49], trădează decăderea bunei faime a feredeului mare printre locuitorii permanenți sau ocazionali ai oraşului. Presupunem însă că lipsa oamenilor cu scuteală a fost doar unul dintre motivele declinului, la acesta adăugându-se poate ecoul curentului prezent în Europa Apuseană, unde spaima contaminării, în special după creşterea numărului îmbolnăvirilor de sifilis, a dus în veacul XVII la dispariția băilor publice[50]. Impasul pare a fi fost depăşit pe la 1736, când se impune chiar o suplimentare lucrătorilor băii, după ce Grigore Ghica, fiind preocupat de rezolvarea problemei suplimentări resurselor de apă ale oraşului, a instalat una dintre cele trei cişmele la feredeu „pentru îndestularea acestuia cu ape bune“[51]. Până la sporirea numărului lucrătorilor de care aminteam, o lungă perioadă, dacă nu chiar de la începutul existenței băii, acesteia i-au fost necesari pentru a funcționa şase butucari (însărcinați cu aducerea lemnului şi întreținerea focului pentru încălzirea apei) şi trei bărbieri teleaci (maseori), în fruntea tuturor aflându-se un feredeuş, însărcinat cu întreținerea instalațiilor.

[45] *Doc. Iaşi*, IV, p. 124-125, nr. 176.
[46] *Ibidem*, p. 272-273, nr. 372.
[47] Apud, Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *op. cit.*, p. 197, nota 838.
[48] Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *Contribuții la istoria Trei-Ierarhilor*, în AIIX, t. XXX, 1993, p. 442-443.
[49] *Doc. Iaşi*, III, *Indice*, sub *voce*, p. 690; şi *Doc. Iaşi*, IV, *Indice*, sub *voce*, p. 415.
[50] Gh. Brătescu, *Epidemiile de-a lungul timpului*, Bucureşti, 1968.
[51] C. Cihodaru, *Măsuri edilitare, salubritate*, în *Istoria oraşului Iaşi*, I, volum redactat de Constantin Cihodaru şi Gheorghe Platon, Iaşi, 1980, p. 175-179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Calificarea celor trei bărbieri este mai explicită decât în cazul celorlalte categorii, cei de la Curte sau cei din breasla târgului. Cert este că nu-i putem include în rândul celor din urmă deoarece, beneficiind de scutiri, ei nu pot fi amestecaţi nici juridic şi nici economic cu cei care plăteau dările obişnuite, mănăstirea Trei Ierarhi fiind îndemnată să-şi caute lucrători la feredeu printre „oamenii străini fără dajdie la Vistierie".

În încheiere, putem afirma că, după statornicirea în Iaşi a unor doctori[52] sau spiţeri[53], rolul lor de tămăduitori s-a diminuat, cu toate că vor continua până târziu să-şi etaleze cunoştinţele de mică chirurgie şi stomatologie[54]. Constatăm, în plus, o specializare a lor formând încă din veacul XVII cel puţin trei categorii: bărbierii oraşului, organizaţi în breaslă, cei domneşti, aflaţi în slujba Curţii şi cei de la feredeu.

De la tagma bărbierilor menită, prin aptitudinile celor care o alcătuiau, să menţină sănătatea şi chiar viaţa orăşenilor, vom trece la cealaltă extremă, înfăţişându-i pe ciocli, care îndeplinind o ingrată misiune, aceea de gropari, au fost lesne asociaţi cu imaginea mesagerilor morţii. Adevăratul lor rost îl aflăm în vremurile dezastrelor abătute cu regularitate asupra oraşului, şi, în special, în cele ale foametei şi ciumei, funestul epilog al unui întreg şir de nenorociri. Încercând să închipuim o cronologie a celor mai ucigătoare epidemii care au măcinat fondul demic al Moldovei, ne va fi uşor să schiţăm sinistrul registru. În documentele veacurilor XVII şi XVIII, ciuma, alături de invazii, tulburările interne sau foametea, devin repere temporale mai precise decât abstracta curgere a veacurilor de la facerea Lumii. Urmărind sursele vom enumera aici anii care, din cauza ravagiilor ciumei, par cei mai impregnaţi de moarte[55].

Anul 1603, când Ieremia Movilă împins fiind de spaima contaminării să se refugieze din oraş, îi scria suveranului polon că „din cauza ciumii, rătăcesc peste câmpii şi păduri cu toată casa mea, ca să mă feresc de molipsiri"[56].

Anul 1641, când, după lipsurile provocate de o secetă prelungită, la care s-au adăugat consecinţele încercărilor zadarnice ale domnului Moldovei de a deveni stăpân şi în Ţara Românească[57]. Urmează anii care încheie domnia lui Vasile Lupu, atunci când tulburările ce i-au însoţit decăderea şi răsturnarea[58] au creat condiţiile izbucnirii unei noi epidemii, ale cărei urmări au fost reţinute atât în actele interne sau externe, dar şi în relatările călătorului englez Robert Bargrave[59].

Un alt val apocaliptic s-a abătut asupra Moldovei neocolind capitala, în conjunctura tulbure care a dus la cucerirea de către otomani, în 1672, a cetăţii Cameniţa. Lipsurile alimentare şi promiscuitatea la care a fost condamnată populaţia ţării din cauza nesfârşitelor tulburări au generat în chip firesc o altă epidemie, amintită în cronica lui Neculce în dreptul văleatului 7183 <1675> când „s-au scornit o ciumă mare în toată ţara", molimă ce a ţinut „de la luna lui iuni, ş-au ţinut pân-la ghenar". În acelaşi context,

[52] *Doc. Iaşi*, II, p. 29-30, nr. 34; p. 268-274, nr. 293.

[53] *Doc. Iaşi*, IV, p. 178-179, nr. 251; p. 239, nr. 333.

[54] N. A. Bogdan, *ed. cit.*, p. 356; şi Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 264.

[55] O astfel de cronologie a dezastrelor abătute asupra spaţiului românesc de-a lungul timpului se regăseşte şi în volumul semnat de Paul Cernovodeanu şi Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamităţile naturale din trecutul României (până la 1800)*, Bucureşti, 1993, p. 72-124.

[56] Pompei Gh. Samarian, *Ciuma. Din epidemiologia trecutului românesc*, Bucureşti, 1932, p. 42.

[57] *Ibidem*, p. 43-44.

[58] Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653-1658)*, Iaşi, 2003, p. 104-124.

[59] *Călători străini despre ţările române*, V, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, p. 487-488.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintea că au „murit mulți oameni, cât nu-i pute îngropa şi-i arunca prin gropi, de-i năruia“, iar „Dumitaşco-vodă, văzindu atâta omor, au eşit în diial la Gălata cu boiarii, şi acolo şéde“[60]. Un document din 15 martie 1676 confirmă spusele cronicarului, la acea dată o Paraschiva, fiica Vârvarei şi nepoata Floarei, vindea egumenului mănăstirii Bârnova o vie în valea Cozmoaiei, pentru a achita datoriile de îngropăciune ale Floarei „care a murit de ciumă, cu feciori cu tot“[61].

Odată cu spulberarea sub zidurile Vienei a visului osmanilor de a pătrunde în Centrul Europei, asupra Moldovei avea să se abată din nou nenorocirea provocată de această dată de foamete: o criză de subzistență relatată atât în cronicile muntene[62] cât şi în cea atribuită lui Nicolae Costin. În aceasta din urmă, ținând cont şi de exagerările care îi înviorează stilul, se amintește că în vremea lui Dumitraşco vodă Cantacuzino s-au văzut „mulți oameni murind de foame, ca de ciumă, zăcând pe ulițe, se învățase lupii de mâncau acele trupuri moarte, neputându-i birui cu îngroparea pe toți morții“[63].

În secolul care urmează nu se poate constata o diminuare a agresiunii epidemiologice, ba dimpotrivă, parcă ritmul acesteia se întețește, stimulat firește şi de insecuritatea care domnește odată cu accentuarea rivalităților politice, având ca măr al discordiei succesiunea asupra Principatelor.

În vara lui 1719, izbucnește o epidemie de ciumă a cărei virulență a fost accentuată de slăbiciunile provocate de foametea ce i-a precedat, fiindcă amintește cronica „au ținut şase luni şi au murit mulți oameni. Şi câți scăpase din foamete au murit de ciumă“[64].

Despre ciuma din 1738, Pseudo-Enache Kogălniceanu scrie: „cari boală au intrat şi în iarnă pi-ncet, iar de primăvară s-au aţâţat foarte tari, cât şi domnie au eşit (vedem aici asemănarea cu Ieremia Movilă şi Dumitraşco Cantacuzino) cu urdie iar la Frumoasa, mai pe urmă şi la Socola. Împrăştiindu-să norodul că atâta mure cât nu-i pute dovedi cu îngropatu, ce rămâne pe câmpi de-i mânca ferăle, fiindcă poruncisă Vodă câți îi love boala îi scote la câmpu, orânduind şi breaslă pentru căutarea bolnavilor cari le zic cioclii“[65].

Cioclii ieşeni nu au fost însă orânduiți în breaslă atât de târziu, dar afirmația cronicarului nu face decât să dezvăluie dificultatea cu care puteau fi găsiți cei dispuşi să-şi rişte viața în schimbul unor privilegii fiscale adesea încălcate. Înnoirea repetată a aşezământului acestei bresle nu i-a oferit statornicia de care oraşul ar fi avut nevoie în momentele de criză. Ca o confirmare a acestei situații, dacă am avea curiozitatea să comparăm anii de maximă intensitate a molimei cu cei în care au fost emise cărțile patriarhale sau mitropolitane în favoarea cioclilor, vom constata că acestea sunt adesea ulterioare flagelului, începând cu cel înnoit de mitropolitul Dosoftei în 1676[66] şi continuând cu cele emise în 1696 (în domnia lui Antioh Cantemir)[67], 170<4> (în cea a

[60] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, editat de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1986, p. 64.

[61] *Doc. Iaşi*, II, p. 404-405, nr. 447.

[62] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ediție de C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 180-181.

[63] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumi până la 1601 şi de la 1709 la 1711*, în *Opere*, editat de C. Stoide şi I. Lăzărescu, Iaşi, volumul I, 1976, p. 34-35.

[64] *Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, editată de Dan Simonescu, Bucureşti, 1975, p. 91-92.

[65] Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovii de la domnia întâi şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (1733-1744)*, editat de Aurora Ilieş, Ioana Zmeu, Bucureşti, 1987, p. 4.

[66] *Doc. Iaşi*, II, p. 413-417, nr. 457.

[67] *Doc. Iaşi*, III, p. 86-87, nr. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Mihail Racoviță)[68], 1710 (confirmat de Nicolae Alexandru Mavrocordat şi de Dimitrie Cantemir)[69], sau cele înnoite de patriarhii Hrisant al Ierusalimului, în 1714[70], şi de cel al Alexandriei, un an mai târziu[71]. Cât de acută a fost problema respectării regulilor de recrutare a cioclilor şi cea a permanentizării funcționării breslei ne-o dovedeşte chiar aşezământul emis sub autoritatea mitropolitului Dosoftei[72]. Actul din august 1676 se încheie cu o formulă de blestem terifiantă, parcă anume gândită pentru a nu se îndepărta prea mult de esența îndatoririlor celor puşi la adăpostul acestei cărți. Cei care se vor încumeta să nesocotească obiceiurile şi privilegiile breslei vor fi osândiți ca „în trupurile lor, aproape de ocalnica moarte lor, duhul necurat să intre, să-i răzbească şi să-i sdrobească, să alerge pe ulițile Iaşilor dezbrăcați, goi cu totul, răcnind şi țipând, să-i prinză cioclii să-i lege şi la cumplita şi straşnica moarte lor să n-aibă parte de sfânta preceştanie şi de prohod, ci să moară negrijiți, păgâneşte.

Iar după ocalnica moarte lor, să fie legați cu trupul şi osândiți cu sufletul, trupurile lor să fie legate şi nici odinioară dezlegate şi-n veacul acesta şi-n cel viitor: hierul rugineşte, piatra mucezeşte, lemnul putrezeşte, iar trupurile acelor duşmani să nu putredească, nici să să strice, ci să stea întregi, neclătite, negre şi uscate şi înputite, să fie ei afurisiți. Şi după înfricoşatul județ al lui Dumnezeu Sfinților Sale, amărâte sufletele lor, dinpreună cu a lor pedepsite trupuri, în muncile iadului să să sălăşluiască, în sălaşul Satanii, întru întunerec osebit, în focul nestins, în viermii neadormiți, dinpreună cu ocalnicul Iuda şi cu trecletul Arie şi cu măciteli şi cu toți ereticii, acolo în veci, nesfârşit să să muncească, amin“. Această formulare în care putem bănui influența scriitoricească mitropolitului Dosoftei, nu i-a descurajat pe cei care, încălcând adesea aşezământul, făceau imposibilă statornicirea numărului necesar de oameni pentru funcționarea breslei.

Credem că dintre toate capitolele enunțate în aşezământ cel mai greu de respectat a fost tocmai cel referitor la modalitatea recrutării cioclilor. Acesta suna în felul următor: „starostile, de veac, a scrie câte patru ciocli de la toate breslile de meserelile tuturor, a tot felul de meşterşug: din blănari, din croitori, den ceprăgari, din croitori de abale, ce să cheamă abăgieri, din săraci ce să zic săidăcari, din zlătari, din şelari, din lăcătuşi, din pânzari, din pietrari, din stoleri, din surănari, din tălpălari, din bărbieri şi dintr-alte meserele, din toate. Deci, precum au din veac, aşa să fie şi de acmu înainte, în veac, şi din făclieri, ca şi dintr-alții, din toți“[73]. Cu mențiunea ca toți aceştia să fie burlaci, iar din momentul în care se vor fi căsătorit să mai rămână în breaslă până la praznicul Trei Ierarhilor. Însă credem că puțini erau ucenicii care ar fi dorit să se supună pericolelor acestei slujbe şi la fel de rari staroştii care în felul acesta ar fi pierdut autoritatea asupra unor oameni din breslele pe care le conduceau.

Punem punct aici intervenției noastre în care nu am dorit decât să prezentăm câte ceva din trecutul acelora care, prin meseriile lor, de-a lungul unui secol şi jumătate au răspuns, în măsura posibilităților acelui timp, la diluarea „sindromului înapoierii“, aşa cum era numită într-o lucrare de istorie a populației: „o combinație între insuficiența bunurilor materiale şi cunoştințe puține (în special cele de igienă şi transmiterea bolilor)“[74].

[68] *Ibidem*, p. 218, nr. 256.
[69] *Ibidem*, p. 339-340, nr. 282; p. 357-358, nr. 405.
[70] *Ibidem*, p. 408-409, nr. 461.
[71] *Ibidem*, p. 436-437, nr. 496.
[72] *Doc. Iaşi*, II, p. 413-417, nr. 457.
[73] *Ibidem*.
[74] Massimo Livi Bacci, *Populația în istoria Europei*, Polirom, 2003, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTS FROM THE GUILD'S HISTORY: BARBERS AND MORTICIANS
(Summary)

The article trys to bring into light some fragments of history about people who once contributed to the improving of the community life in the city of Iaşi (the beginning of the XVIIth c. – the half of the XVIIIth c.).

For that time, one can hardly perceive a defined project, able to imagine a health supporting system. Nevertheless, even that *hygiene* notion was not used at the time, we can admit that barbers and morticians activities were close to a certain sense of our modern thinking about health, insanity, prevention of epidemics etc.

Information collected from chronics, official documents and travellers'telling suggest that were some attempts to design a regulate mechanism about it. There were general efforts to make working a coherent institutional life, whatever the violent erruptions and disasters emerged.

Half thoughts and half gestures can prove that many of the princes, nobles, clergy or simple townspeople were aware of the citylife shortcomings, trying to look for a future development. It was a restless and mixing world, allowing the cultural changes, the spreading of the new experiences. For this aspect, the professional life of barbers and morticians or the functioning of the public bathplaces are especially relevant, showing specific problems and options in urban premodern society.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VICTOR NEUMANN

MEMOIRE D'UN MOT: LE CONCEPT DE PEUPLE. COMMENTAIRES SUR L'ORIGINE ET L'EVOLUTION DES SENS CHEZ JULES MICHELET

Nous avons réservé les pages de ce chapitre au concept de *Peuple* ayant comme intention d'expliquer des nouveaux aspects concernant la théorie des identités et de mettre en lumière ce que la France a compris par la raison générale de la coexistence sociale. La recherche porte sur l'analyse du concept de *Peuple* et sur son rôle dans la réflexion politique moderne et contemporaine. Nous avons eu en vue le fait que le concept invoqué – peut-être même davantage par rapport aux autres, suite à l'usage de quelques équivalents approximatifs dans d'autres langues – a été partiellement compris et improprement appliqué aux réalités culturelles et d'état différentes par rapport à la réalité française. La traduction du terme «*le Peuple*» par le roumain *Popor*, par le slave «*Narod*» ou bien par le hongrois *Nep* a créé des confusions. Les significations réelles du concept français ont été perdues de vue, ce qui est dû surtout au fait que les intelligentsias de plusieurs états du continent européen avaient visé la formulation à tout prix du mythe identitaire. L'acceptation du droit des communautés linguistiques à l'autonomie ou à l'indépendance avait été plus importante que tout autre chose. Faute des clarifications, les options concernant la définition des identités à l'Ouest et à l'Est sont restées jusqu'à nos jours très différentes. C'est pourquoi le décodage des langages peut aider à dépasser les divergences et peut avoir des buts précis dans la réflexion des théories politiques alternatives de la période contemporaine.

Notre présentation ne reprendra pas la description des atrocités qui ont marqué les relations entre les groupes et les nations, ni ne s'occupera des expériences totalitaires du XXe siècle. Cet ouvrage se contentera d'identifier les connotations du concept de *Peuple* à partir des controverses académiques et surtout à partir du contenu qui lui a été attribué pendant l'époque où il est devenu mythe. Cette analyse a l'intention de remettre en discussion la façon dont le concept a été inventé, ainsi que de souligner comment l'identification des significations contribue à une plus profonde et plus exacte compréhension de la politique européenne de la période de la modernisation. Le concept n'a pas été adopté par les Français d'autres langues ou espaces politiques. Les influences extérieures nombreuses ou rares, ont été adaptées aux situations spécifiques de la France du XVIIIe et du XIXe. *Le Peuple* est un concept né de la directe liaison avec les réalités sociales, économiques et institutionnelles générées par la Grande Révolution Française. Les applications historiographiques ont été souvent marquées par le poids politique du concept, beaucoup d'historiens attribuant à la France les sens de la patrie dérivés du

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 143–159

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concept révolutionnaire de *Peuple*. Dans de telles circonstances, les études académiques se sont bornées à enrichir les messages idéologiques dérivant des faits et des événements du passé.

Nous ne pouvons pas faire une séparation rigide entre les concepts de *Peuple* et celui de *Nation*. Cependant, il nous semble nécessaire de rediscuter leurs connotations, d'autant que l'histoire des idées nous montre que les significations d'un concept ou d'un autre sont essentielles dans l'articulation de la réflexion politique. Il y a des distinctions qu'on ne peut pas ignorer sans risquer de promouvoir des langages paralysés. La préoccupation pour attribuer un sens aux termes *Peuple* et *Nation* coïncide avec celle de la radicale transformation politique de 1789. Par la suite, toute interprétation doit tenir compte de la réalité de la France de la fin du XVIIIe, ainsi que des reconstitutions des premiers historiens de la Révolution. L'histoire écrite des événements et des faits de 1789, ainsi que la réflexion théorique avaient eu comme intention la formulation de la nouvelle identité politique. Une analyse du langage historique et politique nous montre que le *Peuple* renvoie en premier lieu aux masses, à l'état émotif de la population, à la patrie et à une identité vue comme une continuité entre le passé et le présent. *Nation* contient des sens mieux précisés de tout point de vue: social, juridique, historique[1].

Tandis que *le Peuple* suggère – tout comme dans le cas du terme *Volk* – plutôt l'idée de communauté, *Nation* a en vue une forme d'agrégation plus complexe, une société capable d'une organisation et d'une administration rationnelle d'un état, un projet continuant des actions politiques unitaires à l'extérieur et à l'intérieur. *Nation* dépasse la sphère du local, du spécifique et des traditions, pour se rapprocher des sens universels. Il est présent dans une telle acception dans plusieurs langues et cultures: française, britannique, hollandaise. *Le Peuple* – tout comme Volk – n'a d'équivalent que dans une certaine communauté linguistique[2]. Ceci est une construction liée à l'évolution particulière de la France, ce qui impose certaines nuances. Le poids sémantique est le résultat des dépôts culturels, religieux, traditionnels. Avec peu d'exceptions, les historiens ne font aucune distinction entre *le Peuple* et *la Nation* dans le cas français ou bien entre *Volk* et *Nation* dans le cas allemand. Le fait qu'on a préféré les coïncidences pendant une logue période de temps ou qu'il n'y a pas eu d'intérêt pour la réelle exploration des termes, ceci ne nous laisse pas le droit de mettre en question les connotations attribuées aux concepts. Par exemple, les historiens ne semblent pas être concernés par les différences qui existent entre les significations françaises et allemandes du terme Nation. Le fait que les intelligentsias ont souvent fait l'équivalence entre le français *le Peuple* et l'allemand *Volk*, le slave *Narod* ou le roumain *Popor* nous parle assez de la catégorie de confusions transférée dans la culture politique. Admettant ces commentaires préliminaires, nous allons comprendre que ce ne sont pas uniquement les cercles politiques de l'Europe Centrale et de l'Est qui sont responsables de la perpétuation de l'incertitude terminologique, mais aussi les cultures occidentales qui ont

[1] Voir Pierre Nora, *Nation*, en François Furet, Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution Française*, Flammarion, 1988, pp. 801-811.

[2] Reinhart Koselleck, Volk-Nation, en *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur Politisch-Sozialen Sprache in Deutschland*, Band 7, Herausgegeben von Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, Klett-Cotta, Stuttgart, 1992, p. 141-431; cf. p. 142. Koselleck pense que les notions de *Volk* et *Nation* ont un haut degré d'abstraction, ce qui n'avait pas empêché leur usage d'une manière facile pour la définition générale des peuples, des nations ou des masses concrètes. C'était facile de formuler une théorie de la démocratie, mais beaucoup plus difficile d'en faire une de la *Nation*, du *Volk*, *Peuple*, *People*, *Popolo*, *Popor*, *Nep*, *Narod*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

préféré l'usage de leurs propres concepts pour définir toute autre altérité, même en sachant que les altérités en cause n'étaient pas fondées sur les mêmes valeurs culturelles et principes politiques.

Dans le début du troisième volume *Les lieux de mémoire*, Pierre Nora a tout à fait raison de dire que le sentiment identitaire se nourrit de ses propres fractures, de ses grandes polarisations: politiques, religieuses, géo-historiques. Il observe qu'il y a des différences notables d'interprétation des identités modernes et contemporaines et elles sont visibles à partir même des oppositions religieuses, politiques, sociales et nationales générées par l'événement de 1789. La notion de *Peuple* était devenue centrale parce qu'elle avait suggéré l'opportunité du renouvellement politique, le principe de base de l'ère post-monarchique. *Le Peuple* était justement l'équivalent de la souveraineté d'état. Le concept avait supposé un changement impressionnant, c'est-à-dire, la formulation de l'identité substantielle du politique et du social en même temps. Il faut souligner que l'interférence des deux aspects est essentielle pour l'évolution de la politique française contemporaine. En ce qui concerne la mémoire culturelle et religieuse, elle n'aura pas le même rôle. La France de 1789 n'est pas la France de la découverte de l'ethnie ou de l'unité raciale d'un groupe. Elle est pourtant profondément marquée par la découverte du lieu et du rôle de la foule dans l'histoire. Ce sont les jacobins qui ont inauguré la tradition politique du concept *le Peuple*. L'historien Jaques Julliard pense que la France a installé la division sociale au milieu de la lutte politique. L'exemple français de cette division est quand même particulier. En France, les luttes de classe n'ont jamais réussi à se transformer en une confrontation généralisée, dans la raison de la préexistence de la synthèse politique républicaine. Ce paradoxe est irritant parce qu'il fait du pays en cause «l'enfant terrible des révolutionnaires du XIXe et le lieu d'une déception systématique»[3].

Il y a plusieurs versions du *Peuple* générées par la Grande Révolution: 1. *Le Peuple Nation* qui intègre la population dans son ensemble, au-delà des clivages de classe. Ceci est le *Peuple* de Mirabeau; 2. *le Peuple tiers état*, par lequel on a compris l'exclusion des nobles et la redéfinition de la plus grande alliance des segments populaires autour de la bourgeoisie intellectuelle, version adoptée par Sieyes; 3. *le Peuple des travailleurs*, une forme moins juridique et moins sociale, une version où le pivot de la société est envisagé comme étant les citoyens des quartiers populaires, artisans, commerçants, ouvriers, tous ceux qui appartiennent à la foule parisienne pauvre; 4. *le Peuple des bras nus et des miséreux*, un segment résiduel qui ne peut pas prétendre représenter la société tout seul et qui se trouve dans un état embryonnaire en 1789 («il n'annonce pas une nouvelle étape dans l'histoire, mais témoigne des changements politiques et économiques, ainsi que de l'existence d'une catégorie socialement exclue»[4]).

[3] Pierre Nora, Présentation, *Les lieux de mémoire*, sous la direction de Pierre Nora, III, Les Frances, Gallimard, Paris, p. 35-38. Les explications clarifiantes des études de ce livre sont fondamentales pour aller au-delà des contradictions idéologiques, l'identification des ambivalences de certains concepts-clef et la compréhension de l'importance des réévaluations historiques en vue d'une acceptable cohabitation avec le passé. Allez voir, par exemple, Jaques Julliard, *Le Peuple*, dans *Les lieux de mémoire*, III, p. 185-229.

[4] Jaques Julliard*, op. cit.,* p. 192. L'auteur soutient qu'au début de l'âge moderne, *Le Peuple* parait comme un acteur historique majeur et se situe au carrefour des quatre figures distinctes: 1. Celle qui donnera vie a la nation et qui a eu comme adversaire principal le roi; 2. Les états généraux qui s'opposent aux grands privilèges; 3. Les ouvriers comme pôle distinct par rapport aux riches; 4. les misères ou la marginalia de la société.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1. Les interrogations de Michelet

Jules Michelet a eu le rôle le plus important dans la promotion du concept de *Peuple*, ce qui nous fait accorder dans cette analyse un large espace aux significations attribuées par l'intermédiaire de ses ouvrages. Par ses contributions aux définitions du *Peuple* et de la *Nation*, il a exercé une influence impressionnante sur l'historiographie française, ainsi que sur la culture politique des Français. La préparation de son volume *Histoire de France* lui a ouvert la perspective de rediscuter les thèmes des origines et de l'évolution du monde français. Ses cours à l'Ecole Normale l'ont stimulé dans l'évaluation théorique du passé. L'essai *Le Peuple* a été dédié entièrement au désir d'approfondir et définir le concept. La naissance de ce livre fait naître la légende du terme. Cela explique partiellement pourquoi la figure de Michelet avait conquis beaucoup des intellectuels de son âge. Le point de départ de son approche est constitué par quelques interrogations fondamentales sur l'identité:

1. Comment est-on arrivé aux grandes agglomérations humaines dans l'espace européen?
2. Comment explique-t-on les origines si les rigides distinctions entre les groupes qui peuplaient l'ancien continent sont impossibles à partir de l'Antiquité ou du Moyen Age?
3. L'historien a-t-il des raisons pour envisager l'unité du groupe ou de la communauté linguistique dans la même acception à n'importe quelle période?
4. Comment est-ce qu'on explique la fusion des composantes ethniques et raciales et comment ont-elles contribué à la formulation du concept de Peuple?
5. Quelles sont les raisons qui concourraient à la coagulation sociale?
6. Quelle valeur devrait acquérir *le Peuple*?
7. L'histoire, pourquoi doit-elle être vue comme un processus de devenir spirituel[5]?

Par rapport aux illuministes, Michelet préférait une nouvelle perspective dans la description et la perception du passé. Au lieu de l'esprit critique de ses prédécesseurs, il reconsidérait le rôle de la légende. La France a comme foi le principe et la légende, écrit-il. Par «principe», il comprend la «fraternité», et par la «légende», les traditions glorieuses de César, Charlemagne, Louis XIV et Napoléon, que la France seule aurait incarnés. Il juxtapose le discours rationnel aux options sentimentales, plaçant au centre de l'attention l'unité entre l'individu et la société. Il en résultera le culte d'un type de spécificité des traditions, la découverte du rôle du christianisme et l'invocation de la contribution de la civilisation romane à la genèse de l'état français.

Ce ne furent que quelques signes de l'interprétation dogmatique de l'histoire, expression des convictions concernant le passé lointain ayant à jouer le rôle de mythe. Michelet s'opposera à l'individualisme bourgeois dans le sens que la religion a soutenu. Il sera ravi par l'idée que la «France est une religion». Son esprit romantique l'a mené à affirmer que «toutes les histoires sont mutilées, celle de l'Italie, de l'Allemagne de l'Angleterre». On peut apprendre ce que le monde est uniquement à travers l'histoire de France (et cela parce que c'est seulement dans une «grande tradition» telle que la tradition française «qu'il y a du progrès»). *Le Peuple* devait incarner les qualités nécessaires pour bâtir le nouveau liant social et national. En dépit de sa vision romantique de l'histoire, Michelet avait compris que la fracture sociale et politique achevée

[5] Paul Viallaneix, *La voie Royale. Essai sur l'idée de peuple dans l'oeuvre de Michelet*. Nouvelle édition, Flammarion, 1971, p. 242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lors de la Grande Révolution de 1789 devait être dépassée. Ceci est la raison principale de la démarche de transformer *le Peuple* dans une entité mythique en imaginant et bâtissant la fraternité[6].

2. Le désaccord avec les hypothèses de Thierry

Attribuer un sens conforme aux idéaux de son temps et conforme au niveau de connaissance historique et politique de la première moitié du XIXe n'a pas été chose simple pour Michelet. Ceci a supposé la confrontation avec sa propre biographie et avec ses intimes aspirations intellectuelles et personnelles. Son long travail a nécessité des sources d'inspiration variées et, pas en dernier lieu, un dialogue systématique avec ses mentors spirituels. Michelet avait été un proche et, jusqu'à un certain point, un véritable disciple d'Augustin Thierry. Il avait assimilé beaucoup de l'œuvre de ce dernier, surtout les réflexions sur la philosophie de l'histoire. Thierry avait observé que même si la France de son temps donnait l'impression d'une «unité complète de la nation et de la gouvernance», ce n'était pas comme cela qu'elle avait débuté. C'est la naissance du prétexte du désaveu des historiens qui n'avaient pas fait de distinction entre les peuples et, donc, n'avaient pas tenu compte de la diversité de leur origine. Michelet croit que *le grand précepte que les historiens doivent s'approprier – écrit Thierry – est celui de distinguer au lieu de confondre… Malheureusement, les esprits médiocres ont le goût de l'uniformité; l'uniformité étant commode! Si elle falsifie tout, elle met des étiquettes sur tout et par cela aucune autre interprétation n'est plus possible. Ainsi inspirés, nos analystes visent l'unité historique, ils utilisent le même sens dans toute condition; ils attachent une seule signification au terme de peuple; ils la suivent à travers les temps et voila le fil d'Ariane. Le vrai fil d'Ariane, au cas qu'ils sachent le saisir, mènera les analystes à une voie tout à fait différente. Ils vont y trouver les origines dans la langue, la façon de vivre et dans la philosophie du peuple*[7].

Thierry avait identifié seulement une partie des éléments qui avaient concouru à la définition de l'identité du concept de *Peuple* mais pas tout à fait ceux inspirés par la Révolution de 1789. L'exagération du rôle de la langue, ainsi que l'exagération du rôle des relations entre la langue et les origines suggèrent les maladresses de la première démarche qui visait à remettre en discussion l'identité française. Thierry était profondément endetté à son temps, ce qui a provoqué des distorsions dans la formulation rationnelle des idées politiques. La promotion de l'acception politico-historique invoquée semble avoir inspiré Michelet également, au moins dans la première phase de son activité de professeur à l'Ecole Normale. La méthode de Thierry devient importante pour l'histoire de la première moitié du XIXe siècle dans ses essais prématurés de répondre à l'exigence élémentaire de la science historique. Michelet motive l'attraction pour l'œuvre de Thierry par le fait que par son intermédiaire il aurait trouvé l'explication du présent par le passé, de la postériorité par l'antériorité et des fins par les origines. Dans la période des débuts, Michelet était sûr que Thierry avait vraiment proposé une nouvelle et intelligente interprétation des événements et qu'il n'avait pas eu l'intention d'écrire l'histoire d'un certain groupe ethno-linguistique.

[6] Jules Michelet, *Le Peuple*, Introduction et notes par Paul Viallaneix, Flammarion, Paris, 1974, p. 227, 228.

[7] A. Thierry, *Lettre sur l'histoire de France*, IIe Lettre, p. 20 et 22 ; apud Paul Viallaneix, *La voie Royale*, p. 242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Parmi les hypothèses de Thierry qui ont été reprises par Michelet, je vais rappeler celle qui suggère que les races survivent à toute union survenue entre elles. Selon cette hypothèse, l'influence des races serait loin de se limiter à former une communauté. Elle s'étendra à la définition des caractéristiques de la communauté tout au long de l'histoire[8]. Une telle observation où l'origine raciale devient une référence importante, était ravissante pour un jeune enthousiaste motivé par une forte curiosité de s'expliquer l'identité française. Il y a d'autres réflexions semblables dans l'œuvre de Michelet. Par exemple, l'idée de l'hérédité raciale qui relève la nature, la matière, la fatalité. Dans ce cas, il y a eu un temps où Michelet avait partagé la foi des romantiques concernant les similitudes entre le microcosme et le macrocosme. Dans son volume I de l'*Histoire de France*, il adopte l'hypothèse des races de Thierry, arrivant même à la conclusion que le *Peuple* et la *Race* se confondent. Dans l'œuvre mentionnée, il déclarait que les *races* ont une continuité au long du temps. Mais cette impression n'allait pas résister à l'examen lors des cours tenus à l'Ecole Normale, mais surtout pendant la période où il a préparé les volumes suivants de l'*Histoire de France*. Mais immédiatement après avoir compris qu'une communauté humaine se trouve dans un permanent procès de changement et qu'elle ne peut pas vivre dans une isolation parfaite pour se conserver selon les données de sa genèse, Michelet s'est mis à réfléchir sur le problème de l'identité dans d'autres termes que son prédécesseur. Il découvrira que la formation d'un groupe distinct de personnes est semblable à l'émancipation de l'enfant de l'influence de ses parents et conclura que la masse modèle dans sa propre manière confond l'hérédité raciale.

Dans la description de l'origine, Michelet mentionne une chose très importante: ni l'élément primitif du génie celte, ni les ajouts étrangers ne peuvent être ignorés. Aucune pureté raciale ou ethnique ne peut être invoquée comme argument en faveur de la formation et de la création du *Peuple*. Les Celtes avaient contribué non seulement à la formation du peuple français, mais aussi, d'une manière semblable, à la formation de la Rome, de la Grèce et des Allemands. Qui est-ce qui a fait une unité de tous les éléments, qui est-ce qui les a transformés dans un seul corps, qui est-ce qui les a transfigurés? – se demande Michelet. La France même – il allait répondre – par le travail intérieur, par le mystérieux mélange entre la liberté et la nécessité. La glande primitive a peu de significations par rapport au devenir historique. Valeureux et pacifique vainqueur des races, le peuple français mérite le titre de champion de la liberté héroïque[9].

Il faut admettre que de telles réflexions n'avaient pas été possibles dans le cas de Thierry. La structuration de la réflexion politique en fonction des citations accentuées dans l'interprétation de l'histoire a été un pas significatif dans la direction de la définition du *Peuple*. *Le mélange mystérieux entre la nécessite et la liberté* génère l'unité de conscience, de sorte que c'est le *devenir historique*, et non pas *la glande primitive*, celui qui concourre à la formation de l'entité politique. La conclusion de Michelet n'a pas d'équivoque: un peuple qui se proclame *champion de la liberté* non seulement ne peut pas croire qu'il serait déterminé d'un point de vue racial, mais il est convaincu qu'une telle supposition est contredite par son évolution historique même.

Michelet n'atteindra pas le niveau de réflexion de Renan en *Qu'est-ce qu'une nation?* Il ne comprendra pas rejeter la relation entre la politique et l'ethnographie ni la chimère qui naît d'une telle relation[10]. Le refus d'expliquer l'histoire de la France et des

[8] Cf. Paul Viallaneix, *La voie Royale*, p. 244.

[9] Jules Michelet, *Histoire de France*, 1. I, chapitre IV; t. I. p. 70; apud Paul Viallaneix, *op. cit*., p. 256.

[10] Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?,* Sorbonne, 1882, dans *Qu'est-ce qu'une Nation? et autres écrits politiques*, Présentation par Raoul Girardet, Imprimerie Nationale Editions, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Français à l'aide du principe des origines deviendra quand même une caractéristique de sa pensée. L'interprétation ira jusqu'à reprocher à Thierry d'avoir commis une erreur morale, sacrifiant tout pour soutenir le point de vue de l'existence des races. Une telle approche – avait dit Michelet – risque de trahir l'homme, l'objet d'étude de l'historien. On a dit que Michelet avait démarré par accepter la théorie raciale, pour la rejeter ensuite. En fait, méditant sur l'histoire de l'Angleterre, il a critiqué en 1829 même l'erreur de Thierry d'avoir vu l'histoire d'une entité sociale, culturelle et politique par le prisme de la théorie des races. Michelet avait affirmé d'une manière assez convaincante dans la première phase de son activité didactique et historiographique que *si on admet que l'histoire entière se développe en vertu d'un principe et nécessité* (il s'agit du principe de la race, n.n.) *on va perdre la liberté*[11].

Ce qui sépare décisivement Michelet de Thierry – son mentor de jeunesse – c'est la conception selon laquelle dans la vie humaine, dans la vie des individus qui la composent, rien ne dure sans le concours du volontariat. Non seulement ne va-t-il pas considérer la *Race* comme étant la cellule mère de l'ensemble de la vie sociale, mais Michelet munira le concept de *Peuple* avec l'impressionnante qualité de mêler les éléments raciaux existants dans une phase initiale. Dans l'*Histoire de France*, l'historien ne souligne le caractère propre que pour faire plus évidente la contribution des diverses composantes, ainsi que tout ce qui sacrifie pour la communauté où elles sont admises[12]. Dans l'acception de Michelet, le règne des races et les invasions s'atténuent tard dans l'Antiquité ou au début du Moyen Age. Ce qui suit est le règne du *Peuple*. Conformément à la description de l'*Histoire de France*, la première période du passé de son pays a été caractérisée par l'arrivée des tribus (races) et leur établissement l'une après l'autre sur la terre Gauloise. Par exemple, il y a les Romans, et finalement les Allemands, qui sont arrivés sur les terres celtes. Ceux-là ont été des éléments matériels qui ont donné de la vie à la communauté. La seconde étape a été la fusion des races et l'essai de définir la société.

3. Le Titre de Peuple. Quand le Peuple devient la Nation

Michelet hésitait d'accorder le titre de *Peuple* aux Romans et également au Grecs. Il procède de cette manière en vertu de ses intentions idéologiques propres. Il reproche aux fameuses entités sociales et politiques la pratique de l'esclavagisme, le manque d'intérêt pour la formation du citoyen, la domination brutale au lieu de l'alliance sanguine et d'âme. Les notes personnelles sont abondantes dans telles réévaluations du passé, et l'intérêt pour une réelle connaissance est diminué au profit de la formulation de l'idéal contemporain. Le concept de *Peuple* avait réclamé de nombreuses significations. Elles avaient pourtant été précédées par une série d'approximations historiques dont aurait pu bénéficier non tellement l'historiographie, mais surtout la réflexion politique. Par exemple, Michelet pensait qu'il y a une hiérarchie des communautés humaines qui peut être identifiée dans leur inégale aptitude d'assimiler. Aux temps modernes, leur histoire oscille entre les mêmes revers et les mêmes succès. Un tel problème est vu par le prisme de l'opposition entre la France et l'Angleterre. Tandis qu'au cas de l'Angleterre il s'agirait d'une incomplète fusion des races, en France il y

[11] Cf. Paul Viallaneix, *La voie Royale*, p. 248.
[12] *Ibidem*, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aurait eu un chef-d'œuvre historique. D'où la conclusion: «Le peuple des peuples est le peuple français».

Michelet fait des distinctions entre les entités sociales modernes et celles antiques. Il n'établit pas de ligne directe, de continuité, tel qu'est le cas de l'historiographie allemande. Une comparaison avec la Suisse et le rôle de la patrie dans la structuration de la nation suisse l'aide à voir encore une fois l'importance de l'organisation et de l'administration commune d'un territoire. Tandis qu'au cas de Herder et de ses congénères de langue allemande, le *Volk* reflétait l'unicité, respectivement, l'unité raciale, *le Peuple* était le résultat de la coagulation des composantes sociales, culturelles, religieuses et raciales diverses, qui avaient vécu ensemble au long des siècles. Renan ira même plus loin dans la définition de l'identité, mais pas sans admettre la contribution remarquable de Michelet, respectivement les connotations multiples dont l'historien avait muni le concept de *Peuple*[13]. Le mérite incontestable de Michelet reste celui d'avoir essayé d'édifier le premier support théorique de la France contemporaine.

La Grande Révolution Française, sa description et l'expérience personnelle de l'historien ont eu un poids important dans la formulation du concept. Il s'agit du symbolisme que l'historien avait attribué au concept. *Le Peuple* de Michelet fait corps commun avec la *Nation*. Plus encore, il en est le créateur. Il devient nation, *le Peuple* qui combinait d'une manière originale le hasard de l'hérédité et de la géographie. En conséquence, *la Nation* est le résultat de l'effort fait par *le Peuple*. La première condition pour que *le Peuple* symbolise la nation est que les gens qui s'associent reçoivent une protection égale à tout moment. La deuxième condition est la protection de chaque habitant et l'assurance du droit de se développer. Selon Michelet, la nation n'aurait pas pu exister au Moyen Age car la communication était impossible. L'exemple français du *Peuple* suggère le fait qu'il a été besoin d'un long processus pour arriver à la maturité de la communauté, pour un devenir social et politique au sens moderne. Le vocabulaire de Michelet suppose la traduction suivante: «Une nation est un *Peuple* qui se connaît soi-même». Paul Viallaneix dit que le fait a une conséquence qui concerne toute l'Europe. Bien qu'il y ait beaucoup de similarités, je crois qu'il est exagéré de croire à la similitude des problèmes et des sociétés qui peuplaient le continent au XIXe siècle.

Beaucoup de groupes identitaires européens consumeront l'épisode de leur maturation en fonction des réalités sociales et politiques différentes par rapport à la France. L'Europe n'a pas été la France et la France n'a pas été l'Europe, ni en 1789, ni en 1848 et non plus ensuite. Dans son enthousiasme, Michelet avait cru que l'humanité dans son ensemble était comme la France et avait des aspirations identiques. Ce qui ne signifie pas qu'il avait raison. Dans ses zones centrales et périphériques, l'Europe avait des idéaux différents, des conditions économiques modestes et une grande masse de gens analphabètes. Les traditions culturelles et religieuses spécifiques avaient joué un autre rôle dans la transition vers la modernité. Les dominations politiques et impériales russes, celles des Habsbourgs et des Turcs ou l'absence d'un cadre d'état comparable à celui du *Peuple* français allaient créer d'autres différences. L'intensité de la modernisation sera différente d'une région à l'autre, et par la suite les révolutions qui essayeront de suivre les modèles de la France en 1789 et 1848 auront des enjeux partiellement similaires. En conséquence, ce qui se passe en 1848 dans les régions de l'Europe est surtout national et très peu ou pas du tout social.

[13] Cf. *Introduction à l'histoire universelle*, p. 5; apud Paul Viallaneix, *op. cit*., p. 255.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Michelet croyait que les peuples allaient essayer de s'échapper aux tyrans au fur et à mesure qu'ils commencent à se connaître eux-mêmes. Celle-ci serait la raison pourquoi certains groupes affirment fortement leur sentiment national, un sentiment qui surgira pendant les sanglantes révolutions. C'était une forme par laquelle les foules étaient arrivées au niveau suprême de leur foi. Dans un tel contexte, Michelet avait justifié le nationalisme. Il pensait que *l'originalité du monde moderne consiste dans la motivation de la solidarité des foules qui fortifient et affirment le caractère de chaque Peuple, précisant sa nationalité jusqu'au moment où chacun obtient son unité complète, figurant comme une personne, comme une âme consacrée devant Dieu*[14].

L'historien avait vu dans la Grande Révolution Française un événement spécifique à l'époque moderne, la révolte de la foule contre la tyrannie royale. Le pas suivant avait été la découverte de la relation entre la masse et la démocratie. Ces observations le stimuleront à concevoir *le Peuple* comme expression de l'esprit démocratique. Il sera parmi les premiers à munir le concept de deux valences: une première valence historique, par laquelle on peut inclure ou exclure diverses catégories de la population, et une autre valence pluraliste, selon laquelle *le Peuple* est destiné à transcender les distinctions sociales. La première donne naissance au nationalisme, la deuxième à la démocratie. Le nationalisme romantique français et surtout celui résultant du *Peuple* de Michelet ne coïncide pas avec celui allemand. L'association de l'histoire à son propre discours idéologique qui invoquait la terre, la patrie et l'état comme support pour la création de l'unité nécessaire au sujet collectif, ne concourait pas à enrichir la théorie de la consanguinité. Michelet fait l'équivalence entre *le Peuple* et la nation au sens de foi et, donc, de mythe de la réunification de la France contemporaine née en 1789. Il ne mettra pas *le Peuple* sous le signe de *jus sangvinis* tel qu'est le cas du *Volk* inventé par le romantisme allemand. L'historien discute le caractère de la collectivité, la psychologie commune et met en valeur les légendes médiévales, mais ne met pas tout cela sous le signe des différentialismes ethniques, racial et linguistique. Son nationalisme est social, où l'histoire argumente l'unité territoriale. Les anciennes organisations, personnalités, les anciens héros, l'ancienne religion, générés par le passé historique ne s'opposent pas au projet de construction de l'harmonie en vertu du couple conceptuel *le Peuple – la Nation*.

Michelet a besoin de se détacher d'autres interprétations de l'idée de collectivité. Il reproche aux cultures allemande et anglo-saxonne le fait qu'elles se sont montrées incapables d'harmoniser les choses sociales selon leur propre base exceptionnelle. Qu'est ce qui les différencie de la culture française? Un désaccord entre la vie et les principes et surtout la tendance de forcer les autres d'adopter leurs modèles et leurs approches[15]. Les intentions expansionnistes de la Prusse et de l'Angleterre du XIXe siècle sont montrées comme partie des mêmes aspirations culturelles et politiques. D'une autre côté, la France est vue comme une entité intéressante pour participer aux problèmes de l'humanité, comme un pays qui adopte tous ceux qui se dirigent vers elle. Préoccupé par la fondation du nouveau état, «le Peuple» de Michelet devient une pédagogie sociale. D'ici aurait dû naître la nation moderne et contemporaine. *Le jour où le Peuple se re-penchera sur sa même propre conscience et ouvrira ses yeux, il comprendra que la première institution qui peut donner vie et peut durer est celle qui offre à tout le monde une éducation harmonieuse, capable de fonder en même temps le*

[14] Jules Michelet, *Histoire de la Révolution*; apud Paul Viallaneix, *op. cit*, p. 270.
[15] Jules Michelet, *Le Peuple*, p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pays et le coeur d'un enfant. Si le bon Dieu sauvera ce glorieux et malchanceux pays, il le fera par son propre innocence[16].

Le rôle de formateur ne peut être attribué qu'à la Révolution de 1789, d'où la remarquable compréhension des principes du nouveau monde mis en évidence par l'Assemblée Constitutionnelle et l'Assemblée Législative. L'éducation populaire a été décrétée par les institutions de la Révolution, son sens et sa grandeur étant très appréciés par Michelet. Conçue pour toucher les plus profondes couches de la société, la pédagogie des masses a été aperçue comme instrument de l'émancipation et de formation de la nation moderne. Dans les paragraphes qui traitent les changements provoqués par la Révolution, l'historien n'a rien de métaphysique[17]. Pourquoi la nation provoquée par *le Peuple* a d'autres connotations par rapport au *Volk ou l'ethnique*? Michelet cite un passage du rapport de la Convention qui précise que «Le temps est l'unique Professeur de la République». Il observe que par ces mots on a arrêté les passions humaines. Les révolutionnaires avaient compris que toute personne qui possède des fonctions importantes sera obligée d'accepter les positions les plus humbles d'instructeur. Un à un, les politiques, les représentants de la société civile, les érudits ont agréé qu'il faut créer des écoles et que la France a tout d'abord besoin de cultiver la science et non pas l'histoire ou la philosophie[18]. Ce dernier argument invoqué par l'historien montre que le principe de base sur lequel l'identité française a été construite était distinct par rapport au principe adopté par la culture allemande.

Les inconséquences de Michelet résultent d'une grande légèreté du langage. Guizot lui reprochait la poésie de son écriture. En dépit des réserves, l'historien a eu l'incontestable mérite d'avoir su mettre en discussion un thème de grande difficulté, en inspirant toute une génération. Michelet a reconnu comme son unique maître le philosophe Giambattista Vico. L'oeuvre Scienza Nuova, l'inspira dans la formation de sa propre conception sur l'histoire, mais aussi dans sa pensée politique. Michelet a emprunté à Vico la vision sur l'homme, considéré comme gardeur du destin et engagé dans une lutte continue pour conquérir sa liberté sociale et morale. Il avait repris les appréciations de son prédécesseur qui rappelaient la langue, les mythes et la variété des images sociales, politiques, économiques et spirituelles du passé. D'ici la déclaration conformément à laquelle Vico lui aurait complètement changé les idées[19]. En réalité, Michelet avait adopté ce qui était consonant avec son point de vue sur l'histoire. C'est comme cela que s'explique le fait que la version française de la Scienze Nuova est plus à Michelet et moins à Vico[20]. Tout de même, il est à retenir que l'historien se retrouve dans trois principes fondamentaux de l'illuministe: dans l'existence de la providence divine, dans la nécessité de modérer les passions et d'édifier les vertus humaines et dans l'immortalité de l'âme[21]. En ce qui concerne la construction du mythe Peuple,

[16] *Ibidem*, p. 230.
[17] *Ibidem*, p. 231.
[18] *Ibidem*, p. 232.
[19] Isaiah Berlin, *Three Critics of the Enlightenment. Vico, Hamann, Herder*, Edited by Henry Hardy, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2000, p. 116.
[20] *Ibidem*, p. 141.
[21] Par exemple, il admirait le rôle de la providence divine dans les relations sociales, dans l'accord général regardant le sens commun de la vie. «Interrogez tous les peuples sur les idées qu'ils font des rapports sociaux, vous verrez qu'ils les comprennent tout de même sous des expressions diverses; on le voit dans les proverbes qui sont les maximes de la sagesse vulgaire. N'essayons pas d'expliquer cette uniformité de droit naturel en supposant qu'un peuple l'a communiqué à tous les autres. Partout il est indigène, partout il a été fondé par la Providence dans les moeurs des nations». Cf. Préface de Jules Michelet à Giambattista Vico, *Principes de la Philosophie de l'histoire*, Traduit de la *Scienza Nuova* et précèdé d'un discours sur le système et la vie de l'auteur par Jules Michelet, Bruxelles, 1853, p. 19-20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'élaboration de l'idéologie romantique nationaliste et la compréhension du problème des origines, Michelet est tributaire au culte pour les fantaisies suggéré par Gianbattista Vico[22]. Peut-être c'est comme cela qu'on explique les nombreuses descriptions historiques ayant une prononcée tendance idéologique créée pour inspirer ses sujets.

Le Peuple gagnera le rôle d'un concept sans pareil pour l'époque de la révolution de 1848 et pour le temps à suivre. C'est un principe supérieur à la race et au pays naturel. Il s'agit de ce principe qui se manifeste dans l'assimilation des races, dans l'édification du pays volontaire, dans l'union entre l'âme et le corps. Le poids sémantique du concept *Peuple* créera une énorme différence par rapport au *Volk* dont les significations seront retrouvées dans des notions comme Popor, Narod ou Nep. Par exemple, au-delà de l'admiration ou de la reconnaissance de l'importance des principes proclamés lors des événements de 1848 à Paris, les intellectuels révolutionnaires de l'Europe Centrale et de l'Est ou du Sud-Est n'avaient pas encore transféré le sens du concept de *Peuple* dans leurs régions d'origine. Bien sûr, les différences de langue pourraient identifier le fait qu'on peut dire la même chose sous plusieurs formes différentes, le fond en restant le même. Michelet se trompait quand il pensait que la forme change le fond. En réalité, les connotations du concept diffèrent d'une langue à l'autre en exprimant des relations et des aspirations différentes. La preuve, par exemple, est la charge idéologique des couples conceptuels Peuple-Nation, Nep-Nemzet, ayant la tendance de montrer non seulement des formes d'organisation mais surtout des entités organiques. Dans de telles situations, l'unité d'état, l'indépendance et le territoire ont représenté (et continuent à représenter pour certains segments sociaux) l'essentiel. L'attention accordée à créer une conscience différente de celle du voisin par le justificatif exclusif de la langue, de la religion et des traditions ethnographiques a été accompagnée par des préoccupations très modestes pour l'émancipation et la transformation de la communauté en société. Les régions de l'ancien Empire de l'Autriche Hongrie avaient reçu un impulsion dans ce sens dans les deux dernières décennies du XIXe siècle. Même ainsi, la résistance de l'esprit communautaire conservatoire et ségrégatif est restée forte jusqu'après la deuxième guerre mondiale[23].

Ce qu'on n'avait toujours pas compris dans l'Europe de l'Est c'est que le sens du Peuple et surtout la nation dérivée de ce concept envoie vers l'idée d'égalité cultivée par Michelet. Dans le cas français invoqué antérieurement, le concept envoie vers les chances égales de tous les segments sociaux dans la démarche vers une existence autonome et vers la coparticipation aux activités publiques. Tandis que Michelet croyait sincèrement à l'émancipation de la foule et dans le rôle social-politique du Peuple, pour ses congénères des régions de l'Europe Centrale et de l'Est et du Sud-Est le concept avait servi dans la promotion de la démagogie ethno-différentialiste.

4. Le Mythe social

Michelet n'a pas été le seul érudit à exploiter la sensibilité ou les tendances sociales de son époque. Il avait fait pourtant possible la genèse de l'ère démocratique

[22] Isaiah Berlin attire l'attention sur le fait que Michelet ignorait partiellement la théorie de Vico sur les cycles historiques, les tendances anti-démocratiques de celui-ci, l'admiration pour les sociétés mi-primitives, autoritaires, c'est-à-dire, ce qui n'entre pas en consonance avec ses thèses. I. Berlin, *op. cit*., p.12. Quant aux mythes formulés par l'historien – parmi lesquels *le Peuple* fut dominant – ils n'étaient que partiellement le résultat de l'influence de Vico.

[23] Victor Neumann*, Ideologie şi Fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Editura Polirom, Iaşi, 2001. Voir l'étude sur la ville Timişoara.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

par le fait de n'avoir pas fait des exclusions. L'esprit de la démocratie a été enrichi par l'oeuvre de l'historien et l'érudit de la première moitié du XIXe siècle. Il est aussi vrai que le romantisme politique français a eu l'intention de devenir messianique, mais l'histoire et l'idéologie de Michelet doivent être vues dans une étroite liaison avec le mythe nécessaire au nouveau régime et avec la philosophie politique de l'état moderne. Tout comme Paul Viallaneix avait observé – le plus important disciple de Michelet – le problème de la définition de l'identité surgit d'une longue démarche d'explications et accents spéciaux introduits par l'historien partout dans son oeuvre. Il y a plusieurs raisons qui concurrent à l'identification d'une théorie de Michelet au centre de laquelle se trouve l'homme et la personnalité de la foule. Dans une profession de foi, Michelet affirme que l'essentiel de sa pensée ne regarde pas uniquement l'histoire en soi mais aussi «l'histoire de la lutte sans fin de la liberté contre la fatalité»[24].

Souvent exulté dans son désir de mettre en évidence les mérites des segments sociaux qui représentaient la majorité, Michelet ne laisse pas passer les minus, les vices, l'incapacité de valoriser les valences natives de la masse. L'état de dépression, la dégradation physique, et parfois morale de la foule, ne sont que des éléments extérieurs. Le fond est différent. Le Peuple est résistant et la meilleure preuve est l'énergie militaire, le courage et l'esprit indépendant qui le caractérisent. Ce qui le distingue d'une manière hors du commun et tranchante est le fait qu'il représente et défend le bon sens.

Dans les moments les plus tendus, un mot ferme et froid indique le fait que l'homme n'a pas perdu sa tête et ne s'est pas laissé conquis par sa propre émotion. C'est comme cela qu'on peut regarder le caractère français en général. Pour revenir spécialement au Peuple, remarquons que l'instinct qui domine dans son cas lui avait offert un immense avantage pour l'action. La pensée réflexive n'aboutit à l'action qu'en passant par toutes les autres formes intermédiaires de délibération et discussion; et à la fin, alors qu'elle y aboutit, elle passe souvent au-dessus des choses qu'elle n'arrive pas à comprendre. Par contre, la pensée instinctive agit, elle est tout près de l'acte proprement dit; elle est, en même temps, idée et action[25].

L'avantage de la pensée instinctive serait la relation même entre idée et l'action. Michelet est marqué par une attraction profonde face à la foule. Il avait accordé un grand intérêt à sa capacité de réflexion, ses qualités égales avec celles du segment des intellectuels et de l'ancienne aristocratie. Le réquisitoire à l'adresse de l'intellectualité et des leaders politiques n'est pas gratuit. L'émancipation des foules a été tardée par la dispersion des forces dans des discussions stériles ou dans les malentendus intellectuels. L'absence de la sociabilité est condamnée par Michelet: «Les formes les plus ingénieuses ne serviront pas au cas où vous n'êtes pas sociables». Entre les hommes de l'étude et les hommes de l'instinct il y a forcément quelqu'un qui doit faire le premier pas.

Les classes qu'on nomme inférieures et qui suivent de près leur propre instinct sont tout à fait capables d'action... Nous, les autres, les hommes cultivés, on analyse, on dispute, on répond par des mots...On est de grands colériques dans des problèmes mineurs... Sous l'apparence d'une vie entièrement physique et végétative, ces hommes-là, (simples...) aspirent, rêvent. Ce qui dans la situation d'un jeune homme est un rêve, pour un homme plus âgé devient peur de réflexion et sagesse. Nous, les autres, on a tous l'assurance qu'on peut provoquer, soutenir et fixer la méditation. Mais, d'un autre

[24] Idem, *Națiunea: Semnificațiile unui concept istoric*, dans „Observator Cultural", București, no. 53, 54, 55, 2001.

[25] Jules Michelet, *Le Peuple*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

côté, plus attirés par la vie, par les plaisirs et les conversations inutiles, on peut rarement réfléchir et désirer encore moins[26].

Qu'est ce que suggère cette critique ? Est-ce qu'il y a des carences dans la pensée de ses congénères ? Est-ce qu'un changement est nécessaire dans la perspective intellectuelle et politique ? Michelet avait entretenu une relation spéciale avec les gens simples, avec la masse de la population. Il était solidaire à la foule et il en partageait les souffrances. L'homme simple est important tant qu'il était et continuait à être le support de l'élite intellectuelle et politique, pensait Michelet. Il doit être relevé, émancipé, au sens du temps révolutionnaire. L'essence de cet homme simple est décrite par l'historien. Michelet a bien compris que l'histoire de l'ancienne structure sociale-politique s'achève et que d'autres repères doivent conduire l'état et la société. Il a pourtant observé qu'aucune remise à neuf substantielle ne peut faire abstraction du plus nombreux segment social, des paysans, des ouvriers, des marchandeurs. La proclamation des idées généreuses de liberté, égalité et fraternité n'était pas tout à fait suffisante, tant qu'elles n'avaient pas un support dans la réalité. À la place de l'ancien régime une autre organisation aurait dû apparaître, un autre type de rapports sociaux, une autre philosophie et un autre mythe politique. Voilà pourquoi Michelet examine la France et la conscience française, le problème de l'identification des raisons qui avaient séparé les groupes en devenant pour lui un thème fondamental[27].

Dans l'essai intitulé Le Peuple, Michelet évalue le problème général de la division sociale sur le fond de la première explosion de l'économie capitaliste. C'est une nouvelle occasion pour montrer que les relations entre les segments sociaux sont utiles et que leur absence fait impossible la construction de l'identité nationale. L'historien observe que tandis que l'ancienne France (jusqu'à la Révolution de 1789) avait trois segments sociaux, dans la nouvelle structure politique il n'y en avait que deux qui dominaient: le peuple et la bourgeoisie. Une telle interprétation avait généré la doctrine de l'irréconciliable lutte de classe, de la lutte entre les riches et les pauvres, entre la bourgeoisie et les ouvriers. Souvent, les disciples de l'époque de la modernisation ont vu que de cette manière de classifier les relations sociales un essentialisme s'est échappé qui divise la société fonction de deux principes, un bon et un mauvais. Victime d'une organisation sociale injuste, Le Peuple symbolise l'espoir.

La tentation de l'auteur était celle de dépasser l'opposition entre le soi et l'altérité. C'est la raison pour laquelle dans son acception l'ouvrier aurait dû prendre conscience du pouvoir de sacrifier l'intérêt privé au profit de la solidarité et du bien-être commun. L'idéal communautaire ainsi rené, rejeta l'égoïsme bourgeois, mais il n'avait pas abandonné les droits individuels gagnés par la Révolution. Tout comme d'autres congénères, Michelet avait contesté la civilisation issue de la pensée libérale. Sans être un individualiste au sens saint-simonien, il reprit les excès du nouveau monde capitaliste, en leur reprochant le problème de la division sociale[28]. Le Peuple avait créé un état d'esprit divergeant, une antinomie de fond, qui se retrouve dans l'histoire des

[26] *Ibidem*, p. 160, 161. Pour une analyse du mythe instinctuel populaire voir: Francois Marotin, *L'instinct du peuple: Du mythe romantique à l'histoire positive*, dans le volume *Peuple, Mythe et Histoire*, Textes réunis et présentés par Simone Bernard Griffith et Alain Pessin, Presse Universitaire du Mirail, Université de Toulouse-Le Mirail, 1997, p. 65-76.

[27] John P. McKay, Introduction la J. Michelet, *The People*, Translated with an Introduction by John P. McKey, Urbana, Chicago, London, University of Illinois Press, 1973, p. XX.

[28] Ceri Crossley, *Du sujet libéral au peuple romantique : condition de possibilité pour l'éclosion d'un mythe*, in vol. *Peuple, Mythe et Histoire*, p. 117-125 (vezi p. 117-118).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deux derniers siècles. Le rapport national – révolutionnaire est basé sur l'ambiguïté dérivée du concept du Peuple. Sa reformulation dans le cas français est due au grand nombre d'immigrants pour lesquels les principes de la réalité sociale et celui de l'idéologie attirent et rejettent en même temps[29].

L'ouvrier avait reçu une attention soutenue de la part de Michelet, étant une composante essentielle de ce que l'auteur avait compris par Le Peuple. L'ouvrier français de l'époque de Michelet exprimait la servitude, mais aussi la disposition d'aider. Il envisageait la pauvreté, mais aussi la sociabilité. La négligence envers l'ouvrier – représentatif pour ce que l'historien avait identifié comme la masse de la population – avait sensibilisé l'auteur du *Peuple*. Il avait découvert la négligence, l'indifférence, l'apathie, la haine envers tous les segments sociaux défavorisés. D'ici la suite de commentaires ironiques contre le monde commercial, la nouvelle bourgeoisie, le système. La critique du processus d'industrialisation, de sa première étape, reflète la position de Michelet face à la misère de l'esprit. Dans ce cas-là, le concept du Peuple gagne un accent spirituel, mais par les descriptions de l'historien aussi un côté sentimental profond. Michelet se prononce catégoriquement contre l'ignorance, *principale cause du fait qu'on croit n'avoir pas besoin l'un de l'autre*[30].

L'univers des ouvriers – celui qui deviendra le thème préféré par Marx – a attiré l'attention et la compassion de Michelet. Il s'agit d'une catégorie d'exclus envers lesquels l'historien s'était déclaré solidaire à chaque occasion. Par de telles préoccupations, Michelet précède Marx, mais il ne l'est pas. Pour l'historien ce qui aurait être connu était l'état de la foule, de ceux déshérités, de ceux qui vivaient dans la misère. Tout comme Victor Hugo, Michelet considérait que les exclus sociaux doivent être vus, entendus, connus par leur qualité d'êtres humains. Dans son acception, l'ouvrier manque de pouvoir, incapable de s'aider par soi-même, mais très capable de se dédier au bien-être de la société. Il est un mystère du pouvoir inconnu. Contrairement, la vision marxiste sur l'histoire va générer des plusieurs stéréotypes. Michelet valorise l'unité affective des segments populaires, en incluant ceux produits par la révolution industrielle. Par exemple, il est intéressé par la condition misère des marginaux parisiens. Marx rejette le Lumpenproletariat dans les «ténèbres extérieures de l'histoire». D'après Jaques Julliard, il y en aurait assez de raisons pour voir que la sociologie sentimentale de Michelet – qui n'avait pas exclu la rigueur – était totalement différente de celle de Marx[31].

L'énorme sympathie pour la masse fait que Michelet pense à l'être collectif comme représentatif pour l'idée de discipline et création. Les ressources imaginatives de l'historien et de l'écrivain ont créé une légende romantique française de la masse, ce qui sera admiré par les intellectuels et les révolutionnaires qui avaient visité la ville de Paris avant ou au cours de l'année 1848. Tandis que pour Herder, le Volk avait été l'archétype qui supportait les réclamations pour l'unité allemande, le Peuple de Michelet avait symbolisé l'expérience et la compréhension honnête d'un monde qui aspirait à la redéfinition de l'identité en fonction des réalités sociale et de l'Etat. Herder attribue à la communauté un comportement et une tradition spécifique, des composantes raciales sans soucis, des continuités et puretés sanguines qui auraient créé le droit à la

[29] *Ibidem*, p. XXVI; voir aussi Pierre Nora, Présentation, *Les lieux de mémoire*, III, p. 38; cf. si Jaques Julliard, *Le Peuple*, in *Les lieux de mémoire*, III, p. 185-186.

[30] Jules Michelet, *Le Peuple*, p. 145.

[31] Jacques Julliard, *op. cit.*, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reconnaissance de la différence[32]. Michelet ne divague pas quand il parle de l'homme normal. Il découvre un monde qui aurait pu être identifié par le mythe du Peuple. D'ici l'exagération de ses mérites et la reprise insistante de l'idée qui le met au-dessus des contestations doctrinaires: Sans doute, le Peuple reflète souvent plus que nous, il est incontestable que ce qui le caractérise sont ses pouvoirs instinctuels qui contaminent également la pensée et l'activité. Au-delà de tout, l'homme qui représente *Le Peuple* est l'homme de l'instinct et de l'action... Le divorce du monde est en premier l'absurde opposition qui se fait aujourd'hui, à l'époque de l'industrialisation, entre l'instinct et la réflexion...[33].

5. Le peuple et le déterminisme géographique

La liberté n'a pas été gagnée seulement à l'égard des races, mais aussi à celui de la nature la plus matérielle. Une communauté est déterminée par le temps (processus de formation) et par l'espace (par la place où elle s'est établie). Il n'y a pas de communauté humaine sans pays. La géographie est nécessaire et féconde. Le pays est une condition pour le développement et l'affirmation d'une société. D'ici la conclusion que la géographie est beaucoup plus importante que l'origine. Pourtant, l'historien refuse de croire au déterminisme géographique. Sa vision est tributaire à l'époque du romantisme et aux années de la révolution européenne de 1848. Les crises de conscience concourent à la transformation de la France profonde, de la foule nommée par Michelet Le Peuple. La modernisation économique, institutionnelle et administrative avance en même temps que la formation de la nation dans le sens large. L'émancipation dans le sens de l'autodéfinition coïncide avec l'apparition de la classe moyenne. Dans ce contexte, Le Peuple de Michelet devient une construction qui semble inspirée par l'intelligence aussi que par les sentiments. Il ne s'agit pas d'un concept à évolution linéaire. Le Peuple n'est pas une entité fermée entre quatre murs; il est pourtant tributaire à la terre et à ses racines[34].

L'idée que l'homme doit limiter son activité à la ville, à la région ou le pays où il habite, n'a pas été absolutisée. Dans le cours sur la Rome antique, Michelet analyse le problème de la liberté humaine, en affirmant que l'être humain entretient avec la nature un «antagonisme harmonieux». Une sage et féconde explication de compréhension de l'idée de liberté et qui peut être associée à l'interprétation du concept du Peuple, se retrouve dans son Cours de 1829-1830 de l'Ecole Normale. On n'est pas fixés dans la terre comme les végétaux, observait l'historien. On n'est pas des végétaux, par la suite, on a une flexibilité de la pensée et du mouvement qui nous différencie de la nature. De l'autre côté, contrairement à notre faculté de mouvement on est loin d'ignorer tout repère de terre[35]. Il n'y a rien d'exagéré en ce qui concerne le rôle de l'espace qui caractérise l'historiographie allemande du XIXe siècle. Une raison de plus pour souligner que *Le Peuple* ne peut pas être associé au concept de Volk[36].

---

[32] Victor Neumann, *Ideologie şi Fantasmagorie…* Voir l'étude *Le Herderianisme – une composante de la philosophie romantique*.

[33] Jules Michelet, *Le Peuple,* p. 147.

[34] Idem, *Cours de 1830-1831*, d'après les notes inédites d'un normalien anonyme, Iere leçon ; apud Paul Viallaneix, *op. cit*., p. 260.

[35] Paul Viallaneix, *La voie Royale*, p. 265.

[36] Voir un tel essai d'association dans l'étude sur le *Volk, Nation* de Reinhart Koselleck. Cf. *op. cit.*, p. 321-327. Il s'agit du paragraphe «Exkurs: zur Entwickung der Begriffe <peuple> und <nation> en Frankreich 1760-1815». A la différence d'autres auteurs préoccupés par les concepts-clef des langages politiques-sociaux

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dans la monographie dédiée à l'oeuvre de l'historien et érudit de la première moitié du XIXe, Paul Vialaneix observait que l'homme de Michelet n'est ni roi ni paria de la Création. Le climat et le relief peuvent jouer un rôle très important dans l'existence de l'être humain, dans le sens d'une option. Le diagnostique de Michelet – inspiré par sa formation philosophique et surtout par l'expérience de l'historien qui a eu l'occasion de connaître et d'examiner les faits du passé – envoie à «l'antagonisme harmonieux» qui contribue à la «gloire et les besoins de l'être humain».

D'un côté se trouve l'être humain, je veux dire, la liberté humaine; de l'autre côté, le non-être, la fatalité physique. Notre victoire (la victoire des humains) est expliquée de la perspective d'une seule considération: «celle que la nature ne change rien, en même temps que la nature humaine change et en profite. C'est là que notre force naît[37]».

La géographie reste l'infrastructure de notre histoire et de l'idéologie politique de Michelet, et la manière dans laquelle l'historien avait compris le passé inspirera quelques grands historiens français du XXe siècle. On découvre une tendance pareille dans les pages sur la patrie, dans les paragraphes de l'Histoire de France dédiés aux origines du Peuple, de même que dans les descriptions des endroits légendaires.

6. Par quoi se distingue Le Peuple de Michelet

Les essais rigoureux d'identification des significations du concept nous dirigent vers la conclusion que Le Peuple présente une forte note d'originalité. Il ne se prête pas à des traductions exactes en autres langues ou autres cultures. Même en rapport avec les identités collectives européennes, il présente une chose distincte. La société française de la première moitié du XIXe siècle s'était structurée en fonction de l'expérience historique et politique particulière. Premièrement, elle était dépendante des mutations provoquées par la Grande Révolution de 1789, et qui étaient impossibles à comparer avec les expériences des autres régions. Les principes de l'événement invoqué antérieurement – dont les traits fondamentaux avaient été reconstitués par Michelet – avaient contribué à l'émancipation et à la modernisation du monde français d'une manière particulière par rapport aux mondes voisins. Elles ont provoqué une fracture par rapport à l'ancien régime. Dans un tel contexte, Le Peuple devint le symbole, le mythe par l'intermédiaire duquel l'historien et l'idéologue conceptualisent la politique. Le Peuple montre à la fois la société, le pays, la république, la nation. Michelet contribue à la formation du concept et à son enrichissement avec des significations originelles. Il surprend le temps et l'homme des métamorphoses, découvre les contradictions sociales et les conséquences des événements historiques. Le Peuple devient ainsi la réalité politique même de la France.

«La Grande Ame» est celle qui travaille en faveur de l'édification d'une société, ce qui veut dire que d'un côté la culture, de l'autre côté l'histoire jouent le rôle dans sa

dans l'histoire, Koselleck avait observé que l'influence de la révolution française avait contribué seulement au transfert de quelques notions dans le vocabulaire politique allemand, sans offrir la possibilité d'une évolution politique pareille ; d'autant moins une compréhension identique de la signification des concepts qui définissent l'identité. Koselleck devient beaucoup plus crédible au moment où il admet qu'il s'agissait d'une nouvelle identité allemande au début du XIXe siècle, par la suite, du développement d'une orientation dominante par l'intermédiaire du couple conceptuel *Volk-Nation*. La crise identitaire allemande avait attiré l'affirmation d'une «constellation spécifique». Voir *op. cit*., p. 327. En conclusion, à quelques exceptions notables, les concepts français *le Peuple* et *la Nation* connaîtront une évolution sémantique opposée à celle allemande.

[37] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

définition. En ce qui concerne l'esprit, Michelet est persuadé que celui-ci a une plus importante valeur dans la découverte et la mise en évidence des valences communes. C'est ainsi que Le Peuple aura le mérite de recevoir le nom de Nation, tout a fait parce que c'est le résultat d'une convergence spirituelle volontaire et non pas imposée ou organique. Dans l'essai *Le Peuple* et dans la synthèse Histoire de France, Michelet avait servi d'une manière exemplaire les arguments menés à offrir la clarté du concept. D'autres historiens aussi prêteront une attention spéciale à ce passage exceptionnel de l'oeuvre de Michelet, en accentuant la définition de la nation au même sens. Dans «Qu'est-ce que la nation?» Renan avait souligné à son tour qu'«une nation est le principe spirituel». Malgré les contradictions de la scène politique, malgré l'apparition d'un nationalisme acerbe pendant le procès de Dreyfuss et malgré une compétition terminologique, le couple conceptuel Peuple-Nation de Michelet s'est bien imposé. Il assurera la première forte et crédible autodéfinition de l'entité contemporaine française. Le Peuple – tout comme il avait été conçu dans l'oeuvre de Michelet – avait inspiré un grand nombre d'historiens français et il s'est fait entrer dans le vocabulaire populaire dans une acception souvent identique à celle de l'historien de la première moitié du XIXe siècle.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DINU BALAN

NAȚIONAL ŞI *SOCIAL* ÎN PAGINILE REVISTEI „CONSERVATORUL“ (1856-1857)

Publicațiile conservatoare de la mijlocul secolului XIX, mai ales cele care promovau tendințele separatiste, au fost trecute, oarecum, sub tăcere în istoriografia presei românești[1]. Fie că ignorarea lor era motivată de politica de unificare a statului național[2], fie de cauze exterioare, ce țineau de cenzura regimului comunist[3], fapt este că această omisiune a avut efecte deranjante asupra stabilirii adevărului istoric şi a prezentării argumentelor publiciştilor conservatori. Uneori, chiar lucrări dedicate conservatorismului românesc s-au lipsit de publicațiile conservatoare[4].

În perioada constituirii statului național român modern a apărut la Iaşi, în anii 1856-1857, un nou jurnal, cu un titlu semnificativ: „Conservatorul“[5]. Având un ton moralizator şi intenții „demascatoare“, ziarul a manifestat multă discreție asupra numelor colaboratorilor săi. Abia profesiunea de credință, apărută la început, darea de seamă, de la sfârşit, ambele semnate de N. Locusteanu[6] şi apelul apărut sub semnătura lui N. Russo, ca un adaos[7], constituie excepții de la această ciudată trecere sub tăcere a identității publiciştilor. Rezervă explicabilă, având în vedere ideile exprimate şi conştientizarea

[1] Vezi Nicolae *Istoria presei româneşti,* cuvânt înainte de Alexandru Condeescu, Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, 1999; Const. Antip, *Contribuții la istoria presei române,* Bucureşti, Uniunea Ziariştilor din R. P. Română; Idem, *Istoria presei române,* Bucureşti, 1979; Victor Vişinescu, O *istorie a presei romaneşti,* Bucureşti, 2000.

[2] Prima ediție a cărții lui Iorga dedicate *Istoriei presei româneşti de la începuturi până la 1916* a apărut în anul 1922. Pentru problemele de ordin cultural cu care se confrunta, în epocă, statul român, vezi Irina Livezeanu, *Cultură şi naționalism în România Mare 1918-1930,* Bucureşti, Editura Humanitas, 1998.

[3] În cărțile lui Const. Antip este evidentă suprapunerea tezelor marxist-leniniste peste ideile naționaliste ale lui Iorga – uneori chiar peste textul său.

[4] Vezi, spre-exemplu, Anastasie Iordache, *Originile conservatorismului politic din România. 1821-1882*, Bucureşti, Editura Politică, 1987, în care extrasele din presa conservatoare sunt preluate din volumele de documente editate.

[5] Vezi *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti,* vol. II. *1851-1858,* Partea I, întocmită de Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Camariano şi Ovidiu Papadima, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1970, p. VI; Nerva Hodoş şi Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiile periodice româneşti,* vol. I, Bucureşti, 1913.

[6] Nicolae Locusteanu, *Conservatorul. Profesia lui de credință – Misiunea lui,* în „Conservatorul“, nr. 1, secția [a] II[-a] (1856-1857), 1 noiembrie 1856, şi Idem, *Către Dd. acționari şi abonați,* în *loc. cit.,* nr. 7. Întrucât jurnalul este publicat sub formă de volum, existând o numerotare continuă a paginilor şi, la final, un cuprins, iar demarcația pe numere nu este foarte clară, vom indica, în continuare, doar numărul paginii.

[7] N. Russo, *Către D.D. deputați chiemați în virtutea art. 24 al tractatului de la Paris a exprima dorințele popolului român,* p. 1-24, în „Conservatorul“, după cuprins. Datorită numerotării, vom cita, în continuare numele autorului, N. Russo, pentru a nu exista nici o confuzie.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLI, 2004, p. 161–169

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faptului că promotorii lor reprezentau o minoritate, în ciuda afirmării contrariului[8] şi a apelului constant la tradiția istorică[9].

Unul dintre clişeele consacrate în epocă, datorate „partidei naționale“ şi perpetuate, ulterior, chiar în istoriografie, a fost asimilarea conservatorilor cu separatiştii, ideea că ei reprezentau o tabără unitară, opusă aceleia unioniste[10]. Acestei percepții dihotomice i-a dat glas G. Sion: „în Moldova, până la convențiunea din 7 august [Convenția de la Paris, din 7/19 august 1858 – n.ns. D.B.] erau două partituri distincte: unul unionist, care represinta progresul, liberalismul, patriotismul, regenerarea; altul separatist, care represinta corupțiunea, trădarea, furberia, într-un cuvânt toate vițiurile sociale. Cel dintâiu se compunea din bărbații cei mai curagioşi, mai copți şi mai positivi şi purta în ziua mare stindardul său desvelit, măreț şi mândru; cel de-al doilea se compunea din oamenii care aveau totd[e]auna câte o pată pe viața lor, şi care, ca nemernici, se făceau instrumente străinilor, inamici ai naționalității române“[11].

Deşi au existat asemănări ideologice şi retorice între conservatori şi separatişti[12], trebuie făcută distincția între ideile propagate de cercurile conservatoare şi cele vehiculate de cei aflați în jurul „Nepărtinitorului“[13]. Suprapuneri existau, dar conservatorii

[8] „Conservatorul“, p. 4-14, 62, 105-106 şi *passim.* Vezi şi N. Russo, *op. cit.,* p. 2, unde se afirmă că: „[...] opiniile mele şi dorințele mele nu pot fi decât dorințele şi aspirațiile *adevăratului* popol român“.

[9] *Ibidem, passim.*

[10] Că lucrurile nu stăteau deloc aşa, se vede şi din disensiunile existente între fracțiunile conservatoare, unele dintre ele având ca punct focal problema prințului străin. Vezi *Documente privind Unirea Principatelor* (citat, în continuare, *D.U.P.),* vol. III. *Corespondență politică. 1855-1859,* volum întocmit de Cornelia C. Bodea, Bucureşti, 1963, p. 167, 186-187, 195-200, 234-235 etc. Solidarizarea s-a produs, este adevărat, în jurul problemei agrare, atunci când aceasta a fost luată în discuția Adunării ad-hoc a Moldovei. Vezi D.A. Sturdza ş.a., *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României* (în continuare, *Acte şi documente...*), Bucureşti, VI/1, p. 342-349 (şedința din 12 noiembrie 1857); 354-359 (şedința din 18 decembrie 1857), 397-401 ş.a.

[11] G. Sion, *Fisiologia alegerilor din Moldova,* în „Românul“, 3/15 ianuarie 1859, reprodus în *Acte şi documente...,* VIII, 1900, p. 296. Situația reală a raportării marii boierimi conservatoare la idealul unirii pare să se apropie totuşi de aceea relatată de conservatorul Dimitrie Ghica. Acesta, în broşura *Amicilor şi inamicilor mei politici,* publicată în septembrie 1856, şi-a expus opiniile moderate. El accepta deciziile Congresului de pace de la Paris (1856). Se temea însă ca entuziasmul prounionist să nu creeze dificultăți şi să fie doar o manevră pentru amăgirea mulțimii, din care motiv propunea expectativa şi moderația *(Ibidem,* IV, p. 1020-1029). Vezi şi „Patria“, anul I, nr. 6 din 15 decembrie 1858, care se pronunța pentru solidaritate națională, în scopul regenerării sociale şi politice a patriei. Pentru detalii, vezi N. Corivan, *Acțiunea antiunionistă în timpul câimăcămiei lui Teodor Balş,* în SCSI, X, fasc. 1-2, 1959, p. 119-140. Anastasie Iordache a nuanțat, la rându-i, problema, arătând că, în Moldova, „în lipsa unui curent radical liberal, precum în Țara Românească, liberalii moderați moldoveni şi conservatorii moderați s-au constituit în partida națională“. A. Iordache, *op. cit.,* p. 218. Vezi şi Idem, *Principatele Române în epoca modernă,* vol. II, București, Editura Albatros, 1998, p. 302; *„Românii, cu toții, voiau Unirea,* dar fiecare în maniera şi interesul propriu sau cel general“ (subl.ns. D.B.). Pentru tehnicile de discreditare a conservatorilor şi de identificare a acestora cu separatiştii, vezi Adrian Cioflâncă, *Naționalism şi parohialism în competiție. Note pe marginea dezbaterilor politice privind unirea Principatelor Române,* în *Vârstele Unirii. De la conştiința etnică la unitatea națională,* volum editat de Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, Florin Cântec, Iaşi, Fundația Academică „A.D. Xenopol“, 2001, p. 110-121.

[12] Numărul separatiştilor a fost redus, în epocă, încât nu poate fi realizată o asimilare a acestora cu conservatorii. M. Cojocariu, *Partida națională şi constituirea statului român (1856-1859),* Iaşi, Editura Universității „Al.I. Cuza“, 1995, p. 139.

[13] „Nepărtinitorul“ a apărut la Iaşi, între 21 iunie-10 septembrie 1856, având-l ca principal reprezentant pe N. Istrati, un fost paşoptist. Pentru orientarea, ideile şi argumentele celor ce intrau în componența cercurilor conservatoare, vezi Liviu I. Roman, *Un jurnal antiunionist: „Nepărtinitorul“ (21 iunie-10 septembrie 1856),* în CI (serie nouă), XVII/2, 1998, p. 207-219, şi Mihai Cojocariu, *op. cit.,* p. 139-151. Trebuie subliniate diatribele jurnalului „Conservatorul“ față de căimăcămiile instaurate în 1856 şi indicarea, de către textele reunite în ziar, a pericolului fanariot (aluzie la caimacamul Nicolae Vogoride). Vezi „Conservatorul“, *passim.* Chiar opiniile unora dintre separatişti se vor modifica, grație desfăşurării evenimentelor. În toamna anului 1858, Grigore Balş considera prioritare: „respectarea drepturilor Principatelor, în cuprinderea capitulațiilor şi a convenției din 7/[19] august 1858“ şi reformele „necesarie şi cu adevărat folositoare“, care trebuiau să fie, înainte de toate, „aplicabile,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu erau, în bloc, separatişti. Doar unii dintre ei, fie din convingere, fie, mai degrabă, din oportunism şi egoism, temându-se pentru pierderea privilegiilor personale, au promovat opinii antiunioniste. Şi nici atunci argumentele lor nu sunt lipsite, de cele mai multe ori, de bun simț! „Conservatorul“ a fost tribuna de la care au fost exprimate o serie de opinii ale celor care, nemulțumiți de ideile prea îndrăznețe ale partidei naționale, au sperat în menținerea unui *status-quo* preferabil încercărilor utopice.

Rostul jurnalului era evidențiat de N. Locusteanu în ultimul număr: „Câte au fost mai esențiali din drepturile şi datinele Nației s-au făcut cunoscute românilor în acest period[ic] de şepte numeri“. El promitea şi apariția unei noi ediții care „va împlini tot ce a mai rămas spre a forma conştiința popolului român despre existința lui ca Națio“[14]. Aşadar, în opinia redactorilor, jurnalul trebuia să joace un rol important în formarea conştiinței naționale.

Deplângând situația de criză rezultată în urma stipulațiilor Tratatului de la Paris (18/30 martie 1856) şi motivând că scopul „Conservatorului“ nu poate fi decât progresul, N. Locusteanu resimțea greutatea misiunii şi lipsa unui alt organ de presă care să suplinească şi să complinească munca ziarului său[15].

Autointitulata „profesie de credință“ evidenția deosebirile de esență existente între conservatori şi liberalii prounionişti[16]. Arătând că trebuie să existe un „echilibru între conservație şi progres“[17], erau identificate căile de atingere a acestuia din urmă. Punctul de plecare era, la rându-i, clar stabilit: „de pe tărâmul stipulațiilor noastre cu înalta Poartă“[18]. Opiniilor cercurilor liberale li se făcea o critică acerbă, atât în litera, cât şi în spiritul lor[19].

Cu toate acestea, este dificil de răspuns la întrebările: pe cine reprezenta „Conservatorul“? Ce scop avea? „Lămurirea drepturilor patriei şi apărarea lor“[20] reprezintă un răspuns vag şi totodată encomiastic. Justificarea denumirii ziarului este o probă suplimentară: „Reda[c]torii foiei noastre aleseră numele cel mai în dispreț în epocha noastră, lumea însă va judeca după cuprinsul ei şi-i va da numele după misiunea ce-şi va împlini. Noi atâta am văzut că ca [sic!] să progresăm cată a conserva ce este de conservat, de bun şi de național“[21].

„Conservatorul“ deplângea situația de criză a țării. Un factor esențial în crearea acestei atmosfere tensionate îl reprezenta, în opinia celor grupați în jurul acestui organ de presă, pericolul străin. Era denunțat, mai ales, faptul că românii au devenit „servitorii străinilor“, „instrumentele lor“. Sunt identificate trei categorii de inamici ai țării: cei din

practice, oportune, bine preparate, şi ce este mai mult treptate iar nu precipitate“. „Constituționariul“, anul I, 1858, nr. 1 din 10 noiembrie, p. 1.

[14] „Conservatorul“, p. 190.

[15] *Ibidem,* p. 191.

[16] „Aşadar iată în scurt profesia noastră de credință:

I. Respect stipulațiilor încheiate între ambele Ducate [principatele Moldova şi Țara Românească – n.ns. D.B.] şi Înalta Poartă la anii 1392, 1469, 1513 şi 1526, şi întreaga lor garanție.

II. Unirea ambelor Ducate pe drumul demn şi legal, adică din singura autonomia noastră prin singuri representanți ai ambilor popoli frați, iar nu prin solicitare de la cei ce n-au drept a ne-o acorda. – A o cere de la alții este a abdica la autonomia noastră.

III. Domn pământean, ales de ambele adunări generale de representanți ai Moldovei şi Țerei Române.

IV. Constituția de la 1848 (!) desbătută de representanții Nației, legalisată de dânşii, nu octroyată [acordată – n.ns. D.B.] de nici o putere“. *Ibidem,* p. 189-190.

[17] *Ibidem*, p. 184.

[18] *Ibidem,* p. 185 şi urm.

[19] *Ibidem*, p. 186-189.

[20] *Ibidem*, p. 136.

[21] *Ibidem,* p. 183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afară (străinii, prin excelenţă); cei din interior, deveniţi unelte ale străinilor (trădătorii); în fine, cei ce doreau să transforme boierimea liberală de până atunci (!) într-o aristocraţie după model occidental (profitorii)[22]. Aceştia din urmă au uitat virtuţile străbunilor, generozitatea şi viaţa lor patriarhală, pietatea lor creştină şi patriotismul. Nesiguri pe ideile lor şi mânaţi de interese, închinau ţara când la ruşi, când la austrieci. Dar, deşi „alta era[u] moşii şi părinţii dumneavoastră şi alta sunteţi dumneavoastră", boierii erau îndemnaţi să se trezească din letargie şi să conştientizeze că fiecare aparţine patriei: „astăzi nimeni nu mai serve[şte] decât Patriei". Cei care nu răspund chemării nu sunt însă românii „adevăraţi", îndepărtaţi de la conducerea ţării de „coteriile greco-slave", ci „venetici ce s-au înavuţit şi s-au înălţat prin rapacitate, intrige şi trădare [şi] vin a decide de soarta ţării"[23].

Aceştia s-au aliat cu puterile străine, creând o veritabilă conspiraţie – nici termenul „cabală" nu e ocolit – împotriva românilor[24]. Este demnă de remarcat, în acest context, virulenţa atacului împotriva amestecului rusesc. Denunţând jocul dublu al Rusiei ţariste, responsabilitatea situaţiei Principatelor după 1848 este aruncată în seama acesteia[25]. Dar negativă era considerată ingerinţa comună a puterilor protectoare, posibilă în urma prevederilor Tratatului de la Paris.

Congresul de la Paris şi prevederile tratatului încheiat atunci i-au transformat pe români, în opinia jurnalului, în victime ale marilor puteri[26]. Aceasta este una dintre teoriile principale ale „Conservatorului" şi unul dintre motivele apariţiei acestuia. În loc să ţină seama de situaţia românilor, Tratatul[27] le diminua autonomia, prevăzută prin capitulaţii. Garantarea autonomiei era o cursă întinsă românilor, care pierdeau statutul acordat Principatelor de „state suverane, confederate [aliate, vrea să spună autorul, nu vasale – n.ns. D.B.] ale Imperiului [otoman]". Pericolul plana, în egală măsură, asupra Turciei şi Principatelor. Era o aserţiune menită să atragă atenţia Turciei şi s-o determine să renunţe la punerea în aplicare a prevederilor Tratatului de la Paris. Conservatorii de la jurnalul omonim considerau că respectarea capitulaţiilor „va mântui naţionalitatea română de pericolele ce o ameninţă acum". Din păcate, continuau ei, Turcia şi-a încălcat prerogativele şi nu şi-a respectat angajamentele asumate prin vechile tratate, pe care se bazaseră, în trecut, relaţiile româno-otomane[28]. Abuzurile Porţii, între care şi firmanul privind convocarea adunărilor ad-hoc, erau denunţate ca fiind opera puterilor potrivnice Imperiului[29].

[22] *Ibidem,* p. 24, 55, 134.

[23] *Ibidem,* p. 135, 100-101. Virulenţa criticii antifanariote are în vedere mai multe aspecte: a) intriga fanariotă *(Ibidem,* p. 78); b) percepţia lor ca străini *(Ibidem,* p. 84); c) acuzaţia că au distrus instituţiile româneşti *(Ibidem,* p. 80-81, 84 şi urm., 101-106, 108, 112, 116-118, 121 şi urm., 174 şi urm.); d) pericolul fanariot prezent, stimulat prin ingerinţele garante şi instituirea căimăcămiei *(Ibidem,* p. 174 şi urm.).

[24] *Ibidem,* p. 60-63. Vezi şi N. Russo, *op. cit,* p. 9. Străinii ne vor răul – iată ideea care revine frecvent în paginile jurnalului şi care, atunci, ca şi acum, învenina spiritele şi înfierbânta fantezia multora. Cf., de exemplu, întregul articol semnat de N. Russo şi „Conservatorul", p. 60-63, 84, 100, 128, 162-163 etc.

[25] *Ibidem,* p. 63, 162-163.

[26] N. Russo, *op. cit., passim,* „Conservatorul", p. 60, 83-84, 174 şi urm., etc.

[27] Există o largă bibliografie care arată implicaţiile Congresului de la Paris (1856) pentru români. Reţinem, aici, doar opinia lui Leonid Boicu, potrivit căruia hotărârile forului european au reprezentat oficializarea problemei româneşti ca problemă aparte în cadrul crizei orientale (L. Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională*, Iaşi, Editura Junimea, 1975). Autorul aprecia că „chestiunea română" a fost invocată, oficial, la Conferinţa de la Viena (1855), recunoscându-se, formal, caracterul ei internaţional. *Ibidem,* p. 134.

[28] N. Russo, *op. cit.,* p. 5, 12, 23; „Conservatorul", p. 57-60, 78.

[29] Firmanul era criticat, în termeni duri, pentru că cei de la „Conservatorul" apreciau că: 1) este o încălcare a drepturilor Principatelor; 2) prin dispoziţiile sale îi privilegiază pe boieri şi exclude mulţi alţi cetăţeni fideli (!); 3) face parte dintr-o campanie îndreptată împotriva românilor, începută cu Tratatul de la Paris. *Ibidem,* p. 99-100, 104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt aspect criticat în jurnal este acela privitor la necesitatea prinţului străin, soluţie adoptată de partida unionistă şi inclusă, ulterior, în rezoluţiile divanurilor ad-hoc[30]. Campania împotriva prinţului străin era motivată prin pericolul monarhic ce ar ameninţa Principatele – ca şi cum până atunci ele ar fi fost republici! Primejdia era resimţită deopotrivă, în plan moral şi civic. Datorită monarhiei, individul ar decădea din condiţia de cetăţean şi de om, devenind curtean şi „mai rău decât bestia“. În plus, dorinţa partidei naţionale de a impune un prinţ străin nu ţine seama de avantajele, presupuse, ale unei asemenea soluţii, ci reprezintă, în opinia lui N. Russo, o pavăză sub care liberalii şi-ar putea continua, în voie, malversaţiunile şi politica duplicitară. Vehemenţa tonului este explicabilă, căci se îndreptăţeau redactorii „Conservatorului“, cum altfel ar putea fi abordată monarhia decât ca un adăpost pentru propriile interese şi – mai presus de toate – o ruptură cu tradiţia (!)[31]? Prinţul străin era considerat o pacoste, urmare a păcatelor naţiei. El ar umili demnitatea poporului român şi ar fi un instrument la îndemâna străinilor[32].

Toată această stare de criză a ţării are două cauze, considerau redactorii „Conservatorului“: conspiraţia puterilor garante şi disprețul unioniştilor pentru naţie[33]. Discreditarea partidei naţionale este încercată cu diverse mijloace, de la cele rudimentare la unele mult mai subtile, aparent favorabile unioniştilor. Retorica utilizată pentru „demascarea“ adversarilor probează ura neîmpăcată faţă de oamenii şi ideile liberale[34]. Este construită, după scheme maniheiste, o opoziţie rigidă între inteligheņţia şi boierimea veritabilă (conservatoare), care apără interesele naţiunii şi ceilalţi, „o adunătură“, „o bandă“ „de agenţi, de aventurieri şi de sbiri recrutaţi, ca şi piraţii, din toate naţiile şi din toate clasile“[35]. Printr-o remarcabilă răsturnare de planuri, adevăraţii moştenitori ai revoluţiei de la 1848 sunt conservatorii. Cei care la 1848 erau numiţi „drumari, comunişti, turburători, zavergii, hoţi şi tâlhari, astăzi [după Congresul de la Paris – n.ns. D.B.] au ajuns ca nişte *sfinţi* pe lângă puterile cele mari“. „Cei de la 48 [identificarea cu conservatorii reieşind de la sine – n.ns. D.B.] au ajuns în ziua de astăzi reacţionari, retrograzi, căzături“[36]. Demascarea este virulentă: unioniştii sunt „clubişti“ [liberalii radicali se organizau în cluburi – n.ns. D.B.], pretinşi nobili, autointitulaţi aristocraţi, numiţi burghezi. Ei nu sunt decât o scursură a societăţii şi un pericol pentru poporul muncitor. Sunt identificaţi ca „vinetici greci, bulgari, arnăuţi, serbi, armeni, poleci, ruşi, nemţi ... câţi m cruce botezaţi, cu o prea mică excepţie de câţiva români, toţi inemici mortali al (sic!) *adevăratului popol* român ce e industria şi ţăranul laborator“, pe care vor „a-l aduce în ultima mizerie şi scăpătăciune“[37]. Unde mai pui la socoteală faptul că unii dintre ei, numiţi chiar – Ion Ghica, Al. G. Golescu, N. Ionescu[38] – sunt provocatori.

[30] *Acte şi documente...,* VI/2, p. 28-29.

[31] „Conservatorul“, p. 25; N. Russo, *op. cit.,* p. 13.

[32] „Conservatorul“, p. 132, 181; N. Russo, *op. cit.,* p. 9.

[33] Cf., de exemplu, „Conservatorul“, p. 24, 58, 80, 100, 105-106, 121, 129, 137, 158-159, 186-190 ş.a.

[34] *Ibidem,* p. 105-106, 121 şi urm.

[35] *Ibidem,* p. 105. Este un discurs cu nuanţe populiste, care încerca să ascundă distanţa uriaşă dintre conservatori şi marea majoritate a populaţiei. Dar în cazul inteligheņţiei liberale lucrurile stăteau altfel, în această privinţă? Vezi Andreea Roman, *Le populisme quarante-huitard dans les Principautés Roumaines*, Bucarest, Les Editions de la Fondation Culturelle Roumaine, 1999, mai ales p. 75-82; Elena Siupiur, *L'écrivain roumain au XIXe siècle. Typologie sociale et intellectuelle,* în „Cahiers roumains d'études littéraires“, Bucarest, nr. 2/1980.

[36] N. Russo, *op. cit.,* p. 3; „Conservatorul“, p. 98.

[37] N. Russo, *op. cit.,* p. 11, 15-16. Vezi şi apelul din „Conservatorul“, p. 136, către „câţiva din cei de la 48“.

[38] *Ibidem,* p. 162, 183. Dintre diferitele porecle aruncate asupra lui Ion Ghica – de departe cel mai atacat –, sugestivă rămâne următoarea: „Făt frumos de la Samos“ *(Ibidem,* p. 183).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Denumirea însăşi de „partid naţional“[39] este înşelătoare şi mincinoasă, considerau cei de la „Conservatorul“, pentru că doctrina unioniştilor poate fi numită oricum, nu naţională însă. „Numiască-se umanitari, socialişti, filosofi, progresişti, cosmopoliţi sau cum vor crede că se cuvine mai bine la principele, la doctrina lor“, căci „adevăratul naţional îşi amă [iubeşte – n.ns. D.B.] naţia până şi în defectele sale“. Cum să fie naţional un partid care dezice aceasta până şi prin dispreţul pentru limbă şi religie[40], ai căror membri se căsătoresc cu femei străine, sprijină ideea prinţului străin şi vor să-l reducă pe ţăran la condiţia mizeră de proletar, deznaţionalizându-l în acest fel[41]? Ei, pretinşii unionişti, nu sunt decât uneltele marilor puteri[42], încât lupta lor în direcţia unirii era suspectată de către antiunionişti ca fiind interesată.

Fără a nega importanţa unirii, „Conservatorul“ pretindea realizarea acesteia pe temeiul tratatelor existente. Articolele publicate accentuau opinia existenţei unei uniri morale, consacrată de istorie, bazată pe respectul individualităţii [Principatelor] (!)[43]. Unirea politică ar fi un măr al discordiei, căci ar implica renunţarea moldovenilor şi muntenilor la drepturile ancestrale. Unirea politică, în condiţiile prevederilor Tratatului de la Paris, adică a abdicării „la tractate şi prin urmare la autonomie, cum a formulat-o *Steaua Dunării, e uniunea în moartea politică* [subl.ns. D.B.]“[44]. Deşi nu o afirmă explicit, publicistul pare să considere proiectul unei Românii mari drept o utopie şi un pericol[45].

Convocate prin firman împărătesc, Divanurile ad-hoc urmau să exprime, conform prevederilor Tratatului de la Paris, dorinţele naţiunii române. Văzute ca instrumente ale străinătăţii, Divanurile ad-hoc sunt vehement contestate în paginile jurnalului „Conservatorul“[46]. Sub masca patriotismului, cum bine relevă un alt ziar din epocă, ale cărui opinii şi concluzii sunt respinse într-un articol provocator, *Progresul vine de sus în jos!* [de la puterile Europei, nu din voinţa proprie a românilor – n.ns. D.B.], o parte a marii boierimi conservatoare, temătoare de emanciparea politică şi socială, a respins această „inovaţie“ ca atingătoare de drepturile Principatelor[47]. Divanurile ad-hoc erau,

[39] Este interesantă opinia lui A.D. Xenopol privitoare la apariţia unui partid naţional. El afirma că „ideea unirei Moldovei cu Muntenia a dat naştere la două partide, acel al unioniştilor şi acel al separatiştilor, care ambele au luptat pe tărâmul vieţei reale, până când cel dintâi învingând au ajuns să dee naştere României actuale“. A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România,* vol. I, partea I, *De la origini până la 1848,* Bucureşti, 1910, p. V. Să menţionăm şi aserţiunea potrivit căreia „partidul conservator se arăta totdeauna [în perioada paşoptistă – n.ns. D.B.] gata a jertfi naţionalismul său pe altarul intereselor sale de clasă“. *Ibidem,* p. 297. În recenzia făcută acestei cărţi, C. Rădulescu-Motru defineа perioada de dinainte de 1866 drept una de „sentimentalism naţionalist“, timp în care nu erau partide politice. El scria că n-a existat un „partid naţional“, cum îl numea Xenopol. Un astfel de partid a putut exista doar ca tendinţă sentimentală, nu ca organizare politică. Membrii săi posibili erau toţi patrioţii, adică cei cu o oarecare cultură, boieri mici şi mari. Programul era inexistent. C. Rădulescu-Motru, *Istoria partidului liberal după o scriere recentă,* în NRR, nr. 12, din 3 iulie 1911, p. 178.

[40] „Conservatorul“, p. 179-181. Pentru o discuţie asupra aspectelor legate de trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin, vezi Ştefan Cazimir, *Alfabetul de tranziţie,* Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1986, mai ales p. 13.

[41] „Conservatorul“, p. 180-181. Afirmaţia că partida naţională este duşmana ţăranilor a fost reluată în mai multe rânduri. Vezi *Ibidem,* p. 156-160, sau N. Russo, *op. cit.,* p. 4, 13, 16. Vom reveni asupra acestor probleme.

[42] „Conservatorul“, p. 129, 137 şi *passim.*

[43] *Ibidem*, p. 61.

[44] *Ibidem.* Vezi şi N. Russo, *op. cit.,* p. 8-10. Ideea pericolului renunţării la drepturile celor două Principate, consacrate de istorie, prezintă asemănări cu argumentaţia din broşura lui N. Istrati, *Despre chestia zilei în Moldova,* în „Nepărtinitorul“, anul I, nr. 3 din 28 iunie 1856, p. 11-12. Vezi şi *loc. cit.,* nr. 2, din 25 iunie 1856, p. 6.

[45] „Conservatorul“, p. 163.

[46] Vezi, îndeosebi, N. Russo, *op. cit.,* p. 1-24.

[47] *Ibidem*, p. 79, 98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în opinia conservatorilor de la revista omonimă, lucrarea străinătății, ordonate din exterior şi nelegitime[48].

Problematica socială este abordată cu mare grijă, evitându-se fondul discuției şi deturnând-o în direcții dintre cele mai neaşteptate. Un prilej de nelinişte îl constituia conflictul dintre generații, care părea să conducă la disoluție şi înapoiere. Din punct de vedere conservator, un alt imperativ al evoluției sociale era armonia şi ordinea socială[49]. Aceasta implica şi emanciparea femeii: o realitate existentă de mult timp în spațiul românesc, fapt de istorie socială în care suntem înaintea Europei şi un exemplu pentru aceasta, perorau cei de la „Conservatorul“.

Dincolo de această apărare a ordinii sociale, se ascunde intenția conservării vechiului sistem, a instituțiilor țării, care „sunt averea tutulor“[50]. Era aceasta o poziție de principiu, evident, dar desfăşurările ulterioare ale evenimentelor dovedesc că strategiile pot fi schimbate, că tehnica şi limbajul folosite pentru a-şi atinge scopurile pot fi derutante. Mărturie stă faptul că, în ajunul alegerilor pentru Adunările elective, din 1858, un alt ziar conservator, „Constituționariul“, reclama necesitatea lărgirii cercului de alegători[51]. Această versatilitate nu putea acoperi teama boierilor față de emanciparea populației. În ciuda sofismelor folosite în paginile „Conservatorului“, unele dintre ele adevărate paradoxuri, nu trebuie uitat faptul că situația țărănimii, în epocă, era una extrem de dificilă[52]. Oricât ar fi încercat conservatorii o explicație, prin legarea directă a înrăutățirii situației țărănimii cu împilarea națională, săteanul avea de suferit oricum. Conservatorii înşişi o recunosc, dar responsabilitatea este aruncată asupra liberalilor, care, chipurile, propun măsuri menite a conduce la proletarizarea țăranului. Soluția constă în menținerea sistemului în funcțiune, adică a clăcii, nu în dezmoştenirea țăranului de pământul pe care îl are în folosință[53]. (Ca şi cum țăranul ar fi fost proprietar!). Toată explicația ține de o logică a paradoxului, de eludarea anumitor prevederi, scoateri din context, forțare a deducției, sofisme şi este servită de un stil sarcastic şi retoric, care ascunde mari lipsuri în argumentare.

Respectul proprietății este un imperativ[54]. Pentru îmbunătățirea situației țăranului se impun însă măsuri ameliorative, mai precis onestitate în raporturile

[48] „Divanurile de porunceală decid de soarta națiilor? Şi unire va fi aceea ce se va decide de cei ce n-au drept de-a decide?“ *Ibidem,* p. 61.

[49] *Ibidem,* p. 85.

[50] *Ibidem,* p. 132.

[51] Ar fi fost de dorit, se aprecia, ca censul pentru alegători şi aleşi să fie redus măcar la jumătate; „prin aceasta s-ar fi lărgit cercul alegătorilor şi al aleşilor şi s-ar fi împăcat şi dorința a mai multor persoane care nu posedă censul [a]cest[a] enorm“ [stabilit prin prevederile Convenției de la Paris – n.ns. D.B.]. „Constituționariul“, anul 1 (1858), nr. 3 din 14 noiembrie, Iaşi, p. 2.

[52] Vezi, de exemplu, Adrian Macovei, Dumitru Vitcu, *Pagini de istorie socială. Frământări țărăneşti în Moldova (1848-1859),* Iaşi, 1997; Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterea Divanului ad-hoc şi a adunărilor Țării Româneşti (1857-1861)*, în „Studii“, XI, nr. 1, 1958; Gh. Platon, *Frământări țărăneşti în Moldova în preajma Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor,* Bucureşti, 1960; Valerian Popovici, *Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad-hoc al Moldovei,* în SCSI, X, fasc. 1-2, 1959, p. 1-35. Pentru aspectele politice ale problemei țărăneşti, vezi Gheorghe Cliveti, *Condiția politică a țărănimii în epoca Unirii. Contribuția ei la crearea României moderne (1856-1866),* în RdI, 37, 1984, 1, p. 13-28; 2, p. 149-166; Nichita Adăniloaie, *Țărănimea şi Unirea,* în *Studii privind Unirea Principatelor*; Dan Berindei, *Epoca Unirii,* mai ales p. 29-59; D.A. Sturdza, *Însemnătatea Divanurilor ad-hoc din Iaşi şi Bucureşti în istoria renaşterii României,* 1-3, Bucureşti, 1911-1912. Respectarea adevărului istoric impune precizarea că nici partida națională, în ciuda pretențiilor sale progresiste, nu avea opinii clare în privința problemei țărăneşti, problemă subordonată, oricum, din motive tactice, țelului politic suprem: Unirea.

[53] „Conservatorul“, p. 155.

[54] N. Russo, *op. cit.,* p. 10-11, 13-14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agrare[55]. Căci țăranul e sprijinul țării: cu sudoarea lui se întreţin armata, şcolile, judecătoriile, biserica şi toate funcţiile publice, chiar şi domnitorul. Nu lipseşte nici tendinţa de a idealiza ţăranul, „partea cea mai pură a naţiei“[56].

Revenind la boieri, să menţionăm refuzul acceptării împărţirii în clase sociale[57]. Pe „pământul egalitar al românilor“ (!) n-au existat nicicând astfel de situaţii şi nici măcar denumiri care să justifice existenţa claselor sociale. Boieria, argumentau redactorii „Conservatorului“, nu este decât o dregătorie, o „instituţie a ţărilor amândouă ce dat[eaz]ă de la Radu Negru şi Dragoş Bogdan“ (sic!). În vechime, tot românul avea drepturi şi nu existau privilegii ereditare. Abia fanarioţii au corupt boieria, instituţie străbună. Trebuie „a o curăţi numai de abusurile ce străinii şi fii[i] degeneraţi ai patriei au făcut cu dânsa“. Aceşti venetici au uzurpat o instituţie „atât de egalitară ce produse[se] atâţia eroi şi apărători patriei“[58]. Aşadar, boierimea nu este o clasă. Titlul de boier desemnează o funcţie, viageră, nu ereditară, dobândită prin merite personale[59]. De aceea, e firesc ca aceşti reprezentanţi ai naţiei să aibă un rol important în reînnoirea naţiunii. „Instituţia [boieriei] este tot aceea, pentru că este egalitară şi deschisă la toţi fii[i] patriei“. Liberalii ar putea, cel mult, se afirma ironic, să schimbe numele, dar nu esenţa boieriei. Ei nu trebuie să insufle ură fără temei între cetăţeni cu aceleaşi drepturi (!). „Boieri sau boieribili (sic!) au fost toţi românii“[60] (!).

Finalitatea acceptării acestor idei era încercarea de a elimina opiniile potrivit cărora boierimea ar fi o clasă beneficiară a privilegiilor sociale şi politice, o piedică în calea progresului şi neafiliată ideilor naţionale. În acest context, se argumenta că numele de boier se identifică cu cel de român, prin urmare era catalogată ca deplasată şi incorectă orice suspiciune că boierimea conservatoare ar fi antinaţională. Dimpotrivă, bănuiţi că urmăresc propriile interese şi le trădează pe cele naţionale ar trebui să fie ciocoii, „plaga societăţilor de pretutindeni, în toate naţiile şi în toate condiţiile“. Ei sunt şi exploatatorii ţăranilor, încât lupta împotriva lor are o dublă semnificaţie: în plan naţional, contribuind la renaşterea ţării, iar în plan social, determinând crearea unei

[55] „Proprietarul este dator a da săteanului nouă pogoane de pământ şi a nu cere de la dânsul pentru acestea în travaliu sau în bani decât a treia şi pe alocurea a patra parte din ceea ce poate lua de la un închirietor străin din alt sat. – Proprietarul în genere e dator a da comunei, pe aceste condiţii, două părţi din trei din moşia sa. Proprietatea dar, ca toate drepturile, n-a fost niciodată un drept *absolut,* ci şi-a avut întotdeauna şi datoriile sale şi însuşi (sic!) în Rusia unde ţăranul este serv. Pe de altă parte, săteanul român, deşi ca om liber împilat de la un timp încoa[ce], nu se naşte decât cu datorii, n-a încetat cu toate acestea de a se bucura şi de oarecare drepturi. Patria sau Legea îi e datoare, cum am zis, însuşi (sic!) după Regulament[ul Organic], nouă pogoane de pământ peste toată întinderea ţării, oriunde îi va place a se stabili, şi nu are de dat pentru acestea decât a treia sau a patra parte din preţul lor căci celelalte două părţi sunt dreptul lui. Claca devenind săteanului o datorie, îi devine în acelaşi timp şi un drept (!)“. Cf. „Conservatorul“, p. 155-156.

[56] *Ibidem,* p. 135, 180.

[57] N. Russo, *op. cit.,* p. 2.

[58] „Conservatorul“, p. 107, 112, 117.

[59] N. Russo, *op. cit.,* p. 2-4.

[60] „Conservatorul“, p. 115, 120. În radiografia consacrată boierimii din Moldova în prima jumătate a secolului XIX, istoricii Gheorghe şi Alexandru-Florin Platon apreciau că: „Boierimea secolului al XIX-lea nu mai poseda nimic, aproape, din emblemele tradiţionale ale vechii nobilimi româneşti. Nu putea aspira să fie inclusă în paginile almanahurilor nobilimilor europene, cum era, de pildă, *Almanahul de la Gotha.* Sângele albastru nu mai curgea prin venele sale. Puţini dintre boierii români mai puteau revendica o vechime de natură să le justifice *noblețea;* mulţi însă (destul de mulţi) şi-au şlefuit o noblețe a spiritului, care a rezistat tăvălugului nimicitor al luptei şi al urei de clasă“. Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XlX-lea. Context european, evoluţie socială şi politică (Date statistice şi observaţii istorice)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1995, p. 129. Extrem de interesante sunt informaţiile referitoare la creşterea numerică şi „diluarea“ boierimii, în *Ibidem,* cap. III: *Boierimea din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Date statistice şi observaţii istorice,* p. 91-129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ordini sociale corecte, aşa cum a fost în trecut, preîntâmpinând orice revoltă socială, iscată de nemulţumirea ţăranilor[61].

Apelul la trecut este constant. Este rememorată o „epocă de aur“ a gloriei străbune şi a armoniei sociale, contrapusă prezentului decăzut[62]. Iată un punct de convergenţă, aparentă doar, cu opiniile paşoptiştilor, privitoare la antiteza trecut strălucit – prezent decăzut, hrănită din atmosfera romantică a epocii.

Această forţare a interpretării (stranii a) trecutului, (de)valorizată într-o perspectivă falsă, este o pledoarie pentru dreptul constituţional (instituţii interne) şi internaţional (menţinerea *statu-quo*-ului)[63]. Apelul insistent la drepturilor românilor urmărea, în opinia conservatorilor din jurul ziarului omonim, salvarea românilor, prin suzeranitatea turcească şi păstrarea vechii organizări sociale[64].

Dezvoltând metafora organismului şi invocând preceptele evanghelice[65], se opinează că nu sistemul este de vină, ci corupţia introdusă de fanarioţi şi degradarea moravurilor. La criza morală se impun reforme şi soluţii morale. Aşadar, „reforme salutare“ sunt necesare[66], corelate măsurilor ameliorative (paleative) în plan social[67].

Iată, aşadar, câteva dintre opiniile, artificiile retorice şi strategiile discursive ale unei părţi a conservatorilor în lupta politică din ajunul constituirii statului naţional. Prin jurnalul lor, conservatorii au încercat să neutralizeze propaganda unionistă şi mişcarea liberală, care nu i-a iertat deloc. Pe de altă parte, deşi aflaţi în defensivă, ultraconservatorii au încercat să articuleze un discurs politic şi social, capabil să atragă populaţia, în general opus celui unionist. Viitorul nu le-a dat însă dreptate decât parţial. Din păcate, învinşi fiind, discursul lor a continuat să fie diabolizat şi chiar istoriografia nu s-a aplecat cu înţelegere asupra-i. Poate că merită totuşi să recuperăm acest handicap – măcar pentru o mai clară perspectivă asupra unei epoci.

NATIONAL ET *SOCIAL* DANS LES PAGES DE LA REVUE «LE CONSERVATEUR» (1856-1857)

(Résumé)

Cet étude a comme prémisse la nécessité de connaître la presse de l'époque moderne. Nous voulons présenter les opinions exprimées dans la revue «Conservatorul» («Le conservateur»). Quatre aspects ont retenu notre intérêt: 1) l'association à l'idéologie nationale; 2) la référence aux idées sociales du temps; 3) le mélange national-social; 4) le langage et la rhétorique utilisées pour persuader.

Essayant de discréditer le groupement libéral et, en part, la propagande unioniste, on a promové, dans les pages de la revue, un discours politique et social capable à attirer la population.

[61] „Conservatorul“, p. 121, 124-127; N. Russo, *op. cit.,* p. 11, 13-14, 16, 18, 21.
[62] „Conservatorul“, p. 121.
[63] Cf., de exemplu, N. Russo, *op. cit.,* p. 2-4.
[64] „Conservatorul“, p. 55, 79.
[65] N. Russo, *op. cit.,* p. 18-22.
[66] „Conservatorul“, p. 24-25, 109, 124, 131.
[67] *Ibidem* p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRELA CHIOVEANU

PREZENȚA PUBLICĂ FEMININĂ LA CUMPĂNĂ DE VEACURI: DE LA ASOCIAȚIILE CULTURALE LA EMANCIPAREA FEMINISTĂ

Motto: „Nu înțeleg de ce trebuie să fim preocupați de bărbați sau de bătăliile lor; istoria femeilor este adesea mult mai interesantă“ (Theodor Fontane, *Fără întoarcere,* 1891)

În cartea sa autobiografică, Cecilia Cuțescu-Storck, cunoscută artistă şi militantă pentru drepturile femeii în România, consemna în final următoarele: „*Un popor care are femei de valoarea celei române, rămânând totuşi atât de modeste şi devotate, ar trebui să se arate mai conştient de comoara ce posedă*“[1]. Ce anume ar fi putut provoca o asemenea reacție? Să fi fost femeile din România acelor timpuri nedreptățite? Să fi avut societatea românească în ansamblu, elitele politice în primul rând, o atitudine refractară față de ideea emancipării şi a drepturilor femeii? Să nu fi înțeles mai marii zilei că aceste drepturi decurgeau din fapte, din prestația publică a femeilor începând cu finalul secolului XIX?

La câteva dintre întrebările de mai sus şi la multe altele îşi propune să răspundă studiul de față. Vom prezenta prin urmare contextul în care femeile din România ajung să se implice în acțiuni publice, fie că acestea erau de caritate, de susținere a independenței lor economice, a educației sau a egalității politice cu bărbații. Pentru aceasta, vom prezenta şi analiza principalele organizații, mai mult sau mai puțin feministe, din spațiul românesc la cumpăna dintre cele două secole. De asemenea, vom ține cont de contactele şi influențele venite dinspre Europa vestică. Nu în ultimul rând, o prezentare a reacției autorităților, personalităților publice, a societății în general, față de încercările de emancipare ale femeilor din România, precum şi o succintă trecere în revistă a consecințelor acestor acțiuni analizate pe fundalul principalelor evenimente internaționale ale momentului şi prin comparație cu evoluția mişcărilor emancipatoare ale femeilor din alte state europene, ar putea ajuta la o mai bună înțelegere a perioadei, la completarea tabloului societății româneşti şi, nu în ultimul rând, ar putea deschide noi posibile orizonturi de cercetare privind istoria femeilor din România.

*

[1] Cecilia Cuțescu-Storck, *Fresca unei vieți*, Bucureşti, Ed. Bucovina, 1943, p. 318.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLI, 2004, p. 171-187

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Asemeni multor state europene, România celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX rezerva femeilor, prin excelenţă, spaţiul domestic, singurul în care acestea îşi puteau valorifica „atributele" tradiţionale de soţie, mamă, fiică. „*Odată pentru totdeauna,* – mărturisea aceeaşi Cecilia Cuţescu, pe când se afla la München între 1897-1899, unde îşi continua studiile artistice – *societatea a hotărât că femeea nu trebuie să urmeze altă cale decât drumul bătătorit care i-a fost destinat: căsătoria, confortul bărbatului şi grija copiilor. Iată scopul pentru care societatea ne crede a fi create*"[2] .

Una dintre cauzele menţinerii acestei situaţii era legislaţia românească învechită. La jumătatea secolului XIX legiuirile Calimachi (1817) şi Caragea (1818), care abordau în mod diferit statutul femeilor şi pe cel bărbaţilor, erau încă în vigoare. Un exemplu în acest sens îl reprezenta următoarea prevedere: „*Numai bărbaţii se fac boieri, judecători şi ocârmuitori obşteşti… Femeile sunt depărtate de toate chinurile politiceşti, stăpâniri, slujbe publice*"[3]. Spiritul acestor legiuiri a supravieţuit aproape intact, putând fi identificat în primul cod civil românesc creat în 1864, după modelul celui napoleonian[4]. Asta în ciuda faptului că, de exemplu, instruirea femeii fusese una dintre ideile susţinute în programele revoluţiei de la 1848[5], cât şi a faptului că personalităţi masculine precum C.A. Rosetti, I. Ghica, Gh. Barițiu dezbătuseră favorabil situaţia femeilor în societatea românească, subliniind rolul acestora în educaţia viitoarelor generaţii. Legislaţia depăşită era expresia unei stări de fapt, ea reflectând convingeri şi mentalităţi ale timpului. În condiţiile în care, pentru majoritatea femeilor, dominante erau dificultăţile cotidiene, dublate de lipsa contactelor, a posibilităţilor de informare, a iniţiativei, este explicabilă, chiar dacă nu justificată, menţinerea lor într-o stare de dependenţă.

Palida prezenţă publică feminină, din primii ani ai celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX, a îmbrăcat în spaţiul românesc forma asociaţiilor şi cluburilor filantropice, majoritatea constituite voluntar[6]. Principalele acţiuni în această direcţie constau în opere de binefacere, ajutorarea copiilor săraci, înfiinţarea şi coordonarea de azile, ca şi solicitarea învăţării unor meserii de către tinerele din familiile sărace. Asociaţiile transilvănene au fost cele dintâi de acest fel. La Arad, Izabela Fascho înfiinţa în 1841 A*sociaţia feminină cetăţenească*, care se ocupa cu întrajutorarea celor sărmani, aflaţi în dificultate. Doar câţiva ani mai târziu, în 1850, apărea la Braşov *Reuniunea femeilor române,* prima asociaţie de acest gen din spaţiul românesc, ei urmându-i în scurt timp asociaţii similare la Turda (1860), Sibiu (1880), Sălaj (1881), Deva (1886), Blaj (1890), Bran (1898), Mediaş, Răşinari, Caransebeş, Cluj, Sighişoara[7]. Condusă iniţial de Maria Nicolau, apoi între 1878-1886 de Maria Secăreanu, *Reuniunea* braşoveană urmărea ajutorarea copiilor rămaşi orfani în timpul revoluţiei de la 1848, dezvoltarea învăţământului

[2] *Ibidem*, p. 50.

[3] *Legiuirea Caragea,* Bucureşti, Ed. Academiei, 1955, p. 6.

[4] Codul lui Napoleon „s-a bucurat" de critici vehemente mulţi ani după ce a fost adoptat. Referitor la prevederile sale, ce menţineau starea de subordonare a femeii căsătorite faţă de soţul său, foarte tânăra pe atunci Cecilia Cuţescu, aflându-se la Paris, împreună cu sora ei, Ortansa, pentru a-şi completa studiile artistice, mărturisea în 1901: „*Aveam discuţii, aşa tinere cum eram, cu bătrânul Biloir, căruia îi răspundeam curagios, uimindu-l cu îndrăzneala cu care susţineam drepturile femeii şi atacam Codul lui Napoleon, care nedreptăţea femeia*". Vezi Cecilia Cuţescu-Storck, *op. cit,* p. 108.

[5] Mihai T. Oroveanu, *Istoria dreptului românesc şi evoluţia instituţiilor constituţionale,* Bucureşti, Ed. Cerma, 1992, p. 219. Prezenţa publică a Anei Ipătescu, Mariei Rosetti, Sevastiţei Bălcescu (sora revoluţionarului paşoptist) sau a Zoei Golescu constituiau argumente suplimentare în acest sens.

[6] Vezi Petre Dan, *Asociaţii, cluburi, ligi, societăţi. Dicţionar cronologic*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, pentru o prezentare generală a acestor asociaţii începând din prima jumătate a secolului XIX.

[7] V. Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968, p. 23-36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi a industriei casnice, ultimele două obiective fiind privite ca o necesitate pentru tinerele nevoiaşe. În acest fel, considerau iniţiatoarele, se păstrau valorile şi tradiţiile româneşti, atât de preţioase în Transilvania şi, în acelaşi timp, se crea o industrie casnică capabilă să ofere o sursă suplimentară de venituri familiilor celor mai multe dintre „absolvente“. Cu fonduri proprii, aceste asociaţii au înfiinţat primele şcoli şi internate pentru fete la Braşov (1855), Blaj, Sibiu; biblioteci, ateliere de ţesut etc. Dintre iniţiatoarele proiectelor menţionate mai sus s-au remarcat Elena Pop Hossu Longin, Ecaterina Drăghici, Sabina Brote, Clara Maniu, Maria Moldovan, Maria Secăreanu[8].

În scurtă vreme, exemplul muncii femeilor transilvănene a trecut Carpaţii spre Moldova, astfel că, în 1868, lua fiinţă la Iaşi o primă asociaţie a doamnelor organizată de Cornelia Emilian, asociaţie ce purta titulatura de *Reuniunea femeilor române*. Acţiunile *Reuniunii* ieşene se concentrau în special pe susţinerea şcolilor profesionale de fete, cum rezultă din înfiinţarea, un an mai târziu, a unei astfel de instituţii ce îşi propunea pregătirea tinerelor pentru diferite meserii. Iniţiativa s-a bucurat de sprijin şi aprecieri, ea fiind salutată printre altele şi de ziarul *Femeia*, publicat la Roman între 1868-1869[9]. Intenţiile inimoaselor doamne Tereza Stratilescu, Matilda Cluger-Poni, Ana Conta-Kernbach nu se opreau aici, ele vizând şi sprijinirea copiilor săraci şi a bătrânelor, pentru care *Societatea de binefacere* din Iaşi înfiinţase un azil.

În Muntenia, printre primele organizaţii filantropice ale femeilor, apărute în anii 50-60 ai secolului XIX, se număra *Azilul Elena Doamna*. Înfiinţat chiar de Elena Cuza, acest azil acorda ajutor fetelor orfane, insistând mai ales în direcţia instruirii lor profesionale. Totodată, asociaţia avea în vedere şi alte activităţi, precum finanţarea unor spitale de copii cu sume de bani provenite din donaţii. Aproximativ în aceeaşi perioadă, asociaţia *Cultura profesională a femeii* îşi propunea să ofere pregătire profesională femeilor nevoiaşe, ajutându-le şi în acest fel să facă faţă greutăţilor zilnice.

Depăşirea „barierei“ filantropice şi diversificarea preocupărilor acestor asociaţii ale femeilor s-a produs treptat, începând cu deceniile 7-8 ale secolului XIX. Pe fundalul conturării grupărilor feministe din spaţiul vest-european şi a propagandei practicate de acestea, dar mai ales datorită unor iniţiative locale, un nou ţel începe să însufleţească asociaţiile româncelor. Instrucţia, educaţia femeii devin acum obiective primordiale. Asta a făcut ca lor să li se alăture, nu de puţine ori, nume importante [illegible] vieţii publice româneşti. *Românul* lui C.A. Rosetti, unul dintre cele mai cunoscute [illegible]itate ziare ale momentului, publica informaţii despre mişcarea feministă din Occident, precum şi îndemnuri către femeia română ce vizau creşterea nivelului de educaţie al acesteia şi implicarea ei activă în realizarea progresului ţării. În calitatea sa de ministru al cultelor în al doilea guvern format după venirea principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, C.A. Rosetti stabilea, într-un raport redactat în iulie 1866 şi înmânat principelui, ca principal obiectiv al ministeriatului său, instruirea femeilor[10]. Înlocuirea lui Rosetti, la

[8] Majoritatea asociaţiilor femeilor transilvănene au urmărit conservarea şi dezvoltarea învăţământului profesional pentru fete, a industriei casnice, educaţia tinerelor potrivit tradiţiilor româneşti. Nu de puţine ori, aceste asociaţii erau în acelaşi timp puternice centre ale românismului. Aşa se explică refuzul Ministerului Instrucţiei din Budapesta din 1892 de a accepta înfiinţarea *Asociaţiei femeilor ortodoxe române*, cu sediul la Lipova. Cu această ocazie, prefectul observa: *În ultimii ani… românii, sub forma societăţilor culturale şi de binefacere, urmăresc cultivarea sentimentului naţional şi al solidarităţii naţionale…* Vezi V. Curticăpeanu, *op. cit*., p. 36-37.

[9] I. Hagiu, *Dicţionarul presei literare româneşti, 1790-1990,* Bucureşti, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1996; Paraschiva Cîncea, *Mişcarea pentru emanciparea femeii în România*, Bucureşti, Ed. Politică, 1976, p. 24.

[10] Iniţiativa lui C.A. Rosetti era cu atât mai meritorie cu cât analfabetismul în rândul femeilor se menţinea la cote foarte ridicate. Potrivit unor informaţii contemporane, între 1870-1890, din 100 de femei care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai patru zile după formarea guvernului, cu Ion Strat, a amânat pe o perioadă nelimitată proiectul politicianului liberal[11]. Aproximativ în aceeaşi perioadă, una dintre primele feministe române, Constanța Dunca, susținea, prin articole publicate ani de-a rândul în revista *Amicul familiei* (1863-1868), necesitatea instruirii femeilor. În noiembrie 1863 aceasta a înaintat Adunării Legislative un memoriu în care pleda în favoarea educației tinerelor, educație în care vedea o „*condiție indispensabilă pentru progresul general*“[12]. Asemenea solicitări s-au dovedit cu atât mai necesare cu cât programele educaționale de după 1864 prevedeau la nivelul învățământului secundar pregătirea tinerelor doar pentru viața de familie[13].

Ilustrativă pentru spiritul epocii este „disputa“ dintre A.D. Xenopol şi Maria Flechtenmaher, una din cele mai cunoscute susținătoare a cauzei emancipării femeilor[14]. În calitatea sa de membru al Consiliului General de Instrucțiune, reputatul istoric se opunea unificării programelor şcolare din învățământul secundar pentru băieți şi fete, considerând ca necesară şi suficientă orientarea instrucției fetelor spre pregătirea pentru viața de familie. În replică, Maria Flechtenmaher, remarcată deja pentru luările de atitudine şi implicarea în numeroase acțiuni ce susțineau emanciparea femeilor, a dezaprobat cu fină ironie poziția istoricului, într-un sugestiv articol intitulat „Lăsați femeia să cârpească“, pe care l-a publicat într-una dintre cele mai active şi vizibile reviste ale femeilor[15]. Disputa era doar una dintre tot mai numeroasele dezbateri şi luări de poziții în epocă privitoare la rolul educației în emanciparea femeilor. Cele mai numeroase dintre aceste opinii au fost exprimate prin intermediul articolelor sau conferințelor publice. Una dintre reacții a aparținut lui Grigore Vulturescu, care, în articolul *Progresul prin femei* (1865), sublinia necesitatea educației tinerelor fete din nevoia de a fi bune soții şi mame. Totodată, un G. Mihăilescu, adopta o atitudine favorabilă instrucției femeilor, împotrivindu-se în schimb ideii de independență economică a acestora, aşa cum reiese din articolul *Femeia* (1867). Tot în această perioadă C. Eraclide, în *Femeia şi misiunea ei în familie şi societate*, considera emanciparea femeii ca inoportună şi nejustificată, iar un V. Alexandrescu-Urechia, într-un discurs ținut la 7 februarie 1865 la Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, intitulat *Femeia română după istorie şi poezie,* aprecia aspirațiile spre cultură ale femeilor. Paulina Zaharescu, directorul Externatului Secundar de Fete din Bucureşti, susținea şi ea în aceşti ani nevoia instruirii fetelor, mai ales în domeniul practic[16]. Şi exemplele,

---

încheiaseră căsătorii, la oraşe doar 35 au iscălit actul de căsătorie, în timp ce la sate numărul lor a fost de 4-5. Dintre acestea însă, unele „nu erau în stare să citească un rând“. În „Revista economică“, 6 iulie 1894, apud Paraschiva Câncea, *op. cit*., p. 35.

[11] Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne şi guvernanți,1866-1916*, Bucureşti, Ed. Silex, 1994, p. 14.

[12] Câțiva ani mai târziu, pe 21 noiembrie 1867, într-un discurs ținut la Ateneul Român, tânăra femeie revendica deja drepturi politice şi civile pentru femei, anticipând astfel direcțiile acțiunilor pentru emanciparea femeilor din deceniile 8-9 ale secolului XIX. În „Amicul familiei“, 15 septembrie-1 octombrie 1864, p. 491; 1 ianuarie 1868, p. 6. apud. Paraschiva Câncea, *op. cit*, p. 18.

[13] Încercarea unor tinere, mai ales din lumea bună, de a căuta alte sfere de existență şi afirmare decât cele tradiționale, de a-şi continua educația, uneori la universități din Occident, era de cele mai multe ori judecată şi catalogată, după cum mărturiseşte în amintirile sale una dintre acestea: „*Cele care vor să ia un drum diferit, fiindcă nu se simt predispuse numai pentru maternitate şi mai puțin vor să devie servitoarea bărbatului, acelea sunt tratate ca anormale*“. Vezi Cecilia Cuțescu-Stork, *op. cit*., p. 50.

[14] Atitudinea istoricului pare cu atât mai surprinzătoare cu cât, la sfârşitul anului 1871, în cadrul unei întruniri a societății Junimea, el fusese acela care propunea ca temă dezbaterea *Istoria femeilor*.

[15] Articolul a apărut în revista bisăptămânală „Femeia română“, „publicație literară şi politică pentru apărarea drepturilor femeilor“, ce a apărut la Bucureşti între 1 ianuarie 1878-12 aprilie 1881, sub conducerea Mariei Flechtenmaher. Vezi şi I. Hagiu, *op. cit.*

[16] Vezi şi Paraschiva Câncea, *op. cit.,* p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ilustrative pentru paleta largă de poziții exprimate față de problema femeilor, ar putea continua.

*

Spre finalul deceniului 8, o nouă preocupare a captat energiile femeilor. Inițial destul de timide, vocile celor care au abordat problema drepturilor civile pentru femei s-au făcut tot mai auzite. Problema a fost atinsă, se pare, pentru prima dată, în dezbaterile Adunării Constituante din 1866, dar prioritățile momentului au împins astfel de preocupări în plan secund[17]. La alte niveluri însă, discuțiile au continuat. Ele au fost mult încurajate de tot mai numeroasele reflectări în presa din Regat şi Transilvania a unor informații referitoare la schimbările din Occident[18]. Considerându-se că „*femeile române sunt apte pentru orice*“[19], dovadă extraordinara lor putere de muncă, sacrificiu, devotament, inițiativă, organizare, Sofia Cocea – în calitate de femeie, institutoare şi publicistă – considera că exercitarea de către femei a unor funcții obşteşti reprezenta un pas important spre recunoaşterea lor ca cetățene. Un alt punct de vedere aparținea lui P. Grădişteanu care, în *Femeia dinaintea legii,* pleda pentru necesitatea egalității în drepturi civile a bărbaților şi femeilor, pentru integrarea femeilor în „profesiuni liberale“ precum cea de medic, avocat, profesor[20].

Spre sfârşitul secolului XIX, asociațiile femeilor din Regat cât şi cele din Transilvania au devenit tot mai active. Pe fundalul înmulțirii semnalelor pozitive venite dinspre Apus, reprezentantele femeilor de la noi au adus în discuție noi revendicări, unele chiar de esență feministă. În această direcție, *Reuniunea femeilor române* din Iaşi devenea în 1894 *Liga femeilor*, având ca preşedintă pe aceeaşi Cornelia Emilian. Scopul Ligii, aşa cum se menționa în statut, era acela: „*de a scoate femeia din rândurile minorilor şi interdicțiilor…; a o ajuta să-şi câştige neatârnarea economică, a-i înlesni mijloacele pentru îmbunătățirea stării ei culturale şi a-i da un câmp mai extins pentru activitatea sa, pentru asigurarea existenței sale*“[21]. Popularizarea unor asemenea idei şi obiective a îmbrăcat forme variate. În dezbaterile parlamentare din 1896 deputatul M. Ciocazan prezenta Camerei petiția celor 112 membre ale *Ligii femeilor* din Iaşi privind „*împărțirea justă a drepturilor femeii şi ale bărbatului*“. Pe parcursul anului 1898, aceeaşi *Ligă* a organizat o serie de conferințe cu şi despre femei la care au participat Cornelia Emilian, Maria Botez, Eliza Popescu etc. Puternica implicare a unora dintre membrele *Ligii* în acțiuni publice de susținere a emancipării femeilor a avut ca rezultat creşterea sprijinului din partea altor segmente socio-profesionale. Astfel, un grup de profesori universitari a propus o modificare la un proiect de lege privind organizarea învățământului, proiect ce lua în calcul eventualitatea recunoaşterii depline a diplomelor universitare obținute de femei şi numirea lor în funcții de specialitate. Era totodată reluată şi o mai veche solicitare a asociațiilor de femei privind educația, considerată „*punctul de plecare al emancipării lor*“. Cererea era cu atât mai îndreptățită cu cât,

[17] *Dezbaterile Adunării Constituante din 1866 asupra Constituțiunei şi legii electorale din România*, publicate de Alex. Pincovici, București, 1873, p. 179; apud. Paraschiva Câncea, *op. cit.,* p. 29.

[18] Revista transilvăneană „Familia“ publica articole despre emanciparea femeilor engleze precum şi rubrici permanente, ce abordau teme din viața socială. Vezi „Familia“, din 7 august 1866, p. 282-284.

[19] Ideea îi aparținea lui I. Lapedatu şi susținut-o într-un articol publicat în „Familia“, din 27 aprilie 1869, p. 193-195; apud. Paraschiva Câncea, *op. cit*., p. 25.

[20] Articolul a apărut în „Dreptul“, 28 decembrie 1872, p. 4.

[21] *Statutele Ligei Femeilor din România*, Iaşi, 1894, p. 4. Din 1895 a fost editat şi *Buletinul Ligii femeilor* al cărui scop central era lărgirea contactului cu publicul şi familiarizarea acestuia cu ultimele argumente de esență occidentală ale necesității emancipării femeilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începând cu deceniul 9 al secolului XIX, numeroase tinere din familii bune îşi făcuseră studiile la universităţi din Europa sau de acasă. Maria Zaharescu, Tereza Stratilescu, Sarmiza Bilcescu, Maria Cuţarida, Eliza Botez, Elena Densuşianu etc. au fost printre primele femei licenţiate din lume, unele obţinând chiar titlul de doctor în drept şi medicină[22]. Un alt exemplu ar fi cel al Aidei Vrioni, prima femeie din România ce a ales cariera de jurnalist, în 1904[23].

Din păcate, diploma universitară nu asigura întotdeauna absolventelor şi un loc de muncă pe măsura pregătirii, în cel mai bun caz ele fiind nevoite să accepte posturi destinate unor persoane cu pregătire medie[24]. Poate că unul din cele mai ilustrative exemple, consemnat în revista socialistă, *Lumea Nouă*, este cel al Olgăi Secară, căreia Facultatea de medicină i-a respins, în 1894, cererea de ocupare a unui post de profesor sub pretextul că corpul profesoral al universităţii era şi organism politic, iar femeile nu aveau drept de vot[25]. Un alt caz, de data aceasta de la începutul secolului XX, a fost cel al Ellei Negruzzi. Licenţiată în drept, tânăra avocată a solicitat multă vreme dreptul de a profesa. Abia în 1913 a fost admisă în Baroul Iaşi, cu titlul de avocat stagiar, decizie ce a fost ulterior respinsă de Curtea de Apel Iaşi. Solicitările sale de a i se da drept de practică, de data aceasta în Baroul din Galaţi, au determinat-o să apeleze inclusiv la calea justiţiei. Procesul, desfăşurat în 20 aprilie 1916 la Curtea de Apel Bucureşti, nu a ajuns însă la o decizie finală. Mai mult, Ella Negruzzi va fi nevoită să amâne susţinerea

[22] Prima femeie care a absolvit învăţământul superior românesc a fost Maria Zaharescu, licenţiată a Facultăţii de litere şi filosofie din Bucureşti în 1883, în timp ce Sarmiza Bilcescu a fost prima femeie doctor în drept din lume, la 1891. Până la sfârşitul secolului XIX încă 33 de studente vor figura pe listele oficiale ale Universităţii bucureştene şi 14 pe listele celei din Iaşi (printre care Tereza Stratilescu, cunoscută militantă feministă de la sfârşitul secolul XIX). Între 1880-1884 Maria Cuţarida va fi una dintre cele 11 studente care urmau medicina în Franţa, în 1884 revenind în ţară cu titlul de doctor în medicină şi fiind prima femeie medic din România. În 1890 Hermina Walch va fi prima femeie doctor în medicină cu titlul obţinut în România, urmându-i Eliza Botez în 1896. Până la sfârşitul secolului XIX alte 9 femei vor deveni doctori în medicină, titlu obţinut în România. Dintre ele, Elena Densuşianu, fiica literatului Aron Densuşianu, va deveni în 1910 şi doctor docent cu studii completate în Franţa.

[23] Aida Vrioni, una dintre cele mai cunoscute şi fervente feministe de la începutul secolului XX, a publicat încă de tânără articole de susţinere a emancipării femeilor. Împreună cu fratele său, Dumitru Mateescu a înjghebat chiar o revistă, „Aurora“, care însă s-a dovedit de scurtă durată, printre altele şi din lipsa unei susţineri financiare serioase. În 1904 însă a fost angajată de Constantin Mille la ziarele „Adevărul“ şi „Dimineaţa“, în paginile cărora a publicat interviuri, reportaje, anchete feminine etc. Datorită modului de realizare a materialelor sale, dar şi a spiritului de acţiune şi polemică, a fost aleasă membră a Sindicatului Ziariştilor. Vezi şi Aurora Liiceanu, *Rivalitate şi solidaritate: Începuturile feminismului în România*, în Mădălina Nicolaescu (coord.), *Cine suntem noi? Despre identitatea femeilor din România modernă*, Bucureşti, Ed. Anima, 1996, p. 23-24.

[24] Legislaţia şcolară emisă de Spiru Haret organiza învăţământul astfel încât să dea femei culte pentru cămin fără a stimula aspiraţiile feministelor la funcţii publice. Totuşi, această legislaţie prevedea două grade secundare în şcolile de fete, în cadrul celui de-al doilea grad erau două cicluri, unul fiind echivalent cu secţia clasică modernă a liceului de băieţi, deci dădea absolventelor posibilitatea înscrierii la facultate. Potrivit unor date statistice, în anul universitar 1900-1901, facultatea de drept avea înregistraţi ca studenţi 27 de fete şi 297 de băieţi; facultatea de litere – 159 de fete şi 545 de băieţi; facultatea de ştiinţe – 18 fete şi 263 băieţi; facultatea de medicină – 25 de fete şi 487 băieţi. Între 1911-1912, la facultatea de litere erau înregistrate 186 de fete şi 256 de băieţi; la facultatea de ştiinţe 42 de fete şi 237 de băieţi; la facultatea de medicină 165 de fete şi 507 băieţi. Vezi şi Caterina Popovici, *Aspiraţiile fetelor,* Bucureşti, 1937, p. 203.

[25] „Lumea Nouă“, 17 noiembrie 1894, apud Paraschiva Câncea, *op. cit*., p. 43. Se cuvine să menţionăm aici legătura dintre ideile socialiste şi cele feministe care a caracterizat perioada de început a feminismului la noi. Cei mai cunoscuţi socialişti implicaţi în emanciparea femeilor au fost: Sofia Nădejde, Constantin Bacalbaşa, Constantin Mille. Erau traduse lucrări feministe din Occident, mai ales în ziarul „Munca“ (23 iunie 1891). Odată cu fondarea PSDMR în martie 1893, în program sunt incluse şi obiective referitoare la emanciparea femeilor, cum ar fi votul universal, egalizarea condiţiilor juridice şi politice ale femeilor cu bărbaţii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cauzei sale în instanţă, printre altele şi pentru că intrarea României în război era iminentă[26].

În paralel cu pregătirea intelectuală şi profesională a unor tinere din elita românească şi cu transformarea unor asociaţii ale femeilor în unele declarat feministe, au apărut spre sfârşitul secolului XIX primele gazete şi ziare ale femeilor, prin intermediul cărora aspecte legate de emanciparea acestora erau dezbătute pe larg. Articolele demonstrau în acelaşi timp deschiderea tot mai mare către realităţile din afara graniţelor româneşti, legăturile tot mai strânse pe care asociaţiile femeilor de la noi le aveau cu feministele sau cu susţinătorii acestora din Occident. Una dintre aceste reviste era *Femeia română,* ce apărea sub direcţia Mariei Flechtenmaher[27]. Gazeta informa publicul despre evoluţia mişcărilor feministe din diferite ţări europene şi SUA. Colectivul redacţional avea legături cu Louise Koppé, directoarea ziarului *La femme*, cât şi cu *Liga Binelui Public*, condusă de Edmond Petonié, care, impresionat de activitatea revistei româneşti, a cooptat-o ca membră a ligii pe Maria Flechtenmaher[28]. Nu în ultimul rând, redacţia revistei „feministe“ româneşti întreţinea, prin August Dietrich, o bogată corespondenţă cu organizaţiile feministe din Viena.

Dochia (1896-1898), revista feministă a Adelei Xenopol, al cărei titlul venea de la pseudonimul sub care aceasta publicase în *Femeia română*, ca tânără studentă, în 1879, îşi propunea „*să apere, să susţină şi să cerceteze drepturile femeii*… urmărind… *emanciparea ei economică, intelectuală, juridică şi politică*“[29]. Revista întreţinea polemici cu adversarii ideii drepturilor femeii şi publica informaţii despre mişcarea feministă din străinătate. Printre colaboratoarele cele mai fidele ale revistei se numărau Maria Cunţan, Elena D. Sevastopos, Smaranda Andronescu. Experienţa Adelei Xenopol era cu atât mai preţioasă cu cât, în 1889, aceasta fusese prima femeie din România care înfiinţase şi condusese o revistă dedicată femeilor, revistă intitulată *Românca*[30].

Tot la Iaşi, între ianuarie şi decembrie 1893, apărea *Rândunica*, revistă ce se vroia o tribună pentru emanciparea femeii, considerată „*factor real al mişcării evolutive spre un progres real*“[31]. Revista a apărut sub direcţia Elenei D.O. Sevastos şi a beneficiat de colaborarea Matildei Cluger-Poni, Adelei Xenopol, Adei Culianu, Virginiei Micle Grunber, Aspasiei Culianu, Elenei Niculiţă-Voronca, Constanţei Demetriadi. Nu doar revistele feministe ci şi ziare consacrate ale timpului, ca *Românul*, *Lupta*, *Epoca*, *Timpul*, *Familia*, *Luceafărul*, publicau ştiri despre mişcarea feministă din ţară şi străinătate şi acordau permanent spaţiu unor articole despre istoria femeilor, cât şi dezbaterilor asupra statutului lor social.

Relaţiile tot mai strânse cu mişcarea feministă occidentală s-au manifestat şi la alte niveluri. Poate cel mai important rezultat a fost afilierea unor organizaţii româneşti la asociaţii similare internaţionale. Încă din 1895, *Liga femeilor române* din Iaşi a devenit membră a *Uniunii internaţionale a femeilor* cu sediul la Londra. În discursul prilejuit de această asociere, Warner Snoax, preşedinta Uniunii, mărturisea: „*Mă bucur foarte mult pentru afilierea Ligei cu Uniunea noastră universală şi sper că, cu timpul, vom aduce servicii foarte bune surorilor noastre din România. Ne interesăm foarte mult*

[26] Vezi şi Paraschiva Câncea, *op. cit.,* p. 74.

[27] I. Hagiu, *Dicţionarul presei literare româneşti. 1790-1990*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1996.

[28] Vezi „Femeia Română“, 4 februarie 1879, p. 75-76.

[29] „Dochia“, mai 1896, apud Paraschiva Câncea, *op. cit*., p. 49.

[30] Vezi Aurora Liiceanu, *op. cit*., p. 23; I. Hagiu, *op. cit.*

[31] „Rândunica“, ianuarie 1893, în I. Hagiu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de mişcarea femeilor din România şi vă rugăm a ne trimite o notă cu privire la progresul şi activitatea femeii pentru a o publica în Atlasul nostru…“[32].

În paralel cu activităţile publicistice de la sfârşitul secolului XIX, dezbaterile privind situaţia femeilor şi posibilitatea emancipării acestora au îmbrăcat forma conferinţelor publice. Majoritatea au fost organizate la Ateneul Român, dar şi în sălile societăţilor de binefacere, în şcoli şi în diferite spaţii publice culturale, şi, nu de puţine ori, au avut un impact semnificativ la public. Încă din 1879, juristul Constantin Disescu îşi expunea punctul de vedere, considerând „*egalitatea sexelor conformă cu dreptul natural şi reclamată de progresul societăţii*“[33]. Ioan Livescu, în 1890, susţinea în conferinţa sa „Cuvinte despre femei“, egalitatea fiziologică, psihică şi intelectuală între cele două sexe. Părerile unui Disescu sau Livescu erau însă mai curând excepţii într-o epocă în care regula o reprezintă luările de poziţii de tipul celei exprimate de un N. Petraşcu, care recomanda femeilor doar viaţa căminului[34].

Organizate şi în alte oraşe româneşti, majoritatea conferinţelor de popularizare a ideilor privind emanciparea femeii aveau ca numitor comun calitatea deosebită a celor care le organizau. La Iaşi, în 1897, Emilia Humpel, sora lui Titu Maiorescu, în calitate de director al pensionului de fete, susţinea egalitatea intelectuală a femeii cu bărbatul şi treptata ei emancipare. La Bacău, într-o conferinţă organizată doi ani mai târziu, Neli Cornea împărtăşea aceleaşi opinii pe care le-a susţinut de altfel în întreaga ei carieră, fiind una dintre cele mai cunoscute feministe de la noi. Smaranda Gheorghiu (scriitoarea *Smara*) pleda pentru o mai serioasă şi conştientă implicare a femeilor în treburile publice, solicitând în acelaşi timp drepturi civile egale pentru femei şi bărbaţi[35]. Nu în ultimul rând, implicarea reginelor României, mai întâi a reginei Elisabeta, apoi a principesei şi reginei Maria, în acţiuni ce se concentrau pe unele probleme ale femeilor, a avut un rol special[36]. Această implicare, chiar dacă s-a limitat la patronarea asociaţiilor profesionale, în care se promovau preponderent meşteşugurile populare, a dat mişcării de emancipare a femeilor un puternic imbold, i-a oferit puterea exemplului şi un nesperat plus de imagine.

Secolul XIX îşi încheia parcursul în condiţiile în care asociaţiile femeilor obţinuseră mai degrabă rezultate modeste în direcţia emancipării. Cu mici excepţii, reacţiile oficialităţilor, ale elitelor masculine, au fost predominant indiferente, majoritatea aşteptărilor transferându-se astfel spre noul veac. Acesta a cunoscut chiar din debut multe acţiuni în direcţia implicării publice a femeilor, a emancipării lor. Majoritatea au fost rezultatul unor eforturi intense pe termen lung, a unor schimbări de cadru general, de realităţi şi, de ce nu, de concepţii, de mentalităţi.

---

[32] *Buletinul Ligei femeilor,* nr. 1/1895, p. 7, nr. 2/1895, p. 1-2.

[33] Articolul se intitula *Si muove* şi a apărut în „Femeia română“, 25 februarie 1879, p. 121-122. Vezi şi Paraschiva Câncea, *op. cit,* p. 51.

[34] Deşi admitea egalitatea sexelor, în conferinţa cu titlul „O altă direcţie în creşterea femeii“, N. Petraşcu exprima o idee care reprezenta punctul de vedere al majorităţii societăţii româneşti a momentului; apud. Paraschiva Câncea, *op. cit.,* p. 51.

[35] În 1895 publica articolul *Inteligenţa femeii*, în care recunoştea capacitatea intelectuală egală a femeii cu bărbatul şi dezaproba inegalitatea drepturilor civile.

[36] Încă de la sfârşitul secolului XIX, în Bucureşti fiinţau „Furnica“ şi „Munca“, două asociaţii patronate de membre ale familiei regale şi care se ocupau cu activităţi profesionale şi de întrajutorare. La îndemnul reginei Elisabeta, au apărut numeroase organizaţii ale femeilor ce aveau ca principală preocupare dezvoltarea meşteşugurilor tradiţionale, a portului popular. Exemplul dat de suverană a mobilizat alte figuri ale elitelor feminine, a contribuit la cunoaşterea portului popular în Occident şi, nu în ultimul rând, a reprezentat un ajutor nesperat pentru unele femei care aveau ca unică sursă de existenţă lucrul domestic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

La 1900, două tinere doctorițe, Ecaterina Arbore şi Virginia Alexandrescu, înființau asociația *Sprijinul*. Obiectivul asociației era acela de a trezi în femei „*conștiința drepturilor lor de oameni*“, de a le pregăti cultural şi profesional pentru o viață activă şi responsabilă. Patru ani mai târziu, apărea *Societatea femeilor române.* Mai temperată în obiective şi mai puțin imitativă, această asociație urmărea implicarea femeilor în efortul general de încurajare a culturii naționale prin limitarea influențelor străine. Cele mai importante acțiuni ale sale au constat în organizarea unor conferințe susținute de personalități ale momentului: Nicolae Iorga, Ovid. Densuşianu, C. Rădulescu-Motru, D. Onciul, Barbu Ștefănescu de la Vrancea, P. Eliade, dr. Gh. Marinescu. Aceeaşi asociație deschidea în 1909 o şcoală proprie, prin intermediul căreia se străduia să păstreze nealterată specificitatea românească, subliniind prețioasa contribuție a femeilor în acest sens.

Plasată pe poziții ferm militante, apărea în 1905, sub conducerea Sofiei Nădejne şi a Constanței Hodoş, *Revista noastră.* Scopul acesteia era acela de a fi „*oglindă credincioasă a colaborării intelectualităților femeieşti la patrimoniul comun cultural. ... să demonstreze şi să susțină ideea emancipării femeii, a egalității în drepturi a femeilor cu bărbații*“[37]. Colaboratoare ale revistei erau unele dintre cele mai cunoscute personalități feminine ale momentului: Elena Văcărescu, Sofia Nădejde, Maria Baiulescu, Maria Cunțan, Elena Voronca, Carmen Sylva, Ana Codreanu, Zoe Verzea, Neli Cornea, Ecaterina Arbore, Ana Conta Kernbach, Elena A. Densuşianu.

Cultura şi ajutorul femeii, înființată în 1909, s-a dovedit una dintre cele mai importante asociații ale femeilor, activitățile desfăşurate aici urmărind să sprijine pe femeile aflate în dificultate, să acorde sfaturi sau consultații la cerere. Eforturile membrelor acestei asociații se desfăşurau pe mai multe secții, dintre care un bazar în care erau vândute lucruri confecționate de femei nevoiaşe, o secție juridică, ce oferea consultanță de specialitate femeilor cu probleme şi nu numai lor, un birou educativ care organiza conferințe despre igiena morală, creşterea copiilor etc.

O altă grupare importantă care şi-a lăsat amprenta în domeniul emancipării feminine a luat naştere în 1908. *Unirea educatoarelor române* număra printre membrele sale pe unele dintre cele mai valoroase şi active femei ale momentului. Emilia Humpel deținea funcția de preşedintă, Tereza Stratilescu pe cea de secretară, iar Maria Bușureanu era casieră. Programele asociației urmăreau „*sprijinirea educațiunii fetelor române în direcțiuni practice, menite a le asigura existența proprie*“, majoritatea membrelor fiind convinse că „*educațiunea femeii era prima condiție pentru a trezi simțul social*“[38]. Cu ajutorul propriei reviste, *Unirea femeilor române*, asociația solicita programe educaționale unice pentru fete şi băieți, idei ce răzbăteau din articole semnate de Maria Bușureanu, I. Simionescu, Emilia Humpel sau Ella Negruzzi. În cadrul conferințelor organizate aproape periodic fie la Ateneu Român, fie la Universitatea din Iaşi, vorbitoarele abordau teme preponderent feministe[39].

Înființată în 1911, asociația *Emanciparea femeii* a militat pentru „*emanciparea morală a femeii*“, pentru „*afirmarea eului femeii ca o putere folositoare care trebuie*

[37] I. Hagiu, *op. cit*.

[38] Maria Bușureanu, *op. cit.,* p. 237.

[39] Eleonora Stratilescu, fiica unei alte foarte cunoscute militante pentru drepturile femeii, Tereza Stratilescu, a fost una dintre figurile marcante ale acestei scene românești. Devenită una din puținele femei doctori în filosofie, Eleonora Stratilescu se număra printre cele mai active femei ale începutului de secol XX, publicând articole de presă, cărți, susținând conferințe, majoritatea cu teme de esență feministă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respectată“, obiective ce fuseseră stabilite de inițiatoarea ei, Eugenia de Reuss-Ianculescu, împreună cu D. Negulescu, Smaranda Gheorghiu, N.D. Cocea, N. Fleva. În 1913, asociația, în conducerea căreia se aflau G. Disescu, ministrul instrucțiunii publice, şi I.G. Duca, îşi va schimba titulatura în *Drepturile femeii*, denumire preluată de la numele propriei reviste. Din programul asociației spicuim: modificarea legilor privind restricțiile juridice şi civile impuse femeilor; independența economică a femeilor măritate, dreptul lor de a deține controlul asupra avutului personal; admiterea femeii în profesiuni liberale precum cea de avocat, farmacist, inginer; combaterea prostituției; admiterea principiului „muncă egală, salariu egal“; stabilirea paternității; egalizarea femeii cu bărbatul pe teren politic[40]. În acelaşi spirit, din 1915, o altă societate, *Unirea culturală a femeilor române*, ce îşi înființase propria publicație, *Revista noastră,* şi-a concentrat întregul efort spre încurajarea muncii intelectuale a femeilor.

În Transilvania, debutul secolului XX a adus o apropiere a asociațiilor de femei. La inițiativa Mariei Baiulescu, în 1913 se reuneau la Braşov reprezentantele a 32 de asociații feministe transilvănene, care împreună cu reprezentantele *Societății ortodoxe a femeilor române* au decis formarea *Uniunii generale a femeilor române din Transilvania şi Ungaria.*

În paralel cu intensa activitate de popularizare a ideilor emancipatoare şi de lărgire a bazei susținătorilor drepturilor femeii, s-au intensificat legăturile cu mişcările feministe din străinătate. Fie prin intermediul revistelor, ca *Drepturile femeii* sau *Unirea femeilor române,* fie prin legături personale, evoluția şi rezultatele feminismului european[41] au devenit cunoscute şi în spațiul românesc. Informările reciproce, colaborările

[40] „Drepturile femeii“, iun-aug. 1913, p. 141.

[41] Mişcarea feministă a apărut prin acțiunile individuale ale unor femei, multă vreme fiind lipsită de caracterul organizat. Ea a evoluat plecând de la un feminism mai degrabă publicistic şi literar, „menit să trezească la viață femeile“, ce era prezent în deceniile 4-5 ale secolului XIX în special în romanele lui Georges Sand sau Olympe de Gouges, dar şi în scrierile unor femei din Norvegia, Polonia, Ungaria, Grecia, Rusia. La fel de importante pentru formarea curentului feminist au fost activitățile de binefacere desfăşurate de femei – *caritas* – pentru săraci. O impresionantă rețea de asociații caritabile ale femeilor au apărut în Anglia, Franța, Italia etc. Mişcarea feministă clasică de la sfârşitul secolului XIX – începutul secolului XX a fost o mişcare a femeilor (chiar dacă nu a tuturor, incluzând uneori şi bărbați) pentru femei. Aşa cum afirma Gisela Boch, mişcarea „*aspira la o modificare fundamentală a relațiilor dintre sexe, prin îmbunătățirea situației femeilor, din punct de vedere economic, social, politic şi cultural, atât în comparație cu situația lor de până atunci, cât şi în comparație cu situația bărbaților şi în raporturile lor cu aceştia*“. Scopul mişcării nu a fost egalitatea sau schimbarea rolurilor, ci eliberarea de subordonarea datorată diferențelor dintre sexe. Mişcarea feministă nu a apărut doar ca o formă de evadare din „închisoarea domestică“ ci şi ca urmare a „lărgirii sferei“ care i s-a deschis în față în secolul XIX şi care a fost cucerită de femei cu mare trudă şi pas cu pas. Cererile formulate de femei au fost diverse şi n-au putut fi aduse de fiecare dată la un numitor comun. Poate tocmai de aceea, mişcarea feministă, ca şi altele de altfel, nu a fost deloc omogenă. Uneori, a lipsit consensul în privința programelor şi a priorităților, a alianțelor şi adversarilor, prietenilor şi dușmanilor, a stilului şi strategiei. Indiferent de deosebirile naționale care au existat între aceste mişcări, ele au avut în vedere trei aspecte cruciale: în primul rând, a fost problema, veche de secole, a instruirii femeilor, indiferent dacă era vorba despre un învățământ superior sau elementar (Italia, Spania, Portugalia se confruntau cu analfabetismul feminin, care nu numai că era mai ridicat decât cel masculin, dar îl depăşea pe cel feminin din restul Europei); în al doilea rând, crearea posibilităților de a munci, extinderea lor şi creşterea salariilor femeilor şi, în sfârşit, reforma dreptului civil în ceea ce priveşte relația dintre soți – inclusiv sub aspectul dreptului soției la un venit şi la proprietate – şi relația dintre mame şi copii; în ceea ce priveşte drepturile cetățeneşti, cele mai multe soții au fost asimilate copiilor, servitorilor, debililor mintali. Indiferent de felul în care au fost formulate aceste revendicări ale femeilor, ele au devenit expresia unor rețele deja regionale, naționale şi internaționale, mai ales după prima Conferință Internațională a Femeilor de la Paris ce a avut loc în 1878 şi după Congresul din 1892 tot din capitala franceză. Acestor solicitări li s-au adăugat cele de natură politică abia în momentul în care majoritatea feministelor au fost convinse că au ceva şanse. Femeile au fost admise la participarea politică cel mai devreme acolo unde, potrivit opiniei Giselei Boch, pe de o parte, „*tensiunile dintre clase erau inexistente sau foarte reduse*“ şi unde, pe de altă parte „*participarea politică a fost susținută de*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

directe, participarea unor delegații românești la întâlniri ale feministelor din Europa au fost numai câteva din acțiunile ce au presupus legături tot mai strânse cu feminismul european. Astfel, în 1910 Maria Baiulescu participa la o întrunire a feministelor desfășurată la Bruxelles. În același an, Suzane Grimbert-Aupourrain, avocat la Curtea de Apel din Paris, a efectuat o vizită de informare în România. În 1913, Eugenia de Reuss-Ianculescu a participat la *Congresul internațional al femeilor* de la Budapesta, ocazie cu care asociația românească *Drepturile femeii* a aderat la *Asociația Internațională a Femeii*. În același an, Annie Furjelm, președinta *Uniunii Femeilor* din Finlanda, a vizitat România, susținând la Ateneul Român o conferință despre emanciparea femeilor. Asemenea acțiuni s-au intensificat după primul război mondial, în condițiile în care pacea nu a adus femeilor din mai multe țări europene, printre care și România, drepturile politice așteptate ca o primă recunoaștere a eforturilor depuse în timpul războiului.

*

Revendicarea drepturilor politice constituise de altfel un aspect important al luptei pentru emanciparea femeilor încă din a doua jumătate a secolului XIX. Problema a fost discutată pentru prima dată de câțiva membri ai parlamentului României independente.

În luna mai 1878, guvernul român propunea un proiect de lege pentru organizarea comunală. La articolul 167, se acordau bărbaților drepturi largi de participare la alegerile comunale și urbane, dar în același timp se stipula faptul că și „*femeia văduvă, pentru imobilele ce le are sau pentru patenta ce plătește, poate delega dreptul de alegător unuia dintre fiii săi sau, în lipsă de fii, unuia dintre ginerii săi, făcând declarațiune formală comitetului comunal*". Deputatul Nicolae Fleva, luând în calcul eforturile femeilor în timpul războiului de independență, venea cu următoarea completare: „*femeia majoră, nemăritată sau văduvă, care se găsește în condițiunile acestui articol va avea dreptul de alegător*"[42]. Propunerea n-a găsit aproape nici un sprijin și, în final, a fost respinsă.

În timpul aceloraşi dezbateri, P. Ghica mergea și mai departe și cerea: „*ca un stimulent de progres… să se acorde tuturor femeilor fără excepțiune drepturi de alegătoare*". Lipsa unei susțineri certe din partea celor mai mulți dintre parlamentarii de atunci, caracterul poate prea îndrăzneț al revendicărilor în comparație cu mentalitățile vremii, lipsa unei acțiuni concertate a femeilor, opiniile împărțite vis-à-vis de această emancipare feminină, au fost doar câțiva dintre factorii care au influențat amânarea pentru câteva decenii a unei asemenea decizii. Problema votului femeilor avea să fie reluată în 1882, printr-o intervenție parlamentară a lui Al. Lahovari, care susținea că nu se poate vorbi de o reală aplicare a votului universal în orice țară atât timp cât nu se acordă și femeilor drepturi politice în condiții identice cu ale bărbaților[43]. Doi ani mai

puternice mișcări feministe". Acest lucru a fost valabil, de exemplu, în Noua Zeelandă, unde femeile au obținut dreptul la vot la patru ani distanță după bărbați, în 1893. În S.U.A., drumul către dreptul electoral național acordat femeilor a durat aproape un secol, ele devenind cetățene depline în 1920. Pe continentul european, primele state care au acordat drepturi politice și femeilor au fost Finlanda în 1906, respectiv Norvegia un an mai târziu. În intervalul 1915-1922 alte șaptesprezece state au urmat modelul celor nordice, la fel și Spania și Portugalia, chiar dacă în 1931. Mult mai târziu, li s-au alăturat Franța, Italia, Grecia și Elveția (1944, 1945, 1952, 1971) deși „*toate patru trec drept leagăn al democrației antice sau moderne*". În multe state europene, un argument solid folosit de *sufragete* pentru a obține drepturi politice a fost *implicarea* lor în eforturile de război ale propriilor state, în timpul primei conflagrații militare. Vezi și Gisela Boch, *op. cit*., capitolul III, *Rupturi și izbucniri: o a treia controversă privitoare la sexe,* și capitolul IV, *De la social la politic.*

[42] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, sesiunea 1878/1879, ședința: 2 decembrie 1878, p. 7531.

[43] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, sesiunea 1882/1883, ședința din 2 noiembrie 1882, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

târziu, în noiembrie 1884, cu ocazia modificării Constituției, a fost prezentată o nouă propunere semnată de 17 deputați, printre care C.A. Rosetti, I. Sturdza, C. Nacu, ce solicitau drept de vot pentru femei. Lipsită de susținere, cererea era în cele din urmă respinsă.

Inițiată de bărbați, ideea egalității politice a fost preluată şi vehiculată de numeroase personalități feminine. Tereza Stratilescu dorea ca unul din obiectivele asociației *Unirea educatoarelor române* să fie pregătirea femeilor pentru drepturile politice pe care urmau să le primească. În acest sens, în 1914, cu ocazia lucrărilor asupra legii electorale, asociația a adresat o petiție Adunării Constituante solicitând acordarea dreptului de vot pentru femei, ce a rămas însă fără nici un rezultat. Zoe Pişculescu (Galaction) şi Constanța Hodoş, reprezentante ale *Ligii drepturilor şi datoriilor femeii*, înființată la Bucureşti în 1911, înaintau Parlamentului, în 1914, un memoriu în care susțineau acordarea dreptului de vot femeilor. Maria Bușureanu sprijinea educația serioasă a femeilor, ca o condiție indispensabilă pentru transformarea lor în cetățene conştiente. Din cercuri feministe ieşene, foste membre ale *Ligii femeilor* şi colaboratoare la revista *Viitorul românceloг* condusă de Adela Xenopol înaintau către deputatul A. Brătescu-Voineşti, în 1914, cererea de acordare a dreptului de vot pentru femei. Printre semnatare se mai numărau Olga Sturdza, Elena Meissner, Maria Gavrilescu[44]. Dificultățile sporite, provocate de desfăşurarea războiului şi, după 1916, de instaurarea ocupației Puterilor Centrale asupra unei mari părți din teritoriul românesc, nu au abătut atenția unora dintre femei de la revendicările cu caracter politic şi nici nu au diminuat sprijinul pe care acestea l-au primit din partea unor personalități ale vremii. În timpul dezbaterilor parlamentare de la Iaşi, din mai-iunie 1917, tot mai multe voci s-au ridicat în favoarea acordării dreptului de vot femeilor[45]. În aceeaşi direcție, preşedintele Adunării Deputaților, I.Th. Florescu, a primit o petiție semnată de aproximativ 200 de femei, un act similar fiindu-i înmânat şi lui Paul Bujor, preşedintelui Senatului. Semnatarele, Olga Sturdza, Maria Moruzzi, Cella Delavrancea, Maria Onciu, Matilda Poni, Calipso Botez susțineau că „*orice om cu o cultură serioasă nu mai poate admite azi că femeia, care împărtăşeşte cu bărbatul toate greutățile vieții, să nu aibă şi toată considerația ce i se cuvine în fața legii. Condiția de inferioritate socială în care e ținută de legile de azi e şi nedreaptă şi umilitoare*“. Se menționa cu această ocazie contribuția femeilor (în absența bărbaților mobilizați) la susținerea economiei naționale, acțiunile lor în domeniul asistenței sociale, inclusiv cele prestate prin Crucea Roşie, capacitatea profesională dovedită de profesoare, doctorițe, funcționare[46]. În concluzie, se afirma că

[44] Vezi „Viitorul românceloг“, aprilie 1914, p. 49-50.

[45] Îi amintim aici doar pe câțiva dintre ei: dr. Nicolae Lupu, I. Th. Florescu, G. Diamandi, N. Iorga.

[46] În ciuda unor date statistice mai puțin elaborate şi destul de inexacte, în momentul formulării acestor revendicări, exista un număr mare de femei angajate, în diferite profesii. Unele lucrau în domeniul tipografiei, chiar dacă salariile lor erau mult mai mici decât ale bărbaților. De exemplu, o femeie primea pentru munca prestată mai puțin de 40 de lei, în timp ce un bărbat avea un salariu cuprins între 40 şi 120 de lei. Într-o țesătorie, o femeie era plătită cu un salariu de aproape 45 de lei, în timp ce pentru aceeaşi muncă un bărbat primea între 60 şi 90 de lei. La 1898 exista un număr mare de învățătoare şi profesoare, cărora prin legea din martie 1898 li se mențineau salarii mai reduse decât ale profesorilor. La începutul secolului XX creştea numărul de femei salariate în funcții publice. În ziarul „Dimineața“ din 15 iulie 1912 figura o statistică referitoare la această situație: 10 femei angajate la Ministerul de Externe, 10.072 de femei angajate în domeniul finanțelor şi 70.693 la instrucțiunea publică. Nu erau însă menționate în nici un grafic numărul impresionant de femei din mediul rural care lucrau în agricultură sau erau implicate în meşteşuguri casnice. Referitore la acestea din urmă, abia la 24 septembrie 1916, pe fundalul războiului, a fost dat un decret prin care se hotăra ca, în timpul mobilizării, femeile sătenilor concentrați pe front să devină drept mandatare pentru nevoile gospodăriei, decizie care, chiar dacă nu rezolva problema lipsurilor de tot felul, arăta un mic interes pentru soarta acestor civili. Vezi şi Paraschiva Câncea, *op. cit*., p. 92-100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era „*legitim să se consfințească prin lege ceea ce este o situație de fapt*“[47]. Din păcate, această „consfințire“ va avea loc abia după cel de-al doilea război mondial, întrecând astfel chiar şi cele mai pesimiste prognoze.

Primul război mondial a reprezentat un moment aparte în istoria acțiunilor de emancipare a femeilor. Două aspecte, extrem de importante, atrag aici atenția noastră. Pe de o parte, a avut loc intensificarea legăturilor cu Occidentul, ştirile despre acțiuni ale femeilor devenind tot mai numeroase. Pe de altă parte, datorită priorităților dictate de război, în plan intern, asociațiile femeilor au fost nevoite să-şi abandoneze temporar acțiunile revendicative privind schimbarea statutului lor oficial.

Încă din 1913 presa acestor asociații, ca şi rubricile destinate de marile cotidiene problemelor femeilor au cuprins în special ştiri despre acțiunile şi atitudinile femeilor din străinătate în fața războiului: acțiuni pacifiste sau de susținere a războiului, de implicare în eforturile de război ca infirmiere, muncitoare, funcționare etc. Pentru că femeile Europei au luat atitudine față de desfăşurarea ostilităților, vocea lor făcându-se auzită în timpul Congresului Internațional al Femeilor de la Haga[48], dezbateri pe marginea acestui congres au avut loc şi în România. Interesul a fost cu cât mai mare cu cât invitatele de la noi nu au putut participa din cauza iminentei declanşări a stării de beligeranță.

Susținerea efortului de război, a liniei frontului, cât şi asigurarea alimentelor, medicamentelor, combustibililor pentru cei rămaşi acasă, în marea lor majoritate aflați în grija femeilor, situația celor din zona ocupată ca şi soarta celor plecați în „exilul moldovean“, au fost numai câteva dintre preocupările şi direcțiile de acțiune ale femeilor de la noi. Despre unele dintre acestea vorbesc mărturiile contemporanilor, actele oficiale, articolele din presă etc. Au fost în special membre ale elitei, care în calitate de directoare de spitale sau asociații de întrajutorare, pe baza legăturilor de familie cu mulți politicieni români ai momentului, au încercat să-şi ofere ajutorul şi experiența în condiții atât de speciale[49]. Majoritatea femeilor erau însă în situații dintre cele mai dificile. Cu soții sau tații concentrați pe front, rămase fără principala sursă de venituri, acestea trebuiau să supraviețuiască oricât le-ar fi fost de greu. Defavorizate şi

[47] *Dezbaterile Senatului*, şedința din 16 iunie 1917, p. 203-204. Apud Paraschiva Cîncea, *op. cit*., p. 96.

[48] La acest prim congres internațional au participat 1.136 de femei reprezentând 12 țări, dintre care cinci implicate deja în război: Austria, Belgia, Canada, Danemarca, Germania, Marea Britanie, Ungaria, Italia, Olanda, Norvegia, Suedia şi Statele Unite ale Americii. Scopul principal al acestei întâlniri a fost acela de a discuta despre cum se poate pune capăt războiului, obiectiv pentru care au decis înființarea *Ligii pentru Pace Permanentă.* Au fost aprobate cu această ocazie 20 de rezoluții, care includeau cereri pentru o pace imediată şi permanentă, pentru manifestări pacifiste în şcoli, dar şi revendicarea dreptului de vot pentru femei. De asemenea, participantele la Congres au decis trimiterea „unor mesagerii ai păcii“ către guvernele tuturor țărilor beligerante precum şi către statele neutre, inclusiv al SUA.

[49] Miza Alimăneştianu, Pia Alimăneştianu, Alexandrina Cantacuzino, Irina Ion Câmpineanu, Alexandrina Fălcoianu, Elena Odobescu, Zoe Râmniceanu, Sabina Cantacuzino, Zoe Cămărăşescu etc. ar fi numai câteva dintre acestea. Eforturile lor, care în multe situații au avut un adevărat efect salvator pentru cei mulți şi lipsiți de ajutor, sunt consemnate în mărturii despre acele timpuri: Pia Alimăneştianu, *Însemnări din timpul ocupației germane. 1914-1918*, Bucureşti, 1929; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1993, vol. 4; Constantin Bacalbaşa, *Capitala sub ocupația dușmanului, 1916-1918,* Bucureşti, 1921; Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni şi păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic. 13 aug. 1916 – 31 dec. 1918*, Bucureşti, 1921, 2 vol.; Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I.C. Brătianu*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1996, vol. 2; Neli Cornea, *Însemnări din vremea războiului,* Bucureşti, Ed. Librăriei H. Steiner&Fiul, 1921; Cecilia Cuțescu-Storck, *Fresca unei vieți,* Bucureşti, Ed. Bucovina, 1943; Alexandrina Fălcoianu, *Din zile grele. Un examen de conştiință şi un răspuns,* Bucureşti, 1937; Alexandru Marghiloman, *Note politice, 1897-1924*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1992, vol. 3, 1993, vol. 4; Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, Iaşi, Ed. Moldova, 1990-1991, 3 vol., etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de o legislație depășită care, de exemplu, nu le permitea angajarea fără acordul soților sau taților, lucru aproape imposibil de îndeplinit în condițiile mobilizării acestora, femeile au fost obligate la soluții dintre cele mai disperate pentru a face față lipsei alimentelor sau medicamentelor, frigului, molimelor[50]. Cele mai multe sunt menționate episodic în articolele sau notițele vremii ca lipsite de sprijin, victime ale abuzurilor de tot felul sau ale manipulărilor unor autorități de ocupație implicate în campanii de presă menite să reducă rezistența și moralul trupelor românești din Moldova[51]. Tot episodic, le sunt dedicate articole în presa din zona liberă ce au drept scop menținerea moralului lor și al soldaților de pe front, folosindu-se ca principal argument datoria patriotică a femeilor de a-și educa copiii ca buni români, de a fi pregătite pentru cel mai mare sacrificiu pe care îl poate cere țara mamelor[52].

„*Crâncenul război* – mărturisea una dintre femeile active ale acelei perioade – *a scos la iveală, ca factor, femeia, la toate națiunile beligerante. S-au văzut efectele forței ce dețin femeile în mâinile lor pe toate terenurile… Trebuie să amuțească toți scepticii, cari admiteau un rol secundar sexului femeiesc, în societatea omenească… În special la noi Românii, valoarea femeilor noastre s-a declarat într-un chip care ne îndreptățește la o legitimă mândrie și ne îndatorește să cultivăm cu adevărată sfințenie rostul lor în viitor*“[53]. Deși îndreptățite, speranțele într-o schimbare vizibilă a statutului femeilor nu-și vor găsi la noi împlinirea. Emanciparea femeilor a rămas un obiectiv pentru îndeplinirea căruia s-au străduit în continuare cele ce se implicaseră în mod direct în mișcarea feministă în perioada de dinaintea războiului. Eforturile lor au cunoscut, în perioada interbelică, câteva direcții, cum ar fi creșterea numărului asociațiilor și coagularea lor, precum și intensificarea legăturilor cu mișcările din Occident. După război, la Iași, are loc o regrupare a feministelor în *Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeii române*, asociație al cărei scop era acela de a lupta pentru emanciparea civilă și politică deplină a femeii române, pregătirea ei în vederea exercitării drepturilor politice, cât și instruirea în vederea participării la întărirea și dezvoltarea mișcării feministe[54]. Comitetul de conducere era alcătuit din Maria Baiulescu, Elena Meissner, Ella Negruzzi, Eleonora Stratilescu, Maria Bușureanu, printre membre regăsindu-se Cornelia Emilian, Calipso Botez, Izabela Sadoveanu, Tereza Stratilescu, principesa Olga Sturdza. O asociație similară a fost înființată aproximativ în aceiași perioadă în București, în chiar atelierul de lucru al pictoriței și feministei Cecilia Cuțescu-Storck, membrele acesteia fiind Ella Negruzzi, Elena Meissner, Calipso Botez, Maria Pop, Florica

[50] Destul de rar, întâlnirile publice ale femeilor luau forma protestului. La 23 februarie 1915, participantele la întrunirea convocată de Cercul feminin în București au protestat împotriva scumpirii traiului și a lipsei de lucru; apoi au manifestat în stradă cu lozinci.

[51] Una din aceste situații se referă la un miting al femeilor din București, în primăvara lui 1917, care, sub aparența unei acțiuni provocate de lipsurile cotidiene, era de fapt o manipulare a autorităților germane în încercarea de a slăbi moralul soldaților români de pe front. Momentul este destul de bine subliniat de Șerban Rădulescu-Zoner și Beatrice Marinescu în lucrarea *Bucureștiul în timpul primului război mondial*, *1914-1918*, București, Ed. Albatros, 1993, p. 153-156.

[52] Cea mai cunoscută campanie de presă în acest sens a avut loc în ziarul lui Nicolae Iorga, „Neamul românesc“, care a găzduit, între ianuarie 1917 și august 1918, numeroase articole ce aveau ca „public țintă“ femeile. Câteva dintre ele au fost cel al lui Nichifor Crainic, *Femeia Română*, în „Neamul Românesc“, 12, nr. 154, din 18 noiembrie 1917; Nicolae Iorga, *Grija răniților și a infirmilor*, în „Neamul Românesc“, 11, nr. 152, din 1 ianuarie 1917; Nicolae Iorga, *Războiul nostru*, în „Neamul Românesc“, 12, nr. 138, din 21 august 1917.

[53] Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri. 1880-1930*, Cluj, Ed. Tipografia P. Barițiu, 1932, p. 122.

[54] *Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeii române. Statutele și programul*, Iași, 1918, p. 3. Vezi și Cecilia Cuțescu-Storck, *op. cit*., p. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Georgescu, Maria Baiulescu[55]. În 1919 îşi relua activitatea *Drepturile femeii*, sub conducerea Eugeniei de Reuss-Ianculescu, asociație ce se remarcase în perioada anterioară prin legăturile sale cu organizații ale femeilor din Occident.

Viziunea feministelor asupra implicării politice a femeilor nu era însă una omogenă. Astfel, unele susțineau independența de acțiune politică pentru femei, în timp ce altele se pronunțau în favoarea ideii de încadrare a femeilor în partide politice. Cea de-a doua direcție s-a bucurat, după 1918, de oarecare susținere, un număr de femei ajungând în posturi de funcționari publici, consilieri ai primăriei Bucureştiului, cu sprijinul şi la sugestia unor partide politice.

Entuziasmul feministelor din România era atât de mare, iar obiectivele luptei lor – libertate şi dreptate pentru femei – atât de activ susținute, încât mişcarea s-a propagat cu forță, apărând nuclee în toată țara. După 1918, feministele vor organiza permanent conferințe la care participă un număr tot mai mare de persoane. Sălile societăților de binefacere, amfiteatrele şcolilor, dar şi Ateneul Român sau sala Fundației Carol devin neîncăpătoare. Unele dintre feministe continuă să pună la dispoziția organizațiilor din care făceau parte spațiul lor privat, oricând disponibil pentru dezbateri, întruniri şi acțiuni organizatorice. Ortansa Szatmari şi Calypso Botez, în calitatea lor de preşedinte regionale ale *Consiliului Național al femeilor Române* (înființat în 1921), Ella Negruzzi, preşedintă a asociației din Bucureşti, Maria Pop, preşedinta pentru regiunea Oltenia, ca şi Elena Meissner, preşedinta generală a asociației şi alte feministe – E. Stratilescu, Nanu-Paşcanu, Margareta Ghelmegeanu, Michaela Catargiu, Alice Voinescu etc. – luau frecvent cuvântul şi mobilizau participantele pentru dezvoltarea mişcării feministe şi pentru lărgirea audienței. Acțiunile acestora erau cu atât mai ample cu cât, după 1918, s-au implicat şi feministele din Ardeal, aducând cu ele o bogată experiență. Una dintre aceste acțiuni a constat în înaintarea unui memoriu Adunării Constituante cu ocazia modificării Constituției la 1923, rămasă din păcate fără rezultat. Cu toate acestea: „*întrunirile politice, conferințele, articolele de ziare, broşurile şi volumele, care apăreau la noi şi în toată lumea, activitatea din provincii, congresele pe toată țara la care erau de față deseori personalități din toate țările apusului, toate aceste manifestări… nu au terminat decât atunci când am obținut şi pentru femei drepturile civile şi politice*“[56]. Susținerea, chiar dacă uneori simbolică, din partea unor personalități precum Nicolae Iorga, A. Vaida-Voievod, prof. Simionescu, primarul Bucureştiului Demetru Dobrescu, a încurajat eforturile de emancipare a femeilor. Chiar dacă mai târziu şi doar parțial, rezultate au început să apară. Un astfel de rezultat a apărut în anii 1930, când primarul Bucureştiului a fost primul reprezentant al administrației locale ce a numit trei femei, pe Calipso Botez, Ortansa Satmary şi Margareta Ghelmegeanu, printre cei opt consilieri ai comisiei permanentă a municipiului București[57].

Pentru intervalul dintre cele două războaie mondiale se poate deja vorbi şi în cazul României despre existența feminismului, „*din ce în ce mai mult pătrunzând şi la noi spiritul timpului, care reclamă şi înlesneşte formarea şi afirmarea personalității femeii*“[58]. De altfel, reacția societății față de emanciparea femeilor a cunoscut schimbări importante în această perioadă. Dacă la sfârşitul secolului XIX, mişcarea emancipatoare a femeilor era privită ca una dintre amenințările la adresa „ordinii sociale“[59], după

[55] Cecilia Cuțescu-Storck, *op. cit*.
[56] *Ibidem*, p. 314.
[57] *Ibidem*, p. 315; Aurora Liiceanu, *op. cit*., p. 32.
[58] Maria Bușureanu, *Femeia: studiu social*, București, Ed. Librăriei Socec, 1921, p. 5.
[59] Spre sfârşitul secolului XIX, potrivit unor autori de memorii: „*feminismul, ca şi tifosul, au fost cele două rele care au bântuit țara“*. Vezi şi Aurora Liiceanu, *op. cit.,* p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primul război mondial lucrurile căpătaseră o altă turnură. Cum mărturisea una dintre feministele de la noi: „*Şi dacă până mai deunăzi, această mişcare provocată de revendicările femeilor făcea pe mulţi să zâmbească cu milă, iar pe alţii să-şi bată joc, astăzi oamenii de ştiinţă ca: sociologi, jurisprudenţi, moralişti, psihologi, romancieri chiar se ocupă de femeie cercetând condiţiile reale în care se găseşte ea, rostul care trebuie să-l aibă în familie, în societate şi în omenire*“[60].

*

Prezenţa publică feminină la cumpăna secolelor XIX-XX a devenit tot mai vizibilă, în ciuda aspectului său preponderent elitist. Evoluând progresiv, formele de organizarea publică a femeilor şi implicarea lor în acţiuni de popularizare, susţinere şi revendicare a numeroase drepturi au dus în cele din urmă şi la obţinerea unor rezultate, chiar dacă modice. Un prim pas semnificativ pentru formarea unei conştiinţe publice a femeilor l-au reprezentat activităţile de binefacere pentru cei lipsiţi de posibilităţi. O adevărată reţea de asociaţii caritabile a apărut mai întâi în Transilvania, apoi şi în Regat. De altfel, asemenea activităţi de întrajutorare, ce necesitau totuşi existenţa unui suport logistic şi care erau în contradicţie cu imaginea fragilităţii şi însingurării feminine au devenit, pretutindeni în Europa, un punct de plecare al mişcărilor feministe.

În condiţiile în care pe continent mişcarea feministă clasică de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX „*aspira la o modificare fundamentală a relaţiilor dintre sexe, prin îmbunătăţirea situaţiei femeilor, din punct de vedere economic, social, politic şi cultural, atât în comparaţie cu situaţia lor de până atunci, cât şi în comparaţie cu situaţia bărbaţilor şi în raporturile lor cu aceştia*“[61], în spaţiul românesc prezenţa publică feminină încerca să depăşească stadiul de voluntariat cu toate implicaţiile ce decurgeau de aici. Creşterea numerică a asociaţiilor de femei, revendicările acestora au evoluat în special după contactele directe pe care tinere din familii bune, ajunse la studii în Occident, le-au avut cu realităţile de acolo. Aşa se explică apariţia, printre celelalte solicitări, a unor teme ca independenţa economică sau libertatea de exprimare în gazete proprii.

În condiţiile primului război mondial, majoritatea militantelor pentru emanciparea femeilor au trecut în plan secund propriile aspiraţii, prioritare devenind nevoile frontului, evoluţia internaţională, dorinţa realizării statului naţional. În ciuda unor dificultăţi greu de imaginat, femeile şi-au îndeplinit îndatoririle de mame, soţii sau fiice. Sacrificiile lor uriaşe, de cele mai multe ori adevărate drame tăcute, au culminat cu pierderea celor dragi pe câmpul de luptă. Proclamarea păcii nu a adus însă schimbări majore ale statutului femeilor, deşi în alte spaţii europene recunoaşterea lor ca cetăţene cu drepturi depline a fost impulsionată tocmai de Marele Război.

Adevăratul feminism românesc s-a manifestat, după opinia celor mai multe femei implicate în acest fenomen, în interbelic. Chiar dacă reacţiile la adresa acestei mişcări nu au fost întotdeauna favorabile[62], rezultatele s-au dovedit încurajatoare. Treptat, femeile au fost acceptate ca membre ale diferitelor asociaţii profesionale şi culturale, pentru ca în deceniul trei al secolului XX să obţină unele drepturi civile şi politice. Deşi

[60] Maria Buţureanu, *op. cit*., p. 11.
[61] *Ibidem*, p. 151.
[62] Pentru unii autori de memorii de la sfârşitul secolului XIX, „feminismul, ca şi tifosul, au fost cele două rele care au bântuit ţara“. Vezi Aurora Liiceanu, *op. cit*., p. 21. O părere asemănătoare putea fi întâlnită pe la 1912, la o veritabilă doamnă din Ardeal, care replica cu indignare la ideea implicării femeii în politică: „Ce? Feminism?… atâta ne mai trebuie“. Vezi Eleonora Stratilescu, *op. cit*., p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constituția de la 1923 nu a adus egalitatea politică a femeilor cu bărbații, acest lucru a demonstrat mai degrabă o carență a democrației româneşti interbelice şi mai puțin o „vină“ a militantismului feminin.

FEMININE PUBLIC PRESENCE: FROM THE CULTURAL ASOCIATIONS TO THE WOMEN'S EMANCIPATION (the end of the XIXth c.– the beginning of the XXth c.)
(Summary)

The present study is an attempt to reconstruct and analyse the presence of women in Romania's history at the turn of the century. Focusing mainly on the role of women elites within the Romanian public sphere it aims at underlining the militant activities of several outstanding feminist figures, organizations, and journals. Nevertheless, the study points toward the negative but also positive reaction of some masculine personalities of the epoch with regard the emancipatory efforts of educated women within Romanian society. Lastly, the study proposes a comparative analysis of the Romanian and Western European situation of women's struggle for civic and political rights, thus striving to offer a more complex and complete picture of the Romanian society as a whole in European context.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN BĂRBULESCU

MODERNIZAREA LUMII RURALE ROMÂNEŞTI. DIMENSIUNEA IGIENICĂ ŞI SANITARĂ

Prezentul studiu face parte dintr-un proiect mai vast care are ca obiectiv studierea modernizării lumii rurale din România sub aspect igienic şi sanitar. Ne-am oprit doar asupra intervalului temporal cuprins între 1874 şi primul război mondial. Ceea ce ne-a interesat au fost, în principal, modalităţile prin care statul modern încearcă *igienizarea, medicalizarea lumii rurale* şi, în plus, am încercat să cuantificăm, pe cât posibil, eficienţa acestei modernizări. Trebuie să mărturisesc că mai ales al doilea obiectiv al cercetării este extrem de dificil de atins în lipsa cercetărilor din epocă. Ne-am mulţumit atunci cu o analiză calitativă, axată în principal pe discursul medical despre lumea rurală. Cu alte cuvinte, am lăsat medicii epocii să aprecieze gradul de modernizare igienică şi sanitară a lumii rurale contemporane lor. Şi astfel cercetarea s-a transformat într-o analiză de discurs.

Am identificat mai multe căi prin care statul modern încearcă *igienizarea şi medicalizarea lumii rurale*. Am putea aminti în acest context rolul legislaţiei sanitare, al serviciului militar şi mai ales al învăţământului primar: toate, cumulate, ar fi trebuit să schimbe rapid faţa satelor româneşti. Fiecare dintre aceste căi de modernizare vor constitui obiectul unor cercetări viitoare.

În mod teoretic, în procesul de *igienizare şi medicalizare a lumii rurale româneşti* un rol important îl are organizarea serviciului sanitar rural. Până la mijlocul secolului XIX nu se poate vorbi de o asemenea instituţie. Începuturile sale pot fi plasate la 1862 când dr. Carol Davila numeşte primii 17 medici de plasă în Muntenia[1]. Numărul lor va creşte constant. Care sunt însă componentele acestui serviciu ce trebuie să contribuie la igienizarea lumii rurale? În primul rând medicul de plasă, medic prin excelenţă al populaţiei rurale, apoi, mai târziu, medicii spitalelor rurale şi, în sfârşit, la începutul secolului XX, personalul sanitar mediu: agentul sanitar şi moaşa rurală. Cu alte cuvinte, la „luminarea“ igienică a ţăranului trebuie să contribuie toate personajele serviciului sanitar care intră în contact cu el. Să le luăm pe rând şi să vedem în ce mod au putut, sau nu, să-şi îndeplinească aceste atribuţii.

1. Medicul şi ţăranul: personaje antitetice

Dar înainte de toate, din întreaga literatură medicală despre lumea rurală, iese în evidenţă un lucru cert: între ţăran şi medic este o barieră culturală, de netrecut aproape. Respingerea vine din ambele părţi: ţăranul nu apelează la medic şi fuge de spital, iar

[1] I. Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea şi starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea I, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1901, p. 50.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLI, 2004, p. 189-203

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

medicul îl consideră pe țăran ca o ființă inferioară, sălbatică, mizerabilă. Sunt două lumi care trăiesc după standarde diferite şi parcă în epoci diferite. Medicul, care este un produs al culturii şi civilizației moderne, bine instruit, un fel de elită a elitei şi se consideră ca atare. De aceea, atunci când ajunge într-o plasă, aruncat într-o lume total opusă aceleia în care a trăit şi s-a format, dezamăgirea este maximă: „Tânărul medic cu iluziele inerente vârstei, iluzii acumulate în timpul studiilor, iluzii care i-au fost unicul sprijin în suportarea greutăților ce comportă un studiu universitar de 7-8 ani, după ce şi-a luat titlul, după ce şi-a făcut serviciul militar, solicită un post şi, plin de entusiasm şi cu dor de muncă, păşeşte în îndeplinirea funcțiunei sale şi la practica meseriei. Ce se întâmplă însă? Medicul, care pleacă dintr-un mediu eminamente cult, intră acum într-un mediu eminamente incult, – mă refer mai cu seamă la medicii de plasă şi la medicii de orăşele mici, nereşedințe de județ. Până acum el a avut a face cu profesorii lui, şefii lui de serviciu, colegii săi. De astă dată însă mediul se schimbă, el va avea a face cu subprefecții, pomojnicii, primarii, polițaii etc. Dacă se face acum o paralelă pe de o parte, între educația, instrucția şi moralitatea acestora, al căror mod de recrutare în genere e cunoscut, şi a medicului pe de alta, superioritatea acestuia din urmă va fi covârşitoare“[2]. E de remarcat că textul de mai sus se structurează pe afirmații duale, antitetice: medic – țăran, cult – incult, moral – imoral, educat – needucat care nu fac decât să evidențieze şi mai bine diferența culturală dintre cele două lumi; în fapt, este drama oricărui intelectual care ajunge să profeseze în mediul rural. De atunci şi până astăzi lucrurile nu s-au schimbat prea mult.

În plus, mulți dintre medici îi desconsideră pe țărani. Formulările sunt rareori tranşante şi directe, cum totuşi o face doctorul Manicatide: „Pentru cei mai mulți (medici) țăranul este un sălbatic, un leneş, un beției, un tâlhar sau plin de boale şi mizerie, sau un nenorocit despre care şade bine să se scrie, să se vorbească cu rost şi fără rost, în orice caz, o ființă inferioară, căreia-i facem un mare hatâr că ne scoborâm până la dânsul; rar se întâlneşte şi concepțiunea mai largă a solidarității sociale şi naționale, rar de tot simțul obligațiunii de a servi pe aceia din a căror muncă suntem anume plătiți. Se înțelege de ce şi țăranul consideră pe medic ca pe un străin“[3]. În general se evită asemenea afirmații, datorită încărcăturii ideologice pe care o are țărănimea ca şi corp social, pentru ideologia națională: țăranul reprezintă românitatea, „temelia statului român“[4].

Atitudinea depreciativă a medicului față de țărani se manifestă în discursul medical prin tonul ironic în care este descris, hiperbolizându-i-se mizeria, bolile şi incultura. Iată un asemenea exemplu, care nu mărturiseşte decât imensa distanță culturală dintre cele două personaje – medicul unui spital rural şi țăranul din județul Gorj: „În ceea ce priveşte locuitorii băştinaşi, moşneni vechi, ei numără printre dânşii mulți indivizi care, de la prima vedere chiar, ne amintesc că origina omului nu e nici mai mult, nici mai puțin nobilă decât acea a celorlalți cetățeni din regnul animal. Fără îndoială ei seamănă a aparține unei rase degenerate care sufere, actualmente chiar, o mişcare inversă a progresului, adecă o întoarcere către tipul primitiv.

[2] G.P. Mironescu, *Asupra nesjunsurilor, stărei şi organizațiunei serviciului sanitar de astăzi*, în „Buletinul Asociațiunei generale a medicilor din țară“, anul I, 1897, no. 3, p. 70.

[3] M. Manicatide, *Pentru ce medical rural nu-şi poate face datoria*, în „Viața Românească“, anul I, 1906, no. 2, p. 315.

[4] N. Manolescu, *Neputința organisațiunei actuale sanitare în apărarea populațiunei rurale contra boalelor*, în „Buletinul Asociațiunei generale a medicilor din țară“, anul I, 1897, no. 4, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iată în câteva trăsături tipul acestor indivizi. Talia mai mult mică, osoşi, adeseori diformi, faţă lividă sau cretacee; pelea aspră, sbârcită şi puţin sensibilă; fisionomia fără expresiune; înbătrâniţi înainte de vreme; perii groşi, rari sau miţoşi; corpul fără păr, faţă lată, pometele proeminente, nasul turtit, lat la bază şi cu nările întredeschise. Mulţi din ei stupizi, cu buzele groase, cu limbă voluminoasă, cu inteligenţa şi simţurile obtuse; alţii surdo-muţi şi purtători sau nu de guşe. Aceşti indivizi sunt, în general, numiţi *proşti* de către ceilalţi, cu toată înrudirea, de aproape, ce o au cu dânşii“[5]. Descrierea este lămuritoare şi am răsuflat uşuraţi când am realizat că medicul nostru descrie, de fapt, tipul fizic al celor atinşi de guşă. Să avem totuşi în vedere că aceste descrieri apar în rapoarte ştiinţifice, menite publicării. Şi dacă doctorul Ştefănescu s-ar fi oprit aici, ar fi fost bine, dar continuă: „Dacă întoarcem acum privirile la restul populaţiunei de indigeni, fără multă greutate constatăm că nivelul său nu este prea tare ridicat asupra tipului indicat mai sus (…) Mai întâi limba ce o vorbesc este o limbă aspră şi săracă pe cât de săracă este această populaţiune sub toate raporturile (…) Ca gesturi e de notat: înclinarea capului înainte înseamnă negaţiune, iar înclinarea capului de la dreapta spre stânga şi vice-versa semn de afirmaţiune (…)

Adeseori ni se prezintă oameni care abia au trecut de vârsta de 40 ani, şi la întrebarea noastră că de ce nu poartă o haină mai puţin sdrenţuită, încălţăminte în picioare, o cămaşe mai curată etc., ei ne răspund îndată că asta e din cauză că *n-au pe nimene care să îngrijească de ei*; cu alte cuvinte, cea mai mare parte din viaţa lor ei se consideră tot minori. De ordinar, înainte de 20 ani nu întâlnim decât indivizi slăbănogi sau slăbănogiţi de boli (…) Cu începere de la 40 ani în sus nu mai întâlnim decât bătrâneţe, gărbovire prematură, epuisarea puterilor (…)

În ceea ce priveşte frecvenţa viermilor intestinali şi a râiei eu am arătat şi în rapoartele anterioare că consider pe *ascaridul limbricoid* şi *acarul scabiei* ca făcând parte din familia ţăranilor şi că chiar se transmite din generaţie în generaţie“[6]. Distanţa este totală – dr. I.V. Ştefănescu, mai târziu medic primar al judeţului Ilfov, le desconsideră limba, nu le mai înţelege gesturile, care sunt invers decât cele obişnuite, nu le înţelege sărăcia şi mizeria fizică şi fiziologică. Nu lipseşte decât să-i compare cu populaţiile primitive, ceea ce ar fi în logica discursului, şi o face: „Prin facultăţile intelectuale şi afective s-ar părea că trebuie să deosebim pe locuitorii din această regiune, de celelalte triburi înapoiate ale omenirei primitive ca Weddah, Andamanit, Botocudo, Australienii, Hottentoţi, etc.; în schimb însă cât de defectuoase nu le găsim şi pe aceste facultăţi când ne amintim că credinţa lor oarbă, – din care nu-i poate scoate nici preoţii – este că în post se resumă toată religia“[7]. Pentru medicul nostru, sălbaticii nu mai trebuie căutaţi la antipozi, ei sunt ţăranii pe care-i tratează în spitalul rural pe care-l conduce. Nu remarcăm nici o nuanţă de simpatie faţă de ei şi faţă de situaţia în care se află, ci doar o ironie fină de intelectual rasat, care în fond nu înţelege nimic din lumea ţărănească care-l înconjoară.

În aceste condiţii, acuzele încep să se înşiruie: ţăranul nu apelează la medic decât în ultimă instanţă când nu se mai poate face nimic; ţăranului îi e frică de spital; ţăranul refuză asistenţa medicală etc. Dar tot medicii spun, unii, că situaţia nici nu putea fi alta atâta vreme cât serviciul sanitar rural nu este eficient. În fond, de ce ar avea ţăranul încredere în medic, câtă vreme nu beneficiază cu nimic de activitatea lui?: „Va să zică,

[5] I.V. Ştefănescu, *Raport asupra mişcărei bolnavilor în spitalul rural Horez. În cursul anului 1886*, în „Analele medicale române“, anul VI, 1887, no. 9, p. 363.

[6] *Ibidem*, în „Analele medicale române“, anul VI, 1887, no. 9, p. 363-364, şi no. 10, p. 376-378.

[7] *Ibidem*, în „Analele medicale române“, anul VI, 1887, no. 10, p. 378.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de când vine pe lume, ţăranul e lăsat la voia întâmplării, mor apoi foarte mulţi în primul an şi în prima copilărie. Epidemiile constituie pentru el una din cele şapte plăgi (…)

Se înţelege, rapoartele ce pot fi astăzi între ţărănime şi medicul ei – medicul de plasă – nu sunt de natură a face să se dezvolte stimă şi încredere pentru cel de-al doilea, pe simplul motiv că nu poţi căuta pe ţăranul serios bolnav, lăsându-l în condiţiele lui obişnuite de trai.

Cu doctorii în tolbă, din farmacia portativă, unde nu poţi avea cu tine tot arsenalul de care terapia astăzi dispune, nu-i poţi aduce mare folos. Nu din fugă să vezi bolnavul, să-i dai ce ai la îndemână, şi apoi ori îl mai vezi, ori nu, căci nu-l mai prinzi. Evident, că cu chipul acesta, nu-i poţi aduce mare serviciu, şi de aceia şi el nu prinde mare încredere şi, spirit necultivat, dar pozitiv cum e el, a luat o lingură, două de doctorii, nu s-a făcut bine (medicina nu e ceva «à la minute»), zvârle sticla de doctorii, trimite pe medic în gândul lui la toţi sfinţii, pe viitor îl ocoleşte, iar sfârşitul sfârşitului e că medicul se străduieşte, banii se cheltuiesc de către stăpânire şi pătura cea mai numeroasă, ţărănimea, rămâne necăutată“[8].

Atitudinea de respingere de către ţărani a prescripţiilor medicului, şi în general atitudinea ţăranilor faţă de acesta, apar şi în rapoartele medicilor primari de judeţ, cum este cel al judeţului Vâlcea pe anul 1887, când medicul insistă asupra izolării copiilor bolnavi de scarlatină: „Acest fapt l-am observat în comuna Fişcălia, unde locuitorii sunt moşneni şi prin aceasta se cred mai deştepţi, sciutori a toate şi liberi a face ce voiesc, aşa încât sfaturile mele de a-şi păzi copiii, de a-i ţine în casă cel puţin 10-15 zile dupe boală, erau primite cu ironie, ba chiar mulţi, plictisiţi de atâtea recomandaţiuni, mă tratau într-un mod puţin cuviincios. Primarul comunei, care căuta să aducă la îndeplinire măsurile de poliţie sanitară ce i-am impus, a fost crunt bătut în exerciţiul funcţiunei sale“[9]. Se pare că medicul nostru nu manifestă o mai mare înţelegere faţă de ţărani, pentru că-l găsim în exerciţiul funcţiunii făcând lucruri de neconceput pentru cineva care cunoaşte, fie şi sumar, lumea ţărănească: cu ocazia înmormântărilor unor persoane decedate în urma unor boli epidemice interzice pomenile! Care compromit soarta postumă a decedatului: „de câte ori nu am împrăştiat lumea de la asemenea pomeni, dar dupe ce plecam, nimic nu-i mai împedica de a se reîntoarce la prasnic“[10]. Cred că nimic nu şochează mai tare pe ţăran decât imposibilitatea de a-şi „rândui“ morţii. Bănuiesc că după asemenea „isprăvi“, medicul nostru a devenit un indizerabil în sate. Oricum, aceasta este atitudinea cea mai puţin recomandată pentru a câştiga pe ţăran de partea medicului şi a actului medical.

Încet dar sigur, şi mai ales după reforma sistemului sanitar rural de la 1904, atitudinile încep să se schimbe. De cele mai multe ori, rolul esenţial îl are medicul: „sunt nenumărate exemple care dovedesc că acolo unde un medic a stat mai mulţi ani şi s-a făcut cunoscut printre săteni ca «om al lui Dumnezeu», cum zic ei, adică om care-şi înţelege menirea în chip superior, numărul consultaţiilor medicale a crescut în mod surprinzător. (…) Lipsa de încredere se constată numai în acele regiuni unde doctorii au fost foarte rari, unde medicul a fost zărit prin sate numai la două-trei luni, şi atunci în fugă. Ar fi absurd să căutăm încredere în doctori în asemenea regiuni, încredere în ceva neexistent…“[11].

[8] G.P. Mironescu, *Asupra nesjunsurilor, stărei şi organizaţiunei serviciului sanitar de astăzi*, în „Buletinul Asociaţiunei generale a medicilor din ţară“, anul I, 1897, no. 4, p. 107-108.

[9] Dr. Grandea, *Raport general asupra serviciului sanitar din judeţul Vâlcea pe anul 1887, adresat direcţiunei generale a serviciului sanitar*, în MOf, 31 august 1888, p. 2881.

[10] *Ibidem*, p. 2883.

[11] N. Lapteş, *Medicina la ţară*, în „Viaţa Românească“, anul III, 1908, vol. XI, nr. 12, p. 406-407.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eficiența evidentă a actului medical câştigă țărănimea de partea medicului, şi este normal să fie aşa. De la reticență, se trece la o atitudine de cooperare totală: „Eminentul nostru profesor, d. Dr. Manicatide, ne povestea la cursuri cum, făcând parte dintr-o comisiune însărcinată cu combaterea unei epidemii îngrozitoare de anghină difterică – tratată pentru prima oară cu serum antidifteric – în unul din județele din nordul Moldovei, trebuia să scoată cu jandarmi din ascunzători pe copiii bolnavi, ca să-i injecteze. Au fost nevoiți să aplice această constrângere numai în primele 2-3 sate, căci în celelalte le ieşeau înseşi mamele înaintea porților cu copii bolnavi şi, în genunchi, se rugau să «înțăpe» şi pe copiii lor. Încrederea în leacul miraculos ajunsese în celelalte sate înaintea comisiunei“[12]. După 1904 avem tot mai multe mărturii despre medici care câştigă încrederea țăranului. Să nu ne lăsăm amăgiți de o anumită schimbare de ton a discursului medical despre eficiența serviciului sanitar rural de la începutul secolului XX; cercetarea noastră este în esență una calitativă şi a evalua cât de cât corect nivelul de încredere a țărănimii de acum un secol în actul medical este o utopie. Ne-am mulțumit, cum am mai spus, cu o analiză bazată pe discursul medical despre lumea rurală.

Cu toate acestea, există o evidentă frică a țăranului de spital, frică alimentată de credințe care mai de care mai bizare despre ceea ce s-ar petrece în aceste instituții: „bunăoară că la spital se fierb oasele rămase de la oameni şi se dau bolnavilor sub formă de *apă de oase*“[13]. Medicii încearcă să explice această atitudine a țăranului iar unii o găsesc normală, şi nu doar specifică ruralilor, ci tuturor bolnavilor[14]; alții cred că ea se datorează unui adevărat şoc cultural căruia țăranul nu-i face față: țăranul detestă „mirosul de spital“, mâncarea din spital, detestă şi latrina spitalului, „el care e deprins să meargă în poiană, în libertatea nețărmurită!“[15]. Cu alte cuvinte: detestă tot ceea ce ține de spital, cu excepția sănătății pe care o poate găsi acolo.

Între cele două personaje – medicul şi țăranul – şi între cele două societăți care alcătuiau România sfârşitului de secol XIX – urbană / modernă şi rurală / arhaică – distanța culturală pare de netrecut la un moment dat. În ciuda ideologiei naționale care, datorită numărului mai ales, acordă accente pozitive țărănimii ca şi corp social, stereotipurile negative vis-à-vis de țăran sunt numeroase şi extrem de vivace. Se pare că afirmația reciprocă este la fel de valabilă. Sunt două lumi care se resping reciproc. Cu toate că începând cu deceniul şapte al secolului XIX începe imensul proces de aculturație internă care tinde să uniformizeze / modernizeze după standardele celeilalte culturi – a elitei – întregul mod de viață țărănesc; din care ceea ce numeam *igienizarea lumii rurale* reprezintă doar o dimensiune şi doar un aspect.

2. Medicul de plasă

Medicul de plasă este primul şi cel mai important dintre personajele serviciului sanitar rural, care intră în legătură directă cu populația rurală şi care are între obligațiile sale practicarea medicinii preventive. Cu alte cuvinte, el trebuie să fie primul promotor al igienei în lumea rurală. În ce măsură îşi îndeplineşte acest rol şi în ce măsură este ascultat când o face, aceasta este o altă problemă.

Principiul pe care legea sanitară de la 1874 încearcă să-l impună şi care va rămâne valabil până la reorganizarea serviciului sanitar rural din 1904 este că țăranul trebuie

[12] *Ibidem*, p. 407.
[13] I. S., *Fuga de spital*, în „Călăuza sanitară şi igienică“, anul III, 1901, no. 7, p. 1.
[14] N. Lapteş, *op. cit.*, p. 407.
[15] I. S., *op. cit.*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îngrijit la domiciliu. În această ordine de idei, nu țăranul îl caută pe medic, ci invers: medicul, prin intermediul autorităților locale, are îndatorirea de a-l depista pe bolnav şi de a-l vindeca[16].

Dar care sunt atribuțiile medicului de plasă şi în ce mod ele pot fi îndeplinite? Sintetizând, precizăm că medicul de plasă este însărcinat, alături de reprezentanții administrației locale, cu aplicarea măsurilor de poliție sanitare, „vizitează, cel puțin de două ori pe lună, comunele din plasă cu toate cătunele lor“[17], acordă consultații bolnavilor atât la sediul plăşii, cât şi cu ocazia inspecțiilor în comune, participă la combaterea epidemiilor şi, în sfârşit, redactează o mulțime de statistici şi rapoarte medicale[18]. Deci, medicul de plasă are atribuții curative, de poliție sanitară dar şi administrative. Mult, mult prea mult spun medicii de plasă înşişi, care în acest mod, încearcă să justifice ineficiența sistemului în funcțiune. Să vedem, pe rând, în ce mod îşi poate îndeplini medicul de plasă multiplele atribuții.

Cel mai greu de realizat, spun la unison medicii, sunt interminabilele inspecții în comunele plăşii, plăşi cu până la patruzeci de comune: „Cu regret trebuie să spunem, că această activitate (inspecțiile medicilor de plasă, n.n.), legea de astăzi, o face sterilă şi parcă anume e întocmită, ca țărănimei să nu-i fie de nici un folos (…). Pe vară, când căldurile sunt mai năbuşitoare, când praful se ridică în nori, de nu mai poți vedea înaintea ochilor şi, în loc să respiri aerul curat de țară, îți îmbâcseşti bieții plămâni de colb; iarna, când crapă lemnele şi pietrele de frig, pe ploaie ori pe lapoviță şi vifor, medicul sentinelă fidelă, trebue să-şi facă cele două inspecțiuni. Legea zice. Dacă medicul ar umbla desculț şi încins cu un tei, misiunea lui ar fi un adevărat apostolat de pe vremuri antice“[19]. Iar în plăşile de munte, cu sate risipite, inspecțiile sunt şi mai greu de realizat, după cum mărturiseşte şi dr. N. Manolescu, directorul de mai târziu al Direcțiunii Generale a Serviciului Sanitar, după o experiență de nouă luni ca medic al unei plase din județul Buzău: „Răspândirea cătunelor şi familiilor de pe munți şi în văi depărtate face principala dificultate a serviciului medical în modul în care se impune, afară de alte multe cauze, care pot de multe ori să-l reducă chiar la o iluziune“[20].

În aceste condiții, serviciul medicului de plasă poate degenera într-o simplă activitate birocratică, de redactare a proceselor-verbale în condica inspecțiilor sanitare de la sediul fiecărei primării, lucru de care medicii sunt acuzați cu ocazia inspecțiilor sanitare: „Serviciul medicilor de plasă mai lasă mult de dorit, pe alocurea el a degenerat într-o simplă formalitate stearpă. Medicul se prezintă la primărie, întreabă pe primar dacă sunt bolnavi în comună, primarul în indiferența lui răspunde obişnuit că toți locuitorii sunt sănătoşi. Medicul scrie un prescript-verbal prin care se constată prezența sa în comună şi pleacă fără a vizita diferitele cătune, fără a interoga mai mulți săteni despre sănătatea locuitorilor“[21].

[16] Idem, *Medicul de plasă*, în „Călăuza sanitară şi igienică“, anul II, 1900, no. 19, p. 1.

[17] *Regulamentul serviciului sanitar de județe*, în „Buletinul Direcțiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul VI, 1894, no. 17, p. 285.

[18] Pentru numărul impresionant de atribuții ale medicului de plasă a se vedea *Regulamentul serviciului sanitar de județe*, în „Buletinul Direcțiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul VI, 1894, no. 17, p. 283-285, şi no. 18, p. 309-315.

[19] G.P. Mironescu, *op. cit.*, în „Buletinul Asociațiunei generale a medicilor din țară“, anul I, 1897, no. 4, p. 108.

[20] N. Manolescu, *Dificultățile serviciului medical aşa cum se impune în plaiul Buzău, şi sistemul în care eu îl cred mai folositor*, în „Jurnalul Societății ştiințelor medicale din Bucureşti“, anul I, 1879, no. 14, p. 216.

[21] I. Felix, *Raportul D-lui dr. ~, membrul consiliului sanitar superior, asupra inspecțiunei serviciului sanitar din circumscripția I a județelor Suceava, Dorohoi, Botoşani şi Iaşi, în anul 1886, către D. ministru de interne*, în MOf, 28 mai 1887, p. 964.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă mare problemă în executarea atribuţiilor medicilor de plasă, mereu invocată, constă în lipsa de cooperare a autorităţilor comunale aşa cum ne-o dovedeşte, de pildă, la 1893, o adresă a medicului primar al judeţului Romanaţi către prefect: „Zilnic primesc plângeri de la D-nii medici şi vaccinatori de plăşi, că de câte ori se prezintă prin comune găsesc mai întotdeauna primăria închisă şi că cheile se conservă de notar, afară de acesta la primărie nu se găseşte nici un vătăşel sau gardă pentru ca să se poată trimite dupe primar sau notar spre a veni la primărie şi de multe ori deşi este om de serviciu, dar (…) autorităţile comunale lipsesc din comună luând cheile primăriei la dânşii, astfel că domnii medici sau vaccinatori sunt siliţi a pleca singuri prin comună pentru a-şi îndeplini serviciul, care fără concursul administraţiei devine aproape inutil“[22].

Mult mai gravă însă se dovedeşte această lipsă de cooperare în cazul unor epidemii. Rapoartele medicale sunt înţesate de asemenea descrieri: „Când medicul vizitează comuna nu găseşte niciodată lista bolnavilor. Primarul nu ştie numele şi numărul lor; iar medicul, pentru a-şi putea face datoria, trebue să alerge din casă-n casă, să adune astfel informaţiuni inexacte de la locuitori şi să piardă timpul. Îndată ce medicul pleacă din comuna infectată, se ridică păzitorii caselor molipsite; în general bolnavilor nu li se mai distribue medicamente şi dezinfectante; şi totul intră iarăşi în linişte, pe care o întrerupe din când în când numai sunetul clopotelor ce anunţă noile victime ale epidemiei“[23].

În urma tuturor acestor neajunsuri, medicul de plasă nu-şi poate îndeplini misiunea principală care a justificat apariţia acestei instituţii: asistenţa medicală a populaţiei rurale. Fiind într-o permanentă mişcare în veşnicele inspecţii pe care i le impune legislaţia sanitară, medicul de plasă, mai ales în lipsa cooperării autorităţilor comunale, nu-i găseşte pe bolnavi, iar bolnavii nu-l pot găsi nici ei la rândul lor: „Astfel dacă medicul vizitează comuna prin administraţiune, în general nici bolnavii n-au cunoscut pe medic, nici medicul nu ştie unde sunt bolnavii“[24]. Soluţia pe care o propune dr. Manolescu încă de la 1879, şi care va reveni ca un leit-motiv la sfârşitul secolului XIX, este înfiinţarea de infirmerii rurale unde medicul să dea consultaţii la date şi ore dinainte stabilite, astfel încât bolnavul să caute medicul şi nu invers.

În încheiere, putem adăuga imaginea sintetică a condiţiei medicului de plasă dinainte de 1907, aşa cum o creionează doctorul Bordea: „Eşit din atmosfera prielnică a facultăţilor şi spitalelor bine organizate, tânărul medic, fără ca în majoritatea cazurilor să fi avut pregătirea cuvenită pentru vieaţa de medic rural, era trimes la o plasă cu 20 până la 25 de comuni, cu câte 40 de sate, ca să facă izolarea bolnavilor contagioşi, fără să aibă local de izolare; ca să dezinfecteze locuinţele contaminate fără aparate şi material de dezinfectare; ca să se ocupe de igiena satelor fără ca cuvântul lui să fie ascultat; ca să dea consultaţii bolnavilor, fără să aibă unde să-i examineze şi să distribuie medicamente săracilor fără a avea medicamente.

Silit să locuiască foarte des în case insalubre, medicul de plasă cutreera zile întregi satele, ca să vadă neagra mizerie, fără să o poată îndrepta, să intre în casa suferinzilor aproape dezarmat, să vadă contagioşii pentru a-i trece în tabele statistice şi să prescrie regim lactat acelor, care uneori nu-şi aveau asigurată nici mămăliga zilnică“[25]. În faţa acestei imagini multe lucruri nu cred că mai sunt de spus.

---

[22] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Olt, Fondul *Prefectura judeţului Romanaţi*, dosarul 7/1893, p. 15. Puţinul material arhivistic pe care-l folosim a fost depistat şi pus la dispoziţia noastră de domnul Nicolae Dumitrana.

[23] Dr. Blasian, *Raport general asupra serviciului sanitar din judeţul Râmnicu-Sărat pe anul 1887, adresat direcţiunei generale a serviciului sanitar*, în MOf, 25 august 1888, p. 2797.

[24] N. Manolescu, *op. cit.*, p. 217.

[25] I. Bordea, *Serviciul sanitar al României şi igiena publică între anii 1905-1922*, Bucureşti, Tip. „Cultura“, 1924, p. 49-50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lumea medicală, de la medicul de plasă până la membrii Consiliului Sanitar Superior, sunt conştienţi de ineficienţa serviciului sanitar rural, pe care exigentul dr. Fotino, îl taxează de „ficţiune“[26]. Mult sperata reformă a serviciului sanitar rural se va realiza însă mult mai târziu, la începutul secolului XX.

3. Medicul spitalului rural

Începând cu ultimele două decenii ale secolului XIX, în România apare o nouă instituţie care ar putea înrâuri pozitiv cultura igienică a ţăranilor: spitalul rural. Legea pentru înfiinţarea primelor spitale rurale apare în 1881, iar scopul lor ar fi: „Căutarea pelagrei şi a altor boale care bântuiesc populaţiunea rurală şi reclamă o îngrijire mai mare şi mai îndelungată“[27]. Pentru 1881 erau alocaţi bani de la buget pentru patru asemenea spitale. Acţiunea de înfiinţare a spitalelor rurale continuă în forţă în anii următori ajungându-se chiar la critici din partea unor membri ai Consiliului Sanitar Superior către Direcţia Sanitară a ministerului de interne că „a concentrat toată activitatea în conducerea spitalelor rurale, s-a transformat într-o administraţiune a spitalelor statului“[28], neglijând mai ales medicina preventivă. În 1892 se ajunsese ca fiecare judeţ al României să aibă un spital rural, iar în 1906 se hotărăşte prin lege înfiinţarea a încă unui spital rural în fiecare judeţ[29].

Apar astfel medicii spitalelor rurale – „medici ai ţăranului“, cum îi numea dr. I. Felix – care alături de medicii de plasă sunt în cel mai nemijlocit contact cu lumea rurală şi ar putea contribui la igienizarea ei. În ce mod însă? În primul rând, prin sfaturi igienice pe care medicul spitalului rural trebuie să le împartă cu dărnicie cu ocazia consultaţiilor gratuite aşa cum îi îndemna la 1892 doctorul Iacob Felix printr-o circulară: „Majoritatea domnilor medici ai spitalelor rurale consideră medicina curativă ca singura lor atribuţie; medicina preventivă, povăţuirea bolnavilor asupra preîntâmpinării boalelor este cu totul lăsată la o parte, şi tocmai în această privinţă domnia-voastră, medic al ţeranului, aveţi un rol important de împlinit (…). Nimeni ca domnia-voastră n-are ocasiunea a înrâuri asupra igienei ţeranului, a exercita o influenţă salutarie asupra traiului populaţiei rurale, a o povăţui despre causele unor boale care se pot lesne înlătura (…) spitalul rural nu este numai un local pentru căutarea bolnavilor, spitalul rural este chemat a deveni o instituţiune de cultură, o şcoală unde ţeranul va primi o mulţime de poveţi folositoare, care cu încetul vor modifica traiul lui, vor preschimba starea lui fisică şi morală“[30]. Aceasta este imaginea ideală a spitalului rural şi a rolului acestuia în societate românească.

---

[26] Dr. Fotino, *Raportul D-lui dr. ~, membrul consiliului sanitar superior, asupra inspecţiunei serviciului sanitar din judeţele Buzău, Ilfov şi oraşul Bucureşti, în anul 1886, către D. ministru de interne*, în MOf, 4 iunie 1887, p. 1137.

[27] *Lege pentru înfiinţarea de spitaluri rurale din 26 iunie 1881*, în C. Hamangiu, „Codul General al României (codurile, legile şi regulamentele uzuale în vigoare). 1865-1907“, ed. II, vol. II, Ed. Librăriei Leon Alcalay, 1907, p. 551.

[28] I. Felix, *Raportul d-lui doctor ~ , membrul consiliului sanitar superior, asupra inspecţiunei sanitare, făcute de d-nia sa, în anul 1891, în judeţele Argeş, Dâmboviţa, Prahova şi Vlaşca*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul IV, 1892, no. 2-3, p. 19.

[29] *Lege pentru zidirea a 32 spitale rurale din 24 mai 1906*, în C. Hamangiu, *op. cit.* , vol. III, p. 3998.

[30] *Ordinul circular no. 20.107 din 19 octombrie 1892, către d-nii medici ai spitalelor rurale din ţară, asupra rolului ce trebuie să aibă în răspândirea medicinei preventive în comunele rurale*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul IV, 1892, no. 21, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În al doilea rând, spitalul rural, pentru cei internaţi, ar trebui să contribuie la însuşirea unor habitudini de igienă corporală şi a excreţiilor. Dar în cele din urmă: „scopul spitalelor rurale, prin consultaţia gratuită, cred că este de a face pe poporaţia rurală să iubească de a căuta sănătatea cu medici şi medicamente, iar nu cu babe şi adeseori cu nimica (descântece) sau cu otrăvuri. (…) Nu pot însă să termin acest raport fără a spune că spitalele rurale sunt cel mai mare bun ce s-a putut da ţăranului, ce-i servesc şi pentru cultură“[31].

Nu ştim în ce măsură medicii spitalelor rurale îşi iau în serios atribuţiile de medicină preventivă. Putem însă schiţa imaginea acestor spitale rurale, la sfârşitul secolului XIX şi în primul deceniu al secolului XX.

Primele spitale rurale sunt înfiinţate în mănăstiri, în buna tradiţie a bolniţelor mănăstireşti. Există însă, în aceste cazuri, inconvenientul că spaţiile atribuite nu corespund funcţiei ce le-a fost destinată. De pildă, doctorul Bianu ne descrie la 1888 spitalul rural Horezu unde activa ca medic: „edificiul spitalului este cu două rânduri, sau cum am zice mai bine cu un etaj. În rândul de jos se află saloanele bărbaţilor cu cancelaria, iar în cel de sus saloanele femeilor cu locuinţa medicului şi a subchirurgului. Saloanele bolnavilor privesc toate către faţada clădirei, iar în partea opusă se află un coridor destul de larg, însă cam întunecos; în aceste coridoare corespund intrările latrinelor“[32] al căror miros „infectează“ coridorul. Cea mai mare problemă a acestui spital o constituie băile „căci ele nu există. Nu putem numi *băi* o odăiţă mică, în care nu încape o putină şi un pat. Ei bine, spitalul nostru n-are decât o mică cameră întunecoasă, podită cu scânduri, fără sobă şi numai cu o putină de lemn, şi aceasta pentru serviciul unui spital de 56 paturi. (…) Când suntem peste măsură forţaţi a prescrie câte o baie, trebue să aducem putina în cancelarie, aşternând rogojini pe jos ca să nu se ude podelele şi dupe aceea s-o transportăm iarăşi la locul ei. (…) Ce ne facem cu starea de murdărie în care se găseşte bolnavul la intrarea lui în spital? Sciut este că românul de la naştere şi până la moarte numai de pielea lui nu se îngrijeşte; dacă mai are norocul să fie militar în armata permanentă, atunci vrând-nevrând trebue să-şi mai curepe soiosul său corp. În spital intră omul într-o stare vrednică de plâns. (…) Nu vorbesc numai de părţile corpului care sunt mai expuse şi în contact cu obiectele exterioare, cum sunt: faţa, mâinile şi picioarele, ci mai ales de regiunele în care producţiunele de secreţiune sunt mai abundente, cum sunt subsuorile, stinghele, perineul şi organele genitale. Aceste regiuni sunt de o necurăţenie şi de o infecţiune înspăimântătoare“[33]. Problema băilor în primele spitale rurale pare de nesoluţionat, căci de exemplu şi un alt spital – cel de la Strehaia, care începe să funcţioneze la 1883, construit de data aceasta în „sistem pavilionar“, şi apreciat de dr. Mălădărescu ca „bine întreţinut, are un material suficient de rufărie şi nutrimentul bolnavilor este îndestulător şi de bună calitate“[34], este lipsit şi el de băi „sistematice“, astfel încât „actual foarte cu greu se poate da chiar o baie de putină“[35].

La începutul secolului XX, când construcţia de spitale rurale continuă asiduu, se iau în calcul neajunsurile arătate mai sus, dovadă că sistemul se adaptează din mers, şi

[31] Dr. Cerchez, *Spitalul rural Floreşti (distr. Tutova). Raport medico-chirurgical pe anul 1884*, în „Analele medicale române“, anul VI, 1886, no. 10, p. 391.

[32] V. Bianu, *Spitalul rural Horezu. Raport ştiinţific pe anul 1888*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul I, 1889, no. 17, p. 276.

[33] *Ibidem*, p. 278.

[34] N. Mălădărescu, *Raportul d-lui dr. ~, membrul consiliului sanitar superior, asupra rezultatului inspecţiunii sanitare făcute de d-nia sa, în anul 1891, în judeţele Dolj, Gorj, Mehedinţi şi Vâlcea*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul IV, 1892, no. 13, p. 203.

[35] *Ibidem*, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiecare spital este înzestrat cu baie, care poate fi descrisă astfel: „baia spitalelor rurale cuprinde o singură cameră de 4/6 m cu pereții uleiați, pardoseala țimentată și cu gură de canal. Instalația cuprinde un cazan vertical putând încălzi deodată apa necesară la 2-3 căzi ce sunt de zinc sau fontă, în care se varsă prin robinetele de pe tuburile fixate în zid deasupra căzilor; un al doilea circuit aduce apa rece direct din rezervorul de fier, de 3 m.c., așezat sub tavan pe grinzi de fier. Dușa unică iese direct din cazan. Nu se pot face mai mult de 2 băi de cadă pe oră, de aceea când acest fel de bae nu este anume indicat de medic, se fac numai băi prin aspersiune pentru curățenie, bolnavilor în putere, personalului și în unele spitale la elevii școalelor apropiate și bolnavilor veniți la consultațiuni“[36]. E o diferență enormă față de situațiile descrise mai sus.

Spitalele ce se vor construi în urma legii de la 1906, așa numitele *Spitale rurale jubiliare „Regele Carol I“*, au fost proiectate în două tipuri, denumite generic tipul mic și tipul mare. Ambele tipuri însă dispun de băi proprii, cu două căzi, iar alături de aceasta s-au construit mai apoi așa numitele „băi populare“ constituite dintr-un „apartament format dintr-o sală mare de 4/5,5 m cu 5 cabine de dușe și o cameră mai mică cu 2 căzi de fontă; cazanul este așezat într-o mică cameră alăturată cu intrare separată“[37].

Vedem, deci, că spre deosebire de spitalele construite în ultimele două decenii ale secolului XIX, spitalele rurale construite după 1900 se prezintă în condiții și cu instalații moderne. Ele ar fi trebuit să-și îndeplinească rolul de focar cultural pentru populația rurală dacă medicii ar fi practicat medicina preventivă, așa cum dorea la 1892 doctorul I. Felix. Este aproape imposibil de spus, dacă a fost așa sau nu, din simplul motiv că rapoartele medicilor spitalelor rurale nu menționează acest aspect. Unii chiar dau de înțeles că activitatea unui singur medic pentru un spital rural este împovărătoare, datorită afluenței mare de bolnavi. Astfel, la 1884, în spitalul rural Floreşti (distr. Tutova) vin la consultații țărani din șase județe și într-un an aici se dau 5.612 consultații gratuite. Iar în unele zile: „sunt peste 100 bolnavi de consultat, dupe cum ni s-a întâmplat de mai multe ori anul acesta. Un singur medic să caute 50 bolnavi în spital, unde sunt operații și observații de făcut și apoi să consulte încă o sută în aceiași zi ni se pare că nu poate să facă totul complect, dar poate să fie conştiincios“[38]. Din rapoartele medicilor spitalelor rurale reiese într-adevăr o mare afluență de țărani la consultații gratuite[39], ceea ce nu poate semnifica decât încrederea pe care țăranul o are în aceste instituții și în medicii lor. Spitalele rurale dovedesc pentru prima dată că acolo unde există asistență sanitară reală și gratuită, neîncrederea țăranului poate fi ușor depășită. Evoluțiile viitoare ale sistemului sanitar rural vor dovedi din plin că pretinsa „barbarie“ a țăranului este doar unul dintre stereotipurile elitei față de această lume rurală atât de diferită…

4. Reforma sistemului sanitar rural din 1904

La 1904, după decenii de critici a modului în care funcționa sistemul sanitar rural, când în fruntea Ministerului de interne ajunge Vasile Lascăr: „bărbat luminat și inspirat

[36] D. Drăgoşescu, *Spitalele rurale. Studiu de igienă aplicată*, în „Buletinul Direcțiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XXII, 1910, no. 15, p. 433.

[37] *Ibidem*, în „Buletinul Direcțiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XXII, 1910, no. 19, p. 562.

[38] Dr. Cerchez, *op. cit.*, p. 390.

[39] De exemplu, la spitalul rural Horez sunt tratați la 1888 un număr de 7.193 bolnavi (internați și la consultații). După V. Bianu, *op. cit.*, p. 280. Iar în același spital, la 1886, primesc ajutor medical un număr de 5.898 persoane. După I.V. Ștefănescu, *op. cit.*, în „Analele medicale române“, anul VI, 1887, no. 9, p. 360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de iubire pentru patrie şi pentru ţăranul român“[40] spune V. Babeş care nu obişnuieşte să facă astfel de aprecieri, se produce o schimbare: medicii o numesc reformă.

Această reformă se realizează oarecum pe uşa din dos, pentru că de fapt nu are la bază o nouă lege sanitară cum ar fi fost normal, ci este introdusă prin *Legea pentru organizarea comunelor rurale* şi prin *Regulamentul pentru serviciul sanitar rural*. Îl vom discuta mai ales pe acesta din urmă, pentru simplul motiv că regulamentul preia şi dezvoltă toate prevederile de natură sanitară din lege. Marea noutate cu care vine noua lege şi care în cele din urmă va schimba faţa serviciului sanitar rural, pentru că legea de la 1910 merge în aceeaşi direcţie şi în acelaşi spirit, este apariţia cercurilor – asociaţia mai multor comune care au un venit anual mai mare de 8.000 lei[41] – care au obligaţia de a întreţine „cel puţin“ o moaşă, un agent sanitar şi o infirmerie[42]. Singura instituţie cu adevărat nouă este infirmeria rurală, pe care medicii o cereau de decenii. Infirmeria rurală devine echivalentul pavilionului de izolare din spitale, pentru că „va servi la combaterea boalelor contagioase acute şi la ajutorul bolnavilor de aceste boale, ce se vor izola în ea, după avizul medicului de plasă. În lipsa acestor cazuri infirmeria se va îngriji, dezinfectată şi închisă“[43]. Numărul mare al cercurilor comunale va duce la înfiinţarea, cel puţin teoretic, al unui număr impresionant de infirmerii rurale[44]. De exemplu, judeţul Mehedinţi se împarte în 62 de cercuri comunale şi în 1904 se vor înfiinţa 60 de infirmerii[45], dar să nu ne bucurăm prea devreme: dintre ele vor funcţiona doar 33, unora „nici nu li s-a despachetat zestrea, ci se păstrează şi acum în casa închiriată nedespachetată. Cauza nefuncţionării acestor infirmerii este lipsa de medici, lipsa de agenţi sanitari cu cunoştinţe suficiente şi lipsa de fonduri“[46]. Anul următor însă, în judeţul Muscel de pildă, serviciul sanitar pare a funcţiona altfel: din cele 20 de infirmerii au funcţionat 19[47] şi, spune medicul primar al judeţului, „locuitorii s-au convins de binefacerile lor“[48].

Dar, ceea ce este grav, numărul medicilor rămâne acelaşi, în aceleaşi circumscripţii sanitare imense şi ca suprafaţă, şi ca număr de locuitori. Spre exemplificare, la 1905 în judeţul Muscel există trei circumscripţii sanitare: circumscripţia I cu 24 comune şi 53 cătune, cea mai depărtată comună de sediul circumscripţiei (unde locuieşte şi medicul de circumscripţie) se află la 43 kilometri; circumscripţia II cu 28 de comune şi 73 cătune, cea mai depărtată comună de sediul circumscripţiei – 42 kilometri şi, în sfârşit, circumscripţia III cu 29 comune şi 79 cătune, cea mai depărtată comună de sediul circumscripţiei – 38 kilometri. Toate aceste circumscripţii au fiecare o populaţie de peste 35.000 locuitori[49].

---

[40] V. Babeş, *Vasile Lascăr şi măsurile sanitare din comunele rurale*, în „Opere alese“, vol. III, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1982, p. 176.

[41] *Lege pentru organizarea comunelor rurale*, în C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. III, art. 175, p. 2978.

[42] *Ibidem*, art. 178 şi 180, p. 2979.

[43] *Regulament pentru serviciul sanitar rural*, în C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. III, art. 21 şi 22, p. 3120.

[44] La nivelul întregii ţări numărul infirmeriilor rurale trebuia să fie conform legii de 1.245. După dr. Blasian, *Păreri asupra recentei organizaţiuni a serviciului sanitar rural*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XVII, 1905, no. 5, p. 108.

[45] Dr. Morariu, *Raport general asupra serviciului sanitar şi al sănătăţii publice în judeţul Mehedinţi în cursul anului 1904*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XVII, 1905, no. 20, p. 398.

[46] *Ibidem*, p. 399.

[47] Dr. Rigani, *Mersul serviciului sanitar al judeţului Muscel în 1905*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XIX, 1907, no. 6, p. 156.

[48] *Ibidem*, p. 158.

[49] *Ibidem*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XIX, 1907, no. 4, p. 105-106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În schimb, am văzut, se înmulţeşte considerabil personalul medical inferior: agenţii sanitari care poate deveni al doilea personaj al serviciului sanitar rural susceptibil să-şi aducă o contribuţie importantă la igienizarea lumii rurale.

5. Agentul sanitar

Agentul sanitar este esenţialmente o creaţie a secolului XX, dar există un antecesor: subchirurgul, care putea funcţiona şi ca subchirurg vaccinator sau agent sanitar conform regulamentului de la 1894. Subchirurgii erau selecţionaţi doar dintre tinerii cu cel puţin patru clase primare şi care-şi satisfăcuseră serviciul militar. Instruirea lor dura un an şi se făcea pe lângă spitalele civile şi militare[50]. În general sunt bine apreciaţi de medici, mai ales prin contrast cu agenţii sanitari creaţi în preajma reformei din 1904.

Pentru a satisface nevoia mare de personal sanitar inferior, cerut de legea din 1904, se deschid şcoli speciale pentru agenţii sanitari, la început pe lângă Institutul de Bacteriologie cu o durată de doar trei luni, care mai târziu creşte la şase luni şi apoi la un an (1905-1906; 1906-1907)[51]. În total, aceste cursuri până la 1907 dau un număr de 477 agenţi sanitari. În 1909 se deschid şcoli de agenţi sanitari la Craiova şi Galaţi, iar din 1914 şi la Iaşi care vor funcţiona până la izbucnirea războiului[52].

Pentru a ne da seama de rolul pe care l-ar putea juca agenţii sanitari în igienizarea lumii rurale, trebuie să vedem în ce constă pregătirea lor profesională. Din fericire, dispunem de programa analitică a cursurilor pentru agenţi sanitari, cele de trei luni bănuim, alcătuită de dr. V. Babeş. Timp de două luni, se dau agenţilor sanitari o sută de lecţii teoretice (fiecare de o jumătate de oră) organizate astfel: noţiuni de anatomie şi de fiziologie umană (10 lecţii), noţiuni de igienă: alimentară (8 lecţii), corporală (6 lecţii), a locuinţei (8 lecţii) şi a satului (4 lecţii); noţiuni elementare de patologie (6 lecţii) şi de mică chirurgie şi îngrijirea bolnavului (12 lecţii). Se continuă cu primele ajutoare în urma accidentelor (4 lecţii); noţiuni despre boli, din care: primul ajutor în „boalele cele mai comune şi recunoaşterea lor“ (4 lecţii); cunoaşterea şi primul ajutor în bolile epidemice (20 lecţii) şi opt lecţii despre bolile specifice ţăranului. Ultima parte a pregătirii teoretice cuprinde noţiuni despre primul ajutor în caz de otrăvire (8 lecţii) şi despre rolul agenţilor sanitari (2 lecţii)[53]. Dacă ar fi să facem o clasificare a conţinutului teoretic al pregătirii agenţilor sanitari, pe primul loc s-ar afla noţiunile despre boli: 38%, iar într-un al doilea pluton, aproape la egalitate: noţiuni de igienă – 26% şi noţiuni de mică chirurgie şi primul ajutor în caz de accidente – 24%. Pentru cursul de un an, întâlnim aceleaşi categorii de noţiuni, repartizate aproximativ la fel. În sfârşit, acum se acordă o mai mare importanţă practicii la spital, elevii fiind obligaţi chiar la „asistare la deschiderea cadavrelor“[54]. Pregătirea profesională a agenţilor sanitari se face şi prin conferinţe periodice realizate de medicul primar al judeţului, după cum mărturisesc şi rapoartele sanitare[55].

[50] I. Bordea, *op. cit.*, p. 289.
[51] *Ibidem*, p. 290.
[52] *Ibidem*, p. 291.
[53] *Programul analitic al cursului de agenţi sanitari*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XVI, 1904, no. 21, p. 414-416.
[54] *Program analitic al cursului pentru agenţi sanitari şi subchirurgi*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XVIII, 1906, no. 2, p. 33-35.
[55] Dr. Rigani, *op. cit.*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XIX, 1907, no. 4, p. 107; Dr. Morariu, *op. cit.*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XVII, 1905, no. 20, p. 397.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar să vedem care sunt de fapt principalele atribuţii ale agentului sanitar conform legislaţiei: în primul rând depistarea bolilor epidemice şi izolarea bolnavilor la infirmerie, şi ceea ce ne interesează mai mult: „consilierea igienică a locuitorilor şi constatarea dacă locuitorii se nutresc cu alimente bune, dacă nu consumă porumb stricat, dacă locuinţele, curţile, puţurile sunt curate, dacă gunoaiele se ridică, dacă apele murdare nu stagnează în sat. Inconvenientele vor fi arătate primarului şi medicului de circumscripţie“[56].

Despre noii agenţi sanitari şi despre modul cum îşi îndeplinesc îndatoririle, părerile medicilor sunt împărţite la extrem: unii îi consideră foarte utili, indispensabili, mai ales în depistarea şi combaterea bolilor epidemice[57]; alţii sunt total împotriva lor, mai ales pe motivul că sunt slab pregătiţi, practica la spital fiind insuficientă. Dar dacă agenţii sanitari pregătiţi în „şcoala modernă de la Bucureşti“[58] sunt de acceptat totuşi, se pare că a existat o a treia categorie de agenţi – fără nici un fel de pregătire – aşa numiţii agenţi sanitari de clasa a II-a şi a III-a, despre care unii medicii care răspund la un soi de sondaj asupra personalului sanitar inferior, realizat de dr. Cazacu, îşi aduc aminte cu tristeţe: „Nu voi uita niciodată zilele de tristă memorie, când am avut prilejul să văd trimişi, ca agenţi sanitari, foşti ucenici de croitori, foşti cizmari sau brutari, ajutori de notari, chelneri, telefonişti, care într-o bună dimineaţă au fost improvizaţi – agenţi sanitari“[59]. Interesant este că atât detractorii, cât şi susţinătorii agenţilor sanitari au pretenţia de a vorbi în nume colectiv. Din rapoartele medicilor primari de judeţ pe anul 1905, dr. V. Babeş concluziona că „în toate judeţele, aceşti agenţi sanitari s-au dovedit ca fiind de cea mai mare utilitate: numai în câteva judeţe medicii se plâng de unii din ei, dar aceste plângeri privesc numai faptul că la început unii n-au fost obişnuiţi cu noua lor funcţiune“[60]. Deci sunt utili, necesari şi chiar indispensabili. Partea adversă, tot purtătoarea de cuvânt a „medicilor rurali“ în rândul cărora realizează un sondaj, susţine că: „asupra agenţilor sanitari subchirurgi, pregătiţi după concepţia regretatului profesor Felix, din 125 medici se pronunţă 100 (25 se abţin); din aceşti 100 – 79 îi apreciază în mod favorabil şi 21 în mod nefavorabil.

Asupra agenţilor pregătiţi în şcoala modernă de la Bucureşti, din 125 medici se pronunţă 116, din care 95 în mod nefavorabil şi 11 favorabil“[61]. Concluzia ar fi că marea majoritate a medicilor sunt nemulţumiţi de noii agenţi sanitari.

Realitatea de pe teren trebuia să fi fost multiformă, dar e dincolo de orice îndoială că înmulţirea infirmeriilor rurale şi a agenţilor sanitari a dus un plus de eficienţă serviciului sanitar rural. O dovadă clară în acest sens este că atunci când, la 1908, se pun în practică în mai multe judeţe principiile viitoarei legi sanitare, cele două instituţii despre care vorbeam nu sunt abandonate.

Să luăm spre exemplificare judeţul Vaslui care până în 1904 avea un personal medical compus din un medic primar, trei medici de plasă – 4 din 1906 –, trei subchirurgi şi câteva moaşe. Reforma din 1904 va duce la înfiinţarea a 21 de infirmerii

[56] *Regulament pentru serviciul sanitar rural*, în C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. III, art. 23, p. 3121.

[57] Vezi V. Babeş, *Raport asupra instrucţiunii şi formării agenţilor sanitari*, în „Opere alese“, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 228-239, sau Dr. Rigani, *op. cit.*, în „Buletinul Direcţiunei Generale a Serviciului Sanitar“, anul XIX, 1907, no. 4, p. 107.

[58] P. Cazacu, *Pregătirea personalului sanitar inferior*, în „Viaţa Românească“, anul III, 1908, vol. IX, no. 6, p. 435.

[59] *Ibidem*, p. 437.

[60] V. Babeş, *Vasile Lascăr şi măsurile sanitare din comunele rurale*, în „Opere alese“, vol. III, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1982, p. 181.

[61] P. Cazacu, *Pregătirea personalului sanitar inferior*, în „Viaţa Românească“, anul III, 1908, vol. IX, no. 6, p. 435.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din care „după un an şi ceva au mai rămas 10 şi, din aceste 10, una singură, cea de la Codăeşti a avut o bună organizaţie şi a dat rezultate admirabile“[62]. Totul se schimbă la 1908, spune medicul primar, când judeţul se împarte în 12 circumscripţii medicale, 27 „cercuri de agenţi“ şi 24 „cercuri de moaşe“, ceea ce corespunde unui număr identic de medici, agenţi sanitari şi moaşe. Până în 1909 tuturor medicilor li se construieşte de către Direcţie o locuinţă „bună şi încăpătoare“[63], iar în localităţile reşedinţă de circumscripţie, fiecărui medic i se construieşte un dispensar „cu următoarele încăperi. Două saloane bune pentru bolnavi, încăpând în fiecare salon 7 paturi, paturi bune de fer emailat şi înzestrate cu cele necesare. Sală de consultaţiuni înzestrată cu toate instrumentele, aparatele şi mobilierul necesar (…) Cameră de aşteptare pentru bolnavi. Sală de bae, bucătărie, cameră de depozit, cameră pentru agent sanitar şi alte atenanse [anexe]“[64]. Pare visul medicului rural! Rezultatele sunt pe măsura efortului: în 1909, medicii vor distribui medicamente gratuite unui număr de bolnavi de trei ori mai mare decât media anilor 1900-1907[65].

Modul acesta de organizare a serviciului sanitar rural aplicat, începând cu 1908 doar în opt judeţe, se va generaliza treptat după 1910, ceea ce este în mod evident un progres imens. Fără îndoială, progresele serviciului sanitar rural, din primul deceniu al secolului XX, depăşesc cu mult tot ceea ce se realizase pe acest tărâm în ultimele trei decenii ale secolului XIX. Deceniul acesta pare punctul de ruptură în modernizarea serviciului sanitar.

Iată că, spre sfârşitul secolului XIX şi în primul deceniu al secolului XX, avem o întreagă pleiadă de personaje care prin contact direct cu ţărănimea pot şi au obligaţia de a-i transmite învăţăminte igienice: medicul de plasă, medicul spitalului rural şi agentul sanitar. Cum arătam şi mai sus, este greu de spus în ce măsură aceste personaje îşi iau în serios atribuţiile de medicină preventivă. Aprecierea progreselor realizate în modernizarea lumii rurale din punct de vedere igienic, prin intermediul serviciului sanitar rural, într-un interval de patru decenii, este totuşi realizabilă fie şi numai dacă ne gândim că la începutul intervalului în discuţie serviciul sanitar rural era inexistent, pentru ca la 1910 să fie deja organizat prin noua, şi se pare excelenta, lege sanitară. Dacă progresele serviciului sanitar rural par evidente, mai greu este de dovedit contribuţia acestuia la modernizarea lumii ţărăneşti.

THE MODERNIZATION OF THE ROMANIAN RURAL WORLD. HYGIENIC AND SANITARY DIMENSION
(Summary)

During the second half of the XIXth century the great process of internal acculturation that tries to transform rural society upon a pattern offered by the elite of the modern national state has begun. Generally this process is called modernization. We dealt in this research only by the hygienic and sanitary dimension of this ample process of modernization and in this case by the contribution of the organization of the rural sanitary service. In other words, we tried to catch what way and if the organization of the rural sanitary service contributes to what we called hygienization and medicalization of the peasant world. As the evaluation of the hygienic

[62] I. Bordea, *Raport asupra serviciului sanitar al judeţului Vaslui în anul 1909*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec&C-ie, 1910, p. 36-37.
[63] *Ibidem*, p. 37.
[64] *Ibidem*, p. 38.
[65] *Ibidem*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modernization of rural society is a Utopian approach due to the lack of the research in the epoch, we stopped at a qualitative analysis, by leaving the doctors themselves to appreciate the progresses of modernization.

The apparition of the first modern sanitary law in 1874 gives birth to one of the most important characters of the rural sanitary service – the district doctor – who, together with curative medicine has among its attributions also the propagation of the preventive medicine. The district doctor by law has the obligation to make endless sanitary inspections in the district he administers from sanitary point of view and so having contact with the peasant.

In 1881 appears a new institution and new character – doctor of the rural hospital – that in their turn must bring their contribution to rural world hygienization. The great number of patients (seen for free) proves that rural hospitals have played a key role in closeness between peasant and modern medicine.

At the end of the XIXth century but especially after the sanitary service reform in 1904 sanitary agent and rural infirmary have appeared.

If the progresses of the rural sanitary service are obvious, much harder to appreciate are the progresses of hygienic and sanitary modernization in rural areas. If we believe doctors it seems that important progresses appear only after 1904.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI–ŞTEFAN CEAUŞU

INSTITUIREA DREPTULUI DE VOT UNIVERSAL ÎN BUCOVINA ÎN PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI XX. IMPLICAȚII POLITICE ŞI NAȚIONALE

Începând cu anul 1861, în Monarhia de Habsburg s-a instituit definitiv, atât la nivel central, cât şi la cel provincial, implicit şi în Bucovina, un sistem parlamentar uniform, ce avea la bază principiul reprezentării intereselor diferitelor clase sociale în Consiliul Imperial din Viena şi în dietele provinciale, pe baze cenzitare, prin intermediul mai multor colegii electorale[1]. Dinamica schimbărilor produse în cadrul societății, în a doua jumătate a secolului XIX, în urma unei dezvoltări accentuate economico-sociale, precum şi evoluția vieții politice, în ansamblul său, au făcut ca factorii politici din Austro-Ungaria, mai ales din partea austriacă a monarhiei, aşa numita Cisleithanie, în cadrul căreia intra şi Bucovina, să caute mereu modalități noi de lărgire a bazei electorale, menite să cuprindă categorii sociale cât mai largi.

Lărgirea bazei electorale a fost un proces gradual, ce ține de democratizarea treptată a vieții politice din monarhie şi care s-a derulat, în mai multe faze, până la introducerea dreptului de vot universal, în primul deceniu al secolului XX. Tendința de includere, treptată, a maselor în procesul electoral, a dus mai întâi, în deceniul opt al secolului XIX, la scăderea censului de la 10 la 5 guldeni. Apoi, în anul 1896, guvernul condus de contele Badeni a reuşit să treacă prin Parlament o nouă lege electorală. Prin aceasta se introducea la alegerile pentru Parlamentul central vienez, pe lângă cele patru colegii electorale existente, anume cel al marii proprietăți funciare, al oraşelor, al Camerei de Comerț şi al comunelor rurale, unul nou, cel al *clasei votului universal* (*allgemeinen Wählerklasse*), ce avea repartizate 72 de mandate de deputat, din totalul de 425 de mandate ce reveneau Camerei Deputaților. În acest colegiu, aveau drept de vot toți cetățenii de sex masculin din provinciile ereditare austriece, cu vârsta de peste 24 de ani, ce se bucurau de deplinătatea drepturilor politice şi civile. Această modificare a dreptului de vot a permis unor noi categorii sociale, precum intelectualii şi muncitorii, dar şi reprezentanților partidelor de stânga, precum social-democrații, să pătrundă în număr important în Camera Deputaților a Consiliului Imperial din Viena[2]. Într-o anumită formă, această reglementare legislativă a reprezentat treapta intermediară, ce a

[1] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Der Landtag der Bukowina*, în Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII/2: *Verfassung und Parlamentarismus. Die Regionalen Repräsentativkörperschaften*, Wien, 2000, p. 2175 şi urm.

[2] Wilhelm Brauneder, *Die Entstehung des Parlamentarismus 1861/1867 und seine Weiterentwicklung*, în Herbert Schambeck (ed.), *Österreichs Parlamentarismus. Werden und System*, Dunker & Humblot, Berlin, 1986, p. 116-117.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 205–213

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

premers momentul introducerii votului universal în provinciile austriece ale Monarhiei de Habsburg.

Pentru ducatul Bucovinei, noua reglementare electorală a dus la creşterea numărului de deputaţi trimişi de această provincie la Viena, de la 9 la 11. La alegerilor din anul 1897 pentru Parlamentul central, cei doi deputaţi ai *clasei votului universal* urmau a fi aleşi de un total de 149.433 de alegători masculini cu drept de vot, dintr-o populaţie civilă de peste 643.000 de locuitori şi care reprezentau 23,24% din totalul populaţiei. Din aceştia au votat doar 16.874 alegători, reprezentând un procent de numai 11,3% din numărul celor îndreptăţiţi la vot în acest colegiu electoral. Cei doi deputaţi aleşi au fost doi intelectuali, respectiv juristul şi publicistul român George Popovici şi judecătorul ucrainean Isidor Winicki. Aceştia erau reprezentanţii grupării politice a „tinerilor" din Partidul Naţional Român, respectiv din Partidul Naţional Ucrainean[3], care prin mesajul naţional al discursului politic au reuşit să capteze atenţia electoratului din acest colegiu.

În primii ani ai secolului XX, dorinţa reprezentării corespunzătoare a partidelor de masă în Parlamentul din Viena şi anumite evoluţii interne din Austro-Ungaria, precum criza politică ungară, din anii 1903-1905, sau externe, dintre care cea mai importantă a fost revoluţia eşuată din Rusia din 1905, ce a avut ca rezultat crearea unei reprezentanţe a „poporului" în Duma rusească, au influenţat profund viaţa politică a monarhiei, provocând o puternică dezbatere politică pe tema reformării sistemului electoral, prin introducerea dreptului de vot universal. Pe lângă cercurile guvernamentale, însăşi Curtea din Viena era interesată de această chestiune, nutrind speranţa că o dată cu creşterea reprezentării în camerele legislative provinciale şi în Parlamentul central a partidelor de masă, confesionale şi socialiste, se va obţine şi o diminuare a acutelor conflicte naţionale ce dominau scena politică a monarhiei, prin reducerea ponderii partidelor burgheze sau conservatoare, naţionaliste[4].

În acest context, guvernul condus de baronul Paul Gautsch şi-a anunţat intenţia de a modifica legea electorală existentă, în şedinţa din 28 noiembrie 1905 a Consiliului Imperial din Viena. Apoi, la începutul lunii februarie 1906, a prezentat forumului legislativ central proiectul noii legi electorale pentru alegerea deputaţilor în Parlamentul imperial. Proiectul prevedea introducerea dreptului de vot universal pentru cetăţenii de sex masculin, după modelul statelor vest-europene „cele mai cultivate", chestiune resimţită drept o necesitate stringentă pentru Austria. Se considera, pe deplin temei, că „numai forma dreptului de vot universal şi egal corespunde organizării şi nevoilor statului modern"[5].

Criticând faptul că „Parlamentul austriac este singurul în toată Europa care, pe durata unei generaţii, a lăsat neschimbată procedura afacerilor sale", iniţiatorul legii propunea o creştere a numărului de mandate în Camera Deputaţilor, pentru provinciile imperiale, astfel încât în viitoarea reprezentanţă imperială să intre forţe noi, capabile să-l reformeze şi să aducă un suflu nou înnoitor în viaţa politică a monarhiei. Totodată, se dorea şi reîmpărţirea acestor mandate, după criterii naţionale. Prin aceasta se urmărea realizarea unei mai corecte reprezentări a tuturor naţionalităţilor ce alcătuiau ansamblul populaţiei fiecărei provincii. Conştient de faptul că „regulamentul interior în Austria, nu constituie ca în alte state naţionale unitare, o problemă tehnică

[3] *Die Reichsrathwahl 1897. Tabellen, Karten, Diagrame*, în Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII/1: *Verfassung und Parlamentarismus*, Wien, 2000, p. 1246 şi urm.

[4] Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, ediţia a VIII-a, traducere de Adolf Armbruster, vol. II, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 536.

[5] Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 34/2, K. 2236, 1906, 1-1200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parlamentară, ci mai mult o problemă național-politică", regimul Gautsch propunea ca la împărțirea mandatelor între diferitele naționalități ale unei provincii, să fie luat în calcul nu numai numărul locuitorilor de aceeaşi etnie, „ci şi evoluția culturală şi poziția istorică a acestora"[6]. Acest fapt a dus la declanşarea unor dezbateri aprinse în Parlament şi a unei puternice dispute politice între naționalități. Fiecare dintre acestea reclama pentru sine un număr cât mai mare de mandate, fie pe baza contribuției fiscale mai mari plătite (cazul germanilor şi al italienilor), fie al numărului locuitorilor votanți (cazul slavilor)[7].

Pentru Bucovina, cu o populație de 722.504 locuitori, din care 297.799 ruteni, 229.018 români, 159.486 germani şi 29.857 poloni, proiectul noii legi electorale prevedea, ca prin împărțirea celor 11 mandate de deputați, 3 să revină germanilor, 4 rutenilor şi 4 românilor. Menținerea numărului de deputați la acelaşi nivel cu cel anterior, precum şi zvonul unei posibile diminuări a numărului de mandate, a determinat o puternică agitație politică în provincie, mai ales că acum, la începutul secolului XX, în rândul grupării „tinerilor" din elita politică bucovineană, fie că erau români, fie ucraineni sau germani, predomina ideea necesității reformării sistemului electoral. Numeroase telegrame trimise pe adresa preşedintelui Consiliului de Miniştri, dr. Gautsch, cuprinzând rezoluțiile diferitor adunări populare cu caracter politic, ținute în oraşele reşedință de district, cereau instituirea dreptului de vot universal şi creşterea numărului de mandate pentru Bucovina. Românii s-au dovedit destul de activi în această direcție. Salutând ideea introducerii votului universal, egal, direct şi secret la alegerea deputaților pentru Parlamentul din Viena, aceştia respingeau diminuarea numărului deputaților români de la 6 la 4, solicitând păstrarea sau mărirea numărului inițial, în conformitate cu poziția politică importantă deținută de aceştia în cadrul provinciei[8]. La rândul lor, evreii, simțindu-se amenințați să rămână fără reprezentare la nivelul Parlamentului central, au solicitat şi ei păstrarea celor două mandate de deputat deținute în acel moment, dacă nu era posibilă mărirea numărului de mandate[9]. În acest sens, deputatul evreu Beno Straucher a adresat chiar un memoriu preşedintelui Consiliului de Miniştri, cerând, nu numai mai multe mandate pentru evrei, ci, chiar şi recunoaşterea acestora ca o naționalitate distinctă în cadrul imperiului[10].

Proiectul noii legi electorale, datorită puternicelor dispute politico-naționale stârnite, nu a putut trece în primă fază prin Parlament, fapt ce a determinat căderea guvernului Gautsch. Abia la 1 decembrie 1906, cabinetul condus de baronul Max Wladimir von Beck a reuşit să treacă prin Camera Deputaților proiectul de lege, ajungând la un compromis, în privința numărului de mandate acordate unei naționalități, între principiul contribuției plătite şi numărul votanților. Ulterior, la 21 ianuarie 1907, proiectul de lege a fost aprobat şi de Camera Domnilor sau Senatul imperial. Odată cu sancționarea sa de către împăratul Franz Joseph, la 26 ianuarie 1907, noua lege electorală a intrat în vigoare pentru cele 17 provincii ale părții austriece a dublei monarhii, nu însă şi pentru regatul Ungariei. Pentru prima oară în istoria sa, noul Parlament urma să

[6] *Ibidem*.

[7] Erich Zöllner, *op. cit.*

[8] Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 34/2, K. 2236, 1906, 1-1200.

[9] Vezi în acest sens telegrama trimisă de Birnbaum, din Cernăuți, în numele proletariatului evreiesc, la închiderea adunării populare ce a avut loc în oraşul capitală a Bucovinei, la 20 ianuarie 1906, în *loc. cit.*

[10] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Recunoaşterea evreilor ca naționalitate în Monarhia de Habsburg la începutul secolului XX. Deziderat şi realitate politică*, în SAHIR, tom VII, Bucureşti, Editura Hasefer, 2002, p. 111 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fie ales prin alegerile stabilite a avea loc în mai 1907 după principiul dreptului la vot universal, egal, direct şi secret[11].

În acelaşi timp, legea electorală stabilea o creştere a numărului de locuri în Camera Deputaților de la 425 la 516 deputați, printr-o mărire a numărului de mandate, în mod proporțional, pentru fiecare provincie. Pentru Bucovina era prevăzută o creştere de la 11 la 14 mandate. Acestea urmau a fi împărțite proporțional pe naționalități, în funcție de ponderea acestora în ansamblul populației provinciei, revenind 5 mandate românilor, 5 ucrainenilor şi 4 germanilor. În ecuația împărțirii pe naționalități a mandatelor în Cameră, cei 5 deputați români, împreună cu cei 19 italieni, aveau menirea echilibrării balanței dintre blocul celor 233 de deputați germani şi blocul celor 259 de deputați slavi[12].

În Bucovina, la fel ca în celelalte provincii austriece, faptul că se producea o creştere a numărului celor îndreptățiți la vot, de la 13, la 69 de procente, făcea ca politica să devină un lucru ce avea de a face de acum cu masele, situație ce va influența profund atitudinea partidelor politice. Se poate spune că alegerile din 1907 au reprezentat, în acest sens, un moment de ruptură față de toată evoluția parlamentarismului din Monarhia de Habsburg de după 1867, constituind un important imbold pe calea democratizării.

În Bucovina, lupta electorală pentru câştigarea unui loc în Parlamentul din Viena a determinat o puternică divizare a partidelor politice, indiferent de naționalitate lor. Astfel, în tabăra românească miza jocului politic a dus la ascuțirea divergențelor dintre grupările politice româneşti şi la imposibilitatea realizării unei înțelegeri sau a unui pact electoral, între Partidul Democrat, condus de Aurel Onciul, şi Partidul Național Conservator. Ca urmare atât democrații, cât şi conservatorii au prezentat fiecare candidați separați la aceste alegeri[13]. În timpul campaniei electorale, între cele două partide româneşti s-a ajuns la o confruntare foarte ascuțită, care adesea a depăşit granița metodelor constituționale.

Ucrainenii la rândul lor prezentau şi ei un spectru politic divizat. Lupta electorală s-a dat între gruparea politică a „rutenilor bătrâni" şi cea a „tinerilor ruteni". Mai mult, acum se constituie un nou partid, cel radical ucrainean, care a intrat în arena politică[14].

Miza locurilor în Parlament a condus la o concurență electorală acerbă între liberalii germani şi agrarienii din Partidul Popular German, conduşi de Josef Wiedmann. Aceasta s-a desfăşurat, mai ales, în oraşul capitală, Cernăuți, precum şi în districtele electorale rurale în care existau sate germane. La fel şi în rândul elitei politice evreieşti bucovinene se produce o sciziune odată cu fondarea de către deputatul Beno Straucher, în februarie 1907, a Partidului Național Evreiesc.

La alegerile din mai 1907 au fost chemați la vot peste 5 milioane şi jumătate de cetățeni masculini din provinciile reprezentate în Parlamentul din Viena, ce se bucurau de deplinătatea drepturilor politice. Din aceştia s-au prezentat la urne efectiv 4.676.636 de alegători, reprezentând un procent de 84,4%, procent comparabil cu cel din Germania, unde la alegerile pentru Parlamentul german s-a realizat un procent de

[11] Helmut Rumpler, *Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914*, în Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII/1: *Verfassung und Parlamentarismus*, Wien, 2000, p. 881.

[12] *Ibidem*, p. 880.

[13] Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775-1918*, Cernăuți, 1926, p. 207; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 330.

[14] Олександр Добржанський, *Національний рух українців буковини другої палавини XIX-почтку XX ст.*, Чернівці, 1999, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

participare la vot de 84,7%. În Bucovina, unde nu exista obligativitate exercitării votului, procentul de participare a fost de 74%, respectiv de 117.206 votanți dintr-un total de 158.328 de cetățeni cu drept de vot. Acest procent era mai scăzut față de provinciile vestice, precum Austria de Jos, unde se înregistrase un procent de 93%, în condițiile obligativității dreptului de vot, dar mult mai ridicat față de Dalmația sau Istria, unde procentul era mult mai scăzut, de 51,1% şi respectiv 64,4 %[15].

Rezultatele împărțirii voturilor pe naționalități şi pe partide oglindesc marea fragmentare a vieții politice bucovinene, dar şi o mare dinamică a acesteia. În Bucovina s-au petrecut şi anumite surprize electorale, cu anumite implicații la nivelul Cisleithaniei, în sensul că partidele germane, care contau pe patru mandate, au pierdut două mandate în districtul electoral al oraşului Cernăuți, unul în favoarea social-democratului român George Grigorovici, ales cu 3.543 de voturi, din 6.035 de voturi valabil exprimate. De al doilea mandat rezervat oraşului capitală a Bucovinei a beneficiat naționalul evreu, Beno Straucher, ales cu 3.318 voturi, din 5.090 voturi valabile. Acesta a fost singurul reprezentat al Partidului Național Evreiesc ce a fost ales deputat, ca reprezentant explicit al evreilor, la scara întregii părți austriece a monarhiei. Germanii au obținut doar două mandate, unul în districtul electoral urban Rădăuți, de profesorul universitar Arthur Skedl, reprezentantul Partidului Progresist German (Deutschfortschrittliche Partei), ce a obținut 3.464 voturi, din cele 4.994 valabil exprimate. Al doilea mandat a fost obținut în districtul urban Gura Humorului de prefectul districtual Anton Keschmann, reprezentatul Partidului Agrarian German (Deutsch Agrarian Partei), care a obținut 2.760 voturi, din totalul de 4.312 voturi valabile[16].

Aparent, pe ansamblu, românii au fost cei care au câştigat mai mult decât numărul de cinci mandate repartizate, prin adăugarea social-democratului Grigorovici. Analiza împărțirii pe partide a celor cinci mandate repartizate oficial românilor arată divizarea politică existentă, dar şi o anumită tendință la nivelul electoratului, de schimbare a modului tradițional de acordare a încrederii. Interesant este faptul că un candidat independent, ce nu era român, căpitanul districtului Câmpulung, consilierul guvernamental Franz conte von Bellegarde, care însă învățase limba română şi se arătase foarte atașat de lumea rurală şi de problemele ei, a reuşit să câştige încrederea electoratului românesc din cadrul districtului electoral rural Câmpulung – Vatra Dornei, obținând mandatul de deputat român cu 4.655 de voturi, din totalul de 8.436 voturi valabile. Astfel, acesta a devansat candidații celor două partide româneşti, Partidul Național (Conservator) Român şi Partidul Democrat Român, care, cu 1.022 şi respectiv 2.758 de voturi, nu au putut câştiga lupta electorală[17].

Candidații Partidului Național Român au câştigat în districtele electorale rurale din sudul provinciei, cu o populație majoritar românească, Storojineț, Suceava şi Rădăuți. Astfel, profesorul universitar dr. Constantin Isopescul-Grecul, ce era şi judecător la Tribunalul provincial din Cernăuți, a câştigat la limită mandatul de deputat român în districtul electoral Storojineț, cu 6.246 de voturi din 12.423 exprimate, reuşind să devanseze cu puțin candidatul Partidului Democrat, care a obținut doar 6.177 voturi. O victorie clară în alegeri au reuşit să obțină deputații Partidului Național, Alexandru baron von Hurmuzaki, secretar la Procuratura de finanțe din Cernăuți şi judecătorul la

[15] *Summarische Ergebnisse der Statistik der Reichsratswahlen von 1907 in den Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern, bearbeitet und Herausgegeben von der k.k. Statistischen Zentral-Kommission*, Brünn, 1907.

[16] *Ibidem.*

[17] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tribunalul Ţării, Teofil Simionovici. Primul a fost ales ca deputat român în districtul Suceava cu 11.443 de voturi, din totalul de 11.475 voturi valabil exprimate, iar al doilea în districtul electoral Rădăuţi, cu 8.839 voturi din totalul de 8.847 voturi valabile. La rândul său, şeful Partidului Democrat Român, dr. Aurel Ritter von Onciul, care era deputat şi în Dieta provincială, a reuşit să îşi adjudece şi mandatul de deputat în Parlamentul din Viena în districtul electoral rural Gura Humorului – Solca, primind 4.689 de voturi din totalul de 8.569 voturi exprimate[18]. Diversitatea opţiunilor politice existentă în rândul celor şase parlamentari români făcea mult mai dificilă constituirea unui Club parlamentar român în cadrul noului Consiliu Imperial.

La ucraineni rezultatele alegerilor au fost mai clare decât la români, „tinerii ruteni" din Partidul Naţional Democrat Ucrainean au reuşit să-i scoată din competiţia politică pe „rutenii bătrâni" şi să câştige în districtele electorale rurale din nordul provinciei, locuite în mare parte de ucraineni, toate cele cinci mandate de deputat în Parlament, ce reveneau acestei naţionalităţi. Astfel, în districtul electoral rural Coţmani, judecătorul de la Tribunalul provincial, Elias cavaler von Semaka, a obţinut 9.340 de voturi din totalul 11.153 voturi valabile. La rândul său, vice-secretarul provinciei Anton Lukaszewicz, cu 6.602 voturi din 8.673 exprimate, a dobândit mandatul de deputat în districtul Zastavna, iar marele proprietar Nicolae cavaler von Vasilco a obţinut o victorie clară în districtul Putila cu 7.038 voturi dintr-un total de 7.524. Celelalte două mandate de deputat din districtele electorale rurale Stăneşti şi Siret au fost adjudecate de candidaţii din gruparea „rutenilor tineri", profesorul Hieroteus Pihuleac, cu 5.803 voturi din totalul 9.538, respectiv de inspectorul şcolar districtual Nicolai Spenul, care a obţinut 5.151 voturi din 8.497. În genere, sumând numărul mandatelor obţinute atât în Bucovina, cât şi în Galiţia, de reprezentanţii Partidului Naţional Democrat Ucrainean, putem spune că aceasta era cea mai puternică facţiune politică, deţinând 20 din cele 32 de mandate ce au revenit ucrainenilor din cele două provincii[19].

Buna participare a maselor la alegerile din 1907, pentru Parlamentul din Viena, a adus în dezbaterea forţelor politice bucovinene problema reformării legii electorale pentru alegerea Dietei provinciale, pe baza dreptului de vot universal. Unul dintre cei mai activi politicieni în această direcţie a fost deputatul democrat român, Aurel Onciul. Chiar de la intrarea sa în viaţa politică bucovineană, în anii 1902-1903[20], el a fost câştigat de ideea lărgirii bazei electorale, susţinând necesitatea reformării sistemului electoral bucovinean, ca unul din punctele forte ale programului politic al Partidului Democrat. Prin urmare, a iniţiat în Dieta Bucovinei, încă din 1904, împreună cu deputatul evreu Beno Straucher şi ucraineanul Nicolai Vasilco o moţiune pe tema schimbării legii electorale, care nu a găsit însă ecoul necesar.

În timpul sesiunii Dietei Bucovinei din anul 1908 a fost luată în dezbatere ideea elaborării unui proiect de lege în acest sens, fără a se ajunge însă la o chestiune concretă. Dezbaterea a fost iniţiată la propunerea forurilor centrale vieneze care elaboraseră, încă din ianuarie 1908, o propunere privitoare la necesitatea reformării legii electorale din provinciile imperiului. Propunerea avea în vedere lărgirea participării populaţiei în reprezentanţele provinciale, menită se rezolve oarecum trei mari probleme dominante în viaţa politică a monarhiei şi anume: disputa pe chestiunea naţională, apoi

[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem.*
[20] Gerald Stourzh, *Der nationale Ausgleich in der Bukowina 1909/1910,* in Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka, *Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart,* Bern-Berlin-Frankfurt a. M.-New York-Paris-Wien, 1995, p. 42-43; Ion Nistor, *op. cit.*, p. 308-320.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cea de ordin economic, dintre agricultură şi industrie şi, în fine, cea socială, legată de tendința clasei burgheze de stopare a pătrunderii tot mai pronunțate a proletariatului în viața politică[21].

În condițiile în care discuțiile în Dieta Bucovinei stagnau, deputatul Aurel Onciul a propus în şedința din 20 octombrie 1908 un proiect de reformare a legii electorale, pe baza dreptului de vot universal şi care, având în vedere înțelegerea din 1905, dintre naționalitățile din Moravia, prevedea împărțirea alegătorilor în corpuri electorale naționale şi sociale. Pe lângă mărirea numărului de mandate ce reveneau districtelor electorale tradiționale a marii proprietăți ecleziastice şi laice, a oraşelor, a camerei de comerț şi a comunelor rurale, Onciul propunea înființarea a două colegii electorale generale, pentru oraşe şi pentru comunele rurale, după modelul celui înființat pentru Parlamentul din Viena în 1896, astfel încât noua reprezentanță provincială urma să fie alcătuită din 55 de deputați. Din acestea, 20 de mandate urmau să revină românilor, 14 ucrainenilor, 8 germanilor, 8 evreilor şi 5 polonilor[22].

Propunerea lui Aurel Onciul a stârnit puternice discuții din partea deputaților celorlalte naționalități, mai ales pe tema măririi numărului de mandate pentru celelalte naționalități. În cele din urmă, pe 22 octombrie 1908, s-a ajuns de comun acord la hotărârea de a se înființa o comisie permanentă a Dietei, menită să elaboreze proiectul noii legi electorale pentru ducatul Bucovinei[23]. Această comisie şi-a început activitatea spre sfârşitul lunii iulie 1909, membrii săi fiind în strânsă legătură cu şeful administrației Bucovinei, contele Bleyleben şi cu Ministerul de Interne din Viena. După mai multe discuții s-a ajuns la un acord de principiu între toate naționalitățile din Bucovina, ca după modelul acordului din Moravia, încheiat în 1905 între cehi şi germani, să se prevadă în noua lege electorală ca, pe viitor, alegerile pentru dieta provincială să se desfăşoare după principiul cadastrului național[24], astfel încât un reprezentant dintr-o naționalitate nu putea să aleagă şi să fie ales decât numai în districtul electoral al naționalității de care aparținea.

Cu elaborarea proiectului legii electorale a fost însărcinat deputatul român Alexandru baron von Hurmuzaki, apreciat a fi un bun jurist. Acesta trebuia să prezinte Comitetului Țării până la 1 septembrie proiectul noii legi. Pornind de la proiectul lui Onciul, noul proiect prevedea o creştere a numărului de mandate pentru români şi ucraineni în districtele electorale rurale. Astfel s-a ajuns la propunerea ca viitoarea Dietă să se compună din 59 de deputați, care urmau a fi aleşi în cadrul a cinci curii electorale naționale, anume curia română cu un total de 22 de deputați, ucraineană cu 16, germană cu 8, armeano-polonă cu 5 şi evreiască cu 8 deputați. Fiecare grup etnic urma să primească cărți de alegător având culori diferite: roşu închis pentru români, albastru închis pentru ucraineni, galben pentru germani, verde deschis pentru poloni şi alb pentru evrei[25]. Odată definitivat textul proiectului de lege şi aprobat de Comitetul țării, acesta a fost înaintat de deputații Eudoxiu Hurmuzaki, Nicolai Vasilco şi Ştefan Smal-Stocki autorităților centrale din Viena spre aprobare. Deşi, în genere, proiectul a fost bine primit de autoritățile centrale, Ministerul de Interne a declarat că regimul nu este de

[21] Allgemeine Verwaltungs Archiv, Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 31, K. 2168, Nr. 300/1908.

[22] *Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages*, X. Wahlperiode, IV. Session, Sitzung von 20. Oktober. 1908, Cernăuți, 1908.

[23] *Ibidem*, Sitzung von 22. Oktober 1908, Cernăuți, 1908.

[24] Gerald Stourzh, *op. cit.*, p. 45.

[25] „Czernowitzer Allgemeine Zeitung“, din 7 şi 8 septembrie 1909.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acord cu formarea unei curii electorale evreieşti separate, deoarece evreii din imperiu nu erau recunoscuți ca o naționalitate de sine stătătoare. Ca urmare, evreii trebuiau să aparțină cadastrului național german[26]. Această hotărâre, ca şi mărirea numărului de deputați la 63, prin acordarea a câte un mandat în plus pentru români, ucraineni, germani şi poloni, fără a se acorda ceva şi evreilor, a provocat o puternică nemulțumire în rândul evreilor bucovineni. Deşi curia evreiască a fost ştearsă, faptul că districtele electorale au rămas neschimbate va garanta totuşi evreilor, în cadrul cadastrului german, obținerea aceluiaşi număr de locuri ca în proiectul inițial.

În noua formulă modificată, proiectul a fost discutat la a doua şi a treia lectură în şedințele Dietei Bucovinei din 15 şi 16 octombrie 1909. În cele din urmă, pe 16 octombrie, el a fost aprobat cu 23 de voturi pentru şi şapte împotrivă (ale deputaților evrei şi germani). În aceeaşi zi, a fost votată şi legea privitoare la obligativitatea exprimării votului atât pentru alegerea consiliilor comunale, cât şi a deputaților în Parlament şi în Dieta provincială, care urmau să se desfăşoare pe baza votului universal şi a cadastrului național, prevăzându-se drept pedeapsă o amendă administrativă de până la 50 de coroane[27].

Noua lege electorală pentru ducatul Bucovinei, ce căuta să reducă tensiunile politice din naționalități şi să răspundă unei nevoi de democratizare a vieții politice provinciale, a intrat în vigoare după sancționarea sa de către împăratul Franz Joseph, în luna mai 1910. Ca urmare, alegerile din anul 1911 pentru Dieta provincială s-au desfăşurat după prevederile recent aprobatei legi electorale[28]. Camera legislativă reieşită din alegeri nu a mai fost ca până atunci expresia restrânsă a intereselor diferitor clase sociale, ci a „voinței populare", rezultate din exercitarea de către mase a dreptului de vot.

În concluzie putem aprecia că instituirea dreptului de vot universal în Bucovina în primul deceniu al secolului XX a fost chestiune ce a evoluat gradual, în strictă legătură cu schimbările politice din Monarhia de Habsburg. Deşi, cel mai adesea, factorul politic central a fost cel care a dat imboldul necesar, între acesta şi cel provincial a existat mereu o anumită relație de complementaritate. În reformarea sistemului electoral provincial elita politică românească, conştientă de schimbările pe care votul universal urma a le produce, mai devreme sau mai târziu, în constelația politică provincială, a avut inițiative ce au dus la realizarea unei înțelegeri politice cu celelalte naționalități din provincie, menită în cele din urmă să atenueze tensiunile politice dintre acestea şi să democratizeze viața politică provincială. Totodată, prin aceasta s-a căutat să se prezerve şi pe viitor un rol politic important românilor în viața politică provincială.

[26] John Leslie, *Der Ausgleich in der Bukowina 1910. Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg,* in *Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourtz zum 60. Geburtstag,* volum editat de Emil Brix, Thomas Fröschl, Josef Leidenforst, Graz, 1991, p. 137-139.

[27] *Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages*, X. Wahlperiode, V. Session, 3. Sitzung vom 16 Oktober 1909, Cernăuți, 1909; Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina,* München,1984, p. 148 şi urm.

[28] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Der Landtag der Bukowina*, p. 2185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE EINFÜHRUNG DEM ALLGEMEINEN WAHLRECHT IN DER BUKOWINA IM ERSTEN JAHRZENT DES 19. JAHRHUNDERTS. POLITISCHE UND NATIONALE IMPLIKATIONEN
(Zusammenfassung)

Das Studium analysiert die Weise wie die Einführung dem allgemeinenen Wahlrecht im 1906 in der Bukowina, so wie im ganzen Habsburgermonarchie, auf dem Hintergrund einer stufenweisen Demokratisierung des politischen Lebens, ausgeführt wird, und auch der Impakt die, die Erweiterung der Wählerschaftbasis, über dem politischen und nationalen Faktor, im Rahmen dem parlamentarischen Wahlen aus 1907 für Reichsrat, gehabt hat.

In diese neuen Bedingungen, die Mehrheit der bukowinischen politischen Elite, einschließlich die rumänische Elite, bewußt seiend über die Notwendigkeit einer Umgestaltung dem provinziellen Wahlrechtsystem, nach mehrere Unterhandlungen, im 1909, ein politischen Ausgleich zwischen allen Nationalitäten dem Landes geschafft hat. Dieser Ausgleich sich, im einem neuen Landeswahlgesetz für Bukowina, die hatte als Grundprinzip für der Landtagszusammensetzung die gleichen Vetretung aller Nationalitäten des Landes, konkretisiert wurde. In diese Art man folgt auch die nationalen und politischen Spannungen aus diesem Kronland zu vermindern.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

«NIZAM-I-DJEDID» (LE NOUVEL ORDRE) DANS LA VISION D'UN DIPLOMATE SUEDOIS

Peu après son installation comme ministre de la Suède, auprès de la Porte Ottomane, Pehr Olof von Asp a constaté qu'Antoine Murat, le premier interprète de la Mission diplomatique de la Suède à Istanbul, ne réunissait pas les conditions pour seconder, avec un maximum d'efficience de son activité diplomatique, dans la capitale Ottomane[1]. Puisque, parmi les objectifs dont la réalisation on lui avait confié par les autorités centrales suédoises , l'un était considéré comme ayant priorité absolue. C'est à dire, la détermination de la Porte Ottomane de reprendre le payement des versements partiels restants du quantum des subsides pour lesquels il s'était engagé, par le traité de 11 Juillet 1781, de les accorder à la Suède, à titre de subvention des efforts de guerre de celui-ci contre la Russie, comme allié des Ottomans qui se trouvaient en état de guerre avec la dernière, depuis l'automne de l'année 1787.

La conclusion de la paix que Suède a fait séparément avec la Russie, à Verelä, le 14 Juillet 1720[2], a été considéré par les autorités Ottomanes comme une violation par son allié des clauses du traité de subsides, motif pour lequel elles ont cessé leurs payements. Par conséquent, Pehr Olof von Asp allait faire toutes les diligences possibles pour persuader les cercles qui conduisaient l'état ottoman que leur interprétation de la paix de Verelä était forcée parce qu'elle ne tenait pas compte des circonstances objectives qui avaient déterminé Gustave le III de faire ce pas et que, par conséquent, la mesure n'était pas du tout justifiée. Une mission d'autant plus difficile que les réticences de la Porte Ottomane avaient été, entre temps, alimentées quoiqu'on simulait le contraire[3], par un nouveau geste du même roi, qui pouvait suggérer une prochaine collaboration suèdo-russe, c'est-à-dire la conclusion du traité d'alliance défensive suèdo-russe de Drottningholm, le 19 octobre 1791. Il est vrai, Pehr Olof von

[1] A l'occasion d'une entrevue qu'il a eue avec le grand drogman de la Porte, Gheorghe Constantin Moruzi, le mois de décembre 1792, Ignatius Mouradgea d'Ohsson l'informait qu'Antoine Murat «avait eu le malheur de perdre la confiance du Ministre (Pehr Olof von Asp – n. Ven. C.) et par conséquent celle de la Cour» (s. Ven. C.) (cf. *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*. Volume IV: *Swedish Diplomatic Reports 1791-1795*, edited by Veniamin Ciobanu, (en mss.) doc. No. 5).

[2] Pour le traité, à voir aussi Charles de Martens, *Recueil de Traité d'Alliance, de Paix, de Treve, de neutralité… des Puissances et des états de l'Europe*, Seconde édition revue et augmentée, Tome IV, 1785-1790 inclusivement A Gottingue, 1818, p. 514 et les suivantes.

[3] Nicolo Foscarini, baille de la Venise à Istanbul était d'opinion que, bien que «non purò negarsi che un oasso tale non abia riuscire dispiacevole al Sultano, ma siccome nel Trattato convenuto con la Czarina il Re de Svezia vi ha posto la condizione di diffendere la Russia nel caso que fosse attacata all'eccezione di agire contro gli Ottomani, cosi la Porta non potrà mai per tale Trattato rissentire alcun essenziale discapito» (s. Ven. C.) (cf., Archivio di Stato di Venzia. Senato. *Dispacci Constantinopoli*, Filza 236, no. 124, f. 113-114).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 215–224

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Asp avait été instruit de donner des assurances à la Porte Ottomane que le traité mentionné contenait un article séparé qui exceptait L'Empire Ottoman de l'application par la Suède du principe *casus foederis*. Le traité contenait, pourtant, un article, le deuxième, où on établissait clairement l'engagement de Suède de reconnaître à la Russie tous les territoires que celle-ci aurait acquis en Europe, au détriment de l'Empire Ottoman, après la conclusion de la prochaine paix avec celle-ci[4].

Par conséquent, le diplomate suèdois a été mis en situation d'en appeler aux services d'un personnage qui avait réussi à gagner la confiance des cercles qui conduisaient l'état ottoman par les services qu'il avait rendus pendant son séjour à Istanbul, en qualité de drogman de la Mission Diplomatique de Suède, surtout grâce à sa contribution décisive à la conclusion du traité de paix et de commerce entre la Porte Ottomane et l'Espagne en 1784[5]. En outre, il s'était surtout fait connu par son activité de recherche de l'histoire de l'Empire Ottoman[6], et il jouissait d'importantes relations à tous les niveaux des cercles qui détenaient le pouvoir ottoman. Il s'agit d'Ignatius Mouradgea d'Ohsson, qui, à cause de quelques différends avec Johan Balthazar von Heidenstam, ministre de la Suède, auprès de la Porte Ottomane, a été obligé d'abandonner la Mission et de s'établir à Paris, d'où, après l'éclat de la Révolution, il s'est réfugié à Vienne[7].

C'est là que Pehr Olof von Asp l'a contacté. Le 25 mai 1792, il lui a adressé une lettre dans laquelle il lui a mentionné les raisons pour lesquelles sa reprise de l'activité, au cadre de la Mission Diplomatique de la Suède, à Istanbul, constituait dans les circonstances de ce temps-là, une nécessité impétueuse[8]. Ignatius Mouradgea d'Ohsson a répondu avec promptitude. Dans la lettre qu'il lui a adressée, le 25 juillet 1792, il l'assurait que, après avoir lu sa lettre, il avait constaté que les raisons invoquées correspondaient à ses propres aspirations de servir aux intérêts du roi de Suède[9]. Par conséquent, il a pris la décision de ne pas perdre du temps de sorte qu'il puisse arriver à Istanbul au mois de septembre ou octobre 1792, et que «J'ouvrirai les yeux de la Porte. Je ferai auprès d'elle sans aucune titre tout ce qui est de l'affaire d'un interprète» (s. Ven. C.)[10].

La promptitude avec laquelle il a répondu à la sollicitation de son futur chef avait encore une autre motivation, aussi puissante que celle surgie de son désir de desservir aux intérêts de sa patrie adoptive, la Suède, mais en interdépendance avec celle-ci. Cette promptitude a été dévoilée dès les premières lignes de la réponse en discussion. «Ratib Effendi, dès son arrivée à Vienne (en qualité de représentant diplomatique de la Porte Ottomane – n. Ven. C.) m'a confié le projet de Son Maître (le sultan Selim III – n. Ven. C) de travailler sérieusement à la restitution de l'Empire (Ottoman – n. Ven. C.)[11]». Il s'agit du célèbre programme de réformation structurelle de l'Empire Ottoman, initié par le sultan Selim III, connu sous le nom de «Nizam-i-Djedid», c'est-à-dire Le Nouvel Ordre. Cela signifiait de renoncer définitivement aux vielles formes d'organisation – «Nizam-i-Djedid», c'est-à-dire «Le Vieil Ordre», qui avait été institué par le sultan

[4] Cf., Martens, *op. cit.*, Vol. V, 1791-1795, p. 262 et les suivantes.
[5] Cf., *Europe and the Porte*, doc. No. 4, note 14.
[6] Son travail le plus connu dans ce domaine est le célèbre *Tableau général de l'Empire Ottoman divisé en deux parties, don't l'une comprend la législation, mahométane, l'autre, l'histoire de l'Empire Ottoman…*, publiée, dans plusieurs volumes, à Paris, entre 1787 et 1820.
[7] Cf., *Europe and the Porte*, doc. No. 5, n. 25.
[8] Cf., *lieu cité*, doc. No. 4, n. 8.
[9] Cf., *lieu cité*, doc. No. 4.
[10] *Lieu cité*.
[11] *Lieu cité*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Soliman le Magnifique et qui avait caractérisé toutes les tentatives antérieures de réformation de l'Empire Ottoman. Décrétée par le firman de Selim III, promulgué en 1793, «Le Nouvel Ordre» avait l'ambition d'européaniser la société ottomane, dans toutes ses structures: économique et financières, politiques, institutionnelles, militaires, culturelles, diplomatiques etc.[12]

A ce qu'on sait, Selim le III s'était familiarisé avec l'idée de la nécessité d'introduire des réformes dans l'Empire Ottoman dès le règne de son père, le sultan Mustafa le III (1757-1774). Pourtant, il n'a pas pu approfondir l'idée parce que ce n'était pas lui qui a succédé au trône, mais son oncle Abdul Hamid I (1774-1789). Quoiqu'il fut incarcéré, selon la coutume, dans le Serai, il n'a pas interrompu les liens avec l'extérieur, qu'il a entretenu par des lectures, par l'intermède de ses esclaves, et aussi de son médecin de Venise, qui était financé aussi par l'ambassade française que par celle autrichienne d'Istanbul. C'est ainsi que, sous l'influence de ces facteurs, il a pu consolider sa conviction sur la nécessité des réformes, mais, comme on a apprécié, «his concept was mainly traditionalistic» (s. Ven. C.)[13] selon son opinion, «the empire was in difficulty because the traditional institutions were not being operated properly» (s. Ven. C.)[14]. Par conséquent, «abuses and inefficiency had to be ended and discipline and service restored» (s. Ven. C.)[15]. Son idéal a été celui d'être un monarque des lumières, selon le modèle du roi Louis XIV, avec qui il avait entretenu une intense correspondance, même pendant la période de sa détention. Pendant les premières années de son règne, qu'il a inauguré le 7 avril 1789, il n'a pas pu, pourtant, démarrer aucune réforme significative à cause de la nécessité de continuer la guerre avec la Russie, que son oncle avait commencé en 1787. Ainsi, il a préparé le terrain, du point de vue de l'organisation, en créant une série de cadres nécessaires à l'application des réformes administratives, qui allaient être entreprises, immédiatement après la conclusion du paix avec la Russie[16].

Ainsi, c'est dans cette phase que se trouvait «Nizam-i-Djedid» quand Ignatius Mouradgea d'Ohsson a été contacté par le représentant diplomatique de la Porte Ottomane, à Vienne. Il semble que lui aussi, il n'était pas étranger du «Nouvel Ordre» et que, du point de vue psychologique, mais aussi technique, il était déjà préparé de s'impliquer, sans resserves, dans l'action de son transposition en pratique. Par conséquent, sans perdre du temps, «à la suite de divers entretiens avec lui (Abubekr Ratib efendi, le représentant diplomatique de la Porte Ottomane à Vienne – n. Ven. C.), j'ai dressé, Monsieur – comme il informait à Pehr Olof von Asp – un plan de reforme, qui embrasse toutes les parties de l'administration, mais principalement l'état militaire, la marine et les finances» (s. Ven. C)[17]. Il s'engageait, ainsi, dans une activité d'autant plus vaste que risquante, à cause de nombreuses et, comme on avait se révéler, des insurmontables difficultés qui ont grevé les efforts du sultan Selim III et des adeptes du «Nouvel Ordre», en provoquant leur échec. Ignatius Mouradgea d'Ohsson était, cependant, convaincu que la réformation complète de l'Empire Ottoman aurait été, en

[12] Cf., Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807,* Cambridge Massachussetts, Harvard University Press, 1971 (Part III. *The "New Order" of Selim III*).

[13] Idem, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Volume I. *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808,* Cambridge University Press, s.a., p. 260.

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem.*

[16] *Ibidem,* p. 262 et les suivantes; pour des détails concernant la réformation du système diplomatique, à voir aussi Thomas Naff, *Reforme and Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807,* dans "Journal of American Oriental Society", Volume 83, 1963, p. 295-315.

[17] *Europe and the Porte*, doc. No. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bonne mesure, avantageuse pour Suède aussi, en lui assurant un allié puissant, avec lequel il aurait pu se débrouiller avec plus de succès que pendant les périodes antérieures, pour résister au danger qui menaçait, en égale mesure, la sécurité des deux états, et qui était représenté par l'expansion de la Russie aussi dans l'espace baltique que dans l'Orient Européen. Voilà donc une raison de plus pour se donner de la peine «pour entretenir et cimenter des liaisons sur lesquelles se forme déjà les plus heureuses pronostiques» (s. Ven. C.)[18].

Pour réaliser un programme aussi vaste et ambitieux que celui auquel on lui a proposé de collaborer, Ignatius Mouradgea d'Ohsson devait connaître, même en détails des plus insignifiants, toutes les mécanismes du système politique et institutionnel de l'Empire Ottoman, de lui saisir les défauts pour pouvoir suggérer, les remèdes nécessaires en connaissance de cause. La mise en relief de ceux-ci avait, bien sûr, une autre justification, c'est-à-dire son intention de porter à la connaissance des facteurs de décision dans la politique externe de Suède, pour leur offrir des données nécessaires, qui pouvaient constituer la base pour l'élaboration de la stratégie de cette politique-là dans l'Orient Européen, qui aurait dû constituer le point d'appui et de lancement de beaucoup d'initiatives suédoises, visant à contrecarrer le danger mentionné, représenté par l'expansion russe. C'est ainsi qu'on explique la grande quantité d'information de ce genre insérée dans ses nombreuses rapports officiels, adressés aux autorités suédoises compétentes ou mises à la connaissance des autorités ottomanes. Leur importance, qui justifie, d'ailleurs, l'analyse de quelques-unes de ces informations dans ces pages, consiste, sans doute, dans le fait qu'elles offrent aux historiens intéressés pour aborder une problématique dont le développement peut faciliter l'investigation de l'évolution du problème oriental, investigation dont les résultats peuvent se répercuter de manière bénéfique sur l'étude de tout le système politique européen, mais aussi sur l'étude du système ottoman.

Après une année depuis qu'il s'est assumé des attributions, dans le cadre de la mission diplomatique de Suède, à Istanbul, Ignatius Mouradgea d'Ohsson avait déjà formé une image claire des principaux domaines qui allaient être affectés par le programme de reformes du sultan Selim le III, après avoir signé la conclusion de la paix de Iaşi avec la Russie, le 9 janvier 1792. Conformément à ses constatations, la Porte Ottomane avait en vue «trois grands objets», c'est-à-dire: «l'état militaire, les reformes dans toutes les parties de l'Administration et de nouveaux établissements» (s. Ven. C.)[19]. Mouradgea d'Ohsson observait que, pendant la période qui s'était écoulée depuis la paix de Iaşi, on avait déjà enregistré quelques progrès dans le domaine des réformes militaires, qui s'étaient concrétisées dans l'augmentation du nombre de grands navires de guerre et leur perfectionnement, l'établissement de corps d'artillerie et de «bombiers», habillés d'uniformes nouvelles et cantonnés en deux «casernes superbes», l'élaboration de nouveaux règlements, «pour les milices féodales», le déroulement d'exercices militaires soutenues et bien organisées, inclusivement pour les marins. A ceux-ci on ajoute les travaux des fortifications de quelques cités comme Bender, Ismail, Anapa et d'autres. L'officiel suédois a aussi voulu de mettre en évidence un autre mesure, extrêmement importante, pour assurer le succès de ces mesures-là. C'est-à-dire que «on attend l'arrivée d'un certain nombre d'officiers étrangers, pour donner à tous

[18] *Lieu cité.*
[19] *Europe and the Porte*, doc. No. 24; son rapport du 10 février 1794.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ces travaux plus de consistance, et pour mettre la main à différentes autres parties de l'État militaire» (s. Ven. C.)[20].

En ce qui concerne l'administration interne, les réformes visaient «les abus de l'autorité des grands, la vénalité des charges, les vexations tyranniques des Pacha (sic!) et des officiers en charges, la sécurité individuelle des sujets etc.» (s. Ven. C.)[21]. On n'avait négligé ni les finances, soit par des essais de réglementation de la perception des taxes et des impôts, soit par l'introductions de nouveaux impôts indirects. Mais Ignatius Mouradgea d'Ohsson remarquait l'existence, dans ce domaine, d'un très grave vice: «c'est l'altération des monnayes, entamée par la besoin sous Moustapha III, et qui a subi une nouvelle opération encore, entreprise pendant la dernière guerre» (s. Ven. C.), avec la Russie, de 1787-1792[22]. Or, expliqua-t-il, les conséquences de cet «expédient et impolitique» se reflétaient de manière négative aussi sur le niveau de vie de la population, mais aussi sur les revenues de l'état et, même du commerce en général, avec des objets de luxe et des biens de consommation courante. En ce qui concerne les manufactures, des «nouveaux établissements», que Mouradgea d'Ohsson a mentionné, celles qui attirent l'attention sont les manufactures de drap et de papier, établies dans la capitale de la Moldavie, Iași, déterminé par la préoccupation d'un prince ancien de celle-là, Alexandru Moruzi. Mais, comme il commentait: «l'article le plus essentiel est la création d'une Marine Marchande à laquelle on travaille depuis quelques mois. Ce projet – il insistait de préciser – tient à celui de perfectionner la navigation, d'encourager l'agriculture, et de donner la plus grande extension au commerce des nationaux, soit dans l'interior de l'Empire Ottoman soit dans les pais étrangères" (s. Ven. C.)[23]. De plus, complétait-il l'information, „le projet tend aussi à porter le pavillon (turc – n. Ven. C.) dans tous les mers" (s. Ven. C.)[24].

Un programme aussi vaste et aussi complexe que celui démarré par Selim le III et par ses souteneurs ne pouvait pas éviter, à cause des implications majeures qu'il allait entraîner, surtout sur les positions des catégories sociales – civiles, militaires, ecclésiastiques, en égale mesure, provoquer des réactions contraires. A la date où il consignait ses observations, les réactions étaient encore insignifiantes, l'officiel suédois en ayant même trouvé l'explication. C'est-à-dire que la situation était due au spécifique de la société ottomane qui vivait dans un pays «où il n'existe aucun journal, aucune feuille publique», mais surtout parce que les Turcs étaient «une nation calme par caractère, circonspecte par principe, tremblant sous le joug de la rigueur et nullement habitée à parler haute, ni de ses chefs, ni des affaires du temps, ni des événements politiques» (s. Ven. C.)[25].

Pourtant, dans peu de temps, Ignatius Mouradgea d'Ohsson allait changer en grande partie ses opinions, surtout sur le caractère «calme» et «circonspect» du peuple turc qui s'est laissé entraîné, comme il avait à constater lui-même plus tard, dans des organisations violentes organisées et dirigées par les forces hostiles à la réforme. Par conséquent, il a contribué à l'échec de la plus louable tentative entreprise par un souverain ottoman, jusqu'à ce moment-là et dont la réussite aurait mis la société ottomane sur des coordonnées toutes différentes: celles de la modernité de type européen, avec toutes les implications bénéfiques. Pour le moment, Ignatius Mouradgea

[20] *Lieu cité.*
[21] *Lieu cité.*
[22] *Lieu cité.*
[23] *Lieu cité.*
[24] *Lieu cité.*
[25] *Lieu cité*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'Ohsson était préoccupé de suivre de près les intrigues qui rongeaient les hauts cercles au pouvoir dans l'empire et qui prévoyaient déjà le futur destin des réformes. En les consignant, dans plusieurs de ses rapports, il les condamnait implicitement.

Le but principal des adversaires de la réforme était la dénégation de tous le collaborateurs du sultan capables de matérialiser ses idées réformatrices, en réussissant de déterminer la disgrâce à la fin de 1794, de deux des plus capables, appartenant à cette catégorie-là, c'est-à-dire reis effendi, Mehmed Rachid effendi et le grand drogman de la Porte Ottomane, Gheorghe Constantin Moruzi[26]. C'était une perte réelle, selon sa conviction, car ceux-ci avec Iusuf aga, «l'intendant des finances», «saisissent avec avidité tous les projets, tous les plans qu'on leur présente, ce sont eux, qui donnent l'impulsion nécessaire au Conseil sur toutes les matières, qui intéressent et l'Administration interne, et la politique de dehors» (s. Ven. C)[27]. Dans le contexte, Ignatius Mouradgea d'Ohsson offrait, lui aussi, une information, particulièrement suggestive pour la compréhension de l'essence du régime fanariot, introduit par la Porte Ottomane, dans les Principautés Roumaines au début du XVIII-ème siècle. Il dit que le grand drogman de la Cour Ottomane devait sa disgrâce et, implicitement, la perte de la dignité et par conséquent, la possibilité de participer activement à la réalisation du programme de réformes, avec lequel il s'identifiait d'ailleurs, non seulement aux adversaires de ce programme. Au contraire «Coups les plus dangereux partaient des Chefs de sa propre nation. Comme les Grecs de Valachie, est les Droguemaniats de la Porte Ottomane et de l'Amirauté, ils ne souffrent jamais que quelqu'une de ces places reste longtemps dans une même famille. Raffinés dans les intrigues ils ont employé des délations les plus calomnieuses pour irriter d'avantage les ennemis du Prince Moruzi et pour hater Sa chute», c'est pourquoi «il a été remplacé par le Prince Kallimaki et Rachid par Duri Effendi» (s. Ven. C.)[28]

Après la reprise effective, au mois de mai 1795, de la direction de la Mission Diplomatique de la Suède, auprès de la Porte Ottomane, ses obligations se sont multipliées et diversifiées d'une manière considérable. Pourtant, il n'a pas perdu de vue l'évolution des réformes en discussion, dont il était attaché d'une manière sentimentale, mais qui avait, en même temps, comme on l'a mentionné, de l'importance pour la coordination de la politique orientale de la Suède. A la longue se multipliaient aussi les signaux qui prévoyaient l'échec des réformes, signaux qu'Ignatius Mouradgea d'Ohsson enregistrait avec anxiété. Parmi ceux-ci, les troubles internes provoqués par des gouverneurs de province, avaient un degré particulier de péril, à cause du potentiel militaire dont ils disposaient et de l'influence qu'ils pouvaient exercer dans la population et dans les cercles au pouvoir central.

Un état de choses qui semblait être une vraie calamité, insurmontable, du moment où «il semble que la destinée a voué cet Empire à des orages presque continuelles» (s. Ven. C)[29]. Car, expliqua-t-il, «il n'y a longtemps que l'on a été quitté des entreprises séditieuses d'un Mohamud Pacha en Albanie et d'un Aga Pacha en Natolie», et de nouveaux troubles ont éclaté «sur les frontières européennes, à Belgrade même»[30]. Ce dernier cas présentait une caractéristique particulière. Il s'agit des

[26] *Lieu cité,* doc. No. 37.
[27] *Lieu cité*.
[28] *Lieu cité.*
[29] *Europe and the Porte: New Documents on the Eastern Question* Volume I. *Swedish Diplomatic rports 1795-1787,* Edited by Veniamin Ciobanu. Introduction and notes translated by Lucian-Dumitru Dîrdală, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 2001, p. 63.
[30] *Lieu cité*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tentatives faites d'une main armée, du vieil garnison du chateau-fort, dispersée, à l'ordre du sultan Selim III, après la récupération du Belgrade, à la suite de la paix de Sistov, parce qu'elle ne correspondait pas aux critères nécessaires pour rentrer dans le chateau-fort. Comme motivation des rebelles l'officiel suédois signalait quelques éléments qui suggéraient aussi le spécifique si anachronique du système militaire ottoman. C'est-à-dire, les plus nombreux de ceux-ci «y avaient laissé femmes et enfants, y exerçaient différents métiers, y possédait même des petites propriétés» (s. Ven. C.) [31]

Bien que vaincue, la tentative de rébellion n'est pas restée sans conséquences, d'ailleurs assez graves. Parce qu'il a saisi un état d'esprit aussi inquiétant, qui dominait la population d'Istanbul «où il existe un certain geste de mécontentement à cause de la disette des grains pendant tout l'hiver, et de cette cherté excessive où sont généralement tous les articles depuis deux ou trois ans» (s. Ven. C.)[32]. Comme cet état d'esprit a été aggravé par un dévastateur incendie éclaté dans la ville, il était difficile d'imaginer le degrés d'inquiétude des initiateurs des réformes qui se voyaient confrontés à «de nouveaux embarras et de nouveaux sujets d'inquiétude» (s. Ven. C.)[33] Comme si les incendies, devenues des événements presque quotidiens, n'aurait pas été suffisantes, la population constantinopolitaine a été frappée par une nouvelle calamité naturelle concrétisée dans le fait que «la peste qui désole la Valachie, la Bosnie, la Bulgarie et quelques Villes de la mer Blanche vient de se communiquer à Constantinople et gagne déjà plusieurs faubourgs»[34]. La situation semblant même à Ignatius Mouradgea d'Ohsson si démoralisante, qu'il considérait que dans ces circonstances «c'est le cas d'adopter pour devise ce qu'on appelle patience et résignation» (s. Ven. C)[35]

Le succès de la réforme était douteux même à cause de ses premiers effets où «la jalousie» des janissaires vis-à-vis du corps d'artilleurs récemment constitué qui dégénérait «assez souvent» en «scènes de carnage»[36] encore de pire augure pour la réforme étaient pourtant les graves dissensions éclatées entre deux des plus grands dignitaires de l'état, ceux qui auraient du, au fait surveiller sa promotion, notamment le grand vizir Izzet Mehmed Pacha et le grand vizir KüciüK Husein Pacha. Par conséquent, «le choc de ces deux partis fournit matière à mille conjectures, tient dans l'inquiétude leurs adhérents respectifs, ajoute au division du Conseil, trouble la marche de l'administration, et fait traîner les affaires qui demandent des délibérations calmes et profondes» (s. Ven. C.)[37].

Ignatius Mouradgea d'Ohsson n'était pas, pourtant, un simple observateur, quoique très profond, mais en même temps un analyste avisé des causes qui généraient et entretenaient ces états de choses, si nuisibles, particulièrement de la perspective du programme de la réforme. Il constatait, comme, d'ailleurs, d'autres contemporains de ces événements, que «le pais n'est pas trop sujet à ces nuages qui dérivent des vices de la Constitution et plus encore de la faiblesse et l'inexpérience des Sultans» (s. Ven. C.)[38] Une autre caractéristique, qui était la conséquence des premières, mais qui accentuait l'état d'instabilité politique et sociale, consistait dans le fait que «tantôt ces nuages se dissipent aussi rapidement qu'ils s'élèvent, et tantôt ils s'éclatent en oranges» (s. Ven. C.)[39].

[31] *Lieu cité*.
[32] *Lieu cité*, p. 64.
[33] *Lieu cité*, p. 65.
[34] *Lieu cité*, p. 66.
[35] *Lieu cité.*
[36] *Lieu cité*, p. 76.
[37] *Lieu cité.*
[38] *Lieu cité.*
[39] *Lieu cité*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ses espoirs de «ne pas être dans ce dernier cas» (s. Ven. C)[40] se sont avérés être non fondés. «La Tempête» allait être, bientôt, déclenchée par l'un des adversaires les plus acerbes de «Nizam-i-Djedid», l'aïan de Vidin, qui était à cette date-là Osman Pasvantoglu, qui a déclaré, d'ailleurs, que «plutôt je deviens chrétien que d'accepter Nizam-i-Djedid» (s. Ven. C.)[41]. C'est pourquoi il a ramassé autour de lui tous ceux qui voyaient menacés leurs intérêts personnels ou de groupe dans toute leur étendue et leur complexité du Nouvel Ordre, en déclenchant une puissante révolte sécessionniste en Roumélie. Dans ces circonstances – là on a exacerbé aussi leurs tares du système politique ottoman, de telle manière que les autorités centrales ottomans se sont révélées incapables de vérifier la crise déclenchée par les troubles de Roumélie. C'est comme ça qu'on explique le fait qu'aux dévastations provoquées par les briguants qui avaient condamné la province s'ajoutaient celles commises par les troupes régulières, envoyées par les autorités centrales pour les réprimer. Dans ce dernier cas, la situation était créée par les rivalités entre quelques-uns des hauts responsables militaires de même valeur que les beylerbey d'Anatolie et de Roumélie. Un autre ancien beylerbey de Roumélie, Hakky Pacha, mécontent qu'il avait été destitué, «vient de donner un funest exemple d'indocilité et d'instruction». Ce qui, constatait avec anxiété Ignatius Mouradgea d'Ohsson, «en se permettant d'arrêter des officiels du pouvoir central et de créer une armée propre, ajoute aux troubles de l'Etat, aux inquiétudes du public et aux embarras du Ministère» (s. Ven. C)[42]. On a pu, pourtant, éviter, alors, le désastre, parce que la Porte Ottomane a réussi à réconcilier les principaux responsables de l'éventuelle production, en défendant, ainsi, l'espoir dans le possible étouffement des troubles de Roumélie[43].

C'était seulement un espoir, parce que les troubles ont été relancés par la révolte du nommé aïan de Vidin – «le fameux Pasvand Oghlu» – qui «aujourd'hui a levée masque et agit ouvertement contre l'Etat»[44]. Ainsi que d'Ohsson avertissait «si ce nouvel incendie n'est pas éteint dans sa naissance, il est à craindre qu'il n'ait pas des suites fâcheuses» (s. Ven. C.)[45]. La prévision s'est confirmée, pourtant, et l'insurgé a totalement dévasté, dès le début de la révolte qui a pris une grande ampleur, la zone étendue entre Vidin et Varna. Les succès si rapides enregistrés par les rebelles ont déterminé les autorités centrales à supposer qu'ils s'appuyaient non seulement sur les janissaires, ce qui n'aurait pas été exclus parce que Osman Pasvantoglu était, lui-même officier de janissaires, mais aussi sur de «divers Seigneurs de la Cour, mécontents de l'état actuel des choses» (s. Ven. C.)[46], c'est-à-dire des implications du Nouvel Ordre sur leurs intérêts. C'est pourquoi la réaction des autorités centrales a été plus ferme que celle du début de la crise roumelienne, en prenant des mesures que les rebelles puissent être attaqués aussi sur la terre que sur l'eau, dans le dernier cas en préconisant l'envoi d'une flottille sur le Danube qui allait opérer sur la commandé même du capoudan Pacha. Comme le centre de la rébellion était dans le voisinage immédiat de la Valachie, on a considéré nécessaire d'exercer aussi un contrôle plus sévère sur cette province. On poursuivait ainsi d'éviter son entrée sous le pouvoir d'Osman Pasvantoglu qui aurait

[40] *Lieu cité.*
[41] Mustafa Ali Muhmed – *L'histoire des Turcs*, Bucureşti, Maison d'édition Scientifique et Encyclopédique, 1976, p. 300.
[42] *Europe and the Porte*, Volume I, p 353
[43] *Lieu cité*, p. 360
[44] *Lieu cité*, p. 380.
[45] *Lieu cité.*
[46] *Lieu cité*, p. 381.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

augmenté, ainsi, les moyens de réaliser les projets sécessionnistes. Par conséquent, le prince de ce pays-là, Alexandre Ipsilante, «attendu l'âge et les infirmités», provoquées par l'âge, a été remplacé par le drogman de l'Amirauté Constantin Hangerli. Car il était comme le connaissait Ignatius Mouradgea d'Ohsson «jeun, déterminé, intriguant, et depuis quelque temps soupçonné d'être vendu à Russie» (s. Ven. C.)[47]. Ce qui a pourtant déterminé, en dernière instance, la décision en discussion a été, il semble, l'engagement assumé par Constantin Hangerli «de faire de son côté tous les efforts pour écraser l'Aga Rebel», Osman Pasvantoglu, l'aïan de Vidin. (s. Ven. C.)[48]

L'ampleur que la rébellion a prise en Roumélie a provoqué la crainte qu'elle pouvait être internationalisée, grâce à l'appui secret qu'on supposait qu'Osman Pasvantoglu recevait, de la Part d'Autriche, alarmée à son tour, par les effets négatifs entraînés par le succès du «Nizam-i-Djedid» sur les intérêts en l'Orient Européen, ce qui se serait concrétisé dans le renforcement d'un puissant Empire dans l'échec du programme nommé, surtout après avoir conclu la paix avec la France à Campo Formio, le 17 octobre 1797, qui lui ouvrait d'autres perspectives dans l'opinion que, au cas où la révolte continuait à faire des progrès, «cela pourra lui (La Porte Ottomane – n. Ven. C.) enlever une bonne partie des milices et l'opinion publique dans presque toute la Roumelie» (s. Ven. C.)[49].

Il est vrai que les efforts du pouvoir central ont eu comme résultat l'enregistrement de quelques succès contre les rebelles. Cela était, ainsi, observait Ignatius Mouradgea d'Ohsson, au début du mars 1797, minimum en comparaison avec la force de résistance de celui-ci aussi que, il était d'opinion «le sort de cette lutte est… plus important qu'on ne le croît» (s. Ven. C.)[50] Un mois plus tard, le 11 Avril 1797, en se rapportant à une nouvelle campagne contre le rebelle, commandée par le capoudan Pacha, Küciük Husein Pacha, il a revenu sur les périls qu'aurait d'écoulés d'un éventuel échec de celui-ci. En contexte, il suggérait au roi Gustav IV Adolph que «tous les amis de la Porte doivent, Sire, accompagner de leurs voeux le Capitan Pacha, car le sort de son expédition est de plus grand intérêt» (s. Ven. C.)[51]. Car, comme il opinait, non seulement les forces rebelles inspiraient la crainte, «mais les effets de l'opinion publique et du mécontentement général», motif pour lequel «le moindre échec peut opérer une explosion funeste» (s. Ven. C.) [52]. Il donnait, aussi, l'expression de son inquiétude, surgie du possible démembrement, de l'intérieur, de l'Empire Ottoman. Cela aurait eu, vraiment, des implications funestes aussi sur la position internationale de la Suède, de la perspective de créer, par ces moyens, la possibilité de consolider la position de Russie, en Orient Européen, que n'aurait plus pu d'être contrôlée, et par la voix de conséquence aussi, dans le bassin de la Mer Baltique. Les soucis de Ignatius Mouradgea d'Ohsson, provoqués par une telle perspective, se sont augmenté avec la perte d'un appui contre la Russie, perte enregistrée par les Ottomans; cet appui aurait pu servir en cas de force majeure. Avec l'invasion française en Egypte, le 1 juillet 1798, la France este devenue *le premier ennemi public* de l'Empire Ottoman, tandis que la Russie était

[47] *Lieu cité*, p. 382.
[48] *Lieu cité.*
[49] *Lieu cité*, p. 386.
[50] *Europe and the Porte. New documents on the Eastern Question,* Volume II: *Swedish Diplomatique reports 1798-1799.* Edited by Veniamin Ciobanu. Introduction and Notes translated by Lucian-Dumitru Dîrdală, Iaşi, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 2001, p. 35.
[51] *Lieu cité*, p. 38.
[52] *Lieu cité.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

son protecteur sauveur. Les effets de ce dramatique renversement de rôles se sent aussi en plan interne, la Russie déclarant sa disponibilité, comme Mouradgea d'Ohsson rapportait au roi, le 10 octobre 1798, d'envoyer un corps auxiliaire, composé de 6000 hommes, contre Pasvantoglu. Son offre a été, pourtant, décliné, parce que – comme le diplomate suèdois observait, «jamais la Porte ne fera venir sur ses frontières un armé russe, surtout pour combattre les Musulmans ou plutôt des Janissaires insurgés» (s. Ven. C.)[53]. D'autre part, les échecs les plus graves enregistrés par l'expédition de capoudan pacha[54] ont même déterminé les autorités centrales ottomanes de prendre en considération, le mois de novembre 1798, même la nécessité «d'en venir à un accommodement avec le Rebel», ce qui n'aurait pas eu comme résultat, d'après Mouradgea d'Ohsson, que de détruire «La considération de la Porte» (s. Ven. C.)[55]. Tous ces considérants ont déterminé Ignatius Mouradgea d'Ohsson de chercher des explications. Selon les informations qu'il fournissait au roi Gustave le IV Adolf, le 10 décembre 1798, «les malheurs de l'Empire Ottoman ont, Sire, pour premier cause l'ignorance et la faiblesse de ses chefs. C'est une suite naturelle de leur éducation, de leur fie efféminée, de leur éloignement des affaires et de l'impossibilité où ils sont, de faire un bon choix de ministres, l'une des premières qualités requises dans ce Royaume et pour son bonheur» (s. Ven. C.)[56]. Ainsi que l'idée de «céder aux circonstances» et «d'en venir à une conciliation avec Pasvant Oglu»[57] gagnait de plus en plus terrain parmi les autorités centrales ottomanes. Parce que, de cette manière, on aurait dégagé une importante partie de forces militaires ottomanes qui auraient pu être utilisées pour soutenir la campagne en Egypte, contre les Français. Fait qui est arrivé, capoudan pacha étant autorisé a commencer les négociations avec Osman Pasvantoglu. Une décision que, selon Ignatius Mouradgea d'Ohsson, «n'est certainement pas la plus honorable, mais la nécessité est au dessûs de tout», c'est-à-dire, on sous-entendait, inclusivement au-delà du «Nizam-i-Djedid» (s. Ven. C.)[58]. Les conditions dans lesquelles la réconciliation a été faite, au commencement du mois de mars 1799, sont restées secrètes, à l'exception d'une seule, notamment la scarification du prince de la Valachie, Constantin Hangerli, l'un des ennemis les plus acharnés de Osman Pasvantoglu. Etant accusé de «mille excès tyranniques dans la province», il a été destitué et puis décapité, sa tête étant exposée devant la première porte du Serai, et toutes ses possessions ont été confisqués, pour la trésorerie impériale[59]. Ainsi qu'«on ne parle plus de l'Agha de Widin» (s. Ven. C.)[60] mais on ne parle ni de «Nizam-i-Djedid», au moins dans les rapports de Mouradgea d'Ohsson, «Le Nouvel Ordre» étant surclassé par la puissante crise égyptienne qui a concentré toute l'attention et toutes les ressources de l'état ottoman.

Ainsi s'achevait un autre page de l'histoire tellement agité de cette noble et bénéfique (en essence) idée, que Ignatius Mouradgea d'Ohsson s'est appropriée, sans resserves, comme on l'a mentionné, aussi par de raisons personnels que objectifs, les dernières dérivant de l'interprétation qu'il lui a donnée, de la perspective de l'état suédois.

(Traduit par Cătălina Grosu)

[53] *Lieu cité*, p. 107.
[54] *Lieu cité*, p. 116.
[55] *Lieu cité.*
[56] *Lieu cité*, p. 124.
[57] *Lieu cité*, p. 165.
[58] *Lieu cité*, p. 146.
[59] *Lieu cité*, p. 149-150.
[60] *Lieu cité*, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RUXANDRA MOAŞA–NAZARE

NEGUSTORII GRECI ÎN CADRUL POLITICII COMERCIALE A IMPERIULUI HABSBURGIC (SECOLELE XVIII–XIX)

1. Noile condiţii de dezvoltare a comerţului în Europa de sud-est[1]

La nivel general, în secolul XVIII se constată intensificarea comerţului colonial, care diminua sensibil importanţa comerţului dinspre Levant către Europa. Chiar dacă Indiile Orientale şi Occidentale atrăgeau acum Marile Puteri comerciale şi maritime ale epocii, comerţul Levantului a păstrat totuşi prestigiul unui trafic secular, probabil superior valorii sale reale. Imperiul Otoman rămânea atât un debuşeu pentru produsele manufacturilor şi industriei europene în dezvoltare şi în căutare de pieţe, cât şi un furnizor de materii prime[2]. În comerţul exterior al Imperiului Otoman s-au menţinut, ca parteneri tradiţionali, vechile state europene, alături de care au apărut concurente noi, poziţia şi valoarea lor schimbându-se în funcţie de conjunctură.

Anglia făcea comerţ în Imperiul Otoman cu Smirna mai cu seamă, dar şi cu Salonicul şi alte oraşe din Grecia continentală. În veacul XVIII, comerţul englez nu ocupă însă un loc însemnat în ansamblul comerţului exterior otoman[3]. Principalul articol de comerţ al Angliei era postavul adus prin mijlocirea Italiei, mai ales prin Livorno, antrepozitul de mărfuri engleze pentru Levant, la care se adăugau câteva articole de lux. După pierderea coloniilor americane, Anglia redescoperă restul imperiului ei colonial şi se reorientează spre Marea Mediterană şi Imperiul Otoman, avansul ei comercial observându-se încă de la începutul secolului XIX. De altfel, perioada 1803-1878 înregistra angajarea maximă a Marii Britanii în Sud-Estul Europei, când, în paralel cu debutul războaielor napoleoniene şi redeschiderea problemei orientale, avea loc reorientarea direcţiilor de expansiune economică britanică spre sud-estul continentului european. Pe fondul creşterii economice prilejuite de revoluţia industrială de la mijlocul anilor ’30, Anglia a invadat Europa cu produsele ei ieftine şi de calitate, dobândind primul loc în

[1] În istoriografie, pentru negustorii ortodocşi din Imperiul Otoman se folosesc mai mulţi termeni: negustori supuşi turci, orientali, balcanici, levantini, sud-est europeni, greci. Ultima denumire nu are sens etnic, ci se referă la comercianţii de religie ortodoxă şi la vorbitorii de limbă greacă, limba universală a bisericii, culturii, relaţiilor internaţionale şi a comerţului din epoca respectivă. Ceilalţi termeni au o accepţie mai mult geografică şi mai puţin politică. Am folosit mai ales termenii de „negustori supuşi turci“, „sud-est europeni“ şi „greci“ referindu-mă la negustorii creştini, de neamuri diferite, provenind din Imperiul Otoman. T. Stoianovich, *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*, în „Journal of Economic History“, XX, 1960, p. 234-313; Olga Cicanci, *Companiile comerciale greceşti din Transilvania şi comerţul european în anii 1636-1746,* Bucureşti, Editura Academiei, 1981, p. 13, 16-23, 96-99, unde se menţionează istoriografia temei. V. şi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Marchands roumains et balkaniques dans le commerce danubien (1829-1859). Aperçu bibliographique*, în RRH, XX, 4, 1981, p. 711-716.

[2] N. G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris, 1956, p. 141.

[3] *Ibidem*, p. 168; N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne*, Paris, 1925, p. 87.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLI, 2004, p. 225–245

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comerţul la distanţă cu Imperiul Otoman. Ca o încununare a succeselor economice pe tărâm diplomatic, la 16 august 1838 s-a încheiat tratatul comercial anglo-otoman care stipula clauza naţiunii celei mai favorizate, potrivit căreia negustorii englezi erau liberi să arendeze, să cumpere şi să exploateze produsele solului turcesc, brute ori finite, fără vreo permisiune specială prealabilă. Se stabileau tarifele la import (3-5%), export (3-12%) şi tranzit (3%), variaţia cuantumului datorându-se necesităţii de compensare a pierderilor suferite de Istanbul prin desfiinţarea unora dintre bănoasele sale monopoluri interne. Tratatul asigura Angliei mari beneficii, dezavantajând şi aducând Imperiul Otoman la rangul unei semicolonii. Interesul pentru grânele româneşti după 1829 este un bun exemplu în acest sens. Numai că poziţia însemnată a Rusiei în zonă a generat rivalitatea cu Londra şi preocuparea celei din urmă de a diminua efectele anexării gurilor Dunării de către ruşi în principal prin închiderea strâmtorilor[4].

În cursul veacului XVIII, Republica Provinciilor Unite nu a mai avut rolul economic de anvergură deţinut anterior, dar a continuat să facă un negoţ prosper în primele decenii ale secolului şi să concureze pe englezi şi francezi[5]. Ultimii au promovat intens interesele lor economice în Imperiul Otoman, reuşind, după 1763, să-i înlocuiască definitiv pe englezi şi olandezi în comerţul Salonicului[6]. A doua jumătate a veacului XVIII a fost marcată de un progres accelerat al economiei şi de apogeul comerţului francez în Levant. De altfel, structura comerţului exterior francez indică o poziţie de forţă în zona Mării Mediterane, dar una slabă – exceptând Polonia – faţă de spaţiul maritim nordic dominat de Anglia[7]. Totuşi, către sfârşitul secolului XVIII, Franţa a pierdut teren în ceea ce priveşte relaţiile ei comerciale cu statul otoman. Raportat la piaţa Salonicului, în ultimii ani ai veacului XVIII, comerţul Franţei înregistra o scădere suficient de mare[8], mai ales în preajma şi în timpul revoluţiei. În acelaşi timp, Imperiul habsburgic parcurgea o etapă de înflorire a relaţiilor ei cu Imperiul Otoman. Scăderile nu afectează în întregime comerţul, ci diferenţiat, unele state regresează, altele avansează.

Veneţia a păstrat un loc considerabil din comerţul Levantului în secolul XVIII, urmând Franţei pe piaţa Salonicului[9]. Dar pe ansamblu, ascendentul ei a scăzut în acest veac. Una dintre cauzele externe ale declinului comercial veneţian a fost afirmarea Imperiului Habsburgic în Balcani, fapt sesizat în epocă de consulii Veneţiei la Durazzo[10]. Acest fenomen a schimbat direcţia rutelor comerciale: de pildă, la mijlocul veacului XVIII, ceara nu se mai transporta pe vechiul drum Bosnia – porturile dalmate – Veneţia, ci trecea din Serbia prin Banat – Transilvania – Ungaria de Sud – Slavonia – Croaţia – Trieste, de unde în final ajungea la Veneţia[11], prin intermediul negustorilor sud-est europeni şi a Societăţii comerciale din Timişoara. Totuşi, nu se poate vorbi de o prăbuşire a comerţului veneţian, căci oraşul ocupa un loc încă important în relaţiile comerciale ale negustorilor sud-est europeni din Imperiul Habsburgic. Rolul habsburgilor în relaţiile cu Balcanii a crescut după ocuparea şi anexarea Veneţiei în 1797.

[4] Paul Cernovodeanu, *Relaţiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 5, 10-11, 85.

[5] N. G. Svoronos, *op. cit.,* p. 179.

[6] *Ibidem*, p. 334.

[7] Pierre Chaunu, *Civilizaţia Europei în Secolul Luminilor*, vol. II, Bucureşti, Editura Meridiane, 1986, p. 29 şi grafic 41.

[8] N. G. Svoronos, *op. cit.*, p. 317, 334, 352-353.

[9] *Ibidem,* p. 169.

[10] Valeriu Papahagi, *Contribuţii la istoria relaţiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică şi cu Veneţia în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea,* în RI, XIX, 4-6, 1933, p. 124.

[11] Al. Doboşi, *Relaţiile comerciale ale Principatelor Române cu Veneţia*, Cluj, 1936, p. 49-50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Peninsula italică a început să dețină un oarecare rol în comerțul cu statul otoman grație și altor orașe care înnoadă noi relații sau reintră în jocul comercial după ce, inițial, abandonaseră această regiune. Este vorba despre Genova, Livorno, Neapole, care au înlocuit Veneția în prima jumătate a secolului XIX. Ele s-au afirmat atât în navigație (Neapole), în tranzitul mărfurilor engleze (Livorno), cât și în comerțul cu produse manufacturate proprii (Genova). Trebuie să amintim că afirmarea lor avea loc într-un context politic diferit de cel din trecut. Dacă în Evul Mediu, Genova, de pildă, se manifestase ca o puternică republică urbană, în secolul XIX ea devenea centrul cel mai de seamă economic din zona Savoia-Piemont. O situație identică întâlnim și în cazul celorlalte orașe: Neapole era capitala Regatului omonim, iar Livorno se dezvolta în cadrul marelui ducat de Toscana, organizat și condus de autoritățile austriece[12].

O altă putere comercială și maritimă din veacul anterior, Ragusa, a cunoscut și ea declinul, dar nu atât de accentuat, menținându-și în mare parte forța maritimă și recurgând la expediente de supraviețuire cum ar fi închirierea flotei sale comerciale numeroșilor armatori și negustori greci, supuși turci, uneori deveniți proprietarii vaselor[13]. Se consideră că diminuarea importanței comerciale a Ragusei a fost cauzată, printre alte motive, de pătrunderea habsburgilor în Țările Române și pe piața otomană[14].

Extinderea Imperiului Habsburgic în Sud-Estul Europei și granița comună directă dintre acesta și Imperiul Otoman au pus în contact cele două lumi economice. Politica de expansiune economică spre sud-est, inaugurată de Viena prin tratatul comercial de la Passarowitz (27 iulie 1718), a antrenat treptat dezvoltarea relațiilor comerciale dintre cele două state pe rute terestre, fluviale (Dunărea) și maritime (porturilor adriatice Trieste și Fiume), observându-se un proces economic esențial: apariția unei arii comerciale central-europene începând din 1750, alături de cele tradiționale, mediteraneană și atlantică[15]. Atât pacea nou încheiată între turci și austrieci, cât și condițiile de navigație și comerț astfel asigurate au impulsionat decisiv comerțul balcanic, care s-a dezvoltat în strânsă legătură cu reluarea traficului dintre Sudul Dunării, Europa Centrală și Veneția. O întreagă rețea de drumuri terestre se înfiripă și leagă porturile și orașele otomane Istanbul, Salonic, Serres, Varna, Arta de orașele zonei austro-germane prin Serbia, Banat, Ungaria sau prin Bulgaria, Țara Românească, Transilvania. A apărut și calea maritimă de comunicație între Salonic și Trieste prin mările Egee, Ionică și Adriatică[16]. La rândul său, spațiul românesc a fost influențat de acest proces economic, în aceeași perioadă constatându-se a doua intruziune a Occidentului în comerțul Țării Românești odată cu ocupația habsburgică în Oltenia (1718-1739). Negoțul cu Transilvania, Imperiul Habsburgic și Germania de Sud a progresat, dar faptul acesta nu a schimbat nici tipul de comerț predominant în secolul XVII, nici rolul negustorilor străini, care a crescut de acum tot mai mult, protejat de principe. Totuși este semnificativ că și-a făcut apariția un nou factor comercial în zonă, negustorul german (lipscan), alături de cei levantini[17].

[12] N. Iorga, *op. cit.,* p. 104-105; N. G. Svoronos, *op. cit.,* p. 174-177.

[13] N. G. Svoronos, *op. cit.,* p. 177-178.

[14] Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Raguza (sec. XV-XVIII),* în SrdI, IV, nr. 2, 1949, p. 121.

[15] Hermann Kellenbenz, *The Rise of the European Economy. An economic History of continental Europe from the fifteenth to the eighteenth Century,* New York, 1976, p. 301.

[16] Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului otoman*, traducere de Cristina Bîrsan, București, Editura All, 2001, p. 240, 242, 284.

[17] Daniel Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, cu o prefață a autorului pentru ediția în limba română, traducere și postfață de Victor Rizescu, București, Editura Corint, 2002, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu insistăm asupra pătrunderii germanilor, a „austriecilor“[18] sau a supuşilor lor în Imperiul Otoman, fiindcă ne-am propus să o facem în altă parte. Aici subliniem doar că în ultimul sfert al secolului XVIII comerţul cu Imperiul Habsburgic a făcut o veritabilă concurenţă celorlalte state europene şi a luat avânt[19] odată cu accelerarea activităţii manufacturiere. Acest fenomen avea loc în contextul mai larg al reluării expansiunii „economiei-univers“ europene şi a închiderii economiei otomane, inclusiv a Principatelor Române, în marginile acesteia[20], beneficiar fiind însă şi Imperiul Habsburgic, ca stat cu o poziţie semiperiferică. Evoluţia politică şi conflictele din Europa Occidentală au contribuit la îmbunătăţirea poziţiilor economice ale habsburgilor în exterior. Războiul maritim dintre Franţa şi Anglia, de la începutul anilor ’80, a determinat desfăşurarea comerţului prin portul Trieste. Dificultăţile economice din Franţa, eliminarea aproape în întregime a concurenţei olandeze, condiţiile grele din Orient cu care se confrunta Marea Britanie şi cucerirea Veneţiei de către habsburgi au întărit poziţia Vienei în bazinul răsăritean al Mării Mediteraneene. În timpul războaielor napoleoniene, blocada continentală şi dificultăţile economice inerente au favorizat desfacerea producţiei manufacturilor şi industriei austriece, în timp ce sfârşitul perioadei a fost marcat de criza dintre anii 1816-1818 provocată de redeschiderea Europei produselor engleze. După anul 1829, în noile condiţii create de tratatul de la Adrianopol, Viena a inaugurat o epocă de relaţii economice intense şi prospere cu Ţările Române, cu rezerva că în anii ’40 ai secolului XIX era concurată puternic de Anglia[21]. Excluderea Imperiului Habsburgic din Uniunea vamală germană a obligat industria acestuia să se concentreze asupra pieţei interne şi a exportului către Imperiul Otoman. În general, în prima jumătate a secolului XIX, conjunctura economică i-a fost favorabilă, excepţie făcând doar câteva crize trecătoare[22].

Se cuvine să menţionăm că, iniţial, în cursul veacului XVIII, principalii beneficiari ai schimburilor comerciale dintre statele otoman şi habsburgic au fost negustorii „greci“, supuşi otomani. Schimbul a fost favorizat pe partea austriacă, conjunctură de care au profitat negustorii ortodocşi pentru a face comerţ, a prelua şi întări poziţii economice. Astfel, ei au pătruns adânc în interiorul Europei Centrale, constituindu-şi prosperele companii comerciale şi ulterior comunităţile diasporei ortodoxe. De altfel, între mijlocul veacului XVIII şi mijlocul celui următor, târgurile balcanice au cunoscut ultima fază de înflorire datorată frecventei lor utilizări de către negustorii vest-europeni şi intermediarii lor[23]. Evoluţia lor a fost serios afectată de conjunctura luptelor locale pentru putere dintre anii 1790-1810[24].

Rusia a obţinut considerabile privilegii comerciale în Imperiul Otoman, dar slăbiciunea ei economică a găsit-o nepregătită să exploateze această situaţie de una singură; în consecinţă, schimbul dintre teritoriile otomane şi cele ruse a fost nesemnificativ şi

[18] A. E. Vakalopoulos, *‘Ιστορία του? Νέου ‘Ελληνισμου?*, vol. IV, Thessaloniki, 1973, p. 176, 182.

[19] N. G. Svoronos, *op. cit.,* p. 181-182.

[20] Bogdan Murgescu, Florin Bonciu, *Consideraţii asupra abordării mondiale a proceselor istorico-economice*, în AIIX, tom XXX, 1993, p. 542.

[21] Manfred Sauer, *Aspekte der Handelspolitik des „aufgeklärten Absolutismus“*, în *Von der Glückseligkeit des Staates. Staat, Wirtschaft und Gesellschaft in Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, herausgegeben von Herbert Matis, Berlin, 1981, p. 263-264.

[22] Jean Bérenger, *Istoria Austriei*, Bucureşti, Editura Corint, 1999, p. 64-66.

[23] Traian Stoianovich, *‘Ο κατακτητής ’ορθόδοξος βαλκάνιος ’έμπορος,* în *Οικονομική Δομή τω˜ν Βαλκανικω˜ν χωρω˜ν στα χρονιά τη˜ς Οθομανικής Κυριαρχής,* Atena, 1979, p. 302; Idem, *Balkan Worlds: the first and last Europe*, New York, 1994, p. 190.

[24] *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300*-1914, edited by Halil Inalcik and Donald Quataert, Cambridge, Cambridge Press University, 1994, p. 739.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rolul Rusiei destul de redus în Levant. Expansiunea economică rusă a debutat tardiv, în epoca ţarinei Ecaterina a II-a, cel mai de seamă fapt economic fiind dezvoltarea şi încurajarea porturilor de la Marea Neagră (printre care Odessa) la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX[25].

Relaţiile comerciale ale europenilor cu Imperiul Otoman desfăşurându-se prin intermediarii creştini, greci, aromâni şi evrei, care aveau un avans substanţial în comerţul exterior, veacul XVIII este martorul creşterii influenţei economice occidentale în statul otoman. Puterile comerciale europene apelau, astfel, în interesul lor, la serviciile aşa-numiţilor minoritari creştini, susţinuţi şi protejaţi de funcţionarii diplomatici străini prin obţinerea privilegiului care îi proteja de dările şi justiţia autorităţilor otomane (*berat*). Comerţul balcanic a asigurat prosperitatea unei categorii de „negustori ortodocşi", formată preponderent din greci, dar şi din aromâni, sârbi, bulgari etc. Beneficiind de coloniile lor din Balcani, Veneţia şi restul Europei, grecii au instalat reţele de afaceri între Istanbul, Viena, Trieste şi au preluat un loc important în tranzitul către centrul Europei[26]. Astfel, aproape întregul trafic cu teritoriile Austriei era făcut de greci, principalele porturi de pe coasta Dalmaţiei se aflau în mâinile lor, făceau comerţ activ cu oraşele italiene (Veneţia, Ancona, Messina), cu Franţa (Marsilia), Olanda (Amsterdam), Anglia, Ţările Române, Polonia, Rusia[27]. Lucrând în calitate de agenţi comerciali ai statelor occidentale şi beneficiind de protecţia consulară, negustorii sud-est europeni au devenit treptat independenţi şi concurenţi ai comercianţilor occidentali, izbutind să-i înlocuiască la cumpăna veacurilor XVIII-XIX[28]. Astfel, în timpul crizei comerciale franceze provocate de Revoluţie şi Imperiu (1793-1815), locul vacant, creat de întreruperea relaţiilor de schimb cu Franţa şi de retragerea negustorilor francezi, a fost ocupat de către comercianţii şi marinarii greci[29].

Aceasta este situaţia concurenţilor comerciali în Imperiul Otoman, a poziţiei şi a ponderii lor. Dar nu numai pe acest plan au apărut unele schimbări, ci şi în interiorul comerţului statal. În secolul XVIII a avut loc o deplasare a activităţii comerciale europene în interiorul Imperiului Otoman de la Est la Vest, din Asia Mică spre Turcia europeană. Astfel, provincia Rumelia a căpătat importanţă economică sporită. În locul Smirnei se reactivează vechile porturi ale Rumeliei şi se afirmă noi porturi în Moreea, Creta, insulele egeene, în Macedonia şi Epir, printre care Salonic, Ianina, Arta, Valona. Cele mai multe dintre ele, create în secolul XVII, au cunoscut apogeul activităţii comerciale în secolul XVIII[30], alte schimbări ţinând de noile condiţii ale comerţului european din epocă. Este vorba de resurecţia comerţului continental, care recâştigă vechea importanţă din Evul Mediu şi care leagă Europa Centrală, austro-germană de Europa Sud-Estică aflată sub stăpânire otomană.

Modificările au fost aduse în primul rând de politica Marilor Puteri: astfel, tentativa Franţei de reorientare a comerţului din porturile adriatice dominate de Veneţia spre Salonic a fost încununată de succes şi a avut drept efect impunerea Macedoniei între regiunile economice active[31]. Totodată, sub presiunea Imperiului Habsburgic şi a

[25] N. Iorga, *op. cit.,* p. 94; Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*, Bucureşti, 1930, p. 40.

[26] R. Mantran, *op. cit.*, p. 285.

[27] N. G. Svoronos, *op. cit.,* p. 182-183, 185, 194-200.

[28] *Ibidem,* p. 348; N. Iorga, *op. cit.,* p. 88, 99-100.

[29] Fernand Braudel, *Timpul lumii*, vol. II, traducere şi postfaţă de Adrian Riza, Bucureşti, Editura Meridiane, 1989, p. 143.

[30] N. G. Svoronos, *op. cit.,* p. 348.

[31] *Ibidem,* p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rusiei, Înalta Poartă a deschis Dunărea şi Marea Neagră comerţului şi navigaţiei europene: ridicarea unor porturi noi precum Galaţii se datorează pătrunderii europene în Marea Neagră şi stabilirii navigaţiei comerciale pe Dunăre[32]. Accesul Rusiei în Marea Neagră şi sosirea primelor nave occidentale în acest spaţiu maritim multă vreme inaccesibil au dat o lovitură puternică prestigiului otoman. Dar traficul nu va căpăta importanţă decât o dată cu exporturile masive de grâu rusesc din primele decenii ale secolului XIX[33].

Se impune să subliniem că în Imperiul Otoman comerţul european ocupa un loc relativ redus în masa schimburilor, adesea nefăcând altceva decât să traverseze statul cu pricina. Studii mai vechi şi mai noi accentuează faptul că negoţul interior practicat de negustorii musulmani avea un volum mult mai mare decât cel exterior, chiar dacă este mai dificil de evaluat statistic. Stăpânirea mărilor, a transporturilor terestre, a caravanelor de cămile şi sumedenia de negustori aflaţi în slujba statului otoman au reprezentat reale atuuri multă vreme. Din această perspectivă, problema declinului se pune în alţi termeni: declinul politic, mai vizibil, nu este urmat de cel economic. Pe urmele istoriografiei turceşti, F. Braudel stabileşte nişte repere ale decadenţei, variabile geografic: 1800 pentru spaţiul balcanic, primul sfert al secolului XIX pentru Egipt şi Levant, 1830 pentru Anatolia, oricum în funcţie de avansul „economiei-univers europene“ ce a însemnat deteriorare şi reconstrucţie în acelaşi timp[34].

2. Negustorii supuşi turci şi politicile comerciale ale Imperiului Habsburgic

Tratatul de pace dintre habsburgi şi turci din 1699, de la Karlowitz, a însemnat o redimensionare a continentului european, trecerea de la Mica la Marea Europă, de la Europa clasică la Europa luminilor[35]. În acel moment s-a stabilit o nouă geografie politică europeană şi un nou echilibru geopolitic între Imperiul Otoman şi cel Habsburgic, ultimul căpătând o dimensiune dunăreană[36]. Schimbările teritoriale au atras de la sine reconsiderarea conceptului de imperiu de către Habsburgi. A început un efort susţinut în direcţia reorganizării politice interne prin reorganizarea structurilor de stat, integrarea economică a provinciilor dobândite, inclusiv Transilvania şi Banatul, realizarea unităţii statale. Din punct de vedere economic, ingredientul esenţial al acestei unităţi urma să fie un comerţ convergent spre şi dinspre capitală şi provinciile ereditare[37]. În cazul Transilvaniei rezultatul a fost schimbarea structurii importului astfel încât, în 1780-1781, ponderea mărfurilor originare din provinciile ereditare depăşea pe cea a celor din Imperiul Otoman şi Ţările Române[38].

Politica economică habsburgică din secolul XVIII s-a întemeiat pe dirijarea economiei de către Curte şi administraţie, doctrină exprimată din a doua jumătate a veacului XVII în operele teoreticienilor şi practicienilor Johann Joachim Becher,

[32] N. Iorga, *op. cit.,* p. 107, 111.
[33] F. Braudel, *op. cit.*, p. 138.
[34] *Ibidem*, p. 144.
[35] P. Chaunu, *op. cit.*, p. 72-73.
[36] *Ibidem*, p. 242-243.
[37] *19. századi Magyar történelem 1790-1918*, szerkesztette Gergely András, Budapesta, Korona Kiadó, 1998, p. 25-26, unde subliniază ţelurile politicii habsburgice: formarea unui imperiu unitar şi alinierea cu celelalte state europene din punct de vedere economic; Avram Andea, *Cameralism, economie şi, schimb*, în vol. *Istoria României. Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura George Barițiu, 1997, p. 675.
[38] K. Müller, *Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Terezia*, München, 1961, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Philipp Wilhelm von Hörnigk şi Wilhelm von Schröder. Această teorie a fost influenţată de idei şi practici din sistemul francez şi nu numai, dar prezintă elemente de originalitate, ceea ce justifică desemnarea ei sub denumirea de *cameralism* şi considerarea ei aparte ca o formă central europeană a mercantilismului[*].

Este necesar să deschidem o paranteză pentru a încerca să definim terminologia folosită. Între secolele XV-XVIII, majoritatea statelor vest europene a fost influenţată de o politică economică numită ulterior mercantilism. Este greu de crezut că un concept aplicat pe o vastă arie geografică, întâlnit în varii contexte, de-a lungul unei perioade lungi de timp, să fie unitar şi coerent[39], iar o posibilă definiţie să fie în întregime satisfăcătoare. În ciuda caracterului vag şi dificultăţii de definire a termenului, eticheta s-a dovedit comodă în regruparea unei serii de acte, atitudini, proiecte, idei şi experienţe, care marchează preocuparea statului faţă de problemele administraţiei concrete[40]. În mod cert, conform formulei lui H. Kellenbenz, mercantilismul a reprezentat o direcţie majoră a politicii şi reflecţiei economice a statului absolutist[41]. În esenţă, este vorba despre efortul statului de a realiza unitatea economică şi controlul economiei prin deciziile sale politice în vederea asigurării prosperităţii[42] şi acoperirii cheltuielilor sale militare şi birocratice. Câteva dintre ideile sale de bază ale mercantilismului se regăsesc în mai multe ţări: tendinţa reţinerii metalelor preţioase în interiorul statului, definirea acestor metale ca măsură a averii naţiunii (bulionism), încercarea de realizare a balanţei comerciale active prin mărirea exportului, care să depăşească volumul importului, aplicarea de tarife vamale mari la produsele de import şi mici la materiile prime, evitarea luxului, crearea unei flote comerciale şi a unui sistem colonial cu scopul asigurării pieţelor externe, intervenţia statului în economie[43].

În zona austro-germană, doctrina în discuţie s-a concretizat în preocuparea de a întări economia prin ordonanţe interne. De aceea, înainte de toate, adepţii acestei politici, numiţi cameralişti, au pus accent pe creşterea veniturilor publice în care vedeau cel mai important mijloc de măsurare a prosperităţii. Termenul derivă de la cuvântul german *Kammer*, tezaurul regal. Totodată, cameraliştii au făcut parte din administraţia statului, consiliindu-i adesea pe principi în politicile lor economice[44] şi constituind un corp universitar care a predat şi transmis experienţa economică sub formă de cursuri şi manuale[45]. Într-o accepţiune îngustă, cameralismul se restrânge la finanţe (*Finanzwissenschaft*), într-una largă el extinzându-se la finanţe, economie şi *Polizeiwissenschaft*: rolul determinant atribuit poliţiei în politica internă pentru asigurarea unui climat de stabilitate şi ordine propice progresului economic prin măsuri care vizau ordinea pieţelor, respectarea greutăţilor legale, stoparea abuzurilor şi viciilor, supravegherea stării de sănătate a

[*] Mulţumesc profesorilor Bogdan Murgescu şi Bogdan Popa pentru răspunsurile la nelămuririle mele şi pentru colaborare.

[39] Adam Smith, care desemnează ansamblul teoretic şi de practici prin expresia „mercantil system", îi atribuie coerenţă doctrinară pentru a-l critica.

[40] Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, volumul II, traducere şi postfaţă de Adrian Riza, Bucureşti, Editura Meridiane, 1985, p. 230.

[41] Hermann Kellenbenz, *Der Merkantilismus und die soziale Mobilität in Europa*, Wiesbaden, 1965, p. 5.

[42] Gerhard Rempel, profesor la Western New England College, sintetizează principalele trăsături comune ale politicilor mercantiliste europene pe site-ul de internet: mars.acnet.wnec.edu/~grempel/courses, creat în anul 2000.

[43] *Ibidem*.

[44] Nancy Spannaus, *The Roots of the American System: from Cameralism to the American System of Economics*, în *American Almanac*, 1996, p. 2.

[45] Keith Tribe, *Governing Economy: the Reformation of German Economic Discourse, 1750-1840*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988, capitolul 3: *Cameralismul ca ştiinţă*, p. 35-44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

populaţiei etc. Scopurile politicii economice a principelui luminat erau fericirea şi bunăstarea supuşilor de care depindeau, la rândule-le de puterea şi resursele statului într-o evidentă relaţie de interdependenţă. Aşadar, ideea fundamentală a cameralismului era că prosperitatea statului depindea de cea a populaţiei şi prin urmare recomanda aplicarea unor măsuri care să contribuie la îmbunătăţirea situaţiei materiale şi spirituale a populaţiei. Prin iniţiativele statului în domeniul economiei, prin perfecţionarea administraţiei şi organizarea birocraţiei, cameraliştii ţinteau la dezvoltarea unei naţiuni puternice, autosuficiente economic, educate, cu cetăţeni harnici, capabili să răspundă cerinţelor unui monarh absolut, dar luminat. Cameraliştii preiau o serie de idei mercantiliste, pe care le adaptează la realitatea locală şi le adaugă argumente specifice, schiţând un sistem propriu al economiei politice. Caracterul original al cameralismului constă în deplasarea accentelor pe creşterea populaţiei (protejată de guvern, prin colonizare rurală), pe sporirea producţiei de toate felurile, inclusiv cea agricolă, încurajată de stat, pe fiscalitate şi pe finanţe. Cu alte cuvinte, cameralismul nu aşează comerţul exterior pe un loc superior în ierarhia preocupărilor sale, spre deosebire de mercantilism, care considera sfera circulaţiei şi mai ales comerţul cu străinătatea drept sursă nemijlocită a avuţiei[46].

Ideile cameraliştilor au fost aplicate mai ales în a doua jumătate a secolului XVIII de către monarhia vieneză şi au avut consecinţe favorabile asupra aşa-numitelor *Kommerzien*/*commercii*/, adică a producţiei meşteşugăreşti, a celei industriale incipiente, şi a comerţului. Politica „populară“ a primilor cameralişti Becher, Hörnigk şi Schröder a fost susţinută şi de ultimii cameralişti Johann Heinrich Gottlob von Justi şi Joseph von Sonnenfels. În concepţia lor, un regim tolerant trebuia să favorizeze imigrarea şi să se preocupe de înmulţirea populaţiei autohtone, întrucât sporul demografic întărea forţa militară şi economică a statului. În funcţie de acest obiectiv prioritar erau concepute celelalte politici: intensificarea agriculturii, încurajarea industrializării, legislaţia de toleranţă, măsurile sanitare de stat privind igiena şi sănătatea, asigurarea unei bune infrastructuri de drumuri, porturi, sistemul de poştă, reformele învăţământului şi justiţiei[47].

Înainte de a intra în aspectele legate de comerţul habsburgic în Imperiul Otoman, este necesară încă o lămurire în privinţa scopurilor economice ale Vienei vis-à-vis de provinciile componente ale imperiului. În istoriografia mai veche s-a afirmat că Monarhia a urmărit pe plan intern dezvoltarea prioritară şi preferenţială a provinciilor ereditare ale Imperiului Habsburgic, unificate într-o zonă vamală cu taxe reduse, propice progresului, şi transformarea Ungariei şi Transilvaniei, constituite la rândul lor într-o regiune vamală deosebită, cu vămi ridicate, în pieţe de desfacere pentru industria Austriei şi Boemiei[48]. Din această perspectivă, încercarea ei de a unifica acest conglomerat statal din punct de vedere economic şi de a conferi capitalei un loc central, polarizator, a părut că e dusă în detrimentul provinciilor nou integrate. În realitate, politica Vienei sconta că realizarea unităţii va avea aceleaşi urmări pentru întregul imperiu, în

[46] K. Tribe, *op. cit.*, p. 66, 75, unde insistă asupra principiilor diferite ale lui Justi, care nu pot fi nicidecum taxate drept mercantiliste.

[47] Nancy Spannaus, *op. cit*., p. 13; Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ediţia a VIII-a, vol. I, traducere de Adolf Armbruster, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 442.

[48] Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, 1967, p. 77-79. Pentru rolul Ungariei şi Transilvaniei de zone preponderent agrare v. H. Kellenbenz, *The Rise…,* p. 289, şi *19. századi Magyar történelem 1790-1918*, p. 26. Pentru împrejurările care au relansat comerţul de vite din spaţiul românesc şi maghiar ca reacţie la creşterea cererii central-europene v. B. Murgescu, *Participarea Ţărilor Române la comerţul european cu vite în secolele XVI-XVIII. Regularităţi şi fluctuaţii conjuncturale,* în *Studii de istorie economică şi istoria gândirii economice*, vol. III, coordonator N. N. Constantinescu, volum îngrijit de acad. Şt. Ştefănescu şi conf. univ. B. Murgescu, Bucureşti, EA, 1998, p. 101-123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

limitele stadiului de dezvoltare atins, al nivelului economic şi tehnologic şi cu respectarea organizării administrativ-juridice specifice fiecărei provincii. Din acest motiv, începând din 1762, guvernul depune eforturi pentru dezvoltarea comerţului interior (aşa numitul *Universalkommerz*). Se urmărea valorificarea raţională a posibilităţilor industriale, comerciale şi a drumurilor în vederea unificării economice a Monarhiei. Conform poziţiei geografice, specificului producţiei şi tehnicii, fiecare zonă a Imperiului trebuia să se specializeze într-una sau mai multe ramuri de producţie. În acest sistem, Ungaria a preluat rolul de zonă agricolă, ceea ce a afectat industrializarea ei şi a rănit mândria nobilimii maghiare[49]. Politica de unificare nu a fost monolitică, ci diferenţiată în funcţie de caracteristicile fiecărei regiuni a statului. Astfel, Maria Tereza lămurea că atât timp cât Ungaria nu contribuia la plata impozitelor la fel cu teritoriile creditare, referindu-se la scutirile fiscale ale nobilimii, nu putea spera la sprijinul Vienei faţă de meşteşugurile şi manufacturile ungare[50]. Totuşi, cum a demonstrat Anton Spiesz, nu a existat un plan conştient de distrugere a industriei maghiare şi chiar timp de câţiva ani industria maghiară a fost încurajată de autorităţile centrale[51].

Sigur, economiştii conservatori conduşi de contele Rudolf Chotek au proiectat o serie de reguli tarifare prin care încercau să servească idealul autarhiei prin abaterea puternicei scurgeri de capital maghiar spre Silezia şi Saxonia către piaţa internă habsburgică. Această politică a avut repercusiuni grave asupra preţului de import-export pentru Ungaria[52]. De exemplu, tariful vamal maghiar intrat în vigoare la 1 octombrie 1754 introducea taxe exorbitante la importul mărfurilor apusene, variind de la 100% până la 700%[53], în timp ce scădea taxa pentru produsele manufacturate din provinciile ereditare de la 30% la 5%, adică la acelaşi cuantum aplicat importurilor din Imperiul Otoman[54]. F. Eckhart a acreditat ideea că politica tarifară a lovit nu numai industria Ungariei, dar a fost responsabilă şi de înapoierea economică a acesteia[55], ceea ce firește constituie o exagerare, întrucât obiectivul declarat al măsurilor era întreruperea relaţiilor cu Leipzig şi încurajarea celor cu Viena. În ultimele decenii, un alt cercetător maghiar, Zsigmond Pal Pach, tinde să atribuie subdezvoltarea Ungariei factorilor de durată lungă, anume stadiului mai înapoiat al economiei maghiare[56]. Opinia noastră este că centralizarea economică a Vienei a urmărit să confere un caracter complementar şi o anumită coerenţă ansamblului statal în interiorul căruia Ungaria şi Transilvania funcţionau ca furnizoare de materii prime şi ca debuşee ale industriei ţărilor succesorale. Această poziţie a fost evident marcată de gradul mai redus de dezvoltare al noilor achiziţii teritoriale, care şi-a pus amprenta asupra evoluţiei lor şi a atitudinii autorităţilor centrale

[49] G. Otruba, *Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias und Josephs II*, în vol. *Von der Glückseligkeit*, p. 78-79.

[50] *Ibidem*, p. 79.

[51] F. A. J. Szabo, *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, Cambridge Press University, 1994, p. 306-307.

[52] *Ibidem*.

[53] Ferenc Eckhart, *A Bécsi Udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*, Budapesta, 1922, p. 50-53; Ioan Moga, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea,* în vol. *Scrieri istorice 1926-1946*, ediţie îngrijită de Mihail Dan şi Aurel Răduţiu, studiu introductiv de Şt. Pascu, Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 130.

[54] David F. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire 1750-1914*, Berkeley, Los Angeles, London, University of Californian Press, 1984, p. 30.

[55] Ideile au fost susţinute în lucrarea menţionată mai sus la nota 52 şi în continuarea acesteia, *A Bécsi Udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780-1815*, Budapesta, Akademiai Kiadó, 1958.

[56] F. A. J. Szabo, *op. cit.*, p. 306-307; V. critica tezelor lui Eckhart şi nuanţările recente din istoriografia maghiară în *19. századi Magyar történelem 1790-1918*, p. 29-30, unde rezumă concluziile studiilor asupra economiei şi culturii maghiare din secolul al XVIII-lea întreprinse de Heckenast Gusztáv şi Kosáry Domokos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faţă de ele. În consecinţă, excludem dintre ipoteze intenţia Casei Imperiale de a acţiona deliberat în defavoarea unei provincii şi în favoarea altora. Mai degrabă credem că Viena a instaurat o copie în mic, în interiorului propriului imperiu, a diviziunii internaţionale a muncii, adică o reproducere a relaţiilor de acelaşi gen prezente la scară continentală în interiorul „economiei-univers“ europene[57].

Pe plan extern, politica economică a habsburgilor s-a materializat în promovarea unui comerţ orientat spre Balcani şi Levant, care în final a fost consacrat juridic prin tratatul de comerţ şi navigaţie de la Passarowitz din 27 iulie 1718[58]. Orientată din ce în ce mai accentuat spre Sud-Est, Viena s-a dedicat expansiunii economice în zonă, căutând debuşee comerciale pe piaţa Imperiului Otoman. Iniţial, habsburgii nu erau pregătiţi pentru această politică, în 1699, la negocierile cu delegaţia turcă privind reglementarea relaţiilor comerciale, ei neavând informaţii şi rapoarte amănunţite asupra situaţiei din acel moment[59]. Între aspiraţii şi modalităţi practice de realizare, între declaraţii şi realitate era o diferenţă considerabilă. Ca urmare, tratatul de la Karlowitz cuprindea dispoziţii generale privitoare la acest aspect: articolele 14 şi 15 statuau „libertatea comerţului pentru supuşii fiecărui stat în teritoriile celeilalte puteri, potrivit capitulaţiilor existente care sunt menţinute şi confirmate, întrucât sunt conforme acestei intenţiuni, abrogându-se dispoziţiile contrare…“[60]. Între 1699-1718, atraşi de posibilităţile oferite de comerţul levantin, habsburgii îşi intensifică sondajele, culeg informaţii, observă atent cursul comerţului, în paralel schimbul dintre cele două state sporind[61]. Acestea sunt premisele tratatului de la Passarowitz: la încheierea păcii în 1718, vienezii victorioşi impun semnarea unei înţelegeri comerciale favorabile lor. În cuprinsul lui se stipula libertatea comercială a supuşilor celor două state şi se deschidea parţial Dunărea navigaţiei şi comerţului pe porţiunea până la Rusciuk. De asemenea, negustorii aveau dreptul să închirieze vase turceşti pentru transportat mărfuri în porturile de la Marea Neagră şi li se asigura circulaţia liberă în interiorul Imperiului Otoman. Poarta se obliga să garanteze siguranţa persoanei, credinţei, bunurilor şi tranzacţiilor negustorilor imperiali. Se fixau condiţiile de înfiinţare a consulatelor habsburgice şi competenţele lor exercitate în Imperiul Otoman, taxa vamală *ad valorem* de 3% plătită o singură dată, precum şi o serie de detalii relative la navigaţia vaselor „austriece“ în mările Adriatică, Egee şi Mediterană şi protecţia lor faţă de piraţi. Tratatul stabilea regimul juridic al comercianţilor, caracterizat de acordarea clauzelor naţiunii celei mai favorizate şi a reciprocităţii[62].

Tratatul comercial de la Passarowitz a constituit baza legăturilor economice dintre Imperiile Otoman şi Habsburgic. Devenit actul fundamental de reglementare a comerţului dintre cele două state, tratatul reliefează cu putere direcţiile de dezvoltare urmărite de imperiali, care a încercat permanent lărgirea şi îmbunătăţirea condiţiilor comerciale prin măsuri politice (păstrarea şi obţinerea de noi tratate favorabile şi cuceriri teritoriale), precum şi prin măsuri economice (formarea unor negustori în comerţul cu Orientul şi construirea căilor de transport şi comunicaţie)[63]. Păstrat chiar după 1739, când Imperiul

[57] A. Miskolczy, *Rolul de intermediere între Est şi Vest al burgheziei comerciale levantine române din Braşov (1780-1860)*, Bucureşti, în româneşte de Ferenc Pap, Editura Kriterion, 2000, p. 10.

[58] Avram Andea, *op. cit.*, p. 675.

[59] Ioan Moga, *Les antécédents du traité de commerce de Passarowitz*, în *loc. cit.*, p. 130.

[60] N. Docan, *Explorațiuni austriece pe Dunăre la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în AARMSI, II, XXV, 1914, p. 541-542.

[61] Ioan Moga, *op. cit.,* p. 134.

[62] *Ibidem,* p. 134, 153-154; C. A. Stoide, Ioan Caproşu, *Relaţiile economice ale Braşovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850,* Chişinău, Editura Universitas, 1992, p. 12.

[63] Gh. Netta, *op. cit*., p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Habsburgic a pierdut o parte din câştigurile teritoriale de la 1718, cu adaosul că negustorii imperiali beneficiau de avantajele recunoscute comercianţilor englezi, olandezi şi francezi, şi reconfirmat ulterior prin actul din 20 mai 1747, considerat perpetuu, tratatul a fost lărgit continuu prin dispoziţiile altor acte. Totuşi, imediat după momentul 1739 imperialii s-au arătat prudenţi şi nu au îndrăznit să folosească la maximum stipulările favorizante obţinute în urma păcii din 1718[64]. În schimb, prin clauzele liberale, tratatul de la Belgrad a reprezentat un mare stimul comercial pentru Europa de Sud-Est, timp de trei decenii, negustorii otomani bucurându-se, bunăoară, de excepţionale oportunităţi în comerţul dintre Imperiul Habsburgic şi Imperiul Otoman[65].

Prin dispoziţiile sale, actul ilustrează voinţa lui Carol al VI-lea de a crea o forţă comercială maritimă, rivală celei aparţinând altor ţări europene[66]. Măsurile luate după Passarowitz au urmărit cu claritate acest obiectiv: în 1719 oraşele de la Marea Adriatică, Trieste şi Fiume sunt declarate porturi libere şi se înfiinţa o Companie Orientală de Comerţ pusă sub protecţia imperială, înzestrată cu privilegii, cu dreptul exclusiv de a purta pajură pe navele proprii şi de a face comerţ *en gros* în Turcia şi Levant pe Dunăre, pe celelalte râuri şi pe mare. În vederea înlesnirii transportului sunt fondate, în folosul companiei, magazii pentru depozitarea şi desfacerea mărfurilor în porturile fluviale şi maritime (Constantinopol, Belgrad, Trieste)[67]. Măsurile au stimulat comerţul maritim direct dintre Trieste şi Salonic, arteră navală care treptat a căpătat importanţă şi şi-a dovedit valoarea în timpul războiului din 1788-1790, când drumurile terestre erau blocate[68]. De altfel, porturile adriatice au fost cea mai mare realizare a lui Carol al VI-lea, care punea accent mai întâi pe dezvoltarea producţiei, apoi pe comerţ[69]. Trieste a devenit un centru internaţional însemnat, poarta maritimă şi de comunicare a Monarhiei cu lumea, prin el efectuându-se cea mai mare parte a importului imperial. În schimb, exportul triestin nu a depăşit nici pe cel al Leipzigului, nici pe cel desfăşurat pe Dunăre, în cursul secolului XVIII înregistrând o cotă redusă în totalul exportului „austriac", dar sporită în secolul următor. Totuşi, structura exportului indică natura modernă a traficului, prin Trieste tranzitând, în primul rând, produsele manufacturate ale provinciilor ereditare şi mult mai puţin bunurile naturale ale Ungariei şi Transilvaniei[70]. Tot în timpul domniei împăratului Carol al VI-lea, din considerente economice şi militare, s-a promovat o politică de perfecţionare a reţelei rutiere şi a comunicaţiilor din imperiu prin legarea hinterlandului de porturile adriatice şi ale trecătorilor carpatice din Transilvania cu Oltenia prin *Via Carolina*, prin folosirea râurilor navigabile pentru transport şi organizarea poştei regulate de stat[71]. Dacă sunt evidente preocuparea Curţii vieneze pentru comerţul pe apă şi pentru ponderea majoritară a „austriecilor" şi italienilor supuşi Vienei în acest comerţ, în schimb artera terestră dintre Imperiile Otoman şi Habsburgic s-a aflat în mâinile negustorilor supuşi turci. Tocmai de aceea traficul terestru desfăşurat pe linia Belgrad – Zemlin – Viena prin Banat şi ramificându-se în Oltenia şi Transilvania a beneficiat de atenţia mai redusă a imperialilor.

[64] Karl Müller, *op. cit.*, p. 52, şi Harald Heppner, *Austria şi Principatele Dunărene (1774-1812). O contribuţie la politica sud est europeană a Habsburgilor*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 361.

[65] Inalcik-Quataert, *op. cit.*, p. 700.

[66] I. Moga, *op. cit.,* p. 154.

[67] Gh. Netta, *op. cit*., p. 41.

[68] N. G. Svoronos, *op. cit.,* p. 181-182.

[69] S. Jordan, *op. cit.*, p. 14-16.

[70] W. von Kaltenstadler, *Der Österreichische Seehandel über Triest im 18. Jahrhundert*, în *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 56. Band, Juni 1969, H. 1, p. 78-79.

[71] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1971, p. 123; Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 354, 456-457.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără îndoială, Imperiul Otoman şi mai ales supuşii săi nemusulmani[72] au tras principalele foloase de pe urma tratatului de comerţ şi navigaţie de la Passarowitz. Conform interpretării proprii, libertatea comerţului şi plata vămii de 3% o singură dată, fără alte taxe în plus, însemna export-import de mărfuri de orice fel (orientale, occidentale, locale) „en gros" şi „en detail" în acelaşi timp, întrucât actul nu specifica expres condiţia exercitării exclusiv a comerţului „en gros" şi numai cu mărfuri turceşti. Astfel, susţinuţi de statul otoman, prevalându-se de formularea generală şi folosindu-se de poziţiile comerciale obţinute anterior, negustorii ortodocşi au invadat Imperiul Habsburgic, făcând comerţ exterior şi interior şi concurându-i drastic pe localnici. Cei din urmă erau dezavantajaţi prin mulţimea taxelor vamale interne pe care trebuiau să le plătească şi tratamentul abuziv aplicat pe teritoriul statului otoman. Supuşii turci preferau adesea să rezideze permanent în Imperiul Habsburgic, chiar plătind impozit asemenea localnicilor, deoarece beneficiau de vama de 3% pentru comerţul exterior şi de tranzit, pretinzând în schimb şi dreptul de a face comerţ local. Cu alte cuvinte, prin asumarea supuşeniei turceşti se bucurau de drepturi garantate internaţional, fără plata capitaţiei către statul otoman în cazul rezidenţei îndelungate, iar prin plata impozitului faţă de statul habsburgic preluau drepturi comerciale, nu însă şi obligaţiile autohtonilor, creându-şi o situaţie profitabilă ilegală. Faptul a generat un contencios între cele două imperii şi negustorii lor timp de mai mult de un secol, evoluând în funcţie de relaţiile dintre puterile respective în comerţul exterior şi de raporturile dintre negustorii autohtoni şi greci în comerţul interior[73].

În acest comerţ, negustorii sud-est europeni au deţinut o pondere considerabilă şi au reprezentat o concurenţă redutabilă pentru burghezia din cuprinsul monarhiei habsburgice, neînvăţată cu uzanţele comerţului oriental şi cu regulile acestuia. Administraţia imperială a încercat să-i contracareze iniţial prin măsuri economice, prin înfiinţarea Societăţii comerciale din Timişoara (1723). Asociaţia timişoreană era o filială a Companiei Orientale de Comerţ din Viena şi a obţinut curând o poziţie importantă în comerţul Banatului, în cumpărarea şi exportul produselor lui miniere. Ţelul principal al politicii acestei societăţi era sporirea exportului, iniţierea negustorilor în secretele comerţului şi restrângerea importului cât mai mult posibil. Începutul a fost marcat de greutăţi, dar ulterior străduinţele lui Mercy, guvernatorul Banatului, de a asigura autarhia au fost încununate de succes[74]. Pe lângă obiectivul declarat de a valorifica exportul din Banat, Oltenia, Transilvania şi Serbia şi de a-l abate de la calea prin Bosnia-Ragusa spre Veneţia, pe Dunăre şi Sava spre Trieste, fondarea companiei de la Timişoara a vizat să fie o contrapondere faţă de negustorii din Imperiul Otoman. Crearea ei a premers măsurilor administrative, prima din această serie fiind decretul lui Carol VI din 1725 prin care restrângea dreptul negustorilor turci de a face comerţ cu Imperiul Habsburgic doar la negoţul „en gros" cu mărfuri turceşti, acordându-le însă înlesniri vamale la importul lor şi la exportul produselor industriei „austriece"[75]. Această restricţie a fost menţinută şi în 1747, anul reînnoirii tratatului de comerţ de la Passarowitz[76], când era

[72] Vezi descrierile amănunţite ale prosperităţii negustorilor din Macedonia şi mărfurilor pe care le exportau la A. E. Vakalopoulos, *History of Macedonia*, Salonic, 1974.

[73] Zoltán Ács, *Marchands grecs en Hongrie aux XVIIe-XVIIIe siècles,* în *Études historiques hongroises*, 1990, 2, p. 44.

[74] S. Jordan, *op. cit.*, p. 65-67.

[75] Gh. Netta, *op. cit.,* p. 57; V. şi Eugen Pavlescu, *Meşteşug şi negoţ la românii din Sudul Transilvaniei (sec. XVII-XIX),* Bucureşti, Editura Academiei, 1970, p. 47, unde întâlnim interpretarea potrivit căreia decretul urmărea stabilirea definitivă a negustorilor supuşi turci în Imperiul Habsburgic.

[76] I. Moga, *op. cit.*, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consfinţită o hotărâre internă printr-un act internaţional. Considerăm că între înfiinţarea societăţii timişorene şi decretul din 1725 există o legătură creată de interesele comerciale ale habsburgilor în Imperiul Otoman.

În politica sa comercială, Maria Tereza a avut două priorităţi: Prusia şi statul turc. Din punctul de vedere al comerţului exterior al Monarhiei pe ansamblu, scopul Vienei era reducerea importului, creşterea exportului mai ales de produse finite (*Fertigwaren*), încercându-se stimularea producţiei lor prin prohibirea importului de mărfuri ce puteau fi produse în ţară[77] şi eliminarea concurenţei supuşilor străini în comerţul imperiului. În direcţia Sud-Estului Europei, în concordanţă cu orientarea generală a politicii comerciale, obiectivele sale erau următoarele: extinderea comerţului propriu în Imperiul Otoman, prin mărirea exportului, reducerea importului turcesc în Imperiul Habsburgic, înlocuirea supuşilor Porţii din comerţul de tranzit şi de comision[78]. În viziunea Vienei, această politică ar fi avut drept efect dezvoltarea economiei pe plan intern, a tuturor provinciilor imperiului şi în final administrarea coerentă a unui complex economic atât de divers, devenit în cele din urmă complementar şi unificat. Iată de ce în orice analiză a politicii economice şi comerciale a Vienei trebuie să se ţină seama de cele două planuri, extern şi intern, de legătura şi influenţa reciprocă dintre ele.

Piaţa de desfacere a Imperiului Otoman îşi păstra atractivitatea, deşi volumul comerţului balcanic al habsburgilor era mai redus şi mai puţin însemnat faţă de cel al comerţului nordic[79]. Imperiul Otoman oferea oportunităţi de lansare şi expansiune economice, maritime şi comerciale pentru industria „austriacă" în dezvoltare. Concurenţa altor state europene nu a descurajat statul habsburgic. Din acest motiv, în politica economică şi comercială faţă de această regiune a contat foarte mult opţiunea cameralistă a Casei imperiale, care a găsit în Imperiul Otoman un teren ideal pentru experimentarea unor strategii de recuperare a întârzierii economice.

După pierderea celei mai industrializate provincii în Vest, Silezia, în 1748, în favoarea Prusiei, noua orientare economică a devenit vizibilă. În timpul Mariei Tereza s-a aplicat cu consecvenţă o politică economică în cadrul căreia s-a pus accentul pe stimularea producţiei şi comerţului prin reorganizarea vamală, construirea de drumuri şi regularizarea de fluvii, ordonanţe monetare şi cambiale prohibitive, organizarea tribunalelor cambiale, aplicarea decretelor privind falimentul şi intabularea datoriilor[80]. S-a dorit instaurarea unui climat de ordine şi stabilirea unui standard ridicat pentru statutul şi posibilitatea negustorilor de a-şi exercita legal profesia. Faţă de negoţul supuşilor turci, al căror import activ era în dauna Imperiului Habsburgic, Maria Tereza considera că la importul mare de produse turceşti trebuia să se răspundă cu un export „austriac" mai mare[81]. Vizavi de acest obiectiv specific, Maria Tereza a urmărit stimularea exportului prin negustorii „greci", încercând să-i pună în slujba sa, paralel cu străduinţa de a-i naturaliza, evitând astfel pierderile[82]. Pentru a-i atrage în Imperiu[83], ea a instrumentat o

[77] Elisabeth Bradler-Rottmann, *Die Reformen Kaiser Josephs II.*, Göttingen, 1973, p. 96.

[78] K. Müller, *op. cit.,* p. 60; S. Jordan, *op. cit.*, p. 77-79.

[79] E. Zöllner, *op. cit.*, p. 458-459.

[80] K. Müller, *op. cit.,* p. 71.

[81] Gustav Otruba, *Wirtschaft und Wirtschaftspolitik im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, în *Die Wirtschaftsgeschichte Österreichs*, herausgegeben von Institut für Österreichkunde, Wien, 1971, p. 136.

[82] Emanuel Turczynski, *Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, München, 1959, p. 15-16.

[83] Pe partea habsburgică a graniţei comerţul era mai sigur şi de câteva ori mai fructuos, cf. John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Bloomington, 1982, p. 59-61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întreagă campanie de şicane, supunându-i obligaţiei de a avea paşaport, regimului de contumacie al mărfurilor, al ştampilării, consemnării şi sigilării lor. A luat nobililor dreptul de a acorda permisiunea grecilor să ridice prăvălii pe domeniile lor şi să-i oblige să facă comerţ numai legal, conform privilegiilor[84]. Astfel, la sfârşitul anilor '60 ai secolului XVIII, comerţul negustorilor supuşi turci în Monarhia habsburgică a început să fie restrâns prin normative legale[85]. Între 1766-1772, consilierii Mariei Tereza au schimbat regulile jocului, înăsprind regimul paşapoartelor, interzicând importul anumitor mărfuri şi prezenţa companiilor străine în Imperiul Habsburgic[86]. Şirul acestor măsuri a culminat cu promovarea egalizării juridice a negustorilor autohtoni cu cei otomani. Spre deosebire de concurenţii lor, „austriacii" erau supuşi, până în 1772, la plata unei vămi ridicate în cazul comerţului la distanţă cu Orientul, ceea ce îi dezavantaja din start[87]. În paralel, s-au aplicat politici mercantiliste care au blocat importul de produse finite din Imperiul Otoman şi au deschis calea celui de materii prime, care au început să joace un rol mult mai important, necunoscut înainte. Doar o parte din noii veniţi otomani – excepţie făcând „ţânţarii" care au răspuns afirmativ în număr mare[88] – au ales să se naturalizeze şi să comercializeze bunurile habsburgice, precum vinul[89]. Tentativele mai sus menţionate au eşuat, campania din 1770, prin care s-a sperat că negustorii balcanici vor fi obligaţi să devină supuşi austrieci, înregistrând rezultate modeste. Efectul nu a fost aşadar cel scontat, surplusul de export spre statul otoman necrescând în chip spectaculos[90].

Pe lângă schimbarea atitudinii faţă de negustorii supuşi turci, în aceeaşi perioadă Viena îşi punea problema de a modifica auspiciile sub care se desfăşura comerţul cu Poarta. În vederea intensificării relaţiilor comerciale, se iniţiau şi se sprijineau explorările oficiale, dar şi particulare, ale funcţionarilor şi negustorilor imperiali interesaţi de Principatele Române şi de Imperiul Otoman[91]. Între primii care au sondat acest spaţiu cu scopul de a stabili un negoţ direct şi de a exporta produse „austriece" în nordul Mării Negre, pe Dunăre, se numără contele Rüdiger von Starhemberg[92] şi omul său de încredere Nicolaus Ernst Kleemann. Expediţiile pe Dunăre şi Marea Neagră ale oamenilor de afaceri din Imperiul Habsburgic s-au înmulţit în perioada de după 1774[93], când pacea de la Kuciuk-Kainargi a pus în valoare, dat fiind noul context, potenţialul comerţului din zonă şi făcea necesară cunoaşterea sistematică, detaliată a situaţiei şi posibilităţilor ei economice[94].

Maria Tereza a fost influenţată de ultimii cameralişti, Justi şi Sonnenfels. Principiile generale ale politicii economice din epocă erau mercantiliste, dar nu în sensul

[84] G. Otruba, *op. cit.*, p. 134.
[85] Manfred Sauer, *op. cit.*, p. 261.
[86] Inalcik-Quataert, *op. cit.*, p. 695.
[87] M. Sauer, *op. cit*, p. 261; Inalcik-Quataert, *op. cit.*, p. 699.
[88] J. R. Lampe, *op. cit.*, p. 59-60.
[89] Inalcik-Quataert, *op. cit.*, p. 700.
[90] J. R. Lampe, *op. cit*., p. 59.
[91] Gh. Netta, *op. cit.*, p. 77.
[92] Despre el, Gh. Netta spune că avea o firmă comercială la Zemun şi instalase un *comptoar* la Salonic (*Ibidem*, p. 78). N. G. Svoronos menţiona despre contele Ruggier de Starhemberg că în 1776 fondase o casă comercială la Salonic în asociaţie cu un grec Rizos din Salonic şi un anume Adamoli, milanez de origine, născut la Lyon. Firma se afla sub direcţia ginerelui său, baronul Henri de Gudenus. El a făcut avere prin aprovizionarea armatei turceşti cu furaje, cereale şi praf de puşcă, în vreme ce exporta tabac din Salonic la Milano prin Trieste, cf. N. G. Svoronos, *op. cit.*, p. 183-185.
[93] Pentru numele acestor aventurieri şi date asupra expediţiilor lor vezi N. Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca mai nouă*, Bucureşti, 1925, p. 60-63, 92-93; Paul Păltănea, *Comerţul Moldovei cu Apusul Europei prin Galaţi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Danubius", IV, 1970, p. 209-216.
[94] Gh. Netta, *op. cit.*, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doctrinar inițial, ci în spiritul școlii vieneze ulterioare a lui Justi și Sonnenfels, deschise gândirii liberale a lui Adam Smith și celei fiziocrate[95]. Primul așeza la baza prosperității statului și supușilor creșterea populației, comerțul exterior și exploatarea minelor. Al doilea a contribuit la noua orientare a comerțului și politicii vamale prin recomandarea de a dezvolta piața internă și prin critica ideii lui Justi de a se axa predilect pe comerțul de export. Practica de stat cameralistă, influențată de acești gânditori și consilieri imperiali, a atins apogeul la mijlocul veacului XVIII. Politica comercială a epocii tereziene a urmat dogma mercantilismului, realizarea unui bilanț comercial activ, de care depindea înmulțirea populației, încurajarea manufacturilor și meșteșugurilor. În timp ce Maria Tereza gândea încă mercantilist, consilierii ei Sinzendorf și Kaunitz gândeau fiziocrat[96]. De aceea, ultimii ani ai Mariei Tereza s-au caracterizat prin liberalism economic. Astfel, în anii 1750-1760 tarifele vamale la bunurile manufacturate se ridicau atât de mult uneori încât atingeau nivele prohibitive. În 1766 ideile liberale ale lui Kaunitz au fost respinse de împărăteasă în favoarea măsurilor prohibitive de genul taxelor pe circulația comercială internă. În jurul anului 1774, Kaunitz a reușit să convingă pe Iosif al II-lea de necesitatea libertății economice și a renunțării la taxe pe plan intern. Iosif al II-lea a intervenit pe lângă mama sa care adera la idealul mercantilist de autarhie și a obținut acordul ei pentru abolirea tarifelor vamale interne și excluderea produselor străine ce puteau fi confecționate în Imperiu[97]. Noua ordonanță vamală din 1775 era considerată de A. Beer „cea mai de seamă faptă economică a Mariei Tereza"[98]. Împărăteasa și-a întemeiat politica comercială pe măsuri prohibitive defensive, mai ales vamale, prin care a contribuit la formare unor zone vamale interne[99] și la protejarea statului său de importul de produse similare din alte țări[100]. Rezultatul acestei politici avea să se resimtă în cifrele export-importului, în anii 1776-1777 exportul depășind importul potrivit calculelor lui Hugo von Hassinger[101].

Iosif al II-lea s-a preocupat mai cu seamă de agricultură, măsurile sale, printre care edictul de toleranță, încurajând ascensiunea negustorilor sud-est europeni. El a fost influențat de fiziocrați, fără ca aceste influențe să înlăture însă pe cele mercantiliste, diminuându-le doar într-o oarecare măsură. Este considerat părintele autarhiei economice a Imperiului. Politica sa economică a fost eclectică: mercantilistă prin interzicerea importului, fiziocrată prin străduința ridicării impozitelor pe baza ameliorării agriculturii, liberală prin acceptarea jocului liber al meșteșugului[102]. Această terminologie a fost criticată de Manfred Sauer, întrucât se dovedește departe de realitate și rămâne doar un construct al științei istorice, creat din necesități de analiză. El nuanțează caracterizarea

[95] G. Otruba, *art. cit.*, în *Von der Gluckseligkeit,* p. 77; F. A. J. Szabo, *op. cit.*, p. 147.

[96] G. Otruba, *op. cit.,* p. 77-78.

[97] F. A. J. Szabo, *op. cit.*, p. 151-152.

[98] Apud Joachim Moerchel, *Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias und Josephs II. in der Zeit von 1740 bis 1780*, München, 1979, p. 46.

[99] Vezi diferitele circulare vamale valabile pentru mai multe provincii, ridicarea vămilor private și de tranzit, culminând cu ordonanța vamală din 15 iulie 1775 (*Ibidem*, p. 41); G. Otruba, *Wirtschaft und Wirtschaftspolitik*, p. 123.

[100] *Ibidem*, p. 124; J. Moerchel, *op. cit.*, p. 4-8, 41.

[101] *Ibidem*, p. 45.

[102] *Ibidem*, p. 58-59, unde citează opiniile aparținând lui K. Schünemann, *Die Wirtschaftspolitik Josephs II. in der Zeit seiner Mitregenschaft*, în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 47, 1933, p. 13-56, studiu care nu ne-a fost accesibil. Vezi și Saul K. Padover, *The Revolutionary Emperor: Joseph II of Austria*, London, 1967, p. 200, unde subliniază credința împăratului în ideile mercantiliste și fiziocrate deopotrivă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politicii economice a lui Iosif al II-lea ca fiind una de continuitate cu obiectivele anterioare, pe care le desăvârşeşte[103].

În timpul lui Iosif al II-lea, tratativele diplomatice au dus la schimbarea tratatelor comerciale cu Imperiul Otoman în sens favorabil Habsburgilor[104]. Ultimii au încercat permanent îmbunătăţirea regimului comerţului lor în Imperiul Otoman, în concurenţă cu celelalte state europene şi mai ales cu Rusia, după 1774, când influenţa economică a Porţii asupra Principatelor Române a slăbit[105] şi s-au putut obţine avantaje considerabile. Pe calea deschisă în anii '70 de încercările de lărgire şi întărire a drepturilor supuşilor imperiali (1771, 1775) – în condiţiile acordării de privilegii extinse Rusiei prin pacea de la Kuciuk Kainargi (1774) şi prin tratatul comercial ruso-otoman din 1783 – diplomaţia vieneză a demarat o nouă ofensivă în Imperiul Otoman şi Ţările Române[106]. Negocierile au înregistrat un anumit succes prin încheierea „senedului barbarescilor" din 1783, care prevedea asigurarea navelor comerciale habsburgice faţă de corsarii din cantoanele barbaresce şi plata oricăror daune provocate de aceştia din vistieria statului turc. Cel mai important act obţinut a fost senedul comercial din 1784. Urmând tratatului comercial ruso-otoman din 1783, senedul „austro"-otoman din 24 februarie 1784 a acordat Imperiului Habsburgic condiţii mai avantajoase, similare celorlalte puteri comerciale europene, deschizându-i Dunărea şi Marea Neagră şi oferind negustorilor săi mai multe înlesniri[107]. Bazat pe tratatul de la Passarowitz, senedul stipula dreptul habsburgilor de a se număra printre naţiunile cele mai favorizate, libertatea lor de a face comerţ pretutindeni în Imperiul Otoman şi de a practica navigaţia comercială pe Dunăre şi Marea Neagră. Astfel, Viena recupera avansul luat de Franţa, Anglia, Provinciile Unite şi Rusia, dobândind paritatea cu ultima, singura care avea dreptul de a naviga pe Marea Neagră în interes comercial. Habsburgii au reuşit să obţină emiterea unei declaraţii unilaterale (sened) din partea Porţii, aşadar nu erau obligaţi la reciprocitatea anterioară[108]. Noile reglementări nu au fost urmate imediat de redimensionarea volumului comerţului, anii '80 rămânând la un nivel de testare din cauza intervenţiei războiului. Pacea de la Şistov din 1791 a însemnat recâştigarea drepturilor de dinainte, plus acordarea automată a cetăţeniei negustorilor aflaţi pe teritoriul ambelor state în momentul încheierii păcii[109]. Cu timpul, efectul senedului comercial din 1784 s-a resimţit în dezvoltarea navigaţiei, a schimburilor în porturile de la Dunăre şi Marea Neagră şi intensificarea comerţului de tranzit dintre cele două state, în care companiile comerciale greceşti din Transilvania aveau un rol deloc neglijabil. În acelaşi timp, transportul pe apă devenea mai ieftin decât pe uscat, concurând drumurile terestre şi târgurile transilvănene, a căror importanţă pentru comerţul internaţional s-a diminuat, pentru a fi înlocuite complet la finele veacului XVIII[110].

[103] M. Sauer, *op. cit.*, p. 248-249.

[104] Paul von Mitrofanov, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, Viena, 1910, p. 43; J. Moerchel, *op. cit*., p. 42.

[105] Ambrus Miskolczy, *op. cit.*, p. 35.

[106] H. Heppner, *op. cit.*, p. 36-37.

[107] Gh. Netta, *op. cit*., p. 27, 46.

[108] H. Heppner, *op. cit*., p. 105-106.

[109] *Ibidem*, p. 147.

[110] Despoina Tsourka-Papastathis, *The Decline of the Greek „Companies" in Transylvania. An Aspect of Habsburg Economic Policies in the Black Sea and the Mediterranean*, în *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies from the Mid-Eighteenth Century to 1914*, edited by Ap. E. Vakalopoulos, C.D. Svolopoulos, Bela K. Király, New Jersey, 1988, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Obținerea noilor condiții contractuale a fost imediat urmată de politica de protejare a Imperiului Habsburgic de importul masiv de produse manufacturate, prin aplicarea unui tarif vamal exagerat, extras din instrumentarul defensiv al mercantilismului. Astfel, în anul 1784 se decidea o prohibire generală a importului de mărfuri străine[111]. De fapt, nu se interzicea integral importul, ci se reglementa o scală a acceptabilității mărfurilor în funcție de necesitățile reale ale societății: articolele de lux sau de modă erau interzise complet, consumul reducându-se aproape la zero, mărfurile dopante obişnuite – mirodenii, cafea, cacao, zahăr, plus peşte uscat – erau descurajate, dar nu eliminate, în timp ce materiile prime necesare în interior erau binevenite[112]. În 1788 noul tarif vamal înăsprea măsurile[113]. Efectul imediat a fost înflorirea contrabandei, răspândită şi profitabilă. Pe termen mediu şi lung, s-a observat o dezvoltare accelerată, deşi nu este clar rolul intervenționist al statului în acest proces. Veacul XVIII a marcat o schimbare structurală în Vestul Imperiului Habsburgic, acum înregistrându-se începutul procesului de creştere susținută[114], pe care unii cercetători îl pun pe seama izolaționismului[115]. Noile investigații au relevat că la 1790 economia Imperiului Habsburgic nu era esențial diferită de cea din 1740, dar producea mai mult[116]. Totuşi, se înregistrează şi fenomene negative în acest proces, întrucât, lipsite de concurență, manufacturile imperiale nu au fost interesate de calitate, iar prețurile au crescut[117].

Iosif al II-lea a pus accent pe dezvoltarea comerțului din interiorul Imperiului (*Universalkommerz*). Mult timp circulația comercială internă s-a bazat pe privilegiile medievale, pe sistemul concesiilor existent în diferite provincii ale statului şi de care beneficiau mai ales funcționarii de stat cu interese în activitatea economică. Pronunțându-se împotriva acestora, Iosif al II-lea a liberalizat exportul în provinciile ereditare în 1765, a permis țăranilor comerțul cu produsele țării în 1768, a acordat libertate negustorilor străini să comercializeze mărfuri indigene în imperiu, a anulat întregul sistem al concesiilor în 1782 şi a deschis posibilitatea practicării libere a comerțului de către nobilime în 1787[118]. Prin aceste măsuri el a pus capăt mercantilismului funcționăresc (*Beamtenmerkantilismus*)[119] şi a impulsionat dezvoltarea unei piețe interne, a comerțului intern şi a categoriei comercianților[120]. A încercat să înlăture barierele vamale interne dintre provinciile imperiului. Ideea comerțului eliberat de taxe, a fost preluată de Iosif al II-lea din gândirea lui Adam Smith, ale cărui lucrări traduse frecvent în epocă au constituit un reper pentru economiştii şi oamenii de stat ai Imperiului[121]. Încă sub Maria Tereza, în 1775, se decidea eliminarea lor în provinciile ereditare, cu excepția Tirolului şi în zona coroanei boeme, apoi în Galiția, în 1784, şi se forma o regiune vamală în cuprinsul căreia se aplica un tarif uniform. Faptul a dat o substanțială mişcare comerțului intern liber[122].

---

[111] G. Otruba, *op. cit*., p. 129.

[112] Idem, *Von der Gluckseligkeit,* p. 98; T. C. W. Blanning, *Joseph II,* London, New York, Longmann, 1994, p. 77.

[113] G. Otruba, *op. cit.,* p. 95.

[114] David F. Good, *op. cit*., p. 37.

[115] M. Sauer, *op. cit.,* p. 242.

[116] T. C. W. Blanning, *op. cit.,* p. 79.

[117] Saul K. Padover, *op. cit.*, p. 204-205.

[118] Alfred Hoffmann, *Österreichs Wirtschaft im Zeitalter der Aufklärung*, în *Österreich in Geschichte und Literatur*, 1967, p. 200.

[119] J. Moerchel, *op. cit*., p. 56.

[120] Alfred Hoffmann, *op. cit*., p. 200.

[121] Hanns Leo Mikoletzky, *Österreich das Grosse 18. Jahrhundert. Von Leopold I. bis Leopold II.*, Wien, 1967, p. 156.

[122] Saul K. Padover, *op. cit*., p. 204; David F. Good, *op. cit.,* p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe plan extern, urmărind activarea comerţului cu Orientul, el s-a îndreptat, începând cu 1780, spre mărirea exportului în Imperiul Otoman şi afirmarea negustorilor indigeni cu corolarul ei, înlocuirea supuşilor otomani[123]. Prin măsurile luate, el a reuşit să influenţeze relaţiile cu negustorii greci. Astfel, în 1784, se emitea noul regulament al tricesimei cu scopul protejării industriei habsburgice, fapt care a împiedicat dezvoltarea comerţului grecesc. În 1785, Iosif al II-lea permitea grecilor supuşi turci să desfacă numai mărfuri din Imperiul Otoman, acordarea libertăţii comerciale depline depinzând de depunerea jurământului de credinţă. Se socoteşte că aceste măsuri, alături de declinul comerţului răsăritean, au determinat decăderea negoţului grec în Transilvania şi nu numai. În noile condiţii, locul lor a fost ocupat de evrei[124].

În timpul războaielor napoleoniene şi al restauraţiei, în noua conjunctură economică internaţională de blocadă şi ulterior de redeschidere a Europei în faţa mărfurilor engleze, Viena nu a mai manifestat interes faţă de colonizările rurale, promovarea şi dirijarea industrializării. Astfel, administraţia habsburgică a evitat iniţial iritarea breslelor şi negustorilor necesari aprovizionării şi dotării armatelor, iar în final s-a pronunţat pentru dezvoltarea liberă şi independentă a meşteşugurilor, întreprinderilor şi comerţului, reducând intervenţia sa în economie[125]. Această politică a eliberat într-o anumită măsură comerţul grecilor de restricţiile de până atunci, inclusiv cel cu Leipzig, care a înregistrat o nouă perioadă de înflorire în primele decenii ale secolului XIX, în legătură cu Principatele Române şi Sud-Estul Europei[126].

În privinţa extinderii negoţului cu Transilvania şi celelalte provincii locuite de români, este evident că statul austriac a aplicat consecvent principiile cameraliste, mai ales în Banat şi Bucovina, care aveau un statut administrativ şi politic diferit de acela al Transilvaniei, fiind subordonate direct Vienei şi, deci, cu o importanţă sporită în cadrul politicii comerciale. În Ardeal s-ar putea vorbi de un anumit „dezinteres“ al Vienei, care a lăsat lucrurile aşa cum fuseseră, comerţul exterior fiind dominat de Companiile greceşti din Braşov şi Sibiu. Realizând tranzitul dintre Imperiul Otoman şi Habsburgic prin Ţara Românească, dispunând de instituţii şi de o clasă politică capabile să se opună politicii Vienei şi aflată în vecinătatea Ungariei, care păstrase vechiul sistem de vămi interne, Transilvania a ocupat o poziţie periferică în ansamblul planurilor imperiale. Datorită tradiţiilor din această regiune, măsurile luate de „centru“ se aplicau cu mare dificultate. În consecinţă, Transilvania a riscat mai mult să devină o piaţă de desfacere, un simplu debuşeu al industriei provinciilor ereditare decât Banatul sau Bucovina, beneficiare ale altui statut, cu o altă situaţie social-economică şi un alt start în dezvoltare[127].

Atitudinea habsburgilor faţă de negustorii sud-est europeni, care făceau comerţ cu statul habsburgic în temeiul tratatului de la Passarowitz, s-a modelat conform intereselor urmărite: expansiunea economică, industrială şi comercială în Sud-Estul Europei şi dezvoltarea economiei sale. Scopul era, bineînţeles, obţinerea unui profit maxim şi transformarea Imperiului în punctul nodal al comerţului de tranzit dintre Europa de Sud-Est şi Europa Centrală. Viena a înţeles să orienteze acest comerţ în folosul propriu, într-un sistem centralizat, aşa cum reiese din planul de organizare a comerţului elaborat de

[123] Adolf Beer, *Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II.*, Viena, 1898, p. 82-83.
[124] Ödön Füves, *Οι/ ''Ελληνες της Ουγγαρίας*, Thessaloniki, 1965, p. 26, 29.
[125] E. Zöllner, *op. cit.*, p. 445-447.
[126] E. Turczynski, *op. cit.*, p. 102-103.
[127] J. R. Lampe, *op. cit.*, p. 74, unde subliniază că deficitul comercial perpetuat de Transilvania a constituit una din diferenţele majore faţă de restul ţărilor de la graniţă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cancelarul transilvănean N. Bethlen[128]. Dar până la reuşita finală ea s-a confruntat cu slăbiciunea producţiei sale manufacturiere pe de o parte şi cu rivalitatea negustorilor sud-est europeni pe de alta.

Conştiente şi de perspectiva deschisă de expansiunea economică habsburgică şi de sensul acesteia, companiile greceşti din Transilvania au cerut reconfirmarea vechilor privilegii, obţinută imediat după Karlowitz, prin diploma leopoldină din 12 septembrie 1701, prin care ele ajungeau să depindă direct numai de împărat, respectiv de Camera Aulică şi de vistieria transilvăneană. După Passarowitz, încurajaţi de tariful vamal scăzut în echivalenţă cu cel din porturile otomane, negustorii sud-est europeni, companişti şi mai ales necompanişti, au invadat realmente spaţiul habsburgic, făcând comerţ nu numai cu mărfuri turceşti, ci şi occidentale, „en gros“ şi „en detail“, producând pagube serioase vămii, negustorilor locali şi erariului[129]. Ei se aflau într-o poziţie privilegiată faţă de negustorii băştinaşi: scutiţi de taxe sau supuşi la plata unor sume reduse, prevalându-se de supuşenia turcă, aşadar neplătind impozite datorate ţării, practicând comerţ cu amănuntul, rezervat autohtonilor, concurau pe comercianţii autohtoni, ceea ce explică plângerile vehemente contra lor.

Reacţia Vienei faţă de această situaţie a îmbrăcat forma străduinţei de a crea o industrie puternică prin realizarea autarhiei economice. După 1748, când, o dată cu sfârşitul războiului de succesiune, Imperiul Habsburgic pierdea cea mai industrializată provincie a lui, Silezia, în favoarea Prusiei, Maria Tereza a început războiul vamal la graniţele din apus, interzicând intrarea produselor din Leipzig care le concurau pe cele vieneze prin calitate şi preţ. Urmarea a fost întreruperea legăturii directe cu Leipzigul şi devierea ei prin Viena, astfel că la reapariţia mărfurilor lipscane, după lunga lor prohibire, acestea erau procurate constant prin intermediari „austrieci“[130]. În cazul graniţelor de răsărit ale Transilvaniei s-a procedat la fel, declarându-se prohibite unele articole de import şi îngreunându-se aducerea celorlalte[131], politică temporar victorioasă, deoarece mare parte din mărfurile importate de negustorii sud-est europeni erau materii prime necesare industriei prelucrătoare ardelene şi „austriece“. Din acest motiv, Viena considera indispensabil să încurajeze pe comercianţii greci să creeze antrepozite în Imperiu. În acelaşi timp, recunoştea că negustorii turci, care nu exportau mărfuri locale sau străine, ci numai tranzitau, atingeau interesele industriei şi ale comercianţilor imperiali. Datele concrete impuneau o poziţie nuanţată a Curţii imperiale, Maria Tereza pronunţându-se astfel: „în ce priveşte politica noastră internă şi externă este în interesul nostru, pe de o parte, de a scăpa monarhia de toată paguba cauzată de comerţul turcilor, pe de altă parte de a lua deciziile noastre cu cea mai mare moderaţie“[132]. Politica oficială faţă de negustorii sud-est europeni s-a caracterizat prin restricţii sporadice temperate de teama de a nu-i înstrăina şi a atrage înrăutăţirea relaţiilor cu Imperiul Otoman[133]. Luările de atitudine contra negustorilor sud-est europeni vizau, aşadar, pe acei negustori ambulanţi, neîncadraţi în companii şi greu de controlat de către autorităţi,

[128] I. Moga, *op. cit.*, p. 146.
[129] *Ibidem,* p. 150, 157.
[130] *Ibidem,* p. 165-168.
[131] În istoriografie s-a considerat că instituirea cordonului sanitar ar fi servit politicii economice mercantiliste a Habsburgilor. Cercetarea recentă nuanţează această opinie şi demonstrează că regimul carantinal a fost introdus în scopul protejării sănătăţii populaţiei, chiar dacă în subsidiar practica economică a beneficiat probabil de pe urma lui, vezi Bogdan-Florin Popovici, Emil Stoian, *Carantina Branului (sec. XVIII-XIX). Consideraţii istorice*, Muzeul Bran, Editura Sigma, 2002, p. 103-108.
[132] Zoltán Ács, *op. cit.*, p. 52.
[133] J. R. Lampe, *op. cit.*, p. 60-61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar în final atingeau şi pe companişti. Rostul măsurilor prohibitive era să se stimuleze negustorii sud-est europeni în direcţia stabilirii lor în Imperiul Habsburgic, spre a forma acea burghezie necesară în relaţiile comerciale cu Levantul. Li se promitea dreptul de a importa mărfuri turceşti şi de a face comerţ „en detail", cu condiţia să facă parte dintr-o societate comercială a Imperiului şi să se stabilească definitiv cu familiile lor, acceptând supuşenia „austriacă"[134].

Prin urmare, se poate spune că în urma succeselor diplomatice materializate în actele de reglementare a relaţiilor bilaterale şi a reuşitelor economice, Imperiul Habsburgic a izbutit să tempereze valul emigrărilor negustorilor sud-est europeni şi să micşoreze pierderile. Pe de o parte, el a determinat stabilirea lor definitivă, prin acordarea supuşeniei şi naturalizare, datorită asistenţei juridice consulare, condiţiilor mai sigure şi profitabile de desfăşurare a comerţului. Pe de altă parte, a respins şi, totodată, a selectat un număr destul de mare din aceşti negustori, retrăgând treptat şi unilateral privilegiile supuşilor turci, în timp ce pentru proprii supuşi se obţineau, în continuare, privilegii noi, păstrându-se cele vechi. De mare eficacitate a fost egalizarea juridică[135] a comercianţilor greci cu cei indigeni, ordonanţele vamale şi prohibitive, care au redus afacerile lor într-o anumită măsură şi hotărârile cambiale şi de faliment, ce au stabilit standarde ridicate pentru exercitarea legală a comerţului (de exemplu, necesitatea deţinerii unui capital minim pentru a fi primit supus chezaro-crăiesc). Această politică victorioasă avea loc în împrejurările avansului „economiei-univers" europene spre Imperiul Otoman, începând din 1750, ceea ce a favorizat Imperiul Habsburgic.

În concluzie, Viena şi-a afirmat interesul pentru extinderea legăturilor comerciale în Imperiul Otoman. În planurile de expansiune, au cântărit mult politicile cameraliste de dezvoltare industrială, comercială, maritimă, negustorii sud-est europeni dovedindu-se un auxiliar util Curţii. Poziţia negustorilor sud-est europeni faţă de Viena este fragilă: acceptaţi în comerţul Imperiului pentru folosul adus în import-exportul produselor turceşti şi „austriece" şi pentru veniturile fiscale, respinşi însă pentru pagubele provocate de tranzitul lor şi de comerţul „en detail" practicat. Politica Vienei balansa astfel între măsuri când favorabile, când prohibitive şi punitive. Mult timp ele nu s-au dovedit eficiente şi negustorii sud-est europeni au preferat să păstreze calitatea de supuşi turci. Abia în ultimul sfert al veacului XVIII, avansul economic austriac este constatat şi se resimt efectele politicii economice. Situaţia mult îmbunătăţită a comerţului vienez prin noile reglementări şi restricţiile înmulţite au silit pe comercianţi la adoptarea cetăţeniei austriece. Condiţia lor juridică se modifică şi presupune noi ajustări legale, civice, precum şi integrarea sau nu în noul mediu, cu uşurinţă sau cu greutate, definitiv sau temporar, aşa cum vom vedea într-o altă intervenţie dedicată statutului juridic al negustorilor greci.

[134] I. Moga, *op. cit.,* p. 189.
[135] H. Heppner, *op. cit*., p. 35, 104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE AUSTRIAN TRADING POLICY AND „GREEK“ TRADERS IN THE 18th CENTURY AND THE BEGINNING OF THE 19th CENTURY. SEVERAL HISTORIOGRAPHY CONTRIBUTIONS

(Summary)

In the introduction, the author presents the status of the international trade in the Ottoman Empire and its links with the European states in the frame defined by the European and Ottoman world economies. The focus is on the role acquired and played by the Habsburg Empire in the economic life of the Ottoman state. There is stress on the fact that during this age, the relations between the South-Eastern and Central Europe were resumed, and the German area in general and the Austrian area in particular flourished from the economic point of view South of the Danube. Further on, the author analyses the trading policy of Vienna towards the Ottoman Empire, the theories at its basis, the objectives, motives and reasons of the Austrian authorities, according to the historiography studied. The priority purposes of the Austrian economic policy under the signs of the enlightened Absolutism were the common development of the imperial economic complex, the recuperation of the existing backwardness towards other European countries, and the external expansion. The suggested plans are reflected in the international treaties between Vienna and Istanbul and in the Austrian diplomatic activity according to its intentions. These were the reasons that dictated the attitude of Vienna towards the Ottoman trading agents: Turkish subjects, generically called “Greek” traders. The attitude of the Court of Vienna swayed between mild and severe courses of action, between the purpose of supporting its own trade and traders and the imperative of avoiding international tensions. However, in time, it managed to draw the “Greek” traders towards the naturalization and settling in the Austrian state and to subordinate them to the purposes of its trading policy.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GH. CLIVETI

ARANJAMENTUL POLITICO–TERITORIAL EUROPEAN DE LA 1814–1815. PROBLEMA GARANȚIEI GENERALE

Din tot ce a însemnat Congresul de la Viena pentru devenirea relațiilor internaționale, *aranjamentul politico-teritorial european*, altfel spus, „prima cartă teritorială a Europei“[1], a focalizat, în cel mai înalt grad, demersurile istoriografice. Sintezele, manualele şi cursurile universitare de istorie universală, de istorie diplomatică, de istorie a relațiilor internaționale au survolat doar alte părți precum congresul în sine sau cel al stabilirii rangurilor diplomatice, problema râurilor internaționale, cea a comerțului cu sclavi (negri). Nici lucrările susceptibile să fie integrate la categoria de *speciale* nu au coborât îndeajuns în terenul amintitelor procese şi probleme, explorările, mai toate de suprafață, surprinzând diverse „încheieri diplomatice“, fără a le pătrunde toate înțelesurile de profunzime. Chiar şi *aranjamentul politico-teritorial* a făcut obiectul unor prezentări prevalent „orizontale“, reductibile axiologic la ele însele, privind, într-o anumită enumerare a statelor, achiziții teritoriale şi demografice, compensații de aceeaşi natură, reajustări de frontiere, recunoaşteri sau decăderi din drepturi de suverani. A mai rămas destul „loc“, în cuprinsul literaturii de specialitate, pentru aprofundarea unor aspecte sau probleme ținând de respectivul *aranjament*. Între acestea, un caz ceva mai aparte a prins a-l constitui problema *garanției generale* asupra „încheierilor“ celor mai tensionate deliberări ale „forului de pace vienez“. O problemă a cărei rezolvare a părut, nu puținora dintre cei ce au avut-o în vedere, relativ simplă. S-a pornit de la constatarea că, pe când prindea contur *aranjamentul politico-teritorial european*, „principalele curți deliberante“ la Viena au convenit în legătură cu necesitatea *garanției generale*. S-au făcut şi succinte referiri la „mutualele tatonări“ ale pozițiilor aceloraşi „principale curți“. S-a considerat că în problema de interes istoriografic aici părțile pentru care ea a prezentat interes politico-diplomatic la 1815 nu au ajuns la un rezultat pozitiv din cauza „evadării“ lui Napoleon din insula Elba. Un eveniment ce nu a atras însă după sine şi blocarea negocierilor încununate de *Actul final* al Congresului de la Viena, în 9 iunie 1815. Or, faptul că lucrările „forului păcii“ s-au concretizat într-un *aranjament european* obligă la căutarea şi a altor explicații pentru încetarea (abandonarea!) tatonărilor între marile puteri pe tema *garanției generale*. Căutare privind pozițiile divergente ale „principalelor puteri“, ale Rusiei şi Marii Britanii, cu deosebire, căutare a cărei reuşită nici n-ar fi de imaginat altfel decât pe firul textului original (propriu) al unei interesante „întreprinderi politico-diplomatice“, de la inițierea la eşecul ei.

[1] J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 195.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 247-262

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inițiativa asumării de către marile puteri a *garanției generale* a aparținut lui Castlereagh. Într-un *raport* către premierul Liverpool, secretarul de stat britanic menționa că a supus atenției împăratului Alexandru opinia că „cea mai bună alianță", în starea de atunci a Europei, era ca „puterile care făceau pacea" să anunțe, „printr-o declarație publică, la închiderea congresului…, determinarea lor de a reconfirma și de a susține aranjamentele asupra cărora au convenit"; de asemenea, „de a uni *influența* lor și, la nevoie, armatele lor împotriva puterii care ar îndrăzni să o perturbe"[2]. Pentru a elabora textul *declarației* a fost solicitat Gentz[3]. Acești „primi pași" au fost urmați de o *notă circulară* a lui Castlereagh, din 13 februarie, prin care el ținea să facă cunoscut că devenea posibilă „terminarea congresului cu un *acord general de garanție* între marile puteri ale Europei…", în măsură „să întrebuințeze (întoarcă) influența generală și, în caz de necesitate, armele…, contra puterii care prima ar tenta (îndrăzni) să perturbe pacea continentală"[4]. „Pasaje" de discurs diplomatic ce reluau, cum constata Charles K. Webster[5], una din ideile de bază ale *Memorandum-ului Pitt*, din ianuarie 1805, privind oportunitatea realizării, „la restaurarea păcii, unui acord general de garanție pentru mutuala protecție și securitatea diferitelor puteri… Un *tratat* la care să ia parte toate puterile principale ale Europei…, încât toate drepturile și posesiunile lor să fie fixate și respectate…, să se protejeze și să se susțină ele însele (puterile – n.ns., G.C.) contra oricărei încercări de a le încălca" (respectivele drepturi – n.ns., G.C.)[6]. În acele împrejurări, cabinetul Pitt replicase, în termenii prezentați, la o propunere a împăratului Alexandru de a se înfăptui, „după înfrângerea și eliminarea lui Napoleon", eventualități, pe atunci, doar sperate la Petersburg și Londra, un *tratat general în expresia unei ligi a suveranilor*[7].

Situația internațională, la 1815, era cu totul alta decât cea de la 1804-1805. De ce, în noile condiții, plenipotențiarul britanic la congresul de pace a sondat, cu prioritate, în problema *garanției generale*, dispozițiile lui Alexandru I, adică ale aceluia care fusese cu greu „blocat", de „combinații" austro-britanico-franceze, în ambițiile sale de a fi

[2] „I submitted to the Emperor that the best alliance that could be formed in the present state of Europe was that the Powers who had made the peace should, by a public declaration at the close of the Congress, announce to Europe, whatever difference may have existed in the details, their determination to uphold and support the arrangements agreed upon; and, further, their determination to unite their *influence*, and if necessary their arms, against the Power that should attempt to disturb it". C.K. Webster (ed.), *British Diplomacy, 1813-1815. Select Documents Dealing with the Reconstruction of Europe*, Londra, 1921, p. 305 (Castlereagh c. Liverpool, 13 februarie 1815); v. și Idem, *The Congress of Vienna, 1814-1815*, Londra, 1919(?), p. 83.

[3] Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh. 1812-1815, Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931, p. 428.

[4] „There is every prospect of the Congress terminating with a *general accord and quarantee* between the Great Powers of Europe, with a determination to support the arrangement agreed upon, and to turn the general influence, and, if necessary, the general arms, against the Power that shall first attempt to disturb the Continental Peace". Idem (ed.), *British Documents*, p. 307.

[5] Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh. 1812-1815*, p. 427.

[6] „A Treaty to which all the principal Powers of Europe should be parties, by which their rights and possessions, as they then have been established, shall be fixed and recognized; and they should all bind themselves mutually to protect and support each other against any attempt to infringe them". Harold Temperley și Lillian Penson, *Foundations of British Foreign Policy. From Pitt (1792) to Salisbury (1902). Documents Old and New, Selected and Edited with Historical Introductions*, Cambridge, 1938, p. 11 (*Pitt's Memorandum on the Delivrance and Security of Europe*, 19 ianuarie 1805); v. și C. K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, pp. 393 și urm. (același doc.).

[7] *Vneshnjaja politika Rossii XIX i natchala XX veka. Dokumenty rosiiskovo ministerstva inostrannyh del*, Serija pervaja. *1801-1815* (în continuare: *Vneshjaja politika Rossii…*, S. I), vol. II, Moscova, 1961, p. 141 și urm. (Alexandru I, *Sekretnaja instruktsija…*, pentru N.N. Novosiltev, 11/23 septembrie 1804).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hegemon european? O întrebare ce şi-a aşteptat, nu de puțin timp, un răspuns bine întemeiat. În căutarea acestuia, ar fi extrem de dificil să admitem că „discipolul lui Pitt" ar fi intenționat, în februarie 1815, să asigure reuşita inițiativei de *acord general de garanție* prin trecerea ei în seama unei cooperări ruso-britanice. O atare reuşită ar fi însemnat consacrarea tutelei celor două superputeri, „a mării şi a uscatului", asupra *păcii şi ordinii generale*. În starea dată a raportului de forțe, ar fi însemnat recunoaşterea consolidării atuurilor strategice ale Rusiei, chiar peste aşteptările împăratului Alexandru şi ale cabinetului său. Evidențele momentului istoric al acelei inițiative impun a vedea în gestul lui Castlereagh mai curând un aspect-cheie al unui „joc diplomatic" de rival şi nu de partener amical al politicii ruse. Să nu uităm că, pe plan european, se ajunsese anevoios la o stare de echilibru prin două sisteme de alianță *defensive*, unul fondat de tratatul de la Chaumont, în martie 1814, iar un altul de tratatul secret austro-britanico-francez din 3 ianuarie 1815, sisteme a căror „combinare" releva un profund raționament britanic. În ambele sisteme poziția Marii Britanii, prin atragerea de partea ei a Austriei, nu însă, cum a dorit mult Castlereagh, şi a Prusiei, era esențială, mai ales că în alianța unde era Rusia nu figura Franța, iar în cea unde era Franța nu figura Rusia. În condițiile date, *un acord general de garanție* nu avea cum să semnifice, din punct de vedere britanic, decât un instrument de contracarare a exceselor Rusiei şi de preîntâmpinare a revenirii în forță a Franței în disputa pentru ordonarea *marilor interese ale Europei*[8]. Interesul „celor de la Londra" în problema *garanției generale* s-a şi menținut numai atât timp cât au ființat cele două sisteme de alianță. Evadarea lui Napoleon din insula Elba şi revenirea sa pe tronul imperial al Franței („cele o sută de zile") au schimbat radical datele problemei. Nemaiapucând să fie bine introduşi în problema respectivă, Metternich şi Talleyrand nu s-au referit, mai pe larg, asupra ei. Gentz a reținut-o, dar nu ca pe una pusă spre a face obiectul unui acord general sau al unui tratat, cum a dedus Charles K. Webster din *corespondența* lui Castlereagh[9], ci ca pe una căreia i s-ar fi cuvenit să i se rezerve clauze ale *Actului final* al Congresului de la Viena[10]. În accepțiunea reținută de „secretarul forului păcii", ea a şi fost comentată de istorici[11]. De partea lor, specialiştii în dreptul internațional public n-au prea crezut, cel puțin pentru epoca de referință aici, în posibilitatea unui *tratat distinct de garanție generală*, în expresia unui *acord general*, de sine stătător, a cărui aplicare, date fiind discrepanțele serioase în *raporturile de putere*, ar contraveni principiului şi normelor liberului exercițiu al suveranității statelor, statutului politico-juridic al acestora, fondat de acte *in spe*[12]. Prin includerea clauzelor de garanție într-un anumit tratat s-a urmărit întărirea

[8] W. A. Philips, *The Confederation of Europe. A Study of the European Alliance, 1813-1823 as an Experiment in the International Organization of Peace*, Londra, 1914, p. 32.

[9] C. K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh. 1812-1815*, p. 427 şi urm.

[10] „Un des principaux objets pour lesquels cet *Acte final* du congrès pouvait être désirable était celui de fixer par une garantie générale, non-seulement les nouvelles dispositions arrêtées par le congrès, mais en général l'état des possessions de toutes les Puissances de l'Europe, et de mettre la sûreté et les droits de chaque souverain, grand ou petit, sous la sauvegarde de tous". *Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne. 1813-1828* (în continuare: Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites…*), publ. par A. Prokesch-Osten, vol. I, Paris, 1876, p. 165 (*Tableau des divers actes et des derniers résultats du Congrès de Vienne*, Viena, 26 iunie 1815).

[11] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe, depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814-1878)*, vol. I, *La Sainte-Alliance*, Paris, f.a., p. 69; R. B. Mowat, *A History of European Diplomacy. 1815-1914*, Londra, 1927, p. 18 şi urm.; Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 284.

[12] *Dictionnaire diplomatique* (publ. sous la direction de A.-F. Frangulis), vol. I, Paris, Académie Diplomatique Internationale, (f.a.), p. 947-951.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestuia, mai exact, a angajamentelor asumate în temeiul celorlalte clauze ale acelui act, de părțile contractante. Clauzele de garanție nici n-au fost observate totdeauna în mod egal cu celelalte din cuprinsul aceluiaşi tratat. Se vor fi gândit, de aceea, principalii negociatori ai păcii de la 1814-1815, la cele consemnate de Friedrich cel Mare al Prusiei, după care „toate garanțiile sunt ca lucrarea în filigran, mai proprie a satisface ochii, decât de a fi de oarecare utilitate“[13].

În ideea de a fi consacrată nu de un *acord de sine stătător*, ca în viziunea lui Castlereagh, ci de *clauze speciale*, inserabile *aranjamentului politico-teritorial european* sau, de când a intrat „în lucru“, *Actului final* al congresului, *garanția generală* a suscitat interesul mai tuturor principalilor deliberanți asupra *ordinii şi păcii*. În privința unei asemenea garanții, Talleyrand îşi luase de reper *instrucțiunile pentru congres*[14]. Plenipotențiarii prusieni, resimțind bulversarea „calculelor lor“ în privința Saxoniei şi a Germaniei întregi, s-au concentrat mai greu, după ianuarie 1815, asupra *garanției generale*, ce nu le-a mai incitat elanul *proiectelor europene* din prima fază a negocierilor diplomatice de la Viena. Metternich a oferit un exemplu de om de stat consecvent preocupat de „marile afaceri“, între care şi problema garantării *ordinii statelor*. Preocuparea cancelarului austriac asupra *garanției generale* a fost raportată mai ales la intenția sa de a introduce Imperiul Otoman în sistemul politic european, ca o măsură de stopare a expansiunii Rusiei spre Balcani şi Strâmtori[15], de asigurare a echilibrului european. Intenție în care era „încurajat“ de atitudinea lui Castlereagh[16], iar în prima parte a anului 1815 şi de cea a lui Talleyrand[17]. În înțelesul ei cel mai plusat de Metternich, *garanția generală* era scontată de el ca soluție de maximă oportunitate pentru asigurarea *ordinii europene*[18]. „Miza otomană“ în strategia sa *europeană* s-a impus atenției istoricilor şi din cauza reperelor oferite de „depeşele“ lui Gentz adresate domnitorului Valahiei, un vasal al Înaltei Porți. În septembrie 1814, pe când nu era încă exclusă o tranşare imediată, de cele patru „curți aliate“, a „chestiunilor teritoriale“, un demers al Porții cu referire la „o anumită clauză de garanție a posesiunilor otomane“ nu-i apărea defel oportun lui Metternich, acesta fiind convins că oricum o asemenea garanție avea să se impună de la sine ca unul din „articolele direct legate de interesele puterilor şi de cele ale Europei întregi“[19]. Pe măsură ce deliberările asupra diverselor „chestiuni“, cu deosebire asupra celei polone şi a celei saxone, s-au complicat, „toată lumea“ fiind îngrijorată de „ambițiile Rusiei“, cancelarul Austriei a insistat ca Înalta Poartă „să ridice vocea“, pentru a angaja „principalele puteri să-i garanteze drepturile şi posesiunile printr-un *act formal*“[20]. Insistență ce l-a

[13] „Toutes les garanties sont comme l'ouvrage de filigrane, plus propre à satisfaire les yeux qu'à être de quelque utilité“. Cf. Vattel, *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliquées à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, vol. II, Paris, 1863, p. 235.

[14] *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare: Talleyrand, *Mémoires…*), publiées par le duc de Broglie, vol. II, Paris, 1891, p. 236 şi urm. (*Instructions…*, august 1814).

[15] Heinrich Ritter von Srbik, *Metternich, der Staatsmann und der Mensch*, vol. I, München, 1925, p. 186-188; 568-571.

[16] C. K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh. 1812-1815*, p. 248 şi urm.

[17] Jacques Droz, *op. cit.*, p. 283 şi urm.

[18] Heinrich Ritter von Srbik, *op. cit.*, vol. I, p. 556-568 (*Die Versicherung der Neuordnung Europas*).

[19] „Il (Metternich – n.ns.) n'en est pas moins décidé à demander la garantie de ses possessions (ale Porții – n.ns.) sous la forme qui paraîtra la plus convenable, comme un des articles directement liés à l'intérêt des Puissances et à celui de l'Europe entière“. Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 105 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 28 septembrie 1814).

[20] „Il me paraît d'une nécessité urgente que la Porte fasse une démarche, sinon solennelle, au moins très positive et très prononcée, pour engager les principales Puissances à garantir ses droits et ses possessions par quelque acte formel“. *Ibidem*, p. 117 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 6 octombrie 1814).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încercat mult şi pe Castlereagh[21]. Un demers al Porţii nu a mai survenit însă, fiindcă la Constantinopol „drepturile şi posesiunile otomane“ erau evaluate, poate şi din prea mare teamă şi neîncredere faţă de Rusia, după alte principii şi norme decât cele ale dreptului public european sau decât cele ale *ordinii europene*. Cabinetul austriac, într-un gând cu cel britanic, a trebuit, în cele din urmă, să accepte „motivele delicate ce au determinat Poarta să nu trimită un ministru (plenipotenţiar – n.ns., G.C.) la congres“[22]. Pentru a asigura integritatea şi independenţa Imperiului Otoman, „puterile interesante“ aveau să acţioneze, mai ales după 1815, pe terenul „problemei orientale“.

Un caz cu totul aparte, între atitudinile „principalelor puteri“, îl constituia cea a Rusiei, în problema *garanţiei generale*. Când secretarul de stat britanic i-a supus atenţiei oferta de *acord general de garanţie*, împăratul Alexandru impusese „cabinetului său“ reevaluarea dispozitivului operaţional al Rusiei la nivelul *marii politici*. În „chestiunea polonă“ era de perfectat acordul ruso-prusiano-austriac, cu medierea Marii Britanii, acord prin care Rusia renunţa la Tarnopol, în favoarea Austriei, şi la Thorn, în favoarea Prusiei, iar Cracoviei i se garanta un „statut particular“[23]. La fel şi în „chestiunea saxonă“, cu permisibilitatea revenirii lui Friedrich-August pe tronul unui „regat sfâşiat“, încât „reconstrucţia Prusiei“ să reclame „compensaţii la Rhin“[24]. Prin asemenea acte s-au restrâns mult posibilităţile de manevră – de presiune sau de influenţă – ale Rusiei în Europa Centrală, mai ales că şi „comitetul german“, la congres, întârzia să-şi reia lucrările. Adoptarea, la 8 februarie, de „comitetul celor opt puteri semnatare ale tratatului de pace din 30 mai 1814“, a *declaraţiei* relative la interzicerea comerţului cu negri[25] închidea „o chestiune“ pretabilă unor concesii mutuale cu Marea Britanie, concesii excluse şi în urma „aranjamentelor teritoriale pentru suveranul de Orania şi pentru alţi competitori asupra zonei renane“[26]. În „chestiunea elveţiană“, Capodistrias înfrunta cu mare dificultate consensul austro-britanico-francez[27]. În „afacerile italiene“, rolul principal tindea clar să şi-l adjudece Austria[28]. În consecinţă, se impunea reconsiderarea *de plano* a instrucţiunilor pentru plenipotenţiarii ruşi la congres, indicându-li-se să aprecieze ca „afaceri de primă clasă… aranjamentele teritoriale în Germania şi dispoziţiile relative la constituţia politică a corpului germanic“. Faţă de alte „afaceri“ li se indica să exerseze mai ales aspecte ţinând de principii precum legitimismul monarhic, „solidaritatea suveranilor“[29]. Nu puteau lipsi indicaţii confirmând înrădăcinarea în conduita Rusiei a regulii că atunci când erau puse în dificultate tendinţele ei în Europa Centrală îşi concentra eforturile în „campania antiotomană“. Ocazia i-o oferea, la începutul anului 1815, solicitarea formulată de arhiepiscopul Nenadovici, în numele „celor mai notabile persoane ale naţiunii sârbe“, ca împăratul Alexandru să recurgă la „o

[21] C. K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, pp. 305 şi urm. (Castlereagh c. Liston, Viena, 14 februarie 1815).

[22] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 119 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 7 noiembrie 1814).

[23] D'Angeberg, Comte… (L. Chodzko), *Le Congrès de Vienne et les traités de 1815*, vol. IV, Paris, 1864, p. 1877 şi urm.; *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, Moscova, 1972, p. 157 (*Protokol zasedanija upolnomotchennyh Rossii, Avstrii, Velikobritanii i Prussii*, Viena, 7 ianuarie 1815); v. şi C. K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 79.

[24] C. K. Webster, *op. cit.*, p. 79.

[25] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 185 (*Deklaratsija… po voprosu o prekrashtchenie torgovli negrom*, Viena, 8 februarie 1815).

[26] C. K. Webster, *op. cit.*, p. 79 şi urm.

[27] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 204-206 (Capodistrias, *Raport sur l'état de la négociation relative aux affaires de la Suisse* c. Alexandru I, Viena, 16/28 februarie 1815).

[28] *Ibidem*, p. 180-182 (Nesselrodee c. Alexandru I, Viena, 20 ianuarie/1 februarie 1815).

[29] *Ibidem*, p. 185-188 (*Statii, po kotorym russkie upolnomotchennye dolžnu polutchiti instruktsii*, Viena, 28 ianuarie/9 februarie 1815).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puternică intercesiune… la Poartă“ sau, mai mult, „să sugereze un demers… din partea principalilor monarhi creştini“ pentru a determina sultanul otoman să pună capăt „ororilor“ din Serbia[30]. Diplomația rusă a dat o foarte mare extensiune răspunsului la solicitarea formulată de „persoanele notabile“ din Serbia. Plenipotențiarii ruşi la Viena aveau „să reclame… cooperarea tuturor puterilor europene reunite la congres“ în scopul de a impune Porții să înceteze orice represalii împotriva sârbilor. Într-un limbaj ce avea „să facă epocă“, împăratul Alexandru se erija în „protector natural al creştinilor de rit grec oriental plasați sub dominația otomană, aşa cum împăratul Austriei şi Majestatea Sa Prea-Creştină (regele Franței – n.ns., G.C.) erau pentru romano-catolicii domiciliați în Orient“[31]. Din punctul de vedere al *dreptului public*, protectoratul „marii curți ortodoxe“ viza locuitorii creştini (ortodocşi) din Imperiul Otoman, care erau *tributari* şi nu *supuşi mahomedani legați prin jurământ de fidelitate ai sultanului*[32]. Subzistau, de aceea, „motive de o importanță majoră şi drepturi incontestabile“ ca puterile europene „să opereze *de concert* demersul (la Poartă) propus de… împăratul tuturor Rusiilor“[33]. *Un concert în care interpretul principal să fie Rusia*, aşa cum reieşea şi dintr-un *proiect de notă circulară* a lui Razumovski pentru participanții la Congresul de la Viena, act prin care Alexandru I intenționa „să invite toate puterile Europei la o *declarație* adresată Porții, ca mijlocul cel mai eficace… de a preveni Turcia şi statele limitrofe ei de urmările funeste… ale unui atât de monstruos abuz de putere“[34].

Preocupată cu reconsiderarea pozițiilor sale în „marile afaceri“, diplomația rusă avea motive serioase să dea curs, ca unui „act în toată forma“ (*i. e.* oficial), propunerii britanice relative la *garanția generală*. Dar nu prin a subscrie pur şi simplu la *actul britanic*, ci printr-o parafrazare a acestuia, de natură să probeze faptul că Alexandru I şi „miniştrii săi“ înțelegeau să se raporteze la „împrejurare“ ca la o nouă şi mare şansă de a se implica şi de a-şi impune punctul de vedere în mai toate problemele de *interes general*. O deosebită relevanță pentru „spiritul rus“ în care era abordată problema *garanției generale* era oferită de un *raport* al lui Nesselrode, din 20 februarie/4 martie, intitulat *Etat actuel des négociations de Vienne*[35], act ce evidenția postura lui Nesselrode de *coordonator* al activității plenipotențiarilor împăratului Alexandru în diversele „comitete şi comisii“, unde se derulau lucrările „forului păcii“. Pentru a aprecia *au juste* rezultatul negocierilor, erau supuse unei prealabile evaluări „principiile pe care… împăratul Rusiei a dorit să fondeze reconstrucția sistemului politic al

[30] *Ibidem*, p. 156 (Nesselrode c. Alexandru I, Viena, 25 decembrie 1814/6 ianuarie 1815).

[31] „L'Empereur (de Russie) est le protecteur naturel des chrétiens du rit grec oriental placés sous la domination ottomane, de même que l'Empereur d'Autriche et S. M. Très Chrétienne le sont des catholiques romains domiciliés dans l'Orient“. *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 193 (*Soobraženija po povodu noty otnositel'no Serbii, s kotoroi pervomu upolnomotchennomu Rossii nadležit obratit'sja k kongressu*, Viena, 3/15 februarie 1815).

[32] „La Porte a sous son sceptre deux classes d'hommes bien distinctes. La première se compose de mahométans, qui sont ses *sujets*, la seconde embrasse les chrétiens, qui ne sont que ses *tributaires*. Ces derniers don't il s'agit maintenant ne sont liés par aucun serment de fidélité, et ont même le droit de se placer à volonté sous la sujétion immédiate de telle ou telle puissance européenne“. *Ibidem*, p. 195.

[33] „Ces considérations présentent… la totalité des motifs d'une importance majeure et des droits incontestables qui autorisent les puissances européennes à opérer *de concert* la démarche proposée par S.M. l'Empereur de toutes les Russies“. *Ibidem*, p. 195.

[34] „S.M.I. envisage une déclaration… à l'égard de la Porte, revêtue du caractère d'une importante unanimité, comme le moyen le plus efficace, d'obvier à des maux plus graves encore, et de préserver la Turquie ainsi que les Etats limitrophes, des suites funestes que pourrait avoir un si monstrueux abus du pouvoir, si l'on continuait à le tolérer en silence“. *Ibidem*, p. 197-199 (*Proekt tsirkularnoi noty A.K. Razumovskoro…*, Viena, 3/15 februarie 1815).

[35] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 207-209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europei“[36]; apoi, „modificările pe care… principiile (în cauză) au trebuit… să le suporte pentru a concilia interese ale căror divergențe ar fi sfârşit prin a reaprinde războiul“[37]. Făcând trimitere la considerentul că „succesul marii alianțe“ şi pacea de la Paris, din mai 1814, erau urmarea „eforturilor reunite ale națiunilor europene“, se plusa valoarea „principiului primordial al împăratului Alexandru“, ce impunea să fie respectate „drepturile fiecăruia dintre suverani aliați“ de a-şi adjudeca, „printr-o deliberare mai aprofundată asupra totalității cuceririlor făcute în comun“, o parte proporțională cu „sacrificiile… în numele bunei cauze“, nu în scopul „de a se mări“, ci numai „pentru a plasa prosperitatea şi independența statelor lor *sub garanția unui spor de forță relativă, propice întăririi şi respectului ei*“. Totul sub observația că „puterilor de prim ordin“ se cuvenea să le fie, înaintea altora, considerate drepturile, ca necesară asigurare „a echilibrului şi păcii“[38]. Dacă „echilibrul de forțe“ era încă departe de a fi atins, nu puteau fi aflate „mai convingătoare cauze“ decât în „conduita ministerului austriac“, în „gelozia rău plasată“ a Marii Britanii, în „manevrele“ Franței, în „ezitările sau oscilațiile“ Prusiei[39]. Rusia solicita, de aceea, o nouă analiză a tuturor afacerilor ridicate de Congresul de la Viena. Era precondiția împăratului Alexandru de a veni în întâmpinarea „propunerii făcute de plenipotențiarul Marii Britanii *asupra introducerii garanțiilor reciproce între toate puterile europene*“ (subl. ns., G.C.), autocratul rus văzând „într-un asemenea sistem de reciprocitate un mijloc în plus pentru a conferi soliditate noului edificiu… european“[40]. Împăratul Alexandru se imagina, aşadar, prim-purtător de cuvânt al *intereselor generale*, într-un înțeles al acestora redat, fapt interesant, de o *declarație* a „comitetului celor opt puteri“, din 28 februarie, la inițiativa „străvezie“ a plenipotențiarului rus (A. Razumovski), act menit să confere un plus de solemnitate închiderii deja anticipabile a congresului, când se credea că suveranii aveau să reconfirme consensul lor *unanim* de a-şi lua „ca un singur angajament, simplu şi sacru, pe acela de a subordona orice alt considerent menținerii inviolabile a păcii şi de a înăbuşi, dintru început, *prin demersuri comune şi bine concertate* sau, dacă asemenea armă pacifică nu le venea la îndemână, prin reunirea sinceră a tuturor mijloacelor pe care Providența li le-au încredințat, orice proiect tinzând la a bulversa ordinea stabilită şi la a provoca din nou dezastrele şi calamitățile războiului“[41].

[36] *Ibidem*, p. 207 şi urm. (*Principes de l'Empereur*).

[37] *Ibidem*, p. 208 şi urm. (*Modifications*).

[38] „Les gouvernements respectifs (*aliate* – n.ns., G.C.) ayant la mesure des sacrifices portés par leurs peuples au maintien de leurs droits, de leur dignité et de leur indépendance, devaient en conséquence prendre sur la totalité des conquêtes faites en commun, une part proportionnée à ces sacrifices, non dans la vue de s'agrandir, mais uniquement pour placer la prospérité et l'indépendance de leurs Etats *sous la garantie d'un accroissement de force relative, propre à l'affermir et à la faire respecter*. Les puissances du premier ordre une fois replacées par suite de cette équitable répartition des forces dans une attitude ferme et dans des rapports inaltérables entre elles, l'équilibre en serait résulté nécessairement, la paix eût été durable…“. *Ibidem*, p. 207.

[39] *Ibidem*, p. 208.

[40] „C'est… dans la vue de remédier autant que possible aux imperfections du nouveau système politique dont on a posé les bases, que S.M.I. s'est prêtée à la proposition faite par le plénipotentiaire de la Grande-Bretagne sur l'introduction des garanties réciproques entre toutes les puissances européennes. L'Empereur… se plaît à voir dans ce système de réciprocité un moyen de plus pour donner de la solidité au nouvel édifice et justifier par une tranquillité permanente les espèrances légitimes des nations“. *Ibidem*, p. 209.

[41] „La résolution bien prononcée de tous…, qu'un seul engagement, simple et sacré, celui de subordonner toute autre considération au maintien inviolable de la paix, et d'étouffer dès sa naissance, par des démarches communes et bien concertées, ou, si cette arme pacifique venait à manquer, par la réunion sincère de tous les moyens que la Providence leurs a confiés, tout projet qui tendrait à bouleverser l'ordre établi et à provoquer de nouveau les désastres et les calamités de la guerre“. D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, p. 865 şi urm. (*Projet d'une déclaration générale…*, Viena, 28 februarie 1815).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai curând şi mai încărcat de energii decât s-ar fi putut aştepta chiar şi cei mai predispuşi la „profeţii sumbre“ dintre negociatorii *ordinii generale*, ale cărei fundamente politico-juridice erau în curs de finalizare, „evenimentul bulversator“ cel mai grav posibil, atunci, a survenit. Napoleon evadase pe 26 februarie[42] din insula Elba, a debarcat „pe pământ francez“ la 1 martie [43] şi se afla „în plin marş“ spre a se reinstala pe tronul imperial şi spre a înfrunta din nou „inamicii săi ireductibili“. Francezii, cei mai mulţi, ataşaţi idealului *Marii Naţiuni* şi animaţi de cultul *Împăratului*, l-au aclamat. Europa „suveranilor legitimi“, a „ordinii şi echilibrului“, „împăcată“ cu Franţa Restauraţiei, l-a respins. În istoria dramatică a „celor o sută de zile“, între „revenirea triumfală“ a lui Napoleon şi „dezastrul“ de la Waterloo, paginile de cvasigeneral entuziasm şi de legendar eroism s-au lipit de cele de episod al disperării. Episod când, în viziunea lui Chateaubriand, Napoleon „a tras… *sur ses talons* porţile templului lui Ianus şi a adunat în urma acelor porţi mormane de cadavre, ca ele să nu se mai poată redeschide“[44]. Entuziasmului şi speranţelor francezilor la reîntâlnirea cu exponentul *tare* al sensului *noii lor istorii* li s-au opus „forţele Europei ordinii”. Impactul a fost unul profund, mai ales asupra situaţiei externe a Franţei, asupra dispunerii raporturilor între „campionii păcii generale“. În literatura de specialitate, ca un aspect de interes special aici, s-a insistat, după exemplul dat de istoricii francezi[45], asupra „efectului dezastruos“ ce l-a avut „revenirea“ lui Napoleon pentru „construcţia diplomatică“ a lui Talleyrand la Viena. Tratatul austro-britanico-francez din 3 ianuarie 1815 devenise, e drept, literă moartă. Oricât a încercat Talleyrand să exploateze „compromiterea lui Murat“, datorită declanşării, de acesta, în „spirit napoleonian“, a unui război în Italia, sau să pluseze „concesii“ în privinţa „drepturilor“ Prusiei pentru „compensaţii la Rhin“, ca şi în cea a „restrângerii drepturilor legitime ale regelui Saxoniei“[46], recâştigarea de Franţa a poziţiei „de congres“, atinsă în ianuarie 1815, nu a mai fost posibilă. Singura satisfacţie, şi aceea platonică, i-a fost dată prin adoptarea *declaraţiei* din 13 martie, mai întâi în „comitetul celor cinci mari puteri“, apoi în „comitetul celor opt puteri“[47], act prin care, pentru prima dată, se pare, în timpurile moderne, un şef de stat a fost „pus în afara legilor civile şi sociale“, pe motivul că, devenit „inamic şi perturbator al liniştii omenirii, el s-a livrat răzbunării publice“[48]. Condamnarea severă a lui Napoleon în numele raţiunilor *ordinii şi păcii generale* l-a făcut pe Talleyrand să spere într-o reanimare a rolului Franţei, la nivelul *marii politici*, după eliminarea „inamicului

[42] Jacques Droz, *op. cit.*, p. 282; Metternich a aflat abia pe 7 martie despre „evadarea“ lui Napoleon. Cf. *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare: Metternich, *Mémoires…*), publ. par Richard de Metternich, vol. I, Paris, 1881, p. 204.

[43] A. Debidour, *op. cit.*, vol. I, p. 46.

[44] „Il a tiré impétueusement sur ses talons les portes du temple de Janus: et il a entassé derrière ces portes des monceaux de cadavres, afin qu'elles ne se puissent rouvrir“. Chateaubriand, *Mémoires d'outre-tombe*, vol. II, Paris („Le libre de poche“), 1973, p. 439.

[45] A. Debidour, *op. cit.*, vol. I, pp. 43-45; Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, vol. VIII. *La coalition, les traités de 1815*, Paris, 1912, p. 423 şi urm., 442-445; Jacques Droz, *op. cit.*, p. 282 şi urm.

[46] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 98-102 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 7 martie 1815).

[47] *Ibidem*, p. 109 şi urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 13 martie 1815).

[48] „Les puissances déclarent, en conséquence, que Napoléon Bonaparte s'est placé hors des relations civiles et sociales et que, comme ennemi et perturbateur du repos du monde, il s'est livré à la vindicte publique“. *Ibidem*, p. 112 (*Déclaration*, Viena, 13 martie 1815; semnatari: Metternich şi Wessenberg, pentru Austria; Wellington, Clancarty, Cathcart, Stewart, pentru Marea Britanie; Razumovski, Nesselrode, Stackelberg, pentru Rusia; Hardenberg, Humboldt, pentru Prusia; Talleyrand, Dalberg, La Tour du Pin, A. de Noailles, pentru Franţa; P. Gomez Labrador, pentru Spania; Palmella, Saldanha, Lobo, pentru Portugalia; Löwenhielm, pentru Suedia); p. 111-113, pentru întregul document.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

universal“[49], speranțe legate de „pasajul“ din *declarația* de pe 13 martie, prin care „puterile semnatare își raportau acțiunea la necesitatea… de a menține intact tratatul din 30 mai 1814 de la Paris… pentru a garanta pacea generală… față de orice atentat care ar amenința să arunce din nou popoarele în dezordinile și nenorocirile revoluțiilor“[50]. Ceva speranțe mai erau legate de „spiritul concertului suveranilor“ (!) ce străbătuse proiectul din 28 februarie de *declarație pentru închiderea congresului*[51]. Dar, spre profunda dezamăgire a primului și a celorlalți plenipotențiari francezi („ambasadori ai regelui la congres“)[52], avea să prevaleze, în acțiunea de salvgardare a „intereselor generale“, *rațiunea Quadruplei Alianțe*. Tratatul din 25 martie 1815, „semnat de fiecare din cele patru puteri cu fiecare dintre celelalte trei“, pentru a-i întări caracterul sinalagmatic, reactualiza *alianța de la Chaumont*[53]. Decise să orienteze „mijloacele necesare… activ și *de concert*, contra inamicului comun (art. II), puterile contractante… au convenit între ele să invite toate puterile Europei să acceadă… la tratat“ (art. VII)[54]. Se stipula că, „de moment ce tratatul era dirijat numai în scopul susținerii Franței sau a oricărei alte țări invadate, contra întreprinderilor lui Bonaparte și ale aderenților săi, Majestatea Sa Prea-Creștină (*i.e.* regele Franței) avea să fie *special invitată* (subl. ns., G.C.) să dea adeziunea sa“ (art. VII), în condiții care urmau să fie stabilite *sub auspiciile concertului european*. Nu era închisă de tot și pentru totdeauna calea revenirii Franței în clubul *marii politici*. Rămânea însă de văzut *când* și *cum*.

Resuscitarea „alianței celor patru“ răspundea imperativului readucerii Franței în stare de compatibilitate cu *Europa ordinii*. În situația continuării congresului și a menținerii „ambasadorilor lui Ludovic al XVIII-lea“ în structurile sale deliberative, aceeași resuscitare se plia unui alt imperativ, acela al definitivării *aranjamentului politico-teritorial european* și consacrării lui de un *act solemn* în cuprinderea celui din 9 iunie 1815. Un act în a cărui subscriere de *toate puterile în drept* Talleyrand întrevedea însăși posibilitatea „salvării prestigiului Franței sub sceptrul suveranului său legitim“[55]. Fiind reconfirmată de un acord de aliura celui din 25 martie, *marea alianță* excludea, prin rigorile ei, posibilitatea inițierii de vreuna dintre „principalele curți contractante“ a politicii „de coaliție antinapoleoniană“, ca în anii 1812-1813, pe baza unor tratate bilaterale („particulare“), de felul acelora de la Breslau-Kalisch și de la Tepliz, permisibile ambițiilor părții ce le-a fost „primă inițiatoare“. Era vizată, se înțelege,

[49] *Ibidem*, p. 115-117, 118-120 și urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 15, 17 și 19 martie 1815).

[50] „Elles déclarent… que fermement résolues de maintien intact le traité de Paris du 30 mai 1814 et les dispositions sanctionnées par ce traité, et qu'elles ont arrêtées ou qu'elles empliront tous leurs moyens et réuniront tous leurs efforts pour que la paix générale… ne soit pas troublée de nouveau, et pour la garantir de tout attentat qui menacerait de replonger les peuples dans les désordres et les malheurs des révolutions“. *Ibidem*, p. 112 (*Déclaration*, Viena, 13 martie 1815).

[51] *Ibidem*, p. 116 și urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 15 martie 1815).

[52] *Ibidem*, p. 133 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena , 26 martie 1815).

[53] *Ibidem*, p. 136-139 (Textul tratatului, în „exemplarul“ austro-britanic, având semnatari: Metternich, Wessenberg și Wellington); v. și *Vneshnjaja politika Rossii*…, S. I, vol. VIII, p. 240-243 (*Dogovor o sojuze meždu Rossiei i Velikobritaniei*, Viena, 25 martie 1815, act în 9 articole, cu un articol adițional și separat, semnatari: Razumovski, Nesselrode și Wellington).

[54] Spania și-a anunțat *adeziunea* la tratat la 30 martie, Bavaria și Würtemberg la 6 aprilie, Hanovra la 25 aprilie, „prinții și orașele libere din Germania“ la 27 aprilie, Hessa-Darmstadt la 23 mai, Saxonia la 27 mai, Danemarca de-abia la 1 septembrie 1815. Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Geneva, 1954, p. 133.

[55] „Nous redoublons d'activité pour achever les affaires que le congrès avait à régler. Selon mon opinion, il finira en avril. Je crois plus que jamais important qu'il se termine par un *acte solennel*, parce que cet acte prouvera à tout le monde que toutes les puissances sont d'accord, et invariablement déterminées à maintenir l'ordre de choses que l'entreprise de Bonaparte tend à renverser“. Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 135 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 29 martie 1815).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rusia. Constrânsă, ca şi Prusia, de consensul austro-britanico-francez, să cedeze, mai ales între 24 decembrie 1814 şi 9 ianuarie 1815, în „chestiunile" polonă şi saxonă, fără putinţa reală de a se situa în postura de prim factor deliberant asupra altor „chestiuni" supuse „comitetelor şi comisiilor" la Viena, „marea curte nordică" începuse, la cumpăna lunilor februarie-martie, să privească deja conturabilul *aranjament politico-teritorial european* ca unul contrar intereselor (ambiţiilor) ei[56]. „Evadarea lui Napoleon" şi unele „scăderi" din fermitatea lui Wellington de prim-plenipotenţiar la congres, după „întoarcerea acasă" a lui Castlereagh, au determinat pe Alexandru I şi pe „miniştrii săi" să încerce să convingă cabinetul de la Londra despre oportunitatea *unei rezolvări ruso-britanice* a „marilor afaceri". Lieven a şi fost, din nou, „instruit" să tatoneze şi chiar „să stimuleze" dispoziţiile diferitelor oficialităţi britanice[57]. Plusându-şi „dispoziţiile ei binevoitoare", partea rusă a înţeles, mai nou, să răspundă nu doar în cuvinte, ci şi în gesturi „semnificative" la propunerea britanică de *acord general de garanţie*, interpretând-o, însă, ca propunere de „garanţii reciproce (şi multiplicabile!)… între puteri"[58]. Sub prezumtiva incidenţă a unor atare garanţii, a fost solicitat concursul britanicilor pentru a impune Înaltei Porţi să admită autoritatea principiilor după care „şefii familiei europene" înţelegeau „justa reglementare a soartei creştinilor din Imperiul Otoman", aşa cum „cauza negrilor a fost adusă în faţa tribunalului suveranilor"[59]. Concurs solicitat *tuturor* puterilor, „datoare să ţină seama că… umanitatea şi natura implorau protecţia Europei întregi contra… profanatorilor… drepturilor creştinilor… aflaţi sub dominaţia sultanului"[60]. O solicitare într-un limbaj ce avea să facă „o mare carieră" în politica Rusiei referitoare la „problema orientală", încât s-a ajuns cu de la sine înţelegere ca istoricii ruşi şi cei „inspiraţi" de ei să realizeze „singularitatea apelului curţii de Romanov la Europa" pentru succesul „demersului creştin la Poartă"[61]. În mediul istoriografic rus a căpătat câştig de cauză opinia că, la 1814-1815, „aliaţii europeni" ai Rusiei ar fi refuzat să admită la Congresul de la Viena pe reprezentanţii sultanului Mahmud al II-lea şi că n-ar fi vrut „să ia aminte… la strigătele de ajutor ale creştinilor din Peninsula Balcanică". *Singura* dispusă a veni acestora din urmă „în ajutor" ar fi fost Rusia, ce a solicitat „forului păcii" să ia în discuţie „problema comportării sălbatice a turcilor faţă de slavii de sud"[62]. Rusia pretindea „protecţia Europei… asupra creştinilor din Turcia", dar într-o formă ce trăda intenţia „marii curţi pravoslavnice" ca ea să fie executorul protecţiei, cel puţin în cazul creştinilor ortodocşi. Sesizând implicaţiile politico-strategice ale instrumentării unei astfel de „protecţii", cabinetul britanic nu a mai susţinut „demersul rus… în numele Europei… la Poartă". Marea Britanie a optat

[56] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 212 şi urm. (Alexandru I, *Reskript*… c. Lieven, Viena, 22 februarie/6 martie 1815); v. şi *Supplementtary Despatches, Correspondence and Memoranda of Field- Marshal Arthur Duke of Wellington* (în continuare: Wellington, *Supplementary Despatches…*), edited by… the Duke of Wellington, vol. IX, Londra, 1864, p. 580 (Wellington c. Castlereagh, Viena, 25 februarie 1815).

[57] *Vneshnjaja politica Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 213 (Alexandru I c. Lieven, Viena, 22 februarie/6 martie 1815) şi p. 214 şi urm. (Nesselrode c. Lieven, Viena, 23 februarie/7 martie 1815).

[58] *Ibidem*, p. 207-209 (Nesselrode, *Etat actuel de négociations…*, Viena, 20 februarie/4 martie 1815).

[59] „C'est en se fondant sur ce qu'il statue pour le bien de l'espèce humaine, que la cause des nègres a été portée au tribunal des souverains; c'est en invoquant les mêmes principes que les chefs de la famille européenne ont le droit d'exiger de la Porte la cessation de tant d'atrocités". *Ibidem*, p. 195 (*Soobraženija po povodu noty otnositel'no Serbii…*, Viena, 3/15 februarie 1815).

[60] „Enfin, abstraction faite de toute autre considération, l'humanité et la nature implorent la protection de l'Europe entière contre leurs profanateurs…". *Ibidem*, p. 199.

[61] *Istoria diplomaţiei* (red. V.A. Zorin ş.a.), vol. I, Bucureşti, 1962, p. 437.

[62] *Ibidem*; v. şi *Vsemirnaja istorija*, vol. VI (red. N.A. Smirnov ş.a.), Moscova, 1959, pp. 140-142; I.S. Dostian, *Rossija i balkanskii vopros*, Moscova, 1972, pp. 119 şi urm.; G.A. Kuznețov, *Venskii Kongress*, în *Istorija vneshnei politiki Rossii. Pervaja polovina XIX veka* (otv. redaktory A.N. Saharov), Moscova, 1995, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru o cu totul altă soluție, anume, să medieze, împreună cu Austria şi Franța, diferendele între Rusia şi Poartă, între aceasta din urmă şi „supuşii săi creştini", ca o preliminară condiție a includerii Imperiului Otoman în sistemul *garanției generale*[63]. Temătoare, ca sistemul de garanții să nu implice un „joc al compensațiilor şi al partajului teritorial", de natură să permită consolidarea „frontului rusesc" între Marea Neagră şi Marea Caspică sau „eternizarea liberei treceri a vaselor ruseşti prin Strâmtori"[64], Înalta Poartă a refuzat „mediația puterilor creştine". Din preocuparea de a-şi reafirma inițiativa în „afacerile orientale", Rusia a ținut să-şi situeze în primul plan al întregii împrejurări *refuzul ei* de a accepta „mediația austro-britanico-franceză", ceea ce a semnificat închiderea perspectivei admiterii Imperiului Otoman în „sistemul de garanții europene"[65]. Sub pretextul preparativelor pentru o nouă „campanie antinapoleoniană", Rusia nu numai că a exclus, pentru câteva decenii, admiterea Imperiului Otoman în sistemul politic european, ci a căutat să imprime un sens prea conform „intereselor ei particulare" problemei „garanțiilor reciproce… între puteri". Sub acelaşi pretext, dar şi ca reacție vizând, în fond, atitudinea Rusiei, cabinetul britanic „a înghețat" orice demers relativ la garanția generală europeană[66].

„Cazul Napoleon" întreținea, dar şi consuma atitudinile *de concert* ale „principalelor puteri". Era ceea ce avea să domine, la suprafața lucrurilor, *marea politică* în lunile martie-iunie 1815. În miezul „afacerilor europene" subzistau însă rivalitățile între aceleaşi „principale puteri", cu precădere între Rusia şi Marea Britanie. În disputa ruso-britanică se aflau nu doar două mari forțe politice şi militare, ci două maniere radical diferite de a privi eliminarea „inamicului comun" şi stabilirea echilibrului şi păcii generale. În toate fronturile marii politici, profitând de dificultatea cu care diferite „curți suverane" îşi reveneau din „şocul" produs de „acțiunea lui Napoleon", Rusia a declanşat o ofensivă furibundă[67]. Şi în toate aceleaşi fronturi, Rusia avea să suporte contraatacurile Marii Britanii. Prusia era absorbită de problema „reconstrucției ei teritoriale"[68], dar se anunța şi ferm aliniată la „efortul general antinapoleonian". Austria lăsa impresia unei scăderi de *tonus* în politica sa, chiar la congresul de pace pălind întrucâtva rolul lui Metternich de „moderator al principalelor negocieri". Posibil ca Metternich să fi resimțit serios efectul gestului lui Alexandru I de a-i fi pus „în fața ochilor" textul tratatului austro-britanico-francez din 3 ianuarie, text pe care Napoleon, sosit la Paris, a înțeles, spre „a dezbina aliații", să-l expedieze imediat spre cunoştința împăratului Rusiei[69]. „Încurcat" de acțiunea lui Murat în Italia, de „situația fiului lui Napoleon şi a Mariei Luiza"[70], Metternich şi-a mai înfrânat pe moment apetența pentru abordarea „afacerilor europene", dedicându-se mai ales „viitorului Germaniei şi al Italiei"[71]. A privit cu multă reticență „invitația" făcută de Nesselrode pentru tranşarea „chestiunii polone" numai de

[63] C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh. 1812-1815*, p. 429.

[64] Serge Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles. Étude historique sur la question des Détroits*, Paris, 1910, p. 24 şi urm.; C.K. Webster, *op. cit.*, p. 430.

[65] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 282 şi urm. (Nesselrode c. A. Italinski, Viena, 14/26 aprilie 1815).

[66] C.K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 84-86.

[67] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 217 (Alexandru I, *Instruktsija…,* pentru Razumovski, Viena, 25 februarie/9 martie 1815).

[68] *Ibidem*.

[69] Expediere mijlocită de Butiakin, angajatul legației Rusiei la Paris. Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 566 şi urm. (*Note* de Bacourt); v. şi *Istoria diplomației*, vol. I, p. 434; Alan Palmer, *Metternich. Councillor of Europe*, Londra, 1997, p. 144 şi urm.

[70] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 125 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 23 martie 1815).

[71] Alan Palmer, *op. cit.*, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele trei „curți nordice“, fără implicarea directă a Marii Britanii şi sub nici un chip a Franței[72]. Dacă ar fi de avut în vedere un merit deosebit al lui Metternich în excepționala situație europeană de atunci, cu siguranță ar fi acela că „şi-a convins suveranul“ să nu încline spre a accepta reînfiriparea „coaliției continentale“ în spiritul tratatelor de la Tepliz, din 1813. El era convins că „eradicarea fenomenului Napoleon“ presupunea obiectivarea cu necesitate a „ordinii conservatoare“, însă nu sub incidența expresă a „solidarității suveranilor“, din inițiativa lui Alexandru I[73]. Din atitudinea lui Metternich răzbătea conştientizarea faptului că nu Napoleon, ci relansarea ofensivei ruseşti reprezenta „marele pericol“[74]. Era momentul când Alexandru I dădea semne că ar refuza să consimtă la consacrarea imediată a operei Congresului de la Viena „printr-un tratat general“[75]. Împăratul rus era incomodat de depărtarea la care se aflau armatele sale, „retrase dincolo de Vistula“, cum le vedea el de la Viena[76], o distanță mare față de previzibilul nou teatru de operațiuni militare antinapoleoniene. Dintre cele trei principale armate *aliate*, una operând între Marea Nordului şi Main, avea să fie comandată de Wellington, alta, acoperind frontul între Main şi Mediterana, de Schwarzenberg, iar a treia, din Italia, era fără comandat desemnat, numai una din cele două armate de rezervă urmând a fi sub comanda „rusă“ a lui Barclay de Tolly, cealaltă fiind sub comanda lui Blücher[77]. Pus în dificultate pe planul strategiei militare a *alianței*, Alexandru I a căutat să-şi redimensioneze poziția şi veleitățile de „campion al politicii europene“ *la Constantinopol*, unde „tradiționala față a chestiunii orientale“, aceea a „partajului posesiunilor teritoriale otomane între puterile creştine interesate sau cu pretenții în a-l definitiva“[78], apărea deja umbrită de aceea a stăvilirii expansiunii Rusiei spre Strâmtori şi Mediterana[79], o „față“ mereu mai aprinsă până la a căpăta intensitatea *conflictului european*[80] din anii 1853-1856; *la Madrid*, unde problema comerțului cu sclavi (negri) se intersecta cu aceea a „legitimității dinastiei de Bourbon“ şi cu aceea a coloniilor spaniole din America Latină[81]; *la Stockholm şi la Copenhaga*, unde era încă „în toi“ disputa ruso-britanică pentru influență şi se încercau nu mici interese prusiene şi austriece în „medierea diferendului teritorial nordic“[82]; *la Berna*, unde implicațiile bulversării ordinii în Franța puteau să conducă la o reluare „de la capăt“ a negocierilor asupra „chestiunii elvețiene“[83]; *la Paris*, chiar, unde prezenta interes sondarea stărilor

[72] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 211 şi urm. (Nesselrode c. Metternich, Viena, 21 februarie/5 martie 1815).

[73] Heinrich Ritter von Srbik, *op. cit.*, vol. I, p. 568 şi urm.

[74] Alan Palmer, *op. cit.*, p. 145 şi urm.

[75] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 79.

[76] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 106 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 12 martie 1815).

[77] *Ibidem*, p. 124, 125 şi urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 19 şi 23 martie 1815).

[78] Andrei Oțetea, *Contribuții la chestiunea orientală*, în Idem, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 67, 70; v. şi Serge Goriainow, *op. cit.*, p. 24 şi urm.

[79] A. Fournier, *Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress. Eine Auswahl aus ihren Papieren*, Viena-Leipzig, 1913, p. 410-413; Serge Goriainow, *op. cit.*, p. 25 şi urm.

[80] Charles Seignobos, *1815-1914. Du Congrès de Vienne à la guerre de 1914*, Paris, 1915(?), p. 32; Gh. Cliveti, *Un conflict european: „războiul Crimeii“ (1853-1856)*, I, în CI (serie nouă), vol. XII-XIII, Iaşi, 1982, p. 403-424.

[81] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 217 şi urm. (Tatişcev, *Nota…*c. Ceballos, ministrul de externe al Spaniei, Madrid, 25 februarie/9 martie 1815).

[82] *Ibidem*, p. 303 (Razumovski, *Nota…* c. Rosenkrantz, ministrul de externe al Danemarcei, Viena, 25 aprilie/7 mai 1815).

[83] *Ibidem*, p. 219, 252 şi urm. (Capodistrias c. P. Krüdener, Viena, 26 februarie/10 martie 1815 şi 17/29 martie 1815).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de spirit pro-sau antinapoleoniene[84], fără a se pierde din vedere „exilul" lui Ludovic al XVIII-lea şi posibilitatea reinstalării acestuia pe tronul Franţei[85]; şi nu în ultimul rând, *la Londra*, de unde *rapoartele* lui Lieven semnalau „paşii" politicii britanice de la evaluarea posibilităţilor unei „soluţii de congres în criza franceză"[86] şi refuzul oricărui „aranjament" cu Napoleon[87] până la invocarea *concertului aliaţilor* în scopul eliminării „inamicului comun"[88]. „De pe Tamissa" erau semnalate rezervele miniştrilor britanici în privinţa unui „arbitraj", împreună cu Rusia, în „afacerile generale", dar şi reala preocupare a aceloraşi miniştri de a menţine „curtea" de Romanov *în marea alianţă*, fie şi cu preţul rezolvării „datoriei financiare olandeze", pentru cabinetul de la Petersburg, prin facilităţi agreate de debitor[89].

Diferenţa între felul britanicilor şi cel al ruşilor de a vedea stingerea crizei provocate de „revenirea lui Napoleon" era evidentă. Cei dintâi, „cu interese maritime satisfăcute", considerau ca fiind în mod vădit complementare finalizarea *aranjamentului politico-teritorial european* şi orientarea *marii alianţe* asupra unei acţiuni rapide şi decisive contra „evadatului din Elba, reinstalat pe tron la Paris"[90]. Austria şi Prusia, rivale în „chestiunea Germaniei", împărtăşeau, totuşi, deopotrivă, punctul de vedere britanic relativ la strânsa intercondiţionare a principalului obiectiv al congresului de pace şi a „eliminării lui Napoleon", prin eforturi *concertate* ale *aliaţilor*[91]. Numai Alexandru I şi „miniştrii săi" vedeau în „acţiunea antinapoleoniană" ocazia unei reconsiderări *de plano a aranjamentului politico-teritorial european*. Autoritatea şi prestigiul *marii alianţe* erau invocate de diplomaţia rusă pentru realizarea unor stringente „obiective particulare ale curţii de Romanov"[92]. La Înalta Poartă, demersurile lui Italinski căpătau un ton tot mai ameninţător. Demnitarilor Porţii li se „dădeau lecţii" despre semnificaţia *ordinii europene*, despre forţa *marii alianţe*, despre „dorinţa" ce încă o avea (!) Rusia ca Imperiul Otoman să acceadă la „sistemul de garanţii reciproce între puteri", dar numai sub condiţia satisfacerii prealabile a „intereselor ruse" în teritoriile unde se agrava situaţia creştinilor ortodocşi aflaţi sub autoritatea sultanului[93]. O condiţie ce însemna, peste toate, plasarea sub auspicii *europene* a exclusivităţii

[84] *Ibidem*, p. 224 şi 235 (P. Butiaghin c. Nesselrode, Paris, 3/15 martie 1815 şi 6/18 martie 1815).

[85] *Ibidem*, p. 251 (Alexandru I c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 16/28 martie 1815) şi 376 (Nesselrode c. Pozzo di Borgo, Heidelberg, 5/17 iunie 1815).

[86] *Ibidem*, p. 231 şi urm. (Lieven c. Nesselrode, 6/18 martie 1815), 302 (Nesselrode c. Lieven, Viena, 22 aprilie/4 mai 1815).

[87] Napoleon a recurs la „misiunea lui Caulaincourt" la Londra, pentru a exprima „dorinţa sa de a avea… cele mai intime relaţii… cu guvernul britanic". *Ibidem*, p. 270 (Lieven c. Nesselrode, Londra, 31 martie/12 aprilie 1815).

[88] „Lord Castlereagh qui m'a longtemps entretenu des dernières démarches de la France vis-à-vis de toutes les puissances alliées et des ouvertures insidieuses qu'elle faisait à chacune, m'a répété à cette occasion que le gouvernement anglais, résolu à n'agir que *de concert avec ses alliés*, s'était abstenu d'influencer leur opinion…, mais que si après la connaissance de toute l'étendue des avantages que Napoléon avait gagnés en France et de sa possession paisible du trône, les souverains se décidaient à la guerre, il fallait porter les coups les plus décisifs". *Ibidem*, p. 271.

[89] *Ibidem*, pp. 323 şi urm. (Lieven c. Alexandru I, Londra, 7/19 mai 1815), 328 şi urm. (Lieven c. Nesselrode, Londra, 7/19 mai 1815), 322 (*Konventsija meždu Rossiei, Velikobritaniei i Niderlandami…*, 7/19 mai 1815).

[90] Wellington, *op. cit.*, vol. IX, p. 598 (Castlereagh c. Wellington, Londra, 16 martie 1815); C.K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 324 şi urm. (Clancarty c. Castlereagh, Viena, 8 şi 15 aprilie 1815).

[91] C.K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 325 (Clancarty c. Castlereagh, Viena, 15 aprilie 1815).

[92] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 249 şi urm. (A. Razumovski şi I. Capodistrias c. Wellington, Viena, 15/27 martie 1815).

[93] *Ibidem*, p. 283 şi urm. (Nesselrode c. Italinski, Viena, 14/26 aprilie 1815).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„dialogului“ ruso-otoman asupra unor aspecte esențiale ale „chestiunii orientale“[94]. La Constantinopol, diplomația rusă pretindea că ilustrează, în numele unor „interese particulare“, un demers european.

Şi la Roma, diplomația rusă pretindea a-şi *europeniza* tot ce întreprindea în expresie de mare putere. Prin „misiunea“ lui Tuyll-van-Seroskerken, „recomandată“ Papei de Alexandru I întru „restrângerea legăturilor… de amiciție“ („… *à resserer toujours davantage les liens d'amitié qui subsistent si heureusement entre nous*“)[95] şi minuțios „instruită“ de Nesselrode[96], „marea curte nordică“ îşi declara ataşamentul „la conservarea ordinii restabilite în Italia sub auspiciile Bisericii“(!)[97]. „Misionarului diplomatic“ i se indica că era „de o importanță majoră să formeze… legături cu membrii cei mai influenți ai Colegiului Sacru…, să se servească de intermediul lor *pentru a cunoaşte în profunzime sistemul politic şi raporturile diferitelor puteri catolice*“ (subl. în text)[98]. Era clar că împăratul Alexandru dorea să atingă un punct cât mai înalt posibil într-un demers *politico-teologic* pe tema *ordinii europene*. În Cetatea Sfântului Scaun, un atare demers presupunea înălțarea problemelor seculare la condiția preceptelor spirituale. O presupunere urmată, în alt loc, de pactul Sfintei Alianțe din 26 septembrie 1815. La Roma, însă, în primăvara acelui an, părea mai nimerit ca niciunde să fie provocată de Rusia reconsiderarea *ordinii europene*, după principii girate de Papă şi de Împărat, ambii în dublă postură, de suverani şi de „capi ai Bisericii“, cea rusă, prin tutelarea ei imperială, nefiind, nici ea, străină de veleități universaliste[99]. În subsecvența celor consacrate de Papă şi de Împărat, ca „supremă armonie“, dorea cel ce ținea în mână „sceptrul imperial“ să survină asumarea de *puterile aliate* a „fermei hotărâri… de a menține tratatul de la Paris“ (din 30 mai 1814) şi „stipulațiile vizând consolidarea sistemului european…, cu datoria… fiecărei mari curți suverane… de a lua o parte directă şi eminamente dezinteresată la asigurarea acestuia“, aşa cum deliberările diplomatice la Viena se cuveneau a fi „luminate… de deziderатul stabilității reale a ordinii sociale, fondată pe principiul legitimității“[100]. Deşi într-un alt spectru de referințe ideatice față de cel permis, la Constantinopol, de „dialogul cu puterea Semilunii“, la Roma era exersată aceeaşi „stratagemă“ a invocării „cauzei păcii şi ordinii generale“, a „solidarității suveranilor“ ca „vehicul“ pentru cursa Rusiei spre hegemonie în viața internațională. Din foarte sofisticate sau misterioase considerente, aceeaşi „stratagemă“ cuprindea şi indicația ca, în eventualitatea reticențelor sau a refuzului explicit din partea suveranului pontif, precum la Constantinopol din partea sultanului otoman, diplomația

[94] „Toujours prête à terminer à l'amiable de semblables différends, S.M.I. n'est pas moins disposée… que cette discussion reste entre les deux puissances exclusivement“. *Ibidem*, p. 337 (A. Italinski, *Nota*… c. guvernul otoman, Constantinopol, 7/19 mai 1815) şi 351-357 (A. Italinski c. Nesselrode, Constantinopol, 17/29 mai 1815).

[95] *Ibidem*, p. 224 (Alexandru I c. Pius al VII-lea, Viena, 6/18 martie 1815).

[96] *Ibidem*, p. 225-227 (Nesselrode, *Instruktsija…,* pentru Tuyll-van-Seroskerken, Viena, 6/18 martie 1815).

[97] „S.M.I. a jugé convenable de… donner par votre ministère un nouveau témoignage de l'importance qu'elle attache à la conservation de l'ordre rétabli en Italie sous les auspices de l'Eglise“. *Ibidem*, p. 226.

[98] „Il est d'une importance majeure de former dès a présent des liaisons avec les membres les plus influents du Sacré Collège, dans la vue de se servir de leur intermédiaire *pour connaître à fond le système politique et les rapports des différentes puissances catholiques*“. *Ibidem*, p. 227.

[99] Vladimir Soloviov, *Rusia şi Biserica universală*, 1994, *passim*.

[100] „C'est à cette harmonie seule, que peut résulter la stabilité réelle de l'ordre social, fondé sur les principes de la légitimité. Et c'est dans l'espoir de voir s'accomplir des voeux aussi justes, que l'Empereur notre Auguste Maître croit devoir prendre une parte directe et éminemment désintéressée au maintien inalterable du système politique dont on s'occupe à Vienne“. *Vneshnjaja politika Rossii*…, S. I, vol. VIII, p. 226 (Nesselrode c. Tuyll-van-Seroskerken, Viena, 6/18 martie 1815).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rusă să-şi focalizeze demersul asupra unor „obiective immediate“, abordabile prin uzualul dialog între state, cu „interese reciproce“. În „dialogul cu autoritatea temporală a Papei“ erau de abordat diverse „chestiuni“, între care cea „a viitorului Italiei“, cea „a drepturilor Bourbonilor spanioli în Peninsulă“, cea a Regatului celor Două Sicilii, cea a „fiefurilor“ pentru Maria-Luiza sau pentru regina Etruriei, cea „a relațiilor ecleziastice“ în scopul mai bunei cunoaşteri a „politicii romane“ a Austriei, a influenței pe care „curtea“ de Habsburg o avea asupra „stării interne şi a spiritului public din Polonia“, cea a intențiilor curiei papale față de situația catolicilor din Rusia[101].

Distanțate una de alta, „chestiunea otomană“ şi cea a provocării Sfântului Scaun la *o abordare politico-teologică a ordinii generale* se aflau, fiecare de pe pozițiile ei specifice, la mare distanță şi față de cursul *strict european* al deliberărilor diplomatice de la Viena. Or, tocmai de aceea fiecare dintre cele două „chestiuni“ putea fi luată ca bază pentru ofensiva politică a Rusiei. Împrejurarea demonstra că *marea alianță* se confrunta cu două probleme serioase: cum să fie învins şi „eliminat“ cât mai rapid cu putință Napoleon şi cum să fie prevenită tentativa Rusiei de a redefini mai tot ce construise şi era pe cale de a finaliza Congresul de la Viena. Intențiile „curții“ de Romanov au fost deconspirate şi de oferta exorbitantă, pretins „generoasă“, de trupe pentru „campania antiotomană“. Împăratul Alexandru a şi dat „ordin… să se pună în marş o massă de 200.000 de oameni şi de a se face să fie urmată de o a doua armată compusă exact din acelaşi număr de divizii, atât de infanterie cât şi de cavalerie, şi de aceeaşi forță, fiind păstrată pe frontierele… ruse… o rezervă de 150.000 de oameni“ (doar această din urmă cifră corespunzând obligațiilor militare ale fiecărei *puteri aliate*, în conformitate cu articolul II al tratatului din 25 martie 1815). O ofertă care, *în formă*, se dorea pornită din hotărârea lui Alexandru I „de a-l zdrobi pe Napoleon“, dar, *în fond*, era în măsură să înspăimânte şi pe oricare dintre *aliații* Rusiei. Deşi fiecare dintre aceştia nutrea „mari ambiții“, s-a impus raționamentul, avansat de britanici şi subscris de austrieci şi de prusieni, ca fiecare să şi le estompeze până la „victoria împotriva lui Napoleon“[102]. Acelaşi raționament dicta ca Napoleon să fie înfrânt înainte ca grosul trupelor ruse să atingă principalul teatru de operațiuni militare. Un raționament întărit de un altul, ținând de grăbirea finalizării aranjamentului politico-teritorial european şi de elaborarea *Actului final* la Viena, unde „misiunea“ ambasadorului „rus“ Stackelberg, sustrasă întrucâtva responsabilităților congresionale, era „destinată să fie punctul central de convergență al tuturor relațiilor diplomatice în Sudul Europei şi în Levant“. „Miniştrii şi alți agenți ai Rusiei“, rezidând la Constantinopol, Bucureşti şi Iaşi, cei acreditați în Regatul celor Două Sicilii, la Torino, Florența, „la cartierul general al armatei din Italia“, altfel spus, în puncte de relativă, pe moment, concentrare a dispozitivelor politico-diplomatice ale celorlalte „curți aliate“, au primit „ordinul expres“ de a se adresa ambasadorului Stackelberg, la Viena, pentru tot ceea ce în circumstanțele date apărea strâns legat de „mersul evenimentelor de primă însemnătate“[103]. Un alt „punct central“, tot la Viena, dar în subordinea directă a împăratului Alexandru şi în respon-

[101] *Ibidem*, p. 226 şi urm., 229 (Nesselrode c. Tuyll-van-Seroskerken, Viena, 6/18 martie 1815, două documente cu aceeaşi dată), 289 (Tuyll-van-Seroskerken, *Retchi… na audientsii u Papy Pija VII*, Roma, 14/26 aprilie 1815).

[102] C.K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 323 şi urm. (Castlereagh c. Clancarty, Londra, 12 aprilie 1815), 332 (Clancarty c. Castlereagh, Viena, 13 mai 1815); v. şi *Correspondence, Despatches, and other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry*, edited by… Charles William Vane…, vol. X, Londra, 1852, p. 313 (Cooke c. Castlereagh, Viena, 13 aprilie 1815).

[103] *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. VIII, p. 344 (Nesselrode, *Instruktsija…,* pentru Stackelberg, Viena, 13/25 mai 1815).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sabilitatea „trasată de suveran" a lui Nesselrode, privea „afaceri" din Europa Centrală şi de Nord, din Franţa etc. Un front larg, aşadar, pentru „manevrele" politicii Rusiei. Sesizându-se despre „posibile pericole", britanicii au îngheţat definitiv dialogul cu ruşii pe tema *garanţiei generale*[104].

Aşadar, blocarea tatonărilor „principalelor puteri" (deliberante la Congresul de la Viena) în problema *garanţiei generale* nu s-a datorat pur şi simplu „evadării (revenirii!) lui Napoleon din insula Elba". Divergenţele practic inconciliabile între poziţiile celor mai serios implicate puteri – Marea Britanie şi Rusia – în respectiva problemă au constituit principala explicaţie pentru neatingerea unei rezolvări pozitive. Rusia a căutat să se folosească de „împrejurare" pentru a provoca o reconsiderare *de plano*, într-un sens conform veleităţilor hegemonice ale împăratului Alexandru I, a *aranjamentului politico-teritorial european* pe cale de a fi *finalizat* la „forul păcii vienez". Sesizându-se asupra „planurilor Rusiei", Marea Britanie, căreia i-a aparţinut iniţiativa tatonărilor „principalelor puteri" asupra unui *acord de garanţie generală*, nu s-a mai arătat interesată în realizarea lui.

THE POLITICAL AND TERRITORIAL SETTLEMENT OF EUROPE IN 1814-1815. THE QUESTION OF THE GENERAL GUARANTEE (Summary)

During the Congress of Vienna, the British Plenipotentiary, lord Castlereagh, proposed *a general accord and guarantee* concerning the political and territorial Settlement of Europe. A Settlement which was debated by the Great Powers at that Congress. The idea of guarantee was understood, in the first instance, not only as a weapon against an eventual aggressor but also as a mean to unite Europe, to confederate Europe, in Castlereagh's words. The Emperor Alexander agreed the idea, as Metternich did. The "facile pen" of Gentz was used to draw up a declaration and the *general accord*. Unfortunately, the entire enterprise failed. As the main, if not even the single explanation of the failure was considered by historians the Napoleon's return in France ("the Hundred Days"). An event which did not block up the Peace Congress, whose works continued up to its *Final Act*, in June 1815. So that, we searched, on the basis of a comparative and dense exploration of the documentary sources, an other main explanation of the failure of the debate, at Vienna, on the general accord of guarantee: the Russian-British different, even opposite, views on the issue. Russia tried to use the "question of guarantee" in order to change, according to her strategical goals, the whole European Settlement.

[104] C.K. Webster (ed.), p. 337 (Clancarty c. Castlereagh, Viena, 10 iunie 1815); v. şi Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 165 şi urm. (*Tableau des divers actes…*, Viena, 26 iunie 1815).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIVIU BRĂTESCU

I.C. BRĂTIANU ŞI PROBLEMA PRINŢULUI STRĂIN

Semnificând punerea în aplicare a celui de-al treilea punct al programului adoptat de divanul ad-hoc în 1857, actul de la 10-11 februarie 1866 este unul din subiectele care a stat în atenţia istoriografiei româneşti. Centrul de greutate în cazul celor mai multe studii l-a reprezentat analiza dificultăţilor pe care a trebuit să le depăşească România în perioada ulterioară îndepărtării lui Cuza.

Dincolo de identificarea naturii evenimentului din celebra noapte de februarie, respectiv opţiunea pentru a-l califica drept revoluţie sau lovitură de stat, considerăm mai importantă surprinderea fazelor care au pregătit abdicarea lui Cuza şi a rolului unora din personalităţile politice marcante ale secolului XIX în modificarea statutului juridic internaţional al României. Opţiunea pentru evidenţierea contribuţiei lui I.C. Brătianu la procesul amintit se datorează impresiei că, în ciuda numeroaselor acţiuni politice la care a participat şi care au marcat realmente istoria politică a României, marele om politic nu a beneficiat de o atenţie pe măsură din partea cercetătorilor români.

Înainte de a vedea care au fost elementele ce au contribuit la ruptura dintre o mare parte a clasei politice şi Al. I. Cuza, respectiv la îndepărtarea acestuia, considerăm utilă o rapidă trecere în revistă a modului în care a evoluat ideea prinţului străin şi a monarhiei constituţionale în spaţiul românesc până la 1866. În felul acesta putem vedea dacă aducerea lui Carol de Hohenzollern a fost sau nu un act politic legitim.

Forma de guvernământ şi relaţiile dintre puterile statului reprezintă pentru politografii români din secolele XVIII-XIX o preocupare importantă. Soluţiile avansate ezită între absolutismul domnesc, iluminist, statul boieresc şi monarhia constituţională. Opţiunea pentru aceasta din urmă, apare pentru prima dată într-un memoriu din 1822, pentru ca şapte ani mai târziu să găsim, într-un text redactat în Ţara Românească, o pledoarie în favoarea unei „forme de cârmuire" bazată pe Constituţie şi a unei „monarhii mărginite". În acelaşi an, un anume Marcovici susţinea avantajele monarhiei constituţionale faţă de alte forme de guvernământ. Pentru el, colaborarea puterilor judecătoreşti, legislative şi executive, putea asigura buna funcţionare a statului[1].

După ce prin Regulamentul Organic se admisese introducerea unui regim constituţional, o parte a boierimii, reprezentate de I. Cîmpineanu, îşi făcea cunoscută, prin intermediul „Osăbitului act de numire a suveranului românilor" (1838), opţiunea pentru micşorarea atribuţiilor domnitorului[2], separarea puterilor şi existenţa unei „reprezentanţe naţionale".

[1] Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti (1369-1878)*, Munchen, Colecţia Istorică Jean Dumitru Verlag, 1978, p. 143.

[2] *Ibidem*, p. 144.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 263–278

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Preferința pentru sistemul politic amintit era motivată de către unioniști în primul rând prin caracterul tradițional al acestuia. O dovadă în acest sens o reprezintă un text aparținând lui Costaforu, intitulat „Despre aristocrație", în care idealiza vechile Adunări de stări, socotindu-le reprezentative pentru întreaga țară[3].

Aceleaşi argumente se regăseau şi la I. Eliade Rădulescu, în „Dossier relatif aux Principautes" (1857), care considera că guvernul constituțional făcea parte din tradiția politică românească, iar promulgarea unei constituții moderne era doar o aducere la zi a unei situații abandonate din pricina vicisitudinilor. Mult mai bine argumentat, reflectând şi influența ideologiei liberale, proiectul de constituție elaborat de Comisia Centrală de la Focşani (1859) vorbeşte în articolul 145 de „scutul şi apărarea întregii națiuni române", după ce articolul 30 proclamă națiunea ca sursă a legitimității tuturor puterilor[4].

Ideea aducerii unui prinț străin în Principatele Române apare mai întâi în cadrul reaşezării raportului de forțe ce are loc pe plan european în a doua jumătate a secolului XVIII, într-o strânsă legătură şi cu statutul juridic al celor două state româneşti. Statul care se va dovedi cel mai interesat de cine va fi titularul tronului a fost Rusia. Aceasta va înainta, pe parcursul mai multor ani, Austriei în mod special, propunerea ca generalul Alexandru Potemkin sau Marele Duce Constantin să preia conducerea unui stat român numit Dacia[5].

Evenimentele de la sfârşitul secolului XVIII (dispariția Poloniei, anexarea Bucovinei, izbucnirea revoluției franceze ş.a.) au determinat elita politică românească să solicite, în cadrul Marilor Puteri, aducerea unui prinț străin ca modalitate de a asigura stabilitatea internă şi externă. Caracteristice memoriilor de la începutul secolului XIX sunt două aspecte: a) faptul că ele apar cu prilejul unor conflicte internaționale ce antrenează şi teritoriile româneşti, b) concentrarea atenției în special asupra unui candidat de origine latină[6].

Dacă în perioada 1852-1855 apar numai şase politograme în care se solicită unirea Principatelor Române şi un prinț străin, cum ar fi cele ale lui Barbu Ştirbei, N. Golescu şi N. Crețulescu, după Congresul de la Paris apar nu mai puțin de 27 politograme doar în 1857. C.A. Rosetti, I.C. Brătianu, N. Şuțu, B.P. Hasdeu, V. Boerescu, D. Brătianu sau V.A. Urechea sunt doar câțiva din autorii memoriilor din această perioadă care revendică aducerea unui prinț apusean[7].

Congresul de la Paris va reprezenta locul şi momentul în care solicitarea românilor de a avea în fruntea lor un prinț străin a fost bine receptată mai ales că, de data aceasta, cauza era susținută de însuşi ministrul de externe francez, contele Walewski[8].

Încurajați de poziția Franței, înainte şi în timpul desfăşurării Congresului de la Paris[9], oamenii politici români introduc, în documentul ce va fi aprobat în Divanele ad-hoc de la Iaşi şi Bucureşti, solicitarea unirii Principatelor Române sub un principe străin.

[3] *Ibidem*, p. 145.

[4] *Ibidem.*

[5] Raul V. Bossy, *Candidați străini la tronurile române în secolele XVIII-XIX*, în CvL, an 57, decembrie, 1925, p. 836.

[6] Vlad Georgescu, *op. cit*., p. 156; Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte şi dorințele moldovenilor la 1807*, în SRdI, nr. 2, 1965, p. 411-420.

[7] Vlad Georgescu, *op. cit.,* p. 157.

[8] Anastasie Iordache, *Ion Ghica, diplomatul şi omul politic*, Bucureşti, 1995, Editura Majadahonda, p. 213.

[9] *Românii în relații internaționale 1699-1939*, coordonatori Leonid Boicu, Vasile Cristian, Gheorghe Platon, Iaşi, Editura Junimea, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Printre argumentele prezentate de M. Kogălniceanu, la 7 octombrie 1857, în favoarea ultimului deziderat amintit, erau legăturile cu familiile domnitoare ale Europei şi compromiterea domniilor pământene, considerate a fi regimuri favorabile anarhiei şi corupţiei[10]. Pledoaria susţinută de viitorul prim ministru, care insista, la final, pentru eliminarea posibilităţii ca principele străin să nu fie din dinastiile vecine, era completată de C. Hurmuzachi, care arăta că o asemenea soluţie ar înlătura luptele dintre partide, nepotismul, jocurile diferiţilor aspiranţi la domnie, contribuind în egală măsură şi la obţinerea unui respect deosebit în exteriorul ţării[11].

Documentul aprobat de Divanul ad-hoc din Moldova era adoptat şi de cel al Ţării Româneşti, pregătind, într-un fel, terenul viitoarei uniri. Cu prilejul discuţiilor referitoare la acest document, I.C. Brătianu, după ce realiza o incursiune în istoria românilor, arăta că domniile pământene au creat posibilitatea exercitării numeroaselor influenţe străine în Principate. Pentru el, faptul că tronul fusese, de-a lungul timpului, obiectul disputei familiilor boiereşti influente era doar unul din argumentele favorabile aducerii unui prinţ străin[12].

Respingând acuzaţiile aduse de unii lideri europeni potrivit cărora ar fi un „tulburător al ordinii“[13], I.C. Brătianu insista, în pledoaria sa, pe ideea că un domn dintr-o dinastie europeană ar avea o contribuţie importantă la progresul societăţii româneşti şi la instaurarea ordinii în cadrul acesteia. Solidaritatea ce ar fi apărut, în perioada ulterioară, între Marile Puteri şi noul stat de la nordul Dunării era menţionată şi ea[14].

Semnalele externe nefavorabile (discuţia ambasadorului francez la Constantinopol, Thouvenel cu D. Bolintineanu) proiectului amintit nu i-au descurajat pe oamenii politici români. Aceştia vor reveni în cadrul şedinţelor Adunării elective a Moldovei, din ianuarie 1859, asupra ideii de unire a Principatelor sub un prinţ străin[15], atrăgând chiar atenţia domnului ce urmau să-l aleagă, că una din misiunile sale va fi realizarea acestui deziderat[16]. În aceste condiţii, aserţiunea pe care consulul Austriei la Iaşi o va face pe tema unei înţelegeri între Al. I. Cuza şi susţinătorii săi privind îndeplinirea articolului trei din programul Partidei Naţionale pare verosimilă „trebuie să fi făcut o declaraţie precisă prietenilor săi politici că va lupta neîncetat pentru Unire şi eventual va renunţa de bunăvoie la tron“[17]. Dincolo de astfel de aprecieri, ceea ce ştim sigur este faptul că însuşi Al. I. Cuza adresa, la 25 ianuarie 1859, o scrisoare puterilor garante în care-şi afirma deschis decizia de a respecta toate hotărârile Adunării elective din Moldova, din 5 ianuarie 1859, ca unul ce s-a luptat pentru impunerea lor[18]. Intenţia de a părăsi tronul la momentul potrivit, Cuza i-o mărturisea şi consulului Belgiei la Bucureşti, Jacque Poumay, în februarie 1859: „ Puterile vor înţelege şi vor aprecia situaţia dificilă a ţării şi

[10] D.A. Sturdza, *1859-1896. O pagină de istorie contemporană*, Bucureşti, Editura Voinţa Naţională, 1897, p. 8-9.

[11] Gh. Platon, *Unirea Principatelor şi Belgia*, în volumul *Unirea Principatelor şi Puterile Europene*, Bucureşti, Editura Academiei, 1984, p. 440.

[12] D.A. Sturdza, *op. cit.,* p. 9.

[13] Gh. Platon, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1855-1859. Ecouri în presa europeană*, Iaşi, Editura Junimea, 1974, p. 66.

[14] D.A. Sturdza, *op. cit.*, p. 10; Gh. I. Brătianu, *Sfatul Domnesc şi Adunarea Stărilor în Principatele Române*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 293.

[15] Sorin L. Damian, *Carol I al României, 1866-1881*, Bucureşti, Editura Paideia, 2000, p. 34.

[16] Al. Lapedatu, *11 februarie în perspectiva istorică a trei sferturi de veac*, în AARMSI, seria III, tom XXIII, 1940-1941, p. 315.

[17] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 443.

[18] Al. Lapedatu, *op. cit.,* p. 316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în final vor fi de acord cu soluția prințului străin şi cu un statut juridic internațional care să facă din Principate o Belgie a Orientului“[19].

Unirea Principatelor marca în viața politică românească un moment crucial, iar pentru liberali ea era o dublă victorie, datorită realizării parțiale a dezideratelor exprimate în Adunările ad-hoc, dar şi a propulsării unuia dintre ei în fruntea statului. În aceste condiții, întrebarea legitimă care apare este cum a fost posibil să se producă ruptura cunoscută între „gruparea“ liberală şi exponentul ei de la 1859, Al. I. Cuza. Spațiul restrâns pe care îl avem la dispoziție ne determină să nu insistăm excesiv asupra întregii perioade cuprinsă între 1859-1866, ci doar pe acele momente care au relevat existența unor divergențe între „domnul unirii“ şi liberalii „conduşi“ de I.C. Brătianu, care au dus în cele din urmă la divorțul cunoscut.

1859 avea să reprezinte primul an în care liberalii îşi exprimau, prin intermediul lui I.C. Brătianu, dorința de a participa la guvernare. Documentul înmânat domnitorului, de către D.A. Sturdza, în februarie 1859, ilustra transformările profunde pe care le vizau cei ce vor fi denumiți „roşii“ a produce în societatea românească[20]. În acelaşi an, diferiți factori politici reluau prin intermediul presei[21], a unor dezbateri publice[22] sau în discuții de tipul celor din cadrul Comisiei Centrale de la Focşani[23] ideea aducerii unui prinț străin la tronul statului român, fapt care producea o anumită tensiune. Cel care avea să atragă atenția asupra riscurilor pe care şi le-ar fi asumat România în cazul în care ar fi încercat o modificare a statutului juridic în contextul internațional ştiut, era I.C. Brătianu. Intervenția sa din 14 mai 1859 era un adevărat avertisment la adresa diferiților pretendenți la tron dar şi o conştientizare a faptului că prințul străin putea fi doar din Turcia sau Rusia. Riscând să fie acuzat de inconsecvență, Brătianu îşi exprima chiar scepticismul față de capacitatea unui prinț străin de a putea contribui la o rapidă şi bună organizare a țării. Soluția considerată a fi optimă pentru acel moment era o bună colaborare a tuturor forțelor politice cu domnitorul[24].

În ciuda acestui apel, neînțelegerile dintre Cuza şi gruparea liberală aveau să apară încă din toamna anului 1859 când, datorită criticilor la adresa primului ministru şi a ministrului de interne N. Crețulescu, sunt suspendate ziare cum ar fi „Românul“ şi „Nichipercea“. Chiar dacă e prea devreme pentru a vorbi de „monstruoasa coaliție“, credem că nu e lipsit de interes faptul că unele articole, din cele ce au dus la sancțiunea amintită, erau semnate de conservatorul moderat D. Ghica. Acceptarea de către Cuza a restrângerii libertății presei de către guvernul Crețulescu, dizolvarea Adunării şi numirea lui Ion Ghica ca prim ministru fără consultarea lor, îi determină pe liberali să încerce o primă concentrare a opoziției, în sala Bossel, la 27 septembrie 1859. Intervenția în forță a poliției şi arestarea participanților aveau să crească nemulțumirea față de domn[25] . Deosebiri de vederi între domnitor şi liberali apar în acelaşi an şi pe tema convenției de colaborare româno-maghiară din 20 mai. Documentul, ce avea ca obiectiv declanşarea unei insurecții militare împotriva Austriei, întâmpinase de la

[19] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 443.

[20] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 281; C. Răutu, *I.C. Brătianu – Omul, timpurile, opera (1821-1891)*, Turnu Severin, Institutul Tipografic Datina, 1940, p. 67.

[21] Apostol Stan, *Independența statală în gândirea şi practica politică a anilor 1859-1877*, în RdI, tom 28, nr. 10, p. 1506.

[22] Ruxandra Longinescu, *Ideea prințului străin şi alegerea principelui Carol de Hohenzollern, domnitor al României*, Iaşi, Tipografia Dacia, 1904, p. 20 şi 22.

[23] Gheorghe Chiriță, *Preludiile şi cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în RdI, tom 29, nr. 3, 1976, p. 356.

[24] *Din scrierile şi cuvântările lui I.C. Brătianu (1821-1891),* Bucureşti, Editura Carol Gobl, p. 351.

[25] Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

început opoziția lui I.C. Brătianu, care se temea de faptul că interesele românilor de peste Carpați vor fi prejudiciate[26].

Participând la formarea guvernului N. Golescu în mai 1860, liberalii, în frunte cu Brătianu, credeau că va fi posibilă micşorarea censului, drept pentru care au desfăşurat în această perioadă o puternică campanie la sate şi oraşe pentru a preveni populația asupra drepturilor pe care le avea[27]. Confruntată cu o Adunare conservatoare şi nebucurându-se de sprijinul domnului, guvernarea s-a soldat cu un eşec. Acesta era motivul pentru care I.C. Brătianu îşi exprima, în februarie 1861, nemulțumirea pentru colaborarea domnului cu partea dreaptă a eşicherului politic[28]. În aceeaşi lună, într-un articol apărut în „Românul", liderul liberal sublinia şi el legătura ce exista între independență şi principele străin[29], neezitând să afirme că, din dorința de a îndeplini întregul program național, cele două Adunări puteau să pericliteze acceptarea de către Marile Puteri a unirii definitive. Acesta era motivul pentru care recomanda multă prudență[30].

Opțiunea lui Alexandru Ioan Cuza pentru Barbu Catargiu, ca şef al primului guvern unificat, conştientizarea imposibilității influențării legii rurale[31] şi extinderea unei legi a presei restrictive în Țara Românească (la 23 martie 1862)[32] erau, pentru liberali, noi dovezi ale faptului că regimul nu era dispus să accepte o amprentă liberală. Cu toate acestea, aflând de la Bolintineanu, după uciderea lui Barbu Catargiu, că se pregătea un complot împotriva domnului, I.C. Brătianu adună rapid populația capitalei pentru a-şi manifesta sprijinul necondiționat față de domn. Pe lângă această acțiune, regăsirea mai multor liberali pe listele depeşelor de susținere trimise din județe, către Cuza, era o dovadă a faptului că momentul rupturii nu sosise încă[33].

Începutul de cristalizare a alianței, care a fost numită încă de la apariția ei „monstruoasa coaliție", poate fi localizat la mijlocul anului 1862, când nemulțumit de practicile excesive ale guvernului N. Crețulescu şi de încercările acestuia de constituire a unui partid al „căii de mijloc", Ion Ghica, împreună cu un grup de susținători, se apropie tot mai mult de liberalii radicali. Într-o scrisoare către I. Bălăceanu, la 1 august 1862, el îşi justifica gestul, făcând referiri la practicile politice ale lui Cuza şi la tendințele acestuia de a contrapune în permanență diferitele forțe politice pentru a-şi asigura un control total[34].

Sfârşitul anului 1862 se caracterizează printr-o acutizare a conflictului politic, fapt ce va contribui la acreditarea ideii că guvernul, acuzat şi de o apropiere față de Rusia, va fi schimbat mai ales în condițiile dezordinilor din Cameră[35]. Textul prezentat de Anastasie Panu, în Parlament, pe 22 ianuarie 1863, semnat de 32 de deputați, în cuprinsul căruia se afla o critică dură la adresa echipei ministeriale, era o primă formă

[26] Al. Marcu, *Conspiratori şi conspirații în epoca Renaşterii politice a României 1848-1877*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1930, p. 209.

[27] Ş. Rădulescu-Zoner, Gh. Cliveti, Gh. Onişoru, D. Şandru, Apostol Stan, *Istoria Partidului Național Liberal*, Bucureşti, Editura All, 2000, p. 19-20; Apostol Stan, *Putere politică şi democrație în România 1859-1918*, Bucureşti, Editura Albatros, 1995, p. 18-19.

[28] *Din corespondența familiei I.C. Brătianu (1859-1883)*, vol I, f.l., Imprimeria Independența, 1923, p. 4; D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, Bucureşti, Librăria G. Joanide, 1873, p. 4.

[29] *Din scrierile şi cuvântările lui I.C. Brătianu*, p. 415.

[30] George Fotino, *Din vremea renaşterii naționale a Țării Româneşti. Boierii Goleşti*, Bucureşti, Imprimeria Națională, 1934, p. 262.

[31] *Ibidem*, p. 264.

[32] Ovidiu Papadima, *Cezar Boliac*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, p. 251.

[33] D. Bolintineanu, *op. cit.,* p. 57, 58.

[34] Ovidiu Papadima, *op. cit,* p. 263; Anastasie Iordache, *Ion Ghica, diplomat şi om politic*, p. 233, 234.

[35] *Din corespondența familiei I.C. Brătianu*, p. 10-12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de manifestare a opoziției unite. Documentul era semnat, printre alții, de: I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, Ştefan Golescu, dr. Grigore Ştirbei, D. Ghica, Gr. M. Sturdza[36].

În intervenția sa, cu acest prilej, din Parlament una din acuzațiile lui Brătianu la adresa lui Cuza era aceea că dreptul domnului de a conduce efectiv nu era conferit de Convenția din 1858, care acorda această prerogativă miniştrilor responsabili în fața legislativului[37].

Vizată de criticile formulate în cadrul legislativului nu era persoana domnului ci modalitatea prin care acesta înțelegea să guverneze, îndepărtarea de calea constituțională[38] şi amestecul în alegerea deputaților. În opinia sa existau astfel condiții pentru ca în locul domniei personale să vină la conducerea României un duce din Rusia. El îşi baza afirmațiile pe informațiile din presa străină oferite pe această temă[39].

Colaborarea dintre liberali şi conservatori prindea contur prin formarea, în vara lui 1863, a unei societăți literare numită „Societatea progresului", cu scopul declarat de a apăra regimul constituțional, dar care marca de fapt începutul luptei împotriva lui Cuza. Cei care au întocmit prima declarație de intenție erau: Grigore Brâncoveanu, I.C. Brătianu, C. Brăiloiu, D. Ghica, A. Panu, C.A. Rosetti şi Gr. Ştirbei, iar din august 1865 li se alăturau I. Bălăceanu, L. Catargiu, P. Mavrogheni, G. Mîrzescu, col. Haralambie, Al. Candiano-Popescu[40]. Semnatarii se angajau, din vara lui 1865, să aducă un prinț străin pe tronul României, din familiile domnitoare din Occident[41].

Anul 1863 marca trecerea la noi modalități de combatere a domnitorului şi a activităților desfăşurate de acesta. Prin intermediul presei străine, broşuri şi memorii, se va desfăşura o puternică propagandă împotriva lui Cuza şi a primului ministru M. Kogălniceanu[42]. În acelaşi timp, credincioşi convingerii lor potrivit căreia la viața politică a unei țări trebuie să participe un număr cât mai mare de cetățeni, liberalii radicali îşi constituiau cluburi în centrele urbane. Datorită faptului că cele mai multe dintre ele erau în Muntenia, exista posibilitatea ca acțiunea lor contestară să fie interpretată nu ca o mişcare îndreptată împotriva lui Cuza, ci ca una provincială, ce avea ca obiectiv distrugerea unirii. De aici decurgea nevoia de organizare a unei mişcări care să antreneze forțe social-politice mai largi, printre care liberali moldoveni ca A. Panu, ce se apropiau de C.A. Rosetti şi I.C. Brătianu[43].

Vara lui 1865 marca un nou episod în lupta putere-opoziție prin incidentele ce izbucnesc la 3 august 1865. Arestarea unora dintre liderii contestatarilor domnitorului, eliberați toți după două-trei săptămâni[44], avea să contribuie la creşterea tensiunii în viața politică.

Indiferent de veridicitatea informațiilor despre implicarea unor autorități în declanşarea evenimentelor amintite[45] importantă a fost impresia produsă în rândurile

[36] C.C. Giurescu, *Viața şi opera lui Cuza Vodă*, Chişinău, Editura Universitas, 1992, p. 174.
[37] Ş. Rădulescu-Zoner (coord.), *op. cit.*, p. 28.
[38] C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.176; *Din corespondența familiei I.C. Brătianu*, p.15-18.
[39] *Din scrierile şi cuvântările lui I.C. Brătianu*, p.47-54; Keith Hitchins, *Românii 1774-1866,* Bucureşti, Humanitas, 1996, p. 373.
[40] Ruxandra Longinescu, *op. cit.*, p. 22.
[41] D.A. Sturdza, *op. cit.,* p. 21;Valeriu Stan, *Două note diplomatice inedite din 1866 ale lui I.C. Brătianu*, în RI, tom IV, nr. 1-2, Editura Academiei, 1993, p. 123.
[42] Raul V. Bossy, *Agenția diplomatică a României de la Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1931, p. 151.
[43] V. Russu, *Monstruoasa coaliție*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iaşi, Junimea, 1973, p. 534.
[44] Al. Lapedatu, *Preludiile căderii lui Cuza Vodă*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeria Națională, 1913, p. 101.
[45] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Marilor Puteri despre incapacitatea domnului de a menține ordinea în țară. Pe baza rapoartelor reprezentanților acestora la Bucureşti, puterile garante ajung la convingerea că domnul urmărea să aducă el însuşi un prinț străin, proclamând în acelaşi timp şi independența[46].

Diminuarea sprijinului extern, în special al Franței, ilustrată prin lipsa unei reacții față de scrisoarea trimisă lui Napoleon de către Cuza la 2 octombrie şi publicarea unor articole critice la adresa lui în ziare ca „Le Moniteur" au provocat, probabil, dezamăgirea ce avea să genereze discursul din 5 noiembrie în care îşi anunța intenția de a abdica. Fiind vorba de o intervenție din Parlament ea era un puternic stimul pentru activitatea opoziției. În timp ce C.A. Rosetti urma să pregătească acțiunea în țară, I.C. Brătianu fusese însărcinat de comitetul coaliției să acționeze în străinătate[47]. Misiunea celui din urmă era dublă: obținerea consimțământului guvernului francez pentru detronarea lui Cuza şi câştigarea asentimentului Franței pentru instalarea unui prinț străin la tronul României.

Ajuns la Paris, plecat la mijlocul lunii noiembrie în Franța cu Eugeniu Carada şi Paleologu[48], el se întâlnea o lună mai târziu cu Armand Levy şi Paul Batailard, alături de care pregăteşte acțiuni de propagandă împotriva lui Cuza. Pe 17 decembrie 1865, I.C. Brătianu îi comunica soției sale despre activitățile prin care încerca să câştige lumea politică franceză pentru cauza românească[49]. Tot acum apărea la Paris o broşură, intitulată „Le Panslavisme, Le Prince Couza, la Roumanie et las Russie", atribuită lui Brătianu, în care, încercându-se compromiterea domnului, se vorbea din nou de rusofilia acestuia[50]. Primirea lui Brătianu de către diferiți factori politici din Paris şi tonul critic al unor publicații de aici la adresa sa nemulțumeau în egală măsură pe Cuza[51]. Perioada aceasta avea să se caracterizeze şi prin reluarea unor discuții între Franța şi Austria în cadrul cărora Principatele figurau ca obiect de compensație în schimburile teritoriale dintre cele două state. Zvonuri sau nu, I.C. Brătianu se simțea dator să transmită în țară care era starea de spirit de la Paris: „Am găsit chestiunea noastră într-o proastă stare, încât cei mai buni amici ai noştri ne dau Austriei, mai este destul de făcut ca să putem înlătura pericolul ce ne ameninţă"[52]. Gravă era mai ales existența unei stări de neîncredere din partea diplomaților europeni şi față de cei care pregăteau detronarea lui Cuza. Un exemplu elocvent îl reprezintă lordul Green care credea în iminența unei revoluții, considerată a fi o adevărată catastrofă din perspectiva posibilității ca noua conducere să fie deținută de „republicanii roşii" ca I.C. Brătianu şi C.A. Rosetti[53].

Imaginea României era în aceste momente una confuză dacă ținem cont de faptul că, în toamna lui 1865, Cuza primeşte peste 120 depeşe de susținere, din partea mai multor categorii sociale, plus manifestații de susținere în aproape toată țara, iar în acelaşi timp Parlamentul devenea locul în care executivul era supus la numeroase atacuri (pentru intenția de a înființa o bancă națională şi utilizarea unor credite pentru lucrări publice fără aprobarea Parlamentului)[54]. Dovada cea mai clară a crizei prin care

[46] Idem, 11 februarie..., p. 329.
[47] Anastasie Iordache, *Goleştii. Locul şi rolul lor în istoria României*, p. 379.
[48] C. Răutu, *op. cit.*, p. 96.
[49] *Din corespondența familiei I.C. Brătianu*, p. 62.
[50] Raul V. Bossy, *op. cit.,* p.150.
[51] *Ibidem*.
[52] *Din corespondența familiei I.C. Brătianu*, p. 67.
[53] Raul V. Bossy, *op. cit.*, p. 151.
[54] T.W. Riker, D. Litt, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856-1866*, București, Editura Albatros, 2000, p. 466.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trecea ţara era deficitul de 35-40 milioane de la sfârşitul lui 1866, incapacitatea de a efectua plăţi şi eşecul în obţinerea unui credit extern[55].

Elementele prezentate până în acest moment le considerăm suficiente pentru a afirma că doar viziunile diferite ale „complotiştilor“ au contribuit la amânarea producerii actului de la 11 februarie. Vechi revoluţionari, I.C. Brătianu şi C.A. Rosetti, insistau ca declanşarea insurecţiei să se producă cu sprijinul populaţiei. Persistând în această idee, cei doi vor fi oarecum izolaţi în cadrul grupului contestatar, datorită aprecierii teoriilor lor ca aventuriere[56]. Ideea opozanţilor ca acţiunea să se desfăşoare în cele din urmă sub forma unei lovituri de palat, poate fi explicată prin dorinţa acestora de a elimina anumite riscuri ce ar fi decurs dintr-o retragere benevolă a domnitorului dintre care cea mai mare era intervenţia armată a uneia din puterile vecine şi revenirea la separarea Principatelor.

Reacţiile imediate faţă de abdicarea lui Cuza au fost din cele mai diverse. Contemporan al evenimentului, Titu Maiorescu nota în „Istoria contemporană a României 1866-1900“ că abdicarea silită şi actul redactat în numele unui „minister ales de popor“ sunt elemente ce caracterizează o lovitură de stat şi reprezintă „un fapt greu de justificat“[57]. Într-o broşură intitulată chiar „11 februarie“, Nicolae Crețulescu, ultimul prim-ministru al lui Cuza, dezaproba apropierea liderilor conservatori „bărbaţi ai ordinii“ de „răsturnătorii de meserie“. El făcea chiar aserţiunea potrivit căreia îndepărtarea lui Cuza a avut drept rezultat declanşarea mişcării separatiste. Concentrată în jurul ziarului „Dezbaterile“, gruparea conservatoare din care făceau parte N. Blarenberg, I.A. Cantacuzino, P.P. Carp, Al. Lahovary se distanţa de regimul răsturnat prin caracterizarea acestuia ca fiind unul corupt, tiranic, ce ameninţa libertăţile cucerite anterior[58]. Liberalii din jurul ziarului „Românul“ încercau să creeze încă din 12 februarie imaginea înlăturării fostului domn ca expresie a voinţei ţării şi nu numai a unui grup de oameni politici din Bucureşti.

Întrebarea care apare în acest stadiu este cum se raporta la evenimentul din 11 februarie tocmai acela care primise misiunea să pregătească în exterior terenul în vederea abdicării, I.C. Brătianu? După ce în cursul lunii decembrie 1865 se afla la Paris, ştirea abdicării îl găsea la Nissa unde se dusese să vadă pe fostul domn Barbu Ştirbei, pe care-l consulta în chestiuni politice. Pe 14 februarie, liderul liberal îi scria soţiei despre presiunile unora dintre diplomaţii europeni asupra României, după îndepărtarea lui Cuza, motiv pentru care recomanda celor din ţară „concordie şi voinţă statornică“. În ciuda acestui fapt, el credea că România, beneficiind de sprijinul lui Napoleon, putea obţine o poziţie mai bună decât în timpul lui Cuza[59]. Despre înlăturarea acestuia, Brătianu considera, după două săptămâni de la abdicare, că reprezenta ocazia pe care naţiunea română o avea pentru a deveni cu adevărat suverană şi a-şi recâştiga vechile drepturi[60]. În acelaşi timp, ţinea să remarce impresia produsă în opina publică franceză unde „toată lumea ne felicită pentru frumoasa revoluţie, cu un singur act iarăşi ne-am ridicat mai presus decât oricând“[61]. Pentru Brătianu, participant indirect la momentul de la 11 februarie,

[55] *Ibidem*, p. 467.

[56] Frederic Dame, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'enveniment des princes indigènes jusqu'à nos jours (1821-1900)*, Paris, Ancienne Libraire Gerner, 1900, p. 179-180.

[57] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, Bucureşti, 1925, p. 6.

[58] „Dezbaterile“, 24 februarie 1866, p. 1.

[59] C. Răutu, *op. cit.*, p. 83.

[60] *Din corespondenţa familiei…,* p. 73.

[61] *Ibidem*, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era o continuare a revoluţiilor de la 1821 şi 1848, urmate de hotărârile divanurilor ad-hoc de la 1857 şi 1859, toate având rolul de a realiza autonomia deplină a românilor[62].

Opţiunea celor care preluaseră puterea pentru nominalizarea lui Filip de Flandra şi votul exprimat de Parlament pe 11 februarie reflecta hotărârea de a se arăta Europei persistenţa românilor în ideea aducerii unui prinţ străin. Entuziasmul iniţial avea să fie înlocuit treptat, din cauza refuzului contelui belgian de a accepta oferta făcută, cu numeroase semne de întrebare generate, printre altele, şi de faptul că emisarii români, precum I.C. Brătianu, încercaseră această cale în perioada 1865-1866, dar fără rezultate.

Datorită eşecului amintit, era absolut necesară găsirea unui nou prinţ care să fie acceptat de cancelariile occidentale şi apoi supus aprobării Parlamentului. Acesta era şi obiectivul noii misiuni pe care o primea Scarlat Fălcoianu şi I.C. Brătianu din partea guvernului în urma hotărârii din 25 februarie[63]. Dificultatea provenea din nerecunoaşterea guvernului provizoriu de către Marile Puteri, singura acreditare pe care o avea liderul liberal fiind scrisoarea pe care Ion Ghica i-o trimitea lui Drouyn de Lhuys, ministrul de externe francez. În aceste condiţii, circulara guvernului provizoriu din 11 februarie către consulii străini din Bucureşti avea rolul de a-i linişti în privinţa evenimentelor care erau plasate pe terenul dorinţelor exprimate în 1857. Conştienţi de importanţa atitudinii otomane, liderii români hotărăsc să trimită la Constantinopol o delegaţie, formată din Al. G. Golescu, M.C. Epureanu şi G. Costaforu, cu misiunea de a discuta şi a linişti pe marele vizir şi pe ministrul de externe otoman în privinţa temerilor potrivit cărora prinţul străin ar aduce o ştirbire suzeranităţii Porţii.

Situaţia dificilă a guvernului român se datora între altele şi semnalelor nu foarte clare pe care le transmiteau unii diplomaţi europeni. Confuzia cea mai mare era provocată, cu siguranţă, de unii reprezentanţi ai Franţei. Dacă poziţia oficială de dezaprobare a guvernului provizoriu putea fi înţeleasă, încercările consulului Tillos de a pregăti o contrarevoluţie cu sprijinul colonelului Solomon sau a generalului Em. Florescu produceau derută[64]. Nu foarte încurajatoare era şi declaraţia pe care ministrul de externe francez, Drouyn de Lhuys, o făcea lui I. Bălăceanu, în timpul unei audienţe oferite la Paris, potrivit căreia România nu trebuia să insiste asupra problemei prinţului străin deoarece aceasta e mai degrabă o himeră[65]. Acelaşi diplomat francez îi declara reprezentantului Austriei la Paris, R. Metternich, că „va apăra de formă vechea idee franceză a unirii şi a prinţului străin, dar va lăsa să cadă imediat ultima. Opţiunea sa se îndrepta spre un domn pământean, în persoana lui Ion Ghica, susţinut şi de Anglia, sau Grigore Basarab-Brîncoveanu[66].

În condiţiile discuţiilor ce au loc în cadrul Conferinţei de la Paris, rolul lui I.C. Brătianu era în continuare unul important. Chiar dacă primirea de către Napoleon al III-lea e discutabilă, în condiţiile acuzaţiilor ce i s-au adus la 1853, el avea numeroase contacte cu oameni politici importanţi de la care află că soarta României se juca încă la masa diplomaţiei. În ciuda zvonurilor privind un accept al lui Napoleon de cedare a românilor către Austria[67], Brătianu nu-şi pierdea încrederea în sprijinul împăratului francez.

[62] I.C. Brătianu, *Acte şi cuvântări*, publicate de George Marinescu, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1936, p. 189.

[63] D.A. Sturdza, *Domnia Regelui Carol I, Fapte, Cuvântări, Documente 1866-1878,* tom I, Bucureşti, Editura Academiei, 1906, p. 9.

[64] T.W. Riker, *op. cit.,* p. 474.

[65] Ion Bălăceanu, *Amintiri politice şi diplomatice 1848-1903*, Bucureşti, Editura Cavalioti, 2003, p. 112.

[66] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 481.

[67] N. Corivan, *Principatele Unite în combinaţiile politice internaţionale ale lui Napoleon III din 1866,* în SMIM, II, Extras, Suceava, 1973, p. 196, 199, 202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întrebarea care apare acum este dacă omul politic român era izolat şi nu cunoştea existența unor planuri în sensul amintit sau dorea să-i încurajeze pe cei din țară? Indiferent de varianta valabilă, Brătianu îşi dădea seama de pericolul ce plana asupra României, motiv pentru care îi cerea primului ministru, la 22 februarie, să ia toate măsurile necesare pentru păstrarea liniştii evitându-se astfel trimiterea unui comisar otoman[68]. Speranțele lui Brătianu nu au fost să fie înşelate. Sprijinul Franței avea să fie vizibil încă de la deschiderea Conferinței, pe 26 februarie. Ceea ce susținea inițial guvernul francez era doar ideea unirii, care era şi ea serios afectată. Drouyn de Lhuys îi declara reprezentantului Austriei, von Goltz, că pentru evitarea reînvierii chestiunii orientale era necesară consacrarea unirii ca un act inatacabil[69]. O manifestare de forță încearcă în acest moment Savfet Paşa care condiționa participarea la Conferință de înlăturarea definitivă din cadrul deliberărilor a „chestiunii principelui străin", a „eredității tronului" şi chiar a „consultării dorințelor țării". La sugestia lui Cowly se hotăra de acelaşi for european trimiterea unor note identice consulilor de la Bucureşti, prin care se cerea guvernului român să se mărginească la menținerea ordinii şi să se abțină de la orice act contrar deciziilor areopagului european[70]. Încercând să păstreze liniştea în țară, guvernul român nu va comunica populației refuzul lui Filip decât în momentul ivirii candidaturii principelui Carol de Hohenzollern. Remarcabilă era în această perioadă desfăşurarea unor acțiuni prin care se urmărea exprimarea entuziasmului populației față de proclamarea ca domn al lui Filip. Scopul era de la sine înțeles. Marile Puteri trebuiau să vadă că actul de la 11 februarie avea susținere populară la fel ca şi opțiunea pentru Filip de Flandra. Atingerea obiectivului era ilustrată şi prin observațiile lordului Green, care-i comunica lui Clarendon la 15 februarie: „Sunt fericit să pot scrie în a cincea zi că nu s-a raportat nici un singur act de dezordine în întreg cuprinsul Principatelor"[71].

A doua şedință a Conferinței de la Paris (6 martie) avea să permită României să ceară (prin intermediul lui I.C. Brătianu) lui Drouyn de Lhuys ca reprezentanții săi să fie admişi pentru a da lămuririle şi explicațiile ce puteau fi necesare pentru o bună cunoaştere a aspirațiilor românilor.

Cererea va fi însă respinsă, cu toate insistențele diplomatului francez ca delegaților români, I.C. Brătianu şi Scarlat Fălcoianu, să li se permită exprimarea dorințelor româneşti[72]. Singura concesie făcută românilor a fost permisiunea dată membrilor Conferinței de a avea voie să primească verbal sau în scris comunicările oficialităților de la Bucureşti. Un rol important în captarea interesului Franței pentru cauza românească avea să-l joace Ion Bălăceanu. Acesta reuşi să-l convingă pe şeful statului francez că alegerea lui Filip nu trebuia să fie privită ca un act de ostilitate față de Franța şi că orice alt candidat va fi imediat sprijinit de guvernul român asigurându-i-se succesul[73]. Tot acum suveranul francez promitea sprijinul său şi evidenția dificultatea de a găsi un candidat convenabil atât Franței cât şi statului român[74].

Datorită apropierii, intermediate de familia de Galhau, şi a discuțiilor pe care celebra doamnă Hortensia Cornu, o apropiată a lui Napoleon, le avusese cu Brătianu, acesta din urmă trimite pe 14 martie o telegramă la Bucureşti în care anunța disponi-

[68] Gh. Cliveti, *Românii şi crizele internaționale 1853-1913*, Iaşi, Editura Axis, 1998, p. 80.
[69] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 490.
[70] Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 83.
[71] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 474.
[72] Gh. Cliveti, *op. cit.,* p. 85.
[73] Gh. Chiriță, *România şi conferința de pace de la Paris*, *februarie-iunie 1866*, în RdI, nr. 11, tom 38, XI, Editura Academiei, 1985, p. 1076.
[74] Ion Bălăceanu, *op. cit.*, p.112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bilitatea manifestată de Anglia de a-l susține pe Carol de Hohenzollern la tronul României: „Anglia are de asemenea convingerea că un principe străin este posibil. Candidatul Angliei este Hohenzollern“[75]. Având acordul imediat al guvernului român, Brătianu şi I. Bălăceanu încep să întreprindă mai multe demersuri pe lângă Casa Regală a Prusiei. Aflându-se despre aceste inițiative în țară, grupul de susținători ai lui Cuza, reuniți în jurul „Trompetei Carpaților“, publica la mijlocul lunii martie o scrisoare-articol către I.C. Brătianu, în care era denunțat „neamul nemțesc ce urma să transforme Dunărea în fluviu german prin intermediul celui pe care cel dintâi corespondent din străinătate l-a găsit prin edițiile Almanachului de Gotha pentru a-l aduce în fruntea României“[76].

Înainte de a se implica în acțiunea de convingere a familiei regale prusace, de a accepta ca un reprezentant al său să preia conducerea statului român, Brătianu trimite două interesante note, nedatate însă, ministrului de externe francez. Dacă în prima depeşă redactată probabil după 11 februarie protesta referitor la intențiile Rusiei de a încerca să atragă Poarta într-o acțiune de separație a Principatelor, dar sublinia şi atitudinea oscilantă a Angliei, în a doua telegramă el se simțea obligat să dezmintă zvonurile privind abandonarea de către români a ideii de unire. Pe lângă încercarea de a câştiga susținerea Franței, finalul cuprindea exprimarea hotărârii românilor de a opune rezistență acelor presiuni de revenire la situația anterioară anului 1859 şi de impunere a unor domni autohtoni[77].

Continuând practica adresării de memorii către guvernele occidentale, I.C. Brătianu trimitea un „Apel al românilor către Conferință“, în condițiile în care nici el şi nici Scarlat Fălcoianu nu fuseseră acceptați la întrunirea puterilor garante de la Paris. Textul publicat în limba franceză şi apărut sub forma unei broşuri la Paris reamintea existența capitulațiilor ce permiteau românilor să-şi păstreze autonomia, dar care nu fuseseră respectate de turci. Critica cea mai dură era îndreptată însă împotriva intervențiilor armate repetate ale Rusiei în Principatele Române.

Unul din obiectivele importante ale diplomației româneşti în această perioadă era împiedicarea planurilor diferiților oameni politici străini de a discuta separat problema unirii de cea a prințului străin. Celor care concepeau diferite modalități de rediscutare a unirii, I.C. Brătianu le transmitea hotărârea românilor de a nu pierde ceea ce câştigaseră în urmă cu nouă ani. Printre argumentele aduse în favoarea unui prinț străin ereditar, dintr-o familie deja domnitoare în Europa, I.C. Brătianu reamintea efectele negative produse de luptele pentru tron, iar în unele cazuri, cum ar fi cel al Poloniei, ele au avut drept rezultat prăbuşirea acesteia. Memoriul se încheia prin reafirmarea ideii privind legătura ce exista între aducerea unui prinț străin pe tronul României şi menținerea liniştii în Sud-Estul Europei[78]. În timp ce Bălăceanu se afla la Paris, I.C. Brătianu (după discuții cu doamna Cornu şi cu Napoleon însuşi) pleacă pe 18 martie 1866 la Dusseldorf, pentru a-i oferi coroana României prințului Carol Ludovic, fiul lui Carol Anton, guvernatorul militar al provinciei Rinului şi Westfaliei. Primit în audiență a doua zi, trimisul român comunica familiei princiare intenția locotenenței domneşti de a supune spre aprobare candidatura celui de-al doilea fiu, printr-un plebiscit organizat între 9-14 aprilie. Deloc întâmplător, era amintită încă de la început susținerea pe care

[75] D.A. Sturdza, *op. cit.*, p. 36.
[76] Gh. Chiriță, *op. cit.*, p.1079.
[77] V.Stan, *op. cit.*, p. 125-127.
[78] I.C. Brătianu, *Din scrieri şi cuvântări*, Bucureşti, Editura Carol Gobl, 1903, p. 403.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această propunere o avea din partea Franței[79]. Oferta avea să fie întâmpinată cu reținere de către Casa Regală a Prusiei atât datorită statutului juridic al României, dar şi prefigurării tot mai clare a unui conflict militar cu Austria, ce avea o miză foarte mare. În discuțiile pe care le are în aceeaşi seară cu prințul Carol, Brătianu, în încercarea de a-l convinge să accepte rapid propunerea făcută, insista asupra pericolelor ce planau asupra României în caz de prelungire a vacanței tronului.

Conştient fiind de implicațiile unui eventual accept, Carol evita să dea un răspuns tranşant, dorind să cunoască mai întâi opinia regelui Prusiei, şeful familiei Hohenzollern. Acestuia îi va scrie peste câteva zile şi Carol Anton, mărturisindu-i surpriza provocată de vizita lui Brătianu care îi oferise coroana unui stat a cărui soartă se discuta atunci la Paris[80].

Chiar dacă Franța trimitea semnale pozitive privind plasarea lui Carol pe tronul României, guvernul prusac avea rezerve în a-şi da consimțământul, în lipsa unui acord prealabil franco-prusac, pentru că se temea de o eventuală încercare a Franței de a impune anumite modificări de frontiere, ca o răsplată pentru sprijinul acordat fiului lui Carol Anton. După mai multe discuții, acesta din urmă reuşi să obțină un acord de principiu al regelui Wilhelm, care dorea să nu piardă statutul de țară neutră al Prusiei, printr-o intervenție în chestiunea orientală[81].

În cercurile oficiale de la Berlin existau rețineri şi pentru că un reprezentant al lor urma să „domnească peste nişte Principate tributare Porții". Carol, la fel ca Brătianu, concepea relațiile cu statul otoman doar ca o pavăză pentru România, destul de slabă încă pentru a deveni independentă. Bănuind poate că prințul evita şi din motive diplomatice să se angajeze imediat în proiectata acțiune, I.C. Brătianu forțează mâna acestuia trimițând la Bucureşti, la 20 martie, o telegramă în care anunța existența unui acord fără condiții dat de Carol, spre a se vedea care era pulsul la curtea lui Napoleon. În condițiile în care Brătianu şi Bălăceanu comunicaseră în mai multe rânduri reprezentanților Prusiei că există un accept al lui Napoleon, era normală dorința lui Carol de a constata personal care sunt intențiile împăratului francez[82]. Sosirea acestei telegrame avea să aducă un calm temporar în capitala României. Dificultățile cele mai mari veneau în continuare de pe plan extern, datorită complicatelor jocuri diplomatice.

Depăşirea situației critice s-a datorat cu siguranță şi atitudinii adoptată de Franța pe parcursul lunii martie. Depeşele care pleacă de la ministerul de externe francez spre agenții diplomatici din diferite capitale europene au ca notă caracteristică păstrarea unui ton neutru, repetarea recunoaşterii calității de putere suzerană a Porții asupra Principatelor şi hotărârea viitorului acestora doar printr-un acord al tuturor puterilor garante[83]. Un câştig important obținut de emisarii români îl reprezenta şi recomandarea personală a împăratului față de câteva ziare guvernamentale, cum erau „Le Constitutionel", „Le Patrie", „L'Opinion National", pentru a susține cauza românească. Dacă aceste ziare îşi oferiseră sprijinul gratuit, altele cum ar fi „Les Debats" cereau, pentru a urma o anumită linie politică, sume ce se apropiau de 700.000 franci[84]. Acelaşi Brătianu transmitea la Bucureşti faptul că, după mai multe ezitări, ministrul de finanțe englez făcea o

[79] D.A. Sturdza, *op. cit.,* p. 45.
[80] I.C. Brătianu, *Viața şi faptele sale (1821-1891)*, f.l., Imprimeria Independența, f.a., p. 42.
[81] Gh. Cliveti, *op. cit.,* p. 168.
[82] D.A. Sturdza, *op. cit.,* p. 50.
[83] *Les origines diplomatique de la guerre de 1870-1871,* vol VII, Libraire Editeur, Imprimeriile Naționale, 1914, p. 356, 364.
[84] Ion Bălăceanu, *op. cit.*, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

declaraţie de sprijin pentru români, în Parlamentul de la Londra[85]. Cu toate acestea, Anglia îşi manifesta dorinţa ca Moldovei să i se ofere posibilitatea de a-şi exprima liber opţiunea în privinţa continuităţii statului român unit.

Profitând de incapacitatea decizională a puterilor garante întrunite în Conferinţa de la Paris, guvernul român reuşea să rezolve câteva probleme urgente cum ar fi criza alimentară ce se resimţea mai ales în Moldova, mobilizarea forţelor militare şi, nu în ultimul rând, organizarea plebiscitului.

Ţinând cont de întreaga desfăşurare de forţe nu era greu de intuit rezultatul plebiscitului. Acesta era şi motivul pentru care, la 3 aprilie, I.C. Brătianu, reîntors pentru câteva zile la Bucureşti, trimitea o telegramă lui Carol Anton de Hohenzollern, în care vorbea despre entuziasmul poporului faţă de fiul său. Prezenţa mulţimii în biserici şi intonarea împreună cu preoţii a unor cântece în care se „solicita" protecţie divină pentru alesul lor, erau alte motive de bucurie pentru Brătianu. El nu uita să amintească faptul că tradiţia familiei de Hohenzollern contribuise şi ea la dobândirea încrederii românilor în prinţul Carol. Neascunzându-şi bucuria pentru vestea anunţată, Carol-Anton îi transmitea lui Brătianu că decizia finală îi va aparţine regelui Wilhelm I[86]. Ceea ce nu amintea Brătianu în această scrisoare era participarea sa la una din manifestările ce avusese loc, nu întâmplător credem, pe Câmpia Libertăţii. Aici, în cadrul unei ceremonii marcată de elemente religioase (tribuna sfinţită de un episcop, moaştele sfântului Dumitru erau luate de la Mitropolie şi arătate participanţilor), I.C. Brătianu ţinu un discurs unde insista asupra motivelor pentru care trebuia ales Carol în fruntea statului român[87].

În ciuda acestor aspecte festiviste, în rândul guvernului încep să apară mai multe neînţelegeri. Situaţia prelungită de provizorat nu avea cum să nu lase urme. Având viziuni şi temperamente diferite, membrii executivului se acuzau acum de cele mai diverse lucruri, printre care dorinţa unora de a se proclama domni. O astfel de acuzaţie îi era adusă şi lui I.C. Brătianu de către un membru al locotenenţei domneşti, N. Haralambie, într-o discuţie cu C.A. Rosetti. Reprezentantul Austriei, Eder, acredita şi el posibilitatea transformării României în republică ce urma a fi condusă, în viziunea sa, de I.C. Brătianu ori N. Golescu[88].

Discuţiile de la Bucureşti avuseseră, cu siguranţă, un rol determinant în reîntoarcerea lui Brătianu la Berlin şi intensificarea acţiunilor prin care Carol urma să fie convins să accepte tronul României. Activitatea pe care o desfăşura în această perioadă era remarcată şi de ambasadorul Austriei la Berlin, A. Karoly, care îi comunica ministrului de externe apariţia candidaturii lui Carol ca urmare a propunerii formulate la Dusseldorf de agentul român Brătianu[89].

În timp ce I.C. Brătianu, I. Bălăceanu şi alţi emisari români încercau să convingă Puterile garante să accepte preluarea conducerii României de către Carol, guvernul trebuia să facă faţă mişcării separatiste de la Iaşi, izbucnite la 3 aprilie. Imediat după detronarea lui Cuza apar mai multe zvonuri privind anumite tendinţe de revenire la situaţia de dinainte de 1859. Prin intermediul presei şi al unor întruniri publice, guvernul încerca să demonstreze că principala problemă a României în timpul fostului domn nu

[85] „Gazeta de Transilvania", 2 martie 1866, p. 68.

[86] Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituţionale şi a regimului parlamentar în România,* Bucureşti, Editura Majadahonda, 1997, p. 38.

[87] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 506.

[88] Al.Candiano-Popescu, *Amintiri din viaţa-mi*, vol. II, Bucureşti, Editura Universul, 1944, p. 130, 134.

[89] *Românii la 1859...,* p. 631.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era unirea, ci proasta administrare a ţării şi corupţia ce afectaseră întregul teritoriu, nu numai „partea de dincolo de Milcov".

Aflând despre cele întâmplate la Iaşi, pe 21 aprilie I.C. Brătianu îndemna pe membrii guvernului să întreprindă toate eforturile necesare pentru menţinerea ordinii: „Să n-aveţi nici o teamă a susţine pe Alesul nostru. Nu lăsaţi să fiţi intimidaţi, ameninţaţi. Sunteţi expresia Naţiunii. Fiţi executorii energici ai voinţei ei"[90].

Primirea unui răspuns favorabil din partea împăratului francez, dar şi sugestiile făcute de Bismarck l-au determinat pe principele Carol să accepte tronul statului român. Tatăl său, Carol Anton, îl sfătuia totuşi să păstreze un secret total asupra planurilor sale, invitându-i la Dusseldorf, pentru discuţii, doar pe I.C. Brătianu şi I. Bălăceanu. Primul avea să solicite, în dimineaţa zilei de 19 aprilie, o audienţă particulară, înaintea celei oficiale[91]. Hotărârea de a accepta coroana României, chiar împotriva deciziilor Conferinţei de la Paris, era luată încă din 16 aprilie. După patru zile, Brătianu transmitea Locotenenţei domneşti: „De aici înainte viaţa lui este consacrată pentru apărarea tronului României şi pentru prosperitatea patriei sale adoptive"[92] .

Conştient de riscul pe care şi-l asuma, Carol I, după ce-şi vestea suveranul la 30 aprilie de decizia luată, hotăra să-i înştiinţeze pe francezi, ruşi şi turci asupra noii calităţi pe care o dobândise. În scrisoarea din 1 mai către Napoleon, transmisă de la Zurich, insista pe ideea că acceptând această favoare răspundea chemării poporului român. Faţă de ţar, viitorul domn îşi exprima speranţa că va beneficia din partea sa de protecţie şi bunăvoinţă, neuitând să vorbească de rezultatul favorabil al plebiscitului[93].

Călătoria lui Carol I fusese iniţiată de I.C. Brătianu, după un nou drum Paris – Dusseldorf, la sfârşitul lui aprilie 1866. Aici sosi şi deputăţia de la Bucureşti, alcătuită din Ludovic Steege, Vasile Boerescu şi George Costaforu, care la 26 aprilie relatau Locotenenţei domneşti momentul înmânării rezultatului plebiscitului. După acordul secret dat de regele Wilhelm I, în urma unei noi audienţe solicitate de Carol Anton, stabilirea itinerariului pentru deplasarea noului domn al românilor în ţara ce urma să o conducă era o consecinţă firească, la fel ca şi fixarea celui mai scurt traseu posibil, (Zurich-Munchen-Viena-Baziaş) în condiţiile conflictului austro-prusac.

Statul român avea în continuare câteva probleme de rezolvat: acceptarea lui Carol de către o cât mai mare parte a clasei politice, adoptarea constituţiei şi recunoaşterea internaţională a noului domn. Încercând să-i liniştească pe acei lideri politici ce considerau că o confirmare a lui Carol ar atrage după sine o intervenţie a trupelor străine în România, I.C. Brătianu preciza, încă din telegrama trimisă din 20 aprilie, că unele puteri erau convinse că Adunarea electivă nu va alege un alt domnitor, în afara celui deja desemnat. Cunoscând atmosfera din cadrul legislativului, liderul liberal pleda pentru înlocuirea deputaţilor care nu veneau la Cameră. Cei care „încearcă a se întruni aiurea" trebuiau, în opinia lui, să fie arestaţi imediat ca „răzvrătitori"[94]. După mai multe dezbateri, proiectul de răspuns la mesajul Locotenenţei domneşti, de la 1 mai 1866, subscris de 101 deputaţi, avea să afirme continuarea principiilor enunţate de Divanul ad-hoc la 1857 şi de Parlament la 11 februarie 1866. Autorii documentului care avea să fie aprobat cu 109 voturi afirmau tranşant la sfârşitul acestuia: „Dorinţa României este de a

[90] Pamfil Georgian, *Întemeierea dinastiei române*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1940, p. 52.
[91] D.A. Sturdza, *op. cit.*, p. 126.
[92] Gh. Chiriţă, *op. cit.,* vol. II, p. 1085.
[93] *Cuvântările Regelui Carol I către poporul său*, f.l., f.a., p. 7-8.
[94] Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 49-50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rămâne una şi nedespărţită sub principele Carol de Hohenzollern Sigmaringen pe care şi Adunarea la rândul său îl proclamă sub numele de Carol I"[95].

Adoptarea rapidă a Constituţiei (după doar luni la 29 iunie) era mai ales expresia compromisului politic ce se stabilise între acele grupări politice care contribuiseră la înlăturarea lui Cuza. Preocupat să asigure o anumită stabilitate regimului său politic, Carol I va încerca să cuprindă în primele sale guverne personalităţi politice de diferite nuanţe şi care să provină din ambele provincii româneşti. Astfel, recunoaşterea ca domn al României al lui Carol I, la sfârşitul lui octombrie 1866, prin vizita pe care acesta o întreprinde la Constantinopol, reprezenta un succes important al noului regim politic.

Surprinzătoare poate să pară în acest moment trecerea în plan secund, tocmai într-o perioadă critică pentru România, a lui I.C. Brătianu. Explicaţia principală pentru această situaţie o reprezintă atitudinea rezervată a unor diplomaţi europeni faţă de liderul liberal, datorită aprecierii activităţii lui anterioare ca fiind una revoluţionară. Am putea aminti aici reacţia negativă a împăratului Napoleon şi a corpului diplomatic atunci când au aflat de sosirea lui Carol I în ţară alături de I.C. Brătianu[96] sau sugestiile formulate de Gorceakov delegaţiei române aflate la Petersburg, la 18 mai 1866, privind renunţarea de către şeful statului român la serviciile celui amintit şi a lui C.A. Rosetti, consideraţi „revoluţionari şi demagogi"[97]. Eşecul în încercarea de a obţine preşedinţia Adunării Constituante nu l-a împiedicat să participe activ la dezbaterile pe tema Constituţiei. Intuind importanţa textului fundamental pentru evoluţia viitoare a României, Brătianu încerca, prin luările sale de poziţie, să imprime acestuia o puternică amprentă liberală[98].

Începând cu lunile iunie-iulie asistăm la o „transformare" a lui I.C. Brătianu. Revoluţionarul de altădată devine treptat un om politic preocupat de consolidarea statului român. Ca liberal, pentru Brătianu era vitală în această perioadă respectarea drepturilor şi libertăţilor cuprinse în Constituţie şi, nu în ultimul rând, cunoaşterea acestora de către cetăţeni. Acesta era motivul pentru care, o bună perioadă de timp, activitatea lui politică se va concentra pe acţiuni de răspândire a ideilor liberale în întreaga ţară, iar pentru ca întregul efort să capete consistenţă, se hotăra, în iulie 1866, înfiinţarea „Societăţii amicilor Constituţiunii"[99].

Campania electorală pentru alegerea noului parlament, care urma să-şi înceapă lucrările la 29 octombrie, avea să-i găsească pe liberalii radicali într-un moment favorabil activităţii lor. Programul electoral elaborat de un comitet condus de I.C. Brătianu şi C.A. Rosetti urma să reafirme unele din principiile cuprinse în constituţie, dar trasa şi câteva direcţii de dezvoltare pe care România trebuia să le urmeze în viitor[100].

O modalitate de câştigare a voturilor era în această perioadă şi apropierea pe care o fac în discursurile lor atât liberalii, cât şi conservatorii, între domnia lui Cuza şi gruparea politică adversă, afirmând că ideologia ei a fost pusă în practică de cel detronat[101]. Liberalii nuanţau totuşi intervenţiile, nedesolidarizându-se de actul de la 24 ianuarie şi arătând că nu principiul susţinut atunci a fost greşit, ci doar persoana a fost aleasă nepotrivit[102]. Tot acum se constata tendinţa anumitor lideri politici de a se legitima,

[95] MOf, 7 mai, 1866, p. 437.
[96] Anastasie Iordache, *op. cit.,* p. 127.
[97] S.L. Damian, *op. cit.*, p. 77.
[98] Paraschiva Câncea, Mircea Iosa, *Istoria Parlamentului şi a vieţii parlamentare din România,* Bucureşti, Editura Academiei, 1983, p. 340.
[99] Anastasie Iordache, *op. cit.,* p. 132.
[100] „Românul", 20 octombrie 1866, p. 403.
[101] „Ordinea", 9 noiembrie , 1866, 23 octombrie, 6 noiembrie 1866, p. 3.
[102] Idem, 29 septembrie, 1866, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

invocând contribuţia lor la actul de la 11 februarie, sau chiar sacrificiile pe care le-au făcut pentru realizarea unirii şi aducerea unui prinţ străin[103]. Încercând să contracareze acţiunea de contestare de către conservatori a rolului pe care I.C. Brătianu îl avusese în desfăşurarea mai multor evenimente[104], liberalii afirmau în „Românul“, la 25 octombrie 1866, necesitatea aprecierii oamenilor politici în raport de faptele pe care ei le-au săvârşit după îndepărtarea lui Cuza.

Viaţa politică românească va fi centrată în continuare pe discutarea cauzelor care au dus la detronarea lui Cuza. Iar unul dintre cei care au revenit în mai multe rânduri asupra actului de la 11 februarie a fost I.C. Brătianu. În condiţiile contestării rolului său în aducerea lui Carol, Brătianu reamintea în faţa Adunării deputaţilor activitatea desfăşurată pentru realizarea unuia dintre cele mai importante deziderate ale generaţiei sale. În plus, dorind să arate familiaritatea care se stabilise între el şi Casa de Hohenzollern, Brătianu reda inclusiv discuţia avută cu mama prinţului Carol, în cadrul căreia aceasta îşi exprimase satisfacţia pentru alegerea fiului ei de către popor şi nu datorită unor puteri străine[105]. O asemenea declaraţie avea şi rolul de a consolida poziţia lui Carol.

Într-un discurs ţinut în 1867 la „Societatea amicilor Constituţiunii“, I.C. Brătianu relua argumentele care au stat la baza aducerii unui prinţ străin. Dintre ele, consolidarea unirii şi obţinerea unui anumit statut pe plan extern erau considerate a fi cele mai importante[106]. Problema loviturii de stat din noaptea de 10-11 februarie avea să fie aprig dezbătută şi după trei ani. Readucerea ei în atenţia opiniei publice se datora preluării ministerului de război de către generalul Macedonski, care apreciase participarea armatei la îndepărtarea lui Cuza ca un act de trădare. Aflat în opoziţie, grupul liberal din jurul lui I.C. Brătianu şi C.A. Rosetti exprima, prin intermediul ziarului „Românul“ (din 7 şi 8 februarie, 12-13 octombrie, 16 octombrie 1869), motivele care au dus la plasarea lui pe o poziţie adversă faţă de fostul domn şi convingerea că, prin venirea lui Carol de Hohenzollern în fruntea României, ţara urma să cunoască „o reînviere a libertăţii“. După astfel de declaraţii, conflictele apărute în anii 1870-1871 între monarh şi anumite grupări politice, la care au participat şi liberalii, erau greu de prevăzut.

I.C. BRĂTIANU ET LE PROBLÈME DU PRINCE ÉTRANGER
(Résumé)

La question de l'avènement de Carol de Hohenzollern, sur le trône de Roumanie est l'un des sujets amplement discutés dans historiographie roumaine. Nous considérons pourtant que certains détails et nuances s'avèrent encore nécessaires á souligner.

Coup d'Etat ou Révolution? On a l'impression que certaines recherches historiques expliquent les événements déroulés au cours de la célèbre nuit, soit par l'existence d'un mouvement révolutionnaire ayant un grand degré de spontanéité, soit par la décision conspiratrice d'un groupement politique, impatient d'écarter à tout prix, Al. I. Cuza du trône. L'article n'offre pas une conclusion mais plutôt observe l'évolution d'une crise politique dont l'apogée a été l'année 1866, crise qui pouvait être dépassée seulement en appliquant le IIIe point du programme adopté en 1857, par le divan ad-hoc. Dans la même mesure, nous considérons utile de mettre en évidence les efforts soutenus d'une partie de la classe politique en vue de surmonter les obstacles extérieurs et intérieurs aussi, auxquels la Roumanie a du faire face durant de l'année 1866, dans ses tentatives d'obtenir un autre statut juridique international. L'objectif central de notre étude reste néanmoins celui de mettre en relief la contribution personnelle d'I.C. Brătianu à l'avènement d'un prince étranger sur le trône de la Roumanie.

[103] Idem, 6 octombrie, 1866, p. 3.
[104] Idem, 6 septembrie, 1866, p. 4.
[105] MOf, 14 mai 1866, p. 468.
[106] I.C. Brătianu, *Acte şi Cuvântări*, p. 419-420.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU IVĂNESCU

RELAȚII ROMÂNO-POLONE ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI AL. I. CUZA, 1859-1866

În perioada anilor 1856-1861, Principatele Române au focalizat interesul Puterilor Europei pentru motive cu totul justificate. Plasate, din punct de vedere geografic, la întretăierea a numeroase interese economice, politice şi militare, cu multiple implicaţii şi interdependenţe, Principatele Române au contribuit, prin felul în care au evoluat în aceşti ani, la menţinerea în actualitate a problemei româneşti, cu numeroasele ei aspecte, în atenţia cabinetelor politice şi diplomatice ale continentului. Congresul de pace de la Paris din 1856, pe lângă faptul că a luat în discuţie situaţia Principatelor Române ca o componentă a crizei orientale, a relevat şi o nouă dispunere în cadrul sistemului de alianţe constituit în perioada războiului Crimeii. Cele două tabere – Franţa, Rusia, Prusia şi Sardinia, pe de o parte, Turcia, Austria şi Anglia, pe de altă parte – unionistă şi antiunionistă – s-au format nu pe baza opţiunilor afective pentru ideea Unirii, devenită, datorită românilor, o problemă internaţională, cât mai ales pe jocul de interese care guverna aceste Puteri în anii ce au urmat încheierii conflictului militar. Deosebirile de păreri şi interese care s-au manifestat în timpul Congresului faţă de „principiul Unirii" vor continua după încheierea lucrărilor atât făţiş, în cadrul dezbaterilor Comisiei europene de la Bucureşti, cât şi în culise, cu prilejul alegerilor pentru Adunările ad-hoc. Imperiile vecine erau îngrijorate că în preajma frontierelor proprii ia naştere un stat naţional care nu concepea Unirea fără un prinţ străin şi fără o independenţă absolută faţă de Poartă. Falsului electoral din Moldova anului 1857 i-a fost opusă întâlnirea franco-engleză de la Osborne, din 6-10 august acelaşi an, dintre regina Victoria şi împăratul Napoleon al III-lea. O întâlnire la care problema românească s-a aflat în prim-planul discuţiilor, iar cei doi suverani, „animaţi de un spirit de conciliere ce trebuia introdus în relaţiile internaţionale", au convenit, după o serie de „concesii reciproce"[1] – expresia aparţine ministrului de externe francez Walewski –, să anuleze alegerile din Moldova. Osborne însemna, în acelaşi timp, un semnal de alarmă pentru Rusia, un pericol potenţial pentru demersurile ei diplomatice ce vizau o apropiere de Franţa. Acesta este şi motivul pentru care cancelarul Gorceakov a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca Alexandru al II-lea şi Napoleon al III-lea să se poată întâlni, la 25 septembrie 1857, la Stuttgart, prilej folosit ca orice neînţelegere s-ar fi ivit cu privire la Osborne sa fie înlăturată. Satisfăcut de rezultatele acestei întâlniri, cancelarul va declara, ceva mai târziu, unui demnitar francez, următoarele: „*Contele Walewski vede această înţelegere*

[1] Ministère des Affaires Etrangères, Archives Diplomatiques, Correspondance Politique, Russie, vol. 214, f. 341 (în continuare C. P. Russie).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 279–294

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aşa cum o văd şi eu; noi ne-am pus de acord la Stuttgart asupra problemelor ce ne preocupă, şi îmi place să cred că acest acord va dăinui în viitor aşa cum este şi astăzi“[2].

Rusia, înfrântă în război, voind să dezmembreze alianța ce-i era ostilă, să câştige simpatia unora dintre învingători şi, implicit, să-şi refacă ceva din prestigiul pierdut, a încercat o înțelegere cu Franța. Din acest considerent, la congresele şi conferințele ce au avut loc în perioada postbelică, în cadrul Comisiei europene trimise la Bucureşti sau la consfătuirile diplomaților aflați la Constantinopol, reprezentanții ei au susținut politica lui Napoleon al III-lea în privința Principatelor Române, îndeosebi asupra chestiunii de fond, a Unirii celor două țări româneşti. Apropierea Rusiei de Franța o demonstrează, o dată în plus, tratatul secret din 3 martie 1859, iar mai târziu Protocolul încheiat la 8 iulie 1862, prin care cele două Puteri se angajau să colaboreze în cadrul Conferinței de la Constantinopol, pentru a diminua pericolul unei ocupații turce în Serbia şi a obține ca populația de origine turcă din această țară să se supună jurisdicției locale. Relațiile politice stabilite de Rusia cu Franța, în ceea ce priveşte Principatele Române, respectau coordonatele impuse de Napoleon al III-lea, fără ca Rusia să li se subordoneze total. Mai mult, aşa cum remarca istoricul T. W. Riker, țara lui Gorceakov „stătea în aşteptare pentru a vedea de care parte se afla propriul ei interes“[3].

Noile alegeri care au avut loc în Principate (29 august/10 septembrie 1857) s-au încheiat, după cum era de aşteptat, cu o victorie zdrobitoare a unioniştilor. Lucrările celor două Adunări ad-hoc s-au deschis la 4 şi, respectiv, 19 octombrie 1857, ambele adoptând aceleaşi doleanțe: autonomie, Unire, principe străin, guvern reprezentativ şi neutralitatea Principatelor. Intensitatea şi puterea mişcării de masă în favoarea Unirii, efect al participării întregului popor, a constituit pentru lumea europeană o adevărată surpriză. Adoptarea moțiunilor unioniste de către cele două Adunări naționale a însemnat un prim fapt împlinit de care guvernele Europei au trebuit să ia cunoştință. Referindu-se la alegerile pentru Adunările ad-hoc din Moldova şi Muntenia, în raportul din 12 octombrie 1857 trimis lui Buteniev, ambasadorul țarului la Constantinopol, Basily, reprezentantul Rusiei în Comisia europeană, sublinia rolul revoluționarilor de la 1848 în aceste alegeri şi remarca faptul că „Divanul valah este în totalitatea membrilor săi compus din exilații paşoptişti“. Mai mult, diplomatul rus aprecia că evenimentele desfăşurate în Principatele Române „oferă o analogie cu cele întâmplate la 1789 în Franța“[4].

În lunile mai-august, la Paris, s-au desfăşurat lucrările Conferinței care, conform Tratatului de pace din 1856, trebuia să analizeze atât doleanțele Principatelor Române exprimate în cadrul Adunărilor ad-hoc, cât şi propunerile Comisiei Europene, iar în final să decidă asupra *problemei româneşti*. Dezbaterile, minate de interese contradictorii, au alunecat pe panta compromisurilor, rezultatele obținute nefiind cele aşteptate de români, marile Puteri încercând, în fapt, o soluționare decentă care să nu le afecteze prestigiul şi interesele. Convenția din 7/19 august 1858, fructul Conferinței de la Paris, a stabilit, lucru cunoscut de altfel, că cele două Principate Române vor avea câte un domnitor şi câte o Adunare pentru fiecare, o Comisie Centrală la Focşani, pentru legiferări de interes comun, o Curte de Casație comună, armatele sub comanda unui singur şef, menținerea suzeranității otomane, garanția colectivă a marilor Puteri şi denumirea de „Principatele Unite ale Moldovei şi Valahiei“. Elaborarea Convenției a creat momente de tensiune între marile Puteri, privitor la modul de organizare al Principatelor Române,

[2] *Ibidem,* vol. 215, f. 287.

[3] T. W. Riker*, Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856-1866*, Bucureşti, f.a., p. 200.

[4] C. P. Russie, vol. 215, f. 185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi a evidenţiat comportamentul duplicitar al Rusiei. În instrucţiunile pe care cabinetul de la Petersburg le trimitea consulului său la Bucureşti, Giers, la mijlocul lui august 1858, privitor la statutul pe care Principatele Unite îl vor căpăta se spunea: „*este inutil de a semnala importanţa acestui moment solemn; a da administraţie naţională Principatelor înseamnă şi independenţa lor*“[5].

Documentul elaborat la Paris – Convenţia din 7/19 august 1858 – avea pretenţia de a fi „definitivat“ organizarea politică şi administrativă a Principatelor Române, el fiind, în accepţia creatorilor, legea fundamentală a ţării, în realitate reprezentând doar rezultatul eforturilor pe care Europa le făcuse din dorinţa de a oferi ceva naţiunii române. Şi acel ceva era un act plin de anomalii, ce instituia un regim hibrid, de acest păcat dându-şi seama chiar cei care contribuiseră la aducerea lui pe lume. Venise momentul ca românii înşişi să hotărască asupra propriului destin, în sensul propriilor aspiraţii şi aceasta avea să se întâmple prin soluţia dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza, alegere care punea Europa în faţa unui fapt împlinit, a unui act politic ce nu mai putea fi schimbat.

Unirea Moldovei şi a Munteniei, la 24 ianuarie 1859, prin dubla alegere a colonelului Al. I. Cuza, a însemnat constituirea statului român şi a reprezentat o primă etapă a unui proces care se va încheia în 1918, când frontierele sale vor cuprinde Basarabia, Bucovina şi Transilvania. Perioada 1859-1866, care corespunde domniei lui Al. I. Cuza, a reprezentat, în acelaşi timp, cadrul politic necesar înfăptuirii societăţii româneşti moderne.

Cum era de aşteptat, dubla alegere a lui Cuza a provocat o puternică reacţie în exterior, cabinetele politice şi diplomatice ale continentului manifestând un maxim interes faţă de opţiunea românească. Prima intenţie a Puterilor antiunioniste a fost de a nu recunoaşte voinţa românilor, considerând atitudinea acestora ca o încălcare a prevederilor Convenţiei de la Paris. Austria, al cărui ministru de externe pronosticase că alesul unuia din Principate avea să fie şi alesul celuilalt, dorea o intervenţie armată, punct de vedere la care şi Turcia se simţea atrasă. În tabăra unionistă, efectul provocat de surpriza românească n-a fost mai mic, dar se poate spune că locul îngrijorării iniţiale a fost ocupat de un calm constructiv (Franţa, Rusia), îmbinat cu accentuate note de optimism (Sardinia). Convorbirile diplomatice dintre reprezentanţii celor şapte Puteri au evidenţiat faptul că nemulţumite de acest rezultat erau, îndeosebi, Turcia şi Austria, eforturile lor de a împiedica Unirea soldându-se cu un eşec lamentabil. Pentru că, aşa după cum sublinia ministrul de externe austriac, Rudolf Apponyi, *abandonarea principiului Unirii Principatelor* sub acelaşi şef era ceea ce dorea Austria şi Turcia, fie că el se numea rege sau domn, fie că era un prinţ străin sau un boier autohton; „*obiectul* este ceea ce ne interesează şi nu *persoana*“[6]. Acelaşi diplomat austriac, într-o discuţie cu soţia lui Napoleon al III-lea, care susţinea cu fermitate în faţa ambasadorului că Principatele Române vor Unirea – „aceasta este voinţa naţională. Se vrea Unirea“ –, a replicat: „Doamnă, vor independenţa şi pentru a ajunge acolo au votat pentru Unire“[7].

Realizarea Unirii în persoana lui Al. I. Cuza era considerată de către Imperiul Otoman ca o violare flagrantă a Convenţiei[8] din 7/19 august 1858, motiv suficient pentru a solicita convocarea unei conferinţe a marilor Puteri, care să analizeze situaţia

[5] *Ibidem,* vol. 217, f. 136; vezi şi D. Ivănescu*, Informaţii din arhivele franceze despre Unirea Principatelor Române*, în AIIAI, vol. XXVI/1, 1989, p. 87-94; Idem, *Diplomaţi străini despre Alexandru Ioan Cuza şi Unirea Principatelor*, în *Românii în istoria universală*, vol. III, 1, 1988, p. 215-242.

[6] ANB, Colecţia Microfilme, Austria, rola 272, c. 366-368 (Has-Hof-und Staatsarchiv, Viena, P.A., IX, England, Kart. 47, Berichte, f. 252-263).

[7] *Ibidem,* P.A., IX, Franchiech, Kart. 62, f. 214.

[8] C. P. Russie, vol. 218, f. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

creată în Principatele Române[9]. Până când această conferință avea să se realizeze, Franța și Rusia au îndemnat pe români la prudență, deoarece orice inițiativă din partea noului stat putea fi amendată imediat de țările ale căror interese le cereau nerecunoașterea faptului împlinit la 24 ianuarie 1859. Rusia s-a pronunțat pentru soluția adoptată de români, considerând-o cea mai bună, pentru că, după cum afirma Gorceakov la începutul lunii februarie, „starea actuală a spiritelor în Moldova și Valahia, totul contribuie a-mi confirma, o dată în plus, opinia că în afară de Unire nu există decât anarhie pentru aceste provincii"[10]. În același timp (2/14 februarie), cancelarul a comunicat Franței că este hotărât să susțină dubla alegere în cadrul Conferinței[11]. Impresionat – după afirmația lui Chateaurenard, ambasadorul francez în Rusia – de complicațiile pe care starea de spirit din Principatele Române le poate provoca dacă dubla alegere nu era recunoscută, Gorceakov a reafirmat că „guvernul de la Petersburg n-a încetat să considere că Unirea Principatelor Române este dorită de populația acestora și corespunde intereselor ei"[12].

Conferința și-a deschis lucrările la Paris în ziua de 7 aprilie 1859, dar nu s-au desfășurat decât două ședințe, interesul Europei fiind îndreptat spre previzibila dispută franco-austriacă în chestiunea italiană. Al. I. Cuza primise, din partea consulilor, noi îndemnuri spre prudență ca domnitor al celor două țări românești și sfatul de a aștepta decizia Puterilor garante[13], dar situația sa nu era deloc de invidiat. Confruntat cu numeroase probleme, dintre acestea realizarea Unirii politice și administrative nu erau cele mai lipsite de importanță, se vedea obligat la inactivitate. Mai mult, inițiativa sa de a strânge întreaga armată în tabăra de la Florești, avertisment util la adresa Puterilor antiunioniste care nu se grăbeau să legitimeze situația din Principatele Române și căutau argumente pentru intervenția militară, a provocat îngrijorare și reacții foarte diferite. Consulul Austriei la București, Eder, comunica omologului rus, Giers, la 30 aprilie 1859, că „prințul Cuza nu vizează nimic altceva decât să profite de circumstanțele critice în care se afla Austria pentru a încuraja pretențiile populației românești din Transilvania și Bucovina"[14]. Pare curios că și cabinetul rus a fost derutat de inițiativa lui Cuza, dând o interpretare eronată atitudinii sale care, deși foarte fermă, nu avea un scop de agresiune și nici de susținere a mișcărilor de emancipare națională. „Prințul Gorceakov – era informat, la 19 mai, Walewski de către Chateaurenard – este foarte preocupat de agitația spiritelor din provinciile creștine ale Imperiului Otoman și de proiectele temerare ale colonelului Cuza"[15].

În acest context intern și internațional complicat (demersurile pentru recunoașterea dublei alegeri și conflictul militar franco-austriac în problema sardă), la începutul anului 1859, mai mulți polonezi aflați în Moldova au fost atrași de Grigore Sturdza, fiul fostului domn regulamentar și unul dintre pretendenții la tron, într-un complot împotriva domnitorului Al. I. Cuza. Relațiile lui Sturdza cu polonii datau din timpul războiului Crimeii, când servise în armata turcă cu gradul de general de divizie, fiind șeful statului major al comandamentului general. Un rol important în complotul regizat de Gr. Sturdza – care avea ca scop înlăturarea noului domnitor și punerea prin forța armelor pe

[9] *Ibidem,* f. 134.
[10] *Ibidem,* f. 138.
[11] *Ibidem,* f. 144.
[12] *Ibidem,* f. 147.
[13] *Ibidem,* f. 140.
[14] *Ibidem,* f. 346.
[15] *Ibidem,* vol. 219, f. 24; Vezi și Dumitru Ivănescu, *Constituirea statului român modern,* în AIIX, vol. XXXIV, 1997, p. 61-94; Idem, *Alexandru Ioan Cuza în conștiința posterității*, Iași, Ed. Junimea, 2001, p. 64-83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tron a pretendentului – l-au avut polonezii Nieczuia Wierzbicki (Murad Bey) şi Michal Czajkowski (Sadyk Paşa), şeful agenției polone din Constantinopol. Contactele celor doi cu Principatele Române erau mai vechi, din 1857 însă ei l-au sprijinit pe Gr. Sturdza în intrigile politice pe care beizadeaua le-a dus, pe rând, împotriva caimacanului N. Vogoride şi a lui Al. I. Cuza[16].

Complotiştii aveau în Iaşi circa 450 de poloni veniți din Turcia, în întreg Principatul existând peste 1.200. Ei trebuiau să se strângă pe moşiile lui Gr. Sturdza, de unde Murad Bey urma să-i conducă spre Focşani. O dată ajunşi la destinație, grupul de polonezi veniți din Moldova se unea cu circa alți 2.400 sosiți din Muntenia şi cu circa 4.000 de oameni concentrați în munți. Trupa constituită astfel trebuia, o parte, să atace Iaşii, iar o altă parte Bucureştii[17].

Ataşamentul polonilor față de Gr. Sturdza avea mai multe explicații. O primă explicație ar fi promisiunile pe care pretendentul la tron le făcuse, în sensul că polonezii vor face carieră cu ajutorul său dacă şansa îl ajută să ajungă domnitor. O altă explicație, şi cea mai importantă, are în vedere vecinătatea imediată a Principatelor Române cu Rusia şi Austria, imperii cu care polonii aveau vechi litigii de rezolvat, dar şi cu Turcia, favorabilă cauzei lor. Este ştiut că emigrația polonă, în special partida democratică, considera la începutul anului 1859 că teritoriul Principatelor Române poate fi folosit atât ca o bază de pregătire, cât şi în scopul declanşării unui conflict european în sud-estul continentului, care să permită insurecționarea Poloniei[18].

E de presupus că această acțiune de la începutul anului 1859, în care rolul principal l-a avut Nieczuia Wierzbicki (Murad Bey), iar eminența cenuşie a fost Grigore Sturdza, s-a bucurat şi de sprijinul unor moldoveni apropiați de ultimul. Nu se ştie mai nimic despre felul în care Gr. Sturdza a pregătit acest complot şi nici ce contribuție au avut moldovenii, a căror prezență la acest eveniment trebuie să o admitem, deoarece e greu de crezut că fără ajutorul lor s-ar fi putut pune în aplicare un asemenea plan. Atât Wierzbicki, cât şi un apropiat al său, Chodylski Ostoja, n-au divulgat, în timpul anchetei, pe acei moldoveni cu care au colaborat. Din acest motiv, complotul din 1859 împotriva lui Al. I. Cuza a rămas o afacere eminamente poloneză.

Au avut autoritățile române informații despre acest complot? Gh. Duzinchevici, cel mai avizat cercetător în domeniu, susține că „vestea complotului a surprins autoritățile, care au aflat de existența lui prin denunțul făcut pe 10 ianuarie de Alecu von Onciul şi Iacob Antosz, iar ulterior de Leon Nussbaum, Carol Grochowski şi Victor Richard Lizdejko. Intervenția rapidă şi eficientă a armatei române (Miliția pământească) este explicată de acelaşi autor ca „o dovadă a seriozității faptului“[19]. În realitate lucrurile au stat cu totul altfel. Autoritățile române au ştiut tot timpul ce se întâmplă şi cum evoluează evenimentele. E greu de crezut că un număr atât de mare de persoane străine se puteau mişca prin Moldova fără să atragă atenția. Că lucrurile stau aşa ne-o dovedesc documentele epocii. Cu o zi înainte ca denunțul să fi avut loc (deci pe 9 ianuarie), mai multe telegrame trimise de colonelul Fote comandanților de unități din ținuturile Moldovei (la Vaslui – colonelului Antoniu şi căpitanului Ghițescu, la Tutova – maiorului Cachi, la Tecuci – maiorului Iacovachi şi căpitanului Crăescu, la Bacău – căpitanului Lipan, la Focşani – căpitanului Rendel, precum şi la Galați) le cerea pe un ton imperativ

[16] Gheorghe Duzinchevici, *Beizadea Grigore Sturdza şi polonii*, Bucureşti, 1941, p. 9-24.
[17] *Ibidem*, p. 29; vezi şi ANB, Ministerul de Interne, Administrative, dosar 32/1859, f. 3.
[18] Leonid Boicu, *Cuza Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iaşi, 1973, p. 253.
[19] Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.,* p. 29-33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să aibă carabinierii pregătiți şi să se deplaseze cu ei spre Focşani[20]. De asemenea, sub pretextul unui control al companiilor din ținuturi, col. Fote solicită Departamentului din Lăuntru (Ministerului de Interne) să ordone administratorilor (prefecților) ca să nu se împotrivească în cazul în care se va ivi „vreo neapărată trebuință de adunare la un punct a unui mare număr de jandarmi“[21]. Din această ultimă precizare reiese foarte clar că numărul persoanelor avizate asupra complotului inițiat de Gr. Sturdza nu a fost prea mare, dacă faptul în sine trebuia să rămână un secret şi pentru prefecții ținuturilor.

De altfel, tocmai în acest mod de a acționa credem noi stă şi succesul acțiunii: un număr limitat de persoane avizate, de preferință militari, urmărirea sistematică a complotiştilor, a căror planuri erau cunoscute şi, de asemenea, data şi locul declanşării complotului. Dacă la 11 ianuarie colonelul Fote printr-o telegramă trimisă la Focşani căpitanului Rendel îi cerea ca „toți carabienierii să fie la tot minutul de față pregătiți, asemenea şi ceilalți jandarmi. Eu voi fi mâne seară acolo. Fiți cu priveghere la tot ce se petrece acolo“[22], o zi mai târziu, pe 12 ianuarie, printr-o altă telegramă, se făcea cunoscut „că pe Murat Bey s-au prins în Focşani“[23].

La 15 ianuarie 1859, întreg corpul ofițeresc este primit de hatmanul Miliției pământeşti (comandantul armatei), precum şi de ajutorul acestuia, col. Alecu Iacovachi, ca să primească felicitări pentru succesul acțiunii, mai puțin col. Fote, aflat încă la Focşani cu sarcina de a supraveghea trimiterea complotiştilor arestați spre Iaşi[24]. Două telegrame, sosite în aceeaşi zi, 17 ianuarie, ne oferă o imagine despre măsurile stricte ce s-au luat privind transportul şi siguranța prizonierilor[25]. Colonelul a rămas la Focşani până la 29 ianuarie, când doi polonezi, găsiți fără paşapoarte şi arestați, au fost eliberați după o anchetă sumară, „fiind meseriaşi, neamestecați în complot“[26].

Prima reacție publică a domnitorului a avut loc la începutul lunii aprilie. Într-un mesaj adresat Consiliului de miniştri moldovean, Al. I. Cuza explica cât de nepotrivit a fost gestul complotiştilor, consumat într-un moment atât de grav: recunoaşterea internațională a dublei alegeri. După ce mulțumea tuturor instituțiilor care l-au felicitat cu prilejul „atentatului ce s-au întâmpinat la vreme“, domnitorul considera că e de datoria sa ca să „recomande serioasă luare aminte Ministerului justiției spre grabnică înaintare lucrărilor tribunalelor competente, privitoare complotului polon a cărui şef e Murat Bey“. „Atentatul de aici îmi pare fi – continuă Al. I. Cuza – o consecvență; planul este al unor străini, cărora nemairămânându-le alt mijloc spre a opri noua ordine de lucruri ce va duce cu grăbire la unirea desăvârşită şi prin urmare la mântuirea țării. Confirmarea îndoitei alegeri urmează a fi în curând un fapt, după toate ştirile din Paris“[27].

După ancheta făcută de poliție, cea mai mare parte dintre complotişti a fost eliberată, iar documentele întocmite cu acest prilej au fost înaintate Tribunalului Iaşi, secția a II-a, în fața căruia s-au prezentat cei considerați vinovați. A urmat judecarea lor de către Curtea Criminală şi, în fine, Divanul Domnesc, ca ultima instanță. Majoritatea covârşitoare a celor implicați în proces au fost eliberați şi expulzați din țară. Avea

[20] ANI, fond Miliția pământească, tr. 1760, ap. I-2009, dosar 240, f. 24-26, 35-47, 51-53, 55-56, 107.
[21] *Ibidem*, f. 28.
[22] *Ibidem*, f. 39.
[23] *Ibidem*, f. 47.
[24] *Ibidem*, f. 49.
[25] *Ibidem*, f. 52-53.
[26] *Ibidem*, f. 107.
[27] BAR, S. 31(3)/LXXV; vezi şi A.D. Xenopol, *Documente*, în „Arhiva“, anul XII, nr. 1-2/1901, p. 71-72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dreptate unul dintre polonezii participanți la evenimentele din anii 1863-1864 când spunea că Alexandru Ioan Cuza „era cu toată sinceritatea de partea asupriților poloni“[28].

Nu putem încheia acest episod al raporturilor româno-polone în timpul domniei lui Al. I. Cuza fără să observăm că eminența cenușie a întregii aventuri, beizadeaua Grigore Sturdza, a fost rapid scoasă de sub acuzare, chemarea sa în fața Tribunalului Iași fiind o simplă formalitate[29]. Se pare că acest fapt s-a datorat chiar domnitorului, deoarece arestarea complicilor lui Sturdza îl făcea pe pretendentul la tron cu totul inofensiv. Mai era în calcul și o altă miză, cu mult mai mare: Cuza avea nevoie de liniște în țară, în condițiile în care principalul său obiectiv imediat era recunoașterea dublei alegeri.

Asta nu înseamnă, după cum vom vedea în continuare, că a avut îndoieli asupra implicării lui Grigore Sturdza în complot. Dimpotrivă, de fiecare dată el a văzut în spatele unor acțiuni în care erau implicați și polonii pe Gr. Sturdza. Așa s-a întâmplat și în septembrie 1860, când Cuza a făcut o călătorie la Constantinopol. Cu această ocazie s-a pus la cale un complot împotriva sa. Măsurile luate de poliția otomană a împiedicat punerea lui în aplicare. Complotiștii erau polonezi și italieni, printre primii figurând și Wierzbicki (Murad Bey)[30]. Se poate presupune că avem de a face cu reluarea proiectului din 1859. Câțiva ani mai târziu, în 1863, când poloni înarmați, conduși de Zigmunt Milkowski, au încercat să treacă cu forța prin Moldova, sau în 1864, când din ordin guvernamental emigrații polonii au fost concentrați în orașele Piatra Neamț și Roman, domnitorul era convins că în ambele situații ei aveau o înțelegere cu Grigore Sturdza.

Este știut, și din acest motiv nu vom intra în detalii, că mișcările de emancipare națională au găsit un teren propice în Principatele Unite și Cuza a trebuit, în mai multe rânduri, să facă față intervențiilor consulare care dezaprobau orice gest de încurajare a acestor mișcări. Mai mult, manifestările de independență ale statului român (înființarea de agenții diplomatice, subordonarea supușilor străini legilor țării) au întâlnit opoziția Puterilor, care s-au convins curând că au în persoana domnitorului „un aspirant la suveranitate hotărât și patriot“[31].

Relațiile pe care Al. I. Cuza a încercat să le stabilească cu Sardinia, de care era legat prin idealuri comune, au provocat îngrijorarea imperiilor vecine. După ce a acreditat un agent pe lângă Curtea de la Torino, la sugestia domnitorului, un număr de ofițeri români s-au înrolat în armata lui Victor Emmanuel pentru a învăța meșteșugul războiului. De asemenea, se afla în discuție posibilitatea încheierii unui acord prin care mai mulți tineri aveau să-și desăvârșească studiile la Torino. Faptele nu au trecut neobservate, Rusia fiind foarte indignată de înrolarea soldaților români în armata lui Victor Emmanuel, iar guvernul rus a adus grave acuzații modului de guvernare a lui Cuza. Noul ministru de externe al Franței, Thouvenel, era înștiințat de către ambasadorul de la Petersburg, Duc de Montebello, la 28 noiembrie 1860, asupra acestui fapt când el era doar un proiect. „Consulul Rusiei la București – scria Duc de Montebello – a relatat guvernului său că prințul Cuza are intenția de a trimite regelui Piemontului mai mulți ofițeri din armata Principatelor, ca dovadă a simpatiei ce nutrește pentru ceea ce se petrece în Italia“[32].

[28] Wlodyslow Dunin, *Rumunia (Bosfor, Balkan i Dunaj), 1855-1878*, Lwow, 1887, apud „Neamul românesc“, nr. 119 din 5 oct. 1908, p. 1891-1892.

[29] *Protocoalele Comisiei Centrale a Principatelor Unite*, Focșani, 1859, nr. 21, p. 82-87.

[30] Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.,* p. 77; R.V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 279, 284.

[31] T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856-1866*, București, 1940, p. 429.

[32] Ministère des Affaires Etrangères, Archives Diplomatiques, Correspondance Politique, Russie, vol. 222, f. 273 (în continuare C.P. Russie).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Simpatia lui Cuza a devenit mult prea accentuată, în accepţia Puterilor, când a admis că două vapoare sarde, „Unione“ şi „Matilde“, să descarce arme la Galaţi. Cea mai alarmată de situaţia nou creată era Austria, care considera, şi nu fără temei, că aceste arme vor fi folosite împotriva ei. Şi dacă luăm în considerare faptul că ambele porturi, Galaţi şi Brăila, erau pline de revoluţionari polonezi şi unguri – după cum reiese din raportul[33] (17 ianuarie 1861) aceluiaşi Duc de Montebello – iar descărcarea armelor s-a făcut sub ochii şefului flotei moldovene, colonelul Steriade, Austria avea toate motivele să fie îngrijorată, cu atât mai mult cu cât exista opinia generală că evenimentele în derulare aveau asentimentul domnitorului român. Nici ambasadorul Franţei la Constantinopol nu gândea altfel. În raportul pe care Lavalette îl trimitea, la 11 decembrie 1860, ministrului său de externe se spunea, printre altele, că „Nimeni nu se îndoieşte aici că încărcătura acestor nave, compusă din arme şi muniţii de război, nu a fost destinată unei insurecţii în Transilvania şi în Ungaria şi pare greu de crezut că descărcarea navelor şi expediţia armelor peste teritoriul Moldovei s-ar fi putut face, sau numai proiecta, fără să se fi asigurat de concursul, cel puţin pasiv, al domnului“[34]. „Preţul“ acestei colaborări cerute de domnitorul român ar fi fost, după părerea diplomatului francez, „reluarea Bucovinei“, pentru că această „mică provincie este populată aproape în întregime de români“[35].

Amănunte asupra acestui incident găsim şi într-un document purtând semnătura consulului englez Henry Churchill, din 9 ianuarie 1861, trimis secretarului de stat pentru afaceri externe al Marii Britanii, John Russel. În urma unei ample convorbiri avute cu Al. I. Cuza, consulul relevă atitudinea domnitorului român în apărarea drepturilor Principatelor. Din acest document, adevărată pledoarie făcută de Cuza în favoarea intereselor româneşti, a neamestecului în treburile interne ale Principatelor Unite, a autonomiei şi independenţei lor, merită a fi citate cuvintele sale adresate consulului. „… V-aţi îndoit de dreptul meu de a cumpăra arme, o îndoială pe care nu o pot împărtăşi, deoarece nu pot să-i recunosc nici unei Puteri dreptul de a controla dorinţele ţării mele în această problemă, dar să presupunem o clipă, de dragul discuţiei, că Principatele nu aveau dreptul să cumpere arme, credeţi că n-aş putea în timp de o lună, dacă vreau, să umplu ţara cu arme?“ „De asemenea – continuă consulul –, în diferite împrejurări, domnitorul a spus că el nu este nici rus, nici francez, nici turc, nici englez, ci român şi dacă a făcut ce a fost pe placul Angliei aceasta s-a datorat faptului că a fost în concordanţă cu politica sa“[36].

Cea mai importantă componentă a studiului nostru este cea a implicării Principatelor Române în proiectele sau mişcările insurecţionale din timpul domniei lui Al. I. Cuza, cu o atenţie specială pentru problema poloneză. Vom preciza că, în proiectele ce vizau dezmembrarea Imperiului habsburgic, Principatele Unite trebuiau să constituie un spaţiu de siguranţă pentru insurgenţi, să fie folosite ca depozit de arme şi bază de atac, că teritoriul lor a fost tranzitat de numeroşi emisari şi agenţi, că Al. I. Cuza a încheiat cu generalul Klapka două convenţii în 1859 (în cea de a doua recunoscându-se dreptul românilor din Transilvania la autodeterminare) şi alta în 1861. Simultan, evoluţia eveni-

[33] *Ibidem*, vol. 223, f. 6-7.

[34] ANB, colecţia *Microfilme Franţa*, rola 264 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives Diplomatiques, C.P. Turquie, vol. 347, f. 367-370).

[35] *Ibidem*.

[36] Idem, colecţia *Microfilme Anglia*, rola 75 (Public Record Office, London, Foreign Office, General Correspondance, F.O. 78, Turkey, vol. 1584, f. 19-26); vezi şi *Independenţa României*, vol. II, p. I, Bucureşti, 1977, p. 20-23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentelor a pus în discuție şi o altă direcție: proiectele antiotomane de acțiuni şi chiar de alianță între statele sud-est europene. În acest context, Principatele Unite au devenit un veritabil adăpost şi sprijin pentru mişcările de emancipare națională în această parte a Europei. Efectul imediat al poziției adoptată de statul român a fost o înăsprire a atitudinii imperiilor vecine conservatoare care, în pofida nenumăratelor contradicții ce existau între ele, au găsit pe acest teren numeroase posibilități de colaborare.

Pentru Al. I. Cuza, dreptul popoarelor de a se constitui în entități naționale era inalienabil. Atitudinea sa față de lupta de emancipare națională reiese foarte clar din convorbirea pe care a avut-o în 1863 cu colonelul Zygmunt Milkowski, după dezarmarea legiunii poloneze care a încercat să tranziteze Moldova prin forță. Reproşându-le polonezilor inabilitatea acțiunii, principele român, pentru că siguranța țării o cerea, a fost nevoit să treacă la măsuri energice împotriva acestora, cu toate că atât Cuza cât şi guvernul au dat dovadă, în numeroase împrejurări, că simpatizează cu cauza polonă. Pentru a ilustra mai bine spusele sale şi din dorința de a dovedi că atunci când poate el oferă sprijin nelimitat, Al. I. Cuza i-a dat lui Milkowski ca exemplu ajutorul acordat sârbilor în 1862, cu prilejul transportului de arme. „Oare gândeşti – a afirmat domnitorul – că am făcut-o pentru ruşi?… Deloc. Am făcut-o pentru Serbia, pentru principiul naționalității, pentru acel principiu care pe mine m-a aşezat pe tronul Principatelor Unite“[37].

Din toamna anului 1860, după vizita la Constantinopol, când poziția sa pe plan intern şi extern s-a consolidat, Al. I. Cuza a adoptat o atitudine mai fermă față de manifestările zgomotoase ale unora dintre emigranții străini. La 20 noiembrie, domnitorul declara public că „vom împiedeca aglomerația de oameni ce ar putea ameninţa liniştea dinlăuntru şi a compromite neutralitatea, fără însă a-i preda acolo unde poate sunt supuşi penalității pentru rătăciri politice“[38]. În egală măsură, n-a scăpat din vedere pe unii dintre cei care i-au creat probleme. La 2 martie 1861, Baligot de Beyne ținea să-i comunice din Constantinopol, după o întrevedere cu marele vizir Kubrisli Mehmet, printre alte lucruri interesante, şi faptul că „înainte de a mă retrage l-am făcut să înțeleagă că bănuiesc sursa informațiilor lui şi i-am spus că prietenii lui sunt mirați să-l vadă zilnic la el pe Murad Bey (Wierzbicki), ale cărui antecedente şi legături intime nu sunt ignorate de nimeni… Acest Murad Bey este în relații strânse cu polonezul renegat Sadyk Paşa, şeful cazacilor otomani. Amândoi au întreținut o corespondență neîntreruptă în Moldova cu un personaj (desigur Gr. Sturdza, n.n.) pe care cred inutil de a vi-l desemna într-un mod mai precis Alteței voastre“[39].

Murad Bey şi Sadyk Paşa sunt prezenți în corespondența lui Baligot de Beyne şi în calitate de coautori la o altă acțiune care nu putea fi văzută cu ochi buni de către Cuza şi anturajul său. O delegație bulgară din cele trei județe realipite Moldovei prin hotărârea Congresului de la Paris (1856) a plecat în Franța pentru a depune un memoriu privind tratamentul pe care îl suportă minoritarii bulgari sub administrație românească. Cu acest prilej a fost publicată şi o broşură, intitulată *Atrocitățile guvernului moldo-venesc*[40], al cărei autor era Wierzbicki (Murad Bay). Demersul bulgarilor nu s-a bucurat de succes, ba dimpotrivă, motiv pentru care aceştia i-au pus la dispoziția lui Sadyk Paşa o importantă sumă de bani pe care să o folosească în campania inițiată de ei împotriva autorităților româneşti. În afară de aceasta, Sadyk Paşa urmărea şi alte proiecte mult mai

[37] Zygmunt Milkowski, *W. Galicji i na Wschodzie*, Poznan, 1880, p. 179-180, apud Gh. Duzinschevici, *Cuza Vodă şi revoluția polonă din 1863*, Bucureşti, 1935, p. 48.

[38] *Mesagii, proclamații, răspunsuri şi scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, p. 51-52.

[39] BAR, Arhiva Cuza Vodă, XIV, f. 256.

[40] *Ibidem*, f. 282 v., 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ambiţioase. Unul dintre ele avea în vedere crearea unui paşalâc pe malul Dunării, sub controlul său, ce trebuia să cuprindă Dobrogea şi Delta[41], având drept capitală Silistra sau Tulcea. Cum Turcia sprijinea proiectele poloneze ce afectau interesele Austriei şi Rusiei, acest paşalâc ar fi putut deveni o bună bază de pregătire a insurgenţilor poloni, dar şi un vecin incomod pentru statul român.

Atitudinea celor doi faţă de Principatele Unite n-a schimbat comportamentul general al domnitorului Al. I. Cuza faţă de refugiaţii politici poloni, ultimii au fost acceptaţi pe teritoriul românesc, li s-a permis să tranziteze acest teritoriu mergând spre Constantinopol, fie în direcţie inversă, spre Polonia rusească. La sesizarea făcută de consulul rus de la Iaşi (7 decembrie 1862), asupra activităţii polonezilor, către superiorul său, consulul rus de la Bucureşti[42], cât şi autorităţilor moldovene (10 februarie 1863)[43], prin care reclamă arestarea sau extrădarea lor[44], domnitorul român dă ordin ca refugiaţii politici să fie avertizaţi spre a putea pleca unde doresc fără nici o piedică, celor săraci punându-li-se la dispoziţie şi mijloace de transport. Din raportul colonelului Duca aflăm că a transmis celor interesaţi dispoziţiile domnitorului, iar refugiaţii polonezi au mulţumit lui Cuza „cu recunoştinţă“ pentru grija arătată faţă de ei şi s-au îndreptat spre Galaţi sau spre graniţa cu Bucovina. Celor cu mijloace materiale modeste li s-au oferit pentru transport „trăsuri harabagieşti“. În finalul textului redactat de colonelul Duca suntem înştiinţaţi că la Tulcea se aflau 400 de polonezi, ce urmăreau să ajungă în Polonia rusească trecând pe la noi; ei trec izolaţi şi „învăluiţi în mister“[45]. Avem de a face cu preludiul încercării organizate, câteva luni mai târziu, de către colonelul Milkowski, când un detaşament întreg de poloni înarmaţi au încercat să treacă prin Moldova spre a ajunge în Polonia rusească ca să-i ajute pe compatrioţii răsculaţi.

Sfârşitul anului 1862, când consemnăm reacţia diplomatului rus faţă de prezenţa şi activitatea pe teritoriul românesc a refugiaţilor politici poloni, coincide cu încheierea afacerii armelor pentru Serbia. Când un număr de turci trec Dunărea, în apropiere de Calafat, pentru a pune mâna pe convoiul cu arme, o parte din armata română se concentrează în Oltenia, iar „sentimentul naţional – observa consulul francez Tillos – a ajuns să aprindă spiritele, mai ales în clasele de jos, unde ura împotriva turcilor e tradiţională… se spune că prinţul (Cuza) va fi în fruntea trupelor“[46]. În acelaşi timp, în Moldova, guvernul român proteja pe refugiaţii polonezi, ale căror mişcări erau dirijate contra Austriei şi Rusiei. Agenţii consulari ai celor două puteri s-au grăbit să trimită note diplomatice domnitorului care, crede Tillos, „se complace în acest gen de intrigi încrucişate şi el se aranjează în aşa fel ca să aibă un picior în toate taberele“[47]. Consulul e convins că toate aceste acţiuni nu urmăresc, de fapt, decât un singur scop: independenţa României. În ultimul său raport dedicat problemei armelor şi muniţiilor destinate Serbiei, din 27 decembrie 1862, scria: „Nu eu sunt acel care va decide dacă autonomia Serbiei şi a Principatelor Române permite aceste demonstraţii, dar ceea ce ştiu este că sub pretextul autonomiei prinţul Cuza face, în continuare, act de *independenţă politică* (s.n.), că el nu pierde nici o ocazie de a se elibera de îndatoririle sale fie faţă de Puterile garante, fie faţă de Poartă. Toleranţa ce i s-a arătat de mai multe ori îl face să fie

[41] *Ibidem*, f. 310.
[42] *Ibidem*, vol. XLIX, f. 125-127v.
[43] *Ibidem*, f. 131-132v.
[44] *Ibidem*, f. 125-127v.
[45] *Ibidem*, f. 134-134v; vezi şi C.C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1966, p. 176.
[46] ANB, colecţia *Microfilme Franţa*, rola 9 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, C.P.C. Turquie-Bucharest, vol. 23, f. 112-114).
[47] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndrăzneț și nu-și ascunde speranța de a obține noi concesii și de a ajunge, încetul cu încetul, la *independența completă*“[48] (s.n.).

În noaptea de 22 spre 23 ianuarie 1863 a izbucnit revoluția polonă, moment important în istoria raporturilor româno-polone. De el se leagă expediția organizată de colonelul Zigmunt Milkowski, despre care există o bogată literatură[49], motiv pentru a nu insista asupra ei decât în măsura în care unele surse mai puțin cunoscute ne oferă date noi.

După cum se știe, în seara de 12 spre 13 iulie 1863, un detașament înarmat de 250 oameni, condus de colonelul Zigmunt Milkowski, a debarcat de pe un vas englez, pornit din Tulcea, pe teritoriul român, și s-a îndreptat spre miază-noapte cu intenția de a ajuta pe insurgenții poloni din Rusia. Agenții lui Milkowski din Principatele Unite pregăteau aprovizionarea detașamentului și recrutarea de noi voluntari. Somat de către unitatea românească condusă de colonelul Călinescu să renunțe la expediție, comandantul detașamentului polon răspunse printr-un refuz, așa încât s-a ajuns la o ciocnire armată în satul Costangalia, soldată cu morți și răniți de ambele părți. În cele din urmă, polonezii au depus armele la Rânzești.

La scurt timp după ce faptele s-au consumat, în 16 iulie, încă sub imperiul evenimentelor, C. Negri îi scria din Istanbul lui Baligot de Beyne, acum secretar al domnitorului Cuza: „Trimiteți-i neapărat înapoi în Turcia pe polonezii care au trecut de curând spre Ismail, dar neapărat… L-am făcut pe Jordan (agent polon la Constantinopol, trimis de către principele Czartoryski, n.n.) să înțeleagă că faimoasa expediție, în loc să fie împotriva Rusiei, era pur și simplu împotriva țării noastre, pentru a se provoca acolo tulburări și haos… Știi că există două tabere poloneze: una așa-zicând democratică, căreia îi aparține Milkowski… iar cealaltă, aceea a oamenilor cuminți, căreia îi aparțin Czartoryskii, care îi sunt și căpeteniile, precum și Jordan, reprezentantul lor aici… Un văr de-al lui Czartoryski pleacă la București pentru a da acolo tot felul de explicații, și încearcă să salveze restul polonezilor prin obținerea unei înțelegeri în privința lor… Jordan a venit să-mi împărtășească indignarea lor, a tuturor celor din tabăra sa, din cauza acestor nemernice tentative împotriva noastră, față de care ei și-au arătat întotdeauna simpatia, așa după cum noi, de altfel, am avut simpatie pentru toți cei care au suferit și au fost asupriți, cum am fost noi înșine“[50].

Hotărârea lui Cuza de a se opune cu forța expediției lui Milkowski avea mai multe explicații. Una dintre ele era dată de articolul VIII al Convenției de la Paris din 1858, care se referea la situația când o intervenție armată a Puterilor garante era posibilă în Principatele Unite. Întreprinderea lui Milkowski făcea parte din acele situații. Nu e greu de bănuit ce s-ar fi întâmplat dacă Al. I. Cuza ar fi acceptat trecerea acelui detașament pe teritoriul românesc, în contextul războiului dintre trupele țariste și polonezi. La acest lucru s-a gândit și C. Negri când, la 18 iulie 1863, îi scria domnitorului că, dacă n-ar fi oprit expediția detașamentului polon, „Rusia și Austria îndeosebi, fără să mai spunem și de altele, ar fi pretins că nefiind deloc în stare de a-l apăra (teritoriul românesc – n.n.)

[48] *Ibidem*, f. 115-119.

[49] Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935; P.P. Panaitescu, *Unirea Principatelor Române, Cuza Vodă și polonii*, în Rsl, V, 1962; C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, p. 176-182; Leonid Boicu, *Cuza Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 235-260; Mihai-Ștefan Ceaușu, *Austria și problema insurgenților poloni aflați în România în timpul domniei lui Al. I. Cuza*, în C. Turliuc, *Istoria și teoria relațiilor internaționale*, Iași, Ed. Cantes, 2000, p. 201-207.

[50] BAR, Arhiva Cuza Vodă, vol. I, f. 386-390v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contra agresiunilor externe, lor le-ar fi revenit misiunea de a lua măsuri la noi contra celor ce vin să le atace. Aceasta ne-ar putea duce Dumnezeu ştie unde“[51].

Este cunoscut faptul că Al. I. Cuza l-a primit pe Milkowski la Bucureşti după tentativa sa de trecere în fruntea detaşamentului polon, oamenii săi au fost bine trataţi după depunerea armelor, li s-au oferit ajutoare şi li s-a dat voie să plece fie în Turcia, fie în Austria. Din ordinul lui Cuza (22 iulie 1863), „nici un fel de urmăriri nu sunt îndreptate împotriva prizonierilor polonezi, care vor fi reconduşi la Dunăre“[52], se spune într-o telegramă a cabinetului princiar trimisă lui C. Negri. O lună mai târziu (25 august), din aceeaşi sursă aflăm că „polonezii, în afară de cei trimişi în Turcia pentru a salva aparenţele, se scurg în secret spre nord“[53]. „Felul generos“ în care au fost trataţi, Milkowski şi camarazii săi, după ce au depus armele la Rânzeşti, l-a determinat pe polonez să-şi exprime recunoştinţa pentru acest tratament, să se angajeze că nu va mai iniţia nici o acţiune de acest gen pe teritoriul românesc[54] şi, în final, să recunoască că încercarea sa armată a fost „un act de nebunie“[55].

Nici anul 1864 nu avea să ofere o şansă polonezilor, puterile occidentale interesându-se de cu totul alte proiecte. Hotărârea lui Cuza de a schimba ordinea constituţională ar fi putut provoca mari complicaţii internaţionale şi chiar primejdia unei intervenţii armate străine, motiv pentru care domnitorul a fost preocupat să pregătească terenul şi să evite o reacţie de forţă a celor şapte Puteri garante. Prinţul român mizase, în proiectata sa lovitură de stat, ca de obicei, pe sprijinul Franţei, căreia îi oferise, în speranţa că va fi alături de insurgenţii poloni, serviciile sale şi ale armatei române[56]. La 12 august 1863, Tillos trimitea ministrului său de externe o amplă depeşă pe care o începea cu următoarele cuvinte: „Problema poloneză este preocuparea constantă a prinţului Cuza“[57]. Domnitorul era convins că problema poloneză va provoca un război iminent, lucru pe care îl dorea pentru a ieşi din situaţia echivocă în care se afla, atât el cât şi ţara. Socotit un agent rus, domnitorul vroia să-şi manifeste deschis simpatiile franceze, oferind, în perspectiva conflictului, 20-25.000 de oameni. „Sunt oameni vânjoşi, care reprezintă partea cea mai sănătoasă a populaţiei, când vor fi sub drapel – afirma Cuza – toată naţiunea va fi din inimă cu ei“[58]. În fruntea acestora trebuia să se afle generalul Ion Emanoil Florescu. Domnitorul solicita, lui Napoleon al III-lea, bani, arme şi ofiţeri superiori pentru instrucţie. Un agent al Guvernului Naţional Polonez tocmai îl vizitase pe Cuza; domnul era convins că polonezii n-au avut niciodată intenţii rele contra sa, dar mizând pe toleranţa ce-l caracterizează ei au dorit să facă din Moldova un teren de antrenament contra Rusiei[59]. Tillos subliniază aprecierile judicioase ale domnitorului român asupra rolului fiecărei puteri în eventualitatea unui conflict militar, îndeosebi asupra aceluia al Austriei, asupra atitudinii ferme care trebuia adoptată faţă de Rusia şi abilă faţă de Prusia. Consulul îşi termină raportul anunţând contractul de extrădare încheiat între Serbia şi Principatele Unite[60].

[51] *Ibidem*, f. 396.
[52] *Ibidem*, vol. XVI, f. 314.
[53] *Ibidem*, f. 352.
[54] *Ibidem*, f. 328.
[55] *Ibidem*, vol. XVII, f. 33-33v.
[56] R.V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României la Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti, 1939, p. 296 şi urm.
[57] ANB, Colecţia *Microfilme Franţa*, rola 10 (C.P.C. Turquie-Bucharest, vol. 24, f. 11).
[58] *Ibidem*.
[59] *Ibidem*.
[60] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum era de aşteptat, puterile vecine au reacționat în termeni duri la intențiile lui Cuza. La începutul lui ianuarie 1864, cancelarul rus Gorceakov, adresându-se reprezentanților Austriei şi Prusiei, pe baza informațiilor ambasadorului său la Constantinopol, Novikov, îi aducea grave acuze împăratului francez pentru că încuraja planurile lui Cuza, cu care, în primăvara acelui an, pregătea o acțiune la Dunăre. Cancelarul rus cerea reprezentanților celor două țări să întreprindă, împreună cu Rusia, o acțiune pentru a zădărnici proiectele domnitorului român[61]. În aceeaşi notă, la începutul lui martie 1864, de la Petersburg, contele Massignac scria superiorului său de la Paris, Drouyn de Lhuys, că Rusia îl suspectează pe Cuza de a încuraja mişcările de emancipare națională, pe teritoriul României aflându-se numeroşi revoluționari polonezi, unguri, italieni şi francezi şi, de asemenea, a fost semnalată prezența generalilor Türr şi Klapka, ca trimişi ai lui Garibaldi[62]. Două luni mai târziu, la 15 mai 1864, într-un raport al aceluiaşi Massignac, erau reproduse reproşurile pe care cancelarul rus le trimitea la adresa domnitorului român: „Ori de câte ori, spunea Gorceakov, Poarta este perfect liniştită în ceea ce priveşte Rusia, ea se află sub incidența unor serioase preocupări care decurg din guvernarea prințului Cuza, de prezența în Principate a refugiaților politici de toate culorile şi de cele mai varii nuanțe şi, de asemenea, de protecția din afară (Franța, n.n.) cu care se laudă deschis aceşti domni“[63].

Afectați de decretarea stării de asediu din Galiția şi de piedicile care le ieşeau mereu în cale, în 1864 sute de emigranți poloni, organizați milităreşte şi concentrați în oraşele Piatra Neamț, Bacău şi Roman, puneau la cale o provocare la adresa Rusiei şi Austriei, de pe teritoriul Moldovei, care să determine ocuparea României şi declanşarea unui război european în care Franța să intre de partea polonilor şi a românilor. În urma protestelor şi a amenințărilor exercitate asupra domnitorului şi a guvernului român, de către consulii Austriei şi Rusiei, Cuza s-a văzut nevoit să ordone expulzarea acelor polonezi care, prin pregătirile prea vizibile şi prea zgomotoase pe care le făceau, primejduiau existența statală a României într-o conjunctură cu totul specială: lovitura de stat şi reformele ce trebuiau să-i urmeze. Înăbuşirea insurecției poloneze a determinat un important exod de populație, mulți dintre cei care au luat calea exilului găsindu-şi adăpost pe pământ românesc.

Documentele domniei lui Al. I. Cuza arată că prin acțiunile sale atât guvernul cât şi şeful statului român au dat dovadă de o solidaritate reală cu poporul polonez, au sprijinit moral şi material lupta acestuia. Polonezilor li s-a permis să acționeze pe teritoriul țării noastre, în măsura în care nu afectau interesele naționale fundamentale ale românilor, a fost admisă înființarea unor comitete de ajutorare, iar Al. I. Cuza a acceptat să primească cu titlu oficios agenți acreditați pe lângă persoana sa ai emigrației poloneze. În timpul domniei lui Al. I. Cuza au existat şi momente de confruntare româno-polonă, asupra cărora ne-am aplecat mai mult, dar ele n-au influențat atitudinea românilor şi a domnitorului lor față de eforturile poporului polonez de a-şi recâştiga propria patrie.

[61] R.V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, p. 36.
[62] C.P. Russie, vol. 233, f. 113-114.
[63] *Ibidem*, f. 169-169v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMANIAN- POLISH RELATIONS DURING AL. I. CUZA'S PERIOD
(Summary)

The Union of Moldavia and Valachia on January, 24, 1859, by the double election of Colonel Al. I. Cuza, meant the constitution of the Romanian state and a primary period of a process which would be finished in 1918, when its borders would include Basarabia, Bukowina and Transylvania. The period 1859-1866, corresponding to Al. I. Cuza's reign, represented at the same time, the necessary political frame of making the modern Romanian society. The achievement of Union embodied by Al. I. Cuza was seen by the Ottoman Empire as a striking violation of the Convention of August, 7/19, 1858, a good reason to ask the convoking of a conference of the great Powers, in order to analyze the situation created in the Romanian Principalities.

The Conference opened in Paris on April, 7, 1859, but there were only two meetings, Europe's interest being more directed to the predictible French-Austrian controversy on the Italian question. Al. I. Cuza had received, on behalf of the Consults, new advices of being cautious as a Prince of the two Romanian countries, and the recommendation of waiting for the decision of the Warrant Powers, but things were very complicated. Confronted with numerous problems, among them the achievement of the political and administrative Union being a very serious one, he was obliged to wait. Even more, his initiative of gathering the whole Army at the Floreshti camp, a useful warning to the antiunionist Powers which were slow in the official recognition of the situation of the Romanian Principalities and were looking for arguments for a military attack, provoked anxieties and contradictory responses. The Austrian Consul in Bucharest, Eder, notified to his Russian homologous, Giers, on April, 30, 1859, that "the Prince Cuza only looks nothing else but for taking advantage of the critical circumstances is Austria now, in order to encourage the requests of the Romanian population living in Transylvania and Bukowina".

Under such complicated internal and international context (the measures of recognition the double election and the French-Austrian military conflict in the Sardinian problem) there were attracted some Poles at the beginning of 1859 by Grigore Sturdza, the ex-Regulamentary Prince's son and one of the throne claimants, into a plot against Prince Al. I. Cuza. Sturdza's relations with Poles dated back since the Crimean War, when he served in the Turkish Army as a general of Division, being the Chief of the Major State of the general Commandment. An important role in the plot lead by Gr. Sturdza – which intended the doing away of the new Prince and setting by armed force of the claimant on the throne – was played by the Poles Nieczuia Wierzbicki (Murad Bey) and Michal Czajkowski (Sadyk Pasha), the chief of the Polish Agency in Constantinopol. The contacts of the two with the Romanian Principalities were older, since 1957, but they supported Gr. Sturdza in the political intrigues the Sultan Prince directed, one after another, against Caimacan N. Vogoride and Al. I. Cuza.

The plotters had in Jassy some 450 Poles from Turkey, the whole Principality including more than 1,200 Poles. They were to be gathered on Gr. Sturdza's estates, from where Murad Bey was to lead them to Focshani. Being arrived there, the Polish group arrived from Moldavia was to be united with about 2,400 Poles arrived from Valachia and with other 4,000 people concentrated in the mountains. That constituted group had, one part of them, to attack Jassy, and the other Bucharest.

The attachment of the Poles to Gr. Sturdza had several explanations. One of them would be the claimant of the throne's promises had made, that is the Poles would make careers helped by him in the case he became the Prince. Another explanation, the more important one, had in view the close neighbourhood of the Romanian Principalities with Russia and Austria, Empires which the Poles had old revenges to solve, but with Turkey as well, favourable to the Polish cause. It is known that the Polish emigration, mainly those from the democratic party, thought at the start of 1859 that the territory of the Romanian Principalities could be used both as a training place, and intended as to start an European conflict in the south-east of the continent, in order to allow Poland's insurrection.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Did the Romanian authorities have any knowledge about that plot? Gh. Duzinkevich, the most advised researcher in the field, stated that "the news about the plot surprised the authorities, which found its existence out because of the denunciation made on January 10 by Alecu von Onciul and Iacob Antosz, and later by Leon Nussbaum, Carol Grochowski and Victor Richard Lizdejko. The rapid and efficient intervention of the Romanian Army (the Homeland Militia) is explained by the same author as the proof of the gravity of the event". But in reality things were totally different. The Romanian authorities always know what happened and how the events developed. It is hard to believe that such a large number of foreign people could move through Moldavia without drawing attention. As the things are not like that, is proved by the documents of the period. One day before the denunciation had happened, (that is January 9th), several telegrams sent by Colonel Fote to he Unit Commanders over the Moldavian territory (to Vaslui – to Colonel Antoniu and Captain Ghitzescu, to Tutova – to Major Caki, to Tecuchi – to Major Iacovaki and Captain Craescu, to Bacau – to Captain Lipan, to Focshani – to Captain Render, and to Galatzi too) severely asking them to have the riflemen prepared to go with them to Focshani. Simultaneously, under the pretext of a control of the companies in the territory, Col. Fote demanded the Ministry of the Internal Affairs to order its administrators to obey in the case "it would be absolutely needed a very large number of policemen". It is quite obvious from this last specification that the number of people who were informed about Gr. Sturdza's plot was not a large one, or whether the facts as they were, had to be secret for the District leaders too.

Practically, only by acting like that, we think that the action was a successful one: only a limited number of people informed, the military ones preferred, the thorough surveillance of the plotters, whose plans being known, and also the date and place of starting the plot.

Since on January 11th Colonel Fote asked Captain Rendel, by means of a telegram sent to Focshani, that "all the riflemen should be any time prepared, like all the policemen. I shall be there tomorrow evening. Be cautions with anything there". One day later, on January 12th, by means of another telegram, it was related that "Murad Bey was captured in Focshani".

For Al. I. Cuza, the people's rights to be constituted in national entities was undeniable. His attitude about the struggle of emancipation is clearly revealed from the discussion he had with Colonel Zygmunt Milkowski, after disarming the Polish legion which tried to convey in transit Moldavia by force. By reproaching the Poles the incompetence of the action, the Romanian Prince, as the security of the country needed that, he forcefully needed to act against them, even though both Cuza and his Government oftenly proved their sympathy for the Polish cause.

In order to better figure his creeds and his wish of proving, whenever necessary, that he could offer unlimited support, Al. I. Cuza gave as an example the support accorded to the Serbians in 1862, during the transportation of firearms. "Do you think – said the Prince – that we had done that for the Russians?… By no means. We did that for Serbia, for the principle of nationalities, that principle which had set myself on the throne of the United Principalities".

During the night of January, 22/23, 1863 burst the Polish Revolution, an important moment of the Romanian-Polish relations. It is related to it the expedition organized by Colonel Zigmunt Milkowski, about whom there is an entire literature, a good reason for us to not insist on it, but for the sources less known offering new information.

As known, during the evening of July, 12 to 13, 1863, an armed detachment of 250 people, lead by Colonel Zigmunt Milkowski landed from an English ship coming from Tulchea, on the Romanian territory, and headed west intending to help the Polish insurgents from Russia. Milkowski's agents from the United Principalities were preparing the supplies to the detachment and recruiting new volunteers. Summoned by the Romanian unit lead by Colonel Calinescu to give up the expedition, the commander of the Polish detachment refused, so there started a fight in the village Costanglia, resulting in dead and wounded on both sides. In the end, the Poles surrendered at Ranzeshti.

Cuza's decision to oppose by force Milkowski's expedition had several explanations. One of them is given by Article VIII of the Convention of Paris from 1858, referring to the case of a possibility of a military intervention of the Warrant Powers in the United Principalities. Milkowski's attempt was included in it. It is not hard to imagine what could have happened if Al.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. Cuza accepted the crossing of that detachment on the Romanian territory, in the context of the war between the Tzar's troops and the Polish. The same must have thought C. Negri too, when, on July, 18, 1863, wrote to the Prince that if he had not stopped the advance of the Polish detachment, "Mainly Russia and Austria, without mentioning others, could have pretended that since they could not defend at all (the Romanian territory – n.n.) against foreign aggressions, they were entitled to act properly against those who would come to attack them. That would drive us only God knows where".

It is a fact that Al. I. Cuza received Milkowski in Bucharest after his attempt of crossing as the leader of the Polish detachment, his men being well treated after having surrendered, receiving aids and being allowed to leave either for Turkey, or for Austria. By Cuza's orders (July, 22, 1863), "there will be no pursuits against the Polish prisoners, who are going to be lead to the Danube", appeared in a telegram of the Prince's Office sent to C. Negri. One month later (August, 25), we find out from the same source that "the Poles, except for those sent to Turkey to keep up appearances, secretly flow to North". "The generous manner" Milkowski and his comrades were treated after their surrender at Ranzeshti, made the Polish leader to express his gratitude for that attitude, and to promise not to initiate ever again such an activity on the Romanian territory and, finally, to admit that his military action was "an act of madness".

Affected by the ordaining of state of seige in Galitia, and by the obstacles met everywhere, in 1864 hundreds of Polish immigrants, military organized and concentrated in Piatra Neamtz, Bacau and Roman, planned a provoke against Russia and Austria on the Moldavian territory, in order to induce the occupation of Romania and starting an European war in which France was going to join the Polish and Romanians. As a consequence of the protests and threats exerted to the Romanian Prince and Government by the Consuls of Austria and Russia, Cuza was obliged to expel the Poles, who, by the too visible and noisy preparations made, put into danger the statal existence of Romania in a totally special context: the coup and the reforms to come. The suppressing of the Polish insurrection provoked a great exodus of population, many of the exiled finding shelter on Romanian land.

The documents about Cuza's reign, prove that by their activities, both the Government and the leader of the Romanian state were really solidary with the Polish people, morally and materially supported their struggle. The Poles were allowed to activate on the territory of our country, being limited only by the Romanian fundamental national interests, it was admitted the foundation of aid committees, and Al. I. Cuza accepted to officially receive accredited agents of the Polish emigration. During Al. I. Cuza's reign there existed moments of Romanian-Polish confrontation too, which were specially mentioned by us, but they did not influence the attitude of the Romanian and their Prince versus the efforts of the Polish people to regain their own homeland.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CLAUDIU LUCIAN TOPOR

GERMANIA ŞI CRIZA RAPORTURILOR ROMÂNO–AUSTRO–UNGARE (1912–1913)

La 16 august 1913, într-un raport expediat către Auswärtige Amt, Kaizerul încerca un bilanț al politicii germane din perioada crizei balcanice. Textul conținea reproşuri atât de grave la adresa diplomației austro-ungare, încât ambasadorul Germaniei la Viena (von Tschirschky) avea dificultăți reale ca să-l poată prezenta, chiar şi în manieră diplomatică. Se invocau, în special, „gravele greşeli" ce afectaseră relațiile României cu Tripla Alianță, dar şi motivele nemulțumirii față de politica balcanică urmată la Viena. Suveranul de la Berlin considera că a promovat de la începutul crizei balcanice o conduită diplomatică echilibrată, destinată menținerii păcii în Europa. Ea s-a concretizat prin medierea, cu succes, a tensiunilor apărute între Rusia şi Austria prin cooperarea Angliei şi Franței. Războiul foştilor aliați balcanici a extins şi a complicat, potrivit împăratului, misiunea diplomației germane. Pe lângă încercarea de a evita extinderea conflictului, Germania era interesată de o justă apreciere asupra noului raport de forțe în Balcani, cu scopul pregătirii unor viitoare alianțe politice. Tocmai aici intențiile Austriei s-au dovedit contrare aşteptărilor guvernului german. Kaizerul susținea, cu amărăciune, că nu şi-a mai permis să ia parte „la noile greşeli ale Austriei" şi reproşa Dublei Monarhii atitudinea favorabilă Bulgariei în detrimentul menținerii relațiilor prietenești cu România. Austria a eşuat în misiunea ei de a asigura o legătură trainică între Tripla Alianță şi factorii politici de la Bucureşti. Germaniei îi revenise sarcina ingrată de „a îndrepta" această gravă eroare şi, tocmai de aceea, aliații nu trebuiau să mai pună la îndoială justețea politicii sale. Fără să o spună deschis, Wilhelm al II-lea incrimina, de fapt, rezultatele politicii lui Berchtold şi sugera schimbarea lui din fruntea diplomației de la Ballplatz[1]. Analiza acestui document presupune, poate, o interpretare ceva mai prudentă. Este drept că, fire impulsivă, Kaizerul obişnuia, adeseori, să se exprime tăios şi să exagereze în aprecierile sale pe teme de politică externă. Totuşi, de această dată, el nu era prea departe de adevăr. Politica balcanică a Monarhiei, în perioada crizei din 1912-1913, a nemulțumit profund România, iar consecințele nu au întârziat să apară. La numai o lună de la redactarea memoriului împăratului Wilhelm, regele Carol îl mandata pe ministrul României la Berlin să discute

[1] *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches 1871-1914. Einzige vom Auswärtige Amt autorisierte gekürzte Ausgabe der amtlichen grossen Aktenpublikation der deutschen Reichsregierung*, unter Leitung von Albrecht Mendelson Bartholdy und Friedrich Thimme, herausgegeben vom Institut für auswärtige Politik in Hamburg, 4. Bd, Kapitel 58, *Der Balkankrieg von 1913*, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1928 (*Der Kaiser an das Auswärtige Amt*, Hamburg, 16.08.1913), p. 276-283 [în continuare, *Die auswärtige Politik des deuteschen Reiches*].

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 295–309

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

despre perspectivele alarmante ale relațiilor cu Austro-Ungaria. Beldiman comunica secretarului de stat von Jagow că, fără intervenția politică a Reich-ului german şi, în special, a Kaizerului, raporturile dintre Bucureşti şi Viena ar fi fost definitiv compromise[2]. Era evident că, la sfârşitul crizei balcanice, în ciuda eforturilor diplomatice ale Germaniei, România resimțea profund efectele politicii lui Berchtold. Exista o stare de încordare la nivel diplomatic, o repulsie evidentă la nivelul stărilor de spirit din societate. Cu toate acestea, tensiunile româno-austro-ungare se aflau doar spre finalul unei evoluții mai îndelungate, față de care Germania nu a putut rămâne complet indiferentă. Un motiv suplimentar să credem că atitudinea diplomației de la Berlin față de încordarea raporturilor dintre Bucureşti, Viena şi Budapesta, în timpul războaielor balcanice, se pretează unei investigații de profunzime. Este aici chiar sensul demersului nostru.

Atitudinea Reich-ului german față de tensiunile existente între România şi Dubla Monarhie nu a fost una liniară. Ea s-a conturat de la un caz la altul, influențată de împrejurări. Pentru o înțelegere aprofundată, ea necesită o consistentă întoarcere în timp. În acest mod, se poate constata, cu uşurință, că relațiile germano-române nu au cunoscut niciodată aceleaşi deficiențe ca în cazul raporturilor cu Monarhia dunăreană. Au lipsit, evident, tensiunile grave pe marginea problemei naționale şi s-au putut construi constant anumite legături politice, economice, dinastice sau culturale, durabil consolidate de-a lungul timpului. Relațiile României cu Germania nu au fost împovărate de rivalități teritoriale sau concurență economică[3]. Dimpotrivă, judecând după rolul României în politica Triplei Alianțe, se poate afirma că privirile factorilor politici de la Bucureşti s-au îndreptat mai mult spre Berlin decât spre Viena. Regele Carol, el însuşi un Hohenzollern respectat[4], a avertizat mereu că țara nu îşi va putea onora obligațiile de aliat, decât dacă Germania ar rămâne dirijorul şi nu instrumentistul partiturii orchestrate de Puterile Centrale[5]. Venerabilul suveran a observat, asemeni multora dintre contemporani, că Austria se prăbuşeşte, iar Ungaria este direct responsabilă de iminența tragediei[6]. De-a lungul timpului, mai multe au fost problemele aflate în litigiu. Spinoasa

[2] *Ibidem* (*Der rumänische Gesandte in Berlin an den Staatssekretär*, Dirste in Siebenbürgen, 7.09.1913), p. 612.

[3] Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775-1918. Un studiu imagologic.* În românește şi introducere de Dumitru Hâncu, Bucureşti, Editura Univers, 1995, p. 53.

[4] Liderul diplomației ruse din perioada războaielor balcanice, ministrul de externe Sazonov, îl numea, curtenitor, „cel mai înțelept dintre Hohenzollerni". Vezi, *Les annés fatales. Souvenirs de M. S. Sazonov, ancien ministre des affaires étrangéres de Rusie (1910-1916)*, Payot, Paris, 1927, p. 172.

[5] Între cei „avertizați" de rege s-au aflat şi câțiva diplomați germani, care, după o perioadă petrecută în calitate de ambasadori la București, au ocupat funcții importante la Auswärtige Amt. Bernhard von Bülow, acreditat în martie 1888, cu misiunea de a tempera raporturile româno-austro-ungare, îşi amintea că regele condiționa cooperarea cu Tripla Alianță de menținerea supremației germane în adoptarea deciziilor importante. Vezi, Bernhard von Bülow, *Denkwürdigkeiten*, 4. Bd., Ullstein-Berlin, 1931, p. 620-621. Ceva mai târziu, devenit secretar de stat şi cancelar al Reich-lui, von Bülow „uita" prea repede de temerile regelui Carol. În memoriile sale, Kronprințul Wilhelm îi reproşa că a făcut din reprezentarea „fără rezerve" a intereselor Austriei principiul fundamental al politicii sale orientale. Wilhelm Kronprinz, *Ich suche die Wahrheit*, Suttgart und Berlin, Gottasche Buchandlung Nachfolger, 1926, p. 300-301. O conduită asemănătoare a urmat şi Kiderlen Wächter. Fost ambasador la București, un bun cunoscător al realităților politice din România, el a ignorat, ca secretar de stat la afacerile externe, semnalele transmise de la București în legătură cu creşterea constantă a „agitațiilor" franco-ruse. În vara anului 1912, el l-a destituit ambasadorul Friedrich Rosen, poate cel mai agreat diplomat german în anturajul regelui Carol. Vezi, pe larg, în Friedrich Rosen, *Aus einem diplomatischen Wanderleben*. *Bukarest, Lisabon und Berlin*, Berlin, Transmare Verlag, 1932, p. 14-15 şi 45-49.

[6] Doctorul I. Mamulea, medic al Curții şi, prin forța împrejurărilor, un apropiat al regelui, a reținut, între altele, că monarhul era mereu îngândurat din pricina situației românilor de peste munți (Dr. I. Mamulea, *Din amintirile medicului Curții,* în Al. Tzigara Samurcaş (editor), *Din viața regelui Carol I. Mărturii contemporane şi documente inedite culese*, București, 1939, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chestiune a navigației pe Dunăre sau tensiunile prilejuite de războiul vamal nu explică, însă, decât parțial indignarea provocată de miezul disputei: raporturile autorităților maghiare cu românii de pe cuprinsul Dublei Monarhii. Acestea s-au dovedit determinante şi pentru opțiunile de politică externă ale Vechiului Regat[7]. Momentele de tensiune s-au aflat şi în atenția diplomației germane. Dar mai mereu, concesiile pretinse de Germania au întâlnit rigiditatea Dublei Monarhii[8]. Divergențele s-au resimțit tot mai mult odată cu orientarea Berlinului spre Weltpolitik. Dacă Germania preconiza o conduită agresivă în politica internațională, Austro-Ungaria era mai preocupată de propria securitate. În special, după criza bosniacă din 1908, Viena a preferat o politică prudentă în raporturile cu Rusia. Revoltele naționale o îngrijorau cel mai mult şi nu punea acelaşi preț pe o eventuală cooperare cu aliatul său sud-estic[9]. Germania a înțeles, de fapt, mai puțin temerile naționaliste ale Austro-Ungariei. Ea însăşi era un stat național şi avea toate motivele să creadă că afirmarea naționalismelor balcanice ar putea să-i ofere anumite avantaje[10]. „Noul curs" al politicii la scară mondială presupunea o strategie proprie față de Orient, cu priorități diferite de posibilitățile, de multe ori limitate, ale Austro-Ungariei[11].

Războaiele balcanice inaugurau o politică mai reținută a Germaniei în raport cu proiectele balcanice ale Dublei Monarhii. Orgoliul de putere al Austriei, interesele sale vitale trebuiau, desigur, menajate, dar nu cu orice risc, ci prin soluții diplomatice, studiate amănunțit de la caz la caz[12]. Kiderlen Wächter, liderul de la Auswärtige Amt, a intuit destul de bine pericolele unei politici hazardate. Era conştient că pacea Europei se putea menține doar prin demersuri diplomatice în limitele concertului european. Atât el cât şi succesorul său (von Jagow) au mizat, în încercarea de localizare a conflictului balcanic, mai curând pe cooperarea Angliei, decât pe oportunitățile pe care le-ar fi oferit Austria sau Italia. La Berlin, aceeaşi conduită o agrea şi Kaizerul. Potrivit lui, la începutul crizei balcanice, politica germană avea în față două mari priorități. Prima dintre ele viza susținerea moderată a pretențiilor austro-ungare, dacă poziția Monarhiei de mare putere ar fi fost serios amenințată, iar cea de a doua presupunea acțiuni de mediere pretutindeni unde pacea ar fi fost amenințată, însoțite de promovarea intereselor Reich-ului german[13]. Vreme îndelungată „utilă" doar prin foloasele aduse Monarhiei[14], poziția României în criza balcanică dobândea la Berlin noi semnificații. Germania a devenit direct interesată de menținerea bunelor raporturi cu factorii politici români. Nu

[7] Vezi Ion Gheorghiu, *Relațiile dintre România şi Austro-Ungaria în anii 1908-1914 (Principalele aspecte care explică despărțirea României de Austro-Ungaria în ajunul primului război mondial)*, în SAI, XI, 1968, p. 137.

[8] Ema Nestovici, *Unele probleme privind relațiile dintre România şi Austro-Ungaria în ajunul primului război mondial*, în AUBI, XXI, 1/1972, p. 52.

[9] Teodor Pavel, *Între Berlin şi Sankt Petersburg*, vol. I, *Românii în relațiile germano-ruse din secolul al XIX-lea,* Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 252.

[10] A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918,* Oxford University Press, 1984, p. 489.

[11] Teodor Pavel, *op. cit.*, p. 253.

[12] Manfred Tobisch, *Das Deutschlandbild der Diplomatie Österreich-Ungarn von 1908 bis 1914*, in „Erlanger Historische Studien", 17.Bd, 1994, Peter Lang, Frankfurt auf Main, Europäischer Verlag der Wissenschaften, p. 114; Aleš Skřivan, *Schwierige Partner. Deutschland und Österreich-Ungarn in der europäischer Politik der Jahre 1906-1914*, Hamburg, Dölling und Golitz Verlag, 1999, p. 313-314.

[13] Kaizer Wilhelm II, *Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878-1918*, Leipzig und Berlin, 1922, p. 108.

[14] V. Cristian, *1878-1914*, în L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon (coord.), *România în relațiile internaționale*, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 355.

[15] Gh. Nicolae Căzan, Şerban Rădulescu Zoner, *România şi Tripla Alianță (1878-1914)*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1979, p. 360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întâmplător, în chestiunile balcanice, apropierea punctelor de vedere ale Germaniei şi Austro-Ungariei s-a produs mai ales atunci când nu erau în joc şi interesele României[15].

Schimbarea produsă în atitudinea Germaniei s-a resimţit din plin la Bucureşti. Pe fondul declanşării războiului balcanic, în toamna anului 1912, I.I.C. Brătianu, liderul opoziţiei liberale, îndrăznea ceva mai mult şi îi cerea, cu destulă convingere, lui Fürstenberg (ministrul Austro-Ungariei în capitala României) să sugereze la Viena necesitatea reluării tratativelor directe între autorităţile maghiare şi reprezentanţii românilor ardeleni. Berchtold a sesizat şi el că momentul era destul de delicat datorită evenimentelor din Peninsula Balcanică. Victoriile statelor balcanice în confruntările cu Turcia sporeau considerabil importanţa României, iar propunerea venită de la Bucureşti părea interesantă. Ea venea din partea liderului liberalilor, cunoscuţi drept opozanţi convinşi ai politicii austro-ungare. În consecinţă, el i-a cerut lui Tisza Istvan să solicite guvernului László Lukács reînceperea discuţiilor cu delegaţii români[16]. Rezultatele pozitive însă nu au apărut. Tratativele dintre reprezentanţii P.N.R. din Transilvania şi guvernele maghiare din perioada 1912-1913 nu au schimbat esenţial situaţia românilor de peste munţi. Dimpotrivă, tensiunile şi persecuţiile s-au înmulţit. Autorităţile maghiare au rămas insensibile la priorităţile politicii balcanice gândite la Viena sau, cel puţin, nu au putut să le înţeleagă. În pragul războiului mondial, Dubla Monarhie mai avea o şansă de supravieţuire dar, evitând orice concesii în spinoasa chestiune naţională, Ungaria i-o refuza. Chiar şi încercările Germaniei de a media acest gen de tensiuni erau de la început sortite eşecului. Berlinul îşi asuma o misiune imposibilă, pentru că îndemnurile conciliante nu găseau prea mare aderenţă în rândul liderilor maghiari. Din acest motiv, la Viena, presiunile deveneau uneori inutile. Fr. Rosen, fostul ambasador la Bucureşti, îşi amintea peste timp că „nu a fost nimic de aşteptat de la o intervenţie germană faţă de guvernul maghiar“, întrucât şi germanii erau trataţi „cu acelaşi dispreţ ca şi românii“[17]. Criza balcanică a adâncit disensiunile dintre Bucureşti şi Viena pe tema iredentei româneşti. Dar, ca şi cum nu era suficient, acest motiv tensiune nu a rămas şi singurul. România se simţea ameninţată de vecinii bulgari. Chestiunea „Bulgariei Mari“ devenea un fel de coşmar al politicii externe româneşti, cel puţin atâta vreme cât Tripla Alianţă nu garanta sprijinul ferm decât în cazul unei agresiuni din partea Rusiei[18]. În condiţiile în care Bulgaria ridica pretenţii la hegemonia regiunii, România nu avea de ales. Trebuia să solicite asigurări suplimentare. Tratativele, purtate între 1901-1902, pentru reînnoirea acordurilor cu puterile Triplei Alianţe, au oferit acest prilej. Se preconiza încheierea unui tratat direct cu Germania, după modelul celui semnat în 1883 cu Austro-Ungaria, şi se solicitau garanţii extinse în cazul unui atac provocat de vecinii sud-dunăreni. Pe atunci, însă, pretenţiile României s-au izbit chiar de refuzul Germaniei. Berlinul nu era încă pregătit să îşi asume noi responsabilităţi în chestiunile balcanice. Modificarea formei acordurilor semnate de România cu Puterile Centrale ar fi trezit destule suspiciuni din partea Rusiei. România ar fi devenit a patra putere în cadrul alianţei, iar Italia, care trebuia şi ea să se pronunţe, nu putea pierde ocazia să ridice pretenţii mai mari. La 17 aprilie 1902, România şi Austro-Ungaria au decis prelungirea înţelegerii fără modificări esenţiale[19]. Pe atunci cu greu se putea totuşi anticipa că, peste

[16] Teodor Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale*, vol. II, *1894-1912*, Timişoara, Editura Facla, 1982 (Vezi, în Anexa LXXX, *Scrisoarea privată a ministrului de externe Berchtold către Tisza Istvan*, Viena, 27 noiembrie 1912, p. 236).

[17] Friedrich Rosen, *op. cit.*, p. 43-44.

[18] Ernst Ebel, *Rumänien und die Mittelmächte von der russisch-turkischen Krise 1877-1878 bis zur Bukarester Friede vom 10. August 1913*, Berlin, Verlag Dr. Emil Eberling, 1939, p. 95-96.

[19] *Ibidem*, p. 90-98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai zece ani, relaţiile dintre Viena şi Bucureşti vor fi şi mai greu încercate din pricina afirmării naţionalismului bulgar, iar Germania va face mari eforturi pentru a le detensiona.

În tot acest timp, politica orientală a Reich-ului a devenit, din ce în ce mai dependentă de soarta Turciei. „Marile recompense" se aflau în Asia Mică, Palestina sau Persia, regiuni care aveau mai multe de oferit decât rutele coloniale de pe continentul african. Înfrângerea Turciei în războiul cu statele balcanice echivala, fie şi parţial, cu un eşec pentru Germania. Nu era însă şi singurul. Mai grav părea să fie faptul că, între membrii alianţei învingătoare, Bulgaria jucase rolul cel mai important. Deşi diplomaţia germană nu putea abandona în totalitate Turcia[20], atâta vreme cât moştenirea provinciilor asiatice o mai interesa, ar fi fost o gravă eroare să-i desconsidere pe învingători[21]. Victoriile aliaţilor balcanici complicau proiectele Berlinului lezând şi interesele României. În noul context, guvernul de la Bucureşti solicitase Bulgariei modificarea frontierei dobrogene şi era pregătit să intervină în conflict în cazul în care mijloacele diplomaţiei nu ofereau vreun rezultat. Austria avea ocazia să intervină, în calitatea sa de aliat. Dar, pe fondul noilor evenimente, la Viena se stabiliseră cu totul alte priorităţi. În dorinţa de a limita drastic extinderea teritoriului Serbiei spre Marea Adriatică, Berchtold acorda o atenţie tot mai mare Bulgariei, cu scopul de a o îndepărta de aliaţi. Intenţiile sale vizau, de fapt, apropierea Bulgariei de politica Triplei Alianţe. O misiune dificilă, cu atât mai greu de împlinit, cu cât presupunea, mai întâi, reglementarea disputei dintre Sofia şi Bucureşti. Din acest motiv, atât Viena cât şi Berlinul au promis României, la începutul conflictului balcanic, sprijin diplomatic şi au solicitat moderaţie în disputa teritorială cu vecinii de la sudul Dunării[22]. Cu prilejul unei vizite efectuate la noul palat imperial de la Potsdam (3 decembrie 1912), prinţul moştenitor Ferdinand a dezbătut împreună cu Kaizerul şi secretarul de stat, Kiderlen Wächter, situaţia creată de victoriile aliaţilor balcanici. El a putut constata că imaginea Bulgariei era mult mai apreciată decât în trecut. Kaizerul i-a spus că dintre toate statele balcanice, „prin coeziunea populară dovedită şi înţelepciunea conducătorilor ei", Bulgaria promitea cel mai mult să devină independentă de influenţa Rusiei. Printr-o politică „fermă dar conştientă", România putea fi pilonul de legătură între Tripla Alianţă şi noua Bulgarie, eliberată de sub tutela rusă. Tot el considera că sub aspect naţional sau economic, între cele două state vecine,

[20] Berlinul a reuşit, nu fără eforturi, să păstreze simpatiile Junilor Turci. Vezi, I.C. Filitti, *Contribuţii la istoria diplomatică a României în secolul al XIX-lea. Rusia, Austro-Ungaria şi Germania faţă de România până la 1916*, [f. a.], p. 88.

[21] Cu toate acestea, se ştie că, în mediile politice şi diplomatice din Germania, Bulgaria nu dobândise, vreme îndelungată, o imagine deosebită. Împăratul Wilhelm al II-lea nu agrea nici ţara, pe care o considera irevocabil pierdută în favoarea influenţei ruse, şi nici pe ţarul Ferdinand. Cu prilejul înmormântării regelui Eduard al VII-lea, la Londra, într-o discuţie purtată cu preşedintele american Theodor Roosevelt, l-a caracterizat pe suveranul Bulgariei în termeni defăimători : „Acest om este cu totul nedemn de a te cunoaşte. În locul dumneavoastră nici nu i-aş vorbi. Este o creatură mizerabilă". Vezi, General A. Dabija, *Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria, 1910-1913*, Bucureşti, Editura Ziarului „Universul", 1936, p. 126.

[22] Într-o telegramă expediată din Berlin, ministrul plenipotenţiar, Beldiman, raporta că însuşi cancelarul von Bethmann Hollweg afirmase că va face „'tot ce îi stă în putere"' spre a da satisfacţie României. Vezi, *Cartea Verde. Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acţiunea României. Septembrie 1912-august 1913.* Traducere de Vintilă M. Ivănceanu, Bucureşti, Editura Institutului de arte grafice, 1913, p. 39. Şi la Viena, Berchtold era pregătit să ofere sprijin diplomatic. La 25 octombrie îi telegrafia la Bucureşti lui Fürstenberg, pe care îl mandata să declare că „Austro-Ungaria va interveni la momentul oportun pentru interesele României". *K.u.K. Ministerium des Äussern. Diplomatische Aktenstücke betreffend die Ereignisse am Balkan. 13 August 1912 bis 6. November 1913*, [f.a] (*Graf Berchtold an Graf Szögyény*, Wien, 25 Oktober 1912), p. 36 [în continuare, *Diplomatische Aktenstücke betreffend die Ereignisse am Balkan*].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu existau „divergenţe insurmontabile“, iar o relaţie de încredere ar reprezenta un factor de opoziţie important în raport cu ofensiva lumii slave în Europa de sud-est. Interesele naţionale ale României faţă de slavii balcanici ar rămâne practic neschimbate, iar orientarea politicii externe a Regatului nu suporta modificări esenţiale ci se adapta unor noi realităţi. Pentru a fi şi mai convingător, Kaizerul a ţinut totuşi să precizeze că apropierea româno-bulgară presupunea renunţarea, din partea Sofiei, la tendinţele şovine îndreptate împotriva Dobrogei[23].

O asemenea conduită era agreată şi la Viena, deşi se ştia că Bulgaria avea intenţii cu mult mai mari. Diplomaţia de la Sofia nu manifesta un interes deosebit faţă de revendicările României. Tratativele purtate la Bucureşti şi la Londra au demonstrat că alianţa dintre cele două state era practic imposibil de realizat. Pe acest fond şi sprijinul diplomatic promis României întâmpina reale dificultăţi. Nu se puteau solicita prea multe concesii unei Bulgarii învingătoare în război. Germania şi Austro-Ungaria au adoptat, cel puţin până la reluarea ostilităţilor între Turcia şi aliaţii balcanici, în februarie 1913, o atitudine comună faţă de revendicările româneşti, căutând soluţii alternative. Au sprijinit ideea participării României, cu drepturi depline, la conferinţa ambasadorilor de la Londra[24], şi au cerut ca, printr-un demers colectiv la Sofia, puterile să solicite amical Bulgariei mai multă înţelegere faţă de solicitările guvernului român[25]. Dar, pe măsură ce

[23] *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, herausgegeben von Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, 33. Bd., *Der erste Balkankrieg,* Kapitel CCLXV, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927 (*Aufzeichnung des rumänischen Gesandten in Berlin, Beldiman*, *für König Karl I von Rumänien*, (Abschrift), Berlin den 4. Dezember 1912), p. 448-449 [în continuare, *Die Grosse Politik*]. Szögyény, ambasadorul Austro-Ungariei la Berlin, aflase că vizita „Kronprinţului“ român a fost întâmpinată pozitiv de ambele părţi, şi oferea „detalii“ într-un raport expediat spre Viena la 9 decembrie 1912. Vezi, *Österreich-Ungarn Aussenpolitik. Von der bosnischen Kriese bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstüke des österreichisch-ungarischen Ministerium des Äussern*. Ausgewählt von Ludwig Bittner, Alfred Francis Pribram, Heinrich Srbrik, bearbeitet von Ludwig Bittner und Hans Überberger, 5. Bd*., 1. Dezember 1912-31. März 1913*, Wien und Leipzig, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht Wissenschaft und Kunst, 1930 (*Bericht aus Berlin*, 9. Dezember 1912. *Geheime Aufzeichnung des rumänischen Gesandten, A. Beldiman, für einen Immediatbericht an König Karl von Rumänien*), p. 72-77 [în continuare, *Österreich – Ungarn Aussenpolitik*].

[24] Graf Berchtold îi telegrafia ambasadorului de la Londra, Mensdorff, cerându-i să solicite admiterea, cu drepturi depline, a unui delegat român la viitoarea conferinţă a ambasadorilor: „… regatul este, prin poziţia sa, direct interesat să participe la chestiunile dezbătute, iar prin atitudinea paşnică şi corectă în timpul războiului şi-a câştigat dreptul de a se exprima în consiliul Marilor Puteri“. Vezi, *Diplomatische Aktenstücke betreffend die Ereignisse am Balkan* (*Graf Berchtold an Graf Mensdorff, in London*, Wien, 5 Dezember 1912), p. 79. La Berlin, Kiderlen Wächter împărtăşea ideea, dar nu dorea să condiţioneze participarea Germaniei la deliberări de prezenţa României. *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*, 4. Bd., Kapitel 54. (*Aide-Memoire vom englischen Botschafter in Berlin dem Auswärtigen Amt übersand*, Berlin, 29.11.1912), p. 315-316. În final, toate aceste eforturi s-au dovedit inutile pentru că puterile Antantei s-au opus cu fermitate. Reymond Poincaré, pe atunci ministrul de externe al Franţei, considera că delegatul guvernului român ar putea fi primit la conferinţă cu rol consultativ. El urma să formuleze doleanţe, cu asentimentul membrilor reuniunii, doar în chestiunile ce interesau direct România. Existau temeri că, prezent la dezbateri cu rol decizional, el ar putea face jocul Puterilor Centrale. Era o nouă dovadă că România se afla încă departe de schimbarea tradiţionalei orientări a politicii sale externe. *Ministére des Affaires Étrangéres. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914. Documents diplomatique francais (1871-1914)*, 3e série, *1911-1914*, tome V, *5 decembre 1912-14 mars 1913*, Paris, Imprimerie Nationale [f.a] (*M. Poincaré, Ministre des Affaires Étrangéres, á M. Paul Cambon, Ambassadeur de France à Londres*, Paris, 15 decémbre 1913), p. 83-84 [în continuare, *Documents diplomatique francais*].

[25] Germania a fost practic iniţiatoarea demersului. Lichnowsky, ambasadorul de la Londra, considera că puterile ar trebui să sugereze amical la Sofia anumite concesii în favoarea României. Poincaré consemna, în memoriile sale, că ambasadorul Franţei la Londra, Paul Cambon, „l-ar fi auzit“ pe Lichnowsky declarând că, în cazul unui conflict româno-bulgar, Germania nu ar putea rămâne neutră. Raymond Poincaré, *Memorien*, 2.Bd., *Der Ausbruch ders Katastrophe 1913-1914*, Dresden, Paul Aretz Verlag, 1928, p. 7-8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tensiunile dintre Serbia şi Bulgaria au început să iasă tot mai des la suprafaţă, Austria a devenit tot mai interesată de situaţia Bulgariei[26], mizând pe toleranţa şi fidelitatea României[27]. Spre deosebire de ea, Germania a reacţionat cu totul diferit. Intransigenţa Bulgariei în a satisface pretenţiile minimale ale României a provocat destulă iritare şi dispreţ. Îngrijorată de perspectiva înrăutăţirii relaţiilor Austro-Ungariei cu România[28], diplomaţia germană s-a hotărât să acţioneze cu mai multă fermitate. Primul demers mai important l-a făcut pe lângă factorii politici de la Petersburg[29]. Într-o discuţie purtată cu Sazonov, Pourtalés, ambasadorul Germaniei, avertiza că Berlinul, „în virtutea legăturilor dinastice", nu ar putea rămâne indiferent, dacă Rusia ar interveni de partea Bulgariei într-un eventual conflict cu România. Cu destulă convingere, el propunea ca Rusia şi celelalte puteri ale Europei să adopte o poziţie de strictă neutralitate în cazul unui conflict româno-bulgar[30]. Un demers similar la Petersburg a fost solicitat de Germania şi din partea Austro-Ungariei, dar răspunsul lui Berchtold a fost ezitant. El arăta că Dubla Monarhie se simte obligată faţă de România „până la un anumit grad", datorită angajamentelor ce decurg din tratatul de alianţă şi în virtutea unor asigurări mai vechi faţă de rege, prin care se punea problema intervenţiei Austriei de partea României, în caz că Serbia s-ar fi alăturat Bulgariei într-un eventual atac[31].

În primele luni ale anului 1913, războiul româno-bulgar a putut fi evitat, cum se ştie, numai în condiţiile medierii internaţionale. Puterile Europei urmau să reglementeze diferendul privind Silistra într-o conferinţă a ambasadorilor întrunită la Petersburg. Aici au devenit pentru prima dată cu adevărat vizibile diferenţele semnificative de opinie dintre Germania şi Austro-Ungaria pe marginea intereselor României. Dacă Berlinul s-a pronunţat, de la început, pentru cedarea Silistrei fără vreo despăgubire pentru Bulgaria, Viena şi-a dat acordul dar numai în mod condiţionat[32]. Este drept că, în final, conferinţa a stabilit cedarea Silistrei României, dar, în realitate, decizia nu mulţumea cu adevărat

[26] Berchtold considera că poziţia Bulgariei în conflictul balcanic are „o importanţă deosebită" pentru Austria. El miza pe contradicţiile dintre aliaţi şi „intuia" că, mai devreme sau mai târziu, alianţa balcanică se va desface. Se simţea, de fapt, „constrâns" să intervină în favoarea intereselor româneşti pentru că la Sofia această atitudine nu putea, în nici un caz, să provoace prea multe simpatii. *Die Grosse Politik*, 33. Bd., Kapitel CCLXIV (*Der Botschafter in Wien von Tschirschky, z.z. in Budapest, an das Auswärtige Amt*, Budapest, den 9. November 1912), p. 305.

[27] In februarie 1913, Berchtold telegrafia la Bucureşti: „România nu trebuie să forţeze pretenţiile sale faţă de Bulgaria într-un moment în care aliaţii se află din nou în luptă împotriva Turciei. România nu trebuie să se îngrijoreze că reluarea ostilităţilor ar putea echivala cu o atitudine şi mai intransigentă a Bulgariei, întrucât, până la încheierea păcii, ea n-ar mai fi în situaţia de a opune rezistenţă cu armele. Ulterior, Bulgaria nu ar fi scutită de complicaţii, pentru că, la împărţirea teritoriului cucerit, s-ar confrunta cu opoziţia aliaţilor". *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5. Bd. (*Telegramm nach Bukarest*, Wien den 9. Februar 1913), p. 678-679.

[28] În speranţa obţinerii unui sprijin mai convingător, la Bucureşti se amâna deliberat prelungirea tratatului de alianţă. Vezi, Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, Partea I, *Însemnări politice zilnice, 1/14 septembrie 1912-1/14 august 1913,* volum editat de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1995, p. 77.

[29] În cazul unui conflict cu România, Rusia intenţiona să se implice de partea Bulgariei. Ataşatul militar al Germaniei la Petersburg, maiorul von Eggeling, aflase, din „sursă sigură", că împingătorul rus „Chersones" urma să fie echipat cu material de război şi trimis preventiv la Varna. Vezi, *Die Grosse Politik*, 34. Bd., *Die Londoner Botschafter Reunion und der zweite Balkankrieg 1912-1913*, Kapitel CCLXIX (*Bericht des Miliärattachés in Petersburg, Majors von Eggeling*, St. Petersburg, den 19. Februar 1913), p. 421-422.

[30] *Ibidem* (*Der Botschafter in Petersburg Graf Pourtalés an das Auswärtige Amt*, St. Petersburg, den 9. April 1913), p. 655.

[31] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5. Bd. (*Telegramm nach Bukarest*, 16. Februar, 1913), p. 748.

[32] Viena a pretins compensarea Bulgariei pentru cedarea Silistrei României. În acest sens, au existat mai multe propuneri: cedarea Salonicului sau a insulelor Thasos şi Samotrace; extinderea frontierei turco-bulgare pe malul drept al Mariţei. *Ibidem* (*Erlass nach Berlin*, Wien, 5. März 1913), p. 877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe nimeni, nici la Sofia şi nici la Bucureşti. Divergenţele s-au adâncit şi mai mult, iar eforturile de mediere ale Austro-Ungariei s-au dovedit inutile. Mai important rămânea faptul că Germania nu mai credea în politica filo-bulgară a lui Berchtold şi refuza să facă presiuni, pentru conciliere, în cercurile politice de la Bucureşti. Diplomaţia de la Berlin s-a străduit să pună bazele unei noi cooperări balcanice fără ca Bulgaria să se regăsească în vreun fel în noile sale proiecte. Alături de Grecia şi Turcia, o vreme chiar şi cu intenţia cooptării Serbiei, România urma să devină principalul element al unei noi alianţe balcanice, renăscută sub garanţia sprijinului german[33]. În cadrul Triplei Alianţe, atmosfera era destul de încărcată. Nu exista o strategie comună referitoare la perspectiva viitoarelor relaţii politice cu statele din Balcani. România a devenit un punct de divergenţă pentru că interesele balcanice ale Austro-Ungariei nu au mai coincis cu cele ale Germaniei. Ultima îşi asuma din ce în ce mai serios responsabilităţi de lider, iar Italia se pregătea să ceară cât mai mult în schimbul unei cooperări de conjunctură. Dacă Berchtold continua să spere că România va deveni, în final, puntea de legătură între Bulgaria şi Tripla Alianţă, omologul de la Berlin, von Jagow, îi rezervase un rol cu totul diferit: acela de a pregăti adeziunea Greciei.

În cazul României, nici unul dintre aceste planuri nu era uşor de împlinit. Fiecare necesita destule sacrificii. Mai întâi, perspectiva unei alianţe româno-bulgare era iluzorie. România nu putea renunţa la revendicarea frontierei strategice, iar Bulgaria nu era dispusă să facă şi alte concesii în afara Silistrei. Cât priveşte conduita amicală faţă de Grecia, aceasta era condiţionată de reglementarea situaţiei aromânilor din Macedonia, care, în urma noilor delimitări teritoriale, ar fi putut să treacă sub directa administrare a autorităţilor de la Atena. Cu toate acestea, posibilităţile României de exprimare pe arena internaţională erau altele decât în momentul declanşării primului război balcanic. Pe fondul tensiunilor dintre foştii aliaţi balcanici, diplomaţia de la Bucureşti dobândea mai multă libertate de acţiune. Existau mai multe opţiuni, se profila o nouă atitudine politică. Neutralitatea României faţă de previzibilul război sârbo-bulgar nu mai era uşor de obţinut. Ea putea fi dobândită doar în schimbul unor concesii cu adevărat importante. Cum cedarea Silistrei nu era suficientă ca să asigure o frontieră impenetrabilă, la Bucureşti se discuta tot mai intens despre linia Turtucaia-Balcic. Prietenia României era din nou „la mare preţ“[34], mai ales că în ţară se auzeau destule voci care considerau obţinerea Silistrei drept un „cadou“ din partea marilor puteri şi nu o dovadă de conciliere din partea Bulgariei[35].

Poziţia adoptată de guvernul român, după conferinţa de la Petersburg, l-a afectat foarte mult pe Berchtold. În noul context, el credea că va reuşi să medieze tensiunile româno-bulgare cu mai mult succes. Se gândea chiar la o posibilă alianţă pornind de la soluţionarea diferendului privind Silistra. Din acest motiv, după ce s-a exprimat pe un ton mai aspru la Bucureşti[36], s-a gândit că trebuie să ceară sprijinul Berlinului, acolo unde a devenit un fel de „avocat“ în slujba intereselor Bulgariei. Nu a intuit deloc că trebuie să mai schimbe şi argumentele. Susţinea din nou aceeaşi cauză a Bulgariei consolidate în dauna unei Serbii slăbite la frontiera sudică Dublei Monarhii. Germania nu

[33] Detalii interesante la Konstantin Loulos, *Die deutsche Griechenlandspolitik von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges*, Framkfurt am Main – Bern – New York, Verlag Peter Lang, 1986, p. 252-282.

[34] *Österreich-Ungarn Ausenpolitik*, 6. Bd., *1 April bis 31. Juli* (*Telegramm aus Bukarest*, 1.Mai 1913), p. 305-306.

[35] *Ibidem* (*Bericht aus Bukarest*, 4. Mai 1913), p. 348-349.

[36] *Ibidem* (*Telegramm nach Bukarest*, 5. Mai 1913), p. 358-359.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avea motive să se teamă de caracterul duplicitar al diplomaților bulgari, pentru că la Sofia opțiunile politice se schimbaseră între timp. Departe de a mai face jocul Rusiei, Bulgaria acționa acum doar pentru propriile interese. Pe termen lung – considera el – acestea foloseau şi scopurilor urmărite de Tripla Alianță, întrucât Bulgaria s-ar fi putut opune cu succes chiar şi înaintării Rusiei spre Strâmtori sau Asia Mică. Presiunile de dorit asupra guvernului de la Bucureşti nu îndepărtau România de interesele politice ale Germaniei, întrucât existau „speranțe întemeiate" că cele două state vecine vor ajunge la o înțelegere. Pentru a fi mai convingător, Berchtold şi-a încheiat „pledoaria" invocând mai multe rețineri legate de jocul politic al Greciei. Cel mai tăios dintre ele se referea la riscurile pe care le presupunea sprijinirea intereselor Atenei în raport cu insulele din Marea Egee, populate majoritar de greci, dar aflate încă în stăpânirea Turciei. În esență concluziile sale nu se schimbaseră. Nu trebuia pierdut nici un moment favorabil pentru câştigarea definitivă a simpatiilor Bulgariei[37]. Spre deosebire de Berchtold, von Jagow credea mai mult în avantajele unei apropieri față de Grecia. El considera că opțiunile diplomației de la Atena au fost de la început lipsite de ambiguitate. Grecia refuzase, după izbucnirea primului război balcanic, să încheie vreo alianță împotriva Austro-Ungariei, iar atunci când Muntenegrul i-a solicitat sprijinul, la asediul oraşului Scutari, a refuzat să i-l acorde. Comparativ, tratatul sârbo-bulgar se încheiase sub egida Rusiei, care era chemată să arbitreze neînțelegerile dintre aliați. Totodată, în vreme ce la Atena chiar se dorea o relație amicală cu guvernul de la Bucureşti, eforturile Austriei de a obține apropierea Bulgariei de Tripla Alianță, în forma unei înțelegeri directe cu România, eşuaseră lamentabil. Neutralitatea adoptată de guvernul român în timpul primului război balcanic nu a găsit recunoaşterea corespunzătoare din partea Bulgariei. Atitudinea Austro-Ungariei în timpul conferinței de la Petersburg a indispus – considera von Jagow – atât de mult România, încât orice presiune din partea Triplei Alianțe, pentru susținerea apropierii de Bulgaria, risca să compromită definitiv relațiile, până atunci, amicale. Se putea pierde un partener sigur pentru un amic de conjunctură[38].

În ciuda refuzului Germaniei de a da curs politicii Austriei față de România, dialogul dintre cei doi oameni de stat nu s-a oprit aici. Vizibil afectat de eşec, Berchtold a încercat să obțină mai mult, speculând divergențele dintre Grecia şi România pe marginea situației aromânilor din regiunea Pindului. Dezbaterile conferinței de la Londra, încă neepuizate în privința delimitării frontierei de sud a Albaniei, i-au oferit acest prilej. Austria insista ca regiunea Koritza şi cea a munților Pind să fie integrate Albaniei, întrucât astfel ar putea fi satisfăcute şi pretențiile româneşti privind satele de aromâni. Germania ar fi dorit, în schimb, ca teritoriul invocat să aparțină Greciei, iar divergențele dintre Bucureşti şi Atena să se poată reglementa pe calea unei înțelegeri directe[39]. Pentru România, însă, soluția preconizată la Berlin nu era cea mai avantajoasă. Ministrul de la Londra (N. Mişu) semnala, într-o discuție purtată cu ambasadorul Germaniei (Lichnowsky), că autoritățile române nu îi pot neglija pe „cuțo-valahi" pentru că ar putea fi acuzate de trădarea cauzei naționale. Existau temeri îndreptățite că opinia publică ar

[37] *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*, 4. Bd., Kapitel 58, *Der Balkankrieg von 1913* (*Der österreichisch – ungarische Minister des Äussern an den österreichisch – ungarische Botschafter in Berlin*, Wien, 2.05.1913), p. 540-543.

[38] *Ibidem* (*Aufzeichnung des Staatssekretärs*, Berlin, 11.05.1913), p. 544-546.

[39] Von Jagow ştia că Maiorescu nu-şi putea propune anexarea teritoriilor locuite de aromâni. Erau prea îndepărtate geografic şi greu de administrat. El considera că României i se pot oferi, de pe urma tratativelor cu guvernul elen, „anumite satisfacții morale". Vezi, *Die Grosse Politik*, 35. Bd., *Der Dritte Balkankrieg 1913*, Kapitel, CCLXXV (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes, von Jagow, an den Botschafter in London, Fürsten von Lichnowsky*, Berlin, den. 3. Juni 1913), p. 237-238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putea reacționa negativ. La București exista o mare neîncredere în promisiunile formale ale grecilor, în lipsa unor garanții provenite din partea puterilor europene. Spre deosebire de Albania, Grecia era un stat național în plină afirmare, iar menținerea naționalității aromânilor devenea problematică în fața eforturilor susținute de elenizare, propagate mai ales prin intermediul clerului[40]. La rândul ei, Germania nu agrea ideea semnării unor acorduri nemijlocite cu Grecia[41]. Dacă Atena preconiza apropierea de Tripla Alianță, drumul spre Berlin trecea, mai întâi, prin București. Din acest motiv, guvernul german a insistat asupra unei înțelegeri directe între cele două state. Von Jagow şi-a concentrat atenția asupra factorilor politici de la București, acolo unde observase că guvernul se temea de presiunile opiniei publice, dar ar fi fost dispus să facă importante concesii referitoare la aromâni, dacă se putea prevala de o decizie a puterilor europene. Cum Viena insista „prea mult“ asupra sprijinului promis României, liderul de la Auswärtige Amt sugera guvernului român să dea de înțeles Austriei că şi-a modificat poziția şi nu s-ar mai opune cedării satelor de aromâni Greciei, cu condiția acordării unor garanții formale din partea guvernului elen. În acest scop, Theotokis se pregătea deja să vină oficial în vizită la București[42]. Deciziile adoptate de puteri la Londra au dat satisfacție intențiilor Germaniei. În privința districtului locuit de „cuțo-valahi“, o comisie internațională [în care totuşi România nu avea nici un reprezentant, n.ns., C.T.] urma să stabilească naționalitatea întregii populații. Atribuirea teritoriului, fie Greciei ori Albaniei, revenea în sarcina puterilor, după studierea prealabilă a raportului întocmit de invocata comisie. Dacă teritoriul ar fi revenit Greciei, statutul populației aromâne urma să facă obiectul unui acord direct între guvernele de la București şi Atena[43].

În acest fel, erau practic dejucate şi ultimele speranțe ale Monarhiei dunărene de a preîntâmpina o posibilă cooperare între Grecia şi România, mai ales că Bulgaria devenise, între timp, un adversar comun. Lui Berchtold nu-i mai rămânea decât să evite mobilizarea României şi intervenția în război de partea adversarilor Bulgariei. În privința „metodei“, era evident că nu putea acționa oricum. A optat, în cele din urmă, pentru scenariul clasic. Solicita din nou cooperarea Germaniei cu scopul exercitării de presiuni la București. Prevăzător, el s-a adresat, mai întâi, guvernului român. La 16 mai 1913, expedia o telegramă, prin care exprima regretul că Austria nu a reuşit să medieze disensiunile româno-bulgare, şi semnala că, personal, a fost mereu dezinformat cu privire la adevăratele pretenții românești. În cazul unui nou conflict balcanic, îi cerea lui Maiorescu să considere cedarea Silistrei de către bulgari o condiție suficientă pentru adoptarea unei poziții de neutralitate. Şi acum încerca, fără prea mare folos, să demonstreze că România ar pierde „momentul favorabil“, în care o atitudine amicală față de Bulgaria ar însemna cu adevărat ceva, pentru că, între timp, cabinetul de la Sofia ar putea urma „o altă conduită“ politică. Mai presus de orice, îl îngrijora perspectiva unei cooperări „mai avantajoase“ a României cu Grecia sau Serbia. Destul de des

[40] *Ibidem* (*Der Botschafter in Llondon, Fürst von Lichnowsky, an das Auswärtige Amt*, London, den 16. Juni 1913), p. 253-254. Vezi şi Rudolf Dinu, Ion Bulei (editori), *35 de ani de relații italo-române, 1879-1914. Documente diplomatice italiene*, București, Editura Enciclopedică, 2001 (*Ministrul Italiei la Atena, Bosdari, către ministrul de externe, Di San Giuliano,* Atena, 22 iunie 1913), p. 549.

[41] Aderarea „directă“ era primejdioasă pentru Germania. Diplomația greacă putea solicita garanții ferme pentru pretențiile sale teritoriale, iar Berlinul nu dorea să se implice direct în criza balcanică, riscând extinderea conflictului la nivelul întregii Europe. *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*, 4. Bd., Kapitel 58 (*Der Reichskanzler an den Kaiser*, Berlin, 23.06.1913), p. 562-564.

[42] *Ibidem* (*Der Staatssekretär an den Gesandten in Bukarest*, Berlin, 24. 06. 1913), p. 565-566.

[43] *Die Grosse Politik*, 35. Bd., Kapitel CCLXXV (*Beschluss der Botschafter Konferenz in London vom 11 August 1913, betreffend die Abgrenzung von Südalbanien*), p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

invocată la Bucureşti, aceasta i se părea un act iresponsabil, în contradicție cu interesele politice ale Triplei Alianțe[44]. În realitate, Berchtold nu dorea să recunoască faptul că aceste interese nu erau ale tuturor. El pretindea României sacrificii mult prea mari, în numele unei politici care avantaja cu adevărat doar Austria şi parțial Italia. În scurt timp, avea să afle chiar de la Berlin că Germania credea în şansa României. Von Jagow considera că ei nu i se putea pretinde neutralitatea în lipsa concesiilor. Diplomația de la Ballplatz trebuia să îşi îndrepte presiunile spre Sofia şi nu spre Bucureşti, pentru că Bulgaria avea tot interesul să cedeze. Singura pretenție acceptată omologului de la Viena era legată de blocarea oricărei inițiative concrete de cooperare a României cu Serbia sau Grecia împotriva Bulgariei. Instrucțiunile pe care le-a trimis la Bucureşti sugerau guvernului român că poate acționa în conformitate cu propriile interese, dar *independent* de interesele Serbiei sau ale Greciei[45]. Insistența lui Berchtold pe lângă guvernul german rămânea prea puțin răsplătită. Într-un memoriu expediat la Viena, von Jagow explica de ce Germania refuză să coopereze cu Austria pe seama intereselor vitale ale României: „*Pentru România şi revendicările sale, un conflict sârbo-bulgar reprezintă un moment decisiv. Noi nu putem să mergem atât de departe încât să pretindem, din partea României, să piardă acest moment psihologic şi să rămână din nou deoparte necondiționat. Poporul român nu ar ierta aceasta niciodată regelui Carol şi politicii sale favorabilă Triplei Alianțe, iar noi am arunca practic România în brațele Rusiei*“[46]. La Berlin, neîncrederea față de politica Bulgariei rămânea la fel de întemeiată. Existau suspiciuni asupra adevăratelor interese ale Sofiei în raporturile cu Rusia. Chiar şi Berchtold ştia că guvernul bulgar nu putea fi decât formal desprins de influența Rusiei. Tarnowski, ambasadorul de la Sofia, îl înştiințase deja că Gheşov nu punea prea mare preț pe conduita amicală a Austriei şi considera tratativele cu România drept un mijloc de presiune față de Grecia şi Serbia[47]. Cu toate acestea, nici el nu îndrăznea să spună până la capăt adevărul. Diplomația bulgară nu intenționa să facă vreo concesie pentru România. Încerca să tergiverseze cât mai mult discuțiile, până când războiul împotriva Serbiei putea fi evitat. Bulgaria ar fi cedat doar „în ultimul moment“ şi numai dacă se epuizau toate alternativele[48]. Şi la Bucureşti situația era, de altfel, cunoscută. Atât regele Carol, cât şi Titu Maiorescu se obişnuiseră cu poziția guvernului bulgar, iar divergențele dintre Germania şi Austria nu mai reprezentau nici ele un secret. Afectat de atitudinea diplomației de la Ballplatz, suveranul român constatase că, în vreme ce Germania se mai bucura de anumite simpatii în țară, Austria pierduse orice şansă de reabilitare[49]. Politica lui Berchtold a înrăutățit şi mai mult imaginea Dublei Monarhii, deşi ea nu fusese niciodată una pozitivă. Nici măcar informațiile îngrijorătoare, transmise periodic, despre starea de spirit existentă la Bucureşti nu au schimbat prea multe lucruri în conduita politică a Austriei. Viena era în criză de soluții

[44] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 6. Bd. (*Erlass nach Bukarest*, 16. Mai 1913), p. 436-437.

[45] România trebuia să evite încheierea unei alianțe politice s-au militare. *Die auswärtige Poltik des deutschen Reiches*, 4. Bd., Kapitel 58 (*Der Staatssekretär an den Gesandten in Bukarest*; Berlin, 30.05.1913), p. 549-550.

[46] *Ibidem* (*Der Staatssekretär an den österreichisch-ungarischen Botschafter in Berlin*, Berlin, 30.05.1913), p. 550.

[47] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 6. Bd. (*Telegramm aus Sofia,* 20. Mai 1913), p. 476.

[48] Stoian Danew a declarat față de ministrul Franței la Sofia că teritoriul Dobrogei „stă la sufletul bulgarilor“ la fel ca şi satele din Macedonia. *Documents diplomatique francais*, tome VII (*M. de Panafieu, Ministre de France à Sofia, á M. Pichon, Ministre des Affaires Étrangéres*), p. 249-251.

[49] *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*, 4. Bd., Kapitel 58 (*Der Gesandte in Bukarest an das Auswärtige Amt*, Bukarest, 20.06.1913), p. 559-560.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi acţiona deja fără să mai recurgă în vreun fel la precauţii. Registrul diplomatic se epuizase constant. Îi mai rămâneau ameninţările. Tocmai atunci când războiul Bulgariei cu foştii aliaţi începuse deja, Berchtold avertiza la Berlin că o victorie decisivă a Serbiei ar putea provoca chiar o „intervenţie activă“ din partea Austriei. Ceea ce îl indigna cel mai mult era, din nou, atitudinea României. Considera mobilizarea întregii armate „o atitudine periculoasă“[50], iar posibila intervenţie în conflict, dovada că România acţiona la ordinele Rusiei[51]. Austria mergea „prea departe“ şi nu doar în registrul reacţiilor oficiale. Noul conflict din Balcani, atitudinea guvernului român erau condamnate şi în articole de presă. Redactorul cotidianului „Fremdeblatt“ susţinea, cu totul eronat, că Grecia şi Serbia au atacat Bulgaria fără o înştiinţare prealabilă. România se dezonora supraevaluând mereu faţă de Sofia preţul neutralităţii sale. În consecinţă, poziţia ei nu putea fi decât rodul intrigilor franco-ruse (!!!)[52]. Dar, asemenea reacţii nu ar trebui, totuşi, să surprindă. Austria deja promisese Bulgariei ceea ce nu îi putea oferi. În schimbul unei viitoare alianţe politice, guvernul bulgar primise, mai întâi, asigurări că România va demobiliza şi se va mulţumi cu linia Turtucaia-Balcic. În plus, dacă ar fi fost învingătoare în război, Bulgaria se putea aştepta la „premii“ cu adevărat importante: portul Salonic; o frontieră cu Albania incluzând Koritza şi Dibra[53]. În tot acest timp, nemulţumirile faţă de politica Austro-Ungariei au degenerat la Bucureşti şi în ţară în proteste de stradă. Pretutindeni se scandau lozinci ostile Monarhiei dunărene: „Jos Austria“; „Vrem România lui Mihai Viteazul“; „Ne-am săturat de Austro-Ungaria“[54]. Ele demonstrau că mobilizarea armatei era privită mai curând ca un succes faţă de politica balcanică a Vienei. În ciuda gravităţii situaţiei, Fürstenberg, ministrul acreditat la Bucureşti, s-a mulţumit doar să protesteze pe lângă autorităţile române. Lui Maiorescu i-a declarat că nu se mai mulţumeşte „cu scuze prin ziare“, iar ministrului de interne i-a cerut să dezmintă oficial zvonurile ce acreditau posibilitatea unei mobilizări îndreptate şi împotriva Monarhiei dunărene[55]. Reacţiile aşteptate de la Viena nu au mulţumit pe nimeni. Nu atât contau reproşurile, mai mult sau mai puţin întemeiate, cât lipsa de convingere în sprijinirea intereselor României. În cadrul Triplei Alianţe, ţara mai conta efectiv doar pe sprijinul Germaniei. Cu toate acestea, factorii politici de la Bucureşti nu au acţionat precipitat. Din luntrea opoziţiei, I.I.C. Brătianu a ştiut să speculeze cel mai bine acest moment. A trimis un nou mesaj plin de înţelesuri la Berlin. O discuţie purtată de el cu Graf Waldburg (ministrul Germaniei la Bucureşti) a lămurit mai multe din posibilele necunoscute referitoare la viitoarea strategie a politicii externe româneşti. El arăta că „recentele“ manifestaţii de stradă erau ecoul nemulţumirilor acumulate faţă de politica Austriei în raport cu Bulgaria şi a Ungariei în relaţiile cu românii de peste munţi. Din acest motiv – susţinea Brătianu – nici un guvern român „indiferent de partidul căruia îi aparţine“ nu mai putea participa, în viitor, la un război

[50] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 6. Bd. (*Telegramm nach Berlin und Rom*, 4 Juli 1913), p. 802-803.

[51] *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*, 4. Bd., Kapitel, 58 (*Der Staatssekretär an den Botschafter in Wien*, Berlin, 28.06.1913), p. 569-570.

[52] *Documents diplomatique francaise*, tome VII (*M. Dumaine, Ambassadeur de France a Vienne, à M. Pichon, Ministre des Affaires Étrangères*, Vienne, 2 Juillet 1913), p. 286-288.

[53] G.P. Gooch, D. Litt and Harald Temperley, *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, IX (*The Balkan Wars: The League and Turkey*), Chapter LXXXIII (*The Third Balkan War*), London, 1934 (*Sir H. Bax-Ironside to Sir Edward Grey*, Sofia, 5 July 1913), p. 890 [în continuare, *British Documents on the Origins of the War*].

[54] Vezi, „Minerva“, anul V, nr. 1622, 22 iunie 1913; „Adevărul“, anul XVI, nr. 8535, 18 iunie 1913; „Conservatorul“, anul XII, nr. 140, 22 iunie 1913.

[55] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 6. Bd. (*Telegramm aus Bukarest*, 6. Juli 1913), p. 828.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca aliat al Austro-Ungariei[56]. Replica Germaniei a venit mai repede decât s-ar fi crezut. La Berlin, mobilizarea României era considerată un „gest de precauție", iar intervenția în război, un act firesc, o consecință a refuzului Bulgariei de a face concesii în schimbul neutralității. Von Jagow avertiza la Viena că starea de spirit din România „momentan defavorabilă Austro-Ungariei şi Triplei Alianțe", impunea o atitudine amicală din partea Germaniei, pentru ca „şi pe viitor" tradiționala orientare a politicii externe româneşti să se poată menține. Austria era îndemnată la o atitudine calmă. Ea nu putea fi decât „încântată" dacă, la sfârşitul războiului balcanic, atât Serbia cât şi Bulgaria ar ieşi slăbite pentru mai mult timp. Viena nu trebuia „să tulbure" acest deznodământ printr-o intervenție necugetată[57]. Este drept că Berchtold a înțeles să evite la timp implicarea în războiul balcanic, dar nu a abandonat şi politica filo-bulgară. Învinsă în război, Sofia avea nevoie de sprijinul Austriei.

Tratativele păcii din vara anului 1913 se anunțau extrem de dificile. Berchtold a propus o conferință a marilor puteri la Roma. Obiectivul esențial al strategiei sale era ca la acest eveniment diplomatic Serbia să nu câştige prea mult de pe urma victoriilor sale în fața unei Bulgarii slăbite[58]. Von Jagow gândea cu totul altfel pe marginea acestei chestiuni. El nu agrea o conferință a puterilor, iar Roma nu putea să fie în nici un caz gazda acestui eveniment, datorită temperaturilor prea ridicate pe timpul verii. Bulgariei nu-i rezervase un „tratament preferențial", pentru că Serbiei nu i se puteau lua prea multe dintre fructele victoriei[59]. Preconizata conferință a puterilor a devenit o întrunire între statele beligerante. Ea s-a desfăşurat, în final, nu la Roma sau la Paris, ci la Bucureşti, cu sprijinul direct al Germaniei[60]. României îi revenea o misiune pe cât de onorantă, pe atât de delicată. Ea trebuia să medieze disputele dintre statele balcanice şi să facă față presiunilor venite din partea marilor puteri. Bulgaria avea de partea ei miniştrii Rusiei, Italiei, Austriei şi credea în posibilitatea întrunirii unui congres european care să rediscute hotărârile adoptate la Bucureşti [61]. Guvernul Ghenadiev încerca să obțină câştiguri la fel de mari ca şi în cazul în care ar fi câştigat războiul[62]. Pentru aceasta miza pe faptul că Austria va convinge, în final, Berlinul de foloasele pe care Bulgaria le putea oferi politicii Triplei Alianțe. Berchtold a prezentat, de altfel, destul de convingător oferta guvernului de la Sofia. A invocat, din nou, pericolul pe care Serbia Mare îl reprezenta pentru Dubla Monarhie şi a insistat asupra „clasicei"

[56] *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*, 4. Bd, Kapitel 58 (*Der Gesandte in Bukarest an den Reichskanzler*, Bukarest, 5.07.1913), p. 576.

[57] *Ibidem* (*Der Stellvertretende Staatssekretär an den Botschafter in Wien*, Berlin, 6.07.1913), p. 576-577.

[58] *Die Grosse Politk*, 35. Bd., *Der Dritte Balkankrieg 1913,* Kapitel CCLXXIV*, Der Eintritt Rumäniens in den Krieg. Der Vormarsch der türkischen Armee. Die Grupierung der Mächte, Juli 1913* (*Der Botschafter in Wien von Tschirschky an das Auswärtige Amt*, Wien, den 11 Juli. 1913), p. 142.

[59] *Ibidem* (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes, von Jagow, an den Botschafter in Wien, von Tschirschky,* Berlin, den 12. Juli 1913), p. 143-145.

[60] Von Jagow a insistat, în principal la Petersburg, pentru o conferință a statelor balcanice organizată în capitala României. Pentru el, era soluția cea mai potrivită şi existau suficiente argumente în acest sens: „România a fost cel mai puțin implicată în războiul balcanic şi se află în bune relații cu toate Marile Puteri. Pretențiile sale sunt moderate şi par să fie, mai mult sau mai puțin, acceptate chiar de Bulgaria. În calitatea sa de cel mai mare şi civilizat stat balcanic, ea are un mare interes în crearea unui echilibru de forțe între celelalte state balcanice". *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*, 4. Bd., Kapitel 58 (*Der Staatssekretär an den Botschafter in Petersburg*, Berlin, 17.07.1913), p. 584-585.

[61] *Documents diplomatique francais*, tome VII (*M. Blondel, Ministre de France á Bucarest, á M. Pichon, Ministre des Affaires Étrangéres*, Bucarest, 31 juillet 1913), p. 543-544.

[62] Istip şi Coceana de la sârbi; Cavala, Seres, Demir Hissar, Doiran de la greci. *British Documents on the Origins of the War* , vol. IX, Part II, Chapter LXXXIII (*Sir A. Bax-Ironside to Sir Edward Grey*, Sofia, 8 august 1913), p. 968-969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înțelegeri bulgaro-române, văzută acum în alt registru. Germania trebuia să facă presiuni la Bucureşti, pentru ca România să obțină avantaje mai mari pentru Bulgaria în timpul tratativelor cu delegațiile Serbiei şi Greciei. În acest fel – credea el – „marea amiciție“ era ca şi pecetluită[63]. Riscurile unei asemenea atitudini sunt uşor de dedus. România îşi putea limita drastic libertatea de acțiune şi periclita o operă de pace ce ar fi transformat-o în arbitrul noului echilibru de forțe din Balcani. Nimeni la Bucureşti nu îşi putea asuma o asemenea responsabilitate. Din fericire, nici nu era cazul. Germania „a dejucat“ la timp intențiile mai noi ale Austriei. Kaizerul nu credea în argumentele lui Berchtold şi continua să privească cu mare neîncredere politica Bulgariei. Oferta guvernului Ghenadiev, invocată atât de insistent, i se părea oricum tardivă. Era convins că Bulgaria va folosi orice prilej să se întoarcă, „cu steagurile fluturând“, în tabăra Rusiei[64].

În fața unui nou refuz din partea Germaniei, Austria se mai putea folosi doar de drepturile sale în privința revizuirii păcii[65]. Din perspectiva Berlinului, era şi cea mai gravă eroare. Subsecretarul de stat Zimmermann i-a cerut la timp lui Berchtold să renunțe. El considera că un astfel de gest, pe lângă faptul că întâmpina rezistența comună a Serbiei, Greciei şi României, periclita şi interesele germane. Tratatul de la Bucureşti satisfăcea pretențiile Kaizerului, iar regele Carol îl considera un act definitiv. Austria, în consecință, „nu putea merge prea departe“ în favorizarea intereselor Bulgariei[66]. Efortul său a fost zadarnic, pentru că Viena a abandonat ideea abia atunci când, constrânsă de lipsa unanimității între puteri, risca să rămână complet izolată.

Consecințele politicii filo-bulgare a lui Berchtold afectaseră iremediabil raporturile Austro-Ungariei cu România. De-a lungul crizei balcanice din 1912-1913 Germania s-a dovedit un partener stabil. Contradicțiile dintre Bucureşti şi Viena s-au aflat în atenția diplomației germane, dar Berlinul nu a fost un spectator dezinteresat. A intervenit în momentele de criză, căutând să regleze divergențele apărute în acord cu sensul propriei sale politici balcanice. În nici un moment interesele vitale ale României nu au fost sacrificate. Austria a obținut sprijin diplomatic, doar atunci când în Germania s-a considerat că este atins statutul său de putere în Balcani (portul sârbesc la Marea Adriatică; chestiunea delimitării frontierelor Albaniei). Politica filo-bulgară, instrumentată de Berchtold, a fost dezaprobată atunci când impunea sacrificarea intereselor româneşti. Războaiele balcanice au evidențiat o conduită politică proprie a Germaniei în raporturile cu România. La Bucureşti ea a fost apreciată atâta timp cât în cercurile politice influente au prevalat nevoia de stabilitate şi rațiunile de securitate în acțiunile de politică externă. În ciuda succesului diplomatic obținut în urma semnării păcii de la Bucureşti, țara a rămas nemulțumită. Iritată şi de poziția Dublei Monarhii, România se pregătea temeinic pentru o nouă provocare: politica instinctului național. În raport cu

[63] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 7. Bd., *1. August 1913-bis 30. April 1914* (*Erlass nach Berlin*, 1. August 1913), p. 4-5.

[64] *Ibidem* (*Privatschreiben aus Berlin*, 5. August 1913), p. 49.

[65] Încă de la 27 iulie 1913, Berchtold înştiința guvernul român că Austria nu va considera drept „definitive“ acordurile semnate la Bucureşti. Potrivit lui, ele trebuiau ratificate de Marile Puteri, iar Dubla Monarhie îşi rezervase „întreaga libertate de acțiune“ în acest sens. *Documents diplomatique francais*, tome VII (*M. Blondel, Ministre de France à Bucarest, à M. Pichon, Ministre des Affaires Étrangéres*, Bucarest, 27 Juillet 1913), p. 521.

[66] *Die Grosse Politik*, 35. Bd., Kapitel CCLXXVI, *Der Friede von Bukarest und die Frage seiner Revision. Kawala und der österreichisch-russische Wettstreit um Bulgarien*, *Juli bis August 1913* (*Der Stellvertretende Statssekretär des Auswärtigen Amtes, Zimmermann, an den Botschafter in Wien, von Tschirschky*, Berlin, den 9. August 1913), p. 365-367.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

implicaţiile europene ale crizei balcanice, nu Germania câştigase cel mai mult. Aparent ea cochetase cu succesul, dar eşecul politicii Austro-Ungariei s-a resimţit mai dureros decât se putea anticipa. Nici Serbia şi nici România nu au inclus, cu adevărat, proiectele Germaniei în viitoarea lor strategie politică. În ciuda tensiunilor apărute pe durata războaielor balcanice şi a slăbiciunilor Dublei Monarhii, Berlinul nu putea renunţa la alianţa cu Viena. Nu exista, de fapt, o altă alternativă. La Auswärtige Amt se ştia că singura modalitate de a o suplini era îmbunătăţirea semnificativă a relaţiilor cu Anglia. O direcţie în care, deşi s-au depus eforturi considerabile, nu s-a obţinut nimic semnificativ. Cele două puteri au cooperat doar atâta timp cât pacea Europei fusese în pericol şi era în interesul lor comun să fie menţinută momentan. Pentru Germania, în Balcani, mai rămânea în joc şi soarta Greciei, dar preţul unei astfel de alianţe devenise mult prea ridicat. În realitate, ea mai putea conta, cu adevărat, doar pe simpatiile Turciei, slăbită de război şi ameninţată în interior cu anarhia. Raportat la interesele balcanice ale Reich-ului era totuşi prea puţin. Bulgaria reprezenta oricum „achiziţia" Austriei, un aliat de conjunctură pe care Berlinul, destulă vreme, nu şi l-a dorit. L-a acceptat abia atunci când devenise clară reorientarea politicii externe româneşti. Războiul mondial transformase aliaţii de odinioară în inamici potenţiali.

DEUTSCHLAND UND DIE KRIESE DER BEZIEHUNGEN RUMÄNIENS MIT ŐSTERREICH-UNGARN (1912-1913)
(Zusammenfassung)

Die Balkankriege (1912-1913) haben ein eigenes Verhalten Deutschlands in der unmittelbaren Beziehungen mit Rumänien hervorgehebt. Das deutsche Reich benehmte sich nicht als einen unbeteiligen Beobachter der Auseinandersetzungen zwischen Wien und Bukarest. Die Lebensinteresse Rumäniens wurden nie preisgegeben. Die Deutschalnds Haltung in der rumänisch-bulgarischen Streitigkeit um Silistriafrage und die Verhandlungen des Friedens von Bukarest haben eine von den Interesse Ősterreich-Ungarn verschiedene Politik wiedergespiegelt. Die Ursachen dieser Kontroverse sind das Objekt unserer Forschung. Wir versuchen auf den Platz und die Rolle Rumäniens in der Aussenpolitik Deutschlands zur Zeit der Balkankriege einen Antwort zu geben. Warum wurde in Berlin die probulgarische Politik Leopold von Berchtolds (der k.u.k. Aussenminister) blossgestellt? Am Ende des zweiten Balkankrieges enfernete sich Rumänien vom Bündnis mit Ősterreich-Ungarn. Auch wenn Deutschland einen zuverlässigen Partner blieb, war es für die zukunftige Zusammenarbeit Rumäniens mit dem Dreibund zu wenig. Am Anfang des Weltkrieges behandelten schon die frűheren Bundesgenossen als potenziellem Gegner.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OTTMAR TRAŞCĂ

RELAŢIILE ROMÂNO–UNGARE ŞI PROBLEMA TRANSILVANIEI, 1940–1944 (I)

I. RELAŢIILE ROMÂNO-UNGARE ŞI SITUAŢIA MINORITĂŢILOR ÎN TOAMNA ANULUI 1940. ATITUDINEA PUTERILOR AXEI

I.1. Introducere

Una dintre metodele utilizate frecvent de către politica externă germană în perioada celui de-al doilea război mondial, pentru atingerea obiectivelor sale faţă de statele din sud-estul Europei, a fost exploatarea – în interes propriu – a disensiunilor existente în acest areal geografic, un exemplu elocvent fiind disputa teritorială româno-maghiară în privinţa Transilvaniei de nord. Este cunoscut faptul că, în urma arbitrajului germano-italian de la Viena din 30 august 1940, România a fost nevoită să cedeze Ungariei[1] un teritoriu de aproximativ 42.000 km^2, cu o populaţie de circa 2,5 milioane locuitori[2]. Deşi conducerea germană fusese informată în prealabil cu exactitate referitor la complicatele aspecte demografice existente în Transilvania, ce evidenţiau faptul că pretenţiile teritoriale maximale ale Ungariei faţă de România – 66.000 km^2 – avansate de delegaţia maghiară în cursul negocierilor bilaterale de la Turnu Severin erau nefondate,

[1] Pentru contextul intern şi internaţional al celui de-al doilea arbitraj de la Viena, a se vedea Juhász Gyula, *A Teleki kormány külpolitikája. 1939-1941*, Budapest, 1964, p. 117-211; Dombrády Loránd, *Hadsereg és politika Magyarországon, 1938-1944*, Budapest, 1986, p. 94-148; Hory András, *Bukaresttől Varsóig,* sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt irta, magyarázzó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál, Budapest, 1987, p. 309-348; Manfred Nebelin, *Deutsche Ungarnpolitik 1939-1941,* Opladen, 1989, p. 135-153; Rónai András, *Térképezett történelem,* Budapest, 1989, p. 203-258; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii. Iulie-august 1940*, Bucureşti, 1991; Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Bucureşti, 1991; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române. 1938-1944*, Bucureşti, 1994, p. 125 şi urm.; Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1996; Cornel Grad, *Al doilea arbitraj de la Viena (30 aug. 1940). Poziţia armatei române*, ediţia a II-a (revăzută şi adăugită), Zalău, 2000; Kim Jiyoung, *A nagyhatalmi politika és az erdélyi kérdés a II. világháború alatt és után,* Budapest, 2000, p. 36-100; L. Balogh Béni, *A magyar-román kapcsolatok 1939-1940 – ben és a második bécsi döntés,* Csíkszereda, 2002, p. 118-346.

[2] În conformitate cu datele statistice româneşti, teritoriul atribuit Ungariei era de aproximativ 42.610 km^2, cu o populaţie de 2.388.774 locuitori, din care românii reprezentau 50,2%, maghiarii 37,1%, iar germanii 2,7%. Cf. Aurică Simion, *Dictatul de la Viena,* p. 363. În schimb, potrivit datelor statistice maghiare, teritoriul obţinut de Ungaria la Viena era de 43.104 km^2, locuit de 2.577.000 locuitori, din care 1.343.000 maghiari (52,1%), 1.069.000 români (41,5%), 47.000 germani (1,8%) şi 116.000 alte naţionalităţi (4,6%). Cf. Varga E. Árpád, *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez,* Budapest, 1992, p. 144-145; Rónai András, *Térképezett történelem,* p. 243-255.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 311–349

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

având în vedere structura etnică a populaţiei în teritoriul disputat[3], totuşi factorii decizionali germani au ignorat aceste realităţi. Soluţia aleasă de Hitler în diferendul româno-maghiar a urmărit în principal satisfacerea intereselor politice, economice şi militare ale Reichului, respectiv: asigurarea controlului german asupra obiectivului strategic reprezentat de Carpaţii Orientali (prin intermediul Ungariei), protejarea regiunii petrolifere de la Ploieşti[4] şi, nu în ultimul rând, subordonarea din punct de vedere politic a celor două state, fapt ce permitea Berlinului manevrarea lor pe viitor în conformitate cu cerinţele proprii[5]. În acest sens relevantă este caracterizarea deciziei de la Viena, făcută de ministrul de externe german von Ribbentrop omologului său bulgar:

[3] Aspectele demografice ale diferendului teritorial româno-maghiar au fost analizate şi de Legaţia germană din Bucureşti în cadrul unui raport înaintat Berlinului la data de 9 august 1940, raport ce avea la bază opiniile exprimate de „experţi germani recunoscuţi". Ministrul plenipotenţiar german Wilhelm Fabricius arăta că, potrivit informaţiilor de care dispunea la acea dată Legaţia din Bucureşti, revendicările teritoriale maximale maghiare ar fi însumat 54.600 km^2, teritoriu pe care locuiau 1.656.000 români, respectiv 1.103.000 maghiari. Luând în calcul numărul locuitorilor români, respectiv maghiari, Fabricius considera că Ungariei ar trebui să-i revină – în cel mai bun caz – aproximativ 2/5 din teritoriul revendicat României, ceea ce însemna practic cedarea către Ungaria a regiunii Satu Mare cu o suprafaţă de aproximativ 21.000 km^2. Prin adăugarea judeţului Arad, teritoriul ce urma să fie cedat Ungariei ajungea la 27.400 km^2, suprafaţă ce reprezenta aproape 1/2 din revendicările maximale maghiare, locuit de 428.000 maghiari şi 917.000 români. În cazul aplicării acestei din urmă variante, problema minorităţilor nu era rezolvată corespunzător pentru nici una din cele două părţi, întrucât Ungariei i-ar fi revenit un număr însemnat de locuitori de naţionalitate română (917.000), aproape identic cu numărul maghiarilor ce rămâneau în cadrul statului român, aproximativ 925.000. Mai mult, în această ipostază ar fi trebuit organizat un masiv schimb de populaţie între cele două state, respectiv strămutarea a 1.037.000 români – fără Arad 845.000 – din Ungaria „mărită" şi a 925.000 maghiari rămaşi pe teritoriul României. Prin urmare, în finalul raportului său, Wilhelm Fabricius recomanda: „6) Soluţie. Ca o soluţie potrivită din punct de vedere politic, ce corespunde pretenţiilor îndreptăţite ale Ungariei, fără a răni prea grav România, reiese a fi cedarea regiunii Satu Mare cu sau fără Arad, ca singurul teritoriu maghiar vechi din actuala Românie" (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Büro des Unterstaatssekretärs, R 29921, E 176583-176585. Telegramm Nr. 1326 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 09.08.1940, gez. Fabricius; în continuare se va cita P.A.A.A.B). Referindu-se la posibilităţile de rezolvare ale diferendului teritorial dintre cele două state, Hitler preciza în cursul convorbirilor germano-italiene din 28.08.1940 că „soluţionarea problemei este îngreunată în mod deosebit de faptul că unei revendicări teritoriale care, psihologic, este extrem de populară în cadrul naţiunii maghiare, i se contrapune o revendicare etnografică ce este, cu certitudine, incontestabilă. Structura populaţiei în teritoriul disputat se prezintă – în cazul celei mai favorabile evaluări a poziţiei maghiare – în felul următor: la 11 milioane de maghiari ar corespunde 3 milioane de români şi 600.000-700.000 de germani. Întrucât germanii sunt complet dezinteresaţi în acest conflict, proporţia numerică ar fi de 1/3 maghiari la 2/3 români. Chestiunea este şi mai mult complicată de faptul că românii sunt stabiliţi în vestul, iar maghiarii în estul teritoriului disputat. Teritorial, pretenţiile Ungariei se cifrează la 66.000 km^2, ceea ce înseamnă că Ungaria revendică 2/3 din teritoriul disputat, care este, totuşi, locuit doar în proporţie de 1/3 de maghiari. De aici ar rezulta complicaţiile". Cf. *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945. Serie D: 1937-1945, Band X, Die Kriegsjahre, Dritter Band, 23 Juni bis 31 August 1940*, Frankfurt am Main, 1963, doc. nr. 407, p. 467-470 (Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem Führer und dem Grafen Ciano auf dem Obersalzberg am 28.08.1940 in Anwesenheit des Reichsaussenministers v. Ribbentrop und der Botschafter v. Mackensen und Alfieri und des VLR Hewel; în continuare se va cita *A.D.A.P.*).

[4] Ministrul nazist al propagandei Joseph Goebbels nota în jurnalul său, la 31 august 1940, următoarele: „La prânz la Führer. […] Datorită problemei petrolului, el (Hitler – n.n.) vrea linişte în Balcani. De aceea el a făcut presiuni la Viena. Ungaria primeşte foarte mult şi românii acceptă după proteste (arbitrajul – n.n.). Dar, totuşi, ei acceptă în cele din urmă. Pentru aceasta, însă, noi şi Italia garantăm frontierele lor. Moscovei îi va dispare – desigur – în curând apetitul. Ei nu vor dori să se pună cu noi. Întrucât noi nu suntem englezi şi nici finlandezi. România şi Ungaria sunt nemulţumite cu noi. Dar aceasta este, desigur, soarta arbitrilor. Linişte în Balcani. Şi noi obţinem petrolul nostru". Cf. *Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Teil 1 Aufzeichnungen 1923-1941, Band 8 April-November 1940,* herausgegeben von Elke Fröhlich, bearbeitet von Jana Richter, München, 1998, p. 298.

[5] „Arbitrajul dintre România şi Ungaria – afirma Eugen Filotti, ministrul României la Budapesta, într-un raport înaintat Centralei la 20 iulie 1941 – apare ca o mişcare măiastră a politicii Reichului. El a legat ambele state de el: pe unul recompensându-l, pe celălalt slăbindu-l şi izolându-l". Cf. AMAE, fond 71/Germania, vol. 83, f. 165. Raportul nr. 5169/1 din 20.07.1941 al Legaţiei române din Budapesta.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Ce poate adeveri mai pregnant justeţea arbitrajului de la Viena decât faptul că, după pronunţarea lui, ministrul de externe român a leşinat, iar ministrul de externe maghiar şi-a anunţat demisia“[6]. Prin urmare, nu trebuie să surprindă faptul că, în pofida speranţelor exprimate de cei doi arbitri – Ribbentrop, respectiv Ciano –, relaţiile româno-maghiare nu s-au îmbunătăţit, ci, dimpotrivă ele aveau să se deterioreze ireversibil în perioada următoare[7], arbitrajul de la Viena constituind punctul de plecare al unei acerbe competiţii între România şi Ungaria, având ca scop câştigarea „bunăvoinţei“ Germaniei în vederea tranşării definitive – de o parte sau de alta – a apartenenţei Transilvaniei. Studiul de faţă îşi propune – pe baza literaturii de specialitate existente şi a surselor arhivistice în bună măsură nevalorificate până în prezent de istorici – să prezinte şi să analizeze evoluţia problemei Transilvaniei şi a relaţiilor româno-maghiare în perioada septembrie 1940 – august 1944 şi situaţia minorităţilor în teritoriul cedat Ungariei, respectiv rămas României în urma sentinţei arbitrale din 30 august 1940. Dată fiind hegemonia Germaniei naţional-socialiste pe continentul european în segmentul temporal abordat, demersul nostru istoriografic va încerca de asemenea să releve atitudinea Berlinului faţă de disputa româno-maghiară precum şi „rivalitatea“ politică şi militară dintre cele două state, în scopul obţinerii sprijinului şi bunăvoinţei celui de-al treilea Reich.

I.2.Istoriografia problemei

Sub raport istoriografic, putem afirma că subiecte precum consecinţele arbitrajului de la Viena, situaţia minorităţii româneşti în Transilvania de nord, respectiv a minorităţii maghiare din Transilvania de sud, evoluţia raporturilor româno-maghiare în perioada septembrie 1940-august 1944, au constituit teme de cercetare ce s-au bucurat de un interes deosebit din partea istoricilor. În acest context, trebuie remarcat faptul că, în România, primele lucrări referitoare la arbitrajul de la Viena din 30 august 1940 şi consecinţele sale (politice, economice, sociale etc.) au fost publicate încă în cursul celui de-al doilea război mondial, iar unele dintre aceste contribuţii – raportate la posibilităţile de documentare existente la acea dată – au reprezentat realizări istoriografice remarcabile[8]. Elaborarea şi publicarea acestor lucrări a urmărit şi un obiectiv politic bine determinat, respectiv de a oferi argumente de natură ştiinţifică atât regimului antonescian cât şi primelor guverne postbelice în vederea pregătirii participării României la Conferinţa de Pace şi a recâştigării teritoriilor pierdute în vara anului 1940. În ce priveşte studiile şi lucrările referitoare la temele de cercetare enumerate anterior,

[6] Ránki György, *Oszd meg és uralkodj! Hitler és a kisállamok,* în *Erdély a históriában,* a kötetet összeállította Bárdi Nándor, Csíkszereda, 1998, p. 306. În fapt, arbitrajul de la Viena reprezenta continuarea politicii germane faţă de România şi Ungaria, enunţată de ministrul de externe von Ribbentrop încă în toamna anului 1938, de a „ţine aceste două bucăţi de fier în foc pentru a le modela, în funcţie de evoluţia situaţiei, în interesul german“. Cf. Martin Broszat, *Deutschland – Ungarn – Rumänien. Entwicklung und Grundfaktoren nationalsozialistischer Hegemonial- und Bündnispolitik 1938-1941,* în *Historische Zeitschrift*, Band 206, 1968, p. 67.

[7] Vezi, în acest sens, monografia consacrată relaţiilor româno-maghiare în perioada 1940-1945 de istoricul maghiar Csatári Dániel, *Forgószélben (Magyar-román viszony 1940–1945*), Budapest, 1969, *passim.*

[8] Vezi în acest sens Romulus Seişanu, *Transilvania românească cu hărţi şi diagrame,* Bucureşti, 1941; Vasile F. Călugăru, *Arbitrajul şi chestiunile rezervate cu referire la arbitrajul de la Viena din 30 august 1940,* Sighişoara, 1941; Idem, *L`acte de Vienne (du 30 août 1940), „diktat“, non pas sentence arbitrale,* Bucarest, 1945; Milton G. Lehrer, *Ardealul – pământ românesc,* Bucureşti, 1944; Petre Poruţiu, *La Transylvanie et les conséquences économiques de l'acte de Vienne 30 août 1940,* Bucureşti, 1944; George Sofronie, *Les antécédents diplomatiques de l'acte de Vienne,* Sibiu, 1945; Silviu Dragomir, *Transilvania înainte şi după arbitrajul de la Viena,* Sibiu, 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

realizate în cadrul istoriografiei române în perioada 1948-1989, ele au fost influenţate negativ, din punct de vedere al calităţii ştiinţifice şi al obiectivităţii, de restricţiile de natură informaţională, respectiv de comandamentele ideologice şi politice de moment ale regimului comunist. Având în vedere această dublă subordonare a scrisului istoric din România – ideologică şi politică – nu trebuie să surprindă faptul că, în pofida existenţei în aparenţă a unei literaturi de specialitate dense, studiile realizate înainte de 1989 – cu puţine excepţii notabile[9] – se caracterizează prin prezenţa excesivă a tendinţelor naţionaliste, xenofobe, respectiv a numeroaselor interpretări eronate, omisiuni, denaturări şi distorsionări ale faptelor istorice. Credem că este suficient să arătăm în sprijinul afirmaţiilor noastre că problema Transilvaniei şi a raporturilor româno-maghiare în perioada 1940-1944 s-a redus, în ultimă instanţă, la prezentarea şi supralicitarea emoţională, la cote paroxistice, a situaţiei minorităţii române din teritoriul cedat Ungariei, căzută pradă „terorii horthysto-fasciste“ – pentru a ne raporta la terminologia uzitată de istoriografia română a anilor ’70-’80 – trecându-se însă total sub tăcere politica de retorsiune promovată de regimul antonescian faţă de minoritatea maghiară din Transilvania de sud[10]. Deşi după evenimentele din decembrie 1989, prin dispariţia cenzurii ideologice şi informaţionale exercitate de regimul comunist, s-au creat premisele necesare în vederea abordării şi analizării pe baze ştiinţifice reale a unor teme de cercetare interzise, ignorate sau denaturate înainte de 1989, printre care se numărau, consecinţele arbitrajului de la Viena din 30 august 1940, evoluţia problemei Transilvaniei şi a relaţiilor româno-maghiare în perioada 1940-1944, totuşi rezultatele obţinute în investigarea acestor subiecte controversate şi dificile din istoria contemporană a României nu au fost pe măsura aşteptărilor. În paralel cu editarea memoriilor foştilor diplomaţi, militari şi oameni politici români implicaţi direct ori indirect în evenimentele la care ne referim în demersul nostru istoriografic[11], respectiv elaborarea

[9] În acest sens se cuvin a fi evidenţiate – chiar dacă problematica pe care o dezbatem este abordată tangenţial – următoarele lucrări şi studii: Aurică Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941,* Cluj-Napoca, 1976; Idem, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din august 1944,* Cluj-Napoca, 1979; Idem, *Regimul de ocupaţie horthyist în partea de nord-vest a României. Politica faţă de populaţiile nemaghiare,* în „Anale de istorie“, XXX, nr. 1/1985, p. 71-87; Cornel Grad, *Consecinţele şi învăţămintele dictatului de la Viena în lumina unor documente inedite. Reclamaţiile româneşti adresate Comisiei de Ofiţeri din Cluj,* în „Acta Musei Porolissensis“*,* IX, 1985, p. 533-573; Idem, *Starea de spirit a armatei române în timpul evacuării teritoriului vremelnic cedat prin Dictatul de la Viena,* în „Acta Musei Porolissensis“, X, 1986, p. 389-405; Valeriu Florin Dobrinescu, *România şi organizarea postbelică a lumii (1945-1947),* Bucureşti, 1988.

[10] „Reprezentative“ pentru acest curent istoriografic sunt următoarele „contribuţii ştiinţifice“: Gheorghe Zaharia, Ludovic Vajda (coordonatori), *Rezistenţa antifascistă în partea de nord a Transilvaniei,* Cluj-Napoca, 1974; Augustin Deac, Gheorghe I. Bodea, *Ungaria,* în *Regimurile fasciste şi totalitare din Europa,* vol. I, Bucureşti, 1979, p. 11-82; Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suciu, *Moisei,* Târgu Mureş, 1982; Ion Ardeleanu, Gheorghe Bodea, Mihai Fătu (coordonator), Oliver Lustig, Mircea Muşat (coordonator), Ludovic Vajda, *Teroarea hortyhsto-fascistă în nord-vestul României. Septembrie 1940 – octombrie 1944,* Bucureşti, 1985; Mihai Fătu, *Biserica românească din nord-vestul ţării sub ocupaţie horthystă. 1940-1944,* Bucureşti, 1985; dr. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, *Biserica românească din nord-vestul ţării în timpul prigoanei horthyste,* Bucureşti, 1986; Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suciu, Ilie I. Puşcaş, *Administraţia militară horthystă în nord-vestul României. Septembrie – noiembrie 1940,* Cluj-Napoca, 1988.

[11] Vezi, în acest sens: Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*. *Memorii. Iulie-august 1940*, Bucureşti, 1991; Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Bucureşti, 1991; Idem, *Amintiri politice 1936-1945,* ediţie îngrijită şi prefaţă de Sanda Pop, cu un cuvânt înainte de Florin Constantiniu, Bucureşti, 1999; Raoul Bossy, *Amintiri din viaţa diplomatică (1918-1940),* volumul I, *1918-1937;* volumul II, *1938-1940,* ediţie şi studiu introductiv de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1993; Idem, *Jurnal (2 noiembrie 1940 – 9 iulie 1969,* prefaţă de Florin Constantiniu, ediţie îngrijită de Ion Mamina, Bucureşti, 2001; Gheorghe Barbul, *Al treilea om al Axei,* ediţie pregătită pentru tipar de Valeriu Florin Dobrinescu, Iaşi, 1992; Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareşalul Antonescu (Calea României spre Statul satelit),* ediţie şi studiu introductiv de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor studii notabile consacrate aceloraşi chestiuni[12], în cadrul istoriografiei române postdecembriste s-a putut constata o adevărată recrudescență a scrierilor cu caracter naționalist, tendință ce s-a manifestat în mod pregnant şi pe fondul numeroaselor încercări de manipulare a opiniei publice din partea forțelor politice autohtone de factură naționalist-extremistă. Astfel se explică apariția anumitor lucrări ce nu fac altceva decât să reia şi să reitereze opiniile preconcepute, respectiv tezele şi clişeele tendențioase, naționaliste şi antimaghiare, vehiculate în istoriografia română a anilor '80, noutățile informaționale şi interpretative fiind, în cel mai bun caz, insignifiante[13].

Încercările de investigare şi analizare a consecințelor arbitrajului de la Viena din 30 august 1940, a situației minorităților din Transilvania şi a evoluției raporturilor dintre România şi Ungaria în timpul celui de-al doilea război mondial nu au constituit un apanaj exclusiv al istoriografiei româneşti, dimpotrivă, cele mai temeinice şi consistente contribuții ştiințifice înregistrându-se – în opinia noastră – în cadrul istoriografiei maghiare. Spre deosebire de lucrările elaborate de istoricii români care au acordat – cu unele excepții notabile – o atenție, de cele mai multe ori, disproporționată şi nejustificată exceselor înfăptuite de unele unități militare maghiare îndeosebi în toamna anului 1940 în Transilvania de nord (Ip, Trăznea, Huedin, Mureşenii de Câmpie etc.) în detrimentul aprofundării unor capitole mult mai importante ale raporturilor bilaterale, istoricii maghiari (şi nu numai) şi-au îndreptat atenția cu precădere asupra investigării preliminariilor politico-diplomatice ale deciziei din 30 august 1940 şi a consecințelor sale pentru minorități, respectiv asupra prezentării evoluției problemei Transilvaniei în contextul relațiilor româno-maghiare şi a politicii promovate de Marile Puteri față de această chestiune, fără a fi evitate aspectele spinoase precum evenimentele reprobabile ce au avut loc în septembrie-octombrie 1940 în teritoriul cedat Ungariei sau măsurile discriminatorii aplicate de autoritățile ungare față de minoritatea românească din Transilvania de nord[14]. Mai mult, producțiile istoriografice maghiare s-au caracterizat în

[12] A se consulta îndeosebi: *Al doilea război mondial. Transilvania şi aranjamentele europene (1940-1944),* ediție, studiu introductiv, note de dr. Vasile Puşcaş, Cluj-Napoca, 1995; Valeriu Florin Dobrinescu, *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania,* Bucureşti, 1996; Cornel Grad, *Al II-lea Arbitraj de la Viena (30 aug. 1940). Poziția armatei române,* ediția a II-a (revăzută şi adăugită), Zalău, 2000; Dorel Bancoş, *Social şi național în politica guvernului Ion Antonescu,* Bucureşti, 2000, p. 25-61; Dumitru Şandru, *Mişcări de populație în România (1940-1948),* Bucureşti, 2003, p. 54-76.

[13] În această categorie pot fi incluse următoarele „contribuții": Dr. Gheorghe I. Bodea, *Podul de sânge. Jertfe la porțile Turzii, 1944,* Cluj-Napoca, 1996; Ioan Silviu Nistor, *Românii în al doilea război mondial. Clarificări în lumina adevărului istoric,* Cluj-Napoca, 1996, p. 34-36, 135-154; Neagu Cosma, *Dictatul de la Viena (30 august 1940), consecință a crimei organizate statal de către Ungaria şi a colaboraționismului unor unguri din România,* Bucureşti, 1996; Petre Țurlea, *Ip şi Trăznea. Atrocități maghiare şi acțiune diplomatică românească. Studiu şi documente,* Bucureşti, 1996; Idem, *Monumenta non grata. Falşi martiri maghiari pe pământul românesc,* Bucureşti, 1996; Societatea cultural-ştiințifică „George Barițiu", *Istoria României. Transilvania, vol. II (1867-1947),* Cluj-Napoca, 1999, p. 1395-1596 (capitolul VII: *Transilvania în cel de-al doilea război mondial*, „elaborat" de un colectiv format din Marțian Niciu, Mihai Racovițan, Ioan Țepelea, Vasile Lechințan şi Vasile Ciubăncan se reduce, în esență, la o enumerare penibilă, adesea lipsită de cel mai elementar criteriu ştiințific, a exceselor comise de autoritățile maghiare împotriva minorităților – română şi evreiască – din Transilvania de nord).

[14] Există o singură monografie consacrată relațiilor româno-maghiare în perioada celui de-al doilea război mondial, lucrarea semnată de istoricul Csatári Dániel, *Forgószélben (Magyar-román viszony 1940-1945)*, Budapest, 1969. Deşi lucrarea este în stadiul actual al cercetărilor, parțial, depăşită, totuşi ea constituie în continuare un instrument de lucru indispensabil pentru investigarea relațiilor dintre Bucureşti şi Budapesta între anii 1940-1945. A se consulta de asemenea: Tilkovszky Loránt, *Revizió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941,* Budapest, 1967; Juhász Gyula, *A Teleki kormány külpolitikája, 1939-1941,* Budapest, 1964; Idem, *Magyarország külpolitikája 1919-1945,* harmadik, átdolgozott kiadás, Budapest, 1988; Mario D. Fenyo, *Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian Relations, 1941-1944,* New Haven and London, 1972; Balogh Béni, *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 ősszén,* în „Limes", 3/1996, p. 79-92; Czettler Antal, *Teleki Pál és a*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

permanență prin obiectivitatea şi tonul echilibrat al discursului, în timp ce scrisul istoric românesc – aşa cum arătam anterior – în majoritatea cazurilor a abordat aceste subiecte emoțional şi mai puțin rațional. Prin urmare, o privire comparativă a istoriografiei din cele două state – referitor, evident, la temele pe care le tratăm în studiul de față – ne permite să concluzionăm că realizările istoriografiei maghiare în acest domeniu au fost, din punct de vedere al obiectivității, documentării şi interpretării, superioare celor româneşti.

I.3. Evacuarea Transilvaniei de nord şi situația minorităților în toamna anului 1940. Ancheta comisiei Altenburg – Roggeri

Potrivit prevederilor punctului 2 al sentinței arbitrale de la Viena, autoritățile şi trupele române erau nevoite să evacueze teritoriul cedat în termen de 14 zile. De asemenea, se stipula faptul că guvernul român şi cel maghiar îşi luau angajamentul de a asigura liniştea şi ordinea în cursul evacuării respectiv preluării Transilvaniei de nord, urmând ca modalitatea de realizare şi etapele evacuării să fie fixate de o comisie militară mixtă româno-maghiară[15]. Comisia, prezidată de generalul-locotenent Náday István şi generalul de divizie Corneliu Dragalina, reunită la 1 septembrie în Oradea, a convenit ca evacuarea teritoriului cedat să se efectueze în nouă etape succesive, operațiunea urmând să înceapă la 5 septembrie şi să fie încheiată la data de 13 septembrie orele 19[16]. Locul Armatei a 1-a române evacuate, avea să fie luat de Armatele a 1-a şi a 2-a maghiare, comandate de generalul-colonel Nagybaczoni Nagy Vilmos, respectiv de generalul-colonel Jány Gusztáv, cu un efectiv total de 309.932 militari[17].

Retragerea unităților militare româneşti din Transilvania de nord s-a efectuat în condiții dificile, desfăşurându-se sub semnul derutei provocată de acceptarea arbitrajului de la Viena şi a numeroaselor manifestări de ostilitate ale trupelor şi opiniei publice la adresa sentinței arbitrale, ceea ce a determinat eşaloanele militare superioare să intervină în repetate rânduri pentru a dezamorsa situația tensionată, ce amenința să scape de sub control, şi a determina armata să respecte ordinele de evacuare ale teritoriului cedat. Astfel, la 31 august 1940, Marele Stat Major român a difuzat ordinul nr. 212107/B prin care se cerea „să se explice ofițerilor şi trupei că România a fost silită să cedeze sub amenințarea că în caz de refuz statul român va fi complet desființat prin atacul simultan al Ungariei, Bulgariei, Rusiei, Germaniei şi Italiei. [...] Trebuie cu stăruință explicat tuturor că armata a fost silită să-şi stăpânească dorința de luptă şi să asculte hotărârile impuse de situația grea în care conducerea țării s-a găsit“[18]. Întrucât în numeroase cazuri trupele au refuzat să se supună ordinelor de retragere, constatându-se

magyar külpolitika, 1939-1941, Budapest, 1997; Idem, *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig,* Budapest, 2000; Fülöp Mihály, Sipos Péter, *Magyarország külpolitikája a XX. században,* Budapest, 1998; Romsics Ignác, *Nemzet, nezetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században,* Budapest, 1998; Idem, *Magyarország története a XX. században,* Budapest, 1999.

[15] *Diplomáciai Iratok Magyarország külpolitikájához 1936-1945, V kötet, Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 194ö-1941,* összeállította Juhász Gyula, sajtó alá rendezte Juhász Gyula és Fejes Judit, Budapest, 1982, documentul nr. 329, p.529. (În continuare se va cita *D.I.M.K.*)

[16] *D.I.M.K.,* doc. nr. 335, p. 537-538; Csatári Dániel, *Forgószélben,* p. 35.

[17] Csima János (összeállította), *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945),* Budapest, 1961, p. 39-40; Nagybaczoni Nagy Vilmos, *Végzetes esztendők 1938 – 1945,* átdolgozott, második kiadás, Budapest, 1986, p. 49-57; Cornel Grad, *Al II-lea Arbitraj de la Viena,* p.178.

[18] Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Muşat (coordonatori), *23 August 1944. Documente, 1939-1943,* vol. I, Bucureşti, 1984, doc. nr. 70, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o creştere îngrijorătoare a actelor de insubordonare, a numărului de dezertori, precum şi a frecvenței ciocnirilor armate cu unitățile maghiare, Ministerul Apărării Naționale a emis la 2 septembrie ordinul circular nr. 17835/B, document ce reflecta starea de spirit anticedare existentă în cadrul armatei şi în care erau reiterate motivele ce au obligat conducerea de la Bucureşti să admită arbitrajul din 30 august: „Ultimele evenimente, care au dus la ciuntirea teritoriului național, fără ca armata să fi fost pusă în situația de a lupta pentru apărarea patriei, au produs o explicabilă durere în sufletul ostaşilor, de toate gradele. Din această cauză, se pare că în oştire îşi face drum părerea că România nu trebuia să consimtă de bunăvoie la cedările succesive de teritorii şi mai ales nu trebuia să se supună arbitrajului de la Viena. […] Se va accentua, în special, că România înconjurată pretutindeni de duşmani, unii foarte puternici, ar fi fost zdrobită în puțin timp şi chiar desființată ca stat. Exemplul Poloniei, Norvegiei, Belgiei şi Olandei sunt foarte convingătoare în această privință“. Având în vedere starea de spirit precară existentă în cadrul unităților militare şi necesitatea menținerii cu orice preț a coeziunii şi disciplinii trupelor, ordinul citat recomanda comandanților militari luarea celor mai severe măsuri pentru „supravegherea oricăror manifestări individuale sau colective care, sub pretextul patriotismului, ar putea duce la minarea coeziunii unităților sau la acte de indisciplină, aplicând la nevoie sancțiunile prevăzute de legi şi regulamente“[19]. Ca urmare a măsurilor energice – am putea spune chiar disperate – adoptate de autoritățile militare centrale şi subordonate, în vederea preîntâmpinării unor evenimente nedorite, evacuarea teritoriului cedat a decurs, în general, în mod disciplinat şi paşnic. Totuşi, în pofida apelurilor şi eforturilor depuse de eşaloanele militare, nu s-au putut evita în totalitate situațiile de insubordonare, dezertările[20], respectiv consumarea unor acte reprobabile (furturi, jafuri, rechiziții discriminatorii etc.), comise de militarii români în cursul retragerii, îndeosebi împotriva locuitorilor maghiari[21].

Evacuarea administrației, instituțiilor economice, culturale şi de învățământ, precum şi a întreprinderilor importante pentru economia națională s-a desfăşurat, de asemenea, în condiții dificile. Greutățile întâmpinate de autoritățile locale şi centrale în îndeplinirea acestei măsuri s-au datorat nu atât presiunii exercitate de timpul relativ scurt avut la dispoziție pentru evacuare, ci lipsei de comunicare dintre instituțiile angrenate în operațiune[22]. Modalitatea realizării evacuării a fost reglementată prin intermediul ordinelor telegrafice şi telegramelor expediate în zilele de 30-31 august de către Ministerul de Interne. Astfel, prin telegrama nr. 1755 din 30 august 1940 a fost stabilit locul de evacuare a autorităților județene, după cum urmează: Sălaj la Deva; Cluj – Turda; Mureş – Blaj; Odorhei – Sighişoara; Maramureş – Făgăraş; Satu Mare – Lugoj; Bihor – Caransebeş, respectiv Beiuş; Trei Scaune – Braşov; Ciuc – Prahova; Năsăud – Râmnicu Vâlcea; Someş – Alba Iulia, iar Universitatea din Cluj urma să fie mutată la Sibiu[23]. În ordinul telegrafic nr. 37 din 31 august 1940 transmis de Ministerul de Interne

[19] *Ibidem,* doc. nr. 74, p. 105-106.

[20] Vezi, pe larg, Cornel Grad, *Al II-lea Arbitraj de la Viena,* p. 181-187.

[21] Hadtőrténeti Levéltár Budapest, I Hdtpság 1b oszt. 1940. 115. számu helyzetközlés, 1940. évi szeptember hó 4-én (Arhivele Militare Budapesta, comandamentul Armatei a 1-a dep. 1b 1940. Raport de situație nr. 115 din 4 septembrie 1940. În continuare se va cita HL); Magyar Országos Levéltár Budapest, Külúgyminisztérium, K 63 – 1940 – 254 csómó – 27/7 1a tétel, 5140. Napi jelentés, 16.09.1940 (Arhivele Naționale Maghiare Budapesta, Ministerul de Externe, K 63 – 1940 – pachetul 254 – tema 27/7 1a – 5140. Notă referitoare la convorbirea Vörnle – Crutzescu – Valer Pop din 16.09.1940. În continuare se va cita MOL, K 63 – 1940 – 254 – 27/7 1a).

[22] Vezi, pe larg, Cornel Grad, *Al II-lea Arbitraj de la Viena,* p. 187-195.

[23] ANIC, fond Ministerul de Interne, dosar 442/1940, *passim*; Cornel Grad, *Al II-lea Arbitraj de la Viena,* p. 189-190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prefecturilor se specificau următoarele: „Evacuarea va fi călăuzită de ideea că unităţile administrative şi întreprinderile comunale rămase în teritoriile cedate trebuie să poată funcţiona şi pe mai departe, ca şi în prezent. Să nu lăsăm fraţilor noştri părăsiţi impresia că-i despuiem de bunuri ce aparţin comunelor lor, iar noilor stăpânitori să nu le oferim prilejul de a ne acuza de vandalism şi de a ne critica din nou". Telegrama citată cuprindea de asemenea instrucţiuni precise privind bunurile ce trebuiau a fi evacuate, subliniindu-se totodată necesitatea ca „poporul să rămână la locul lui, pentru a se afirma mai departe etnitatea românească"[24]. Acest din urmă pasaj este pe deplin explicabil, dacă avem în vedere temerea autorităţilor în ce priveşte posibilitatea exodului masiv al populaţiei româneşti, ceea ce din punct de vedere demografic ar fi complicat sau chiar pus sub semnul întrebării şansele României de a redobândi teritoriul cedat. În pofida greutăţilor survenite (lipsa de cooperare între instituţii şi a mijloacelor de transport), evacuarea administraţiei şi instituţiilor s-a desfăşurat satisfăcător, fără sincope majore, încheindu-se la termenul fixat prin convenţia din 4 septembrie 1940.

În conformitate cu prevederile acordurilor convenite în cadrul comisiei militare mixte româno-maghiare, preluarea controlului în Transilvania de nord de către armata ungară avea să fie înfăptuită în mod progresiv, pe etape, la scurt timp – 2 ore – după retragerea în prealabil a unităţilor româneşti, în perioada 5-13 septembrie. Referitor la instaurarea administraţiei militare maghiare în teritoriul atribuit Ungariei, atât în documentele contemporane elaborate de diverse instituţii ale statului român cât şi în cadrul istoriografiei române ce a tratat această chestiune, s-a acreditat opinia potrivit căreia autorităţile militare maghiare au instaurat – chiar din primele momente ale ocupaţiei – un regim de teroare ce a urmărit cu precădere exterminarea populaţiei româneşti, respectiv purificarea etnică a Transilvaniei de nord[25]. Această teză, vehiculată îndeosebi în istoriografia anilor '70-'80 şi reluată în multe dintre lucrările postdecembriste, este însă infirmată de sursele documentare din Ungaria.

Astfel, în ziua următoare pronunţării sentinţei arbitrale, respectiv 31 august 1940, Statul Major maghiar a elaborat un document intitulat „*Irányelvek a megszálló csapatok magatartására"* (*„Directive cu privire la atitudinea trupelor de ocupaţie"),* ce avea menirea de a reglementa comportamentul unităţilor maghiare în raporturile cu populaţia din teritoriul cedat şi care, datorită importanţei sale deosebite, merită a fi citată in extenso. În preambul, se insista asupra necesităţii ca intrarea, ţinuta şi comportamentul trupelor în Transilvania de nord să fie caracterizate de „disciplină exemplară, ordine necondiţionată şi organizare model". În continuare, documentul se referea la măsurile ce trebuiau a fi luate pentru a se preîntâmpina comiterea unor excese din partea militarilor maghiari: „Soldaţii trupelor eliberatoare nu sunt îndreptăţiţi să exercite represalii împotriva vinovaţilor pentru trecutul de 22 de ani. Trupele trebuie instruite să se abţină de la

[24] Cornel Grad, *Al II-lea Arbitraj de la Viena,* p. 189.

[25] „Ungurii revizionişti, şovini, iredentişti, răzbunători şi provocatori din fire – se arată într-un studiu întocmit de Marele Stat Major în 1945, cu privire la atrocităţile comise de autorităţile maghiare în perioada 1940-1945 – nu au cunoscut nici limită şi nici scrupule în calea realizării ideii înfăptuirii «Ungariei milenare» la care să se încorporeze întreaga Transilvanie, curăţată, dacă este posibil, complect de elementul românesc existent pe acest teritoriu". Cf. *Din Istoria Transilvaniei. Documente (1931-1945),* apare sub îngrijirea prof. Mihai Fătu, doctor în istorie, Alexandria, 1999, documentul nr. 79, p. 365; Pentru teza purificării etnice vezi, de asemenea, Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suciu, Ilie I. Puşcaş, *Administraţia militară horthyistă,* p. 293-294; Petre Ţurlea, *Ip şi Trăznea,* p. 20-21; Din nefericire, puncte de vedere apropiate au fost susţinute chiar şi de istorici consacraţi. De exemplu, Cornel Grad condamnă în lucrarea sa exploatarea propagandistică, politicianistă în România a exceselor comise de autorităţile maghiare împotriva populaţiei româneşti lăsată „la discreţia unui ocupant răzbunător de conducerea laşă şi incapabilă a propriului stat". Cf. Cornel Grad, *Al II-lea Arbitraj de la Viena,* p. 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acțiunile individuale. Dacă vor fi necesare măsuri de represalii, acestea vor fi executate doar de autoritățile administrației militare". Cele mai importante prevederi, în ce ne privește, sunt conținute de punctele 5 şi 6 ce se referă la comportamentul față de locuitorii de naționalitate română: „5. În cursul ocupării (teritoriului cedat – n.n.), militarii români rămaşi în vederea asigurării pazei întreprinderilor mai importante, lucrărilor genistice sau a dispozitivelor explozive încă nedezamorsate, trebuie protejați de insulte, maltratări sau de eventualele manifestări ale dorinței de răzbunare acumulată în cadrul populației în cei 22 de ani [...]. 6. Față de populația de naționalitate maghiară şi germană (trupele maghiare – n.n.) trebuie să se comporte cu cea mai mare dragoste şi politețe. Atitudinea față de români şi alte naționalități trebuie să fie în orice situație echilibrată, corectă şi în concordanță cu omenia caracteristică soldatului maghiar. Să nu se folosească epitetul de «oláh» (valah – n.n.) în prezența lor, deoarece acest termen îi jigneşte. În asemenea situații să folosim cuvântul «român». Eventualele gesturi de împotrivire ori rezistență armată trebuie înfrânte cu cea mai mare asprime, reprimate fără milă, mai ales dacă sunt provocate de elementele româneşti sau comuniste. În general, contactele cu populația românească trebuie limitate la strictul necesar, pentru a nu se ajunge la ciocniri"[26]. Examinând conținutul documentului citat se observă faptul că nu există nici un indiciu care să demonstreze presupusele intenții maghiare de exterminare a populației româneşti din Transilvania de nord, atât de intens mediatizate de cea mai mare parte a istoriografiei din România. Dimpotrivă, directiva îndemna la o atitudine de înțelegere şi moderație față de locuitorii de naționalitate română şi nu numai. Această atitudine nu a fost singulară, îndemnuri similare au venit şi din partea unor oameni politici marcanți din Ungaria sau a fruntaşilor comunității maghiare din Transilvania. În mijlocul entuziasmului general provocat în Ungaria de decizia de la Viena, primul ministru, contele Teleki Pál, el însuşi de origine transilvăneană şi prin urmare bun cunoscător al realităților demografice complicate din acest areal, a îndemnat la o politică prudentă responsabilă, de înțelegere şi respect față de minorități: „Trebuie să învățăm din trecut pentru a putea vedea şi rezolva problemele altfel decât înainte"[27]. El a reiterat acelaşi punct de vedere şi în cadrul alocuțiunii rostite la 4 septembrie în parlamentul maghiar: „Noi nu avem intenția de a ne răzbuna, ci dorim să construim". În opinia sa, politica promovată în relația cu minoritățile avea să demonstreze dacă „am meritat ceea ce am recâştigat"[28]. La rândul său, contele Bánffy Miklós solicita populației maghiare într-o proclamație difuzată la 1 septembrie: „Să fim în mod înțelept înțelegători față de cei care locuiesc, de asemenea, în Transilvania"[29].

În acest context, excesele comise de unele unități militare maghiare în cursul preluării controlului asupra teritoriului Transilvaniei de nord – dintre care cele mai grave sunt, fără îndoială, masacrele în masă înfăptuite în comunele Ip şi Trăznea din

[26] HL, I. Hdt.pság 1940.1b.289. 777/Főv. Hdm. 40. VIII. 31. számhoz

[27] Declarație făcută de contele Teleki la ceremonia organizată la reîntoarcerea delegației maghiare din Viena. Cf. Páva István, *Trianon – Belvedere – Hadbalépés,* Pécs, 1995, p. 104-105; De asemenea primul ministru Teleki a adresat la 1 septembrie o scrisoare şefului de Stat-Major al armatei maghiare, generalului-colonel Werth Henrik, în care reitera necesitatea ca militarii maghiari să manifeste un „comportament uman" față de populația românească din Ardeal. Cf. HL, VKF: 1940*,* 4602/eln 1.

[28] Balogh Béni, *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés,* p. 81; Într-o scrisoare adresată la 1 septembrie 1940 regentului Horthy Miklós, primul ministru Teleki Pál atrăgea atenția că „[...] maghiarii de aici (din Ungaria – n.n.) trăiesc într-o ideologie total diferită – ideologia îi exterminăm şi îi alungăm pe toți (românii – n.n.) – comparativ cu ideologia ce ar trebui promovată în mod normal în Transilvania [...]". Cf. *Horthy Miklós titkos iratai,* az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László, második kiadás, Budapest, 1963, documentul nr. 49, p. 238.

[29] *Ellenzék,* din 1 septembrie 1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

judeţul Sălaj – sunt de neînţeles şi cu atât mai puţin justificabile. Referitor la aceste evenimente reprobabile, documentele vremii precum şi numeroasele studii apărute în România s-au limitat la consemnarea şi condamnarea – de cele mai multe ori cu o vehemenţă demnă de o cauză mai bună – a faptelor, fără a oferi însă explicaţii convingătoare referitoare la motivele sau motivaţiile ce au determinat comiterea acestor atrocităţi. Potrivit versiunii „standard" acreditată de istoriografia română, prin acest comportament autorităţile maghiare ar fi urmărit, după un plan prestabilit, exterminarea locuitorilor de naţionalitate română şi implicit purificarea etnică a Transilvaniei de nord. În ce ne priveşte, considerăm că această opinie nu poate fi acceptată în stadiul actual al cercetărilor, documentele identificate de noi în arhivele militare maghiare prezentându-ne o versiune complet diferită asupra celor întâmplate. O primă menţiune documentară o reprezintă raportul privind cazurile de folosire a armamentului în unele comune din judeţul Sălaj, înaintat eşaloanelor superioare de colonelul vitéz br. Heim din Statul Major al Armatei a 2-a maghiare la data de 16 septembrie 1940. În document se arată că în urma sesizărilor primite de la diferite unităţi maghiare, referitoare la „bande valahe înarmate" ce acţionau pe raza comunelor Cosniciu de Sus şi de Jos, Marca, Porţ, Leşnir, Şumal şi Camăr, terorizând populaţia maghiară, colonelul Heim a dat dispoziţii comandamentului regimentului 32 infanterie în vederea „curăţirii de bande" a teritoriului amintit. Raportul relevă folosirea armamentului în comuna Ip ca urmare a unor focuri de armă trase asupra militarilor maghiari comandaţi de locotenentul Bedő Zsolt, incident soldat cu victime de partea română, al căror număr nu este însă specificat[30]. Dacă documentul citat anterior nu prezintă amănunte legate de masacrele din Sălaj, informaţii detaliate în această privinţă ne sunt oferite de un raport (cu anexe) intitulat „*Kimutatás a 2. dd. pság. területén történt fegyverhasználatokról*" („*Evidenţă privind cazurile de folosire a armamentului pe teritoriul aflat sub jurisdicţia comandamentului brigăzii a 2-a*"), înaintat de acelaşi colonel Heim comandamentului Corpului I Armată maghiar la 10 decembrie 1940. Documentul prezintă detaliat împrejurările ce au determinat represaliile din comunele Dobrin (11 septembrie), Cehei (14 septembrie), Ip (13-14 septembrie), Cosniciu de Sus (16 septembrie), Halmăşd (16 septembrie) şi Camăr (18 septembrie), desfăşurarea evenimentelor, numărul victimelor, respectiv numele ofiţerilor, subofiţerilor şi militarilor maghiari implicaţi. Conform informaţiilor oferite de document, motivele represaliilor le-au reprezentat comportamentul jignitor şi agresiv la adresa trupelor maghiare (Dobrin şi Halmăşd), rezistenţa opusă la percheziţie, încercarea de a ascunde arme şi fuga de sub escortă (Cehei şi Cosniciu de Sus). Referitor la masacrul din Ip, se arată că, în zilele premergătoare evenimentelor, trei militari maghiari şi-au pierdut viaţa în urma unui atentat în care a fost folosită o bombă cu explozie întârziată, ascunsă într-un coş cu mere. Datorită incidentului, precum şi a informaţiilor recepţionate cu privire la activitatea în zonă a unor „bande româneşti înarmate", comandamentul brigăzii a 2-a infanterie a ordonat comandamentului regimentului 32 infanterie cercetarea şi „curăţirea" acestui teritoriu. Ca urmare a percheziţiei efectuate în comuna Ip de subunitatea comandată de locotenentul Bedő Zsolt în seara zilei de 13 septembrie, au fost arestaţi 18 legionari ce nu erau locuitori ai comunei, dintre care 16 au fost executaţi la faţa locului datorită rezistenţei opuse şi a încercărilor de evadare, iar doi au reuşit să fugă. Potrivit aceluiaşi document, în noaptea de 13/14 septembrie s-a deschis focul cu arme automate asupra clădirii şcolii din localitate, în care erau cazaţi militarii maghiari, iar în urma ripostei armate a acestora şi a acţiunilor de urmărire şi-au pierdut viaţa 152 de persoane

[30] HL, 2 hds. 1940, eln.b 1242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(în realitate 155). De asemenea, se mai consemnează faptul că percheziția efectuată în comună a scos la iveală o mare cantitate de arme (mitraliere, pistoale-mitralieră etc.). În finalul raportului, colonelul Heim aprecia că represaliile se datorau exclusiv atitudinii ostile manifestate de populația românească față de trupele maghiare: „Rezistența populației româneşti din Sălaj şi formarea bandelor se explică prin faptul că această regiune este fieful lui Maniu (Bădăcini şi împrejurimile) şi prin urmare a fost inclusiv baza fanaticei gărzi Maniu". El invoca în sprijinul afirmației sale argumentul potrivit căruia, în localitățile unde comportamentul locuitorilor români a fost amical, aceştia s-au bucurat de un tratament identic din partea militarilor maghiari[31]. Din anexe reiese că documentul a fost întocmit la solicitarea eşaloanelor superioare, incidentele semnalate fiind la acea dată în curs de anchetare. Lecturând conținutul raportului citat anterior, credem că versiunea pe care o oferă asupra derulării evenimentelor se constituie într-un punct de vedere ce merită a fi luat în considerare de cercetarea istorică. În opinia noastră, atrocitățile se explică prin rezistența opusă de populația românească în anumite localități, respectiv excesul de zel manifestat de unele unități militare maghiare, ele neputând fi considerate ca parte integrantă a unui plan ce avea ca scop exterminarea locuitorilor de naționalitate română, mai ales că au fost ulterior dezavuate şi anchetate de factorii decizionali din Budapesta. În ce priveşte justificarea dată „represaliilor", este adevărat că în virtutea ordinelor primite, trupele maghiare erau îndreptățite să reprime eventualele rezistențe armate. Totuşi, chiar în situația în care versiunea oferită de document corespunde realității, amploarea şi maniera în care au înțeles militarii maghiari să răspundă la aceste atacuri, prin asasinarea unui mare număr de oameni nevinovați – printre care bătrâni, femei şi copii – nu poate fi explicată şi cu atât mai puțin justificată. Aceste masacre au stârnit reacții vehemente din partea opiniei publice şi a oficialităților româneşti[32], fiind condamnate categoric inclusiv de conducerea Reichului[33].

Excesele petrecute în teritoriul cedat Ungariei, precum şi unele incidente semnalate în partea de sud a Transilvaniei – soldate cu victime maghiare – nu au reprezentat decât o fațetă – partea cea mai vizibilă a icebergului – a situației dezastruoase a minorităților după 30 august 1940, de o parte şi de alta a noii frontiere, chestiunea cea mai gravă şi complexă fiind – indiscutabil – cea a refugiaților şi expulzaților. Conform prevederilor arbitrajului de la Viena, locuitorii de naționalitate română aflați pe teritoriul atribuit Ungariei dobândeau în mod automat cetățenia maghiară, având dreptul de a opta în favoarea cetățeniei române în termen de şase luni. Persoanele care se foloseau de acest drept erau însă obligate de a părăsi teritoriul cedat în termen de un an şi să treacă în România. Aceleaşi principii se aplicau şi pentru maghiarii care rămâneau în Transilvania de sud. În fine, guvernul român şi cel maghiar se angajau să acorde supuşilor de naționalitate maghiară respectiv română drepturi egale cu ale celorlalți locuitori[34]. Prevederea privitoare la termenul de opțiune nu a fost pusă în aplicare,

[31] HL, I Hdt. 44993/Eln. 1 – 1940. Magyarország keleti és Erdély visszatért részében előfordult fegyverhasználatok.

[32] AMAE, fond 71/Germania, vol. 80, f. 209-210. Notă asupra convorbirilor avute în ziua de 18 septembrie de dl. ministru Mihail Sturdza cu dl. Wilhelm Fabricius; fond 71/Transilvania, vol 47, f. 50. Telegrama cifrată nr. 62310 din 4 octombrie 1940 către Legația din Budapesta; vol. 123, f. 20-21. Telegrama cifrată nr. 62538 din 5 octombrie 1940 către Legațiile din Berlin şi Roma.

[33] AMAE, fond 71/Germania, vol. 80, f. 296-300. Raportul înaintat de Valer Pop generalului Ion Antonescu la 14 octombrie 1940; Joseph Goebbels nota în jurnalul său la 24 septembrie respectiv 12 octombrie 1940: „Maghiarii acționează brutal împotriva românilor"; „Maghiarii se manifestă violent împotriva românilor în teritoriul cedat. O adunătură de porci!" Cf. *Die Tagebücher von Joseph Goebbels.* Band 8, p. 341, 372.

[34] Vezi nota 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întrucât între cele două guverne nu s-a putut ajunge la un acord referitor la data de la care urmau să fie calculate cele şase luni. La 26 februarie 1941 a fost semnat la Budapesta un protocol care stipula că termenul de şase luni prevăzut pentru exercitarea dreptului de opţiune urma să intre în vigoare la o dată ulterioară, convenită de comun acord de către cele două guverne[35], fapt ce avea să aibă repercusiuni negative asupra statutului juridic al refugiaţilor.

Încă din primele zile ale lunii septembrie, ca urmare a atmosferei tensionate creată de sentinţa arbitrală, a presiunii exercitate de opinia publică din România şi a măsurilor discriminatorii aplicate de guvernul român, un număr considerabil de funcţionari şi muncitori maghiari au fost fie concediaţi în masă, fie „transferaţi“ în teritoriul cedat, ei fiind nevoiţi să părăsească în scurt timp ţara. De exemplu, într-o singură zi, din Simeria au fost astfel „transferaţi“ aproximativ 300 de muncitori feroviari[36]. La 6 septembrie 1940, ministrul plenipotenţiar maghiar în capitala României – Bárdossy László – raporta Budapestei că, „în urma instigării făţişe a ziarelor româneşti, în fabricile din Bucureşti şi în alte întreprinderi, maghiarii sunt – fără preaviz – concediaţi în masă“. Ţinând seama de situaţia creată, el propunea să se atragă atenţia guvernului român, prin intermediul ministrului plenipotenţiar român la Budapesta, că procedând astfel autorităţile de la Bucureşti „provocau retorsiuni“. Bárdossy a mai sugerat, de asemenea, ca acest avertisment să fie adus la cunoştinţa opiniei publice prin radio[37]. Ministerul de Externe maghiar a dat curs ambelor sugestii. În aceeaşi zi, în timpul convorbirii avute cu ministrul României la Budapesta – Radu Crutzescu – subsecretarul de stat Vörnle János afirma că măsurile de concediere în masă adoptate de autorităţile româneşti „pot provoca lesne retorsiuni şi astfel nu servesc la crearea atmosferei de împăciuire dintre cele două state vecine“[38], acest avertisment fiind ulterior difuzat inclusiv pe calea undelor[39]. Mai mult, la 8 septembrie 1940, ministrul plenipotenţiar Bárdossy László a predat o notă de protest ministrului de externe român Mihail Manoilescu, relevând încă o dată interlocutorului său consecinţele ce rezultau în urma concedierilor în masă ale muncitorilor şi funcţionarilor de naţionalitate maghiară, respectiv a stării de spirit ostilă Ungariei. „Să nu vă miraţi – avertiza Bárdossy – dacă pe teritoriul redobândit muncitorii români vor fi la rândul lor concediaţi şi împotriva românilor se va crea o atmosferă de ură similară cu cea creată – cu permisiunea guvernului român – aici împotriva maghiarilor“. Manoilescu nu a contrazis afirmaţiile ministrului Ungariei, arătând doar că politica guvernului român faţă de minoritatea maghiară se va raporta la cea promovată de guvernul de la Budapesta vis-à-vis de minoritatea română[40]. Demersul diplomatic din 8 septembrie nu a fost determinat doar de situaţia funcţionarilor şi a muncitorilor concediaţi. Din documentele cercetate reiese că imediat după pronunţarea arbitrajului, s-a constatat un adevărat exod al populaţiei maghiare din partea de sud a Transilvaniei înspre teritoriul atribuit Ungariei[41], fapt ce a provocat îngrijorare la Budapesta, „Acest

[35] Csatári Dániel, *Forgószélben,* p. 40; Dumitru Şandru, *Mişcări de populaţie în România,* p. 56.

[36] Balogh Béni, *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés,* p. 79.

[37] MOL, K 63 – 1940 – 254 – 27/7 2. Nota telefonică cifrată nr. 368 din 06.09.1940 a Legaţiei maghiare din Bucureşti; Vezi şi HL, 2 hds. 1940 eln./ Ib 1239.

[38] MOL, K 64 – 1940 – 86 – 27.– 4992. Notă referitoare la convorbirea Vörnle – Crutzescu din 06.09.1940.

[39] Balogh Béni, *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés,* p. 80.

[40] MOL, K 63 – 1940 – 254 – 27/7 2. Telegrama cifrată nr. 377 din 08.09.1940 a Legaţiei maghiare din Bucureşti.

[41] Cauzele acestui exod sunt prezentate şi analizate într-un amplu raport adresat Ministerului de Externe din Budapesta de consulul maghiar din Braşov, Csopey Dénes. MOL, K 64 – 1940 – 86 – 27 – 884. Raportul nr. 3 din 14.11.1940 al Consulatului maghiar din Braşov.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fenomen – releva Bárdossy într-un raport din 4 septembrie – ar putea provoca greutăți şi perturbări inimaginabile în teritoriul redobândit, reduce drastic numărul maghiarilor rămaşi pe teritoriul României şi face aproape imposibil ca guvernul maghiar să scape ulterior, prin intermediul schimbului de populație, de cea mai mare parte a românilor ajunşi sub stăpânirea noastră“[42]. Întrucât majoritatea refugiaților maghiari părăseau Transilvania de sud datorită atmosferei tensionate create de arbitraj şi a măsurilor discriminatorii aplicate de autoritățile române, credem că obiectivul principal vizat de Budapesta prin protestul diplomatic din 8 septembrie a fost stoparea afluxului de refugiați maghiari din Transilvania de sud. Prin intermediul unui comunicat publicat în presa vremii, Consiliul de Miniştri român a respins categoric acuzațiile maghiare considerându-le tendențioase şi nefondate[43]. Mai mult, în cadrul unei convorbiri avute cu ministrul Bárdossy László la 17 septembrie, generalul Ion Antonescu a dat asigurări că va respecta drepturile minoritarilor maghiari din România, pronunțându-se totodată în mod ferm în favoarea îmbunătățirii relațiilor bilaterale şi a încheierii unui acord privind statutul minorităților[44]. În pofida acestor asigurări, situația minorității maghiare din Transilvania de sud nu s-a ameliorat în perioada următoare, dimpotrivă. În consecință, la 19 respectiv 28 septembrie, subsecretarul de stat Vörnle János a solicitat insistent conducătorului delegației române în capitala maghiară, Valer Pop, încetarea imediată a concedierii în masă şi a expulzării locuitorilor de naționalitate maghiară din partea de sud a Transilvaniei, în caz contrar Ungaria urmând să recurgă la „cele mai energice măsuri de retorsiune“ împotriva minorității româneşti din Transilvania de nord. Valer Pop a negat acuzațiile aduse de Vörnle János, aducând în schimb în discuție atrocitățile comise de unele unități militare maghiare, expulzarea a 180 de colonişti români din județul Bihor precum şi sechestrarea averii societății culturale „Astra“ ca urmare a dispoziției autorităților din Budapesta. „România – avertiza Valer Pop – nu mai poate tolera această stare de lucruri şi dacă Ungaria nu reintră imediat în legalitate şi nu-şi respectă angajamentele, România îşi rezervă dreptul de a supune chestiunea puterilor Axei, întregii lumi civilizate, precum şi de a recurge la represalii corespunzătoare față de minoritatea maghiară din România“[45].

Intervențiile relatate mai sus nu au adus cu sine o ameliorare a tratamentului aplicat minorităților în cele două state. Din contră, situația acestora avea să se agraveze necontenit în perioada următoare. Convorbirile româno-maghiare demarate la 14 septembrie în capitala Ungariei, în vederea rezolvării chestiunilor privind aplicarea arbitrajului de la Viena şi a ameliorării situației minorităților din cele două state, au eşuat datorită pozițiilor ireconciliabile pe care s-au situat cele două guverne. În timp ce delegația română condusă de Valer Pop considera că problema cea mai importantă o reprezenta reglementarea statutului juridic al românilor din Ungaria, delegația maghiară, având-l în frunte pe subsecretarul de stat Vörnle János, a condiționat începerea negocierilor legate de statutul minorității române de achitarea în prealabil de către guvernul român a contravalorii bunurilor evacuate şi rechiziționate de autoritățile româneşti în cursul retragerii din partea de nord a Transilvaniei[46]. Datorită punctelor de vedere

[42] MOL, K 63 – 1940 – 254 – 27/7 2. Telegrama cifrată nr. 357 din 04.09.1940 a Legației maghiare din București.

[43] „Universul“ din 13 septembrie 1940.

[44] Csatári Dániel, *Forgószélben,* p. 37.

[45] MOL, K 63 – 1940 – 254 – 27/7 1a – 5250. Notă referitoare la convorbirea Vörnle – Crutzescu – Valer Pop din 19.09.1940; K 64 – 1940 – 86 – 27/a.– 5409. Notă referitoare la convorbirea Vörnle – Crutzescu – Valer Pop din 28.09.1940: AMAE, fond 71/Transilvania, vol. 123, f. 11-16. Raportul lui Valer Pop din 28.09.1940.

[46] MOL, K 63 – 1940 – 254 – 27/7 1a – 5139. Notă referitoare la convorbirea Vörnle – Valer Pop din 14.09.1940; K 63 – 1940 – 254 – 27/7 1a – 5140. Notă referitoare la convorbirea Vörnle – Crutzescu – Valer

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diametral opuse pe care s-au situat cele două părți, tratativele au intrat la scurt timp în impas. Delegația română a rămas însă în Budapesta până la începutul lunii octombrie în speranța că va putea determina partea maghiară să-şi revizuiască atitudinea, însă eforturile depuse în acest sens au fost zadarnice. Reprezentanții minorității româneşti din Ungaria respectiv şeful comunității maghiare din România au intervenit la rândul lor pe lângă factorii decizionali ai celor două state în încercarea de a obține reluarea tratativelor şi ameliorarea tratamentului aplicat minoritarilor. În pofida faptului că atât primul ministru maghiar, contele Teleki Pál, cât şi generalul Ion Antonescu s-au dovedit inițial receptivi față de doleanțele exprimate de reprezentanții minorităților, totuşi, datorită evoluției ulterioare a evenimentelor, intervențiile lui Emil Hațieganu şi Gyárfás Elemér au rămas fără rezultate notabile[47].

Eşecul tratativelor de la Budapesta a însemnat totodată escaladarea tensiunilor dintre România şi Ungaria, ca urmare a înrăutățirii continue a situației minorităților. La 3 octombrie, MTI (agenția de presă maghiară) aducea la cunoştința opiniei publice faptul că în stația de cale ferată Curtici se afla de aproximativ 56 de ore o garnitură de tren compusă din 22 de vagoane, ticsită cu refugiați maghiari din Transilvania de sud. Conform aceloraşi informații, starea lor era deplorabilă, ei neavând permisiunea de a părăsi trenul[48]. Confruntat cu situația creată de noile expulzări, guvernul de la Budapesta a optat în favoarea aplicării unor măsuri similare, cu alte cuvinte a hotărât promovarea aşa-numitei politici de retorsiune. Din acest moment până în august 1944, tratamentul minorităților în ambele state va avea la bază politica de retorsiune, fiecare decizie sau măsură îndreptată de către unul din cele două guverne împotriva minorității aflate pe teritoriul statului respectiv atrăgând după sine răspunsul similar şi imediat al părții adverse. Revenind la expunerea noastră, vom consemna că – în urma unui ordin dat în noaptea de 3 spre 4 octombrie – în zilele următoare au fost strânşi din oraşele Oradea, Cluj, Dej şi din județul Sălaj un mare număr de locuitori români, în marea lor majoritate intelectuali (medici, avocați, profesori, preoți, funcționari etc.), împreună cu familiile lor – în total, aproximativ 1.000 de persoane – încărcați în vagoane destinate transportului de vite sau în vagoane de marfă plumbuite şi expulzați în România. Printre intelectualii alungați se aflau personalități marcante, precum episcopul ortodox român de Oradea, Nicolae Popovici. Operațiunea s-a desfăşurat în condiții inumane. Expulzații au primit un termen de 2-3 ore pentru pregătirile de drum şi nu au avut dreptul de a-şi lua avutul, cu excepția bagajelor de mână. Mai mult, pe durata „călătoriei", ei au fost în permanență umiliți şi batjocoriți, în unele cazuri fiind maltratați şi chiar amenințați cu moartea

Pop din 16.09.1940: K 63 – 1940 – 254 – 27/7 1a – 5200; Notă referitoare la convorbirea Vörnle – Crutzescu – Valer Pop din 18.09.1940; A.M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 46, f.130-136. Telegrama cifrată nr 3919 din 14.09.1940 a Legației române din Budapesta; vol. 172, f. 54-55. Raportul lui Valer Pop din 23.09.1940; vol.123, f. 11-16. Raportul lui Valer Pop din 28.09.1940; vol. 47, f. 43-49, Raportul nr 4242 din 04.10.1940 al Legației române din Budapesta; Vezi de asemenea Dorel Bancoş, *Social şi național în politica guvernului Ion Antonescu,* p.36-37; Valeriu Pop, *Amintiri politice 1936-1945,* p. 228.

[47] MOL, K 63 – 1940 – 254 – 27/7 1a . Însemnare nedatată referitoare la convorbirile desfăşurate în luna octombrie 1940 de oficialitățile maghiare cu liderii comunității româneşti din Ungaria; K 63 – 1940 – 253 – 27/7 II – 2653 – 808. Raportul nr 163 al Legației maghiare din Bucureşti din 11.11.1940. Însemnarea referitoare la convorbirile avute de Gyárfás Elemér cu Iuliu Maniu şi generalul Ion Antonescu în 8, respectiv 9.11.1940. K 63 – 1940 – 253 – 27/7 II – 2653 – 809. Raportul nr.164 al Legației maghiare din Bucureşti din 11.11.1940. Procesul verbal al şedinței ținute de reprezentanții Comunității maghiare din România la Aiud în 04.11.1940; K 63 – 1940 – 253 – 27/7 II – 2653 – 819. Raportul nr. 171 al Legației maghiare din Bucureşti din 22.11.1940. Propunerile înaintate de Gyárfás Elemér în vederea reluării negocierilor româno-maghiare; Pentru convorbirile dintre primul ministru maghiar Teleki Pál şi reprezentanții minorității române din Transilvania de nord vezi de asemenea Dumitru Şandru, *Mişcări de populație în România,* p. 57.

[48] Balogh Béni, *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés,* p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de autoritățile maghiare, astfel că la sosirea lor în Curtici erau într-o stare deplorabilă[49]. Referitor la modalitatea selectării persoanelor ce urmau să fie expulzate peste frontieră, relevant este cazul petrecut la Cluj. Potrivit dispozițiilor primite de la forurile decizionale din Budapesta, din orașul Cluj urmau să fie expulzați aproximativ 300 de familii românești. Datorită faptului că referentul pentru chestiunile administrative Vékás Lajos şi procurorul Óvári Elemér nu au putut oferi suficiente nume românești, comandantul militar al orașului – colonelul Beck – a întocmit lista expulzaților consultând cartea de telefon a orașului, iar cei „aleşi" în acest fel au fost somați în scris ca în termen de două ore să se prezinte cu bagajele de mână la gară[50]. Presa centrală din Budapesta a publicat la 6 octombrie un comunicat al guvernului, în care expulzările erau justificate prin teroarea dezlănțuită de autoritățile române față de minoritatea maghiară din Transilvania de sud şi prezența la acea dată pe teritoriul Ungariei a unui număr de aproximativ 50.000 de refugiați[51]. Acest punct de vedere era însă combătut de oficialitățile de la București, dar şi de diplomații Reichului acreditați în România. De exemplu, într-un raport înaintat Berlinului de consulatul german din Timişoara – prin intermediul Legației din București – se releva faptul că motivele reale ale expulzărilor nu erau cele invocate de conducerea maghiară ci, dimpotrivă, ele trebuiau „căutate, desigur, în intenția (Budapestei – n.n.) de a îndepărta elita românească autohtonă, neagreată, de a elibera locuri de muncă pentru şomerii maghiari şi de a exercita presiuni asupra tratativelor româno-maghiare, ce au intrat momentan în impas"[52]. Reacția Bucureştiului nu s-a lăsat aşteptată. Enumerând ultimele evenimente consumate în teritoriul cedat, factorii decizionali români solicitau cu insistență la 6 octombrie implicarea Puterilor Axei în vederea reglementării situației minoritarilor români din Transilvania de nord, respectiv crearea unei comisii mixte româno-maghiare sau a unei comisii germano-italiene care să ancheteze evenimentele reprobabile semnalate de ambele părți ale noii frontiere: „Rog – telegrafia ministrul de externe Mihail Sturdza Legațiilor României din Berlin şi Roma – reînnoiți urgent demersurile ce le-ați făcut pe baza acestor instrucțiuni. Insistați asupra faptului că răbdarea noastră este la limită şi că suntem hotărâți a păşi la masive măsuri de represalii. Aceste măsuri vor fi anunțate la timp, controlate şi regularizate"[53]. În aceeaşi zi, în cursul convorbirii avute cu ministrul Germaniei Wilhelm Fabricius, generalul Ion Antonescu a comunicat acestuia că „nu poate privi în

[49] P.A.A.A.B., Büro des Unterstaatssekretärs, R 29922, E 176927-176928. Telegramm Nr. 1723 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 06.10.1940, gez. Fabricius; E 176929. Telegramm Nr. 1724 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 06.10.1940, gez. Fabricius; E 176924. Telegramm Nr. 1727 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 07.10.1940, gez. Fabricius; E 176925. Telegramm Nr. 1731 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 07.10.1940, gez. Fabricius; E 176911-176912. Telegramm Nr. 1739 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 08.10.1940, gez. Fabricius; Au existat inclusiv personalități maghiare marcante, care au condamnat expulzările şi, mai ales, maniera inumană în care au fost aplicate acestea de către guvernul Teleki. De exemplu, contele Bánffy Miklós a caracterizat expulzările drept o „greşeală capitală" ce a „lipsit Transilvania de nord de cele mai capabile elemente românești, astfel că ura ce a rezultat ca urmare a acestei măsuri a făcut imposibilă trimiterea în parlament a unui număr corespunzător de deputați români şi de membri ai camerei superioare, fapt pe care eu îl consideram necesar". Cf. Bánffy Miklós, *Emlékeimből (1932). Huszonöt év (1945),* második, bővitett kiadás, Kolozsvár, 2001, p. 335.

[50] Balogh Béni, *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés,* p. 83.

[51] P.A.A.A.B., Büro des Unterstaatssekretärs, R 29922, E 176930. Telegramm Nr. 651 der deutschen Gesandtschaft in Budapest vom 06.10.1940, gez. Erdmannsdorff. AMAE, fond 71/Transilvania, vol. 123, f. 33-34. Telegrama cifrată nr. 63110 din 7 octombrie a Legației române din Budapesta.

[52] P.A.A.A.B., Büro des Unterstaatssekretärs, R 29922, E 1769111-176912. Telegramm Nr. 1739 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 08.10.1940, gez. Fabricius.

[53] A.M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 123, f. 31-32. Telegrama cifrată nr. 62888 din 06.10.1940 trimisă de Ministerul de Externe Legațiilor românești din Berlin şi Roma.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

continuare calm această prigonire; chiar dacă, momentan, campania de presă este reprimată, el trebuie să apeleze la contramăsuri, deoarece ţara cere acest lucru. El nu vrea să răspundă în acelaşi fel, dar a ordonat crearea lagărelor de concentrare, unde va fi deportată minoritatea maghiară din România“[54].

Datorită tensionării raporturilor dintre cele două state, a refuzului opus de Budapesta solicitării părţii române de constituire a unei comisii mixte româno-maghiare[55], precum şi a cererilor oficiale înaintate de România şi Ungaria la 7[56] respectiv 11 octombrie,[57] Puterile Axei au decis trimiterea în Transilvania a unei comisii de anchetă germano-italiană în scopul investigării situaţiei minorităţilor, decizie comunicată solicitanţilor la data de 15 octombrie 1940. Contextul politic şi diplomatic în care a fost creat, respectiv şi-a desfăşurat activitatea comisia de anchetă germano-italiană condusă de miniştrii plenipotenţiari Günther Altenburg şi contele Roggeri di Villanova este bine documentată şi analizată de studiul istoricului Vasile Puşcaş[58], astfel că nu ne propunem să insistăm în mod deosebit asupra acestor aspecte, ci ne vom referi doar la constatările efectuate de comisie ca urmare a investigării situaţiei din Transilvania în perioada 17-27 octombrie şi recomandările elaborate. Conform raportului întocmit la data de 31 octombrie[59], obiectivele principale urmărite de comisie au fost cercetarea: „1) acuzaţiile reciproce de atrocităţi; 2) problema expulzaţilor şi refugiaţilor“. Referitor la primul punct, comisia a ajuns la convingerea că „de ambele părţi s-au comis grave maltratări asupra persoanelor“, totuşi la o „cântărire a cazurilor, în ceea ce priveşte atât amploarea cât şi gradul exceselor, partea ungurească este proporţional mai greu încărcată“. În ce priveşte punctul 2, comisia a constatat cauzele ce au determinat exodul maghiarilor din România, respectiv cel al românilor din Transilvania de nord concluzionând că prin expulzările reciproce, cele două state căutau să „preîntâmpine pretenţiunile optanţilor asupra dreptului de proprietate în ceea ce priveşte plecarea cu avutul lor“[60]. Numărul de refugiaţi şi expulzaţi maghiari din partea de sud a Transilvaniei este apreciat în raport la 60.000[61], fără a fi oferit însă nici un indiciu cu privire la numărul

[54] P.A.A.A.B., Büro des Unterstaatssekretärs, R 29922, E 176927-176928. Telegramm Nr.1723 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 06.10.1940, gez. Fabricius; Conducătorul statului a pus la 4 octombrie următoarea rezoluţie pe un raport al Ministerului de Interne privind represaliile maghiare din partea de nord a Transilvaniei. „Deoarece atrocităţile ungureşti se prelungesc, cu toate intervenţiile Romei şi Berlinului, se va recurge, dacă va fi cazul, chiar la represalii. Vor fi luate căpeteniile ungureşti, se vor înfiinţa tabere de concentrare, până când abuzurile vor înceta“. Cf. Mareşalul Ion Antonescu, *Secretele guvernării. Rezoluţii ale Conducătorului Statului (septembrie 1940-august 1944),* cuvânt înainte, selecţie şi indice de Vasile Arimia şi Ion Ardeleanu, Bucureşti, 1992, p. 16.

[55] A.M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 123, f. 19. Telegrama cifrată nr. 62310 din 04.10.1940 a Ministerului de Externe către Legaţia română din Budapesta; vol. 123, f. 22. Telegrama cifrată nr. 4278 din 05.10.1940 a Legaţiei române din Budapesta; vol. 47, f. 33-40. Raportul lui Valer Pop din 05.10.1940.

[56] A.M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 123, f. 352. Telegrama cifrată nr. 40508 din 07.10.1940 a Legaţiei române din Berlin; f. 38-41. Memoriul adresat de guvernul român ministrului de externe german Joachim von Ribbentrop.

[57] *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944,* összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula, Budapest, 1968, doc. nr. 360, p. 540 (În continuare se va cita *Wilhelmstrasse*).

[58] Vezi *Transilvania şi aranjamentele europene,* p. XXXIII şi următoarele.

[59] În fapt este vorba de un extras din raportul întocmit de comisia Altenburg – Roggeri, întrucât textul integral al documentului nu s-a păstrat. Acest extras avea să fie transmis României şi Ungariei la începutul lunii decembrie 1940.

[60] *Transilvania şi aranjamentele europene,* doc. nr. 1, p. 3-13; P.A.A.A.B., Büro des Unterstaatssekretärs, R 29923, E 177318-177327. Auszug aus dem Schlussbericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Untersuchungskommission.

[61] Cifra oferită de raportul Altenburg-Roggeri cu privire la numărul de refugiaţi maghiari din Transilvania de sud se apropie de estimările autorităţilor de la Budapesta. Un raport întocmit de Ministerul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românilor nevoiți să părăsească teritoriul cedat Ungariei[62]. Concluzia finală a comisiei a fost că ambele state se făceau vinovate de comiterea unor acte condamnabile împotriva minorităților, dar „partea ungurească poartă o vină mai mare decât cea românească. Concludentă pentru această hotărâre au fost omorurile în masă comise de unguri"[63]. Analizând conținutul raportului întocmit de comisia Altenburg-Roggeri, Vasile Puşcaş afirmă că „anchetatorii" au încercat să culpabilizeze permanent atât România cât şi Ungaria, cu alte cuvinte comisia s-a străduit, pe de o parte, să scoată în evidență responsabilitatea părții române cu privire la expulzarea maghiarilor din partea de sud a Transilvaniei, pe de altă parte să atenueze gravitatea faptelor puse pe seama Ungariei. În opinia istoricului citat conținutul raportului reflecta linia politică adoptată de Berlin şi Roma față de problema Transilvaniei, respectiv culpabilizarea şi manevrarea ambelor state potrivit propriilor interese, raportul având doar menirea de a servi ca material informativ pentru Axă, în discuțiile ce urmau să se desfăşoare cu reprezentanții României şi Ungariei în penultima lună a anului 1940[64]. În ce ne priveşte, mărturisim că nu împărtăşim în totalitate punctul de vedere exprimat de autorul menționat anterior. În opinia noastră raportul întocmit de comisia de anchetă germano-italiană nu a încercat să culpabilizeze ambele state, ci, dimpotrivă, şi-a propus să prezinte Puterilor Axei în mod obiectiv situația reală din Transilvania, rezultată în urma aplicării arbitrajului de la Viena. Este adevărat că, în cursul convorbirilor avute în a doua jumătate a lunii noiembrie cu factorii decizionali români şi maghiari, conducerea Reichului a făcut în dese rânduri referiri la conținutul raportului comisiei Altenburg-Roggeri. Totuşi, considerăm că raportul nu a servit exclusiv acestor discuții. În toamna anului 1940, Germania şi Italia au fost extrem de preocupate şi îngrijorate în egală măsură de înrăutățirea continuă a relațiilor româno-maghiare, în contextul în care ambele puteri erau în cel mai înalt grad interesate în menținerea stabilității politice a sud-estului Europei. Fiind solicitate să medieze în conflictul dintre Bucureşti şi Budapesta, Puterile Axei au dorit să cunoască în prealabil situația reală existentă în Transilvania, urmând ca ulterior, în cunoştință de cauză, să identifice soluțiile care se impuneau[65]. Spre deosebire de punctul de vedere exprimat de Vasile Puşcaş, potrivit căruia recomandările Axei nu răspundeau direct chestiunilor relevate în cadrul raportului comisiei de anchetă germano-italiene, în

Apărării maghiar arată că numărul refugiaților şi expulzaților maghiari în perioada 30.08.1940-02.11.1940 s-a cifrat la 57000. Cf. HL, VKF/5484 eln.1 vk.osztály.

[62] Potrivit informațiilor cuprinse într-o sinteză întocmită de Ministerul de Externe în anul 1944, intitulată sugestiv *Patru ani de stăpânire maghiară,* numărul refugiaților români în perioada septembrie-decembrie 1940 era estimat la 86.423 de persoane. Cf. A.M.A.E., fond Conferința de Pace de la Paris – Anul 1946, vol. 108, f. 180-182; Vezi şi Dumitru Şandru, *Mişcări de populație în România,* p. 60; Dorel Bancoş, *Social şi național în politica guvernului Ion Antonescu,* p. 71-73.

[63] *Transilvania şi aranjamentele europene,* doc. nr. 1, p. 12; P.A.A.A.B., Büro des Unterstaatssekretärs, R 29923, E 177326.Auszug aus dem Schlussbericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Untersuchungskommission.

[64] Vezi în acest sens *Transilvania şi aranjamentele europene,* p. XLV-L; Teza „culpabilizării" a fost preluată şi de Dorel Bancoş, *Social şi național în politica guvernului Ion Antonescu,* p. 44.

[65] Faptul că factorii decizionali ai Puterilor Axei erau preocupate în cel mai înalt grad de situația gravă existentă în Transilvania, respectiv de identificarea unor soluții în vederea detensionării relațiilor româno-maghiare şi nu de „culpabilizarea" ori „manevrarea" acestora – aşa cum susține Vasile Puşcaş – reiese elocvent şi din notele confidențiale întocmite de către Ministerul de Externe german cu privire la problemele ce urmau să fie abordate în cadrul convorbirilor la nivel înalt româno-germane din noiembrie 1940. Vezi în acest sens ANIC, colecția Microfilme S.U.A., rola 304, c. 443310-443311. Gesprächsthemen für den Besuch des Rumänischen Staatsführers General Antonescu, Berlin, den 21.11.1940, gez. Weiszäcker; c. 443312-443313. Aufzeichnung für die Unterhaltung des Herrn Reichsaußenministers mit dem Rumänischen Ministerpräsidenten General Antonescu, Berlin, den 21.11.1940, gez. Heinburg.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opinia noastră cele şapte puncte conţinute de recomandările elaborate în cancelariile din Berlin şi Roma – transmise în mod formal României şi Ungariei la 3 decembrie[66] – încercau să identifice soluţii nu numai la problemele evidenţiate de raportul comisiei Altenburg-Roggeri (încetarea exceselor şi a expulzărilor, reprimirea celor expulzaţi, despăgubirea lor etc.), ci aveau în vedere şi reglementarea chestiunilor rămase în suspensie ca urmare a întreruperii tratativelor româno-maghiare desfăşurate la Budapesta (trasarea liniei de frontieră, reglementarea problemelor economice, realizarea unui acord privind tratamentul minorităţilor etc.)[67]. În timp ce guvernul maghiar a acceptat imediat şi necondiţionat recomandările, oficialităţile române – dezamăgite iniţial de formularea şi conţinutul acestora[68] – au înaintat la 4 decembrie o serie de amendamente legate în primul rând de necesitatea reprimirii refugiaţilor şi expulzaţilor români de către autorităţile maghiare, îndeosebi a celor expulzaţi după ancheta comisiei Altenburg-Roggeri, stabilirea termenului de opţiune, şi instituirea unor comisii mixte italo-germane ce urmau să staţioneze în Transilvania[69]. Răspunsul Berlinului şi Romei la amendamentele propuse de partea română a sosit la 4 ianuarie 1941, oferind satisfacţie cererilor referitoare la reprimirea refugiaţilor şi formarea unor comisii mixte, germano-italiene, la Cluj şi Braşov. Totuşi, Germania şi Italia au insistat asupra necesităţii reluării cât mai curând posibil a discuţiilor cu oficialităţile maghiare în scopul reglementării problemelor rezultate în urma aplicării sentinţei arbitrale[70]. Referitor la reluarea tratativelor cu Ungaria, guvernul român comunicase deja Berlinului la 24 decembrie 1940 disponibilitatea sa în această privinţă, propunând Viena ca loc de desfăşurare al negocierilor[71]. Mai mult, la 6 ianuarie 1941 oficialităţile de la Bucureşti au adus la cunoştinţa Puterilor Axei faptul că acceptau recomandările şi, concomitent, s-au adresat direct guvernului maghiar cu propunerea reluării tratativelor la 12 ianuarie 1941, la Viena sau Sinaia. Oficialităţile maghiare nu au dat nici un răspuns la această propunere[72], iar la sfârşitul lunii februarie Legaţia română din Budapesta comunica faptul că în „împrejurările acelea“ partea maghiară nu considera oportună reluarea convorbirilor[73]. Analizând situaţia minorităţilor din Transilvania după ancheta desfăşurată de comisia Altenburg-Roggeri, putem afirma că medierea germano-italiană nu a corespuns în totalitate aşteptărilor şi, după cum se va vedea, nici nu a pus capăt politicii discriminatorii promovate de România şi Ungaria faţă de minorităţile aflate pe teritoriul

[66] Conţinutul recomandărilor a fost comunicat Centralei de Legaţia română din Berlin încă din 30 noiembrie. AMAE, fond 71/Germania, vol. 81, f. 157-158. Telegrama cifrată nr. 40776 din 30.11.1940 a Legaţiei române din Berlin.

[67] *Transilvania şi aranjamentele europene,* doc. nr. 2, p. 14-17.

[68] La citirea conţinutului recomandărilor, Conducătorul statului mărturisea ministrului plenipotenţiar german Wilhelm Fabricius că: „Ţinând seama de rezultatele vizitei sale la Berlin, formularea (recomandărilor – n.n.) l-a dezamăgit iniţial, totuşi, la o evaluare calmă, el constată că cerinţele sale referitoare la reprimirea şi despăgubirea refugiaţilor au fost îndeplinite“. Cf. P.A.A.A.B., Büro des Unterstaatssekretärs, R 29923, E 177180. Telegramm Nr. 2214 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 04.12.1940, gez. Fabricius.

[69] AMAE, fond 71/Transilvania, vol. 123, f. 144-155. Nota verbală adresată de Ministerul de Externe Legaţiei italiene din Bucureşti la 04.12.1940; fond 71/Germania, vol. 81, f. 164-165. Telegrama cifrată nr. 78404 din 04.12.1940, trimisă de Ministerul de Externe Legaţiei române din Berlin; *Transilvania şi aranjamentele europene,* p. L-LI.

[70] AMAE, fond 71/Transilvania, vol. 49, f. 27-31. Nota verbală adresată de Legaţia germană din Bucureşti Ministerului de Externe la 04.01.1941, *Transilvania şi aranjamentele europene,* p. LI.

[71] AMAE, fond 71/Germania, vol. 81, f. 244. Telegrama cifrată nr. 78404 din 04.12.1940, trimisă de Ministerul de Externe Legaţiei române din Berlin.

[72] AMAE, fond 71/Germania, vol. 82, f. 140-141. Notă referitoare la convorbirea Alexandru Cretzianu – Gerhard Stelzer din 25.02.1941.

[73] *Transilvania şi aranjamentele europene,* p. LI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor. Totuşi, s-au putut constata şi anumite aspecte pozitive, cel mai important fiind – în opinia noastră – faptul că în perioada următoare nu s-au mai semnalat – cu mici excepții – evenimente reprobabile (asasinate şi expulzări în masă) aidoma celor petrecute în toamna anului 1940.

I.4. Ofensiva diplomatică inițiată de regimul antonescian în toamna anului 1940 în vederea anulării arbitrajului de la Viena. Reacția Germaniei şi Italiei

Acceptarea arbitrajului a declanşat în România o criză politică profundă care s-a dovedit fatală pentru Carol al II-lea şi regimul autoritar instituit de acesta în 1938. Decizia de la Viena din 30 august 1940 a determinat reacția vehementă a opiniei publice la adresa statelor participante la arbitraj[74] şi a regelui, acesta din urmă fiind considerat principalul vinovat pentru prăbuşirea frontierelor României Mari. În această situație dramatică, Carol al II-lea, în încercarea sa disperată de a-şi salva tronul, a recurs după multe şovăieli[75] la o soluție extremă, încredințând mandatul constituirii unui nou guvern generalului Ion Antonescu. Alegerea lui Carol al II-lea a fost influențată de izolarea sa completă pe plan intern şi extern, precum şi de sfaturile venite din partea lui Valer Pop. Pe lângă calitățile şi prestigiul de care se bucura în cadrul armatei şi a opiniei publice, numirea generalului Antonescu s-a datorat – în opinia noastră – şi dorinței Berlinului de a avea un om de mână forte la conducerea României, care să garanteze ordinea şi să asigure împlinirea angajamentelor asumate de guvernul român la Viena[76].

Încă din primele momente ale preluării puterii, regimul antonescian şi-a fixat ca obiectiv primordial recâştigarea teritoriilor pierdute în vara anului 1940, demarând în acest sens o serie de inițiative diplomatice ce vizau în primă instanță ameliorarea situația populației româneşti din partea de nord-vest a Transilvaniei, respectiv obținerea promisiunii că în viitor Puterile Axei vor lua în considerare o revizuire a deciziei de la Viena în favoarea României. În acest scop, în prima jumătate a lunii octombrie, au fost trimişi în misiune la Berlin, respectiv Roma, Valer Pop şi Mihail Manoilescu, pentru a protesta contra exceselor comise de autoritățile maghiare împotriva populației româneşti din Transilvania de nord şi a solicita medierea celor două puteri în disputa româno-maghiară[77]. Misiunea nu a avut rezultatul scontat, atât Germania cât şi Italia nefiind

[74] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu*, p. 129. În 2 septembrie 1940, ministrul Germaniei la București, Wilhelm Fabricius, raporta Berlinului că: „Situația este în continuare încordată […] Persistă demonstrațiile, în afară de jefuirea unei case au fost evitate până acum încăierările serioase. La Oradea, unde există o populație evreiască numeroasă, se strigă în masă: «Jos cu Hitler». S-au aruncat cu pietre în clădirea consulatului şi a fost smulsă placa de pe uşă. Observ, mai mult ca până acum, pericolul în momentul retragerii ultimilor militari români, a căror dorință de ordine mai există pentru moment". Cf. *23 August 1944,* vol. I, doc. nr. 76, p. 108.

[75] În 3 septembrie, Carol al II-lea nota în jurnalul său: „Propunerea de a face apel la Antonescu ia corp, mai ales la Urdăreanu, care e totdeauna gata de a proceda la schimbări. *Eu sunt încă foarte îndoit asupra persoanei lui*, până mai ieri, în domiciliul forțat la Bistrița, care va fi atitudinea lui, care va fi loialitatea lui față de mine". Cf. *Carol al II-lea. Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice,* vol. II, *(1937–-1940)*, ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă şi Narcis Dorin, București, 1996, p. 254.

[76] În 4 septembrie 1940, Wilhelm Fabricius raporta superiorilor săi următoarele: „Ataşatul militar a aflat că în armată se manifestă un puternic curent anticedare. În Marele Stat Major, predomină părerea că numai Antonescu poate menține disciplina". Cf. P.A.A.A.B., Büro des Unterstaatssekretärs, R 29921, E 176384. Telegramm Nr. 1521 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 04.09.1840, gez. Fabricius.

[77] Mihail Manoilescu a avut convorbiri cu „Ducele" Benito Mussolini, ministrul de externe italian Galeazzo Ciano, mareşalul Pietro Badoglio şi Alessandro Pavolini, ministrul culturii. Cf. ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniştri, dosar nr. 332/1940, f. 54-57 (în continuare se va cita ANIC, fond P.C.M.). Referitor la discuțiile avute cu Manoilescu, Ciano afirma disprețuitor într-o audiență acordată ministrului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispuse să revină asupra unei chestiuni pe care o considerau ca fiind definitiv rezolvată. Această inițiativă diplomatică a fost urmată de vizitele oficiale întreprinse de Conducătorul statului la Roma (14-16 noiembrie, 1940), respectiv Berlin (22-26 noiembrie 1940), principalele puncte ale discuțiilor urmând să fie reprezentate de situația din Transilvania şi raporturile încordate cu Ungaria[78]. În cursul convorbirilor avute în capitala Italiei cu „Ducele" Benito Mussolini şi ministrul de externe, contele Galeazzo Ciano, generalul a atacat în termeni duri arbitrajul de la Viena şi tratamentul aplicat de autoritățile maghiare minorității româneşti din teritoriul cedat, atrăgând atenția interlocutorilor săi că România nu se va mulțumi cu această situație: „românii se vor bate pe viață şi pe moarte şi pace nu va fi în Europa, atâta vreme cât aceste drepturi nu vor fi satisfăcute"[79]. În pofida argumentelor folosite de Ion Antonescu, vizita a fost un eşec. Mussolini şi contele Ciano au fost surprinşi în mod neplăcut, am putea spune chiar iritați, de tonul agresiv utilizat în timpul discuțiilor de Conducătorul statului şi vehemența atacurilor îndreptate împotriva arbitrajului şi Ungariei[80], refuzând să-şi asume orice angajament politic în privința revizuirii sentinței arbitrale.

Vizita efectuată de Conducătorul statului la Berlin nu a debutat nici ea sub auspicii favorabile. Informați în prealabil cu privire la conținutul discuțiilor desfăşurate la Roma, oficialitățile naziste au rezervat delegației române o primire ofensivă. Astfel, în cadrul convorbirii Antonescu-Ribbentrop din 22 noiembrie 1940, ministrul de externe german a dezavuat declarațiile critice făcute de generalul Antonescu în Italia referitoare la decizia de la Viena. Ribbentrop a explicat condițiile şi modalitatea realizării arbitrajului, concluzionând că această chestiune „este reglementată odată pentru totdeauna",

Ungariei că Manoilescu „s-a plâns, s-a lamentat. El (Ciano – n.n.) nu acordă nici un fel de importanță convorbirilor avute (cu Manoilecu – n.n.)". Cf. MOL, K 64 – 1940 – 86 – 27. Raportul nr. 190 din 17.10.1940 al Legației maghiare din Roma. La Berlin, Valer Pop a fost primit la 14.10.1940 de ministrul de externe german Joachim von Ribbentrop. Vezi raportul lui Valer Pop în AMAE, fond 71/ Germania, vol. 80, f. 296-299.

[78] Generalul Antonescu a comunicat ministrului plenipotențiar german la începutul lunii noiembrie intenția sa „de a se adresa Führer-ului şi cancelarului Reich-ului, pentru ca astfel să se pună capăt nenumăratelor expulzări şi persecuții ale minorității româneşti din teritoriul cedat Ungariei". Câteva zile mai târziu Conducătorul statului arăta: „Este clar că momentan nu este posibilă o revizuire a frontierei şi el (Antonescu – n.n.) trebuie să accepte arbitrajul, totuşi el se consideră dator față de poporul său să discute deschis cu Mussolini despre aceste chestiuni". P.A.A.A.B., Büro des Unterstaatssekretärs, R 29923, E 177328-177329. Telegramm Nr. 2019 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 06.11.1940, gez. Fabricius; E 177277. Telegramm Nr. 2074 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 13.11.1940, gez. Fabricius.

[79] ANIC, fond P.C.M., dosar nr. 332/1940, f. 1-23 (Raport despre călătoria Conducătorului Statului român la Roma. Probleme şi rezultate). Contele Ciano relatează în jurnalul său întrevederea cu generalul Antonescu: „Convorbirea de la Palatul Veneția este destul de ternă. Antonescu atacă violent arbitrajul de la Viena şi zice că judecata a fost făcută sub influența hărții geografice în culori, tipărită de unguri. Dacă ar fi fost inversate culorile, verdictul ar fi fost favorabil românilor. N-am vrut să discut. Trebuie, totuşi, să mărturisesc că nu era foarte amabil, de vreme ce el vorbea de unul dintre cei doi arbitri". Cf. Contele Galeazzo Ciano, *Jurnal Politic*, Bucureşti, f.a., p. 236; Ministrul de externe român Mihail Sturdza redă la rândul său discuția cu oficialitățile italiene: „Generalul Antonescu, pe un ton calm mai întâi, dar din ce în ce mai ridicat, a atacat imediat raportul Altenburg-Roggeri şi a enumerat din nou excesele ungare în Ardeal. La un moment dat contele Ciano l-a întrerupt, observând: «Oui, nous savons qu'ils ont la main dure». Aceasta l-a înfuriat pe General care, ridicându-se de pe scaun a strigat: «La main dure? Nous leur montrons le main dure! Si ces excès continuent, il y aura un massacre de Hongrois en Roumanie». […] «Şi credeti dumneavoastra ca astfel de granițe vor putea fi menținute?», a întrebat Generalul. Contele Ciano i-a răspuns: «Nous ne les avons pas seulement reconnues, mais meme garanties». «Garanties ou non, elles sauterons, c'est moi qui vous le garantie», i-a replicat Generalul". Cf. Mihail Sturdza, *România şi sfârşitul Europei. Amintiri din ţara pierdută*, Rio de Janeiro-Madrid, 1966, p. 208-209.

[80] Într-o convorbire avută cu ministrul plenipotențiar maghiar Villani, Mussolini avea să afirme că „în opinia sa (Antonescu – n.n.) nu dispune de simțul politic de care ar avea nevoie în situația actuală complexă. Vorbeşte întruna amestecând lucrurile, dar nu a lăsat o impresie pozitivă în special datorită faptului că a susținut permanent necesitatea revizuirii deciziei de la Viena". Cf. MOL, K 64 – 1940 – 86 – 27/a – I – 833. Raportul nr. 219 din 28.11.1940 al Legației maghiare din Roma.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerându-i, totodată, Conducătorului statului să se „rețină de la orice critici privind verdictul de la Viena, exact aşa cum el a cerut ungurilor să se rețină de la orice propagandă referitoare la o revizuire ulterioară". Titularul de la Auswärtiges Amt s-a referit în treacăt la situația minorităților din Transilvania şi raportul comisiei Altenburg-Roggeri, declarând că Germania şi Italia erau pregătite pentru a interveni şi a asigura respectarea angajamentelor asumate la Viena în privința tratamentului corect aplicat minorităților[81]. După această primă discuție, rezultatele nu erau prea încurajatoare pentru delegația română. Dimpotrivă, dacă ar fi să dăm credit informațiilor furnizate de memoriile fostului secretar particular al generalului Antonescu – Gheorghe Barbul – Joachim von Ribbentrop i-a solicitat insistent partenerului său de dialog să nu abordeze această chestiune în cadrul întrevederii cu Adolf Hitler, ce urma să se desfăşoare în aceeaşi zi[82].

Problema Transilvaniei şi raporturile româno-maghiare au constituit, în pofida acestui avertisment, subiectele centrale ale convorbirii Hitler – Antonescu din 22 noiembrie 1940. După formalitățile protocolare, Conducătorul statului a prezentat consecințele arbitrajului de la Viena, arătând că „după verdictul de la Viena, politica sa s-a bazat pe două piloane: garanția cu privire la frontiere şi protecția minorității de 1.350.000 de români rămaşi în Ungaria, a căror viață, proprietate şi libertate au fost garantate pe baza acestui verdict". Referindu-se la atrocitățile comise în Transilvania de nord, el a ținut să precizeze că n-a apelat la represalii, deşi „neliniştea din România este covârşitor de mare"[83]. În replică, Führer-ul a afirmat că „înțelege perfect de bine dificultățile generalului Antonescu, întrucât el însuşi a avut în Germania o moştenire dificilă […] şi, la urma urmelor, istoria lumii nu se termină cu anul 1940"[84]. Antonescu nu s-a putut mulțumi cu aceste promisiuni vagi ale dictatorului nazist, revenind asupra relațiilor româno-maghiare cu declarații „de o lungime considerabilă", după cum precizează stenograma convorbirii. El a accentuat că România momentan va păstra stabilitatea şi pacea în această parte a Europei, dar a ținut să sublinieze faptul că la încheierea păcii generale îşi va face auzită vocea, indicând în acelaşi timp ca o posibilă soluție a diferendului dintre România şi Ungaria schimbul de populație. La sfârşitul întrevederii, Conducătorul statului a pledat cu „multă vigoare în favoarea tezei române, adică o strictă respectare a verdictului de la Viena, şi, în special, a obligațiilor prevăzute de acesta cu privire la minorități şi revenirea din nou asupra întregii chestiuni la încheierea păcii generale"[85]. Nici această pledoarie nu l-a convins pe Führer, care şi-a menținut poziția ambiguă, repetând afirmația făcută cu câteva momente mai înainte, potrivit căreia „istoria nu se va opri la anul 1940".

Această primă întrevedere Antonescu – Hitler a fost decisivă pentru evoluția relațiilor româno-germane în perioada celui de-al doilea război mondial. În opinia istoricului Andreas Hillgruber, din 22 noiembrie 1940, „Hitler a văzut în Antonescu omul de încredere pentru cauza comună a Germaniei şi României, acordându-i o

[81] *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945. Serie D: 1937-1945, Band XI, Die Kriegsjahre, Vierter Band, 1.September bis 13.November 1940,* Bonn, 1964, doc. nr. 380, p. 549-550 (Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem RAM und dem Rumänischen Ministerpräsidenten General Antonescu in Berlin am 22 November 1940).

[82] Gheorghe Barbul, *Al treilea om al Axei,* p. 24; Vezi şi Paul Schmidt, *Statist auf diplomatischer Bühne 1923 -45. Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas,* Bonn, 1949, p. 511.

[83] *A.D.A.P.,* Band XI, doc. nr. 381, p. 556 (Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem Führer und dem Rumänischen Ministerpräsidenten General Antonescu in Anwesenheit des RAM am 22.11.1940).

[84] *Ibidem*, p. 559.

[85] *Ibidem*, p. 560.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încredere nelimitată până la înlăturarea acestuia la 23 august 1944“[86]. Dar convorbirea dintre cei doi dictatori a fost hotărâtoare atât în ceea ce priveşte evoluţia ulterioară a raporturilor româno-maghiare cât şi în problema Transilvaniei, respectiv atitudinea adoptată de Berlin faţă de aceste chestiuni complexe. Deşi, indiscutabil, a fost plăcut impresionat de patosul naţionalist şi de vehemenţa atacurilor antimaghiare lansate de Conducătorul statului român[87], Führer-ul, urmărind în primul rând interesele germane, a exploatat în mod abil naţionalismul generalului şi i-a inoculat acestuia, prin intermediul unor afirmaţii de genul „istoria nu se va opri la anul 1940“ sau „în verdictul de la Viena nu a fost găsită o soluţie ideală“, convingerea – care în realitate era o iluzie[88] – că decizia de la Viena va putea fi revizuită în condiţiile în care România îşi va îndeplini loial angajamentele care rezultau din parteneriatul cu cel de-al III-lea Reich[89]. În fapt, Germania nazistă fusese marea câştigătoare a aranjamentului de la Viena, avantaj pe care l-a păstrat şi în anii următori. Prin politica duplicitară promovată faţă de România şi Ungaria, ea îşi prezerva rolul de „arbitru“ al competiţiei dintre cele două state, manevrându-le în funcţie de interesele proprii[90]. De altfel, chestiunea Transilvaniei avea să figureze permanent pe agenda de lucru a întrevederilor la nivel înalt germano-române şi germano-maghiare în perioada 1940-1944, aceste convorbiri desfăşurându-se, în majoritatea cazurilor, după un anumit tipic, respectiv, la solicitarea conducerii celor două state de reglementare definitivă a apartenenţei Transilvaniei, partea germană susţinându-se abil sub forma unor vagi promisiuni, corelând un răspuns pozitiv cu aportul solicitanţilor la „cauza comună“.

Convingerea generalului Ion Antonescu, conform căreia aflase „înţelegere“ la Berlin în privinţa guvernului român, reiese din alocuţiunile şi expunerile sale rostite la scurt timp după întoarcerea din capitala Reich-ului. Astfel, la reîntoarcerea în România a fost primit triumfal, deoarece autorităţile răspândiseră zvonul că el reuşise să determine revizuirea arbitrajului de la Viena[91]. În cadrul şedinţei Consiliului de Miniştri din 26 noiembrie 1940, Antonescu a prezentat rezultatele politice ale vizitei din Germania într-o formă denaturată, optimistă, lăsând impresia că Hitler va da satisfacţie României

[86] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu*, p. 151.

[87] Paul Schmidt, *Statist auf diplomatischer Bühne,* p. 511-512.

[88] Generalul Ion Gheorghe, fost ministru al României la Berlin, scrie în memoriile sale, în legătură cu iluzia lui Ion Antonescu privind redobândirea Transilvaniei de nord din partea Germaniei: „El însuşi o victimă a iluziei sale, Generalul Antonescu a permis ca în capul tuturor să se răspândească iluzia că problema Transilvaniei este, de fapt, deja hotărâtă şi că realipirea nu este decât o problemă de timp. Din acest cerc vicios, el nu s-a putut desprinde. Transilvania trebuia redobândită cu orice preţ şi astfel s-a deschis largă calea jertfelor“. Cf. Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareşalul Antonescu (Calea României spre statul satelit)*, Bucureşti, 1996, p. 151.

[89] „Fapt este că Antonescu nu a renunţat niciodată la ideea unei revizuiri a Arbitrajului de la Viena şi că nu vedea în recucerirea Basarabiei şi a nordului Bucovinei şi nici în ocuparea Odessei o compensaţie pentru teritoriul cedat Ungariei. *Antonescu era mereu obsedat de ideea că, numai mergând alături de Germania, România va avea posibilitatea să redobândească partea cedată din Transilvania*“ (s.n.). Cf. Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu*, p. 151.

[90] Joseph Goebbels nota în jurnalul său la 26 noiembrie 1940: „Führer-ul este în cea mai bună ţinută şi stare de spirit. El are cuvinte de cea mai înaltă apreciere la adresa lui Antonescu, care şi-a apărat naţiunea cu înflăcărare. Nici România şi nici Ungaria nu recunosc arbitrajul de la Viena. Acest lucru nici nu este chiar aşa de rău. Puţin scandal în Balcani constituie întotdeauna o bună asigurare“. Cf. *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. Band 8, p. 437.

[91] În memoriile sale, Ion Gheorghe prezintă drumul de întoarcere în ţară după cum urmează: „Întoarcerea în ţară a fost asemenea unui cortegiu triumfal. Pe toate peroanele erau mase mari de oameni, autorităţi, elevi, steaguri, orchestre, coruri, flori. Din motive inexplicabile se răspândise zvonul că Generalul Antonescu reuşise să redobândească nordul Transilvaniei. Toată lumea nu vorbea decât despre Transilvania“. Cf. Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit,* p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în disputa teritorială cu Ungaria: „Pe plan politic, am pus acțiunea țării noastre aşa cum o ştiți şi dvs.: am arătat că România nu va accepta niciodată situația care i s-a creat într-un moment greu pentru ea, surprinsă la o răspântie grea şi că atunci când va veni momentul, va revendica toate drepturile pe care crede că le are. *Răspunsul la această acțiune a fost – vi-l spun şi trebuie să rămână între noi – că ceea ce s-a decis la Viena nu este ultima pagină a istoriei. Deci, este o asigurare că la Conferința Păcii sau înainte de pace, când o veni momentul favorabil, noi vom putea pune revendicările noastre înaintea marilor puteri. Promisiunea aceasta contează mai mult decât orişice act care s-ar fi scris*“[92] (s.n.). O săptămână mai târziu, în cursul cuvântării rostite la Alba Iulia cu ocazia zilei de 1 decembrie, el a făcut afirmații asemănătoare: „Am fost la Roma şi Berlin […] Am găsit înțelegere. România nu mai este detestată, România nu mai este singură. Aveți încredere. Aveți răbdare. Nu pot astăzi să vorbesc mai mult. Sunt soldat şi om politic şi trebuie să tac“[93]. Realitatea era însă în contradicție cu afirmațiile Conducătorului statului. Puterile Axei nu şi-au luat nici un angajament precis în privința revizuirii arbitrajului, dimpotrivă, ele au arătat într-o manieră care nu lăsa loc interpretărilor că priveau decizia de la Viena ca un aranjament de durată, cel puțin pentru perioada războiului. Prin urmare, atitudinea duplicitară manifestată de Germania şi Italia față de chestiunea apartenenței Transilvaniei s-a menținut în continuare, fapt ce a dus la intensificarea „competiției“ politice şi militare româno-maghiare, îndeosebi în anii 1941-1942.

II. EVOLUȚIA RELAȚIILOR ROMÂNO-MAGHIARE ŞI A PROBLEMEI TRANSILVANIEI ÎN ANII 1941 -1942

II.1. Relațiile româno-maghiare şi situația minorităților. Ancheta comisiei Hencke – Roggeri

Cercetând natura raporturilor dintre România şi Ungaria în perioada 1941-1942, o primă constatare care se impune este faptul că evoluția lor a fost determinată în bună măsură de situația tensionată rezultată în Transilvania ca urmare a sentinței arbitrale de la Viena, respectiv de contextul internațional complex creat de hegemonia germană pe continentul european şi declanşarea operațiunii „Barbarossa“. În mod cert, chestiunea ce a acaparat aproape în totalitate atenția şi energia factorilor de decizie din Budapesta şi Bucureşti l-a reprezentat situația minorităților – române din Transilvania de nord şi maghiară din partea de sud a Transilvaniei – caracterizată de fiecare parte, nu fără temei, drept „insuportabilă“, datorită politicii de retorsiune promovată consecvent de ambele guverne. Al doilea obiectiv urmărit de România şi Ungaria a fost obținerea „bunăvoinței“ celui de-al III-lea Reich în vederea „soluționării“ definitive a litigiului referitor la apartenența Transilvaniei, dat fiind faptul că cele două state au continuat să considere – din motive diametral opuse – decizia de la Viena drept o soluție nefericită, de conjunctură, ce trebuia – într-un fel sau altul, chiar şi prin conflict armat dacă situația o impunea – revizuită. În consecință, cancelariile Puterilor Axei aveau să fie în această perioadă literalmente sufocate de apelurile, reclamațiile sau acuzele reciproce, româneşti şi maghiare, referitoare la tratamentul aplicat minorităților, propaganda revizionistă ori

[92] *Stenogramele şedințelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Antonescu*, vol. I (septembrie-decembrie 1940), ediție de documente întocmită de Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu, Bogdan Florin Popovici, Bucureşti, 1997, p. 494 (stenograma şedinței Consiliului de Miniştri din 26 noiembrie 1940).

[93] Mareşal Ion Antonescu, *Către români… Chemări. Cuvântări. Documente*, Bucureşti, 1941, p. 64-69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nerespectarea clauzelor arbitrajului de la Viena. Confruntaţi cu situaţia tensionată şi extrem de neplăcută creată de disensiunile existente între două state, teoretic aliate într-un război de coaliţie, factorii de decizie din Berlin şi Roma au fost nevoiţi să intervină în repetate rânduri pentru a detensiona raporturile româno-maghiare. Chiar dacă Germania nazistă şi Italia fascistă au continuat să susţină, oficial, în faţa cercurilor politice şi militare din România, respectiv Ungaria, necesitatea respectării necondiţionate a sentinţei arbitrale din 30 august 1940, cel puţin pentru perioada războiului, cele două puteri şi îndeosebi al III-lea Reich nu au ezitat să recurgă la stimularea competiţiei româno-maghiare condiţionând un răspuns favorabil în chestiunea aparteneţei Transilvaniei de aportul ambelor state la „cauza comună".

Medierea germano-italiană din toamna anului 1940 nu s-a soldat cu rezultatele scontate de România şi Ungaria în privinţa ameliorării situaţiei minorităţilor. Este adevărat că, în urma anchetei înfăptuite de comisia Altenburg-Roggeri, nu s-au mai semnalat evenimente reprobabile aidoma atrocităţilor şi expulzărilor masive din lunile septembrie-noiembrie 1940, ceea ce părea să îndreptăţească la începutul anului 1941 speranţele Puterilor Axei într-o îmbunătăţire a raporturilor româno-maghiare şi, implicit, a politicii promovate faţă de minorităţi. Aceste viziuni optimiste au fost însă infirmate categoric de evoluţia ulterioară a relaţiilor dintre România şi Ungaria. Situaţia minorităţilor nu numai că nu a cunoscut revirimentul aşteptat în cancelariile din Berlin şi Roma, ci, dimpotrivă, a cunoscut o agravare continuă şi iremediabilă datorită măsurilor discriminatorii adoptate de guvernele român şi maghiar.

În viziunea Budapestei, diferenţa fundamentală existentă între situaţia minorităţii române din teritoriul cedat Ungariei, respectiv a minoritarilor maghiari din Transilvania de sud, era reprezentată de faptul că, în timp ce locuitorii de naţionalitate românească din partea de nord a Transilvaniei se bucuraseră de un statut favorizat în România Mare obţinând în acest fel privilegii economice, pentru maghiarii rămaşi pe teritoriul României arbitrajul de la Viena nu a avut ca rezultat încetarea politicii de „asuprire" ci, dimpotrivă, o înrăutăţire constantă a situaţiei acestora. În consecinţă, eforturile cercurilor guvernamentale din Budapesta în privinţa Transilvaniei de nord s-au concentrat în direcţia promovării unor măsuri în scopul „reparării parţiale a nedreptăţilor" pricinuite populaţiei maghiare în 22 de ani de stăpânire românească, restabilindu-se astfel între naţionalităţi „situaţia corespunzătoare de echilibru". În ce priveşte minoritatea maghiară din partea de sud a Transilvaniei, Ungaria s-a străduit să creeze o stare de „provizorat" prin promovarea unei politici capabile să asigure acesteia o existenţă „suportabilă" până la sperata anexare a acestui teritoriu[94]. Având în vedere obiectivele urmărite de Budapesta pe teritoriul redobândit la Viena, nu trebuie să surprindă faptul că măsurile ce au afectat în cel mai înalt grad interesele şi situaţia minoritarilor români din partea de nord a Transilvaniei au fost cele de natură economică – caracterizate chiar de partea germană drept „samavolnice"[95] – ce erau nu numai în flagrantă contradicţie cu angajamentele asumate de guvernul maghiar la Viena, ci tindeau însăşi la anihilarea posibilităţilor de supravieţuire ale elementului românesc şi, implicit, constrângerea acestuia la părăsirea Transilvaniei de nord. Astfel, la 23 februarie 1941 au fost date publicităţii deciziile ministeriale nr. 1440/1941 M.E. şi 1470/1941 M.E.[96], ce prevedeau exproprierea

[94] Balogh Béni, *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés,* p. 87.

[95] Bundesarchiv – Militärarchiv Freiburg im Breisgau, RW 50 – Deutsch-italienische Offizierskommission in Klausenburg – /84. Bericht über die wirtschaftliche Lage der rumänischen Minderheit in Ungarn vom 15.09.1942 (în continuare se va cita B.M.F.)

[96] „Budapesti Közlöny", nr. 45 din 23.02.1941.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în favoarea Ungariei – fără despăgubiri – a proprietăților şi imobilelor ce au aparținut statului român, respectiv anularea în totalitate a exproprierilor şi împroprietăririlor efectuate în România, în cadrul reformei agrare, din proprietățile funciare ce fuseseră în proprietatea statului maghiar înainte de octombrie 1918. „Prin aceste măsuri – se arată într-un raport întocmit de comisia de ofițeri germano-italiană din Cluj – viața economică a fost în modul cel mai serios zdruncinată şi datorită faptului că aplicarea practică a acestor dispoziții s-a făcut în majoritatea cazurilor împotriva membrilor comunității româneşti, au condus la un declin economic grav al românilor rămaşi în Transilvania de nord“[97]. Dispozițiile prezentate anterior au fost urmate de alte acte normative ce erau, de asemenea, îndreptate exclusiv împotriva locuitorilor de naționalitate românească. Prin intermediul ordinului nr. 1890/1941 au fost repuşi în posesie cetățenii maghiari ale căror proprietăți fuseseră expropriate de statul român pentru păşunile comunale. În opinia contelui Bethlen István, această decizie urmărea restabilirea „claselor sociale care au format coloana vertebrală a națiunii maghiare. [...] Trebuie restabilită şi făcută viabilă clasa de proprietari maghiari“[98]. În anul 1942, Ministerul Agriculturii a emis ordonanța 9100, prin care toți proprietarii de loturi de casă, primite prin reforma agrară, au fost somați să încheie lucrările de construcție, în caz contrar loturile în cauză urmau să fie considerate părăsite şi expropriate în folosul statului maghiar, măsura fiind îndreptată mai ales împotriva dreptului de proprietate al refugiaților şi expulzaților aflați în acel moment pe teritoriul României[99]. Tratamentul discriminatoriu promovat de autoritățile maghiare față de minoritatea românească s-a manifestat şi în ce priveşte funcționarii, muncitorii, pensionarii, liber profesioniştii sau oamenii de afaceri. De exemplu, pentru a fi angajat în cadrul unei întreprinderi de stat maghiare, a avea dreptul de a exercita profesiile libere (avocați, doctori, farmaciști) sau pentru a beneficia de pensie, solicitanții de naționalitate română au fost nevoiți să treacă printr-o aşa-numită procedură de „justificare a atitudinii avute pe timpul ocupației românești“. Este de la sine înțeles faptul că majoritatea celor „examinați“ în acest fel au fost declarați „nedemni a fi funcționari sau pensionari ai statului maghiar“, motivația ce însoțea această decizie fiind uneori de-a dreptul hilară, ca de exemplu: solicitantul „a jucat hora în 1919 cu ocazia intrării trupelor române în Transilvania“![100] În consecință, rămaşi fără posibilități de trai, celor respinşi nu le rămânea decât opțiunea refugierii în România[101].

[97] B.M.F., RW 50/84. Bericht über die wirtschaftliche Lage der rumänischen Minderheit in Ungarn vom 15.09.1942; Raportul comisiei de anchetă Hencke – Roggeri aprecia că aceste dispoziții constituiau „în opinia întemeiată a minoritarilor români o gravă încălcare a drepturilor lor şi o serioasă amenințare a situației lor materiale“. Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond Delegatul Marelui Stat Major pe lângă Comisia mixtă italo-germană, dosar nr. 31/1944, f. 14-15. Raport privind situația românilor în Transilvania de nord de la cedare până la 1 iunie 1944 (în continuare se va cita ANIC, fond Delegatul Marelui Stat Major); AMAE, fond 71/Ungaria, vol. 93, f. 272-275 (*Aide – Mémoire. Les violations des dispositions de la sentence de Vienne commises par les autorités hongroises*, capitolul III: *Les Biens*).

[98] Vezi Tilkovszky Loránt, *Revizió,* p. 298; Aurică Simion, *Regimul de ocupație horthyst,* p. 77.

[99] Pentru a releva amploarea acestei măsuri vom arăta că doar în Cluj au fost intentate din oficiu acțiuni de revizuire împotriva a 1.325 de români proprietari de loturi de casă. Cf. Aurică Simion, *Regimul de ocupație horthyst,* p. 77.

[100] B.M.F., RW 50/84. Bericht über die wirtschaftliche Lage der rumänischen Minderheit in Ungarn vom 15.09.1942; ANIC, fond Delegatul Marelui Stat Major, dosar nr. 31/1944, f. 15. Raport privind situația românilor în Transilvania de nord de la cedare până la 1 iunie 1944.

[101] Astfel, numai din regiunea Oradea au plecat 180 de avocați din cei 200 existenți. Discriminarea era şi mai evidentă în cazul farmaciştilor. Conform prevederilor legislației maghiare aflate în vigoare la acea dată, farmaciştii erau obligați să prezinte la termene prestabilite autorizațiile lor de funcționare, dar farmaciştii de origine română au primit în puține cazuri înapoi aceste autorizații. Mai mult, potrivit ordonanței nr. 7990, termenul fixat pentru lichidarea farmaciilor, ce îşi pierduseră dreptul de funcționare, era pentru farmaciştii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a ilustra situaţia dezastruoasă creată de măsurile administrative discriminatorii ale autorităţilor maghiare în scopul îngrădirii activităţii liber profesioniştilor, vom arăta faptul că din cei 877 de avocaţi români înregistraţi pe teritoriul Transilvaniei de nord în 30 august 1940, la data de 31 octombrie 1942 mai activau legal doar 161. Raportul comisiei Hencke – Roggeri constata în această privinţă că cea mai mare parte a avocaţilor de naţionalitate română a fost în perioada amintită „fie expulzată, fie s-a văzut constrânsă de a se refugia peste frontieră, deoarece nu a mai putut face faţă presiunii politice şi economice maghiare“[102]. O altă pârghie de persecutare economică a elementului românesc, îndeosebi a comercianţilor şi industriaşilor, l-a reprezentat retragerea autorizaţiilor de funcţionare ale atelierelor şi întreprinderilor mici, precum şi a autorizaţiilor de practicare a comerţului[103]. Chiar şi activitatea acelui număr extrem de restrâns de întreprinzători ce şi-au păstrat autorizaţiile de funcţionare în urma verificărilor efectuate de organele administrative maghiare era îngreunată, mai bine zis sufocată, de impozitarea excesivă şi discriminatorie comparativ cu aceleaşi categorii profesionale din Ungaria. Prezentarea unui singur exemplu credem că este edificator. Astfel, datorită impozitării ridicate, comercianţii români din Târgu Mureş s-au refugiat în masă în România, la un moment dat în oraş rămânând un singur comerciant de naţionalitate română. Autorităţile maghiare i-au solicitat acestuia plata unui impozit cifrat la 14.000 pengö, în timp ce fabrica de mezeluri din aceeaşi localitate trebuia să achite un impozit de 20.000 pengö![104] Din arsenalul măsurilor vexatorii promovate de oficialităţile şi administraţia ungare nu au lipsit, evident, concedierile sub diverse pretexte ale funcţionarilor, angajaţilor, profesorilor şi învăţătorilor. În urma cercetării tratamentului aplicat pe plan economic locuitorilor de naţionalitate română din teritoriul cedat Ungariei, comisiile de anchetă germano-italiene erau nevoite să constate că „guvernul maghiar desfăşoară o luptă în vederea diminuării, aproape chiar a anihilării, influenţei minorităţii române pe tărâm economic în Transilvania de nord. Această atitudine este în gravă contradicţie cu angajamentele asumate conform arbitrajului de la Viena. Autorităţile maghiare se străduiesc să dovedească prin datele şi statisticele lor oficiale că cetăţenii maghiari de origine română nu sunt asupriţi, ci sunt trataţi egal din toate punctele de vedere, dar de partea cealaltă se află realitatea că sute de membri aparţinând categoriei profesionale a liber profesioniştilor îşi părăsesc proprietatea şi bunurile şi emigrează. Este puţin credibil că acest fenomen nu se petrece datorită presiunii dure a autorităţilor maghiare“[105].

evrei de cinci ani, în timp ce pentru farmaciştii români doar şase luni. Cf. B.M.F., RW 50/84. Bericht über die wirtschaftliche Lage der rumänischen Minderheit in Ungarn vom 15.09.1942.

[102] P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri.

[103] AMAE, fond 71/Ungaria, vol. 93, f. 275-278. (*Aide – Mémoire. Les violations des dispositions de la sentence de Vienne commises par les autorités hongroises*, capitolul III: *Les Biens*); fond 71/Ungaria, vol. 94, f. 33-34 (Notă SSI din 10.09.1940, „Starea de spirit în Transilvania de nord“); f. 77 (Notă SSI din 23.09.1941, „Tratamentul românilor din Transilvania de nord“); f. 133-134 (Notă SSI din 11.09.1941 „Starea de spirit a românilor din Ardealul ocupat“); f. 304-305 (Notă SSI din 14.09.1941, „Prigoana românilor din Ardealul cedat“; f. 319-321 (Notă SSI din 19.09.1941, „Situaţia cooperativelor româneşti din Ardealul cedat“); RW 50/111. Aufzeichnung betreffend die Lage der rumänischen Minderheit in Nordsiebenbürgen vom 21.07.1942.

[104] Cf. B.M.F., RW 50/84. Bericht über die wirtschaftliche Lage der rumänischen Minderheit in Ungarn vom 15.09.1942;

[105] Cf. B.M.F., RW 50/84. Bericht über die wirtschaftliche Lage der rumänischen Minderheit in Ungarn vom 15.09.1942; Raportul comisiei Hencke – Roggeri releva de asemenea că „legile şi măsurile administrative ale guvernului maghiar au afectat atât de grav existenţa economică a unei părţi considerabile a populaţiei româneşti din Transilvania de nord, încât acestor români refugierea le-a părut drept ultima soluţie“. Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Situația culturală şi confesională a românilor din Transilvania de nord era de asemenea extrem de gravă. Potrivit ordonanței nr. 24024/40 V. Km. emisă de guvernul maghiar la 6 noiembrie 1940, şcolile primare de stat din comunele cu populația exclusiv românească, existente pe teritoriul cedat Ungariei în momentul pronunțării sentinței de la Viena, urmau să fie transformate în şcoli primare pentru minoritatea română. Această dispoziție nu a fost transpusă însă în practică, administrația şcolară maghiară optând în favoarea înființării secțiilor române pe lângă institutele şcolare transformate în şcoli primare maghiare. În conformitate cu prevederile aceleiaşi ordonanțe, respectiv a legii româneşti referitoare la învățământul particular confesional, aflat încă în vigoare în Transilvania de nord, părinții erau îndreptățiți să solicite înființarea unor secțiuni române în cadrul şcolilor de stat maghiare sau chiar şcoli confesionale proprii, în cazul în care numărul elevilor era de cel puțin 20. În pofida acestor prevederi, autoritățile maghiare au manifestat o atitudine reticentă față de cererile înaintate în acest sens de locuitorii de naționalitate română. Astfel, a fost aprobată înființarea unui număr restrâns de secțiuni române în cadrul şcolilor de stat maghiare, în schimb toate cererile referitoare la deschiderea şcolilor confesionale au fost respinse, fără excepție. Mai mult, jandarmeria maghiară a efectuat cercetări pentru a stabili dacă cererile înaintate în vederea înființării, îndeosebi a şcolilor confesionale, au fost formulate ca urmare a deciziei liber exprimate a părinților sau erau rezultatul influenței exercitate de preoțimea română. În numeroase cazuri, activitatea desfăşurată de preoții români în favoarea creării şcolilor confesionale a fost considerată de autorități drept „agitație contra statului", aceştia fiind urmăriți din punct de vedere juridic, în anumite situații arestați sau chiar acuzați de a fi falsificat semnăturile părinților[106]. Chiar şi numărul restrâns de şcoli cu limba de predare în limba română sau secțiile române din cadrul şcolilor de stat maghiare nu îşi puteau desfăşura activitatea în condiții optime, deoarece la aceste instituții de învățământ au fost numiți în majoritatea cazurilor învățători maghiari care nu cunoşteau limba română, sau – în cel mai bun caz – o vorbeau cu deficiențe mari de exprimare, în timp ce învățătorii români au fost, fie mutați de la o şcoală la alta, fie nevoiți să demisioneze şi să se refugieze în România. Raportul comisiei Hencke – Roggeri constata în toamna anului 1942 că, în Transilvania de nord, populației româneşti cifrată la 1.200.000 de locuitori îi revenea un număr de 696 şcoli primare sau secțiuni şi 10 şcoli secundare complementare sau profesionale, în timp ce maghiarii – 970.000 de locuitori – aveau la dispoziție 1.355 de şcoli primare, 106 licee, şcoli complementare şi profesionale. În ce priveşte situația învățătorilor, raportul releva că din cei aproximativ 4.700 de învățători români ce predau în Transilvania de nord în 1940, aproximativ 3.900 părăsiseră la acea dată teritoriul cedat Ungariei, aceştia fiind în marea lor majoritate expulzați sau nevoiți să treacă frontiera în urma şicanelor provocate de autoritățile maghiare[107]. Comparativ cu învățământul primar, situația învățământului secundar şi profesional era şi mai

[106] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 166-170 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, lucrare alcătuită de comisiunea a IV-a pentru Transilvania. Capitolul *Între situația „de drept" şi cea „de fapt" a învățământului primar românesc*); AMAE, fond 71/Ungaria, vol. 94, f. 337-339 (Notă SSI din 24.09.1941, „Situația şcoalelor româneşti din Ardealul cedat"); Vezi şi fond 71/Transilvania, vol. 66, f. 87-155 (Memorandumul înaintat de Mihai Antonescu lui Adolf Hitler la 22.09.1942).

[107] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 182-190 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*); AMAE, fond 71/Ungaria, vol. 94, f. 337-339 (Notă SSI din 24.09.1941, „Situația şcoalelor româneşti din Ardealul cedat").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nefavorabilă. Din cele 17 instituții de învățământ secundar existente în august 1940, guvernul de la Budapesta a autorizat funcționarea unui singur liceu de băieți la Năsăud, în rest autoritățile maghiare limitându-se la înființarea câtorva secțiuni române pe lângă şcolile secundare maghiare. Şi în aceste instituții de învățământ, predarea se efectua aproape în totalitate de către profesori maghiari, deoarece din totalul de 800 de profesori români rămăseseră după arbitrajul de la Viena aproximativ 160, inclusiv aceştia fiind ulterior transferați sau îndepărtați sub diferite pretexte. Prin urmare, oficialitățile din România susțineau – şi trebuie remarcat, nu fără temei – că învățământul secundar românesc din Transilvania de nord era în fapt o… „cumplită parodie“[108]. Nici învățământul superior nu se prezenta într-o stare mai favorabilă. Academia teologică ortodoxă din Oradea a fost nevoită să-şi închidă porțile datorită faptului că a rămas fără profesori, iar instituția similară din Cluj mai dispunea în 1943 doar de doi profesori titulari, ceilalți fiind fie expulzați, fie forțați să se refugieze. De asemenea, au mai fost nevoiți să părăsească teritoriul cedat Ungariei patru profesori de la academia teologică greco-catolică din Oradea şi doi de la academia greco-catolică din Cluj. La universitatea din Cluj, puținii studenți români se confruntau permanent cu numeroase probleme şi adversități din partea colegilor maghiari, neavând nici dreptul de a se organiza într-o societate studențească[109]. Luând în considerare cele prezentate anterior, se poate desprinde faptul că politica şcolară a Budapestei în teritoriul dobândit la Viena în 30 august 1940 a urmărit, prin intermediul măsurilor discriminatorii adoptate, suprimarea sistematică a învățământului în limba română şi înlocuirea acestuia cu limba maghiară, ca o premisă a înfăptuirii procesului de maghiarizare avut în vedere de guvernul de la Budapesta. „Învățământul «românesc» de toate gradele din Transilvania de nord – relevă o lucrare elaborată de autoritățile din România în anul 1943 – a fost lovit de moarte de noua stăpânire ungurească instaurată în urma deciziei de la Viena. Dintre toate bunurile noastre morale şi materiale, poate şcoala a fost aceea care a suferit şi suferă, alături de biserică, mai mult, din partea noilor stăpânitori“[110].

Relațiile tensionate dintre România şi Ungaria s-au răsfrânt negativ şi asupra politicii promovate de autoritățile maghiare față de bisericile ortodoxă şi greco-catolică din partea de nord a Transilvaniei. În urma arbitrajului de la Viena, în teritoriul cedat Ungariei au rămas trei episcopate ortodoxe (Cluj, Oradea şi Maramureş) cu 444 parohii şi 339.448 credincioşi, respectiv trei episcopate greco-catolice (Cluj – Gherla, Oradea şi Baia Mare) cu 927 de parohii şi 1.066.145 credincioşi[111]. Guvernul maghiar a refuzat

[108] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 194-200 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*).

[109] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch–italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 200 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*); În septembrie 1941 la universitatea din Cluj erau înscrişi 1.600 de studenți, din care 60 români, 96 evrei şi restul maghiari sau alte naționalități: Cf. Idem, dosar nr. 401/1941, f. 111-112 (Notă SSI din 05.09.1941, „Ştiri din Ardealul cedat“).

[110] ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 201 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*); AMAE, fond 71/Ungaria, vol. 94, f. 337-339 (Notă SSI din 24.09.1941, „Situația şcoalelor românești din Ardealul cedat“).

[111] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch–italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 194-200 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la situația bisericii).

[111] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch–italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recunoaşterea oficială a episcopiilor româneşti create după 1918, pe motiv că guvernul român a urmărit prin înființarea acestora obiective politice, astfel că în 1943 doar episcopia greco-catolică din Cluj era recunoscută formal de autoritățile de la Budapesta. Atitudinea guvernului maghiar a avut nu numai consecințe juridice, ci, înainte de toate, economice, deoarece episcopatele nerecunoscute nu primeau subvenții din partea statului ungar, ele beneficiind ocazional – ca „Gnadenbeweise“ („dovezi de milă“) – unele sume de bani, al căror cuantum era însă mult sub nivelul subvențiilor acordate bisericilor maghiare şi nevoilor proprii ale episcopatelor ortodoxe şi unite. Mai mult, împotriva celor două biserici românești, dar mai ales împotriva celei ortodoxe, au fost luate o serie de măsuri discriminatorii, mergând de la dărâmarea bisericilor şi desființarea parohiilor până la deposedarea de bunuri, persecutarea fizică şi psihică a preoților, respectiv constrângerea acestora la părăsirea Transilvaniei de nord[112]. De exemplu, din cele 87 de parohii existente în cadrul episcopiei ortodoxe de Maramureş la 30 august în 1940, până în 1943 au fost desființate, treptat, 60 de parohii; din februarie 1941 în acest episcopat nemaiaflându-se nici un preot ortodox român![113] În ce priveşte episcopia ortodoxă din Oradea, situația nu era mult mai favorabilă, dat fiind faptul că din cei 104 preoți ce deserveau – la data pronunțării sentinței arbitrale – 110 parohii cu 108.981 credincioşi, mai rămăseseră, în 1943, un număr de 41 de preoți[114]. Biserica ortodoxă a fost de asemenea afectată de exproprierile şi deposedările de bunuri rezultate în urma aplicării ordonanțelor şi dispozițiilor guvernamentale – la care ne-am referit deja în alt context – respectiv de măsurile abuzive luate de autoritățile maghiare, în vederea desființării sau demolării sub diferite pretexte a unor locaşuri de cult. Spre exemplificare, vom arăta că numai în episcopia ortodoxă Cluj au fost deposedate 87 de parohii de proprietățile funciare primite de la statul român în urma reformei agrare[115]. În ce priveşte demolarea bisericilor ortodoxe, acest fenomen s-a manifestat îndeosebi în ținutul secuiesc, unde, sub pretextul avarierii clădirilor ca urmare a cutremurului din noiembrie 1940, au fost demolate, în toamna 1940-primăvara 1941, şase biserici ortodoxe, cinci fiind devastate şi trei transformate în magazii[116]. Duritatea măsurilor

PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 202-203 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la situația bisericii).

[112] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch–italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 202-282 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la situația bisericii); AMAE, fond 71/Ungaria, vol. 93, f. 269-270 (*Aide – Memoire. Les violations des dispositions de la sentence de Vienne commises par les autorités hongroises*, capitolul III: *Mesures relatives aux églises grecque – orientale et grecque – catholique roumaines*); fond 71/Ungaria, vol. 94, f. 169-170 (Notă SSI din 17.10.1941, „Episcopatele Bisericii românești din Ardealul de nord, amenințate cu desființarea“); f. 240-242 (Notă SSI din 04.11.1941, „Prigoana contra bisericilor românești din Ardealul cedat“).

[113] ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 207-208 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la situația bisericii).

[114] *Ibidem,* f. 216.

[115] *Ibidem,* f. 229.

[116] ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 231 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la situația bisericii); Referitor la chestiunea demolărilor de biserici, partea maghiară a susținut că aceste demolări erau rezultatul fie al atmosferei create după pronunțarea arbitrajului în cadrul populației maghiare „asuprită în cei 22 de ani de stăpânire românească“, fie al statutului privilegiat de care se bucurase biserica ortodoxă în perioada interbelică în detrimentul celorlalte confesiuni, nefiind justificată de situația etnică şi confesională din localitățile respective. Nu în ultimul rând, guvernul de la Budapesta a urmărit „îndreptarea nedreptăților“ cauzate bisericilor catolice şi protestante maghiare în perioada interbelică. Cf. MOL, K 63 – 1942 – 264 – 27/7 – 584. Nota Ministerului de Justiție maghiar din 27.01.1942 cu privire la demolarea bisericilor românești din Transilvania de nord; Nota Ministerului de Externe din 11.03.1942 referitoare la demolarea bisericilor ortodoxe şi greco-catolice din Transilvania de nord, plus anexa „Pro Domo“.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care au lovit biserica ortodoxă se explică prin aversiunea nedisimulată manifestată de populaţia şi autorităţile maghiare faţă de această confesiune, considerată ca fiind exponentul principal al stăpânirii româneşti. Biserica greco-catolică era într-o situaţie relativ mai bună, comparativ cu biserica ortodoxă. Totuşi, acest statut „privilegiat" s-a manifestat mai degrabă în planul tolerării organizaţiilor sale din partea statului maghiar, întrucât tratamentul preoţilor şi supuşilor săi nu diferea în esenţă de cel rezervat ierarhilor şi credincioşilor ortodocşi[117]. În acest sens, vom arăta că preoţii uniţi au fost de asemenea expulzaţi sau nevoiţi datorită persecutării lor să părăsească în masă Transilvania de nord, în timp ce credincioşii bisericii greco-catolice au fost supuşi unei presiuni intense din partea autorităţilor maghiare în vederea trecerii lor la confesiunile reformată sau romano-catolică. De exemplu, din episcopia unită de Oradea au fost expulzaţi sau determinaţi să se refugieze în România 40 de preoţi, în timp ce în episcopia de Maramureş au fost „reconvertiţi" sub presiuni şi ameninţări la confesiunile romano-catolică şi reformată un număr de 3.243 de credincioşi[118]. Raporturile tensionate dintre statul maghiar şi bisericile unită şi ortodoxă din Transilvania au fost şi mai mult înrăutăţite de măsurile diversioniste promovate de guvernul de la Budapesta – în contextul procesului de maghiarizare – în vederea paralizării activităţii şi, în ultimă instanţă, a desfiinţării acestora. Astfel, în 1941 era creată aşa-numita biserică ortodoxă maghiaro-rutenă, în fruntea căreia a fost plasat un cleric ortodox renegat, dr. Mihail Popov, măsură nerecunoscută însă de Patriarhia din Constantinopol. Guvernul maghiar a urmărit, în fapt, prin înfiinţarea acestei „biserici" extinderea jurisdicţiei sale asupra tuturor parohiilor ortodoxe din Ungaria (inclusiv cele din Transilvania de nord) şi ulterior desfiinţarea episcopatelor ortodoxe române[119]. O diversiune similară a fost iniţiată de Budapesta şi în cazul bisericii greco-catolice, autorităţile maghiare încercând „prin toate mijloacele să reînvie [...] fantoma (episcopiei greco-catolice maghiare – n.n.) Hajdudorogului" – după cum se arată într-un document elaborat de instituţiile statului român în 1943 –, intenţie care însă nu a putut fi materializată, îndeosebi datorită opoziţiei Vaticanului[120]. Deşi învăţământul şi bisericile ortodoxă şi unită din Transilvania de nord au fost incontestabil cel mai grav afectate de măsurile abuzive adoptate de guvernul şi autorităţile maghiare, ele nu erau şi singurele instituţii culturale persecutate, un tratament similar fiind rezervat inclusiv asociaţiilor şi presei româneşti din teritoriul cedat Ungariei. După pronunţarea arbitrajului de la Viena, funcţionarea

[117] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 244-270 (*Situaţia românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la situaţia bisericii).

[118] ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 252-254 (*Situaţia românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la situaţia bisericii).

[119] Sub jurisdicţia bisericii maghiaro- rutene au fost plasate şi 40 de parohii, ce fuseseră până la acea dată subordonate episcopiilor de Cluj şi Maramureş. Cf. ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 234-244 (*Situaţia românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la situaţia bisericii); dosar nr. 402/1941, f. 108-110 (Notă SSI din 04.09.1941, „Acţiunea pentru maghiarizarea românilor din Ardealul cedat"); AMAE, fond 71/Ungaria, vol. 94, f. 169-170 (Notă SSI din 17.10.1941, „Episcopatele Bisericii româneşti din Ardealul de nord, ameninţate cu desfiinţarea"); f. 240-242 (Notă SSI din 04.11.1941, „Prigoana contra bisericilor româneşti din Ardealul cedat").

[120] Cf. ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 275-279 (*Situaţia românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la situaţia bisericii); dosar nr. 402/1941, f. 108-110 (Notă SSI din 04.09.1941, „Acţiunea pentru maghiarizarea românilor din Ardealul cedat"); AMAE, fond 71/Ungaria, vol. 94, f. 169-170 (Notă SSI din 17.10.1941, „Episcopatele Bisericii româneşti din Ardealul de nord, ameninţate cu desfiinţarea"); f. 240-242 (Notă SSI din 04.11.1941, „Prigoana contra bisericilor româneşti din Ardealul cedat").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asociațiilor româneşti din Transilvania de nord – organizate pe baze naționale – a fost treptat paralizată, ajungându-se în contextul politicii de retorsiune promovată de executivul de la Budapesta la interzicerea totală a activității şi, în numeroase situații, la sechestrarea sau chiar confiscarea bunurilor acestora, exemplul cel mai elocvent fiind cazul asociației „Astra“[121]. În ce priveşte presa românească din Ungaria, trebuie remarcat faptul că numeroase ziare şi publicații au fost nevoite să-şi suspende activitatea, astfel încât în iunie 1942 minoritatea română din Transilvania de nord dispunea doar de trei publicații, respectiv *Tribuna Ardealului* (cotidian din Cluj), *Săptămâna* (săptămânal din Bistrița-Năsăud) şi *Viața ilustrată* (periodic lunar din Cluj), în timp ce, la aceeaşi dată, minoritatea maghiară din România avea la dispoziție 21 de publicații în limba maghiară[122].

Tratamentul militarilor de naționalitate română din cadrul armatei maghiare şi situația românilor concentrați în detaşamentele de muncă au reprezentat de asemenea chestiuni care au contribuit în bună măsură la tensionarea raporturilor dintre România şi Ungaria. Potrivit informațiilor oferite de documentele de arhivă, populația românească din Transilvania de nord a încercat să se sustragă prestării serviciului militar în cadrul armatei ungare datorită tratamentului diferențiat aplicat în special de ofițerii maghiari față de militarii de origine română, tratament apreciat la Bucureşti drept „brutal, persecutoriu şi neomenesc“. Maltratările, şicanele, actele de violență sau insultele la care erau expuşi din partea corpului ofițeresc maghiar au determinat un număr însemnat de români, atât dintre cei încorporați deja în armata maghiară, cât şi dintre cei care urmau să fie concentrați, să dezerteze şi să aleagă refugiul în România. Comisia de anchetă Hencke – Roggeri constata că tratamentul diferențiat al militarilor de naționalitate română în cadrul armatei maghiare se datora faptului că „loialitatea românilor ca cetățeni ai statului maghiar“ era pusă sub semnul întrebării de autoritățile militare din Ungaria. De asemenea, raportul comisiei releva că „bătăile, aplicate îndeosebi prin intermediul subofițerilor maghiari – ca mijloc educativ şi de instruire –, sunt mult mai frecvente în cazul soldaților de naționalitate română, decât la militarii maghiari. Sunt de asemenea întemeiate şi numeroasele plângeri referitoare la batjocura la care sunt supuşi românii înrolați în armata maghiară datorită naționalității lor. Expresii de genul «valah împuțit» şi «valah murdar» sunt destul de obişnuite“[123]. Mai mult, chiar în situația în care militarii de etnie română îşi îndeplineau cu loialitate serviciul militar în armata maghiară, ei nu erau în măsură să avanseze în grad, iar ofițerilor de rezervă comandamentele maghiare le-au refuzat permanent echivalarea gradelor avute în cadrul armatei române. Situația soldaților de naționalitate română avea să se înrăutățească considerabil în cursul anului 1942 ca urmare a concentrării lor în detaşamente de muncă. Referitor la condițiile de muncă şi de trai (îmbrăcăminte, cazare, masă, perioada de concentrare etc.) asigurate de autoritățile maghiare, consulatul din Cluj raporta

[121] P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; AMAE, fond 71/Transilvania, vol. 123, f. 11-16 (Raportul lui Valer Pop din 28.09.1940).

[122] În toamna anului 1942, regimul antonescian a aplicat principiul proporționalității şi a redus numărul publicațiilor în limba maghiară la trei, respectiv „Déli Hirlap“ (cotidian din Timişoara), „Glasul minorităților“ (săptămânal din Lugoj) şi „Szövetkezet“ (periodic lunar din Aiud). Cf. Dorel Bancoş, *Social şi național în politica guvernului Ion Antonescu,* p. 241; B.M.F., RW 5 – Oberkommando der Wehrmacht/ Wehrmachtführungsstab/Abteilung Ausland - /480. Bericht Nr. 1767/41 vom 01.11.1941.

[123] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; ANIC, fond PCM – Cabinet militar, dosar nr. 396/1943, f. 283-285 (*Situația românilor din Transilvania de nord. Septembrie 1940 – octombrie 1943*, capitolul referitor la tratamentul aplicat militarilor români în armata maghiară).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Centralei la 12 decembrie 1942 că „viaţa românilor concentraţi în aceste tabere de muncă este insuportabilă“ deoarece „guvernul maghiar recurge la formula serviciului militar, îi concentrează ca militari, îi ţine într-un regim mai rău ca al prizonierilor de război, îi exploatează ca muncitori în condiţiuni de sclavaj şi îi batjocoreşte ca oameni“[124]. În pofida repetatelor intervenţii ale autorităţilor de la Bucureşti, condiţiile asigurate românilor concentraţi (aproximativ 50.000 după surse maghiare, 80.000 după surse româneşti) în aceste detaşamente de muncă nu au cunoscut o îmbunătăţire considerabilă. Deşi ancheta întreprinsă de comisia de ofiţeri germano-italiană din Cluj în vara anului 1943 a confirmat pe deplin temeinicia plângerilor formulate de partea română[125], totuşi situaţia concentraţilor a rămas în linii mari aceeaşi până la evenimentele din august 1944. Este de la sine înţeles că politica discriminatorie promovată cu obstinaţie de Budapesta la toate domeniile vieţii politice, economice, culturale ori confesionale a creat o situaţie deosebit de grea, adesea chiar insuportabilă, minoritarilor români în cadrul statului maghiar, ceea ce îi determina pe aceştia să recurgă – drept ultimă soluţie – la refugierea în România. Prin urmare, în anii 1941-1943, numărul refugiaţilor români din Transilvania de nord a crescut neîncetat, în pofida protestelor guvernului de la Bucureşti şi a nenumăratelor intervenţii ale Puterilor Axei pe lângă executivul maghiar. Referitor la cifra concretă a numărului de refugiaţi, documentele de arhivă române şi germane indică aproximativ 200.000[126], în timp ce sursele maghiare consultate de noi relevă – din motive lesne de închipuit – pentru perioada 1 iunie 1941-1 iunie 1942 refugierea în România a doar 5.457 de persoane[127]. Afluxul de refugiaţi a creat greutăţi considerabile guvernului de la Bucureşti, în ce priveşte asigurarea posibilităţilor de existenţă ale acestora, astfel că în multe cazuri autorităţile nu au ezitat să dispună rezolvarea acestor necesităţi chiar pe seama locuitorilor maghiari din Transilvania de

[124] ANIC, fond Delegatul Marelui Stat Major, dosar nr. 20/1943, f. 142-150. Raportul nr. 5921 din 12.12.1942 al Consulatului român din Cluj: În memoriile sale, fostul ministru al apărării maghiar în perioada septembrie 1942-iunie 1943, generalul-colonel Nagybaczoni Nagy Vilmos, admite că situaţia evreilor, românilor şi sârbilor concentraţi în aceste detaşamente de muncă era „gravă“, fapt ce l-ar fi determinat să ia măsuri urgente în vederea ameliorării situaţiei acestora. Cf. Nagybaczoni Nagy Vilmos, *Végzetes esztendők,* p. 99-100.

[125] ANIC, fond Delegatul Marelui Stat Major, dosar nr. 20/1943, f. 7, 113-115, 180-183: Adresele din 13.04.1943, 07.08.1943 şi 14.03.1944 înaintate comisiei de ofiţeri germano-italiană de către delegatul Marelui Stat Major român de pe lângă această comisie; f. 60-63. Raportul nr. 7615/P din 17.08.1943 al Legaţiei române din Budapesta; P.A.A.A.B., Büro des Staatssekretärs, Band 14, R 29710, E. 182380. Telegramm Nr. 1361 der deutschen Gesandtschaft in Budapest vom 20.07.1943, gez. Jagow.

[126] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch–italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; B.M.F., RW 50/124. Bevölkerungsaustausch zwischen den siebenbürgischen Teilgebieten (Optionsplan und Flüchtlingsbewegung); RW 50/126. Bericht über die Flüchtlingsfrage, rapoarte ce oferă cifra de 194.600 de refugiaţi români din Transilvania de nord pentru perioada septembrie 1940-iunie 1942, repartizată pe criterii profesionale după cum urmează: 48.600 funcţionari publici, 20.000 liber profesionişti, 14.000 comercianţi şi industriaşi, 25.000 agricultori, 14.000 elevi şi studenţi, 43.000 muncitori, 33.000 alte categorii; Potrivit informaţiilor de arhivă româneşti, cifra refugiaţilor români din Transilvania de nord era la 01.06.1944 de 201.743 persoane dintr-un total de 1.436.759 de locuitori. Cf. ANIC, fond Delegatul Marelui Stat Major, dosar nr. 31/1944, f. 17; dosar nr. 64/1943, f. 12. (Tabel cu situaţia românilor din Transilvania de nord); O lucrare întocmită de Ministerul de Externe român în 1944 intitulată sugestiv *Patru ani de stăpânire maghiară* oferă cifra de 217.942 de refugiaţi români din Transilvania de nord pentru perioada 01.09.1940-01.09.1944. Cf. AMAE, fond Conferinţa de Pace de la Paris – 1946, vol. 108, f. 180-182; Vezi de asemenea Dorel Bancoş, *Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu,* p. 72-73.

[127] În opinia autorităţilor maghiare, refugierea românilor din teritoriul cedat Ungariei în România nu se datora tratamentului discriminatoriu la care aceştia erau supuşi, ci propagandei desfăşurate pe teritoriul maghiar de agenţii secreţi trimişi de autorităţile de la Bucureşti, potrivit căreia refugiaţii români urmau să fie împroprietăriţi în Basarabia, Bucovina şi Transnistria. Cf. MOL, K 63 – 1942 – 256 – 27/7 II – 3351. Notă a Ministerului de Externe maghiar din 05.06.1942 referitoare la persoanele refugiate din Transilvania de nord în România.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sud[128]. Oficialitățile române nu au ezitat să dezavueze în anumite situații refugierea în România a minoritarilor români din teritoriul cedat Ungariei, considerându-se că în urma plecării acestora se ajungea la o slăbire accentuată a ponderii elementului românesc în Transilvania de nord, fapt ce putea pune sub semnul întrebării satisfacerea pretențiilor teritoriale ale României față de Ungaria[129]. De asemenea, activitatea desfăşurată de refugiații români din Transilvania de nord, prin intermediul aşa-numitei *Asociații a Expulzaților şi Refugiaților din Transilvania de nord,* a contribuit în mod considerabil la intensificarea propagandei antimaghiare în România şi, implicit, la înrăutățirea atmosferei în raporturile dintre cele două state[130].

Situația maghiarilor din Transilvania de sud a cunoscut de asemenea o înrăutățire accentuată în perioada 1941-1942, înrăutățire determinată fără îndoială de politica discriminatorie promovată de guvernul român, în urma căreia un număr însemnat de minoritari maghiari din România au fost nevoiți să aleagă calea refugiului în Ungaria. Pentru a ilustra motivațiile ce au constituit fundamentul politicii promovate de regimul antonescian față de minoritățile din România, credem că este suficient să prezentăm declarația Conducătorului statului din cadrul Consiliului de Miniştri din 8 aprilie 1941, în care, referindu-se la necesitatea cultivării eroismului națiunii prin insuflarea sentimentului de ură față de „duşmanii nației", Ion Antonescu arăta: „Pe urmă, va trebui să inspirăm românilor ura împotriva duşmanilor nației. Aşa am crescut eu, cu ura împotriva turcilor, jidanilor şi ungurilor. Sentimentul acesta de ură împotriva duşmanilor patriei trebuie împins până la ultima extremitate. Îmi iau eu această răspundere"[131]. În consecință, nu trebuie să surprindă faptul că deciziile adoptate de regimul antonescian în privința minorității maghiare din Transilvania de sud au avut un caracter discrimi-

[128] De exemplu, ordinul nr. 12098, emis de Ministerul de Interne la data de 21 mai 1942, cu privire la înregistrarea, cazarea şi plasarea refugiaților, solicita prefecților să ia măsuri să plaseze refugiații în comunele cu populație maghiară: „Plasarea se va face începând cu comunele din județele care au populație ungurească, cu obligațiunea ca fiecare familie ungurească să primească o familie românească refugiată şi să o hrănească, aceştia urmând a contribui apoi prin munca lor la lucrul pământului proprietarului care-l găzduieşte, sau la munca pământului din acea comună, sau în industrii, dacă sunt. Rechiziționarea locuințelor din satele ungureşti se va face pe baza Decretului Lege de rechiziție". Cf. B.M.F., RW 50/125.

[129] Mareşalul Ion Antonescu arăta în şedința Consiliului de Miniştri din 13 martie 1942: „Dar nu înseamnă că, dacă suferă cineva, trebuie să fugă. Suferă şi soldatul pe câmpul de luptă şi nu fuge, fiindcă dacă fuge este dezertor de la datorie. Dezertarea de la datorie a fost când preoții, când intelectualitatea, când elita noastră au plecat cu toții de acolo şi s-au refugiat. Trebuia să fi luptat împotriva furtunii. Trebuia să rămână să conducă pe românii de acolo. Astăzi românii de acolo au rămas fără conducător. Dacă preotul fuge, învățătorul fuge, directorul de bancă fuge, oamenii care s-au instalat în Țara Românească de la Unire, dacă toți fug de acolo, cu cine rămâne țăranul? [...] Cred că este clar, cred că este logic şi cred că este şi românește ceea ce spun! Să stăm acolo cramponați! Să suferim şi să murim chiar pe locurile noastre românești! Sigur însă că dacă fugim de frică, de lipsă de pâine, de privațiuni, atunci vin ungurii şi ne iau locul. Dacă stăm acolo, n-avem să ne pierdem locul, fiindcă sunt şi germanii la mijloc. Germanii nu pot să facă prea mult, totuşi supraveghează şi va veni timpul când vor plăti ungurii pentru această chestiune. Dar, dacă atunci ne vom găsi cu Ardealul golit de români, ni se va spune: dar nu mai sunt românii dvs. Acolo". Cf. *Stenogramele şedințelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Antonescu*, vol. VI (februarie-aprilie 1942), ediție de documente întocmită de Marcel-Dumitru Ciucă, redactor Maria Ignat, Bucureşti, 2002, p. 302-303 (stenograma şedinței Consiliului de Miniştri din 13 martie 1942); MOL, K 63 – 1942 – 262 – 27/1. Raportul nr. 28 din 14.02.1942 al Legației maghiare din București.

[130] Diplomații acreditați pe teritoriul României au semnalat în repetate rânduri activitatea antimaghiară a asociației şi articolele de presă ostile Ungariei apărute în „Ardealul", publicația asociației. Cf. MOL, K 63 – 1942 – 262 – 27/1 – 851. Raportul nr. 14 din 06.02.1942 al Legației maghiare din București; K 63 – 1942 – 262 – 27/1 – 1670. Raportul nr. 83 din 13.03.1942 al Consulatului maghiar din Braşov.

[131] *Stenogramele şedințelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III *(aprilie-iunie 1941)*, ediție de documente întocmită de Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat, Aurelian Teodorescu, București, 1999, p. 105 (Stenograma Consiliului de Miniştri din 8 aprilie 1941).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

natoriu, obiectivul final fiind constrângerea unui număr cât mai însemnat de maghiari în vederea părăsirii teritoriului României. Pe de altă parte, este la fel de adevărat că măsurile antimaghiare promovate de guvernul român au fost elaborate şi implementate în majoritatea cazurilor ca mijloace de retorsiune, prin intermediul cărora Bucureştiul a încercat să contracareze politica antiromânească aplicată consecvent de autorităţile maghiare în Transilvania de nord şi, implicit, să determine o îmbunătăţire a situaţiei minorităţii române din teritoriul cedat Ungariei. „Chiar dacă plângerile (maghiarilor – n.n.) sunt în anumite cazuri exagerate – releva consulul maghiar din Braşov, Sztankay Zoltán, într-un amplu raport înaintat Budapestei la 15 iulie 1941 cu privire la situaţia minorităţii ungare din Transilvania de sud – totuşi este adevărat că soarta maghiarilor rămaşi în România s-a înrăutăţit considerabil după arbitrajul de la Viena, iar situaţia multora dintre ei a devenit de-a dreptul insuportabilă. În urma investigării obiective a cauzelor, trebuie să constatăm că nu avem de-a face cu o persecuţie concretizată spontan din partea populaţiei româneşti. Caracterul grav şi ameninţător al situaţiei rezultă din faptul că situaţia maghiarilor este îngreunată într-o asemenea măsură de acţiunile conştiente, dirijate (ale autorităţilor române – n.n.) încât, de multe ori, singura opţiune care le rămâne este refugiul în Ungaria“. În opinia diplomatului maghiar, principalul responsabil pentru măsurile îndreptate împotriva minorităţii maghiare era indiscutabil „guvernul român care, pe de o parte, urmăreşte să scape în mod ieftin de maghiarimea din Transilvania de sud, pe de altă parte, în spatele măsurilor s-ar putea ascunde şi intenţia – în cazul tensionării raporturilor româno-maghiare datorită aplicării unor contramăsuri din partea guvernului maghiar – de a supune chestiunea (Transilvaniei – n.n.) spre examinare Puterilor Axei, arătând totodată imposibilitatea menţinerii situaţiei actuale şi, astfel, de a solicita o revizuire teritorială, sau cel puţin un schimb de populaţie“[132].

În cazul tratamentului aplicat minoritarilor maghiari din România, cele mai multe plângeri au fost înregistrate în domeniul economic, al prestării serviciului militar, respectiv în urma rechiziţiilor discriminatorii efectuate de autorităţile româneşti. Referitor la situaţia economică, un prim aspect care trebuie relevat este faptul că, în perioada premergătoare arbitrajului de la Viena, interesele economice ale cetăţenilor români de naţionalitate maghiară nu au fost lezate. Dimpotrivă. În al doilea rând, guvernul român nu a elaborat legi sau decizii speciale pentru Transilvania de sud, aidoma „celebrei“ decizii ministeriale nr. 1440/1941, emisă de executivul din Budapesta pentru teritoriul redobândit la Viena. Pentru minoritatea maghiară din Transilvania de sud dificultăţile pe tărâm economic au apărut la scurt timp după pronunţarea sentinţei arbitrale, ca urmare a politicii de românizare şi a măsurilor discriminatorii iniţiate şi transpuse în practică de regimul naţional-legionar, respectiv antonescian. Astfel, maghiarii au reclamat modul în care autorităţile administrative româneşti aplicau prevederile ordonanţei din 2 aprilie 1942 – în completarea legii din 13 decembrie 1938 – potrivit căreia toate actele de vânzare-cumpărare de imobile în zonele de frontieră sau zonele militare nu puteau fi încheiate fără aprobarea forurilor militare competente. Deşi, formal, dispoziţiile acestei legi aveau un caracter general, fiind valabile pe teritoriul întregii ţări, totuşi autorităţile române le-au folosit ca pretext pentru a preveni achiziţionarea valorilor imobiliare de

[132] Cf. MOL, K 63 – 1941 – 261 – 27/4 – 4504. Raportul nr. 44 din 15.07.1941 al Consulatului maghiar din Braşov; Vezi şi K 63 – 1941 – 261 – 27/5 – 7336. Raport sinteză din 30.10.1941 al ataşatului militar maghiar din Bucureşti; K 63 – 1942 – 268 – 27/1 – 977. Raportul nr. 20 din 11.02.1942 al Legaţiei maghiare din Bucureşti; K 63 – 1942 – 262 – 27/5 – 7597. Raport sinteză din 17.10.1942 al ataşatului militar maghiar din Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

către locuitorii de naționalitate maghiară[133]. Impozitarea excesivă, îngreunarea exercitării profesiunilor libere, precum şi retragerea sub diferite pretexte a autorizațiilor de funcționare pentru micii industriaşi sau comercianți, au reprezentat de asemenea pârghii prin care autoritățile române au urmărit să slăbească, dacă nu chiar să anihileze, pozițiile economice deținute de minoritarii maghiari din România. Câteva exemple în acest sens credem că sunt mai mult decât edificatoare. Pe baza unui decret-lege din septembrie 1940 referitor la înființarea camerei avocaților, s-a dispus ulterior eliminarea din barou a unui număr însemnat de avocați de origine maghiară, sub pretextul că „nu sunt demni de încredere". Dar, inclusiv cei admişi în barou au fost nevoiți să plătească sume atât de mari, încât în numeroase cazuri au fost obligați să renunțe la exercitarea profesiunii lor. De asemenea, calcularea impozitului s-a făcut diferențiat, în funcție de originea etnică. În timp ce cuantumul impozitului pentru un avocat român a fost stabilit în anul 1942, de la caz la caz, la un venit estimat între 50.000-250.000, maxim 300.000 lei, pentru un avocat de naționalitate maghiară impozitarea s-a calculat pentru un venit estimat la cel puțin 300.000 lei, în multe cazuri chiar la 1.000.000 lei! Acelaşi tratament era aplicat şi medicilor. În județul Târnava Mică, evaluarea impozitului în cazul medicilor maghiari s-a efectuat pentru un venit de 300.000 lei, în schimb pentru medicii români cuantumul impozitului a fost fixat în funcție de un venit estimat între 20.000-140.000 lei[134]. Impozitarea excesivă s-a abătut şi asupra micilor industriaşi maghiari, de exemplu în județul Braşov semnalându-se situații în care aceştia au fost nevoiți să plătească impozite de 20-30 de ori mai mari, comparativ cu impozitul plătit de categoria profesională similară română. Nici tratamentul aplicat comercianților nu era mai favorabil. În urma revizuirii concesiunilor directe ale statului, revizuire efectuată pe baza unei ordonanțe emise de guvernul român la scurt timp după pronunțarea arbitrajului de la Viena, au fost retrase unui mare număr de comercianți maghiari autorizațiile de comercializare. Mai mult, autoritățile române nu au respectat nici prevederile acordurilor încheiate în această privință cu partea maghiară, cazul cel mai elocvent fiind cel al înțelegerii ce reglementa activitatea cooperativelor „Hangya" şi „Plugarul"[135]. Deşi nu poate fi pus la îndoială faptul că guvernul român a urmărit prin intermediul acestor măsuri abuzive ruinarea economică a minoritarilor maghiari şi implicit determinarea lor în vederea refugierii în Ungaria, totuşi, la o privire comparativă a situației economice a minorității române din Transilvania de nord şi a celei maghiare din Transilvania de sud, se constată că poziția acestora din urmă era incomparabil mai bună decât a locuitorilor de naționalitate română rămaşi pe teritoriul atribuit Ungariei în urma deciziei de la Viena. Un raport întocmit în acest sens de comisia de ofițeri germano-italiană din Cluj în toamna anului 1942 releva că „România nu a elaborat legi speciale pentru Transilvania, ce au un efect atât de profund precum decizia 1440 în cazul Transilvaniei de nord, iar România şi-a modificat comportamentul față de industriaşii, comercianții şi meseriaşii maghiari abia

[133] B.M.F., RW 50/84. Bericht über die wirtschaftliche Lage der rumänischen Staatsbürger ungarischen Volkstums in Rumänien vom 15.09.1942; P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri.

[134] B.M.F., RW 50/84. Bericht über die wirtschaftliche Lage der rumänischen Staatsbürger ungarischen Volkstums in Rumänien vom 15.09.1942; P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri.

[135] B.M.F., RW 50/84. Bericht über die wirtschaftliche Lage der rumänischen Staatsbürger ungarischen Volkstums in Rumänien vom 15.09.1942; P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după arbitrajul de la Viena – probabil ca o contramăsură la comportamentul maghiar în Transilvania de nord – în timp ce din partea maghiară se urmăreşte din primele zile ale administraţiei militare până în momentul de faţă, cu o consecvenţă de-a dreptul diabolică, eliminarea românilor din viaţa economică“[136]. Numeroase reclamaţii din partea minorităţii maghiare s-au înregistrat cu privire la tratamentul aplicat în armata română şi în cadrul detaşamentelor de muncă, apreciate în rapoartele diplomaţilor maghiari acreditaţi în România drept „deplorabile“. Hrana şi îmbrăcămintea sub orice critică, coroborate cu insultele şi pedepsele corporale la care erau expuşi din partea ofiţerilor şi subofiţerilor români, au determinat un număr însemnat de etnici maghiari să aleagă dezertarea şi refugiul peste frontieră drept singura opţiune ce le rămânea la îndemână pentru a se sustrage de la îndeplinirea serviciului militar în cadrul armatei române[137]. Măsuri abuzive au fost adoptate de autorităţile române şi în privinţa învăţământului în limba maghiară, respectiv al bisericilor catolică, reformată, evanghelică şi unitariană. De exemplu, din cei aproximativ 840 de profesori maghiari ce activau înainte de arbitrajul de la Viena, până în toamna anului 1942 au fost îndepărtaţi aproximativ 1/3, o parte părăsind România de bună voie, majoritatea profesorilor fiind însă concediată prin invocarea pretextului că „nu sunt demni de încredere sub raport politic“[138]. Deşi autorităţile române au închis un număr considerabil de şcoli în limba maghiară, îndeosebi în cursul anului 1943, per ansamblu, comparativ cu învăţământul în limba română din Transilvania de nord, situaţia învăţământului maghiar din România a fost mult mai favorabilă. Astfel, în şedinţa Consiliului de Miniştri din 9 februarie 1944, Conducătorul statului semnala că maghiarii din România dispuneau de 21 de şcoli secundare în limba maghiară, în timp ce românii din Transilvania de nord nu dispuneau decât de opt instituţii de învăţământ similare[139]. În ce priveşte bisericile maghiare, ele au fost considerate de autorităţile române organizaţii cu caracter naţional, reprezentanţii acestora fiind priviţi cu neîncredere şi, în consecinţă, supravegheaţi strict. Mai mult, guvernul de la Bucureşti a încetat să mai acorde subsidii bisericii reformate, fapt ce a afectat negativ activitatea acesteia[140]. Evident, tratamentul discriminatoriu promovat de autorităţile române a determinat un număr considerabil de etnici maghiari să aleagă refugiul peste frontieră. Numărul minoritarilor maghiari refugiaţi în Ungaria în perioada celui de-al doilea război mondial este însă imposibil de stabilit cu exactitate, cifrele oscilând între 60.000 oferit de raportul comisiei Hencke – Roggeri pentru intervalul de timp septembrie 1940-decembrie 1942 şi 104.773 persoane, potrivit informaţiilor furnizate de sursele arhivistice româneşti pentru perioada septembrie 1940-martie 1944[141].

[136] B.M.F., RW 50/84. Schlussbetrachtung zu den Berichten über die wirtschaftliche Lage der rumänischen und ungarischen Minderheiten in Nord – und Süd – Siebenbürgen.

[137] P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; B.M.F., RW 50/43. Bericht über die Fahnenflucht der madjarischen Dienstpflichtigen aus Rumänien, vom 08.01.1943; MOL, K 63 – 1942 – 264 – 27/7 – 2272. Notă informativă a Statului Major maghiar din 07.04.1942; K 63 – 1942 – 267 – 27/1 – 1145. Raportul nr. 3 din 20.02.1942 al Consulatului maghiar din Arad; K 63 – 1942 – 269 – 27/1. Raportul nr. 417 din 30.10.1942 al Legaţiei maghiare din Bucureşti.

[138] P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; MOL, K 63 – 1942 – 264 – 27/7 – 6660. Notă referitoare la convorbirea Ghyczy Jenő – Márton Áron din 19.09.1942.

[139] Cf. Dorel Bancoş, *Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu,* p. 251.

[140] P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri.

[141] Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458. Bericht der nach Ungarn und Rumänien entsandten deutsch-italienischen Sonderbeauftragten-Kommission vom 21.12.1942, gez. Hencke, Roggeri; Dumitru Şandru, *Mişcări de populaţie,* p. 60; Dorel Bancoş, *Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu,* p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele mai tensionate momente ale relațiilor bilaterale s-au înregistrat în vara anului 1942 ca urmare a exodului populației românești din Transilvania de nord, respectiv a rechizițiilor discriminatorii aplicate de autoritățile împotriva locuitorilor de naționalitate maghiară din Transilvania de sud. Astfel, sub pretextul asigurării hranei refugiaților români din teritoriul cedat Ungariei, la începutul lunii iunie 1942, oficialitățile române au dispus, în mod unilateral, rechiziționarea cerealelor de la locuitorii maghiari din Transilvania de sud: „Se va proceda de îndată la rechiziționarea grâului şi porumbului ce se va găsi la populația maghiară din întreg cuprinsul județului – se arăta în ordinul nr. 12334 emis la 8 iunie 1942 de serviciul aprovizionării şi cerealelor din cadrul prefecturii județului Târnava Mare – grâul şi porumbul rechiziționat va servi la hrana populației românești refugiată din Ungaria". Rechizițiile trebuiau înfăptuite de o comisie locală formată din primarul localității, notari, jandarmi şi delegați ai cercului de recrutare, urmând ca cerealele rechiziționate să fie depozitate la primăriile din localitățile respective. În vederea acoperirii nevoilor proprii ale locuitorilor maghiari pentru perioada 10 iunie-1 august 1942, erau lăsate la dispoziția acestora 12 kg de făină de grâu sau porumb de persoană, respectiv 60 de kg porumb pentru creşterea animalelor[142]. Maniera brutală în care s-au efectuat rechizițiile de către autoritățile române au determinat oficialitățile maghiare să protesteze vehement pe lângă guvernul din București şi Puterile Axei, solicitând încetarea imediată a acestei măsuri şi acordarea de despăgubiri pentru pagubele create populației maghiare[143]. Întrucât situația amenința să scape de sub control, Germania şi Italia au fost nevoite să intervină din nou în diferendul româno- maghiar, trimițând la fața locului comisia de anchetă condusă de miniştrii plenipotențiari Hencke şi Roggeri. Datorită faptului că investigațiile efectuate de această comisie între 5 iulie-5 septembrie, 10 octombrie-21 noiembrie 1942, precum şi discuțiile purtate cu reprezentanții celor două guverne sunt prezentate detaliat de lucrarea – la care ne-am referit deja în alt context – semnată de Vasile Puşcaş, nu ne vom opri asupra lor[144]. Vom consemna doar faptul că nu împărtăşim punctul de vedere exprimat de Vasile Puşcaş, potrivit căruia obiectivul urmărit de comisia de anchetă Hencke – Roggeri ar fi fost stabilirea „echivalenței" plângerilor române şi maghiare, respectiv dovedirea existenței unei situații paralele în partea de sud şi de nord a Transilvaniei[145]. Aşa cum reiese din documentele de arhivă cercetate de noi şi îndeosebi din dosarul personal al ministrului plenipotențiar german Andor Hencke, precum şi din amplul raport întocmit de comisie la data de 21

[142] Vezi copii după această dispoziție respectiv după dispoziția similară nr. 16955 din 9 iunie 1942 a prefecturii Braşov în MOL, K 63 – 1942 – 263 – 27/7 – 4354. Raportul nr. 271 din 27.06.1942 al Consulatului maghiar din Braşov; K 63 – 1942 – 263 – 27/7. Copii în limba germană ale dispozițiilor prefecturilor din județul Braşov şi Târnava Mare; Vezi de asemenea P.A.A.A.B., Büro des Staatssekretärs, Band 10 adh., R 29706; E. 187732. Telegramm Nr. 2428 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 11.06.1942, gez. Killinger; E. 187734-187736. Telegramm Nr. 2452 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 12.06.1942, gez. Killinger; E. 187738-187740. Telegramm Nr. 1032 der deutschen Gesandtschaft in Budapest vom 13.06.1942, gez. Jagow; E. 187754-187760. Bericht der deutsch-italienischen Offizierskommission Kronstadt über Beschlagnahmeaktion vom 15.06.1942, gez. Oberstleutnant Dehmel.

[143] MOL, K 63 – 1942 – 268 – 27/1 – 3903. Raportul nr. 153 din 20.06.1942 al Legației maghiare din București; P.A.A.A.B., Büro des Staatssekretärs, Band 10 adh., R 29706, E. 187734. Telegramm Nr. 2458 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 12.06.1942, gez. Killinger; E. 187741-187749. St. S. No. 385 vom 15.06.1942; E. 187753. Telegramm Nr. 2166 der deutschen Botschaft in Rom vom 17.06.1942, gez. Mackensen; E. 187762-187764. Telegramm Nr. 1054 der deutschen Gesandtschaft in Budapest vom 17.06.1942, gez. Jagow; E. 187772-187774. St. S. No. 397 vom 18.06.1942.

[144] Vezi pe larg *Transilvania şi aranjamentele europene,* p. LXI-LXXIV; Vezi, de asemenea, P.A.A.A.B., Büro des Staatssekretärs, Band 10 adh., R 29706, *passim*; Handakten Hencke, R 27458, *passim.*

[145] Vezi *Transilvania şi aranjamentele europene,* p. LXIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decembrie 1942[146], scopurile urmărite au fost stabilirea cauzelor care determinau exodul populaţiei române din Transilvania de nord şi cercetarea măsurilor promovate de guvernul român împotriva minoritarilor maghiari din Transilvania de sud. Comisia nu a fost defel preocupată de a stabili „echivalenţe“, ci, dimpotrivă, de a identifica soluţii la gravele probleme existente în Transilvania, cauzate de politica promovată de ambele state împotriva minorităţilor. Legat de acest aspect, să mai amintim doar faptul că guvernul român a încercat să „arunce praf în ochii comisiei“ – pentru a folosi termenii utilizaţi de ministrul plenipotenţiar Hencke[147] – prin solicitarea de la etnicii maghiari, sub ameninţarea recurgerii la represalii, a unor aşa-numite „declaraţii de loialitate“, care, ulterior au fost prezentate de autorităţile române comisiei Hencke – Roggeri drept dovezi ale comportamentului „uman“ şi înţelegător manifestat de regimul antonescian faţă de minorităţi![148] Atât raportul cât şi recomandările elaborate de comisie, predate celor două guverne la 8 februarie 1943, nu au adus cu sine noutăţi notabile şi nici nu au avut efecte spectaculoase în planul relaţiilor româno-maghiare, întrucât cauza reală a disensiunilor dintre cele două state o reprezenta arbitrajul de la Viena, situaţia grea a minorităţilor de ambele părţi ale noii frontiere fiind doar efectul direct al sentinţei arbitrale din 30 august 1940. Într-o discuţie avută la 2 decembrie cu ministrul României la Berlin, Raoul Bossy, conducătorii comisiei de anchetă Hencke – Roggeri – ce tocmai redactau raportul final – mărturiseau diplomatului român că „noi am stabilit diagnosticul bolnavului, iar guvernele noastre vor face reţeta. Din nenorocire s-ar putea ca medicamentul să nu fie după placul bolnavului“. Răspunzând în aceiaşi termeni, Bossy arăta că „ceea ce mi se pare important este ca diagnosticul să fie exact, căci dacă doctoria prescrisă nu s-ar arăta potrivită, organismul bolnavului o va respinge de la sine şi se vor căuta alte remedii până se va găsi cel bun“[149]. Într-adevăr, „diagnosticul“ stabilit de Puterile Axei s-a dovedit a fi fals, adevărata cauză a „bolii“ fiind decizia de la Viena, ceea ce a determinat eşecul „tratamentului“ elaborat în cancelariile din Berlin şi Roma.

THE ROMANIAN–HUNGARIAN RELATIONS AND THE ISSUE OF TRANSYLVANIA. 1940-1944
(Summary)

This study aims at describing the evolution of the Transylvanian issue and of the Romanian-Hungarian relations from September 1940 to August 1944. It is a fact of life that after the second arbitration of Vienna from August 30, 1940 imposing on Romania to surrender the Northern part of Transylvania to Hungary, the relations between the two countries did not underwent an improvement – as expected by the Axis Powers – but, to the contrary, a continuous

[146] În fapt, raportul comisiei Hencke – Roggeri a fost elaborat până la 21 decembrie 1942, documentul predat guvernelor român şi maghiar la data de 8 februarie 1943 fiind un rezumat al raportului din decembrie 1942.

[147] Într-o scrisoare din 16 iulie 1942 referitoare la primele impresii culese în Transilvania, Hencke arăta următoarele: „că uneori autorităţile române încearcă să ne arunce, în modul cel mai naiv posibil, praf în ochi, era o chestiune de aşteptat“. Cf. P.A.A.A.B., Handakten Hencke, R 27458, Brief des Gesandters Hencke an Gesandten Heinburg vom 16.07.1942.

[148] B.M.F., RW 50/217. Zur Geschichte der sogenannten „Erklärungen“, vom 18.07.1942; P.A.A.A.B., Inland II C – Volkstumsfragen, R 100368, U. St. S. Pol. Nr. 468 vom 16.07.1942; Asemenea declaraţii au fost cerute inclusiv de la reprezentanţii minorităţii germane. Vezi, de exemplu, B.M.F., RW 50/266. Erklärung vom 11.07.1942, gez. Guido Petrovitsch, Kreisleiter.

[149] AMAE, fond 71/Germania, vol. 90, f. 382-384. Telegrama cifrată nr. 43467 din 02.12.1942 al Legaţiei române din Berlin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and irreparable worsening. One must look for the causes of this unwanted evolution in the policy promoted by Bucharest and Budapest in respect of the Romanian minority in Northern Transylvania and of the, Hungarian minority in Southern Transylvania, respectively, treatments described as unbearable by both governments, and not without a cause. In addition, Romania and Hungary engaged in a genuine "competition" in order to win the support of national-socialist Germany with a view to settling, one way or the other, to whom Transylvania belongs. In the light of these circumstances, it should not be surprising that the relations between Romania and Hungary turned into a genuine cold war which was just one step away from turning into a real war in 1942. The Axis Powers tried to mediate the Romanian-Hungarian dispute by sending, in the autumn of 1940 and in the summer of 1942, commissions appointed to investigate the treatment of minorities and to formulate recommendations in order to put an end to the discriminatory treatment; but the results did not meet the expectations, as the main reason of the conflict between Romania and Hungary was, beyond doubt, the second arbitration of Vienna.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL NISTOR

GEORGE KENNAN ŞI GEOPOLITICA „RĂZBOIULUI RECE“

Mediul internaţional tensionat de la sfârşitul anilor ’40 ai secolului trecut, dezechilibrul de putere şi vacuum-ul de securitate din Europa şi explozia confruntărilor ideologice au jucat un rol decisiv în schimbările politice majore, la scară globală, declanşate de cele două superputeri. Într-o perioadă în care Uniunea Sovietică încerca să îşi asigure securitate printr-o politică de forţă şi prin extinderea sferei de influenţă – ca zonă tampon între patria comunismului şi posibilii rivali ai viitorului – americanii dădeau o interpretare unilaterală comportamentului sovietic. Experţi precum George F. Kennan, Clarck Clifford şi H. Freeman Matthews au crezut că pot decodifica politica U.R.S.S., oferind o explicaţie simplă, care se sprijinea pe temerile personale, trezite de ofensiva politico-ideologică a Moscovei.

Stereotipurile analitice consolidate în urma celui de-al doilea război mondial au influenţat în mod categoric deciziile americane. Dacă un nou Hitler părea să se ridice în Europa, ameninţând libertatea popoarelor, restrângând spaţiul democraţiei şi atentând, în final, la interesele americane, Statele Unite nu mai puteau face de două ori aceeaşi greşeală. Retragerea spre izolaţionism fiind respinsă din start de Administraţia americană nu mai rămânea calea implicării active, totale şi responsabile, pentru blocarea dictatorului cu veleităţi universale.

Un rol esenţial în declanşarea politicii americane de fermitate a avut „Telegrama cea lungă“, trimisă de George F. Kennan din Moscova, la 22 februarie 1946. Conform memoriilor lui Kennan, textul a fost cerut de către Departamentul de Stat la solicitarea Departamentului Trezoreriei. Funcţionarii de la finanţe fuseseră cei mai încrezători în speranţele colaborării cu o Uniune Sovietică Postbelică, dar erau derutaţi de refuzul participării ei la Banca Mondială şi F.M.I. şi din acest motiv doreau explicaţii suplimentare.

Textul, impresionant ca mărime pentru un mesaj telegrafic, era deschis de o enumerare a caracteristicilor viziunii postbelice sovietice: neliniştea pentru „încercuirea capitalistă“, care se aplica URSS, conflictele interne ale capitalismului deturnate în războaie internaţionale, prevenirea unei agresiuni militare împotriva Moscovei şi disputa globală între cele două sisteme pentru controlul economiei planetare[1]. Formularea telegramei transpunea în clişee politico-diplomatice temerile adânci resimţite de Kennan în faţa propagandei sovietice şi a provocărilor lansate de ea.

Prezentând intransigenţa ideologică a adversarilor, diplomatul american plonja el însuşi în capcana doctrinei marxiste, analiza sa fiind, de fapt, o amplificare a tezelor comuniste. Strategiile care se puteau deduce în politica sovietică – infiltrarea de

[1] George F. Kennan, *Telegraphic Message from Moscow*, în *Memoirs: 1925-1960*, Little, Boston, Brown&Company, 1967, p. 547-559.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 351–360

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elemente social-democrate în guvernele țărilor capitaliste, utilizarea diferitelor elemente pro-comuniste din interiorul sistemului capitalist, conflicte internaționale transformate în războaie revoluționare – erau preluate ca fiind perfect aplicabile. Orice strategie teoretică devenise deja operațională şi, fără a analiza dacă existau mijloace de a o pune în aplicare, efectele apăreau deja puternic maximizate, în direcția consolidării influenței sovietice, spre subminarea catastrofică a Occidentului.

Telegrama conținea o multitudine de contradicții care se datorau încercărilor lui Kennan de a-i înțelege pe sovietici, din unghiul obsesiei pentru securitate, sau de a demonstra incorectitudinea viziunii comuniste asupra lumii. În a doua subdiviziune a telegramei, autorul pleda pentru coexistența pașnică între cele două superputeri şi pentru demonstrarea falsei amenințări a Vestului față de Moscova.

Deşi a doua subdiviziune a mesajului trimis de la Moscova se dovedea a fi una conciliatoristă, totuşi, indirect, Kennan insista asupra imposibilității de cooperare cu URSS, inducând aceeaşi idee şi cititorilor telegramei. Planul ideologic era şi el supradimensionat, marxismul oferind explicații atât asupra politicii interne cât şi asupra celei externe sovietice. Atotputernicia ideologiei făcea mai puțin posibilă o analiză de relații internaționale structurată pe termeni tradiționali: creşterea puterii, sfere de influență, alianțe utile şi îi forța pe liderii de la Casa Albă să construiască o alternativa ideologizată la comunism. Astfel, lupta pentru putere era transformată într-o dispută ideologică globală, iar Washingtonul se vedea silit, pentru a nu rămâne în dezechilibru tactic, să-şi dezvolte o componentă ideologică cu rol de element argumentativ al puterii.

George F. Kennan stabilea două niveluri ale politicii sovietice: unul oficial şi unul „subteran", subversiv. El arăta că politica oficială a URSS avea deja extensii la scară mondială, deturna organizații internaționale, se folosea în mod perfid de ONU pentru a creşte influența comunismului internațional, genera sentimente antioccidentale şi revolte în colonii, conspira pentru anarhii economice. Autorul utiliza toată gama imaginativă a mijloacelor care conturau o conspirație antioccidentală la scara globală: arme comerciale, presiuni economice, legături culturale, toate activitățile sovietice fiind în mod obligatoriu dublate de motivații ascunse şi obiective ideologice.

Iar pe linia neoficială a politicii mondiale sovietice, Kennan derula un scenariu care nu ar fi putut să trezească în America decât nelinişti profunde. Moscova s-ar fi aflat în postura de coordonator al unui monolit comunist în care toate acțiunile mărunte, activitățile partidelor socialiste şi social democrate, intervențiile unor lideri de opinie din lumea liberă se încadrau într-o mare strategie. Diplomatul american vedea o rețea de interese strâns racordate la un bloc marxist, greşeală frecvent întâlnită în lumea occidentală la începutul „Războiului rece". Uniunea Sovietică părea să capete ubicuitate şi interesele ei erau reprezentate pretutindeni. Moscova ar fi coordonat mişcarea comunistă globală, domina asociații naționale şi internaționale de tineret, femei, intelectuali, grupări religioase şi sindicale, se folosea de ortodoxie şi pan-slavism, crea lobby-uri pentru cauza comunismului, alimenta mişcările de stânga sau naționaliste din fostele colonii, încercând pe orice căi să distrugă unitatea internă şi apărarea națională a statelor occidentale, să genereze probleme sociale şi să accelereze orice forme dezintegratoare.

Prin mesajul său, Kennan inducea ideea – preluată iresponsabil din manifestările propagandei sovietice – imposibilității de a coexista pașnic şi trăgea concluziile în direcția existenței – în plină derulare – a unui plan diabolic, de asaltare a Occidentului. În analiza trimisă Washingtonului se întrevăd indubitabile sentimente negative (neîncredere, ură, dezgust) pe care le avea autorul în contact cu universul marxist-leninist. Prin faptul că trata în modul cel mai serios amenințările globale lansate de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maşina propagandistică a unei puteri epuizate, Kennan oferea o aură specială Uniunii Sovietice, aceea de putere invincibilă, capabilă de a teroriza o întreagă planetă. Nicăieri nu se întrevăd însă reţineri sau analize pertinente ale resurselor disponibile pentru mişcarea unui angrenaj de o asemenea vastitate, mai ales că puterea sovietică era istovită de efortul războiului devastator şi se confrunta cu o „nevoie disperată de a reconstrui, principala grijă în materie de relaţii externe fiind stabilizarea propriilor graniţe în termeni favorabili şi nu avea nici o putere economică, nici instrumente militare pentru a-şi proteja intenţiile de câştig teritorial în zone îndepărtate“[2].

Acest mesaj trimis de la Moscova în februarie 1946 ne apare astăzi ca excesiv de alarmist, caracterizare cu care ar fi de acord, probabil, şi autorul lui. „Citesc azi acest text cu un amuzament îngrozit. Mare parte din el se citeşte ca fragment al unui panicat comitet al Congresului sau al Fiicelor Revoluţiei Americane, destinat a trezi pe cetăţeni în faţa pericolului conspiraţiei comuniste“[3]. Deşi dimensiunea subversivă a activităţii guvernului sovietic arăta ca ruptă din binecunoscuta lucrare a lui Sun-Tzî, iar strategia generală comunistă era prezentată drept un pericol iminent pentru existenţa Statelor Unite, lui Kennan trebuie să i se recunoască suficiente merite în clarificarea viziunii pe care comunismul o avea despre lume şi în indicarea soluţiilor care trebuiau adoptate de către administraţia democrată.

Kennan a insistat în direcţia superiorităţii Vestului, ca întreg, asupra U.R.S.S., sugerând menţinerea unităţii apusene cu orice preţ, şi a luat atitudine în favoarea unei politici mondialiste a Statelor Unite, politică ce ar fi redat speranţele unor naţiuni înspăimântate de experienţele trecutului apropiat. Ceea ce propunea el oficial: America drept călăuză a altor naţiuni pe drumul libertăţii şi securităţii însemna, în acelaşi timp, capacitarea resurselor de pe diferite continente în sprijinul Washington-ului şi lansarea unei ideologii unificatoare în exteriorul lagărului comunist. Nu în ultimul rând, diplomatul american a teoretizat relaţia intrinsecă dintre victoria în plan internaţional şi rezolvarea problemelor interne ale Statelor Unite. Pentru o mare victorie diplomatică era nevoie de o naţiune americană sănătoasă şi viguroasă, disciplinată şi morală, stabilă economic şi social.

În demersul de corectare a mentalităţii liderilor americani, telegrama a fost însoţită de un alt text, intitulat „Statele Unite şi Rusia“. Această analiză a tehnicilor de negociere cu U.R.S.S. era concepută de George F. Kennan în iarna anului 1946 şi se constituia într-o încercare curajoasă de a propune soluţii şi de a trasa un set de reguli noi, utile în abordarea reprezentanţilor guvernului sovietic. „Statele Unite şi Rusia“ a fost inspirată de vizita şi comportamentul Secretarului de Stat, James Byrnes, la Moscova, în decembrie 1945, atunci când înaltul oficial american comitea numeroase gafe ce proveneau din necunoaşterea modului de acţiune şi de gândire al sovieticilor. Tentat de o eventuală îmbunătăţire a performanţelor americane în domeniul negocierilor, Kennan explica cu răbdare demersul său, oferindu-i o dimensiune ştiinţifică: „Este axiomatic în lumea diplomaţiei că metodologia şi tactica presupun o importanţă cu nimic inferioară noţiunilor şi strategiei. În timpul ultimelor 18 luni petrecute la Moscova am experimentat nefericirea nu numai în legătură cu naivitatea ideilor noastre de bază faţă de atingerea unor obiective în relaţia cu sovieticii, dar şi referitor la metodele şi planurile ce urmau a fi utilizate...“[4]

[2] Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers,* Vintage Books, New York, 1989, p. 389.
[3] George F. Kennan, *op. cit.*, p. 294.
[4] *Ibidem*, p. 290.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Analiza lui Kennan în „Statele Unite şi Rusia“ era poate mai dură şi mai sumbră, comparativ cu textul Telegramei. Materialul cuprindea mai multe subpuncte, cu aspect de axiome sau maxime: „Nu vă purtaţi prietenos cu ei“, „Nu vă asumaţi obiective comune care în realitate nu există“, „Nu faceţi gesturi inutile de bunăvoinţă“, „Nu vă fie teamă să folosiţi arme grele pentru ceea ce noi credem a fi probleme miniore“ etc…[5] Kennan folosea o judecată maniheistă şi crea un tablou întunecat, cu lideri sovietici diabolici, agresivi, care nu cooperează cu vecinii sau cu celelalte ţări şi care nu acceptă normalitatea unor relaţii internaţionale paşnice. Rivalitatea politică distorsiona oarecum analiza diplomatului american astfel încât omologii sovietici erau prezentaţi ca permanent suspicioşi, interesaţi de negociere doar în momentele în care era evident că ar fi ceva de câştigat pentru Moscova, cu o repulsie declarată faţă de ideea democratică şi faţă de pacea mondială, nişte duri care nu respectau la rivali decât forţa şi intransigenţa.

Pentru experienţa şi ambiţia lui Kennan, probabil era foarte clar că aceste texte vor declanşa un acces de isterie şi panică în Departamentul de Stat, în timp ce luarea mesajelor în serios ar fi echivalat cu scoaterea din anonimat a autorului. Kennan nu-şi cenzura opiniile şi prin ideile prezentate inducea cititorilor sentimentul neliniştii faţă de un iminent asalt sovietic asupra Occidentului. Diplomatul pleda insistent în favoarea unor trăiri războinice permanente, sesizabile la ruşi, iar analiza sa, deşi pleca de la frecvente neînţelegeri şi rigidităţi, căpăta în ochii Washingtonului un indubitabil caracter de veridicitate. Creionând trăsături precum brutalitatea sovietică, dorinţa nemăsurată de expansiune şi control, respingerea viziunii mondiale americane, megalomania liderilor şi uzitarea unor poziţii de forţă în negociere, Kennan modifica total perspectiva americană asupra diplomaţiei rivalilor.

Acestei politici de fermitate faţă de sovietici trebuia să i se confere un nume cu o rezonanţă deosebită, iar orientarea generală de politică externă urma să fie structurată în termeni ştiinţifici, în cadrul unei doctrine cu impact la opinia publică şi la politicieni, deopotrivă. Teoreticianul politicii de îngrădire avea să fie George F. Kennan care prin articolul său, „Sursele comportamentului Sovietic“ – publicat în „Foreign Affairs“, iulie 1947 – definea doctrina anticomunistă de care puterea americană va uza peste patru decenii. Scris fără intenţia de a fi publicat, după cum nota însuşi autorul, textul se dorea a fi un răspuns la o cerere formulată de James Forrestal, Secretarul Marinei. Interesat de opiniile lui Kennan după buna impresie care o făcuse „Telegrama cea lungă“, Forrestal a solicitat un studiu pe tema „Marxismul şi puterea sovietică“. Textul a fost alcătuit în decembrie 1946 şi această geneză, pe o linie pur ideologică, de care era interesat Secretarul Marinei, pare a explica imprecizia care i-a fost imputată ulterior. Mult prea ideologizat, articolul făcea abstracţie de elementul putere în relaţiile internaţionale şi explica toate fenomenele mondiale postbelice prin prisma aplicării teoriei marxist-leniniste de către liderii de la Moscova.

Departe de a fi noutate absolută în cadrul analizelor sovietologice, „Sursele comportamentului sovietic“ nu dovedea foarte multă originalitate, în fapt, fiind reluate temele angoasante dezbătute de americani între anii 1945 şi 1947. Comentariul lui Kennan amplifica ideile prezentate în „Telegrama cea lungă“ şi, într-un mod profesionist, crea tabloul aceleiaşi lumi care trăia sub iminenţa agresiunii unei puteri internaţionale, animate de o ideologie concurentă. Textul se articula pe clişee de analiză verificate în timp şi de opinia publică americană: dezvoltarea doctrinei marxiste în Rusia, utopia miturilor sovietice (încercuirea capitalistă, străinătatea ostilă, planurile de

[5] Idem, *The United States and Russia*, în *op. cit.,* p. 559-562.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

distrugere a capitalismului mondial, rolul şi efectele dictaturii), conspiraţia mondială condusă de U.R.S.S., necesitatea unei politici dure a autorităţilor de la Washington[6].

Articolul lui Kennan era susţinut doar de două idei forte, cu aparenţă de originalitate, care au mai fost vehiculate însă, sub diverse forme, dar cu acelaşi fond, şi în presa vremii, în rapoartele diplomatice, militare ori în documentele serviciilor speciale. Ele se refereau la o politică de îngrădire a Uniunii Sovietice, soluţie ambiguă care trebuia să evite un „război cald“ şi la posibilitatea prăbuşirii interne a U.R.S.S., purtătoare a germenilor propriei decadenţe.

Impresionat profund de puterea formidabilă a P.C.U.S., de experienţa şi dibăcia politică a liderilor sovietici, admirând strategia flexibilă de înaintare-retragere-înaintare formulată de Moscova pentru extinderea sferei de influenţă, diplomatul american sugera o soluţie viabilă de încercuire şi demoralizare a sovieticilor.

Teoria îngrădirii era prezentată într-o formă deosebit de sumară, fără detaliile care să configureze o politică pe termen lung şi părea doar o încercare de testare a reacţiei opiniei publice americane în faţa unei strategii noi, de anvergură mondială şi de permanetizare a confruntării globale. Prin comparaţie cu ultimele rapoarte care au influenţat viziunea de politică externă a Casei Albe, analiza lui Kennan refuza explicit proiectarea elementului militar în topul preferinţelor îngrădirii şi echivala cu acordarea de noi şanse tacticilor politico-diplomatice. Totuşi, tonul ambiguu a permis interpretări diverse, diplomaţi, militari şi oameni de afaceri regăsindu-se cu plăcere în personalităţile ce urmau a pune în aplicare o asemenea teorie internaţională.

În ceea ce priveşte cea de-a doua idee-pilon a articolului, există mari şanse ca ea să se fi conturat prin inversiunea unghiului de analiză, de la Moscova către Washington. Kennan, fin cunoscător al ideologiei sovietice, era suprasaturat de teoriile comuniste care mizau pe autodistrugerea capitalismului. Analizând societatea sovietică, Kennan a depistat factori economici, sociali, psihologici şi de natură politico-organizatorică, aşezaţi în oglindă şi comparaţi cu cei aduşi în atenţie de către doctrinarii comunişti pentru capitalism, factori destabilizatori care printr-o emergenţă rapidă puteau arunca sistemul sovietic în haos şi anarhie. Lansarea acestei ipoteze poate fi, aşadar, nu numai exteriorizarea revelaţiei unui vizionar ci şi preluarea unor concepte adverse, transpuse în tipare de analiză occidentală. Radiografierea mediului politico-social din Uniunea Sovietică căpăta deseori, chiar şi în cazul lui Kennan, valenţe utopice. Diplomatul american anticipa, nerealist, viitoare probleme în interiorul P.C.U.S. (diferenţe de opinii, conflicte pentru definirea unui nou lider, impunerea unor idei novatoare de către tânăra generaţie) menite a paraliza partidul şi, deci, întreaga structură birocratică şi de comandă a Uniunii Sovietice. Luând în considerare următoarele patru decenii de comunism, Kennan se hazarda preconizând o revoltă a tinerii generaţii şi o mişcare socială de amploare care să exprime politic situaţia de epuizare a poporului, după efortul colectivizării, industrializării şi al războiului.

Articolul „Sursele comportamentului sovietic“ a declanşat o simplă dezbatere mondială referitoare la relaţiile internaţionale postbelice. Deşi termenul de „îngrădire“ nu era pentru prima dată uzitat, iar ideile conţinute în text erau dintre cele mai comune în anul 1947, presa a fost aceea care l-a ridicat la rangul de doctrină. Administraţia democratică şi cea mai mare parte a opiniei publice au fost flatate de noul rol global oferit Americii prin această perspectivă strategică, dar au existat şi voci critice, foarte bine argumentate.

[6] Idem, *The Sources of Soviet Conduct*, în „Foreign Affairs“, iulie 1947, p. 566-582.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Henry Kissinger analiza direcţia critică ce însuma trei şcoli de gândire diferite. Winston Churchill refuza atitudinile de forţă şi trasa planuri pentru negocieri ample Est-Vest, Henry Wallace contesta Americii dreptul moral de aplicare a politicii de îngrădire a comunismului prin declararea legitimităţii sferelor de influenţă, iar Walter Lippmann clama întoarcerea la echilibrul puterii şi la urmărirea unor stricte interese americane[7].

Comentând o politică externă americană pe care o eticheta drept nesănătoasă, Henry Wallace anticipa efecte tragice atât pentru europeni cât şi pentru conaţionali: „în mod constant, începând cu 1947, ajutorul nostru extern este acordat în spiritul confruntării cu Rusia şi nu pentru împiedicarea înfometării umanităţii. Permanent, factorii militari, presa, Departamentul de Stat poartă un război psihologic pentru orbirea poporului american…“[8] Iniţiind politica de îngrădire, Truman şi Kennan îi apăreau lui Wallace drept „aventurieri nebuni“, iresponsabili care periclitau pacea lumii pentru generaţii întregi. Sedus de propaganda sovietică cu tentă umanistă, Wallace vedea în teoria îngrădirii doar justificarea savantă a impulsurilor americane de dominaţia economică şi, într-un idealism excesiv, acorda Moscovei cele mai generoase intenţii pe plan mondial.

Cu o analiză raţională şi exactă, Walter Lippmann indica utopia politicii de îngrădire: nu erau stabilite criterii pentru definirea zonelor de intervenţie americane, exista pericolul dispersării forţei militare în periferiile necunoscute ale Imperiului Sovietic, se miza prea mult pe loialitatea unor presupuşi aliaţi care ar fi împărtăşit obiective comune cu Statele Unite. Sensibil la o posibilă exacerbare a dimensiunii militare a îngrădirii, Lippmann opta pentru o diplomaţie ofensivă care să restabilească balanţa de putere în Europa şi să forţeze retragerea sovietică la graniţele tradiţionale ale Rusiei. Jurnalistul american contrapunea teoriei îngrădirii alte modele, considerate viabile: „Din fericire mi se pare că doctrina Truman nu deţine monopolul. Deşi există o acerbă cursă pentru controlul politicii noastre externe mai sunt cel puţin doi competitori serioşi în joc. Pe unul îl putem numi Linia Marshall iar pe celălalt angajamentul Americii de a susţine Naţiunile Unite“[9].

Lui Kennan i s-au imputat, în principal, tonul ambiguu al textului şi unele omisiuni, aparent deliberate: referirea la ocupaţia Europei de Est, distincţia între arii geografice vitale sau periferice pentru americani, criteriile de alegere a noilor aliaţi şi natura mijloacelor de punere în practică (economice, diplomatice, militare) a îngrădirii. Confruntat cu acuze care invocau ideea creării unei monstruozităţi în gândirea politică externă americană, George F. Kennan a recunoscut, ulterior, lipsurile şi neclarităţile articolului.

Diplomatul american a depus un efort explicativ de câţiva ani, insistând pe imposibilitatea declanşării unei strategii militariste şi alegând varianta unui articol de analiză ideologică, fără veleităţi doctrinare. Deranjat profund de interpretarea belicoasă a teoriei sale, Kennan va ţine să precizeze după câţiva ani: „… ce am dorit să spun prin acel articol era simplu. Nu mai procedaţi la concesii nepotrivite faţă de ruşi! Arătaţi-le clar că nu li se va permite să stabilească o influenţă dominantă în Europa Occidentală sau Japonia în cazul în care noi putem face ceva pentru a preveni acest lucru. Când vom fi stabilizat situaţia în acest mod, am fi putut fi capabili să discutăm cu ei un fel de dezangajare militară şi politică în Europa şi Extremul Orient“[10].

[7] Henry Kissinger, *Diplomaţia*, Bucureşti, Editura All, 1998, p. 420.

[8] Henry A. Wallace, *My Alternative for the Marshall Plan*, în Lawrence S. Kaplan, *Recent American Foreign Policy,* Illinois, The Dorsey Press, Homewood, 1968, p. 56.

[9] Walter Lipmann, *The Cold War: A Study in U.S. Foreign Policy*, în Lawrence S. Kaplan**,** *op. cit.*, p. 64.

[10] Terry L. Deibl, J.L. Gaddis (eds.), *Containing the Soviet Union. A Critique of U.S. Policy,* Great Britain, Pergamon-Brassey's, International Defence Publishers, 1987, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste analize contradictorii, privite după mai bine de jumătate de secol, pot conduce la trasarea a două ipoteze. Prima ar confirma acea doctrină belicoasă, emisă pentru a surprinde şi stopa posibilii agresori comunişti, dar care, primind critici prea virulente din partea opiniei publice, a fost reinterpretată inteligent de autor şi explicată prin geneza exclusiv ideologică, cerută de autorul moral, James Forrestal. A doua ipoteză plasează teoria îngrădirii în limitele unui simplu articol din „Foreign Affairs“, ridicat însă la rang de doctrină de către o presă speculativă. Probabil a doua variantă are un grad mai ridicat de veridicitate deoarece George F. Kennan era un diplomat prea experimentat şi inteligent pentru a omite – în cazul construirii deliberate a unei sofisticate doctrine – interpretări esenţiale legate de mijloacele de aplicare sau de zonele predispuse la îngrădire.

Importanţa întregului edificiu al îngrădirii se poate rezuma la preocuparea de a fixa imaginea agresivităţii sovietice, la accentuarea planului ideologic ca vehicul al intenţiilor de creştere a puterii Moscovei şi la chemarea pentru o cruciadă globală contra comunismului. Noutatea adusă de autorul „Surselor…“ nu a constat atât în impunerea unui concept nou – îngrădirea – cât în detalierea unei politici apte de a menţine balanţa de putere, de a limita sfera de influenţă sovietică şi a preveni căderea unor noi centre industriale importante sub dominaţia Moscovei. Fără a fi impresionat de retorica utopică – cu circulaţie în epocă – care făcea referire la rolul Naţiunilor Unite în planul relaţiilor internaţionale, Kennan a propus o acţiune unilaterală a Statelor Unite, o responsabilitate maximizată a superputerii democrate, în condiţiile în care, după celebrele cuvinte ale senatorului Vandenberg, „America avea întâlnire cu destinul“.

Această decizie americană, care marca ruperea de o tradiţie istorică de succes, era şi simbolul modificării intervenite în statutul internaţional al ţării. Dacă interesele de securitate ale S.U.A. se limitau, iniţial, la propria regiune, acestea au fost extinse de Doctrina Monroe la emisfera vestică, iar în anii postbelici era timpul unei definiri planetare. Această nouă Doctrină Monroe, cum a mai fost numită viziunea N.A.T.O. şi a celorlalte pacte militare, se alimenta din ideea că întreaga lume putea adera la principiile libertăţii şi democraţiei, consacrând în acest mod justeţea idealurilor americane. Spiritul opiniei publice din S.U.A. putea fi întreţinut la un nivel ridicat în cazul în care valorile naţionale îşi dovedeau o valabilitate universală şi puteau solidariza în aceeaşi tabără cea mai mare parte a populaţiei planetei. Automat, interesul naţional al S.U.A. nu mai avea limite spaţiale, iar oficialităţile de la Washington plusau, prezentându-se drept protectoarele cele mai îndreptăţite ale omenirii. În aceste condiţii, Henry Truman afirma: „Dar avem o îndatorire mai mare şi o responsabilitate şi mai mare decât obţinerea propriei securităţi naţionale. Obiectivul nostru este securitatea colectivă a întregii omeniri. [...] Atunci, credinţa cetăţenilor noştri în libertate şi democraţie va fi răspândită peste tot pământul...“[11] Extinderea securităţii naţionale însemna în primul rând extinderea sistemului politic liberal-democrat, neacceptarea vreunui rival ideologic şi protecţia tuturor bastioanelor democratice.

Construcţia sistemului militar al îngrădirii nu s-a făcut însă pe un fundament teoretic absolut nou, care să ţină în exclusivitate de condiţiile „Războiului rece“. Din contra, o lungă tradiţie în gândirea militară americană sau în geografia politică (structurată în Statele Unite ca replică ştiinţifică la geopolitica lui K. Haushofer) a influenţat puternic modul în care Washingtonul percepea realităţile politice de pe celelalte continente. O pleiadă de analişti din spaţiul anglo-saxon, amiralul Alfred

[11] Walter Millis (ed.), *American Military Thought,* New York, The Bobbs-Merill Company Inc., 1966, p. 462.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mahan, Halford Mackinder, Isaiah Bowman, Thomas Renner, Nicholas Spykman, au clădit, cu răbdare şi meticulozitate, imaginea S.U.A. de putere maritimă, fixând ca obiectiv de importanţă capitală ideea dominării tuturor ţărmurilor lumii[12]. Dacă „Heartlandul" (Eurasia) lui Mackinder era dominat de U.R.S.S., Statele Unite erau obligate să controleze şi să unifice „Rimland" (ţărmurile Insulei-Lume) în încercarea de a opri hegemonia globală a statului care subjugase centrul. Puterile periferiei maritime erau forţate să suplinească, prin solidarizare, avantajele considerabile pe care le avea în comunicaţii şi mobilizarea de resurse – „Heartlandul" sovietic. Sub acest impuls ştiinţific, doctrina securităţii naţionale se mula pe o geopolitică militară care releva atenţia înaltă acordată de armata americană chestiunilor geografice[13].

Lucrările de geografie politică şi geostrategie, în vogă în prima jumătate a secolului al XX-lea, au exercitat o influenţă directă şi puternică asupra celor care aveau să ia decizii în numele statului american. O scrisoare a lui George F. Kennan către Charles Bohlen proba cunoaşterea, însuşirea şi vehicularea tezelor geopolitice ale vremii: „Un conflict primar… izbucneşte în Europa între interesele unei puteri maritime care cere conservarea unei vieţi politice independente în peninsula europeană şi interesele unei puteri eurasiatice de uscat, geloase, care caută să se extindă către vest şi să găsească calea cea mai scurtă către Oceanul Atlantic unde ar putea să se oprească într-un loc sigur"[14]. Apare în acest fel obsesia crescută pentru conservarea libertăţii „Rimlandului" (teritoriu de margine al „Heartlandului", care asigura ieşirea la mare şi permitea creşterea puterii statelor maritime). Ideea predominantă la nivelul oficialităţilor americane, dezvoltată nu ca urmare a unei strategii clare, decise de Administraţia Truman, ci prezentă pe un fond cultural şi ştiinţific comun (geografia politică), devine apărarea, protecţia şi democratizarea statelor cu ieşire la mare în Eurasia, a zonelor care puteau îndeplini un rol dublu: încercuirea virusului comunist şi constituirea unei centuri de state aliate în care influenţa americană să fie într-o permanentă creştere.

În aceiaşi termeni vorbea în 1950, J.F. Dulles, pe atunci doar consilier al Departamentului de Stat, care sugera ca ţările libere să creeze „în jurul marginii [RIM] lumii captive… destulă vigoare economică şi politică, destulă putere militară şi destulă voinţă de a rezista astfel încât aceste zone să nu fie uşor de cucerit…"[15] Dean Acheson, Secretar de Stat, se alinia viziunii geopolitice dominate, explicând necesitatea unei mari alianţe a Americii prin restabilirea echilibrului de forţe de la graniţele maritime ale U.R.S.S., echilibru afectat de căderea Japoniei şi a Germaniei[16]. În acest context, putem constata cu uşurinţă că tentativele Uniunii Sovietice de a-şi extinde influenţa au oferit ocazia mult aşteptată, dar şi un cadru geostrategic special în care puteau fi aplicate doctrinele geopolitice care fuseseră deja acceptate de americani în ultima jumătate de secol. Tezele respective, care au sedus lumea anglo-saxonă încă din perioada interbelică, aveau nevoie de o concretizare, iar apariţia unei situaţii care se mula mai mult decât perfect pe teoriile lui Mackinder şi Spykman a oferit prilejul declanşării mecanismului de concretizare a planurilor deja existente, planuri de unificare a Rimlandului, de dominare a mărilor şi de încercuire a inamicului în Eurasia.

Cea mai cunoscută doctrină care deriva din aceste teorii geopolitice a fost fără doar şi poate Doctrina Îngrădirii lansată de George F. Kennan prin celebrul articol din

[12] Paul Claval, *Geopolitică şi Geostrategie,* Bucureşti, Editura Corint, 2001, passim.
[13] Walter Millis, *op. cit.,* passim.
[14] J.L. Gaddis, *The Long Peace,* New York, Oxford University Press, 1989, p. 48.
[15] *United States – Western Europe relationships,* New York, Alfred A. Knopf, 1956, p. 21.
[16] *Pactele imperialiste şi soarta lor,* Bucureşti, Societatea pentru răspândirea ştiinţei şi culturii, 1954, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Foreign Affairs“, în iulie 1947. Constituindu-se în impuls decisiv pentru formarea grupărilor politico-militare de încercuire (N.A.T.O., C.E.N.T.O., S.E.A.T.O. şi tratatele bilaterale cu Japonia şi Taiwan), ideile lui Kennan se alimentau din geografia politică anglo-saxonă clasică şi trasau în detalii de conjunctură a „Războiului rece“ ideea îndepărtării puterii continentale de Rimlandul care asigura dominaţia puterii maritime. După cum se pronunţa diplomatul american în „Sursele comportamentului sovietic“, pentru a evita un dezastru, America nu trebuia decât să-şi urmeze propria tradiţie şi să exercite presiuni politice în diverse puncte geografice de la marginea puterii sovietice[17]. Fără a apela vreodată în mod explicit la teoriile geopolitice, articolul lui Kennan era însă încărcat de simboluri care derivau din această (pseudo-)ştiinţă atât de blamată după 1945.

Intersectarea fericită a Geografiei Politice anglo-saxone cu Realismul lui Kennan, a creat paradigma strategică din care s-a plămădit N.A.T.O. şi mai apoi celelalte pacte ale îngrădirii. Deşi „Războiul rece“ a adus pe scena internaţională o diversitate de factori noi (sau cu o încărcătură nouă) – bomba atomică, lupta ideologică, cele două superputeri, sferele de influenţă ale democraţiei şi comunismului – formarea pactelor militare de protecţie ale periferiilor Eurasiei s-a făcut în special ca urmare a aplicării unor teorii geopolitice cunoscute de câteva decenii. „Războiul rece“ a fost doar prilejul care a oferit americanilor posibilitatea punerii în practică a unei idei la care ţineau foarte mult: dominaţia globală prin stăpânirea mărilor şi a ţărmurilor Insulei-Lume.

În contextul în care după 1945 geopolitica nu era văzută decât ca o pseudo-ştiinţă a agresivităţii germane, acesteia nu i-au fost recunoscute meritele în organizarea sistemului defensiv al lumii libere, iar fondarea pactelor militare a fost pusă în special pe seama curentului realist, evitându-se explicaţii care să precizeze moştenirea geopolitică din interiorul noului curent de relaţii internaţionale. Ideea moştenirii unor stereotipuri geopolitice, în noua paradigmă realistă de relaţii internaţionale, ar infirma într-o anume măsură şi mult vehiculată teză a abandonării tradiţiei istorice americane prin conturarea unor alianţe pe timp de pace. În fapt, mai vechile opinii erau ajustate „din mers“, asigurându-se dominaţia ţărmurilor Insulei Lume prin cooperarea cu statele locale, în cadrul unor alianţe care permiteau totuşi Statelor Unite menţinerea întregii libertăţi de acţiune.

La începutul „Războiului rece“, aşadar, ideile noi, care schimbau întreaga orientare a politicii externe americane, nu erau altceva decât reinterpretarea inteligentă a mai vechilor teorii interbelice. Este interesant de luat în calcul că America a recondiţionat ipoteze venite din spaţiul totalitar (teoria marxistă a conţinerii interne a germenilor autodistrugerii capitalismului, şi geopolitica germană), le-a reformulat şi le-a oferit lumii libere ca şi creaţii noi şi vizionare. Într-un moment în care aceste teorii erau profund blamate, în forma lor explicită, ele au entuziasmat totuşi Vestul, atunci când „geniul“ lui Kennan a ştiut să le cosmetizeze sub forma unui nou curent al relaţiilor internaţionale: realismul.

[17] George F. Kennan, *The Sources of Soviet Conduct,* în „Foreign Affairs“, iulie 1947, p. 576, 582.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGE KENNON AND COLD WAR GEOPOLITICS
(Summary)

At the beginning of the Cold War, the new ideas that were changing the whole orientation of the American Foreign Policy, werw nothing but the inteligent re-interpretetion of the older interwars theories. It is intersting to take into consideration the fact that America reconstruct the hypothesis came from the totalitary area(the marxist theory of the internal existence of the seeds of the selfdestruction of capitalism and the German geopolitics), reformulated them and offered them to the free world as new and visionary creations. At a moment when these theories were seriously blamed under their explicit form, they still maneged to cheer the western world when George Kennan's „ genius" knew to hide them under the shape of a new current in international relations: realism.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN D. IVĂNESCU

INFLUENȚA IDEOLOGIEI ASUPRA MEDIULUI URBAN ÎN TIMPUL „DEMOCRAȚIEI POPULARE“

Modernizarea oraşelor a fost întotdeauna legată de distrugerea unor structuri anterioare, ca rezultat al acțiunii timpului, al unor calamități naturale sau a voinței umane.

Oraşele au fost supuse unor permanente transformări pentru a fi puse în acord cu noile cerințe economice, sociale, politice, cu diferitele aspirații culturale şi mentalități colective.

Modernizarea urbană presupune, în funcție de proporția dintre nou şi vechi, reconstrucția, restructurarea şi renovarea, ea fiind un proces continuu, care nu se rezumă doar la intervențiile brutale, devastatoare asupra centrelor vechi. În acest proces, raportul dintre distrugere şi modernizare trebuie stabilit cât mai corect, în funcție de evoluția firească a societății şi nu cum s-a întâmplat în cazul României postbelice, al cărei regim comunist, în dorința sa de edificare a „oraşului nou socialist“, a făcut să dispară mărturiile unei istorii incomode.

Factorul determinant care a condus la schimbarea radicală a oraşelor româneşti a fost politica de industrializare rapidă şi forțată, dusă cu consecvență de regim până în 1989, politică ce a avut drept consecință migrarea dinspre sat spre oraş a sute de mii de familii din toată țara. Acest fapt a condus la creşterea vertiginoasă a populației oraşelor, iar pe plan urbanistic, la necesitatea asigurării suprafețelor de cazare pentru toată această populație nou venită din mediul rural, dar şi pentru aceia care trăiau în condiții igienice şi de confort mult reduse. Astfel, s-a produs o schimbare formală în perspectiva de locuire, în cartierele construite, noii locatari conservându-şi o serie de obiceiuri care țineau strict de spațiul din care proveneau. Anul 1948 a reprezentat o schimbare radicală în domeniul arhitecturii, asupra arhitecților exercitându-se o mare presiune, ce avea drept scop „reorientarea“ lor. Acțiunea desfăşurată sub lozinca „Lupta pentru socialism este lupta pentru salvarea arhitecturii“ a avut drept model, ca şi în celelalte domenii, experiența sovietică, de care trebuiau să se folosească şi românii. Introducerea „realismului socialist“ în arhitectură a avut un puternic impact asupra esteticii oraşelor româneşti, cât şi asupra mentalității locuitorilor lor.

În anii ’20, în Rusia Sovietică, în artele plastice, erau dominante curentele de sorginte germană ale expresionismului şi constructivismului. Printre nonconformiştii sovietici care participau la opera de „construire a socialismului“ şi care erau caracterizați de Lenin drept „idioții utili“, a fost şi arhitectul A.L. Pasternak. Acesta afirma, în 1926, că în privința viitoarelor oraşe singura rezolvare era cea a „zgârie-norilor“, din tezele sale desprinzându-se ideea locuinței colective; blocul în opoziție cu vechiul ideal al „oraşului-grădină“. Acesta din urmă era văzut ca „monoton şi plictisitor“ şi prin

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 361–365

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmare „este greu să se creeze ceva productiv în acest paradis liniştit şi somnolent“[1]. Enciclopedia Sovietică aprecia oraşele-grădini drept „o utopie lipsită de sens şi reacţionară“. Aşadar se declara „război“ nu doar palatelor ci şi unei concepţii de viaţă şi anume locuinţei individuale.

Materialele sovietice traduse masiv în limba română între anii 1948-1950 susţin acestei idei. Important este că le vom găsi aplicate în ţara noastră. În 1947 se proiectează primul cartier muncitoresc din Hunedoara, iar în 1952 această realizare e aspru combătută. „… e concepută pe ideea oraşului-grădină, cu locuinţe individuale… care reflectă concepţia individualistă mic burgheză a locuinţei ce nu poate asigura condiţiile şi caracterul nou al unui oraş socialist“[2].

Problemele ridicate de locuirea urbană şi satisfacerea unor revendicări populiste şi-a găsit rezolvarea în Rusia Sovietică la 21 noiembrie 1917, când s-a emis Decretul pentru abolirea dreptului de proprietate particulară asupra imobilelor din oraşe considerate drept „arme în mâna capitaliştilor“. Ca urmare a acestui decret, până în 1920, în Moscova, numai spaţiile din imobilele centrale au fost ocupate de peste 500.000 de persoane. Astfel se inaugurează un nou tip de locuire caracteristic societăţii socialiste, o formă materializată a colectivismului, locuirea în comun, cu camere despărţite prin cearceafuri, dependinţe folosite de către toţi locatarii, unde intimitatea practic nu exista, dar înfloreau spionajul şi delaţiunea.

Pentru a-şi justifica opţiunile, reprezentanţii P.M.R. neagă aproape în totalitate realizările de până atunci din domeniul arhitecturii, oraşele româneşti fiind prezentate în culori sumbre. Astfel, la Conferinţa Institutului de proiectare în construcţii, din zilele de 5-6 august 1949, arhitectul N. Ghica-Budeşti afirma: „Oraşele României dezvoltate din nişte sate aşezate la răscruci sau pe ape nu au nici una din calităţile oraşelor. Cele câteva oraşe de pe malul Dunării, care au avut un plan anterior edificării lor, şi-au aşezat anapoda clădirile pe reţeaua regulată a străzilor. Cumulul de defecte urbanistice îl deţine capitala noastră Bucureşti“[3].

Pe baza unor constatări de acest gen, liderii comunişti hotărăsc modificarea arhitecturii oraşelor care trebuia „să urmeze exemplul arhitecturii sovietice şi a epocii de construire a comunismului, care s-a născut şi dezvoltat în lupta neîmpăcată împotriva cosmopolitismului şi formalismului culturii burgheze decadente, urmând indicaţiile geniale ale lui Lenin şi ale tovarăşului Stalin“[4]. În acest fel se impune politica de negare din punctul de vedere al ideologiei regimului a oraşelor „moştenite“ din perioada antebelică. La baza creaţiei arhitecturale trebuia să stea realismul socialist ce avea să reflecte noua realitate din R.P.R. şi să ajute la formarea omului nou, ideea centrală trebuind să fie „realizarea principiului stalinist al grijii faţă de om“[5]. Propaganda începută în 1948 se concretizează în 1950, când a fost publicat Decretul nr. 92 privind naţionalizarea caselor. Erau trecute în proprietatea statului „imobilele clădite care aparţineau foştilor industriaşi, foşti moşieri, foşti bancheri, foşti mari comercianţi şi celelalte elemente ale marii burghezii“. Erau scutite de prevederile acestui decret

[1] Al. Pasternak, *Les gratte-ciel et la ville soviétique*, în „Urbanism“, 1926, şi reprodus în „L'Architecture d'aujourd'hui“, nr. 178, 1975, p. 18.

[2] M. Locar, *Pe drumul unei noi arhitecturi în R.P.R.,* în „Arhitectură şi Urbanism“, III, 1952, nr. 1-2.

[3] Arhitect Ghica-Budeşti, *Problemele urbanismului*, în Revistele Tehnice A.G.I.R., „Arhitectură şi Construcţii Civile“, III, 1949, nr. 3.

[4] ANIC, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 102, 1952, Hotărârea C.C. al P.M.R. şi a Consiliului de Miniştri al R.P.R. cu privire la construcţia şi reconstrucţia socialistă a oraşelor, precum şi la organizarea activităţii în domeniul arhitecturii, p. 19.

[5] *Ibidem*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„imobilele proprietatea muncitorilor, funcționarilor, micilor meseriași, intelectualilor profesioniști și pensionarilor". Casele naționalizate erau trecute în proprietatea statului „ca bunuri ale întregului popor, fără nici o despăgubire și libere de orice sarcini sau drepturi reale de orice fel"[6].

Decretul nr. 92/1950 a fost completat cu cel purtând numărul 78/1952, privitor la normarea, repartizarea și folosirea suprafeței locative și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași[7]. Fiind cunoscută cu numele ei popular de „legea spațiului locativ", aceasta a creat numeroase problemele de drept, urmare a încălcării Codului Civil, pentru „justa ei aplicare" fiind necesară intervenția Tribunalului Suprem. Prin „decizii de îndrumare" s-a dat un conținut nou prevederilor Codului Civil pentru a servi „operei de construire a socialismului". Astfel, în 1961, Tribunalul Suprem hotăra: „Faptul că un locatar intră în camera sa de locuit printr-o dependință nu constituie impediment pentru ca dependința să fie atribuită și altui locatar"[8]. Ca urmare, oamenii trebuiau să învețe să împartă, după modelul sovietic, bucătăriile, grupurile sanitare și holurile.

Un pas important în edificarea orașului nou, socialist, l-a avut Hotărârea Biroului Politic al C.C. al P.M.R., din 13 noiembrie 1952, privind Construcția și reconstrucția orașelor, care afirma că: „Orașele și așezările de pe cuprinsul țării noastre au moștenit o situație grea de la regimul de exploatare burghezo-moșieresc. Dezvoltându-se anarhic, după interesele înguste ale burgheziei și moșierimii, orașele din țara noastră prezentau un izbitor contrast între cartierele bogate ale claselor dominante și cartierele sărace în care oamenii muncii trăiau în mizerie, în case dărăpănate, fără apă, canalizare și lumină"[9].

Teoria „reconstrucției socialiste a orașelor" conținea lozinca populistă, larg difuzată, a desființării contradicției dintre periferie și centru sau „orașe fără periferii". Astfel se recunoștea superioritatea „centrului", mult hulit datorită caracterului său burghez. Procesul de industrializare masivă a dus la o creștere forțată a populației orășenești prin atragerea unor locuitori neadoptați la civilizația urbană. În consecință, în construcția de locuințe se elaborează „planul unitar de construcții", materializat în „construcția de locuințe în proporții de masă", prin „tipizarea" și „îndesirea blocurilor".

Au existat două instrumente eficiente pentru aplicarea acestor deziderate: proprietatea statului asupra terenurilor urbane și comanda de stat, denumită „comandă socială", care a deținut o proporție covârșitoare. Practic a dispărut proprietatea particulară asupra terenului urban, în general de mici dimensiuni, care a conferit continuitatea scării orașului. Proprietarii reali aveau doar dreptul de folosință a terenurilor urbane; acest statut menținându-se și în cazurile în care aveau loc vânzări-cumpărări de imobile. Proprietatea imobiliară particulară a ajuns la cheremul planificatorilor urbani, despăgubirile în cazul demolărilor fiind ridicole în raport cu valoarea reală a clădirii.

Construcția de masă a locuințelor, pentru acel segment al populației mai puțin favorizat, nu a fost o găselniță comunistă. Ea a început în România înainte de primul război mondial, în 1911, când au luat ființă Societățile Comunale pentru Locuințe Ieftine, care în perioada interbelică au căpătat amploare prin implicarea unor ministere și întreprinderi. Construcția acestor locuințe era realizată avându-se în vedere conceptul vechi de oraș-grădină.

Odată cu organizarea sectorului de stat în proiectare și execuție (23 februarie 1949) și promulgarea H.G.M. din 13 noiembrie 1952, privind „reconstrucția socialistă a

[6] Buletinul Oficial, nr. 36, 20 aprilie 1950.
[7] Buletinul Oficial, nr. 17, 5 aprilie 1952.
[8] Deciziile de îndrumare ale Plenului Tribunalului Suprem și noua legislație civilă, București, 1974, Prefața.
[9] ANIC, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 102, 1952, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oraşelor", se adoptă o nouă formulă de organizare a ansamblului rezidenţial – cvartalul. Făcând abstracţie de tendinţa estetizantă care impunea importante lucrări de teren sau probleme legate de parcaj, cu totul neglijate, cvartalul realiza o densitate mare de locuitori pe hectar. Caracteristica acestor ansambluri urbanistice era alternarea spaţiilor aferente locuinţelor şi dotărilor, dispersarea clădirilor cu efecte mai mult decât discutabile asupra ordonării arhitecturale a străzii, cât şi diferenţierea spaţiilor publice de cele domestice. Ulterior, prin îndesiri succesive, s-a realizat o creştere sufocantă a densităţii, concomitent cu generalizarea tehnologiilor industriale şi tipizarea locuinţelor. Începe să crească proporţia execuţiilor din prefabricate de la 5% în 1960 la 15,8% în 1965[10].

Locuinţele de masă, concepute ca apartamente de bloc, de către puterea comunistă, nu prevedeau un spaţiu corespunzător membrilor familiei. La recensământul din 21 februarie 1956, familiile cu peste trei persoane reprezentau 46,6% din numărul de familii existente, dar ponderea cea mai mare o reprezentau apartamentele cu una şi două camere. Spre exemplificare, în microraionul 2 din Drumul Taberei – Bucureşti, intrat în execuţie după 1960, apartamentele cu una şi două camere constituiau 72,5% din totalul locuinţelor[11].

În perioada cuprinsă de la recensământul din 1948 la cel din 1956, s-a realizat un ritm mediu de aproape 10.000 de apartamente pe an (6.000 locuinţe în 1950, 15.553 în 1955 – maximum pentru perioada menţionată), ca în 1960 să se ajungă la 30.000 de apartamente, după datele oficiale[12]. Nu cunoaştem câte din aceste locuinţe erau confort I, II sau III şi numărul exact de camere. Ştim doar că majoritatea o reprezentau apartamentele cu una şi două camere. Important este că minimalizarea spaţiului locuibil impunea o redimensionare a vieţii sociale a individului şi a familiei. Este greu de conceput menţinerea şi susţinerea unor relaţii de grup în acest tip de areal. Înmulţirea populaţiei orăşeneşti a provocat o creştere a solicitărilor de locuinţe, fapt ce a determinat apariţia faimoaselor liste de priorităţi din întreprinderi, organizarea predării solemne a cheilor apartamentului şi mutarea cu sprijinul tovarăşilor. De aici şi până la şantajul din cuvintele „Partidul ţi-a dat casă" n-a rămas decât un pas, locuinţa devenind un instrument eficace de manevrare a oamenilor. Oraşul socialist, prin locuinţele sale colective, sau cum le numea Monica Lovinescu „cotețele tristeţii socialiste", devenea un factor de propagare a ideologiei comuniste.

În paralel, a continuat politica de discreditare a vechilor locuinţe. Refuzul constant de a le aduce îmbunătăţiri edilitare justificate prin calcule meschine între vechimea clădirii şi valoarea reparaţiilor, mai întotdeauna nefavorabilă clădirii, a făcut ca soluţia frecvent adoptată să fie cea a zugrăvirii faţadelor cu prilejul „vizitelor de lucru".

Consecinţele edificării noului oraş socialist nu au întârziat să apară: apartamente uniforme, blocuri tip în care „omogenizarea" socială se realiza şi teritorial, locatari care se supravegheau mult mai uşor unii pe ceilalţi, distrugerea centrelor istorice, fie prin demolare rapidă, fie prin deplasarea funcţiilor centrale într-un ansamblu nou construit, cel vechi intrând într-un proces de degradare fizică, afectarea morfologiei urbane prin implantarea unor noi construcţii efectuate după alte principii, modificarea radicală a ţesutului urban preexistent, prin dispariţia unor parcelări, a dispunerii construcţiilor pe străzile principale, a interpenetrării oraşului cu natura, caracteristică perioadei antebelice şi impunerea unui contrast puternic între mediul artificial şi cel natural înconjurător.

[10] Cezar Lăzărescu, *Urbanismul în România*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1977, p. 45.
[11] *Ibidem*, p. 43.
[12] *Ibidem*, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE IDEOLOGICAL INFLUENCE OF THE URBAN ENVIROMENT DURING "POPULAR DEMOCRACY" PERIOD

(Summary)

The outstanding factor which conducted to the radical change of the romanian cities during the communist regime was the quik and forced industrialization policy which led to a massive migration (hundred of thousands of families) to the urban areas. Using the soviet experience in this field, the romanian communists gave up the "garden-city" concept which characterized the interwar period by replacing it with the block of flats policy. This change had a negative effect upon the urban arhitecture and in a similar manner on the way of life of the inhabitants and their property rights etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR

ELEMENTE DE VIAȚĂ PRIVATĂ ÎN LEGISLAȚIA REPUBLICII POPULARE ROMÂNE. „LEGEA CULTELOR“ ŞI CODUL FAMILIEI

Chiar dacă o definiție explicită a vieții private lipseşte, am putea fi tentați, la o primă vedere, să afirmăm că într-o societate totalitară oricare barieră ce desparte publicul de privat este suprimată. Violarea secretului corespondenței, investigațiile polițienești desfăşurate ziua sau noaptea, delațiunile şi incitarea la delațiune mergând chiar până în interiorul familiei sunt tot atâtea elemente care aparent ar putea înlătura caracterul privat al vieții cetățenilor dintr-un asemenea regim politic. Cu toate acestea, imaginația umană s-a dovedit întotdeauna prolifică atunci când s-a pus problema disidenței, iar rigoarea şi constrângerile au generat constant apariția „ereziei“[1]. De partea cealaltă, instituțiile şi autoritățile regimului totalitar au căutat să impună limite dincolo de care indivizii să nu treacă, iar în această situație, perimetrul existențial al individului era, de cele mai multe ori, prevăzut prin lege[2].

Acest şablon poate fi aplicat, în general, aproape oricărui tip de stat totalitar, iar exemplul Republicii Populare Române nu face excepție. Demersul nostru se concentrează tocmai asupra legislației care în acea vreme a favorizat ori legitimat accesul şi controlul asupra vieții private a cetățeanului român. Desigur, şi în cazul nostru, rămâne oarecum dificil de stabilit unde se sfârşeşte spațiul public şi unde începe cel privat. Încă şi mai dificilă rămâne sarcina identificării tuturor actelor normative prin intermediul cărora s-a creat posibilitatea infiltrării publicului în intimitatea cotidiană a oamenilor. Nu ne-am propus, aşadar, o cercetare exhaustivă, ci am ales două texte de lege care fac referiri mai clare la ceea ce am putea numi spațiu privat al individului. Este vorba, mai precis, despre Decretul nr. 177, din 4 august 1948, *pentru regimul general al cultelor religioase* şi Codul Familiei al Republicii Populare Române din 1 februarie 1954, republicat în aprilie 1956. Pe lângă acestea, avem în vedere şi alte câteva acte normative adiacente respectivelor texte de lege. Momentul apariției Decretului nr. 177 şi al Codului Familiei nu a fost întâmplător. Primul a apărut în 1948, atunci când statul român de democrație populară se afla abia la începuturile sale. Republica fusese declarată de puțină vreme, luptele politice din interiorul Partidului erau în plină desfăşurare, iar noul regim politic încerca să elimine elementele care i-ar mai fi putut împiedica ascensiunea şi deplina instaurare. Codul Familiei, dimpotrivă, apare către mijlocul anilor ’50, atunci când regimul totalitar îşi construise deja temelii solide, iar

[1] Philippe Ariès şi Georges Duby (coordonatori), *Istoria vieții private. De la primul război mondial până în zilele noastre*, vol. IX, traducere de Constanța Tănăsescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1997, p. 128.

[2] *Ibidem*, p. 129.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 367–374

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

climatul social şi politic a permis crearea unor mecanisme de control a vieţii cetăţenilor, inclusiv unele de natură juridică.

La sfârşitul anilor ’40 însă, statul român de democraţie populară, care „se integra principial şi calitativ în teoria marxist-leninistă asupra statului“[3], avea de înlăturat un ultim obstacol important din calea impunerii modelului sovietic şi anume Biserica. Însă, chiar dacă sarcina eliminării acestei piedici revenea Securităţii, soluţia sovietică nu a fost imitată[4]. S-a procedat astfel deoarece Biserica Ortodoxă Română, ca şi cea Unită de altfel, a jucat un rol mult prea important în coagularea identităţii naţionale a românilor. Existau însă şi motive de altă natură. În Constituţia din 1923, ortodoxia fusese declarată confesiune dominantă. Acest statut determinase obţinerea unor privilegii, cum ar fi, de exemplu, plata de către stat a salariilor clerului. Aşadar, în cazul în care putea fi manipulată pentru a servi intereselor regimului, Biserica – cel puţin cea ortodoxă – nu avea rost să fie suprimată[5].

În cazul Bisericii Unite sau în acela al Bisericii Catolice, situaţia era diferită. Autoritatea supremă a celor două confesiuni se afla la Roma, astfel încât noului regim de la Bucureşti îi era extrem de dificil – dacă nu chiar imposibil – să-şi impună controlul.

Credinţa religioasă a fost totuşi tolerată în Republica Populară Română. Această toleranţă presupunea însă nu numai supunerea cultelor faţă de partid şi sprijinul deschis, public, acordat politicilor oficiale ale regimului, ci şi respectarea anumitor restricţii impuse prin lege[6]. Aici însă întâlnim unele neconcordanţe.

Conform Constituţiei din aprilie 1948, libertatea credinţei şi libertatea religioasă erau garantate de către stat, iar cultele erau libere să funcţioneze[7]. Această prevedere apare şi în aliniatul 1 al articolului 1 din Decretul nr. 177 *pentru regimul general al cultelor religioase*. În plus, *orice* persoană avea libertatea de a aparţine *oricărei* religii, de a îmbrăţişa *orice* credinţă religioasă, dacă – şi aici intervine o prevedere destul de ambiguă, dar susceptibilă să creeze o limitare extrem de strictă – „nu contravine Constituţiei, securităţii şi ordinei publice sau bunelor moravuri“ (art. 1, alin. 2). O condiţionare identică întâlnim şi în articolul 6, referitor la libera organizare şi funcţionare a cultelor religioase.

În ceea ce îi privea pe credincioşi, aceştia, indiferent de cultul sau confesiunea căreia îi aparţineau, erau obligaţi a se supune legilor ţării, a depune jurământul numai în forma şi în cazurile prevăzute de lege, iar înscrierea actelor de stare civilă trebuia făcută numai la oficiile de stare civilă (art. 10).

Restricţiile şi controlul impus de către autorităţi nu se opreau însă doar aici. Numărul cultelor religioase recunoscute era redus de la 60 la 14[8]. Recunoaşterea oficială a fiecărui cult se făcea exclusiv prin decret al Prezidiului Marii Adunări Naţionale, dat la propunerea guvernului şi în urma unei recomandări din partea ministrului cultelor. Retragerea recunoaşterii trebuia să urmeze aceeaşi procedură (art. 13). Totodată, fiecare cult religios urma să înainteze Ministerului Cultelor câte un proiect al statutului de

[3] I. Raiciu, *Caracteristicele Statului de Democraţie Populară*, în „Justiţia Nouă“, Organ al Societăţii de Ştiinţe Juridice „Justiţia Nouă“, Bucureşti, anul V, nr. 9, 1949, p. 945.

[4] Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965*, traducere de Lucian Leuştean, cu o prefaţă a autorului pentru ediţia în limba română, Iaşi, Polirom, 2001, p. 76.

[5] *Ibidem.*

[6] *Ibidem*, p. 77.

[7] Cf. A. Schreiber, *Drepturile şi îndatoririle fundamentale ale cetăţenilor*, în „Justiţia Nouă“, Bucureşti, anul III, nr. 3-4, martie-aprilie 1948, p. 70.

[8] Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organizare şi funcţionare, pentru a fi examinat şi aprobat. Fiecare dintre aceste proiecte trebuia să conţină sistemul de organizare, conducere şi administrare, însoţit de mărturisirea de credinţă respectivă (art. 14).

Acestei prevederi i se adăuga articolul 13, conform căruia „activitatea cultelor religioase recunoscute se va desfăşura potrivit cu învăţătura lor religioasă, cu statutul de organizare aprobat şi în conformitate cu legile ţării şi bunele moravuri“. Încălcarea legilor privitoare la „ordinea democratică a Republicii Populare Române“ putea duce la retragerea totală sau parţială a subvenţiilor acordate de către stat. Sancţiuni asemănătoare puteau fi aplicate şi în mod individual deservenţilor cultelor ce manifestau „atitudini antidemocratice“ (art. 33).

Dacă asemenea pârghii asigurau un oarecare control asupra Bisericii Ortodoxe, în ceea ce priveşte Biserica Catolică şi cea Unită situaţia a fost alta. Abrogarea unilaterală de către guvernul de la Bucureşti a Concordatului cu Vaticanul la 17 iulie 1948[9] nu putea rămâne fără urmări, iar cel puţin în plan legislativ, consecinţele nu s-au lăsat aşteptate. Astfel, la 2 august 1948, Ministerul Învăţământului emitea Decretul nr. 176, *pentru trecerea în proprietatea Statului a bunurilor bisericilor, congregaţiilor sau particularilor, ce au servit pentru întreţinerea instituţiilor de învăţământ general, tehnic sau profesional*. Mai mult decât atât, la 29 iulie 1949, Consiliul de Miniştri a emis Hotărârea nr. 810 cu privire la desfiinţarea tuturor formaţiunilor şi organizaţiilor ce aparţineau de ordinele şi congregaţiile romano-catolice (art. 1). Autorităţile motivau această acţiune prin faptul că respectivele organizaţii aveau drept unic scop atribuţii de învăţământ, sănătate şi asistenţă publică, devenite caduce prin asumarea lor în întregime şi exclusiv de către stat.

Autoritatea Vaticanului asupra Bisericii Catolice şi a celei Unite din Republica Populară Română a fost însă cu adevărat înlăturată prin Decretul nr. 177 *cu privire la regimul general al cultelor*. Articolul 41 menţiona explicit faptul că „jurisdicţia cultelor religioase din ţară nu se poate întinde în afară de teritoriul Republicii Populare Române şi nici cultele religioase din străinătate nu vor putea exercita jurisdicţiunea asupra credincioşilor din cuprinsul Statului Român“. Deşi cea mai cunoscută, aceasta nu era însă singura prevedere a Decretului prin care se încerca înlocuirea controlului de la Vatican cu cel de la Bucureşti. Articolul 20 stipula faptul că şefii cultelor, ierarhii şi întreg personalul din serviciul cultelor trebuiau să fie cetăţeni români, „bucurându-se de deplinătatea exerciţiului drepturilor civile şi politice“. Erau aşadar îngăduiţi doar prelaţii care nu manifestaseră şi nu manifestau derapaje „antidemocratice“. Relaţiile cultelor cu străinătatea erau totuşi îngăduite, condiţia fiind ca acestea să fie strict de natură religioasă (art. 40, alin. 1). Chiar şi în asemenea circumstanţe, era necesară aprobarea Ministerului Cultelor şi ele se puteau derula exclusiv prin intermediul Ministerului Afacerilor Externe (art. 40, alin. 2). În plus, orice ajutoare sau ofrande trimise ori primite în sau din străinătate de către cultele religioase urmau a fi supuse în mod obligatoriu controlului de stat (art. 42).

Iată deci, succint, unele dintre mecanismele care au permis inserarea autorităţilor în viaţa spirituală a cetăţenilor Republicii Populare Române. Ar trebui poate să precizăm că referirile la ceea ce astăzi denumim generic „Legea Cultelor“ din 1948, în literatura juridică a vremii, nu sunt numeroase. Cu toate acestea, este cert că ea a produs mutaţii în spaţiul privatului. Credinţa religioasă, deşi nu a fost scoasă în afara legii, a fost descurajată, autorităţile făcând eforturi pentru a lipsi de substanţă practicile religioase ori

[9] *Ibidem*, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sărbătorile. Botezurile şi cununiile religioase, sărbătorirea publică a Crăciunului şi a Paştelui au fost interzise. Doar actele şi oficierile civile erau recunoscute, chiar şi după ce cununiile religioase au fost din nou îngăduite[10].

În aceste condiţii, familia, oricare i-ar fi fost credinţa, a preluat rolul principal în transmiterea şi perpetuarea acesteia[11]. Nu a fost însă uşor, deoarece nici spaţiul intim familial nu a fost ferit de ingerinţele autorităţilor, iar unul dintre cele mai importante instrumente utilizate de către stat în acest sens l-a reprezentat, fără doar şi poate, legislaţia.

Concepţia regimului „democrat-popular" de la Bucureşti asupra familiei „de tip nou" a fost prefigurată de către unele prevederi ale Constituţiei din aprilie 1948. Astfel, articolele 16 şi 18 proclamau egalitatea dintre bărbat şi femeie în faţa legii şi în viaţa politică, articolul 21 precizând că femeia are aceleaşi drepturi cu bărbatul în toate domeniile. De asemenea, articolul 21 menţiona faptul că statul acordă protecţie căsătoriei şi familiei, mamei şi copilului[12]. Toate aceste principii au fost reafirmate prin articolul 83 al Constituţiei Republicii Populare Române din 1952[13].

Noul stadiu al dezvoltării statului român, precum şi cadrul legislativ fundamental oferit de Constituţia din 1952 au permis reglementarea în ansamblu a raporturilor familiare prin intermediul Codului Familiei, act normativ intrat în vigoare la 1 februarie 1954. Trebuie însă precizat că acest text de lege nu va rămâne în forma sa definitivă decât în urma Legii nr. 4 din 4 aprilie 1956, o dată cu republicarea sa. Codul Familiei, aşa cum a fost publicat în 1956, modifica şi completa atât textul propriu-zis, valabil de la 1 februarie 1954, cât şi Decretele nr. 31/1954, *Privitor la persoanele fizice şi persoanele juridice,* şi nr. 32/1954, *Pentru punerea în aplicare a Codului Familiei şi a Decretului privitor la persoanele fizice şi persoanele juridice*.

Prin stabilirea unui cod de legi special în domeniul familiei, statul de „democraţie populară" a dorit să sublinieze nu numai caracterul şi conţinutul nou al reglementărilor – prin care aspectul patrimonial nu mai era considerat determinant în raport cu aspectul personal, devenit acum principal –, ci şi importanţa cu totul deosebită acordată familiei în societatea socialistă[14].

Însuşi Vâşinschi arătase că dreptul era, în mâinile puterii de stat, pârghia de care aceasta se serveşte pentru a transforma societatea socialistă în societate comunistă[15], iar ideologii Partidului Muncitoresc Român au proclamat Codul Familiei drept „armă pentru întărirea şi dezvoltarea raporturilor sociale care convin şi sunt pe placul maselor muncitoare şi asigură dezvoltarea societăţii pe drumul socialismului"[16]. Condiţiile necesare pentru crearea noului tip de familie erau considerate a fi „trecerea principalelor

[10] *Ibidem*, p. 78.

[11] *Ibidem*.

[12] Academia Republicii Populare Române, Institutul de Cercetări Juridice, Prof. dr. Traian Ionaşcu, I. Christian, dr. M. Eliescu, V. Economu, Y. Eminescu, M.I. Eremia, dr. V. Georgescu, I. Rucăreanu, *Căsătoria în dreptul R.P.R.*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 12 (în continuare *Căsătoria în dreptul R.P.R.*).

[13] *Ibidem*, p. 13.

[14] Traian Ionaşco, *L'égalité des sexes sous les divers aspects de la vie sociale de la République Populaire Roumaine – réalisation accomplie sur l'initiative et sous la direction du Partie Ouvrier Roumain*, în „Revue des Sciences Sociales", Série Économie-Sciences Juridiques, Bucarest, Éditions de L'Académie de la République Populaire Roumaine, tom IV, nr. 2, p. 262.

[15] Cf. Mihail Mayo, *Raporturile patrimoniale în familie în lumina Codului familiei al Republicii Populare Române*, în „Justiţia Nouă", Organ al Asociaţiei Juriştilor din R.P.R., Bucureşti, anul X, nr. 3, 1954, p. 329.

[16] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mijloace de producţie în proprietatea obştească“, „dezrobirea economică şi politică a femeii“, „ridicarea continuă a nivelului de trai (…) al celor ce muncesc“ sau „ajutorul (…) pe care statul îl acordă mamei şi copilului“. Modelul propus îl reprezenta familia oamenilor muncii, sprijinită de stat, întemeiată pe căsătorie, bazată pe încrederea, dragostea şi stima reciprocă a soţilor, pe egalitatea deplină în drepturi a bărbatului şi a femeii, pe unitatea indisolubilă dintre interesele personale şi cele colective[17].

La întocmirea Codului Familiei au fost utilizate ca model legislaţia, practica judiciară şi literatura juridică sovietică, dar se susţinea faptul că acestea nu au fost aplicate în mod mecanic, ci au fost adaptate „în mod creator, ţinându-se seama de condiţiile specifice, concrete, ale construirii socialismului în Republica Populară Română“[18].

Primele două articole ale Codului Familiei stabileau faptul că în Republica Populară Română statul ocroteşte căsătoria şi familia şi apără interesele mamei şi copilului. Familia avea la bază căsătoria liber consimţită între soţi. În relaţiile dintre soţi, precum şi în exercitarea drepturilor faţă de copii, bărbatul şi femeia aveau drepturi egale, în timp ce drepturile părinteşti se puteau exercita numai în interesul copiilor. Relaţiile de familie se bazau pe prietenie şi afecţiune reciprocă între membrii ei, care erau datori să-şi acorde unul celuilalt sprijin moral şi material. Trebuie să atragem atenţia asupra modului în care era definit în epocă actul căsătoriei, ţinându-se seama de textele din Codul Familiei şi de interpretările acestora în literatura juridică: „căsătoria este actul juridic cu caracter civil, încheiat pe viaţă între un bărbat şi o femeie (celibatari, văduvi sau divorţaţi), prin liberul lor consimţământ manifestat – în condiţiile cerute de lege – personal şi necondiţionat, în scopul întemeierii unei familii de tip nou, în care se înfăptuieşte şi deplina egalitate în raporturile juridice dintre soţi“[19]. Căsătoria reprezenta deci în Republica Populară Română un act juridic între un bărbat şi o femeie, un act liber consimţit, încheiat personal de către viitorii soţi şi având un caracter civil. Căsătoria era monogamă şi, cel puţin în principiu, se încheia pe viaţă. De fapt, articolul 37 din Codul Familiei stabilea drept căi pentru desfacerea căsătoriei decesul unuia dintre soţi, declararea judecătorească a morţii unuia dintre ei sau divorţul. Însă cel din urmă era considerat doar ca o excepţie de la faptul că „în dreptul socialist căsătoria se încheie pe viaţă“[20]. În realitate, până în 1960, rata divorţurilor avea să se tripleze şi abia în 1966 un nou decret avea să transforme desfacerea căsătoriei prin divorţ într-un proces extrem de dificil[21]. Până atunci însă, divorţul putea fi invocat fie doar şi ca sancţiune împotriva neîndeplinirii, de către unul dintre soţi, a obligaţiilor de sprijin moral. Prevăzută de articolul 2 al Codului Familiei, această obligaţie, alături de aceea de sprijin material, de obligaţia de fidelitate şi aceea de coabitare, era considerată ca făcând parte din obligaţiile juridice „izvorând din natura însăşi a familiei de tip nou, a acelei familii socialiste pe care a avut-o în vedere Codul Familiei“[22]. Sancţiunea divorţului era posibilă şi în cazul neîndeplinirii îndatoririlor conjugale, dar acest lucru rămânea la aprecierea instanţelor de judecată[23].

[17] Gh. Nedelschi, *Noua reglementare a raporturilor de familie în Republica Populară Română*, în „Justiţia Nouă“, anul X, nr. 1, 1954, p. 42.

[18] *Ibidem,* p. 56.

[19] *Căsătoria în dreptul R.P.R.*, p. 18.

[20] *Ibidem*, p. 24.

[21] *Romania. The Evolution of Family Law*, la adresa http://lcweb2.loc.gov/cgibin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ro0068). Actul normativ la care facem referire este Decretul nr. 779 din 8 octombrie 1966 *pentru modificarea unor dispoziţii legale privitoare la divorţ.*

[22] *Căsătoria în dreptul R.P.R.*, p. 151 şi următoarele.

[23] *Ibidem*, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dincolo însă de toate aceste interpretări consacrate în epocă de literatura juridică şi jurisprudenţă, Codul Familiei rămânea elementul de bază în reglementarea căsătoriei, rudeniei şi a ocrotirii celor lipsiţi de capacitate, a celor cu capacitate restrânsă şi a altor asemenea persoane. Aceste domenii făceau, de altfel, subiectul celor trei titluri din compunerea respectivului act normativ.

Capitolul I al Titlului I se ocupa de încheierea căsătoriei. Articolul 3 prevedea că numai căsătoria încheiată în faţa delegatului de stare civilă dădea naştere drepturilor şi obligaţiilor de soţi prevăzute în Codul Familiei. Era astfel garantat caracterul laic, civil al căsătoriei, nefiind recunoscută nici o valoare juridică, fie ea şi facultativă, căsătoriei încheiate conform ritualurilor vreunui cult religios. Se considera că statul „exprimă în acest fel interesul social faţă de raporturile dintre bărbat şi femeie şi creează, în acelaşi timp, premiza necesară pentru a exercita o influenţă eficace asupra lor“[24]. Mai mult decât atât, regimul democrat popular vedea în întemeierea şi existenţa familiei nu numai „un obiectiv al năzuinţelor individuale ale cetăţenilor, ci (…) o sarcină obştească“[25]. Modul de încheiere a căsătoriei a fost reglementat pe măsura însemnătăţii sociale a instituţiei. Viitorii soţi trebuiau să îşi dea consimţământul la căsătorie personal şi în mod public, în faţa delegatului de stare civilă, la sediul serviciului de stare civilă (art. 16).

Noi percepţii apăreau şi în cazul nulităţii căsătoriei (art. 19-24). Conform Codului Familiei, declararea nulităţii ei absolute putea fi cerută de către orice persoană, căsătoria fiind considerată ca un act ce interesează întreaga societate[26].

Capitolul al IV-lea al Titlului I, intitulat *Desfacerea căsătoriei*, reglementa, în principal, divorţul. În mod principial, aceste prevederi aveau drept scop „întărirea căsătoriei şi familiei“[27]. Articolul 38 stabilea că, la cererea de divorţ a oricăruia dintre soţi, căsătoria putea fi desfăcută prin hotărâre judecătorească, dacă, din pricina unor motive temeinice, continuarea căsătoriei nu mai era cu putinţă pentru cel care cerea desfacerea ei. Instanţa urma să aprecieze temeinicia motivelor, ţinând seama şi de interesele copiilor, dacă aceştia erau minori. Ca urmare, cauzele de divorţ nu mai erau restrânse la cele enumerate de lege[28]. Judecătorul era însă dator să încerce a împăca pe cei doi soţi, conform art. 615 din Codul de procedură civilă. În fapt, trebuie spus că starea civilă a cetăţenilor preocupa în cel mai înalt grad autorităţile Republicii Populare Române. Un exemplu în acest sens este Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 1153 din 6 noiembrie 1950, care, la articolul 14, prevedea obligaţia pentru oficiile de stare civilă de a aplica pe buletinele de identitate, atunci când era cazul, ştampila „căsătorit“ sau „divorţat“[29].

Titlul al II-lea al Codului Familiei, consacrat rudeniei, reglementa filiaţia, înfierea şi obligaţia de întreţinere. În ceea ce priveşte filiaţia, articolul 63 elimina deosebirea dintre copiii „legitimi“ şi aceia „naturali“, stabilind că şi copilul din afara căsătoriei are faţă de părinte şi rudele acestuia aceeaşi situaţie ca şi situaţia legală a unui copil din căsătorie. Copilul născut în timpul căsătoriei avea ca tată pe soţul mamei (art. 53, alin. 1). Toate aceste elemente veneau să justifice şi să legitimeze esenţa relaţiilor de familie noi, ale societăţii socialiste, în care „familia oamenilor muncii era monogamă în adevăratul

[24] Gh. Nedelschi, *art. cit.*, p. 43.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*, p. 45.
[27] *Ibidem*, p. 46.
[28] I. Christian, *Dreptul de familie în Republica Populară Română*, în „Justiţia Nouă“, anul XIII, nr. 5, 1957, p. 812.
[29] *Ibidem*, p. 814.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sens al cuvântului“[30]. Cu toate acestea era admis faptul că o asemenea prezumție nu putea fi absolută, astfel încât exista posibilitatea ca paternitatea să fie tăgăduită (art. 54).

Titlul al III-lea al Codului Familiei trata ocrotirea celor lipsiți de capacitate, a celor cu capacitate restrânsă şi a altor persoane, iar primul capitol al acestui titlu conține prevederi referitoare la ocrotirea minorului. Literatura juridică a timpului considera protecția minorului ca fiind una dintre preocupările de bază ale regimului „democrat-popular“. Un asemenea regim era caracterizat drept lipsit de antagonisme între interesele individului şi cele ale colectivității, între familie şi stat. De aceea, indiferent dacă un copil se afla sub ocrotirea părinților ori sub aceea a unui tutore, era normal ca statul să îşi rezerve, prin Codul Familiei, dreptul de a supraveghea, prin autoritatea tutelară, modul în care copilul era crescut, îngrijit şi educat[31].

Conform articolului 101, părinții erau datori să îngrijească de persoana copilului. Ei erau obligați să-l crească, îngrijind de sănătatea şi dezvoltarea lui fizică, de educarea, învățătura şi pregătirea profesională a acestuia, potrivit cu însuşirile lui, în conformitate cu țelurile statului „democrat-popular“, spre a-l face folositor colectivității. Celălalt principiu care guverna această materie, şi anume că exercitarea drepturilor părinteşti era supusă controlului şi îndrumării statului, se regăsea în articolul 108, conform căruia autoritatea tutelară era obligată să controleze efectiv şi continuu felul în care părinții îşi îndeplineau îndatoririle privitoare la persoana şi bunurile copilului. Dacă, de exemplu, educarea, învățătura sau pregătirea profesională a copilului nu se făcea în spirit de devotament față de Republica Populară Română, instanța, la cererea autorității tutelare, urma să pronunțe decăderea părinților din drepturile părinteşti (art. 109). Instanța judecătorească putea repune în aceste drepturi pe părintele decăzut dacă se constata încetarea împrejurărilor care au dus la decădere, astfel încât, prin redarea acestor drepturi, creşterea, educarea, învățătura, pregătirea profesională şi interesele patrimoniale ale copilului nu mai erau primejduite (art. 112).

Oricum, în comentariile referitoare la Codul Familiei din anii ’50 se considera că *în toate* articolele Codului Familiei privind drepturile şi îndatoririle părinților față de copiii minori era evidentă „grija părintească a statului democrat-popular pentru copii, pentru asigurarea unei educații sănătoase a tinerei generații“[32].

O analiză exhaustivă a tuturor prevederilor din Codul Familiei care au permis accesul autorităților în spațiul privat al „celulei societății“ ar depăşi cu mult limitele pe care ni le-am propus în demersul nostru. Credem însă că am putut evidenția, mai mult decât nişte mecanisme oarecare de control şi supraveghere, două ipostaze dintr-o altă istorie. Dincolo de textele legilor poate fi desluşit modul în care un regim totalitar s-a consolidat şi s-a putut impune.

[30] Gh. Nedelschi, *art. cit.*, p. 49.
[31] *Ibidem*, p. 52.
[32] *Ibidem*, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRIVATE LIFE IN THE LEGISLATION OF THE POPULAR REPUBLIC OF ROMANIA. THE „CULT'S LAW" AND THE FAMILY CODE
(Summary)

The study of legislation from the period 1948-1965 has offered us enough elements which belong to the private life of the individual. What is generically called as „The Cult Law" from 1948 – in reality the Decree number 177 from the 4th of August, 1948 *for the general regime of the religious cults* – and the Family Code from 1954, republished in 1956, represented some of the „levers" of the communist regime used in order to create control mechanism. Thus, the political dogmas found a new way of trickle and, why not, of surveillance for every human's life. The law's shelter conferred to the political power an action space in front of which the individual couldn't oppose.

Thus we can discover numerous elements which belong to the private life of the people. Some of these are often reminded in historiography, but a more accurate analysis of the law text reveal a mechanism much more complex and subtile. Moreover, our research pursue a whole series of decrees, laws and decisions which completed the legislation of that time. The edit sources from the literature in use, jurisprudence also complete the analysis' sources. A special note deserves the interpretation way of the law texts in the juridical literature of that time. Although today, at a mere read, the two writs could seem extremely modern, in concordance with the principles of a real democracy, the juridical interpretation scarcely made, in that epoch, the difference.

Thus, our analysis can offer not only a clearer image, but also new landmarks in searching the way in which the totalitarian regime could have been consolidated and imposed. The two writs can constitute themselves degrees of this process.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLIN TURLIUC

FESTIVALUL INTERNAȚIONAL AL TINERETULUI DE LA BUCUREŞTI (1953) ŞI RAPORTUL PUBLIC–PRIVAT ÎN ROMÂNIA „DEMOCRAȚIEI POPULARE“

Procesul modernizării a fost indubitabil una din transformările majore prin care a trecut omenirea în ultimele secole. O dimensiune fundamentală a acestui proces a constituit-o şi schimbarea intervenită în raportul public-privat din cadrul societăților marcate de această transformare. Avansul „publicului“ în sectoare până nu demult rezervate „privatului“ a generat mereu soluții alternative din partea indivizilor, care au dezvoltat adevărate strategii de păstrare şi/sau configurare a unui „spațiu“ privat separat printr-o „distanță socială“ convenabilă de posibila intruziune a „publicului“. Romanul lui George Orwell, *1984*, nu este decât epitomizarea unei astfel de situații. Raportul public-privat a fost întotdeauna un element fundamental de comensurare a vieții şi activității individului în mai toate secvențele cronotopice ale evoluției umanității. Totodată, el a fost un cadru referențial în care s-au înscris şi procesele ample ale organizării pe scara istoriei a diverselor state şi comunități. Barometrul care ne-ar putea indica cu un grad relativ mare de fidelitate evoluția raportului public-privat este istoria vieții private. Din păcate, „granițele“ şi uneori structura acestei discipline sunt proteiforme şi este încă greu de formulat o definiție unanim acceptabilă a istoriei vieții private. Ne aflăm într-o situație paradoxală, în care pe măsură ce „publicul“ invadează segmente ale privatului, acesta din urmă caută şi descoperă mereu noi „teritorii“ pe care şi le asumă. În centrul spațiului arondat „privatului“ întâlnim marile teme, de multe ori tabuizate, ale umanității: sexul, incestul, moartea, relațiile ierarhice bărbat-femeie, cele de putere, boala, durerea etc. Şi acestea însă, rezultate din interdicții morale şi frici ancestrale, au fost „exorcizate“ prin cuprinderea lor în regulile logice şi normative ale culturii scrise de tip modern.

Modernizarea fără democratizare – în sensul cel mai larg şi cuprinzător al acestui cuvânt – a adus în istoria ultimelor secole oportunități noi de control asupra societăților, a favorizat tendințele autoritare şi dictatoriale, a încurajat un tip de comunicare socială care a „masificat“ societățile, a creat „breşe“ în spațiul privat, cu mărturisita intenție a accentuării controlului social şi al conformismului. Afirmația lui Paul Valery: „Dacă statul este puternic el ne copleşeşte, dacă este slab pierim“ a fost înțeleasă sub semnul pericolului iminent al dispariției naționale în condițiile existenței războaielor totale şi a genocidului, a lumii nuclearizate în care s-a trăit începând cu perioada postbelică. Tot mai mulți indivizi au salutat, din varii motive, existența unui stat puternic şi atotprezent. Toate societățile puternic ierarhizate pe modelul autoritarismului şi/sau al totalitarismului au favorizat statul în fața individului şi publicul în fața privatului. Se uită adesea că antonimul democrației nu este aristocrația, ci oligarhia. Experiența regimurilor totalitare de la noi şi aiurea poate fi edificatoare în acest sens.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 375–381

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Articolul de față își propune să releve raportul public-privat în România „democrației populare“ prin apelul la un eveniment, care a avut o semnificație aparte în epocă, dar care astăzi nu mai constituie un reper semnificativ în istoriografia dedicată perioadei. Festivalul internațional al tineretului din vara anului 1953 (2-14 august), desfăşurat la Bucureşti, nu reprezintă obiectul vreunei lucrări speciale sau al unui studiu monografic, nu a fost şi nu este încă analizat ca un moment cu semnificație în istoria acelor vremi, dar pentru generațiile născute la mijlocul secolului trecut el este cu siguranță unul din evenimentele memorabile. M-am oprit asupra acestui moment din mai multe motive. Primul este acela că evenimentul a fost perceput în epocă ca fiind unul extrem de important pentru România, pentru regimul de la Bucureşti şi pentru prestigiul țării în lume şi, în consecință, regimul a mobilizat resurse şi oameni făcând apel la toate pârghiile de putere disponibile. Festivalul a fost un moment de mobilizare socială în care regimul a vrut să dea măsura întregii sale capacități nu numai în fața propriului popor, ci şi în fața lumii. Un alt motiv este acela că manifestările specifice Festivalului – cu participare internațională semnificativă şi numeroasă – nu au putut fi strict „contenționate“ şi interacțiunea românilor, a tinerilor în primul rând, cu cei din alte țări a fost directă şi imposibil de controlat în totalitate. Pe lângă sursele interne care ne dau informații asupra acestui eveniment avem şi surse externe, oferindu-ne astfel posibilitatea coroborării şi interpretării materialului avut la dispoziție. Alt motiv a fost că în anul 1953 țara se afla în plin proces de stalinizare şi sovietizare cu toate că în martie murise Stalin, dar, în acelaşi timp, exista încă rezistență împotriva regimului şi speranța nutrită de unii că răsturnarea acestuia cu sprijin occidental este încă posibilă. Desigur, pot fi identificate şi alte motive care să justifice alegerea acestui moment, dar cele enumerate mai sus mi se par suficiente.

În ceea ce priveşte raportul public-privat, fără îndoială că nu putem face o analiză exhaustivă a acestuia, dar vom încerca să reliefăm modul în care aspecte ale vieții private precum cele privind: alimentația, îmbrăcămintea, regimul de lucru, petrecerea timpului liber, accesul la cultură, relațiile cu străinii etc. au fost afectate de controlul statului, de ingerința brutală a „publicului“, în perioada pregătirii şi desfăşurării Festivalului. Aceste raporturi nu sunt desigur specifice doar acestui moment, dar Festivalul din 1953 a fost un bun „martor“ în acest sens prin mobilizarea pe care a necesitat-o la nivel social.

După sfârşitul celui de-al doilea război mondial, la 30 octombrie 1945, a fost convocat la Londra primul Congres mondial al tineretului la care au participat reprezentanții a 60 de țări. Scopul era evident generos, lupta pentru pace şi democrație în lume. Urmare a acestui prim congres s-a organizat Federația mondială a tineretului democrat şi s-a decis organizarea unor festivaluri mondiale ale tineretului. Primul dintre ele s-a organizat în perioada 5-19 august 1951 la Berlin. A urmat, în perioada 2-14 august 1953, cel de la Bucureşti şi apoi cele de la Moscova (1957), Viena (1959), Helsinki (1962) ş.a.m.d. „Festivalul mondial al tineretului şi studenților pentru pace şi prietenie“ de la Bucureşti a fost precedat în perioada 26-30 iulie 1953 de Congresul mondial al tineretului organizat tot în capitala României, la care s-a adoptat uzuala, de acum, chemare la pace şi bună înțelegere, la respingerea cu orice mijloace a războiului[1]. Organizarea congresului şi apoi a festivalului la Bucureşti a oferit posibilitatea autorităților comuniste de a marca un moment de prestigiu, primul cu adevărat important după

[1] N. Ecobescu (coord.), *Relațiile internaționale postbelice. Cronologie diplomatică 1945-1964*, vol. I, București, Editura politică, 1983, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încheierea războiului, moment care să facă cunoscută România şi, firește, „realizările“ noului regim aflat în permanentă căutare de legitimitate şi recunoaştere internațională. Momentul era prielnic: murise Stalin, se încheiase armistițiul în Coreea, CECO intrase în vigoare etc.

Care era situația generală a României în anul 1953? În ceea ce privește ordinea politică aceasta era evident cea dictată de U.R.S.S. Constituția adoptată în 1952 o copia practic pe cea sovietică. Drepturile omului nu erau garantate şi, aşa cum menționează un document, „onoarea, viața şi proprietatea omului erau la dispoziția statului despotic. Oricine putea fi arestat, jefuit de bunurile sale şi trimis fără judecată şi fără drept de apărare într-un lagăr de muncă forțată“[2]. Dreptul de vot se exercita doar pentru a alege persoana impusă de comunişti. Îndoctrinarea era una din prioritățile regimului şi lectura documentelor oficiale comuniste şi a ziarelor de aceiaşi factură era obligatorie. Cea mai mică opoziție sau critică la adresa regimului unipartidist era aspru sancționată.

În ceea ce privește ordinea socială, aceasta era firește marcată de aplicarea luptei de clasă, fiecare individ fiind apreciat prin prisma originii sale sociale (origine „sănătoasă“ sau „nesănătoasă“). Clasele şi categoriile sociale avute au fost lichidate prin încarcerare, confiscări şi, nu în ultimul rând, prin inaniție. Cartelele alimentare au fost distribuite pornind şi de la această realitate a apartenenței şi originii sociale. Aşa numita piață liberă, controlată şi ea de stat, oferea aceleaşi alimente la prețuri de 2-3 ori mai mari. Orice angajat al statului trebuia să-şi scrie o autobiografie în care să precizeze obligatoriu care era originea sa socială, a părinților şi a rudelor apropiate, activitatea lor politică, averea, existența unor rude în străinătate etc. Orice omisiune era aspru pedepsită şi autobiografia te urmărea ca o umbră. Un simplu denunț te putea costa libertatea. Delatori, informatori şi colaboratori ai regimului şi poliției politice existau în toate mediile şi erau foarte activi. Aşa cum ne spune o sursă: „Frica de turnători a ajuns mai mare decât dragostea de adevăr, aceasta luând în considerare riscurile la care erai expus spunând adevărul“[3]. Piramida socială avea în vârf nucleul de conducere al partidului obedient față de Moscova, urma apoi restul nomenclaturii de partid, membrii acestuia, iar la baza piramidei erau cei neangajați politic şi cei cu origine „nesănătoasă“. Fosta elită economică şi politică devenea paria şi, de regulă, membrilor săi li se refuza angajarea în funcții publice, la stat, fiind lăsați practic să moară de foame.

Ordinea economică se prezenta astfel: se efectuase naționalizarea şi 90% din activitatea industrială, 80% din comerț, 12% din agricultură, 95% din transporturi intraseră în proprietatea statului. Aproape trei sferturi din populația țării, cei din mediul rural, se aflau sub presiunea constantă a comunizării prin cooperativizare. Sectorul particular era sufocat de taxe şi impozite. SOVROM-urile erau încă în funcțiune şi țara era spoliată economic de sovietici. În al nouălea an de la încheierea războiului încă mai existau cartele pentru pâine, ulei, zahăr, carne, săpun şi alte bunuri aflate oricum în cantitate insuficientă. O sursă ne informează că, în vederea atingerii scopurilor propagandistice ale festivalului, sovieticii au renunțat pentru scurt timp să spolieze economia țării în intenția de a crea o falsă aparență de abundență[4].

Ordinea intelectuală a fost şi ea profund afectată de reforma învățământului după modelul sovietic şi de copierea acestui model în ceea ce privește toate segmentele vieții intelectuale. Aşa numita „cultură sovietică“ dublată de obligativitatea limbii ruse şi a orelor de marxism-leninism a afectat profund educația. Admiterea în învățământul

[2] Open Society Archives (OSA), Item No. 10107/53, p. 1.
[3] *Ibidem*, p. 2.
[4] *Ibidem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

superior, dar nu numai, bazată pe criteriile de clasă şi origine socială a fost şi ea introdusă. Tot ceea ce ţinea de valorile şi tradiţia occidentală era interzis şi pus sub semnul îndoielii. Timpul liber al celor cuprinşi în sfera educaţiei de toate gradele era ocupat şi controlat deopotrivă prin acţiuni de muncă „voluntară", concursuri şi activităţi sportive de genul celor „Gata pentru muncă şi apărare", şedinţe de tot felul, vizionări de spectacole cu conţinut politic sau „sovietic" în grup etc. Cu toate acestea, o bună parte a tineretului român a nutrit firesc, ca peste tot în lume, la cunoaşterea adevăratelor valori, la posibilitatea afirmării individuale bazate pe morala tradiţională.

Din perspectiva ordinii morale şi a justiţiei, societatea românească a fost grav afectată de răsturnarea valorilor tradiţionale şi introducerea celor noi: „sovietice" sau marxist-leniniste. Principiile morale ale dreptului de a pedepsi au fost pervertite. Cuvinte precum: adevăr, justiţie, minciună, onoare au căpătat sensuri şi înţelesuri diferite. Justiţia era înfăptuită prin intermediul procurorilor şi asesorilor populari cu origine sănătoasă, fideli partidului şi fără pregătire juridică serioasă. Numărul avocaţilor a fost diminuat semnificativ şi rolul lor s-a redus la cererea de clemenţă pentru învinuiţi şi inculpaţi. Procesele şi actul justiţiei au fost profund politizate iar tortura şi şantajul în vederea obţinerii autoinculpării s-au generalizat. Morala perversă instituită de noul regim a afectat chiar viaţa intimă şi de familie a românilor. Căsătoria între un comunist şi o persoană cu origine socială „nesănătoasă" a fost catalogată drept un atentat la morala proletară. Se pretindea tuturor vigilenţă. Aceasta nu era de fapt decât o formă de încurajare a delaţiunii şi a acuzării celor care păreau să nu se conformeze noii ordini introduse de comunişti.

Discutând din perspectiva raportului public-privat în lumina celor mai sus prezentate avem imaginea unei societăţi în care controlul asupra populaţiei era exercitat arbitrar şi discreţionar cu singurul scop de a introduce dacă nu convingerea că noua ordine este cea mai potrivită, măcar conformismul social, politic şi moral care să nu primejduiască noul regim. Aprecierea dintr-un document al epocii este revelatorie în acest sens: „Ceea ce striveşte pe muncitor şi în genere pe salariatul român, împingându-l către epuizarea fizică şi morală, este pe de o parte jugul normelor, iar pe de alta aşa numitele sarcini obşteşti şi ideologice. Dacă la noi salariile sunt atât de disproporţionat de mici, faptul se datoreşte şi preocupării haine de a face, cu orice preţ, ca munca să atingă rentabilitatea sa maximă indiferent de consecinţe: «cincinalul în patru ani» al lui Gheorghiu-Dej este cea mai bună ilustrare a acestui principiu, căci, împins de nevoie şi foame, muncitorul nostru se sileşte să «spargă normele», să câştige prin supramuncă un adaus la salariu. De aceea se munceşte astăzi în R.P.R. ca într-o colonie de deţinuţi – o colonie sovietică creată nu într-o insulă de la capătul lumii, ci într-o ţară europeană de cultură, care a cunoscut tiparul înaintea Rusiei însăşi. Ca să nu-şi găsească vremea să cugete asupra mizeriei sale extreme care l-ar împinge la răscoală, salariatul nostru are şi obligaţia de a participa în afara orelor de program la şedinţele de producţie, de sindicat, limba rusă, marxism şi Arlus, cu ajutorul cărora el descoperă că în ţara sa tot ceea ce nu este obligatoriu este interzis. Salariatul mai este obligat să meargă la parăzi, purtând portrete, lozinci sau steaguri roşii. Dacă la şedinţe el are obligaţia să aplaude în picioare, de câte ori cere ritualul, la manifestaţiile de stradă are datoria să cânte sau să scandeze lozinci. Toate aceste sarcini trebuie îndeplinite punctual, cu o manifestă convingere şi veselie, deoarece pentru orice abatere în legătură cu ideologia, vinovatul este mai întâi criticat cu asprime în grupa sindicală, apoi denunţat în şedinţă lărgită şi în sfârşit este concediat ca duşman al clasei muncitoare"[5].

[5] OSA, Item No. 9710/53, p. 9-10

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Festivalul tineretului de la Bucureşti din august 1953 a fost pentru regim prilejul dorit pentru a-şi demonstra viabilitatea şi pentru a întări convingerea în rândul populaţiei şi a oaspeţilor veniţi de peste hotare că noul regim este ireversibil şi că statul este atotputernic în faţa individului.

Pregătirea festivalului a însemnat un efort uriaş şi o povară aproape insuportabilă pentru populaţie. Un banc din epocă suna aşa: „Ortodocşii au două posturi mari pe an: cel al Crăciunului şi cel al Paştelui. Cel din urmă are 6 săptămâni. Anul acesta – 1953 – am avut trei posturi, celor două tradiţionale adăugându-i-se cel al festivalului care a fost şi cel mai lung, durând 4 luni. În toată această perioadă românii nu au găsit nimic de mâncare deoarece totul a fost adunat de regimul comunist pentru a pregăti festivalul“[6]. Construcţia noului stadion din capitală în vederea găzduirii unor acţiuni din cadrul festivalului (fostul stadion „23 August“) a însemnat milioane de ore de istovitoare muncă „patriotică“ pentru mulţi români. Un document din epocă ne relatează: „Întreaga primăvară, când comuniştii au pregătit festivalul, ţăranul acesta flămând şi gol a adus la oraş câte 2-3 litri de lapte tras de la gura copiilor, schimbându-l pe bucăţi de pâine, pe care miliţia nu-i îngăduia să şi-o cumpere singur sub pedeapsa de a fi ridicat de la coadă şi dus pe o zi la muncă forţată“[7]. Exemple de acest fel sunt mult mai multe, dar ne vom opri aici. Un manifest distribuit participanţilor străini la festival de către cei ce se opuneau regimului rezuma astfel situaţia: „Cei ce ne conduc azi vor face totul spre a vă împiedica să cunoaşteţi adevărul asupra ţării în care vă aflaţi. Un munte de minciuni a fost ridicat între noi şi voi. În primul rând guvernul a chemat la Bucureşti toţi agenţii săi de prin oraşe şi sate, pe toţi copiii smulşi din familiile lor şi crescuţi prin fabrici în cultul urii pentru tot ceea ce nu este sovietic. Luni întregi ei au stat în cantonamente şi au fost instruiţi spre a învăţa cum să se poarte la festival, ce să răspundă, cum să vă mintă. Aceştia sunt singurii oameni care au dreptul să vă conducă şi au datoria să vă supravegheze, în timp ce populaţia este ţinută deoparte prin concentrări ad-hoc, prin arestări şi obligaţii de serviciu, sau pur şi simplu prin teroare. Organizaţiile politice au cerut salariaţilor să ocolească mai cu seamă delegaţiile apusene «făcute din spioni şi duşmani de moarte ai poporului român». Minciună este şi ceea ce vedeţi în acest oraş. Într-o săptămână capitala noastră înfometată şi-a schimbat complet înfăţişarea: vitrinele în care, până ieri, se găseau numai ghivece de flori, portrete şi lozinci acum sunt relativ încărcate de mărfuri. A apărut untul, ouăle, vinul; se găsesc prăjituri şi bomboane. Pâinea din comerţul liber, care putea fi cumpărată numai pe baza buletinului de populaţie din cartierul de domiciliu, se găseşte azi pretutindeni. Toate acestea au făcut să dispară cozile care ne storceau zilnic de ultimul strop de energie după 10 ore de muncă normată. Dar şi în alte privinţe capitala nu mai este de recunoscut: afişele despre «aţâţătorii la război», caricaturile uriaşe, gazetele de stradă sau de perete cuprinzând cele mai înveninate calomnii au fost înlocuite prin inscripţii propovăduind pacea şi prietenia. Steagurile roşii – în proporţie oficială de trei la un tricolor – au fost înlocuite cu drapelul naţional iar enormele stele ruseşti au fost demontate şi coborâte în pivniţe. Ele vor fi puse la loc după plecarea dumneavoastră. Dacă vă este greu să înţelegeţi toate acestea, amintiţi-vă din istorie că mistificarea în proporţii nebănuite este o veche specialitate rusească. Potemkin a folosit-o primul, ridicând în Crimeea sate din decoruri de scândură vopsită. Capitala R.P.R. este astăzi un astfel de sat al lui Potemkin“[8].

[6] OSA, Item No. 10147/53, p. 4.
[7] OSA, Item No. 9710/53, p. 8.
[8] *Ibidem*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arhivele Europei Libere păstrează amintiri ale participanților străini la festival care ne dezvăluie amplitudinea controlului exercitat de autoritățile de partid şi de stat asupra populației şi tineretului, precum şi întâmplări din zilele festivalului pilduitoare pentru situația cetățenilor din România. Astfel, un martor ne relatează schimbarea suferită de capitală în vederea festivalului: „O persoană care a văzut Bucureştii în 1952 a fost extrem de surprinsă de schimbările intervenite în vederea festivalului din 1953. Oraşul arăta mai curat, parcurile şi grădinile publice erau mai îngrijite, steaguri ale multor națiuni ale lumii erau prezente în oraş şi numeroase afişe cu sloganul «pace şi prietenie» se găseau pretutindeni“[9]. Un alt martor relata cum grupuri de italieni stăteau şi cântau pe străzile capitalei în zilele festivalului la concurență cu ansambluri românești risipite în toată capitala. În același timp, ochelarii de soare italieni deveniseră obiectul cel mai căutat şi se plăteau până la 400 de lei pentru o pereche (salariul pe o lună). Grupul francez, foarte numeros, nu s-a bucurat de mare simpatie datorită comportamentului lor mai rezervat şi îmbrăcăminții considerate indecente. Circulau zvonuri că autoritățile au instruit unele localnice să ofere companie delegaților străini cu scopul de a le face cât mai plăcută şederea în România. Locurile favorite pentru astfel de întâlniri amoroase păreau a fi pădurile Andronache şi zona Florească. Un singur caz a generat intervenția fără rezultat a miliției. Se pare că nişte daneze au fost violate de opt tineri români în Colentina. Festivalul a cunoscut şi o poveste de dragoste interesantă între un zidar din Torino şi o româncă. Italianul a obținut o audiență la Gh. Gheorghiu-Dej care i-a dat voie să se căsătorească cu românca şi să se stabilească în țară. Trei tineri din Finlanda au solicitat şi ei să rămână în România, dar după ce au primit cartele la sfârşitul festivalului şi au petrecut câteva zile în mediul în care trăiau zi de zi românii au cerut imediat să părăsească țara. Alte relatări precizează că în perioada festivalului toate restaurantele au fost pline şi că românii de rând se comportau ca şi cum ar fi fost ultimele lor zile de viață spunând că după încheierea festivalului va urma din nou o lungă perioadă de „post“. Autoritățile, la rândul lor, au încercat să prezinte o imagine a abundenței în România şi printre măsurile luate a fost şi închiderea până în septembrie a tuturor talciocurilor din Bucureşti, precum şi plata salariilor în avans la 10 august pentru salariații capitalei. La mesa catolică organizată la catedrala Sf. Iosif, preoții catolici au fost obligați să spună public că în România există o deplină libertate religioasă. O activitate intensă a desfăşurat Securitatea în toată această perioadă. Iată cum era descris unul din modurile de operare ale poliției politice: „Securitatea din Bucureşti a folosit următorul sistem nou pentru a descoperi persoanele care nu aveau simpatii pentru regim: Agenții securității au fost deghizați în cerşători şi răspândiți în oraş. Oriunde vedeau un delegat al festivalului în compania unui localnic se apropiau şi încercau să afle subiectul discuției. Dacă acesta era neconvenabil regimului, ei semnalizau unor ofițeri îmbrăcați în uniformă care legitimau persoanele urmărite şi apoi se scuzau. După plecarea oaspeților străini, toți cei care au fost astfel identificați au fost convocați la Securitate, anchetați şi arestați“[10].

Câteva concluzii ni se par importante:

- Modernitatea a schimbat raportul public-privat prin favorizarea publicului şi instituirea unor norme de control social mai riguroase;
- Regimurile autoritare şi totalitare au avut drept consecință, în toate cazurile, invadarea privatului de către public. Cu toate acestea, spațiul privat a ocupat noi teritorii şi chiar dacă a „slăbit“, uneori, a supraviețuit cu necesitate;

[9] OSA, Item No. 10147/53, p. 1.
[10] *Ibidem*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

• Comunismul a limitat sever spațiul de tranziție dintre public şi privat prin întărirea controlului social, intervenție brutală şi măsuri punitive;

• Comunismul a dictat convenienţele sociale pentru a izola şi modela individul în acord cu propriile scopuri;

• Comunismul a cultivat ceea ce se numeşte „societatea iconică“ pentru a omogeniza şi asimila. Ca şi alte totalitarisme, comunismul a urât secretul pe care nu l-a generat el însuşi. Secretul este una din bazele stabilității sociale. Forța discretă de menținere a ordinii este în orice societate conformismul şi resemnarea. Lumea a fost şi este dominată, în acest sens, de marii manipulatori de secrete, iar comuniştii au excelat în acest sens;

• Regimul comunist din România a înțeles că uneori gestul comunicării înlocuieşte informația şi în acest fel contribuie la ştergerea diferenței dintre public şi privat. Prin intermediul propagandei s-a încercat acest lucru şi în cazul festivalului tineretului din 1953;

• Festivalul tineretului a reprezentat un bun moment de analiză a raportului public-privat de la noi în perioada „democrației populare“ fiind un eveniment considerat a fi prioritar de regim, un moment al contactului cu lumea ne-comunistă, o etapă de verificare a controlului exercitat asupra societății de către regim, în fine, un seismograf destul de sensibil pentru a cunoaşte raporturile din societate şi măsura comunizării țării.

YOUNGNESS INTERNATIONAL FESTIVAL AND THE PUBLIC-PRIVATE RELATIONS (BUCHAREST, 1953)

(Summary)

The present paper deals with the intricate aspects of public and private life in Romania during the „people's democracy“ era. The author explains how the blurred border between *public* and *private* affected the daily life of millions of Romanians during that period. As a general feature, the public domain invaded the private life with a deep effect on mentalities and *forma mentis* of the population. The paper is focused on how the totalitarian communist regime tried to establish a new form of social communication by using and controlling the secrets and by replacing the meaning of communication with its forms. In order to present all this aspects the author used as a study case the International Youth Festival organized and hosted by Romania in 1953. This large international gathering was a perfect occasion for the Romanian communist authorities to verify to what extent their agenda was fulfilled in this domain and to exercise one more time their proven abilities in the propaganda work. The study is based on archival sources from Romania and from the Open Society Archives in Budapest. The author also emphasize on how the „iconic society“ was transformed in a good milieu for the public or hidden intention of the regime.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI CHIPER

FILM ŞI PROPAGANDĂ LA IAŞI ÎN PRIMII ANI AI „DEMOCRAȚIEI POPULARE“

Deşi în Occident există catedre destinate studiului cinematografiei, relației pe care filmul o are cu istoria, istoria politică, cea socială sau memoria colectivă, sau modului în care pelicula a influențat reprezentările sociale şi a participat la constructele culturale, în România astfel de preocupări sunt abia la început, comparativ cu ceea ce s-a scris despre filmografia sovietică, maghiară sau cehoslovacă. Studii interesante au pus în valoare impactul cultural al cinematografiei americane şi occidentale în general asupra spațiului aflat sub dominație sovietică. S-a observat constant că, din poziția de colportor şi formator de valori, filmul are capacitatea să inducă deseori comportamente, rețete de viață asemănătoare şi atitudini existențiale la cât mai mulți indivizi. Cu toate că, la originile sale, filmul a fost conceput ca o formă de artă sau *entertaiment*, regimurile politice, cu precădere cele autoritare, i-au înțeles imediat puterea de fascinație şi l-au folosit cu succes pentru influențarea mulțimilor. Filmul a fost repede adoptat de regimul sovietic, dintr-o perspectivă complet diferită de cea a *entertaimentului*. În deceniile trei-patru ale secolului XX, pelicula a devenit, cu precădere, o modalitate explicită şi programată de a instrui masele potrivit obiectivelor politice ale noului regim. Cinema-ul sovietic este primul, urmat mai târziu de cel nazist[1], care foloseşte tehnici felurite de montare, utilizează metaforele vizuale şi disemnează mesaje diverse şi foarte puternice, potrivit orientărilor ideologice ale timpului. Mostra cea mai binecunoscută a filmografiei sovietice a fost „Crucişătorul Potemkin“ al regizorului Sergei M. Eisenstein, care, în 1925, avea un impact major în întreaga lume[2].

Aparent, simpla vizionare a unui film nu spune foarte multe despre relația dintre public şi privat. Cinematograful era, în primii ani ai „democrației populare“ din România, o activitate desfăşurată în spațiul public şi nu în sfera privată. Pentru a înțelege importanța filmului în acest context ar fi necesar să ne întrebăm, desigur nu în premieră, care este relația dintre artă şi propagandă într-un regim totalitar. Răspunsul cel mai vehiculat într-o societate liberă ar fi că spectatorii pot participa la o formă de artă sau de relaxare doar dacă au intenția să facă acest lucru. Este un impuls pornit din cele mai clare considerente individuale, care țin de o anumită autonomie a eului. Administrarea timpului după voința proprie încetează, însă, atunci când interferează cu scopurile

[1] Jean-Louis Leutrat, *Cinematograful de-a lungul vremii. O istorie*. Bucureşti, Editura All Educational, 1995, p. 37.

[2] Georges Sadoul, *Istoria cinematografului mondial. De la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1961, p. 193-197.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 383–388

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politice şi capătă un caracter propagandistic[3]. Ideologia comunistă cu o puternică vocaţie pedagogică ignora tocmai motivaţia personală. Dintr-o dată, motivul pentru care spectatorii au ajuns să vizioneze filmele nu a mai fost opţiunea personală, ci obligaţia de a confunda timpul individual cu acela dedicat scopurilor regimului. Ca şi alte forme de mobilizare publică, mitingul ori şedinţa[4], cinematograful şi teatrul ajung treptat, din cauza caracterului lor propagandistic, o formă de organizare a timpului. Consecinţa ar fi că statul a reuşit să ocupe inteligent şi cu uşurinţă o parte din timpul privat, furnizând în acelaşi timp iluzia unui act cultural sau distractiv.

Reţeta sovietică este cea care îi va asalta pe spectatorii români imediat după instaurarea regimului comunist. România anilor '50 avea moştenită, din perioada interbelică, o cultură cinematografică hollywoodiană. Impactul cultural american asupra României în perioada interbelică a fost covârşitor şi o măsură a remanenţelor acestuia în perioada de Război Rece nu poate fi evaluată, în primii ani ai „democraţiei populare", decât din perspectiva antinomiei „americanizare" versus „sovietizare"[5]. Cetăţenii ţărilor căzute sub sfera de influenţă sovietică consumaseră multă vreme produsele mediei occidentale, putându-se vorbi chiar de o prezenţă consistentă a americanilor în Estul Europei[6]. În România, zvonurile inevitabilei lor sosiri au avut un caracter de masă[7], ceea ce indică, pe lângă speranţele legate de restabilirea unei ordini politice antebelice, o apreciere a capitalului civilizator şi cultural pe care SUA îl promovau.

În momentul naţionalizării, Arta Film, cea mai importantă companie de distribuţie a filmelor americane din România, avea în difuzare 85 de filme artistice, 137 de documentare şi 45 de actualităţi-jurnale[8]. Trecerea de la Hollywood la producţiile ruseşti se face în stilul unei lovituri mediatice. La începutul lui noiembrie 1948, autorităţile au solicitat tuturor cinematografelor din România să sărbătorească aniversarea Revoluţiei ruse prin difuzarea filmelor sovietice în timpul primei săptămâni a lunii. Până în acel moment, cinematografele nu aveau programe obligatorii, proprietarii orientându-se după cererile pieţei şi încercând să maximizeze câştigurile în funcţie de succesele de casă. În mijlocul intervalului, pe 3 noiembrie, a fost anunţată, în mod neaşteptat, naţionalizarea industriei de film[9]. Astfel, săptămâna filmului sovietic a durat mai mult de un deceniu. Din cele 16 sovromuri înfiinţate în această perioadă, una dintre întreprinderile mixte româno-sovietice avea ca activitate difuzarea filmelor[10].

---

[3] Desigur, cel mai adecvat termen este „etatizarea" timpului. Vezi Katherine Verdery, *The „Etatization" of Time in Socialist Romania*, în *Temps et changement dans l'espace roumaine*, Iaşi, Editura Academiei, 1992, p. 231-242.

[4] Andi Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Bucureşti, Editura Albatros, 2003, p. 75-81.

[5] Bogdan Barbu, *Hollywood Movies, American Music and Cultural Policies Behind the Iron Curtain. Case Study: Cold War Romani*a, *1945-1971*, http://www.iwm.at/publ-juc/jc-14.02.pdf , p. 18.

[6] Produsele culturale precum filmul sau muzica sunt componente a ceea ce poate fi definit, în mod simbolic, drept „*prezenţă*", termen adoptat de studiile anglo-saxone ca reflectând natură complexă a impactului cultural şi ideologic american asupra estului Europei. Această prezenţă simbolică poate fi identificată în acţiunile politice, întâlnită în discursurile oficiale ca şi în percepţiile publice ale unei asemenea acţiuni, ori regăsită în transmiterile cultural-ideologice, dar şi în recepţia culturală. Vezi Reinhold Wagnleitner*, American Cultural Diplomacy, the Cinema, and the Cold War in Central Europe,* http://www.cas.umn.edu/wp924

[7] Gheorghe Onişoru, *„Vin Americanii!" – de la speranţă la iluzie în România postbelică*, în AIIX, 1994, p. 299-314.

[8] Bogdan Barbu, *op. cit*., p. 7.

[9] „Scânteia", 3 noiembrie 1948, nr. 1266, p. 4. Decretul Nr. 303 a fost dat pe 2 noiembrie. Vezi şi Manuela Cernat, *A Concise History of the Romanian Film,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, p. 38-39.

[10] Stelian Tănase, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p.112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Presa comunistă condamnă vechiul sistem de distribuţie a filmelor şi, în acelaşi timp, prezintă noua optică a regimului. „*Proprietarii sălilor se film* – se spunea în „Scânteia“ – *importă filme decadente şi de propagandă imperialistă făţişă sau camuflată care urmăresc să otrăvească masele şi să le sustragă de la interesele şi revendicările lor concrete şi de la sarcinile lor sociale. (...) Regimul democrat urmăreşte ca cinematografia să fie pusă în slujba poporului. Acest scop poate fi atins prin prezentarea filmelor cu înalt nivel etic, cultural şi artistic*“[11]. Vechea industrie a filmului este caracterizată drept una care ar fi urmărit să afecteze „*sănătatea morală a oamenilor muncii*. *Fostul cinema a fost până recent doar un mijloc de răspândire a unei propagande otrăvite de către inamici interni şi externi ai clasei muncitoare, care se amestecă în diferite forme cu activităţile criminale ale grupurilor de spioni, conspiratori şi sabotori ai lacheilor imperialişti*“[12].

În primii ani ai „democraţiei populare“ la noi se pun la punct câteva sute de săli pentru proiecţie cinematografică. Acesta este un indiciu al atenţiei pe care regimul îl acordă încă de la început spectacolelor de acest gen. Numărul de săli de cinema naţionalizate în 1948 este relevant pentru înţelegerea dimensiunii industriei cinematografice din România în perioada imediat postbelică, care distribuia în cea mai mare parte producţii americane. O listă iniţială, publicată odată cu legea, menţiona 412 săli care urmau să fie naţionalizate. Din acestea, 64 erau localizate în Bucureşti (cel puţin pentru jumătate dintre acestea programul apărea săptămânal în „Scânteia“), în Braşov, Cluj, Constanţa şi Timişoara câte nouă, în Ploieşti opt, iar în Iaşi şi Sibiu activau câte cinci[13].

În unele zone rurale, unde încep să se organizeze proiecţii în sălile de şcoală, alfabetizarea prin imagine se produce concomitent cu învăţarea scrisului şi cititului. Dacă avem în vedere forţa sugestivă a imaginii, infinit mai facilă şi mai populară decât cea a scrierii, înţelegem fantastica ei capacitate de influenţare. Filmul sugerează modele comportamentale, existenţiale, oferă reţete de sociabilitate, nemaivorbind de grile de percepţie şi interpretare a realităţii. În ziare apar relatări şi impresii ale copiilor care sunt duşi la cinema. Apar croncile de film care laudă virtuţile eroului sovietic şi succesele din răsăritul proaspăt satelizat[14].

În Iaşi, există unele informaţii păstrate la Arhivele Statului, în fondul Primăriei, referitoare la Cinematografele epocii în discuţie. După cercetările noastre ar fi primul întocmit de autorităţile locale, pe acest domeniu, de la instaurarea regimului. Într-o adresă din 17 aprilie 1949, Consiliul local Iaşi întreba Ministerul Artelor şi Informaţiilor dacă mai este necesară trimiterea lunară a tabelelor cu filmele rulate pentru că, de la naţionalizarea din noiembrie 1948, nu s-a mai primit nici un formular de la minister. Răspunsul afirmativ soseşte într-o săptămână[15]. La sfârşitul lunii iunie, Serviciul Cultural Iaşi, din subordinea Primăriei, transmitea cinematografelor ieşene un chestionar al Ministerului Artelor şi Informaţiilor. Din el rezulta că existau cinci cinematografe, patru permanente, „Sidoli“, „Maxim Gorky“ (fost Trianon), „Timpuri noi“, „Phoenix“ şi unul cu program ocazional la Sanatoriul TBC. Printre altele, chestionarul urmărea: câte spectacole s-au proiectat?; câte spectacole de fiecare film?; cum au fost

[11] „Scânteia“, 3 noiembrie 1948, p. 4.

[12] *Ibidem.*

[13] *Decretul Nr. 303 pentru naţionalizarea industriei cinematografice*, în MOf, 3 noiembrie 1948, Anexa 2, „Lista Cinematografelor naţionalizate“, p. 5

[14] Vezi, de exemplu, „comentariul“ *Un măreţ poem cinematografic închinat ţării socialismului*, semnat de Sorin Moldovan în „Scânteia“, 6 noiembrie 1948, p. 2, în care apar interpretări ale filmelor care rulau în săptămâna prieteniei româno-sovietice.

[15] DJAN Iaşi, Fond Primăria Municipiului Iaşi, 109/1949, dosar nr. 11, Cinematografe, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privite acestea de către public? (ceea ce indică şi noul rol de observatori pe care l-au căpătat supraveghetorii de sală); în ce proporţie au participat muncitorii şi intelectualii la aceste filme?[16] Cinematografele respectă acest chestionar şi încep să trimită lunar rapoartele.

În lunile de vară, de exemplu, la „Maxim Gorki" rulează filmele „Undeva în Europa", „Aşa s-a călit oţelul", „Ivan Pavlov", „Steaua Nordului", „Un petec de pământ", „Pe Volga", „Arta actorului", „Afacerea Blum", „Munca şi Progresul". Observaţia raportului este că au fost apreciate de public în special filmele sovietice „Aşa s-a călit oţelul", „Steaua Nordului" şi „Undeva în Europa" pentru care s-au vândut în total peste 30.000 de bilete[17]. De asemenea, pe o coloană era trecut procentajul de intelectuali, muncitori şi ţărani care au participat la fiecare spectacol. Pe ansamblu, se spune că ar fi fost 75% muncitori[18]. Este greu de spus cum se putea realiza această statistică. Însă, cel puţin la „Sidoli", exista un regulament care acorda grupurilor organizate de muncitori reduceri. Persoanele singure puteau să solicite această reducere doar pe baza unei legitimaţii de la locul de muncă. Dar chiar şi organizat astfel, numărul real al intelectualilor (despre care nu se spune cum erau evaluaţi) este greu de estimat. Uneori, surprinde proporţia de 50% intelectuali, dar niciodată mai puţin de 20% ceea ce, comparativ cu numărul celor cu studii, era totuşi foarte mult[19]. La cinematograful „Sidoli", unde au rulat „Afacerea Blum", „Bârlogul lupilor", „Glinka", „Aşa s-a călit oţelul" sau „Copiii căpitanului Grant", directorul face menţiunea pe raport că nu toate filmele s-au bucurat de succes. „Afacerea Blum" (producţie franceză) a fost vizionat doar de 2.400 de spectatori, faţă de „Aşa s-a călit oţelul" – 5.207 de spectatori, despre care se afirmă că a fost primit cu entuziasm de populaţia muncitoare[20]. La cinematograful „Phoenix", excesul de zel face ca reacţiile publicului să fie evaluate la fiecare spectacol în lunile mai şi iunie. La „Luminile Parisului" şi „Răzbunătorii" se apreciază că publicul a reacţionat „normal", iar la „Trenul merge spre răsărit" oamenii au reacţionat „bine"[21].

Într-un raport cuprinzător realizat pentru lunile iulie, august şi septembrie 1949, de către Direcţia culturală a Primăriei, se afirma că cele mai bune filme rulate la cinematografele din Iaşi au fost „Balada Siberiei", „Neînfrânţii", „Când trandafirul înfloreşte", „Doi camarazi" şi „Iubirea nu moare", pentru că la spectacole au participat 80% muncitori[22]. Firește, se observă că filmele din top erau tocmai cele sovietice, ceea ce ridica semne de întrebare asupra acestor procente. Statistic, au fost înregistrate 112 titluri care au rulat la cinematografele din Iaşi pe întregul an 1949. Peste 89% dintre filme erau produse în URSS, 4% în Franţa, 4% SUA, 3% România. Aproximativ o treime aveau caracter documentar.

Cu toate că filmele realizate în URSS erau covârşitoare ca număr, în octombrie 1949 s-a mai organizat şi un „Festival al Filmului sovietic". Alături de filmele documentare precum „Grădina Zoologică", „Viaţa Albinelor", „Lacul cald", „Pe cărările animalelor", „Foot Ball în URSS", „Apendicită", „Un avion", „Cunoştinţe de stradă" erau inserate şi cele pur propagandistice: „Parada 1 mai 1946", „Femeia deputat",

[16] *Ibidem*, f. 15-16.
[17] *Ibidem*, f. 27.
[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem.*
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Cântece colhoziene“, „Patria“, „Sitonia Sovietică“, „Lituania Sovietică“, „Albania Nouă“, „Cravata roşie“, „Trenul merge spre răsărit“, „Balada Siberiei“ etc[23].

Atenția regimului pentru starea cinematografelor era evidentă. În perioada de iarnă în Iaşi se alocă bani pentru încălzirea cu cărbuni. În plină şi severă criză economică, de asemenea, se alocă fonduri pentru amenajarea unei săli la liceul „Național“[24], în administrarea Ministerului Lucrărilor Publice, dar, mai ales, se construieşte o grădină de vară în curtea cinematografului „Sidoli“ cu concursul societății comerciale de stat Cinexfilm[25]. Organizatoric, directorii cinematografelor din tot județul Iaşi sunt chemați periodic la Secțiunea Culturală, unde, pe lângă rapoarte, se făcea o prelucrare a instrucției primite de la Ministerul Artelor[26].

Ce se putea vedea la aceste filme? Majoritatea lor ilustrau realizările sovietice şi mândria de a face parte dintr-un regim superior ideologic. Prezentau, cel mai adesea, momente din cel de-al doilea război mondial, fie viața rurală la colhoz, realizările stahanoviste ale muncitorilor ori ale oamenilor de ştiință sovietici. Buletinele de ştiri sovietice intitulate „Noi construim socialismul“ precedau fiecare film artistic.

Este dificil de evaluat, dar, se pare, că promisiunea unei vieți mai bune prin aceste filme s-a bucurat de un oarecare succes inițial la o anumită parte a publicului. Însă, în foarte scurt timp, pe măsură ce s-au observat stereotipurile şi lipsa de farmec a producțiilor sovietice, lumea a părăsit sălile[27]. Aceasta ar putea fi cea mai verosimilă explicație deoarece, treptat, cinematografele intră într-un sistem de subvenții de la buget pentru a nu fi nevoite să se închidă. Această subvenție a fost mascată prin distribuirea obligatorie de bilete la angajații instituțiilor[28]. Nici măcar această soluție nu a avut efecte și, prin urmare, la jumătatea anilor ’50 au început să reapară filme nesovietice, produse în Italia şi Franța, nu întâmplător, pentru că cele două erau văzute drept cele mai „socialiste“ țări vestice. Numai astfel au putut trece de cenzura comunistă[29].

În cea mai mare parte a decadei, filmele americane au fost scoase din circulație. Ca rezultat, în România, la începutul anilor 1950, se puteau vedea doar câteva filme cu Stan Laurel and Oliver Hardy, dar şi ele fiind prezentate ocazional. În acelaşi timp, unele filme americane au un circuit închis, redus la o audiență foarte selectă. Membrii nomenclaturii organizează diferite vizionări, la care sunt invitați ocazional jurnaliști, cu condiția ca ei să critice acele filme în ziare[30]. Unul dintre primele filme americane văzut în sălile de cinema româneşti va fi documentarul despre vizita liderului sovietic Nichita Hrusciov în Statele Unite. Filmul, distribuit în 1959, a avut un succes enorm. În Iaşi, de exemplu, a rulat numai şapte zile şi s-au vândut 20.000 de bilete, spre stupefacția raportorilor[31]. Numărul echivala cu un sfert din populație la acea vreme. Abia în 1962, în urma unei relaxări a regimului, are loc primul festival de film american. Există relatări despre faptul cum oamenii stăteau la cozi noaptea pentru a prinde bilete dimineața. Cu această ocazie, o serie de vedete americane vizitează România – Jack Lemon şi Shirley Mac Laine. Este, de fapt, trendul care îl aduce şi pe Louis Amstrong la Bucureşti. Sunt semnele unei acute dorințe de a urmări producțiile americane, de a

[23] *Ibidem.*
[24] *Ibidem*, f. 25.
[25] *Ibidem*, f. 28.
[26] *Ibidem*, f. 8.
[27] Bogdan Barbu, *op. cit.*, p. 8.
[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem*, p. 8.
[31] *Ibidem,* p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vedea ceea ce este dincolo de „cortină“, în ciuda propagandei intense şi copleşitoare duse de autorităţi.

Consumul culturii populare americane, în special filmul şi muzica, au îngrijorat adesea autorităţile comuniste, care au reacţionat în diverse moduri, încercând să oprească or cel puţin să controleze infiltrarea produselor culturale occidentale. Totuşi, de ce cultura americană a fost percepută ca o ameninţare? În general, s-a căzut de acord că produsele culturale „made in USA“ au început să fie consumate în întreaga lume începând cu perioada interbelică ca „semnificanţi ai modernităţii“, asociaţi cu o Americă idealizată, în mod curent imaginată ca un tărâm al libertăţii şi al traiului bun[32]. Prin urmare, studierea transferurilor culturale este inevitabilă pentru o mai bună înţelegere a impactului filmelor, muzicii americane sau occidentale în Europa. Ca peste tot în Europa după al doilea război mondial, în România, fascinaţia pentru asemenea produse venea adesea de la calitatea lor de fructe interzise, de mărturii ale unei lumi idealizate, care oferă mijloace pentru construirea unor identităţi diferite de acelea livrate către partidul comunist[33]. În profunzimea lor, astfel de micro istorii, a grupurilor care au adoptat vestimentaţia, moda, comportamentul şi atitudinile americane pot releva modalităţile în care stilul de viaţă asociat cu o cultură americană au fost recontextualizate şi adaptate la realităţile româneşti.

În acelaşi timp, discursurile despre recepţia cinematografiei americane sau celei sovietice pot fi privite ca o parte a unei discuţii mai generale despre relaţiile stabilite între o cultură anume şi valorile sau produsele străine propuse la un moment dat. Putem întâlni aici unul dintre factorii care au favorizat disputa dintre autohtonişti şi occidentalişti, sau, în cazul relaţiei cu produsele sovietice, naţionalismul în faţa internaţionalismului proletar. În cazul controversei dintre partizanii unei culturi selecte şi cei ai unei culturi populare, discuţiile au generat o inevitabilă comparaţie ierarhică între România şi SUA sau România şi URSS. Invazia produselor culturale americane după căderea „Cortinei de fier“ a fost, într-o bună măsură, percepută în termeni negativi, ca o formă de colonizare culturală[34]. Ar fi folositor să combinăm descoperirea perspectivei politice şi istorice cu aceea a sociologiei şi studiilor culturale, într-un efort de înţelegere a noilor constructe ale Americii sau a Occidentului în România, la intersecţia dintre mitologiile „Războiului Rece“ şi realităţile post-comuniste.

FILM AND PROPAGANDA IN IASY, AT THE BEGINNING OF THE “POPULAR-DEMOCRACY” REGIME (Summary)

Apparently, one can say a lot about the relation between “public” and “private” just by watching a movie. Watching movies was, in the first years of popular democracy in Romania, an activity that took place in public, although it was part of the private time. Together with the nationalization of the cinema industry, on the 3rd of November 1948, there was also a time etatization. The entertainment (meaning making one’s private schedule by oneself) comes to an end because it took an propagandistic form. The reason why spectators were watching movies was no longer justified by the personal will and option, but became a time dedicated to the regime’s purposes.

[32] Vezi Reinhold Wagnleitner, *American Cultural Diplomacy, the Cinema, and the Cold War in Central Europe,* http://www.cas.umn.edu/wp924

[33] Bogdan Barbu, *Images of the United States in Cold War Romania* http://www.uclan.ac.uk/amatas/resource/romania.htm

[34] Reinhold Wagnleitner, *The Empire of Fun, or Talkin' Soviet Union Blues: The Sound of Freedom and American Cultural Hegemony in Europe During the Cold War,* http://www.austria.org/ oldsite/mar99/blue.html

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DORIN DOBRINCU

FAPTE UITATE: IAŞUL ŞI REZISTENȚA ANTICOMUNISTĂ (1946-1950)

După căderea regimului totalitar, în 1989, s-a scris despre rezistența armată anticomunistă din diferite regiuni ale României, preponderent din cele montane şi/sau împădurite. A reținut însă mai puțin atenția rezistența anticomunistă din zone care nu ofereau condiții naturale propice unei opoziții fățişe, inclusiv în localități urbane. Un asemenea exemplu îl oferă oraşul Iaşi.

În Iaşi şi în zona înconjurătoare s-au purtat lupte grele în primăvara şi vara anului 1944 între trupele româno-germane şi cele sovietice, înregistrându-se mari pierderi de vieți omeneşti şi imense distrugeri materiale[1]. Cucerit de Armata Roşie la 21/22 august 1944, oraşul a fost administrat de autoritățile constituite sub protecție sovietică, situație menținută până după instalarea la Bucureşti a guvernului condus de Petru Groza, în martie 1945, aşa cum s-a întâmplat, de altfel, în toată partea de nord a Moldovei. O garnizoană sovietică s-a menținut în Iaşi timp de câțiva ani, soldații Armatei Roşii având un comportament care i-a îngrozit pe ieşeni[2]. Potrivit unor informații, la sfârşitul anului 1944, la Iaşi s-au manifestat tendințe secesioniste prosovietice. Un grup de activişti comunişti din Iaşi, avându-l în frunte pe Vasile Mârza, ajutat de Simion Bughici şi Mişa Novicov, ar fi cerut încorporarea Moldovei dintre Prut şi Siret la Republica Sovietică Socialistă Moldovenească din componența URSS. Kremlinul a respins propunerea, argumentând că „nu era momentul potrivit", întrucât armata română lupta pe front şi, în cazul punerii în aplicare a planului de anexare a restului Moldovei, exista pericolul trecerii la germani[3].

Dacă în timpul războiului o parte din populație dispăruse în Holocaust sau pe front, în fața înaintării sovietice s-au înregistrat evacuări masive de funcționari şi muncitori, iar în perioada tulbure care a urmat intrării sovieticilor s-a accentuat

[1] A. Loghin, I. Agrigoroaie, Em. Bold, *Iaşul contemporan. Scurt istoric. 1918-1969*, Iaşi, Editura Junimea, 1969, p. 108-118; Constantin Cloşcă, *România în infernul marii conflagrații (Frontul Iaşi-Chişinău)*, Iaşi, Sedcom Libris, 1997, p. 108-120; Gheorghe Zane, *Memorii. 1939-1974*, Bucureşti, Editura Expert, 1997, p. 123-124.

[2] Dumitru Şandru, *Instaurarea administrației comuniste în Moldova*, în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 59-77; Anton Rațiu, *Cumplita odisee a grupului Lucrețiu Pătrăşcanu. Adevăruri dureroase*, vol. I, Bucureşti, Editura Gestiunea, 1996, p. 132-135; Constantin Cloşcă, *op. cit.*, p. 145-147; Radu Filipescu, *Prezența armatei sovietice în județul Iaşi. Informații privitoare la anul 1946*, în AIIX, vol. XXXVIII, 2001, p. 171-183. Pentru o perspectivă parțial diferită, vezi Lilly Marcou, *Sub Stalin şi Dej. Jurnalul unui om de stânga*, Traducere din limba franceză: Maria Ivănescu, s.l. [Bucureşti], Editura Antet, 1998, p. 47-56.

[3] Anton Rațiu, *op. cit.*, p. 132-135. Acest subiect este practic neabordat de istoriografia română, fiind necesare investigații de adâncime în arhivele româneşti şi ruseşti pentru elucidarea implicațiilor politice, etnice, sociale şi economice.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 389–412

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schimbarea compoziției demografice a orașului, prin plecarea definitivă a unora din vechii săi locuitori și sosirea masivă a altora, din Ucraina sau din târgușoarele moldovene, în bună măsură dependenți de noile autorități[4]. Acest fapt avea să aibă o importanță deosebită în anii următori, constituind, alături de represiunea autorităților, una din cauzele constituirii organizațiilor subversive anticomuniste.

Anul 1946 a fost marcat și la Iași de lupta electorală, purtată între partidele democratice, în special Partidul Național Țărănesc, și blocul din jurul Partidului Comunist Român. Bande de bătăuși aflate în solda comuniștilor terorizau populația, înregistrându-se dese schimburi de focuri sau ciocniri cu arme albe. Gheorghe Zane, profesor la Universitatea „Al. I. Cuza", cu profunde convingeri democratice și unul din membrii marcanți ai PNȚ, avea să noteze în memoriile sale despre sentimentele politice ale ieșenilor în 1946: „populația adevărată a Iașului, acoperită de puzderia populației invadatoare pe care o ura, era profund ostilă noului regim și autorităților sale. Nu mai era vorba de burghezie, căci aceasta plecase, ci de populația evreiască nevoiașă, de mici meseriași, de negustorii de cartier care își deschiseseră de cum putuseră o prăvălioară, de muncitorii din atelierele de stat, de la C.F.R., de la regie, toți locuitorii de margine, chiar de armată și mai ales de studențime"[5].

Dacă în primii ani au existat speranțe că situația din țară se va schimba prin mijloace democratice, în speță prin intermediul alegerilor, falsificarea scrutinului din noiembrie 1946 a lăsat loc neîncrederii și chiar deznădejdii. După o perioadă de derută, mai mulți tineri, toți cu vederi anticomuniste, unii din Iași, dar cei mai mulți doar cu domiciliul temporar aici, îndeosebi studenți, au strâns legăturile între ei, stabilind relații și cu alte zone ale Moldovei. Din punct de vedere profesional, alături de ei mai erau intelectuali, foști ofițeri, țărani care luptaseră pe front. Pentru a activa eficient, ei aveau să se constituie în organizații subversive explicit anticomuniste[6].

În acest studiu ne vom ocupa de câteva asemenea organizații, existente în orașul Iași în anii 1946-1950, legate fie prin scopurile comune, fie prin unii oameni care au activat în două sau mai multe dintre ele. Reconstituirea noastră punctuală se bazează pe documente inedite provenind din Arhivele Serviciului Român de Informații și din Arhivele Tribunalului Militar Iași, la care se adaugă mărturii ale supraviețuitorilor și presa vremii (mai precis *Scânteia*).

1. „Partidul Unitar Creștin" / „Partidul Socialist Creștin"

Centrul universitar Iași a fost în perioada interbelică leagănul celor mai puternice mișcări de extremă dreapta din România – Liga Apărării Național-Creștine și Legiunea „Arhanghelul Mihail" – antisemitismul jucând un rol foarte important, dacă nu chiar central, în ideologia lor. Interzicerea activității oricărui partid politic, represiunea instrumentată de generalul Ion Antonescu împotriva legionarilor după ianuarie 1941 și evacuarea din 1944 au slăbit fără îndoială în mod substanțial fundamentele

[4] Gheorghe Zane, *op. cit.*, p. 124-125.

[5] *Ibidem*, p. 125.

[6] Liviu Mărgineanu, *1947 – anul lichidării democrației în România și al radicalizării rezistenței anticomuniste*, în *Analele Sighet*, vol. 5, 1997, p. 407-408; Idem, *De la sovietizare la represiune și rezistență*, în *Analele Sighet*, vol. 6, 1998, p. 867. În anii 1997-1999 am purtat lungi discuții cu domnul Liviu Mărgineanu, la Iași și la Sighetu Marmației, pe problema grupurilor anticomuniste al căror membru a fost. Deși plecat *ad patres*, îi suntem recunoscători domnului Liviu Mărgineanu pentru că a avut bunăvoința de a ne povesti întâmplări din viața sa, chiar dacă era vorba de răscolirea unui trecut cu multe aspecte dureroase.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organizatorice şi demografice ale acestor formaţiuni politice la Iaşi. De altfel, LANC nu s-a mai reînfiinţat, liderul ei (A.C. Cuza) nu s-a mai întors în Iaşi, el decedând la Sibiu spre sfârşitul deceniului cinci. Legionarii erau în plin proces de reorganizare după război, cei de sub autoritatea lui Nicolae Petraşcu, reprezentantul lui Horia Sima în România, fiind oarecum protejaţi de represiunea guvernamentală între decembrie 1945 (pactul dintre Petraşcu şi Teohari Georgescu) şi mai 1948[7].

În perioada postbelică clişeele antisemite au avut o largă circulaţie, cel mai vehiculat dintre ele fiind că evreii erau comunişti în masă şi responsabili de aducerea comunismului în România[8]. Asemenea idei nu erau difuzate doar de legionari, ci şi de alte grupuscule. Un astfel de exemplu îl reprezintă organizaţia subversivă LAIM (Liga Anti Iudeo-Masonică), înfiinţată şi condusă de profesorul Dan Camil Manoliu, asistent la Facultatea de Ştiinţe Naturale din Iaşi, neafiliat nici unei formaţiuni politice. Demersurile pentru crearea organizaţiei începuseră în 1944 la Alba Iulia, în timpul refugiului Universităţii ieşene, Manoliu inspirându-se din lucrări antimasone. Persoanele pe care le-a contactat la început au catalogat iniţiativa ca puerilă[9], deşi există indicii că Manoliu avea multe relaţii printre studenţi şi profesorii universitari cu care lucra[10]. Se pare că el concepuse întreaga acţiune inspirându-se din ideile propagate în unele cercuri ale preoţilor catolici polonezi[11].

Manoliu avea să organizeze la Iaşi, în primăvara anului 1946, „Cercul de Studii Mihail Eminescu AIM", printre fondatori mai numărându-se Laurenţiu Andronic, Liviu Mărgineanu şi Duţu Bejan. Organizatorul le-a comunicat celorlalţi membri că astfel de cercuri ale LAIM ar mai fi existat şi în alte centre universitare din ţară[12]. După şedinţa preliminară, membrii fondatori au jurat pe *Biblie* că vor păstra secretul şi vor fi devotaţi organizaţiei. Tot atunci s-a discutat despre problema extinderii, despre formele organizatorice şi despre gradele membrilor, stabilirea de legături cu alte organizaţii şi influenţarea acestora. Ulterior, au mai fost recrutaţi studenţii Gigel Cârlan, Corneliu Diaca, Victor Grapan, Dumitru Climescu, Corneliu Gheorghiu, Gheorghe Bălan, Beceleanu, Trotoc şi Puiu Bălan[13]. Trebuie precizat că nici unul din cei de mai sus nu era membru al Mişcării Legionare. Cercul LAIM a ajuns să aibă o conducere colectivă formată din Dan Camil Manoliu, Liviu Mărgineanu, Laurenţiu Andronic, Duţu Bejan, Victor Grapan şi Corneliu Diaca. Existau mai multe grupe: 1) grupa de propagandă, de care răspundea Mărgineanu, şi care avea ca atribuţie răspândirea programului organizaţiei între intelectuali şi în special între studenţi; 2) secţia documentară, aflată sub directa

[7] Vezi Almira Enuţă, *Suflete verzi cu berete roşii*, în DI, nr. 4/1997, p. 30-35; Adrian Pop, *„Pactul" legionari-guvernul Groza*, în DI, nr. 4/1997, p. 35-37; Ghiţă Ionescu, *Comunismul în România*, Traducere din engleză de Ion Stanciu, Bucureşti, Editura Litera, 1994, p. 127-130.

[8] Pentru această puţin cercetată chestiune, vezi Andrei Roth, *Cine a adus comunismul în România? Supraprocentualitatea evreilor în partidul comunist şi organele puterii după 1944 – şi în alte domenii*, în „Altera", an I, nr. 2, 1995, p. 136-146; George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant. 1939-1964*, Traducere de Mariana şi Gabriel Mardare, Prefaţă şi postfaţă de Gabriel Mardare, Bucureşti, Editura Univers, 1995, p. 136; Liviu Ţîrău, *Instaurarea comunismului în România şi evreii*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXV, 1996, p. 289-302; Vladimir Tismăneanu, *Valter Roman sau gustul amar al conformismului*, în *Arheologia terorii*, Bucureşti, Editura Allfa, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, 1998, p. 187-197; Dumitru Şandru, *Raporturile dintre români şi alogeni în anii 1944-1948*, în „Xenopoliana", VIII, nr. 1-4/2000, p. 116-124; Pavel Câmpeanu, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 151-195; Robert Levy, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Traducere de Cristina Pupeza şi Ioana Gagea, Iaşi, Editura Polirom, 2002, *passim.*

[9] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 6, f. 212-213.

[10] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 19, f. 2 (f.).

[11] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 6, f. 225.

[12] *Ibidem*, vol. 4, f. 1, 7, 9, 124.

[13] *Ibidem*, f. 2, 9; vol. 6, f. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conducere a lui Manoliu, era însărcinată cu procurarea şi redactarea programului, a broşurilor şi a unui aşa-zis proiect de constituţie; 3) grupele active aveau ca sarcină aplicarea pe teren a programului. Scopurile principale ale organizaţiei constau în lupta împotriva masoneriei, a iudaismului şi comunismului, precum şi lupta pentru „un socialism creştin". Dacă e să dăm crezare declaraţiilor ulterioare date de către membrii săi în interogatoriile Securităţii, „LAIM urmărea răsturnarea regimului actual [comunist] şi aplicarea programului propriu şi a Noii Constituţii pe care o proiectase"[14].

Din însărcinarea lui Manoliu, în 1946, Mărgineanu a stabilit legătura cu un grup anticomunist de la Politehnică, aflat sub conducerea lui Marius Rusu. S-a convenit să se menţină legătura între cele două organizaţii, pentru ca în eventualitatea unei acţiuni să se coordoneze activitatea ambelor[15].

L. Mărgineanu a fost cel care l-a recomandat pe Manoliu preotului catolic Dumitru Matei, în primăvara anului 1947. Matei i-a mărturisit ulterior lui Mărgineanu că organizaţia lui Manoliu nu prezenta importanţă, nefiind o iniţiativă care să reţină atenţia[16]. Potrivit lui Manoliu, Grapan i-ar fi propus la un moment dat să înfiinţeze un serviciu de informaţii în cadrul organizaţiei, iar Mărgineanu să o dinamizeze, prin procurarea de armament şi pregătirea pentru a trece la acţiuni anticomuniste. Probabil derutat, dacă nu cumva speriat de noua perspectivă, Manoliu s-a retras din organizaţie[17]. Mărgineanu avea să declare că din cauza inactivităţii LAIM şi sub influenţa părerilor preotului Matei, el şi Grapan au decis să-l înlăture pe Manoliu, iar conducerea să o ia ei doi[18]. De fapt, în 1946-1947 au avut loc numai câteva întâlniri ale membrilor LAIM, aceştia discutând despre chestiunile organizatorice şi modalităţile de acţiune. Luna iunie 1947 nu a reprezentat doar încheierea anului universitar, ci şi plecarea din Iaşi a lui Manoliu, Bejan şi Andronic, astfel încât LAIM a încetat să existe. Cei rămaşi au luat decizia de a pune bazele unei alte organizaţii, sub conducerea lui Dumitru Matei şi a lui Liviu Mărgineanu[19]. Cel din urmă avea să declare cu detaşare după decenii că Manoliu „nu a găsit ecou cu ideile sale, grupul a continuat să păstreze legătura, orientat însă pe alte coordonate: anticomuniste, naţionale democratice şi creştine"[20].

Că LAIM nu a avut nici o influenţă printre studenţii ieşeni şi nu a atras mulţi membri[21] este demonstrat şi de faptul că Securitatea a aflat de existenţa sa abia în 1948, deci după un an de la autodizolvare. Îndeosebi în urma cercetărilor printre legionarii ieşeni reţinuţi în penitenciarul Suceava, unii dintre aceştia au menţionat că aveau cunoştinţă de existenţa unei organizaţii cu numele LAIM, dar informaţiile lor erau denaturate: că organizaţia ar fi avut „un caracter mondial", că era dirijată „din umbră" de către papa şi că era împărţită în regionale, una dintre acestea fiind formată din România, Polonia, Iugoslavia şi probabil Ungaria. Scopurile organizaţiei ar fi constat în unificarea bisericii creştine, iniţial numai dogmatic, urmată de trecerea sub supremaţia papală, lupta împotriva „sectelor religioase" din ţară; lupta contra masoneriei şi a membrilor acesteia. Manoliu voia să realizeze o „şcoală de pregătire politică şi religioasă", afirmând la un

[14] *Ibidem*, vol. 4, f. 2, 8, 124-125, 211.
[15] *Ibidem*, f. 7.
[16] *Ibidem*, f. 8-9; vol. 6, f. 213.
[17] *Ibidem*, vol. 6, f. 213.
[18] *Ibidem*, vol. 4, f. 9.
[19] *Ibidem*, f. 2, 10, 125, 212, 226 (v.).
[20] Liviu Mărgineanu, *Arestarea şi lichidarea grupurilor anticomuniste din jurul preotului Dumitru Matei*, în *Analele Sighet*, 7, 1999, p. 382-383; discuţii cu Liviu Mărgineanu, 1997-1999.
[21] Liviu Mărgineanu, *1947 – anul lichidării*..., p. 407-408; Idem, *De la sovietizare la represiune*..., p. 868; Idem, *Arestarea şi lichidarea*..., p. 382-383.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moment dat că întocmise programul şi constituţia unui „Partid Socialist Creştin“ (mai apare şi sub denominaţia „Partidul Unitar Creştin“)[22].

Securitatea a crezut că are de-a face cu o „organizaţie serioasă“ (sic!), aşa încât l-a arestat pe D.C. Manoliu, care în primăvara anului 1949 era profesor secundar la un liceu din Bârlad. Cercetările i-au dezamăgit pe securişti, aceştia descoperind că „organizaţia era pur personală a sus numitului şi că datorită faptului că el se inspirase din nişte reviste cu caracter masonic, a voit să-şi facă o organizaţie anti-masonică, bazată pe principii şi dogme creştine“. Despre iniţiator se preciza că „este un adept al lui Isus, fanatic religios până la refuz, suferă de mania supraaprecierii, este puţin dezechilibrat mintal“[23]. El avea să fie judecat ulterior în lotul Liviu Mărgineanu, primind una dintre cele mai mici condamnări, doi ani închisoare corecţională[24], un indiciu că faptele sale fuseseră apreciate mai mult ca delict de opinie.

2. „Plusiştii“

2.1. Organizaţiile ţărăniste ale lui Marius Rusu şi Şerban Georgescu-Bârlad

După cum aminteam anterior, anul 1946 a fost dominat din punct de vedere politic de lupta dintre partidele istorice şi cele grupate în jurul comuniştilor. Controlând serviciile represive şi de informaţii, comuniştii au infiltrat în rândurile opozanţilor numeroşi informatori şi/sau provocatori. Aceeaşi situaţie s-a înregistrat şi la Iaşi, ceea ce i-a determinat pe unii membri ai Tineretului Universitar Naţional Ţărănesc de aici, în august 1946, să se „despartă“ de organizaţia judeţeană a seniorilor şi astfel deciziile lor să nu mai ajungă la urechile Siguranţei. Marius Rusu, student la Politehnică, a propus depunerea unui jurământ, menit să prevină deconspirarea: „Jur în faţa conştiinţei mele şi a lui Dumnezeu să servesc neamul şi ţara din toate puterile mele, aşa după cum voi crede de cuviinţă. Trădarea se pedepseşte cu moartea“. Fiecare membru încadrat trebuia să depună jurământul[25].

Marius Rusu (condamnat de Tribunalul Militar Iaşi, în 1946, „pentru injurii la adresa guvernului“[26]) şi Silvestru Fociuc, de la Politehnica „Gh Asachi“ din Iaşi, i-au prezentat inginerului (recent absolvent) Ioan Manea – recunoscut de studenţi ca principalul conducător pe linia TUNŢ Iaşi, aflat în conducerea centrală a Tineretului PNŢ şi cu priză în rândurile acestui organism – noua formă de organizare şi jurământul. După unele ezitări, Manea a acceptat. Scopul iniţial era politic, de propagandă obişnuită pentru PNŢ. Primul nucleu a fost format la sfârşitul lunii iulie 1946 din Ioan Manea, Marius Rusu, Silvestru Fociuc şi Nectarie Bordeianu, toţi depunând jurământul. Ulterior a mai fost încadrat şi studentul Remus Moldoveanu[27]. S-a trecut atât la procurarea de armament, cât şi la recrutarea de noi membri[28]. Grupul era organizat în deplină conspirativitate, în cercuri sau triunghiuri de doi membri plus un şef – de unde şi denumirea de

[22] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 6, f. 212, 228-229; ASRI, fond „D“, dos. 10715, vol. 19, f. 1 (v.), 2 (f.).

[23] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 6, f. 212-213.

[24] ASRI, fond „P“, dos. 10715, vol. 15, f. 224-226. Vezi şi Liviu Mărgineanu, *Arestarea şi lichidarea…*, p. 383; Ioana Ralu, *O viaţă închinată adevărului: Gheorghiţă Savel*, s.l. [Iaşi], Editura Lir, 2003, p. 111-112.

[25] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 1, f. 13; vol. 2, f. 3 (f.v.), 85 (f.); vol. 6, f. 188. Vezi şi Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 381-382.

[26] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 1, f. 2, 12.

[27] *Ibidem*, f. 2-5, 13, 16; vol. 2, f. 4 (f.v.); vol. 6, f. 188-189, 183.

[28] *Ibidem*, vol. 6, f. 183, 157, 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„2+1“ sau „plusişti“ – care nu trebuiau să-i cunoască pe membrii altor cercuri. Fiecare membru avea obligaţia de a-şi forma propriul cerc, rezultând astfel un lanţ organizaţional[29].

Manea a absolvit în 1946 şi s-a stabilit în Bucureşti, iar Rusu a plecat la Dumbrăveni, activitatea grupului practic încetând pentru o vreme. Abia odată cu întoarcerea lui Rusu în Iaşi, în primăvara anului 1947, grupul şi-a reluat activitatea, limitată însă la încadrarea unui singur membru (Teofil Bejan, student la Construcţii) şi la purtarea corespondenţei cu Manea, care însă refuza să răspundă[30].

În urma unei reuniuni a membrilor TUNŢ Iaşi, desfăşurată în aprilie 1947, s-a decis plecarea studentului medicinist Şerban Georgescu, zis Bârlad, liderul organizaţiei locale a tineretului ţărănist, ca delegat la Congresul PNŢ, desfăşurat în Bucureşti. El s-a reîntors după o săptămână, aducând o rezoluţie a Congresului, precum şi suma de 11.000.000 de lei, care reprezenta un fond de ajutorare pentru studenţii ţărănişti lipsiţi de mijloace. Banii ar fi provenit din casa de bani a PNŢ, Georgescu susţinând că i-a obţinut prin intermediul profesorului universitar Gheorghe Zane (plecat definitiv din Iaşi la Bucureşti), Nicolae Penescu etc. Georgescu le-a mai comunicat studenţilor ieşeni că TUNŢ Iaşi nu mai depindea de organizaţia locală, ci de Centrul Universitar PNŢ Bucureşti, tineretul ţărănist luând o formă de organizare conspirativă. Banii aduşi de Georgescu au fost împărţiţi între medicinişti şi politehnişti. Iniţial, cei din urmă au intenţionat să îşi procure cu ajutorul lor armament, dar ulterior i-au împărţit între ei, după cum făcuseră şi medicinştii, conform destinaţiei iniţiale[31].

Ca urmare a unei întâlniri ulterioare între Rusu şi Georgescu, s-a decis crearea unui nucleu subversiv şi la Facultatea de Medicină, asemănător cu cel de la Politehnică. Scopul urmărit era propaganda prin radio (se preconiza înfiinţarea unui post de radioemisie), anticomunistă şi în favoarea PNŢ. În eventualitatea urmăririi de către autorităţi, se avea în vedere formarea unui centru de rezistenţă în judeţul Putna, sudul Moldovei (dorinţa lui Georgescu) sau la Dumbrăveni, în Ardeal (opinia lui Rusu), iar în caz de război între anglo-americani şi sovietici să ducă lupte de partizani. Liderii celor două organizaţii de inspiraţie ţărănistă erau pe poziţii de egalitate. Georgescu-Bârlad încercase chiar să intre în legătură cu medicii şi ofiţerii americani care se aflau la spitalul Bârnova în calitate de reprezentanţi ai Crucii Roşii Americane.

Se pare că în iulie 1947 au fost unele diferende legate de tactică între membrii grupului de la Politehnică, prin retragerea lui Silvestru Fociuc şi Remus Moldoveanu (Nectarie Bordeianu se retrăsese încă din toamna anului 1946), organizaţia practic dizolvându-se. Ulterior, Marius Rusu a plecat din Iaşi şi s-a stabilit la Dumbrăveni ca profesor de liceu. Proiectul construirii unei staţii clandestine de emisie radiofonică nu s-a finalizat din lipsă de fonduri[32]. Revenit în capitala Moldovei în martie-aprilie 1948, Rusu a fost înştiinţat de Ion Popescu că a înfiinţat o organizaţie subversivă, constituită pe cercuri de 1+4, numărând în total 15-20 de oameni. Liderul unui asemenea cerc era Eugen Otparlic, cu care Rusu a stabilit legătura. Membrii cercului nu avuseseră anterior contacte cu PNŢ sau cu alte formaţiuni politice[33]. Precizăm că nici aceste organizaţii subversive nu au avut nici un fel de relaţii cu Mişcarea Legionară. Deşi Corpul Studenţesc Legionar din Iaşi a aflat prin serviciul său de informaţii de existenţa grupurilor

[29] *Ibidem*, vol. 2, f. 3 (v.), 85 (f.). Vezi şi Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 381-382.
[30] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 1, f. 13; vol. 6, f. 189.
[31] *Ibidem*, vol. 1, f. 2-4, 12-13, 16; vol. 2, f. 4 (f.v.)-5 (v.); vol. 6, f. 189, 183-184, 157.
[32] *Ibidem*, vol. 2, f. 6 (f.); vol. 6, f. 157-158, 184, 190-191.
[33] *Ibidem*, vol. 6, f. 158, 184, 191, 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anticomuniste, liderii legionari le-au interzis subordonaţilor stabilirea vreunui contact, considerând că era în fapt vorba de o cursă a Siguranţei[34].

2.2. Organizaţia lui Eugen Otparlic

Eugen Otparlic a creat la Huşi (era originar de aici), în vacanţa de Crăciun 1947, o organizaţie subversivă pe principiul cercurilor, după unele date fiind vorba de aceeaşi structură de 2+1 sau 4+1 membri. Primii recruţi au fost Victor Stan şi Ion Leon, ulterior alăturându-se şi Gheorghe Acatincăi. Paralel cu cercul de la Huşi, Otparlic a organizat un cerc la Iaşi, în care au fost recrutaţi Sergiu Profir, Dumitru Macovei, Nicolae Covăsneanu şi Gheorghe Idriceanu. Scopul organizaţiei era pregătirea membrilor în scop politic, achiziţionarea de armament în vederea producerii unor acte de sabotaj în cazul unui război şi lupta de partizani. Situaţia internaţională era cu atenţie monitorizată (în prima parte a anului 1948 s-a declanşat criza Berlinului, ceea ce a crescut riscul de conflict între anglo-americani şi sovietici). Membrii aveau obligaţia de a plăti cotizaţii de câte 40 de lei. De asemenea, fiecare dintre ei trebuia să-şi constituie propriul cerc, persoanele componente rămânând necunoscute pentru restul organizaţiei. Astfel au fost recrutaţi Octav Ionescu, Vlad Dumitru, Gheorghe Andrieşan, Dumitru Dăneţ, Gheorghe Giurgiu, Liviu Mărgineanu, Gabriel Râpeanu, Ion Popescu[35]. Prin Liviu Mărgineanu se stabilise contactul cu cercurile din jurul preotului Dumitru Matei (în anchetele Securităţii s-a utilizat formula „organizaţie similară“)[36].

În vacanţa de Paşti a anului 1948, Otparlic s-a întâlnit cu elevul Gheorghe Gropineanu, acesta afirmând că ar avea o organizaţie de 40 de oameni (avea să se dovedească doar o lăudăroşenie) şi armament. Cei doi s-au înţeles ca în cazul unui conflict armat internaţional să acţioneze împreună cu Marius Rusu (cu care Otparlic era deja în legătură), punctul de întâlnire fiind fixat la Dumbrăveni, Ardeal[37].

În timpul întâlnirii din aprilie 1948, intermediată de Ion Popescu, Eugen Otparlic a căzut de acord cu Marius Rusu ca grupurile lor să fuzioneze. Rusu a fost recunoscut ca şef al organizaţiei, Otparlic şi Popescu depunând jurământul ca locotenenţi ai săi. Rusu a impus organizaţiei disciplină şi un mai pronunţat caracter subversiv şi paramilitar. În caz de război urmau a se efectua acţiuni de sabotaj şi a se purta lupte de partizani. Tot el a fost cel care şi-a instruit subordonaţii direcţi în utilizarea unui cifru şi în falsificarea actelor de identitate. Membrii organizaţiei aveau sarcina de a procura armament, medicamente, fonduri pentru deplasări etc. Centrul de gravitaţie al organizaţiei a fost stabilit la Dumbrăveni, unde Rusu avea însărcinarea de a pregăti adăpostirea membrilor organizaţiei în caz de necesitate[38]. Şi membrii acestui grup depuneau un jurământ: „Jur în faţa lui Dumnezeu să-mi ajut ţara cu tot ce-mi va sta în putinţă [şi] să păstrez secretul organizaţiei. Jur să pedepsesc pe trădători. Aşa să-mi ajute Dumnezeu“[39]. Armamentul şi muniţiile erau achiziţionate prin cumpărare de la subofiţerul Agarici Marinciu, de la Centrul Teritorial Iaşi, sau din împrejurimile oraşului, din cantităţile rămase în urma războiului; ceea ce s-a adunat a fost păstrat la unul dintre membri sau ascuns într-o pivniţă părăsită[40].

[34] *Ibidem*, f. 193.

[35] *Ibidem*, vol. 1, f. 3, 33-34, 85 (f.); vol. 2, f. 3 (v.)- 5 (f.); vol. 5, f. 380-381; vol. 6, f. 184-185, 158-159, 196.

[36] *Ibidem*, vol. 1, f. 16, 23; vol. 4, f. 18-19, 126, 213.

[37] *Ibidem*, vol. 1, f. 36; vol. 2, f. 7 (v.); vol. 6, f. 158, 184, 192.

[38] *Ibidem*, vol. 1, f. 2-3, 13-15, 34-35; vol. 2, f. 3 (v.), 85 (f.); vol. 6, f. 158-159, 185, 191-193, 196.

[39] *Ibidem*, vol. 1, f. 34.

[40] *Ibidem*, f. 2, 6, 37; vol. 2, f. 4 (f.v.), 85 (v.), 6 (v.); vol. 6, f. 184, 159. Spre exemplu, contra a 1.000 de lei, sumă strânsă din cotizaţia membrilor, s-au cumpărat un pistol rusesc cu 100 de cartuşe, două bucăţi de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ultima şedinţă a membrilor cercului condus de Otparlic s-a ţinut în iunie 1948, înaintea vacanţei, ocazie cu care s-a stabilit ca secţia de armament să-i revină lui Nicolae Covăsneanu. În eventualitatea izbucnirii în timpul vacanţei a mult aşteptatului război, membrii grupului urmau a se întâlni la trei zile după declanşarea conflictului, în prima staţie înainte de Paşcani (sensul direcţiei Iaşi-Paşcani), de unde urma a se face deplasarea spre locurile de acţiune[41].

2.3. Căderea „plusiştilor"

În vreme ce Marius Rusu sosea la Iaşi şi se interesa de situaţia numerică a organizaţiei şi a armamentului, Georgescu-Bârlad pleca la Bucureşti cu acte falsificate, existând teama că ar putea fi arestat[42]. El intenţiona să plece din ţară în mod clandestin pentru a intra în legătură cu americanii, dar a fost prins la Constanţa, în 1948, în timp ce încerca să părăsească România cu un hidroavion[43]. Pentru „tentativă de trecere frauduloasă a frontierei" a fost condamnat la cinci de închisoare[44]. Securitatea era într-adevăr pe urmele tinerilor ţărănişti anticomunişti, ea aflând de activitatea organizaţiei nu prin informatori interni, ci în urma anchetelor pe care le desfăşura la penitenciarul Suceava printre legionarii arestaţi, care ştiau şi de existenţa acestei organizaţii în care ei nu erau implicaţi. Reţinerea membrilor organizaţiei a început sistematic la 1 iulie 1948, când a fost arestat Eugen Otparlic. La 8 iulie a fost arestat Marius Rusu, apoi alte 10 persoane (depuse la scurt timp în penitenciarul din Suceava); alţi 21 de membri ai organizaţiei sau suspecţi erau puşi sub urmărire[45]. Arestările au continuat până în 1949, pe măsura ce ancheta înainta[46].

Interogarea celor arestaţi s-a desfăşurat în condiţiile de duritate bine cunoscute, ceea ce îl determina pe un anchetator să precizeze: „Membrii acestei organizaţii sunt elemente hotărâte, încăpăţânate, fanatice, recunosc faptele cu mare greutate [a se citi: doar în urma torturării – nota D.D.], numai în faţa probelor şi denaturând adevărul"[47]. Pentru continuarea cercetărilor avea să se propună mutarea de la Suceava la penitenciarul Galata, Iaşi[48].

Inculpaţii au fost judecaţi de Tribunalul Militar Iaşi. Prin sentinţa nr. 410/2 aprilie 1949 au fost condamnate 21 de persoane (în cazul fiecăreia redăm doar pedeapsa cea mai mare): Marius Rusu şi Eugen Otparlic, ingineri, 12 ani muncă silnică fiecare; Şerban Georgescu Bârlad, student la Medicină, 10 ani muncă silnică; Sergiu Profir, student la Politehnică, Nicolae Covăsneanu, fost ofiţer, Dumitru Macovei şi Gheorghe Idriceanu, studenţi la Medicină, 6 ani temniţă grea; Nectarie Bordeianu şi Dumitru Doncea, studenţi la Politehnică, 2 ani închisoare corecţională; Vasile Fluture, absolvent de Medicină, 1 an închisoare corecţională; Gabriel N. Râpeanu, student la Agronomie, Gh. Victor Stan, student la Medicină, şi Ion Leon, student la Drept, 6 luni închisoare corecţională; Agarici Marinciu, subofiţer, şi Gheorghe Gropineanu, elev, 10 ani muncă

dinamită a câte 600 de grame, 45 de cartuşe ZB şi 20 de metri de fitil „Bikford" (*Ibidem*). La Gheorghe Gropineanu aveau să se găsească în momentul arestării trei arme, trei pistoale, un pistol rachetă, 120 de cartuşe de armă ZB şi două fiole conţinând explozibil, iar la capete fitil „Bikford" (*Ibidem*, f. 192-193).

[41] *Ibidem*, vol. 1, f. 39; vol. 5, f. 381; vol. 6, f. 186, 159.

[42] *Ibidem*, vol. 6, f. 186, 159.

[43] *Ibidem*, vol. 1, f. 4, 14; vol. 2, f. 5 (v.); vol. 6, f. 189-190, 193-194, 184, 157, 196.

[44] *Ibidem*, vol. 1, f. 3; vol. 2, f. 5 (v.);.

[45] *Ibidem*, vol. 1, file nenumerotate; vol. 6, f. 157, 159-162, 186, 193, 196.

[46] Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 381-382.

[47] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 6, f. 162.

[48] *Ibidem*, f. 197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

silnică; Silvestru Fociuc, student la Politehnică, şi Remus Moldoveanu, student la Chimie Industrială, 3 ani închisoare corecțională. În contumacie au fost condamnați: Liviu Mărgineanu, student la Medicină, şi Alexandru Buțureanu, student la Agronomie, 10 ani muncă silnică; Traian Nicolescu, student la Medicină, şi Octavian Ionescu, student la Drept, 7 ani muncă silnică. Au fost achitați patru inculpați: Vlad Dumitru, licențiat în drept, Gheorghe Giurgiu, student la Politehnică, Ioan şi Dumitru Dăneț, studenți la Medicină[49].

3. Grupurile din jurul lui Dumitru Matei

Preotul romano-catolic Dumitru Matei era vicar al Episcopiei Catolice din Iaşi, dispunând de un important capital simbolic şi de extinse relații sociale în Iaşi. „[P]ersonalitate de excepție, inteligent, cu convingeri ferme, cu un mare devotament, capacitate de convingere. Foarte hotărât şi om de acțiune, cunoştea multă lume din diferite cercuri ale societății şi era iubit şi respectat“[50], „de la profesori universitari până în mediile muncitoreşti, de la evrei la clerul ortodox, dar în special în rândul tineretului, de a cărui educație creştină s-a ocupat în mod deosebit“[51]. Supraviețuitorii au subliniat că în pofida celor scrise de Securitate în actele de acuzare, grupurile din Iaşi, pe care le avem în vedere, nu au fost inițiate şi conduse de preotul Dumitru Matei. Ele „s-au constituit independent şi spontan“, reprezentând „o reacție a unor români la acțiunea de comunizare forțată impusă de sovietici şi agenții lor, după ocuparea țării“[52].

Preotul Matei ajutase în anii 1946-1947, cu sprijinul studenților Liviu Mărgineanu, Mihai Gheorghiu, Silviu Cernea şi a prof. univ. dr. Ioan Gheorghiu, evadarea a opt prizonieri germani aflați în spitale din Iaşi[53]. De asemenea, în 1946-1947, el şi Ioan Gheorghiu o adăpostiseră pe celebra aviatoare şi paraşutistă Smaranda Brăescu, urmărită de Siguranță pentru implicarea în activități anticomuniste (printre altele, semnase un memoriu prin care se condamna falsificarea alegerilor din noiembrie 1946)[54].

3.1. Grupul Dumitru Matei – Liviu Mărgineanu

Medicinistul Liviu Mărgineanu s-a dovedit cel mai apropiat colaborator al lui Dumitru Matei în ceea ce priveşte acțiunile anticomuniste din anii 1947-1948. S-a stabilit legătura cu diverse persoane, preponderent studenți la Medicină sau Universitate. Legătura la Politehnică era asigurată de Liviu Mărgineanu prin Marius Rusu, şeful „plusiştilor“[55]. Cei mai mulți dintre studenții care alcătuiau aceste grupuri nu erau

[49] *Ibidem*, vol. 2, f. 91 (f.v.)-91 (f.).Vezi şi Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 381-382.

[50] Liviu Mărgineanu, *1947 – anul lichidării…*, p. 408. Vezi şi Cristache S. Ştefănescu, *Témoignage sur le pére Dumitru Matei*, în *Voix de l'effroi. La Roumanie sous le communisme. Recits et Témoignages*, Bucureşti, Editura M.C., Association Europe Chrétiennne, 2000, p. 278-282.

[51] Liviu Mărgineanu, *Arestarea şi lichidarea…*, p. 380-381.

[52] *Ibidem*, p. 380.

[53] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 2-3; ASRI, fond „P“, dos. 10715, vol. 1, f. 17-18, 36-37; vol. 4, f. 68 (f.); vol. 6, f. 133; Sentința nr. 562/24 martie 1951 a Tribunalului Militar Bucureşti, în *Cu unanimitate de voturi. Sentințe politice adunate şi comentate* de Marius Lupu, Cornel Nicoară şi Gheorghe Onişoru, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 1997, p. 151; Dănuț Doboş, *Dosarele „Dumitru Matei“…*, în „Buletin istoric“, nr. 2/2001, p. 24-26, 31-32.

[54] ASRI, fond „D“, dos. 10715, vol. 9, f. 103; sentința nr. 562/24 martie 1951 a Tribunalului Militar Bucureşti, în *Cu unanimitate de voturi…*, p. 151; Dănuț Doboş, *op. cit.*, p. 24, 26; Valeriu Avram, *Smaranda Brăescu – o pasăre în văzduh*, în MI, nr. 5, mai 2001, p. 62.

[55] Liviu Mărgineanu, *1947 – anul lichidării…*, p. 407-408; Idem, *De la sovietizare la represiune…*, p. 868.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Iaşi, ci din alte zone[56]. Situaţia era normală, de vreme ce Universitatea era singura din Moldova şi una dintre puţinele din ţară. Grupul universitarilor s-a orientat pe coordonatele „anticomuniste, naţional democratice şi creştine". Preotul Dumitru Matei era ţinut la curent în legătură cu activitatea grupului. Pornind de aici, grupul s-a extins, cooptând membri noi la Iaşi şi Suceava[57].

La Iaşi s-a evidenţiat Gheorghiţă Savel, fost locotenent de vânători de munte atât pe frontul de Răsărit (luptase în Crimeea, în 1943-1944), cât şi pe cel din Apus (unde ajunsese până aproape de Praga, în mai 1945). Datorită atitudinii sale deschis anticomuniste, în mai 1947 a fost trecut în retragere din rândul cadrelor militare pe motiv că era periculos pentru statul în curs de comunizare. Devenit student la Facultatea de Drept a Universităţii din dealul Copoului, prin Virgil Cârlan, fiul colonelului Vasile Cârlan, fostul său comandant în Crimeea, el s-a alăturat mişcării studenţeşti de dreapta, ajungând în organizaţia lui Mărgineanu[58]. De asemenea, tot la Iaşi s-au mai alăturat organizaţiei învăţătorii Ion şi Costache Cojocaru, Rozalia Cozoroc, absolventă de Drept şi studentă la Medicină în ultimul an, Călin Simionescu, student la Drept, Fănică Tumurug, fost prizonier în URSS, preoţii catolici Alois Herciu, de la Săbăoani, şi Jigmond, de la Răcăciuni, Jean Arnăutu, fost ofiţer cu şcoală militară în Germania[59]. Potrivit propriei declaraţii date în anchetă, Liviu Mărgineanu s-a opus ideii lui Matei de a integra organizaţia legionară în propria organizaţie[60], informaţie care pare credibilă dacă avem în vederile legăturile lui cu tineretul ţărănist[61].

Organizaţia avea şi o aripă formată din oameni cu greutate profesională în Iaşi, spre exemplu dr. Costin Gheorghiu, care şi-a constituit propriul grup, dr. Radu Holban, prof. univ. Nicolae Kogălniceanu. Cel din urmă vedea înlăturarea regimului ca pornind de la centru, de la Bucureşti, iar cei din teritoriu, desigur şi de la Iaşi, urmau să sprijine acţiunea, împiedicând o eventuală încercare de restaurare comunistă[62].

Oameni apropiaţi organizaţiei existau în judeţele Suceava, Baia şi Neamţ. Spre exemplu, în judeţul Suceava erau nuclee în localităţile Stroieşti, Bosanci, Răuseni, Liteni, Tişăuţi, Udeşti, Găineşti. În Stroieşti, cel mai activ şi foarte influent între ţărani era Gheorghe Munteanu, fost sergent de pionieri, decorat pe front, membru al PNL-Brătianu, condamnat în contumacie pentru fapte anticomuniste comise în timpul alegerilor din 1946. Tot acolo se afla şi Gavril Poleacu, fost voluntar pe frontul de Est, precum şi Costin Polec, vechi membru al PNŢ. La Răuseni omul cheie era Gheorghe Mânecan, de asemenea cu experienţa frontului. Desigur, fiecare dintre cei amintiţi avea la rândul său cunoscuţi, cu convingeri politice apropiate şi pe ajutorul cărora se conta[63].

Această organizaţie se pregătea de acţiuni anticomuniste făţişe. Spre exemplu, atunci când, în aprilie 1948, a fost organizat în capitala Moldovei un congres al studenţilor (comunişti, se înţelege), Liviu Mărgineanu, Victor Grapan şi Radu Holban intenţionau să

[56] ASRI, fond „D", dos. 10715, vol. 6, f. 14.

[57] Liviu Mărgineanu, *1947 – anul lichidării*..., p. 407-408; Idem, *De la sovietizare la represiune*..., p. 868; Idem, *Arestarea şi lichidarea*..., p. 382-383.

[58] Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 40-96; Mărturia lui Gheorghiţă Savel, în Cezar Zugravu, *O istorie a rezistenţei şi a represiunii, 1945-1989*, Iaşi, Editura Tipo Moldova, 2002, p. 231; ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 9, f. 215; ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 15.

[59] Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 96-97.

[60] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 17.

[61] ASRI, fond „D", dos. 10715, vol. 9, f. 60 (v.).

[62] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 16.

[63] Liviu Mărgineanu, *1947 – anul lichidării*..., p. 407-408; Idem, *De la sovietizare la represiune*..., p. 868; Idem, *Arestarea şi lichidarea*..., p. 382-383.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atragă atenția prin aruncarea unor fiole cu amoniac în sala congresului şi difuzarea unor manifeste. Datorită posibilelor consecințe dezastruoase asupra organizației, acțiunea nu a mai avut loc[64].

A existat o perioadă lungă de căutări pentru o cât mai bună formă de organizare a activității subversive. Se avea în vedere ca membrii de rând să nu se ştie între ei, legăturile pe linie superioară urmând să se facă în trepte, de la om la om. S-au înregistrat însă încălcări ale principului conspirativității, ajungându-se ca mai mulți membri să se cunoască între ei. Dumitru Matei şi Liviu Mărgineanu au fost de fapt liderii organizației până în aprilie-mai 1948[65]. Scopul inițial era, potrivit unui martor, de „a păstra legătura între noi şi a nu rămâne singuri şi izolați în fața evenimentelor. Nu se țineau şedințe şi nici nu exista o structură organizată". Ulterior, organizația şi-a conturat mai precis obiectivele. Liderii aveau întâlniri în care analizau situația şi căutau căi şi mijloace pentru a se împotrivi regimului comunist. Întrucât în țară circumstanțele erau neclare, iar pe plan internațional se înregistrau tensiuni între marile puteri, la începutul anului 1948 grupul s-a radicalizat, pregătindu-se şi pentru rezistența armată, în caz de forță majoră şi în eventualitatea apariției unor condiții favorabile[66].

S-a convenit, în martie-aprilie 1948, ca aripa studențească a organizației să fie condusă de un grup format din Liviu Mărgineanu, Victor Grapan, Dumitru Dăneț şi Luca Andronic, fiecare dintre ultimii trei urmând să-şi extindă sau să-şi formeze un grup propriu (era în fapt bine cunoscuta schemă a „plusiştilor"). Problemele importante urmau a fi dezbătute împreună de liderii organizației. Mărgineanu avea sarcina de a ține legătura cu Dumitru Matei şi de a coordona activitatea grupurilor[67]. În luna mai 1948, la o şedință unde au participat Mărgineanu, Matei şi Grapan s-au luat în discuție problemele structurale ale organizației, aceasta urmând să fie împărțită pe secții: 1) secția tineret, în care urmau să intre studenți, avea să fie condusă de Mărgineanu şi Grapan; 2) secția intelectuali „vârstnici", a cărei componență şi conducere nu se fixase, care ulterior ar fi trebuit să se transforme în „scheletul unui partid politic"; 3) secția militară care abia urma să fie organizată din militari deblocați, şeful ei fiind desemnat fostul maior Panait Brăescu (fratele paraşutistei Smaranda Brăescu), ajutat de Gheorghiță Savel. Activitatea secțiilor avea să fie coordonată de un organism de conducere format din Matei, Mărgineanu, Grapan şi şefii de secție[68]. Pentru recrutarea ca membri erau vizați în primul rând cei ostili regimului, care însă trebuiau să fie discreți, oameni hotărâți şi de acțiune, cu pregătire intelectuală şi cu relații sociale. După verificare, respectivilor li se propunea încadrarea directă în organizație, în vreme ce cu alții urmau să se mențină legăturile „pe linie de discuție". Potrivit unor calcule, la jumătatea anului 1948 organizația putea miza pe aproximativ 60-70 de oameni[69]. Scopul era de a lupta împotriva regimului comunist, în vederea răsturnării sale[70].

Organizația a adunat armament şi muniție (pistoale mitralieră, puşti de vânătoare, pistoale de buzunar, grenade, cartuşe, pulbere etc.), descoperite în momentul arestărilor[71]. Panait Brăescu şi Gheorghiță Savel urmau să se ocupe de instruirea militară a

[64] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 9, f. 212, 214; ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 18.
[65] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 24, 212.
[66] Liviu Mărgineanu, *1947 – anul lichidării…*, p. 409.
[67] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 17, 212.
[68] *Ibidem*, f. 20.
[69] *Ibidem*, f. 20-21, 25-26.
[70] *Ibidem*, f. 24.
[71] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 4, f. 68 (f.); vol. 9, f. 62, 65, 212, 214-215; ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 27, 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

membrilor organizației[72]. Ei făceau, împreună cu Liviu Mărgineanu, recunoaşteri pe văile Bahluiului şi Jijiei până la Ungheni pe Prut, punând la punct planuri de interceptare şi distrugere a convoaielor ruseşti, care ar fi urmat să se retragă din faţa armatelor vest-europene şi americane în timpul speratului/aşteptatului război dintre URSS şi democraţiile apusene[73].

Prin Dumitru Matei s-a stabilit legătura cu mai mulţi intelectuali ieşeni[74]. Bunăoară, cu profesorul Petru Caraman de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi existau relaţii încă din 1947. Acesta era căsătorit cu o catolică dintr-o familie franceză care se aşezase în capitala Moldovei în secolul XIX, aşa că relaţiile cu preotul catolic sunt uşor explicabile, dacă avem în vedere că populaţia catolică din Iaşi nu reprezenta totuşi un mare procent din total. Petru Caraman a fost între 1938-1947 un strălucit profesor al Facultăţii de Litere şi Filosofie de la cea mai veche universitate românească, studiile sale de lingvistică, folcloristică şi în sprijinul drepturilor româneşti în Basarabia fiind bine cunoscute. Odată cu ofensiva noilor autorităţi, instaurate la conducerea ţării după 1945, împotriva vechilor elite, inclusiv în forma licenţierilor care reprezentau încălcări flagrante ale prevederilor Convenţiei de armistiţiu, Petru Caraman, om de caracter, a protestat împotriva arbitrariului Comisiei de epurare (din care făceau parte Al. Myller, Andrei Oţetea şi Iorgu Iordan) la Universitatea ieşeană. În cele din urmă, avea să fie şi el dat afară în octombrie 1947, alături de alţi profesori prestigioşi. A fost o măsură politică. Îndepărtat de la catedră, savantul era condamnat la izolare socială, munca lui academică fiind practic frântă în plină putere creatoare. Pe 30 decembrie 1947 a fost chiar arestat, fiind eliberat la sfârşitul lunii ianuarie 1948, fără a i se da vreo explicaţie[75]. Caraman fusese un simpatizant al PNŢ, cu „accentuate vederi de stânga", cum nota chiar Securitatea locală în fişa personală a celui urmărit[76]. El se încadra într-o solidă tradiţie intelectuală democratică a Iaşului interbelic, în care s-au mai remarcat profesorii universitari Gheorghe Zane, Gr. T. Popa ş.a.

De fapt, în 1949, Securitatea ar fi depistat la Iaşi o aşa-numită „organizaţie subversivă PNŢ", în noaptea de 15/16 august fiind arestat profesorul Traian Gheorghiu[77], ca şef al organizaţiei. A mai fost reţinut Gh. I. Năstase de la Facultatea de Geografie, scăpând însă de arestare profesorul Gh. Năstase de la Facultatea de Medicină. Anchetat de Securitate, Tr. Gheorghiu a declarat că a înfiinţat la Iaşi o organizaţie anticomunistă, între membri apărând profesorii Petru Caraman, Al. Claudian, I. Botez, Gr. T. Popa, Petre Botezatu, asistentul Cicerone Călinescu şi generalul Palade[78]. În referatul întocmit la 16 ianuarie 1950 de locotenentul de Securitate Octav Blehan se menţiona că scopul organizaţiei subversive ţărăniste era ca „în momentul izbucnirii unui conflict armat între Anglo-Americani şi URSS, aceştia [membrii organizaţiei – nota D.D.] să ocupe autorităţile de Stat". Traian Gheorghiu declarase că numărul membrilor trebuia să fie la

[72] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 9, f. 64, 215-216.

[73] Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 97.

[74] Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 407-408; Idem, *De la sovietizare la represiune…*, p. 868.

[75] Dănuţ Doboş, *Savantul Petru Caraman – victimă a bolşevizării învăţământului superior*, în „Memoria", nr. 23, 1998, p. 76-80; Vezi şi Idem, *Dosar Petru Caraman*, în „Cronica", nr. 1, ianuarie 1998, p. 2; Petru P. Caraman, *Etnograful Petru N. Caraman şi teroarea comunistă*, în *Analele Sighet*, vol. 5, 1997, p. 307-321; Idem, *Folcloristul Petru N. Caraman – consecinţele comprimării sale*, în *Analele Sighet*, vol. 6, 1998, p. 800-801.

[76] Dănuţ Doboş, *Savantul Petru Caraman…*, p. 80-81.

[77] Acesta îşi expusese deschis vederile democratice încă din perioada interbelică, când alături de alţi intelectuali activase chiar pe linia „Ajutorului Roşu", „Amicii URSS" şi „Comitetul antifascist", fapt recunoscut ulterior şi de instanţele comuniste (*Cu unanimitate de voturi…*, p. 162).

[78] Dănuţ Doboş, *op. cit.*, p. 80-81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

început de „circa 80-100 de persoane de prestigiu“. Legăturile cu Bucureştiul fuseseră asigurate în 1948-1949 prin intermediul lui Adrian Marino (originar din Iaşi), fost asistent universitar la Facultatea de Litere a Universității din Bucureşti. Acesta a avut legături cu intelectualii ieşeni amintiți, solicitând şi adunând ajutoare în bani pentru membrii PNŢ comprimați. De asemenea, sugerase avocatului Petre Andrei şi profesorului Ioan Botez înființarea la Iaşi a unor cercuri de studii țărăniste, cu „material ideologic dat de el“[79]. Din chiar mărturia lui Adrian Marino ştim că în anii 1947-1949 el tipărise în ilegalitate mai multe (şapte) texte doctrinare despre democrația creştină, probabil primele de acest gen în cultura politică românească, care au fost descoperite de Securitate şi confiscate, alături de jurnale intime şi corespondență[80]. Şi el a fost arestat, judecat şi încarcerat, „ieşind din circulație“ o lungă perioadă[81].

În ceea ce-l priveşte pe dr. Traian Gheorghiu, prin sentința nr. 74/23 ianuarie 1951 a Tribunalului Militar Iaşi, acesta a fost condamnat la 1,6 ani de închisoare corecțională[82]. Tr. Gheorghiu a fost însă reținut până la 31 mai 1954, după eliberare activând vreme de câțiva ani ca profesor la şcoala din comuna Mogoşeşti, județul Iaşi. În contextul noului val de arestări de la sfârşitul anilor ’50, a fost iarăşi arestat, la 18 aprilie 1959, împreună cu Ioan Alexandrescu din Iaşi, profesor la aceeaşi şcoală. Cei doi au fost acuzați că între 1956-1958, în mai multe rânduri, „s-au manifestat duşmănos la adresa regimului din țara noastră“. Prin sentința nr. 547/19 septembrie 1959, Traian Gheorghiu a fost condamnat la 22 de ani muncă silnică, 10 ani degradare civică şi confiscarea totală a averii; Ioan Alexandrescu a primit o pedeapsă mai „blândă“, 20 de ani muncă silnică, 10 ani degradare civică şi confiscarea totală a averii. Cel dintâi a fost eliberat abia la 24 aprilie 1964, ca urmare a decretelor de grațiere emise de puterea de la București[83].

Liviu Mărgineanu a avut misiunea de a păstra legătura cu profesorul Caraman, cu care s-a şi întâlnit de mai multe ori în locuința acestuia din Copou, informându-l despre activitatea tinerilor. Caraman şi-a expus părerile în legătură cu cele relatate de Mărgineanu, făcând şi aprecieri asupra situației interne şi internaționale. Legăturile cu Caraman s-au păstrat până în iunie 1948[84]. În orice caz, pe linia grupurilor din jurul preotului Matei, profesorul Caraman cointeresase pentru cauza anticomunistă un grup de profesori universitari şi intelectuali renumiți din Iaşi, oameni de încredere. Aceştia aveau puternice convingeri anticomuniste, sprijinind moral tineretul implicat activ în acțiuni antiguvernamentale. Au fost nominalizați: Gheorghe Stoianovici, avocat; Gheorghe Tudoran, profesor universitar la Institutul de Medicină şi Farmacie (IMF); Mircea Munteanu, medic, IMF; Gheorghe Năstase, profesor universitar, IMF; Boris

[79] „Referat cu privire la rezultatul anchetei efectuate asupra elementelor care au fost arestate în noaptea de 15/16 august 1949 în cadrul problemei PNŢ din Iaşi“, 16 ianuarie 1950. Document de la ATMI Iaşi, fără cotă, prin bunăvoința domnului Cornel Nicoară, căruia îi mulțumim şi cu acest prilej. Vezi şi *Cu unanimitate de voturi…*, p. 153-157; Dănuț Doboş, *op. cit.*, p. 80-81.

[80] Mărturia lui Adrian Marino, în *Ce se întâmplă cu manuscrisele confiscate de Securitate*, în „Zig-Zag“, anul IV, nr. 12 (153), 1-7 aprilie 1993, p. 10; discuții cu Adrian Marino, 7-8 iulie 2000, Sighetu Marmației. Mulțumim domnului Adrian Marino pentru că a avut amabilitatea de a se opri (şi) asupra acestor aspecte mai puțin cunoscute ale vieții sale.

[81] Adrian Marino, *Constructorul solitar*, interviu de Ruxandra Cesereanu, în „22“, nr. 52, 27 decembrie 2000-3 ianuarie 2001, p. 9.

[82] *Cu unanimitate de voturi…*, p. 153.

[83] *Cu unanimitate de voturi…*, p. 158, 163.

[84] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 21; Liviu Mărgineanu, *De la sovietizare la represiune…*, p. 868; Petru Caraman, *Nedreptăți din perioada 1954-1960*, în *Analele Sighet*, vol. 8, 2000, p. 533; Dănuț Doboş, *op. cit.*, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ostap, medic, IMF; Ana Bogdan, şefă lucrări, IMF; Gheorghe Barbu, medic; Alexandru Ţupa, profesor universitar, IMF; Constantin Diamant, avocat; Vasile C. Bogdan, ofiţer în rezervă[85]. Numele unor universitari ieşeni au apărut ulterior în ancheta dr. Gheorghe Costin, cu precizarea că acesta fusese refuzat la invitaţia de a intra în organizaţia sa. De fapt ei procedaseră corect, de vreme ce aveau deja o legătură directă cu preotul Matei. La anumite nivele ale Securităţii au existat propuneri de arestare a universitarilor, dar în cele din urmă s-a decis supravegherea lor informativă în vederea obţinerii de noi probe[86].

O problemă controversată o reprezintă legăturile preotului Dumitru Matei cu cercurile Legaţiei Franţei la Bucureşti. Conform unui martor, în vara anului 1948 s-au stabilit noi legături în teritoriu. Matei a intrat în contact cu un diplomat francez la Bucureşti, solicitând sprijin în eventualitatea unui conflict armat. Francezii erau interesaţi de starea de spirit a populaţiei, de transporturile sovietice etc., promiţându-le rezistenţilor din Iaşi două aparate de emisie-recepţie[87]. În declaraţiile date în anchetă de cei arestaţi în primăvara anului 1949 apar informaţii legate de relaţiile pe care Dumitru Matei le-ar fi avut cu ataşatul militar francez. Gheorghiţă Savel avea să menţioneze că Matei i-a cerut la un moment dat (iarna 1948-1949) o schiţă a bazei din munţi a organizaţiei, francezii arătându-se dispuşi să trimită ajutoare (armament, hrană şi îmbrăcăminte) luptătorilor anticomunişti. Aici era mai mult o trimitere la speranţele care se puneau în Liviu Mărgineanu că va constitui un grup înarmat în zona Găineşti, Bucovina. De fapt, francezii erau mai mult interesaţi de obţinerea de informaţii decât de oferirea de asistenţă pentru grupurile subversive anticomuniste. Victor Grapan a fost desemnat de Matei să adune date de ordin militar (deplasarea trupelor sovietice şi române, circulaţia trenurilor prin punctul de frontieră româno-sovietic Ungheni), politic (situaţia partidelor guvernamentale şi a membrilor acestora), economic (aprovizionarea populaţiei), starea de spirit (nemulţumirile populaţiei) etc[88].

Aceste informaţii aveau să fie confirmate în timpul anchetei şi procesului lui Dumitru Matei din octombrie 1950. În plus, el avea să declare, sub o presiune teribilă, că în vara anului 1948 s-a întâlnit la Iaşi cu profesorul francez Thibaudet, căruia i-a povestit despre organizaţia subversivă, rugându-l să-l pună în contact cu o ţară occidentală. Thibaudet i-ar fi intermediat o întâlnire cu ataşatul militar francez la Bucureşti, acesta din urmă promiţându-i „sprijin". În schimb, i-a cerut să constituie o structură informativă, cu ajutorul căreia să culeagă informaţii de ordin militar, economic ş.a.m.d., care să fie transmise francezilor. Lui Matei i s-a promis chiar un aparat de radio-emisie cu ajutorul căruia informaţiile să poată fi transmise mai repede. Preotul Matei mai declara că şi-ar fi constituit ulterior o reţea informativă, din care au făcut parte, în afară de Victor Grapan, deja amintit, dr. Ioan Gheorghiu din Iaşi, colonelul Nicolae Vârlănescu din Bucureşti, Romuald Druszcz din Câmpulung Muscel, Aurel Ţurcanu, Mihai Gheorghiu şi dr. Ştefănescu. Matei a confirmat şi interesul francezilor faţă de grupurile anticomunise din munţi, care în cazul unui război urmau să se transforme în centre de coagulare a rezistenţei împotriva trupelor sovietice şi ale guvernului de la Bucureşti[89]. Toate aceste chestiuni sunt încă insuficient documentate, propaganda şi

[85] Liviu Mărgineanu, *Arestarea şi lichidarea…*, p. 384-385.

[86] Idem, *1947 – anul lichidării…*, p. 407-408; Idem, *De la sovietizare la represiune…*, p. 868. Vezi şi ASRI, fond „D", dos. 10715, vol. 9, f. 580-581.

[87] Liviu Mărgineanu, *De la sovietizare la represiune…*, p. 869; Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 103.

[88] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 4, 20-22, 126-127, 213; vol. 6, f. 210-211, 214-215, 224.

[89] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 4, f. 68 (f.v.)-69 (v.); vol. 6, f. 113-136, 241; vol. 10, f. 14-19. Vezi şi „Referatul introductiv" de trimitere în judecată, *Ibidem*, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probabila denaturare a faptelor, de nu completa falsificare, putând fi amendate prin deschiderea totală a arhivelor serviciilor secrete româneşti şi, desigur, franceze.

Din declaraţii date de cei anchetaţi în 1949 a reieşit că Dumitru Matei ar fi încercat să intre în contact şi cu legaţiile Marii Britanii şi Statelor Unite ale Americii, însă din cauză că erau atent păzite de Securitate apropierea a fost imposibilă[90]. Legăturile pe care membrii organizaţiei din Iaşi le doreau stabilite cu puterile apusene îşi găsesc explicaţia în speranţele existente atunci, anume că va izbucni un război între lagărul comunist şi lumea liberă, ceea ce ar fi adus şi eliberarea României. S-a crezut chiar că aşteptatul conflict se va declanşa în vara anului 1948[91].

Regimul comunist se afla în 1947-1948 în plină ofensivă pentru controlarea societăţii româneşti, iar organizaţiile studenţeşti, inclusiv la Iaşi, nu puteau scăpa acestei tendinţe. Cele mai multe dintre acestea fuseseră deja politizate, iar cei care nu participau la mitingurile comuniste nu aveau parte de drepturile şi facilităţile de care beneficiau cei înregimentaţi. Li se spunea chiar că nu era departe vremea când aveau să fie condamnaţi. Însă existau şi numeroşi colegi tineri care îi frecventau pe cei din organizaţiile de rezistenţă, dornici să se implice în activităţile anticomuniste. Datorită imprudenţelor, mulţi dintre aceştia aveau să cadă în mrejele Securităţii, unii devenind chiar colaboratori[92].

Liviu Mărgineanu era pus sub urmărire încă din cursul verii anului 1948, din cauza apartenenţei la grupul lui Marius Rusu, Securitatea reuşind să-l aresteze la 25 septembrie 1948. Fire energică, el a reuşit să evadeze din sediul Securităţii ieşene, sărind de la etajul I, după patru zile de anchetă. Nu numai că a stopat investigaţiile, dar i-a şi alertat imediat pe Dumitru Matei şi pe ceilalţi implicaţi în grupul său. Mărgineanu a fost ascuns câteva zile de către colegi de-ai săi din Iaşi şi de preotul Matei la Episcopia Catolică, iar la sfârşitul lui octombrie – începutul lui noiembrie 1948 de către Gheorghiţă Savel la domiciliul părinţilor săi, în Burleşti-Botoşani, şi la preotul Corneanu, în comuna Ungureni, Botoşani. La scurt timp a ajuns la Stroieşti (satul natal), unde avea pregătite gazde de încredere. A fost vizitat acolo, în 1948 şi 1949, de către D. Matei, apoi de Gh. Savel şi Călin Simionescu, prin care i s-au trimis armament şi muniţie[93].

Trecerea în clandestinitate şi plecarea din Iaşi a lui Liviu Mărgineanu a dus la ieşirea sa din conducerea organizaţiei, urmând ca în organul de comandă să fie cooptaţi dr. Ioan Gheorghiu, dr. Gheorghe Costin şi maiorul Panait Brăescu[94]. După evadarea lui Mărgineanu, preotul Matei a intuit că şi el era în vizorul Securităţii şi temându-se de arestare a luat decizia de a părăsi Iaşul pentru o vreme[95].

15 mai 1948 a fost ziua în care Siguranţa a arestat foarte mulţi colegi şi cunoscuţi ai organizaţiei din capitala Moldovei, nu însă şi membri ai acesteia[96]. Legionarii arestaţi

[90] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 20; vol. 6, f. 210, 215, 225-226.

[91] *Ibidem*, vol. 4, f. 20.

[92] Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 101.

[93] ASRI, fond „P“, dos. 10715, vol. 9, f. 48, 215-216; vol. 10, f. 15; ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 4-6, 22-23, 26-27, 126-127, 208-209, 213-214; vol. 6, f. 215, 228; sentinţele nr. 384/17 martie 1951 şi nr. 412/17 iunie 1954 ale Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi…*, p. 168-169, 222; Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 869; Idem, *Arestarea şi lichidarea…*, p. 383-384; discuţii cu Liviu Mărgineanu, 1997-1999. Vezi şi Marius Oprea (editor), *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente. 1949-1989*, Studiu introductiv de Dennis Deletant, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 297 (document de la ASRI, fond „P“, dos. 10104, f. 13-44); Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 99-101.

[94] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 24, 213.

[95] *Ibidem*, f. 22, 213.

[96] Liviu Mărgineanu, *De la sovietizare la represiune…*, p. 868-869.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Moldova, inclusiv cei din Iaşi, au fost depuşi în penitenciarul Suceava. În cursul interogatoriilor la care au fost supuşi aceştia, s-a aflat că în Iaşi ar fi existat o „organizaţie a militarilor deblocaţi". Anchetatorii s-au arătat interesaţi de această problemă, astfel încât au extins cercetările şi s-au aflat şi nume, între care cel al lui Gheorghiţă Savel[97], care a fost reţinut în aprilie 1949. În aceeaşi lună au fost arestaţi şi alţi membri ai organizaţiei din care el făcea parte[98]. Securitatea avea să descopere că de fapt nu era vorba de o organizaţie independentă, ci de o ramură a altei organizaţii subversive din Iaşi[99].

Victor Grapan şi Gheorghiţă Savel s-au dovedit extrem de rezistenţi în timpul interogatoriilor, însuşi comandantul Securităţii Iaşi, locotenent-colonelul N.V. Pandelea, notând despre ei că erau „elemente fanatice şi încăpăţânate"[100]. Ancheta lui Savel a fost „dintre cele mai dure", întrucât securiştii deţineau informaţii că el ar şti unde se ascundeau alţi membri importanţi ai rezistenţei, spre exemplu preotul Dumitru Matei. Prima şedinţă de tortură s-a desfăşurat într-o cameră în prezenţa a şapte ofiţeri, între care locotenent-colonelul Pandelea şi locotenentul Lica Kaufman (viitor Comănescu). Acesta a fost cel mai activ, după mărturia lui Savel: „mi-a legat polii unor conductori electrici la degetul mare al fiecărei mâini şi, dintr-o cămăruţă vecină, îmi administra şocuri electrice până cădeam de pe scaun ca secerat. După un timp destul de îndelungat în care am fost supus acestui tratament, mi-au dezlegat polii conductori de la mâini şi mi-au prins câte unul la fiecare ureche. M-au săgetat cu şocuri electrice până a început să-mi curgă sânge din gât şi din urechi, aducându-mă într-o stare de leşin aproape mortal". Tratamentul inuman nu s-a redus la o singură şedinţă, ci a continuat a doua seară: „M-au dezbrăcat din nou la pielea goală şi m-au bătut pe rând cu o vână de bou, până mi-au sângerat întreg spatele şi fesele, că a trebuit să stau o săptămână în celulă pe burtă, iar dacă mă mişcam, crusta de sânge de pe tot spatele se deschidea, provocându-mi dureri insuportabile". Kaufman şi un alt ofiţer l-au dus pe Savel, după o săptămână, în pădurea Breazu, l-au împins pe marginea unui şanţ recent săpat şi cu pistoalele aţintite asupra lui l-au ameninţat că îl împuşcă în caz că nu spune „tot ce ştie"[101].

Nu au fost bătuţi doar bărbaţii, ci şi femeile arestate. Rozalia Cozoroc povestea după decenii de la evenimente: „În timpul aşa-ziselor «cercetări», am fost torturată psihic şi fizic, fiind bătută cu un cnut confecţionat din mai multe curele, ce era udat din când în când; de obicei, securistul care mă bătea cu cnutul mă ţinea cu cealaltă mână de păr, lovindu-mă cu capul de pereţii camerei de anchetă. Cei care m-au bătut au fost plutonierul major de securitate Dascălu şi sergentul Stegaru"[102].

Ancheta acestui lot a durat la Iaşi doi ani, între aprilie 1949-aprilie 1951, cei în cauză fiind „slăbiţi şi gălbejiţi" şi arătând „ca nişte epave". Gheorghiţă Savel şi Victor Grapan au fost transportaţi la Ministerul de Interne, Bucureşti, pentru un „supliment" de anchetă. Au avut parte şi aici de cumplite torturi aplicate de celebrul torţionar Brânzaru, a cărui specialitate era bătaia „la bară", precum şi cu pumnii protejaţi de mănuşi de box (se pare că înainte de a deveni securist fusese boxer): „Am fost legaţi de mâini şi de picioare şi suspendaţi între două mese cu ajutorul unei ţevi. Fesele erau lăsate libere pentru a primi loviturile, până ce torţionarul se convingea că ai leşinat şi există şanse mari să nu aibă ce duce înapoi la ancheta celor care te predaseră"[103].

[97] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 6, f. 142-151, 214.
[98] *Ibidem*, f. 214; Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 101-105; mărturia lui Gheorghiţă Savel, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 231.
[99] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 6, f. 210-211, 214-215.
[100] *Ibidem*, f. 224.
[101] Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 106-109; mărturia lui Gheorghiţă Savel, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 231-232.
[102] Mărturia Rozaliei Iosub [Cozoroc], în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 237.
[103] Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ulterior, toţi inculpaţii din „lotul universitarilor“ au fost duşi la închisoarea din Suceava, unde a urmat o nouă anchetă şi o perioadă de înfometare fără precedent. Procesul s-a desfăşurat cu uşile închise, completul de judecată fiind prezidat de colonelul magistrat Gheorghe Mihail; s-a evidenţiat şi procurorul Mardare. „Avocaţii din oficiu, deşi cetăţeni români, erau toţi, fără excepţie, de etnie străină şi colaboratori ai Securităţii“[104].

Prin sentinţa nr. 230/31 martie 1951 a Tribunalului Militar Iaşi, aflat în deplasare la Suceava, au fost condamnaţi (din aceleaşi motive de spaţiu redăm numai pedeapsa cea mai mare): Liviu Mărgineanu, student la Medicină, 15 ani muncă silnică; Gheorghiţă Savel, fost ofiţer, 12 ani muncă silnică; Victor Grapan, student la Medicină, Vasile Şeremet şi Călin Simionescu, cel din urmă era student la Drept, 7 ani închisoare corecţională; Virgil Cârlan, student la Biologie, şi Corneliu Diaca, student la Medicină, 6 ani închisoare corecţională; dr. Gheorghe Costin, şef de lucrări, şi Ioan Miloş, locotenent-colonel activ, 5 ani închisoare corecţională; Constantin Ciubotaru, 4 ani închisoare corecţională; dr. Radu Holban, asistent universitar, 3 ani închisoare corecţională; maior Panait Brăescu, Dan Camil Manoliu, fost asistent la Facultatea de Ştiinţe, Alexandru Corneanu, preot, şi Rozalia Cozoroc, studentă la Medicină, 2 ani închisoare corecţională; Nicolae Kogălniceanu, economist, 1 an închisoare corecţională. Multor condamnaţi li s-a confiscat parţial sau integral averea. De asemenea, unii au fost obligaţi la plata a câte 5.000 de lei cheltuieli de judecată. Un singur inculpat, Constantin Radu, a fost achitat[105]. Pentru cei mai mulţi dintre condamnaţi au urmat ani lungi de recluziune. Bunăoară, Gheorghiţă Savel a trecut prin închisorile Jilava, Piteşti (unde a prins inclusiv o etapă a infernului numit „reeducare“), Aiud, Gherla, Caransebeş, minele de plumb de la Baia Sprie, Cavnic, aresturile Securităţii din Baia Mare şi Satu Mare. Eliberat după 12 ani, nu a putut să-şi continue studiile de drept, astfel încât a lucrat ca muncitor betonist, instalator sanitar şi de gaze, achizitor de materiale şi merceolog[106]. Alţii au avut şansa de a-şi lua diploma în specializările lor, nu însă fără greutăţi, cum a fost cazul Rozaliei Cozoroc[107].

Pentru Liviu Mărgineanu viaţa de fugar începuse din momentul evadării din sediul Securităţii ieşene, la 28 septembrie 1948. Odată ajuns în Bucovina, el s-a asociat cu fratele său, Sorin Mărgineanu, student la Politehnică, cu Virgil Cârlan şi cu tatăl acestuia, colonelul Vasile Cârlan (acesta se evidenţiase pe frontul de Est şi fusese decorat cu ordinul „Mihai Viteazul“), precum şi cu Gheorghe Munteanu, Gavril Poleacu şi Costin Polec, constituind un grup înarmat. Hăituiţi de Securitate[108], fugarii erau ajutaţi de rude, de prieteni şi cunoscuţi. Iniţial s-a sperat şi în posibilitatea paraşutării unor ajutoare de către francezi, aşa cum reieşise anterior din mesajele transmise de Dumitru Matei. Colonelul Vasile Cârlan avea oameni de încredere în Bosanci, Lisaura

[104] *Ibidem*, p. 110-111; mărturia lui Gheorghiţă Savel, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 232.

[105] ASRI, fond „P“, dos. 10715, vol. 15, f. 224-226. Vezi şi sentinţa nr. 384/17 martie 1951 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi…*, p. 169-170; Liviu Mărgineanu, *Arestarea şi lichidarea…*, p. 383; Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 111-112.

[106] Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 114-123, 173-200, 299, 302; mărturia lui Gheorghiţă Savel, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 232-233; Gabriel Bălănescu, *Din împărăţia morţii*, Timişoara, Editura Gordian, 1994, p. 247; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I, *1949, 1952-1954*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 180-181; ASRI, fond „P“, dos. 10715, vol. 26, f. 388-394.

[107] Mărturia Rozaliei Iosub [Cozoroc], în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 238.

[108] Discuţii cu Liviu Mărgineanu, 1997-1999. Domnia sa preciza că partizanii din grupul al cărui membru era s-au aflat în mai multe rânduri în situaţia de a lichida numeroşi securişti şi soldaţi trimişi în urmărirea lor, dar au evitat să facă un masacru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi Tişăuţi, întâlnindu-se cu unii dintre ei în vara şi toamna anului 1949. Membrii grupului au încercat să găsească un alt grup înarmat căruia să i se alăture sau să-şi organizeze un adăpost în munţi pentru a ierna, dar din cauza lipsei posibilităţilor de a se aproviziona cu hrană şi a pericolului permanent s-au despărţit pentru a supravieţui mai uşor. Virgil Cârlan a fost arestat în drum spre Bistriţa-Năsăud, la 16/17 octombrie 1949[109], iar tatăl său, Vasile Cârlan, a fost reţinut în Bosanci la 26 martie 1950 şi avea să fie condamnat la 25 de ani muncă silnică, trecând pe la Gherla şi Aiud[110]. În noiembrie 1949 fuseseră arestaţi Sava Mărgineanu, tatăl celor doi fraţi, avocatul Mihai Burlacu din Suceava, Gavril Poleacu şi Costin Polec din Stroieşti[111].

Liviu Mărgineanu a fost insistent căutat de Securitate după spectaculoasa evadare din septembrie 1948[112]. Regionala de Securitate Suceava a obţinut informaţii în septembrie 1952 că fraţii Mărgineanu se ascundeau la unchiul lor, Epifanie Mărgineanu, în comuna Răuseni, raionul Suceava. În urma unei acţiuni a Securităţii, cei doi au fost prinşi la 7 septembrie 1952. S-a descoperit că fugarii aveau un adăpost special construit sub duşumeaua unei camere şi erau înarmaţi, asupra lor găsindu-se două pistoale mitralieră, cartuşe şi mai multe încărcătoare goale. Întrucât organizaţia din care făcuseră parte fusese depistată pe teritoriul Regionalei de Securitate Iaşi, cei doi reţinuţi urmau a fi transferaţi în oraşul de pe Bahlui[113]. De asemenea, au mai fost arestate rude şi susţinători ai celor doi: mama, Ştefania Mărgineanu, două mătuşi, Minodora Borosan şi Silvia Topolniţchi, precum şi două gazde din Stroieşti, Ion Ilciuc şi Costică Cocârlă. Anchetarea lui Liviu Mărgineanu avea să mai ducă la arestarea doctorului Petru Popa, a inginerului Luca Andronic, a Matildei Popa şi a lui Jan Apostoaie, precum şi a altor 10 persoane[114]. Unele dintre acestea au fost judecate şi s-au ales cu ani grei de puşcărie[115].

Ajuns la 15 septembrie 1952 la Securitatea din Iaşi, Liviu Mărgineanu a fost anchetat timp îndelungat şi în condiţii barbare. Într-un memoriu către autorităţile judiciare avea să noteze: „De la data de 15 Sept[embrie] 1952 [de] când am fost depus la Securitatea Iaşi până la începutul lunii Martie 1953, momentul când am acceptat să iscălesc declaraţiile cu conţinutul ce mi se impunea; adică timp de 8 luni de zile, zi şi noapte, neîntrerupt, am fost ţinut cu cătuşe, legat de pat, cătuşe ce nu mi se luau nici când luam masa, nici când dormeam, spunându-mi-se că voi fi ţinut în această situaţie la infinit sau până voi accepta conţinutul acuzaţiilor ce mi se aduceau. În acelaşi timp mi s-a

[109] ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 5-6, 23-24, 127; ASRI, fond „D“, dos. 10715, vol. 9, f. 51-52, 112; sentinţa nr. 412/17 iunie 1954 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi…*, p. 224; Liviu Mărgineanu, *De la sovietizare la represiune…*, p. 869; Idem, *Arestarea şi lichidarea…*, p. 383-384; discuţii cu Liviu Mărgineanu între 1997-1999; Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 112. Vezi şi Marius Oprea (editor), *op. cit.*, p. 297 (document de la ASRI, fond „P“, dos. 10104, f. 13-44); discuţii cu Liviu Mărgineanu, 1997-1999.

[110] Ioana Ralu, *op. cit.*, p. 112; „Declaraţia“ lui Tertualian Langa, în *Ibidem*, p. 374-375.

[111] Liviu Mărgineanu, *Arestarea şi lichidarea…*, p. 384.

[112] ASRI, fond „P“, dos. 10715, vol. 19, f. 221; vol. 24, f. 469; ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 6, f. 228.

[113] ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 188, 155-156; ATMI, fond „P“, dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 6, 24, 28, 127, 214. Vezi şi Florica Dobre (coordonator), Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis Neagoe, Liviu Ţăranu (editori), *„Bande, bandiţi şi eroi“. Grupurile de rezistenţă şi Securitatea (1948-1968). Documente*, Studiu introductiv de Florian Banu şi Silviu B. Moldovan, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 162 (document de la ACNSAS, fond „documentar“, dos. nr. 36, f. 166-192), 399-400 (document de la AMI, fond „DMRU“, dos. nr. 34, f. 180-183).

[114] Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 384.

[115] Spre exemplu, Constantin Gh. Cocârlă, care îi adăpostise pe fraţii Mărgineanu în anii 1948-1949, a fost condamnat prin sentinţa nr. 585/14 iulie 1953 a Tribunalului Militar Iaşi la 4 ani închisoare corecţională, 5 ani degradare civică, pe deasupra fiind obligat să plătească 50.000 de lei cheltuieli penale, în *Cu unanimitate de voturi…*, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pus în vedere în repetate rânduri că situaţia mea este pecetluită, [că sunt] condamnat la moarte şi voi fi executat şi că numai prin acceptarea totală a acuzelor ce mi se aduceau singur anchetatorul mă mai poate salva printr-un aviz favorabil". În aceste condiţii, pentru a-şi salva viaţa, a acceptat să semneze declaraţiile impuse, atât la Securitate, cât şi la Procuratură[116]. Evident, evadarea lui Mărgineanu în urmă cu patru ani nu fusese uitată de securişti, care au vrut să se asigure că întâmplarea nu avea să se repete.

În cele din urmă, Mărgineanu a fost trimis în faţa Tribunalului Militar Iaşi, deşi fusese condamnat anterior în procesul lotului Marius Rusu şi Eugen Otparlic, prin sentinţa nr. 410/2 aprilie1949, la 10 ani muncă silnică, iar ulterior ca şef de lot, prin sentinţa nr. 384/17 martie 1951, la 15 ani muncă silnică[117]. Spirit combativ, a depus contestaţie la Tribunalul Militar Teritorial Iaşi împotriva celor două sentinţe prin care fusese condamnat în lipsă[118]. Era însă din nou condamnat, prin sentinţa nr. 412/17 iunie 1954 a aceluiaşi tribunal, la 15 ani muncă silnică, cinci ani degradare civică şi 100 de lei cheltuieli de judecată[119]. Şi împotriva acestei sentinţe a declarat recurs[120], dar prin decizia nr. 1869/25 octombrie 1954 a Tribunalului Militar pentru Unităţile MAI condamnarea a fost considerată definitivă[121]. De asemenea, fratele său, Sorin, şi părinţii, Sava şi Ştefania, au fost judecaţi şi condamnaţi la diferite termene de detenţie. Spre exemplu, pentru că şi-a ajutat fiii şi nu i-a denunţat Securităţii, Ştefania Mărgineanu a primit 3 ani închisoare corecţională şi 2 ani interdicţie corecţională, pe deasupra fiind obligată să plătească şi 250 de lei cheltuieli de judecată[122].

3.2. Grupul Ioan Gheorghiu

În capitala Moldovei mai exista un grup important, aflat într-o relaţie apropiată cu organizaţia lui Dumitru Matei, condus de dr. Ioan Gheorghiu. Acest grup cuprindea 25 de oameni maturi de diferite profesii: medici, avocaţi, învăţători, preoţi, comercianţi, meseriaşi şi agricultori, mulţi dintre membri fiind cooptaţi în 1949[123]. Regionala de Securitate Iaşi a reuşit să introducă în organizaţia dr. Ioan Gheorghiu un informator care, în acelaşi timp, era infiltrat şi în organizaţia lui Dumitru Oprişan din Bârlad-Tutova. Nu era un informator obişnuit, întrucât Securitatea i-a acordat libertatea de a acţiona, astfel încât el s-a prezentat atât în faţa celor din Iaşi, cât şi a celor din Bârlad ca fiind „însărcinat să facă legătura tuturor organizaţiilor din Moldova"[124].

În locuinţa dr. Gheorghiu s-au descoperit câteva manifeste cu caracter anticomunist – primul dintre ele se intitula „R.[omâni]", cel de-al doilea „M.[uncitori] R.[omâni]", iar al treilea „R.[omâni] de la Sate" – dar care probabil nu apucaseră să fie multiplicate şi difuzate, întrucât a survenit reţinerea liderului[125]. Arestarea celor din grupul Gheorghiu s-a produs în lunile mai-iunie 1950. Se ştie că au fost anchetate şi cercetate un mare număr de persoane[126]. Aveau să fie constituite mai multe loturi în

[116] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 225-230 (f.v.).
[117] *Ibidem*, f. 124-128.
[118] *Ibidem*, f. 164, 214.
[119] *Ibidem*, f. 216. Vezi şi *Cu unanimitate de voturi…*, p. 224.
[120] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 225-230 (f.v.), 244-247.
[121] *Ibidem*, f. 249.
[122] Sentinţa nr. 975/22 decembrie 1953 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi…*, p. 238.
[123] ATMI, fond „P", dos. 1970, Iaşi, vol. 4, f. 126; ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 16, f. 94; Liviu Mărgineanu, *De la sovietizare la represiune…*, p. 868; Idem, *Arestarea şi lichidarea…*, p. 385.
[124] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 24, f. 626.
[125] *Ibidem*, vol. 18, f. 40-42.
[126] *Ibidem*, vol. 16, f. 94-96; Liviu Mărgineanu, *Arestarea şi lichidarea…*, p. 385.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vederea trimiterii în justiție. Lotul principal a fost format din 16 persoane, condamnate prin sentința nr. 383/31 martie 1951 a Tribunalului Militar Iași, în deplasare la Suceava: dr. Ioan Gheorghiu, 15 ani muncă silnică; Mihai Păduraru, țăran, și Dumitru Luca, avocat, 7 ani închisoare corecțională; Nicolae Grigoraș, avocat, Mihai Acatrinei, preot, și Ruxanda Vasile, 4 ani închisoare corecțională; Vasile Calistru, 2 ani închisoare corecțională; Valeriu Maximovici, locotenent colonel, și Visarion Puiu, preot, 1,6 ani închisoare corecțională; Gheorghe Cahu, avocat, dr. Nicolae Fălcoianu, Vasile Panaitescu, pensionar, și Marcu Proca, 1 an închisoare corecțională; Vasile Păduraru, 2 ani închisoare corecțională, cu suspendarea executării pedepsei. Locotenent colonelul Vasile Bogdan și Mihai Păduraru au fost achitați. Unora dintre condamnați li s-a confiscat parțial sau total averea și toți au fost obligați la plata a câte 5.000 de lei cheltuieli de judecată[127].

Cel de-al doilea lot a fost condamnat de Tribunalul Militar Iași, aflat în deplasare la Suceava, în aceeași zi de 31 martie 1951, prin sentința nr. 386: Iancu Cojocaru (desemnat cap de lot), învățător, 8 ani închisoare corecțională; Petru Spiridon, învățător, 4 ani închisoare corecțională; Ștefan Tumurug, învățător, 3 ani închisoare corecțională; Ioan Cojocaru, învățător, 2,6 ani închisoare corecțională; Dumitru Vechiu și Gheorghe Onica, învățători, Haralambie Nica, cârciumar, și Constantin Aramă, țăran, 1 an închisoare corecțională; Vasile Catar, dascăl bisericesc, 6 luni închisoare corecțională. Iancu Anton a fost condamnat în contumacie la 4 ani închisoare corecțională. Alexandru Chirilă era achitat. Averile unora dintre condamnați au fost confiscate parțial, însă toți au fost obligați să achite câte 5.000 de lei cheltuieli de judecată[128].

Prin aceeași sentință 386/31 martie 1951 a mai fost condamnat un al treilea lot al organizației dr. Gheorghiu (nu avem o explicație a emiterii unei singure hotărâri judecătorești pentru mai multe loturi): Andrei Lorenț, funcționar, 4 ani temniță grea; Valeriu Coman, 3 ani închisoare corecțională; Gheorghe Burducea, comerciant, 2 ani închisoare corecțională; Victor Ariciuc, inginer, 1 an închisoare corecțională. Pavel Blănaru era achitat. Condamnații erau obligați să achite și câte 5.000 de lei cheltuieli de judecată[129].

4. Procesul „Legației Franței"

Cum aminteam mai sus, Dumitru Matei a plecat din Iași în toamna anului 1948 pentru a evita probabila sa arestare. Mai întâi a plecat în Ardeal, la Blaj, Cluj, Jug, apoi în Moldova și de aici la București, unde a prezentat situația preoților greco-catolici forțați să treacă la ortodoxie, în legătură cu care se informase în timpul peregrinărilor de dincolo de munți. De asemenea, s-a dus la Mănăstirea Neamț, pentru a se documenta cu privire la călugării (probabil uniți) internați acolo. S-a mai ascuns în diferite localități din Vechiul Regat, unde existau comunități catolice: Gherăești, Văleni-Bacău, Butea, Răchiteni, Pralea și Pustiana, în Moldova, la Craiova, dar în cele din urmă, în iulie 1949, avea să se stabilească la București[130]. Se pare că Securitatea a știut în permanență unde se afla preotul catolic, dar a tergiversat arestarea sa[131]. S-a emis ipoteza că Secu-

[127] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 9, f. 432-434; Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 385-386.

[128] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 16, f. 102-103; *Cu unanimitate de voturi…*, p. 170; Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 385-386.

[129] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 16, f. 159-160; Liviu Mărgineanu, *op. cit.*, p. 385-386.

[130] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 6, f. 177; Dănuț Doboș, *Dosarele „Dumitru Matei"…*, p. 24-25; Idem, *Post scriptum la dosarul Dumitru Matei*, (2), în „Cronica", nr. 9, septembrie 1998, p. 25.

[131] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 19, f. 3-8, 24-25, 60; Dănuț Doboș, *Dosarele „Dumitru Matei"…*, p. 24-25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ritatea ar fi avut iniţial trei variante în cazul Dumitru Matei: 1) implicarea lui într-un proces al Episcopiei Romano-Catolice din Iaşi; 2) implicarea într-un proces al grupării intitulate „Partidul Unitar Creştin“ sau „Partidul Socialist Creştin“, de sub conducerea profesorului Dan Camil Manoliu; 3) implicarea într-un proces alături de studentul Liviu Mărgineanu (încă necapturat) şi de dr. Ioan Gheorghiu. Întrucât Securitatea nu deţinea suficiente probe împotriva lui Dumitru Matei, în plus nedorindu-se deconspirarea acţiunii informative duse la Episcopia Catolică din Iaşi, arestarea preotului s-a amânat mult timp (ordinul a fost emis la 2 iunie 1949)[132]. Securitatea a aflat că Mihai Gheorghiu, fiul dr. Gheorghiu, efectua serviciul militar la o unitate din zona Bucureşti şi că prin el se ţinea legătura între tatăl său şi preotul Matei[133]. La 13 mai 1950, Dumitru Matei luase decizia de a părăsi în mod clandestin România, cu destinaţia Palestina. Nu a mai apucat să-şi pună planul în practică, întrucât a fost arestat la 18 mai 1950[134].

Din unele date reiese că ideea implicării preotului Dumitru Matei într-un proces de spionaj a aparţinut unor ofiţeri de la Securitatea din Iaşi: O. Blehan, N.V. Pandelea şi S. Leferman. Direcţia Generală a Securităţii şi-a însuşit propunerea prin colonelul Mişu Dulgheru, transmiţând Regionalei de Securitate Iaşi şi Serviciilor Judeţene de Securitate Suceava, Bacău şi Neamţ ordinul de arestare a suspecţilor în cazul amintit. Au fost reţinute aproximativ 200 de persoane, fiind practic vorba de toţi cei care au intrat în contact cu preotul Dumitru Matei între noiembrie 1948 şi 17 mai 1950[135].

Securitatea a constituit un lot format din: Dumitru Matei; Romuald Druszcz, inginer; Gheorghe Braşoveanu, maior de aviaţie în rezervă; Alexandru Olteanu, locotenent-colonel de rezervă; Céléstine Pauline Gauchet, cetăţeană franceză; Louis Fontanié, cetăţean francez, mecanic la Legaţia Franţei din Bucureşti; Dumitru Lambru, fost funcţionar CFR; Lucien Bossy, cetăţean francez, căpitan în rezervă, secretarul Uniunii Francezilor din România; Elisabeta Perraudin, cetăţeană franceză; Toma Petre Ghiţulescu, inginer, fost administrator delegat al societăţii „Mica“ şi director general al Societăţii Franceze de Mine de Aur din Transilvania, fost subsecretar de stat la începutul guvernării Antonescu; Ioan Cudalbu, fost inginer CFR[136]. Aparent surprinzător, deşi Securitatea a acuzat organizarea unei reţele de spionaj la Iaşi, cu excepţia lui Dumitru Matei, în procesul din octombrie 1950 nu a fost implicat nici un ieşean, ci doar persoane din Bucureşti care aveau legături cu Legaţia Franţei sau cu preotul. De altfel, până şi între cei 22 de martori propuşi pentru audiere nu se aflau decât doi ieşeni, dr. Ioan Gheorghiu şi fiul acestuia, Mihai Gheorghiu[137]. E şi acesta un posibil indiciu că procesul a stat exclusiv sub semnul comenzii politice.

---

[132] Dănuţ Doboş, *op. cit.*, p. 25.

[133] ASRI, fond „P“, dos. 10715, vol. 24, f. 626.

[134] Dănuţ Doboş, *op. cit.*, p. 24-25.

[135] *Ibidem*, p. 26-27.

[136] *Procesul unui grup de spioni şi trădători aflaţi în slujba Franţei*, în „Scânteia“, nr. 1867, 19 octombrie 1950, p. 1. Vezi şi *Culegere de materiale privitoare la activitatea criminală a serviciilor de spionaj imperialiste pe teritoriul Republicii Populare Române*, s.l. [Bucureşti], Editura Direcţiei Generale Politice M.A.I., 1951, p. 205. O scurtă precizare necesită situaţia lui Toma Petre Ghiţulescu anterior anului 1950. Acesta a intrat în guvernul Ion Antonescu la 4 aprilie 1941, ca subsecretar de stat la Ministerul Economiei Naţionale pentru Aprovizionare, dar a demisionat la 26 mai 1941, împreună cu ministrul care îl propusese, generalul Gheorghe Potopeanu. Demisia nu a împiedicat judecarea şi condamnarea sa la 19 ianuarie 1949, în contumacie, la 5 ani închisoare corecţională, 5 ani degradare civică şi confiscarea averii pentru „crime contra păcii“. Fără îndoială că sentinţa din 1949 a fost motivată politic, în contextul unei flagrante dependenţe a justiţiei de partidul-stat. În 1997 s-a acceptat recursul în anulare pentru T.P. Ghiţulescu, pe considerentul că a fost membru al cabinetului Antonescu anterior începerii măsurilor grave luate de acesta după începerea războiului; s-a mers doar pe responsabilitatea personală, nu pe cea ministerială (*Procese '46. Sentinţe '49. Recursuri '97*, în „22“, nr. 48, 2-8 decembrie 1997, p. 10).

[137] ASRI, fond „P“, dos. 10715, vol. 4, f. 3-39; Dănuţ Doboş, *op. cit.*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anchetele s-au derulat între mai şi octombrie 1950, întregul dosar penal având 28 de volume[138]. Iniţial, preotul Matei a opus rezistenţă anchetatorilor săi, însă aceştia l-au determinat în cele din urmă, prin tortură („după multă insistenţă", potrivit documentului), să semneze tot ceea ce i s-a cerut, chiar dacă era nevoie de timp pentru scoaterea informaţiilor de la el[139]. Toţi cei implicaţi în lotul Matei au fost schingiuiţi timp de aproape cinci luni, fiind nevoiţi să semneze zeci de declaraţii false în faţa anchetatorilor. De fapt, în declaraţiile şi procesele-verbale de interogatoriu, fie că e vorba de cele ale acuzaţilor, fie de cele ale martorilor acuzării, nu există suprapuneri de informaţie, ci o declaraţie o continuă pe alta. De asemenea, declaraţiile par a fi scrise după ce realizatorii lor aflaseră conţinutul întregului dosar la un moment dat şi au putut redacta declaraţii suplimentare[140]. Era vremea când încălcarea practicilor judiciare nu reprezenta o piedică pentru anchetatori.

Capetele de acuzare aveau în vedere punerea în slujba spionajului francez, încercarea de a constitui la Iaşi un serviciu de informaţii sub conducerea lui Victor Grapan, organizarea reţelelor informative la Paşcani şi Ungheni, tentativa de a organiza în Munţii Bucovinei puncte de susţinere pentru grupurile înarmate anticomuniste, primirea de la francezi a două aparate de radio-emisie, transmiterea de informaţii economice şi militare către ataşatul militar francez Serge Parisot[141]. La 11 octombrie 1950, cei 11 inculpaţi erau trimişi în faţa instanţei[142].

Sub denumirea de „grup[ul] de spioni şi trădători aflaţi în slujba Legaţiei Franţei", parodia de proces s-a desfăşurat la Tribunalul Militar Bucureşti, între 18-23 octombrie 1951 şi a avut parte de o largă publicitate în paginile cotidianului central al Partidului Muncitoresc Român, *Scânteia*[143]. Într-o notă a Securităţii, după toate indiciile datând de la începutul lui octombrie 1950, se preciza: „Presa va fi reprezentată printr-un tovarăş ce va fi desemnat de tov.[arăşul] Silviu Brucan, cu care se va ţine în mod permanent legătura. Se va avea în vedere ca din cele ce se vor publica în ziare să reiasă vinovăţia acuzaţilor, fără însă să se deconspire problema"[144]. Era limpede că sentinţa era fixată înainte ca instanţa să se pronunţe formal. La peste jumătate de secol de la procesul din octombrie 1950, nu avem încă răspuns la cea mai importantă întrebare: „Cine din Securitate, când şi de ce, mai ales, a ordonat înscenarea acestei conspiraţii de spionaj supradimensionate?"[145].

Sentinţa în „procesul Legaţiei Franţei" a fost dată la 23 octombrie 1951, condamnările fiind: Dumitru Matei, Romuald Druszcz şi Ioan Cudalbu, la moarte; Gheorghe Braşoveanu, Dumitru Lambru şi Toma Petre Ghiţulescu, muncă silnică pe viaţă şi 10 ani degradare civică; Alexandru Olteanu, 20 de ani muncă silnică şi 10 ani degradare civică; Louis Fontanié, Lucien Bossy, 20 de ani temniţă grea; Elisabeta Perraudin, 15

[138] ASRI, fond „P", dos. 10715.

[139] *Ibidem*, vol. 14, f. 9.

[140] Dănuţ Doboş, *op. cit.*, p. 26-27, 34; Idem, *Procesul legaţiei Franţei (1950)*, în „Cronica", nr. 2, februarie 1998, p. 2.

[141] Idem, *Dosarele „Dumitru Matei"...*, p. 27-28.

[142] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 4, f. 3-41.

[143] *Dezbaterile procesului grupului de spioni şi trădători aflaţi în slujba Franţei*, în „Scânteia", nr. 1867, 19 octombrie 1950, p. 2; *Interogatoriile acuzaţilor din procesul grupului de spioni şi trădători aflaţi în slujba Franţei*, în *Ibidem*, nr. 1868, 20 octombrie 1950, p. 2; nr. 1869, 21 octombrie 1950, p. 2; *Încheierea dezbaterilor în procesul grupului de spioni şi trădători aflaţi în slujba Franţei*, în *Ibidem*, nr. 1870, 22 octombrie 1950, p. 2; *Spionii şi-au primit pedeapsa*, în *Ibidem*, nr. 1871, 24 octombrie 1950, p. 2. Vezi şi *Culegere de materiale*, p. 205-220.

[144] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 6, f. 193; vol. 19, f. 448.

[145] Dănuţ Doboş, *op. cit.*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ani temniță grea; Céléstine Pauline Gauchet, 12 ani temniță grea. În plus, toți cei amintiți erau condamnați la confiscarea averii şi la plata a câte 20.000 de lei cheltuieli de judecată[146]. Toți condamnații au înaintat recurs la 24 octombrie 1950[147], dar cererile au fost respinse la 6 decembrie 1950[148]. Cei trei condamnați la moarte au fost executați prin împuşcare la 21 februarie 1951, ora 6,30, în Penitenciarul Jilava, lângă Bucureşti[149].

Alte persoane audiate ca martori în procesul Matei aveau să fie condamnate ulterior. Spre exemplu, Mihai Gheorghiu, fiul dr. Ioan Gheorghiu, a fost judecat de Tribunalul Militar Bucureşti împreună cu mai multe persoane, iar prin sentința nr. 562/25 martie 1951 a fost condamnat la muncă silnică pe viață şi la plata a 10.000 de lei cheltuieli de judecată[150].

Ca urmare a tratativelor dintre autoritățile de la Paris şi cele de la Bucureşti – în contextul încercării de destindere a relațiilor Est-Vest – aveau să fie eliberați condamnații cu cetățenie franceză: Louis Fontanié şi Céléstine Pauline Gauchet în noiembrie 1954, iar Lucien Bassy şi Elisabeta Perraudin la 31 iulie 1955[151]. Deținuții cu cetățenie română aveau să rămână în penitenciarele patriei până la emiterea decretelor de grațiere la începutul anilor ’60.

Nu am intenționat să epuizăm subiectul procesului „Legației Franței“. El conține încă numeroase pete albe de ordin informațional, ceea ce face dificilă, dacă nu imposibilă propunerea unei interpretări fără risc. Şi în acest caz – ca în atâtea altele – nu putem decât spera că accesul liber la totalitatea documentelor rămase de la structurile PCR şi ale Securității va permite lămurirea chestiunilor spinoase.

5. Concluzii

Teatru de război în primăvara şi vara anului 1944, ceea ce a prilejuit mari distrugeri materiale şi pierderi de vieți omeneşti, oraşul Iaşi a intrat sub ocupație sovietică în august acelaşi an, facilitând începutul sovietizării administrației. În anii 1945-1946 au existat mari speranțe în România că se va reveni la democrație, disipate însă de rapida comunizare a statului şi societății. În fața imposibilității de a-şi exprima public ideile politice, cei care nu puteau accepta devierea spre totalitarism, adică nu erau dispuşi să adopte stindardul oportunismului, au recurs la lupta anticomunistă în cadrul unor organizații subversive. Unele dintre acestea erau de inspirație național-țărănistă, în vreme ce altele erau fără apartenență politică. Între liderii acestor organizații s-au remarcat Marius Rusu, Şerban Georgescu-Bârlad, Eugen Otparlic, Dumitru Matei, Liviu Mărgineanu, Ioan Gheorghiu ş.a. Într-un fel sau altul, toate aceste organizații au ajuns să aibă legături între ele, însă nu a existat un centru de comandă, aşa cum avea să încerce să demonstreze Securitatea în timpul anchetelor şi proceselor. Membrii organizațiilor subversive ieşene sperau în izbucnirea unui război între aliații occidentali şi blocul sovietic, care să ducă la prăbuşirea comunismului şi implicit la eliberarea României. De aceea, s-a avut în vedere pregătirea eficientă pentru activitatea clandestină, adunarea de

[146] *Sentința în procesul grupului de spioni şi trădători aflați în slujba Franței*, în „Scânteia“, nr. 1871, 24 octombrie 1950, p. 1. Vezi şi *Culegere de materiale*, p. 221.

[147] ASRI, fond „P“, dos. 10715, vol. 4, f. 125-134; vol. 5, f. 27.

[148] *Ibidem*, vol. 5, f. 57-60 (f.v.).

[149] *Ibidem*, vol. 7, f. 122-123; vol. 25, f. 46-47.

[150] Sentința nr. 562/24 martie 1951 a Tribunalului Militar Bucureşti, în *Cu unanimitate de voturi…*, p. 151-152.

[151] Ovidiu Bozgan, *Convorbiri cu liderii României în 1956. Documente diplomatice franceze inedite*, în RI, nr. 3-4, mai-august 1999, p. 310, nota 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

informații cu caracter militar, crearea de depozite de arme şi muniții, stabilirea de largi contacte cu personalități culturale ale oraşului, intrarea în legătură cu puterile occidentale.

Confruntată cu un regim care îşi perfecționa aparatul represiv şi instituise teroarea ca mijloc de guvernare, rezistența anticomunistă din Iaşi avea puține şanse de supraviețuire. Membrii rezistenței au fost arestați în etape succesive, în anii 1948-1950, iar ultimii în 1952. Anchetați în condiții extrem de dure, ei fost judecați mai ales de Tribunalul Militar Iaşi, dar şi cel de la Bucureşti, şi condamnați la diferite pedepse privative de libertate, unii la moarte, confiscarea averii, plata cheltuielilor de judecată.

Datorită condițiilor în care s-au constituit şi activat aceste organizații, de existența lor au ştiut puțini oameni, exceptându-i pe membrii lor şi, bineînțeles, pe securiştii care i-au anchetat şi judecat. Abia după prăbuşirea comunismului a fost posibil accesul parțial la documentele produse de Securitate, iar puținii martori în viață şi-au putut spune povestea. Şi în anii ’50 aveau să fie depistate în Iaşi diverse organizații subversive anticomuniste, însă fără a avea amploarea celor care au activat în anii 1946-1950.

FORGOTTEN EXPLOITS: THE CITY OF IASI AND ANTICOMMUNIST RESISTANCE, 1946-1950

(Summary)

As war scene during the spring and summer of 1940, leading thus to great material and human loses, Iaşi county entered Soviet occupation in August, the same year, facilitating this way the beginning of Soviet administration. Between 1945-1946 there were great expectations that Romania would turn back to a democratic regime; however, these hopes were quickly scattered by state and society communization. Facing the impossibility of making public their politic ideas, the ones who couldn’t agree with deviation toward totalitarianism (they wouldn’t adopt the opportunist way), stood for anti-communist fight, within the framework of subversive organizations. Some of the latests were peasant-nationalist, while others had no politic affinities. Among their leaders there were Marius Rusu, Şerban Georgescu-Bârlad, Eugen Otparlic, Liviu Mărgineanu, Dumitru Matei, Ioan Gheorghiu, etc. Although the Security tried to demonstrate, during inquiries and trials, that there used to be a command centre, that was not the truth, even if all these parties managed to keep the connections, one way or another. The members of subversive organizations from Iaşi hoped in breaking out of a war between Western allies and Soviet black, a war that was supposed to lead to collapse of communism and liberation of Romania. Thus, there was paved the way for surreptitions activity, searching for military information, gathering guns and munnition, keeping in touch with cultural personalities of the city, contacting Western powers.

Anti-communist oppossition in Iaşi lacked any survival chances, as it confronted a regime which constantly perfected its repressive methods and also imposed terror a government rule.

Its members were successively arrested between 1948-1950 and the last ones in 1952. They were questioned in harsh conditions and tried especially by corect Martial in Iaşi and Bucharest, and sentenced to several punishments consisting in depriving of freedom, confiscating estates, imposing trial expenses. One of the oppossition leaders, Dumitru Matei, a catholic priest, was involved in an espionage process of Stalinist inspiration – the so – called “process of France Legation” – in which he was the only one from Iaşi; together with two other men, he was sentenced and executed.

During the following years other anti-communist subversive organizations, though not as powerful as the ones between 1946-1950, were discovered in Iaşi. Due to hard conditions on which these parties grew and acted few people learnt about their existence, except for their members and, of course, the Security men who questioned and sentenced them. Only after the collapse of communism, the acces to Security documents was made possible, and the few witnesses were allowed to tell their stories.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GABRIEL CATALAN
MIRCEA STĂNESCU

DIN ISTORIA SECURITĂȚII[1]

La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, serviciile secrete din România erau: Siguranța – serviciul secret intern, Serviciul Special de Informații – serviciul secret extern şi Secția a II-a a Marelui Stat Major al Armatei – serviciul secret militar. Toate aceste servicii secrete au continuat să funcționeze după 23 august 1944 cu aceleaşi cadre, doar şefii lor fiind schimbați.

Infiltrarea vechilor servicii secrete şi epurarea vechilor angajați

Infiltrarea serviciilor secrete de către Partidul Comunist din România[2] a început imediat după 23 august 1944, pentru această acțiune fiind folosite „gărzile patriotice", unități paramilitare ale Partidului instruite de NKVD[3]. Bolşevizarea lor s-a accentuat odată cu instalarea la putere de către Vîşinski – trimisul lui Stalin – a guvernului Petru Groza, în 6 martie 1945. După această dată, Regele Mihai, sub controlul căruia se aflau până atunci structurile informative, nu s-a mai putut bizui pe nici una dintre ele. PCR a preluat controlul lor prin Emil Bodnăraş, secretar general la preşedinția Consiliului de Miniştri însărcinat cu supravegherea serviciilor secrete, prin ordinul semnat la 27 aprilie 1945 de primul ministru Groza, şi de către Teohari Georgescu, ministrul de Interne în funcție. De acum înainte, în serviciile secrete sunt încadrați numai comunişti, instituțiile amintite nemaifiind controlate în nici un fel de către Rege, ci de PCR[4].

Proiectul Moscovei şi al Partidului presupunea apoi epurarea vechilor cadre din Poliție, Siguranță, SSI, Armată şi Administrația Publică, întrucât erau legate „prin concepțiile şi poziția lor social-economică" de Vechiul Regim. Aceste „elemente ostile regimului democrat popular, cele compromise printr-o activitate duşmănoasă față de mişcarea muncitorească" vor fi înlocuite cu „comunişti cu o bogată activitate revoluționară, călițiîn lupta cu duşmanul de clasă în anii crunți ai ilegalității"[5].

[1] Textul de față reprezintă o formă revăzută şi actualizată a capitolului privind istoria Securității dintr-un proiect de broşură informativă (niciodată publicată) pentru persoanele care îşi exercită accesul la propriul dosar, scris în perioada în care autorii au lucrat ca cercetători la CNSAS.

[2] Prima denumire a partidului. Pentru aceasta, ca şi pentru cele ulterioare, vom folosi, pentru simplificare, sigla PCR.

[3] Pentru toate denumirile serviciilor secrete sovietice vom folosi în continuare, pentru simplificare, sigla KGB.

[4] Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu regele Mihai*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 26, 28 şi 66.

[5] Vezi Decretele de epurare a Administrației Publice şi de urmărire a celor vinovați de dezastrul țării, în *România. Viața politică în documente. 1945*, Bucureşti, ANIC, 1994, doc. 2, 4, 51 şi 55 (p. 61-66, 67-69, 230-232 şi 238-242).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 413–435

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Infiltrarea şi acapararea serviciilor secrete române de către KGB prin epurarea vechilor angajaţi a fost unul din principalele obiective ale ocupaţiei sovietice, acţiunea fiind desfăşurată sub acoperirea aplicării prevederilor Convenţiei de Armistiţiu semnată de România la Moscova în 12/13 septembrie 1944, cu Comisia Aliată (Sovietică) de Control. Acţiunea, paralelă cu preluarea puterii în stat de către PCR, făcea parte din planul general de sovietizare a României, în care contribuţia esenţială au avut-o ofiţerii şi diplomaţii sovietici, în cvasitotalitatea lor agenţi ai KGB şi GRU[6].

Comuniştii experimentaţi care au preluat conducerea serviciilor de informaţii erau, de fapt, cu toţii agenţi sovietici. Astfel, conducătorul real al SSI a devenit, o dată cu ocupaţia sovietică, Serghei Nikonov (alias Serghei Nicolau), rus de origine, în perioada interbelică şeful unei reţele de spionaj a KGB în România. După lovitura de stat de la 23 august 1944, el a primit noi sarcini ca ofiţer al Direcţiei de Informaţii Externe a KGB fiind numit oficial, în martie 1945, director al SSI. În martie 1954, Nikonov a fost transferat la conducerea Secţiei a II-a a Marelui Stat Major al Armatei (spionajul militar), instituţie subordonată celei similare sovietice (GRU)[7].

Direcţiunea Poliţiei de Siguranţă a fost condusă, din martie 1945, de către Gheorghe Pintilie (pe numele său real Pantelei Bodnarenko, zis Pantiuşa), agent sovietic de origine ucraineană, condamnat în perioada interbelică, în România, pentru spionaj. Ca şi Nikonov, acesta era subordonat direct lui Emil Bodnăraş, toţi primind ordine de la Moscova prin intermediul lui Dmitri G. Fedîcikin, prim-consilier sovietic în România între anii 1944 şi 1947 şi reprezentant al INU/KGB[8].

În 1946, Pintilie era în acelaşi timp şi şeful secţiei politico-administrative a CC al PCR, însărcinată cu securitatea (a se citi: cu puritatea ideologică) partidului, când din ordinul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej l-a asasinat pe Ştefan Foriş, fostul secretar general al partidului până în aprilie 1944. Tot el a ordonat şi uciderea mamei fostului şef al partidului[9]. Drept recompensă pentru credinţa şi duritatea sa, din iunie 1948 Pintilie a devenit membru al CC al PCR. Soţia sa, Ana Toma, şi ea agentă a INU/KGB, avea printre însărcinări şi pe aceea de a-l supraveghea.

Una din practicile utilizate de KGB pentru supravegherea demnitarilor comunişti era deci „încadrarea“ lor cu militante comuniste fidele Moscovei. Multe dintre soţiile membrilor nomenclaturii de vârf erau astfel de agente, dirijate fie pe lângă soţii lor, fie pe lângă alţi înalţi membri ai conducerii Partidului. Astfel, Nina Nikonova, soţia lui Serghei Nikonov, era secretara lui Gheorghiu-Dej, secretarul general al Partidului. O altă practică era numirea agenţilor sovietici în poziţii cheie ale aparatului comunist. Aşa se face că şeful de cabinet al lui Gheorghiu-Dej era Mihail Gavrilovici, iar şeful gărzii personale Valerian Bucikov, ambii agenţi KGB[10].

Un alt agent KGB cu rol important în sovietizarea României a fost Vladimir Mazuru, ucrainean din Basarabia care, împreună cu Alexandru Nikolschi – şi el agent sovietic – va fi numit adjunct al lui Gheorghe Pintilie, directorul general al Securităţii[11].

---

[6] Ghiţă Ionescu, *Comunismul în România. 1944-1962*, Bucureşti, Editura Litera, 1994; Robert R. King, *A History of the Romanian Party*, Standford, Hoover Institution Press, 1980; Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Editura Univers, 1995.

[7] Dennis Deletant, *Ceauşescu şi Securitatea. Constrângere şi disidenţă în România anilor 1965-1989*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 39.

[8] *Ibidem*, p. 39-40.

[9] *Ibidem*, p. 41; Dan Cătănuş, Ioan Chiper, *Cazul Ştefan Foriş*, Bucureşti, Editura Vremea, 1999.

[10] D. Deletant, *op. cit*., p. 40.

[11] *Ibidem*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă instituție care a fost trecută sub controlul partidului a fost Corpul Detectivilor, unitate a Ministerului de Interne alcătuită acum din cadre comuniste şi din vechi polițiști, transformată radical prin reorganizarea din 14 martie 1945. În fruntea ei este numit Alexandru Nikolschi. Boris Grünberg, alias Alexandr Sergheevici Nikolski, cetățean român de origine evreiască, membru al Komsomol şi UTC al PCR din anul 1932, a fost instruit de KGB şi trimis pe teritoriul României pentru spionaj. Arestat şi condamnat, a fost eliberat, ca şi alți comuniști, în urma loviturii de stat de la 23 august 1944. În octombrie, acelaşi an, este numit comisar de poliție, iar din martie 1945 devine şeful Corpului Detectivilor. A condus Securitatea împreună cu Gheorghe Pintilie şi Vladimir Mazuru, având un rol de prim rang în organizarea acesteia după canoanele sovietice şi în declanşarea terorii care i-a urmat[12].

Până în 1948 Corpul Detectivilor este implicat în reprimarea opozanților politici ai Partidului Comunist, în acțiunile de infiltrare a mediilor ostile regimului, împiedicând astfel – la adăpostul trupelor sovietice de ocupație şi sub ochiul vigilent al KGB şi GRU – formarea unei opoziții unite față de instaurarea comunismului. Infiltrărilor în organizațiile necomuniste şi/sau anticomuniste li se adaugă şi alte acțiuni operative – verificări, urmăriri, arestări şi asasinate – pentru înfăptuirea cărora a fost creată o Brigadă Mobilă Specială[13].

Activitatea Corpului Detectivilor se suprapunea peste atribuțiile SSI şi ale Secției a II-a a Marelui Stat Major al Armatei, fiind nucleul dur a ceea ce se va numi mai târziu Securitatea, faptul fiind probat ulterior şi de preluarea masivă de cadre în noua instituție.

Ministerul de Interne, condus de Teohari Georgescu, a făcut o mişcare foarte abilă, reintegrând temporar în Poliție şi Siguranță cvasitotalitatea cadrelor şi agenților concediați de guvernul Rădescu. Drept mulțumire, ei s-au năpustit asupra opozanților guvernului Groza. Mai târziu, partidul s-a dispensat de serviciile lor, rezervându-le o soartă dintre cele mai crunte: arestându-i, închizându-i şi supunându-i la interogatorii repetate, dar nu înainte de a le exploata aptitudinile, cunoştințele şi, nu în ultimul rând, zelul. Iată doar trei exemple din cele mai semnificative: Eugen Cristescu – fostul şef al SSI de până în septembrie 1944, Traian Borcescu – adjunctul lui Cristescu şi Nicolae D. Stănescu – fost şef al SSI între 1944 şi 1945.

Siguranța, Poliția, Jandarmeria, SSI şi Armata au fost treptat aservite intereselor PCR în perioada 1945-1948 şi au lucrat cu sârg la promovarea intereselor sale: lichidarea şi compromiterea adversarilor politici, falsificarea ultimelor alegeri libere (noiembrie 1946) şi episodul Tămădău, când conducerii PNȚ i s-a înscenat o încercare de plecare în exil – fiind cele mai notorii[14].

Înființarea Securității

Securitatea, numită oficial Direcțiunea Generală a Securității Poporului (DGSP), a fost înființată prin Decretul nr. 221 din 30 august 1948[15]. Ea a continuat să pună în

[12] *Ibidem*, p. 39-42.

[13] *Ibidem*, p. 40-42; Marius Oprea, *Naşterea Securității*, în *Analele Sighet 6*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 1998, p. 271-306.

[14] Pentru acțiunea Tămădău v. Nicolae Carandino, *Nopți albe şi zile negre*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1992, p. 291-297, şi *Cartea albă a Securității, Vol. 1: 23 august 1944 – 30 august 1948*, p. 608-638 şi fotografiile anexe. Această ultimă producție a serviciilor secrete române de după 1989 trebuie folosită cu extrem de mare prudență, dat fiind că se înscrie într-o tentativă de reabilitare a Securității.

[15] *Decretul nr. 221 pentru înființarea şi organizarea Direcțiunii Generale a Securității Poporului*, în MOf, nr. 200 din 30 august 1948, p. 7245-7246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

practică opera de sovietizare a ţării începută din 1945 de PCR sub protecţia trupelor sovietice de ocupaţie.

Conform principiului marxist-leninist al luptei de clasă, Securitatea a acţionat pentru identificarea şi lichidarea tuturor persoanelor considerate periculoase pentru regim. Conform „Art. 2. Direcţiunea Generală a Securităţii Poporului are ca îndatoriri apărarea cuceririlor democratice şi asigurarea securităţii Republicii Populare Române, contra uneltirilor duşmanilor din interior şi exterior. […] Art. 4. Ofiţerii de Securitate sunt singurii competenţi a instrumenta infracţiunile ce primejduiesc regimul democratic şi securitatea poporului".

Ca poliţie politică a regimului comunist, structura organizatorică, metodele de operare, mijloacele folosite şi politica de cadre ale Securităţii erau secrete şi nesupuse vreunui alt control decât cel de partid: „Art. 3. Organizarea, încadrarea, dotarea, atribuţiile şi funcţionarea tuturor serviciilor centrale şi exterioare ale Direcţiunii Generale a Securităţii Poporului se vor reglementa prin deciziunile şi instrucţiunile interioare ale Ministerului Afacerilor Interne. Aceste deciziuni şi instrucţiunile interioare nu se publică. Ele devin executive prin înscrierea lor într-un registru special şi comunicarea către cei interesaţi. [...] / Art. 7. Prin derogare de la dispoziţiunile Legii contabilităţii publice, bugetul Direcţiunii Generale a Securităţii Poporului va fi publicat numai prin suma sa globală, fără detaliere pe posturi, în bugetul Ministerului Afacerilor Interne".

Conducerea Securităţii era formată din: gen.-lt. Gheorghe Pintilie – director general; gen.-mr. Alexandru Nikolschi şi gen.-mr. Vladimir Mazuru – directori adjuncţi. Securitatea era subordonată MAI, ministru de Interne fiind Teohari Georgescu, iar Marin Jianu ministru adjunct. În realitate, Securitatea se afla sub controlul unei echipe de consilieri sovietici, agenţi KGB şi GRU, conduse de D.G. Fedîcikin (1944-1948), apoi de gen. Alexandr Saharovski (1949-1953)[16]. În anul 1956, cel din urmă a fost numit în fruntea primei direcţii a KGB, care se ocupa cu spionajul extern, ceea ce arată aprecierea de care s-a bucurat activitatea sa desfăşurată în România. Un rol similar îl avea ambasadorul sovietic la Bucureşti, Serghei Kaftaradze, care răspundea de activitatea spionilor sovietici din România, el fiind subordonat miniştrilor de Externe sovietici – Viaceslav Molotov (până în anul 1949) şi Andrei Ianuarevici Vîşinski (ulterior) – care la rândul lor erau subordonaţi lui Lavrenti Beria, şeful KGB şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri al URSS.

Prin înfiinţarea Securităţii, regimul comunist arată că este un regim ideologic, în sensul că puterea este exercitată de un grup restrâns de persoane care formează Biroul Politic al CC al PCR, conducere susţinută de trupele sovietice staţionate în ţară şi de omniprezenta Securitate, regim coordonat de CC al PCUS prin comisarii şi consilierii sovietici. Securitatea este copia fidelă a KGB, atât în ceea ce priveşte scopurile, modul de organizare şi funcţionarea, cât şi în privinţa metodelor şi tehnicilor operative.

Organizarea internă

Structura organizatorică a Securităţii reflectă sarcinile ideologice primite de la partid şi modul în care ea le-a aplicat. Era împărţită în 10 direcţii centrale deservite, la rândul lor, de secţiile care se ocupau cu cenzura corespondenţei, supravegherea şi interceptarea convorbirilor telefonice, secretariat, cifru, evidenţă şi arhive. În teritoriu,

[16] Cf. Christopher Andrew şi Oleg Gordievsky, *KGB. Istoria operaţiunilor sale secrete de la Lenin la Gorbaciov*, Bucureşti, Editura All, 1994, p. 251-252; D. Deletant, *op. cit*., p. 40-41; Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securităţii*, ediţia a II-a revăzută, vol. 1 – *Poliţia politică şi spionajul în România comunistă*, Bucureşti, Editura Omega, 1999, p. 76-88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Securitatea avea 11 direcții regionale care aveau în subordine birouri în diferite localități. Tot ca structură teritorială distinctă a fost organizată și Securitatea Capitalei[17].

Prima conducere a Securității a fost următoarea: gen.-lt. Gheorghe Pintilie – director general; gen.-mr. Alexandru Nikolschi și gen.-mr. Vladimir Mazuru – directori adjuncți; mr. Wilhelm Einhorn, director/secretar.

În 1948 sunt constituite trupele MAI, care cuprindeau, pe lângă Trupele de Miliție, și Trupele de Securitate, Trupele de Grăniceri și Pompierii. Pe 23 ianuarie 1949 Jandarmeria a fost desființată, atribuțiile sale fiind preluate de către Direcția Generală a Miliției și de Trupele de Securitate, acestea din urmă fiind constituite la 17 februarie, prin Decretul nr. 455 din 1949, ca unități proprii ale Securității. Noile unități vor cunoaște o mărire continuă a efectivelor, ajungând în 1953 la 40.000 de angajați pentru Trupele de Miliție și 55.000 pentru Trupele de Securitate[18].

În perioada 1948-1951, existența unei Direcții de Contrainformații Penitenciare și Miliție în componența Securității, încadrată cu ofițeri numiți „politici", indică sarcinile pe care poliția politică le avea în represiune, care este generalizată în această perioadă. Pe de altă parte, Direcția Politică avea ca sarcină asigurarea purității ideologice a Partidului, fapt care arată că Securitatea era în egală măsură cea care se ocupa cu depistarea dușmanilor reali sau potențiali „strecurați în partid".

După ce regimul comunist s-a consolidat și a avut loc epurarea instituțiilor statului și a partidului, prin Decretul nr. 50 din 30 martie 1951 DGSP devine Direcția Generală a Securității Statului (DGSS), noua denumire indicând că de acum înainte Partidul Comunist a înghițit statul, cu care se identifică. În același an, în cadrul Securității este înființată Direcția de Informații Externe, constituită la inițiativa sovieticilor pentru a înlocui SSI. Generalul Alexandr Saharovski, șeful consilierilor sovietici din România, este cel care o construiește de la zero, cu ofițeri din celelalte direcții ale Securității[19]. Dat fiind că în 1951 se încheie o primă fază a represiunii, Direcția de Contrainformații Penitenciare este transferată la Ministerul de Interne.

În contextul extern al declanșării campaniei antievreiești din URSS, al pregătirii unui război împotriva Occidentului de către Stalin și al „ascuțirii luptei de clasă" în interior, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu sunt eliminați de la conducerea PCR de către Gheorghiu-Dej, sub acuzațiile de „împăciuitorism", „deviaționism" și „pactizare cu dușmanii". Ca urmare, prin Decretul nr. 324 din 20 septembrie 1952 Securitatea este reorganizată sub denumirea de Ministerul Securității Statului (MSS), ca structură independentă de MAI. Cu excepția modificării denumirilor unor direcții, servicii și secții, structura sa a rămas însă neschimbată. Totodată, prin înlăturarea ofițerilor apropiați grupului Pauker-Luca-Georgescu crește controlul direct al prim-secretarului partidului, Gheorghe Gheorghiu-Dej, asupra Securității.

În septembrie 1953 – după căderea lui Beria și reorganizarea părintelui Securității, KGB-ul – MSS fuzionează din nou cu MAI. Ministerul de Interne a fost restructurat (iulie 1956) în: Departamentul Internelor, care îngloba Miliția și Penitenciarele, și Departamentul Securității.

Întrucât mișcarea de rezistență armată a fost lichidată până în 1958, iar colectivizarea agriculturii încheiată (1962), la 30 mai 1963 Trupele de Securitate vor fi reduse la dimensiunile unei secții speciale a Ministerului de Interne.

[17] Pentru toate organigramele Securității și pentru șefii direcțiilor centrale și regionale, v. D. Deletant, *op. cit.*, p. 73-82, 112-114 și 345-349.

[18] *Ibidem*, p. 44.

[19] I.M. Pacepa, *op. cit.*, vol. 1, p. 142 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În baza Decretului de reorganizare nr. 141 din 30 martie 1963, Direcţia I este redenumită Direcţia Generală de Informaţii Externe, care ulterior avea să se numească Direcţia de Informaţii Externe (DIE), până în 1978, şi Centrul de Informaţii Externe, până în 1989[20]. Cu prilejul acestei reorganizări a Securităţii, DIE este ridicată la rang de direcţie generală, ceea ce indică sarcinile sporite care i se acordă în această perioadă. Unitatea se afla sub comanda lui Nicolae Doicaru, DIE acţionând în permanenţă în colaborare cu serviciile de spionaj sovietice şi fiind coordonată de ele.

În august 1958, în urma tratativelor cu URSS, trupele sovietice au părăsit România, dar consilierii sovietici au rămas. Abia în 1964 marea majoritate a consilierilor KGB părăseşte teritoriul României, Securitatea găzduind însă un număr limitat şi după această perioadă.

Preluarea puterii de către Nicolae Ceauşescu în 1965 nu a adus nici o schimbare în scopul şi metodele folosite de Securitate. Ceauşescu s-a limitat doar la eliminarea rivalilor personali şi a fidelilor lor din conducerea Securităţii şi a MAI – ca Alexandru Drăghici, ministru de Interne (1952-1965). Acţiunea a debutat prin marcarea „abuzurilor" – în fapt, a crimelor, represiunii şi a terorii – săvârşite în perioada Dej de conducerea PMR şi a Securităţii, pe care Ceauşescu le punea, în mod abil, pe seama concurenţilor săi personali şi a celor indezirabili. Astfel, secretarul general al Partidului, el însuşi unul din responsabilii însărcinaţi cu supervizarea organelor de represiune, reuşeşte atât eliminarea rivalilor, cât şi delimitarea sa de crimele făcute anterior de Partid şi Securitate, îmbunătăţindu-şi imaginea şi prin operaţiuni de reabilitare a foştilor lideri comunişti ucişi, în special a lui Ştefan Foriş şi Lucreţiu Pătrăşcanu (în 1968).

Prin Decretul nr. 710 din 22 iulie 1967 Securitatea este redenumită Consiliul Securităţii Statului, făcând în continuare parte din Ministerul de Interne. La 3 aprilie 1968 redevine organism independent de Ministerul de Interne, aflat sub controlul Biroului Politic şi al lui Ceauşescu personal. Măsura este luată în perioada liberalizării regimului comunist cehoslovac (*Primăvara de la Praga*) şi a sângeroasei intervenţii sovietice din Cehoslovacia. Numai că la 19 aprilie 1972 revine în structura MAI, ceea ce arată că schimbarea a fost pur conjuncturală, singurele modificări dintre cele două reorganizări fiind crearea, la 10 septembrie 1971, a Centrului de Informare şi Documentare şi a Centrului de Cercetări Parapsihologice (pentru perfecţionarea metodelor de anchetă şi investigaţii)[21].

Prin Decretul nr. 362 din 27 iunie 1973 al Consiliului de Stat direcţiile de Securitate şi serviciile auxiliare sunt restructurate, iar DIE devine un organism complet separat de Securitate. În 1977 este înfiinţat Centrul naţional de transmisiuni cifrate, în subordinea DIE, cu rolul de a deservi: ambasadele României, Direcţia de Informaţii Militare şi CC al PCR[22].

Ultimele modificări de substanţă în structura Securităţii au fost operate în 1978, printr-un decret al Consiliului de Stat. Astfel, din martie 1978 Securitatea se numeşte Departamentul Securităţii Statului, făcând în continuare parte din Ministerul de Interne. Dincolo de schimbarea de denumire, restructurarea este o consecinţă a mişcărilor de opoziţie din 1977 şi, mai ales, a defecţiunii generalului Ion Mihai Pacepa, directorul adjunct al DIE, care a trădat comunismul şi pe Ceauşescu, trecând la americani, ceea ce a determinat o reorganizare totală. Ofiţerii români cunoscuţi de Pacepa şi aflaţi în rezidenţele din Occident au fost retraşi în Centrală şi trecuţi „în conservare". Pacepa nu a

[20] D. Deletant, p. 81-82.
[21] *Ibidem*, p. 113.
[22] *Ibidem*, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost primul *defector* al serviciilor secrete comuniste române, ci cel mai important. Cunoaştem astăzi numele câtorva zeci de cazuri de defectori din DIE, în marea lor majoritate înainte de fostul adjunct al DIE.

Importanța sporită a Securității din această perioadă este probată şi de ridicarea şefului său la rangul de ministru secretar de stat, în timp ce o parte din şefii principalelor direcții au fost numiți, la rândul lor, miniştri adjuncți. De acum Securitatea are şi sarcina de a coordona „activitatea de prevenire, depistare, neutralizare şi lichidare a acțiunilor teroriste pe teritoriul României", în acest scop fiind creată Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă condusă, la început, de colonelul Ştefan Blaga. Ea avea în 1989 un efectiv de 795 de ofițeri şi soldați[23].

În anii '80, structura Securității a rămas, în linii mari, aceeaşi cu cea stabilită în 1978.

Personalul Securității

Cadrele moştenite de Securitate de la SSI, Poliție şi alte instituții „burgheze" au fost extrem de puține. Pentru angajare erau căutate persoane tinere, dornice de afirmare şi fără o pregătire prealabilă în domeniu, ele fiind recrutate exclusiv din Partid şi în cea mai mare parte dintre muncitori. Personalul Securității era angajat pe baza purității dosarului, dar, în unele cazuri, partidul făcea excepții.

Compoziția socială a cadrelor Securității, în februarie 1949, este ilustrativă. Dintr-un total de 3.553 de persoane, 64% erau muncitori, 28% funcționari, 2% intelectuali, 4% țărani şi 2% fără profesie (revoluționari de profesie). După apartenența politică, 95% erau membri ai PCR şi 5% nu erau membri de partid. După sex, 88% erau bărbați şi 12% femei.

După originea etnică, 83% erau români, 10% evrei, 6% maghiari, iar celelalte minorități cumulau 1%, cifră aflată sub pragul de semnificație statistică. Tot din punct de vedere etnic, din cei 60 de ofițeri superiori, 63,3% erau români, 25% evrei, 5% maghiari, 3,3% ucraineni, restul de 3,4% reprezentând procentajul cumulat al cehilor şi armenilor[24]. De remarcat numărul foarte mare de evrei în raport cu procentul acestei minorități din totalul populației din România (2-2,5%)[25], precum şi numărul mare de ucraineni raportat la numărul total al acestor minoritari din România (sub 1%).

[23] *Ibidem*, p. 301.

[24] M. Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949-1989*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 65-67 (doc. 1); D. Deletant, *op. cit.*, p. 43. În lucrarea lui Deletant cifra privitoare la procentul evreilor în nomenclatura superioară a Securității este greşită.

[25] În absența unor recensăminte pentru prima parte a epocii comuniste ne-am raportat la recensămintele din 1930, 1941 şi 1942, operând estimări ce țin cont de pierderile teritoriale şi de populație din 1940 şi 1944 în favoarea Bulgariei şi URSS, de ponderea victimelor crimelor, pogromurilor şi deportărilor evreilor sub dictatura lui Ion Antonescu, de tendințele negative ale indicilor natalității, mortalității şi excedentului demografic, precum şi de numărul foarte mare de emigrări în Israel (116.500-118.000 între 1948 şi 1951 sau 124.000 din 1948 până în 1953). Conform acestui calcul rezultă o cifră maximă de 2,5%. Vezi Congresul Mondial Evreesc. Secțiunea din România, *Populația evreească în cifre. Memento statistic*, vol. I, 1945, p. 20-22, 24-25, 28-30, 34-43, 56-60; Carol Bines, *Din istoria emigrărilor în Israel. 1882-1995*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1998, p. 64, 80, 90, 92, 94, 95; D. Deletant, *Transnistria: soluția românească la „problema evreiască"*, în „Despre Holocaust şi comunism", Anuarul IRIR, vol. I, 2002, p. 79-101. De asemenea, a se vedea M. Oprea, *Emigrarea: un reflex de păstrare a identității*, în „Observator cultural", nr. 101, 29 ianuarie-4 februarie 2002 şi documentul anexat, publicat sub titlul: *Evreii din România: o minoritate care dispare*, în care pentru anul 1950 cifra populației evreieşti este estimată ca fiind de 2%.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şefii Securităţii, Miliţiei şi Armatei, alături de persoanele cu funcţii importante în aparatul de partid şi în administraţie, erau formaţi în Uniunea Sovietică. Ei alcătuiau elita politică a regimului comunist (nomenclatura), cifrată la câteva zeci de mii de persoane, care controla în mod total şi discreţionar societatea şi avea acces la o gamă largă de privilegii: salarii foarte mari, vile, maşini luxoase, magazine speciale etc.

Cadrele Securităţii, Miliţiei şi Armatei au fost formate în instituţiile de învăţământ speciale ale partidului şi în şcolile militare, întemeiate după model sovietic. Primele dintre ele erau formate în URSS, o bună parte din personalul Securităţii perfecţionându-se ulterior pe lângă organismele similare sovietice. Cele mai importante erau Şcoala Superioară de Partid „A.A. Jdanov" (devenită apoi Academia de Partid „Ştefan Gheorghiu"), Academia Militară (numită „I.V. Stalin" în primii ani), Şcoala de ofiţeri de Securitate de la Băneasa, înfiinţată în 1948, şi cele de la Oradea şi Câmpina. În general, cadrele au fost obligate să-şi completeze studiile la cursurile serale. Ofiţerii erau trimişi periodic la cursuri de reciclare, din anii '60 la Şcoala de perfecţionare a cadrelor de Securitate de la Grădiştea, de lângă Bucureşti, şi la cele de la Bran şi Brăneşti, pentru DIE. Programa de învăţământ cuprindea două laturi: pregătirea militară de specialitate şi formarea culturii politice şi generale. În ultimul modul de învăţământ erau predate: Limba rusă, Istoria PCUS, Istoria RPR, Economia politică socialistă, Socialism ştiinţific, Geografia generală, Matematica, Fizica, Chimia şi Limba şi literatura română.

În septembrie 1948, Securitatea avea prevăzute în organigramă 3.973 de posturi, dar efectivul existent era de doar 2.281. El a crescut constant, pentru a ajunge în 1989 la cifra de 38.682 de oameni, repartizaţi astfel: 23.370 în trupele de Securitate, 6.602 în direcţiile centrale şi unităţile speciale, 2.426 în CIE, 6.059 în birourile judeţene şi 225 în şcolile de pregătire a cadrelor[26].

Începând din 1962, absolvenţi de facultăţi din întreaga ţară sunt selectaţi de partid şi pregătiţi să devină ofiţeri, continuându-se însă, totodată, vechile practici de completare a studiilor liceale şi superioare cu ajutorul unor adeverinţe şi recomandări ale conducerii Securităţii sau ale conducerii de partid şi de stat. Metodele de lucru se diversifică şi se perfecţionează după 1964, punându-se accentul pe conspirativitate şi pe prevenirea acţiunilor anticomuniste, însă continuă şi acţiunile brutale de intimidare, teroare şi reprimare. Astfel, la finele anilor '60 se schimbă modul în care se ţine evidenţa agenturii şi a ofiţerilor implicaţi în lucrul cu ea: din conţinutul fişelor au fost excluse rubricile privitoare la domiciliul, locul de muncă şi numele ofiţerilor care îi aveau în legătură pe informatori.

În anii '70, la ordinul expres al lui Nicolae Ceauşescu, au fost arse, în timpul derulării operaţiunilor denumite „Jarul" şi „Cenuşa", dosare ale nomenclaturii de partid şi ale membrilor de partid informatori ai Securităţii. Măsura a avut ca efect o întărire a controlului Partidului asupra Securităţii şi sporirea fidelităţii ideologice a membrilor săi, informatori cu dosar. De altfel, toţi membrii PCR aveau datoria să informeze Securitatea şi să o ajute în orice împrejurare, după cum prevedea chiar Statutul partidului. Singura condiţie, pur formală, era obţinerea de către Securitate a unui aviz din partea secretarilor organizaţiei de partid teritoriale (regionale şi, mai târziu, judeţene)[27]. Nu toate dosarele informatorilor au fost însă arse, la fel cum nu întotdeauna Securitatea cerea aprobarea

[26] D. Deletant, *Ceauşescu şi Securitatea*, p. 43, 79 şi 348; M. Oprea, *Banalitatea răului*, p. 66; Cezar Zugravu, *Cum şi din cine s-a format Securitatea. Câteva comentarii şi ipoteze pornind de la nişte cifre*, în *Analele Sighet, 7, Anii 1949-1953: Mecanismele terorii*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1999, p. 239-259.

[27] V. *Hotărârile Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R.* din martie 1968, februarie 1971 şi ianuarie 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organelor partidului pentru urmărire informativă sau pentru racolare, poliția politică procedând în practică la numeroase excepții.

Modul de acțiune

De la înființare şi până în 1989 Securitatea a procedat la puține schimbări în modul de operare şi în maniera de ținere a evidenței informativ-operative. Acestea au fost conturate în primii ani de funcționare, fiind o copie fidelă a modelului lor sovietic.

În limbajul Securității, urmărirea dușmanilor regimului (reali sau presupuşi) se numeşte „activitate informativ-operativă" şi constă în trei tipuri de acțiuni, cu rol progresiv, mergând de la verificarea informațiilor de primă sesizare, până la urmărirea cea mai complexă[28]. Prima „formă" a activității informativ-operative este „supravegherea informativă". Ea se realizează cu începere din 1957 printr-un aparat deplin conspirat numit Serviciul de Supraveghere Operativă, al cărui rol este de a descoperi, aresta sau reține în mod secret „criminalii de stat". Termenul de supraveghere a unei persoane era de 10-15 zile, iar tipul de dosar care se întocmea se numea „dosar de supraveghere operativă"[29]. Acest prim tip de acțiune avea rolul nu să aştepte ca „dușmanii" să se manifeste, ci să-i identifice în mod sistematic.

Cel de-al doilea tip de urmărire este „verificarea informativă". Este o acțiune care are loc pe o perioadă redusă, de până la şase luni, timp în care informațiile de primă sesizare sunt verificate. Tipul de dosar întocmit este „mapa de verificare"[30]. Dacă primele informații se confirmă, se trece la tipul următor de acțiune; dacă nu, acțiunea de verificare încetează, însă persoana în cauză va fi urmărită în continuare prin „dosar de obiectiv" sau „dosar de problemă".

Ultima formă de acțiune este „urmărirea informativă". Ea are ca scop „lichidare[a] în timpul oportun şi cât mai complet a activității criminale dusă în țara noastră de elementele dușmănoase"[31]. Dosarul întocmit poartă numele de „dosar de urmărire informativă". După numărul celor urmăriți şi după importanță, acesta este, la rândul său, de mai multe tipuri: „individual" sau „de grup", „de urmărire locală" ori „de urmărire pe țară".

Din datele oficiale ale Securității publicate în ultimii ani, în anul 1967 erau urmărite 424.464 de persoane. În contextul intervenției sovietice în Cehoslovacia, în 1968, numărul urmăriților scade drastic, ajungând la 49.319 persoane. Din 1969 acest număr va creşte constant până în 1989 – 71.671 în 1978, cifră în care nu intră, în mod cert, persoanele „supravegheate operativ" şi probabil nici cele urmărite prin „mapa de verificare", ceea ce înseamnă că numărul real al celor urmăriți trebuie să fie cu mult mai mare. Nu deținem cifre oficiale cu privire la numărul persoanelor urmărite după 1978[32].

[28] Pentru cele ce urmează, a se vedea Arhiva Securității, Fond „D" (Documentare), *Directiva despre munca cu agentura*, 1951; *Directiva (nr. 70 din 15 martie 1954) Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Populare Române despre munca organelor de informații grăniceresti cu agentura,* 1954; *Instrucțiuni cu privire la munca informativă a organelor informative grăniceresti*, f.a.; *Directiva pentru organizarea şi conducerea muncii informative la sate*, 1951; *Instrucțiuni nr. D – 00190/1987, privind organizarea şi desfăşurarea activității informativ-operative a organelor de Securitate*, 1987.

[29] V. Arhiva Securității, Fond „D", *Ordinul Ministerului Afacerilor Interne al RPR nr. 85 din 1.IV.1957 şi Instrucțiuni privind munca de supraveghere operativă a organelor MAI din RPR*, 1957, p. 7.

[30] Pentru tipurile de dosare a se vedea *Directiva asupra organizării evidenței operative de către organele securității statului, a elementelor dușmănoase din Republica Populară Română,* 1951; *Instrucțiuni pentru organizarea şi funcționarea birourilor şi secțiilor de evidență din regiunile de securitate*, 1951, şi *Completare la instrucțiuni*, f.a.

[31] Arhiva Securității, Fond „D", *Directiva despre munca cu agentura*, 1951, p. 3.

[32] *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, 1995, f. ed., f.l., doc. 73 şi 218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La rândul său, urmărirea informativă se realizează mai ales prin „mijloace specifice“: „rețeaua informativă“ – totalitatea informatorilor Securității[33]; „tehnica operativă“ (TO) – adică tehnologia aferentă urmăririi, cu ajutorul căreia se efectuau în special ascultările telefonice, fotografierea şi urmărirea video; „filajul“ – urmărirea pe teren a dușmanilor sau suspecților; „investigația“ – obținerea secretă, pe teren, a materialelor asupra persoanelor care sunt obiectul unei acțiuni de supraveghere sau verificare[34]; „controlul unor canale interne sau externe care pot fi folosite în scopuri ostile“ – supravegherea şi verificarea anturajului persoanei urmărite şi/sau interceptarea corespondenței sale[35]; şi „culegerea personală de informații prin relațiile oficiale şi legăturile operative ale ofițerilor de securitate“ – altfel spus, discuțiile ofițerului cu secretarii de partid, şefii de cadre, directori de instituții şi alte persoane cu autoritate.

În al doilea rând, urmărirea informativă se realizează prin „metode specifice“: „legenda informativă“, adică versiunea verosimilă folosită cu scopul de a asigura conspirarea şi „secretizarea“ activității Securității şi inducerea în eroare a dușmanului; „combinația informativă“, care reprezintă un complex de măsuri informativ-operative îmbinate după o tactică prealabilă, care se foloseşte pentru rezolvarea unor sarcini ale poliției politice cu grad sporit de dificultate; „infiltrarea informatorului sau a ofițerului“, care reprezintă introducerea „legendată“ a acestuia în anturajul unor persoane, într-un „obiectiv“ sau „mediu“ prezentând interes pentru securitatea statului; „pătrunderea secretă“, adică intrarea legendată sau ascunsă a cadrelor Securității în anumite încăperi, cu scopul rezolvării unor sarcini operative; „percheziția secretă“, reprezintă controlul „legendat“ sau secret al unor încăperi, mijloace de transport, bagaje sau obiecte aparținând persoanelor de care se interesează Securitatea, cu scopul clarificării unor informații sau al documentării unor aspecte de interes operativ; „dezinformarea“, adică acțiunea prin care se plasează dușmanului date şi informații special prelucrate în aşa fel încât să nu sesizeze lipsa lor de autenticitate, ori prin care se lansează deliberat ştiri cu scopul influențării, în vederea susținerii şi promovării unor interese operative; „jocul operativ“ constă în complexul de metode şi mijloace informativ-operative care se aplică de regulă în confruntarea directă cu serviciile de informații străine, opoziția anticomunistă („organizațiile extremist-teroriste“), organizațiile pentru apărarea drepturilor omului sau guvernele occidentale („cercurile sau organizațiile dușmănoase din străinătate“), cu scopul de a cunoaşte şi dejuca planurile „ostile“ puse la cale, ori cu scopul interceptării şi ținerii sub control contrainformativ a acțiunilor acestora; „cercetarea informativă“ constă în acțiunea de clarificare a unor informații în legătură cu care există temeiuri de veridicitate şi se realizează prin investigarea – directă sau sub acoperirea altor organe – oricăror persoane care prezintă interes operativ.

Rețeaua informativă este compusă din mai multe categorii de colaboratori. Până la recrutare, persoanele avute în vedere, numite în dosare „candidați“, erau verificate informativ, iar aptitudinile şi posibilitățile lor informative erau testate. Prima categorie o reprezintă „informatorii“. În deceniile cinci şi şase existau două subcategorii de informatori: „necalificați“ şi „calificați“. Primii sunt cei lipsiți de aptitudini şi de posibilități

[33] A se vedea *Directiva despre munca cu agentura*, 1951; *Directiva pentru organizarea şi conducerea muncii informative la sate*, 1951; şi *Directiva (nr. 70 din 15 martie 1954) Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Populare Române despre munca organelor de informații grănicereşti cu agentura*, 1954.

[34] Vezi Arhiva Securității, Fond „D“, *Directiva despre munca informativă de investigații a organelor ministerului securității statului*, 1954.

[35] A se vedea *Directiva despre cenzura secretă a corespondenței*, nr. 80 din 20 martie, 1954; şi *Orientare despre controlul şi cenzura secretă a corespondenței*, 1959.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de pătrundere pe lângă „dușman“, iar uneori și de experiență. Sunt recrutați, de obicei, dintre membrii de partid și dintre cei atașați regimului („cetățenii patrioți“). Cei calificați au posibilități de pătrundere în mijlocul dușmanilor reali sau presupuși ai regimului („elementelor subversive“), pentru a duce acțiuni împotriva lor. Sunt recrutați, de regulă, dintre aliații regimului așa cum aceștia sunt definiți ideologic de linia politică, prin raportare la originea socială („elementele strânse de clasa muncitoare“) sau dintre dușmanii reali sau presupuși, așa cum sunt definiți din punctul de vedere al originii lor sociale, recrutați prin amenințări și șantaj („elementele compromise prin legăturile și activitatea lor criminală“).

Cea de-a doua categorie sunt „rezidenții“: informatori care conduc rețele de 5-8 informatori necalificați, recrutați dintre membrii de partid sau din organizația comunistă de tineret și, în mod excepțional, dintre cei fără de partid „aparținând categoriei speciale mai apropiată de clasa muncitoare“. Ultima categorie o reprezintă „gazdele“, care sunt proprietarii caselor conspirative unde au loc întâlnirile ofițerului operativ cu agentura. Din motive de siguranță și conspirativitate gazda era de regulă recrutată dintre membrii de partid pensionari[36].

Pe lângă colaboratorii care făceau parte din rețeaua informativă, ofițerul operativ obținea informații de la „persoane de sprijin“ (administratori de bloc, responsabili de stradă, membri de partid sau alții) sub acoperirea unor instituții centrale și locale (legendat). El cerea informații despre mai multe persoane, între care și despre persoana urmărită, tocmai pentru ca interlocutorul să nu își dea seama despre cine se interesează cu adevărat. Această categorie de informatori este similarul a ceea ce în RDG se numea „colaborator neoficial“ (*Inoffizieller Mitarbeiter*)[37].

Notele informative olografe redactate de colaboratorii Securității erau păstrate în „mapa anexă“, care însoțea dosarul de informator („de rețea“). Pentru informațiile importante din punct de vedere operativ ei erau recompensați în bani (chitanțele sunt păstrate uneori în dosarele de rețea), cu cadouri, în alimente sau obțineau alte facilități (favoruri în plan profesional, plecări în străinătate etc.).

Fondul „Rețea“ al Securității păstrează încă un număr de aproximativ 400.000 de dosare de informatori, pentru perioada 1948-1989. Pentru o comparație, Stasi, Securitatea est-germană, păstra în 1989, la o populație cu 6 milioane mai mică decât cea a României, circa 100.000 de dosare de informatori, ceea ce arată că Securitatea română era mult mai grafomană, altfel spus: birocratizată[38]. Deși păstrează informațiile, arhivele nu înregistrează numărul colaboratorilor neoficiali ai Securității (persoane de sprijin, colaboratori ocazionali, secretari de partid etc.). Conform cifrelor oficiale, în 1967 existau 118.576 de informatori înregistrați. În anul următor, cifra scade drastic la 84.875, pentru ca din 1970 să crească în mod constant până în 1989, în anul 1972 ea fiind de 100.093 de persoane[39].

Începând cu a doua jumătate a deceniului al șaselea, Securitatea a trecut la măsuri preponderent preventive. Le vom detalia începând de la cea mai simplă, până la cea mai

[36] Vezi Arhiva Securității, Fond „D“, *Directiva despre munca cu agentura*, 1951; *Directiva (nr. 70 din 15 martie 1954) Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Populare Române despre munca organelor de informații grănicerești cu agentura*, 1954; *Instrucțiuni cu privire la munca informativă a organelor informative grănicerești*, f.a.; *Directiva pentru organizarea și conducerea muncii informative la sate*, 1951; *Instrucțiuni nr. D – 00190/1987, privind organizarea și desfășurarea activității informativ-operative a organelor de Securitate*, 1987.

[37] Helmut Müller-Engbergs, *Agenții, informatorii și spionii STASI în Republica Federală Germania*, București, Fundația Academia Civică, 1999, traducere de Mihaela Fianu și Raluca Schiau.

[38] D. Deletant, *Ceaușescu și Securitatea*, p. 11.

[39] *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, 1995, Editor SRI, f.l., doc. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

complexă, ceea ce corespunde creşterii în intensitate a represiunii. Prima dintre ele este „pregătirea contrainformativă" a populației, rolul său fiind „dezvoltarea vigilenței față de încercările dușmănoase". Urmează „influențarea pozitivă", care are loc în cazul în care oamenii vehiculează idei neconforme cu ideologia („idei şi concepții negative") şi cu practica politică a regimului („acte antisociale ce pot aduce prejudicii intereselor statului"). Se realizează prin rețeaua informativă sau prin persoane cu autoritate de la locul de muncă ori din familie, iar uneori chiar de către ofițer.

Cea de-a treia măsură operativă este „atenționarea", aplicată persoanelor despre care Securitatea consideră că pot acționa altfel decât o cere regimul („fapte antisociale") sau care fac parte dintr-un grup care scapă controlului Organelor („anturaj cu preocupări necorespunzătoare"). Urmează „avertizarea", adică măsura prin care unei persoane i se cere să se conformeze ideologiei şi politicii regimului („legilor şi normelor de conviețuire socială"), deoarece comportarea sa poate conduce la acțiuni contrare politicii partidului-stat („împotriva securității statului"). Persoanelor avertizate li se iau angajamente în care declară că au înțeles că măsura este „justă" şi se angajează că vor respecta politica regimului („legile") şi nu vor mai aduce sub nici o formă atingere ideologiei şi practicii politice comuniste („intereselor de apărare a securității statului"). Ea este aplicată atât cetățenilor români, cât şi celor străini.

Cea de-a cincea măsură operativă este „punerea în dezbatere publică", şi se aplică de către organizațiile paravan ale partidului comunist, cărora Securitatea le pune la dispoziție datele necesare. Ea reprezintă o „demascare" publică, adică un tip de tortură psihică specific țărilor de „democrație populară". Prim-secretarul Comitetului Județean de partid (sau al municipiului Bucureşti) îşi dă acordul pentru aplicarea măsurii, şefii Securității județene (ori al municipiului Bucureşti) aprobarea şi Direcția de Cercetări Penale a Securității avizul. Urmează „destrămarea", care reprezintă un complex de măsuri cu scopul încetării acțiunilor de grup neconforme ideologic („activități necorespunzătoare") şi care pot să conducă la opoziția față de regim („infracțiuni ori alte fapte antisociale"). Este o îmbinare a măsurilor indicate mai sus, iar ținta sa nu este doar destrămarea anturajului, ci şi a concepțiilor membrilor care îl compun.

Cea de-a şaptea măsură operativă este „neacordarea ori retragerea avizului de securitate". Este aplicată persoanelor incomode ideologic, având ca efect retragerea unor privilegii care depindeau nemijlocit de avizul Securității, ca de pildă viza pentru a călători în străinătate. Întrucât Securitatea era un organism care funcționa complet conspirat – a se citi: ilegal – această măsură era luată în orice caz în care ofițerul responsabil o considera necesară. Penultima măsură este cea privind „aplicarea de amenzi contravenționale". În cazul în care o persoană continua să se opună regimului, după ce a fost „atenționată", „influențată", „avertizată" sau, după caz, „destrămată", primea amenzi foarte mari tocmai pentru a-i anihila nu doar posibilitățile de acțiune, ci chiar şi mijloacele de subzistență.

Ultima măsură este „întreruperea dreptului de şedere în RSR sau declararea ca persoană indezirabilă". Prima parte a ei îi privea pe cetățenii români, cărora, pe motiv că protestau împotriva regimului şi/sau se exilau („lezarea securității statului"), li se retrăgea cetățenia română. Cea de-a doua parte a măsurii îi avea în vedere pe cetățenii străini care denunțau flagrantele încălcări ale drepturilor omului[40].

[40] *Instrucțiuni nr. D – 00190/1987, privind organizarea şi desfăşurarea activității informativ-operative a organelor de Securitate*, 1987.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Represiunea

Rolul Securității era de a asigura supravegherea opozanților reali şi presupuşi ai regimului comunist şi de a lua măsuri de prevenire şi reprimare a acțiunilor lor. Obiectivul fundamental a fost distrugerea oricărei opoziții față de Partidul Comunist şi menținerea puterii cu orice preț, concluzie care rezultă atât din documentele interne, cât şi din modul de operare al Securității. Arestările în plină stradă, perchezițiile domiciliare repetate, ținerea în arest luni la rând fără mandat sau detenția prelungită în absența unei sentințe judecătoreşti, torturile la care erau supuşi arestații şi anchetații au fost şi au rămas practici curente ale Securității de la înființare şi până la prăbuşirea regimului Ceauşescu[41].

După anii '60, metodele Securității devin mai „rafinate" – dat fiind că regimul este pe deplin consolidat, iar opoziția distrusă, acțiunile Organelor fiind orientate prioritar către prevenirea şi împiedicarea formării unor noi nuclee de opoziție. Protestatarii sunt atent supravegheați – chiar pe față, ca metodă de intimidare – şi sunt descurajați prin chemări repetate la Securitate, compromitere şi alte metode. Nu se renunță nici la practicile brutale, a căror eficiență a fost probată în primii ani, o dovadă fiind „cazul" Gheorghe Ursu, ucis în noiembrie 1985 în urma torturării de către ofițeri de Securitate şi Miliție în cursul anchetei şi de către deținuți de drept comun, colaboratori ai acestora, în arestul Securității din Calea Rahovei[42]. Securitatea reuşeşte să fie omniprezentă în societatea românească, populația fiind permanent supravegheată printr-un mare număr de informatori din toate instituțiile şi mediile sociale.

Dosarele Securității înregistrează doar sarcinile şi o parte din măsurile operative luate împotriva celor urmăriți şi persecutați de regim, nu însă şi crimele, violurile, torturile şi celelalte violări ale drepturilor omului comise în mod sistematic.

Primele valuri de arestări au avut loc în perioada de tranziție 1945-1948, în care represiunea a fost organizată şi condusă de PCR şi KGB, îndreptată împotriva persoanelor şi structurilor de vârf ale Vechiului Regim. Rolul represiunii a fost acela de a lichida fizic şi social duşmanul ideologic[43]. Primele arestări sunt făcute, începând din 1945, de către „Corpul Detectivilor", embrion al viitoarei Securități, la conducerea căruia se afla Alexandru Nicolski. În data de 14 ianuarie 1945, 75-80.000 de etnici germani sunt deportați în Siberia, fiind prima operațiune de anvergură realizată de către poliția politică a partidului sub coordonarea KGB[44]. În această perioadă sunt arestați, anchetați şi condamnați funcționari de rang înalt ai Vechiului Regim, membri ai PNȚ (1947), PNL (1948), PSDI (1948) şi ai Mişcării Legionare (1948) şi ierarhia greco-catolică (1948)[45].

[41] V. şi M. Oprea, *Tortura în România anilor '50*, în *Analele Sighet 8, Anii 1954-1960. Fluxurile şi refluxurile stalinismului*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 2000, p. 335-343.

[42] Victor Bârsan (ed.), *Marea călătorie. Viața şi moartea inginerului Gheorghe Ursu*, Bucureşti, Editura Pythagora, 1998; Gabriel Catalan, *Un caz emblematic şi simptomatic*, în „Academia Cațavencu", nr. 4 (633), 27 ianuarie-2 februarie 2004, suplimentul „Lista lui Secu'", nr. 7, p. IV.

[43] V. Adriana Georgescu, *La început a fost sfârşitul*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 1998.

[44] Ernest Volkman, *Spionaj*, Bucureşti, RAO, 1998, p. 240-245.

[45] V. Silvestru Augustin Prunduş şi Clemente Plăianu, *Cei doisprezece episcopi ai Bisericii Unite cu Roma*, Cluj, Casa de Editură Viața Creştină, 1998m şi *Catolicism şi ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj, Casa de Editură Viața Creştină, 1994; Vasile Marcu, *Drama Bisericii Române Unite cu Roma (greco-catolică). Documente şi mărturii*, Bucureşti, Editura Crater, 1997; Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu, Flori Stănescu, *Biserica întemnițată. 1944-1989*, Bucureşti, INST, 1998; *„Credința noastră este viața noastră". Memoriile Cardinalului Dr. Iuliu Hossu*, Cluj, Casa de Editură Viața Creştină, 2003.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Împotriva represiunii s-au constituit, încă din 1944, grupuri de partizani, care aveau ca scop organizarea rezistenţei armate împotriva regimului comunist şi a ocupaţiei sovietice, în speranţa izbucnirii unui nou război mondial între Occident şi Blocul sovietic. Rezistenţa armată era formată dintr-un nucleu combatant (compus din foşti ofiţeri deblocaţi şi rezervişti) şi grupul de sprijin (cei care îi aprovizionau cu alimente, îmbrăcăminte, medicamente, muniţie, şi îi informau despre măsurile luate de regim şi acţiunile Securităţii). A existat chiar un proiect de unificare a organizaţiilor anticomuniste („Organizaţia T", „Sumanele Negre", „Haiducii lui Avram Iancu" ş.a.) şi a grupurilor de partizani, dar a fost zădărnicit de Securitate, care i-a arestat pe lideri şi a izolat grupurile de rezistenţă existente în diferite regiuni. Până în 1958, când trupele sovietice se retrag din România, acest tip de opoziţie este lichidat de trupele de Securitate şi de Miliţie.

Principalele grupuri de rezistenţă armată au fost conduse de: Vladimir Macoveiciuc (1944-1946) şi Gavril Vatamaniuc (1949-1955) în Bucovina; Spiru Blănaru (1948-1949) şi Gheorghe Ionescu (1949-1951) în Banat; Nicolae Dabija (1948-1949) în Munţii Apuseni; Nicolae Trocan (1949-1952) în Oltenia; Ion Gavrilă (1949-1957) în Făgăraş; Gheorghe Arsenescu şi Toma Arnăuţoiu (1949-1959) în Argeş; fraţii Fudulea şi Gogu Puiu (1949-1950) în Dobrogea[46].

De-a lungul perioadei 1948-1964 represiunea este generalizată pentru că atinge toate straturile sociale, urmărind distrugerea în profunzime a societăţii şi a valorilor tradiţionale. Valurile de arestări se succed neîntrerupt, alimentând sistemul de detenţie.

O primă acţiune de amploare, în care Securitatea a avut un rol important, a fost aplicarea Decretului nr. 83 al Marii Adunări Naţionale (MAN), din 3 martie 1949, prin care era confiscat ceea ce mai rămăsese din proprietăţile de până la 50 de ha. Numărul familiilor afectate de măsură a fost de 2.000, reprezentând 3.000 de persoane[47].

În 1950, în baza HCM nr. 2 din 13 ianuarie, prin decretul nr. 6 al MAN sunt înfiinţate lagărele de exterminare prin muncă forţată şi de reeducare, numite atunci „unităţi de muncă", iar din 1952 „colonii de muncă"[48]. În baza acestui decret şi a Decretului nr. 257, a HCM nr. 1554 din 22 august şi a Deciziei MAI nr. 77 din 25 august – toate din 1952 –, între 1950 şi 1954 au fost trimise în lagăre de muncă forţată un număr de 22.077 persoane[49]. Toate aceste cifre oficiale provin din arhivele Securităţii.

Între 1949 şi 1952 sunt arestaţi şi restul ierarhilor greco-catolici şi romano-catolici[50], iar în 1950 demnitarii Vechiului Regim[51]. În 1951 sunt „dislocate" în Bărăgan 43.900 persoane din regiunea Banat şi 1.100 persoane din regiunea Constanţa, nesigure din punct de vedere politic[52]. Preoţii şi credincioşii de toate cultele sunt arestaţi în 1952, iar în perioada 1948-1956 partizani şi membri ai grupurilor de sprijin. Prin Decizia MAI

[46] Adrian Brişcă, *Rezistenţa armată din Bucovina, 1944-1950*, Bucureşti, INST, vol. 1 şi 2, 1998 şi 2000; *Povestea Elisabetei Rizea din Nucşoara*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993; Ion Gavrilă-Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc. Din rezistenţa anticomunistă în Munţii Făgăraş*, Timişoara, Editura Marineasa, vol. 1 şi 2, 1993 şi 1995; Ioana-Raluca Voicu-Arnăuţoiu, *Luptătorii din munţi. Toma Arnăuţoiu. Grupul de la Nucşoara. Documente ale anchetei, procesului, detenţiei*, Bucureşti, Editura Vremea, 1997.

[47] „Sfera Politicii", nr. 64, noiembrie 1998, p. 41.

[48] „Sfera Politicii", nr. 66, ianuarie 1999, p. 52, şi nr. 67, februarie 1999, p. 42.

[49] „Sfera Politicii", nr. 64, noiembrie 1998, p. 43.

[50] Sergiu Grosu, *Calvarul României creştine*, Iaşi, Convorbiri literare – ABC Dava, 1992; Ioan Ploscaru, *Lanţuri şi teroare*, Timişoara, Editura Signata, 1994; P. Caravia, V. Constantinescu, F. Stănescu, *Biserica întemniţată. 1944-1989*; Ioan M. Bota şi Cicerone Ioniţoiu, *Martiri şi mărturisitori ai Bisericii din România (1948-1989)*, Cluj, Editura Patmos, 1998.

[51] *Memoria închisorii Sighet*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1999.

[52] „Sfera Politicii", nr. 64, noiembrie 1998, p. 42; Smaranda Vultur, *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea în Bărăgan 1951-1956*, Timişoara, Editura Amarcord, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nr. 239 din 1952 au fost „dislocate“ din centrele aglomerate, ca să fie mai bine supravegheate, un număr de 6.000 de familii[53].

În 1956 sunt arestați studenți de la Timişoara şi Bucureşti care s-au solidarizat cu revolta maghiară[54]. Prin HCM nr. 237 din 12 februarie 1957 (dată în completarea HCM nr. 337 din 1954), a fost fixat domiciliu obligatoriu unui număr de 2.241 de persoane. Conform cifrelor oficiale, numărul persoanelor cărora li s-a stabilit domiciliu obligatoriu este, pentru perioada 1949-1961, de circa 60.000[55].

În 1958, înainte de retragerea trupelor sovietice, sunt arestați din nou, în mod preventiv, „legionarii“[56], foştii membri marcanți ai partidelor istorice, foştii deținuți politici care nu fuseseră reeducați, țăranii care refuzau să intre în CAP, membri ai asociațiilor de scriitori, de artişti, filatelişti şi jucători de bridge[57]. Rolul acestui din urmă val de arestări era să lichideze ultimele vestigii ale societății civile, căci societatea civilă este cea care produce opoziția.

Prin decretul nr. 89 al MAN din 17 februarie şi HCM nr. 282 din 1952, erau stabilite locuri de muncă obligatorii, măsura fiind aplicată între 1958 şi 1963 unui număr de 3.658 de persoane[58].

Unele dintre cele mai dure locuri de detenție erau Aiud, Gherla, Piteşti, Jilava, Sighet, Râmnicu-Sărat şi lagărele Canalului Dunăre-Marea Neagră. Nu cunoaştem date oficiale sau neoficiale globale despre numărul persoanelor deținute în închisori şi lagăre, tot aşa cum nu există nici estimări credibile despre numărul persoanelor exterminate.

Între 1949 şi 1951, în cinci închisori (Piteşti, Gherla, Târgu-Ocna, Ocnele Mari şi Braşov) şi într-un lagăr (Peninsula) s-a desfăşurat reeducarea „de tip Piteşti“[59], al cărei scop era transformarea deținuților din opozanți reali sau presupuşi ai regimului, în susținători reali, prin utilizarea tehnicilor de tortură fizică şi psihică.

Între 1960 şi 1964, în închisorile Aiud, Gherla, Botoşani, Jilava şi în lagărul de la Periprava regimul comunist întreprinde o a doua mare acțiune de reeducare a deținuților politici, numită „reeducarea prin autoanaliză“[60].

O bună parte a sistemului de detenție politică este abandonată în 1964. Regimul este acum stabilizat, iar sistemul său carceral, care îşi îndeplinise sarcinile ideologice de

[53] „Sfera Politicii“, nr. 64, noiembrie 1998, p. 42.

[54] Paul Goma, *Scrisuri*, Bucureşti, Editura Nemira, 1999; Ioana Boca, Teodor Stanca şi Mircea Popa, *1956 – un an de ruptură. România între internaționalismul proletar şi stalinismul antisovietic*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 2001; Alina Tudor şi Dan Cătănuş, *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu-Iosif Chişinevschi*, Bucureşti, Editura Elion, 2001.

[55] „Sfera Politicii“, nr. 64, noiembrie 1998, p. 42. Pentru „domiciliul obligatoriu“ ca tip de detenție, în această perioadă, a se vedea Paul Goma, *Bonifacia* şi *Lăteşti*, pe situl Internet al scriitorului, la *www.biblioteca.paulgoma.net*.

[56] Întrucât regimul nu făcea distincția între duşmani reali şi presupuşi, toate categoriile de arestați trebuie ghilimetate.

[57] Stelian Tănase, *Anatomia mistificării 1944-1989. Procesul Noica-Pillat*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997.

[58] „Sfera Politicii“, nr. 64, noiembrie 1998, p. 44.

[59] Dumitru Bacu, *Piteşti, centru de reeducare studențească*, Bucureşti, Editura Atlantida, 1991; Grigore Dumitrescu, *Demascarea*, München, Editura Autorului, 1978; P. Goma, *Scrisuri*, Bucureşti, Editura Nemira, 1999, şi *Patimile după Piteşti*, Cluj, Editura Dacia, 1999; Virgil Ierunca, *Fenomenul Piteşti*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990, şi *Le phénomène concentrationnaire en Roumanie*, introducere la ediția franceză a cărții *Gherla*, de Paul Goma; Mircea Stănescu, *Reeducarea comunistă din România anilor '50*, teză de doctorat, Universitatea Bucureşti, Facultatea de Filosofie, 1999.

[60] Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud*, Bucureşti, Editura Vremea, 2000, şi *Garda de Fier. Jurnal de filozofie politică. Memorii penitenciare*, Bucureşti, Editura Vremea, 2001; *Istorie, memorie şi practică în editarea lucrărilor lui Petre Pandrea*, „Memoria“, nr. 1 (34), 2001, p. 106-120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

etapă, devenise foarte costisitor, atât din punct de vedere politic cât şi economic. Din 1962 regimul începe eliberarea deţinuţilor politici, populaţia fiind bine controlată acum prin instituţiile statului. În 1964 marea majoritate a deţinuţilor politici sunt eliberaţi, dar sunt în continuare urmăriţi şi anchetaţi periodic de Securitate, care căuta să-i recruteze ca informatori pentru a-i compromite şi pentru a-şi îndeplini sarcinile operative.

După 1964 arestările sunt mai rare, comparativ cu perioada precedentă. Cu toate acestea, sistemul de detenţie durează tot atât cât regimul care i-a dat naştere. El funcţionează însă camuflat. Opozanţii regimului comunist sunt daţi afară din serviciu, arestaţi, anchetaţi şi ameninţaţi sau şantajaţi de Securitate. Dacă aceste tehnici de control eşuează, ei sunt fie închişi sub un pretext de drept comun (deţinere ilegală de valută şi aur, evaziune fiscală, delapidare, homosexualitate etc.), fie trimişi într-un azil psihiatric. Cele mai importante centre de tratament psihiatric erau Spitalul din Poiana Mare, jud. Dolj, Spitalul „Gheorghe Marinescu" din Bucureşti, Spitalul închisorii Jilava – salonul de psihiatrie, Spitalul din localitatea Dr. Petru Groza, jud. Bihor, Spitalul Voila din Câmpina[61]. La fel ca în URSS, România comunistă a folosit pe scară largă psihiatria în scopuri politice, ca soluţie împotriva contestării din interiorul ţării.

În perioada anilor '70-'80 singura formă eficace de opoziţie la regimul comunist a fost *dizidenţa*[62]. Primul dizident din România este scriitorul Paul Goma care, începând din 1973, trimite în Occident scrisori deschise în care protestează împotriva încălcării drepturilor omului de către regimul comunist[63]. Dizidenţa lui Goma debutează în februarie 1977, când se solidarizează cu Mişcarea *Karta '77* din Cehoslovacia. El reuşeşte în scurt timp să contureze o mişcare de opoziţie, alături de el asociindu-şi semnăturile pe un protest circa 200 de persoane. După lichidarea rezistenţei armate aceasta a fost prima încercare de coagulare a unei opoziţii. Semnatarii protestului vor fi arestaţi, anchetaţi şi o parte din ei constrânşi să plece în exil. Goma însuşi, după a fost arestat, bătut şi drogat în arestul din Calea Rahovei, în noiembrie 1977 va fi obligat să se exileze la Paris, unde trăieşte şi în prezent.

În august 1977 a avut loc greva minerilor din Valea Jiului. Această primă acţiune de protest a muncitorilor a luat ca model *Mişcarea Goma* – de aceea prima declaraţie a grevişitilor a fost una de solidarizare cu Paul Goma şi cu acţiunea iniţiată de el – şi a fost grăbită de deteriorarea condiţiilor lor sociale şi economice. Greva a fost reprimată brutal de Securitate şi Armată, din cei 35.000 de grevişti circa 4.000 de mineri fiind „dislocaţi". Conducătorii grevei, Ioan Constantin Dobre şi G. Jurcă, au fost arestaţi şi au murit în accidente de maşină regizate de Securitate[64].

Al doilea dizident este muncitorul Vasile Paraschiv, unul dintre semnatarii apelului lui Paul Goma, din februarie 1977, motiv pentru care a fost, în repetate rânduri, răpit, bătut, concediat din serviciu şi internat de Securitate în spitale psihiatrice. La invitaţia Comitetului pentru Apărarea Drepturilor Omului, ajunge la Paris unde, împreună cu medicul Ion Vianu, pe 6 februarie 1978 denunţă represiunea psihiatrică. Pe

[61] Amnesty International, *Romania*, 1980; Matei Călinescu şi Ion Vianu, *Amintiri în dialog*, Iaşi, Editura Polirom, 1998.

[62] M. Stănescu, *Despre dizidenţă în România comunistă (1977-1989)*, comunicare prezentată la Simpozionul de la Sighet din 5-7 iulie 2002, în „Timpul", Iaşi, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 2003, sau în „Sfera Politicii", nr. 106, 2004, p. 39-47.

[63] P. Goma, *Scrisori întredeschise. Singur împotriva lor*, Oradea, Biblioteca Revistei „Familia" şi Editura Multiprint, 1995.

[64] Christian Duplan şi Vincent Giret, *Viaţa în roşu*, vol. I-IV, Bucureşti, Editura Nemira, 1997-2000, traducere din franceză de Nicolae Baltă, vol. III, p. 257 şi 511; Ioan şi Dragoş Ştefan Velica, *Lupeni '77. Laboratorul puterii*, Editura Polidava, Deva, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

18 aprilie participă la o conferință de presă împreună cu secretarii confederațiilor sindicale franceze şi cu reprezentanți ai muncitorilor din spatele Cortinei de Fier: Victor Fainberg – pentru URSS, Alexandr Smolar – pentru Polonia şi Jan Letcinski – pentru Cehoslovacia, denunțând absența libertății de asociere sindicală şi prezentând un program în unsprezece puncte de natură să conducă la crearea sindicatelor libere.

După întoarcerea în țară, Paraschiv aderă la recent înființatul Sindicat Liber al Oamenilor Muncii (SLOMR), organizat de muncitori din Turnu Severin şi Bucureşti, în câteva zile sindicatul numărând 2.000 de aderenți. Crearea acestui sindicat necomunist reprezintă prima încercare de asociere liberă a muncitorilor, anterioară Solidarității poloneze (1980), reprimată brutal de Securitate[65].

În anii ’80 disidența este reprezentată de Doina Cornea, fostă profesoară la Universitatea din Cluj. Ea trimite la Radio Europa Liberă texte critice asupra situației din România începând din 1982, însă disidența sa debutează în 1987, când se solidarizează cu greva muncitorilor braşoveni, protestând împotriva flagrantelor încălcări ale drepturilor omului[66].

În 15 decembrie 1987 muncitorii de la uzinele din Braşov se revoltă împotriva condițiilor de viață inumane impuse de regimul comunist sub pretextul lichidării datoriei externe a țării. Manifestația spontană din ziua alegerilor locale a fost reprimată violent de Securitate. În zilele următoare au fost arestate circa 300 de persoane, 61 de presupuşi instigatori fiind anchetați, torturați sălbatic, apoi condamnați la închisoare cu suspendare şi trimişi în „domiciliu obligatoriu“ în diferite localități[67].

Protestele cele mai cunoscute din anii ’80 împotriva lui Ceauşescu şi a regimului său au fost cele ale lui William Totok, Sőcs Gezá, Dorin Tudoran, Radu Filipescu, Gabriel Andreescu, Mircea Dinescu, Mariana Celac, Mihai Botez, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, Liviu Antonesei, Dan Deşliu şi Lazslo Tőkes[68].

În martie 1989, şase membri ai nomenclaturii superioare – Silviu Brucan, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Grigore Ion Răceanu, Corneliu Mănescu şi Constantin Pârvulescu – au trimis o scrisoare de protest împotriva politicii lui Ceauşescu, difuzată şi de posturile de radio occidentale de limbă română. Spre deosebire de disidență sau de alte tipuri de opoziție, „Scrisoarea celor şase“ reprezintă o acțiune care rămâne în perimetrul sistemului comunist, principala acuză la adresa lui Ceauşescu fiind aceea că s-a îndepărtat de tradiția marxist-leninistă. Aceşti foşti membri ai nomenclaturii, care au beneficiat de protecția Moscovei, nu au suferit din partea Securității consecințele grave care urmau în mod obişnuit (anchete, bătăi, torturi etc.).

Poliția politică a regimului comunist, Securitatea, a fost creată şi organizată într-un singur scop: menținerea la putere a nomenclaturii şi distrugerea oricăror inamici reali sau potențiali ai statului comunist. Alături de Securitate, PCR – partidul unic care se

[65] C. Duplan şi V. Giret, *op. cit.*, p. 290-293; M. Stănescu, *Despre disidență în România comunistă (1977-1989)*, p. 43.

[66] Doina Cornea, *Scrisori deschise şi alte texte*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, şi *Libertate?*, traducere din franceză de Oana Vlad, Bucureşti, Editura Humanitas, 1992.

[67] M. Oprea şi Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Braşov*, Iaşi, Editura Polirom, 2002; Vasile Gogea, *Fragmente salvate (1975-1989)*, Iaşi, Editura Polirom, 1996, p. 68-181; C. Duplan şi V. Giret, *op. cit.*, vol. III, p. 343.

[68] V. William Totok, *Constrângerea memoriei. Însemnări, documente, amintiri*, Iaşi, Editura Polirom, 2001; Dorin Tudoran, *Kakistocrația,* Chişinău, Editura Arc, 1998; Herma Kopernik Kennel, *Jogging cu Securitatea. Rezistența tânărului Radu Filipescu*, Bucureşti, Editura Universal Dalsi, 1998; Gabriel Andreescu, *Pentru o filozofie a disidenței*, Bucureşti, Editura Alternative, 1991; Dan Petrescu şi Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus*, Bucureşti, Editura Minerva, 1990; Daniel Nicolescu, *Vremuri de tinichea. Convorbiri cu Dan Deşliu*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

identifica cu statul şi era, prin chiar legea de înfiinţare a Securităţii, comanditarul ei (după modelul sovietic a cărui copie fidelă a fost) – a folosit permanent în scopuri represive şi alte instituţii: Miliţia, Grănicerii, Pompierii (toate trei reunite în Ministerul de Interne, alături de Securitate), Armata, Procuratura, Justiţia, ori altele precum: Ministerul de Externe (o anexă a DIE), Ministerul Învăţământului (şcolile de toate tipurile), Ministerul Cercetării, Ministerul Sănătăţii, Ministerul (Departamentul) Cultelor (el însuşi o anexă a Securităţii) şi chiar ierarhiile cultelor religioase oficiale[69].

Gama de operaţiuni a DIE

Ea cuprindea o suită foarte largă de acţiuni sub acoperire împotriva Exilului românesc, care mergeau de la spionaj, subversiune, propagandă a regimului şi a imaginii lui Ceauşescu, dezinformare, furt de tehnologie, până la terorism, atentate, asasinate şi răpiri de persoane. Toate aceste acţiuni erau subsumate principiului ideologic al luptei împotriva capitalismului şi a duşmanilor din exterior.

Începând din 1951, când serviciul de spionaj extern este reîntemeiat de către KGB, gama sa de operaţiuni se extinde treptat, în funcţie de obiectivele politice ale regimului şi de conjunctura internaţională. De la înfiinţare şi până în 1989, DIE a fost mai întâi sub strictul control al Moscovei, iar apoi a operat în strânsă colaborare cu serviciile secrete sovietice.

Prima şi singura acţiune de amploare a spionajului comunist român a fost realizată în anii ’60 de către Mihai Caraman, ofiţer DIE care lucra sub controlul sovieticilor (cu grad în KGB), care a construit o reţea de sustragere de documente secrete de la sediile NATO din Paris şi Bruxelles[70].

După tipicul KGB, DIE a răpit persoane din Occident pentru a le aduce în ţară, cu scopul de a le ancheta, judeca şi condamna. Un exemplu este Ovidiu Beldeanu, răpit pe 31 august 1958 din Berlinul occidental, unul din cei care în 1955 au atacat Legaţia Română din Berna, cu scopul de a denunţa activitatea acesteia ca agentură de spionaj sovietică. Acţiunii de atunci Securitatea i-a răspuns prin întocmirea unor liste de exilaţi români consideraţi periculoşi, care urmau să fie anihilaţi[71]. În unele cazuri, Securitatea racola ca informatori persoanele răpite. Astfel, avocatul Traian Puiu, fost lider legionar, a fost răpit din Viena pe 20 ianuarie 1959 şi ulterior a fost numit şef al Comitetului Român de Repatriere, organ care masca o vastă operaţiune de recuperare a elementelor naţionaliste, de dezinformare şi de dezbinare a exilului românesc, inclusiv prin publicaţiile specializate din ţară („Glasul Patriei“ sau „Tribuna României“) şi Occident („B.I.R.E.“, „Stindardul“ ş.a.)[72].

[69] M. Stănescu, *Organismele politice româneşti (1948-1965). Documente privind instituţiile şi practicile*, Bucureşti, Editura Vremea, 2003; Gabriel Catalan, *Inventarul miliţienilor, securiştilor, magistraţilor şi nomenclaturiştilor din dosarele judiciare privind cazul Gheorghe Ursu*, în „Academia Caţavencu“, nr. 4 (633), 27 ianuarie-2 februarie 2004, suplimentul „Lista lui Secu‘“, nr. 7, p. I-III; *Un caz emblematic şi simptomatic*, *loc. cit.*; P. Pandrea, *Crugul mandarinului. Jurnal intim (1952-1958)*, Bucureşti, Editura Vremea, 2002, şi *Călugărul Alb*, Bucureşti, Editura Vremea, 2003; *„Credinţa noastră este viaţa noastră“. Memoriile Cardinalului Dr. Iuliu Hossu*, Cluj, Casa de Editură Viaţa Creştină, 2003.

[70] Pierre Accoce şi Daniel Pouget, *Reţeaua Caraman. Cei 13 români care au zguduit NATO*, Bucureşti, Editura Compania, 1999; Thierry Wolton, *K.G.B. în Franţa*, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 119-136.

[71] Ovidiu Beldeanu, *Memorial anticomunist din închisoare*, Bucureşti, Editura Jurnalul literar, 1999; Dorin Dobrincu, *Ocuparea legaţiei RPR din Berna şi propaganda comunistă (februarie 1955)*, în „Analele Sighet“, 8, p. 963-976; S. Olaru, *Cei cinci care au speriat Estul. Atacul asupra Legaţiei RPR de la Berna (februarie 1955)*, Iaşi, Editura Polirom, 2003.

[72] I.M. Pacepa, *Cartea neagră a Securităţii. Viaţa mea alături de Gheorghiu-Dej*, vol. 2, p. 81 şi 161; P. Accoce şi D. Pouget, *op. cit.*, p. 136 şi 146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă practică a DIE a fost atentatul, realizat fie direct de ofițerii săi, fie prin intermediari: traficanți de droguri, criminali plătiți sau teroriști. Ilustrative sunt „cazurile" Monicăi Lovinescu, care în 1977 a fost bătută îngrozitor cu scopul de a nu mai putea vorbi la Radio Europa Liberă, şi al lui Paul Goma, Şerban Orescu (ziarist la Radio Europa Liberă) şi Nicolae Penescu (personalitate a exilului), care în 1981 au primit colete cu bombe camuflate în cărți. În acelaşi an, DIE a încercat răpirea fiului lui Goma, iar în anul următor scriitorul a fost ținta unei tentative de otrăvire. La rândul său, scriitorul Virgil Tănase a fost ținta unei tentative de răpire, însă ofițerul Matei Pavel Haiducu (Hirsch), însărcinat cu aceste misiuni, s-a predat DST-ului francez. Un alt caz a fost cel al lui Emil Georgescu, redactor la Radio Europa Liberă, asupra căruia au avut loc două atentate: mai întâi a fost accidentat de o maşină, apoi a fost înjunghiat[73].

Ca măsură de anihilare folosită de DIE, s-a încercat în permanență discreditarea, compromiterea şi şantajarea opozanților anticomuniști. Cei trei directori ai Secției Române a Radio Europa Liberă, Noël Bernard, Mihai Cismărescu şi Vlad Georgescu, au murit în 1981, 1983 şi, respectiv, în 1988 în urma unei forme de cancer galopant, datorată, după toate probabilitățile, iradierii lor de către agenții DIE. Toate operațiunile privind postul de Radio Europa Liberă s-au desfăşurat sub numele de cod „Eterul", iar seria de atentate a fost organizată şi executată de cunoscutul terorist internațional Ilici Ramirez Sanchez (alias Carlos, Şacalul), care a fost instruit la Bucureşti de către şeful DIE, generalul Nicolae Pleşiță[74].

DIE colabora strâns cu serviciile de securitate ale unor state şi organizații recunoscute pe plan internațional că promovează şi practică terorismul: Libia, Siria, Irak sau Organizația pentru Eliberarea Palestinei. România antrena trupele speciale ale acestor state şi organizații, le furniza informații secrete şi le vindea în secret tehnologie militară furată de DIE din Occident. De asemenea, România fabrica şi le livra arme bacteriologice şi chimice. Politica de subminare a Occidentului era însoțită de operațiunile care vizau obținerea de valută forte prin orice mijloace, DIE implicându-se alături de serviciile de spionaj ale Bulgariei şi Cubei în traficul de droguri şi de armament[75].

Un alt sector al activității DIE în Occident era furtul de tehnologie, domeniu în care erau folosiți cu precădere ofițerii acoperiți din misiunile diplomatice, reprezentanțele economice şi comerciale ale României în străinătate, întreprinderile şi firmele mixte româno-occidentale, institutele de cercetare şi firmele specializate ale Securității („Terra", „Crescent", „Dunărea" etc.)[76].

Propaganda în favoarea regimului şi a cuplului Ceauşescu era făcută prin organizarea cu minuțiozitate a vizitelor oficiale în străinătate, şi în special în Occident, prin cumpărarea la prețuri exorbitante a spațiilor publicitare şi a articolelor elogioase din presa străină, precum şi a titlurilor ştiințifice şi academice. Un colaborator al regimului

[73] Monica Lovinescu, *Unde scurte*, vol. I-VI, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990-1996, *passim*; *La apa Vavilonului. 1960-1980*, vol. 2, Bucureşti, Editura Humanitas, 2001, *passim*; şi *Jurnal. 1981-1984*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, *passim*; P. Goma, *Soldatul câinelui*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991; T. Wolton, *op. cit.*, p. 296-297; I.M. Pacepa, *Red Horizons. Cronicles of a Communist Spy Chief*, ed. a II-a, Washington DC, Regnery Gateway, 1987, p. 6, 154, 162-164, 191, 413-416; şi *Cartea neagră a Securității. L-am trădat pe Ceauşescu*, vol. 3, 1999, p. 142-143 şi 183-184.

[74] I.M. Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. 3, p. 142-143, 185-186, şi *Red Horizons*, p. 35, 162-164, 402-416; Nestor Rateş, *Episoade violente din istoria Europei Libere*, în „22", nr. 672, 21-27 ianuarie 2003.

[75] I.M. Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. 3, p. 54-57, 125-132, 185-186, şi *Red Horizons*, p. 15-17, 19-20, 24-25, 31-32, 36, 89-91, 96, 101-103, 109-112, 123-124, 165-167, 177, 300-302, 377; C. Andrew şi O. Gordievsky, *op. cit.*, p. 385-386.

[76] I.M. Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. 2, p. 55-83; vol. 3, p. 20-48 şi 185-186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost Iosif Constantin Drăgan, om de afaceri italian de origine română, care lucra în strânsă legătură cu rezidența DIE de la Milano. Dezinformarea avea un rol esențial în fabricarea imaginii de independență a regimului Ceauşescu față de Moscova, pentru promovarea intereselor ideologice şi economice ale regimului şi deturnarea atenției opiniei publice occidentale de la situația internă dezastruoasă, represiunea internă, distrugerea civilizației rurale şi a centrului istoric al Bucureştiului[77].

În politica de propagandă, subversiune ideologică, dezinformare şi influențare a Exilului, un rol de frunte l-a jucat ierarhia Bisericii Ortodoxe Române. Dintre cei care erau trimişi în Occident de către DIE, cei mai cunoscuți sunt Valeriu (Bartolomeu) Anania (în prezent arhiepiscop al Clujului), Nicolae Corneanu (în prezent mitropolit al Banatului) – care şi-a recunoscut colaborarea cu Securitatea –, Antonie Plămădeală (în prezent mitropolit al Ardealului), Nifon Mihăiță (în prezent episcop al Sloboziei şi Călăraşilor), Victorin Ursache, ierarh al BOR în SUA şi Canada între 1966 şi 2001, şi arhiepiscopul Teofil Ionescu din Paris. Însuşi actualul Patriarh, Teoctist Arăpaşu, încă de pe vremea când era episcop al Aradului (1962-1973), avea între atribuțiile sale şi îndrumarea vieții românilor ortodocşi din Statele Unite şi Canada. De altfel, în martie-aprilie 1963 Sfântul Sinod şi Congresul Episcopiei Ortodoxe Române din America îl numiseră arhiepiscop de Detroit şi conducător al Episcopiei Române din SUA, dar autoritățile americane nu i-au acordat viza, cunoscând relațiile sale cu spionajul comunist[78].

O operațiune extrem de cinică, practicată pe scară largă în anii '80, a fost vânzarea etnicilor evrei şi germani. Scopul operațiunii era dislocarea comunităților etnice neromâneşti, obținerea de valută forte şi crearea aparenței respectării dreptului la emigrare. Anual plecau din țară, în medie, 2.200-2.300 de persoane, prețul la care aceşti cetățeni români erau vânduți variind de la 2.000 până la 50.000 de dolari americani, în funcție de educație, profesie şi locul de muncă. În cazuri speciale – persoane aflate în funcții de conducere sau în închisoare – prețul atingea suma de 250.000 de dolari americani. În total, au fost răscumpărați de statul Israel aproximativ 200.000 de cetățeni români de origine evreiască. În perioada 1973-1978, prin DIE, regimul Ceauşescu a vândut anual 22.000-23.000 de evrei, germani dar şi români, sumele rezultate – estimate între 80 şi 90 milioane de dolari pe an – fiind depuse într-un cont special al lui Ceauşescu[79].

Un decret secret din iunie 1973 consfința transformarea DIE într-un instrument personal al lui Ceauşescu. DIE era scoasă de sub autoritatea formală a Consiliului de Conducere al MI, şi de sub jurisdicția Comitetului PCR din MI şi a Secției Militare a CC al PCR, căpătând independență administrativă, logistică, financiară, precum şi în privința controlului de partid şi a politicii de cadre. De asemenea, pentru menținerea şi

[77] *Ibidem*, vol. 3, p. 94-110; Vlad Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991.

[78] P. Goma, *Jurnal american (1978)*, în *Alte jurnale*, Cluj, Editura Dacia, 1998, p. 5-45; I.M. Pacepa, *Horizons rouges,* p. 215-216; Jean Miloe, *La riposte aux attaques du Gouvernement Roumain contre l'Eglise Roumaine de Paris*, Paris, f.ed., 1976; Gabriel Catalan, *Înscăunarea Patriarhului Justinian*, în „Analele Sighet", vol. 6, *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, p. 706-711, *Alegerea şi cariera unor arhierei*, în „Mesagerul Sfântului Anton", nr. 47, iulie-august 2001, p. 23-26 şi sub titlul *Alegerea şi cariera unor arhierei ortodocşi în România comunistă,* în „Dorul", Danemarca, nr. 164, octombrie 2003, p. 35-38, şi *Rebeliunea legionară, pogromul antievreiesc, clerul ortodox şi Securitatea,* în „Dorul", nr. 165, noiembrie 2003, p. 36-39; Sylvaine Guinle-Lorinet, *Bisericile din România în anii '50, văzute de la Vatican*, în „Mesagerul Sfântului Anton", nr. 46, mai-iunie 2001, p. 22-25, trad. de M. Stănescu, note de G. Catalan, şi în „Memoria", nr. 1 (34), 2001, p. 62-69.

[79] I.M. Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. 3, p. 53-54 şi 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

creşterea loialităţii faţă de Ceauşescu, salariile erau mărite cu 25% faţă de ale celorlalţi angajaţi ai Securităţii, angajaţii DIE beneficiind de tot soiul de salarii suplimentare, prime, sporuri şi alte privilegii. Efectivele, organigrama, sediile şi conducerea erau complet acoperite, DIE putând emite documente de identitate – inclusiv carnete de membri de partid şi de sindicat – cu nume şi locuri de muncă fictive[80]. Structura, cadrele, sarcinile şi activităţile de bază au rămas neschimbate, în ciuda modificărilor de denumire şi a persoanelor din conducere. Astfel, între martie şi iulie 1945 spionajul a fost condus de Nicolae Stănescu; între iulie 1945 şi ianuarie 1947 de către Lucian Stupineanu; între ianuarie 1947 şi 1954 de Serghei Nicolau (Nikonov); între 1954 şi 1955 de Vasile Vîlcu; între 1955 şi 1959 de Mihai Gavriliuc; între 1959 şi 1978 de Nicolae Doicaru; în 1978 de Alexandru Dănescu şi Alexandru Tăunescu; între 1978 şi 1980 de Romus Dima; între 1980 şi 1984 de Nicolae Pleşiţă; între 1984 şi 1990 de Aristotel Stamatoiu; între 1990 şi 1992 de Mihai Caraman; între 1992 şi 1997 de Ioan Talpeş; între 1997 şi 2001 de Cătălin Harnagea; şi începând din 2001 de Gheorghe Fulga[81].

Venirea la putere a lui Ceauşescu în 1965 nu a afectat imediat structura şi modul de operare al Securităţii. Treptat, el şi-a impus obiectivele prioritare, între care se afla propaganda internă şi externă centrată pe cultul personalităţii sale şi al Elenei Ceauşescu. Din martie 1980, soţia lui Ceauşescu devine prim-vicepreşedinte al guvernului, fiind în fapt numărul doi în ierarhia de partid şi de stat. Schimbările ideologice şi politice cele mai importante în această evoluţie au fost „tezele din iulie“ 1971, care au declanşat o nouă perioadă de represiune a libertăţii de expresie şi de gândire şi cumularea de către Ceauşescu a celor mai înalte funcţii de partid şi de stat (secretar general PCR, preşedinte al RSR şi comandant suprem al forţelor armate), începând cu 1974.

După defecţiunea lui Pacepa, temându-se de un complot, Ceauşescu a acţionat pentru controlarea strictă a aparatului Securităţii, schimbându-i pe toţi cei care i se păreau suspecţi, nesiguri sau nu afişau o suficientă obedienţă. Manevra nu i-a întărit controlul asupra Organelor, ci a avut efectul contrar, acestea debarasându-se de el cu prima ocazie. Imediat după fuga lui Ceauşescu, din 22 decembrie 1989, şi capturarea sa, Securitatea a înscenat – în colaborare cu Armata şi Miliţia, şi probabil sub directa coordonare a serviciilor secrete sovietice – diversiunea „teroriştilor“, prin care a asigurat preluarea puterii de către eşalonul secund al nomenclaturii şi păstrarea controlului asupra societăţii româneşti.

Securitatea după 1989

Securitatea a continuat să funcţioneze fără întrerupere după decembrie 1989. Au fost păstrate aceleaşi structuri, s-a menţinut cea mai mare parte a angajaţilor şi au fost utilizate vechile practici şi metode operative. Din declaraţiile publice ale directorilor serviciilor secrete de după 1989 – cei ai Serviciului Român de Informaţii (Virgil Măgureanu şi Radu Timofte) şi Serviciului de Informaţii Externe (Gheorghe Fulga), între 15 şi 25% din angajaţii lor provin din cadrele Securităţii. Ceea ce nu spun şefii acestor servicii este că ierarhia lor superioară este, în cvasitotalitatea ei, formată din ofiţeri ai Securităţii, în timp ce numeroşi foşti ofiţeri de Securitate ocupă poziţii

[80] *Ibidem*, p. 75-81.

[81] D. Deletant, *op. cit.*, p. 349; vezi situl SIE din 2001 la adresa *www.dci.ro* şi cel din 2002-2004 la adresa *www.sie.ro*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

influente în instituțiile publice, în organizații civice şi în marele patronat, dominând şi controlând ansamblul societății româneşti[82].

Activitatea serviciilor secrete a fost legiferată, mai întâi, prin decrete secrete ale Consiliului Frontului Salvării Naționale şi/sau ale regimului Iliescu: în ianuarie 1990 pentru serviciul secret al MI (inițial UM 0215, în prezent UM 0962); în februarie 1990 pentru Centrul de Informații Externe (din decembrie denumit Serviciul de Informații Externe); în martie 1990 pentru Serviciul Român de Informații. Apoi, au fost date hotărâri de guvern, ordine ministeriale şi ordonanțe de urgență (pentru Serviciul de Telecomunicații Speciale, Direcția Generală de Informații Militare, Serviciul Independent de Protecție şi Anticorupție şi Serviciul de Protecție şi Pază), care ulterior au fost transformate în legi speciale (SIPA – Serviciul secret al Ministerului Justiției nu avea până în decembrie 2003 o astfel de lege). Activitățile tuturor acestor structuri informative au fost reglementate printr-o lege generală – *Legea nr. 51 privind siguranța națională a României*, din iulie 1991, la care s-a adăugat *Legea privind protecția informațiilor clasificate*, din august 2002.

După 1989, serviciile secrete născute din Securitate şi-au împărțit vechile arhive şi şi-au construit propriile dosare pornind de la acestea. Principalii deținători ai arhivelor Securității sunt: SRI, SIE, DGIM şi serviciul secret al MI. Un număr de dosare au fost arse sau sustrase în perioada decembrie 1989-ianuarie 1990, iar în 1991 SRI a distrus o parte din fondurile arhivistice conținând documente de dinainte şi de după 1989 (cazurile Jiet şi Berevoieşti), sub directoratul lui Virgil Măgureanu.

Până în anul 2000, accesul la arhivele Securității a fost posibil numai pentru cele deținute de SRI şi a fost strict controlat de responsabilii serviciului. În 1999 a fost promulgată *Legea privind accesul la propriul dosar şi de deconspirare a Securității ca poliție politică*, prin care a fost înființat CNSAS. Aplicarea legii a trenat însă, uneori din cauza lipsei de susținere, alteori a opoziției fățişe a autorităților statului şi a serviciilor secrete față de activitatea noii instituții. La rândul său, organismul de conducere al Consiliului, Colegiul, s-a supus politicii duse de preşedinție, guvern şi serviciile secrete, a compromis în mod iremediabil statutul de independență pe care legea îl acorda Consiliului, ajungând astfel să transforme instituția într-una de conspirare a agenților şi colaboratorilor Securității implicați în activități specifice poliției politice, adică a structurilor poliției politice comuniste. În loc să contribuie la asumarea moştenirii comuniste şi să deconspire Securitatea, Colegiul CNSAS a împiedicat societatea românească să se rupă în mod decisiv de trecut[83].

Persistența structurilor comunisto-securiste reprezintă unul din motivele pentru care în România nu există încă un regim democratic, ci unul liberalizat față de epoca Ceauşescu, care are nu doar mari probleme economice, ci şi privitoare la separația puterilor în stat, independența Justiției, corupție, şi libertatea de gândire şi de expresie. În consecință, eliminarea acestor structuri din viața publică face parte din sarcina construirii statului de drept.

---

[82] M. Oprea, *Moştenitorii Securității*, în „Despre Holocaust şi comunism", Anuarul IRIR, vol. I, 2002, p. 13-36.

[83] G. Andreescu, *Legea 187/1999 şi primul an de activitate a Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității*, în „Revista Română de Drepturile Omului", nr. 20, 2001, p. 37-53; M. Stănescu, *Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității şi problema moştenirii comunismului*, în „Revista Română de Drepturile Omului", nr. 25, 2003, p. 37-62, şi *„Pagubele colaterale" ale războiului din Irak şi „aspectele colaterale" ale distrugerii CNSAS*, în „Timpul", Iaşi, nr. 4, aprilie 2003; G. Catalan, *Un caz emblematic şi simptomatic, loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FROM THE HISTORY OF THE ROMANIAN COMMUNIST SECRET SERVICES
(Summary)

This article is supposed to be a brief presentation of an oppresive structure wich had dominated the Romanian society for five decades. The founding of the Security, its internal organization, its human resources structure, its ways of action and oppresion against the Romanians within the country as well as the representative of the Romanian exile are brought into the reader's attention; the author's conclusion is that the decisive separation of the structure of the Security has not been accomplished until now.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN D. IVĂNESCU

METODELE DE LUCRU ALE SECURITĂȚII ŞI CONSECINȚELE LOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ POSTBELICĂ

Regimul comunist din România a însemnat, dincolo de criteriile ideologiei intolerante a aşa-zisei „lupte de clasă" ridicată la rangul de politică de stat şi care justifica în ochii acestuia represiunea, controlul total al tuturor domeniilor: social-economic, politic, cultural, militar şi, bineînțeles, al securității statului.

Metodele, mijloacele, tehnicile şi modul de realizare a represiunii politice instituționalizate au fost caracteristice tuturor serviciilor de securitate din țările devenite după al doilea război mondial sateliți ai Moscovei. După cum mărturisea Erich Mielke, fost şef al STASI în perioada 1957-1989, aceste instituții au reprezentat „suprastructura de observare globală a societății", importante resurse materiale şi umane fiind sacrificate în vederea obținerii unor informații privind opiniile şi atitudinile oamenilor. Unui astfel de control nu trebuia să-i scape nimic, nici măcar viața intimă a individului.

Securitatea a dispus, încă de la fondarea ei, de un minuțios plan de activitate ce viza exterminarea „spionilor şi duşmanilor", iar în final „reeducarea" întregii populații. Având astfel de obiective se poate trage concluzia că Securitatea nu a fost un serviciu de „intelligence" (informații) şi „cunterintelligence" (contrainformații) în adevăratul înțeles al noțiunilor, cum au rămas convinşi unii foşti ofițeri ai instituției, ci preponderent un aparat de poliție politică represivă. Documentele de arhivă atestă foarte clar aspectele represive în modul de utilizare a agenturii secrete (rețeaua informativă), a reținerilor şi arestărilor, a anchetelor informative, a cenzurii corespondenței, a tehnicii operative, a supravegherilor şi percheziţiilor secrete.

Cu certitudine şi alte servicii secrete de informații, din țări cu tradiție democratică, au folosit mijloace şi tehnici prin care au fost încălcate drepturile cetățenilor, intimitatea vieții lor particulare. Nici FBI-ul nu a fost scutit de scandaluri, numai că acest temut serviciu de contraspionaj, antiterorism şi anticorupție, subordonat Ministerului de Justiție, s-a bucurat de popularitate în rândul americanilor pentru succesele reputate în lupta contra marilor familii mafiote, traficanților de arme şi narcotice, teroriştilor etc., în schimb Securitatea română a folosit întregul arsenal de metode, tehnici şi mijloace nu în scop preventiv, ci aproape exclusiv în mod represiv, principalul inamic fiind propriul popor. Mai există o diferență marcantă între Securitate şi serviciile de informație din țările occidentale, valabilă cel puțin pentru perioada de început a instituției amintite, şi anume lipsa unor practici precum combinațiile informative, jocurile operative, dezinformarea agenților străini sau recrutarea sub steag străin, ce se dovedeau mult prea rafinate pentru nişte ofițeri lipsiți de cultură generală şi profesională. În schimb, se pot sesiza practici inspirate din activitatea ilegală a PCR, suprapuse pe cele considerate clasice.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 437–456

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O metodă eficientă pentru obținerea de date ce prezentau interes a constituit-o cercetarea sau anchetarea informativă a celor reținuți sau arestați, fiecare informație obținută în acest fel era analizată amănunțit și reluată într-o altă ședință de interogatoriu. Când cei anchetați nu colaborau, anchetatorii dobândeau informațiile prin aplicarea unor presiuni psihice sau fizice.

Inițial, unitatea specializată în cercetări penale era Direcția a V-a, transformată în Direcția a VIII-a de anchete, în urma reorganizării din iulie 1956. Primul șef al acesteia a fost colonelul Mișu Dulgheru, înlocuit, după arestarea lui în 1952, de colonelul Francisc Butyka, activist al CC al PMR. În paralel cu Direcția de anchete au mai funcționat în cadrul unităților centrale alte două servicii independente, cu același profil, pe lângă Direcția de contrainformații militare și Direcția securității transporturi (această suprapunere de competențe a luat sfârșit la 1 februarie 1956, când Direcția a VIII-a a rămas singurul organism specializat în anchete informative)[1].

Anchetele informative se finalizau prin întocmirea „dosarului de urmărire penală", care era trimis la Procuratura militară, aceasta din urmă în cele mai multe cazuri nu verifica acuzațiile și probele oferite de anchetatorii Securității, rezumându-se la întocmirea unui raport prin care stabilea gravitatea „infracțiunii contra securității statului", adică o încadra în faptele de lege, înaintând apoi dosarul instanțelor judecătorești (tribunalelor militare), care pronunțau sentințele stabilite dinainte de Securitate. Prin asemenea procedee, Securitatea preluase rolurile instanțelor de cercetare penală și judecătorești, contribuind semnificativ la climatul de anormalitate în care a funcționat justiția.

Pregătirea juridică a ofițerilor anchetatori era extrem de precară, dar se considera că lipsurile erau compensate de „puternicul lor entuziasm revoluționar, de fondul sănătos și de puterea de muncă pusă în slujba revoluției proletare"[2]. Deseori erau puși în situații delicate, mai ales când interogau arestați din rândul oamenilor instruiți sau cu experiență în activitatea conspirativă, documentele de arhivă dezvăluind ipostaze șocante. Pentru prevenirea situațiilor penibile, consilierii sovietici au întocmit un model de chestionar cu întrebările ce urmau a fi formulate, dar și cu răspunsurile ce urmau a fi obținute, astfel încât ofițerii anchetatori apelau la formule coercitive pentru a primi răspunsurile dorite. Mijloacele de constrângere fizică erau preferate, datorită faptului că ofițerii erau slab pregătiți și nu cunoșteau folosirea metodelor subtile de investigație.

În iulie 1952, CC al PMR a emis o hotărâre prin care se interzicea tratarea abuzivă a arestaților, punerea ei în aplicare s-a realizat însă foarte greu și doar parțial, din această cauză în toamna lui 1954, MAI a revenit cu un ordin ce interzicea aplicarea constrângerilor din inițiativa anchetatorilor. S-a lăsat în schimb o mică portiță, pentru inițiative, suficientă pentru a se continua abuzurile. În acest sens, se permitea, „în anumite cazuri" și la „solicitarea Direcției de anchete", folosirea metodelor de constrângere în cercetarea arestaților[3]. Și în activitatea Direcției de anchete munca era planificată, anchetatorii având o normă de efectuat; cu cât foile de hârtie conțineau mai multe declarații „senzaționale", cu atât ofițerul era mai bine văzut și eventual înaintat în grad. Neajunsurile și perpetuarea ilegalităților erau puse, în octombrie 1954, pe seama faptului că „de aproape doi ani Direcția a VIII-a nu a organizat o ședință cu toți șefii de servicii din țară, unde să se facă un schimb de experiență și să se dea instrucțiuni precise de acțiune"[4]. În ciuda acestor critici „mobilizatoare", schimbarea mentalității nu s-a produs, ofițerii anchetatori rămânând cu deprinderile și năravurile lor.

[1] Serviciul Român de Informații, *Cartea albă a Securității*, vol. II, București, 1995, p. 57.
[2] ASRI, fond Documentar, dosar 10709, p. 26-27.
[3] *Ibidem*, p. 30.
[4] *Ibidem*, dosar 10136, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La ancheta partidului, ordonată de Nicolae Ceauşescu, după 1965, pentru demascarea abuzurilor practicate de Securitate, Alexandru Drăghici a declarat următoarele, după cum rezultă din stenograma discuției din 3 iunie 1968: „Eu n-am dat dispoziții să se schingiuiască oamenii. Asta nu înseamnă că eu credeam că oamenii vin ca oile şi dau declarații… Am moştenit un aparat obişnuit cu aşa ceva, nărăvit în aşa ceva, oameni care căutau să-şi facă munca cât mai comodă, cât mai simplă".

Cu toate că anchetele efectuate în anii 1953-1955 şi 1965-1968 reliefează un adevăr de necontestat şi anume că în timpul desfăşurării lor au avut loc numeroase abuzuri şi chiar crime, nici conducerea dejistă şi nici cea ceauşistă nu a mers până la capăt în stabilirea adevărului. Dosarele de urmărire informativă sau cele de anchetă, moştenite de la Securitate nu conțin acte care să amintească metodele brutale folosite în desfăşurarea interogatoriilor, iar procesele-verbale întocmite cu aceste prilejuri consemnează întrebări şi răspunsuri stereotipe ce maschează dramele petrecute.

La fel de răspândită în activitatea Securității a fost şi metoda obținerii de informații prin cenzurarea corespondenței. Primele instrucțiuni au fost elaborate în 1950, iar patru ani mai târziu a fost emisă Directiva MAI nr. 80 privind cenzura secretă a corespondenței, în scopul „zădărnicirii activității serviciilor de informații imperialiste şi agenților lor din țară… când aceştia folosesc corespondența pentru transmiterea de informații şi instrucțiuni, difuzarea propagandei duşmănoase, manifeste, scrisori anonime cu conținut injurios şi de amenințare a diferitelor instituții şi persoane"[5]. Nici în acest sector lucrurile nu au mers prea bine pentru perioada 1948-1958. Serviciul „F" central şi birourile corespondente din teritoriu erau depăşite de problemele tehnice şi aceasta datorită ambiției partidului, care pretindea să nu se scape nimic şi să se controleze totul; dacă o singură scrisoare trecea nedeschisă, faptul în sine constituia un succes al duşmanului.

Organul de cenzură era instalat pe lângă Oficiile PTT în vecinătatea birourilor de cartare, cu scopul de a primi uşor şi fără deplasări materialul poştal. Pentru prelucrarea corespondenței erau folosiți colaboratori, recrutați dintre funcționarii poştali de la cartare, aceştia fiind cooptați în urma unei verificări speciale[6]. Corespondența era deturnată de două ori pe zi, la 6 şi la 10 dimineața, până la orele 17 scrisorile trebuiau repuse în circuitul poştal normal. Misiunea cenzurii era de a pune la dispoziția unităților operative materiale „în legătură cu activitatea spionilor şi a elementelor contrarevoluționare" pe care cenzorii le obțineau prin citirea corespondenței, de a intercepta scrisorile persoanelor deja urmărite, dar şi de a afla, în anumite momente, starea de spirit a diferitelor categorii de cetățeni cu privire la unele evenimente sau hotărâri luate de partid, guvern etc.[7]. Se interzicea cu desăvârşire interceptarea corespondenței expediată sau adresată către membrii CC al PMR, membrii guvernului, deputații MAN, Consiliului de miniştri şi a ambasadei URSS şi legațiilor țărilor de „democrație populară"[8].

În cadrul cenzurii, evidența se ținea pe bază de fişe, în cartotecă, aşezată în ordine alfabetică. Cartoteca suspecților urmăriți activ se întocmea persoanelor a căror corespondență era dată în verificare de Direcțiile sau Serviciile Operative, iar cartoteca generală cuprindea evidența persoanelor a căror scrisori conțineau opinii nefavorabile regimului, formând obiectul dosarelor de supraveghere, precum şi a cetățenilor care corespondau cu țările aflate dincolo de Cortina de fier.

[5] ACNSAS, *Directiva despre cenzura secretă a corespondenței*, nr. 80, din 20 martie 1954, MAI, p. 3.
[6] *Ibidem*, p. 26.
[7] *Ibidem*, p. 24.
[8] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dosarele de supraveghere conţineau: referatul cu hotărârea de deschidere a dosarului, fotocopiile sau copiile scrisorilor interceptate, scrisori în original (în cazul când acestea se confiscau), copiile notelor de semnalare (în cazul când supravegherea mergea în paralel cu sesizarea Direcţiilor Operative) şi referatul cu hotărârea de închidere a supravegherii[9]. Problemele grave privind „lipsa de vigilenţă“ a ofiţerilor erau menţionate în cadrul directivelor MAI. Într-o astfel de directivă se arată că: „un individ urmărit de o Direcţie operativă a primit un plic în care, pe lângă scrisoarea respectivă, a găsit borderoul cu însemnările lucrătorului operativ care a primit scrisoarea pentru exploatare. Acţiunea a fost desconspirată datorită neglijenţei grave a lucrătorului operativ, care a introdus borderoul în scrisoare, cât şi din partea lucrătorului unităţii „F“, care a recondiţionat plicul fără a controla conţinutul“[10].

O altă problemă cu care se confruntau ofiţerii de Securitate se datora situaţiilor când unele scrisori trebuiau scoase din circuit din cauza conţinutului lor „subversiv“ sau „duşmănos“, ordinele MAI nu erau prea clare în acest sens, totul fiind lăsat la bunul plac al ofiţerilor cenzori. Au existat cazuri când, pe motiv că prin conţinutul lor fac propagandă anticomunistă, au fost scoase din circuit scrisori în care se aflau fotografii ale unor persoane plecate din România lângă maşini elegante sau case luxoase. De asemenea, erau reţinute scrisorile expediate de cetăţeni români rudelor din străinătate al căror conţinut cuprindea solicitări de „medicamente ce nu se găsesc în ţară“. Corespondenţa scoasă din circuit era trimisă la Direcţiile operative de profil, sau, şi acest lucru se întâmpla cu cea mai mare parte a lor, era tocată şi apoi trimisă la topit. Operaţiunea se încheia la Fabrica de hârtie, unde ofiţerii care însoţeau transportul erau obligaţi să asiste la procesul tehnologic până ce totul se transforma într-o pastă.

O importantă cantitate de date se obţinea prin folosirea tehnicii operative, aceasta constând în ansamblul de metode şi mijloace (aparatura) destinate interceptării discuţiilor purtate de persoanele urmărite, precum şi cele necesare transmiterii informaţiilor atât pe cale electronică (emiţătoare) cât şi pe cale fotochimică (micropunct, scriere simpatică etc.).

În România, folosirea tehnicii operative în activitatea serviciilor secrete datează din perioada primului război mondial. Documentele de arhivă publicate demonstrează că încă de la primele instalări de centrale telefonice au fost adoptate dispozitive de interceptare a convorbirilor telefonice (în 1934 s-au purtat discuţii aprinse în Adunarea Deputaţilor privind interceptările ce se făceau la Palatul telefoanelor din Calea Victoriei). Atât în ţările cu tradiţie democratică, cât şi în cele cu regim totalitar, serviciile secrete organizează activităţi de interceptare telefonică şi ale comunicaţiilor de orice fel din „raţiuni de stat“, încălcând uneori grav drepturile şi libertăţile cetăţenilor. Organele de Securitate au folosit acest procedeu într-un mod irațional, atât pentru interceptarea convorbirilor persoanelor urmărite cât şi pentru verificarea loialităţii informatorilor. Încă de la înfiinţarea DGSP a fost prevăzută o Direcţie tehnică (a VII-a). Aflăm, în urma analizei documentelor emise de MAI, că în repetate rânduri conducerea ministerului a atras atenţia asupra faptului că „tehnica operativă nu poate înlocui agentura“, iar producerea şi instalarea ei este „legată de mari greutăţi şi de cheltuirea unor fonduri însemnate“[11].

Serviciul de supraveghere operativă avea ca sarcini principale: descoperirea şi stabilirea întâlnirilor celor urmăriţi, a legăturilor acestora, a adreselor vizitate precum şi

[9] *Ibidem*, p. 29.
[10] *Ibidem*, p. 27.
[11] ASRI, fond Documentar, dosar 10256, p. 66, 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a persoanelor pe care le-au întâlnit, cunoaşterea modului de viaţă, comportamentul şi obiceiurile celor vizaţi, fotografierea lor secretă, stabilirea locurilor de expediere a corespondenţei (cu scopul de a fi interceptată), efectuarea de arestări sau reţineri pe baza indicaţiilor serviciilor operative[12].

Obiectivele supravegherii operative erau persoanele urmărite informativ de Securitate, funcţionarii legaţiilor, misiunilor sau consulatelor ţărilor occidentale, precum şi cetăţenii acestor ţări aflaţi în tranzit pe teritoriul României, persoanele ce vizitează ambasadele „capitaliste“, rudele şi cunoscuţii „criminalilor de stat urmăriţi“, precum şi informatorii Securităţii consideraţi a fi duplicitari[13]. Înregistrările erau transcrise şi studiate cu multă atenţie pentru a se constata loialitatea şi calităţile informatorilor şi dacă respectă instructajul făcut de Securitate. De asemenea, în penitenciarele cu deţinuţi politici existau camere pregătite cu microreceptoare, atât pentru urmărirea acestora cât şi pentru verificarea informatorilor de cameră.

Interceptarea fără autorizaţie a convorbirilor telefonice precum şi plasarea de microreceptoare în spaţiile de locuit sau la serviciu, în cazul persoanelor urmărite, erau practici curente în activitatea Securităţii. Tehnica operativă era plasată în momentul în care persoana nu se afla la domiciliu, sau prin diferite combinaţii era ţinută departe, pentru ca echipa operativă să poată pătrunde în imobil. Cu această ocazie se efectua şi o percheziţie pentru a depista eventualele materiale compromiţătoare (manuscrise, memorii, jurnale, cărţi interzise). Dacă informaţiile sau suspiciunile se confirmau, urma o „percheziţie oficială“ (cu mandat aprobat de Parchet), făcută de Securitate sub uniforma sau identitatea milițienilor. Concepţia şi elaborarea formelor de pătrundere secretă, percheziţiile, plasarea şi recuperarea tehnicii operative reveneau ofiţerilor de caz, iar planul de misiune era aprobat de ofiţerii cu funcţii de comandă. Fiecare pătrundere secretă se finaliza cu un raport în care se consemnau detaliile operaţiunii şi rezultatele obţinute.

Tot în sarcina Direcţiei „T“ intra şi organizarea filajului, care este un mijloc al muncii de informaţii ce constă în urmărirea directă a unei persoane, fără ca cel vizat să observe. Se folosea pentru cunoaşterea deplasărilor celui urmărit a adreselor frecventate, pentru identificarea legăturilor sale, inclusiv fotografierea secretă a momentelor operative deosebite (contacte cu alte elemente urmărite, schimb de informaţii etc.). Dacă apăreau în cadrul urmăririi persoane necunoscute ofiţerilor, în notele de supraveghere tuturor acestor necunoscuţi li se dădeau porecle, iar dacă nu se putea realiza fotografierea lor, la sfârşitul notei se expuneau semnalmentele[14] (aceştia urmau a fi identificaţi în timp de 48 de ore în urma verificării prin agentură, după confruntarea materialelor de supraveghere şi a datelor de investigaţie etc.).

Filajul se făcea cu echipe specializate, pe jos sau în mijloace de transport, în funcţie de mişcările urmăritului. În timpul executării misiunii, cei ce realizau filajul nu trebuiau să iasă în evidenţă, pe parcurs putându-şi schimba aspectul exterior, de obicei în autovehicule sau în aşa numitele posturi-fixe, plasate pe anumite trasee. Între filaj şi serviciul informativ care îl avea „în lucru“ se stabilea o legătură permanentă, începând cu predarea „obiectivului“ şi apoi pe tot parcursul misiunii, pentru a sprijini echipa cu date asupra adreselor şi a legăturilor deja cunoscute.

Ofiţerii erau obligaţi să întocmească un plan de supraveghere şi o schemă de organizare a posturilor. Planul trebuia să cuprinsă sarcinile supravegherii, descrierea

[12] *Instrucţiuni privind munca de supraveghere operativă a organelor Ministerului Afacerilor Interne din RPR*, nr. 85, din 1.II.1957, MAI, p. 6.
[13] *Ibidem*, p. 8-9.
[14] *Ibidem*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eventualelor trasee pe unde va putea pleca urmăritul de acasă, caracterizarea şi schemele de organizare a posturilor de supraveghere operativă, modul de preluare în urmărire a persoanei vizate, indicaţii cu privire la folosirea deghizajului şi a mijloacelor tehnice, date ce cuprindeau componenţa grupului de lucrători ce executau misiunea şi durata de timp în care se realiza filajul[15].

Când se începea supravegherea operativă a unei persoane se întocmea un dosar, în care erau anexate următoarele documente: misiunea ce urma a fi îndeplinită, însemnări pe marginea acesteia, planul de organizare, copii ale notelor de supraveghere şi investigaţii în ordine cronologică, rapoarte ale ofiţerilor participanţi, tabele cu legăturile şi adresele vizitate de urmărit, o notă cu fotografiile persoanelor întâlnite de cel vizat[16].

Ofiţerii care efectuau supraveghere operativă nu aveau voie să locuiască în casele MAI-ului, să vină în contact cu lucrătorii neacoperiţi ai Securităţii, să se fotografieze în grupuri, nu puteau fi folosiţi în acţiunile oficiale ale instituţiei, purtau numai haine civile şi erau înregistraţi la domiciliu ca muncind în diferite întreprinderi civile pe baza documentelor speciale cu care erau dotaţi. Erau obligaţi să păstreze o strictă conspirativitate asupra identităţii şi acţiunilor lor, iar dacă apăreau semnalări privind desconspirarea, acestea se verificau neîntârziat, şi în funcţie de rezultatele verificării se luau măsuri ca reconspirarea, mutarea în alt oraş, scoaterea din serviciu sau, dacă urmările erau grave, trimiterea lui în judecată[17].

Agentura secretă (reţeaua informativă) a constituit principalul mijloc al Securităţii pentru culegerea şi verificarea informaţiilor ce prezentau interes. În lucrarea Katherine Verdery, *Ce a fost socialismul şi de ce s-a prăbuşit el?*, se face o interesantă evaluare asupra rolului reţelei de informatori create de organele de represiune din spaţiul sovietic: „în fiecare ţară, instituţii similare KGB-ului au servit la perpetuarea supravegherii cu grade diferite de intensitate şi succes. Deosebit de eficiente au fost poliţiile secrete din Uniunea Sovietică, Germania de Est şi România, dar reţele de informatori şi colaboratori au funcţionat, într-o anumită măsură, în toate ţările. Acestea au format un sistem de „producţie“ foarte bine pus la punct, paralel cu sistemul de producţie a bunurilor, un sistem care producea hârtii ce conţineau poveşti reale sau falsificate despre oamenii peste care stăpânea partidul.“[18] Agentura funcţiona ca o reţea în care informatorii deţineau roluri şi sarcini strict delimitate, în privinţa culegerii de informaţii şi supraveghere a obiectivelor aflate în atenţia organelor de securitate, orice „eveniment“ ce avea loc în cadrul acesteia repercutându-se atât asupra sistemului de legătură, ofiţer – colaborator – urmărit, cât şi la nivelul ierarhiilor decizionale ale aparatului. Activitatea agenturii se baza pe conspirativitate şi era influenţată de schimbările structurale şi funcţionale ce surveneau la nivelul aparatului de partid.

Reţeaua informativă, sau „arma de bază a instituţiilor informativ-operative“, cum o numeşte generalul (r) Neagu Cosma[19], era formată din mai multe categorii şi anume: informatori (necalificaţi şi calificaţi), colaboratori, gazde, case de întâlniri şi rezidenţi.

a. *Informatorii necalificaţi* erau persoane atrase la colaborarea cu Securitatea, pe durată limitată de timp, instruirea lor fiind realizată în mod sumar, iar în cele mai multe

[15] *Ibidem*, p. 16-17.
[16] *Ibidem*, p. 39.
[17] *Ibidem*, p. 8-9.
[18] Katherine Verdery, *Ce a fost socialismul şi de ce s-a prăbuşit el?*, în *Revoluţiile din 1989. Între trecut şi viitor*, volum coordonat de Vladimir Tismăneanu, Ed. Polirom, Iaşi, 1999, p. 81.
[19] General div. (r) Neagu Cosma, *Securitatea, poliţia politică, dosare, informatori*, Bucureşti, Ed. Globus, 1998, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazuri nu li se lua un angajament scris. Erau recrutați pe bază de „sentimente patriotice", având sarcini precum: identificarea persoanelor suspectate de „activitate dușmănoasă", „clarificarea stării de spirit și a conduitei persoanei urmărite", „identificarea și transmiterea informațiilor cu privire la evenimente deosebite din cadrul obiectivelor urmărite"[20]. Fiind considerați lipsiți de aptitudini și posibilități contrainformative nu primeau misiuni de pătrundere în rândul „elementelor subversive". Majoritatea informatorilor necalificați erau persoane care se ofereau din proprie inițiativă să dea informații Securității, ei fiind în fapt delatori și oportuniști, care prin această colaborare urmăreau un anumit scop sau chiar să plătească polițe, lucruri sesizate și de ofițerii operativi. Cei ce dovedeau calități și obțineau informații ce prezentau interes, erau trecuți ulterior în categoria informatorilor calificați, urmând procedura de rigoare. Locurile de recrutare erau la domiciliul persoanei, la locul de muncă, la sediile diferitelor instituții sau la cele ale organelor de Miliție.

b. *Informatorii calificați* erau persoane recrutate special pentru un anumit caz sau problemă și care beneficiau de o instruire concretă și în detaliu din partea ofițerului recrutor. Pe baza informațiilor ce le obținea, persoana primea instrucțiuni asupra modului în care trebuia să acționeze, să se comporte, era dirijată în privința felului de a purta dialogul cu persoana sau persoanele vizate. Atât ofițerul recrutor, cât și cel ce îl avea în legătură se recomandau cu nume conspirative. La recrutare, informatorii calificați primeau și ei un nume conspirativ, li se fixau parole de intrare în contact cu ofițerii de legătură, erau instruiți în privința legendelor (acoperirilor) folosite pentru casele de întâlnire. De asemenea, semnau un angajament privind necesitatea păstrării secretului și conspirativității depline asupra colaborării. Conținutul angajamentului a variat ca formulare în funcție de perioada regimului comunist. Astfel, în 1953, angajamentul avea următorul cuprins:

Angajament[21]

Subsemnatul …… născut la ……. în comuna …….. raionul ……. regiunea …….. îmi iau în mod voluntar angajamentul să comunic la timp, organelor Ministerului Securității Statului, tot ceea ce voi cunoaște despre munca de subminare dusă de elementele dușmănoase împotriva RPR, nefăcând nici o excepție, nici pentru rudele îndepărtate sau apropiate, și voi executa diferite însărcinări date de organele de Securitate.

Informațiile pe care le voi furniza le voi semna cu numele conspirativ …….. în loc de numele meu adevărat.

Îmi iau angajamentul să păstrez în secret absolut legătura și munca mea cu organele Securității Statului. Pentru divulgarea acestor legături și a informațiilor ce le voi furniza, port răspunderea penală conform legilor Republicii Populare Române.

Semnătura mea cu numele adevărat

……

Data……

În funcție de caz, informatorii calificați puteau fi predați în legătură temporară altor ofițeri din structurile informative, fiind aplicat principiul utilității acestora. Informatorii calificați, în perioada anilor '50, erau recrutați din „mijlocul elementelor

[20] ACNSAS, *Directiva despre munca cu agentura*, MAI, 1951, p. 8.

[21] Idem, *Directiva despre munca informativă a organelor Ministerului Securității Statului*, MSS, 1953, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

străine de clasa muncitoare sau compromise prin legăturile sau activitatea lor criminală dusă împotriva Republicii Populare Române", care prin „aptitudinile, trecutul şi legăturile lor au posibilitatea să pătrundă în mijlocul elementelor subversive şi să ducă acţiuni informative împotriva acestora", dar şi din rândul „elementelor patriotice ce se găsesc în mijlocul persoanelor ce au legături cu elementele subversive"[22].

În conformitate cu directivele Ministerului Afacerilor Interne, referitoare la „munca cu agentura", informatorul ideal ar fi trebui să aibă următoarele calităţi: „adept convins al noii orânduiri, cu un spirit patriotic dezvoltat, cel puţin absolvent de liceu, cu o cultură generală bogată care să-i dea posibilitatea să înţeleagă dezideratele muncii de Securitate, bine pregătit profesional, cu largi posibilităţi informative pe lângă obiectivul urmărit, sincer, discret"[23].

c. *Colaboratorii* erau persoane folosite ocazional de către ofiţerii de Securitate, în special pentru verificarea unor informaţii dintr-un anumit loc, mediu sau despre o problemă de interes. Contactele cu ofiţerii de legătură erau ocazionale, în funcţie de cazurile la care se lucra. În această calitate erau recrutaţi acei funcţionari care puteau servi cu date Securitatea, precum cei de la oficiile poştale şi telefonice, recepţionerii de la hoteluri şi chelnerii, ultimii folosiţi pentru plasarea tehnicii operative la mesele din localuri, precum şi cei ce lucrau la serviciile de cadre din întreprinderi. Erau recompensaţi în bani sau obiecte şi li se făcea o instruire specială.

d. *Gazdele caselor de întâlnire* erau persoanele care, în mod conştient şi conspirat, puneau la dispoziţie, din proprie iniţiativă sau la solicitarea ofiţerilor de Securitate, anumite spaţii, încăperi sau locuinţe pentru realizarea de către aceştia a întâlnirilor cu agentura (în vederea unei depline discreţii a contactelor ofiţer-informator întâlnirile nu au loc la sediile organelor de informaţii sau în locuri publice). Gazda casei de întâlnire era recrutată respectându-se regula de studiere şi verificare a acesteia, apoi de comun acord ofiţerul şi gazda stabileau acoperirea (justificarea, mai ales faţă de vecini, a vizitelor în lipsa gazdei). Se recrutau mai ales persoane fără familie sau care prin natura profesiei lipseau perioade mai lungi de la domiciliu. Întâlnirile cu agentura erau anunţate din timp gazdei. În casele de întâlniri erau introduşi cel mult cinci-şase informatori, iar în cazul trădării unuia dintre ei locuinţa era abandonată. Gazdei i se întocmea dosar personal, ce cuprindea angajamentul, schiţa locuinţei, vecinii, legenda, evidenţa recompenselor acordate şi a agenţilor introduşi. Casa de întâlnire era un apartament, proprietatea unei persoane particulare, dar putea să aparţină şi unei întreprinderi sau instituţii care, în baza unei convenţii, era folosită de Securitate[24]. Spre deosebire de casele de întâlnire, poliţia politică deţinea case conspirative care aparţineau organelor de Securitate[25]. În multe cazuri, casele conspirative funcţionau în mici vile din cartiere rezidenţiale sau în locuri de agrement, sub acoperire de case de oaspeţi, personalul fiind încadrat în serviciul de informaţii şi legendat în mod corespunzător. Acestea erau folosite în general de cadrele superioare pentru întâlniri, instructaje mai importante cu agentura sau convocări limitate de cadre. Atât casele conspirative cât şi cele de întâlnire erau create cu aprobarea şefilor Regiunilor de Securitate şi locţiitorilor lor, precum şi a Şefului Direcţiei şi locţiitorilor săi din aparatul central[26].

e. *Rezidenţii* erau persoane ce proveneau din rândul informatorilor calificaţi cu rezultate şi calităţi deosebite în munca de informaţii, fiind colaboratori acoperiţi

[22] *Directiva despre munca cu agentura*, p. 8-9.
[23] *Cartea albă…*, vol. II, p. 141.
[24] *Directiva despre munca cu agentura*, p. 16.
[25] *Directiva despre munca informativă…,* p. 15.
[26] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(neîncadrați în state), cărora ofițerul de Securitate le încredința conducerea rețelei de informatori necalificați (4-5, maximum 10) în problemele şi obiectivele ce prezentau interes. Erau recrutați din rândul membrilor de partid verificați, membrilor UTM şi doar în cazuri excepționale din rândul informatorilor fără de partid, „aparținând categoriei sociale mai apropiate de clasa muncitoare, care au fost verificați în munca practică şi şi-au dovedit devotamentul“[27]. Rezidentului nu i se preda întreaga rețea de informatori din sectorul respectiv, cei mai capabili continuând a se afla în legătura ofițerului operativ. Predarea se realiza într-o casă conspirativă sau de întâlnire, pentru a avea garanția că oamenii nu vor fi desconspirați.

Rezidentul nu putea fi folosit pentru recrutarea de informatori, ci numai pentru studierea şi pregătirea unor anumite persoane în vederea recrutării.

Rezidentul era instruit în mod amănunțit asupra sarcinilor ce le are de îndeplinit, precum şi asupra modului în care trebuia să folosească informatorul. Se întocmea un plan de întâlniri cu informatorii, fixându-se locurile şi parolele de recunoaştere, zilele şi orele întâlnirilor, în aşa mod încât să se păstreze conspirativitatea legăturilor dintre ei, la realizarea acestuia rezidentul fiind ajutat de investigator. De comun acord, aceştia stabileau termenele în care vor fi prezentate informațiile culese, precum şi felul în care se puteau întâlni dacă apăreau chestiuni neprevăzute în plan.

În *Directiva despre munca informativă de investigații a organelor Ministerului Securității Statului*, din 1953, se menționează ca potențiale surse de informare persoanele nerecrutate[28]. Acestea erau utilizate doar în cazul în care pentru „obiectivul“ vizat nu exista rețea informativă sau o altă modalitate de acoperire a investigațiilor. În prealabil se culegeau materiale de caracterizare a persoanelor care domiciliază în jurul celui vizat (în special paznici, administratori de imobile, responsabili de străzi, sectorişti de Miliție), ofițerul operativ stabilind persoanele care prezintă interes precum şi un motiv plauzibil pentru a începe discuția cu ele (legenda)[29]. Investigatorul trebuia să organizeze discuția în aşa fel încât pe lângă datele ce-i erau necesare despre persoana urmărită să vorbească şi de alți inşi, care în fapt nu-l interesau, acoperind astfel adevăratul său scop. Se realiza astfel o exploatare în orb, sintagmă folosită de serviciile secrete pentru a desemna obținerea de informații de la diferiți indivizi fără ca aceştia să-şi dea seama. Se obțineau în acest mod date utile pentru completarea cunoaşterii unor persoane care interesau Securitate, mai ales în privința programului de lucru, situației familiale, veniturile, vicii, relații etc.

Recrutarea agenților e un proces considerat ca foarte important pentru un serviciu secret, ei neputând fi înlocuiți de celelalte mijloace de culegere a informațiilor, respectiv cele tehnice. Securitatea a încercat să creeze o agentură de masă, având în vedere rolul său de poliție politică. În funcție de scop, recrutarea începea cu punctarea (alegerea) şi studierea mai multor candidați, se trecea apoi la analiza materialelor de arhivă şi se continua cu interceptarea corespondenței şi a telefonului, filaj şi investigații. Edificatoare era cunoaşterea personală, realizată de ofițerul recrutor, astfel se completau datele rezultate din studiul întreprins şi se aflau calitățile şi defectele candidatului, concluziile permițând trecerea la faza de atragere treptată la colaborare (în acest moment primea unele sarcini uşoare). În caz că recrutarea se solda cu un eşec, ofițerul trebuia să aibă pregătită varianta de retragere, ce trebuia să lase candidatului impresia că motivele discuțiilor nu aveau ca obiect recrutarea sa ca agent. Dacă recrutarea avea succes, după

[27] *Directiva despre munca cu agentura*, p. 9.
[28] *Directiva despre munca informativă…,* p. 15.
[29] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luarea angajamentului începea activitatea de instruire. Verificarea sa continua pe tot parcursul colaborării. În procesul de recrutare se avea în vedere, mai ales, „sentimentele patriotice“ ale celui vizat, explicându-i-se necesitatea colaborării cu organele de Securitate „în lupta împotriva duşmanilor poporului muncitor“ sau materialele compromiţătoare asupra activităţii subversive sau de drept comun, din trecut sau prezent, ale celui ales. Nu trebuie uitată colaborarea din interes, de obicei material, sau promisiuni cu privire la promovarea în funcţie.

Ordinele şi directivele vremii menţionează o anumită conduită a ofiţerului în momentul recrutării: „Primirea şi întâlnirea cu candidatul care urmează a deveni informator se desfăşoară într-o atmosferă tovărăşească, simplă, pentru ca acesta să-şi dea seama că problemele care se vor discuta nu-i vor produce neplăceri. În discuţia pe care o va angaja, investigatorul va arăta la început cauzele pentru care l-a chemat, căutând să-i dea de înţeles că discuţia are scopul unei cunoaşteri reciproce, a unui interes faţă de modul de muncă şi felul de trai al persoanelor de la domiciliul sau locul de producţie. Investigatorul va pune întrebări cât mai variate şi apropiate de discuţie pe măsură ce candidatul va da explicaţii la cele anterioare, ferindu-se a păstra o ordine cronologică şi strictă a întrebărilor, pentru a nu crea impresia unei anchete ci a unei convorbiri de la om la om“[30].

Toate legăturile apropiate ale informatorului erau luate în evidenţă, iar informaţiile pe care le furniza erau verificate pentru a se constata loialitatea şi gradul său de obiectivitate. Ofiţerul nu trebuia să-i facă promisiuni în această etapă a recrutării, iar în timpul discuţiilor nu avea voie să folosească termeni neînţeleşi de acesta.

De cele mai multe ori, metodele şi tehnicile menţionate în diversele directive MAI nu au fost respectate, recrutările realizându-se fără o supervizare directă, neselectiv, majoritatea prin constrângere, şantaj şi compromitere. Informatorii recrutaţi din rândul persoanelor cu un trecut „pătat“ (membrii partidelor istorice, condamnaţii politic) erau ameninţaţi, şantajaţi, brutalizaţi pentru a colabora, angajamentul luat în faţa organelor de securitate fiind de multe ori ultima soluţie pentru a-şi salva viaţa sau proteja familia. Au existat recrutări, din categoriile mai sus menţionate, când „sub pretextul că nu trebuie să recunoască locul de întâlnire… erau aduşi cu ochelari maţi şi trântiţi într-o cameră“[31], obligaţi să declare fapte ireale, pentru a fi ulterior compromişi.

Studiul rapoartelor şi notelor de analiză întocmite de ofiţeri, ce se găsesc în dosarele Securităţii, arată numeroase disfuncţionalităţi în structura şi coordonarea agenturii în primii ani de la înfiinţarea instituţiei. Lucrul se datora în mare parte nivelului scăzut de cultură generală şi profesională a cadrelor, la care se adăuga, deloc neglijabil, faptul că din „indicaţiile conducerii superioare“ de partid se iniţiase, încă de la început, o adevărată „întrecere socialistă“ între securişti, în sensul că „munca“ devenise normată, aprecierile făcându-se în funcţie de numărul informatorilor aflaţi în legătură şi cazurile deschise şi nu după criterii calitative. Recrutările se făceau „cu toptanul“, mai ales pe bază de constrângere, ţinându-se cont de numărul informatorilor şi nu de posibilitatea acestora de a obţine informaţii. Aşa se explică cifrele foarte mari comunicate Serviciului „C“ de către direcţiile centrale şi regionale; spre exemplu, în 1951, Direcţia de contrasabotaj raporta un efectiv de 30.585 de informatori, iar Direcţia de Informaţii interne, 10.698 informatori[32].

[30] *Ibidem*, p. 9.
[31] *Cartea albă…,* vol. II, p. 47.
[32] ASRI, fond Documentar, dosar 10136, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu de puține ori, ofițerii recrutori făceau promisiuni fără acoperire privind obținerea de avantaje materiale foarte tentante sau intervenții pentru ca persoanele atrase la colaborare să fie avansate sau promovate la locul de muncă. Se pare că încă de la început, ofițerii de Securitate au avut unele restricții în ceea ce privește recrutarea agenților din rândul membrilor de partid. Secretarul general al partidului, Gheorghiu-Dej, s-a pronunțat cu claritate în acest sens: „De aceea se recomandă ca regulă generală a nu se face recrutări de membri de partid decât numai în cazuri speciale și cu aprobarea secretarului de partid regional. Să se admită recrutarea din rândurile membrilor de partid și a utemiștilor, a rezidenților, însă aceasta cu aprobarea primului secretar al comitetului regional“[33]. Probabil că acest regim special pentru folosirea membrilor de partid se datora suspiciunilor ce existau în rândul cadrelor de conducere ale PMR ca nu cumva să se scurgă informații care să-i compromită, să-i pună în situații incomode sau, mai ales, de teama ca agenții Securității ar putea influența deciziile partidului. Numai că acest control exercitat de organele de conducere ale partidului asupra „muncii“ de Securitate era doar o expresie teoretică. Numeroși membri marcanți ai regimului au fost supravegheați și nu numai cei percepuți ca adversari sau deviaționiști. Printre cei ale căror convorbiri telefonice erau ascultate, începând cu 1948, de către Unitatea Specială „T“, se numărau Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Ion Gheorghe Maurer, Alexandru Bârlădeanu și Valter Roman[34]. Nici măcar Gh. Gheorghiu-Dej nu a fost scutit. Colonelul Andrei Arghilopol, care lucra în Unitatea „T“, a declarat în 1968 că prima lui sarcină, în 1949, a fost interceptarea convorbirilor telefonice ale lui Dej[35]. Persoanele care mai știau despre această operațiune, executată conform ordinelor primite de la Moscova, prin consilierii sovietici, au fost Pintilie, Nicolski și șeful Unității „T“, colonelul Alexandru Neacșu[36].

În primii ani de activitate ai Securității au apărut numeroase dezacorduri asupra modului de creare și supervizare a rețelei informative, de evaluare a colaboratorilor.

Rețeaua informativă a reprezentat componenta de bază și indispensabilă a poliției politice din România, fiecare membru al acesteia acționând în deplină conspirativitate și în limitele stabilite de ofițerul de legătură, intuind că orice informație, chiar aparent nesemnificativă, putea aduce mari prejudicii persoanelor urmărite. Agentura prin rolul ce îi fusese conferit, de „ochii și urechile“ organelor de securitate, după cum afirma Alexandru Drăghici, a favorizat menținerea unei stări de anormalitate la nivelul întregii societăți românești, fiecare suspectând pe cel de lângă el de colaborare, acest fenomen nevrotic având ca efect, în timp, pasivismul, lipsa de atitudine în raport cu orice formă de putere.

Dosarul personal. Copiind sistemul sovietic, pentru toate categoriile de persoane din agentură ofițerii întocmeau dosare personale și fișe de evidență, practică pe care nu o întâlnim în activitatea serviciilor informative românești din perioada interbelică, care au avut drept consecință amplificarea birocrației și complicarea activității informativ-operative. Dosarul personal cuprindea, în capitole distincte, totalitatea materialelor care au stat la baza recrutării unui informator, precum și cele obținute despre el pe timpul activității desfășurate în această calitate. El se forma treptat, începând cu punctarea candidatului, adăugându-se mereu noi piese care trebuiau să susțină utilitatea și calitățile sale, inclusiv rezultatul verificărilor făcute asupra sa.

[33] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 61/1954, *Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 1 iunie 1954*, p. 63.

[34] ASRI, fond Documentar, dosar 9604, vol. IV, p. 79.

[35] *Ibidem*, p. 4.

[36] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un astfel de dosar conţinea:

- Materiale de cunoaştere (biografia candidatului la recrutare, a rudelor apropiate, prietenilor şi relaţiilor);
- Materialele de verificare (notele informative referitoare la candidat, rezultatul verificărilor în evidenţele centrale, al investigaţiilor la domiciliu şi la locul de muncă, interceptarea corespondenţei, ascultarea convorbirilor telefonice);
- Raportul de cunoaştere personală, care putea fi realizat de ofiţerul de Securitate fie direct sau sub acoperire (în general acesta se prezenta ca lucrător în cadrul Miliţiei sau a Serviciului Paşapoarte) şi din care trebuia să rezulte calităţile candidatului propus;
- Raportul cu propunerea de recrutare, aprobat de şeful ierarhic al celui ce realiza documentul, în care trebuiau făcute menţiuni cu privire la datele de identificare ale persoanei ce urma a fi recrutată, precum şi numele conspirativ propus, calităţile pentru munca informativă, problema spre care va fi dirijat şi pe ce bază se efectuează recrutarea (sentimente patriotice, material compromiţător etc.);
- Raportul asupra modului cum a decurs recrutarea, în care se făceau menţiuni cu privire la desfăşurarea acestui eveniment, despre sistemul de legătură stabilit, modul şi locul de întâlnire cu ofiţerul ce-l are în reţeaua sa informativă;
- Angajamentul (una din piesele de bază ale dosarului personal). În anii ’50 conţinea menţiunea că în cazul trădării persoana urma să suporte consecinţele legilor scrise şi nescrise ale RPR; iar în anii ’80 formula mai neutră că „va păstra cu stricteţe conspirativitatea relaţiilor stabilite cu organele de stat“. Documentul conţinea datele de identificare ale informatorului, referiri la „patriotism şi sinceritate“ cu privire la conţinutul datelor furnizate şi se menţiona în cele mai multe cazuri numele conspirativ sub care va furniza notele informative);
- Copii ale notelor informative (documentele informative originale, adică notele cu scriere olografă, erau organizate, în cele mai multe cazuri, într-o mapă anexă care avea un regim special. Copii ale notelor informative furnizate de informator apar şi în dosarul de urmărire al celui care făcea obiectul acestora);
- Rapoarte de analiză periodică, cel puţin anuale, privind aportul informativ al celui recrutat, în care se consemnau şi metodele şi mijloacele folosite pentru verificarea loialităţii persoanei aflate în contact, randamentul etc.);
- Tabelul cu ofiţerii (fila 1) care l-au avut pe informator în legătură, precum şi cu aceia care au consultat dosarul (în acest caz se menţiona data, numele în clar şi semnătura, iar în unele cazuri apare şi indicativul ofiţerului, format din trei cifre);
- Fişe de evidenţă „Model 1“. Imediat după recrutare, ofiţerii de Securitate erau obligaţi să întocmească acest tip de fişă, în dublu exemplar, unul pentru biroul de evidenţă al unităţii din care făcea parte, iar altul pentru cartoteca evidenţei generale (Serviciul „C“). Fişele „Model 1“ cuprind următoarele rubrici: pe faţă, nume, prenume, tatăl, mama, locul şi data naşterii, naţionalitatea, cetăţenia, apartenenţa politică, studii, profesia, ce limbi străine cunoaşte, unde lucrează şi funcţia, domiciliul şi numele conspirativ, data şi denumirea organului care l-a recrutat, categoria, iar pe verso, în ce problemă lucrează, ofiţerul cu care ţine legătura, dosar personal nr…, arhivă nr… (aceste ultime două date se completau când dosarul era trimis la arhivă spre clasare), se aprobă, diverse menţiuni;
- O ultimă piesă aflată la dosar era raportul privind încetarea legăturii, aprobat de şeful ierarhic superior celui care avizase includerea în reţea, şi trebuia să cuprindă motivul luării deciziei (persoana nu mai prezenta interes prin informaţiile care le furniza, înceta din viaţă sau se constatau desconspirări).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Coperta de dosar se completa cu unitatea care a făcut recrutarea, numărul de înregistrare şi data. Dosarele personale erau păstrate în fişetele ofițerilor operativi atât timp cât legătura era activă, iar după aceea erau clasate la arhivă la fondul rețea. Important e faptul că dosare personale se întocmeau şi pentru persoanele care fuseseră solicitate de Securitate să devină informatori, dar refuzaseră oferta (faptul că există un dosar personal pe numele unei anumite persoane, nu indică în mod automat că aceasta ar fi colaborat cu poliția politică).

Dosarul (mapa) anexă cuprindea totalitatea notelor informative cu scriere olografă furnizate de informator. Aceste materiale erau înregistrate într-un opis, în ordinea obținerii, menționându-se data, la cine se referă şi unde se exploatează. Pe nota informativă originală ofițerul făcea câteva mențiuni: stânga sus, data, casa de întâlniri (se folosea numele conspirativ), ofițerul care îl are în legătură, indicativul acestuia, dreapta sus, numele conspirativ al informatorului (calitatea – sursă, colaborator, informator), iar la subsol se făceau referiri privind modul cum sunt cunoscute în evidențele de Securitate persoanele amintite în material (în dreptul acestor rânduri apar inițialele N.B. – nota biroului). După clasarea la arhivă, dosarul anexă avea un regim special, nu se dădea la consultat, iar după cinci ani de la clasare era distrus pe baza unui proces-verbal. Acest ordin nu a fost respectat întotdeauna, în arhivele SRI păstrându-se şi astfel de dosare.

Dosare de problemă (mediu) şi obiectiv. Se deschideau numai cu aprobarea şefului suprem al Securității şi erau organizate după anumite criterii, pentru a cuprinde cât mai multe persoane, care prin activitatea desfăşurată puteau prejudicia interesele regimului comunist. În acest mod s-a ajuns la urmărirea specializată, în dosare de problemă a foştilor membri ai mişcării legionare, ai partidelor istorice (PNL, PNȚ), ofițerilor deblocați din Poliție şi Siguranță, a foştilor condamnați pentru „activități contrarevoluționare". Dosare de problemă au existat şi în domenii precum învățământ-tineret, culte, studenți străini, presă etc. În anii '80 a apărut aşa-numitul dosar de mediu, ce cuprindea supravegherea generală a grupurilor de persoane cu pregătire asemănătoare, indiferent dacă aveau sau nu antecedente politice.

Persoanelor urmărite în această formă de lucru li se întocmeau mape de verificare informativă, care erau clasate în arhivă în momentul în care se aprecia că activitatea desfăşurată nu punea în pericol regimul. Informațiile ce se găsesc în mapa persoanei respective erau furnizate din dosarul de problemă. Dacă se constata că persoana avusese „manifestări duşmănoase", era trecută într-o formă mai complexă de lucru, adică de urmărire informativă, situație ce presupunea luarea unor măsuri de supraveghere calificată (dirijare de informatori, recrutarea unora noi din anturaj, filaj, interceptare).

Mape de supraveghere informativă pe probleme se întocmeau şi foştilor deținuți politici după eliberare, pentru a li se afla comportamentul.

Dosarele de obiectiv cuprindeau supravegherea generală a tuturor persoanelor din cadrul unei întreprinderi sau instituții. Ele erau grupate pe colective de ofițeri, în funcție de profil (ex. Industrie chimică, comerț exterior, combinat de utilaj greu etc.). În funcție de situație, o persoană putea să devină obiectul urmăririi într-un astfel de dosar, dacă stârnea interesul Securității.

Dosarele de problemă şi cele de obiectiv cuprindeau câteva capitole distincte:

- Hotărârea de deschidere a dosarului;
- Opisul informatorilor existenți;
- Lista cu persoanele ce au avut antecedente politice (înainte şi după 23 august 1944) sau penale;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- Lista cu persoanele ce trebuiau protejate din diferite motive;
- Punctele vulnerabile ale obiectivului;
- Lista persoanelor ce dețin relații cu cetățeni străini sau au rude stabilite în afara granițelor țării;
- Persoanele oficiale la care se poate apela (conducerea instituției, organe ale PCR);
- Adresa sediului central, a secțiilor şi sucursalelor;
- Note-sinteză de analiză periodică asupra evoluției situației informativ-operative din problemă sau obiectiv;
- Planuri de măsuri pentru îmbunătățirea cunoaşterii;
- Planuri de căutare a informațiilor.

În funcție de conținutul materialelor ce se acumulau în timp în cadrul acestor tipuri de dosare, se puteau lua măsuri de adâncire a verificărilor, fiind trecuți într-o formă superioară de lucru (ex. Dosar la urmărire informativă – D.U.I.).

Dosarele de problemă (mediu) şi obiectiv intrau în categoria bazei de lucru generale (în fond o evidență generală), din acestea fiind selectate persoanele ce urmau să facă obiectul unor forme calificate de urmărire în cadrul S.I.G. (Supraveghere informativă generală), D.V. (Dosarului de verificare) sau D.U.I. (Dosarului de urmărire informativă).

Supraveghere informativă generală (S.I.G.). Formă de lucru inferioară a Securității, în ea fiind cuprinse acele persoane din ansamblul bazei de lucru, care au avut funcții importante în cadrul partidelor istorice, sau suferiseră condamnări mari pentru „activități contrarevoluționare“, precum şi cei care adoptau poziții critice la adresa regimului. Asupra lor era dirijată agentura din mediu sau obiectiv. În funcție de conținutul materialelor ce se acumulau, unele persoane puteau fi trecute într-o formă superioară de verificare.

Dosarul de verificare (D.V.). Formă organizată de urmărire a persoanelor care prin preocupări sau antecedente politice reprezentau un pericol pentru regimul comunist. Această formă de lucru trebuia să se limiteze la o perioadă de şase luni, timp în care, prin măsurile întreprinse, trebuiau să se clarifice suspiciunile existente. Erau urmăriți prin dosar de verificare persoane aflate în baza de lucru sau care inițial au făcut obiectul unei verificări prin S.I.G. Dosarul de verificare cuprinde planul de măsuri preconizate şi termenele de executare, numele ofițerilor ce trebuiau să răspundă, modul cum era dirijată agentura secretă şi mijloacele tehnice specifice (interceptare, filaj etc.).

Închiderea dosarului de verificare se putea face fie ca rezultat al neconfirmării materialelor existente inițial, ca urmare a „*influențării pozitive*“ (metodă folosită de serviciile secrete în vederea determinării unei persoane să acționeze în direcția dorită de ele, Securitatea apelând la membrii de familie ai celui urmărit, la prieteni, şefi, pentru a schimba atitudinea celui în cauză), a *avertizării* (măsură prin care se atrăgea atenția unei persoane că, în cazul continuării atitudinii adoptate, asupra sa se vor lua măsuri mai dure. Aceasta avea loc de cele mai multe ori la sediul Securității, după aprobarea unui raport în care erau sintetizate informațiile existente despre persoana urmărită. În finalul avertizării se încheia un proces verbal prin care cel în cauză se angaja ca pe viitor să se abțină de la comentarii sau activități „ce aduceau prejudicii societății socialiste“) sau *destrămării* (se acționa pe baza unui plan aprobat, începându-se cu slăbirea influenței liderului. Se folosea influențarea prin agentură sau familie, compromiterea prin crearea de suspiciuni în ceea ce priveşte o posibilă colaborare a acestuia cu Securitatea, şantajul, timorarea sau chiar dislocarea din localitate).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În funcție de rezultat, la expirarea termenului se putea face propunerea pentru a se continua supravegherea într-o formă superioară, respectiv prin D.U.I.

Dosar de urmărire informativă (D.U.I.). Era forma superioară de lucru instituită de Securitate. Baza începerii urmării o putea constitui antecedentele politice ale unei persoane, dar mai ales acțiunile întreprinse de aceasta, care ar fi putut pune în pericol siguranța regimului comunist. Important e faptul că pentru întocmirea acestor dosare nu se respecta principiul cronologic, plecându-se de la premisa că ele trebuiau să răspundă în principal muncii informativ-operative, ele fiind grupate pe criteriul apartenenței (note informative, rapoarte de investigații, de filaj etc.), încât cercetarea unui astfel de dosar devine foarte greoaie. Un dosar de urmărire informativă cuprindea mai multe piese:

- Raport cu propunerea ofițerului de caz de deschidere a D.U.I., aprobat de șeful ierarhic;
- Materiale informative care au stat la baza începerii acțiunii (note informative);
- Biografia urmăritului, rude apropiate, persoanele din anturaj;
- Plan de măsuri în care erau stabilite mijloacele şi metodele ce urmau a fi folosite, termene precise, ofițerii care aveau responsabilități;
- Rapoarte de analiză periodică, efectuate de ofițerii de caz împreună cu șefii ierarhici, în care erau trasate măsurile ce urmau a fi luate pentru soluționarea cazului (în cadrul acestor analize se aduceau corecții planului de măsuri inițial;
- Note informative date despre persoana care făcea obiectul urmăririi informative;
- Rapoarte de investigație;
- Rapoarte de filaj (în care se menționa când a început acesta, când a fost ridicat, momentele importante), buletine radio;
- Rapoarte rezultate din cercetarea informativă (mijloc prin care diferite persoane erau cercetate, fără angrenarea organelor de justiție);
- Rapoarte privind rezultatul percheziților secrete (pentru ca o astfel de percheziție să poată avea loc la domiciliul urmăritului, ofițerul realiza un raport în care prezenta motivul acestei acțiuni, modul în care se va desfăşura, planul apartamentului, vecinii şi programul acestora, varianta de retragere în caz de eşec şi legenda pe care o va folosi). Aprobările intrau în competența ofițerilor cu funcții de comandă;
- Rapoarte rezultate din folosirea tehnicii operative (de această problemă se ocupa D.G.T.O. – Direcția Generală de Tehnică Operativă, în componența ei intrând Serviciul T – responsabil cu introducerea tehnicii de ascultare şi de redare a interceptărilor, Serviciu S – interceptarea sau reținerea scrisorilor, obținerea probelor de scris; Serviciul R – ascultarea şi interceptarea transmisiilor radio);
- Procese verbale de interogatoriu;
- Raport cu propunere de închidere a acțiunii de urmărire informativă (documentul era aprobat de şeful ierarhic superior celui ce aprobase deschiderea. În cadrul acestui document se rezumau motivele care au stat la baza deschiderii dosarului, măsurile ce au fost aplicate şi rezultatele obținute. În finalul raportului se menționa dacă persoana ce fusese urmărită informativ rămânea sau nu în evidențele Securității. Decizia operativă de scoatere din evidență era luată când se constata că persoana în cauză fusese greşit „luată în lucru“, când faptele nu erau importante pentru siguranța statului sau când aceasta deceda. În cazul în care decizia era aceea de menținere în evidențe (cele mai multe cazuri), lucrătorii Serviciului „C“ operau pe fişa de evidență, unde pe lângă datele biografice se menționau data deschiderii şi închiderii dosarului, indicativul unității şi ofițerului, esența informațiilor, şi apoi eventualele modificări survenite (schimbarea locului de muncă, al adresei urmăritului etc.) şi se trecea numărul fondului operativ de la arhivă unde putea fi regăsit dosarul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dosarul anchetă. Era întocmit pe plan central, inițial de Direcția a V-a, iar ulterior, în baza HCM nr. 1361 din 11 iulie 1956, de Direcția VII anchete, iar în teritoriu de către Serviciile corespondente, pentru cazurile în care se săvârşeau infracțiuni la adresa statului, prevăzute ca atare de codul penal.

Dacă „munca cu agentura" nu a dat la început rezultatele preconizate, s-a sperat că problemele legate de informații pot fi suplinite prin intermediul reținerilor şi arestărilor persoanelor asupra cărora existau suspiciuni că acționează împotriva regimului. La bilanțul organizat în noiembrie 1949, Securitatea raporta un total de arestări pe întreaga țară de 23.597 persoane, din care 20.170 fuseseră cercetate, iar 3.427 transferate de la o unitate la alta pentru cercetări. Motivația arestărilor era următoarea: 4.755 pentru activitate legionară, 4.541 pentru participare în organizațiile „subversive", 575 pentru „crime de război", 3.125 pentru evaziuni, 429 datorită implicării în tentative de sabotaj, 2.633 „instigatori", 1.807 membri marcanți ai PNȚ Maniu, iar 5.732 persoane fuseseră înscrise la capitolul „diverse"[37].

Inexistența unui ordin care să reglementeze în mod riguros formalitățile şi procedurile de reținere şi arestare a dus la numeroase abuzuri. Practic, se întocmeau referate pentru arestare care aveau la bază simple note informative (multe neverificate), în fapt simple delațiuni neînsoțite de nici un material probatoriu. Au existat cazuri când se redacta un singur referat pentru arestarea mai multor persoane, fără a se menționa infracțiunea comisă de fiecare în parte. Ofițerii de securitate nu acționau întotdeauna pe baza unui mandat de arestare, emis de Procuratură, ci după ordine telefonice sau în baza unor adrese venite de la Bucureşti, pentru direcțiile regionale, ce conțineau numai numele persoanelor ce urmau a fi arestate sau reținute, fără minime date de identificare. Confuziile de identitate au dus la arestarea unor persoane nevinovate. Potrivit dispozițiilor MAI, fiecare arestare trebuia raportată organelor superioare în termen de 24 de ore, limita era însă frecvent depăşită, fără a se lua măsuri de pedepsire a cadrelor vinovate.

În 1955, MAI a dat instrucțiuni ofițerilor să facă arestări numai pe baza unui mandat emis de un procuror, însă în septembrie 1958 Alexandru Drăghici se mai plângea de anumite cazuri în care arestările fuseseră făcute „fără bază şi prematur"[38].

Organul însărcinat, de fapt, cu operarea arestărilor şi declanşarea procedurilor penale era Procuratura, investită cu „puterea supremă de control, pentru a asigura respectarea legii de către ministere şi alte organe centrale, de către organele locale ale puterii, precum şi de oficiali şi cetățenii de rând". Era împărțită în 12 direcții, ale căror jurisdicții erau conducerea anchetelor din domeniul militar, al securității statului şi penal, supravegherea activităților tribunalelor şi anchetelor penale ale Miliției, stabilirea sentințelor şi inspectarea închisorilor.

În perioada 1948-1958, unul din obiectivele importante ale Securității, după cum rezultă din consultarea dosarelor moştenite de la această instituție, îl constituia „demascarea activității de spionaj imperialist", principalii inamici fiind considerați agențiile de informații americane, britanice şi israeliene. Potrivit arhivelor, pentru anul 1951 în România au fost suspectate de spionaj 45.229 de persoane, fiind arestați pentru această activitate 267 de oameni[39].

Un alt obiectiv l-a constituit identificarea şi distrugerea oricărei forme de „activitate antidemocratică subversivă a duşmanilor poporului", în fapt orice formă de rezistență

[37] ASRI, fond Documentar, dosar 9047, vol. III, p. 25-54.
[38] *Cartea albă...,* vol. II, p. 64.
[39] ASRI, fond Documentar, dosar 9189, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internă față de regim. Țintele vizate erau foştii proprietari de întreprinderi, moşierii, membrii partidelor istorice, legionarii, foştii ofițeri şi polițişti etc. În 1951 au fost urmărite pentru „activitate ostilă“ 417.916 persoane, fiind arestate 5.401[40]. Datele despre aceşti oameni erau centralizate în birourile locale, din iunie 1950 acestea având obligația de a întocmi zilnic buletine informative ce cuprindeau faptele şi starea de spirit din zona în care activau, pe care le transmiteau telefonic, între orele 17 şi 17,30, serviciilor centrale cărora le erau subordonate. Fiecare informație din buletin trebuia să cuprindă şi măsurile ce urmau a fi întreprinse. Pe lângă arestări s-au adăugat aşa-zisele pedepse „administrative“, practicate începând cu anul 1949, o dată cu deportarea moşierilor şi a familiilor lor. Ele au avut la bază Codul Penal din 1948, în care aplicarea retroactivă era dispusă în cazul unor măsuri de siguranță care însoțeau sau înlocuiau pedepse penale. În articolul 4 al Codului Penal din 1948 se arată că legile care prevăd măsuri de siguranță se aplică şi infracțiunilor comise anterior punerii lor în vigoare, paragraf ce a dus la încălcarea unor norme fundamentale de drept.

Începând cu 1950, harta „arhipelagului gulag“ s-a îmbogățit cu noi insule, unde crima şi teroarea au înlocuit legea. Este vorba de înființarea unităților şi coloniilor de muncă, unde mii de oameni au fost internați pentru vina de a nu fi pe placul puterii „democrat-populare“. Astfel, din inițiativa ministrului Afacerilor Interne, Teohari Georgescu, şi a ministrului Justiției, Stelian Nițulescu, Prezidiul Marii Adunări Naționale a promulgat Decretul nr. 6, din 14 ianuarie 1950, care reglementa internarea administrativă în colonii a unor persoane împotriva cărora nu se puteau adopta măsuri penale, dar a căror activitate împotriva regimului fusese documentată de Securitate. În urma acestui decret, în MAI a luat ființă Direcția Unităților de muncă, ce avea drept scop „reeducarea prin muncă a elementelor dușmănoase“, a celor „care prin faptele sau manifestările lor, direct sau indirect, primejduiesc sau încearcă să primejduiască regimul de democrație, îngreunează sau încearcă sau îngreuneze construirea socialismului în RPR, precum şi acei care, în acelaşi mod, defăimează puterea de stat sau organele sale dacă aceste fapte nu constituiseră sau nu pot constitui, prin analogie, infracțiuni“[41]. De fapt, se lăsa la latitudinea MAI aplicarea unor măsuri coercitive în privința unei categorii de „inamici“ foarte vag definită. Interesant, pentru a surprinde modul cum se făceau aceste internări precum şi mentalitatea perioadei, este cuvântul de încheiere al lui Teohari Georgescu, la conferința cu comandanții Miliției, Securității şi ai Trupelor de Securitate din Direcția Generală şi Direcțiile Regionale, din 28 februarie 1950: „Va fi mai uşor să trimitem în aceste unități de muncă, în Justiție să nu mai trimitem, fiindcă este mai greu, trebuie să facem acte, să găsim dovezi. Aceasta ar fi periculos, dăunător…“[42].

Este greu de precizat numărul celor arestați şi întemnițați în perioada Dej, pentru că propriile statistici ale Securității sunt contradictorii. În perioada 1948-1958, 58.733 de persoane au fost condamnate pe motive politice, precum: conspirație împotriva ordinii sociale, „propagandă ostilă regimului“, crime „împotriva umanității şi acțiuni împotriva clasei muncitoare“, apartenență la organizații subversive sau teroriste (acestea includeau fostele partide istorice şi Garda de Fier), trădare, spionaj, distribuire de manifeste şi „activitate religioasă ostilă“. Aceste cifre se referă, probabil, la anumite categorii de persoane, pentru că aşa cum a recunoscut Gheorghiu-Dej, în 1961, 80.000

[40] *Cartea albă…,* vol. II, p. 5.
[41] ASRI, fond Documentar, dosar 10957, f. 1-2.
[42] *Ibidem*, dosar 10090, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de țărani fuseseră deja arestați pentru a se impune colectivizarea agriculturii[43]. Conform istoricului Dennis Deletant, în perioada 1945-1964 au fost pedepsite cu închisoarea 73.310 persoane, din care 335 au primit pedeapsa cu moartea (unora le-a fost comutată), au fost trimise în lagăre de muncă 21.068, au murit în detenție 3.847 persoane, 203 în timpul anchetei, 656 în lagărele de muncă, iar 137 au fost condamnați la moarte[44].

O altă statistică arată că în perioada 1950-31 martie 1958 au fost arestate 75.808 persoane (împărțirea pe ani fiind următoarea: 1950 – 6.636, 1951 – 19.236, 1952 – 24.826, 1953 – 4.730, 1954 – 5.073, 1955 – 3.332, 1956 – 2.357, 1957 – 3.257, 1958 – 6.363), din care au fost condamnate 73.636. În aceeași perioadă, 22.077 persoane au fost trimise în lagăre de muncă și circa 60.000 de oameni au avut domiciliu forțat[45].

Interesante sunt cifrele, complet diferite, rezultate din analiza documentelor tribunalelor din acea perioadă, ce arată că au avut loc 134.150 de procese politice, care au implicat cel puțin 594.400 de acuzați[46]. Oricum, cifrele trebuiesc reținute cu rezervă, ele reflectând suma reconstituirilor pe baza evidențelor din arhive, deci pentru acele persoane cărora li se întocmiseră acte, dar în coloniile de muncă au fost internate mii de persoane fără să se întocmească acte de evidență. Astfel, la 16 martie 1968, colonelul în rezervă Bădică Ilie, fost director adjunct în Direcția Unităților și coloniilor de muncă, declara: „Conducerea lagărului nu avea de unde să cunoască faptele săvârșite de fiecare deținut, întrucât nu aveau nici mandat de arestare și nici vreo altă formă de reținere… Foarte mulți deținuți nu știau pentru ce au fost arestați, la unii li s-a dat drumul după o perioadă de 1 sau 2 ani, fără ca să fi știut vreodată cauza arestării… la Canal se găseau deținuți necondamnați, ținuți numai pe bază de decizie a MAI“[47].

Pavel Ștefan, fost ministru de interne în perioada 1952-1957, susținea că abuzurile se datorau organelor de securitate. Într-o declarație, consemnată în martie 1968, el spunea: „În relațiile dintre noi și Securitate au fost discuții serioase pentru faptul că făceau arestări fără o bază legală și ni-i trimitea nouă. Așa a fost posibil ca numai într-o singură seară să fie arestați 700 de oameni… Am găsit foarte mulți deținuți arestați de ani de zile fără să fie judecați, uitați că mai sunt închiși… I-am spus lui Gheorghiu-Dej că, într-o zi, o să dăm socoteală pentru că nu respectăm legile. Așa am eliberat în trei luni peste 25.000 de oameni“[48]. Punerea în libertate a 25.000 de oameni printr-o singură decizie, fără ca în acest mod să se desființeze coloniile de muncă, constituie o dovadă clară că numărul real al celor internați pe motive politice era mult mai mare decât cifra reconstituită pe baza documentelor de evidență oficiale. Nu numai lipsa unor evidențe clare face ca stabilirea cu exactitate a numărului celor internați în coloniile de muncă să fie o chestiune anevoioasă, dar și faptul că actele normative ce reglementau această chestiune, aberante în esența lor, nu erau luate în seamă, arestările făcându-se din cu totul alte rațiuni, amănunte în acest sens oferindu-ne același colonel Bădică Ilie, în declarația sa din martie 1968: „Arestările acestor deținuți se făceau după nevoi și în

[43] *Ibidem*, dosar 9604, vol. IV, p. 44.

[44] Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România, Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 105. Autorul menționează că cifrele au fost calculate de Serviciul „C“ din cadrul Ministerului de Interne fiindu-i comunicate personal, nedeținând informații asupra modului în care au fost obținute.

[45] *Cartea albă…,* vol. III, București, p. 159.

[46] M. Lupu, C. Nicoară, G. Onișor, *Cu unanimitate de voturi*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 22.

[47] Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete româneşti. De la Cuza la Ceauşescu*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999, p. 394.

[48] *Ibidem*, p. 395.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

special pentru nevoile necesare construcției Canalului Dunăre-Marea Neagră. Dacă la Canal trebuiau 5.000 de oameni, tovarășul Hosu, director general al Canalului, dădea telefon tovarășului Teohari Georgescu și apoi intra în funcțiune aparatul colonelului Dulgheru, care împărțea sarcinile, stabilind ce număr de deținuți să aducă fiecare regiune. Știm aceasta pentru că lagărul de la Rahova era anunțat să trimită dubele la gară, să aștepte trenul x din regiunea y, adică arestările se făceau după nevoile canalului și nu după vina anumitor elemente dușmănoase regimului"[49].

În noiembrie 1965 s-a constituit un colectiv de anchetă la nivelul Comitetului Central care, pe baza hotărârii Secretariatului CC al PCR, era compus din Vasile Patilineț, secretar al CC, Ion Stănescu, membru CC și președinte al CSS, generalul Grigore Răduică, Ion Medrea, Teodor Vasiliu, Buru Lefter, Tănase Evghenie[50]. Ulterior li s-au adăugat Gheorghe Stoica și Ion Popescu-Puțuri, membri ai CC. Activitatea comisiei s-a intensificat la începutul anului 1967, după ce Nicolae Ceaușescu a preluat controlul asupra aparatului de Securitate. Comisia, plecând de la „cazul Pătrășcanu", a analizat activitatea desfășurată de Securitate de la înființare, mulțumindu-se cu reabilitarea unor lideri comuniști, dar nu a făcut un pas mai departe în eradicarea crimelor și ilegalităților săvârșite atât față de proprii tovarăși, cât mai ales asupra celor îndreptate împotriva poporului român. De fapt, obiectivul lui Ceaușescu era clar și anume eliminarea unui contracandidat periculos în persoana lui Alexandru Drăghici, care era prea dornic de putere pentru a fi păstrat. În același timp, Ceaușescu, hotărând că greșelile făcute de Securitate erau „inadmisibile" în viitor, a declarat că aceasta nu va mai putea să acționeze pe cont propriu „eludând rolul partidului". S-au anunțat măsuri de prevenire a concentrării puterii în mâinile unei singure persoane din Minister.

Pentru perioada care o studiem, brutalitatea Securității, prin torturile aplicate celor reținuți în birouri de anchetă, închisori sau colonii de muncă a depășit zidurile temnițelor, marcând lumea celor liberi. Arestările, la ore târzii din noapte, de multe ori fără un motiv plauzibil, aveau un efect puternic nu numai asupra victimelor și a familiilor celor ce luau calea detenției, dar și asupra cunoscuților și vecinilor. După eliberarea foștilor deținuți politici, brutalitățile din perioada consolidării regimului comunist au fost conștientizate cu o mai mare putere, iar teama de poliția politică s-a generalizat. Frica a devenit astfel instrumentul principal care a apărat regimul de orice formă de disidență. De fapt, Securitatea a pus în practică doctrina leninistă în accepțiunea căreia dictatura proletariatului însemna „puterea neîngrădită de nici un fel de lege sau regulamente și bazată direct pe folosirea forței"[51]. Teama, mai întâi cultivată și apoi întreținută de Securitate în beneficiul puterii comuniste, a creat o percepție supranaturală despre puterea malefică a poliției politice, ceea ce a dus la prelungirea exigențelor regimului concentraționar dincolo de zidurile închisorilor.

Un mijloc eficient de manipulare a fost dosarul întocmit de Securitate, ce cuprindea, de multe ori, adevărate biografii, încorporând odată cu aspectele care interesau cu adevărat, nenumărate detalii ale vieții particulare, regulile discreției și respectării intimității rămânând incompatibile cu „munca" poliției politice. Informațiile, într-o primă etapă, nu erau selectate, oricare din ele având potențial, putând fi valorificată prin scoatere din context, mistificare sau interpretare, pentru că principala preocupare a autorităților nu era aflarea adevărului ci atingerea scopului anunțat la începuturi: crearea „omului nou" și a mediului ambiant valabil pentru acesta, societatea

[49] *Ibidem*.
[50] Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar 264/1972, vol. I, p. 2.
[51] Dimitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, București, Editura Orizonturi, 1994, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

socialistă. Odată anormalitatea instaurată în societate a început să apară expresia „a avea ceva la dosar“, ca o explicație a pedepsirii individului, un „ceva“ ce ascundea posibilități nebănuite, începând cu o „greşală“ personală, o rudă închisă pe motive politice, una fugită în străinătate sau apartenența la o familie cu un trecut „duşmănos“, dosarul devenind un instrument de control al societății. În fiecare dosar se găsesc informații, în afară de persoana direct vizată, despre rudele, prietenii, colegii de serviciu, vecinii, un inventar al vieții sociale a celui urmărit, pentru a se constata posibilitățile de a recruta informatori din persoanele cele mai apropiate, încât nici anturajul nu era exceptat de la contactul cu Securitatea. Chiar dacă aceştia refuzau colaborarea, abordarea directă a poliției politice îi făcea să-şi dea seama de pericolul pe care îl reprezenta continuarea legăturilor cu persoana în cauză, astfel încât contactele cu ea se răreau, iar discuțiile deveneau extrem de inocente.

Deținuții politici, considerați „bandiți“, erau condamnați penal, fiind deci asimilați infractorilor, supunerea la această umilință fiind o metodă de înfrângere a rezistenței. Dar, dacă în închisoare sistemul era reprezentat de persoana ofițerului politic sau a gardianului, iar solidaritatea de grup funcționa, în afara ei, în societate, raporturile nu mai erau clare, victima era hăituită de un duşman invizibil ce dispunea de resurse imense şi care era prezent peste tot. Convinşi că erau în permanență ascultați şi urmăriți cu ajutorul mijloacelor speciale (filaj, interceptarea convorbirilor telefonice şi a corespondenței), iar lecturarea dosarelor justifică această opinie, erau obligați în fiecare zi să joace o piesă de teatru, autocenzura devenind un reflex, individul devenind o victimă a sistemului represiv căruia nu i se mai putea sustrage. Majoritatea notelor informative ce vizau pe cel urmărit erau furnizate de persoane care, din motive mai mult sau mai puțin întemeiate, nu-l agreau sau asupra cărora se făcuseră presiuni psihice sau fizice atât de puternice încât erau în stare să declare orice. Mistificarea nu deranja pe ofițer, pentru că slujea un sistem pentru care aceasta devenise o practică, el încuraja delațiunea pentru a ajunge la informația „de interes operativ“, rezultatul fiind de multe ori un inventar al slăbiciunilor de caracter ale celui urmărit, valorile individuale nu contau prea mult pentru că nu ele asigurau înregimentarea în sensul dorit de sistem. Slăbiciunile erau cultivate abil prin intermediul regulilor nescrise de promovare, încurajate la cei care le aveau şi inventate celor care nu doreau să urmeze calea compromisului. Gestionarea fricii şi a slăbiciunilor, la început pentru a constrânge şi a anihila împotrivirea față de regim, a fost folosită apoi pentru a asigura fidelitatea față de sistem. Modul în care Securitatea a dominat ultimele două decenii ale comunismului românesc, prin chiar simpla ei prezență, este rezultatul acțiunilor sale de pe parcursul impunerii şi consolidării comunismului.

SECURITY METHODS AND THEIR CONSEQUENCES IN POSTWAR ROMANIAN SOCIETY
(Summary)

The present paper deals with the methods and practices used by Securitate in order to institutionalized the repression and its consequences in postwar Romanian society. Using archivalic sources the author argued about the political character of these measures which became obvious when someone analyzes the way in which the informant networks were used, the arrests and perquestitions were conducted, the mail was censored etc. In the sametime the structure of the informant network's are presented and analysed (informants, colaborators, hosts and secret places of meeting – including houses, residents used by Securitate) together with their tasks and missions and also the resulting documents of this activity.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU ŞANDRU

GOSPODĂRIA AGRICOLĂ PECHEA, JUDEŢUL GALAŢI (1949–1989)

Analiza evoluţiei gospodăriei agricole colective din comuna Pechea, judeţul Galaţi, are drept principală sursă de documentare mărturiile unora dintre foştii locuitori asociaţi în ea. În legătură cu informaţiile care ne-au fost furnizate de aceştia, trebuie arătat că nu totdeauna există o concordanţă între ele, după cum nici între diferite izvoare arhivistice şi mărturiile ţăranilor cu care am discutat. Mai rău, menţiunile unora dintre foştii cooperatori au relevat o mare doză de subiectivism, determinat atât de statutul lor social de dinaintea cooperativizării localităţii, cât şi de cel obţinut de ei în perioada în care au fost membri ai asociaţiei. Mai trebuie adăugat că o bună parte dintre interlocuitori, fiind înaintaţi în vârstă, nu îşi mai amintesc cu exactitate unele aspecte legate de trecutul cooperativei lor, insistând doar asupra experienţei personale din perioada în care au lucrat în gospodăria colectivă.

Dările de seamă ale organizaţiei de partid de la gospodăria colectivă din Pechea şi cele ale comitetului comunal al Partidului Muncitoresc Român din primii ani de existenţă a asociaţiei menţionează, din când în când, pe lângă succesele ei, care par a fi adeseori lipsite de acurateţe, şi o serie de aspecte negative, pentru ca cele de mai târziu să se rezume la a scoate în evidenţă, prin folosirea unei frazeologii şablon, specifice epocii respective, doar realizările obţinute. Aproape toate acestea alocă un spaţiu relativ mare situaţiei internaţionale din perioada de referinţă şi unor măsuri de ultimă oră adoptate de conducerea centrală a partidului comunist, care nu au, de fapt, nici o legătură cu activitatea de ansamblu a gospodăriei sau măcar cu agricultura României. Mai rău decât atât, multe rapoarte ori dări de seamă conţin informaţii contradictorii. Câteodată, în acelaşi raport ori dare de seamă sunt inserate date diferite despre aceeaşi situaţie ori uneori ele lipsesc, informaţia respectivă fiind înlocuită cu puncte sau completată cu creionul, astfel că ea rămâne, de fapt, neutilizabilă.

O monografie a localităţii, cu multe informaţii privitoare la gospodăria agricolă colectivă din Pechea fost publicată în 1999 de penultimul primar al comunei, Ioan Marinescu, care a deţinut această funcţie în decursul a două mandate, el fiind originar dintr-o comună apropiată, Piscu. Autorul a fost până în 1989, vreme de câţiva ani, instructor al comitetului judeţean de partid la Pechea. Deşi în ultimul timp căzuse în patima băuturii, probabil că, prin comportarea lui, Ioan Marinescu nu a creat nemulţumiri localnicilor, dovada fiind oferită de faptul că ţăranii de aici i-au acordat, după 1989, în două rânduri, votul. Cu toate că avea suficiente cunoştinţe despre stările de lucruri de la Pechea, domnia sa şi-a extras documentaţia şi din arhiva primăriei şi a gospodăriei agricole colective. Unele din datele inserate în text corespund cu informaţiile

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 457–481

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsite de noi în arhivele din Galaţi şi cu menţiunile făcute de ţăranii cu care am discutat, altele nu.

Sursa primară de documentare a fost însă – aşa cum am menţionat – oferită de mărturiile localnicilor care au muncit în gospodăria colectivă. Am avut prilejul să discut cu peste 20 dintre sătenii înscrişi chiar în anul înfiinţării ei, 1949, în acest G.A.C. Interviurile ne-au fost facilitate de către actualul primar al comunei şi intermediate de un fost activist al P.C.R., inginerul Vasile Popa, absolvent al Institutului Agronomic din Harkov, care, după întoarcerea în ţară, a deţinut diverse funcţii de conducere, printre ele şi pe cea de secretar cu probleme agricole al comitetului regional de partid Galaţi, răspunzând, vreme de aproape două decenii, pe linie de partid sau de stat, de activitatea gospodăriilor agricole colective din regiune. De la domnia sa am obţinut multe informaţii valoroase care au stabilit poziţia gospodăriei colective de la Pechea în ansamblul celor din zonă. În acelaşi timp, actualul primar al comunei s-a dovedit extrem de binevoitor faţă de întreprinderea noastră şi, după modul în care s-a comportat, ne-a creat convingerea că nu încercase să influenţeze în vreun anume fel pe sătenii pe care îi convocase pentru a se întâlni cu noi.

Unii dintre ei, prea vârstnici acum, şi-au amintit doar o parte din ceea ce ne interesa, refuzând să dea, însă, răspunsuri clare la multe din întrebările noastre. Aproape toţi aceştia au avut de exprimat cuvinte de laudă la adresa colectivizării din comuna lor, nefăcând decât accidental aprecieri negative la activitatea gospodăriei. O asemenea optică ni s-a părut explicabilă prin faptul că toate familiile care au fondat, în vara anului 1949, asociaţia erau elemente sărace şi prin faptul că gospodăria lor colectivă, fiind prima din judeţ şi făcând parte din cel dintâi lot de colhozuri înfiinţate în România, s-a bucurat de unele privilegii de care nu a beneficiat niciuna din cele înfiinţate pe parcursul anilor următori şi care s-a răsfrânt în mod favorabil asupra veniturilor obţinute de ei, cel puţin în primii ani. Or, locuitorii respectivi, fie că nu au avut cunoştinţe despre regimul de favoare avut de asociaţia lor, fie că îl ştiau, dar l-au disimulat. În plus, niciunul dintre sătenii cu care am discutat nu a putut să facă vreo referire la activitatea celorlalte două gospodării colective din comună care s-au constituit opt ani mai târziu, în afară de faptul că aveau cunoştinţă despre existenţa lor. Domnul inginer Vasile Popa ne-a spus că dacă cea de-a doua gospodărie colectivă din Pechea, „7 noiembrie 1917“, a cuprins numeroşi ţărani şi a fost relativ bine organizată, cea din satul Lupele, „Victoria socialismului“, s-a dovedit a fi o cooperativă „fantomă“, cu numai 17 familii, după câte îşi amintea, neavând, în mod practic, posibilităţi de supravieţuire şi neputându-ne preciza nici ce interese conduseseră la constituirea ei.

Iniţial, am avut impresia că sătenii respectivi, vorbind cu noi în prezenţa primarului, care era şi membru al partidului aflat în prezent la putere în România, fuseseră instruiţi de către acesta pentru a elogia trecutul asociaţiei lor. În cea de-a doua deplasare de la Pechea am reluat discuţia cu unii dintre ei, de data aceasta în absenţa primarului, care ne-a condus la locuinţele familiilor respective, fără a asista însă la conversaţii, dar şi persoanele cu care am vorbit acum ne-au reprodus exact tot aceleaşi relatări făcute cu prilejul celei dintâi întâlniri. Astfel, toţi sătenii din această categorie de cooperatori au elogiat activitatea colectivei de până în 1980, recunoscând, totuşi, că în ultimul deceniu de existenţă a asociaţiei stările de lucruri se deterioraseră continuu. Niciunul dintre ei nu a avut de exprimat însă opinii critice privitoare la perioada cuprinsă între anii 1949 şi 1980. De fapt, aşa cum rezultă din declaraţiile celor mai mulţi dintre ei, aproape toţi aceştia au îndeplinit, încă din primii ani de existenţă a cooperativei, funcţii de conducători ai diferitelor secţii create odată sau curând după

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constituirea gospodăriei colective, devenind brigadieri, pontatori ori şefi de echipe, după ce au urmat cursuri de calificare de scurtă durată, aceste funcţii asigurându-le un statut privilegiat şi, totodată, venituri mult mai mari comparativ cu masa ţăranilor colectivişti care prestau muncă fizică la câmp.

Unii dintre interlocutorii din această categorie au căutat explicaţia pentru înrăutăţirea situaţiei lor şi a asociaţiei ai căror membri erau, de după 1980, doar în activitatea preşedintelui cooperativei de atunci, refuzând, poate în mod deliberat, poate din necunoaşterea realităţii, să facă vreo legătură între politica agricolă patronată de conducerea centrală a partidului şi intensificarea din acel ultim deceniu a exploatării economice a ţărănimii din România. În plus, toţi aceştia, după expunerea, de multe ori sumară, a evoluţiei şi activităţii gospodăriei ai căror membri fuseseră, s-au oprit la ceea ce se petrecuse în comuna lor după evenimentele din decembrie 1989, insistând asupra modului în care s-a dezmembrat asociaţia şi exprimându-şi regretul pentru jefuirea averii comune şi pentru distrugerea sistemului de irigaţii, pentru renunţarea la rotaţia culturilor prin folosirea unor asolamente moderne, pentru părăginirea viilor şi pentru revenirea în localitate la agricultura de tip patriarhal. Repetatele şi insistentele noastre încercări de a readuce discuţia la epoca anterioară, care ne interesa în mod deosebit, au eşuat în majoritatea cazurilor.

Sătenii care s-au împotrivit colectivizării, dintre care foarte puţini se mai află în viaţă sau mai locuiesc la Pechea, au exprimat însă păreri total diferite de acelea ale persoanelor înscrise în G.A.C. în anul 1949, ele fiind, de altfel, singurele care au făcut şi mărturii critice privitoare la procesul de socializare a agriculturii şi la activitatea gospodăriei agricole colective din comuna lor, evocând, totodată, cu detalii, gama măsurilor represive prin intermediul cărora organele politice şi administrative din localitate şi din reşedinţa de raion din acea perioadă au reuşit să îşi realizeze la Pechea programul de colectivizare.

După Plenara Comitetului Central al P.M.R., din 3-5 martie 1949, conducerea comunistă şi-a concentrat atenţia asupra câtorva zeci de localităţi din ţară în care aprecia că sătenii puteau fi atraşi cu mai multă uşurinţă în gospodării agricole colective. Printre acestea a figurat şi comuna Pechea, din fostul judeţ Covurlui. Concentrarea atenţiei autorităţilor politice ale judeţului asupra acestei localităţi a avut câteva raţiuni: era plasată cam la jumătatea distanţei dintre oraşele Galaţi şi Tecuci; fiind reşedinţa plăşii Siret şi având, încă din veacul al 19-lea statut de târg; ea dispunea de instituţiile specifice acestui tip de organizaţie administrativă; populaţia localităţii era numeroasă, Pechea fiind a doua comună din judeţ, după Cudalbi[1], în privinţa numărului de locuitori, având multe familii sărace care, potrivit prezumţiilor conducerii comuniste de la Galaţi, puteau fi convinse să adere la colectiv.

Urmarea a fost aceea că o parte dintre locuitorii comunei au fost printre cei dintâi din ţară care au dat curs apelului conducerii comuniste de a-şi transfera pământurile şi inventarul viu şi mort din propriile exploatări în gospodăria colectivă. Aici, la 7 august 1949, a fost inaugurată într-un cadru festiv gospodăria agricolă colectivă intitulată „11 iunie 1948“, în care s-au înscris – potrivit documentelor din arhive – 101 familii[2], iar

[1] La recensământul populaţiei din 6 aprilie 1941, la Pechea au fost înregistraţi 5.825 locuitori şi 1.197 gospodării. De această comună depindea şi cătunul Lupele, cu 142 locuitori şi 30 de gospodării (*Recensământul general al României din 1941. 6 aprilie. Date sumare provizorii*, Bucureşti, 1944, p. 89). La recensământul din 1991, populaţia comunei a sporit la 11.485 locuitori, timp în care cea a cătunului Lupele a scăzut la 120 (Ioan Marinescu, *Pechea. Leagăn de civilizaţie pe Suhurlui,* Galaţi, 1999, p. 14-16).

[2] *Ibidem*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

– potrivit declarației unor colectivişti – 110. Cele mai multe dintre acestea erau considerate de către factorii politici ai județului şi chiar de către o parte dintre foştii colectivişti ca fiind „sărace“, deşi unele fuseseră împroprietărite cu mici loturi de pământ pe baza legii de reformă agrară la 23 martie 1945. O parte dintre acestea s-au lăsat convinse de campania propagandistică desfăşurată de activiştii comunişti trimişi de organizația județeană de la Galați, alții, cu toate că aveau un statut socio-economic destul de precar, nu manifestau dorința de a intra în gospodăria colectivă, dar, confruntându-se cu neputința de a-şi plăti dările către stat, s-au văzut nevoiți să accepte înscrierea în ea[3].

Întrucât suprafața de teren pe care o aduseseră țăranii înscrişi în gospodăria colectivă era destul de mică, neputând asigura un venit mulțumitor sătenilor asociați, care să fi îmboldit şi pe alți săteni să le urmeze exemplul, la indicațiile conducerii centrale a partidului, ea a fost sporită prin transferarea în patrimoniul ei, cu titlu de folosință veşnică, a unor păşuni comunale, a unor suprafețe de fânețe şi a câtorva dintre loturile zootehnice care fuseseră până atunci lăsate în administrația primăriei din localitate pentru cultivarea plantelor furajere necesare întreținerii animalelor de rentă ale comunei.

În a doua jumătate a anului 1949, organele cadastrului au executat operația de comasare a terenurilor gospodăriei de la Pechea, astfel că acesteia i-au fost repartizate cele mai productive pământuri din localitate, care erau situate, de altfel, şi în imediata vecinătate a vetrei de sat. Concomitent, noii instituții i-a fost pus la dispoziție pentru sediu un spațios imobil, locuința fostului moşier Coste, împreună cu grajdul de vite şi cu toate atenansele exploatării avute de fostul proprietar, care îi fuseseră confiscate în temeiul decretului-lege nr. 83, din 2 martie 1949. Era cea dintâi gospodărie agricolă colectivă înființată în județul Covurlui şi ea a făcut parte din primul lot de asemenea asociații din România aprobate în acea lună de către conducerea centrală a Partidului Muncitoresc Român să îşi desfăşoare activitatea.

În structura socială dată a țăranilor asociați, considerați săraci aproape în totalitatea lor, gospodăria colectivă de la Pechea nu putea să obțină rezultate care să fi ademenit şi pe alți săteni să se înscrie în cooperativă. De aceea, în urma indicațiilor primite de la comitetul central al P.M.R., factorii politici ai județului au sprijinit-o, înzestrând-o cu diferite mijloace materiale, pentru a-i facilita activitatea. Imediat după constituire, patru dintre colectivişti au fost trimişi la Bucureşti, unde au urmat un scurt curs, de 45 de zile, de specializare în cultura cerealelor, care, după revenirea lor în sat, au ocupat diferite funcții în organele de conducere ale gospodăriei colective. În acelaşi timp, asociației i s-a oferit un ajutor substanțial prin intermediul Stațiunii de Maşini şi Tractoare dintr-o comună vecină şi prin cel al Întreprinderii Agricole de Stat din localitate, care se constituise pe pământurile confiscate în martie 1949 de la marii proprietari din Pechea. Efectul acestui sprijin de natură materială, pentru care gospodăriei nu i-a fost impusă atunci, de altfel, nici o obligație de natură financiară, s-a soldat, chiar de la început, cu rezultate mulțumitoare pentru țăranii asociați, ceea ce a determinat şi pe alți localnici, tot din rândurile celor mai puțin înstăriți, să depună cereri de înscriere în colectiv, astfel că, în luna septembrie 1950, numărul familiilor asociate din comuna Pechea a ajuns la 251[4]. În anii următori, însă, până în 1957, când a fost declanşată campania de colectivizare obligatorie a întregii comune, la gospodăria agricolă colectivă au mai aderat în mod voluntar doar câteva familii de țărani.

[3] *Ibidem*, p. 38.
[4] Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică,* vol. I, 1949-1953, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În pofida faptului că mijloacele de propagandă ale partidului de după 1949 vorbeau despre mecanizarea agriculturii socialiste, la Pechea, la fel ca în toate celelalte gospodării agricole colective din țară înființate în primii ani de după plenara din 3-5 martie, vreme de aproape un deceniu, aratul, semănatul, prăşitul şi recoltatul culturilor s-au făcut, ca şi în trecut, tot cu mijloacele tradiționale de cultivare a solului, la arat folosindu-se – după cum ne-au mărturisit sătenii – nu tractoare, ci boii sau caii, iar la cules forța de muncă manuală a țăranilor colectivişti. Abia după câțiva ani, când în comună a luat ființă o stațiune de maşini şi de tractoare, gospodăria agricolă colectivă de la Pechea a putut folosi şi unele de mijloace mecanice de exploatare a pământului, deşi nu pe scară prea largă, care, în perioada următoare, au favorizat, totuşi, executarea unor lucrări agricole de calitate superioară.

Conducerea județeană a P.M.R., care a patronat, în urma indicațiilor primite de la comitetul central, chiar din anul constituirii procesul de sprijinire a gospodăriei colective din Pechea şi a facilitat o repartiție relativ mulțumitoare a bunurilor obținute de săteni din prima recoltă realizată în 1950, cel dintâi an al ei de producție efectivă, a desemnat curând pe unii dintre colectivişti, care erau membri de partid şi se bucurau de încrederea factorilor politici de la Galați, să desfăşoare muncă de propagandă pe tema colectivizării în satele învecinate: Lieşti, Iveşti, Grivița, Cudalbi şi altele, trasându-le sarcina de a-i informa pe țăranii de aici despre rezultatele obținute de asociația lor şi asupra cantităților de produse agricole ce le fuseseră repartizate, pentru a-i convinge de avantajele muncii în comun şi de necesitatea asocierii lor cât mai grabnice în gospodării colective.

Crearea la Pechea a primei gospodării agricole colective din județ şi faptul că localitatea, cu o populație numeroasă, se afla la o distanță relativ mare de centrul județului, municipiul Galați, şi de alte oraşe, i-au creat şi o serie de facilități inițiate de către conducerea politică a județului, de care comunele învecinate nu s-au putut bucura, de altfel, niciodată. Astfel, în anul şcolar 1953/1954, aici a fost înființat un liceu, amplasat în localul fostei administrații de plasă, care, zece ani mai târziu, în toamna lui 1963 se va muta într-un edificiu nou, cu 19 săli de clasă, dotat cu laboratoare şcolare şi cu toate dependințele pe care autoritățile de resort le considerau atunci necesare acestui tip de unitate de învățământ. Ulterior, liceul a fost dotat cu internat şi cantină pentru elevii proveniți din localitățile învecinate: Rediu, Slobozia-Conache, Costache Negri, Grivița, Cudalbi, Cuca şi altele. Apoi, nouă ani mai târziu, în 1972, şi vechiul spital de boli contagioase din Pechea, înființat în 1881 de Paraschiv Vasiliu[5], a fost extins şi transferat într-un local nou construit.

Vreme de opt ani, sporul numeric al țăranilor colectivizați din Pechea s-a menținut la cote reduse. În 1957, însă, la îndemnul organelor superioare ale partidului, care au cerut celor din subordine să accelereze procesul de asociere a țăranilor în gospodării colective, comitetul local de partid şi-a fixat drept sarcină prioritară să colectivizeze întreaga populație a comunei. Pentru atragerea sătenilor în gospodărie, conducerea politică din Pechea a acționat prin intermediul celor mai zeloşi comunişti localnici şi a organelor represive din teritoriu. „Propagandiştii“ au folosit metode variate de „lămurire“, cele mai multe dintre ele având caracter coercitiv, intimidând sau chiar terorizând pe unii dintre cei mai înverşunați opozanți ai asocierii. Concomitent, s-au făcut şi promisiuni cu caracter demagogic dintre cele mai generoase cu scop de a-i ademeni pe țăranii oscilanți să adere la colectiv, luându-se chiar unele măsuri care îi

[5] Acesta cumpărase de la Prințul Dimitrie Moruzi o parte din moşie. Alarmat de epidemiile din zonă, el a construit spitalul din veniturile proprii, l-a înzestrat cu aparatura necesară şi i-a donat 450 ha, din veniturile cărora urmau să fie acoperite cheltuielile de întreținere ale instituției (Ioan Marinescu, *op. cit.,* p. 45).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favorizau pe țăranii asociați. Astfel, la propunerea organizației de bază a partidului de la G.A.C. „11 iunie 1948“, la spitalul din localitate o parte din saloanele lui au fost destinate numai pentru internarea colectiviştilor, o asemenea inițiativă reprezentând un fel de nadă pentru alți săteni şi o discriminare evidentă a multor cetățeni din regiune. De favoruri similare au beneficiat şi copiii celor înscrişi în colectiv care urmau liceul în localitate sau în diferite oraşe, timp în care cei ai țăranilor neasociați erau în repetate rânduri amenințați cu eliminarea, dacă părinții lor refuzau să adere la gospodăria agricolă colectivă.

Pe de altă parte, concomitent cu încercările de „convingere“ a localnicilor de a-şi uni pământurile în colhoz, membrii de partid din Pechea, al cărui număr nu depăşea o sută, au fost supuşi unor presiuni aproape neîntrerupte de către activiştii din Galați ai P.M.R. pentru a-i determina să depună cereri de înscriere în gospodăria colectivă. Mai mult decât atât, de îndată ce au aderat la asociație, li s-a solicitat în permanență să întreprindă propagandă pentru a-şi convinge rudele, prietenii, consătenii sau măcar pe unii dintre vecini de a le urma exemplul, iar uneori au fost trimişi şi în alte localități ale județului în acelaşi scop. Fostul primar al comunei din perioada guvernului de coaliție, Ioan Marinescu, referindu-se la statutul economico-social precar al sătenilor şi la propaganda desfăşurată de agitatorii trimişi de conducerea comunistă din Galați la Pechea în acel an, recunoştea că nu de puține ori țăranii s-au confruntat cu situații limită, fiind obligați să plătească dări de nesuportat, care i-au obligat „să se lase lehamite“[6].

Anul 1957 este considerat de către oficialitățile politice ale regiunii drept unul de cotitură în colectivizarea comunei. În luna ianuarie a acelui an, la Galați a fost investit în funcția de prim-secretar al comitetului regional „tovarăşul Vintilă“, unul dintre foştii secretari ai regiunii Constanța, regiune care va fi colectivizată până în vară, în totalitatea ei. Scopul numirii lui a fost acela de a aplica şi în regiunea Galați metodele care asiguraseră succesul din Dobrogea. Ca rezultat al unei asidue propagande dirijată de el şi desfăşurată printre săteni de activiştii de partid veniți de la Galați ori chiar de la Bucureşti, a folosirii celor mai diferite metode de intimidare a localnicilor şi a unor acte teroriste exercitate asupra celor mai potrivnici țărani din comună, în acel an, 1957, în decurs de numai o lună de zile aici au mai fost inaugurate două noi gospodării agricole colective, „7 noiembrie 1917“, la Pechea, cu 660 de familii înscrise în ea, şi „Victoria socialismului“, în satul Lupele, cu numai 55 de membri şi 178 ha[7]. Până la sfârşitul aceluiaşi an, 1957, în gospodăria agricolă colectivă „7 noiembrie 1917“ s-au mai înscris 165 de familii, astfel că, în decembrie, ea avea 825 de familii şi o suprafață totală de 2.380 ha. Concomitent, alte 635 familii de localnici, care dețineau împreună 1.856 ha arabile, au depus cereri de intrare în gospodăria colectivă „11 iunie 1948“, care au fost aprobate de adunarea generală a asociației din 26 octombrie 1957, astfel că la data de 31 decembrie a aceluiaşi an aceasta însuma 1.130 familii, cu 3.321 ha[8].

Deşi campania propagandistică din 1957 a avut drept rezultat o sporire substanțială a numărului de săteni asociați din comună, în localitate colectivizarea era departe de a fi fost finalizată, în pofida faptului că organele politice locale aveau să raporteze celor din Galați, iar acestea din urmă celor din Bucureşti că la Pechea cooperativizarea se încheiase. Or, o parte dintre săteni, în special din rândul celor cu suprafețe mai mari de teren şi cu gospodării mai prospere, au refuzat în mod sistematic să dea curs favorabil apelurilor insistente ale celor care încercau să îi îndemne să

[6] Ioan Marinescu, *op. cit.,* p. 38.
[7] Arhivele Naționale Galați, fond Comitetul raional P.C.R. Galați, dosar 15/1957, f. 22.
[8] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmeze indicațiile conducerii centrale a partidului, aceştia stăruind pe lângă vecinii, prietenii şi rudele lor să procedeze la fel. Atitudinea lor era justificată nu numai de faptul că prin intrarea în colhoz îşi pierdeau pământul, ci şi prin acela că ei nu concepeau să se întovărăşească cu „calicii" satului, dintre care unii îşi risipiseră în trecut averea pe care o moşteniseră de la părinți, din care motiv ei îi şi disprețuiau.

Pentru a se sustrage de la înscrierea în colectiv, mulți localnici, ca să nu poată fi acuzați în mod direct că ar fi fost, totuşi, potrivnici politicii partidului de socializare a agriculturii, au recurs la soluția asocierii în întovărăşiri agricole, deci la o formulă care le asigura, de fapt, dreptul de stăpânire individuală asupra pământului şi de exploatare a lui cu propriile mijloace. Ca urmare, într-un interval scurt de timp, în primăvara anului 1957, până la 1 mai, în cinstea zilei internaționale a muncii, organele administrative şi de partid din comuna Pechea au reuşit să înființeze trei asemenea asociații de producție. Asupra unora dintre sătenii întovărăşiți, în special asupra celor 12 membri ai partidului din întovărăşirea „11 martie", dar şi asupra altor țărani neînregimentați politic, au fost exercitate, însă, presiuni continue, care au mers uneori până la amenințarea lor cu privarea de libertate personală, în caz de opoziție, astfel că, în asemenea condiții, în acelaşi an, o bună parte dintre ei, temându-se de repercusiuni şi având drept exemple o serie de țărani care fuseseră deja internați în penitenciare, s-au văzut nevoiți să îşi transfere pământurile din întovărăşire în gospodăria agricolă colectivă.

Paralel, autoritățile politice din Galați au recurs la o stratagemă, pe baza căreia au realizat acum la Pechea, ca şi în alte câteva comune, colectivizarea. Ele au convocat o „adunare generală" a membrilor celor trei întovărăşiri agricole, la care au fost invitați – potrivit aprecierii unor localnici – nu mai mult de 10% din totalul lor, selectați cu mare grijă din rândul celor apreciați ca fiind persoane devotate politicii partidului, care au votat lichidarea întovărăşirilor şi aderarea tuturor membrilor lor la gospodăria agricolă colectivă. Ca urmare, foştilor întovărăşiți le-a fost confiscat întregul inventar agricol şi trecut în mod automat în patrimoniul G.A.C.-ului. Metoda s-a aplicat pe scară largă pe cuprinsul întregii regiuni Galați, provocând în câteva sate din jurul oraşului Focşani revolte ale țăranilor, care au fost înăbuşite de către batalionul de Securitate din oraşul cu acelaşi nume, precum la Vadu Roşca, unde represiunea a fost condusă direct de către Nicolae Ceauşescu. La Pechea, însă, o mişcare anticolhoznică de masă nu s-a produs, ci numai acte izolate de împotrivire ale unor localnici.

Probabil că lipsa unei reacții ferme a țăranilor de aici a constituit şi unul din motivele care au condus atunci la realizarea de către studioul cinematografic „Alexandru Sahia", de la Buftea, a unui film documentar despre gospodăria colectivă „11 iunie 1948", intitulat „Ultima generație de săraci". Era cel dintâi film documentar care elogia activitatea unui colhoz din România, cu falsurile şi exagerările caracteristice sistemului propagandistic cu care conducerea comunistă a țării obişnuia să încerce a intoxica populația. Probabil că țăranii din Pechea nu au fost încântați de elogierea activității lor prin intermediul cinematografiei, dovada fiind oferită de faptul că niciunul dintre ei nu ne-a vorbit despre film, informația fiindu-ne furnizată doar de fostul primar şi de domnul Vasile Popa.

Campania propagandistică coordonată de comitetul local al P.M.R. s-a bucurat de sprijinul cadrelor didactice şi a personalului sanitar din comună, care nu erau, în majoritatea lor, din localitate. În schimb, nu a beneficiat de concursul multora dintre membri de partid din comună, care excelau prin pasivismul lor[9]. De altfel, după cum ne-a

[9] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răspuns unul dintre localnici, Costache D. Năstase, la întrebarea pe care i-am pus-o în legătură cu opțiunile reale ale comuniștilor din Pechea, rezulta că marea majoritate a membrilor de partid de aici, cu excepția unui brigadier de la vie, Mihai Ghiță, care flutura în permanență printre săteni cu agresivitate lozincile lansate de Comitetul Central al P.M.R., nu păreau să fi fost prea convinși de veridicitatea lor. Mai mult decât atât, unii dintre membrii de partid, precum au fost Gheorghe Nicula, Neculai A. Dragomir, A. Alexandru, D. Ivaşcu, Costică Marin, Gheorghe S. Boldea şi alții, fiind conștienți că până la urmă nu vor putea evita, totuşi, înscrierea în gospodăria colectivă, şi-au descompus atelajele ori au vândut animalele de povară şi de rentă şi inventarul agricol, înainte de a fi depus cerere de aderare, participând, astfel, în asociație, de fapt, numai cu suprafața de pământ pe care o dețineau cu acte de proprietate[10]. Ulterior, acestora le-a fost imputată valoarea bunurilor înstrăinate, reținându-li-se an de an, unora până în decembrie 1989, o parte din veniturile ce li se cuveneau în contul zilelor de muncă prestate.

Nu încape îndoială că în vara lui 1949, când s-a constituit gospodăria colectivă, țăranii săraci care au depus cereri de înscriere în ea, având o stare economică destul de precară, au fost convinşi că, prin intermediul ei, îşi vor asigura, oricum, un trai mai bun decât cel pe care îl duceau la acea dată, iar o asemenea opinie a fost exprimată de mulți dintre cei care au aderat atunci la colhoz. În 1957, însă, când conducerea politică de la Galați şi-a fixat drept sarcină prioritară să colectivizeze populația întregii comune, actele de împotrivire ale sătenilor, în special a celor ce posedau suprafețe mai mari de pământ şi gospodării mai prospere, au fost numeroase, iar unele dintre ele chiar violente. Din cauza rezistenței manifestată de o bună proporție a țăranilor şi pentru că organele comuniste din Galați erau ferm decise să colectivizeze întreaga comună, desfăşurarea campaniei din 1957 a înregistrat brutalități neîntâlnite până atunci în localitate. O parte din metodele prin care s-a încercat şi s-a reuşit „convingerea“ sătenilor din Pechea de a adera la colhoz au fost de-a-dreptul barbare. Din această cauză, țăranii ostili ideii de muncă în comun fugeau de acasă pentru a nu fi găsiți de cei însărcinați de partid să îi determine să semneze cererile de adeziune, întrucât, atunci când erau prinşi, împotriva lor, era folosită, în mod obişnuit, forța fizică a unor torționari de la Galați ori a celor localnici. De obicei, atunci când erau prinşi, locuitorii erau înghesuiți în dubele aduse de către delegații partidului şi securității veniți de la Galați, în interiorul cărora erau plasate țevile de eşapament ale maşinii, şi transportați pe câmp, unde ajungeau amețiți în urma inhalării gazelor emanate de motoare. Aici, ei erau debarcați şi bătuți în mod crunt de către echipele de torționari, dintre care s-au distins – după cum ne-a mărturisit Remus Muşat – doi localnici: Vasile Oană, poreclit Hreti, şi Costică Tăbuş. Fapt curios, acesta din urmă era criticat în darea de seamă a organizației locale de partid din acelaşi an pentru motivul că nu se implicase activ în propaganda privitoare la colectivizarea comunei[11], probabil – credem noi – pentru că nu îndeplinise în mod corect sarcinile care îi fuseseră trasate de cei ce dirijau acțiunea. Ca urmare, unul dintre țăranii care au fost supuşi atunci la un asemenea „tratament“, Toader Podaru, a decedat la numai câteva luni, din cauza loviturilor pe care le primise de la cei care îl bătuseră pe câmp.

În pofida unor asemenea mijloace brutale de acțiune, în cursul campaniei propagandistice din anul 1957, unii dintre țărani, precum au fost Costică G. Boldea, Vasile C. Marin, Remus Muşat şi alții, au continuat să îşi manifeste fățiş ostilitatea față

[10] *Ibidem,* f. 23.
[11] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de colectivizare, încercând prin toate mijloacele care le stăteau la îndemână să determine şi pe ceilalți localnici să nu se înscrie în colectiv, denigrând ideea de colhoz şi căutând să compromită acțiunea noastră[12], după cum menționa comitetul comunal de partid Pechea în darea de seamă asupra perioadei 30 septembrie 1956-30 noiembrie 1957. Informația privitoare la opoziția unor localnici față de colhoz, consemnată în darea de seamă ne-a fost confirmată de unele dintre persoanele intervievate de noi. Astfel, un sătean în vârstă de aproape o sută de ani, cel mai bătrân locuitor din Pechea, a mărturisit că, datorită agitației pe care el o întreținuse în rândul consătenilor, niciunul dintre țăranii care locuiau pe aceeaşi uliță cu dânsul nu a depus atunci cerere de înscriere în gospodăria colectivă.

Un alt locuitor, Remus Muşat, nominalizat în darea de seamă a comitetului comunal de partid din 1957 ca unul dintre oponenții înverşunați ai colectivizării, ne-a povestit că, într-o seară, activiştii trimişi de partid au venit la locuința lui pentru a-l lămuri să semneze cererea de înscriere în gospodăria colectivă. Când aceştia i-au bătut în geam, cerându-i să îi primească în casă, el a ieşit pe uşa din spate a locuinței şi a fugit în fundul grădinii, unde s-a ascuns, neputând să fie descoperit, din cauza întunericului. Activiştii au intrat în curtea gospodăriei lui, de unde i-au furat o serie de bunuri. A doua zi, Remus Muşat, întâlnindu-l pe unul din cei ce îi violase locuința, l-a lovit, întrebându-l de ce l-a furat. Speriat, acesta i-a răspuns că el nu îi luase nimic din ogradă şi că hoțul fusese viceprimarul Toader Căuş. În chiar aceeaşi zi, Căuş a fost văzut în târg de către persoana păgubită, care i-a cerut, amenințându-l, să îi restituie ceea ce îi furase. De teama unor consecințe neprevăzute, noaptea, viceprimarul a aruncat peste gard în curtea lui Muşat lucrurile pe care i le sustrăsese cu o seară mai înainte. Acelaşi Remus Muşat ne-a relatat că la Pechea veneau zilnic două maşini cu activişti de la Galați, cu câini în ele, în care erau îmbarcați, în puterea nopții, sătenii care refuzau să semneze cererile de înscriere, fiind duşi pe câmp, unde erau luați la bătaie. Printre cei supuşi unui asemenea regim au figurat, între alții, Nicolai Boghean, Ghiță Stroe şi Ghiță Boghean. Cel dintâi a fost ridicat cu forța din pat, nepermițându-i-se nici măcar să se îmbrace, fiind scos din casă numai în indispensabili şi dus cu duba la marginea satului Năməloasa, situat la circa 20 km de Pechea, unde a fost crunt bătut, după care a fost lăsat acolo în stare de inconştiență, neputând să îşi dea seama unde se afla de fapt. Un alt sătean, Ghiță Bejan, a fost, de asemenea, ridicat noaptea de acasă, legat de mâini şi bătut de către aceleaşi persoane. Pe interlocutorul nostru, Remus Muşat, l-au fugărit în tot cursul unei nopți şi, fiind urmărit sub farurile maşinii, el a căzut într-o râpă, unde, spre marele său noroc, i-a fost pierdută urma. „Ne-au chinuit tare“ – a mărturisit el. Câțiva localnici au reuşit să reziste, totuşi, la presiunile exercitate asupra lor până în anul 1959, când au fost siliți de forțele de represiune să depună cerere de înscriere în colectiv. Erau, cu o singură excepție, care a rămas şi după 1962 în afara colhozului, cei din urmă săteni din Pechea care reuşiseră să se opună mai bine de doi ani colectivizării, deşi pământurile le fuseseră luate în 1957.

Dintre activiştii care au lăsat o impresie extrem de proastă asupra țăranilor, toți l-au nominalizat pe Gheorghe Zugravu, care a deținut vreme de mai mulți ani funcția de prim-secretar al raionului de partid Galați. Domnul inginer Vasile Popa, care, prin funcțiile ce le-a deținut în aparatul administrativ ori în forurile de partid, a fost nevoit să coopereze vreme îndelungată cu dânsul, cunoscându-i suficient de bine comportamentul, l-a caracterizat drept un „om repezit, zăpăcit, cu ieşiri necontrolate şi, în plus,

[12] *Ibidem*, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bolnav de epilepsie". Crizele de epilepsie – relata domnia sa – erau frecvente şi nu rareori se manifestau chiar în timpul unor şedinţe pe care le prezida.

Cei mai mulţi dintre sătenii înscrişi în gospodărie în 1957 au păstrat convingerea că, după colectivizarea comunei, traiul lor nu a înregistrat progrese spectaculoase, unii dintre ei declarând chiar că ar fi fost mai rău decât înainte de cooperativizare. Nu aceeaşi opinie o au însă ţăranii înscrişi în gospodăria agricolă colectivă în prima etapă, adică în 1949, care fuseseră săraci şi care au deţinut, într-o proporţie covârşitoare, şi cele mai multe din funcţiile de conducere şi de îndrumare din cadrul G.A.C.-ului, care le asigurau, în mod constant, venituri mult mai mari decât cele pe care le obţineau sătenii care prestau zile de muncă la câmp. De altfel, spre deosebire de atitudinea celor colectivizaţi în 1949, care s-a făcut fără opoziţie, în 1957 unii ţărani au reacţionat violent la acţiunile de colectivizare. Astfel, Constantin I. Crişan s-a deplasat la domiciliul comunistului Vasile Crişan, care desfăşura propagandă în sat pe tema colectivizării, chemându-l la poartă şi încercând să îl taie cu securea, iar un alt sătean, Alexandru Toader, a sărit cu toporul la colectiviştii şi membrii de partid care veniseră acasă la el să-l lămurească pentru a se înscrie în gospodăria colectivă. Apoi, el a început să strige la soţie, cerându-i să pună mâna pe sapă şi să îi vină în ajutor[13].

Ţăranii înstăriţi au rămas, însă, cei mai ostili cooperativizării. Dintre cei catalogaţi chiaburi şi care au manifestat o împotrivire fermă faţă de colhoz, unul singur, Călin Sandu, a refuzat, totuşi, să adere la asociaţie, iar rezultatul a fost acela că el a fost arestat, intentându-i-se proces şi fiind condamnat pentru învinuirea de furt, pe motiv că sustrăsese o cantitate de tărâţe pe care o comercializase în mod ilegal, la preţ de speculă, acuzaţie care, se pare, că ar fi fost, totuşi, întemeiată. Cei mai mulţi dintre chiaburi – ne-a informat domnul Costache T. Năstase – au preferat să îşi abandoneze locuinţele şi pământul, părăsind localitatea. Atitudinea lor a fost determinată de mentalitatea bunului gospodar, aceştia neputând să conceapă să intre într-o asociaţie în care funcţiile de conducere erau deţinute de săracii satului, dintre care unii îşi risipiseră în trecut în mod culpabil averea.

Nu încape nici o îndoială că anul 1957 a reprezentat pentru conducerea comunistă regională şi comunală un succes incontestabil pe linia colectivizării locuitorilor din Pechea, căci, acum, mai bine de jumătate dintre ei s-au înscris în G.A.C. De fapt, atunci întreaga comună a devenit colectivizată, căci o bună parte dintre ţăranii ostili cooperativizării au preferat să părăsească satul şi să-şi abandoneze pământul, plecând la Galaţi ori în alte oraşe, decât să intre în colectiv, în timp ce alţii şi-au pierdut proprietăţile funciare, prin trecerea lor în mod ilegal în patrimoniul cooperativei, fără a depune însă cereri de înscriere, aceştia păstrând convingerea că îşi vor putea redobândi, totuşi, cândva terenul care le fusese de fapt confiscat. Oricum, toate pământurile locuitorilor din Pechea care nu au aderat în scris la colhoz au intrat în mod automat în patrimoniul gospodăriei agricole colective.

Pentru a se crea impresia că ţăranii au aderat în mod voluntar la această formă de asociere, în 1957 la Pechea au fost primiţi în gospodăria colectivă şi „chiaburii", mai corect spus sătenii cu suprafeţe mai mari de pământ şi cu gospodării bine organizate. Aproape toţi aceştia se bucurau de un anumit prestigiu în localitate, mai cu seamă în rândurile sătenilor calificaţi de oficialităţile comuniste „ţărani mijlocaşi". Or, „chiaburii", care, prin atitudinea lor, puteau influenţa pe ceilalţi săteni, au fost încadraţi în G.A.C. curând după ce aproape toţi au fost deposedaţi de multe din bunurile imobile

[13] Idem, dosar 38/1966, f. 28-29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi mobile, fiind aduşi, de altfel, la un statut social prea puțin diferențiat de cel al țăranilor săraci din localitate. Aderarea unor chiaburi la gospodăria colectivă a fost dictată de imposibilitatea de a mai face față sarcinilor impuse în bani şi în produse agricole asupra pământurilor lor. În anii în care s-a desfăşurat „politica de îngrădire a chiaburimii“ cotele de produse agricole care trebuiau predate statului se fixau nu în funcție de producția realizată la hectar, ci de suprafața deținută de o familie. Cum elementele mai înstărite aveau proprietăți relativ mari, cuprinse, de regulă, între 10 şi 15 ha, cantitățile de bunuri agricole impuse asupra terenurilor respective nu au putut fi obținute niciodată din cultura lor, aceşti țărani fiind nevoiți să le cumpere de pe piața liberă pentru a le livra statului.

După 1949, țăranilor înstăriți de la Pechea le-au fost confiscate o parte din terenuri, lăsându-li-se câte cinci hectare, timp în care unii dintre ei au rămas cu grădina, dar cotele stabilite anual le-au fost în continuare majorate, astfel că, adesea, sătenii din această categorie ajungeau acasă numai cu paiele, fără să fi putut livra, totuşi, cantitățile stabilite. Atunci când țăranii – nu numai cei catalogați chiaburi, ci şi unii dintre mijlocaşi ori chiar săraci – nu erau capabili a livra statului cotele de bunuri agricole la care erau impuşi, colectorii din acea perioadă, Anghel Dobre şi Ion Popa, intrau, însoțiți de milițieni, în gospodăria respectivului şi căutau până şi în podul casei pentru a confisca diverse bunuri în contul bunurilor nepredate. Cota de carne de vită era, de exemplu, de 350 kg pe an. Când țăranul nu o putea da, colectorii îi ridicau vaca din grajd, spre disperarea copiilor, care plângeau şi țipau că nu mai aveau lapte.

Adesea, locuitorii au fost forțați de împrejurări să vândă lucruri din gospodărie pentru ca, din banii obținuți, să cumpere animale din iarmaroc sau de la familii care aveau vite de vânzare ca să achite împovărătoarele obligații impuse de stat. Cei care nu livrau la timp şi în cantitățile stabilite cotele erau condamnați de către instanțele de judecată la închisoare şi la plata unor amenzi. Or, pentru a evita privarea de libertate, mulți localnici au preferat să adere la colhoz, deşi manifestau repulsie pentru o asemenea formă de organizare a agriculturii. O parte dintre ei au depus cereri de înscriere în gospodăria colectivă şi, ulterior, au părăsit localitatea, căutând să se angajeze la muncă în alte regiuni ale țării, pentru a li se pierde urma.

Dacă ne referim la categoriile sociale de la Pechea, potrivit catalogării făcute de administrația comunei şi relatărilor unora dintre localnici, considerăm că este necesar de menționat că trecerea unor țărani de aici, ca, de altfel, şi din alte sate, în rândul chiaburilor a fost nu rareori de-a dreptul arbitrară. Criteriul de încadrare în rândul chiaburilor l-a constituit, în principal, suprafața de pământ deținută de familie. Cineva care stăpânea, de exemplu, peste 10 ha era inclus în mod automat în această categorie, neluându-se în considerație numărul de persoane care se întreținea din venitul obținut de pe o asemenea suprafață. Mai rău decât atât, dacă cineva deținea un utilaj agricol mai costisitor – o vânturătoare, o secerătoare, o locomobilă ori o batoză, de exemplu – era catalogat tot chiabur, indiferent de numărul de hectare avute în proprietate şi de numărul membrilor de familie. Nu au fost de neglijat nici raporturile personale avute de unii dintre locuitori cu funcționarii administrației comunale sau cu activiştii trimişi de regionala de partid ca instructori, care au avut libertate aproape deplină de a introduce în rândul acestei categorii sociale persoane mai puțin înstărite, pentru simplul motiv că nu se aflau în relații amicale cu autoritățile locale ori pentru că le făceau opoziție. Astfel, Toader D. Năstase, tată a patru copii, cu numai patru hectare, dar cu o gospodărie bine utilată, a fost inclus de conducerea comunei în categoria chiaburilor. Securistul care răspundea de comuna Pechea, Ivanov, a încercat să îl transfere în rândul țăranilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mijlocaşi, dar secretarul raionului de partid Galaţi, Gheorghe Zugravu, i-a făcut în permanenţă opoziţie. În plus, ori de câte ori intra în locuinţa lui Năstase, îi fura diferite lucruri. După numeroase intervenţii ale lui Ivanov făcute la organele politice din Galaţi în favoarea lui Toader Năstase, acesta a reuşit să repartizeze celor patru copii pământul avut în proprietate şi, în noile condiţii, el a încetat de a mai fi considerat chiabur. Într-un alt caz, al lui Remus Muşat, s-a înregistrat o schimbare similară.

În Pechea existau, până la colectivizarea întregii comune, mulţi ţărani înstăriţi, buni gospodari, dintre care Remus Muşat şi-i aminteşte pe Ion Dănăilă, Neculai Dănăilă, Nicolai Răuţă, Ion Boldea, Ştefan Drăgan şi alţii. Or, toţi aceştia, făcând opoziţie colectivizării, au fost încadraţi, tocmai din aceste motiv, de către autorităţile locale în rândurile chiaburilor, deşi, potrivit opiniei şi mentalităţii localnicilor referitoare la acest cuvânt, nu existau motive temeinice pentru ca ei să fie catalogaţi aşa. De fapt, chiaburii, altădată model de oameni gospodari ai localităţii şi respectaţi de membrii întregii comunităţi, erau acum disprețuiți şi în mod constant şicanaţi de către sărăcimea satului, care era incitată pe toate căile de către propagandiştii comunişti ai comitetului judeţean ori, ulterior, ai celui regional şi de cei localnici împotriva lor. O bună parte dintre săracii de la Pechea care se înscriseseră în 1949 în gospodăria colectivă îi apostrofau cu epitetul „chiaburule“ ori de câte ori aceştia apelau la ei, solicitând să li se facă dreptate. Adesea, „chiaburilor“ le-au fost intentate procese de către autorităţile comunale, procese care aveau la bază, în numeroase cazuri, pretexte dintre cele mai bizare, iar hotărârile pronunţate de instanţe le-au fost, de regulă, aproape sistematic defavorabile. Atmosfera de ostilitate faţă de gospodarii satului a fost aţâţată prin mijloacele de propagandă ale P.M.R., care, după lichidarea moşierimii, şi-a focalizat, vreme de câţiva ani, atacurile asupra elementelor înstărite, considerate de liderii comunişti exploatatori veroşi ai ţărănimii sărace, şi întreţinută de o parte dintre comuniştii localnici, care îşi manifestau hotărârea de a transpune în practică lozincile incitante la adresa lor lansate de conducerea centrală a partidului.

Mecanismul prin care chiaburii din Pechea au fost deposedaţi de avere şi obligaţi să devină asociaţi ai gospodăriei colective a fost simplu. În 1957, în urma aşa-zisei încheieri a cooperativizării comunei, la comasarea pământului intrat în patrimoniul asociaţiilor, lor le-au fost atribuite terenurile cele mai proaste, plasate la mari depărtări de vatra satului. Concomitent, ei au început să fie „strânşi cu uşa“, potrivit expresiei unui localnic. Multora le-au fost intentate procese pentru nelivrarea către stat a cotelor de produse agricole. Apoi, în 1958, chiaburii şi foştii legionari care erau angajaţi ca salariaţi în diferite întreprinderi ori instituţii au fost îndepărtaţi din ele şi obligaţi să se înscrie în G.A.C. Un an mai târziu, în martie, prin decretul nr. 115/1959, chiaburilor le-a fost confiscată o bună parte din pământ, care a trecut în patrimoniul gospodăriei colective, lor lăsându-li-se o suprafaţă redusă de teren, considerată de autorităţile locale că ar fi putut-o munci numai cu membrii familiei. În aceste condiţii, alternativa persoanelor respective a fost aceea de a adera la colhoz.

Concentrarea atenţiei factorilor politici din Galaţi asupra gospodăriei agricole colective de la Pechea, motivată de faptul că aceasta fusese cea dintâi asociaţie colhoznică înfiinţată în fostul judeţ Covurlui, şi sprijinul acordat ei nu numai de către Întreprinderea Agricolă de Stat din localitate şi de Staţiunea de Maşini şi tractoare din zonă, ci şi de o serie de fabrici, în special de Combinatul siderurgic, i-au asigurat, cel puţin în primii ani de activitate, un progres continuu în aproape toate sectoarele, progres ce nu s-a putut înregistra şi nici nu a fost vreodată înregistrat în nici o altă gospodărie colectivă înfiinţată ulterior în celelalte comune din judeţ. Producţia la hectar a diferitelor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plante cultivate, deşi la început a sporit în proporţii nesemnificative, a înregistrat, totuşi, an de an cantităţi superioare acelora pe care le obţineau sătenii neasociaţi pe loturile lor, uneori chiar duble, precum a fost în 1956 la porumb, când colectivul a obţinut o recoltă medie de 1.400 kg la hectar, iar ţăranii individuali doar 700 kg. Diferenţe asemănătoare s-au înregistrat în permanenţă în anii următori şi ele au fost cu atât mai evidente cu cât producţia la majoritatea plantelor cultivate în asociaţie, socotită la hectar, a crescut în ultimele decenii ale veacului trecut în mod aproape constant, până în 1980, când ea a fost diminuată prin lipsa de interes a ţăranilor, timp în care sporurile înregistrate la plantele cultivate pe loturile personale au fost, de regulă, mai mici. Dar, în pofida acestui fapt, în cazul multor familii, – după cum ne-au declarat sătenii – loturile personale au reprezentat, în anumiţi ani, principala sursă de venit a colectiviştilor.

Fără îndoială că datele raportate organelor judeţene de către conducerea gospodăriei ori de către organizaţia locală de partid nu pot fi totdeauna demne de credit, după cum nu pot fi acceptate nici mărturiile unora dintre foştii colectivişti cu care am stat de vorbă, care ne-au oferit, de altfel, cifre dintre cele mai contradictorii. În general, ţăranii ne-au declarat că se realizau producţii medii anuale de 4.000-5.000 kg de grâu la hectar, în vreme ce, pentru aceeaşi ani, dările de seamă ale conducerii G.A.C. menţionează producţii medii mult mai mici, uneori chiar la jumătate din cantităţile comunicate de foştii cooperatori. Penultimul primar al comunei, Ioan Marinescu, recunoştea că, după 1970, conducătorii cooperativei agricole din localitate au început să facă raportări fictive şi că, abia după 1989, a ieşit la iveală faptul că nu întreaga suprafaţă a gospodăriei figura în actele ei[14], ceea ce favoriza comunicarea unor sporuri de producţie la unitatea de suprafaţă şi, implicit, obţinerea unor favoruri, ca decoraţii, prime în bani, de către cei ce se aflau la cârma cooperativei. Falsurile raportate au avut, însă, reversul lor, de pe urma cărora au avut de suferit în permanenţă atât cooperativa, cât, mai cu seamă, ţăranii asociaţi, care prestau munca pentru exploatarea pământului şi care îşi asigurau în mod uzual o parte din venituri de pe urma ei. În asemenea condiţii, cooperativa a fost obligată de către organele ei superioare şi de către conducerea judeţeană a partidului să livreze la fondul centralizat al statului cantităţi suplimentare de produse agricole, socotite în funcţie de sporurile de recoltă raportate, care erau plătite cu preţuri foarte mici, în anumiţi ani chiar sub cele de producţie, diminuându-se pe această cale atât veniturile globale ale unităţii, cât, mai cu seamă, cantităţile de bunuri care trebuiau să fie repartizate sătenilor la sfârşitul anului agricol respectiv.

Creşterea producţiei la culturile plantelor vegetale, dezvoltarea sectoarelor zootehnic şi avicol şi mai cu seamă a celui viticol, a cărui suprafaţă ajunsese în ultimul deceniu de existenţă a cooperativei la circa 700 ha de viţă de vie nobilă, au sporit, cel puţin până în anul 1980, veniturile gospodăriei şi, într-o măsură mult mai redusă, pe cele ale ţăranilor. Foştii cooperatori ne-au mărturisit că, în timp ce averea gospodăriei lor colective a crescut substanţial, tocmai datorită veniturilor realizate din sectorul viticol, cantităţile de bunuri agricole şi sumele de bani repartizate sătenilor în contul zilelor de muncă prestate au rămas staţionare aproape an de an, iar uneori au manifestat chiar tendinţe de diminuare, mai cu seamă după 1970. Pe de altă parte, conducerea gospodăriei a încetat să mai repartizeze colectiviştilor o serie de produse realizate de asociaţie care le fuseseră distribuite în primii ei ani de activitate, precum au fost, de exemplu, struguri, miere, brânză, lână, legume ş.a. După 1966, întreaga recoltă de struguri a fost predată la „Vinalcool“ şi „Aprozar“[15], la preţuri destul de modeste. Foştii

[14] Ioan Marinescu, *op. cit.,* p.35.
[15] Arhivele Naţionale Galaţi, fond Comitetul raional P.C.R. Galaţi, dosar 38/1966, f. 28-29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colectivişti nu ne-au putut preciza dacă procedura de mai sus fusese hotărâtă de conducerea cooperativei ori dacă fusese dictată de organele superioare ale cooperației agricole de producție. Oricum, măsura a condus la diminuări substanțiale în bugetul gospodăriei. Or, în condițiile desfacerii strugurilor sau a vinului la prețul pieții libere, care fusese practicat în anii precedenți, ea îşi asigurase venituri consistente. Inginerul Vasile Popa îşi aminteşte că într-un asemenea an cooperativa obținuse circa 16 milioane de lei din valorificarea produselor viticole, în timp ce cultura mare şi zootehnia îi adusese un venit de numai 1,6 milioane de lei.

Diminuarea cantităților de produse agricole repartizate țăranilor a fost determinată şi de alocarea unor procente relativ mari din veniturile nete realizate de asociație pentru investiții. Potrivit hotărârii adunării generale a gospodăriei, în fiecare an o cotă cuprinsă între 20 şi 22% din beneficiul net obținut urma să fie repartizată pentru fondul de dezvoltare a cooperativei. Cu o parte din aceste sume s-au executat lucrări de irigații atât pentru cultura cerealelor, cât şi pentru cea a zarzavaturilor cultivate în sere, în solarii şi în câmp deschis, investițiile în această direcție efectuându-se pe parcursul a circa zece ani, – după cum îşi amintesc unii dintre foştii cooperatori – cu bani proveniți din credite obținute de la câteva bănci internaționale şi din fondurile asociației, statul neavând nici o contribuție de natură financiară. Sistemul de irigații realizat la Pechea a fost cel mai mare din întregul județ Galați, irigarea pe suprafețe relativ întinse mai fiind realizată doar la Bădălan şi Schela. Or, costul investiției a fost destul de ridicat, iar valorificarea producției, care s-a efectuat prin instituțiile statului investite cu dreptul de a o achiziționa şi care ofereau prețuri de cumpărare stabilite de guvern, mult mai mici decât cele practicate pe piața liberă, a împovărat în decursul anilor următori cooperativa cu debite din ce în ce mai greu de rambursat. Terenurile irigate au favorizat o sporire considerabilă a producției de cereale la hectar, ajungându-se să se recolteze de pe ele, potrivit datelor raportate în mod oficial de conducătorii gospodăriei şi chiar a mențiunilor făcute de unii colectivişti, în medie anuală câte 10 tone de porumb la hectar. Sporurile de recoltă nu au condus însă şi la o suplimentare corespunzătoare a cotelor de produse agricole alocate în contul zilelor de muncă prestate.

Ca şi în alte localități, şi la Pechea s-a manifestat o tendință constantă a conducerii gospodăriei de a aloca sume tot mai mari pentru sporirea patrimoniului cooperativei, prin diminuarea veniturilor țăranilor asociați. La sfârşitul anului 1966, de pildă, când beneficiul net al cooperativei agricole de producție „7 noiembrie 1917“ s-a cifrat la 5.905.822 lei, țăranilor li s-au acordat doar câte 16 lei la ziua de muncă realizată[16]. Or, dacă un colectivist ar fi efectuat 300 de zile-muncă într-un an, i-ar fi revenit o sumă globală de numai 4.800 lei, echivalentă atunci cu salariul mediu obținut de un angajat dintr-o întreprindere industrială în două luni. Pe de altă parte, beneficiul ei net, care a atins în acel an o cotă de 41,47%, plasa cooperativa agricolă din Pechea în categoria celor mai profitabile unități de producție din România, această cotă, neînregistrată la alte asociații agricole, fiind favorizată de alocarea unor sume derizorii țăranilor colectivişti în contul zilelor de muncă. Cooperativa a fost obligată, însă, de forurile superioare să aloce din beneficiile nete anumite procente pentru investițiile proiectate de conducerea politică centrală ori județeană a partidului a se realiza cu aportul unor asociații agricole de producție apreciate de către acestea că ar fi avut capacitatea de a contribui la finanțarea lucrărilor respective. Astfel, patru dintre gospodăriile agricole colective considerate că ar fi fost cele mai prospere din județ, printre care a figurat şi

[16] *Ibidem*, f. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pechea, – după cum ne-a informat Ivan Mihalache – au virat anual anumite sume de bani pentru a fi investiți în construirea unor stațiuni balneoclimaterice destinate tratamentului țăranilor care sufereau de diferite boli şi pentru colectiviştii ce doreau să-şi petreacă în ele concediilor de odihnă. Când le-au fost cerute aceste sume, cooperativelor li s-a făcut promisiunea fermă că banii investiți le vor fi returnați din veniturile ce le vor produce stațiunile construite, după darea lor în exploatare, dar ele nu au primit niciodată vreun leu în contul sumelor virate. În plus, foarte puțini țărani cooperatori din Pechea au reuşit să îşi petreacă concediul ori să se trateze în ele.

Un fapt care a adus gospodăria agricolă de la Pechea în centrul atenției întregii țări, despre care țăranii cu care am discutat nu îşi mai aminteau sau poate că nu vroiau să îşi amintească, a avut loc în 1972. La începutul acelui an, cooperativa agricolă colectivă de aici, împreună cu consiliul popular al comunei, a lansat o chemare la întrecere socialistă către toate unitățile similare din România. De altfel, conducerea cooperativei lansase şi în anii precedenți asemenea „chemări", repetându-le şi după 1972, însă aceasta a excelat prin multitudinea şi amploarea sarcinilor propuse. „Chemarea" a fost publicată în organul central de presă al P.C.R., ziarul „Scânteia", din 6 ianuarie 1972[17] şi în alte câteva cotidiane care reproduceau sistematic toate ştirile mai importante inserate în oficiosul partidului. Ea se înscria în tipicul tuturor „chemărilor la întrecerea socialistă" inițiate de conducerea comunistă la începutul fiecărui an în toate sectoarele de activitate economică. În cazul „chemării" lansate de cele două instituții din Pechea, aceasta viza mai multe obiective cu caracter agricol, zootehnic, viticol, cultural şi edilitar. Inițiatorul ei a fost prim-secretarul de atunci al comitetului județean de partid Galați, Constantin Dăscălescu, care era în această perioadă şi deputat în Marea Adunare Națională, reprezentând circumscripția electorală Hanu Conachi – Pechea. Liderul comunist al județului a urmărit să obțină capital politic de pe urma „chemării" şi el şi-a creat, de altfel, o platformă destul de solidă, care i-a asigurat ulterior ascensiunea până în fruntea guvernului României. Imediat, Dăscălescu a solicitat organelor județene de resort să purceadă cât mai curând posibil la traducerea în viață a punctelor programatice ale „chemării". Comitetului de cultură al județului, de pildă, i s-a cerut să patroneze întregul ansamblu de acțiuni care avea menirea să transforme localitatea într-un centru de atracție culturală pentru comunele vecine. În acest scop, au fost stabilite sarcini legate de construirea unui teatru în aer liber, de elaborarea unei monografii a localității, de realizarea unui muzeu de istorie al comunei şi de transformarea ei ulterioară într-un centru urban cu profil agrar-industrial, prevăzut să fie dotat cu toate utilitățile specifice unui oraş. Conducerea politică a județului a inițiat punerea în aplicare a obiectivelor cu caracter cultural nu prin contribuția localnicilor, ci prin implicarea activă a mai multor întreprinderi şi instituții ale municipiului Galați în programul preconizat. Teatrul în aer liber, de exemplu, a fost construit de echipe de muncitori trimişi de Combinatul siderurgic, care a contribuit nu numai cu forța de muncă, ci şi cu materialele necesare construcției şi cu sumele destinate achiziționării mobilierului şi aparaturii teatrului. Lucrarea a fost finalizată chiar în cursul anului 1972, aşa cum se stipula, de altfel, în „chemare". În el nu s-a ținut însă niciodată vreun spectacol, investiția reprezentând o dovadă a părăduirii fără nici un rezultat a unor fonduri, iar un an mai târziu, în 1973, teatrul era deja dezafetat, devenind un loc propice pentru păşunatul vitelor.

Monografia a fost realizată de cadrele didactice de la Institutul Pedagogic din Galați. Unele dintre acestea, fiind specializate în predarea marxism-leninismului şi

[17] „Scânteia", 6.I.1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neavând nici o tangență cu practica cercetării științifice, au utilizat drept surse primare de informații dările de seamă ale unor instituții locale, pe care le-au împănat cu lozincile Partidului Comunist Român referitoare la lumea rurală, ca fiind satisfăcătoare, astfel că monografia a fost apreciată de către factorii de decizie. Or, dările de seamă respective, pe lângă că erau îmbibate cu afirmații pline de platitudini, reflectau în plus, într-o frazeologie triumfalistă, lipsită de conținut real, modul în care fuseseră îndeplinite în comuna Pechea sarcinile trasate de partid. De altfel, ceea ce a rezultat din cercetarea cadrelor didactice de la Institutul Pedagogic nu a fost altceva – potrivit expresiei profesorului Mihalache Brudiu – „decât un pachet de minciuni comandate", care satisfăceau pe deplin doleanțele celor ce regizaseră „chemarea". În privința muzeului de istorie locală, pentru organizarea lui a fost însărcinat profesorul Brudiu, care a colectat documente şi obiecte vechi de la țăranii din localitate, expunându-le, potrivit unei tematici dinainte stabilită de Comitetul de cultură al județului Galați şi de Comitetul județean de partid, într-o sală, căreia i s-a atribuit în mod pompos titlul prescris de conducerea gospodăriei agricole, astfel că la analiza efectuată la sfârşitul anului de către arbitrii improvizați ai comitetului județean al P.C.R. şi acest obiectiv al „chemării" a fost considerat îndeplinit.

După lansarea „chemării", în cursul anului 1972, comuna a cunoscut şi o oarecare cosmetizare. Şoseaua care o străbătea a fost reparată, şanțurile de pe marginea ei au fost taluzate prin munca voluntară a localnicilor, iar sediile instituțiilor comunale au fost supuse unor reparații. Unii dintre localnici au contribuit în mod efectiv la realizarea câtorva din punctele înscrise în „chemare", alții nu, însă, din cauză că în acel an localitatea s-a bucurat de o serie de favoruri, locuitorii satelor din împrejurimi comentau că la Pechea se pompaseră bani de la diferite instituții şi întreprinderi din județ şi de la alte cooperative agricole de producție. De fapt, cea mai mare contribuție de natură materială avută în această direcție a venit din partea Combinatului siderurgic din Galați, însă şi alte întreprinderi din municipiu au fost obligate de comitetul județean de partid să sprijine localitatea. Oricum, în urma analizei rezultatelor „întrecerii socialiste", Pechea avea să fie declarată câştigătoare şi premiată şi, în plus, potrivit practicilor comuniste, elogiată nu numai în oficiosul județean de presă al partidului, ci şi în cel central. În anul 1974, Constantin Dăscălescu a fost transferat la Bucureşti, iar, după plecarea lui, localitatea nu s-a mai bucurat de vreo favoare specială, statutul ei devenind de acum înainte asemănător cu cel al tuturor celorlalte comune din județ.

Tot în această perioadă s-a ridicat şi problema transformării în oraş a comunei. Rațiunea urbanizării pornea de la câteva considerente care, cel puțin teoretic, puteau să o favorizeze pentru a aspira la acest statut. Curând după lansarea „chemării" la Pechea au fost construite câteva blocuri, care nu corespundeau nici celor mai elementare cerințe de confort şi cu atât mai puțin necesităților unor familii de țărani obişnuite să crească şi să întrețină în gospodăriile lor animale şi păsări, astfel că, până la urmă, ele au fost date în folosința unor specialişti ai cooperativei agricole care nu erau localnici şi nu aveau asemenea îndeletniciri, ori unor cadre didactice care făceau naveta şi s-au arătat dispuse să se mute în ele. De fapt, urbanizarea, potrivit concepției secretarului general al partidului comunist, Nicolae Ceauşescu, nu ar fi trebuit să se reducă doar la construcția unor blocuri, ci ea trebuia însoțită de amplasarea unor întreprinderi industriale care să prelucreze materiile prime din localitățile sau zonele adiacente. Or, la Pechea, ca şi în celelalte comune din România denumite în mod pompos oraşe, asemenea întreprinderi nu au fost niciodată construite. Singura activitate cu caracter neagricol din comună s-a realizat în ultimii ani ai regimului comunist: un modest atelier de țesut covoare,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amplasat într-un imobil al gospodăriei colective, în care munca se efectua manual, iar lucrătoarele, deşi erau membre ale C.A.P.-ului, erau plătite nu de gospodărie, ci de firma care le achiziționa marfa. Oricum, urbanizarea a fost repudiată de localnici, care nu considerau că, cel puțin în condițiile de atunci, le-ar fi asigurat vreun avantaj. Mulți localnici se angajaseră deja la Combinatul siderurgic din Galați, unde se deplasau zilnic şi unde câştigau, de obicei, salarii consistente. Exodul spre Galați devenise atât de intens încât, începând din anul 1965, acestora nu li s-a mai permis să se angajeze în fabrici decât cu avizul conducerii gospodăriei. Dar, cu toate că nu rareori cererile le erau respinse, solicitanții reuşeau să se angajeze la combinat fără încuviințarea organelor comunale, cu acceptul județenei de partid, care primise de la comitetul central sarcina de a asigura forța de muncă necesară acestui mamut industrial. Unii dintre colectivişti s-au stabilit în Galați, renunțând până şi la lotul de folosință şi părăsind satul de obârşie. Alții au continuat să facă naveta, prestând, prin intermediul membrilor din familie, numărul minim de zile de muncă, pentru a-şi păstra lotul individual. Or, după cum menționa unul dintre sătenii colectivizați în 1957, care, după circa patru ani de activitate în cooperativa de producție „11 iunie 1948“, a intrat în conflict cu conducerea ei, angajându-se şofer de camion la Galați, toate persoanele plecate din gospodăria colectivă au prosperat din punct de vedere economic, pe când mulți dintre cei rămaşi în sat nu.

S-ar părea că „chemarea“ lansată la 6 ianuarie 1972 de conducerea cooperativei „11 iunie 1948“ a urmărit un țel special, căci, după circa două săptămâni de la lansarea ei, la 19 ianuarie, la propunerea organului județean al P.C.R., cele trei gospodării colective de pe teritoriul comunei au fost comasate, sub un titlu nou, care nu mai avea semnificație politică: C.A.P. Pechea, sediul noii unități, ca şi conducerea ei, revenind asociației constituite în vara anului 1949. Dacă ar trebui să dăm crezare documentelor elaborate de conducătorii organizațiilor locale de partid ar trebui să afirmăm că toate cele trei cooperative care s-au unit acum aveau, în preajma comasării lor, o situație înfloritoare. Or, gospodăria colectivă „Victoria socialismului“, din cătunul Lupele, a fost de fapt – după cum ne-au declarat unii săteni – o asociație artificială, creată, după toate probabilitățile, din anumite interese care nu au putut fi sesizate nici măcar de către membrii ei. Nici despre cealaltă cooperativă țăranii nu îşi amintesc aproape nimic. Or, pare ciudat însuşi faptul că în depozitul Arhivelor din Galați nu am depistat vreo dare de seamă a acestor din urmă gospodării, deşi în unele din rapoartele şi dările de seamă ale organizației de partid din comună se fac, totuşi, mențiuni sumare asupra lor.

Problema unificării gospodăriilor agricole colective a fost luată în discuție de conducerea P.M.R. în 1961, dar nu cunoaştem de ce punerea ei în practică a fost amânată mai bine de un deceniu. În 1972, însă, la cererea comitetului central, a fost realizată operația de comasare a acestora, într-o manieră care dădea impresia că unirea lor fusese inițiată de colectivişti. În urma directivelor primite de la comitetul județean de partid, la Pechea a fost convocată o adunare generală a țăranilor din cele trei gospodării colective, în care o serie de persoane, selectate de către factorii politici din Galați, au fost instruite să sugereze soluția unificării. Apoi, votul exprimat a fost o simplă formalitate. După aceasta, propunerea de unificare a adunării generale a fost validată de comitetul executiv al Sfatului popular județean şi de județeana de partid. Unirea celor trei asociații nu a produs schimbări profunde în viața noii unități, căci la cele două cooperative mari starea lor economică era oarecum asemănătoare, timp în care minuscula asociație din Lupele nu putea şi nici nu a influențat prea mult situația cooperativei comasate, însă problemele legate de conducerea ei vor deveni mai numeroase.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Preşedinte al cooperativei a devenit Ion Negoiţă, care condusese gospodăria agricolă colectivă „11 iunie 1948“, succedându-l pe Filimon Iordache, despre care domnul Vasile Popa ne-a relatat că a fost transferat înainte de 1970 într-un post de conducere la Sfatul popular regional Galaţi. Negoiţă, căruia, curând după unificare, i s-a conferit titlul de erou al muncii socialiste, ar fi fost, potrivit declaraţiilor făcute de toate persoanele cu care am stat de vorbă care aderaseră la G.A.C. în 1949 şi de cei mai mulţi dintre cei înscrişi în 1957, un preşedinte foarte bun, iar rezultatele mai mult decât mulţumitoare obţinute de gospodărie şi de săteni s-ar fi datorat, în bună măsură – potrivit afirmaţiilor lor – modului în care el a ştiut să organizeze munca. Conducerea gospodăriei a fost aspră, dar asprimea s-a dovedit necesară – ne-a mărturisit un ţăran – căci oamenii au ştiut de frică. Niciunul dintre colectivişti nu a făcut, însă, vreo menţiune despre faptul că vreme de mai mulţi ani, în care s-a inclus şi o parte din perioada preşedinţiei lui Ion Negoiţă, gospodăria din Pechea s-a bucurat de o serie de favoruri, determinate, în principal, de statutul conferit pentru motivul că fusese cea dintâi asociaţie de producţie agricolă constituită în judeţ. Totuşi, unul dintre ţăranii colectivizaţi în 1957, împotriva voinţei lui, a relatat cu detalii o parte din activitatea lui, care infirmă aserţiunile celor dintâi. Negoiţă absolvise patru clase primare şi, ulterior, după ce a devenit preşedinte, a fost „şcolit“ în maniera organizată de comunişti, absolvind liceul prin frecventarea unor cursuri de scurtă durată, căpătând, apoi, după o altă instruire şcolară, tot de scurtă durată ca şi liceul, diplomă de tehnician agricol. După investirea în funcţia de preşedinte, Ion Negoiţă a fost trimis de către comitetul judeţean al P.C.R. la şcoala interjudeţeană de partid de la Iaşi, unde a urmat un curs de doi ani destinat instruirii viitorilor conducători ai gospodăriilor agricole colective din Moldova. De fapt, – a declarat vecinul său, Costache T. Năstase – celebritatea, ca şi titlul de erou al muncii socialiste, i-au fost asigurate de primul secretar al comitetului judeţean de partid Galaţi, Constantin Dăscălescu, cu care Negoiţă se împrietenise şi pe care îl avea destul de frecvent oaspete. Probabil că la baza amiciţiei dintre Negoiţă şi Dăscălescu stăteau interese materiale de pe urma cărora aveau de profitat ambele persoane, însă acestea s-au dovedit mai dificil de descoperit sau măcar de sesizat de către colectivişti. Oricum, câţiva ţărani au menţionat, totuşi, că Ion Negoiţă a făcut o serie de afaceri dubioase cu anumiţi localnici, în dauna intereselor comunităţii al cărui preşedinte era. Astfel, el a închiriat unei persoane, care deţinea circa 700 de oi, o parte din păşunea gospodăriei, neglijând în acest fel sectorul zootehnic al cooperativei. Un alt localnic, care s-a opus vreme de trei ani înscrierii în gospodărie, Remus Muşat, l-a descris în culori cât se poate de neplăcute.

A urmat la conducerea gospodăriei, timp de doi ani, un inginer agronom, Crişan, despre care unii colectivişti ne-au spus că era la fel de bun organizator ca şi Negoiţă, timp în care alţii s-au arătat mai rezervaţi în a face aprecieri pozitive, în vreme ce unul dintre interlocutorii noştri a exprimat chiar o opinie total contrarie, calificându-l „neam prost, neom“. Oricum, deşi cei mai mulţi localnici i-au elogiat activitatea, noi suntem tentaţi să credem că o asemenea opinie izvora din faptul că în timpul mandatului lui stările de lucruri din gospodărie erau încă satisfăcătoare şi, probabil, că aceştia au fost tentaţi să compare statutul lor economic din anii preşedinţiei lui Crişan cu cel de după 1980, când viaţa şi munca din cooperativa agricolă de producţie de la Pechea, ca şi din întreaga ţară, se degradaseră abrupt, iar câştigurile ţăranilor de la sfârşitul fiecărui an agricol se diminuaseră în mod drastic.

În 1980, la conducerea C.A.P.-ului a fost instalat Nicoriţă, iar îndată după numirea lui la preşedinţie lucrurile au început să meargă din ce în ce mai rău, întreaga situaţie a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colectivei şi a țăranilor asociați deteriorându-se. Toți foştii colectivişti cu care am discutat i-au atribuit calificativul de „preşedinte rău“, deşi unul dintre aceştia, Gheorghe Pană, devenit membru al gospodăriei colective în 1955, iar din 1962 şef al unei brigăzi de lucru, care a avut o opinie similară cu cea exprimată de ceilalți cooperatori, a recunoscut, cel puțin pentru anul 1983, că seceta fusese una din cauzele care ar fi determinat atunci ca locuitorilor să li se repartizeze cantități foarte mici de bunuri. Această aserțiune este contrazisă însă de declarațiile celorlalți săteni, care elogiau sistemul de irigații din localitate, pus deja în funcțiune în acei ani şi despre care spuneau că le asiguraseră producții agricole record. Ivan Mihalache, înscris în gospodăria colectivă în 1953, care a lucrat neîntrerupt din anul 1955 până în 1989, când asociația s-a descompus, în sectorul viticol, a declarat că în timpul primilor doi preşedinți familia lui obținuse venituri mari, dar că Nicoriță „a fost rău“, conchizând că el contribuise de fapt la distrugerea cooperativei. Într-o perioadă în care gospodăria era obligată să predea statului cantități tot mai mari de produse agricole, atitudinea obedientă a preşedintelui față de autoritățile județene a deteriorat şi mai profund situația colectiviştilor. Unul dintre localnici, Emil Constantinescu, acum în vârstă de 78 de ani, care a lucrat în gospodărie din 1957, ne-a povestit că, discutând cu preşedinții altor cooperative agricole de producție din județ, unii i-au relatat despre maniera în care Nicoriță coopera cu şefii politici de la Galați. În perioada mandatului lui, atunci când preşedinții cooperativelor agricole erau convocați la comitetul județean al P.C.R., acestora li se solicita stăruitor de către primul secretar să furnizeze statului cantități suplimentare de bunuri agricole, în special de grâu şi de porumb, peste cotele stabilite inițial de către organele județene de resort însărcinate cu colectarea produselor agricole. Preşedinții cooperativelor nu îşi asumau, de regulă, asemenea angajamente; în schimb, Nicoriță, probabil pentru a intra în grațiile superiorilor lui, ceda sistematic cererilor insistente ale liderilor comunişti din capitala județului, iar uneori chiar supralicita.

Imixtiunea factorilor politici ai regiunii, apoi ai județului în problemele curente ale asociației, mai cu seamă a persoanelor care nu aveau nici măcar cunoştințe elementare despre agricultură, a avut, de asemenea, un impact negativ asupra activității ei. Astfel, potrivit mărturiei unuia dintre țăranii înscrişi în 1949 în gospodăria agricolă colectivă „11 iunie 1948“, Dinu Petrache, secretara comitetului județean Galați al P.C.R., Simionică, cerea conducerii cooperativei să secere grâul când era încă verde, pentru a nu se scutura – potrivit motivației ei – spicele pe câmp. Or, deşi răspundea în cadrul comitetului județean al partidului de agricultura din Pechea şi din comunele învecinate, ea nu ştia nici măcar să facă deosebirea dintre grâu şi orz. Simionică era profesoară, devenind secretară a comitetului regional, apoi județean, şi membră a biroului județean de partid şi, în această calitate, i s-a încredințat sarcina de a coordona şi a controla activitatea cooperativei agricole de producție de la Pechea. De fapt, „tovarăşa“ Simionică nu făcea altceva decât să aplice directiva trasată de Nicolae Ceauşescu la cel de-al IX-lea congres al P.C.R., de a se recolta şi treiera cât mai repede păioasele, în special grâul, pentru a nu se scutura pe câmp. Or, punerea în practică a acestei indicații, care s-a repetat an de an, s-a soldat cu pagube considerabile nu numai pentru cooperativă şi pentru membrii ei, ci şi pentru consumatorii produselor de panificație realizate dintr-un grâu de proastă calitate. Secretara comitetului județean, Simionică, ordona – ne-a relatat un alt localnic, Remus Muşat – să se introducă în lan combina înainte ca cerealele păioase să fi ajuns la maturitate, admonestându-i pe cei care încercau să îi demonstreze că treieratul grâului necopt reprezenta o pagubă pentru gospodărie: „Ce, eu nu ştiu ce se poate face?“ – riposta ea, în mod frecvent. Când

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preşedintele gospodăriei, Ion Negoiță, care era nu numai „erou al muncii socialiste“, ci şi deputat în Marea Adunare Națională, a refuzat să secere grâul neajuns încă la maturitate, secretara l-a criticat într-un mod grosolan, în prezența altor colectivişti, numindu-l „bou“.

Or, trimiterea de către comitetul județean de partid Galați a unor delegați la Pechea mai mult i-a stânjenit decât i-a ajutat pe colectivişti. Dinu Petrache, înscris în G.A.C. în 1949, la vârsta de numai 18 ani, care a lucrat în asociație până în 1989, îşi aminteşte că aceşti activişti ai județenei veneau în comună, de regulă, sâmbăta şi duminica, deplasarea lor constituind, de fapt, doar un prilej de plimbare, de recreere şi de petreceri găzduite de conducătorii gospodăriei colective cu care ei întrețineau relații amicale şi pe care îi sprijineau ori de câte ori se iveau divergențe între ei şi masa țăranilor. În acelaşi timp, instructorii permanenți ai județenei de partid de la Pechea, printre ei un oarecare Doru, care a avut cel mai îndelungat stagiu în comună, apoi Clement Bădescu, din Brăila, fratele ultimului prefect al județului cu acelaşi nume şi în prezent proprietar a trei firme comerciale în acest municipiu, şi Iulian Lungu, au întreținut legături numai cu persoanele din conducerea cooperativei, neintrând niciodată în contact cu restul țăranilor. Cu aceştia, – relata Remus Muşat – conducătorii gospodăriei organizau în mod frecvent chefuri, care se prelungeau adesea până după miezul nopții, uneori chiar până dimineața. Activiştii de partid de la Galați care primiseră sarcina de a îndruma întreaga activitate din comuna Pechea, precum au fost Simionică şi succesoarea ei, „tovarăşa“ Mărculescu, veneau frecvent în comună în perioada campaniei de însămânțări de primăvară şi mai cu seamă toamna, în timpul recoltatului, atunci când cooperativa trebuia să livreze o bună parte din recolta realizată la fondul centralizat al statului, comportându-se față de cooperatorii din localitate ca veritabili vechili de moşie.

Numeroşi săteni au sesizat, însă, că agravarea stării lor economice din ultimul deceniu de activitate a cooperativei agricole de producție a fost efectul nemijlocit al politicii de spoliere din ce în ce mai accentuată a populației rurale promovată atunci de conducerea P.C.R. Aproape toți țăranii cu care am stat de vorbă au declarat că după 1980 statul lua de la gospodărie mai mult decât lăsa pentru a fi împărțit colectiviştilor. Oricum, în legătură cu anul în care foştii cooperatori din Pechea plasează începutul deteriorării drastice a situației lor materiale nu există o unitate de vederi. Cei mai mulți vorbesc de anul 1980, câțiva fixează începutul fenomenului în 1982, iar unul dintre ei chiar în 1983.

În primii ani de activitate a cooperativei agricole, ea nu s-a confruntat cu insuficiența forței de muncă, în pofida faptului că sistemul de cultură practicat atunci solicita, totuşi, un mare efort uman. De aceea, conducerea ei le-a permis multor țărani asociați să plece la Galați ori să lucreze şi la Întreprinderea Agricolă de Stat din localitate, care îi remunera în bani şi le oferea, concomitent, şi produse agricole plătite la prețul de producție din anul respectiv. Pe măsură ce Combinatul siderurgic punea în exploatare noi capacități şi cererea de brațe de muncă a acestuia sporea. Cu trecerea anilor, tot mai mulți săteni s-au angajat la combinat, determinând apariția şi agravarea unei crize a brațelor de muncă la cooperativa din Pechea. În decursul timpului, aceasta devenise atât de acută încât, în 1977, în comună a fost construit un penitenciar, subordonat celui din Galați, ai căror deținuți de drept comun, în număr de circa două sute, vor fi folosiți aproape în permanență pe terenurile gospodăriei, contra unor salarii pe care conducerea gospodăriei le vira lunar administrației închisorii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inițial, în urma directivei lui Nicolae Ceauşescu, persoanele care nu erau încadrate în muncă, între acestea şi unele din comuna Pechea, au fost strânse de organele de miliție şi trimise în Delta Dunării pentru a recolta stuful necesar Combinatului de hârtie şi celuloză de la Brăila. Când s-a renunțat la fabricarea celulozei şi hârtiei din stuf, materia primă fiind înlocuită cu lemnul de plop, unii dintre deținuții care lucraseră în Deltă au fost transferați la noul penitenciar din Pechea. Aici, ei au fost angajați la Întreprinderea Agricolă de Stat din localitate, la construcția blocurilor de locuințe care s-au ridicat atunci în comună şi la diferite lucrări din gospodăria agricolă colectivă. Deținuții erau plătiți la fel ca membrii cooperatori, în funcție de producția realizată, însă cooperativa livra în plus penitenciarului sumele care trebuiau să acopere salariile gardienilor şi costul îmbrăcămintei lor, astfel că cheltuielile efectuate cu ei erau mai mari decât cele alocate în contul muncii prestate de colectiviști.

În anii următori, când, datorită unui ansamblu de măsuri potrivnice intereselor țăranilor cooperatori, mulți dintre aceştia au preferat să nu mai muncească pentru minusculele cantități de produse agricole care li se repartizau toamna, s-a recurs la aducerea militarilor, a studenților, a unor funcționari şi muncitori din Galați, a elevilor din acelaşi municipiu şi la folosirea copiilor din şcolile locale. Pentru munca prestată de aceştia, cooperativa nu era impusă la nici o obligație financiară. Rațiunea inițierii acestei măsuri era explicată prin necesitatea culegerii într-un timp cât mai scurt a recoltei pentru a nu fi prinsă pe câmp de vremea rea. În realitate, măsura era dictată de cu totul alte considerente. În condițiile în care țăranilor li se distribuiau tot mai puține produse în contul zilelor de muncă, aceştia şi le sporeau prin sustragere de pe câmp. Or, prin aducerea unor locuitori de la oraşe la recoltare, țăranii erau puşi în situația de a deveni şomeri sezonieri, diminuându-li-se şi mai mult veniturile. Această practică – după cum ne-au mărturisit unii localnici – nu a putut să stopeze, însă, furturile de produse agricole. Mai rău decât atât, unii dintre funcționarii şi muncitorii aduşi în mod forțat la culesul porumbului sau la recoltatul unor legume plecau seara acasă cu mici cantități de produse agricole pe care le recoltau în cursul zilei.

Este necesar de precizat că sustrageri din recoltă s-au înregistrat, după cum ne-au mărturisit unele persoane, şi în anii în care C.A.P.-ul a distribuit asociaților cantități mari sau relativ mari de produse agricole, iar la ele au participat mai cu seamă țăranii săraci din gospodărie, care dețineau atunci şi funcții de brigadieri ori de şefi de echipă, întrucât activitatea lor era mai greu de controlat, însă, mai ales după 1980, când sătenilor li s-au repartizat produse agricole în cantități minuscule, furturile aproape că s-au generalizat. Toți localnicii cu care am vorbit au relevat că procesul însuşirii ilegale a unor produse agricole de pe câmp luaseră, după 1980, proporții necunoscute înainte. „Se fura cu geanta, se fura cu sacul“, ne-a declarat un țăran, iar altul ne-a mărturisit că „se fura cu damigeana, cu sacul, cu sacoşa“. După 1970, o perioadă relativ scurtă de timp, s-a trăit mai bine în C.A.P., dar, după aceea, doar dacă furai mai reuşeai să trăieşti, ne-a spus Remus Muşat.

Fenomenul, aflat în continuă expansiune la nivelul întregii țări, a determinat conducerea P.C.R. să instituie pază înarmată la câmp în perioada recoltării şi pedepse draconice împotriva celor ce sustrăgeau produse agricole de pe terenurile cultivate. Domnul Vasile Popa ne-a relatat câteva situații de la Pechea şi din alte comune ale județului Galați în care persoane prinse cu numai câteva kg de porumb în sacoşă au fost condamnate la câțiva ani de detenție. În asemenea cazuri, judecătorii s-au dovedit extrem de exigenți, de teamă să nu fie acuzați că sabotau politica partidului, astfel că nici chiar intervenția primului secretar al comitetului județean de partid nu i-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înduplecat să îi scutească de condamnare pe unii dintre țăranii prinşi cu bunuri sustrase de pe câmp care aveau o situație materială precară, determinată de faptul că făptaşul avea mulți copii mici. Aceste măsuri, corelate cu diminuarea cantității de produse repartizate țăranilor la sfârşitul anului agricol i-a îndepărtat şi mai mult de agricultură, mulți dintre ei preferând să nu mai muncească deloc, stând pe câmp, fără a executa vreo lucrare, după cum ne-a informat un interlocutor. Colectiviştii – ne-a spus domnul inginer Popa – mergeau la câmp şi, în perioada prăşitului, stăteau pe tarla sau efectuau lucrări de mântuială, care aveau drept urmări nu numai scăderea producției la hectar, ci şi deteriorarea culturilor.

În deceniul al nouălea al secolului trecut, când sătenilor li s-au repartizat, în contul zilelor de muncă prestate, cantități tot mai mici de bunuri şi în care au sporit şi sarcinile financiare ori de altă natură impuse asupra locuitorilor de la sate, lipsa de interes a colectiviştilor față de muncă s-a generalizat. La o consfătuire organizată la Bucureşti în anul 1981 de conducerea centrală a Partidului Comunist cu diferiți reprezentanți ai agriculturii româneşti, un sătean dintr-o comună necooperativizată a județului Bistrița-Năsăud a adus la cunoştința participanților că el realizase, în cursul acelui an, un venit net care echivala cu prețul de atunci al unei maşini „Dacia“. Probabil că declarația lui a generat în mintea lui Nicolae Ceauşescu opinia că țăranii ar putea să se îmbogățească prea uşor, astfel că, chiar în cursul aceluiaşi an, populației rurale i-au fost impuse cote obligatorii de lapte de vacă şi de oaie, de carne de vită, de porc, de oaie, de pasăre, de ouă şi de alte produse pe care le realizau țăranii de pe urma cultivării minusculului lot personal atribuit sub formă de folosință individuală. Pentru a stabili obligațiile fiecărei familii, autoritățile de resort au realizat un recensământ al animalelor şi păsărilor din fiecare gospodărie.

Trebuie precizat că obligarea țăranilor cooperatori de a „valorifica“ bunurile realizate în gospodăriile individuale nu a fost o inovație a lui Ceauşescu. În perioada în care la conducerea României s-a aflat Gheorghiu-Dej, timp de peste un deceniu, colectiviştii, ca şi țăranii necolectivizați, pentru a-şi procura din magazinele cooperației bunuri prelucrate de absolută necesitate, precum erau gazul lampant, zahărul, bumbacul etc., trebuiau să le achite cu păsări, brânză, lapte, ouă şi cu alte asemenea produse. Trocul, de regulă, inechitabil pentru țărani, şi impunerea cotelor au fost abandonate în ultimii ani ai domniei lui Dej, fiind reluate în formule similare în ultimul deceniu în care România a fost condusă de Nicolae Ceauşescu. Schimbul de mărfuri, corelat cu introducerea cotelor obligatorii, a avut consecințe catastrofale asupra unor sectoare ale economiei agrare. Impunerea cotelor s-a răsfrânt negativ, în principal, asupra şeptelului, țăranii nemaidorind să crească animale şi păsări doar pentru a le preda statului la prețuri neremuneratorii. Domnul Vasile Popa îşi aminteşte că locuitorii din Pechea, ca şi din alte comune ale județului, omorau viței imediat după naşterea lor, sufocându-i cu saci de plastic şi comunicând autorităților care verificau periodic şeptelul din localitate că se născuseră morți, pentru a se sustrage de la predarea lor organelor de colectare ale statului.

Dintre colectivişti, cele mai mari venituri le obțineau persoanele cu funcții administrative şi de conducere, precum şi cele care lucrau la fermele zootehnice, avicole, la cultura viței de vie şi în sectorul legumicol, însă numărul acestora era destul de redus în raport cu acela al cooperatorilor angajați la cultura plantelor prăşitoare, ale căror venituri deveneau tot mai modeste de la un an la altul. Munca la câmp, în special la cultura mare, va fi în bună măsură mecanizată, astfel că sătenii angajați în acest sector aveau de lucru doar în anumite perioade ale anului, în special primăvara şi vara la prăşit iar toamna la strânsul recoltei. Cum încadrarea cooperatorilor în sectoarele de activitate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai profitabile s-a făcut, de regulă, în mod preferențial, masa țăranilor care lucrau la câmp, deşi prestau o muncă destul de grea, au obținut în mod constant venituri în produse şi în bani din ce în ce mai mici. Pe ansamblul gospodăriei, cel puțin în primii ani, o parte dintre țăranii care au lucrat la câmp realizau, împreună cu membrii familiei, multe zile de muncă într-un an, reuşind să obțină câştiguri mari şi să îşi amelioreze statutul social. Astfel, după cum ne-a mărturisit un sătean, care nu a manifestat nici cea mai mică simpatie față de colectivizare şi care a abandonat, de altfel, gospodăria colectivă, în 1957, când familia Ivaşcu totaliza 700 de zile de muncă, a obținut în contul lor, între altele, 16.800 kg de porumb. Unii țărani ne-au declarat că fuseseră satisfăcuți de rezultatele muncii depuse în cooperativă. Dinu Petrache, unul dintre sătenii săraci înscrişi în G.A.C. în 1949, care abia din 1960 a îndeplinit funcția de brigadier, ne-a mărturisit că „a avut tot ce îi trebuia familiei şi ceva în plus". Un alt fost colectivist, Dumitru Sterea, intrat în cooperativă în 1957, care a lucrat la câmp până în 1988, când a devenit brigadier la ferma furajeră, ne-a spus, de asemenea, că „a avut tot ce a fost necesar şi ceva în plus".

Efectul sporirii cantităților de produse agricole livrate la fondul centralizat al statului, care nu erau nici măcar plătite la prețuri remuneratorii ce ar fi putut acoperi costul real al producției, s-a concretizat în faptul că țăranilor le-au fost repartizate, în ultimii 8-10 ani de existență a cooperativei, cantități tot mai mici de bunuri agricole şi bani din ce în ce mai puțini. Oricum, tendința de reducere a cantităților de produse agricole distribuite s-a manifestat curând după colectivizarea întregii comune. Astfel, dacă în 1957 colectiviştii au primit câte 24 kg de porumb la ziua de muncă, ulterior cantitățile distribuite au fost de 12, de 8, de 4 şi chiar de 3 kg, iar bani li s-au dat în permanență foarte puțini. Colectiviştii au primit pentru ziua de muncă în medie câte 3,18 lei şi cel mult câte 20 de kg de porumb, iar în bani au fost ani când li s-au dat câte 20 de lei şi în alții doar câte unul. Au fost ani în care sătenilor li s-au distribuit 800 de grame de grâu şi câte 3 kg de porumb la ziua de muncă. Or, în deceniul al nouălea, printre localnici avea o largă circulație sloganul: „C.A.P.-ul, C.A.P.-ul, a dat zece bani şi leul".

Cel mai rău au dus-o – după cum ne-a informat unul dintre interlocutori – familiile cu copii mici şi cele în care membrii lor sufereau de diferite boli, care reuşeau cu greu să presteze numărul de zile de muncă suficient pentru a-şi păstra în folosință lotul individual şi să îşi asigure un trai cât de cât decent de pe urma lor. Este adevărat că persoanelor inapte de a presta muncă fizică le-au fost distribuite de către conducerea cooperativei anumite cantități de produse agricole, însă ele erau atât de mici încât nu acopereau nici pe departe cerințele familiilor respective pentru a-şi asigura un trai cât de cât normal.

În condițiile actuale, când agricultura de la Pechea, ca şi din alte sate ale României, cunoaşte o stare de decădere continuă, majoritatea țăranilor, chiar şi cei care făcuseră opoziție colectivizării, şi-au exprimat indignarea pentru maniera în care a fost descompusă asociația lor şi față de revenirea la sistemul rudimentar de cultivare a pământului determinat de lipsa de inventar agricol şi de mijloace financiare necesare investițiilor. În decembrie 1989, curând după înlăturarea regimului comunist de la conducerea României, s-a pus capăt şi cooperativei agricole de producție de la Pechea, ca, de altfel, şi multor altor asociații din țară. Toți țăranii cu care am discutat, inclusiv cei care refuzaseră vreme de mai mulți ani înscrierea în G.A.C., şi-au exprimat nemulțumirea pentru maniera în care cooperativa lor a fost dezorganizată. În decurs de o săptămână sau de două – ne-a relatat unul dintre ei – s-a jefuit totul din gospodărie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inventarul viu şi mort, animalele şi păsările, stupii de albine, utilajele, rezervele de cereale şi de alte produse agricole aflate în magazii au fost acaparate de persoane care nu au lucrat niciodată în gospodărie sau care nu avuseseră nici o legătură cu ea. La jefuirea averii cooperativei din Pechea au participat nu numai foştii conducători ai C.A.P.-ului, ci şi unii ţărani din comunele situate în împrejurimi: Matca, Piscu, Slobozia Conachi, Cuza Vodă. Relatările sătenilor privitoare la maniera de lichidare a averii gospodăriei colective sunt, însă, contradictorii. Unul dintre foştii cooperatori ne-a declarat că furturile s-au făcut sub patronajul unui ofiţer de miliţie sosit de la Galaţi, care a spart lacătele de la magazii, permiţând persoanelor aflate la faţa locului să acapareze tot ce îşi doreau. Pe de altă parte, un alt fost colectivist, domnul Emil Constantinescu, ne-a mărturisit că în comună au venit câţiva miliţieni de la Galaţi, care au încercat să dirijeze operaţia de repartiţie a bunurilor asociaţiei, dar că cei ce participau deja la jaf nu le-au dat nici o atenţie, continuând seria sustragerilor de bunuri pe cont propriu. Până la sfârşitul lunii decembrie 1989, gospodăria agricolă colectivă de la Pechea a fost adusă în totală stare de paragină. Complexul de creştere a păsărilor, unul dintre cele mai moderne din întregul judeţ, care rivaliza cu cele înfiinţate de stat în jurul marilor oraşe ale ţării, a fost dezafectat, iar toate păsările luate de persoanele aflate în strânse legături cu conducătorii de atunci ai cooperativei. Concomitent, grajdurile şi magaziile au fost demolate, iar materialele care fuseseră folosite la construcţia lor au furate de diferite persoane care nu au fost trase niciodată la răspundere. Dar, cea mai mare pagubă pentru locuitorii comunei a fost determinată de distrugerea întregului sistem local de irigaţii, care asigura apa necesară culturii într-o zonă în care media anuală a precipitaţiilor naturale era, în mod frecvent, cu mult sub cea anuală a României. Instalaţiile de irigat au fost demontate în mare grabă, dalele canalelor sustrase de către localnici, care au fost folosite la pavarea curţilor, iar instalaţiile de forţă şi ţevile prin care se pompa apa au fost vândute de cei din urmă conducători ai asociaţiei unor ţigani din satele învecinate, astfel că o investiţie de mare valoare care asigura producţia agricolă ridicată a gospodăriei chiar şi în anii secetoşi, practic, a dispărut. La rândul lor, toate vitele de prăsilă şi întreaga aparatură cu care fuseseră dotate fermele zootehnice ale asociaţiei au fost preluate de cei care au invadat în primele zile sediul cooperativei.

Nemulţumirile tuturor ţăranilor cu care am discutat, atât a celor săraci, colectivizaţi în anul 1949, cât chiar şi a celor intraţi ulterior, împotriva voinţei lor, în gospodărie şi care făcuseră o puternică opoziţie colectivizării se refereau la maniera în care au fost însuşite bunurile comunităţii, aproape toţi menţionând că unii dintre cooperatorii care nu contribuiseră cu nici un fel de inventar agricol la înfiinţarea asociaţiei şi-au însuşit multe bunuri, în timp ce acei care aduseseră animale de povară sau de rentă şi inventar agricol mort la constituirea ei şi cărora acestea ar fi trebuit să le fie returnate, împreună cu terenul, nu au obţinut decât pământul pe care îl avuseseră înaintea colectivizării. Or, în noile condiţii, o bună parte dintre ţărani au devenit acum, după 1989, mult mai săraci decât fuseseră la intrarea lor în asociaţie, majoritatea acestora neposedând acum nici un fel de inventar agricol viu şi mort pentru a-şi putea cultiva terenul care le-a fost retrocedat ulterior în temeiul legii fondului funciar.

Mai mult, toţi sătenii care şi-au exprimat nemulţumirea pentru faptul că, prin desfacerea gospodăriei colective, pe lângă că nu se făcuse măcar o împărţire cât de cât echitabilă între membrii cooperatori a averii ei, ne-au spus că regretau că se revenise la un sistem de-a dreptul rudimentar de practicare a culturii agricole, determinat, în principal, de faptul că ţăranii nu mai posedau nici un fel de inventar agricol cu care să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îşi fi putut lucra pământul. Mulți dintre ei ne-au declarat că ar fi dorit să constituie, totuşi, o asociație de producție în care agricultura să se poată face prin aplicarea unei tehnici moderne de cultură a solului, prin folosirea celor mai productive asolamente şi cu ajutorul unor mijloace mecanice de exploatare. Or, aşa cum a recunoscut Dumitru Sterea, din cauză că mulți dintre foştii țărani colectivizați practicaseră an de an un singur fel de activitate în cooperativa agricolă, acum, după 1989, aceştia nu mai posedau cunoştințe de ansamblu despre cultura solului, neştiind cum să îşi lucreze în condiții optime propriul pământ pe care urmau să semene plante dintre cele mai diverse, care trebuiau să satisfacă multiplele şi variatele nevoi ale familiilor lor.

Deşi o bună parte dintre locuitori au repudiat colhozul şi în pofida faptului că sistemul lui de funcționare practică a produs numeroase nemulțumiri în rândurile sătenilor cooperativizați, în special din cauză că modul de organizare a muncii şi de repartiție a bunurilor realizate se făcuseră aproape în permanență în mod arbitrar, unii dintre ei au înțeles, totuşi, că exploatarea pământului cu mijloace mecanice şi pe baza unei tehnologii moderne reprezentau condiții indispensabile pentru asigurarea unui progres agricol real. De altfel, în chiar primul an de după desființarea cooperativei de la Pechea, unul dintre foştii ei membri, Dumitru Sterea, care se înscrisese în gospodăria colectivă în 1957, a reuşit să înființeze o asociație de producție agricolă, cu participarea benevolă a mai multor consăteni. Asociația a avut, însă, o existență efemeră. După un singur an de funcționare, în condițiile în care prețurile lucrărilor agricole executate cu utilajele fostelor stațiuni de maşini şi tractoare, a îngrăşămintelor chimice şi a semințelor selecționate au înregistrat creşteri atât de abrupte încât sătenii nu le-ar fi putut achita din valorificarea întregii producții realizate de membrii ei, asociația a fost nevoită să îşi înceteze activitatea.

Țăranii din Pechea, care îşi cultivă astăzi în mod individual şi cu un inventar extrem de sărăcăcios, mai precar chiar decât cel pe care ei îl folosiseră înainte de a fi intrat în gospodăria agricolă colectivă, propriile loturi şi care se confruntă în procesul de exploatare a pământului cu obstacole aproape insurmontabile, regretă, în totalitatea lor, desființarea cooperativei lor de producție. Or, chiar cei care şi-au exprimat numeroase nemulțumiri legate de maniera de repartiție a produselor pentru zilele de muncă prestate şi de modul în care gospodăria lor fusese condusă de-a lungul timpului au recunoscut că exploatarea pământului prin intermediul asociației se făcuse în temeiul unor principii moderne de cultură a terenului, care asigura, totuşi, o producție ridicată la hectar şi o calitate superioară a produselor recoltate, pe care ei acum nu o mai pot realiza decât în mod cu totul accidental pe loturile lor individuale.

LAND'S ETATIZATION IN PECHEA VILLAGE, GALAȚI COUNTY (1949-1989)
(Summary)

The present study is based upon oral testimonies of the Pechea's inhabitants, compared with documents from the archive, especially with those concerning the organization of the Romanian Workers Party.

People have different memories about taking the land from the private property into the communist state's property, in 1949. Those who were poor then felt an advantage in this change, but the wealthier peasents considered it a great misfortune. Some even tried to oppose it, enduring severe persecutions and physically aggressions from the authorities.

But now, after the demolishing of the socialist agriculture, all the peasants find that this phenomenon produced a growing poverty and a discouraging lack of daily work efficiency.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DANIEL NAZARE

CONSIDERAŢII CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE SLAVISTICII ROMÂNEŞTI: PARCURS, PROTAGONIŞTI, POLEMICI

1. Istoriografia preocupărilor de slavistică: între latinomanie şi slavolatrie

Latiniştii i-au blamat nu doar pe daci, ci şi pe slavi. Dacă pentru Petru Maior influenţa ultimilor asupra autohtonilor era considerată o „barbarie", după aproape un secol termenul a fost atenuat în asprime, devenind, la Aron Densuşianu, „nefericire"[1]. Dacii, un popor îndepărtat şi obscur, sunt treptat reabilitaţi, nu însă şi migratorii evului mediu, întrucât emergenţa panslavismului, pierderea Basarabiei în 1812, desele ocupaţii militare ale Rusiei şi comportamentul trupelor ţarului la 1878 rămâneau proaspete în memoria colectivă românească. Un exemplu prin care ilustrăm această atitudine ne oferă B.P. Hasdeu, un înfocat apărător al dacilor, dar basarabean de obârşie şi un virulent antislav[2]. În această atmosferă S. Bărnuţiu a susţinut, pe la 1853, că am moştenit alfabetul chirilic de la… romani. Argumentul era unul hilar: asemănarea scrierii noastre vechi cu cea de pe monumentele etrusce şi romane. În opinia sa „mai toate buchiile noastre cele bătrâne" atestă folosirea atât a alfabetului latin, cât şi a celui grecesc, iar „istoria despre floacele lui Chirilă n-are nici un temei. Literele acestea nu sunt slăveşti, ci greceşti şi uzate atât de etruscii vechi, cât şi de romanii în timpurile mai târzii"[3].

În editarea vechilor documente, până după 1860, reproducerea fidelă a textelor trece pe plan secund şi primează educaţia patriotică a cititorilor şi, în al doilea rând, demonstrarea „purităţii" limbii vechi[4]. Slavistica nu se poate dezvolta („studiul limbii

[1] În termeni apropiaţi influenţa greacă era considerată de Şt. Vârgolici drept una nocivă, nefastă, funestă şi cangrenică (CvL, 1876-1877, nr. 1, p. 73-74), pentru ca, după 25 de ani, să pară doar nefericită. Se repetă exact cuvântul folosit de A. Densuşianu pentru influenţa slavă, opinia aparţinând, de această dată, lui Gh. M. Ionescu, *Influenţa culturii greceşti în Moldova şi Muntenia cu privire la biserică, şcoală şi societate (1359-1873)*, Bucureşti, 1900.

[2] În 1874, Hasdeu a susţinut într-un număr din revista „Columna lui Traian" că românii au avut prin secolul XV chiar o scriere dacică, fiind combătut de discipolul său Gr. Tocilescu în lucrarea *Dacia înainte de romani*.

[3] Apud I. Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, Bucureşti, Editura Casa Şcoalelor, 1928, p. 19-20. Simion Mangiuca, unul dintre ultimii reprezentanţi ai direcţiei antislave în etimologia română, propunea soluţii hazardate, prin care urmărea „să clarifice opiniunea publică cea mistificată de slavişti". Susţinea că un cuvânt de origine slavă, cum este *coteţ*, avea etimologia în latinescul *cubitus*, la fel cum *grijă* provenea din *diligentia* (I. Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec, 1894, p. 21).

[4] Puristul G. Săulescu, „primul filolog al ţării" (G. Asachi), propunea să se înlocuiască termenii slavi din textele editate „prin cuvinte române" (*Istoria lingvisticii româneşti*, coordonator I. Iordan, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 87).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 483–512

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

slave este pentru noi românii un pericol național“[5]), iar „cauza esențială a acestei întârzieri se datorează predominării influenței Școlii latiniste, care prin pozițiile oficiale pe care reprezentanții ei le-au ocupat în instituțiile noastre culturale, îndeosebi în Academia Română, a dat cercetărilor lingvistice timp de aproape un secol o orientare latinistă, unilaterală“[6]. Cu toate că, după 1870, se produce un declin al latinismului[7], ministrul T. Maiorescu, un adversar tenace al curentului, refuză să trimită tineri la specializare în țări slave, fapt ce atrage, la 15 sept. 1875, protestul lui V. Alecsandri adresat redactorului *Convorbirilor literare*, Iacob Negruzzi. Deși era „poetul gintei latine“, considera că în slavistică nu ne putem baza doar pe Hasdeu, imposibil să fie trimis în Rusia să copieze documente, întrucât risca să fie expediat direct în Siberia. Pleda pentru formarea și a altor specialiști, mai ales că în țară existau mii de hrisoave nedescifrate[8].

În condițiile persistenței unui curent antislav, I. Bogdan, un slavist format peste hotare, se dovedește prudent, afirmând, în primul său volum de cronici editate (1891), că perioada „slavonă este o epocă de tristă memorie în istoria țărilor noastre“[9], una de „obscurantism slavon“, deși, în lecția de deschidere, susținută aproape concomitent, dar publicată după trei ani, este mai nuanțat și socotește problema insolubilă („Fosta-au civilizația slavonă o nenorocire sau o norocire pentru noi, aceasta este o întrebare, pe care nimenea n-o va putea dezlega“)[10]. Marele slavist vienez V. Jagić observă în 1895 că slavistica românească continuă să fie o disciplină marginală, întrucât curentul latinist are „încă mulți partizani care, cunoscând rău faptele istorice și culturale, aleargă numai după origini tracice și daco-romane“[11].

I. Bogdan, „adevăratul întemeietor al studiilor de istorie slavă“ (P.P. Panaitescu), a combătut atât excesul de romanitate[12], cât și pe cel de slavofilie[13].

[5] I. Bogdan, *op. cit*, p. 36, unde slavistul combate această opinie, întâlnită și pe vremea când își rostea în fața studenților prelegerea inaugurală.

[6] A doua parte a frazei a fost scrisă de D. Macrea în 1955, în contextul în care studiul limbii latine era perceput de I.V. Stalin ca o periculoasă rămășiță occidentală în noul lagăr comunist, iar biserica greco-catolică din România nu mai exista din 1948 (D. Macrea, *Opera de slavist a lui I. Bogdan*, în „Limba română“, nr. 4, 1955, p. 5).

[7] Sentimentele antislave și antifanariote au o tendință descendentă, în timp ce antisemitismul se intensifică.

[8] V. Gr. Chelaru, *I. Bogdan și școala istorico-filologică a lui B. P. Hasdeu*, în Rsl, 1966, p. 250 (infra Chelaru, *Școala*).

[9] Cu toate acestea, I. Bogdan a combătut, încă din 1889, opinia profesorului său A.D. Xenopol, conform căreia liturghia slavă și scrierea chirilică au fost introduse cu sila, prin acte de violență săvârșite în timpul țarului bulgar Asan. Tânărul slavist preia ideea episcopului Melchisedec, care afirmase că acestea au fost adoptate prin contactul îndelungat cu slavii (I. Lupaș, *I. Bogdan*, în „Țara Bârsei“, Brașov, nr. 3, 1930, p. 201).

[10] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 40. Anterior, din Rusia, la adăpostul intimității unei epistole, I. Bogdan îi scrie plin de entuziasm lui I. Bianu, în cea de-a doua zi de Crăciun a anului 1888: „din ce în ce îmi plac rușii mai mult. (…) noi suntem sălbatici pe lângă dânșii. Unii dintre ei sunt oameni așa de simpatici, plăcuți și simpli în manierele lor încât (…) – mai că-ți vine să-i sărută“ (Damian P. Bogdan, *Legăturile slavistului I. Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, 1963, p. 187-188; infra Bogdan, *Legăturile*), caracterizare dur combătută de bunul său prieten, dar invocată și apreciată în primul deceniu de comunism românesc.

[11] CvL, nr. 8, 1895, p. 780-781, articolul lui V. Jagić, fiind apărut inițial în cea mai importantă revistă de slavistică din Europa.

[12] Concepția sa că țaratul bulgar a stăpânit cam trei secole la nord de Dunăre nu putea fi decât dezagreabilă naționalismului românesc, părerea fiind admisă de Xenopol, dar combătută de Iorga, care îl dezaproba și în privința rolului important acordat slavilor în procesul de formare a poporului român. Contribuțiile lui I. Bogdan au reprezentat, până la 1948, punctul cel mai avansat al manifestării înrâuririi slave (L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 1997, p. 116-117), cu excepția, am adăuga noi, opiniilor lui P.P. Panaitescu. Ultimul admite o influență însemnată a slavilor în evul mediu, iar în dezbaterile de la Academia Română din martie 1944 (când Armata Roșie se apropia de granița noastră!), fostul rector din vremea legionarilor este combătut de I. Nistor și alți membri ai înaltului for (P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, ediția a II-a, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 225-227).

[13] Spre exemplu, a negat opiniile unor cercetători, care susțineau că în Țările Române s-a vorbit limba slavă până la sfârșitul secolului XVII (E. Petrovici, *Locul lui I. Bogdan în știința românească*, în Rsl, 1966, p. 19).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru el, chiar dacă panslavismul reprezenta încă o ameninţare[14], slavii, mai ales cei sudici, erau un element constitutiv al sintezei româneşti, fapt subliniat şi în discursul de recepţie[15], care poate fi considerat, pe de altă parte, *prima sinteză* în care sunt surprinse preocupările de slavistică în România[16]. Slavistul A. Iaţimirski, care activa în Rusia, a scris tot atunci un articol despre istoria slavisticii româneşti[17]. În 1910, în cunoscuta *Istorie a filologiei slave*, apărută la Petersburg în limba rusă, V. Jagić menţionează, printre catedrele de profil din ţările neslave, afirmate deja în plan ştiinţific, pe aceea de la Bucureşti (reprezentată de I. Bogdan) şi cea de la Iaşi (unde preda I. Bărbulescu)[18].

În perioada interbelică au fost elaborate o serie de studii referitoare la slavistica românească. Unele au fost publicate peste hotare, cum este necrologul închinat lui I. Bogdan, inserat în cea mai importantă revistă de slavistică europeană[19], semnat pe lângă V. Jagić şi de P. Cancel, succesorul lui I. Bogdan la catedra bucureşteană[20]. Merită remarcată, de asemenea, o scurtă sinteză publicată de profesorul universitar clujean Iosif Popovici în revista *Slavia* (1922), *Der heutige Stand der Slavistik in Rumänien*[21]. Primul profesor de slavistică român a mai fost evocat de N. Iorga, de P.P. Panaitescu în lecţia de deschidere[22], precum şi de I. Lupaş[23]. El se adaugă unor contribuţii anterioare ale lui I.C. Negruzzi, I.E. Torouţiu, Gh. Tulbure, întemeiate pe epistole ce îl au ca destinatar sau expeditor pe I. Bogdan[24]. Lipsesc, din păcate, sintezele, excepţie făcând un studiu din 1926, consacrat de C.C. Giurescu istoriografiei româneşti dintre anii 1905-1925, susţinut ca prelegere inaugurală[25]. Treptat, este recuperată şi personalitatea lui B.P. Hasdeu, un rol important având M. Eliade, iar pentru slavistică P.P. Panaitescu.

În lecţia de deschidere, profesorul de slavistică respinge ideea unor învăţaţi străini că „suntem un popor de viţă slavă", dar constată onest că, la sfârşitul secolului XIX, „până şi slavii recunosc acum, cu toţii, că nu suntem fraţi de ai lor, cum pretindeau unii dintre dânşii odinioară" (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 38).

[14] Bogdan critică atât şcoala slavistică germană, atunci când denigra popoarele slave, cât şi pe istoricii panslavişti pentru exagerările naţional-şovine. Combate, de asemenea, teoria originii slave a geto-dacilor, pe care o susţineau istoricii ruşi (Mihail Dan, *Despre activitatea didactică a lui I. Bogdan*, în AIIC, 8, 1965, p. 261; infra Dan, *Activitatea*).

[15] I. Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, Bucureşti, 1905.

[16] Anterior, I. Bogdan prezentase câteva idei în lecţia de deschidere (Idem, *Însemnătatea…*, p. 28-29), lăudând eforturile lui Hasdeu, Melchisedec, Tocilescu şi Odobescu, fără însă să evalueze contribuţiile acestora.

[17] În articolul despre predarea slavisticii în România, un capitol special îl reprezenta activitatea pedagogică, didactică şi publicistică a lui I. Bogdan, căruia îi cerea (printr-o scrisoare din 25 apr. 1899) informaţii referitoare la istoria catedrei bucureştene şi la programa acesteia (Bogdan, *Legăturile*, p. 268-269).

[18] Emil Petrovici, *art. cit.*, p. 17.

[19] „Archiv für slavische Philologie", Berlin, XXXVII, 2-3, 1920, p. 552-555.

[20] Noul titular afirmă despre fostul slavist că „a rămas întotdeauna istoric, dar a păstrat o permanentă simpatie pentru acel domeniu al lingvisticii slave care i s-a părut mai util pentru istoria României". În traducere românească acest necrolog este publicat în 1968 (I. Bogdan, *Scrieri alese*, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 644-646; infra Bogdan, *Scrieri*).

[21] Autorul evaluează corect impactul morţii premature a lui I. Bogdan: „Conducătorul catedrei de slavistică din Bucureşti este mort, şi noi nu am găsit până acum nici un urmaş în locul lui". Articolul este reprodus în volumul lui I. Popovici, *Scrieri lingvistice*, Timişoara, Editura Facla, 1979, p. 21-26.

[22] *Buletinul Comisiei Istorice a României*, Bucureşti, 1924, p. I-VII; *Ibidem*, 1928, p. XXI-XXXII.

[23] Ultimul a publicat, cu prilejul împlinirii a 80 de ani de la naşterea lui I. Bogdan, un studiu bazat pe corespondenţa savantului: I. Lupaş, *I. Bogdan în lumina unor fragmente din corespondenţa sa*, în AARMSI, seria III, tom XXVII, 1945, p. 153-194 (infra Lupaş, *Corespondenţa*).

[24] O bibliografie a articolelor ce valorifică corespondenţa a publicat Gh. Mihăilă (Bogdan, *Scrieri*, p. 660).

[25] Publicat iniţial în RI, nr. 7-9, 1926, p. 137-185, apoi în broşură, articolul este reprodus şi în volumul *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1993, p. 250-284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Influența slavă a fost supralicitată la începuturile comunismului, limba română fiind considerată o limbă mixtă romano-slavă[26]. M. Roller îi vedea pe slavi „cu ramura de măslin în vârful săgeții, ca populație pașnică, dedicată agriculturii", autohtonii daco-romani fiind „bucuroşi să întâmpine, în sfârşit, nişte noi veniți, care nu erau nici barbari, nici migratori (…), ci numai dornici a-şi pune calitățile la dispoziția băştinaşilor în pericol de barbarizare"[27]. Teza este total opusă celei susținute de C.C. Giurescu în perioada interbelică, când slavii sunt considerați nişte cuceritori, mai brutali decât hunii şi germanicii[28]. Manualul lui Roller nu menționează nici un cuvânt latin, în timp ce slavii sudici sunt mai rar amintiți decât cei estici. Se acceptă întinderea stăpânirii bulgarilor la nord de Dunăre, însă Rusia este plasată acum pe primul plan al influențelor, Bulgaria pe planul doi, iar Bizanțul rămânând doar o „citadelă reacționară"[29]. Până şi cel mai important slavist din perioada anterioară este repede recuperat, mai întâi însă la… Moscova. În volumul cinci din *Marea Enciclopedie Sovietică*, apărut în 1950, s-a susținut că I. Bogdan a „urmat studii de specialitate pe lângă academicienii ruşi Iaghici (!) şi Sobolevski, fiind reprezentantul şcolii ruse de filologie slavă în România"[30]. Însă primul dintre aceşti academicieni era… croat, iar Bogdan s-a format nu doar la Petersburg şi Moscova, ci şi la Viena şi Cracovia, chiar şi la Kiev[31].

În noul context politic din România, primul studiu dedicat lui I. Bogdan şi operei sale de slavist este publicat în 1955[32]. În cuprinsul lui este reluată o idee susținută în perioada interbelică de I. Lupaş („Braşovul era opus orientării greco-catolice, latiniste a Blajului, prin legăturile vechi de natură religioasă şi culturală pe care acest oraş ortodox

[26] Mai mult, în 1955, a fost susținută cunoscuta teorie a condominiumului româno-slav pe teritoriul nostru, autor fiind Enric Frances, un bizantinolog ce a acceptat să țină la Universitatea din București (1953-1956), chiar în anii când își elabora teoria, cursul de „istoria țărilor de democrație populară" (*Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978, p. 147). În 1946 profesorul sovietic S.B. Bernstein şi-a susținut teza de doctorat cu titlul *Cercetări de dialectologie istorică bulgară. Vol. I. Limba documentelor muntene din secolele al XIV-lea – al XV-lea*, tipărită la Moscova-Leningrad în 1948. În cuprinsul ei susține că în România a existat o preocupare serioasă pentru slavistică după 1860-1870, iar studiile, deşi lăsau încă mult de dorit, aparțin unor cercetători serioşi, între care îi include cu generozitate, alături de Hasdeu, Melchisedec, A. Ştefulescu, chiar şi pe T. Codrescu şi… V.A. Urechia. Sunt apreciați, în mod deosebit, I. Bogdan şi I. Bărbulescu, ultimul fiind însă şi criticat pentru greşeli şi exagerări (G. Mihăilă, *Studii de lingvistică şi filologie*, Timişoara, Editura Facla, 1981, p. 204). Din păcate, lingvistul sovietic a crezut că populația de limbă slavă de la nordul Dunării era mai veche decât cea de limbă română, şi că între secolele III-XII nu ar fi existat o prezență romanică în Muntenia, opinie la care a renunțat zece ani mai târziu (Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVIII-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 620).

[27] V. Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români 1944-1947*, ediția II, München, Jon Dumitru-Verlag, 1983, p. 20.

[28] L. Boia, *op. cit.*, p. 118.

[29] *Ibidem*, p. 119.

[30] Bogdan, *Legăturile*, p. 181.

[31] Un istoric literar greşeşte când consideră că I. Bogdan a fost „un paleoslav format la Kiev", unde a stat în 1890 mai puțin de două luni (M. Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini până la G. Călinescu*, București, Editura Minerva, 1973, p. 191), în timp ce la Viena a petrecut peste un an.

[32] D. Macrea, *art. cit*. De altfel, în lista publicațiilor interzise, I. Bogdan apare cu o singură scriere şi, ca un paradox, aceasta interesează slavistica (*Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate. România 1945-1989*, coordonator ştiințific P. Caravia, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 89). Demn de menționat este faptul că şi slavistul I. Bărbulescu figurează tot cu o lucrare din domeniul care, în acei ani, nu putea constitui, la prima vedere, un pericol pentru noul regim (*Ibidem*, p. 78). Spre deosebire de alți istorici, care au avut opera integral pusă la index şi au fost timp de decenii denigrați, I. Bogdan s-a numărat printre cei acceptați: „Lipsit de prejudecăți şovine (…) afirmă şi demonstrează încă din 1891 rolul important jucat de slavi în istoria poporului român, condamnând latinomania şi «superioritatea» poporului român față de alte popoare" (*Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1961, p. 425).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le întreţinea cu Ţările Româneşti şi Rusia"), dar se supralicitează („Bogdan a pornit dintr-un mediu în care existau vechi simpatii pentru poporul şi cultura rusă (…) Ca student, I. Bogdan a învăţat singur limba rusă, ucraineana, poloneza şi gramatica limbii bulgare vechi")[33]. Treptat se produc unele mutaţii la nivelul discursului şi, chiar dacă P. Constantinescu-Iaşi şi alţii mai descoperă infinite influenţe ale marelui vecin de la Răsărit, începând de la sciţi şi până la comunişti[34], totuşi, în tratatul de istorie se observă deja tendinţa de a minimaliza rolul slavilor[35]. Lingviştii au păreri asemănătoare şi se produc chiar exagerări în sens invers celor din primul deceniu de regim popular[36]. Constatăm o inflaţie de studii despre slavi, dar nu putem generaliza, spunând că toate au avut un efect negativ în istoriografia română, deoarece, o bună parte dintre ele, sunt bine scrise şi la un nivel ştiinţific acceptabil[37].

[33] D. Macrea, *art. cit.*, p. 6, 7. A învăţat aceste limbi nu din facultate, ci după ani de eforturi. Astfel, din Cracovia, îi scria prietenului său Şcepkin (16 aprilie 1890) că „am început să învăţ polona şi mă străduiesc să vorbesc cu singurul meu profesor de până acum – servitorul. El este un om foarte bun şi cinstit însă vorbeşte mazuriana şi este analfabet" (Bogdan, *Legăturile*, p. 245). Lui I. Bianu îi mărturisea anterior din Moscova (14 iul. 1889) că „În polonește am început a mă mișca oleacă: cel puțin testamentul cu care am început și la celelalte limbi slave, îl citesc fără dificultate. Nu știu dacă în alte întreprinderi e de folos principiul: «Ante omnia Christus»; în învățarea limbilor slave e fără îndoială bun" (*Scrisori către I. Bianu*, vol. I, ediție, prefață și note de M. Croicu și P. Croicu, București, Editura Minerva, 1974, p. 216; infra *Scrisori*). Poate doar limba bulgară îi era mai cunoscută, dacă dăm crezare mărturiei lui P. Cancel: „Încă pe când era student la universitatea din Iaşi, a început să studieze singur gramatica limbii bulgare vechi, în timp ce îşi dădea ultimele examene la istorie" (Bogdan, *Scrieri*, p. 644).

[34] România se afla sub ocupaţie sovietică, dar D. Macrea se plângea că există doar o singură universitate la Bucureşti care avea catedră de slavistică, ce îşi aştepta încadrarea competentă. În 1947 au încetat din viaţă atât P. Cancel, cât şi C. Racoviţă, ultimul, o speranţă pentru revigorarea domeniului, fiind dispărut la doar 30 de ani. Câteva rânduri mai jos D. Macrea înfierează vechiul regim, pe vremea căruia existau, paradoxal, mai multe catedre de slavistică în România: „Faţă de atitudinea de ignorare sau de provocare duşmănoasă, întreţinută de către puterile imperialiste sau de propria burghezie şovină şi exploatatoare I. Bogdan a luptat cu convingere pentru ca poporul român şi popoarele slave vecine să se cunoască şi să se apropie între ele (...) El a combătut cu hotărâre îngâmfarea naţionalistă, şovinismul şi orientarea antislavă a cercurilor retrograde de la noi" (D. Macrea, *art. cit.*, p. 6, 7, 15). O poziţie mai echilibrată exprimă, cinci ani mai târziu, G. Mihăilă, care susţine că până în 1944 „în ciuda lipsei de interes a oficialităţilor vremii, oameni de ştiinţă entuziaşti şi obiectivi au făcut să progreseze cercetările noastre mai ales în domeniul relaţiilor lingvistice slavo-române (…) în ciuda unor lipsuri şi greşeli – voite sau nevoite – în interpretarea fenomenelor complexe, care au dus la exercitarea puternicei influenţe slave (…) nu se poate spune că slavistica ar fi fost o «cenuşăreasă» a ştiinţelor istorico-filologice din ţara noastră sau că «în România nu există o tradiţie a studiilor de slavistică»", aluzie la un articol al lui E. Seidel, publicat în 1958. Însă nici G. Mihăilă nu scapă ocazia să adauge că „insuficienta dezvoltare a slavisticii la noi se datorește în primul rând unor condiții generale în care se cultiva filologia și lingvistica în țara noastră. La aceasta se adaugă și «antipatia» față de popoarele slave vecine, artificial susținută de reprezentații claselor stăpânitoare, de elementele naționaliste și șovine" (G. Mihăilă, *Slavistica românească după 1944 şi sarcinile ei actuale*, în Rsl, 1960 p. 10).

[35] „Exuberanta slavomanie din anii 1948-1953 era menținută, dar restrânsă la un filosovietism prevenitor, redus mai mult la istoria contemporană" (Andi Mihalache, *Dileme identitare în istoriografia perioadei 1954-1964*, în „Xenopoliana", nr. 1-4, 2000, p. 43).

[36] Astfel, Al. Rosetti consideră că slavii învaţă limba română şi nu invers, G. Ivaşcu susţine că limba slavă este o limbă moartă, iar Al. Piru afirmă că limba română o găsim deja formată la venirea slavilor (Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 105). După 1960 migratorii aproape că dispar din sinteza românească, coborându-se secolul formării poporului român din veacul X, cum acceptă I. Bogdan, spre 271 şi chiar mai jos (L. Boia, *op. cit.*, p. 120). Istoricii au combătut ipoteza că limba slavă era una vie, vorbită de popor, susţinând folosirea sa doar de pătura cultă, similar utilizării limbii latine în vestul Europei. Deşi România era un stat comunist, iar ţările cu limbi romanice se aflau dincolo de Cortina de Fier, asistăm la o reînviere, iar în anumite perioade chiar la o exacerbare a orgoliului latin.

[37] Slavistica românească avea atunci un corp de profesionişti format în perioada interbelică, care însă cu greu putea rezista directivelor lui M. Roller. Acesta cerea ca documentele slavo-române să fie traduse în aşa fel încât să poată fi citite de „oamenii muncii".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Schimbarea cursului politicii externe în 1964 şi din anul următor, cu atât de invocata „liberalizare" de un cincinal, o percepem mai nuanţat dacă ne raportăm la studiile de slavistică. De pildă, un articol scris de Damian P. Bogdan în aprilie 1963 (*Paleografia slavo română la Universitatea din Bucureşti*) nu mai este publicat cu prilejul centenarului universităţii bucureştene, deoarece conducerea Facultăţii de Istorie decide ca el să fie rezumat în studiul lui G. T. Ionescu, apărut în 1964 în *Analele Universităţii*, sub un titlu neutru (*Predarea ştiinţelor auxiliare ale istoriei la Universitatea din Bucureşti*)[38]. O monografie despre viaţa şi opera lui I. Bogdan, pe care acelaşi D.P. Bogdan o anunţa încă din 1960, menţionând chiar că se află sub tipar, nu a mai apărut, din păcate, niciodată. Slaviştii afirmaţi în perioada interbelică, între care se numărau P.P. Panaitescu şi D.P. Bogdan (camarazi de cuib legionar!), sunt nevoiţi să fie prudenţi, primul să semneze o vreme sub pseudonim, să facă paşi spre concesie şi acomodare, deşi, aparent, ei puteau fi mult mai utili regimului decât latiniştii sau bizantiniştii.

Pe de altă parte, cel puţin în primul an de „liberalizare", persistă încă un limbaj mai degrabă al deceniului anterior. Astfel, I. Bogdan a combătut „grandilocvenţa patriotardă, ura naţională şi şovinismul sălbatic de care erau animate burghezia şi moşierimea română în ultimele decenii ale secolului XIX"[39]. Şi, pentru a ilustra încă un paradox, cenzura comunistă nu era consecventă, permiţând să fie publicat în 1963 un fragment dintr-o scrisoare a lui I. Bogdan, trimisă din Moscova către soţia sa la 9 septembrie 1908. În epistolă era pomenit un articol al său despre inscripţia de la Cetatea Albă[40], localitate aflată în momentul editării în U.R.S.S.. Însă, în 1968, aceeaşi cenzură nu acceptă ca două dintre titlurile studiilor lui I. Bogdan, care se referă tot la Cetatea Albă, să fie incluse în bibliografia volumul de *Scrieri alese* ale slavistului, fapt mărturisit, după 1990, de însuşi editorul volumului[41]. Cenzura se dovedea mai indulgentă în 1963, decât în anul în care regimul comunist din România insinua că atinsese punctul maxim al anticomunismului, de fapt unul de paradă. O menţionare a Cetăţii Albe într-o bibliografie a unui volum de *Scrieri alese* era un gest fără prea mari implicaţii, întrucât cartea a primit „bun de tipar" în decembrie 1968, la câteva luni după momentul opoziţiei făţişe a dictatorul român de la balconul sediului P.C.R.. Volumul scrierilor lui I. Bogdan a fost pregătit de mai mulţi ani pentru tipar, dar, ca un paradox, a apărut exact în anul în care s-au manifestat cele mai făţişe sentimente antisovietice. Se editau în cuprinsul lui o parte dintre lucrările unui savant, care recunoscuse slavilor (nu doar celor sudici, ci şi estici), un rol important în istoria noastră. Cu acribie, dar şi cu o doză de ataşament sentimental se conturează, în studiul introductiv al lui G. Mihăilă din volumul de *Scrieri alese*, profilul inconfundabil al unui profesor care a marcat domeniul slavisticii româneşti. În cazul lui I. Bogdan reconstrucţia unui portret credibil este anevoioasă, însă autorul a avut o privire panoramică asupra subiectului, pe care îl tratează într-un limbaj agreabil, exteriorizat adesea cu eleganţă, cel mai important exeget al operei slavistului având capacitatea de a face agreabile până şi aridităţi filologice.

[38] D.P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă. Tratat şi album*, Bucureşti, 1978, p. 88.

[39] Dan, *Activitatea*, p. 270.

[40] Bogdan, *Legăturile*, p. 287.

[41] G. Mihăilă, *I. Bogdan, întemeietorul studiilor slavo-române la Universitatea din Bucureşti*, în *Bogdanii – o familie de cărturari*, Braşov, 1995, p. 25. Parcurgând volumul de *Scrieri alese* am găsit amintită şi inscripţia de la Cetatea Albă, dar într-o apreciere a lui N. Iorga la adresa lui I. Bogdan (Bogdan, *Scrieri*, p. 643). Ni s-a părut ciudată sugestia cenzurii de a se elimina două titluri de articole despre Cetatea Albă, în condiţiile în care bibliografia se afla în volum la câteva pagini după mărturia lui N. Iorga. Cert este că, în acest caz, pentru cenzură două titluri dintr-o bibliografie erau mai periculoase decât opinia lui N. Iorga.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între 1960 şi 1970 s-au publicat numeroase studii legate de slavistica românească şi, în special, de activitatea lui I. Bogdan, centenarul naşterii sale (1964) stimulând numeroşi specialişti să abordeze cele mai felurite aspecte ale vieţii şi operei sale[42]. De asemenea, slaviştii B.P. Hasdeu şi I. Bărbulescu sunt tot mai des amintiţi alături de I. Bogdan, mai ales în studiile semnate de D.P. Bogdan, Mihail Dan şi G. Mihăilă. Dintre periodice, *Romanoslavica* a fost revista care a găzduit cele mai multe articole, publicaţiile de istorie inserând în coloanele lor mai rar studii de acest tip. Referiri la slavistica românească întâlnim în sintezele de istoriografie română ale lui Pompiliu Teodor şi Lucian Boia, dar şi în monografiile semnate de Al. Zub, stimulatoare şi pentru demersul nostru. Între 1970-1980 asistăm la un recul cantitativ al studiilor consacrate slavisticii româneşti, dar, pe de altă parte, la o mai bună sistematizare a cunoştinţelor, la întocmirea unor sinteze[43] şi a unor instrumente de lucru (lexicoane)[44]. Situaţia s-a menţinut asemănătoare şi în deceniul următor, cu remarca că, în 1989, la 125 de ani de la naşterea şi 70 de ani de la moartea lui I. Bogdan, nu s-a scris nici un articol despre întemeietorul unei discipline ştiinţifice[45], mai degrabă semn al dezinteresului, decât al unei consecvente atitudini antisovietice, ce marca din plin perioada finală a regimului comunist din România. După 1990, se constată nu doar o creştere a numărului de studii şi articole consacrate preocupărilor de slavistică, ci şi o lărgire a spectrului tematic.

2. De la precursorii diletanţi la primii slavişti profesionişti. Inerţii şi entuziasme, afinităţi, contraste şi rupturi

Încă din prima jumătate a secolului XIX, istoricii români şi-au dat seama că nu sunt suficiente doar izvoarele scrise în limba noastră (cronici şi acte de cancelarie), ci trebuie acordată o atenţie deosebită actelor în limbi străine. Colecţionarea şi apoi publicarea documentelor slavo-române se datorează iniţial unui impuls pur istoric, iar străinii, în special ruşii, sunt primii descoperitori şi editori. Cea dintâi lucrare în care este menţionat un document slavo-român apare în Rusia (1785) şi aparţine pelerinului V.G. Barski[46]. Un rol important a avut un medic din Rusia, I. Venelin, pe care Academia de Ştiinţe din Petersburg l-a trimis, în 1830, într-o călătorie ştiinţifică prin Moldova, Ţara Românească, Bulgaria şi o parte din Rumelia, cu scopul de a cerceta documente, manuscrise şi tipărituri slave păstrate în mănăstiri şi biblioteci. Împrejurările nu i-au îngăduit să rămână în Principate decât până la sfârşitul anului 1831, prilej cu care a copiat 66 de acte, majoritatea slave. În 1840 apare la Petersburg, sub egida aceleiaşi academii, o lucrare considerată prima ediţie de documente slavo-române (*Documente vlaho-bulgare sau daco-slave*)[47]. Aceasta a constituit un model, Venelin

[42] Numărul lor ridicat ne determină să nu le citãm în această notă.

[43] În special cele semnate de G. Mihăilă, D.P. Bogdan, D. Macrea.

[44] Spre exemplu: J. Balacciu, R. Chiriacescu, *Dicţionar de lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, Editura Albatros, 1978; *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1979.

[45] Ne-am limitat investigaţiile doar la volumul şapte şi opt din *Bibliografia istorică a României*.

[46] În 1723 şi 1745 acesta călătorise la Athos, unde se păstrau şi documente slavo-române (D.P. Bogdan, *Textele slavo-române în lumina cercetărilor ruseşti*, în *Relaţii româno-ruse în trecut. Studii şi conferinţe*, Bucureşti, Academia R.P.R., 1957, p. 268; infra Bogdan, *Textele*).

[47] Deşi unii istorici îl considerau român din Maramureş (A. Sacerdoţeanu, *Îndrumar în cercetări istorice*, Bucureşti, 1943, p. 83), după majoritatea specialiştilor ruşi I. Venelin era huţul. Autorul ediţiei de documente şi-a redactat prefaţa încă din 1832, însă a murit în 1839. Textele lui Venelin trebuie folosite cu precauţie, întrucât el le publică neglijent. În unele cazuri hrisovul este rusificat şi sunt omise părţile din act care privesc blestemele şi martorii (Bogdan, *Textele*, p. 271-273).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiind urmat, între alții, de B.P. Hasdeu, L. Miletič, Gh. Ghibănescu. Lucrarea sa a fost apreciată de I. Bogdan („pentru timpul său foarte prețioasă“)[48]. Întemeietorul studiilor slavo-române este însă considerat marele învățat sloven F. Miklosich, figură proeminentă a slavisticii europene de după 1850[49], cum îl caracterizează în *Istoria filologiei slave* (1910) succesorul său la catedra din Viena, V. Jagić[50].

În studiile din tinerețe, B.P. Hasdeu îi identifică pe daci cu o populație slavă, însă, trecând Prutul, se preocupă şi de latinitatea românilor[51], combătând totuşi latinomania şi considerându-se cel dintâi care inițiază o campanie împotriva susținătorilor purității neamului nostru[52]. Pe de o parte, stăpânind limbile rusă şi polonă din familie[53], a contribuit la progresul slavisticii[54], o dovadă constituind-o şi misiunea din Polonia[55]. Pe de altă parte, deşi a fost numit profesor la Universitatea din Bucureşti, Hasdeu nu şi-a canalizat eforturile spre slavistică, ci s-a orientat către filologia comparată. Astfel, în cuprinsul prelegerii inaugurale din 14 octombrie 1874, acest adevărat *monstrum eruditionis* anunța că în aria preocupărilor sale intră „limbile sanscrită, armeană, albaneză, celtică“ şi abia apoi cea slavă. Cercetările sale în domeniul slavisticii sunt risipite în studii şi articole de mărime variabilă, discutabile în amănunt, dar binevenite, tematica variind de la culoarea verde în folclorul slav până la lingvistică. Chiar dacă au scandalizat în vremea elaborării lor, ele au scos problema slavisticii româneşti din atmosfera discuțiilor subiective şi pasionale de până atunci[56]. Marele lor handicap îl constituie însă lipsa de ecou în străinătate, cu siguranță datorat şi publicării doar în variantă românească[57].

[48] Venelin, „vrând să scoată la lumină nişte monumente istorice în limba bulgară, ne-a deschis întâi de toate nouă ochii asupra unei comori de izvoare ce rămăsese până la dânsul obscură“ (Bogdan, *Scrieri*, p. 100).

[49] G. Mihăilă, *Studii de lingvistică*…, p. 118.

[50] În 1860, Miklosich a publicat cunoscuta lucrare *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, iar în 1880 a devenit membru de onoare al Academiei Române (Idem, *Din legăturile lui Fr. Miklosich cu Al. Odobescu, B.P. Hasdeu şi I. Bogdan*, în Rsl, 1965, p. 235-239). În 1887 şi 1888 marele filolog a fost vizitat la Viena de I. Bogdan, care, ulterior, într-un articol solicitat de Hasdeu şi publicat în 1889 în „Revista nouă“ i-a consacrat rânduri pline de căldură.

[51] O. Pecican, *Haşdeenii. O odisee a receptării*, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2003, p. 31-32.

[52] Astfel, într-o scrisoare către Hugo Schuchardt (1 martie 1878) îi dezvăluie savantului german că este primul din România, înaintea lui T. Maiorescu, care combate această orientare, idee repetată şi în epistola din 22 martie, acelaşi an. În ultima precizează că este cel dintâi care declanşează cruciada împotriva puriştilor (*B.P. Hasdeu şi contemporanii săi români şi străini*, vol. III, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, p. 84-85).

[53] D.P. Bogdan, *I. Bogdan, activitatea ştiințifică şi didactică*, în Rsl, 1958, p. 187 (infra Bogdan, *Activitatea*). În scrisoarea în limba franceză către N. Veselovski (20 septembrie 1879) inserează două rânduri în limba rusă, prin care se scuză că, deşi vechi student al Universității din Harkov, începe să uite această limbă. În epistola trimisă lui Ivan Šišmanov (2/14 iunie 1893) roagă să fie iertat că nu îi poate scrie în bulgară, deşi recunoaşte că ştie teoretic toate limbile slave, dar practic numai rusa şi polona (*B.P. Hasdeu*…, vol. III, p. 111, 118).

[54] N. Mustață, *Întemeietorul slavisticii la români B.P. Hasdeu*, în „Arhiva“, Iaşi, 1925, nr. 1, p. 68-70; P.P. Panaitescu, *Rolul lui B.P. Hasdeu în slavistica românească*, în Rsl, 1962, p. 235-248.

[55] Acolo este trimis în 1861 de Ministerul Instrucțiunii şi timp de mai multe luni cercetează arhivele din Lemberg şi Cracovia. Devine membru al Societății jagelone, iar cu o parte din materialul adunat publică *Arhiva istorică a României* şi o serie de studii, între care şi cel despre Luca Stroici (O. Pecican, *op. cit.*, p. 63).

[56] D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978, p. 129-130.

[57] Astfel, un studiu al său, apărut în 1876 (*Baudouin de Courtenay şi dialectul slavo-turanic din Italia. Cum s-au introdus slavonismele în limba română*), lipseşte din bibliografiile consacrate savantului, întrucât a fost publicat doar în *Columna lui Traian*. Hasdeu a avut un schimb de scrisori cu profesorul Baudouin de Courtenay de la Universitatea din Kazan, după ce acesta încercase să ocupe, fără succes, catedra de filologie slavă de la Universitatea din Viena, devenită vacantă după pensionarea lui F. Miklosich (M. Mitu, *Scrisori ale lui Jan Baudouin de Courtenay către B.P. Hasdeu*, în Rsl, 1972, p. 347).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hasdeu a iniţiat revista *Archiva istorică a României*, în care a intenţionat să publice documente emise până la 1800, cum a menţionat şi în subtitlul publicaţiei[58]. În introducere expune modul de editare[59], iar în vederea tipăririi periodicului cere pentru Tipografia Laboratorilor Asociaţi „caractere străine, precum şi cele chirilice“[60]. Deşi s-au publicat în cuprinsul ei acte de primă însemnătate pentru istoria noastră[61], legislativul ţării şi unii miniştri au căutat să-i blocheze apariţia[62]. Astfel, în februarie 1870 se discută la Camera Deputaţilor bugetul Cultelor şi şcoalelor, iar V.A. Urechia solicită pentru revistă o nouă subvenţie, însă cererea îi este respinsă. Deputatul C. Blaremberg, autorul amendamentului de sistare a editării, afirmă, fără dovezi, că propune desfiinţarea pentru a nu se mai falsifica documentele[63]. Cu toate acestea, revista şi competenţa îngrijitorului ei sunt apreciate de contemporani (Al. Papiu Ilarian[64]), de adversarii de mai târziu din şcoala critică (N. Iorga[65] şi I. Bogdan[66]), precum şi de alţi istorici[67]. În schimb, publicaţia imprimată la Bucureşti a avut un mic ecou printre slaviştii străini[68], unii,

[58] *Colecţiune critică de documente asupra trecutului român, începând de la timpii cei mai îndepărtaţi până la 1800*.

[59] Actele în limba slavă se publică „în text şi în traducere“, desfăcându-se abreviaţiunile, coborându-se literele suprapuse în rând şi dându-se o nouă traducere, deoarece tălmăcirile vechi ce însoţesc adesea originalele sunt „mai totdeauna neglijente“, greşite (*Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1956, p. 11).

[60] I. Oprişan, *Romanul vieţii lui B.P. Hasdeu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1990, p. 443.

[61] La sfârşitul secolului XVIII şi în 1856 a fost publicată la Petersburg cronica moldo-rusă, iar în 1844 şi 1855 la Varşovia cronica moldo-polonă. Hasdeu este primul care le reproduce în revista sa, alături de alte izvoare inedite sau edite, majoritatea greu accesibile (G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 123).

[62] Deşi Hasdeu a încercat să convingă Ministerul Instrucţiunii să sprijine apariţia „Arhivei“, anunţând şi colaborarea lui Urechia şi Melchisedec, C.A. Rosetti i-a suprimat subvenţia. Acest gest a determinat o dezbatere publică, în care au intervenit, în favoarea continuării publicării, M. Kogălniceanu, C.D. Aricescu, N. Ionescu, Gr. Tocilescu (Al. Zub, *A scrie şi a face istorie*, Iaşi, Junimea, 1981, p. 128-129).

[63] V. Goia, *V.A. Urechia*, Bucureşti, Editura Minerva, 1979, p. 182.

[64] Îl consideră în prefaţa *Tezaurul* său „poate, unicul slavist ce avem în România“, apreciere ce o putem interpreta şi ca o mulţumire, pentru că Hasdeu îi traduce pentru ediţia sa şapte documente din limba polonă.

[65] Deşi opiniile sale au fost mai degrabă negative asupra „magului de la Câmpina“, totuşi marele istoric a considerat „Arhiva istorică“ „cea dintâi carte a slavisticii la români“ (N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. I, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967, p. 184). Însă Iorga a fost încântat doar de primul volum, fiind dezamăgit de celelalte. Astfel, în opinia marelui istoric, Hasdeu „se gândi la o publicaţie de documente care, ieşind fără soroc, ar face cunoscute comorile“ istoriei noastre. Însă „contemporanii nici nu i-au putut înţelege importanţa, socotind – naivii! – că mai bun[e] la d. B.P. Hasdeu sunt teoriile“. Românii, adaugă acelaşi istoric, care „înţelegeau rău mândria latină se vor fi simţit jigniţi văzând că se întind pe nesfârşite coloane plătite de Ministeriul de Instrucţie românesc buchi chirilice închegând barbare cuvinte slavone“ (Idem, *Note critice asupra culegerilor de documente interne româneşti*, Bucureşti, Socec, 1903, p. 11, 13).

[66] În discursul de recepţie considera că Hasdeu „aducea ceva cu totul nou în istoriografia noastră: cunoaşterea izvoarelor slave, atât a celor interne, cât şi a celor externe, şi putinţa de a utiliza pentru istoria română literatura acelor popoare cu care noi am avut un contact mai îndelungat (…) Acte interne publicase şi Codrescu în *Uricariul*, care apărea intermitent din 1852 la Iaşi, şi Wickenhauser, care în 1862 tipărise la Viena colecţia de documente a mănăstirii Moldoviţa. Pe când însă Venelin, un autodidact şi un scriitor romantic, publicase actele din arhiva Mitropoliei de Bucureşti fără stricta fidelitate diplomatică, pe când Codrescu, un amator incult, le tipărea fără nici o alegere şi fără discernământ critic, iar Wickenhauser le dădea numai în traduceri nemţeşti prea libere, d-l Hasdeu ne-a dat, în primul şi în al doilea volum al «Arhivei», o culegere aleasă din documentele cele mai însemnate ce le găsise în arhivele statutului şi în publicaţiuni străine“ (Bogdan, *Scrieri*, p. 100).

[67] Aprecierile sunt numeroase, iar într-o sinteză recentă un istoric american îl consideră „primul slavist remarcabil“ (F. Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Iaşi, Institutul European, 1986, p. 54).

[68] A scris totuşi A.S. Budilovici, filolog rus care a călătorit în 1873 prin România (M. Mitu, *art. cit.*, p. 360). Într-o scrisoare din primăvara lui 1878 Hasdeu i-a comunicat lui Hugo Schuchardt că „Arhiva istorică“, prin conţinutul său, nu a avut ecou decât în Rusia, rugându-l pe savant să-i consacre acestei publicaţii câteva rânduri şi în presa din Germania (*B.P. Hasdeu…*, vol. III, p. 90).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum ar fi C. Jireček[69] şi, la mijlocul secolului XX, S. B. Bernstein[70] socotind-o nesemnificativă.

Eforturile lui Hasdeu sunt apreciate până şi de un adversar permanent (T. Maiorescu)[71], în timp ce un discipol (Gr. Tocilescu) avea nevoie de două opinii ale unor învăţaţi pentru a se convinge de justeţea ideilor „zgomotosului nostru filolog de la facultate“[72]. În periodicele pe care le-a mai editat, „Hasdeu (…) amesteca îndemnuri la răscoală împotriva legii şi suveranului cu folositoare tipăriri de izvoare istorice“[73], însă, după 1875, s-a ocupat tot mai puţin de slavistică, chiar dacă din 1876 a devenit, pentru aproape 25 de ani, director la Arhivele Statului din Bucureşti. În mod paradoxal, în timpul îndelungatului său mandat, nu editează nici el, nici subordonaţii, vreo culegere de documente slavo-române, deşi instituţia deţinea astfel de izvoare[74]. Esenţa activităţii sale a surprins-o N. Iorga: Hasdeu a fost un deschizător de drumuri, sau, mai corect spus, le-a arătat doar, am preciza noi.

Al. Odobescu se pare că ştia ruseşte de la soţia sa, fiica lui P. Kiseleff, fapt ce i-a permis, în 1861, să realizeze prima descriere de manuscrise şi tipărituri vechi slavone de la mănăstirea Bistriţa[75]. Episcopul Melchisedec a învăţat rusa şi slava veche la Academia Teologică din Kiev şi, stăpânind aceste limbi, a adunat inscripţii slavone din Moldova şi Bucovina. A descris, după puterile sale, manuscrise şi scrieri literare vechi[76], cea mai însemnată fiind *Viaţa sfântului Ioan cel Nou*[77], apoi s-a ocupat de Gr. Ţamblac[78] şi, nu în ultimul rând, a editat documente[79]. Chiar dacă a susţinut autenticitatea cronicii lui Huru, poate fi considerat unul dintre precursorii slavisticii

[69] La 17 februarie 1889, K. Jireček îi sugera lui I. Bogdan, într-o epistolă, ideea de a edita un *codex diplomaticus*, întrucât volumul lui Venelin şi „Arhiva“ lui Hasdeu sunt „învechite şi necomplete“ (Chelaru, *Şcoala*, p. 261).

[70] „Hasdeu a făcut multe greşeli şi n-a respectat cerinţele cuvenite ce se pun în faţa editorului actelor vechi. Este imposibil ca ediţiile lui să se folosească în scopuri lingvistice. Ele pot fi folosite numai ca material în completare pentru caracterizarea toponimiei, onomasticii şi împrumuturilor lexicale“ (Apud Bogdan, *Textele*, p. 285).

[71] Aprecierea este una neutră şi o întâlnim în celebra scrisoare către S. Mehedinţi: „(…) după publicarea *Documentelor Hurmuzaki* şi a «Arhivei» lui Hasdeu (…) stă toată tinerimea universitară cu limba scoasă după apa din izvoarele istorice“ (I.E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. IX, 1940, p. 250).

[72] T. Ionescu-Nişcov, *Gr. G. Tocilescu şi slavistica cehă din cursul sec. al XIX-lea. Câteva consideraţii generale*, în RdI, nr. 10, 1988, p. 969 (infra Ionescu, *Slavistica*).

[73] N. Iorga, *Note critice…*, p. 3.

[74] Din păcate, Hasdeu şi-a împrăştiat eforturile în multiple direcţii şi nu a ajuns să exploreze bogatele arhive din Rusia. Din 1883 nu mai există pentru el ameninţarea deportării în Siberia, pentru că Academia Imperială de Ştiinţe din Petersburg îl alege membru. Au fost remarcate eforturile sale pentru editarea hrisoavelor slavo-române, răsplătite cu un titlu de membru şi de societăţile academice din Belgrad şi Sofia (D. Macrea, *op. cit.*, p. 130).

[75] G. Mihăilă, *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973, p. 172; infra Mihăilă, *Studii*).

[76] Putem aminti, între altele, articolul publicat în 1884 în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie (Catalog de cărţile sârbeşti şi ruseşti manuscrise vechi ce se află în Biblioteca sfintei mănăstiri Neamţul)“. Nivelul ştiinţific al acestor contribuţii nu este ridicat, întrucât P.A. Sîrcu remarcă în 1884 că Melchisedec „aduce prea puţine date cu privire la caracteristica manuscriselor“ descrise în studiul *O vizită la câteva biserici antice din Bucovina* (Bogdan, *Textele*, p. 251).

[77] Mihăilă, *Studii*, p. 173.

[78] Melchisedec utilizează informaţii din corespondenţa cu duhovnicul Andronic, care îi oferă nu doar ştiri despre soarta manuscriselor slavone de la mănăstirea Neamţ, ci şi o scriere proprie de vreo 50 de pagini despre Ţamblac (Paul Mihail, *Geneza studiului întocmit de episcopul Melchisedec despre Gr. Ţamblac*, în MMS, nr. 7-9, 1970, p. 505-510).

[79] În 1883 apare „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie“, cu o rubrică despre acte „inedite privitoare la istoria română“. Încă din primul număr, Melchisedec publică „două urice inedite de la Ştefan cel Mare“. Literele suprapuse ale textului slav (urmat de traducere) sunt trecute în rând, la fel procedând şi Tocilescu cu un uric emis în cancelaria aceluiaşi voievod, editat însă după o metodă mai bună (*Documente…*, vol. I, p. 13).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

româneşti moderne, pentru că cele mai importante lucrări ale sale, dedicate episcopiilor de Huşi (1871) şi Roman (1872), sunt bazate şi pe documente slavo-române.

T. Codrescu a editat vreme de decenii colecţia *Uricariul*, care „era totdeauna în curs de publicaţie şi se înnădea până la nesfârşit“[80]. Poate fi considerat un pionier, un amator bine intenţionat, care mărturisea, cu modestie, în 1891, că nu cunoştea satisfăcător limba slavă[81]. În anul următor G. Ghibănescu s-a oferit să-i continue munca şi a publicat în volumul XVIII al *Uricariului* documente slavone însoţite de traduceri şi note. Despre Ghibănescu, N. Iorga afirma că a „avut religia documentului (…) a trăit împreună cu documentul“[82]. Potrivit opiniei lui D.P. Bogdan, formaţia sa de paleograf autodidact l-a împiedicat să publice nişte ediţii de documente la un înalt nivel[83], chiar dacă rămân de referinţă cele două colecţii ale sale.

Alexandru Cihac, fiul unui medic ceh, a publicat la Frankfurt, între 1870-1879, primul dicţionar românesc consacrat exclusiv etimologiilor. Capitolul despre elementele slave din cel de-al doilea volum al dicţionarului, în ciuda unor exagerări ale lexicografului[84], ne arată, pentru prima dată, proporţiile mai apropiate de realitate ale acestei influenţe[85].

Un „specialist“ în confecţionat falsuri, Octav Minar, a susţinut că şi M. Eminescu ştia ruseşte şi a tradus din Puşkin[86]. Cert este faptul că se străduia să citească cronici vechi, deşi două mărturii în acest sens ale lui M. Gaster se contrazic flagrant[87]. A tălmăcit, de asemenea, cea mai mare parte dintr-un manual german de limbă slavă veche, o carte de căpătâi a celor care doreau să pătrundă tainele domeniului[88]. După 17 ani, însuşi I. Bogdan a prelucrat o parte din acesta pentru cursul său litografiat (*Morfologia limbei paleoslovenice*), fără să cunoască efortul anterior al poetului, care a deprins tainele limbii şi, în epistolele către mentorul Junimii, l-a combătut chiar pe… Hasdeu[89]. D.A. Sturdza, altminteri un numismat serios, susţine că toponimele Turnu

[80] N. Iorga, *Note…*, p. 7. Istoricul ieşean avea disponibilităţi limitate, pe care şi le evalua cu luciditate.

[81] P. Caraman, *Cum nu trebuiesc editate vechile manuscrise slavo-române*, în „Revista de istorie socială“, Iaşi, 1996, p. 565.

[82] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. II, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967 p. 300. Fiind profesor la Şcoala Normală V. Lupu din Iaşi şi-a îndemnat elevii să-i culeagă din sate şi să-i aducă acte vechi, pe care le-a editat fără o metodă ştiinţifică riguroasă.

[83] *Documente…*, vol. II, p. 14.

[84] „Excesul său era răspuns la un exces al latiniştilor. Aceştia negaseră orice valoare influenţelor slave în limba noastră şi nu voiseră să se atingă de slavistică. Cihac se apucase (…) să dovedească slavonismul limbii române. Eroare şi de o parte şi de alta“ (M. Bucur, *op. cit.*, p. 190).

[85] *Istoria lingvisticii…*, p. 86. Pentru statistica din prefaţă autorul nu şi-a numărat corect cuvintele cu etimologie slavă şi a stabilit un procent greşit al lor, însă eroarea comisă a avut implicaţii majore, până la urmă benefice pentru istoriografia şi filologia română. Această lucrare a declanşat o anumită reacţie ostilă studiilor slave, iar Hasdeu, îngrijorat de proporţiile pe care le socotea exagerate ale acestei înrâuriri şi de posibilele implicaţii, nu doar ştiinţifice, a elaborat teoria circulaţiei cuvintelor. M. Seche a numărat cuvânt cu cuvânt şi a avut surpriza să găsească 45 la sută termeni latini şi doar 35 la sută slavi. Hasdeu l-a criticat pe Cihac pentru că nu a văzut o influenţă reciprocă, ci doar dinspre slavi spre români. M. Seche observă că Cihac acceptă ca slave cuvinte de alte origini şi nu face distincţia între limbile slave. Pe de altă parte, apropiatul Junimii îl corectează pe Miklosich la stabilirea etimologiei unor cuvinte, dar în cea mai mare parte îi este tributar (M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 106, 107, 116, 121-123).

[86] M. Bucur, *op. cit.*, p. 228.

[87] „Eminescu, singur, citea *cu anevoie* (s.n.) slova veche şi de aceea mă punea pe mine ca să citesc“, iar într-o altă opinie susţinea că „încă ştia citi *foarte bine* (s.n.) vechile slove cirilice, dar eu ştiam mai bine, aşa că şedeam împreună şi citeam, în special cronicile vechi“ (*M. Gaster în corespondenţă*, ediţie îngrijită de Virgiliu Florea, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, p. 24, 27).

[88] A. Leskien, *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Grammatik. Texte. Glossar*, 1871, 246 p.

[89] Eminescu traduce manualul profesorului din Leipzig la vârsta de 25 de ani, în perioada directoratului la Biblioteca Universităţii din Iaşi. La 15/27 octombrie 1877 îi scrie lui T. Maiorescu: „D-l Hasdeu pricepe în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Severin şi Caracal provin de la numele împăraţilor romani Severus şi Caracalla, fapt pentru care este ridiculizat de M. Gaster[90]. Lazăr Şăineanu, unul dintre elevii lui B.P. Hasdeu, a publicat o *Încercare asupra semasiologiei limbii române* (Bucureşti, 1887), unde s-a ocupat şi de analiza cuvintelor de origine slavă[91]. Tot în 1887, rusul V.A. Ulianiţki, finanţat de Academia Română, a publicat o serie de documente slavo-române, pe care domnitorii din Moldova şi Muntenia le-au destinat unor persoane şi instituţii din afara graniţelor[92]. Ediţia a fost criticată de I. Bogdan într-o scrisoare către I. Bianu, trimisă din Viena la 17 feb. 1888[93].

În discursul de recepţie la Academie (1905) primul profesor de slavistică din România rosteşte cuvinte aspre şi despre A.D. Xenopol. Îi reproşa, între altele, inapetenţa pentru slavistică, trecând sub tăcere faptul că şi „coconul Neculai", cumnatul său mai tânăr cu aproape un sfert de secol decât fostul lor profesor, se afla în aceeaşi situaţie („[Xenopol era] mai puţin pregătit decât Hasdeu prin ştiinţele ajutătoare ale istoriei române, necunoscând mai ales nici una din limbile slave, indispensabile pentru studiul independent al începuturilor poporului român şi al istoriei interne a principatelor în secolele XIV-XVII"[94]). Fostul junimist nu s-a bazat în cercetările sale pe izvoare primare, ci pe cele publicate, dar a manifestat totuşi interes pentru domeniul slavisticii. Un indiciu îl constituie o scrisoare adresată lui Hasdeu la 29 martie 1876: „Vă trimit mai multe documente în text slavon, copiate de un băiet care a murit (…) şi care avea mari dispoziţii pentru istorie, cunoscând mai ales şi limbile slavone. Cred că le veţi publica în original sau măcar în traducere. Ele sunt cele mai multe de pe timpul lui Ştefan cel Mare şi vreo două chiar din timpul lui Alexandru cel Bun"[95]. În plus, în *Arhiva* ieşeană, aflată aproape permanent sub influenţa sa, s-au publicat de către colaboratori numeroase acte slavo-române.

N. Iorga a manifestat un interes sporit pentru editarea documentelor[96], mai puţin însă a celor slavo-române, el recunoscând, cu unele mici nuanţări specifice stilului său

mod practic paleoslava, dar în ce priveşte fonetica face greşeli cu totul elementare". Poetul încearcă să stabilească chiar etimologia unor cuvinte de origine slavă, într-o vreme când se aventurau pe acest teren numai Hasdeu şi Cihac (G. Mihăilă, *Cultură şi literatură română veche în context european. Studii şi texte*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, 1979, p. 66, 73, 79).

[90] Într-o conferinţă din 1885 rectifică aceste etimologii naive, demonstrând că toponimul Severin este un cuvânt slav, iar Caracalul are o origine cumană (D. Macrea, *op. cit.*, p. 207).

[91] De asemenea, el este autorul unei *Istorii a filologiei române* (Bucureşti, 1892; ed. 2, 1895), unde în capitolul final (*Starea actuală a filologiei române*) analizează şi lucrările referitoare la relaţiile slavo-române (Mihăilă, *Studii*, p. 182).

[92] În ediţie au fost incluse şi patru acte, care au văzut lumina tiparului în 1858, ele fiind reeditate, de asemenea, de T. Codrescu în 1889. Despre hrisoavele publicate de istoricul ieşean I. Bogdan afirmă că „nu au nici o valoare", iar ediţia lui Ulianiţki o consideră fără exactitate diplomatică, pentru că întrebuinţează, „ca de obicei", ortografia rusească (Bogdan, *Textele*, p. 278-279).

[93] „Documentele slavone sunt şi mai rău editate decât cele latine. (…) E păcat de banii ce-i cheltuieşte Academia pentru astfel de publicaţii, ele pot fi bune pentru un Melchisedec sau Papadopol, nu însă pentru un om care a dat cu nasul câtuşi de puţin de lucrările apusene de acest fel. (…) e cu mult îndărătul lui Venelin, care (…) a publicat o colecţie cu mult superioară (…) nici Venelin nu este destul de sigur, căci ce putea să ştie un bulgar sau rus cu atâţia ani în urma noastră de metoda diplomaticei moderne? El are însă cel puţin vreo 20 de facsimile la urmă, după care te poţi convinge cum a copiat" (*Scrisori*, p. 146).

[94] I. Bogdan, *Scrieri*, p. 102. Într-o scrisoare trimisă din Viena (2 mai 1888), I. Bogdan este şi mai necruţător: „Când am cetit eu «Arhiva» nu înţelegeam o boabă slavoneşte şi treceam, cum trece Xenopol, peste tot ceea ce era scris cu buchii slavoneşti" (*Scrisori*, p. 152).

[95] „Omul-fragment" le-a editat în *Columna lui Traian* (*B.P. Hasdeu…*, vol. II, p. 322).

[96] A fost perceput de opinia publică la începutul carierei în primul rând ca un editor de izvoare şi, poate nu întâmplător, un ziar („Epoca", nr. 109, 24 aprilie 1900) strânge la un loc o serie de expresii legate de această preocupare: „Iorga – document", „Iorga – ispisoc", „Iorga – terfelog", „Iorga – hârţog".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inconfundabil, că nu stăpânește limbile slave[97]. În volumul cinci din colecția *Studii şi documente cu privire la istoria românilor* istoricul recurge la rezumate şi regeste nu doar pentru a câştiga timp şi spațiu, ci şi din dorința de a nu greşi[98].

Preocupați de un diapazon larg de probleme, risipindu-şi eforturile în multe direcții, nici unul dintre învățații prezentați mai sus nu era „specialist" în slavistică şi nu şi-a făcut din cercetarea acestor probleme un obiectiv principal[99]. Între 1840-1890 au apărut colecții variate, dar rezultatele obținute n-au fost pe măsura valorii izvoarelor[100]. Credem că D. Russo surprinde convingător modul cum se editau o parte dintre documentele slavo-române: „s-a luat un manuscris ca bază, în cele mai multe ori nu cel mai bun, nici cel mai vechi, ci care a ieşit înainte, şi s-a dat la tipar, fără măcar să fie copiat, aşa încât adevăratul editor a fost, putem spune, zețarul care slomnia ceva buchi slavone, dar în schimb ştia bine să strecoare în carte greşeli şi să lase lacune oriunde găsea o abreviațiune, sau o greutate oarecare. Editorul se mărginea poate la o corectură făcută repede ca la gazete"[101]. Diletantismul inerent al începuturilor nu mai putea fi acceptat şi se impunea specializarea, realizabilă doar peste hotare.

Preocupările din tinerețe ale lui Gr. Tocilescu pentru descifrarea şi editarea documentelor slavo-române au fost cu siguranță stimulate de B.P. Hasdeu[102]. La acest fapt lexicoanele şi monografiile adaugă şi specializarea peste hotare a viitorului epigrafist, obținută chiar în limbile slave. Însă, anticipând puțin, scrisorile primite de Hasdeu de la discipol şi cercetările întreprinse de Traian Ionescu-Nişcov în arhiva Universității din Praga demonstrează mai degrabă eşecul specializării, datorat atât unor cauze obiective, cât şi interesului insuficient al bursierului. Politicienii români aveau un rol sporit în acordarea stipendiilor în străinătate, iar pentru ei conta nu doar persoana, ci şi țara în care aceasta mergea la studii. Astfel, T. Maiorescu, ministru al Instrucțiunii Publice, se înduplecă să îi acorde şi lui Gr. Tocilescu[103] o bursă pentru Praga, obținută de promițătorul tânăr şi la insistențele lui Hasdeu şi Odobescu. Însă, după numai patru luni, „mintosul ministru", cum îl ironizează bursierul într-o scrisoare, îl someză să

[97] Într-o scrisoare din [1905] către cumnatul său: „Dragă Bogdan, îți las acest document polon. Nu fă nazuri şi-l traduce pe cât se poate. Mai că l-aş putea traduce eu, care nu ştiu limba" (N. Iorga, *Corespondență*, vol. I, Bucureşti, 1984, p. 182). Multe izvoare i-au fost trimise sau semnalate de diverse persoane şi am ales, spre exemplificare, doar cazul poetului Emil Gârleanu, care îi expediază un act de cancelarie „de la 1475 al lui Ştefan", cum atestă o scrisoare din 22 ianuarie 1905 (*Scrisori către N. Iorga*, vol. II, Bucureşti, Editura Minerva, 1979, p. 127). Pe de altă parte, mult prea grăbitul editor acceptă să se publice în „Neamul românesc" un manuscris considerat slavon şi datând din vremea lui Neagoe Basarab. Faptul este dezaprobat de Th. Capidan, care îi dezvăluie îngrijitorului publicației (25 martie 1907) că „limba în care e scris [manuscrisul] e rusă nu slavă (…) şi că n-avea nimic cu limba bulgară şi cu atât mai mult cu Basarab Neagoe" (*Ibidem*, p. 333-334).

[98] Astfel, pentru documentele slavone, oferă doar numărul de ordine, locul, data şi numele emitentului (*Documente*..., vol. I, p. 14).

[99] Mihăilă, *Studii*, p. 177.

[100] *Istoria*..., p. 91.

[101] Discipolii lui Hasdeu constituie o excepție, deoarece ei exagerau prin oferirea unor bogate informații colaterale, legate până şi de tipul de cerneală folosit. S-a lăsat contaminat de metoda lor până şi V.A. Urechia, care nu şi-a încercat puterile în editarea documentelor slavo-române, dar a îngrijit două volume din opera lui Miron Costin pentru „care a citit un car de codices şi o haraba de documente" (D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediților*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, vol. I, Bucureşti, Socec, 1915, p. 77).

[102] În 1870 a apărut „Foaia societății Românismul", iar Tocilescu s-a aflat în comitetul de conducere alături de Hasdeu, fiind totodată colaborator la rubrica *Documente istorice inedite*. În cadrul acesteia a publicat doar traduceri, fără originale slave, iar unele dintre comentariile ce au însoțit textele au fost greşite (*Documente* ..., vol. I, p. 13). A editat hrisoave şi în „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie", însă „foarte inexact", cum apreciază S.B. Bernstein (Bogdan, *Textele*, p. 285).

[103] Au fost acordate patru burse, care au fost împărțite în mod egal junimiştilor şi discipolilor lui Hasdeu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părăsească destinația inițială şi să plece la Paris[104]. Despre acest fapt Gr. Tocilescu îi scrie din Praga lui Hasdeu la 11/23 oct. 1875, evocând episodul din Senat, unde T. Maiorescu „declară că a trimis patru tineri care să învețe arheologia slavă". Deşi liderul Junimii susține în camera superioară a Parlamentului „că bursele sunt pentru arhive", totuşi, „după cum se poate vedea din adresa primă ce mi-a făcut-o mie, ca şi celorlalți trei ministrul ne-a trimis, pentru a fi în urmă profesori, să învățăm istoria şi filologia la Paris, unde nu se vorbeşte despre limbile slavice"[105].

Tocilescu a rămas la Praga, dar şi aici a avut dificultăți, pentru că specializarea în slavistică la care visa în țară era greu de dobândit. Dezorientat, îi cere sfatul lui Hasdeu, iar în epistole îi făgăduieşte recunoştință veşnică. Însă magistrul nu a avut spre ce să îl îndrume, pentru că, în mod neaşteptat, oferta legată de slavistică a Universității Caroline era limitată şi cuprindea doar trei ore pe săptămână (conjugarea în principalele limbi slave). Mai mult, aceste cursuri au putut fi urmate de Tocilescu abia în ultimul semestru din cele trei petrecute la Praga[106]. În ciuda acestei situații îi comunică optimist lui Hasdeu (1/13 ian. 1875, Praga) că „voiesc (…) să studiez bine boema şi literatura slavă (…) aci în Praga am vizitat şi pe un slavist celebru, profesor ales" [107], însă la universitatea din… Kiev. Redactează şi o lucrare despre *Inscripția de pe patrafirul de la Stăneşti*, pe care o foloseşte şi o publică un coleg al său, nimeni altul decât viitorul slavist K. Jireček. Acesta din urmă i-a derutat pe istorici pentru că a susținut că Tocilescu „a studiat în ultimii doi ani la universitatea din Praga limbile şi istoria popoarelor slave", afirmație pe care T. Ionescu-Nişcov a combătut-o[108]. Tocilescu nu a plecat în Franța, cum i-a cerut Maiorescu, ci, la sfatul lui Hasdeu, a rămas la Praga să se specializeze în slavistică. Din păcate, a urmat aici doar trei semestre şi „după nişte examene chinuite, din mila lui Dumnezeu a fost înălțat la gradul de doctor în filosofie", dacă, în acest caz, îi dăm crezare lui Jireček[109] şi nu lui Hasdeu[110]. Se îndreaptă apoi spre Viena unde urmează „cursurile profesorului Miklosich", întrucât avea „mai bune ocaziuni de a studia limba rusă şi mai ales malorusa, fiind mulți studenți malorusiani"[111]. Preocupat tot mai mult de studiul antichității, Tocilescu abandonează treptat slavistica, un eşec înregistrând T. Maiorescu şi cu junimistul G. Panu, care, ajuns la Paris, se orientează spre studii juridice.

[104] V. Goia, *B.P. Hasdeu şi discipolii săi*, Bucureşti, Editura Minerva, 1987, p. 11.

[105] În aceeaşi epistolă citează dintr-o scrisoare primită de la C. Esarcu: „Nu cred că acum d. Maiorescu va da o altă direcțiune măsurei luate, insistând ca dumneata să mergi să petreci doi sau trei ani la Paris pentru a învăța a face versuri latine şi teme greceşti (…), d. ministru va consimți cu înlesnire a nu te distrage de la studiul limbilor slavice, atât de indispensabile pentru cercetările istorice ce doreşte d-sa a se face". Detalii apar şi în scrisoarea lui Tocilescu către Hasdeu (1/13 ianuarie 1875, Praga): „D. Maiorescu-mi cere un doctorat în filosofie – şi, prin urmare, nu sunt ținut a urma cursuri de filologie" (*B.P. Hasdeu…*, vol. II, București, Editura Minerva, 1983, p. 257, 269-270).

[106] Ionescu, *Slavistica*, p. 964-965.

[107] *B.P. Hasdeu…*, vol. II, p. 257.

[108] În perioada şederii în capitala Boemiei, bursierul român a fost la curent cu dezbaterile în problema „falsurilor literare". Lumea ştiințifică din Cehia era, de aproape un secol, divizată, însă, în această dispută, opinia lui Tocilescu a fost ambiguă. El nu i-a demascat pe „falsari", care, la rândul lor, se pare că l-au inspirat pe Hasdeu (Ionescu, *Slavistica*, p. 962-965).

[109] *Ibidem,* p. 962-963, 972.

[110] Hasdeu a anunțat în „Columna lui Traian" (nr. 10, 1876, p. 480) că Tocilescu a susținut „strălucit" teza de doctorat la Praga şi pleca apoi la Oxford, pentru a audia cursul lui Max Müller. În realitate, se îndrepta spre Viena, iar ideea continuării studiilor la celebra universitate din Anglia aparține lui Hasdeu (*B.P. Hasdeu…*, vol. II, p. 276).

[111] *Ibidem*, p. 275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gr. Tocilescu se specializează în istorie antică şi epigrafie, dar merge în Rusia într-o misiune încredinţată de Societatea Academică Română, iar după două decenii preconizează un *Corpus inscriptionum slavo-romanicarum*. Ultimul proiect îl atestă un referat trimis către Consiliul de Miniştri de S. Haret (16 mai 1897): „am hotărât instituirea unei comisiuni compuse din opt tineri recomandaţi de d-l director al Muzeului de antiquităţi [Gr. Tocilescu] repartizaţi în echipe de câte doi, care în timp de trei luni să culeagă tot materialul necesar pentru publicarea unui corpus“. Fecund în iniţiative, la fel ca şi V.A. Urechia, nu a dus acest proiect până la capăt, iar primele inscripţii slavo-române au fost strânse într-un corpus în 1905, prin eforturile lui N. Iorga[112]. Lui Tocilescu îi lipsea puterea de a se limita la un domeniu sau subiect mărginit, cum a observat acelaşi N. Iorga. „Omniprezenţa“ sa în atâtea compartimente ale istoriei jena şi lăsa impresia de diletantism şi superficialitate[113]. Funcţiile pe care le deţine la Academia Română, Universitatea din Bucureşti, Muzeul Naţional de Antichităţi şi Ateneul Român îi macină timpul, dar îl protejează ca o „platoşă socială, care îi conferă siguranţă şi îndrăzneală“. T. Ionescu-Nişcov se întreabă „dacă nu s-a strecurat cumva în sufletul lui ceva din sfidarea «falsarilor» secolului XIX, pe care îi cunoştea destul de bine“[114].

La mai bine de un deceniu după tentativa lui Gr. Tocilescu, I. Bogdan a încercat să se specializeze în slavistică. Un rol important în desăvârşirea pregătirii sale a avut D.A. Sturdza, o personalitate cu merite deosebite şi în afirmarea şcolii critice. Politicianul liberal i-a făcut tânărului profesor o inspecţie la Pomârla şi apoi l-a trimis în Germania pentru o anchetă privind organizarea învăţământului[115]. Sturdza a fost atât de grijuliu cu tânărul profesor, încât, alarmat de starea sănătăţii sale, l-a trimis la odihnă în Italia. Din San Remo, într-o scrisoare (10 ian. 1887) Bogdan îi dezvăluie un plan de viitor ambiţios şi dificil: „De mai mult timp mi-am pus în gând să mă ocup cu studii slavistice“[116]. Aproape concomitent Bogdan îi scrie din Viena (4 ianuarie 1887) prietenului său I. Bianu şi îi cere să intervină pe lângă ministru pentru o bursă: „Sunt sigur că după ce-l veţi bombarda amândoi, d-ta şi d-l Hasdeu, nu va rezista. Să ţintiţi numai bine şi despre aceasta nu mă îndoiesc, căci te ştiu bun vânător“[117].

V. Chelaru susţine într-un studiu că I. Bogdan s-a format în cadrul şcolii istorico-filologice conduse de Hasdeu, însă opinia trebuie nuanţată. Viitorul slavist nu i-a fost student profesorului de filologie comparată, s-a stabilit definitiv la Bucureşti abia în 1891, iar debutul publicistic şi l-a făcut încă din 1885, dar în… *Convorbiri literare*. Abia din 1889, când se află în Rusia, Bogdan trimite articole atât la revista ieşeană *Arhiva*, cât şi la *Revista nouă* condusă de Hasdeu[118]. Probabil că la îndemnul ultimului s-a hotărât să

[112] Toma G. Bulat, *O încercare de a publica un „Corpus inscriptionum slavo-romanicarum“*, în Rsl, 1965, p. 241-242.

[113] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1985, p. 58.

[114] Ionescu, *Slavistica*, p. 971.

[115] Un număr de 11 scrisori ale lui Bogdan către secretarul general al Academiei Române atestă sprijinul de care a beneficiat din partea acestuia (A. Pippidi, *I. Bogdan la Viena. Scrisori inedite despre începutul carierei sale*, în *Bogdanii – o familie de cărturari*, Braşov, 1995, p. 39).

[116] I-a solicitat ministrului, fără nici un fel de reţinere, o bursă în străinătate şi i-a amintit că în 1883 a existat un astfel de stipendiu, dar, din păcate, cel trimis la Petersburg s-a întors în ţară după doi ani. Următoarele rânduri ale scrisorii dovedesc clarviziune, pentru că îi propune ministrului ca bursa să se acorde pentru „limba şi istoria popoarelor slavice (…) zic şi istoria, căci nu e atât interesul nostru de a cunoaşte limbile slavice moderne, (…) ci de a cunoaşte, prin mijlocirea acestor limbi istoria popoarelor slavice de care am fost înconjuraţi“. Îi aminteşte ministrului şi de consultările avute cu Hasdeu, care îi recomandă să studieze la Viena, apoi în Polonia şi Rusia (*Ibidem*, p. 40-41).

[117] *Scrisori*, p. 114.

[118] Chelaru, *Şcoala*, p. 247, 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se specializeze în studii slave, profesorul bucureştean sugerându-i să plece la Viena, unde preda din 1886 V. Jagić, „Nestorul filologiei slave“[119]. În obținerea bursei, un rol important are şi I. Bianu, cum atestă şi epistola din 5 februarie 1887. În ea Bogdan îi cere să intervină din nou pe lângă D.A. Sturdza, cât mai este încă ministru, căci altfel „cine ştie cine va veni în locul d-sale (…) de vine de-alde Chițu-Ureche, nu mai am nimic de nădăjduit“[120]. Bursa pe patru ani a primit-o din partea unui guvern liberal, în urma insistențelor lui I. Bianu şi Hasdeu. Lor şi lui Sturdza le expediază mai multe scrisori din capitala imperiului dualist[121], iar în acestea oferă numeroase detalii despre cursurile şi profesorii pe care îi avea.

Peste câteva luni, la 26 aprilie 1888, îi comunică lui Bianu că locul ales pentru specializare nu îl satisface. La fel se întâmplase şi cu un deceniu în urmă, fără însă ca Tocilescu să-şi exprime atât de tranşant nemulțumirea: „Lipsa de cursuri slavice mai variate şi faptul că aci, cu toate că sunt slavi destui, nu pot învăța practic nici o limbă, m-au adus la ideea de a părăsi Viena la toamnă şi a merge în Rusia de-a dreptul. Voi mai consulta pe Jagić[122] şi apoi voi scrie la minister să-mi schimbe programul de studii cum voi găsi eu de cuviință. Îmi pare rău că n-am făcut aceasta până a fost dl. Sturdza în minister. Cred că noul ministru nu va avea însă nimic în contra, mai ales că Veteranul [Hasdeu] se află încă în Consiliu“[123]. La 16 iunie 1888 Bogdan l-a informat pe acelaşi Bianu că însuşi Hasdeu i-a adus la Viena vestea obținerii aprobării pentru plecarea în Rusia, primind apoi şi răspunsul scris al ministerului condus de T. Maiorescu[124]. V. Chelaru combate opinia lui Iacob Negruzzi, conform căreia guvernul conservator l-a trimis la studii pe I. Bogdan[125]. Se aduce drept argument numirea ministrului T. Maiorescu la 12 martie 1888, când tânărul se afla de câteva luni la Viena. Chelaru consideră că liberalii i-au acordat bursa, iar conservatorii, prin T. Maiorescu, s-au opus trimiterii tinerilor la specializare în țări slave, fapt condamnat şi de V. Alecsandri[126].

Împotrivirea ministrului junimist este însă din 1875, iar V. Chelaru pune sub semnul îndoielii o comunicare ştiințifică a fostului redactor al revistei *Junimii*. Iacob Negruzzi susține în periodicul Academiei Române (1923) că „I. Bogdan fusese trimis *în Rusia* (s.n.) de guvernul nostru – ministrul de instrucție publică fiind T. Maiorescu – atât pentru a se perfecționa în studiul limbilor slave, cât şi pentru a cerceta în arhivele

[119] Bogdan, *Legăturile*, p. 183.

[120] *Scrisori,* p. 117.

[121] Lui Bianu i-a scris cel puțin odată pe săptămână, iar lui Hasdeu mai rar, fiindcă s-au păstrat doar două scrisori către profesor. Acestea atestă totuşi relația maestru-discipol, iar prima dintre ele poartă data de 1 noiembrie 1887: „Doream să vă întreb cum ați crede dumneavoastră că ar trebui să încep studiile de limbi slavice moderne şi de slavistică în general (…) Cursurile de slavistică ce se țin la Universitatea din Viena sunt foarte puține (…) Ca să pot învăța mai bine şi mai uşor limba serbească, am luat un sârb cu mine care pentru că-i dau odaia gratis va citi câte un ceas cu mine“ (*B.P. Hasdeu…*, vol. I, p. 107).

[122] Profesorul activase la Petersburg (1880-1886) şi considera acest oraş centrul studiilor de istorie şi filologie slavă (M. Dan, *Din corespondența lui I. Bogdan cu savanții ruşi*, în SRdI, 13, 1960, nr. 1, p. 129).

[123] *Scrisori*, p. 151.

[124] *Ibidem*, p. 156, 158.

[125] Chelaru, *Şcoala*, p. 250.

[126] În scrisoarea către Negruzzi din 15 septembrie 1875, Alecsandri dezaprobă acțiunea ministrului junimist: „M-am mirat de procedeul lui Maiorescu (…) de-a trimite la Paris pe Panu, Lambrior şi Slavici, când noi avem nevoie de oameni care să cunoască limba slavă. Atâtea documente stau ascunse şi neexaminate în bibliotecile din Polonia şi Rusia. Chiar în Moscova şi la Kiev se găsesc o mulțime, foarte importante pentru noi şi pe care guvernul Rusiei ar învoi să le consultăm (…) Şi cu toate acestea, un singur literat avem în toată țara, care să cunoască limba slavă Hajdeu…, şi Hajdeu nu poate să pună piciorul în Rusia de frică de-a nu merge mai departe [în surghiun]“ (Apud L. Nastasă, *Generație şi schimbare în istoriografia română*, Cluj, Presa universitară Clujeană, 1999, 69-70).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ruseşti şi polone documentele ce puteau fi în raport cu patria noastră şi cu istoria ei“[127]. S-a făcut, aşadar, o disociere clară între acordarea bursei pe patru ani de un ministru liberal şi trimiterea în Rusia de către guvernul conservator. Pe de altă parte ştim, din mărturia lui V. Jagić, că Sturdza optase doar pentru Viena: „Când, către sfârşitul anilor 80, a venit [I. Bogdan] la Viena să studieze slavistica, ordinul dat de Sturdza îl obliga să rămână la Viena patru ani. L-am făcut de la început atent că pentru studiile sale ar fi mai important să stea câtăva vreme în Polonia şi Rusia, dar el nu putea să se îndepărteze de la ruta care îi fusese indicată“. După schimbarea de guvern, susţine slavistul vienez, „Bogdan a venit la mine cu rugămintea (cred că era în cel de-al doilea semestru al studiilor sale aici) de a putea să se sprijine pe autoritatea mea în cererea pe care o făcea către minister pentru a obţine permisiunea de a-şi continua studiile la Cracovia şi apoi în Rusia“[128].

O apropiere mai strânsă între I. Bogdan şi junimişti se produce mai târziu, pentru că o scrisoare a bursierului către T. Maiorescu (4 ian. 1889, Petersburg), prin care cere „un subsidiu“ de 500 de ruble ca să înveţe fotografia[129], rămâne fără răspuns. Bogdan îl roagă pe Hasdeu să intervină pe lângă ministru, fapt ce ne face să credem că, în acea perioadă, I. Bogdan se simţea mai apropiat de directorul de la arhive decât de junimişti[130]. Profesorul de filologie comparată vedea însă lucrurile altfel şi îl considera pe Bogdan omul junimiştilor. La aflarea acestei veşti în Rusia presupusul junimist i-a explicat lui Bianu (18/30 decembrie 1889, Moscova) motivul pentru care a trimis articole la *Convorbiri literare*[131].

Ilie Bărbulescu face parte dintr-o a treia generaţie de tineri dornici să se perfecţioneze peste hotare în domeniul slavisticii, deşi Universitatea din Bucureşti avea atunci un bun profesor de slavistică (Ioan Bogdan). I. Bărbulescu nu apelează în 1895 la profesorul său de slavistică, ci la… soţia lui Hasdeu, care este rugată să intervină pentru ca maestrul să îi fie favorabil în obţinerea unei burse. De această dată nu se mai repetă concursul cu un singur candidat, ci adversar îi este G. Dem. Teodorescu, protejatul fostului discipol al lui Hasdeu, Gr. Tocilescu[132]. I. Bărbulescu câştigă o bursă de specializare în filologie slavă şi părea că repetă traseul lui Tocilescu, fiindcă pleacă

[127] I. Negruzzi, *I. Bogdan, Al. Vlahuţă, Al. Xenopol şi manuscripte ale lor*, în AARMSLit, seria III, tom. I, mem. 2, Bucureşti, 1923, p. 2.

[128] Bogdan, *Scrieri*, p. 646.

[129] Bogdan, *Legăturile*, p. 225.

[130] „Voi face în zilele acestea o cerere la minister pentru bani ca să învăţ fotografia şi să-mi cumpăr un aparat (…) Vă rog să convingeţi pe d-l Maiorescu că aceşti bani nu mi s-ar da degeaba, deoarece fotografiind eu însumi aş cruţa o sumă de bani (…) aş da ministerului sau Academiei câte un exemplar din fiecare fotografie“ (*B.P. Hasdeu…*, vol. I, p. 112).

[131] „(…) am rămas încremenit de cele ce-mi scrii despre Veteranul. Eu am scris în «Convorb[iri literare]» 4 articole; te rog să le citeşti pe toate într-o zi liberă şi de vei găsi în ele un singur pasaj în care să fi atins fără deferenţa cuvenită pe dl. Hasdeu, voi suferi să mă numeşti un porc de câne. (…) Ştiam că Veteranului nu-i va plăcea să-l critice un mucos de sama mea şi nici n-aş fi trimes acest articol [la] «Convorb[iri literare]» dacă nu mi-ai fi comunicat d-ta de mai-nainte că nu se va supăra dacă voi dovedi falsitatea *Diplomei bârlădene*. Dacă aş fi ştiut că şi aceasta din urmă poate să-l supere, nu aş fi scris-o şi m-aş căi f. mult că n-am scris-o, dacă în adevăr i-a cauzat neplăcere. Fără de voie mă superi cu «credinţa» mea faţă de «Convorbiri». Mi-ai aruncat-o de vreo câteva ori în ochi, fără ca s-o merit. Ce credinţă vezi în faptul că le-am trimes câteva articole, *ce n-aveam unde* să *le tipăresc în alt loc?* Cui era să le trimit? Le-am trimis o dată pe toate şi cu scopul de a-l îndupleca pe Negruzzi să-mi facă un serviciu când era în Consiliul permanent şi când la minister era Maiorescu“ (*Scrisori*, p. 231-233). Credem că, pornind de la această epistolă, poate fi nuanţată opinia că I. Bogdan se recunoştea junimist, dar şi aceea că îl flata cu asiduitate pe Hasdeu (L. Nastasă, *op. cit.*, p. 88). În anii petrecuţi peste hotare i-a scris rar, într-un limbaj mai degrabă sobru şi nu s-a arătat obedient faţă de profesor până a obţinut catedra universitară (*Ibidem*, p. 98). Această scrisoare ne dezvăluie că relaţiile dintre ei deveniseră reci încă de când Bogdan se afla în Rusia.

[132] V. Sandu, *Viaţa lui B. P. Hasdeu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1989, p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inițial la Praga, probabil şi la recomandarea lui Hasdeu[133]. Pledează pentru un sprijin din partea profesorului de filologie comparată, în scrisorile pe care i le trimite Bărbulescu, din capitala Boemiei, apărând formula de adresare „Iubitul şi binevoitorul meu magistru".

La fel ca şi Tocilescu cu două decenii în nevoitor urmă, Bărbulescu constată la Praga (16/28 noiembrie 1895) nu atât lipsa cursurilor de slavistică, cât, mai ales, inexistența unor buni profesori: „După povața dumneavoastră, m-am înscris la universitatea cehă. Acolo însă deocamdată nu prea am ce căuta, fiindcă nu înțeleg mai nimic (…) Slavist distins nu e nici unul aici, decât poate d-l Gebauer (…) Poate n-a fi rău să urmez un an, anul viitor în Viena, cu d-l Jagić (…) Citesc cu gelozie mulțumirea pe care în studiul său *Cronicele moldoveneşti până la Urechia* o aduce d-l Bogdan profesorului Jagić «pentru interesul şi dragostea cu care i-a condus studiile slave». Aş dori să spun şi eu aşa mâne-poimâne vreunui profesor din Praga, dar văd că n-o să am cui (…) Vă rog însă, iubitul şi binevoitorul meu Magistru, rezervați-mi barem din când în când câteva momente de povățuire"[134].

Deşi îi fusese profesor şi îl recomandase ca bursier al Ministerului pentru studiul limbilor slave[135], profesorul I. Bogdan nu se bucurase de prea multă prețuire din partea lui I. Bărbulescu. Viitorul slavist ieşean îl ignorase ani de zile, fapt atestat şi de o scrisoare a lui Bogdan (15/27 septembrie 1898, Graz): „Îmi pare rău că nu m-ai ținut până acum în curent cu studiile D-tale; interesul ce am purtat totdeauna pentru foştii mei elevi, puțini câți au fost, îmi dădea dreptul să pretind aceasta. Să nu crezi însă că sunt câtuşi de puțin supărat pe D-ta. Sunt învățat a lăsa fiecăruia libertatea deplină de a se dezvolta"[136]. Abia după ce I. Bogdan ajunge decan se înfiripă între ei un dialog epistolar. Profesorul îl sfătuieşte să aleagă ca subiect pentru teza de doctorat „ortografia chirilică la români" şi îi sugerează modul de redactare[137]. Doi ani mai târziu îi cere să nu neglijeze studiile filologice în favoarea celor istorice, deoarece aflase că intenționa să se pregătească pentru o catedră de istorie[138]. Uitase probabil că el însuşi dorise să concureze pentru catedra rezervată lui D. Onciul…

Paradoxal, Bărbulescu are probleme abia după susținerea doctoratului la Zagreb, întrucât este obligat să se întoarcă în țară, unde nu existau, pentru moment, posturi corespunzătoare pregătirii sale[139].

---

[133] V. Goia, *op. cit.*, p. 13.

[134] *B. P. Hasdeu…*, vol. I, p. 71-72.

[135] O recunoaşte chiar Bărbulescu în memoriul său de studii (D. Strugaru, *Slaviştii români I. Bogdan şi I. Bărbulescu în lumina unei corespondențe inedite*, în Rsl, 1972, p. 336).

[136] *Ibidem*, p. 336.

[137] Profesorul îi reproşează dedicația din teza de doctorat, considerând că numele său nu putea sta alături de cel al lui Hasdeu, deşi Bogdan procedase la fel în 1891. În finalul epistolei îl invită pe Bărbulescu să colaboreze la „Convorbiri literare" cu materiale legate de slavistică (*Ibidem*, p. 336, 338).

[138] În scrisoarea din 17 ianuarie 1900 îl informează despre demersurile făcute la ministrul Istrati pentru prelungirea bursei. Bărbulescu se afla atunci la Leipzig, fiind înscris „în semestrul de iarnă al anului 1899-1900" (*Ibidem*, p. 336-337).

[139] La Universitatea din Bucureşti ocupa o poziție cheie tocmai cel ignorat în primii ani de şedere peste hotare, iar Hasdeu nu mai preda studenților şi nici nu mai conducea Arhivele Statului din Bucureşti. La 6 aprilie 1900, I. Bogdan îl informează pe proaspătul doctor că în bugetul alocat Universității nu este prevăzut şi un post de profesor de slavistică. Disperat, I. Bărbulescu îl roagă pe decanul Facultății de Litere şi Filosofie să intervină pentru prelungirea bursei, deşi îşi susținuse doctoratul, iar demersul contravenea legii. Profesorul îi oferă totuşi o soluție, informându-l despre numirea lui D. Onciul ca subdirector la Arhivele Statului din Bucureşti. Ultimul este rugat să rețină pentru Bărbulescu un post de translator din limbile slave, ca o primă treaptă de afirmare (*Ibidem*, p. 340). La 6/19 mai 1900, I. Bogdan îi comunică doar veşti proaste: ministerul nu îi prelungeşte bursa, pentru că titularul nu are simpatie pentru slavişti, fiind sub influența lui Hasdeu, iar postul promis la arhive nu este vacant (*Ibidem*, p. 341).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întors în ţară, Bărbulescu se poartă ezitant faţă de Hasdeu şi doreşte să lucreze la arhive. Insistă pe lângă persoane care se aflau în relaţii proaste cu fostul profesor, întrucât pe postul pe care şi-l dorea activa un protejat al lui Hasdeu, Zamfir C. Arbore[140], un bucovinean cu o biografie agitată[141]. Din 2 septembrie 1891 ultimul era translator de limbă slavă[142] şi în paralel preda limba rusă la Şcoala de Război. Deşi doctor în străinătate (un titlu pe care I. Bogdan nu îl avea!), I. Bărbulescu avea nevoie de un loc de muncă şi sacrifică, de nevoie, relaţiile cu „iubitul magistru", fapt atestat de scrisoarea pe care i-a trimis-o lui Hasdeu la 31 decembrie 1900. În ea ne dezvăluie nu doar regretul pentru gestul făcut, ci, mai ales, drama unui intelectual specializat peste hotare: „Când am venit din străinătate, v-am întrebat şi pe dumneavoastră, într-o vineri seară, *ce-mi rămâne de făcut acum când viu doctor în filologie slavă şi cu o lucrare tipărită* (s.n.) (…) nevoind să vă supăr tot pe dumneavoastră m-am adresat d-lui Calinderu, care a cerut d-lui Istrati ocupaţie la arhive unde să mai pot ceva lucra. Acesta este tocmai timpul când d. Onciul îmi spunea că d. Arbore se va retrage. Dacă eu aş fi ştiut că d. Arbore nu vrea să se retragă, fiţi sigur că *aş fi preferat să rămân cu doctoratul în buzunar, decât să ştiu astăzi că dumneavoastră mă credeţi taler cu două feţe* (s.n.). N-am ştiut aceasta, şi de aceea am primit locul de translator. Mărturisesc că o slujbuliţă de 213 lei pe lună ca aceasta nu merită nu numai răul în care, fără să vreau şi fără să doresc vreodată, m-a pus faţă de dumneavoastră, nu merită însă nici atâtea studii şi strădanii prin străinătăţi"[143].

De la 1 septembrie 1900, I. Bărbulescu devine translator la arhive, instituţie în care ajunge şi subdirector[144]. Într-o scrisoare din 18 august 1900 I. Bogdan îi mărturiseşte lui I. Bărbulescu că se bucură de această reuşită, întrucât funcţia pe care o deţine acolo nu poate fi considerată una de copist sau de caligraf, iar directorul D. Onciul ştie să aprecieze un om după valoarea personală şi studiile făcute. Decanul Facultăţii de Litere şi Filosofie îl îndeamnă să ocupe în paralel o catedră de curs superior de istorie sau de literatură[145], fără să bănuiască că doctorul în slavistică intenţionează să concureze peste numai un an cu I. Bianu. Îngrijorat de această perspectivă, I. Bogdan îi scrie lui Bărbulescu din Braşov la 8 septembrie 1901 şi îl roagă să nu se prezinte la concursul pentru ocuparea catedrei de istoria literaturii române[146], iar reuşita lui Bianu determină o rupere definitivă a relaţiilor lui Bărbulescu cu I. Bogdan.

Ne-am permis unele derogări de la cronologie şi am încercat să surprindem formarea peste hotare a trei generaţii de slavişti, anticipând momentul înfiinţării primelor catedre de profil, pe care îl tratăm în capitolul următor. O concluzie, poate prea generală, am desprins-o: dorinţa de a se instrui ca slavist s-a manifestat cam devreme la

[140] V. Sandu, *op. cit.*, p. 249.

[141] S-a născut la Cernăuţi (1848), şi-a susţinut bacalaureatul la Moscova, unde a urmat şi studii universitare Devine adept al anarhistului Bakunin, iar după 1876, când se stabileşte în România, se îndepărtează de marxism (*Dicţionarul literaturii…*, p. 46).

[142] B. P. Hasdeu, *Mărturii*, Bucureşti, 1993, p. 189.

[143] *B. P. Hasdeu…*, vol. I, p. 75-76.

[144] D. Strugaru, *art. cit.*, p. 341.

[145] *Ibidem*, p. 342.

[146] Îl avertizează că titlurile dobândite şi lucrările publicate nu sunt suficiente pentru a fi numit direct profesor, iar contracandidatul are două decenii de experienţă în domeniu. În finalul epistolei îi cere să fie răbdător şi îl asigură că, în viitor, poate ocupa catedra de slavistică de la Universitatea din Iaşi. I. Bogdan a intuit că această scrisoare putea constitui o probă în favoarea lui Bărbulescu. Din acest motiv a fost rezervat în aprecieri la adresa fostului său student şi a tăiat din cuprinsul epistolei adjectivul „serioase", alăturat studiilor lui Bărbulescu. Pe de altă parte, temperat şi obiectiv, a renunţat la expresia „şi prea slabe", scrisă iniţial pentru a caracteriza articolele doctorului în slavistică. A înlocuit-o cu una mai puţin drastică: „studii prea mici" (*Ibidem*, p. 343).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tocilescu, Bogdan a făcut opțiunea la timp, iar I. Bărbulescu la prima vedere prea târziu. Hasdeu a jucat rolul de factor catalizator al talentelor, de descoperitor şi îndrumător al tinerilor dotați, pe care i-a ajutat să meargă cu burse în străinătate. Cei trei discipoli au trecut printr-o perioadă de obedienţă faţă de magistru, dar pe care o vedem doar ca mijloc de propulsare[147].

3. Catedre, profesori, programe

Abia sosit în Rusia în toamna lui 1888 I. Bogdan se vede confruntat cu o perspectivă sumbră, aceea de a nu mai putea ocupa, la întoarcerea în țară, un post pe măsura dorinţelor şi aspiraţiilor sale. Îşi dorea foarte mult să ajungă profesor de slavistică la Universitatea din Bucureşti, la o catedră atunci inexistentă, dar pe care se zvonea că era preferat unul dintre profesorii abia cunoscuți la Petersburg. Polihron Agapie Sârcu (1855-1905), căci pe el se gândeau unii să-l aducă, era român basarabean, iar din 1883 a devenit privat docent la catedra de slavistică a Facultății de Istorie şi Filologie din cadrul Universității din Petersburg.

Îngrijorat de posibila chemare la Bucureşti a lui Sârcu, care îi putea ruina propriul proiect, Bogdan îi scrie din Petersburg (28 decembrie 1888) o lungă scrisoare lui Hasdeu. În ea îl zugrăveşte pe posibilul concurent în culorile cele mai negre, strecurând şi unele informații care îl puteau interesa pe profesor: „voiesc să vă scriu cu ce fel de om ne-am îmbogăți corpul nostru învățat (…) Ca filolog e atât de slab, încât – de abia veți crede aceasta – n-are siguranță nici măcar în fundamentele filologiei slave (…) S-a lăudat că el a dat explicația articolului bulgar şi albanez, nu dv. (…) De câte ori l-am întrebat ceva mai greu, sau mi-a spus prostii, sau n-a ştiut să-mi răspundă (…) zice că el e mai competent decât Jagić în istoria veche a slavilor şi că Šafarik e o secătură“[148].

Aceleaşi nelinişti le exprimă şi în scrisoarea către prietenul său I. Bianu (18 mart. 1889, Petersburg), acuzând indirect şi amestecul politicienilor: „(…) că umblă cineva pentru aceasta asta mi-a spus-o el [Sârcu] însuşi, a adăugat însă că el a respins de mult invitația ce i-a făcut-o Kretzulescu ori Chițu cu câțiva ani înainte. Acum îmi spune că în anul trecut i-a scris nu ştiu cine că «se caută un om» pentru o catedră de slavistică şi că el a răspuns «dar n-aveți pe Bogdan?» Altădată îmi spune că speră că în curând va cădea «partida mea» (aşa zice el) cu Brătianu, Sturdza, Hasdeu, Tocilescu, Bianu, cu un cuvânt vor cădea toți şi în locul lor îl vor aduce pe el“[149]. Alarmat de noi zvonuri, Bogdan îi comunică lui Hasdeu o serie de date confidențiale ce i le exprimase Sârcu între patru ochi[150].

[147] L. Nastasă, *op. cit.*, p. 14, 58.

[148] Šafarik era un model pentru Hasdeu prin lucrarea *Antichități slave*. Bogdan reproduce şi spusele lui Sârcu despre corpul profesoral din România: „La noi profesorii sunt ignoranți şi şarlatani, la noi Academia nu-nsamnă nimic (fiindcă nu este el într-însa!), spune în gura mare ruşilor că noi suntem un popor corupt, pe carii ruşii trebuie să ne puie la regulă“ (*B. P. Hasdeu…*, vol. I, p. 110-112).

[149] Bogdan nu renunță la ideea de a deveni profesor: „Pentru mine puțin îmi pasă dacă va fi el chemat la noi sau ba: de va fi la noi loc rămâne şi pentru mine şi la regulă îl vom şti noi să-l punem (din el poți să faci ce vrei); se-nțelege că mie aceasta nu mi-ar plăcea căci de bună samă dacă îl vor chema îl vor chema la Bucureşti şi la Bucureşti vreau şi eu să fiu, căci numai acolo poți lucra în specialitatea asta“ (*Scrisori*, p. 198). Numele lui P. Sârcu revine des în scrisorile către I. Bianu, iar cuvintele rostite la adresa lui sunt aspre. Profesorul din Petersburg nu îl ajută cu bani pe I. Bogdan (L. Nastasă, *op. cit.*, p. 89), fiindcă din scrisori rezultă situația inversă.

[150] Bogdan, *Legăturile*, p. 186. În altă scrisoare încearcă să se justifice (13 aprilie 1889, Petersburg): „N-am avut în vedere numai interesul meu personal când v-am scris ceea ce este d-l Sârcu; am avut în vedere şi interesul universității noastre, care s-ar face de batjocură cu un astfel de profesor (…) E bine să cunoaşteți pe omul care pe de o parte batjocoreşte cum îi vine la gură pe toți oamenii noştri (afară de Melchisedec şi Crețulescu), iar pe de alta, caută să-i înşele, ca să se folosească de dânşii în caz când va avea lipsă de ei“ (*B. P. Hasdeu…*, vol. I, p. 114).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-o altă epistolă, mai rațional şi conştient de gestul făcut anterior, bursierul i-a explicat profesorului întregul context ce l-a determinat să recurgă la un gest disperat (3 mai 1889, Petersburg): „Bianu îmi scrie că se pregăteşte chemarea d-lui Sârcu la noi; Sârcu îmi spune că el «ştie pentru ce nu mi se dă ajutorul cerut de la minister», Sămureanu îmi scrie că Sârcu ar fi cel mai bun profesor de slavistică de la noi (Samureanu reflectă ideile lui Crețulescu), toate acestea m-au făcut să-mi închipuiesc că în adevăr se prepară chemarea d-lui Sârcu. Am mai văzut şi proiectul lui Maiorescu cu paragraful despre profesorii români din străinătate, care pot fi chemați de-a dreptul chiar în calitate de extraordinari, şi combinând aceasta cu spusa lui Sârcu (…) şi cu *netrimiterea bursei* (s.n.) am crezut că Sârcu, a cărui purtare echivocă a fost totdeauna aşa încât l-am ținut capabil de orice intrigă, prin oamenii lui a izbutit să-l cheme la noi, şi pe mine să mă cheme îndărăt, (…) *să-mi taie mersul studiilor tocmai în mijlocul lor* (s.n.) (…) *Am fost într-un moment şi eu stăpânit de patimile oarbe, de care se vede că nici un om nu poate scăpa; am vrut să fac capital din paguba altuia* (s.n.)“[151].

În ultima scrisoare pe această temă, adresată a doua zi prietenului său Bianu, I. Bogdan încearcă să desluşească implicarea politicienilor: „[Sârcu] are să vie la noi şi să se pună la regulă, că el e conservator declarat, că partizanii mei trebuiesc puşi la întuneric etc., că el ştie pentru ce nu mi se dă ajutorul cerut de la minister, că se înființează catedră şi eu rămâi pe jos (…) Eu nu pot să înțeleg cine şi pentru ce se stăruieşte ca numaidecât să-l aducă pe Sârcu; el n-are nici titlul de profesor şi n-are nici dreptul de a fi numit profesor extraordinar. (…) Chiar după proiectul lui Maiorescu nu-l pot chema. (…) Mult aş dori să ştiu cine sunt persoanele care lucrează pentru el: presupun că unul trebuie să fie Kretzulescu şi altul Melchisedec, poate şi Lahovari, care a fost secretar aci. El, când i-am spus că nu cred că are să-l cheme la noi, mi-a cetit dintr-o scrisoare câteva şire unde-i scria: «vino la noi căci masa ți-e pusă; Maiorescu ți-a făcut catedră»“[152]. Ministrul junimist i-a creat probleme nu doar lui Gr. Tocilescu, ci, fără să vrea, chiar şi lui I. Bogdan… Ultima parte a scrisorii are şi o notă patetică, precum şi una de sarcasm, expeditorul ei luând în calcul două posibile scenarii: „Personal se înțelege că nu mă atinge şi pe mine această chemare: speram că voi fi şi eu la Bucureşti şi voi avea un câmp întins de activitate. Ca profesor aş fi putut trăi modest şi în pace şi aş fi lucrat de asemenea în pace (…) Un lucru ar mai trebui să facă onorabilii noştri […]: să-l trimeată şi pe Samureanu la Iaşi; el [Sârcu] zicea odată că Samureanu merită să fie profesor de universitate şi dacă n-a ajuns până acuma cauza e că e persecutat (a înțeles de bună seamă pe Hasdeu). Comedia ar fi atunci completă (…) Peste vreo 50 de ani s-ar putea începe istoria slavisticii în România cu un bou şi un măgar în frunte“[153].

Teama de un posibil concurent nu îl părăseşte pe I. Bogdan nici peste mai bine de un an. De această dată îi scrie lui Bianu din Cracovia (4 iulie 1890), fiind însă mai puțin îngrijorat: „Vărzaru mi-a scris pe când eram în Moscova că ar fi auzit de la Sârcu că ministeriul vrea să numească profesor în Bucureşti pe Gaster, iar pe mine la Iaşi“[154].

[151] *Ibidem*, vol. III, p. 155-156.

[152] „(…) nu cred că Maiorescu să se fi gândit tocmai la el când a făcut acel articol de lege, în care presupune că orice român ajuns a fi profesor la o Universitate străină trebuie să fi dovedit o capacitate extraordinară. Nu ştiu cum a putut Maiorescu să scrie o astfel de bazaconie (…) Nu pot să-mi închipui că un om, cunoscându-l pe Sârcu aşa cum este l-ar ține demn de o profesură la noi. Oameni cari nu pricep nimic în slavistică pot să facă asta: să n-o facă însă hoțeşte, ci să întrebe pe cei competenți. Sunt sigur că nimenea nu ni l-ar recomanda, afară doar de acei profesori de aci care ar voi să scape Universitatea de el, cum se şi exprimă odată Jagić întrebându-mă: când scăpați Universitatea de Sârcu?“ (*Scrisori*, p. 206-208).

[153] *Ibidem*.

[154] „Mi se pare puțin probabilă această veste, deoarece în împrejurările noastre o catedră de slavistică la Iaşi este o absurditate. Acolo nu se poate lucra nimic. Aceasta trebuie s-o ştie foarte bine oamenii cari pricep ce

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O catedră de filologie slavă la Universitatea din Bucureşti fusese prevăzută încă din 1881[155], însă înfiinţarea ei efectivă depindea şi de bunăvoinţa oamenilor politici. De acest lucru şi-a dat seama şi I. Bogdan la 4 iulie 1890, fiind însă convins de prietenul său Bianu să ţină cont de tehnicile de validare a competenţelor pe care le dobândise: „Nu ştiam că în bugetul anului viitor e prevăzută catedra de limbi slave. De asemenea, nu ştiu pe cine are în vedere ministerul (…), d-ta îmi spui să mă pui bine cu puternicii zilei. Cine sunt însă aceştia? Şi în special în ministerul nostru, cine are preponderenţă?“[156].

Pe la mijlocul anului 1891 din partea Diviziei Şcoalelor şi Cultelor s-a expediat către minister un referat în care s-a precizat că: „Prin bugetul anului 1890-1891 s-a înfiinţat la Facultatea de litere şi filosofie din Bucureşti o catedră de limbile slave (…) s-a fixat concurs în ziua de 15 octombrie“[157]. I. Bogdan, o fire alarmistă, i-a comunicat lui Bianu (14 iunie 1891, Braşov) că a aflat de la fratele său „Iordan că comisiunea bugetară a şters din buget catedra de limbile slave. Oare se poate aceasta după ce e publicat şi concursul? (…) Lucrez toată ziua la lecţiile de paleoslovenică, căci am mai toate izvoarele cu mine. Se înţelege că dacă s-a suprimat catedra le voi lăsa la o parte şi mă voi apuca de Manasses“[158]. Temerile sale nu s-au confirmat şi, la 18 septembrie 1891, I. Bogdan a depus pe adresa ministrului o cerere prin care a solicitat numirea ca profesor suplinitor la catedra de limbi slave (rezolvată favorabil a doua zi!), iar la 10 octombrie, acelaşi an, s-a înscris şi la concursul pentru postul de profesor provizoriu[159]. Era singurul candidat şi aştepta confruntarea cu o comisie ce se considera incompetentă să îl examineze[160].

---

fel de slavistică ne trebuie nouă şi pentru ce ne trebuie“ (*Ibidem*, p. 243-244). I. Bogdan nu avea de ce să se teamă, căci M. Gaster fusese expulzat din ţară încă din 1885. În anul următor viitorul rabin ajunge profesor la universitatea din Oxford şi ţine prelegeri despre influenţa literaturii bizantine asupra celei slavone (*Dicţionarul scriitorilor români*, vol. II, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1998, p. 333).

[155] Se modificase atunci legea instrucţiunii publice din 1864. Slavistul Louis Leger îi scrie lui Hasdeu (5 aprilie 1877, Paris) că numărul românilor care cunosc limbile slave este din nefericire foarte restrâns şi îşi exprimă dorinţa ca învăţământul slavonei să se dezvolte şi în România (*B.P. Hasdeu…*, vol. I, p. 323). Şi K. Jireček considera că în România studiile slave erau neglijate (Bogdan, *Activitatea*, p. 188).

[156] *Scrisori*, p. 243-244. Într-o scrisoare nedatată, Bogdan îi scrie pe aceeaşi temă şi lui Hasdeu: „Eu ştiu foarte bine că de nu voi fi profesor, n-a să se aleagă mult din ostenelile mele, căci nu cred că voi putea găsi o ocupaţie care să-mi dea siguranţa şi liniştea trebuincioasă pentru astfel de studii. Iar dacă m-or arunca la Iaşi, ce poţi face acolo fără arhive, fără biblioteci şi fără tipografii? O catedră de felul acesteia nu poate prospera decât în Bucureşti, unde sunt mijloace ştiinţifice şi studenţi destui, şi câţiva oameni care se interesează de astfel de studii. (…) Să aştepte dar oamenii noştri de la putere până ce voi dovedi ce pot face. Nu pretind să mă numească profesor deodată: mă voi mulţumi a fi docent doi, trei ani“ (*B.P. Hasdeu…*, vol. III, p. 157-158). Corespondenţa ni-l arată pe I. Bogdan mult mai îngrijorat şi, pornind de la aceste mărturii, se poate nuanţa opinia despre abilitatea sa de a-şi crea legături şi de a se folosi de puternicii zilei (L. Nastasă, *op. cit*, p. 88).

[157] Se mai cerea să se aleagă de la Universitatea din Iaşi „arbitri (…) pentru a se forma juriul examinator“ (O. Guţu, *Amănunte documentare referitoare la istoricul catedrei de slavistică de la Facultatea de Litere şi filosofie din Bucureşti*, în *Hrisovul. Buletin al Facultăţii de Arhivistică*, I, serie nouă, Bucureşti, 1995, p. 60).

[158] Două zile mai târziu devine şi mai impacientat: „Acum ştiu cu cine voi avea de a face în minister. Acum înţeleg o aluziune a lui Odobescu, când am vorbit cu dânsul, care cuprindea că catedra (!) e ştearsă din buget (…) mă aştept la orişice: mă voi sui pe catedră cu aceeaşi indiferenţă cu care aş intra într-o mănăstire. Eu nu caut profesura pentru a avea o poziţie, ci pentru a putea lucra, căci fără să lucru nu pot trăi“ (*Scrisori*, p. 247-249).

[159] Anterior, la 6 octombrie 1891, Universitatea din Iaşi anunţa ministerul că, prin tragere la sorţi, au fost desemnaţi profesorii examinatori (A. Vizanti, Şt. Vârgolici, A. Densuşianu, I. Găvănescul). Întrucât nu erau specialişti s-a cerut să fie cooptaţi şi Tocilescu, Caragiani şi Hasdeu. Ultimul dintre cei propuşi refuză cu delicateţe conducerea juriului, care este apoi acordată lui Odobescu. Scriitorul o refuză şi el, iar până la urmă, membru este cooptat Xenopol, iar preşedinte Caragiani, decanul Facultăţii de Litere şi Filosofie din Iaşi (O. Guţu, *art. cit.*, p. 61).

[160] În aceeaşi zi (10 octombrie 1891) membrii juriului examinator se adresează în scris rectorului universităţii ieşene, cerând să fie înlocuiţi, deoarece „ne declarăm cu desăvârşire incompetenţi în materie“. Rectorul nu ţine cont de această opinie şi, împreună cu ministerul, dispune susţinerea concursului în condiţiile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fostul bursier în Austro-Ungaria, Rusia şi Polonia îndeplinea condiţiile şi baremul stabilit şi, în aceste condiţii, are loc la Universitatea din Iaşi, în ziua fixată, nu un concurs cum se aştepta candidatul, ci doar o întâlnire cu „juriul“. Ca urmare a discuţiilor purtate între cele două părţi se redactează un „prescript verbal“, unde se notează că cele cinci publicaţiile prezentate de candidat, dincolo de valoarea lor ştiinţifică de necontestat, „nu pot fi suficiente pentru întregul domeniu al limbilor şi literaturilor slave, care fac obiectul catedrei vacante“[161]. Nu s-a organizat nici mai târziu un concurs, iar I. Bogdan a fost numit profesor provizoriu cu începere de la 1 iulie 1892 şi a depus în faţa ministrului jurământul de credinţă[162].

Primul profesor de slavistică din România[163] şi-a susţinut prelegerea inaugurală în 1891, însă ea s-a publicat abia după trei ani. Istoricul Al. Zub a observat că aproape concomitent şi N. Iorga şi-a editat discursul de început de an şi de carieră universitară şi a presupus că cei doi şi-au concertat iniţiativele[164]. I. Bogdan a fost prudent şi s-a temut să o tipărească imediat pentru „ca nu cumva cadrul ce am dat (…) studiilor de filologie slavo-române (…) să nu fie prea restrâns sau necomplet, iar eu să fiu silit în curând a-mi schimba programul“[165]. Polemic în spirit, noul profesor de slavistică nu este agresiv în stil, ci se fereşte de exagerare, de vehemenţa altor discursuri. Încearcă să convingă prin justeţea argumentelor şi nu prin tăria vocabularului. I. Bogdan a pledat pentru alcătuirea unui instrumentar mai riguros la îndemâna cercetării istorice şi, chiar dacă oferta lui nu era o noutate absolută, a impresionat prin caracterul tranşant al expunerii şi prin limpezimea programului trasat[166]. De altfel, prin programul formulat în 1891, I. Bogdan a fost primul din „triada critică“ care s-a gândit să întemeieze o şcoală, iar elevii săi s-au străduit în perioada interbelică să-i continue proiectele[167]. Profesorul de slavistică pledează în studiile sale pentru o cercetare în care patima şi incriminările nu îşi au locul,

legale (*Ibidem*). Documentele de arhivă publicate de O. Guţu nu lămuresc întregul context, astfel încât apelăm şi la o altă sursă. I. Bogdan îşi aştepta examinarea şi, instalat la un hotel din Iaşi, îi scria prietenului său Bianu o epistolă nesemnată, expediată exact cu o zi înainte de data fixată pentru concurs: „Vin aici să găsesc lucrurile şi mai încurcate. Cei patru profesori ce ieşiseră la sorţi (…) socotindu-se necompetenţi, şi-au trimis demisia ministrului. Decanul Caragiani nu ştia nimic despre aceasta. Demisia a fost cauzată de Vârgolici, deoarece el a propus-o şi el a îndemnat pe ceilalţi să o primească. El a crezut că ministerul va trimite pe Hasdeu (despre care se auzise că nu mi-e prieten) şi s-au temut să nu-şi bată joc de dânşii făcându-i să primească nişte hotărâri pentru care ei nu sunt competenţi. Vârgolici şi ceilalţi au crezut că Hasdeu putea să dea teme şi să-i silească a aproba tot ce zice el despre ele. Aşa mi-a explicat însuşi Vârgolici motivul care i-a făcut să se retragă. După ce i-am spus că o examinare cu teme şi lecţii nu poate avea loc şi că Hasdeu nu va veni i-a părut rău şi a propus rectorului Culianu să ceară printr-o telegramă ministerului să refuze demisia lor şi să se ţie concursul. Telegrama s-a trimes ieri sara; două telegrame informative am trimes şi eu lui Tocilescu (ca să vie mâne) şi lui Quintescu (ca să insiste la consiliul permanent să se completeze juriul). Cei de aici cred că ministrul va menţine juriul şi că se va ţine concursul, care într-o zi va fi gata, căci toţi sunt de acord în a mă recomanda pe baza scrierilor şi titlurilor. Am avut ieri noroc că i-am găsit pe toţi acasă. Toţi îmi sunt foarte favorabili. Numai să se întrunească comisiunea şi lucrul e ca şi gata“ (*Scrisori*, p. 250).

[161] Comisia consideră că se poate pronunţa asupra competenţei candidatului dacă acesta susţine prelegeri publice, pe care I. Bogdan, profesor suplinitor doar de câteva zile, nu le poate prezenta în faţa studenţilor. S-a propus amânarea concursul, iar Bogdan a fost confirmat profesor suplinitor. Procesul verbal încheiat cuprinde note, iar în prima dintre ele este menţionat un concurs pentru titlul de profesor provizoriu, fixat iniţial pentru data de 17 februarie 1892. Într-o altă notă se arată că intervalul de trei luni este prea scurt, iar concursul este decalat pentru 15 octombrie 1892 (O. Guţu, *art. cit.*, p. 61-62).

[162] V. Chelaru susţine că raportul cu privire la activitatea ştiinţifică a lui Bogdan este întocmit de Hasdeu. Dar acesta nu a participat la „concursul“ din 15 octombrie, pentru care V. Chelaru a căutat dosarul în arhive, fără însă să-l identifice (Chelaru, *Şcoala*, p. 259).

[163] Gh. Mihăilă, *100 de ani de studii slavo-române la Universitatea din Bucureşti*, în Rsl, 1992, p. 15-56.

[164] Al. Zub, *De la istoria…*, p. 164.

[165] I. Bogdan, *Însemnătatea…*, p. 3.

[166] Al. Zub, *op. cit.*, p. 123.

[167] Idem, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, Editura Junimea, 1989, p. 164-165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fapt subliniat şi în conferinţa susţinută în 1895 (*Românii şi bulgarii*)[168], precum şi în discursul de recepţie din 1905.

În cadrul Facultăţii de Litere şi Filosofie din Bucureşti catedra de filologie slavă nu era organizată independent, ci ca o completare la cea de istorie veche a României, slavistica fiind o materie auxiliară în cadrul secţiei istorice[169]. Disciplinei i se acorda importanţă în studiul istoriei române[170], iar în organizarea catedrei de filologie slavă profesorul s-a inspirat din cele văzute la Viena şi Petersburg[171].

A doua catedră de slavistică din România a fost înfiinţată la Iaşi, iar I. Bărbulescu a ocupat-o în 1905, „fără concurenţi posibili“[172], la fel ca şi I. Bogdan. În noiembrie 1905 şi-a ţinut prelegerea inaugurală (*Problemele capitale ale slavisticii la români*), ce a fost tipărită în 1906 la Iaşi. În cuprinsul ei a generalizat rezultatele studiilor anterioare şi a anunţat noi proiecte. G. Mihăilă o consideră elocventă în privinţa stilul, în parte prolix şi greoi, precum şi a atitudinii hipercritice, adesea nedrepte faţă de lucrările predecesorilor şi ale unor contemporani[173]. Un student al său (I. Iordan), care îi frecventează cursul în primii ani de profesorat la Iaşi, mărturiseşte că Bărbulescu avea doctoratul şi o bună pregătire teoretică, dar nu şi calităţi pedagogice, fiind lipsit de metodă, chiar dacă pretinde studenţilor să facă cercetare ştiinţifică[174]. În 1904 şi-a publicat teza de doctorat în variantă românească (*Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul al XVI şi XVII*), o lucrare pe care contemporanii lui şi o parte din specialiştii de mai târziu nu au apreciat-o, în ciuda valorii sale[175]. Articolele sale conţin o retorică agresivă, sunt mai degrabă polemici foarte personale şi aprinse. Punctele sale de vedere nu au fost atunci acceptate, dar o parte dintre ele au fost validate după decenii[176]. Cariera lui Bărbulescu ne dezvăluie fizionomia unui slavist atipic ca destin şi opinii, care şi-a legat până la pensionare soarta de vechea capitală a Moldovei. A lăsat o moştenire ştiinţifică bogată[177], însă inegală, umbrită de tonul polemic, de unele exagerări şi confuzii[178]. A

[168] „Noi avem încă multe de învăţat, fie de la vecinii noştri, fie de la popoarele ce se află astăzi în fruntea civilizaţiei europene. Să nu ne închidem între pereţii unui şovinism strâmt, care ne face să ne înşelăm asupra forţelor noastre reale, ci să căutăm a fi în curent cu tot ce se petrece în jurul nostru. (…) Îmbuibaţi de ideile şcolii şoviniste exagerate, noi ne credem superiori tuturor popoarelor ce ne înconjoară, bulgarilor şi sârbilor, ruşilor şi ungurilor, pe simplul motiv că originea noastră e mai nobilă decât a lor“ (I. Bogdan, *Românii şi bulgarii. Raporturile culturale şi politice între aceste două popoare*, Bucureşti, 1895, p. 47).

[169] V. Dupei, *Organizarea predării disciplinelor la Facultatea de litere şi filosofie din Bucureşti în perioada 1864-1918*, în AUB, seria Ştiinţe sociale şi istorice, Bucureşti, 1963, vol. XII, nr. 30, p. 40-53.

[170] C.N. Velichi, *I. Bogdan şi reorganizarea Facultăţii de filozofie şi litere*, în Rsl, 1967, p. 219-236.

[171] Dan, *Activitatea*, p. 236.

[172] „Mulţi îi refuzau inteligenţa fără să-i poată contesta învăţătura“ (I. Petrovici, în *De-a lungul unei vieţi. Amintiri,* Bucureşti, 1966, p. 270-271).

[173] Propriile sale contribuţii erau supraestimate, cum rezultă şi din următorul pasaj: „După cum se vede aci, tuturor problemelor capitale ale slavisticii la români eu le dau alte soluţii decât acele pe cari li se da pân-acum ştiinţa atât la noi, cât şi în streinătate. Şi am ajuns la noi dezlegări din pricină că am lărgit cercul elementelor de cercetare, introducând eu cel dintâi, între altele, gramatica istorică a limbii bulgare la studierea elementelor vechi slave din limba română, precum şi, tot cel dintâi, arătând sârbismul sau mai bine zis sârbo-macedonismul precumpănitor în cultura slavă de la noi de după veacul al XIV-lea“ (Apud Mihăilă, *Studii*, p. 189-190).

[174] „În anul I ne-a predat gramatica limbii vechi slave, sub formă preponderent practică“, interpretând texte din manualul lui A. Leskien, „totodată însă ţinea un curs, tot mai ales practic, de limbă sârbă (…) Fără nici un fel de introducere sau măcar iniţiere elementară nu numai în cunoaşterea acestui idiom, dar nici în descifrarea alfabetului, care nu era identic cu cel chirilic, am început să traducem din nuvelele unui scriitor sârb Lazarevici. Îşi poate uşor închipui oricine câtă bătaie de cap am avut şi cu ce rezultate sărace ne-am ales după un an de trudă cumplită“ (I. Iordan, *Memorii*, vol. I, Bucureşti, Editura Eminescu, 1977, p. 154-155, 172).

[175] *Istoria lingvisticii …*, p. 131.

[176] *Ibidem*.

[177] I.C. Chiţimia, *Profesorul I. Bărbulescu în mişcarea ştiinţifică românească şi internaţională*, în Rsl, 1991, p. 57-62.

[178] A pus la Iaşi bazele celui de-al doilea centru al slavisticii româneşti, care din 1921 şi până în 1940 a avut propriul organ publicistic, bătrâna revistă „Arhiva“ (Mihăilă, *Studii*, p. 194).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rămas cel mai prestigios slavist român după moartea lui I. Bogdan, dar a fost preponderent un filolog şi mai puţin un istoric. Şcoala slavistică bucureşteană a abordat cu predilecţie probleme istorice, iar cea de la Iaşi s-a axat pe latura filologică[179]. Titularii catedrelor de slavistică din Bucureşti şi Iaşi[180] au fost aleşi concomitent membri corespondenţi ai Academiei Sârbe[181], iar în cazul lui I. Bogdan şi Academia Rusă s-a aflat la un pas de a-l coopta.

I. Bărbulescu, după ce a pierdut concursul pe care l-a câştigat I. Bianu, l-a învinuit pe I. Bogdan că a folosit din teza sa de doctorat unele idei. Ele au fost publicate de profesorul bucureştean în articolul *De unde şi când au împrumutat românii alfabetul chirilic*, apărut în celebrul volum *Lui T. Maiorescu omagiu*, Bucureşti, 1900. Bărbulescu tipăreşte iniţial o broşură de 24 de pagini (*Studii slave la Facultatea de litere din Bucureşti*), urmată de o alta mai consistentă (*Pagini din moralitatea noastră universitară, urmate de un „Un răspuns al d-lui I. Bogdan"*, Bucureşti, 1902), ultima incluzând şi replica lui Bogdan, publicată la 16 ianuarie 1902 în ziarul conservator *Epoca*.

I. Bogdan scrie şi el un articol (*Alfabetul chirilic şi noile teorii ale profesorului I. Bărbulescu*)[182], unde consideră că Bărbulescu scrie „nerozii în ştiinţă şi necuviinţi la adresa mea". Îi aminteşte că opiniile pe care le susţine cu îndârjire sunt vechi de câteva decenii, fiind susţinute chiar înainte „să înveţe de la mine buchiile sloveneşti"[183]. Acuzele lui Bogdan sunt foarte dure: „Dl. Bărbulescu, întrebuinţând o veche tactică de şarlatan, spune neadevăruri conştiente, crezând că va face un efect momentan şi că va arunca astfel o calomnie, din care speră să rămână ceva". Deşi invocă în 1928 vechiul adagiu latin („*de mortuis nil nisi bene*"), Bărbulescu îl denigrează pe fostul său profesor: „Numai spiritul oportunist, pe care l-a introdus Iorga în colaborare cu Bogdan în ştiinţa românească (…) [I. Bogdan era] lipsit de puterea de a avea concepţii personale valabile (…) răposatul profesor nu fu obiectiv, ci un oportunist care ţinea în rândul întâi, nu să prezinte adevărul, ci să lovească în cel ce nu voia, pentru că nu putea să admită vechile lui păreri (…) că după chipul cum priveşte problema cu istoricul său incomplet sau nejust al chestiei, nu era îndreptăţit nici la atâta prezumţie, nici la acel ton şi expresii aspre faţă de mine, care cu argumente, iar nu cu vorbe nu admiteam acea părere comună"[184]. Până la urmă Bărbulescu îşi schimbă punctul de vedere, coboară la secolul XII influenţa[185] şi nu mai pledează pentru veacul XIV. Pe de altă parte, Bărbulescu i-a criticat pe Melchisedec şi pe Bogdan, care credeau că în Moldova influenţa slavonă prin limbă şi cultură s-ar fi exercitat prin intermediul rusei[186]. Slavistul ieşean acordă un mare rol sârbilor, opinia sa fiind deopotrivă acceptată şi respinsă[187].

---

[179] Chelaru, *Şcoala*, p. 254; A. Zacordoneţ, *Filologia slavă, în Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi. 1860-1960*, vol. II, Bucureşti, 1960, p. 290-295.

[180] G. Mihăilă, *Principales étapes de l'histoire des études slaves en Roumanie et de leurs rapports avec les études slaves internationales*, în Rsl, 1968, p. 193-225.

[181] Idem, *I. Bogdan şi I. Bărbulescu membri corespondenţi ai Academiei Sârbe*, în Rsl, 1967, p. 471-474.

[182] CvL, nr. 3, 1 martie 1902, p. 284-286.

[183] *Ibidem*, p. 284-285.

[184] I. Bărbulescu, *Curentele*..., p. 45, 338.

[185] Hasdeu, Xenopol, Onciul şi S. Puşcariu susţineau că românii au împrumutat scrierea chirilică de la bulgari în veacul IX sau X. Preluând opinia bulgarului A. Teodorov, I. Bogdan şi N. Iorga consideră că românii au preluat-o abia în secolul XIV (*Ibidem*, p. 21-22).

[186] I. Bogdan făcea parte, alături de Venelin, Sobolevski şi Jireček, dintre cei care socoteau limba actelor de cancelarie ca „rusească", în timp ce Miletić, Hasdeu şi Melchisedec o considerau „sudslavă" (*Ibidem*, p. 340).

[187] M. Bucur, *op. cit.*, p. 194. Opinia aceasta este susţinută în special în lucrarea *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie, en liaison avec la Question Macedo-Roumaine*, Iaşi, 1912. Ea a fost apreciată de Jireček în *Byzantinische Zeitschrift* din 1913, precum şi într-o revistă din Cehia, în care I. Bidlo notează: „însemnată scriere ştiinţifică (…) a cărei executare e aşa de solidă, încât suntem nevoiţi să o socotim drept

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Documentele slavo-române păstrate la Braşov şi polemici generate de editare lor

În 1886 arhivarul braşovean Fr. Stenner a „descoperit" în arhiva oraşului 425 documente slavo-române[188]. Istoricul Gr. Tocilescu a fost primul din România care le-a văzut şi a obţinut, în numele Academiei, permisiunea de a le fotografia, fiecare în câte trei exemplare[189]. Însă clişeele nu au fost depuse la Academie nici până în 1905, deşi a atras atenţia asupra lor prin comunicări pe care le-a făcut în faţa înaltului for[190]. Documentele au fost cunoscute şi de N. Iorga şi I. Bogdan, primul valorificându-le într-un studiu, iar cel de-al doilea în monografia despre Vlad Ţepeş, precum şi în cursul despre *Vechile aşezăminte române*. Din ultimul Gr. Tocilescu a rezumat unele părţi în apendicele primei ediţii a manualului său de istoria românilor, fără însă a menţiona sursa[191]. Documentele slavo-române păstrate la Braşov au fost pentru prima dată valorificate într-o ediţie de profesorul bulgar Liubomir Miletić[192], aceasta incluzând aproximativ un sfert dintre actele păstrate[193].

Întrucât ediţia anunţată de Tocilescu întârzia, I. Bogdan se hotărăşte în 1902 să publice şi el un volum[194], redactat însă după nişte principii discutabile[195]. Al. Lapedatu

---

o însemnată inovaţie în literatura istorică". Un alt profesor din Praga, K. Kadlec, consideră că „Bărbulescu clădeşte în această carte o teorie nouă, care va avea în ştiinţă consecinţele sale şi pentru istoria dreptului. Lucrarea este apreciată de profesori din Franţa şi Serbia, iar pe baza ei profesorul ieşean devine membru corespondent al Academiei din Belgrad. Prin contrast, bulgarul Mladenov, profesor la Sofia, doreşte să demonstreze într-o revistă din Varşovia (1914) „ignoranţa autorului din punct de vedere lingvistic", care manifestă „tendance bulgarophobe" (I. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 302-303). Nu întâmplător şi M. Bucur îl consideră pe I. Bărbulescu „un bulgarocton al preopinenţilor săi în slavistică".

[188] Acesta a organizat arhiva oraşului Braşov, selectând colecţia de documente astăzi cunoscută sub numele de „Colecţia Stenner", care cuprinde două serii: una conţine peste o mie de acte latine-germane-maghiare, iar alta peste 700 de documente slavo-române sau româneşti scrise în chirilică (Gernot Nussbächer, *F. Stenner*, în RA, nr. 2, 1978, p. 205).

[189] Gr. Tocilescu a fotografiat în două exemplare fiecare document, iar Academia Română i-a cerut insistent epigrafistului să predea un exemplar pentru uzul altor cercetători interesaţi.

[190] A mai ţinut comunicări şi la Societatea istorică română, creată în 1901 (Al. Zub, *De la istoria*..., p. 193), între participanţi numărându-se şi I. Bărbulescu.

[191] Dan, *Activitatea*, p. 240.

[192] I. Bogdan oferă amănunte despre geneza acestei ediţii: „Ele au fost găsite cu ocazia noii orânduiri a arhivului, întreprinsă în 1886 de fostul arhivar d-l Fr. Stenner. D-sa a binevoit să-mi atragă atenţiunea asupra lor în vara anului 1895, când am studiat o parte din ele în acelaşi timp cu d-l dr. L. Miletić, profesor la Şcoala superioară din Sofia, care călătorea pe atunci în Transilvania şi Ungaria, adunând materiale pentru istoria limbii bulgare. (…) în scurtul timp de zece zile cât a stat în acest oraş, a copiat 121 de bucăţi, din cele i s-au părut mai importante pentru studiile sale lingvistice, şi le-a publicat un an după aceea, în Sbornik-ul Ministerului de Instrucţie Publică din Sofia, sub titlul *Documente nouă vlaho-bulgare de la Braşov*" (Bogdan, *Scrieri*, p. 214, 216).

[193] Specialistul bulgar a fost indus în eroare de clasificarea făcută de Tocilescu, ediţia copiată în grabă având unele merite, în special redarea originalului slavon, dar şi lipsuri, mai ales erori de datare (Bogdan, *Textele*, p. 286). Ediţia lui Miletić a fost recenzată între alţii şi de K. Jirecek, chiar în *Archiv für slavische Philologie* (Bogdan, *Scrieri*, p. 217).

[194] Într-o scrisoarea către A. Veress (24 noiembrie 1902), I. Bogdan îl roagă să scrie despre ediţie într-un periodic maghiar şi să sublinieze acolo că „există şi români care în studierea trecutului nu vâră pasiunile prezentului, aceasta pentru interesul ştiinţific" (Mircea Popa, *I. Bogdan în corespondenţă cu A. Veress*, în *Bogdanii – o familie de cărturari*, Braşov, 1995, p. 62).

[195] Slavistul renunţă la publicarea originalelor şi mizează pe o bună traducere. Consideră că nu toate actele trebuie editate în întregime, iar pentru cele mai puţin importante sunt suficiente regestele bine întocmite. Mărturiseşte că a luat drept exemplu colecţia *Studii şi documente* a lui N. Iorga, care totuşi nu putea constitui un model pentru editarea hrisoavelor slavo-române păstrate la Braşov. Astfel, majoritatea celor 228 de acte sunt editate în traducere, un număr de 197 în regeste şi doar unul în text slav. În prefaţă explică de ce publicarea unor „traduceri însoţite de originale este de cele mai multe ori un lux inutil (…) Aşa înţeleg să se facă viitorul «codex diplomaticus» al României" (Bogdan, *Activitatea*, p. 206).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aduce primele elogii ediției lui I. Bogdan[196], însă 11 articole ale lui G. Ionnescu-Gion[197], scrise într-un limbaj ireverențios[198], îl determină să revină în apărarea profesorului cu un ciclu de articole[199], adunate ulterior în broşură[200].

Pompiliu Eliade îi consacră şi el lui Bogdan o serie de „lungi foiletoane" laudative[201], ediția din 1902 fiind recenzată în termeni elogioşi şi de Şt. Orăşanu, potrivit căruia lucrarea era „menită să facă epocă în istoriografia noastră"[202]. În dispută se amestecă însă şi I. Găvănescul, profesor de pedagogie la Iaşi, căruia anterior I. Bogdan îi respinsese un manual de istorie, apărut în cele din urmă tot în 1902. În cuprinsul lucrării didactice era propus un sistem românocentric respins de slavist. Cu siguranță că din acest motiv Găvănescul l-a atacat într-un periodic nou ieşit pe piață (*Cultura română*), o revistă de pedagogie, ştiințe şi litere, pe care profesorul ieşean o conducea. În finalul articolului denigrator, apărut la sfârşitul anului 1903, directorul publicației se întreabă: „În ce va fi specialist d. I. Bogdan, dacă nu se pricepe la limbile slavice de cari e profesor"[203].

Cum era de aşteptat, N. Iorga a intervenit în mai multe articole în apărarea noului său cumnat: „Atunci d. G[ăvănescul] a luat din *Analele Academiei* critica făcută de d. Gr. G. T[ocilescu] unei cărți de filologie slavă şi istorie românească a d-lui Bogdan, şi a reprodus-o în parte în *Cultura română*, nr. 1, întrebând apoi de ce nu se goneşte de la catedra de limbi slave d. Bogdan, dovedit ca incapabil de d. Tocilescu"[204]. Tonul devine din ce în ce mai vehement: „Aprecierile d-lui G[ăvănescul] privitoare la I. Bogdan sunt pe atât de neadevărate pe cât de necuviincioase (şi răsping încă o dată vechea glumă rândăşească a d-lui G[ăvănescul], care are distincția sufletească de a insista trivial asupra ei[205]). Învățatul meu preopinent, care scrie «slavonist» în loc de slavist, cum scrie orice om cu carte, învinuieşte pe Bogdan – cu perifraze viclene, fireşte ca: «Pentru unii Bogdan însemnează… pentru alții» etc. – că «nu ştie limbile slavice». Contra aprecierii d-lui G[ăvănescul] avem aprecierile unui Jireček unui Jágič, fruntaşii studiilor de slavistică. D. G[ăvănescul] încheie: «Pentru mine şi pentru mulți, [d. Bogdan] e un om fără nici o specialitate ştiințifică». Deci d. pedagog G[ăvănescul], care impută d-lui Bogdan că se amestecă în prea multe, decretează că acesta nu e «slavonist» şi nu e

[196] Acestea au fost publicate în „Sămănătorul", an I, nr. 34.

[197] Foiletonul a fost tipărit de ziarul „Conservatorul", an III, nr. 49 şi următoarele.

[198] Despre aceste articolele ale lui Gion aminteşte şi N. Iorga: „(…) în jurul cărții d-lui Bogdan s-a încins o polemică. D. Tocilescu a găsit un demn auxiliar în bărbatul de ştiință consumat, care e d. Gheorghe Ionescu-Gion: d. Ionescu a scris câteva articole triviale în formă şi nule în fond, în partea inferioară a ziarului politic *Conservatorul*" (N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, București, Editura Minerva, 1979, p. 87).

[199] Ele au apărut în „Epoca", nr. 78-79, 82-85 din 1903.

[200] Al. Lapedatu observă că Gion îi găseşte lui Bogdan nu mai puțin de 107 file cu greşeli. Istoricul Bucureştilor socoteşte ediția slavistului ca fiind „absolut lipsită de orice merit ştiințific (…) vădeşte necunoaşterea completă a documentelor din Arhive şi de la Academie", deşi în discuție erau actele păstrate la Braşov. Gion critică de asemenea abuzul de „franțuzisme, trocărisme, târlănisme şi țigănisme" şi consideră că ele „nu fac două paralele", întrucât Bogdan nu a publicat şi originalul slavon. „De ce-mi ia dreptul la control?", se întreabă Gion, după care, senin, mărturisește că „eu nu ştiu slavonește" (Al. Lapedatu, *Documentele istorice din arhivele Braşovului. Răspuns la o critică a D-lui G. Ionnescu-Gion*, Minerva, 1903, p. 7, 10, 14).

[201] N. Iorga, *op. cit.*, p. 50.

[202] CvL, nr. 6, 1903, p. 552-564. Consideră că hrisoavele trebuie editate de oameni competenți, ca să poată fi utilizate „dacă nu cu folos, cel puțin fără primejdie, chiar de diletanții în istorie". Introducerea lui Bogdan este un adevărat tratat de diplomatică slavo-română, iar cele 228 de acte sunt bogat adnotate, o metodă mai rar folosită până atunci.

[203] Apud N. Iorga, *op. cit.*, p. 86.

[204] *Ibidem*, p. 102.

[205] Presupunem că se referă la expresia lui Găvănescul „pe Iorga să nu-l atingi… la Bogdan" („Cultura română", nr. 4, 1904, p. 118).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoric. (…) D. Tocilescu e doar acela care a sechestrat fotografiile documentelor de la Braşov făcute de Academie şi a împiedicat astfel pe Bogdan de a verifica după ele copiile sale, şi apoi din toate spusele d-lui T[ocilescu], cu subtilităţi de traducere nule ca valoare critică, nu reiese câtuşi de puţin că Bogdan «nu ştie slavoneşte»“[206].

I. Bogdan mărturiseşte că unele studii şi dări de seamă elogioase, dar şi critice, apărute după 1902, îl impulsionează să reia munca şi să editeze în 1905 un nou volum[207]. Acesta conţine 250 de documente slavone, de această dată publicate în original şi cu traducere[208]. În prefaţă aminteşte şi de critica lui Tocilescu, care combătea metoda de publicare folosită în 1902, inexactitatea unor traduceri, precum şi lipsa de precizie în datare. În opinia lui Bogdan recenzia lui Tocilescu „deşi foarte amănunţită, nu aduce afară de câteva lecturi şi traduceri mai bune, nici un element nou pentru datarea sau interpretarea documentelor“[209]. Pentru ediţia din 1905, I. Bogdan transcrie textele slave, traduce pe cele omise în 1902 şi datează numeroase acte, volumul fiind primul publicat cu respectarea riguroasă a normelor internaţionale de editare a izvoarelor diplomatice. Lucrarea este recenzată în 1907 de A. Iaţimirski, cu laude[210] şi critici[211] deopotrivă.

În paralel cu I. Bogdan şi Gr. Tocilescu, P.A. Sârcu a adunat în 1897 şi 1898 un bogat material din arhivele din Braşov şi Sibiu, pe care însă nu a mai apucat să-l tipărească. A fost editat postum, cu o prefaţă a lui A.I. Iaţimirski, sub titlul *Din corespondenţa voievozilor români cu magistratele din Sibiu şi Braşov*. Cu o excepţie[212] lucrarea nu a fost cunoscută în România până în 1942, fiind semnalată de D.P. Bogdan[213]. Prin această ediţie, P. Sârcu a adus noi contribuţii (mai ales de lectură) faţă de lucrări similare. Opiniile specialiştilor despre ea variază: A.I. Iaţimirski afirmă că este departe de a fi desăvârşită, iar S.B. Bernstein observă în cuprinsul ei grosolane greşeli de copiere. D.P. Bogdan constată că lucrarea nu este desăvârşită, are destule omisiuni, dar poate fi considerată o completare utilă la ediţiile româneşti[214].

Tot în 1905 apare volumul *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, prin grija lui Şt. Nicolaescu. Autorul, cunoscător al limbilor bulgară şi sârbă, are alte principii de editare[215], opuse celor folosite de I. Bogdan în 1902[216]. În prefaţa ediţiei îi mulţumeşte lui D. Onciul, la

[206] N. Iorga, *op. cit.*, p. 118-119.

[207] Într-o scrisoare către Iorga, Bogdan este cel mai sincer: „te rog nu mai cita cartea ca ediţia a II-a; despre cea dintâi aş dori să nu se mai pomenească“ (I.E. Torouţiu, *op. cit.*, vol. VII, 1936, p. 99).

[208] *Documente…,* vol. I, p. 15-16.

[209] Bogdan, *Scrieri*, p. 218.

[210] Într-o scrisoare către I. Bogdan (13 mai 1908) îi scrie despre volumul din 1905: „E regretabil că preţioasa dvs. ediţie a atras până acum puţină atenţie: trebuie încă o dată amintit de ea. Repet, ea trebuie să slujească ca model pentru atare ediţii“ (Bogdan, *Legăturile*, p. 274).

[211] „Este regretabil că numai textele slave ale documentelor sunt tipărite fără title, accente, spirite şi, în general, fără orice semne diacritice, fără despărţirea pe rânduri etc., … căci pentru istoria accentului aceste texte sunt de neînlocuit şi noi suntem siguri că lingviştii nu vor fi satisfăcuţi de ediţia d-lui Bogdan. Despărţirea pe rânduri este importantă pentru că, datorită acestui fapt, pot fi restabilite unele scăpări ale scribilor, omisiuni involuntare şi mai ales cuvinte lipsă din pricina deteriorării documentelor“ (Apud Bogdan, *Textele*, p. 286).

[212] A. Iaţimirski, într-o scrisoare către Bogdan (13 mai 1908, Petersburg), se scuză că nu îi poate trimite extrasul articolului lui Sârcu, despre actele slave ale arhivei din Sibiu (Bogdan, *Legăturile*, p. 276).

[213] D.P. Bogdan, *O ediţie de documente slavo-muntene din arhivele Sibiului şi Braşovului a lui Sârcu, necunoscută la noi*, în „Hrisovul“, II, 1942, p. 41-49.

[214] Bogdan, *Textele*, p. 281.

[215] Documentele sunt publicate cu text slavon, pe nu mai puţin de 367 de pagini.

[216] Se pronunţă împotriva publicării actelor în rezumat şi pentru transcrierea textului abreviat (*Documente...*, vol. I, p. 16).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

seminarul căruia a deprins metoda, însă numele lui I. Bogdan este trecut sub tăcere. Însă o recenzie a lui Al. Lapedatu la ediția lui Nicolaescu este găzduită de revista *Convorbiri literare*, încă condusă de I. Bogdan[217]. Argumentele sunt greu de contestat: editorul prezintă ca inedite acte publicate de I. Bogdan şi E. Kozak, este plagiat un curs al lui D. Onciul, precum şi lucrări ale lui N. Iorga şi B.P. Hasdeu. Adnotările la documente sunt considerate „o spăimântătoare amestecătură", iar autorul alunecă în chestiuni colaterale, pe care nu le stăpânește[218].

I. Bogdan se îndoia că Gr. Tocilescu are reale calități de editor: „Nu știu dacă această ediție monumentală (…) e gata de tipar sau ba; știu însă că d-sale îi lipsesc cunoștințele trebuincioase pentru traducerea documentelor, între care unele sunt foarte greu de interpretat şi nici unul nu poate fi priceput fără o aprofundată cunoştință a limbei bulgare, medievale şi moderne. În cele două ediţiuni ale manualului (1899 şi 1900) nu se vede aproape nici o urmă de utilizarea bogatului material istoric ce se găseşte în documentele de la Braşov"[219]. N. Iorga este şi mai categoric: „D. Gr. Tocilescu nu ştie slavoneşte. Întâmplarea l-a făcut însă să ştie că la Braşov se păstrează, în Arhivele oraşului, acte scrise în slavoneşte. Atunci a fost prins de setea de a le tipări. Dar nu le-a copiat, ci le-a fotografiat. Şi sunt persoane care pot arăta că aceste fotografii au fost trimese unui slavist străin, care, acesta, a procurat d-lui Tocilescu traducerile pe care domnia-sa le-a pus, cu mândrie, în fața traducerilor d-lui Bogdan"[220].

În ciuda acestor neajunsuri, G. Tocilescu doreşte să umbrească prestigiul lui Bogdan[221] şi obține, sub auspiciile şi cu spezele Academiei, să întocmească o ediție de documente slavo-române, extinsă şi la arhivele din Sibiu şi Bistrița. I. Bogdan a aflat dintr-o scrisoare primită din Cernăuți că E. Kozak a descifrat şi copiat timp de peste doi ani 450 de acte pentru „pseudo-savantul G. Tocilescu". Profesorul bucureștean i-a rămas dator celui din Cernăuți cu 100 de florini şi nu i-a răspuns la scrisori şi telegrame. Însuşi Kozak[222] i se plânge lui Bogdan şi îi furnizează într-o epistolă amănunte interesante[223]. Gr. Tocilescu dorea să tipărească la Viena (în tipografia lui Adolf Holzhausen[224]), documentele slavo-române care i-au fost traduse de alții, ediția fiind concepută ca un supliment la documentele Hurmuzaki[225]. Din diverse motive, între care

[217] CvL, nr. 11, 1906, p. 1063-1082, nr. 12, p. 1147-1158; 1907, nr. 3, p. 325-334.

[218] Volumul conține multe citări incomplete, greşeli grave, iar publicarea unor acte inedite este viciată de maniera de editare. Datele din calendarul bisericesc medieval nu sunt corect transformate (nu sunt datate corect nici măcar o zecime dintre cele 80 de acte), iar documentele în limba latină sunt ortografiate cu ş şi ţ. Şt. Nicolaescu trece sub tăcere numele lui Iorga şi Bogdan, lăudându-i pe Tocilescu şi Bărbulescu. Însă nici Lapedatu nu îi iartă nimic, până şi indicele fiind considerat sub orice critică. La capitolul concluzii Al. Lapedatu recunoaşte calitățile de slavist ale lui Nicolaescu şi faptul că aduce în circuitul ştiințific documente inedite. Din păcate, în calitate de istoric „identifică Branul cu Baia", iar „Bielski din sec. XVI întăreşte spusele lui Ureche din sec. XVII" (*Ibidem*, p. 325-333).

[219] Bogdan, *Scrieri*, p. 217.

[220] N. Iorga, *op. cit.*, p. 86-87.

[221] De la numirea lui Bogdan la universitate Tocilescu „a stat totdeauna cu cea mai dârză hotărâre de a-l distruge, tăgăduindu-i orice merit, negându-i orice posibilitate de a fi folositor" (Apud L. Nastasă, *op. cit.*, p. 93).

[222] E. Kozak, profesor la Universitatea din Cernăuți, tipăreşte o culegere de inscripții slavo-române (*Din Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903), însoțită de ample comentarii (Mihăilă, *Studii*, p. 186).

[223] La 16 ianuarie 1907 E. Kozak i-a scris slavistului bucureştean că Tocilescu, după ce a fotografiat actele, a venit la Cernăuți şi i-a cerut traducerea lor. Din păcate, Tocilescu a publicat o parte din aceste traduceri, fără să pomenească numele celui care l-a ajutat. Kozak a considerat acest procedeu cel puțin ca o „lipsă de tact" şi a intenționat să îl acuze de plagiat, dacă şi cu originalele slave ar fi procedat la fel (I. Lupaş, *Corespondența*, p. 185-186).

[224] *Documente*..., vol. I, p. 16.

[225] În prefața unei monumentele ediții (544 pagini de format mare!) Bianu a susținut că la Academia Română nu se ştia nimic despre proiect, socotit inutil după volumele lui I. Bogdan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poate şi teama de a nu fi acuzat de plagiat, lucrarea tipărită în foarte bune condiţii a rămas în depozitele tipografiei vieneze, care a cerut plata pentru ea şi după moartea lui Tocilescu. Rămasă timp de decenii la Viena, lucrarea constituia o amintire neplăcută pentru „numele ţării şi al Academiei". În aceste condiţii I. Binau o prefaţează şi o pune în circulaţie în 1931, afirmând în introducere că „documentele (…) sunt tipărite în cel mai perfect atelier de tipărituri slavice ce a existat vreodată: textul slav e reprodus cu o precizie diplomatică adecă întocmai cum se află dispuse în original caracterele grafice drepte şi suprapuse". Pe prima pagină este totuşi trecut iniţiatorul („prin îngrijirea lui Gr. Tocilescu"), însă au fost menţionaţi şi adevăraţii truditori (Stoica Nicolaescu, P. Sârcu şi E. Kozak). Titlul, mult prea lung, a fost fixat de Bianu (*527 documente istorice slavo-române…*), însă o aspră recenzie a lui P.P. Panaitescu a determinat retragerea lucrării din circulaţie. A fost schimbat un număr, din 527 în 534, însă cel corect era 535[226].

Aşadar, nu mai puţin de cinci editori (fără să socotim şi colaboratorii!) au publicat şase volume de documente slavo-române. Mecanismul discreditării intelectuale, utilizat deopotrivă de „şcoala nouă" şi de adversarii ei, viza, după cum am văzut, şi contribuţiile în domeniul slavisticii. Manualul lui Tocilescu a fost pretextul unui conflict de amploare[227], iar în raportul pe care Bogdan l-a dat publicităţii a încins şi mai mult spiritele. Corespondenţa dezvăluie poate cel mai bine toate aceste tensiuni. Astfel, I. Bogdan îi scrie lui Iorga în 1904: „Tocilescu a vorbit ca totdeauna prostii despre documentele de la Moscova pe care el le-ar fi studiat cel dintâi la 1875 (!) şi 1880"[228]. Până şi scrisorile trimise de I. Bogdan soţiei din Rusia cuprind critici la adresa lui Tocilescu, care „spune în raportul lui de la 1877 că le-a văzut şi că a făcut extrase din ele, însă minte. *El nu e în stare să citească nici o pagină din ele ca să o înţăleagă* (s.n.); i-au copiat alţii câteva (vreo 50-60 de bucăţi)"[229]. Chiar şi sobrul D. Onciul, atunci când a aflat că I. Bogdan a descoperit în Rusia izvoare istorice importante pentru istoria românilor l-a felicitat şi i-a urat să aibă parte „de recunoştinţa ţării şi a neamului chiar şi de cea a Tocileştilor şi Bărbuleştilor"[230].

CONSIDERATIONS REGARDING THE BEGINNINGS OF THE ROMANIAN STUDY OF SLAVIC LANGUAGES: EVOLUTION, REPRESENTATIVES, POLEMICS
(Summary)

The first part is an overview of studies consecrated to those who have dealt with the Romanian study of slavic languages. The study stresses on the activity of B.P. Hasdeu, Grigore Tocilescu, Ioan Bogdan and Ilie Bărbulescu. On the basis of epistolary proof, there is stress on B.P. Hasdeu's role in training and encouraging the first professional researchers in the field of the Romanian study of slavic languages. At the end an episode is presented, belonging to the competition for editing the Slavic-Romanian documents kept in the archives of Braşov.

[226] *Ibidem*, vol. II, p. 15.
[227] Al. Zub, *op. cit.*, p. 133.
[228] I. E. Torouţiu, *op. cit.*, vol. VII, p. 100.
[229] Bogdan, *Legăturile*, p. 291-293.
[230] I. Lupaş, *Corespondenţa*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONIDAS RADOS

SOCIETATEA „JUNIMEA“ ŞI INTERESUL PENTRU STUDIILE BIZANTINE

Fenomen cu prisosinţă complex, junimismul nu şi-a limitat acţiunea la sfera esteticii şi literaturii, ci a influenţat considerabil şi teritoriile conexe, de la filosofie şi sociologie la politică şi istorie. În domeniul istoriei, de altfel, s-au manifestat direct (A.D. Xenopol, Titu Maiorescu, Ioan Slavici, D. Onciul, I. Bogdan) sau colateral (Mihai Eminescu, P.P. Carp, T. Rosetti, Şt. Vârgolici, Al. Lambrior, Al. Philippide) cei mai de seamă junimişti[1]. În ciuda prejudecăţii că Junimea n-ar fi avut curiozitate istorică, prejudecată alimentată chiar de amintirile membrilor ei, în cadrul acestei societăţii s-au închegat proiecte (în aria prelecţiunilor, ori în cea a textelor scrise) care vizau domeniul studiilor bizantine şi neogreceşti. Importante erau, atât pentru mentorul şi pentru membrii Junimii, influenţele greceşti, dar şi editarea surselor narative (şi nu numai) în limba greacă. Pe măsură ce veacul înainta, se cristaliza chiar necesitatea formării de tineri studioşi care, specializaţi în ţară şi în universităţile străine, să descurce iţele încurcate ale istoriei naţionale, în punctele unde ea venea în contact cu Bizanţul şi cu grecitatea postbizantină.

1. Junimea şi contextul cultural

Impresionează şi astăzi marea operă colectivă a Junimii, creaţie rămasă fără replică până în ziua de azi, explicabilă prin existenţa acelui avânt iniţial, capabil a înfrânge resorturile inerţiei[2]. În privinţa istoriografiei, Junimea a urmărit introducerea unor principii sistematice, descurajând impostura, frazeologia, mediocritatea şi improvizaţia atât de prezente, dar cu atât mai supărătoare, în anii de după Unire. Interesul pentru istorie era generat şi de un factor ceva mai uman şi poate, de aceea, mai ingrat: nevoia de a opune istoriei scrise de adversari (în primul rând B.P Hasdeu şi intelectualii din jurul său) o concepţie unitară, clară, o metodică coerentă şi în acord cu direcţiile ştiinţifice apusene. Junimea a reprezentat, de altfel, mai mult ca oricare altă direcţie culturală, momentul european, inclusiv în materie de istorie[3].

În linii mari, istoria rămâne teren de dispută pentru cărturari de formaţii şi de valori diverse. Sesizăm acum o circumspecţie sporită faţă de marile proiecte, comparativ cu perioada paşoptistă şi puţini, mult mai puţini decât în urmă cu câteva decenii,

[1] Cf. Al. Zub, *Junimea. Implicaţii istoriografice*, Iaşi, Editura Junimea, 1976, *Introducere*, p. 7.
[2] *Ibidem*, p. 9.
[3] L. Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, Humanitas, 1997, p. 49.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 513–528

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cad pradă tentației grandomaniei istoriografice. B.P. Hasdeu este unul dintre aceştia, dar el a fost supus sistematic tirului critic al Junimii, care, mai conştientă de mijloacele modeste ale epocii, încearcă să ofere o alternativă onorabilă şi exigentă la istoriografia de până atunci. Titu Maiorescu observa criza şi declara, la 1882, că ştiința istoriei „este aproape părăsită în generația română de astăzi", dar o făcea referindu-se mai mult la profesorii universităților din Iaşi şi Bucureşti (Petre Cernătescu, N. Ionescu, V.A. Urechia, Andrei Vizanti), care n-au dat satisfacție pe măsura aşteptărilor[4].

Concretizat într-un complex curent de idei care a inaugurat o nouă orientare, atât în cultură cât şi în spiritul public, junimismul a pivotat, cum se exprima Zigu Ornea[5], în jurul unui centru programatic şi de comandă, personalizat de electrizantul Titu Maiorescu, lăsând deschisă posibilitatea colaborării între cele mai variate tendințe, mergând până la cohabitarea contrariilor. Chiar fațetele Junimii, atât de variate, de la microunivers închis în sine însuşi, la grup de presiune, de la lume autonomă la intermediar între politică, societate şi cultură[6], îi confereau organismului constituit la Iaşi, în 1863, un rol uriaş în societatea română din a doua jumătate a secolului XIX. În acelaşi timp, trebuie amintit faptul că discursul politico-cultural al vremii se construia în termenii unei strategii fundamentale a schimbării, chiar dacă domnia septuagenară a lui Al.I. Cuza şi reformele radicale promovate de guvernele acestuia au condus la divizarea unicului discurs politico-cultural de până atunci în două discursuri opuse, unul promotor al transformărilor rapide şi occidentalizării neîntârziate, iar altul, mai conservator (e şi cazul Junimii), care sublinia rolul tradiției în construirea României moderne şi milita pentru precauție în procesul de modernizare[7].

Epoca este dominată în plan cultural de spiritul Junimii, e drept, dar această realitate nu epuizează resursele, orientările şi proiectele din istoriografia şi cultura română. B.P. Hasdeu şi elevii săi, cu preocupări şi ei în sfera care ne interesează, au reprezentat, bunăoară, adversari redutabili pentru junimişti (care au şi rămas o vreme fără replică) motiv pentru care le vom face loc în aceste pagini. Pe de altă parte, trebuie spus că unii din elevii Junimii trec în tabăra cealaltă ori aleg independența, fapt care complică peisajul intelectual. Mai mult, inițiativele vin acum nu doar din registrul istoriei, ci şi din cel al ştiințelor filologice, aflate în epocă în plin proces de revigorare şi a trebuit să luăm în seamă şi aceste semnale, acolo unde se simțea nevoia.

2. Prelecțiunile Junimii. Bizantinism, fanariotism

Oricum, Junimea îşi începea furtunos existența, printr-o prezentare şi un discurs informativ, *prelecțiunile*, conferințe asupra unor teme filosofice ori ştiințifice diverse, aflate la modă sau impuse prin chiar aceste conferințe, destinate inițial elitei ieşene. Era acesta, cum just aprecia Sorin Alexandrescu, un mod al tinerilor întorşi de curând de la studii în universități străine, de a forța recunoaşterea meritelor lor[8]. O inspirată inițiativă înarma societatea cu un organ de presă, la doar câțiva ani de la creare (1867): faimoasa revistă „Convorbiri literare", în care şi-au aflat un binemeritat spațiu multe din creațiile beletristice ori ştiințifice ale membrilor Junimii. Sincron, se cristaliza un contra-program

[4] El însuşi afirma că spusele sale nu privesc pe Al. Odobescu, Mihail Suțu, D.A. Sturdza, Gr. Tocilescu şi I. Slavici. Al. Zub, *op. cit.*, p. 21.

[5] Vezi Z. Ornea, *Junimea şi junimismul*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1978, ediția a II-a.

[6] Vezi Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, Bucureşti, Editura Univers, 1999, p. 52.

[7] Al. Zub, *op. cit.*, p. 23.

[8] Vezi Sorin Alexandrescu, *op. cit.*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la opţiunile de până atunci, fapt de o importanţă covârşitoare, pentru că a generat polarizarea întregii vieţi cultural-politice a României, opunându-i pe conservatori, liberalilor.

Nimic mai fals decât dezinteresul Junimii faţă de istorie, remarca Al. Zub, chiar dacă, la prima vedere, lucrurile stau altfel[9]. Amintirile unor junimişti reprezintă mărturii de primă mână, dar trebuiesc întâmpinate şi luate *cum grano salis*. „Ceea ce Junimii nu i-a plăcut niciodată au fost studiile istorice, căci acestea […] nu dădeau loc la nici o expunere de teorii şi prin urmare la nici o discuţie de principii“, nota Iacob Negruzzi în *Amintirile* sale[10]. Afirmaţia trebuie însă nuanţată: junimiştii nu agreau subiectele istorice, căci ele cereau o minimă pregătire de specialitate, dar aceasta numai în cadrul întâlnirilor cenaclului, unde nu de puţine ori lui A.D. Xenopol, spre exemplu, i se dădea de înţeles că depăşise o anumită limită în expunerea sa. În schimb, aceste preocupări îşi aflau un onorabil loc de desfăşurare în paginile „Convorbirilor literare“[11] ori în ciclurile de „prelecţiuni populare“.

Ruptura cu Estul, decisă de elitele veacului XIX, s-a materializat, scria Lucian Boia, printr-o puternică devalorizare a structurilor „orientale“ şi o culpabilizare a unor popoare şi culturi care, până la vremea aceea, oferiseră românilor mai degrabă modele decât motive de lamentare[12]. În plus şi în directă legătură cu aceasta, era încă nevoie de istorie pentru procesul de primenire a mentalului colectiv şi de creare a solidarităţii etno-lingvistice, cu alte cuvinte, de construire a naţiunii. Cum lesne se poate observa, sublinierea acestei solidarităţi nu se putea face decât prin identificarea unui duşman comun şi primul popor care a suportat oprobiul elitei române a fost cel grec[13], din sânul căruia au venit fanarioţii, urmând a fi înlocuiţi treptat de evrei şi maghiari, care şi-au împărţit între ei sentimentele de ură ale populaţiei autohtone. Este evident că avem de-a face cu un construct livresc, cult, căci cel mai adesea în popor nu se puneau asemenea probleme[14], dar, de câteva decenii încoace, procesul de pătrundere în mentalul colectiv – început chiar prin cristalizarea noţiunii de „pământean“, dată fiind presiunea exercitată de elementele levantine în secolul XVII[15] – se derula într-un ritm tot mai alert.

La şedinţele în care se concepea tema prelecţiunilor pe anul respectiv, îşi amintea fruntaşul junimist Iacob Negruzzi, se ajungea constant la concluzia că ele nu aduc nici un folos publicului. Totuşi, conferinţele au durat 18 ani, înregistrând un real succes de public şi ajungând a fi considerate „o necesitate pentru oarecare parte a publicului ieşean“[16]. Ciclurile cuprindeau o *Privire teoretică*, ţinută de unul dintre junimiştii cu greutate, Maiorescu, Pogor sau Negruzzi, apoi 5-6 conferinţe, încheiate de o *Conclusiune*.

La mijlocul deceniului VIII, în lipsa lui Maiorescu şi Pogor, sub presiunea „tinerilor“, Junimea adopta, pentru anul 1874, subiecte pe „tema naţională“ cu privire la

[9] Cf. Al. Zub, *op. cit,* p. 23.

[10] Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, Bucureşti, Editura Viaţa Românească, fără anul apariţiei, p. 183.

[11] Acelaşi Iacob Negruzzi, în postura de redactor al foii junimiste, atrăgea atenţia, în încheierea tomului V, că „istoria, deşi în margini modeste şi mai mult critică, nu a fost lăsată la o parte“, argumentând prin prezenţa textelor istoricilor români şi străini publicate în paginile revistei. Vezi CvL, V, 1872, nr. 22, p. 346.

[12] Cf. L. Boia, *op. cit.*, p. 183.

[13] *Ibidem*.

[14] Un pasaj redat de G.I. Ionnescu-Gion la 1889 sublinia tocmai inapetenţa ţăranului român (care se identifică doar ca „creştin ca toţi creştinii“) de a marşa cu uşurinţă la complicatele idealuri culte şi naţionale. Cf. Mirela-Luminiţa Murgescu, Bogdan Murgescu, *Conştiinţa naţională ca formă de solidaritate umană,* în volumul *Identităţi colective şi identitate naţională. Percepţii asupra identităţii în lumea medievală şi modernă*. In memoriam Alexandru Duţu, Coordonator Mirela-Luminiţa Murgescu, Editura Universităţii din Bucureşti, 2000, p. 9-15.

[15] *Ibidem*.

[16] Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea,* p. 245 şi 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cultură[17], iar în anul următor s-a căzut de acord asupra ciclului *Înrâuriri asupra poporului român*. A.D. Xenopol era propus pentru *Privirea teoretică,* iar Iacob Negruzzi pentru *Conclusiune*. Stabilirea conferenţiarilor şi a titlurilor nu a fost treabă uşoară pentru junimişti, care începeau să resimtă lipsa lui Titu Maiorescu. Programul pe anul 1875 trebuia să ţină seama de posibilităţile teoretice ale vorbitorilor dar şi de unitatea tematică a ciclului, prevăzut a se deschide pe 9 februarie, de către Xenopol. Urmau, duminică după duminică, conferinţe despre influenţele bizantină, slavă, turcă, polonă, fanariotă, franceză şi germană, fiind implicaţi P. Verussi, Gh. Panu, A. Lambrior, Şt. Vârgolici, Vasile Pogor, din nou A.D. Xenopol, Iacob Negruzzi şi, în fine, Mihail Eminescu[18]. Oricum, programul nu a fost respectat, căci Gh. Panu şi A. Lambrior au primit burse în străinătate şi au plecat înainte de începerea ciclului. În aceste condiţii, s-au operat alte modificări, P. Verussi vorbind despre influenţa bizantină iar Şt. Vârgolici[19] despre cea fanariotă. Nu este lipsit de importanţă, credem, să spunem că tema fanariotă intrase în atenţia junimiştilor încă din 1872, când Titu Maiorescu insista ca următorul ciclu să poarte titlul *Momente epidemice în viaţa popoarelor*, epoca fanariotă, care deja genera în respectiva şedinţă discuţii aprinse, urmând a intra în acest ciclu[20].

„Condiţiile istorice ne-au orientalizat“, scria atât de inspirat Eugen Lovinescu[21]. Civilizaţia bizantină şi neogreacă, pătrunsă la noi direct ori prin slavii sudici, prin turci ori prin fanarioţi, ortodoxismul însuşi, ca „cel mai activ factor al orientalizării“, lăsaseră urme pe care cercetătorii moderni erau chemaţi să le ancheteze. Influenţele şi legăturile externe din evul mediu intrau în preocupările junimiştilor, lucru firesc, prin însăşi formaţia lor intelectuală şi a modului complex de a privi istoria, desprins din şedinţele de cenaclu[22]. Oricum, Titu Maiorescu raportase, încă din 1864, individualitatea poporului român la cosmopolitism[23], abordând în prelecţiuni şi problema influenţelor.

Elevii săi i-au urmat exemplul, aşa că cele două conferinţe care ne interesează direct erau construite după modelul maestrului. P. Verussi, care participase deja la ciclul trecut, cu *Artele plastice la noi*[24], observa faptul că influenţele reprezintă lucruri fireşti în natură, fiind „binefăcătoare“ atunci când vin „pe calea civilizaţiei“, pentru că aduc cu sine „cultura omenirii“, dar „stricătoare“ când sosesc „pe cale politică“, căci „surpă pe nesimţite temelia statului“. El constată patru înrâuriri bizantine fundamentale: în simbolurile şi dogmele bisericeşti, în forma de guvernământ, în rangurile şi titlurile boiereşti, în costume şi în artă, toate datorate poziţiei geografice care i-a făcut pe români să graviteze spre Constantinopol, dar, atenţie, adoptate în spiritul tradiţiei locale. Asupra ultimului aspect insistă, fiind, de altfel, şi specialitatea sa, arătând care erau şi cauzele

[17] Cf. George Panu, *Amintiri de la „Junimea“ din Iaşi*, Ediţie, prefaţă, tabel cronologic de Z. Ornea, Bucureşti, Editura Minerva, 1998, p. 114.

[18] *Ibidem,* p. 117. După cum îşi aducea aminte fostul junimist, la ultima şedinţă la care a participat, A. Lambrior propusese a se începe cu influenţa bizantină, căci nu se putea porni de la daci, ci „din timpurile istorice cunoscute“. Iacob Negruzzi propune atunci şi influenţa slavă, iar Şt. Vârgolici, pe cea fanariotă. În discuţiile aprinse ce au urmat, Iacob Negruzzi l-a propus pe Gh. Panu pentru influenţa slavă şi pe A. Lambrior pentru cea fanariotă, în vreme ce P. Verussi se propunea pe sine, „cu timiditate“, pentru influenţa bizantină, căci, argumenta pictorul, „influenţa bizantină în pictură, în arhitectură şi în genere în arte este foarte mare“ (p. 653-654).

[19] Asupra personalităţii sale vezi Ionel Maftei, *Ştefan G. Vârgolici. 100 de ani de la moarte*, în „Cronica“, 1997, iulie, p. 2.

[20] George Panu, *op. cit.,* p. 15.

[21] E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, p. 67.

[22] Al. Zub, *op. cit.,* p. 88.

[23] Aceasta a provocat reacţia dură a lui George Barițiu, care îi acuza chiar pe membrii Junimii de „cosmopolitism“.

[24] CvL, VIII, nr. 1, 3, p. 34-40, 129-134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispariției artei de factură bizantină în secolul XIX românesc, în favoarea celei apusene[25].

Expunerea lui Şt. Vârgolici şi-a asumat subiectul mai dificil, al chestiunii fanariote[26], dar acesta eşuează în întreprinderea sa, căci îl aflăm continuând perspectiva polemică a generației paşoptiste şi postpaşoptiste[27]. Nu tocmai inspirat, el împarte subiectul în trei părți: influența politică, influența morală şi a cea asupra limbii. În spațiul politic, observă că epoca fanariotă era una „tristă şi dureroasă“, de mai bine de un veac, în care „hămesiții din Fanar supseră ca nişte lipitori sângele poporului român şi adunaseră în aceste țări cele mai cumplite nenorociri: sărăcia, înjosirea, corupția“. Domnii din Fanar îi par nişte „arendaşi“, termen folosit înaintea lui de Kogălniceanu şi de alți „epigoni“[28]. Şi influența morală era, crede Şt. Vârgolici, „funestă“, căci sunt introduse noi obiceiuri, alt port şi luxul neînfrânat, conducând la „corupția moravurilor“ şi la „stingerea oricărei iubiri de țară“[29]. Al treilea nivel de influență, cel lingvistic, era prezentat în aceeaşi cheie, fiind acuzate sistemul pedagogic al dascălilor elini, „de brutalitatea cea mai crudă“, dar şi principiile de educație ale acestora: „fățărnicia, neîncrederea, intriga, ambiția, setea de bogății“. Deşi concepută în culori sumbre, prelecțiunea lui Şt. Vârgolici se încheia într-o notă optimistă, căci, concluziona vorbitorul, „după furtună apare soarele“, aluzie la deşteptarea sentimentului național în Transilvania prin opera Şcolii Ardelene[30].

Chiar în aceste condiții, percepția asupra epocii fanariote începea a înregistra unele modificări, căci imaginea de tip monolit (impusă de istoricii paşoptişti) a fanarioților profund nocivi (prin acțiunile lor), spațiului românesc, se relaxează treptat. Nu este vorba de un proces încheiat în câțiva ani şi care monopolizează tendințele istoriografice, ci unul de durată, care se prelungeşte dincolo de începuturile secolului XX şi care coexistă cu vechea orientare, ce ființează la debut în lumea istoricilor, retrăgându-se apoi treptat în cea a diletanților ori a celor cu posibilități intelectuale mai reduse. În acest sens, merită amintită inițiativa Junimii de a aduce în actualitate figura domnului fanariot Grigore Ghica – ucis la Iaşi (1777) pentru că s-a opus raptului Bucovinei la 1775[31] – ocazie prin care postura de regim odios glisa discret, din barca fanariotă în cea austriacă. Redacția „Convorbirilor literare“ publica, pe lângă un articol demascator (pus atunci pe seama lui A.D. Xenopol), şi *Stihuirea Domnului Ghica Voievod*, reprodusă după un manuscris păstrat de un bătrân ieşean, text tipărit şi de Mihail Kogălniceanu, care îl atribuia strămoşului său, Enache Kogălniceanu, în *Cronicele României*[32]. În aceeaşi schemă trebuie să vedem şi propunerea „bardului“ de la Mircești de a se publica în „Convorbiri“ un articol mai vechi al lui Mihai Kogălniceanu, *Trei zile din istoria Moldovei* (apărut în „Propăşirea“, la 1844), care se referea la nefericitul eveniment[33].

Într-adevăr, ecuațiile tensionate în care erau incluse până atunci nu doar Fanarul, dar şi Bizanțul, începeau a se dilua. Chiar Iacob Negruzzi observa că perspectiva de studiere a fanariotismului era profund viciată, găsind explicația în prezența la Iaşi a unui corp profesoral compact, alcătuit din cărturari sosiți din Transilvania, deprinşi a vedea

[25] Rezumatul prelecțiunii populare era dat în CvL, X, nr. 1 (aprilie), 1876-1877, p. 73-75.
[26] Rezumatul prelecțiunii populare era dat în aceeaşi revistă, p. 75-79.
[27] Al. Zub, *op. cit.,* p. 88.
[28] Cf. CvL, X, nr. 1 (aprilie), 1876-1877, p. 76.
[29] *Ibidem*, p. 78.
[30] *Ibidem*, p. 79.
[31] Al. Zub, *op. cit.,* p. 84.
[32] *Cronicele României*, III, Bucureşti, 1874, p. 275-280, apud Al. Zub, *op. cit.*, p. 85.
[33] *Ibidem*, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în clasa suprapusă de acolo un neam străin şi duşmănos (maghiarii). Ajunşi în capitala Moldovei, ne spune fruntaşul junimist, aceştia transferă în noua patrie sentimentele de dincolo, dar, în absenţa nobilimii maghiare, „trebuia să găsească alt neam străin şi inventase pe fanarioţi, deşi, rămăşiţele acelor familii, de mult contopite cu românii, erau poate mai numeroase în clasa burgheză decât în cea aristocratică“[34]. Mărturia, inedită prin realismul ei şi nonconformistă, nu poate explica întregul proces de cristalizare a discursului antifanariot, dar se constituie într-un element important al acestei ecuaţii. Pe de altă parte, subiectivismul memorialistului se cuvine a fi luat în seamă, căci nu putem uita animozităţile dintre Junimea şi profesorii transilvăneni imigranţi în Iaşi, nemulţumiţi de fulminanta ascensiune a Junimii şi a lui Titu Maiorescu (episodul procesului mentorului Junimii este cunoscut, cred, de toată lumea), ori cu acei cărturari ardeleni care acuzau cenaclurile şi paginile revistei de cosmopolitism[35].

3. Interesul junimiştilor pentru civilizaţia bizantină

Sesizăm uneori în epocă sentimente calde faţă de străvechea împărăţie bizantină ori faţă de personalităţi politice sau culturale din Bizanţ. Este cazul junimistului D.C. Olănescu, care, aflat în Constantinopol, nu se putea opri să nu viziteze „mormântul celui din urmă împărat bizantin“ Constantin Dragases. Îndurerat de starea „de plâns“ în care a găsit mormântul basileului, se hotărâse a scrie o notiţă cu ce „auzise“ şi „văzuse“ la faţa locului, asupra morţii „acestui viteaz“[36], propunând-o Junimii.

Pe de altă parte, incursiunile în istoria bizantină sunt mediate, nu de puţine ori, de subiectul romanităţii sud-dunărene; constatăm în această vreme o anumită focalizare în respectiva direcţie, în special din partea unor intelectuali de origine aromână, cum este, de pildă, cazul lui Ion Caragiani (1841-1921). Originar din Avella, Macedonia[37], clasicistul era profesor la Universitatea ieşeană (1865)[38], junimist şi membru fondator al Societăţii Academice (1867). Era autor al unei interesante teorii, care făcea deliciul şedinţelor junimiste, potrivit căreia, la limbile popoarelor aflate în decadenţă, vocalele *a*, *e*, *o* şi *u* se schimbă în *i*, cum este cazul grecilor moderni (unde *oi* şi *ei* se pronunţă *i*) şi a evreilor[39]. Bun anecdotist, mai puţin talentat conferenţiar, după cum afirma Gh. Panu, el „rezuma tradiţiile şi anecdotele tuturor popoarelor din Peninsula Balcanică şi din restul imperiului turcesc, plus cunoaşterea clasicilor eleni, din care făcuse o specialitate“[40]. Traducea din elină în paginile revistei junimiste, iar Academia îi încredinţase în martie 1887 chiar îngrijirea versiunii greceşti a *Călătoriei* lui Nicolae Spătarul în China, sarcină asumată, în cele din urmă, de versatul G. Sion[41], după ce în anii anteriori se purtaseră discuţii aprinse asupra traducerilor din Herodot.

[34] Iacob Negruzzi, *op. cit.,* p. 20.

[35] Unul dintre aceştia era George Bariţiu, care vedea fanarioţii ca fiind periculoşi în toate structurile statului.

[36] Cf. D.C. Olănescu, *Scrisori din Constantinopol adresate lui Iacob Negruzzi în 1881, 2 septembrie*, în CvL, anul 40, 1908, nr. 6, p. 499.

[37] Cf. Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, p. 171.

[38] Între altele, este autorul unui *Curs complet de gramatica elenă. Syntaxe*, Iaşi, 1870, a lucrărilor *Etimologia*, Iaşi, 1872, şi *Pasiunile din Retorica lui Aristotel*, Bucureşti, 1884, dar şi a traducerii din Homer, *Odyssea şi Batrachomyomachia*, Iaşi, 1876.

[39] Iacob Negruzzi, *op. cit.,* p. 174. Potrivit mărturiei autorului, în ciuda faptului că era un bun clasicist, nu părea a fi apropiat de autorii elini, căci „avea aerul de a-şi bate joc de faimoşii eroi ai lui Homer şi chiar de marele poet al antichităţii“ (p. 248).

[40] George Panu, *op. cit.,* p. 122.

[41] *Analele Academiei. Dezbateri*, seria II, tomul 9, 1886-1887, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Convorbirile literare“ făceau loc generos, în paginile lor, acestor preocupări. Poate că şi apetitul pentru aceste subiecte, al părintelui autorului teoriei „formelor fără fond“, Ioan Maiorescu, ca şi a fiului, să fi jucat vreun rol. Bolintineanu publicase *Călătorii la românii din Macedonia* (1863), dedicate marelui public[42], iar Ion Caragiani dădea în „Convorbiri“ un studiu despre românii macedoneni şi poezia lor (1869)[43], urmat, la mai bine de două decenii, de un altul, dedicat românilor din Balcani[44], reeditat critic după dispariţia autorului, de Pericle Papahagi (1921 şi 1941). Apostol Mărgărit oferea revistei un text despre comunele române din acel spaţiu, cu date despre fraţii din Macedonia, Epir, Thessalia şi chiar Albania[45]. În aceeaşi atmosferă, T.T. Burada publica memoriale despre satele din Cherson şi cântece din Macedonia[46], iar C. Meissner recenza o lucrare străină[47], accentuând originea vlahilor din Peninsula Chalkidiki, pe când A.D. Xenopol răspundea polemic, în 1891, unui articol pe tema coabitării în spaţiul balcanic[48].

Faţă de antichitatea greacă şi latină, Mihail Eminescu avea, se ştie, o nețărmurită admiraţie, considerând chiar că Roma era prelungirea culturală a Greciei şi că ceea ce se numeşte cultură europeană e construită pe structura antichităţii greco-latine[49]. Asupra „miracolului grec“, scria la rându-i Alexandru Zub, Eminescu a meditat îndelung, cum arată şi poemul *Memento mori*, unde apare vechea Eladă[50]. Deşi pare la prima vedere neaşteptat, poetul, în ipostaza sa de publicist cu afinităţi în domeniul istoriografiei, se

[42] Al. Zub, *op. cit.,* p. 153.

[43] Ion Caragiani, *Românii din Macedonia şi poezia lor populară*, în CvL, II, 1869, nr. 21-24, p. 335-340, 355-359, 368-370, 381-388; apud Al. Zub, *op. cit.,* p. 153.

[44] Ion Caragiani, *Studii istorice ale românilor din Peninsula Balcanică*, Bucureşti, 1891. Despre acesta vezi şi Th. Capidan, *Ioan Caragiani şi românii din Suli*, în „Cele trei Crişuri“, II, 1921, p. 501-506.

[45] Apostol Mărgărit, *Comunele române din Dacia Aureliană, cu începere de la frontierele Greciei pe şira muntelui Pindu*, în CvL, VIII, 1874, nr. 5, p. 197-208.

[46] În CvL, XVII, 1883, nr. 8, p. 281-291, şi nr. 12, p. 487-492.

[47] C. Meissner, *Românii din peninsula Hemus*, în CvL, XVI, 1882, nr. 11-12, p. 446-450, 474-477.

[48] Scena politică intra în bulversare, iar cultura resimţea şi ea replici ale seismului. Contextul politic era dat de complicaţiile „problemei macedonene“, aşa că nu trebuie să mire tonul ridicat şi ascuţimea progresivă a condeiului. În 1890 apăruse în paginile publicaţiei pariziene „Revue de géographie“ (tom XXVII, iulie-decembrie 1890, p. 185-198) articolul *Les roumains*, semnat de un anonim („Un Helléne“), în care autorul declara că nu înţelege „l'hostilité si passionnée des Valaques contre l'hellénisme“ căci nici un motiv de ură nu i-ar fi divizat pe greci de români, nici conflicte de drepturi, interese naţionale, nici amintiri istorice sau ale unor bătălii sângeroase (*Ibidem*, p. 185). În aceste condiţii, răspunsul venea din partea lui A.D. Xenopol, un avizat istoric al raporturilor greco-române, în acelaşi semestrial parizian (*Les Roumains et les Grecs*, în „Revue de géographie“, tom XXVIII, ianuarie-iunie 1891, p. 38-50). Cum era de aşteptat, articolul său are şi el în centru „chestiunea macedoneană“, dar demonstraţiile aduc în prim plan elemente de istorie bizantină şi postbizantină. După divizarea statului roman, Imperiul roman de Răsărit a obţinut spaţiul locuit de romanitatea sud-dunăreană, scria istoricul de la Iaşi, iar dacă statul de la Constantinopol s-a grecizat, devenind Imperiul bizantin, faptul are mai ales conotaţii culturale şi nu etnice. Din istorie, Xenopol mai deslușea că provinciile locuite de vlahi s-au detaşat de imperiu după 1185, dată de la care au dispărut raporturile de dependenţă cu Bizanţul. Ca atare, scria el, grecii, care se pretind succesorii Imperiului bizantin, nu pot revendica dominaţia asupra macedo-românilor deoarece aceştia au înlăturat dominaţia bizantină şi s-au supus apoi otomanilor. Afirmaţia era, din punctul de vedere al istoriografiei greceşti şi a mentalului colectiv grec, deplasată, dar ea implica mai mult, credem noi, teritoriul şi mai puţin elementul uman. Era dificil, şi toată lumea poate vedea de ce, să-i explici unui elen modern că teritoriul natal al vechilor macedoneni şi al „cuceritorului lumii“ Alexandru Macedon, nu le aparţinea de drept. În plus, comentariul prezenta, în ordonarea logică, o fisură destul de largă, căci era totuşi vorba de o „dominaţie bizantină“, chiar dacă ea fusese înlăturată după data amintită.

[49] Vezi Gh. Ceauşescu, *Eminescu şi antichitatea clasică*, în *Eminescu şi clasicismul greco-latin. Studii şi articole*, Ediţie îngrijită, prefaţă, note, bibliografie, indice de Traian Diaconescu, Iaşi, Editura Junimea, 1982, p. 227-260.

[50] Al. Zub, *op. cit.,* p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preocupa şi de istoria bizantină, mai ales acolo unde ea venea în contact cu cea a romanităţii de la sud şi nord de Dunăre şi a trădat acest lucru în unele din articolele sale[51].

Astăzi e cunoscut faptul că îl studiase atent şi îl amendase pe Gh. Şincai, întocmind o listă de autori alături de un tablou sinoptic al evenimentelor de la 395 la 1453. Îl interesa mai ales momentul afirmării Asanizilor, la finele veacului XII şi la începutul celui următor, căci reda plastic fuga sebastocratorului Andronic Comnenul[52], inspirându-se din Nicetas Choniates[53]. Interesul său faţă de trecut, în general, şi cu deosebire faţă de romanitatea balcanică a rămas constantă în perioada 1876-1883, dar textele lui Eminescu pe această temă nu fac din marele poet un autor de contribuţii ştiinţifice la cercetarea istorică şi lingvistică a romanităţii balcanice, constata bizantinistul Nicolae Şerban Tanaşoca. Dimpotrivă, scopul final al activităţii publicistice eminesciene era de a-i integra pe românii sud-dunăreni în sfera conştiinţei naţionale române, trezind totodată în opinia publică din ţară sentimentul datoriei faţă de soarta acestora[54]. Eminescu sublinia între altele, în textele sale[55], publicate în „Timpul“ sau în „Curierul de Iaşi“, caracterul unitar al romanităţii sud-dunărene, raporturile acesteia cu statele învecinate, între care şi Bizanţul, distingând totodată între aromâni, vlahi şi morlaci, lucru destul de rar la contemporanii săi.

Chiar Titu Maiorescu, cel care împinsese Junimea spre o anumită percepţie asupra evului mediu (ca „un timp de întunecime şi barbarie“) era la curent, în linii mari, cu datele esenţiale ale domeniului care ne interesează aici, câtă vreme citea pe Iacob Fallmerayer şi pe Joseph Hammer-Purgstall, deşi opiniile lor nu erau tocmai măgulitoare la adresa grecilor bizantini şi moderni. Îl fascinau cu deosebire nu faptele, ci lucrurile mari, mişcarea de idei şi transformările mentalităţilor. Să mai spunem, pentru a completa această imagine, că Iancu Alecsandri, fratele „bardului de la Mirceşti“, traducea *Consideraţii asupra cauzelor măririi şi decăderii romanilor* de Montesquieu, dar nu reuşea să-şi vadă lucrarea tipărită, iar Duiliu Zamfirescu studia pe Gibbon (e drept, pentru partea de istorie antică), cu gândul unei lucrări despre Traian[56].

Se cuvine a menţiona aici şi pe poetul de la Mirceşti, căci, fără a avea preocupări speciale în direcţia cercetării istorice[57], cu atât mai mult a Bizanţului ori a neoelenismului, nici contribuţii, el receptase ideile generaţiei sale cu privire la grecism şi le făcea loc, voluntar sau nu, în lucrările sale. Dintr-o interesantă scrisoare către amicul şi avocatul său, Al. Papadopol-Calimah, aflăm că Alecsandri se interesa de istoria Bizanţului timpuriu şi a împăratului Justinian, căruia abia îi descoperise originile dacice, lecturându-l

[51] Vezi Z. Ornea, *Interpretări*, p. 199-208.

[52] Episodul era amintit şi de Gh. Şincai.

[53] Cf. G. Călinescu, *Cultura lui Eminescu*, în SCILF, 5, 1956, nr. 1-2, p. 366.

[54] Nicolae-Şerban Tanaşoca, *Prefaţă* (*Românii şi romanitatea balcanică*) la Mihai Eminescu*, Istorie şi destin. Contribuţii la cunoaşterea românimii sud-dunărene*, Antologie de Aurelia Dumitraşcu, cu o prefaţă de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Galaţi, Editura Porto Franco, 1993, p. 5.

[55] Cele mai importante erau, din această perspectivă, *Românii Peninsulei Balcanice* în „Timpul“, 26 sept. 1878, *Începuturile românilor*, în „Curierul de Iaşi“, 31 oct. 1876 şi 1 nov. 1876, dar mai ales *Românii, întemeietorii Imperiului al doilea bulgar, al Asanizilor 1186-1257*, acesta din urmă fiind un extras, însoţit firesc de ideile jurnalistului, din lucrarea lui Constantin Ritter von Hofler, publicat în „Timpul“, 21 nov. şi 23 nov. 1882.

[56] Al. Zub, *op. cit.,* p. 159.

[57] Cu toate acestea, el gusta din plin literatura istorică, formulând adesea aprecieri la adresa unor lucrări apărute, ori cerând amicilor informaţii şi cărţi de istorie care îl interesau. Revelatoare în acest sens sunt scrisorile sale, mai ales cele către Al. Papadopol-Calimah, pe care nu de puţine ori îl invita la Mirceşti unde gazda asculta „cu luare aminte citirea operelor ce ai scris“ (Cf. V. Alecsandri, *Scrisori*, ediţie îngrijită de Il. Chaendi şi E. Carcalechi, Bucureşti, Socec, 1904, p. 256, scrisoarea din 08.06.1890, Mirceşti).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe Henry Houssay cu a sa *Aspasie, Cléopatre et Théodore*, jenându-se de „ignoranța mea“ şi recunoscând deschis că „în istorie am fost întotdeauna de o neştiință rară“[58].

Unul dintre cei mai diligenți junimişti, Alexandru Papadopol-Calimah, de profesie avocat[59], s-a întâlnit şi el cu istoria bizantină şi cu cea a grecității postbizantine în cadrul preocupărilor istorice extrem de diversificate; bunăoară se interesa de izvoarele diplomatice publicând asemenea „acte vechi“, pe care le însoțea de câteva comentarii, în revista Junimii[60] dar şi de numismatică, propunând ca monedele ce au circulat în spațiul românesc să fie cercetate comparativ[61], aceasta pentru a da doar două din sferele de interes ale cărturarului. Oricum, ştim că era un bun cunoscător de greacă (atât elenă, cât şi neogreacă), fapt vizibil îndeosebi în articolele *Dioscoride şi Luciu Apuleiu*[62] şi *Dunărea în literatură şi în traducțiuni*[63].

O cursivă pagină de istorie culturală producea istoricul român când comunica despre trecutul tipografiei în țara noastră[64] (şedința Academiei din 14.06.1896). Mai obosit acum[65], aflat în crepusculul unei vieți pline de realizări[66] şi după o activitate susținută de patru decenii (debutase în 1855 în „România literară“, sub patronajul lui Vasile Alecsandri), Al. Papadopol-Calimah poposea asupra domeniului culturii cu destul profesionalism. Din perspectiva care ne interesează, ne-au reținut atenția în primul rând referirile la Patriarhul Meletie Pigas şi afirmațiile sale despre prigoana culturală grecilor şi a limbii elene sub turcii care desăvârşiseră deja cucerirea politică a Imperiului bizantin. Citează din Sathas (*Bibliotheca graeca medii aevi*, Veneția, 1872, şi Νεοελληνική φιλολογία), din Martin Crusii (*Turco-Graecia*, Basilea, 1584), din sus menționatul Ath. Comnen Ipsilanti, dar şi din D. Cantemir (*Istoria Imperiului otoman*), César Cantu (*Histoire Universelle*) ori Alfred Rambaud, (*L'Empire Grec au dixième siècle*, Paris, 1870). Autorul amintește şi de inspiratul mijloc de păstrare a „conştiinței literelor greceşti“ din vremurile cele mai dificile ale turcocrației, prin traduceri turceşti şi arăbeşti în alfabet grecesc[67]. Subliniază importanța şcolilor greceşti, iar în privința tipografiilor din Principate, menționează ajutorul acordat de domnitorii români literelor greceşti, prin înființarea tipografiilor care scoteau numeroase cărți „în româneşte, greceşte şi slavoneşte“ şi care se împărțeau „fără plată“ în tot Orientul[68]. Istoricul afla şi

[58] *Ibidem*, p. 252, scrisoarea din 11.03.1890, Paris.

[59] Şi încă unul bine cotat; Vasile Alecsandri îi cerea în repetate rânduri să-l reprezinte în procesele sale, deci era recunoscut ca un bun profesionist şi în spațiul juridic.

[60] Cf. Al. Zub, *op. cit.*, p. 119.

[61] Al. Papadopol-Calimah, *Despre moneda de argint*, în CvL, 18, 1884, nr. 3, p. 104-109.

[62] Idem, *Dioscoride şi Luciu Apuleiu*, Bucureşti, Tipografia Societății Academice, 1879.

[63] Idem, *Dunărea în literatură şi în traducțiuni*, extras din Analele Academiei Române, seria II, t. VII, 1886, secțiunea II, p. 309-377. Articolul redă textul unei comunicări din 02.04.1986 şi remarcăm faptul că traducerile citatelor din greacă sunt foarte reuşite. În plus, apelează la o mulțime de autori atici sau bizantini, între aceştia din urmă numărându-se Nicetas Choniates, Zosimos, lucrări ca *Lexiconul Suidas* etc.

[64] Idem, *Un episod din istoria tipografiei în România*, în AARMSI, seria II, t. XVIII, extras, Bucureşti, Gobl, 1896.

[65] Istoricul se plângea de oboseală încă din 1889, când era conştient că se număra printre puținii junimişti diligenți şi sfătuia pe Iacob Negruzzi, căruia îi era adresat răvaşul, să scuture puțin „din lenea lor, pe ceilalți care nu scriu nimica“. Cf. I.E. Torouțiu, Gh. Caradas, *op. cit.*, p. 206, scrisoarea nr. 4, datată 04.02.1889, Tecuci.

[66] Fusese în mai multe guverne, ministru de Externe (1865-1866), ministrul Cultelor şi Instrucțiunii Publice (1868), membru al Societății Academice la 1876, distins în 1887 cu celebra decorație franceză „palmes d'officier de l'instruction publique“ pentru care se luptase Vasile Alecsandri, aflat atunci la Paris. Pentru această distincție vezi V. Alecsandri, *Scrisori*, p. 201, scrisoarea datată Paris, 17.03.1887.

[67] Al. Papadopol-Calimah, *Un episod din istoria tipografiei în România*, p. 4.

[68] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rostul acestor tipografii şi a tipăriturilor (fie ele cu litere greceşti, turceşti, arabe sau georgiene): „să păstreze literele şi legea în părţile Orientului“, acolo unde stăpânirea otomană „secase limbile“ şi să contribuie la apărarea creştinismului[69].

O lucrare erudită şi care probează competenţa junimistului Al. Papadopol-Calimah în investigaţia unor file de istorie bizantină şi postbizantină este, cu siguranţă, portretul realizat Sofiei Paleolog[70]. Din câte ne-am putut da seama, Papadopol-Calimah nu era un cunoscător al topografiei „cetăţii împărăteşti“, dar pare la curent cu ideologia imperială şi caută să fie bine documentat, căci apelează la autorii bizantini dar şi la Cardinalul Bessarion, Du Cange, Cantemir, Gibbon, Hammer, Cantu, Camille Paganel, Michelet, Xenopol, Tocilescu şi mulţi alţii.

Studiul era împărţit în trei părţi, din care doar primele două ne interesează. În cea dintâi descrie contextul politico-militar de la mijlocul veacului XV, vorbind despre domnii români şi bătăliile purtate pe teatrul de operaţiuni din Balcani[71]. Încearcă să explice numele sub care apare Muntenia în textele bizantine şi aminteşte despre epistola lui Pius II către Mahomed II, în care papa îl invita pe sultan să se creştineze, pentru a fi recunoscut drept împărat al Răsăritului, şi urmaş legitim al Paleologilor[72]. În acelaşi context, se opreşte asupra încercărilor disperate ale ultimului împărat de a construi un sistem viabil de alianţe dar şi asupra statului de la Trapezunt, pe care îl consideră „o putere creştină, ivită din Imperiul bizantin“[73]. În partea a doua face excurse genealogice asupra familiei imperiale bizantine[74], un istoric al alianţelor matrimoniale dintre bizantini şi ruşi (începând cu Anna, fiica lui Roman II şi încheind cu Sofia, fiica despotului Toma Paleolog)[75] şi o investigare asupra peregrinărilor familiilor greceşti prin Europa, după 1453[76], unde iese la suprafaţă şi talentul de fin povestitor al autorului. Mai interesant încă, Al. Papadopol-Calimah polemizează aprins cu bizantinistul francez Alfred Rambaud (celebru mai apoi prin părăsirea câmpului de investigaţii bizantin şi orientarea spre alte domenii) pe subiectul titulaturii imperiale. Afirmaţia istoricului francez, cum că epitetul „iubitor de Christos“ (φιλόχριστος) se oferea doar împăraţilor vii, pe când cele de „sfânt“ (άγιος) şi „fericit“ (μακάριος) doar basileilor dispăruţi, i se pare eronată. Drept sprijin aduce formulele de adresare ale patriarhilor către împăraţii şi despoţii în viaţă, care cuprind termenul „sfânt“. În acest sens, îşi continuă ideea autorul, ceremonialul domnesc de la noi a împrumutat şi acest obicei bizantin, dovadă folosirea

[69] *Ibidem*, p. 18.

[70] Al. Papadopol-Calimah, *Sofia Paleolog, nepoata împăratului Constantin XII Paleolog şi domniţa Olena, fiica domnului Moldovei, Ştefan cel Mare 1472-1509*, extras din AARMSI, seria II, t. XVII, 1895, comunicare rostită la 25.03.1895.

[71] Totuşi nu a apelat la istoricii bizantini târzii pentru a se informa cu privire la bătăliile de la Varna şi Câmpia Mierlei (deşi pentru personalitatea lui Iancu de Hunedoara îi folosea fără rezerve), mulţumindu-se cu datele obţinute de la Gibbon şi de la Rusu (*Istoria Transilvaniei*). Una din explicaţii ar putea fi, după opinia noastră, aceea că Papadopol-Calimah a selectat menţiunile care îi conveneau căci contextul aducea în prim plan şi pe români, implicaţi la vremea aceea în evenimentele politico-militare din zona balcanică, ori se ştie că din autorii bizantini ai căderii Constantinopolului nu reieşea o imagine potrivită. Vezi studiul nostru *Imaginea românilor în scrierile istorice bizantine din veacul al XV-lea*, în AIIX, tom XXXVI, 1999, p. 67-82. Explicaţia pe care o propunem ar putea fi infirmată însă de utilizarea lui Ducas şi Chalcocondyl, atunci când aminteşte, câteva pagini mai departe, despre Vlad Ţepeş.

[72] Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 42. Pentru acest pasaj a apelat la Athanasie Comnen Ipsilanti, cu lucrarea sa Τα μετά την άλωσιν.

[73] Al. Papadopol-Calimah, *op. cit*, p. 53.

[74] *Ibidem,* p. 65-67.

[75] *Ibidem,* p. 80-81.

[76] *Ibidem,* p. 75-79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de către cronicari a numelui „Ştefan cel Mare şi Sfânt“[77]. În fine, din ultima parte a studiului aflăm cum Sofia Paleolog, ajunsă soţia lui Ivan al III-lea, deşi făgăduise că va păzi noua orientare a ortodoxiei, conform Unirii de la Florenţa şi îi va insufla chiar soţului ei acest spirit, la Moscova ea se transformă într-o acuzatoare a actului florentin; crede că îndreaptă o eroare istoriografică, afirmând că Sofia este greşit numită Maria sau Zoe de către Du Cange, Cantu sau Sathas şi infirmă ideea că prinţesa mai fusese căsătorită înainte de mariajul cu ţarul rus[78].

La rându-i, A.D.Xenopol luase contact, încă din studenţie, cu lucrări precum *Les ruines, ou méditations sur les révolutions des empires* de Volney, *Istoria civilizaţiei*, de Guizot, ori cu idei novatoare prin intermediul interesantelor prelecţiuni ţinute de Mommsen şi Curtius la Berlin[79], care îşi vor dovedi utilitatea mai târziu, când venea indirect în contact cu istoria bizantină. Cărturarul trebuia să se intereseze în general de istoria universală, scria V. Cristian, prin chiar natura preocupărilor sale; istoria românilor nu putea fi concepută, nici cercetată fără a se avea în vedere legăturile permanente cu populaţiile şi statele din jur[80]. El se interesa de Bizanţ atunci când răspundea teoriei lui Rösler[81], într-un studiu căruia Hasdeu îi contesta valoarea ştiinţifică[82], dar şi în monumentala lui sinteză despre istoria românilor[83], distinsă, la recomandarea lui Bariţiu, cu premiul „Heliade Rădulescu“. De altfel, chiar I.C. Negruzzi îi sugera să scrie „ceva din istoria bizantină sau din istoria poloneză“, gândindu-se la posibilitatea de a compara astfel „relaţiunile noastre actuale cu timpul şi cauzele de decadenţă a imperiului bizantin sau a Poloniei“[84].

Xenopol executa o incursiune în istoria timpurie a românilor, oprindu-se în secolul XII, unde, având mărturiile unor istorici bizantini ca Ioan Kinnamos Nicetas Choniates sau Kekaumenos, încearcă să descâlcească încurcatele fire ale prezenţei româneşti la nord şi la sud de Dunăre. Se referă la campania bizantină din 1166 (Xenopol dădea anul 1161)[85] împotriva Ungariei şi la ştirea despre detaşamentul de vlahi din armata condusă de Leon Vatatses, vlahi pe care îi localizează în Moldova, teritoriu în care au joncţionat trupele imperiale. Avem de-a face cu o forţare a surselor (în cazul de faţă Ioan Kinnamos), căci vlahii amintiţi par a fi mai curând din sudul Dunării, aşa cum se susţine astăzi în literatura de specialitate[86]. O altă mărturie la care face apel istoricul de la Iaşi este cea a lui Choniates, care povesteşte episodul capturării lui Andronic Comnenul la hotarele Galiţiei de către vlahii care îl trimit împăratului Manuel Comnenul. Din nou Xenopol crede că este vorba de zona Moldovei centrale

[77] *Ibidem,* p. 70-71.

[78] *Ibidem,* p. 92.

[79] Cf. Al. Zub, *op. cit.*, p. 157.

[80] Cf. V. Cristian, *Preocupări de istorie universală în opera lui A.D. Xenopol*, în volumul *A.D. Xenopol. Studii privitoare la viaţa şi activitatea sa*, Coordonatori L. Boicu şi Al. Zub, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 99-111, aici p. 99.

[81] A.D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană*, Iaşi, 1884. Anul următor apărea şi versiunea franceză, *Une énigme historique. Les roumains au moyen-âge,* Paris, 1885.

[82] Vezi *Analele Academiei. Dezbateri*, t. 7, 1884-1885, p. 182.

[83] Noi am folosit ediţia a III-a: A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, îngrijită de I. Vlădescu, Ediţia a III-a, Bucureşti, Cartea românească, 1925-1929.

[84] Cf. Al. Zub, *op. cit.*, p. 157.

[85] A.D. Xenopol, *Teoria lui Rösler*, p. 117, şi *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, p. 216, 218. Eroarea îi era semnalată încă de D. Onciul, în *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană. Dare de seamă critică*, în volumul Dimitrie Onciul, *Studii de istorie*, Bucureşti, 1971; apud Virgil Ionescu, *Relaţiile româno-bizantine în opera lui A.D. Xenopol*, în BOR, XCII, 1974, nr. 5-6, p. 721-729.

[86] Vezi E. Stănescu, *Les βλάχοι de Kinnamos et Choniatès*, în RESEE, IX, 1971, nr. 3, p. 589.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Bacău, Roman, Vaslui)[87] şi despre românii de aici. Rămâne de stabilit dacă Xenopol i-a utilizat direct pe autorii bizantini amintiţi sau a făcut-o prin intermediari, cum îi reproşau contemporanii[88], ca în cazul lui Kekaumenos, din care extrage mărturia acestuia cu privire la originea vlahilor şi la care apelează prin mijlocirea citatelor lui Tomaschek, susţinător al ideilor rösleriene, cu care se afla de fapt în polemică.

Constituirea Mitropoliei de la Argeş şi, ulterior, a celei de la Severin sunt puse de Xenopol în legătură cu arhiepiscopia Ohridei, cum greşit se credea în epocă, doar pe alocuri menţionând relaţiile cu Patriarhia de la Constantinopol. În continuare se referă şi la înfiinţarea Mitropoliei moldoveneşti şi la presupusa intervenţie a lui Mircea cel Bătrân în Moldova, pentru restabilirea relaţiilor cu Patriarhia[89]. Alte referiri la Bizanţ face Xenopol când vorbeşte de episoadele prezenţei lui Dan al II-lea în capitala bizantină, inspirându-se din Ducas, pe care nu-l citează[90], şi de sprijinul bizantin pentru Vlad Dracul[91]. Mai pe larg este tratată chestiunea Sinodului de la Florenţa, prilej pentru cu o serie de supoziţii infirmate astăzi de specialişti[92].

Rămâne neîndoios faptul că A.D. Xenopol nu era în elementul său atunci când aborda probleme de istorie a Bizanţului sau de interferenţe bizantino-române. A recurs la lucrările autorilor bizantini în măsura în care îl puteau susţine în demersul principal: demonstraţia originii şi continuităţii româneşti la nord şi la sud de Dunăre. Că el forţează, din perspectiva istoricilor de azi, izvoarele bizantine pentru argumentarea prezenţei strămoşilor noştri în spaţiul romanităţii orientale, nu mai are azi nici o relevanţă. Epoca era una dificilă, cu mutaţii sensibile şi complicaţii care necesitau răspunsuri imediate la teoriile aberante formulate în spaţiul cultural german.

De Bizanţ, dar mai cu seamă de veacul fanariot, s-a apropiat şi Ioan Slavici, chiar dacă nu a făcut-o de pe poziţia unui profesionist. Cu el s-a petrecut „ceea ce se întâmplă de obicei cu scriitorii plurivalenţi, pe care societatea îi abordează din unghiul împlinirii lor majore: scriitorul a obscurat celelalte laturi ale creaţiei sale“, nota Alexandru Zub într-un studiu asupra calităţii de istoric a acestuia[93]. Motivaţia aplecării lui Ioan Slavici spre istorie o afla profesorul în necesitatea apărării intereselor naţionale; într-adevăr, scriitorul, ca mulţi alţi contemporani, s-a orientat către domeniul istoriei din patriotism, fără a fi un profesionist, dar a făcut-o în investigaţii remarcabile. Ca autor de manuale şcolare, Slavici ne reţine atenţia prin *Istoria universală*, Bucureşti, 1881, în care sublinia importanţa Orientului pentru evoluţia istorică a românilor în epocile veche şi medie. Fără cunoaşterea istoriei orientale (din care făcea parte şi istoria bizantină), credea autorul, istoria românilor s-ar prezenta ca un şir de evenimente obscure, de neînţeles pentru cititor[94].

[87] A.D. Xenopol, *Teoria lui Rösler*, p. 120, şi *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, p. 219.

[88] N. Densuşianu (*Note critice asupra scrierii lui A. D. Xenopol, „Teoria lui Rösler“,* Bucureşti, 1885, p. 31): pe cronicarii bizantini, d-l Xenopol nu i-a citit, nu i-a studiat“; D. Onciul, *op. cit*, p. 11. Virgil Ionescu (*op. cit.*), care s-a ocupat special de A.D. Xenopol şi istoria Bizanţului, nu oferă un răspuns în acest sens.

[89] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, p. 86, 196, 198.

[90] *Ibidem*, p. 97.

[91] *Ibidem,* p. 101.

[92] Vezi amănunte la Virgil Ionescu *op. cit.,* p. 727.

[93] Al. Zub, *Ioan Slavici. Note istoriografice*, în RdI, tom 28, nr. 11, 1975, p. 1725-1733, aici p. 1725.

[94] Vezi I. Slavici, *Istoria universală*, II, Bucureşti, 1881, *Prefaţa.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Sprijinul efectiv pentru instituționalizarea studiilor de bizantinistică

Meritul „Junimii“ în eforturile de instituționalizare a studiilor de bizantinistică nu este unul de neglijat. Societatea, prin liderul său necontestat, Titu Maiorescu, a realizat inconsistența unei istoriografii naționale care nu poate utiliza cu profesionalism o importantă categorie de izvoare, anume cele greceşti. Aici identificăm aportul esențial al Junimii, în încercarea de a selecta tineri diligenți şi talentați, pe care să-i trimită la specializări în străinătate, de unde urmau a se întoarce pregătiți să înfrunte capcanele şi dificultățile acestor studii.

Era aceasta o ipostază a politicii maioresciene de întinerire a noii „Junimi“, conştient că cea veche, dominată de spiritul patriarhal al Iaşilor, murise. Astfel, în ultimul deceniu, profesorul selecționa pe cei mai înzestrați studenți de la cursuri, şi recolta a fost, cum observă Z. Ornea[95], una bogată (C. Rădulescu-Motru, Pompiliu Eliade, P.P. Negulescu, Simion Mehedinți, C. Litzica, Al. Philippide, D. Evolceanu, D. Onciul, ş.a.). Odată selectați, la fel ca şi rivalul Hasdeu, Maiorescu făcea tot ce era omeneşte posibil pentru a-i ridica la nivelul dorit, de la supravegherea lecturilor şi evaluarea cunoştințelor la obținerea de burse în străinătate, publicarea primelor texte şi asigurarea carierei în învățământ, vizate fiind îndeosebi catedrele universitare.

După ce a primit premiul Hillel pentru teza sa de licență având ca subiect pe Herondas, publicată de altfel în 1894, Constantin Litzica, unul din protejații maioriescieni, a obținut, pentru specializarea în bizantinistică, o bursă de filologie greacă în Germania şi Franța. După un stagiu de câteva luni la Berlin, unde şi-a consacrat mai tot timpul perfecționării limbii germane, tânărul junimist ajunge în toamna lui 1895 la Paris, unde s-a înscris la cursurile de la Sorbona şi de la École de Hautes Études; a urmat apoi Münchenul, unde putea beneficia de coordonarea lui Karl Krumbacher.

Apropiindu-se de finalul doctoratului[96] cu „părintele bizantinisticii“ dar şi de sfârşitul bursei sale, Litzica se interesa deja de propriul viitor. Aflând de dezbaterea în Cameră a proiectului legii instrucțiunii publice promovat de Spiru Haret şi de votarea catedrei de filologie bizantină, el scria mentorului din capitala României, pentru ca, în spiritul politicii „Junimii“ de alianțe, contraservicii şi intervenții, „să puneți un cuvânt bun pentru sus-menționata catedră“[97].

Întors în țară, tânărul bizantinist ocupă postul de bibliotecar la Biblioteca Academiei, unde este inițiat de I. Bianu, „harnicul străjer al cărților“, cum l-a numit N. Iorga[98], în tainele bibliologiei[99] şi unde a luat contact cu manuscrisele greceşti, stagiu extrem de folositor pentru întreaga sa perspectivă documentologică şi pentru lucrarea capitală ce avea s-o publice în 1909, *Catalogul manuscriptelor greceşti*. Până la ocuparea unui post universitar, căci efectul intervențiilor se lăsa aşteptat, bizantinistul care, se pare, avea încă nevoie de sprijin ca să-şi ia zborul şi să înfrângă climatul decepționist, a predat la licee din capitală şi a redactat studii şi răspunsuri la recenzii. Ele nu prezintă o importanță

[95] În *Titu Maiorescu şi prima generație de maiorescieni. Corespondență*. Antologie, note şi prefață de Z. Ornea, Bucureşti, 1978, p. IX.

[96] Disertația sa era publicată în 1898 la München. Vezi C. Litzica, *Das Meyersche Satzschlussgesetz in der Byzantinischen Prosa. Mit einem Anhang über Prokop von Käsarea*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde dr. Hochen philosophischen Fakultät, München, A. Buchholz, 1898.

[97] *Titu Maiorescu şi prima generație de maiorescieni. Corespondență*, p. 256, scrisoarea din München, 7.03.1898 către Maiorescu. Vezi şi *Dezbaterile Adunării Deputaților* pe anul 1897-1898, lunile februarie şi martie.

[98] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, II, Bucureşti, 1967, p. 282.

[99] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Bucureşti, 1985, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specială, dar fac dovada spiritului de muncă şi de rigoare intelectuală. Publicate în special în „Convorbiri Literare“ şi „Analele Academiei Române“, acestea reprezintă perioada de început a activității de cercetare a lui Constantin Litzica, aşa că nu ne putem aştepta nici la opinii ferme şi personale, nici la realizări deosebite. În *Actualități*[100], bunăoară, articol în care se regăsesc numeroase idei ale profesorului său, Karl Krumbacher[101], proaspătul doctor în bizantinistică pleda pentru importanța studierii Bizanțului, cu mențiunea că instituționalizarea acestor preocupări nu este şi nu trebuie să pară un automatism, o imitare a direcției venită din Apus, ci o necesitate pentru studierea complexă „a limbii, literaturii şi istoriei naționale“, imposibilă fără aportul bizantinisticii.

Pasiunea pentru manuscrisele greceşti a dus şi la publicarea lucrării *Manuscrisele greceşti din biblioteca Academiei Române*, în introducerea căreia, inspirându-se din considerațiile lui Urechia şi Xenopol, autorul se referea la veacul XVIII, amendând pe istoricii care „parcă nu găsesc cuvinte destul de puternice şi culori destul de negre, pentru a zugrăvi această epocă de asuprire“[102].

Textul era moderat recenzat de Demosthene Russo, o nouă autoritate în devenire a bizantinisticii[103], dar recenzia stârneşte însă reacția autorului, care, în următorul număr al revistei[104], deşi îşi face *mea culpa* (ce părea sinceră) pentru o serie de erori, îşi apără punctul de vedere[105].

Puțin a lipsit însă ca ascensiunea lui Litzica să fie întreruptă de un alt membru şi protejat al „Junimii“, tânărul direcționat spre studiile bizantine, George Murnu. Bun cunoscător al limbii greceşti, acesta începe să lucreze împreună cu Litzica la traducerea volumului XIII din colecția Hurmuzaki şi după un stagiu la Biblioteca Academiei şi la licee din Iaşi şi Bucureşti, este trimis, la intervenția lui Titu Maiorescu şi Ioan Bogdan, la München, pentru specializarea în bizantinistică. După ce în 1902 obține titlul de doctor[106], Murnu continuă colaborarea cu Krumbacher, care dorea chiar să-l rețină la catedra sa[107], dar deraiază treptat spre domeniul istoriei antice, urmând la Berlin cursuri de istoria culturii şi literaturii antice şi arheologie clasică. „În omul de ştiință, scria Nicolae-Şerban Tanaşoca, clasicistul şi arheologul au biruit pe medievist“[108]. Totuşi, chiar dacă Murnu a optat pentru antichitate, ocupând în 1908 un post universitar la catedra de profil a Universității din Bucureşti, el a mai avut preocupări în domeniul Bizanțului şi după această dată[109]. Deşi transferul lui Murnu spre istoria antichității a

[100] Idem, *Actualități*, în CvL, XXXII, 1898, p. 913-919.

[101] Ele erau expuse în *Cuvântul înainte* al primului număr din deja celebra-i revistă, „Byzantinische Zeitschrift“, 1892.

[102] C. Litzica, *Manuscrisele greceşti din biblioteca Academiei Române*, în AARMSI, seria II, t. 23, Bucureşti, 1900 (extras).

[103] Demosthene Russo, *„Manuscrisele greceşti din biblioteca Academiei Române“ de Constantin Litzica*, în NRR, nr. 30\1901, p. 279-283. Publicat şi separat, sub titlul D. Russo, *Manuscrisele greceşti din biblioteca Academiei Române. Notițe critice şi paleografice*, Bucureşti, Göbl, 1901.

[104] C. Litzica, *Câte-va rectificări*, în NRR, 31, 1 aprilie 1901, p. 332-334.

[105] Autorul sublinia faptul că obiecțiile lui Russo „ar fi avut mai mult relief dacă nu-mi arunca în spinare greşeli care nu există“, dar admitea că „tonul ştiințific şi rece“ al criticii este menit a face plăcere cititorului. C. Litzica, *op. cit*, p. 334.

[106] Teza are ca temă împrumuturile lexicale din română în greacă (*Rumänische Lehnwörter im Neogriechischen mit historischen Vorbemerkungen*, München, 1902).

[107] Cf. G. Murnu, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, Ediție îngrijită şi studiu introductiv de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1984, p. 21.

[108] *Ibidem*, p. 23.

[109] Prezintă la primul Congres internațional de studii bizantine de la Bucureşti (1924) comunicarea *L'origine des Comnènes* în care susține originea română a acestei dinastii bizantine, iar în 1938 şi 1939 publică, reluând chestiuni mai vechi, în AARMSLit, seria III, t. IX, 1939, p. 41-61, şi în „Balcania“, I\1938, p. 1-21, un studiu despre românii din Bulgaria medievală (statul Asăneştilor).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

văduvit bizantinologia română de un talentat specialist[110], pierderea era compensată de evoluțiile altor speranțe în domeniu, C. Litzica, N.G. Dossios, Demosthene Russo, Orest Tafrali şi, desigur, copleşitorul N. Iorga, aceasta dacă nu mai punem la socoteală contribuțiile accidentale ale cercetătorilor din alte specializări.

Lucrările de popularizare şi studiile ştiințifice l-au făcut pe Litzica să pară un candidat serios la postul universitar pe care se zbătea Maiorescu a-l obține protejatului său şi pe care îl ceruse Facultatea de litere încă din 1897. Conferința de estetică a acestei facultăți, transformată în conferință de filologie bizantină de Consiliul facultății (în şedința din 11.11.1907, aprobat de minister cu adresa 63652\27.11.1907)[111], a reprezentat un moment de vârf în procesul de instituționalizare a bizantinisticii româneşti, fiind numit conferențiar, aşa cum era şi de aşteptat, Constantin Litzica[112].

Între timp, profesorul mai finalizase un demers în vederea instituționalizării studiilor bizantine. Scrutând orizonturile şi realizările bizantinisticii europene şi arătându-se nemulțumit de lipsa colecțiilor complete ale documentelor şi inscripțiilor bizantine, ambele fiind încă în stadiu de proiect, el sublinia că prima fază ar trebui să constea în „publicarea textelor, documentelor şi inscripțiilor“. De aceea, inventariază manuscrisele greceşti de la Biblioteca Academiei şi publică în 1909 un *Catalog al manuscriptelor greceşti*[113], completat în *Studii şi schițe greco-române* (Bucureşti, 1912) şi întocmit după modelul *Catalogului manuscriptelor româneşti* a lui I. Bianu[114].

O întreagă dispută s-a iscat în jurul acestui catalog. D. Russo, recenzând lucrarea[115], critica erorile şi lipsa de pricepere a autorului, dar lăuda în acelaşi timp răbdarea şi curajul său. Nemulțumit de critica lui Russo, Litzica îi răspundea în *Studii şi schițe greco-române* cu argumentele recenziilor favorabile, venite din afara țării, între care una chiar de la Karl Krumbacher, neuitând a sublinia că el munceşte în folosul ştiinței. În 1914, în contextul schimbărilor preconizate pentru postul de filologia bizantină, conflictul între cei doi ajunsese la apogeu. Russo publică un articol în care Litzica este practic desființat ca om de ştiință, fiindu-i negate chiar calitățile recunoscute până atunci; din munca lui Litzica, scrie D. Russo, „eu nu văd decât un singur folos: activitatea lui poate servi ca un exemplu la ce rezultate nule poate să ajungă un cercetător cu o totală lipsă de pregătire şi de pricepere“[116].

C. Litzica însă nu dezarmează. În acelaşi spirit, lucrează împreună cu G. Murnu la traducerea volumului XIII al colecției Hurmuzaki care conținea documente greceşti culese şi publicate de A. Papadopulos-Kerameus. O nouă critică, de data aceasta

[110] Asupra activității lui Murnu vezi Stoica Lascu, *Opera istorică a lui George Murnu*, în „Tomis“, 20, 1985, nr. 2, p. 13; Patoni Sotir, *George Murnu*, în SAI, 1993, nr. 60-61, p. 181-184.

[111] Cf. Marin Popescu-Spineni, *Contribuții la istoria învățământului superior. Facultatea de filosofie şi litere din Bucureşti, istoric, bio-bibliografie, programe, regulamente, statistici, diagrame*, Bucureşti, 1928, p. 44. Vezi şi V. Dupoi, *Organizarea predării disciplinelor la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti în perioada 1864-1917*, în AUB, istorie, anul XII, 1963, p. 41-49.

[112] Cursul începea în semestrul doi al anului universitar 1907-1908, la lecția de deschidere fiind invitat şi cel căruia Litzica îi datora ascensiunea şi care „a arătat atâta interes înființării studiilor bizantine la Facultatea noastră“, Titu Maiorescu (Scrisoarea din 12 ianuarie 1908, în *Titu Maiorescu şi prima generație*, p. 267).

[113] C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Ediținea Academiei Române, Bucureşti, Göbl, 1909. Editorul împărțea materialele în „manuscripte istorice şi geografice“, „cărți de şcoală“, „literatură“, „drept“, „teologie“, „miscelanee“ şi „varia“. Lucrarea beneficia de un apendice, un indice cronologic şi un indice de nume, în care erau menționate, în dreptul fiecăruia, operele respective.

[114] Cf. Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, Bucureşti, Editura Enciclopedică română, 1972, p. 88.

[115] D. Russo, *Studii şi critice*, Bucureşti, 1910.

[116] Idem, *Datoria criticei şi bilanțul unei activități ştiințifice*, în NRR, XV, nr. 9\1914, p. 129-136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întreprinsă de Iorga, care cerea încă în şedinţa din 28 mai 1910 a Academiei desfiinţarea volumului realizat de cei doi, a dus la hotărârea înaltului for ştiinţific ca traducerea să nu circule în cadrul prestigioasei colecţii, ci separat[117]. O altă contribuţie, mai modestă, despre referirile despre români în texte bizantine apărea în 1913[118], pentru ca următorul text, asupra fortificaţiilor romano-bizantine de la noi, să fie publicat abia în 1920[119].

Retras de la catedră în 1914, după ce şi-a atras mai multe critici decât laude, în special în ultima perioadă, C. Litzica constituie un moment definitor pentru începuturile studiilor bizantine în România. Importanţa iniţiativelor sale editoriale constă în aceea că, deşi defectuoase în unele privinţe, aceste instrumente făceau posibilă abordarea unor subiecte de istorie a Bizanţului sau conexe domeniului nu doar bizantiniştilor, ci şi istoricilor din afara specializării. Nu în ultimul rând, cursurile sale, deşi nu au avut rezultatele pe care le sperase conferenţiarul, au pregătit terenul viitorului profesor de la catedra de filologie bizantină şi totodată criticul său cel mai înverşunat, Demosthene Russo.

Considerăm că prin impunerea lui Litzica în fotoliul universitar, Junimea şi-a realizat unul din dezideratele importante, în viziunea corifeilor ei, pentru studierea cu deplină competenţă a istoriei neamului: fundamentarea bizantinisticii române. Urmând consecvent, vreme de aproape patru decenii, o politică culturală inspirată, societatea a contribuit decisiv la cristalizarea condiţiilor indispensabile dezvoltării spectaculoase a acestei discipline în perioada interbelică, atunci când, beneficiind de specialişti deja formaţi şi de o bună tradiţie, bizantinologia română era pregătită pentru a face faţă provocărilor istoriografice din ţară şi de peste hotare, percepută ca unul din liderii de necontestat ai domeniului.

THE JUNIMEA SOCIETY AND THE INTEREST FOR BYZANTINE STUDIES
(Summary)

In spite of the preconception that the Junimea did not have historical curiosity, preconception fed by the very recollections of its members, projects (pre-lectures or written texts) that envisaged the field of Byzantine and Neo-Greek studies have been shaped. Greek influences, but also the editing of narrative sources (not limited to them) in Greek were important for both the mentor and the members of Junimea. The necessity to form diligent young people educated at foreign Universities, who had to unravel the maze of Romanian history, at the points of contact with the Byzantium and post-Byzantine Helenism, became clear as the century went ahead.

By setting the young Byzantinist Constantin Litzica in an University chair, Junimea accomplished one of its important desires in the vision of its senior members, for a proficient study of the people history: establishing the Byzantine studies in Romania. Steadily following an inspired cultural policy for over four decades, the society positively contributed to the manifestation of essential conditions for spectacular development of this research field in the interwar period, when Romanian Byzantinology, benefiting of already trained specialists and a good tradition, was ready to face the historiographical challenges from Romania and abroad, being recognized as one of the undisputed leaders of this field.

[117] Sub titlul *Scrieri şi documente greceşti privitoare la istoria românilor din anii 1592-1837, traduse de G. Murnu şi C. Litzica*, Bucureşti, 1914.

[118] C. Litzica, *Texte greceşti privitoare la noi*, în CvL, 47, 1913, nr. 3, p. 266-279.

[119] Idem, *Castrele romano-bizantine*, în CvL, 52, 1920, nr. 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI CHIOVEANU

„CARIERA“ UNUI SUBIECT INCOMOD. MARILE PARADIGME ÎN STUDIEREA FASCISMULUI

Un foarte cunoscut istoric britanic descria recent episodul intrării fascismului pe scena politică europeană prin fericita formulă a „impactului unei ploi de asteroizi, mai mari şi mai mici, asupra unei lumi ce se clătina încă în urma cutremurului provocat de primul război mondial şi de revoluția sovietică“[1]. Apelul istoricilor de astăzi – chiar şi al celor ce „stăpânesc“ acest subiect incomod – la metafore nu trebuie văzut neapărat şi exclusiv ca un subtil artificiu de limbaj menit să capteze atenția cititorului. Evitarea limbajului pur ştiințific reflectă totodată, chiar dacă doar parțial, persistența unei anume imprecizii în descrierea succintă şi definirea fascismului. Ceea ce acest limbaj literar surprinde şi exprimă cu deosebită acuratețe este însă, în primul rând, consternarea celor contemporani cu evenimentele, a celor confruntați cu apariția neaşteptată a acestor *late-comers* în politica europeană[2].

Impresia creată oricărui cititor de o primă şi rapidă trecere în revistă a reacțiilor generate de apariția şi cariera „meteorică“ a fascismului este aceea că, exceptând pe marxişti, „o insulă de consens într-o mare de contradicții, confuzii şi idiosincrazii“, timp de câteva decenii, „norii de praf ridicați de marii asteroizi“, de nazism şi de fascismul italian, au făcut imposibilă orice evaluare teoretică a fenomenului. Existența acestei lacune a caracterizat nu doar perioada interbelică, când mulți răspund prin metafore discursului metaforic al fasciştilor, ci şi perioada imediat următoare prăbuşirii fascismului european.

La numai câțiva ani de la sfârşitul celui de al doilea război mondial, omenirea, intrată rapid pe făgaşul „războiului rece“, se vede confruntată cu „noi probleme“[3]. În noul context internațional, fascismul, învins din punct de vedere militar, distrus politic, compromis ideologic şi redus la tăcere, nu mai reprezintă în sine o prioritate absolută. Singurul moment „de răgaz“, în care aliații ar fi putut ajunge la un prim consens în definirea „duşmanului comun abia răpus“ îl reprezintă în aceşti câțiva ani procesul de la Nürnberg. Procesul face însă, aşa cum era şi normal, justiție politică şi nu ştiință[4].

[1] Roger Griffin, *International Fascism. Theories, Causes, and the New Consensus*, London, Oxford University Press, 1998, p. VIII.

[2] Juan Lintz este cel care a impus această „imagine“ a fasciştilor ca ultimi veniți în politica europeană. Vezi Juan J. Lintz, *Some Notes Toward a Comparative Study of fascism in Sociological Historical Perspective*, în Walter Laquer, ed., *Fascism. A Reader's Guide. Analyses, Interpretations, Bibliography*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1976, p. 4.

[3] Roger Griffin, *op. cit*.

[4] Peter Steinbach, *On the Engagement with National Socialist Violent Crimes in the federal Republic of Germany*, în Neil Gregor, ed., *Nazism*, Oxford, Oxford University Press, 2000, p. 338.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 529–549

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pedepseşte pe criminalii de război şi crimele contra umanității conform legilor internaționale. Oferă totodată o bază normativă pentru denazificare spre a elimina arbitrariul deciziilor. Nu în ultimul rând, culege şi difuzează informații despre caracterul criminal şi consecințele catastrofice ale regimului nazist cu scopul de a împiedica naşterea unor legende şi mituri ce ar fi putut dăuna în viitor procesului de democratizare a Germaniei.

Din acest punct de vedere, cel puțin în cazul nazismului, aliații ajung la un prim consens. Demonizarea tuturor aspectelor legate de nazism şi, prin extrapolare, de fascism, devine singura preocupare serioasă şi atitudine obligatorie a învingătorilor. Discursul antifascist postbelic nu mai admite nici măcar aceea vagă urmă de ironie din anii premergători războiului. Se insistă cu obstinație pe caracterul nihilist, barbar, reacționar, anti-modern şi criminal al regimurilor. Fenomenului în sine, lipsit de doctrină, cu ideologie nedemnă de luat în seamă, „mic burghez“[5] în sens strict peiorativ etc. i se va acorda mai puțină importanță, sau deloc.

În acest context cunoaşterea este lăsată într-un plan secund. La cele câteva studii „timide“ încercate înainte de război şi în timpul acestuia, aliații adaugă câteva inițiative noi. Acestea au însă în vedere, în majoritatea cazurilor, mai ales nazismul şi consecințele acestuia[6]. Prioritățile nu sunt însă absolut clare nici măcar în acest caz particular. Aliații se arată interesați de sistemul lagărelor de concentrare şi exterminare dar şi de economia de război a „Germaniei lui Hitler“ şi de efectele bombardamentelor aliate asupra acesteia[7]

Cu mici excepții, prima generație, cea a „contemporanilor fascismului“, nu face eforturi considerabile pentru a ieşi din matricea mai sus prezentată atunci când discută problema fascismului. Mai mult, odată cu trecerea timpului, această matrice ajunge să capete oarecum „puterea tradiției“. În consecință, mai bine de un deceniu, în absența oricărei încercări de a defini minimal fascismul, impresia lăsată de studiile non-marxiste preocupate de acest subiect va fi aceea a unui veritabil „Turn Babel“. Va fi nevoie de încă câteva decenii şi de studii aprofundate pentru ca fascismul să capete statutul actual, cel de „labirint cu numeroase intrări şi cu ieşiri diferite“. În prima fază, marile narațiuni istorice despre fascism sunt singurele care au o oarecare coerență. Mai ales atunci când se rezumă la a spune povestea orwelliană a colapsului moral progresiv şi adesea total al unor societăți (mai mult sau mai puțin) industrializate, aflate în inima (sau în marginea) Europei. Societăți ale căror cetățeni renunță la facultățile gândirii raționale şi la conştiință pentru a urma bătăile *tam-tam*-ului unui nou tribalism şi a-şi pune speranța în lideri diabolici, ce le promit marele salt într-un viitor eroic şi soluții violente pentru problemele societății moderne în care trăiau. Descrierea consecințelor catastrofice ale fascismului nu face altceva decât să cimenteze de fiecare dată această *saga*.

---

[5] În Est semnificația peiorativă a vocabulei burghez era atât de puternică înainte de 1989 încât traducătorii lucrării lui Armin Heinen au simțit nevoia să (se) explice întrebuințarea ei, pentru a nu altera textul, chiar şi în 1999, cerând cititorilor să-l accepte într-un sens mai puțin ideologic. Vezi Cornelia şi Delia Eşianu, *Notă asupra traducerii*, în Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail“. O contribuție la problema fascismului internațional*, traducere de Cornelia şi Delia Eşianu, Bucureşti, Humanitas, 1999, p. 5.

[6] Vezi studiul lui Eugen Kogon, *Rețeaua morții. Sistemul lagărelor de concentrare naziste*, traducere de Emeric Deutsch, Maria Domilescu, Ileana Sgarbură, București, Editura Politică, 1987. Prima ediție a apărut în 1945 şi a avut la bază un raport întocmit la cererea autorităților aliate.

[7] Vezi Tim Mason, *The Domestic Dynamics of Nazi Conquest. A Response to Critics*, în Jane Caplan, ed., *Nazism, fascism and the Working Class: Essays by Tim Mason*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, p. 295-322. După război aliații vor confrunta datele din arhivele germane şi din teren cu estimările făcute de ei încă din 1942.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O viziune monolitică asupra fascismului, structurată de o definiţie extrem de rigidă, însoţită de o limbă de lemn şi „dublu gândit", ne oferă în primele decenii doar istoriografia de tip sovietic. Lumea liberă nu reuşeşte o astfel de „performanţă". Confruntată cu mai multe fascisme, extrem de diferite în manifestări, impact, consecinţe etc., istoriografia occidentală nu ştie de unde să înceapă, care ar fi cel mai reprezentativ caz, ce model interpretativ să propună şi cum să-l aplice în studiul empiric. Preia, printre altele, involuntar, una din trăsăturile esenţiale ale obiectului de studiu[8]. Descoperă însă mult mai târziu faptul că, la rândul lor, regimurile fasciste aflate „sub lupă" nu sunt, aşa cum se crezuse iniţial, monolitice ci policratice.

Tabloul istoriografiei occidentale preocupate de fascism nu este însă atât de sumbru şi deconcertant, mai ales din perspectiva actuală. În fond, pe termen lung, toate aceste „ezitări" şi „bâlbâieli" iniţiale vor da câştig de cauză profesionistului nedumerit, intrigat, fascinat totodată de „enigma" numită fascism. Epitom al răului politic din istoria modernă, fascismul, alături de ideologie, rasism, naţionalism, va intra tocmai datorită interesului manifest şi permanent al istoricilor, sociologilor, politologilor, filozofilor, în categoria celor câteva subiecte capabile să ţină capul de afiş timp de decenii şi să genereze o literatură greu controlabilă[9].

Aria de cercetare a fascismului a căpătat în ultimii cincizeci de ani proporţii ameţitoare[10]. Pe măsură ce studiile luau în calcul nu doar regimurile, cazurile majore şi centrale, ci şi acele *abortive fascisms*, mişcările şi partidele periferice, agenda de lucru a istoricului a adăugat la punctele aflate deja pe ordinea de zi a perioadei imediat postbelice, nu puţine de interes politic imediat şi prin urmare legate de procesul necesarei demonizări, de relevarea consecinţelor catastrofice şi de înţelegerea rapidă şi expunerea publică a inamicului distrus; noi perspective. Regimul terorii sistematice, economia, mai ales cea de război, baza socială a fascismului, lagărul, colaboraţionismul etc., fără a părăsi vreodată zona de interes major, s-au văzut obligate a face loc studiilor preocupate de emergenţa fascismului, de sursele intelectuale ale acestuia, de arta, arhitectura şi propaganda fascistă, de impactul „pozitiv" şi atracţia exercitată de fascism asupra societăţii, de moştenirea politică şi memoria fascismului.

Categoriile cu care se operează astăzi în studierea fascismului nu mai sunt neapărat cele clasice, cu care istoricul era obişnuit să lucreze înainte şi imediat după război[11]. De aici impresia „ereziei", lăsată unora dintre profesionişti de către noile abordări, adesea ignorate, blamate şi expediate ca lipsite de prestigiu academic şi incapabile să „producă cunoaştere". Cel mai adesea, conflictul dintre noile şi vechile tendinţe este unul de natură terminologică şi metodologică. Şcoala veche preferă acel plus de precauţie în abordarea fascismului. Neînţelegerile ţin însă la fel de mult de fundamentul politic şi ideologic, cel iniţial şi cel oferit de reformulările ulterioare ale acestuia, al studiilor preocupate de acest subiect extrem de sensibil.

Multe dintre aspectele şi consecinţele fascismului, mai ales ale nazismului, rezistă încă reprezentării şi istoricizării[12]. De aici reticenţa unora faţă de ieşirea din tradiţia existentă, faţă de încercarea reprezentanţilor noilor curente de a teoretiza, raţionaliza şi

[8] István Deák, *What was Fascism*, în „The New York Review of Books", XXX, 3 martie 1983, p. 13-16.
[9] Neil Gregor, *General Introduction*, în Neil Gregor ed., *op. cit*., Oxford, Oxford University Press, p. 15.
[10] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 11.
[11] Jörn Rüssen, *The Logic of Historicization. Metahistorical Reflections on the Debate between Friedländer and Broszat*, în „History and Memory", vol. 9, n. 5 (1&2, fall 1997).
[12] Saul Friedlander, *Introduction*, în Saul Friedlander, ed., *Probing the Limits of Representation. Nazism and the Final Solution*, Cambridge, Harvard University Press, 1992, p. 1-22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

traduce fascismul în termeni normali şi categorii acceptabile, de a-l „exorciza“[13]. Efortul acestora din urmă de a transpune iraționalul, misticul, violentul limbaj al fascismului într-un registru academic detaşat, este adesea văzut ca suspect şi uneori catalogat ca revizionist. În Occident, în absența unor îngrădiri ideologice şi a unui control politic strict şi brutal asupra vieții academice şi a politicilor editoriale – acel des invocat *political corectness*, de existența căruia se plâng astăzi mulți dintre estici, a jucat un rol semnificativ nu în blocarea cunoaşterii ci în temperarea discursului şi regularizarea studiilor, fără însă a le împiedica dezvoltarea –, dezbaterea despre fascism a trecut prin câteva mari paradigme: totalitarism în anii 1950, critica capitalismului şi raportul dintre fascism şi modernitate în anii 1960, disputa dintre intenționalişti şi structuralişti în anii 1970-1980, liderul charismatic, rasismul şi Holocaustul în anii 1990[14]. Această secvențialitate este însă una mai curând convențională şi spune câte ceva despre momentul de apogeu al diferitelor modele interpretative şi prea puțin despre complexa lor dinamică. Pentru că, practic, nici unul dintre aceste modele nu a fost vreodată abandonat definitiv. Exemplul cel mai elocvent îl oferă în acest sens totalitarismul. Hegemonică în anii 1950, intrată gradual, pe fondul relaxării politice internaționale din anii 1960, într-un con de umbră, paradigma revine în forță după 1989, mai ales în Germania[15], într-un moment în care, în absența „războiului rece“, mulți au crezut că acest model interpretativ va fi definitiv abandonat.

Începând încă din anii 1930, câțiva filozofi, politologi, istorici ai culturii şi ai ideilor au încercat să înțeleagă esența nazismului. Spre deosebire de marea majoritate a politicienilor, jurnaliştilor şi chiar a istoricilor, aceştia trec dincolo de suprafața vulgară a evenimentelor pe care le privesc adesea cu „olimpiană indiferență“. Se arată interesați mai ales de relațiile de putere şi de structurile din interiorul sistemului. După 1945, preocupați în primul rând de consecințele tragice ale regimului nazist, ei readuc treptat în discuție şi cazul URSS[16]. Ulterior, sub impactul „războiului rece“, multe dintre analizele acestor gânditori vor compara permanent catastrofa trecutului şi amenințarea viitorului, vor insista asupra fondului comun, totalitar, al fascismului şi al comunismului.

La numai câțiva ani după înfrângerea Germaniei naziste, URSS încetase a mai fi aliatul Lumii libere. Unii politicieni europeni precum Paul Henri Spaak îşi pot permite să afirme public că „în comparație cu bolşevicii, naziştii erau nişte bieți cercetaşi“[17]. Exagerată şi în mod evident deformată, o astfel de judecată politică scoate în evidență spiritul epocii. Totalitarismul nu reprezintă însă şi nu trebuie înțeles doar ca produs al „războiului rece“, o armă academică aflată în serviciul politicului, azi perimată. Conceptul şi mai apoi modelul interpretativ nu fac carieră doar pentru că permit defăimarea statului sovietic şi a comunismului prin asocierea acestuia cu nazismul. Termenul fusese folosit în mod curent în perioada interbelică. Mussolini apelase la vocabula totalitar încă din 1922, atunci când îşi prezenta intențiile de viitor, pentru a sublinia rolul său de servitor necondiționat al statului. „Totul pentru Stat, nimic în afara Statului“ reprezintă în epocă o formulă credibilă şi exprimă inițial un deziderat al

[13] Roger Griffin, *op. cit*, p. IX.

[14] Deşi până de curând nu a atras în mod special atenția istoricilor şi nu a beneficiat de pe urma statutului de paradigmă, „religia politică“ a reprezentat pentru o parte dintre cercetători un model interpretativ la fel de productiv.

[15] Michael Burleich, *The Third Reich. A New History*, Pan Books, 2001, p. 3.

[16] Titlul inițial al lucrării clasice a lui Hannah Arendt era *The Burden of our Time.* Abia a doua ediție apare sub titlul care o şi consacră, cel de *Originile Totalitarismului*. Este însă puțin probabil ca această schimbare să se datoreze unui comandament politic, fie acesta şi indirect.

[17] Leon Poliakov, *Les totalitarismes du XXe siècle*, Paris, Fayard, 1987, p. 22-23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

multora. Mai mult, în contextul anilor 1920 termenul este privit ca elogios şi nu doar de către fasciști. Chiar şi conservatorii, un Winston Churchill de exemplu, cochetează cu această idee[18]. De folosit îl vor folosi însă mai ales fasciștii italieni şi, într-o oarecare măsură, mediile intelectuale germane de dreapta. Naziștii, care insistă mai puțin pe ideea de stat, insistând pe aceea de rasă sau pe aceea a național-socialismului ca mişcare dinamică, vor apela la ea mai puțin.

Nu doar promotorii noului tip de stat, contrapus elementelor ce divizau societatea modernă, vorbesc, între cele două războaie mondiale, despre totalitarism. Nu doar fasciștii folosesc termenul şi nu doar ei îl compromit. Sensul peiorativ îl impun mai ales cei ce văd în totalitarism respingerea integrală a ideii de democrație liberală, dar şi comuniștii, care îl asociază pur şi simplu cu fascismul. Apoi, după pactul Ribentrop-Molotov din 1939 şi până în 1941 îl utilizează toți cei care vor să scoată în evidență afinitățile imorale dintre URSS şi Germania nazistă. Între 1941 şi 1945 însă, mulți uită, îşi şterg din memorie atât pactul cât şi „totalitarismul" statului sovietic, devenit aliat. Printre puținii care mai vorbesc despre totalitarismul stalinist în această perioadă îl găsim pe Leon Trotki. Acesta foloseşte conceptul, în 1942, pentru a putea deosebi vechiul absolutism (Statul sunt eu) de totalitarismul modern al lui Stalin, exprimat în formula „Eu sunt societatea". Preocupat însă doar de atacarea adversarului său direct, Trotki uită să menționeze printre alte elemente definitorii ale totalitarismului sovietic disprețul lui Stalin (şi al său de altfel) față de „impedimentul burghez" al domniei legii şi preferința lui pentru guvernarea arbitrară[19].

Folosit în discursul politic şi jurnalistic interbelic, termenul de totalitarism se impune în discursul academic după 1945, când capătă un loc central în discuția despre fascism (şi comunism) şi pentru că vocabularul politic moştenit din Antichitate, apelul la termeni ca democrație, tiranie, despotism, dictatură, se dovedea acum insuficient. Totalitarismul spunea însă aproape totul despre „elementul utopic" şi scopul final al acestui tip de stat, acea comunitate omogenă şi perfect coordonată, văzută ca soluție totală şi ultimă la toate problemele societății moderne. Putea surprinde complexa relație dintre *ideologie şi teroare*[20] şi putea opera distincția netă dintre formele anterioare de stat pe de o parte şi statul fascist şi cel sovietic pe de altă parte. Statul totalitar era singurul capabil să facă apel la puteri draconice care să-i permită implementarea ingineriilor sociale, înregimentarea individului, punerea în funcțiune a maşinii de fabricat consens prin intermediul propagandei şi al îndoctrinării, folosirea terorii şi a represiunii împotriva duşmanului intern şi extern al „noii sale ordini".

De la Hannah Arendt până la Alain Besançon[21], totalitarismul va desemna perfect orice distopie orwelliană, a cărei „împărăție mesianică" o reprezintă universul concentraționar. Se va suprapune perfect peste teama de eretici, de alteritate, de cei slabi (din interior), de cei ce şovăie etc., şi se va identifica cu ideea mobilizării permanente în vederea purificării, masacrării adversarului, cu fixația patologică şi discursul terorist şi triumfalist al oricărui regim preocupat de „eternizarea ordinii sale"[22].

[18] *Ibidem*, p. 21.

[19] Leon Trotky, *Stalin*, London, 1947, p. 421.

[20] Hannah Arendt, *Originile Totalitarismului*, traducere de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Bucureşti, Humanitas, 1994, p. 415.

[21] Alain Besançon, *Nenorocirea Secolului. Despre Comunism, Nazism şi unicitatea „Şoah"-ului*, Bucureşti, Humanitas, 1999.

[22] Vladimir Tismăneanu, *Noaptea totalitară. Crepusculul ideologiei radicale în secolul XX,* Bucureşti, Editura Athena, 1995, p. 26-27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nenumărați autori şi mii de titluri spun aproape totul despre tradiția scrisului istoric în această paradigmă. Totuşi, chiar şi cei mai cunoscuți partizani ai acestui model interpretativ au recunoscut că totalitarismul spunea ceva despre fundamentul comun al fascismului şi comunismului, dar prea puțin despre fiecare în parte[23]. În cazul fascismului, o a doua problemă consta în faptul că marea majoritate a literaturii insista doar pe cazul german, spunea prea puțin despre Italia şi nimic despre ceilalți fascişti.

Primele interpretări critice asupra rolului şi limitelor paradigmei totalitare în studierea şi înțelegerea fascismului apar odată cu anii 1960. Se insistă acum tot mai mult pe diferențe şi pe ideea de autonomie a studiilor preocupate de cazurile distincte. Istoricii interesați de problema fascismului se uită tot mai puțin la cazul comunismului. Totodată, Nazismul şi Fascismul sunt tratate separat.

Factorul politic, invocat adesea, a jucat şi el un rol important în această „despărțire a apelor". Pe fondul destinderii intervenite progresiv după 1960, asocierea stigmatizatoare a URSS-ului cu duşmanul său de moarte, comparația între nazism (fascism) şi regimurile comuniste din Est, este tot mai nedorită. Cei care continuă să vorbească despre totalitarism raportându-se şi la nazism şi la comunism ajung să fie catalogați, mai ales de către mediile de stânga din Occident, drept „războinici cu pană ai războiului rece". Mulți dintre cei care susțin abordarea separată a fascismului şi comunismului, mai ales în Germania şi Italia, au însă în vedere în primul rând necesitatea cunoaşterii trecutului imediat şi nu evoluțiile din arena internațională. De aici şi reorientarea celor mai mulți spre ceea ce nu se putuse studia şi scrie, din motive evidente, între 1933 şi 1945, cât şi spre cele câteva texte fundamentale ale acelei epoci şi cele câteva modele de analiză deja propuse[24].

Despre limitele paradigmei totalitare în studierea fascismului vorbiseră însă în primul rând chiar părinții acesteia. Unii insistaseră asupra diferențelor fundamentale între Italia mussoliniană şi Germania hitleristă. Chiar Arendt[25] afirmase că statul fascist al lui Mussolini nu putea fi considerat egalul Germaniei naziste pentru simplul fapt că teroarea politică era aplicată în cazul celei dintâi la o scară mult inferioară, numărul victimelor era cu mult mai mic, iar justiția rămăsese parțial independentă. În Italia lui Mussolini un acuzat politic putea fi declarat nevinovat. Nici în spirit, nici în structuri, statul italian nu putea fi considerat totalitar atât timp cât după opt ani nu reuşise să controleze birocrația, armata, poliția şi nu penetrase societatea. Singure, dictatura şi partidul unic nu îndreptățeau catalogarea regimului lui Mussolini drept totalitar. Prin urmare, o astfel de perspectivă ținea mai mult de context, de anti-marxismul fascismului italian, de alianța sa cu nazismul şi de terminologie[26]. Desigur, în timp, acest punct de vedere va fi contestat de cei care vor sublinia faptul că potențialul distructiv şi atrocitățile comise nu țin doar de caracterul totalitar al statului ci şi de cooperarea marelui public şi a instituțiilor cu regimul. Cu alte cuvinte, doar lipsa unei astfel de cooperări face din statul italian o parodie a totalitarismului, în timp ce, la polul opus, în Germania, cooperarea totală ajunge să justifice printre altele demersul lui Daniel Goldhagen[27].

[23] Raymond Aron, *Democracy and Totalitarianism*, New York, 1965, p. 203-204. Vezi şi Carl J. Friedrich, Zbigniew K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York, 1963, p. 7.

[24] Peter Merkl, *Political Violence under the Zwastica*, New Jersey, 1975, este cel mai cunoscut în acest sens. Merkl a plecat de la datele oferite de corespondența cu primii naziști purtată în anii 1930 de către un intelectual german fugit în SUA.

[25] Hannah Arendt, *op. cit.*, p 407.

[26] Leon Poliakov, *op. cit*., p. 165.

[27] Daniel Goldhagen, *Hitler's willing executionaries*. *Ordinary Germans and the Holocaust*, New York, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt neajuns al paradigmei totalitare, poate cel mai important din punctul de vedere al studiilor preocupate de fascism, îl reprezenta faptul că doar două dintre numeroasele partide şi mişcări de acest tip ajunseseră la putere şi la implementarea statului totalitar. Prin urmare, totalitarismul lăsa în afara discuţiei marea majoritate a cazurilor. Din nou, marxiştii sunt singurii care depăşesc şi exploatează în folos propriu acest impediment. Neinteresaţi de dezbatere, ei se mulţumesc a-şi cataloga o bună parte dintre adversari drept totalitari. Extind acuza de totalitarism, ca şi pe cea de fascism, asupra tuturor regimurilor autoritar-conservatoare şi asupra tuturor dictaturilor de dreapta, fie că acestea cochetaseră sau nu cu ideea iniţială, mussoliniană, a statului totalitar. Pentru cei mai mulţi dintre non-marxişti însă, paradigma totalitarismului şi definiţia minimală, în şase puncte esenţiale[28], a acestuia, chiar dacă considerate valide, păreau a ridica prea multe semne de întrebare şi a oferi prea puţine răspunsuri. Mulţi considerau că modul în care se opera cu diversele criterii în definirea unui stat drept totalitar era adesea prea arbitrar. Alţii insistau asupra faptului că genul totalitar spunea prea puţin despre fascism chiar şi atunci când nazismul ar fi fost acceptat drept epitom al acestuia. Nici măcar în cazul nazismului nu se mai menţine acel consens iniţial pentru că unii autori încep să insiste asupra faptului că acesta poate fi privit şi ca o formă de fascism şi ca un fenomen unic, nu neapărat încadrat categoriei totalitare[29]. Lucrurile se complicau şi mai mult atunci când se punea problema comparării nazismului cu comunismul. Unii scoteau în evidenţă independenţa relativă a partidului bolşevic de liderul său, în timp ce regimurile fasciste aproape că se identificau cu acesta[30]. În acelaşi timp, alţi autori deosebesc net partidele comuniste, monolitice, de cele fasciste, mai ales de cel nazist, prin esenţă policratic, marcat de competiţia la vârf şi rivalitatea dintre membrii *leadership*-ului[31].

Toate aceste contestări nu au reuşit să elimine tradiţia puternică a „totalitarismului“ care pentru mulţi cercetători a rămas singurul model interpretativ ce poate descrie aspiraţiile abominabile ale nazismului, ura acestuia faţă de ideea de libertate individuală, societate civilă, domnia legii. Chiar şi atunci când li s-a atras atenţia asupra faptului că amestecă evaluarea trecutului cu judecarea prezentului, mulţi autori nu au abandonat această paradigmă. Mai mult, cu timpul şi în alt context, mai favorabil, unii dintre contestatari au ajuns să o reconsidere[32].

Detensionarea relaţiilor dintre Est şi Vest şi relativizările ştiinţifice nu sunt singurele care subminează hegemonia totalitarismului ca model interpretativ în

[28] Vezi Carl J. Friedrich şi Zbigniew Brzezinski, *op.cit*. Conform teoriei propuse de cei doi autori, definiţia minimală a totalitarismului ar cuprinde: 1) o ideologie oficială, 2) un partid unic de masă, 3) control poliţienesc de esenţă teroristă, 4) monopolul asupra mijloacelor de propagandă, 5) monopolul asupra armelor, 6) economie centralizată de stat. Această definiţie are în vedere în primul rând URSS. Totodată ea a născut imediat întrebarea: mai poate fi considerat totalitar un stat care îndeplineşte doar cinci sau patru dintre criterii?

[29] Jan Kershaw, *The Nazi Dictatorship*, London, Edward Alton LTD, 1985, p. 18-41. Tot Kershaw atrage atenţia asupra naturii prea statice a modelului ce lasă puţin spaţiu analizării dinamicii, schimbării din interior şi dezvoltărilor, cât şi asupra faptului că un partid unic nu permite vizualizarea diferenţelor mari dintre partidul nazist şi cel comunist. Problema înţelegerii deschise sau închise a politicului şi a dinamicii revoluţionare a nazismului este atacată şi de Karl Dietrich Bracher, *Totalitarianism as Concept and Reality*, în *Turning Points in Modern Times*, Cambridge, Cambridge Mass, 1995.

[30] Wolfgang Sauer, *National Socialism: Totalitarianism or Fascism?,* în Henry A. Turner*, Reappraissals of Fascism*, New York, Watts, 1975, p. 404-424.

[31] Hans Mommsen, *Reflections on the Position of Hitler and Goering in the Third Reich*, în Henry A. Turner*, Reappraissals of Fascism*, New York, Watts, 1975, p. 123-144.

[32] Ian Kershaw, *Totalitarianism Revisited. Nazism and Stalinism in Comparative Perspective*, în „Tel Aviv Jahrbuch für deutsche Geschichte“, 1994. Vezi şi Ian Kershaw, Moshe Lewin, eds., *Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studierea fascismului. Tot în aceiaşi perioadă, Europa occidentală se vede confruntată cu primele efecte ale procesului masivei democratizări a învăţământului universitar, survenit pe fondul noii bunăstări materiale de la sfârşitul celei de a doua decade postbelice. În acest context, mai ales societatea germană a anilor 1960 se vede obligată să facă faţă unei virulente contestări de către tânăra generaţie a „ordinii bine articulate şi «mulţumite de sine» a părinţilor“[33]. Critica capitalismului, de sorginte marxistă, împreună cu contestarea culturii occidentale şi a imperialismului din Vest, fac furori în rândul studenţilor. Supus „rigorilor“ timpului, fascismul, „trecutul imediat“ pe care tânăra generaţie nu îl cunoscuse, va fi la rândul său analizat din această perspectivă.

Generaţia contemporană fascismului „fusese dispusă“, „încurajată“ şi „învăţată“ să uite trecutul. Prioritatea anilor 1950 o reprezintă reconstrucţia. Percepţia se schimbă odată cu anii 1960. Prima generaţie postbelică, deloc stresată de problema „zilei de mâine“, se întoarce spre acest trecut, suspicioasă şi mai ales revoltată de tăcerea părinţilor lor şi a politicienilor. Pe un fond revoluţionar preexistent, nu puţini ajung să accepte argumentele propagandei marxiste şi critica vulgară a capitalismului pe care aceasta o promova.

În articolele stângii studenţeşti, fascismul, produs al capitalismului, ajunge să joace rolul de armă politică cu care tinerii revoluţionari atacă nu atât trecutul cât prezentul. Orice regim dictatorial modern nesocialist este denunţat, începând cu această perioadă, ca fascist[34]. Se cere recunoaştere RDG-ului şi se speră într-o viitoare Europă socialistă. În acest context, puţini sunt capabili şi dispuşi să admită faptul că fascismul inclusese la rândul său o puternică componentă socialistă si anticapitalistă, că din punct de vedere ideologic el respingea doar internaţionalismul şi materialismul marxism, că îşi propunea depăşirea conflictului de clasă, distrugerea ierarhiilor tradiţionale, eliminarea parazitismului. Faptul că mulţi dintre fascişti crezuseră că soluţia lor la criza civilizaţiei şi nu cea bolşevică este întruchiparea adevăratului socialism – fie acesta corporatism, naţional-sindicalism sau planificare de stat – nu avea nici o importanţă. „Locuri comune“ pentru specialistul de astăzi, astfel de teme erau de neimaginat în mediile studenţeşti din acei ani.

Critica capitalismului, aşa cum a fost articulată în anii 1960, nu aduce în discuţie nici un element novator în analizarea fascismului. Cel puţin nu în mod direct. Ea nu reprezintă nimic altceva decât o reeditare a *Primatului Economic* impus definitiv în câmpul studiilor marxiste odată cu definiţia lui Dimitrov din 1933. Fascismul este surprins în aceleaşi câteva dimensiuni cheie: capitalism, imperialism, dictatură teroristă a „marilor afaceri“. Miza momentului o reprezintă nu cunoaşterea trecutului şi nici neapărat propaganda în favoarea viitorului cât contestarea cu orice preţ a prezentului.

În anii 1960, câţiva istorici marxişti ortodocşi din RDG – ţară care sub îndrumarea URSS confiscase tradiţia proletară şi antifascistă germană, lăsând RFG-ului întreaga răspundere pentru trecutul fascist – dintre care cei mai cunoscuţi sunt Kurt Gostweiler şi Dietrich Eicholtz[35], descriu regimul nazist ca pe o marionetă a marilor afaceri germane, lipsit de autonomie politică, produs al caracterului industriei germane şi parte a structurilor socio-economice existente, instrument folosit în promovarea expansiunii

[33] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 12.
[34] *Ibidem.*
[35] Dietrich Eicholtz, *Geschicte der deutschen Kriegswirtschaft, 1933-1945*, East Berlin, 1969. Pentru o scurtă trecere în revistă a literaturii din RDG pe această temă, vezi capitolul 8 din Andreas Dorpalen, *German History in Marxist Perspective. The East german Approach*, Detroit, 1985.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teritoriale necesare ieşirii din criză a capitalismului etc[36]. Impactul acestor lucrări asupra mediului academic din RFG – lucrările ajung în bibliotecile din Occident odată cu primul val al exportului de cunoaştere dinspre blocul răsăritean, export îngăduit de detensionarea diplomatică – ar fi fost însă limitat dacă nu şi-ar fi găsit un minim corespondent în acest mediu, mai ales în cel studenţesc. Or, tocmai existenţa acestui corespondent le asigură marxiştilor terenul fertil pe care îşi pot „disemina ideile".

În 1961 Fritz Fischer îşi publica cartea, devenită celebră şi tradusă masiv, despre expansionismul imperialist german, pe care îl evidenţia drept una dintre cauzele principale ale declanşării primului război mondial[37]. Nu atât cartea lui Fischer cât controversa iscată şi „şcoala" pe care o generează – din nou nu Ranke ci rankeenii dictează în istoriografie – nu în ultimul rând contextul politic, atmosfera polarizată de „(re)apariţia pe scena politică germană a unui potenţial fascism", vor da un nou imbold criticii antifasciste a culturii politice germane[38] cât şi criticii antifasciste a capitalismului. Cei mai mulţi dintre susţinătorii curentului refuză să mai vadă în nazism o paranteză a istoriei germane, un accident de traseu, se pronunţă pentru cunoaşterea trecutului prenazist şi pentru asumarea acestuia[39]. Nazismul face parte pentru aceştia din „autobiografia naţiunii", îşi află rădăcinile în trecutul autoritar etc[40]. Pentru cei de stânga lucrurile se traduc în termeni mult mai simpli. Nazismul se înscrie în linia imperialismului elitelor wilhelmiene, inclusiv al celor economice, care-l susţin pe Hitler doar pentru că acesta le promova interesele. Despre rolul mult mai important al pangermanismului se vorbeşte mult prea puţin pentru a se evidenţia în schimb continuitatea agresivităţii, asigurată în primul rând de factorul economic şi de capitalism.

În timp, abordările acestor ani vor conduce pe de o parte la dezvoltarea teoriei *Sonderweg*-ului german şi la analize profunde precum cele ale lui Hans-Ulrich Wehler[41] şi Jurgen Kocka[42], iar pe de altă parte la studii precum cel al lui Geoff Eley[43]. Ultimul text, o critică marxistă sofisticată a teoriei despre evoluţia specifică a Germaniei şi a susţinătorilor acesteia, insistă asupra faptului că nu tradiţiile preindustriale generează fascismul ci criza capitalismului, combinată cu o criză a legitimităţii politice din

[36] Temele atacate sunt mult mai nuanţate iar abordările mai subtile decât le-am redat noi. Cercetarea documentelor de arhivă este impresionantă cantitativ şi calitativ. Cadrul teoretic căruia se conformează aceste lucrări este însă cel indicat mai sus.

[37] Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, Dusseldorf, 1961. Vezi şi ediţia americană Fritz Fischer, *Germany's War Aims in the First War*, New York, 1967. Lucrarea produce o primă ruptură radicală cu modul convenţional de interpretare a istoriei germane în Germania. Vezi Georg Iggers, *Historiography in the XXth Century. From Scientific Objectivity to the Post-Modern Challenge*, Wesleyan University Press, Hanover and London, 1997, p. 67.

[38] Un impact asemănător, într-un context (perceput ca) asemănător ar fi trebuit să aibă în România anilor 1990 cartea lui Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, Bucureşti, Humanitas, 1998.

[39] Georg Iggers, *op. cit.*, p. 66-67. În anii 1960 se produce în istoriografia germană acea ruptură între vechea şi noua generaţie de istorici, ultimii născuţi după 1918 şi chiar 1933 şi dispuşi să privească critic trecutul naţional şi mai democraţi în spirit decât cei din generaţia educată şi socializată politic înainte de 1914, nostalgici după trecutul imperial.

[40] *Ibidem*, p. 67-69. Pentru generaţia lui Hans Ulrich Wehler şi Eckart Ker studiul istoriei ca mod de a interpreta critic trecutul are o cu totul altă dimensiune. Înţelegerea barbariei naziste este crucială pentru înţelegerea istoriei moderne germane şi a modernizării incomplete (a nu se confunda cu critica modernităţii care apare tot în anii 1960).

[41] Hans-Ulrich Welher, *The German Empire 1871-1918*, Oxford, Berg, 1985.

[42] Jurgen Kocka, *Ursachen des Nationalsozialismus*, în „Aus Politik und Zeitgeschicte", iunie, 1980, p. 3-12.

[43] Geof Elley, *What produces Fascism: Pre-industrial Traditions or a Crisis of Capitalism*?, în Geof Elley, ed., *From Unification to Nazism*, London, Allen & Unwin, 1986, p. 266-276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

societatea germană de după război, matură din punct de vedere industrial. Printre rânduri se poate citi judecata ultimativă a autorului, o reflexie târzie şi nuanţată a criticii capitalismului din anii 1930: „Cei ce refuză să vorbească despre capitalism ar trebui să nu se mai pronunţe nici asupra nazismului".

Mult mai importante din perspectiva criticii antifasciste a capitalismului sunt răspunsurile oferite din afara câmpului marxist ortodox de către autori liberali precum Dietrich Bracher[44], Ernst Nolte[45], Jan Kershaw[46] sau de către autori marxişti din Occident precum Tim Mason[47]. Prin punerea sub semnul întrebării a primatului economic sau înlocuirea acestuia cu primatul politicului, aceştia ajung să ofere analize de o mare complexitate, să scoată în evidenţă dinamica raporturilor dintre cele două sfere, să sublinieze caracterul policratic al regimului nazist etc. Studiile comparative, precum cel al lui S.J. Woolf[48], subliniază inexistenţa unei economii planificate, indică faptul că modelul totalitar nu poate fi aplicat economiilor fasciste, sistemul lor plasându-se undeva între capitalism şi comunism. Peter Hayes[49] analizează eficienţa redusă a economiei naziste, diferenţiază concepţia economică revoluţionară a naziştilor din anii luptei pentru putere de coordonarea conservatoare a economiei între 1933 şi 1936 şi admite o posibilă sinteză între cele două, în economia celui de al Treilea Reich, abia după momentul 1942, când economia de război este supravegheată de Albert Speer.

Nici atunci când discută problema războiului autorii occidentali nu ajung la concluziile marxiştilor. William Carr insistă asupra faptului că nu doar factorii economici şi cei ideologici, ci şi elementele de strategie militară şi de politică externă, de tradiţii şi formulări diferite, ajung să structureze evoluţia politică a regimului şi să-i dicteze politicile economice[50]. Un Tim Mason consideră evident faptul că iniţierea războiului de către naziştı în 1939 are la bază criza economică din Germania[51]. Pentru Alan Millward însă, elementele care ar putea indica existenţa unei presiuni economice atât de mari încât să-l împingă pe Hitler la declanşarea unui război nepopular, nu sunt tot atât de evidente[52]. El apreciază că mai curând aspiraţiile economice, politica de „guns and butter", combinate cu nevoia regimului de a-şi oferi câteva satisfacţii în politica externă ar explica mult mai bine declanşarea campaniei din Polonia. La fel interpretează Enzo Santarelli atacul Italiei în Abisinia[53]. În fine, lui Richard Overy legătura dintre economie şi război i se pare semnificativă doar în măsura în care explică

[44] Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship: The Origins, Structure and Effects of National Socialism*, New York, 1970, p. 416. Autorul rezolvă într-un singur paragraf problema primatului economic. El subliniază faptul că o economie capitalistă se lasă târâtă într-un război prin excelenţă non-economic şi neprofitabil cât şi faptul că economiştii şi experţii în industrie sunt instrumente ale regimului şi nu promotori ai politicilor economice ale acestuia, pentru a sublinia în final primatul absolut al politicului.

[45] Ernst Nolte, *Big Bussines and German Politics: A Comment*, în „AHR" 75, 1969/1970, p. 73-82.

[46] Ian Kershaw, *Politics and Economics in the Nazi State*, în *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*, p. 42-60.

[47] Tim Mason, *The Primacy of Politics and Economics in National Socialist Germany*, în Henry A. Turner, ed., *Nazism and the Third Reich*, New York, 1972, p. 175-200.

[48] S.J. Woolf, *Did a fascist Economic System exist?*, în S.J. Woolf, ed., *The nature of fascism*, London 1968, p. 119-151.

[49] Peter Hayes, *Policracy and Policy in the Third Reich: The case of Economy*, în S.J. Woolf, ed., *The nature of fascism*, London 1968, p. 191.

[50] William Carr, *Arms, Autarky, and Aggression*, Londra, 1979.

[51] Tim Mason, *Internal Crisis and the War of Aggression* şi *The Domestic Dymension of Nazi Conquest. A Response to Critics*, în Jane Caplan, ed., *op. cit.*

[52] Alan Milward, *The German Economy*, London, 1965.

[53] Enzo Santarelli, *Storia del movimento e del regime fascista*, Roma, Editori Reuniti, 1967, p. 161-171, 221-230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concepția lui Hitler despre ambele. Mai exact, războiul trebuia să facă posibilă restructurarea pe termen lung a economiei germane tot așa cum trebuia să permită și restructurarea armatei, a birocrației, a statului și a societății în general[54].

„Sacrificată (și ea) politicului", această a doua etapă aduce cu sine provocări cărora istoricii non-marxiști le găsesc în timp un răspuns. Reformulările teoretice trec însă subtil de la perspectiva reducționistă a fascismului economic, de nuanță marxistă, la o dezbatere diferențiată a raporturilor dintre fascism și modernizare[55]. Aria de cercetare se lărgește considerabil (social, cultură, politică) și acoperă o cazuistică mai reprezentativă și interpretări mai generale[56]. Se încearcă totodată scăparea din limitele impuse de primele două paradigme, ce se raportau exclusiv la marile cazuri, mai ales la cel al Germaniei naziste.

Anii 1960 și cei ai deceniului următor aduc în discuția despre fascism problema raporturilor dintre acest fenomen politic, modernitate și procesul modernizării. Se încearcă nuanțarea imaginii fascismului ca fenomen al clasei de mijloc, reacționar și antimodern, expresie a nostalgiei față de trecut a celor afectați de procesul modernizării. Teoria marxistă invocase criza capitalismului pentru a explica atracția exercitată de fascism în rândurile burgheziei mici și mijlocii. Non-marxiștii vor traduce aceeași problematică în termenii unei crize a modernității. Alternativa propusă de non-marxiști nu trebuie însă privită doar ca o simplă replică la teoria marxistă. De altfel, mulți liberali și socialiști nu doar că nu resping integral punctul de vedere al marxiștilor dar îl și folosesc pentru a explica succesul fascismului, mai ales înainte de război[57]. Totodată, nu trebuie neglijat faptul că în anii 1950 modernizarea a reprezentat un subiect la modă în științele sociale, în Occident. Era prin urmare de așteptat ca în anii 1960 aceste teorii să fie aplicate și în studiul fascismului.

Primele contribuții ale cercetătorilor preocupați de raportul dintre fascism și modernitate nu sunt extrem de originale și nici nu duc la clarificări majore în privința fascismului, a modernității sau a raportului dintre cele două. Seymour Martin Lipset reușește în 1960, din perspectivă sociologică și politică, să redefinească fascismul clasei de mijloc în termenii „extremismului centrului". Nu contestă elaborările din trecut privind baza socială a fascismului, ideologia antimodernă a acestuia etc. Adaugă însă acestui fascism clasic un fascism de dreapta și unul de stânga întregind portretul sociologic și fundamentul ideologic al fascismului generic[58]. Deschide astfel ușa viitoarelor studii empirice asupra sociologiei votului acordat fasciștilor. Depășește totodată, printre primii autori postbelici, granița cazurilor centrale. Aduce în discuție nu doar pe naziști ci și partide și mișcări din Austria și Franța.

Mai aproape de problema raportului dintre fascism și modernitate se va plasa în 1965 Ernst Nolte, care analizează fascismul din perspectivă fenomenologică și îl definește în termenii unei „contrarevoluții metapolitice"[59]. Pentru Nolte fascismul

[54] Richard Overy, *Domestic Crisis and War in 1939*, în „Past and Present", n. 116, 1987.

[55] Armin Heinen, *op. cit*., p. 13.

[56] S.J. Woolf, ed., *The Nature of Fascism*, Londra 1968; A. James Gregor, *Interpretations of Fascism*, Morristown, 1974; Henry A. Turner, *Reappraisails of Fascism*, New York, 1975; Renzo de Felice, *Interpretazioni del fascismo*, Roma, 1977.

[57] David J. Saposs, *The Role of the Middle Class in Social Development: Fascism, Populism, Communism, Socialism*, în *Economic Essays in Honour of Wesley Clair Mitchell*, New York, Columbia University Press, 1935, p. 395-400.

[58] Seymour Martin Lipset, *Fascism-Left, Right and Centre*, în *The Political Man: The Social Bases of Politics*, Baltimore, Maryland, 1981.

[59] Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism: Action Francaise, Italian fascism, National Socialism,* New York, Holt Rhinehart&Winston, 1965, p. 429-454.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezintă un răspuns la schimbări generate de modernizare, un fenomen prin excelență antimodern, structurat pe negații: antiliberal, antimarxist, antiumanist. Prin urmare, o „rezistență la transcendență" și un răspuns la problemele generate de procesul de modernizare, la proiectul modernizator liberal cât și la cel comunist.

În linia deschisă de Lipset și Nolte se va plasa oarecum și Wolfgang Sauer. Pentru Sauer însă, fascismul, deși o „revoltă împotriva civilizației moderne", nu mai reprezintă doar un fenomen contrarevoluționar, al clasei de mijloc. Dincolo de aceste două dimensiuni Sauer, care ia în calcul nu doar regimurile ci și partidele, nu doar practicile și rezultatele ci și principiile și intențiile, descoperă și o dimensiune revoluționară a fascismului. Mai ales în cadrul mișcărilor fasciste și pentru perioada de dinainte de luarea puterii, el scoate în evidență ideea revoluției „from below" menită a-i distinge pe fasciști de dreapta radicală și cea autoritar conservatoare. Spre deosebire de aceștia din urmă, spune Sauer, fasciștii propun nu restaurarea vechii ordini ci crearea uneia noi.

Astfel de perspective nu au însă un impact major asupra studiilor preocupate de fascism, cel puțin nu pe termen scurt. Nici nu aveau cum să aibă. Cei câțiva autori care susțineau astfel de teze erau marginali numeric și se văd repede „izolați" în interiorul marilor curente. Nu constituie un grup și nu fac școală. De altfel, de credibilitate se bucură în acea epocă lucrări precum cea a lui Barington Moore, un studiu comparativ de amploare asupra diverselor căi de industrializare adoptate de diferite societăți și a gradului în care democrația este acceptată de sistemele politice din acele societăți[60]. Imaginea fascismului, pe care o propun aceste lucrări, interesate în primul rând de teoria dezvoltării și de modernizare și mai puțin de fascism – Moore ia în calcul nu doar Germania și Italia ci și Japonia și face aluzii criptice privind existența fascismului în Rusia, China și India – este cea a unui fenomen produs pe fondul masificării vieții politice, în societăți care au atins un anume nivel al industrializării. Moore vede în fascism o încercare de a da o dimensiune popular-plebeiană conservatorismului, încercare care nu reușește altceva decât să confere acestuia din urmă un caracter prin excelență reacționar, dată fiind eliminarea elementului rațional, a oricărei idei de libertate, respect față de lege și față de idealurile umaniste.

În deceniul opt fascismul continuă să fie văzut ca un fenomen prin excelență antimodern, mai ales în cazul studiilor ce se ocupă de cazul nazismului, precum cele ale lui George Mosse[61] și Henry Turner[62]. Apar însă și studii care insistă asupra caracterului modernizator al fascismului și a influenței modernizatoare a acestuia asupra sferei politicului de după război. Autorii care susțin astfel de teze, un Roland Sarti[63] și Carlo Levy[64] de exemplu, se arată interesați mai ales de cazul Italiei.

Noile formulări au în vedere atât mai vechile teorii ale modernizării din anii 1950 și 1960 cât și pe cele noi ale anilor 1970, când autori precum Rainer Zittelman și Michael Prinz[65] încep să diferențieze conceptul de *modernizare* de cel de *modernitate* și îl supun pe acesta din urmă unei noi critici. Nu era cumva modernitatea, acea mare

[60] Barington Moore, *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston, Beacon Press, 1966.

[61] George Mosse, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, Ithaca, Cornell Paperbacks, 1991, p. 1-46, 161-216.

[62] Henry A. Turner, *Fascism and Modernization*, în Henry A. Turner, ed., *Reappraisals of Fascism*, p. 117-139.

[63] Roland Sarti, *Fascism and Modernization in Italy*, în „American Historical Review", vol. LXXV, 4, aprilie 1970, p. 1029-1045.

[64] Carl Levy, *From Fascism to Post fascism: Italian Roads to Modernity*, în Richard Bessel, ed., *Fascist Italy and Nazi Germany. Comparisons and Contrasts*, Cambridge University Press, 1996, p. 165-196.

[65] Michael Prinz, Rainer Zitelmann, eds., *Nationalsozialismus und Modernisierung*, Darmstadt, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

narațiune a secolului XIX, cu constantele şi predictibilitățile ei, deja depăşită? Contestarea vechiului concept de modernitate şi aplicarea lui în studiile istorice avea în vedere şi faptul că, printre altele, Holocaustul era văzut în acei ani ca un fenomen prin excelență modern, că statul şi societatea de tip sovietic erau la rândul lor considerate moderne, deşi realitățile din URSS nu lăsau să se întrevadă decât cel mult proiectul unei modernizări tehnologice demențiale. Ce se putea spune prin urmare despre raportul dintre fascism şi modernitate? Aveau modernitatea şi fenomenul modernizării vreo importanță în definirea fascismului?

Antimodernismul reprezentase, timp de câteva decenii, unul din elementele constitutive ale definiției fascismului. Baza de plecare a studiilor care aveau în vedere caracterul antimodern al fascismului nu era însă oferită de o teorie articulată ci de o dilemă. Cazul nazismului, mai ales al acestuia, nu admitea nici un fel de ambiguități din această perspectivă. George Mosse plasa nazismul într-o istorie estetică şi genetică, raportându-se la fenomenul naționalizării maselor în secolul XIX pentru a găsi rădăcinile acelei căutări febrile a mitului recuperator, a sensului comunității, pierdut odată cu apariția modernizării, mit în jurul căruia se organizează întreaga ideologie nazistă. Henry Turner, influențat de rezistența la transcendență a lui Nolte şi urmând linia argumentativă a lui Lipset şi Sauer, pe care o radicalizează însă, nu vine decât să întărească această perspectivă. Pentru el nazismul se naşte dintr-un animus antimodernizator şi îşi găseşte materializarea supremă în utopia agrariană şi rasială a lui Himmler, absolut antimodernă. Turner ajunge chiar să vadă în această utopie un posibil fascism minim şi se întreabă: „Nu cumva Fascismul italian a fost altceva decât fascism?“ Ce nu poate elimina din ecuație Turner pentru a ajunge la imaginea antimodernismului total este faptul că pentru a-şi putea implementa utopia antimodernă, liderii SS trebuie să introducă propria lor formă de modernizare, au nevoie de achizițiile tehnologice ale modernității. Admite totodată că, în fond, chiar şi dacă ar fi reuşit să-şi vadă utopia materializată, liderii nazişti ar fi trebuit să mențină o armată modernă, o economie industrializată etc., ba chiar să le îmbunătățească pentru a-şi apăra achiziția într-o lume care nu putea rămâne pe loc şi în care amenințările ar fi continuat să apară.

Privit din unghiuri diferite, nazismul continuă să fie văzut de către unii autori drept un produs al modernității. Pentru Roseman[66], care pune accent pe electoratul naziştilor, pe dorința acestora de a-şi apăra şi promova interesele în politică şi pe rolul asumat de acest partid, acela de a integra masele în politică, fenomenul este în esență modern. Pentru alți autori, precum Jens Alber, care insistă asupra realizărilor regimului între 1933 şi 1945, ia în calcul indicatorii esențiali şi clasici ai modernizării şi compară Germania lui Hitler cu RFG-ul, nazismul este mai curând anti-modern[67]. Urbanizarea nu înregistrează nici un salt evident, structura ocupațională a populației nu se modifică, sistemul de taxe, structura educațională propusă şi politica față de femei a naziştilor sunt opusul modernității. Nici în substanță şi nici în metode regimul nu duce la ruptura cu trecutul. Revoluția socială anunțată de naziști nu are loc. Schimbările nu sunt dinamice şi nu remodelează societatea. În schimb, regimul elimină câteva dintre elementele centrale ale modernității. Participarea cetățenilor în alegeri şi la viața politică, sindicatele şi toate celelalte mecanisme şi instituții menite a rezolva conflictele de muncă în industrie ar fi doar două dintre acestea.

[66] Roseman, *National Socialism and Modernization*, în Richard Bessel, ed., *op. cit.*, p. 197-229.

[67] Jens Alber, *Nationalsozialismus und Modernisierung*, în „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie“, 1989, p. 351-358.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Privit din perspectiva raporturilor dintre fascism şi modernitate, cazul italian este la fel de complex. Avantajul său constă, ca de fiecare dată, în faptul că autorii îşi pot permite o atitudine mult mai degajată şi mai detaşată decât în cazul nazismului. Plecând de la cazul italian, James Gregor respinge în 1974 punctul de vedere al lui Turner. Pentru Gregor, Fascismul reprezintă prin idealuri, politici şi practici, o dictatură modernizatoare. Spre deosebire de Turner, Gregor consideră că fasciştii italieni nu vedeau în cultul *Romanita* doar gloria trecutului şi valorile vieţii rurale. Se foloseau prin urmare de acesta doar pentru a mobiliza energiile populare în vederea modernizării Italiei. Confruntaţi cu o societate aflată în faza rapidei transformări, a tranziţiei de la tradiţional la industrial, fasciştii italieni au faţă de modernizare o atitudine ce-i aduce mai aproape de Stalin şi Mao decât de Franco şi Petain.

Spre deosebire de cazul nazismului, cel al fascismului italian îl face pe Mosse să vadă în fascismul generic o revoluţie politico-culturală. Mişcare revoluţionară pereche marxismului, dinamic în evoluţie, Fascismul reuşeşte să-l convingă pe Mosse să accepte pretenţia partizanilor săi din anii 1930. Critica prezentului şi viziunea asupra viitorului îl determină pe Mosse să definească fascismul drept o formă de naţionalism revoluţionar aflat în căutarea unui nou tip de societate modernă. *A Treia Cale*, radicală, între capitalism şi comunism câştiga din nou „legitimitate".

Pentru Roland Sarti, care se concentrează în primul rând asupra fenomenului modernizării în Italia, fascismul este cel care oferă Italiei postbelice un real impuls modernizator, cu efect vizibil pe termen lung, mai ales în economie şi politicile economice. În schimb, Levy, care insistă asupra perioadei dintre 1922 şi 1943, respinge ideea unei posibile contribuţii a fascismului la procesul de modernizare al Italiei după 1945. Probabil şi pentru că în acei ani această teorie era susţinută în plan politic şi de către post-fasciştii italieni. Levy admite în schimb o minimă contribuţie a fascismului la modernizarea, după 1938, a birocraţiei statului.

Emilio Gentile insistă asupra compatibilităţii fascismului italian cu modernitatea. Vede în acesta o religie civică a cărei cultură, prin motivaţii şi valori, chiar dacă negative, nu poate fi văzută ca expresie a spiritului antimodern. Pentru Gentile, natura mişcării, de masă, a fascismului reprezintă un argument la fel de puternic în susţinerea caracterului modern al fascismului. Problema, spune el, ţine doar de identificarea strictă, sau nu, a modernităţii cu liberalismul în sens larg. În funcţie de această identificare, fascismul poate fi văzut ca reacţie la modernitate sau ca produs al acesteia, născut din contradicţiile intrinseci ale societăţii moderne[68]. În fond, chiar şi miturile politice şi religia politică a fascismului ţin tot de modernitate.

Tot din provocările anilor 1960 şi tot pe fondul mişcărilor studenţeşti din Germania ia naştere şi mişcarea structuralistă a stângii non-marxiste din RFG. Structuralişţii (funcţionalişţii) atacă atât paradigma totalitară cât şi critica capitalismului de sorginte marxistă. Ei pun sub semnul întrebării atât caracterul monolitic al statului şi rolul lui Hitler în cadrul acestuia cât şi determinismul economic promovat de stânga marxistă.

Din punct de vedere metodologic şi interpretativ, colonizarea ştiinţei istorice de către sociologie şi antropologie este cea care oferă baza de plecare a structuralişţilor. Îi trădează atât aparatul conceptual (sistem, structură, funcţie) cât şi reticenţa faţă de hegemonia „factorului uman" în interpretarea istoriei. Resping viziunea intenţionalişţilor – termen inventat de Hans Mommsen pentru a defini curentul istoriografic

[68] Emilio Gentile, *Fascism*, în Lucia Morra, ed., *Léuropa del XX secolo fra totalitarismo e democratzia*, Faenza, 1991, p. 106-110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opus lor[69] – tentați să reducă totul la ambiții, intenții şi scopuri individuale. Nu neagă însă importanța acestora şi nu minimalizează forța pasiunii şi rolul ideilor, credințelor, valorilor în motivarea indivizilor. Spun doar, ca şi marxiştii de altfel, că nu (doar) personalitățile fac Istoria. Sau, prin aplicare directă la istorie, că Germania nazistă nu înseamnă doar „Triumful Voinței" *Führer*-ului.

Ceea ce au de spus din punct de vedere teoretic structuraliştii se poate rezuma în câteva cuvinte şi prin raportare la două din lucrările de început dar fundamentale ale părinților acestei paradigme. În lucrarea sa apărută în 1969[70], Martin Broszat respinge caracterul monolitic al celui de al Treilea Reich. Corelarea imperfectă a instituțiilor tradiționale cu cele create paralel de naziști, faptul că Hitler îşi deleagă adesea autoritatea către eşaloanele inferioare şi încurajează deopotrivă inițiativele cât şi competiția şi rivalitățile dintre subalterni şi nu în ultimul rând haosul şi anarhia ce domină în diferite sectoare de activitate susțin mai curând teza statului policratic. La această perspectivă, la inexistența controlului absolut, dezinteresul față de problemele majore şi luarea deciziilor, excepție cazurile în care aceste inițiative şi decizii afectau în mod direct mişcarea şi partidul, Mommsen adaugă faptul că, de cele mai multe ori, nu inițiativele şi deciziile individuale ci mecanismul birocratic este cel care asigură funcționarea, aproape de la sine, a celui de al Treilea Reich. Tocmai de aceea şi catalogheză regimul nazist în termenii unei „dictaturi slabe"[71].

Unii istorici vor vedea în această paradigmă o încercare de a banaliza şi subestima rolul lui Hitler sau al acoliților acestuia, de a marginaliza problema vinovăției şi a responsabilității individuale, de a edulcora regimul nazist etc. Istorici evrei ai Holocaustului, precum Lucy Davidowich, ajung să atace tezele funcționaliştilor în care văd o negare a tezei Soluției Finale ca scop consecvent şi unic al lui Hitler[72]. La polul opus, alți cercetători vor pleca de la aceste teze pentru a evidenția rolul fundamental al birocratului, „al criminalului din spatele biroului", în implementarea genocidului la scară industrială. Chiar dacă nu explica integral Soluția Finală, elementul birocratic nu putea fi ignorat atât timp cât purta responsabilitatea împingerii proiectului genocidal spre haos şi radicalizare.

Mai mult decât atât, punctul de vedere al funcționaliştilor aduce în discuție o problemă extrem de sensibilă. Holocaustul nu putea fi înțeles doar prin prisma fobiilor rasiste şi a frustrărilor sociale. Obsesia antisemită a naziştilor nu explica integral Soluția Finală. Dacă restul explicației ținea de societatea industrială avansată, atunci Holocaustul nu privea doar Germania nazistă şi nu putea fi gândit doar la trecut. El reprezenta un avertisment al Istoriei pentru viitor. O spune Mommsen în 1983[73]. O vor mai spune şi alții după el şi o mai spuseseră unii şi înainte.

Înainte de 1970, Holocaustul nu s-a numărat printre temele favorite ale istoricilor. Atât în mediile academice, mă refer la cele occidentale, cât şi în cele politice, nu în ultimul rând printre victimele nazismului[**], subiectul a fost adesea privit cu suspiciune

[69] Hans Mommsen, *National-Socialism: Continuity and Change*, în Walter Laqueur, *op. cit.*

[70] Martin Broszat, *Der Staat Hitlers*, Munchen, 1969.

[71] Hans Mommsen, *The Weak Dictatorship*, London, 1970.

[72] Lucy Davidowich, *Război împotriva evreilor. 1933-1945*, traducere de Carmen Pațac, Bucureşti, Hasefer, 1999, p. 18-21.

[73] Hans Mommsen, *Die Realisirung des Utopischen: Die „Endlosung der Judenfrage" im „Dritten Reich"*, în „Geschichte und Gesselschaft", 9, 1983, p. 420.

[**] Mulți dintre supraviețuitorii lagărelor vedeau în transformarea tragediei lor colective în obiect de studiu o încercare nefondată de trivializare, popularizare şi distorsionare a genocidului şi o „desacralizare a memoriei".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi chiar evitat. Intrarea Holocaustului în istorie, transformarea lui în subiect de interes general, se produce prin urmare treptat, în paralel cu acceptarea ideii că acesta ar putea reprezenta garanţia ultimă a faptului că „lecţia" celui de al Treilea Reich nu va fi curând uitată[74]. Cu toate acestea, în linii generale, istoriografia nu va acorda un rol central Holocaustului înainte de jumătatea anilor 1980, când paradigma rasismului începe să se impună. Modelele interpretative mai sus prezentate sunt cele care domină încă în acea perioadă studiile preocupate de nazism, contribuind doar indirect la articularea şi dezvoltarea analizelor asupra Soluţiei Finale şi (mai puţin) a Holocaustului.

După 1945 studiile privind genocidul nazist au avut în vedere în primul rând pe călăi. Victimele şi martorii „neimplicaţi" au fost neglijaţi. Documentul scris şi perspectiva deschisă de procesul la Nürnberg sunt cele care ocupă un loc central în istoriografie[75]. Accentul major şi prioritar cade pe *Great Deeds* şi mai puţin pe *Alltagsgeschichte.* În interpretarea ideologiei naziste rolul principal îl joacă antisemitismul şi nu rasismul biologic. Rolul factorului instituţional în implementarea politicilor rasiale este adesea neglijat, lucrarea lui Raul Hillberg[76], o analiză a „maşinăriei răului", a „Soluţiei Finale" ca proces administrativ complex, având în centru pe „criminalul birocrat", fiind printre puţinele care îl iau în calcul. Puţini autori se pronunţă explicit, în primele decenii, în privinţa distincţiei dintre războiul convenţional şi războiul rasial ideologic pe de o parte, între proiectul genocidal al călăilor şi răspunsul victimelor la acesta pe de altă parte[77]. Istoricii europenii sunt în general puţin interesaţi de aceste aspecte. Tot ce contează pentru ei este propria lor istorie, memorie şi imagine.

Rasismul biologic al naziştilor reprezintă astăzi elementul central, nu însă şi singurul, al studiilor istorice dedicate Holocaustului. Înţelegerea procesului istoric ce a dus la implementarea Soluţiei Finale, identificarea verigilor dintre Utopia barbară a naţiunii perfecte (*Volkgemeinschaft*) şi Crimă, intră de asemenea în atenţia istoricului. Introducerea în discuţie a unor aspecte legate de Holocaust ca produs al modernităţii, de totalitarism ca fundament politic al implementării proiectului genocidal şi, nu în ultimul rând, impactul produs în epocă asupra opiniei publice germane de evenimente[78], sunt

[74] Michael R. Marrus, *Reflections on the Historiography of the Holocaust*, în „Journal of Modern History", 66, martie 1994, p. 116. Am putea spune că intrarea acesteia în circuitul de valori al statelor democratice este definitivă şi totodată eficientă dacă avem în vedere reacţia promptă a Occidentului faţă de succesul politic al FPO şi al lui Haider în Austria sau Jean Marie Le Pen în Franţa.

[75] Cristopher Browning, *German Memory, Judicial Interrogation, and Historical Reconstruction: Writing Perpetrator History from Postwar Testimony*, în Saul Friedlander, *Probing the Limits of Representation*, p. 22-26.

[76] Raul Hillberg, *The Destruction of the European Jews*, Chicago, 1967.

[77] Lucy Davidovicz, *op. cit.*

[78] Concluzia finală a acestor studii este mai zguduitoare decât s-ar putea aştepta cineva. Pentru David Bankier implementarea Soluţiei Finale a fost posibilă nu în urma aderării la ideologia aberantă a nazismului. Opoziţia anilor de început, înlocuită în timp de oboseala războiului şi sloganurile propagandei, transformarea evreilor din fiinţe umane în obiecte îndepărtate au transformat societatea germană într-una anesteziată, profund indiferentă la problemele *Celuilalt*. Eforturile regimului de a canaliza violenţa radicală din anii 1930 a S.A.-ului şi *Stahlhelm*-ului, introducerea ei într-un cadru legal şi mutarea „abatorului" departe de privirile intrigate ale germanului ce nu putea accepta crima în imediata vecinătate, au redus la tăcere orice opoziţie. Soarta evreilor nu mai prezenta după 1941 o preocupare pentru aproape nimeni. Era suficient că eliminarea lor nu mai ameninţa naţiunea cu imaginea barbariei şi a lipsei de civilizaţie. Cei care primeau informaţii în legătură cu „crima din Est" ajungeau cel mai adesea să o respingă prin mecanismul autoprotecţiei psihice creat în atmosfera de mizerie a războiului. Inimaginabilul ca şi frica de a se pronunţa în legătură cu Soluţia Finală vor contribui la „orbirea" individului în aşa măsură încât, nici măcar în faţa probelor prezentate de aliaţi imediat după război, cei mai mulţi dintre germani nu vor putea să o perceapă în dimensiunile sale reale. David Bankier, *The Germans and the Final Solution: Public Opinion under Nazism*, Oxford, Blackwell, 1992.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teme abordate de istorici în încercarea de a rezolva fie şi parţial şi în afara soluţiei cheie oferite de antisemitism[79] misterul masacrării evreilor europeni[80].

Într-o primă fază, istoriografia germană de după 1945 a preluat şi a insistat pe ideea continuităţii între antisemitismului de secol XIX şi cel interbelic, acceptând explicarea integrală a Holocaustului drept finalitate şi fază paroxistică a acestui antisemitism. A făcut aceasta mai ales în măsura în care o astfel de abordare, izolarea unui nucleu absolut al nazismului, făcea posibilă şi uşura despărţirea imediată şi totală de trecut (*Vergagenheitsbewältingung*).

În timp, unii autori încep însă să-şi pună întrebări în legătură cu natura modernă a antisemitismul nazist, cu rolul acestuia în cadrul sistemului, cu existenţa discontinuităţilor, cu rolul culturii scrise şi al celei vorbite în impunerea antisemitismului radical etc. Identificarea rădăcinilor intelectuale ale antisemitismului nazist era insuficientă[81]. Unii autori acceptă în continuare centralitatea antisemitismului, dar subliniază totodată faptul că acesta nu poate spune nimic despre corupţia, teama, abrutizarea din timpul războiului, indiferenţa, potenţialul criminal, competiţia pentru resurse dintre indivizi şi structuri în cadrul regimului nazist[82]. Studiile recente indică tot mai adesea faptul că Germania anilor 1930-1940 cunoaşte o transformare radicală a sentimentelor populare şi a vechilor prejudecăţi antisemite, „evreul" generic nemaijucând doar rolul anterior al ţapului ispăşitor. Noul antisemitism nu mai reprezintă o simplă tehnică de manipulare socială[83]. Rasismul, baza revoluţiei sociale naziste[84], capătă tot mai multă importanţă şi este văzut tot mai adesea ca elementul ce a permis naziştilor evitarea unei totale osificări ideologice a partidului. Mai mult, noile cercetări indică faptul că în al Treilea Reich evreul nu a reprezentat singurul element indezirabil şi nici singura victimă. Slavii, populaţiile Sinti şi Romma – demonstrarea inferiorităţii antropologice şi rasiale a ţiganilor a jucat un rol major în explicarea genetică a predispoziţiei lor la criminalitate şi delicvenţă şi a contribuit enorm la fundamentarea rasismului nazist[85] – bolnavii incurabili, homosexualii, criminalii, opozanţii politici au reprezentat pentru nazişti elemente la fel de străine de corpul naţiunii, al idealei *Volkgemeinschaft.* Nu în ultimul rând, femeile germane devin victime ale regimului şi idealurilor naziste[86].

---

[79] Cu excepţia stângii intelectuale interesată de alte aspecte „pecuniare" în analizarea nazismului (Fascismului): expansionism, capitalism, politicile economice şi sociale, primatul acestora, distrugerea organizaţiilor clasei muncitoare etc. şi a literaturii sovietice, antisemită după 1950, centralitatea antisemitismului european reprezintă, mai ales printre istoricii evrei, teoria cea mai des acceptată şi vehiculată în cercetarea şi interpretarea Holocaustului şi a regimului nazist. Interpretările însă diferă şi nu mă refer aici la elementele ce deosebesc pe susţinătorii tradiţionalişti, evrei, ai antisemitismului perpetuu de cei ai antisemitismului modern, contextualizat. Vezi mai ales Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion"*, New York, 1969; J.L. Talmon, *European History-Seedbed of the Holocaust*, în „Midstream", mai 1973, şi Shmuel Ettinger, *The Origins of Modern Anti-semitism*, în Yisrael Gutman, Livia Rothkirschen, eds., *The Catastrophe of European Jewry: Antecedents, History, Reflections*, Jerusalem, 1976.

[80] Michael Marrus, *op. cit*., p. 94.

[81] Shulamit Volkov, *The Written Matter and the Spoken Word. On the Gap Between Pre-1914 and Nazi Anti-Semitism,* în „Midstream", octombrie, 1996.

[82] Ytzak Arad, *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps*, Bloomington, Indiana University Press, 1987, p. 377-380.

[83] Heinrich August Winkler, *Nationalism and Nation-state in Germany*, în Mikulas Teich, Roy Porter, eds., *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge University Press, 1993, p. 188-191.

[84] Paul L. Rose, *Revolutionary Antisemitism in Germany, from Kant to Wagner*, Princeton, Princeton University Press, 1990.

[85] Michael Burleich şi Wolfgang Wipperman, *The Racial State: Germany, 1933-1945*, Cambridge University Press, p. 56-57.

[86] Gisela Bock, *Zwangssterilisation im Nationalsocialismus: Studien zur Rassenpolitik und Frauenpolitik*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1986.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Programul *euthanasia*, cu cele peste 70.000 de victime, a reprezentat în anii 1930 o prioritate, în timp ce în primele nouă luni ale războiului mai bine de 2 milioane de prizonieri ruşi, comisari politici, membri ai corpului ofiţeresc şi ai intelighenţiei poloneze, partizani etc., au fost exterminaţi fizic în condiţiile în care Soluţia Finală – în accepţiunea actuală, restrictivă după unii autori, a deciziei luate la Wansee în ianuarie 1942 – nu avea încă o formă precisă în imaginarul celor responsabili de implementarea la scară industrială a genocidului[87]. Noile perspective nu sunt menite a reduce din importanţa antisemitismului şi nici a crea imaginea unei „victimizării competiţionale“[88]. Ele indică locul noului antisemitism în cadrul ideologiei rasial-biologice naziste, pentru a-l distinge de antisemitismul de secol XIX.

Totodată noile studii reliefau faptul că regimul naţional-socialist nu dăduse eliminării fizice a evreilor o funcţie integratoare şi că, paradoxal, succesul Soluţiei Finale consta tocmai în capacitatea naziştilor de a-şi „steriliza“ crima. Cetăţeanul obişnuit este ţinut departe de evenimente pentru că societatea germană se dovedeşte a fi mai curând reticentă faţă de aplicarea măsurilor rasiale şi oarecum indiferentă la ideologia antisemită. În mod surprinzător, în anii imediat următori ascensiunii lui Hitler la putere, nazismul nu reuşeşte să-şi asigure pe baza ideologiei rasiste şi a antisemitismului decât aderenţa câtorva categorii socio-profesionale şi numai în câteva dintre regiuni[89]. În majoritatea cazurilor, cel puţin a celor individuale, coeziunea a fost asigurată de aşteptări de o cu totul altă natură.

Dificil de explicat era şi trecerea de la propagandă la eliminarea programată, spaţială şi mai apoi fizică a duşmanilor naţiunii, elaborarea şi apoi punerea în aplicare a programului, găsirea soluţiei optime şi definitive. Cum Hitler, *lider charismatic* şi mare vizionar, singurul care va avea mereu o perspectivă panoramică asupra problemei evreieşti şi ale cărui „profeţii“[90] nu vor fi puse la îndoială de către acoliţi, părea a nu se

[87] Christopher R. Browning, *Beyond 'Intentionalism' and 'Functionalism': A Reassesment of Nazi Policy from 1939 to 1941*, în Thomas Childers si Jane Caplan, eds., *Reevaluating the Third Reich*, New York, 1983, p. 214. Istoricul britanic Michael Burleigh nu acceptă această definiţie limitată a Soluţiei Finale, vorbeşte de mai multe căi ce duc la acest proiect, atrage atenţia asupra faptului că acel *modus operandi* la scară industrială fusese deja prefigurat şi chiar experimentat în U.R.S.S. cu un an înainte şi îşi ocupase deja locul în economia uciderii alături de exterminarea prin muncă şi prin împuşcare. Vezi Michael Burleigh, *op. cit.*, p. 632-636.

[88] Contabilizarea exactă a victimelor nazismului nu este deloc gratuită şi nu denotă apetitul cercetătorului pentru senzaţional şi /sau sinistru. Studiile recente asupra numărului de victime au scos în evidenţă, sau în unele cazuri reconfirmat, faptul că naziştii nu erau extrem de meticuloşi în ţinerea evidenţelor şi că numărul victimelor ar putea fi considerabil mai mare decât cel menţionat în registre, faptul că evreii sunt victimele cele mai numeroase ale lagărelor naziste – la Auschwitz sunt înregistraţi 1,1 milioane ucişi, din care doar aproximativ 162.000 „polonezi“ şi alte naţionalităţi şi maxim 15.000 „politici“ – , sau că numărul mare de oameni ucişi nu ţine neapărat de tehnologia avansată, de resursele umane şi materialele aflate la dispoziţia călăului atât timp cât la Belzec, Treblinka, Sobibor, în cadrul „Operaţiunii Reinhard“, sunt ucişi peste 2 milioane evrei cu mijloace mult mai rudimentare, de către un număr redus de indivizi, dar cu un potenţial criminal repetitiv ieşit din comun. Vezi Frantisech Piper, *The Number of Victims*, în Yisrael Gutman, Michael Berenbaum, eds., *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, Bloomington, Indiana University Press, 1994.

[89] Donald L. Niewyk, *The Jews in Weimar Republic*, Baton Rouge, 1980, p. 77-80.

[90] Intrarea în război a SUA devine argumentul forte pentru susţinerea conspiraţiei mondiale a evreilor şi a războiului dus de aceştia, cu armele altora, împotriva germanilor. Această profeţie nu venea decât în completarea conspiraţiei iudeo-bolşevice ce dusese la iniţierea campaniei din Est. Soluţia Finală imaginată la Wansee este prin urmare nu doar pasul pregătitor în împlinirea voinţei Führer-ului ci şi interiorizarea viziunii acestuia, continentală de această dată asupra problemei evreieşti. Auschwitz-ul, cel mai vizibil şi tangibil dintre lagăre, simbol al uciderii evreilor la scară europeană, nu reprezintă însă decât o rezolvare într-un stil diferit de cel folosit în Polonia şi URSS a problemei evreieşti, faţa mai birocratică dar nu mai puţin psihiatrică a unei soluţii finale iniţiate anterior.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi implicat personal şi permanent în şi dincolo de luarea deciziilor[91], atenţia istoricilor se va îndrepta tot mai mult către instituţiile şi agenţiile statului, către birocraţie şi uneori armată, în care regimul găseşte colaboratori nesperaţi şi de cele mai multe ori voluntari[92]. Funcţionarea proiectului genocidal mai ridica şi alte probleme precum cea a relaţiei dintre Holocaust şi modernitate pe de o parte şi cea a raporturilor dintre Holocaust şi fenomenul totalitar pe de alta. Pentru unii autori, ce văd în Utopia fantezistă încurajată de Himmler „forţa intelectuală" ce avea să conducă la Holocaust ca precondiţie a atingerii scopului final al întregului program politic nazist, rolul jucat de modernitate se reducea exclusiv la aspectul tehnologic, altminteri dispensabil[93]. O astfel de viziune reprezenta însă o soluţie de compromis, viabilă doar în condiţiile în care se accepta faptul că mitul anistoric, aflat la baza noului program rasial, se raporta exclusiv la un ideal trecut, „teutonic". Revoluţia social-rasială a naziştilor îşi propunea însă mult mai mult şi avea în vedere crearea unui viitor ideatic pentru o comunitate ideală a viitorului.

Pentru alţi autori însă, precum Zigmunt Baumann, Geoff Eley şi Karl Otten, Soluţia Finală reprezintă, prin raţionalitatea sa tehnică şi aspectul său birocratic-managerial, o paradigmă distructivă a modernităţii[94]. Argumentul fundamental al acestor autori constă în aplicarea, strict tehnică, a politicii criminale de către individul lipsit de motivaţie ideologică şi radicalism, preocupat de elementul mundan şi ferit, prin plasarea sa în spatele regimului, de responsabilitate şi de contactul direct cu *Victima.* O astfel de interpretare punea totodată sub semnul întrebării explicarea Holocaustului prin intermediul totalitarismului, perfect ilustrată prin metafora lagărului, locul în care atât victima cât şi călăul sunt în paralel dezumanizate. Nu în ultimul rând, participarea voluntară la crimă a individului obişnuit, depersonalizarea, birocratizarea, „sterilizarea crimei", faptul că tratarea în termeni pur tehnici a acesteia asigura „maşinii" acea autonomie ce nu mai face necesar controlul permanent al statului[95], puneau sub semnul întrebării şi singularitatea cazului german. Pericolul genocidului în masă privea orice societate confruntată cu efectul şi totodată beneficiară a industrializării şi în care exista o tradiţie revoluţionară de tip iacobin.

Dincolo de perspectivele deschise şi procedeele metodologice oferite cercetătorului, teoriile nu reuşesc totuşi, în special în acest caz particular, să ofere o imagine clară atât timp cât nu pot încorpora diversitatea de aspecte şi numărul uriaş de informaţii şi artefacte. Poate fi privit Holocaustul drept scopul final, urmărit consecvent de Hitler încă din 1920, o obsesie continuă, pusă în aplicare odată cu cucerirea teritoriilor din Est, sau el reprezintă mai degrabă rezultatul final al unui proces continuu de radicalizare cumulativă şi neplanificată a unui regim policratic? Selecţia negativă, în timp, a elementelor distructive, singurele capabile să ţină împreună o coaliţie altfel destul de

[91] Intenţionaliştii, dar şi autori precum Hillgruber şi Davidovicz, au văzut întotdeauna în Soluţia Finală un *personal venture* al lui Hitler, în timp ce funcţionaliştii (Broszat, Mommsen) au respins această perspectivă considerată prea simplistă, teleologică şi telescopică.

[92] Gotz Aly, Peter Chroust, Christian Pross, *Cleansing the Fatherland. Nazi Medicine and Racial Hygiene*, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 1994, p. 2-8.

[93] Fritz Stern, *The politics of Cultural Despair: A study in the Rise of Germanic Ideology*, New York, 1965, p. 5-6. Punct de vedere susţinut şi de Henry A. Turner deşi autorul nu găseşte un răspuns la întrebările legate de funcţionarea economiei, capacitatea de apărare a unui teritoriu uriaş, administrarea lui în absenţa structurilor moderne ale statului. Vezi Henry A. Turner, *op. cit.*

[94] Zigmunt Baumann, *Modernity and the Holocaust*, Ithaca, New York, 1989, p. 149-150.

[95] M. Marrus, *op. cit.*, p. 108-109. Vezi şi Hannah Arendt, *op. cit*., p. 438-447; Karl Dietrich Bracher, *op. cit.*; Raul Hilberg, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precară, pare a da câştig de cauză funcţionaliştilor. Drumul spre Auschwitz pare a fi mai curând unul sinuos, şi asta nu datorită erorilor şi ezitărilor unor subordonaţi, cât căutării permanente a unei soluţii adecvate momentului. Soluţia Finală nu a avut niciodată deplină autonomie, şi de aceea fenomenul uciderii în masă trebuie analizat în permanentă relaţie cu antibolşevismul, apariţia *Lebensraum*-ului şi întreaga atmosferă creată de război[96].

Perioada de după 1945 a dus, în lumea liberă, la dezvoltarea continuă a studiilor preocupate de fascism, la transformarea lor în una dintre marile ramuri ale ştiinţelor istorice şi sociale. În interiorul Imperiului Sovietic şi în ţările satelit lucrurile stau însă diferit. Cei preocupaţi de aceste studii au o singură opţiune, aplicarea teoriei lui Dimitrov pentru a demonstra apoi empiric apariţia fascismului în acel nexus format de capitalism şi puterea de stat. Sfârşesc tocmai datorită acestei limite prin a face de fiecare dată propagandă. Diferenţa între cele două blocuri şi impactul politicului asupra ştiinţelor sociale este perfect reliefată de studiile marxiste din Occident. Obligaţi de dezvoltarea studiilor liberale, aceştia ajung să elaboreze un nou cadru teoretic. Abandonează materialismul istoric, admit existenţa unei ideologii fasciste, vorbesc despre relaţiile complexe dintre clase din perioada fascismului etc. Singur element care îi mai apropie de dogmatici constă în faptul că aceştia continuă să vadă în fascism o tendinţă latentă existentă în toate societăţile industrializate moderne şi în toate statele capitaliste.

În câmpul studiilor liberale, mult timp după război, natura fascismului a rămas o enigmă. 1945, anul 0, nu aduce mari schimbări faţă de perioada interbelică pentru că evenimentele politice influenţează climatul academic şi orientează studiile preocupate de fascism spre expunerea la întreaga scară a catastrofei produse de acesta. Nici în etapa imediat următoare, cea a reconstrucţiei economice şi a reinstaurării democraţiei liberale în Germania şi Italia, etapă marcată de divizarea Europei şi (re)descoperirea ororilor totalitarismului stalinist, studiile asupra fascismului nu iau un avans considerabil. Anii 1950 pun însă la dispoziţia istoricilor prima mare paradigmă şi cea mai durabilă în timp. Abia deceniile următoare aduc, pe fondul impactului celorlalte ştiinţe sociale asupra istoriografiei şi pe fondul acumulării de date empirice despre partidele şi mişcările fasciste europene, noi provocări şi contestări ale poziţiilor teoretice anterioare. Apar paradigme noi şi teorii individuale, se încearcă definiţii comprehensive ale fascismului.

Acest pas va duce la depăşirea graniţelor iniţiale, prea strâmte, de spaţiu, timp şi cazuistică. Naţional socialismul şi Fascismul italian rămân domenii prioritare, nu în ultim rând fiindcă oferă o vastă documentare, dar nu singurele. Fenomene similare din Occident şi din Est atrag tot mai adesea atenţia istoricilor începând cu anii 1970.

Expansiunea ariei de cercetare şi colonizarea ei de către alte discipline duce nu doar la dezvoltarea studiilor empirice ci şi la nevoia unor generalizări şi a unor definiţii atotcuprinzătoare, stabilirea unor noi metodologii de lucru, căutarea de răspunsuri la întrebări rămase fără răspuns[97]. În fond, multe dintre studiile apărute până în acel moment spuneau mai curând şi mai exact cine nu sunt fascişti decât cine sunt fasciştii şi ce este fascismul. Lipsea cu desăvârşire acel căutat consens şi acea definiţie de la care să se poată pleca în elaborarea unor studii comparative şi a unor prime sinteze. Tot ce se putea afirma în anii 1980 despre fascismul generic era că:

- *Regimurile fasciste nu sunt structuri monolitice;*
- *Partidele fasciste reprezintă doar unul dintre factorii puterii, nu neapărat cel esenţial;*

[96] Arno Mayer, *Why did the the Heavens Not Darken? The Final Solution in History*, New York, 1988.
[97] Stanley G. Payne, *Fascism, Comparison and Definition*, London, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- *Baza fascismului o reprezintă nu structurile statale impuse de regimuri ci mişcările politice;*
- *Fascismul reprezintă un concept indispensabil pentru teorie, totodată un termen discutabil din punct de vedere ştiinţific şi adesea, din punct de vedere politic, golit de semnificaţii;*
- *Discuţia despre fascism trebuie să depăşească faza cantonărilor în interbelicul european, în studierea cazului german şi a celui italian, în cercetarea empirică a acestora din urmă, lipsită de dimensiunea studiilor comparative.*

Who where the fascists, volum editat de Haghtvet şi Larsen în 1980, ambiţios şi comprehensiv, extrem de echilibrat mai ales în privinţa fascismului interbelic european, căruia îi surprinde complexitatea, problematica, manifestările etc. reprezintă un moment de maximă şi primă mare evaluare a istoriografiei postbelice preocupată de fascism. Editorii îşi motivau de altfel gestul spunând că „a scrie astăzi istoria fascismului înseamnă în primul rând a scrie istoria cercetării şi a rezultatelor istoriografiei asupra fascismului".

Istoria istoriografiei despre fascism trebuia, în anii 1980, să facă apel la tipologii pentru a putea organiza un uriaş corpus literar altfel decât în ordine strict cronologică. Pentru a putea surprinde teoriile şi pentru a carta peisajul intelectual, unii autori divid literatura în subcâmpuri: a) fascismul ca produs al personalităţii demonice a liderului; b) fascismul ca rezultat al unei maladii morale; c) fascismul ca produs al căii specifice de dezvoltare; d) fascismul ca produs al capitalismului; e) fascismul ca manifestare a totalitarismului; f) fascismul ca revoltă împotriva transcendenţei; g) fascismul ca rezultantă a unor structuri sociale; h) fascismul ca stadiu în procesul de modernizare; i) fascismul ca aberaţie estetică; j) fascismul ca tradiţie culturală patologică; k) fascismul ca expresie a unui sindrom european al contrarevoluţiei[98]. Cu toate acestea, mulţi autori clasici nu credeau necesară elaborarea unei definiţii exhaustive a fascismului. Îşi exprimau totodată reticenţa faţă de multe dintre elaborările teoretice recente, mai ales faţă de cele preocupate de ideologia coerentă a fascismului, pe care ei o consideră în continuare „un talmeş balmeş de idei *ill-sorted*"[99].

INTERPRETATIONS OF FASCISM IN POST-WAR HISTORIOGRAPHY. THE GREAT PARADIGMS
(Summary)

Since 1945, the fascist "conundrum" continuously fascinated the modern reader. An all-multitude of studies notwithstanding, the "meteoric career" of "the most debated" political phenomena in modern history remains largely obscured. Fascism still appears to many scholars as "a labyrinth with one entrance and numerous exits," a collection of various and often contradictory ideas and attitudes. Accordingly, during the last six decades, the complex issue of fascism was looked at from different perspectives.

The present study is a comprehensive overview of the main paradigms employed by historians and political scientists in the study of fascism after 1945: totalitarianism, the crisis of capitalism, modernity, intentionalists *vs.* functionalists, racism and Holocaust. The main focus of the author was not on the entire bulk of studies on fascism in post-war decades, which is to a certain extend impossible to handle by one author, but rather on the key works and authors, nonetheless on the intellectual and political context that permanently reshaped the interpretative framework in the field of studies on fascism.

[98] Stein Ugelvik Larsen, Bernt Myklebust and Jan Peter, eds., *Who were the Fascists? Social Roots of European Fascism*, Oslo, Universitetsforlaget, 1980, p. 28-29.

[99] Hugh Trevor Roper, *The Phenomenon of Fascism European*, în S.J. Woolf, ed., *European Fascism*, London, University of Reading, Lowe and Brydon ltd., 1968, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BOGDAN MOŞNEAGU

ISTORIA BISERICEASCĂ LA INSTITUTUL TEOLOGIC DIN BUCUREŞTI (1948–1953)

I. Învățământul teologic până la 1948

Ocupându-ne de studiile istorice în învățământul religios ortodox din perioada 1948-1953, ni se pare necesară o trecere în revistă a evoluției acestuia. Învățământul teologic, într-o primă fază a evoluției sale, şi-a găsit începuturile în mănăstiri[1]. A doua fază au reprezentat-o scaunele chiriarhale, iar ultima etapă şcolile bisericeşti şi cele domneşti din secolul XVIII[2].

Învățământul ortodox s-a organizat temeinic odată cu înfiinţarea seminariilor şi a facultăților de teologie din Iaşi (1860-1864) şi Bucureşti (1881, 1884)[3].

Facultatea din Iaşi a avut o existenţă relativ scurtă, de numai patru ani. Ea a fost inaugurată la 26 octombrie 1860, o dată cu facultățile de Drept, Filozofie şi Ştiinţe. Cu toate că Dionisie Romano dorea ca numărul anilor de studii să fie patru, acesta a fost redus la trei, la propunerea lui Simion Bărnuțiu. Printre disciplinele predate se afla şi Istoria Bisericească.

Facultatea de teologie din Iaşi a avut doar doi profesori: Filaret Scriban şi Vladimir Suhopan. Aceştia predau *Introducere în Vechiul Testament*, *Arheologie biblică şi creştină* (F. Scriban) şi *Istorie bisericească şi Teologie dogmatică* (V. Suhopan). Însă din lipsă de alți profesori, cei doi au fost nevoiți să suplinească şi celelalte catedre[4]. Vladimir Suhopan a fost numit în 1860 profesor de istorie, iar după ce F. Scriban a demisionat, a ajuns decan[5]. Slaba frecvenţă a studenților şi lipsa de profesori a făcut ca facultatea să se închidă în 1864.

La sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX învățământul religios a devenit obligatoriu în toate şcolile statului. Între timp aveau să apară şi alte facultăți de teologie, însă cea care şi-a păstrat continuitatea şi a concentrat un număr de profesori excepționali de-a lungul timpului a fost aceea de la Bucureşti. Traseul ei istoric pare a fi cel mai interesant şi de aceea studiul se va concentra asupra învățământului teologic istoric predat în această instituție.

---

[1] Adrian Gabor, *Studia ecclesiastica*, Bucureşti, Ed. Bizantină, 2003, p. 9.

[2] Dumitru Călugăr, *Învățământul religios în Biserica Ortodoxă Română*, în BOR, An. LXXXIX (1971), nr. 1-2, p. 135.

[3] *Ibidem*, p.139.

[4] Mircea Păcurariu, *Istoria învățământului teologic în Biserica Ortodoxă Română*, în BOR, An. XCIX (1981), nr. 9-10, p. 993-994.

[5] Mihai Mănucă, *Facultatea de Teologie din Iaşi 1860-1864*, în BOR, An. LXXVIII (1960), nr. 9-10, p. 889.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 551–562

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Facultatea de teologie din Bucureşti şi-a deschis cursurile în noiembrie 1881. Ea s-a născut din inițiativă sinodală, pentru a acoperi necesitățile pastorale şi didactice ale Bisericii Ortodoxe. De abia în 1890, câțiva ani mai târziu, ea a fost recunoscută prin Lege organică[6].

Prelegerile au început pe data de 16 noiembrie 1881, fiind predate gratuit de şapte profesori: Barbu Constantinescu, Nicolae Nitzulescu, George Zottu, Silvestru Bălănescu, Calistrat Orleanu, Inochentie Moesiu şi Ghenadie Enăceanu. Ca decan fusese numit Barbu Constantinescu, în acelaşi timp profesor de *Istorie bisericească*[7].

Proiectul de lege pentru înființarea facultății, întocmit de ministrul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, V.A. Urechia, prevedea şi predarea disciplinelor istorice: *Istoria bisericească* şi *Istoria dogmelor*. Istoria bisericească universală s-a predat ca disciplină principală de la data de 12 noiembrie 1881, iar până la 1 noiembrie 1906, profesorii acestei discipline au predat şi *Istoria bisericii române*[8].

Lipsa cursurilor universitare s-a compensat pentru început prin traducerea unor manuale folosite în academiile duhovniceşti din Rusia sau la Facultatea de teologie din Cernăuți. Athanasie Mironescu şi Gherasim Timuş au făcut acest lucru, traducând din limba germană cursul de *Istoria bisericească universală* al profesorului Eusebiu Popovici[9].

Primul profesor al catedrei de *Istoria bisericii* a fost Barbu Constantinescu. El a predat între anii 1881-1883 şi 1888-1891, ocupând şi funcția de decan între 1881 şi 1882[10]. Al doilea profesor a fost Dragomir Demetrescu, între anii 1891-1926[11]. În timpul lui Dragomir Demetrescu, Consiliul profesoral al facultății a decis să ceară Ministerului Instrucțiunii Publice înființarea unui post separat de *Istoria bisericii române*. Cererea a fost aprobată de abia în 1906, însă până atunci disciplinele şi-au precizat tematica şi s-au grupat pe catedre. O primă încercare de acest fel a avut loc în anul universitar 1890-1891. S-a hotărât ca *Studiul biblic* să se predea în primii doi ani, *Istoria dogmelor* în anii doi şi trei, iar *Istoria bisericească* să se studieze în anii I, II şi III[12].

În cursul anului 1905 decanatul Facultății de teologie a intervenit din nou la Minister. De această dată, cererea şi-a atins scopul. În aprilie 1905, Senatul şi Camera au votat o lege pentru înființarea unor noi catedre la București şi Iaşi. O consecință directă a acestei legi a fost divizarea catedrei de Istorie bisericească într-una de Istoria bisericii române şi o alta de Istoria bisericii universale[13].

În mai 1907, Sfântul Sinod l-a numit pe N. Dobrescu profesor la catedra de Istoria bisericii române. Acesta a ținut un curs introductiv în care şi-a expus concepția asupra istoriei. Adevărul istoric, în viziunea lui, trebuia stabilit prin cercetarea şi prezentarea sistematică a informației, sprijinită pe studiul izvoarelor şi metoda genetică[14]. Colegul său, D. Demetrescu, cerea profesorului de Istoria bisericii să fie în primul rând un

[6] Adrian Gabor, *op. cit.*, p. 11.

[7] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 995.

[8] Adrian Gabor, *op. cit.,* p. 18; vezi şi AL. I. Ciurea, *Sărbătorirea a 75 de ani de existență a Facultății şi Institutului Teologic din București*, în BOR, An. LXXV (1958), nr. 7-8, p. 703.

[9] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 996.

[10] Idem, *Dicționarul Teologilor Români*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1996, p. 114.

[11] Ioan Rămureanu, *Istoria Bisericii Universale la Facultatea de teologie şi Institutul Teologic Universitar din București*, în „Studii Teologice", Seria a II-a, An. XXXIII (1981), nr. 7-10, p. 529.

[12] Dumitru Radu, *Privire istorică asupra catedrelor şi evoluției lor calitative*, în *loc. cit*., p. 490.

[13] Niculae Şerbănescu, *Catedra de Istoria Bisericii Române de la Facultatea de Teologie şi Institutul Teologic Universitar din București*, în *loc. cit*., p. 516.

[14] *Ibidem*, p. 521.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

credincios fidel al învățăturii creştine în stare să discearnă adevărul de subiectivitate. Pentru el, literatura istorică era cea care explica şi lămurea întreaga teologie[15].

Nicolae Dobrescu a predat până în 1914, dezvoltând studiul *Istoriei bisericii române* numai în opt ani, apoi pregătind drumul pentru succesorul şi ucenicul său Nicolae M. Popescu, venit la catedră în 1923. La fel s-a întâmplat cu studiile de *Istoria bisericii universale*: începuturile făcute de D. Demetrescu au fost continuate din 1927 de Teodor M. Popescu până în 1959.

După 1918, Facultatea de teologie din Bucureşti şi-a continuat activitatea cu un corp profesoral care a adus prestigiu studiilor istorice. Acesta a fost recrutat în urma discuțiilor purtate în 1921, în interiorul Sfântului Sinod, care dorea un corp didactic competent[16]. S-au făcut de asemenea şi încercări de reorganizare a învățământului teologic, propunându-se trecerea acestuia sub conducerea Bisericii Ortodoxe. În 1927 o comisie sinodală în frunte cu Nicolae Bălan a prezentat un asemenea proiect de lege, însă acesta a fost respins chiar de profesorii Facultăților de teologie[17]. Motivul principal al acestor încercări de reformare a învățământului era faptul că Biserica nu putea să urmărească în mod direct pregătirea teologică şi spirituală a studenților[18]. Al doilea motiv îl constituiau interferențele Ministerului Instrucțiunii Publice în deciziile Sfântului Sinod. Un exemplu ar putea fi numirea lui N. Dobrescu la catedră. Niculae Şerbănescu consideră că N. Iorga l-a susținut, în defavoarea candidatului propus de Sfântul Sinod[19]. Majoritatea profesorilor numiți de către Minister erau laici şi nu cadre didactice hirotonisite. Acesta era un alt motiv de nemulțumire pentru conducerea Facultății de teologie.

Cu toate acestea, cel care a contribuit major la dezvoltarea studiilor istorice a fost un laic: Teodor M. Popescu. Alături de colegul său Nicolae M. Popescu, profesor la catedra de Istoria bisericii române, Teodor M. Popescu a marcat un segment fundamental în cercetarea istoriei în general şi a istoriei bisericeşti în special.

Teodor M. Popescu a ținut în anul 1927 o prelegere de deschidere a cursurilor, continuând tradiția începută de N. Dobrescu. În viziunea lui, istoria avea ca scop o înțelegere mai bună a vieții, iar erudiția juca aici un rol important, drept obligație a profesorului de istorie[20]. Cercetarea reprezenta un instrument de investigare a orizontului uman în care fiecare se putea privi pentru a se descoperi pe sine. Memorie şi conştiință a omenirii, istoria oferea, atunci când era analizată, principii, echilibru, stabilitate şi identitate[21].

Însă recuperarea trecutului nu însemna numai empatie, ci şi metodă, disciplină şi acribie. Însemna un efort continuu care ajuta la creşterea numărului de cunoştințe şi documente istorice. Progresul ştiinței istorice şi acumularea de informații trebuia să conducă spre o reconstrucție exhaustivă a istoriei. Aceasta însă urma să aibă loc în limitele obiectivității şi adevărului[22].

---

[15] Ioan Rămureanu, *op. cit.*, p. 530.

[16] Adrian Gabor, *op. cit.*, p. 12.

[17] Mircea Păcurariu, *Istoria învățământului teologic în Biserica Ortodoxă Română*, în BOR, An. XCIX (1981), nr. 9-10, p. 1008.

[18] *Ibidem*, p. 997.

[19] Adrian Gabor, *op. cit.*, p. 20-21.

[20] Teodor M. Popescu, *Rolul istoriei în înțelegerea creştinismului*, Bucureşti, Ed. Tipografia Cărților Bisericeşti, 1927, p. 3.

[21] Idem, *Necesitatea studiilor istorice şi patristice în Biserica Ortodoxă*, în *Biserica şi cultura*, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996, p. 190.

[22] Idem, *Rolul istoriei în înțelegerea creştinismului*, Bucureşti, Ed. Tipografia cărților Bisericeşti, 1927, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Obiectivitatea reprezenta pentru istoric o obligaţie metodică şi o garanţie morală de adevăr. Tot obiectivitatea conferea istoriei, în viziunea lui T.M. Popescu, calitatea de ştiinţă. Însă aceasta era greu de realizat ca atitudine personală a istoricului, deoarece lui i se cereau şi conformitatea cu izvoarele istorice dar şi explicarea genetică a faptelor ca etape indispensabile în analiza trecutului.

Conformitatea cu izvoarele presupunea studiu îndelungat şi analiză critică. Explicarea genetică a faptelor cerea erudiţie, simţul cauzalităţii, al evoluţiei istorice şi intuiţia legăturii faptelor. Însă obiectivitatea nu avea nevoie numai de cunoştinţe, perspicacitate şi studiu. Istoricul trebuia să se uite pe sine, să-şi uite identitatea naţională, apartenenţa politică şi confesională. T.M. Popescu recunoştea că acestea păreau facile în teorie, însă în practică deveneau foarte greu de respectat. Istoricul punea pasiune în căutarea faptelor umane, participa sufleteşte la reconstrucţia trecutului şi nu în ultimul rând era modificat de această experienţă. Şi totuşi, în ciuda acestor exigenţe, istoricul avea nevoie de o empatie cu obiectul de studiu pentru a obţine rezultate concludente. Prin raportare la sine şi la semeni, el putea să înţeleagă şi să explice faptele altora ca fapte omeneşti. Astfel, cercetătorul ajungea să participe personal la faptele studiate, căutând să le înţeleagă ca un contemporan şi martor, înlăturând locul şi timpul, obstacolele istorice[23].

Totuşi, în ciuda faptului că istoria dispunea de metoda ştiinţifică, material documentar şi studii auxiliare, ea era expusă parţialităţii prin însuşi criteriul subiectiv al izvorului istoric. Scrierea trecutului depindea de calitatea şi cantitatea resurselor folosite. Ele redau faptele aşa cum au putut ori cum au voit să le vadă autorii mărturiilor. Pe lângă aceasta se adăuga şi interpretarea personală a materialului care avea şi ea un grad de subiectivitate. Eroarea istorică, susţinea T.M. Popescu, era posibilă fie în document, traducere, interpretare sau raţionamentul istoricului[24]. Din fericire, istoria se corecta continuu. Opiniile eronate se îndreptau pe măsura progresului ştiinţific. De aceea, recunoscându-se imposibilitatea unei obiectivităţi absolute, ea era recomandată în sens negativ, ca opusă subiectivităţii.

T.M. Popescu se apropia de viziunea Şcolii critice, de metodele occidentale de cercetare care îşi căpătaseră un loc fundamental în cercetarea românească prin intermediul istoricilor[25].

N.M. Popescu, colegul lui T.M. Popescu, se afla şi el în proximitatea Şcolii critice. În 1925 ţinea un discurs de recepţie la Academia Română, fiind primit în locul lui Dimitrie Onciul. Prelegerea mărturisea un interes deosebit pentru Ioan Bogdan şi „lucrul său sistematic făcut", dar şi pentru Dimitrie Onciul şi atelierul său în care se învăţa „meşteşugul de a da glas documentelor"[26]. Răspunsul la această prelegere venea chiar din parte lui N. Iorga care îl felicita pe N.M. Popescu pentru deprinderea metodei stricte a Vienei[27]. Pentru N. Iorga era încă o oportunitate de a sublinia importanţa metodelor occidentale aduse la noi de oameni ca D. Onciul şi I. Bogdan, dar şi de sacerdoţi ca N.M. Popescu.

Se poate afirma că în perioada interbelică istoria bisericească şi învăţământul teologic au atins standardele unei pregătiri excepţionale, aflate în contact permanent cu cercetarea occidentală şi cea românească.

---

[23] Idem, *Confesionalism şi obiectivitate în istoria bisericească*, în „Revista de istorie bisericească", An. I, nr. 1, 1943, p. 19.

[24] *Ibidem*, p.22.

[25] Al. Zub, *Istorie şi istorici în perioada interbelică*, Iaşi, Ed. Junimea, 1989, p. 170.

[26] N. M. Popescu, *Dimitrie Onciul*, Bucureşti, Ed. Cultura Naţională, 1925, p. 3-4.

[27] *Ibidem*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. Învățământul teologic între 1948 şi 1953

Schimbările politico-sociale din 1948 au adus transformări şi în domeniul învățământului teologic. Prin *Legea pentru regimul general al cultelor* din august 1948, şcolile teologice de toate gradele au fost trecute sub conducerea Bisericii[28].

Aceasta şi-a organizat sistemul educațional în trei tipuri de şcoli: cântăreți bisericeşti, seminarii şi institute de grad universitar. De altfel, încă din 1940 facultatea din Bucureşti a suportat o schimbare. Facultatea din Iaşi, mutându-se la Suceava, şi-a trimis o parte din profesori şi asistenți la Bucureşti, îmbogățind astfel corpul didactic[29]. În 1948, ca urmare a transformărilor intervenite în sistemul de învățământ, Facultatea de teologie din Suceava şi cea din Bucureşti s-au contopit, formând Institutul teologic[30].

Viorel Ioniță, într-un studiu din 1981 dedicat Institutului teologic din Bucureşti, susținea că separarea învățământului religios de învățământul public a însemnat o şansă deosebită pentru formarea şi educarea viitorilor teologi. Transformarea facultății în institut a condus la o îmbunătățire a procesului de instrucție, în acord cu necesitățile misionare şi pastorale ale Bisericii Ortodoxe[31].

Cadrul juridic al acestor schimbări a fost asigurat de *Noua Lege a Cultelor* publicată în august 1948 în Monitorul Oficial. Capitolul I al acesteia prevedea *libertatea conştiinței* şi *libertatea religioasă*. Cultele aveau posibilitatea să se organizeze, dacă practicile şi ritualurile lor nu erau contrare Constituției[32]. Capitolul II intitulat *Raporturile dintre Stat şi cultele religioase* stabilea prin art. 15 autocefalia şi organizarea unitară a Bisericii Ortodoxe[33]. Capitolul VI se ocupa de învățământul religios. Acesta stabilea libertatea cultelor în a-şi organiza învățământul pentru pregătirea personalului, dar sub controlul statului. Articolul 44 prevedea că alcătuirea programelor analitice trebuia realizată de către un personal specializat al confesiunilor, ulterior acestea urmând a fi supuse aprobării Ministerului Cultelor[34].

Ultimul capitol al Legii nota în art. 54 că Facultatea de teologie din Bucureşti se transforma în Institutul Teologic de grad universitar, personalul didactic şi administrativ trecând de la Ministerul Învățământului Public la Ministerul Cultelor[35].

În ultimul an de existență, facultatea avea 15 catedre. *Istoria bisericii universale* era predată de Teodor M. Popescu. *Istoria bisericii române* era predată tot de el, însă disciplinele aveau asistenți diferiți: I. Pulpea la *Istoria bisericii universale* şi Gh. I. Moisescu la *Istoria bisericii române*[36]. Începând cu 1949, Institutul şi-a redus numărul de catedre la 14. T.M. Popescu preda *Istoria bisericii universale* cu noțiuni de artă creştină, având-l ca asistent pe Alexandru I. Ciurea. Lipsea catedra de *Istoria bisericii române* despre care Dumitru Radu crede că fusese prinsă de reorganizarea învățământului fără titular. La sfârşitul lui ianuarie 1949 şi în lunile următoare, lista catedrelor s-a completat cu *Istoria bisericii române* – conferențiar Gh. I. Moisescu – şi

[28] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, p. 505.

[29] AL. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 705.

[30] *Ibidem*, p. 706.

[31] Viorel Ioniță, *Institutul Teologic de Grad Universitar din Bucureşti 1948-1981*, în BOR, An. XCIX (1981), nr. 9-10, p. 1095.

[32] *Cronica internă Noua Lege a Cultelor*, în BOR, An LXVI (1948), p. 380.

[33] *Ibidem*, p. 381.

[34] *Ibidem*, p. 387.

[35] *Ibidem*, p. 389.

[36] Dumitru Radu, *op. cit.*, p. 493.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Limba slavo-rusă şi *Istoria literaturii teologice slavo-ruse* – conferenţiar Paul Mihail[37]. Legea nr. 87/1948 pentru *raţionalizarea învăţământului teologic superior* a menţinut catedra de *Istoria bisericii române*, disciplina fiind predată de conferenţiarul Gh. I. Moisescu, avansat în 1950 profesor şi titular al catedrei. Disciplina *Istoria bisericii române* şi-a schimbat numele după 1949, adăugând noţiuni de artă veche şi literatură bisericească, noţiuni de paleografie şi limbă slavă bisericească[38].

Anul 1952 a adus o noutate, Sfântul Sinod votând, la 14 iunie, *Regulamentul de organizare şi funcţionarea instituţiilor de învăţământ pentru pregătirea personalului bisericesc şi de recrutare a corpului didactic din Patriarhia română*. Referindu-se la acest moment, I. Gagiu afirma că învăţământul religios a trecut, în intervalul 1948-1952, printr-o fază de experimentare şi de adaptare la noile condiţii sociale. Însă anul 1952 ar fi reprezentat „aşezarea într-o formă oarecum definitivă a situaţiei şcolilor teologice“[39].

Acest regulament a intrat în vigoare începând cu data de 1 septembrie 1952. El cuprindea 306 articole, iar partea a III-a se ocupa de Institutele teologice[40]. Articolul 177 prevedea că membrii corpului profesoral trebuiau să fie recrutaţi din rândul clericilor hirotoniţi. De asemenea, articolul 174 arăta că Sfântul Sinod putea modifica numărul şi structura catedrelor, numărul materiilor precum şi programele analitice în acord cu consiliile profesorale ale Institutelor[41].

Potrivit acestui regulament, materiile de învăţământ au fost structurate în patru secţii: secţia biblică, secţia istorică, secţia sistematică şi cea practică. Secţia istorică cuprindea *Istoria bisericii universale* şi *Patrologie*, *Istoria bisericii române* cu noţiuni de artă şi literatură[42]. În anul I, materiile istorice se studiau cinci ore pe săptămână, în anul II – trei ore, iar în ultimii doi ani, III şi IV, acestea nu se predau deloc.

III. Politici educative după 1948

Am identificat politicile educative în deciziile Sfântului Sinod, în legile emise după 1948 privind cultele în general şi Biserica Ortodoxă în special, dar şi în discursurile festivităţilor de deschidere a anilor universitari. Analiza acestor trei tipuri de politici educative are rolul de a descoperi modelele de instrucţie propuse de regimul comunist, dar şi necesităţile Bisericii Ortodoxe în formarea viitorilor ei slujitori.

III.1. Deciziile Sfântului Sinod

Sesiunea ordinară a Sfântului Sinod din 18 octombrie 1948 s-a deschis cu intervenţia patriarhului Justinian care a punctat schimbările survenite odată cu promulgarea noii Constituţii a R.P.R. şi cu Legea Regimului general al Cultelor. Ierarhul a subliniat faptul că aceste legi au satisfăcut cererile Bisericii Ortodoxe în legătură cu subvenţiile financiare oferite de stat, în raport cu numărul credincioşilor. De asemenea, actele normative amintite au separat învăţământul laic de cel religios, dând posibilitatea clerului fiecărui cult de a-şi organiza învăţământul. Concluzia patriarhului

[37] *Ibidem*, p. 494.
[38] Nicolae Şerbănescu, *op. cit.*, p.525.
[39] I. Gagiu, *Darea de seamă a sectorului Studii şi Învăţământ asupra activităţii pe anul 1952*, în BOR, An. LXXI (1953), nr. 7-8, p. 741.
[40] Viorel Ioniţă, *op. cit.*, 1096.
[41] *Ibidem*, p. 1097.
[42] *Decizia nr. 10. 937/952 pentru aprobarea regulamentului de organizare şi funcţionare a instituţiilor de învăţământ din Patriarhia Română*, în BOR, An. LXX (1952), nr. 9-10, p. 667.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era că modificările survenite nu împiedicau cu nimic libertatea Bisericii de a predica şi catehiza tineretul[43].

În 1950, Sfântul Sinod a aprobat măsurile luate de patriarh în privința învățământului. Ele aveau în vedere programele analitice şi definitivarea lor. Anterior, acestea trecuseră printr-o perioadă de probă, pentru a se putea nota toate observațiile necesare. Planurile lecțiilor trebuiau predate în scris în vederea întocmirii manualelor didactice[44]. În aceeaşi şedință se stabilea că dreptul de îndrumare şi control al învățământului aparținea organelor Bisericii, controlul statului exercitându-se prin intermediul Ministerului Cultelor[45].

În şedința din ziua de 4 octombrie 1950, Antim Tîrgovişteanul, raportorul comisiei pentru învățământ, a prezentat faptul că regulamentul propus pentru funcționarea instituțiilor de învățământ şi probat timp de doi ani poate fi înaintat spre aprobare definitivă. Programele analitice ale Institutelor Teologice fuseseră revăzute de colectivele de profesori sub îndrumarea patriarhului şi, constatându-se buna lor funcționare, s-a hotărât introducerea definitivă a acestora în procesul de învățământ. Efectul direct al acestei măsuri a fost întocmirea manualelor didactice *unice*[46].

În sesiunea din 1952, Sfântul Sinod a sancționat propunerile rectorilor şi directorilor de studii în privința definitivării manualelor unice. Se prevedea ca acestea să fie prezentate în manuscris, fiecare prelegere (curs) trebuind să aibă şase pagini. Următoarea etapă era trimiterea acestora la tipar[47].

Ca umare a acestor decizii, în 1953, sectorul de editură şi tipografie *îşi stabilea ca plan de activitate* editarea a trei manuale didactice pentru studenții Institutelor Teologice: *Introducerea în cărțile Vechiului Testament*, *Introducerea în cărțile Noului Testament* şi *Dreptul Canonic*[48]. De asemenea, Institutul Biblic şi de Misiune Ortodoxă îşi propunea, în programul de activitate pe anul 1953, editarea manualelor pentru studenți[49].

III.2. Legile privind statutul Bisericii Ortodoxe

Prima lege importantă pentru statutul Bisericii Ortodoxe a fost cea care stabilea *Regimul general al Cultelor*. Capitolul VI trata în mod exclusiv situația învățământului religios: cultele puteau să-şi organizeze sistemul educațional, membrii corpului didactic fiind numiți de organele în drept ale cultului respectiv, în conformitate cu normele aprobate de Ministerul Cultelor. Acesta avea dreptul să anuleze numirile făcute atunci când ele contraveneau ordinii publice sau siguranței statului. De asemenea, cultele erau obligate să comunice Ministerului datele privitoare la organizarea învățământului[50].

A doua lege avea în vedere funcționarea instituțiilor de învățământ şi a intrat în vigoare în 1952. Această decizie prevedea faptul că Institutele Teologice aveau menirea

[43] *Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române Sesiunea Ordinară din anul 1948*, în BOR, An. LXVI (1948), p. 638.

[44] *Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române Sesiunea Ordinară din anul 1950*, în BOR, An. LXVIII (1950), nr. 3-6, p. 293.

[45] *Ibidem*, p. 294.

[46] *Dezbaterile Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în sesiunea ordinară din anul 1950*, în BOR, An. LXVIII (1950), nr. 10, p. 552.

[47] *Lucrările Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române*, în BOR, An. LXX (1952), nr. 6-8, p. 440-441.

[48] Gr. Burluşanu, *Dare de seamă asupra activității desfăşurate în anul 1952 de sectorul editură şi tipografie*, în BOR, An. LXXI (1953), nr. 7-8, p. 761.

[49] Const. R. Vasilescu, *Din activitatea sectorului de Editură şi Tipografie al Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă*, în BOR, An. LXXI (1953), nr. 4, p. 342.

[50] *Cronica internă Noua lege a cultelor*, în BOR, An. LXVI (1948), p. 387.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a pregăti candidaţi pentru clerul parohial şi pentru ierarhia superioară: cadre didactice, specialişti şi cercetători[51].

III.3. Discursurile de deschidere a anilor universitari

La 30 ianuarie 1949 a avut loc serbarea de deschidere a cursurilor Institutului Teologic de la Bucureşti. Au luat cuvântul, pe rând, rectorul N. Nicolaescu, patriarhul Justinian şi Stanciu Stoian, ministrul Cultelor.

Rectorul a vorbit despre ianuarie 1949 ca despre un moment special al vieţii bisericeşti. Această dată fixa, în viziunea lui N. Nicolaescu, un început concret de rezolvare a două mari probleme, îndrumarea clerului şi formarea acestuia, în conformitate cu nevoile sufleteşti ale credincioşilor din mediul rural şi urban: „Vremurile de altă dată, când studenţii erau crescuţi de universitatea Statului burghezo-moşieresc în spiritul izolării de aspiraţiunile maselor largi populare, în spiritul urii de rasă şi al şovinismului şi prin metoda abstracţiunilor sterile, au apus pentru totdeauna“[52]. Institutele Teologice trebuiau să ofere – urmând exemplul Bisericii Ortodoxe din U.R.S.S. – un cler familiarizat cu noua structură socială, pregătiţi a-şi face datoria de cetăţeni „devotaţi şi luminaţi ai patriei noastre scumpe“. Teologii urmau să fie instruiţi în spiritul culturii patristice, dar cu scopul de a-şi sacrifica interesele personale în favoarea celor colective[53].

Patriarhul Justinian, în discursul său, a continuat ideea rectorului: „Astăzi înlăturăm definitiv un trecut ale cărui roade au fost plăcute numai duşmanilor făţarnici ai Bisericii lui Hristos. Înlăturăm primejdiile care au ameninţat Sfânta noastră Biserică în urma acelei dureroase laicizări a învăţământului teologic, făcută de trecutele cârmuiri, sub prefăcuta mărturie a sprijinirii Bisericii Ortodoxe Române. Un învăţământ teologic cum a fost acela pe care mulţi dintre noi l-am cunoscut – şi pe care sunt mulţumit să văd că Prea Cucernicul Părinte Rector l-a caracterizat cum se cuvine – nu putea să fie de vreun folos nici Bisericii, nici poporului pentru mântuirea şi înălţarea căruia datori suntem să ne trudim, după însăşi porunca Mântuitorului. Teologi purtători de pistoale şi semănători de ură, învrăjbitori şi vărsători de sânge, n-ar fi existat dacă învăţământul teologic n-ar fi ieşit – prin legiuirile trecutelor regimuri – de sub ocrotitoarea priveghere a Sfintei noastre Biserici. Transformate în fabrici de licenţiaţi în teologie, fostele facultăţi teologice n-au isbutit decât în mică măsură să pregătească preoţi devotaţi altarului şi misiunii lor de păstori sufleteşti. Prea deseori ne-a fost dat să vedem tineri pregătiţi în aceste şcoli ale trecutului militând în organizaţii politice ale căror practici erau potrivnice şi învăţăturii creştine şi dorinţei de înnoire şi progres a poporului nostru“.

Cu aceste cuvinte, patriarhul Justinian contesta deja vechiul model educativ, ataşat unei culturi politice şi sociale în totală neconcordanţă cu vremurile noi. Continuând, patriarhul Justinian accentua faptul că doctrina ortodoxă justifică „caracterul progresist al Creştinismului“. Exemplele pentru a susţine această idee erau găsite de către ierarh în „trecutul Bisericii şi al poporului“: „popa Laurenţiu“ tras în ţeapă şi apoi ars, cu prilejul răscoalei din 1514, „popa Şapcă“ participant la revoluţia din 1848, „Mitropolitul Teoctist“ care „s-a alăturat micii boierimi împotriva marilor feudali“, „mulţii şi încă neştiuţii preoţi ucişi în timpul răscoalei din 1907“, preotul-ţăran Neagu Benescu,

[51] *Decizia nr. 10. 937/952 pentru aprobarea regulamentului de organizare şi funcţionare a instituţiilor de învăţământ din Patriarhia Română*, în BOR, An. LXX (1952), nr. 9-10, p. 641.

[52] *Deschiderea cursurilor Institutului Teologic Universitar din Bucureşti*, în BOR, An. LXVII (1949), nr. 1-2, p. 10.

[53] *Ibidem*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

purtătorul de cuvânt al „plugarilor clăcaşi“[54]. Toate acestea erau prezentate de patriarh ca dovezi ale luptei pentru libertate şi progres purtată de Biserica Ortodoxă.

Noul model educativ dorit de Justinian era teologul conştient de misiunea sa, cetăţean devotat statului şi poporului. Acest model îşi găsea justificarea în faptul că materialismul, baza ideologică a P.M.R., oricât de străin doctrinei creştine, susţinea de fapt spiritul de dreptate socială[55].

Festivitatea s-a încheiat cu discursul ministrului Stanciu Stoian care accentua faptul că Institutul Teologic trebuia să se conformeze „Planului Economic de Stat“ votat de Marea Adunare Naţională[56]. Aceasta însemna că Biserica trebuia să fie alături de credincioşii săi în efortul de consolidare a „tuturor cuceririlor democratice ale R.P.R.“. Biserica urma să susţină noua viziune despre „Statul de democraţie populară“, un alt fel de organizare decât cele pe care românii le cunoscuseră până atunci.

Stanciu Stoian propunea şi un model educativ. El avea ca ţintă preoţii din mediul rural, cărora li se cerea să aprofundeze „înţelesul“ reformelor şi să admită în primul rând superioritatea gospodăriei colective[57]. Noul tip de instrucţie teologică trebuia să faciliteze înţelegerea atitudinii faţă de conştiinţa şi lupta de clasă, să predice pacea şi „înţelegerea între oameni“.

În 1950, la deschiderea anului universitar, cei care au vorbit au reluat câteva din ideile expuse în 1949. Dacă în anul precedent se configura un nou model educativ, în 1950 se accentuau trăsăturile dominante ale acestuia.

Rectorul Institutului, episcopul Theoctist, era încrezător în noua formulă pedagogică: „S-a izbutit ca unei însemnate părţi a preoţimii noastre să i se dea o nouă şi justă orientare realistă, antrenându-se într-o vie acţiune de însănătoşire a vieţii religioase prin combaterea superstiţiilor şi obscurantismului mistic…“[58]

Stanciu Stoian, ministrul Cultelor, pleda în discursul său, ca şi în 1949, pentru o educaţie teologică apropiată de modelul instrucţiei laice: „Aşadar, scopul cursurilor este să facă preoţi şi cetăţeni deopotrivă devotaţi Bisericii şi Republicii noastre populare“[59].

Patriarhul Justinian, la aceeaşi festivitate de deschidere, condamna pe cei care credeau că noile politici educative şi sociale ale Bisericii se îndepărtau de tradiţia ortodoxă: „Alţii au socotit că se săvârşeşte o abatere de la rânduielile Bisericii. Aceştia au avut prilejul să se încredinţeze că tot ce era nou în activitatea Institutului Teologic reprezintă – în realitate – întoarcerea de pe calea greşită, pe drumul cel drept poruncit de Sfânta noastră Biserică. O abatere de la tradiţia ortodoxă se produsese într-adevăr dar ea fusese săvârşită de acei care scoseseră învăţământul religios de sub bolta Bisericii…“[60]

În 1952, discursul Bisericii Ortodoxe a continuat să promoveze acelaşi model educativ. Theoctist, rectorul Institutului, credea că progresul didactic era evident în cei patru ani de existenţă ai Institutului, Biserica având acum posibilitatea să-i modeleze după „metodele şi trebuinţele ei“ pe viitorii clerici[61]. Aceştia puteau să primească o educaţie în deplin acord cu învăţătura cuprinsă în „Sfânta Scriptură şi în Sfânta

[54] *Ibidem*, p. 18-19.
[55] *Ibidem*, p. 20.
[56] *Ibidem*, p. 25.
[57] *Ibidem*, p. 29.
[58] *Deschiderea cursurilor pentru anul şcolar 1950-1951 la Institutul Teologic din Bucureşti*, în BOR, An. LXVII I(1950), nr. 10, p. 526.
[59] *Ibidem*, p. 531.
[60] *Ibidem*, p. 538.
[61] *Deschiderea cursurilor la Instituţiile de învăţământ ale Bisericii Ortodoxe Române*, în BOR, An. LXX (1952), nr. 11-12, p. 824-825.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tradiție“[62]. Patriarhul Justinian găsea o concordanță scripturistică cu articolul 15 al noii Constituții a R.P.R. Acesta sublinia că oamenii care muncesc au dreptul de a participa la conducerea țării. În acest sens, patriarhul spunea că articolul se conformează principiului sobornicității bisericeşti care corespunde învățăturii evanghelice[63]. Discursul lui Justinian dorea să sublinieze corespondențele evidente între noua Constituție a R.P.R. şi învățătura creştină pentru a putea găsi o justificare misiunii pastorale a viitorilor preoți.

IV. Manualele unice. *Manualul de Istorie Bisericească a Românilor*

Organizarea învățământului teologic a avut în vedere nu numai schimbarea modelului educativ, ci şi schimbarea manualelor de istorie bisericească. Trecutul Bisericii Ortodoxe trebuia rezumat într-un singur manual, în concordanță cu predarea istoriei laice în învățământul public.

Astfel, în şedința din 21 noiembrie 1947 a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe s-a stabilit comisia pentru învățământul teologic. Din ea făceau parte episcopul Antim al Buzăului, Nicolae al Oradiei, Chesarie al Constanței, Veniamin Sinaitul şi Emilian Târgovişteanul. Alături de această comisie, Sfântul Sinod a ales şi o comisie specială pentru manualele didactice, din care făceau parte Chesarie al Constanței, Antim al Buzăului şi Veniamin Sinaitul[64].

Programa analitică a acestora a fost întocmită de colectivele rectorilor şi prorectorilor, revăzută de colectivele de profesori sub directa conducere a patriarhului Justinian cu ocazia întrevederilor de la Dragoslavele[65]. Această întâlnire era inaugurată de rectorul Theoctist, la festivitatea de deschidere a cursurilor universitare de la Institutul Teologic: „Un pas, vrednic de subliniat s-a făcut şi în structura prelegerilor întocmite de membrii corpului didactic. În vara şi toamna anului toți titularii catedrelor de bază ale Institutului Teologic au fost convocați în şedințe comune de lucru sub preşedinția Înalt Prea Sfinţitului Patriarh şi invitați să reconsidere împreună toată materia disciplinelor respective, să elaboreze programa analitică a fiecărei materii şi să stabilească normele întocmirii manualelor. În timpul vacanței de vară din anul 1951, ei au fost convocați din nou, să prelucreze în colectiv textele prelegerilor prezentate în proiect de fiecare, să le dea formă definitivă şi să le pună în sfârşit la dispoziția Sfântului Sinod în vederea multiplicării şi difuzării“[66] .

Manualul de *Istoria Bisericii Române* pentru Institutele Teologice a apărut în 1957 în două volume. Profesorii care au alcătuit acest manual au fost: Gh.I. Moisescu, Ştefan Lupşa şi Alexandru Filipaşcu.

Manualul avea o *Introducere* în care erau prezentate obiectul, definiția şi scopul istoriei bisericeşti. Învățământul istoric avea rolul de a pregăti viitorii preoți ai Bisericii „… spre a o putea sluji cât mai bine, cunoscând-o cât mai temeinic, aflându-i începuturile, dezvoltarea, organizarea, înrâuririle suferite şi laturile, datoriile, nevoile şi meritele Bisericii, ale slujitorilor şi credincioşilor săi, ale prietenilor şi duşmanilor ei“[67].

[62] *Ibidem*, p. 826.
[63] *Ibidem*, p. 837.
[64] *Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române Sesiunea Ordinară din anul 1948*, în BOR, An. LXVI (1948), p. 393.
[65] *Dezbaterile Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în sesiune ordinară din anul 1950*, în BOR, An. LXVIII (1950), nr. 10, p. 552.
[66] *Deschiderea cursurilor la Institutele de învățământ ale Bisericii Ortodoxe Române*, în BOR, An. LXX (1952), nr. 11-12, p. 827.
[67] Gh. I. Moisescu, Ştefan Lupşa, Alexandru Filipaşcu, *Istoria Bisericii Române. Manual pentru Institutele Teologice,* Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, 1957, vol. I, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Metodele de cercetare ale istoriei bisericeşti erau aceleaşi cu cele ale studiilor istorice: informaţiile trebuiau culese numai din izvoare controlate prin critica istorică care mai apoi trebuiau comparate între ele[68].

Bibliografia capitolului introductiv cuprindea autori ca N. Iorga, A.D. Xenopol, F. Bernheim, N. Dobrescu. Între ei apare şi P. Constantinescu-Iaşi. Acesta, alături de A. Oţetea, făcea parte din discipolii materialismului istoric mult înainte de instalarea regimului comunist. Însă odată cu 1948, P. Constantinescu-Iaşi a fost numit ministru al propagandei şi a jucat un rol important în direcţionarea istoriografiei[69]. Noua direcţie în reconstrucţia trecutului (trasată de M. Roller) aborda subiecte în care lupta socială, conflictele de clasă şi rezistenţa la opresiunile externe erau predilecte[70].

Centenarul revoluţiei de la 1848 devenea astfel un mijloc de legitimare a puterii comuniste. Istoriografia sub impactul noilor idei trebuia să găsească cu orice preţ rădăcini, persoane şi contexte care să justifice „revoluţia populară". Constantinescu-Iaşi, Andrei Oţetea, G.I. Georgescu-Buzău au insistat asupra rolului jucat de intelectuali în revoluţia de la 1848, pentru a oferi contemporanilor un exemplu suficient de bun de urmat[71].

În volumul al doilea al manualului de *Istoria Bisericii Române* apare subiectul revoluţiei de la 1848. Accentul era pus pe forţele obscure, anonime care ca şi preotul Gheorghe Bodescu au luptat pentru „sfântul adevăr şi pentru slobozenia popoarelor…" Textul manualului generalizează ideile discursului preotului Gheorghe Bodescu la categoria mai largă a clerului. Preoţii din Moldova gândeau cu toţii ceea ce rostea Gh. Bodescu, dar nu aveau curajul să-şi exprime gândurile în mod public[72].

Ca şi istoriografia laică, istoriografia bisericească îşi insera noi capitole de istorie în care mitul revoluţionarului trebuia să creeze emulaţie. Istoria ecleziastică a căutat şi ea exemple de militanţi care să se dedice unei cauze mai nobile.

„Popa Şapcă" a fost adus la lumină din anonimat şi dat ca exemplu ca figură tipică de revoluţionar. De altfel, acestuia i s-au găsit şi precursori: episcopul Ilarion al Argeşului şi ierarhii care citeau Marea Enciclopedie[73]. *Manualul de Istorie Bisericească a Românilor* îl prezintă pe preotul Şapcă ca fiind unul din fruntaşii revoluţiei din Celei-Romanaţi. Ca orice militant pentru dreptate socială, el avea „o minte pătrunzătoare" şi „un suflet îndrăzneţ şi cu dragoste de neam".

Aceste lucruri îşi găsesc explicaţia în bibliografia capitolului intitulat *Revoluţia din anul 1848 şi Biserica Românească . Clerici revoluţionari*, unde P. Constantinescu-Iaşi apărea cu lucrarea „Intelectualii şi revoluţia de la 1848 în Principatele Române".

În acelaşi manual de istorie bisericească, răscoala condusă de T. Vladimirescu reprezenta un moment de seamă „în lupta împotriva boierimii asupritoare, în lupta pentru dreptate şi eliberare naţională…" Tudor Vladimirescu urma să rămână în istorie ca „un chip strălucit al luptei dârze pentru izbăvirea celor obidiţi şi năpăstuiţi"[74]. Bibliografia revoluţiei din 1821 conţinea un alt nume deja notoriu în istoriografia regimului comunist. Andrei Oţetea era citat cu două lucrări: „T. Vladimirescu şi mişcarea eteristă în Ţările Româneşti, 1821-1822" şi „O nouă istorie a mişcării din 1821".

[68] *Ibidem*, p. 7-8.
[69] Al. Zub, *Orizont închis*, Iaşi, Ed. Institutul European, 2000, p. 31.
[70] *Ibidem*, p. 41.
[71] *Ibidem*, p. 69.
[72] Gh. I. Moisescu, Ştefan Lupşa, Alexandru Filipaşcu, *op. cit.*, vol. II, p. 463.
[73] Al. Zub, *op. cit.*, p. 69.
[74] Gh. I. Moisescu, Ştefan Lupşa, Alexandru Filipaşcu, *op. cit.*, vol. II, p. 402.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inserate şi în *Manualul de Istorie Bisericească a Românilor*, miturile noului regim aveau rolul de a-i asigura legitimitatea şi în spațiul religios. Iar acest lucru se întâmpla pentru că se dorea o reconstrucție rapidă a trecutului. Istoria, laică sau bisericească trebuia să garanteze şi să servească interesele P.M.R. Modelul preotului-cetățean îşi găsea acum o justificare civică în mitul preotului-revoluționar: el trebuia să fie permanent alături de credincioşi, de popor, pentru a susține „revoluția populară" şi „cuceririle sale democratice".

HISTORY OF CHURCH AT THE ORTHODOX THEOLOGIC INSTITUTE FROM BUCHAREST (Summary)

My paper is a brief survey on the new educational policies after 1948, regarding the theological education system and the teaching of Orthodox Church history.

After an introductory stage about the development of the theological education between the late nineteenth century and the downfall of democracy, I focus on the new educational policies of the Communist regime and how they changed the Orthodox Church approach over the past.

Although the new history textbooks, published after 1948, kept an objective perspective on the Middle Ages, the modern history has been written from a Marxist point of view. Thus, they stressed the concept of revolution and the role of the priest, seen as a "friend" and "ally" of the poor and peasantry, a sort of a *new man* of the Marxist history.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STELIU LAMBRU

NAȚIUNE ŞI ISTORIOGRAFIE ÎN „EPOCA DE AUR". CONCEPTUL DE *NAȚIUNE SOCIALISTĂ*

Unul dintre cele mai remarcabile invenții ale istoriografiei din timpul lui Nicolae Ceauşescu a fost, fără îndoială, aceea de „națiune socialistă". Dacă despre perioada dejistă s-a spus că se născuse şi trăise, cel puțin din punct de vedere artistic şi estetic, „sub zodia proletcultismului" (M. Nițescu), nu este exagerat a evalua perioada 1964-1989 ca una ivită sub zodia „națiunii socialiste". Această nouă zodie care a guvernat inspirația scrisului istoric nu era, totuşi, una tocmai nou apărută în horoscopul secularizat al predestinării istorice a națiunii române în viziunea ei ceauşistă. Moştenirea culturală a dejismului îi lăsase lui Ceauşescu valoarea supremă şi intangibilă a Națiunii (eventual, socialiste), printr-o neaşteptată noutate a semantică a dialecticii marxist-leniniste, într-un adevărat *corsi e ricorsi* al devenirii socialiste în istoria contemporană, unic în felul său. În acest spirit al noii construcții a națiunii socialiste şi al trecutului ei se vor cerceta izvoarele istorice, se va reflecta şi concepe istoria românilor şi „a mai multor neamuri". Inovație care a acroşat insidios şi insinuant potențialul naționalist al opiniei publice în vederea instrumentalizării sale în folosul regimului, ca şi al cooptării inteligheției în proiectul politic, națiunea socialistă a fost surogatul cultural practicat de regimul lui Nicolae Ceauşescu, articulat în special după celebrele „teze" din iulie 1971, adevărate „chei de boltă" ale mini-revoluției culturale. Canonul istoriografic ceauşist a (re)inventat o istorie a României care, suprapunând teoria determinist-conflictuală şi materialismul dialectic şi istoric al marxismului paradigmei statului-națiune a primei jumătăți a secolului XIX, a suspendat critica interpretărilor concepute sub influența paradigmei oficiale, aşa cum a fost protocronismul şi a inhibat contestarea falsurilor intelectuale[1].

[1] Despre istoriografia comunistă văzută ca mitologie vezi articolul lui Lucian Boia, *Cele două fețe ale mitologiei comuniste,* în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc* (Bucureşti, Ed. Nemira, 1998). Atractiv prin stil, articolul nu clarifică însă relația conceptuală şi semantică dintre „mitificare" şi „mistificare", deşi demonstrația autorului arată un dublu transfer de sens între cele două. Referindu-se la comunism, în general, ca la o mitologie care „se afirmă în aceeaşi măsură ca deterministă şi voluntaristă, libertară şi totalitară, democratică şi elitistă, internaționalistă şi naționalistă", şi la istoriografia comunistă în particular, Lucian Boia o caracteriza ca fiind „structurală şi evenimențială" (p. 12). Istoriografia comunistă, cazul ceauşist fiind cel care ne interesează în mod special, a folosit discursul despre trecut – văzut metaforic drept „depozitar al valorilor naționale" – ca principal argument în susținerea proiectului politic ceauşist pe care îl slujea pentru legitimarea sa socială, politică şi instituțională. Argumentul care se baza pe glorificarea trecutului a fost introdus în dogma oficială, potrivit lui Boia, ca urmare a unei crize acute generalizate privind „invocarea unui trecut din ce în ce mai incert şi îndepărtat… Îndată ce comunismul a părăsit schema deterministă şi internaționalistă, reperele istoriografice s-au modificat inevitabil. Lupta de clasă şi succesiunea modurilor de producție nu mai corespundeau, decât parțial, noilor obiective, axate pe o viziune voluntaristă a trecutului, prezentului şi viitorului… şi pe afirmarea identităților naționale" (p. 17).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 563–579

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înainte de a indica originile şi cariera particulară a conceptului de naţiune socialistă în cazul românesc, trebuie remarcat că acest fenomen cultural nu a fost o invenţie, un apanaj exclusiv al regimului Ceauşescu. Toate regimurile comuniste ale Europei Centrale şi de Est şi-au dezvoltat practici discursive de factură naţională după ce au practicat o susţinută omogenizare naţională a teritoriului, mai ales în contextul sfârşitului celui de-al doilea război mondial, printr-un proces de etnicizare (în cazurile Poloniei şi Cehoslovaciei sintagma „purificare etnică“ nu este deloc exagerată) a populaţiei din interiorul graniţelor proprii, aşa cum arăta studiul lui Dragoş Petrescu privind viitorul democraţiei în această regiune, recent publicat[2]. În acelaşi context, Lucian Boia a dezvăluit prezenţa necontenită, în toată perioada funcţionării regimului de tip sovietic în Europa Centrală şi de Est, chiar a unui naţionalism „rus“ de un şovinism extrem[3]. Prin urmare, pe seama contextului european şi mondial de după 1945, pe de o parte, şi al încercărilor de destalinizare duse de Hruşciov, pe de alta, pot fi puse resuscitarea sentimentului naţional, violent reprimat în cruntul deceniu 1947-1956. O altă realitate politică născută din post-stalinism, şi anume apariţia centrelor alternative de putere politică şi de autoritate în materie de doctrină marxist-leninistă, în special a celui chinez prin versiunea maoistă a neostalinismului, poate fi adăugată la această colecţie de împrejurări a resuscitării ideii naţionale de la sfârşitul anilor 1950 şi începutul anilor 1960. Un luminos eseu-analiză privind naşterea pluralismului doctrinar al ortodoxiei marxist-leniniste şi al unui *translatio imperii* ideologic ne oferă François Furet pentru care contestarea singularităţii Moscovei drept unică sursă a ortodoxiei a fost determinantă în renaşterea particularităţilor naţionale[4].

Pentru cazul românesc, pe care îl voi analiza în continuare, intenţionez să afirm că alte două cazuri-pereche au fost cel din fosta Republică Democrată Germană şi, într-o măsură mai redusă, cel din Iugoslavia, dar cu amendamentul că edificarea naţiunii iugoslave a avut ca fundament alte noţiuni şi categorii ideologice decât cel românesc. În fosta RDG, naţiunea socialistă era o „realitate“ în termenii comuniunii economice între membrii naţiunii, teoreticienii est-germani Alfred Kosing şi Walter Schmidt considerînd teoriile „burgheze“ despre naţiune[5] ca fiind expresiile ideologiei imperialismului, bazate pe „viziunea idealistă şi neştiinţifică a naţiunii“. Dimpotrivă, consideră Kosing şi Schmidt, naţiunea socialistă din RDG se opune prin teorie şi practică celei „burgheze“ din RFG: „diametrically opposed to such purely idealistic interpretations of nationhood, according to which exclusively subjective, conscious factors suffice to constitute a

[2] Vezi studiul *Can Democracy Work in Southeastern Europe? Ethnic Nationalism vs. Democratic Consolidation in Post-Communist Romania*, în volumul *Nation-Building and Contested Identities. Romanian and Hungarian Case Studies,* Budapest, Regio Books-Iaşi, Ed. Polirom, 2001, p. 278.

[3] Reproduc aici citatul cel mai expresiv din Lucian Boia, *Mitologia ştiinţifică a comunismului,* Bucureşti, Ed. Humanitas, 1999, p. 92: „internaţionalist prin vocaţie…, comunismul real a fost obligat să se aşeze în interiorul frontierelor naţionale. O dată ce visul unei revoluţii mondiale s-a spulberat, ruşii au preluat ştafeta şi au reuşit… să identifice aspiraţiile proletariatului internaţional cu exigenţele sovietice, şi acestea din urmă cu valorile istorice şi cu interesele politice ruseşti. Mitologia istorică şi politică a comunismului a căpătat în consecinţă două feţe, foarte diferite, dar interpretate ca inseparabile: o faţă internaţionalistă şi alta naţionalistă şi chiar şovină ruso-sovietică (rusească deghizată în sovietică). Într-o fază ulterioară, exemplul oferit de «marele frate» a fost urmat, când timid, când agresiv, dar în genere într-un crescendo naţionalist, de ceilalţi membri ai familiei“.

[4] François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX,* Bucureşti, Ed. Humanitas, 1996, p. 490.

[5] „The nation is purely and simply a matter of feeling, consciousness and will, culture, psychology and language“. Vezi studiul semnat Alfred Kosing, Walter Schmidt, *On the Evolution of the Socialist Nation in the GDR*, în Arthur W. McCardle, A. Bruce Boenau (eds), *East Germany. A New German Nation Under Socialism?,* Lanham – New York – London, University Press of America, 1980, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nation, the SED (n.m. the Socialist Unity Party, fostul Partid Socialist Unit German condus de Erich Honecker) is guided in its analysis and policy by materialistic view that the origin and development of a nation is determined by objective, material factors and the historical class struggles and class forces at any given time. The substance and character of the nation as a developmental form of society, a community of people united by national ties on specific territory, are not determined primarily by certain ethnic, linguistic and socio-psychological factors, but rather by the economic bases of society, classes at the time, and especially by the ruling class which leads the society and nation at any given time“[6]. Pentru Helmuth Meier şi Walter Schmidt istoria RDG şi a națiunii socialiste germane îşi aveau rădăcinile, în mod evident, în perioada Reformei şi a războaielor țărăneşti: „a prominent place in our line of tradition is occupied by the Reformation and the Peasants War, which together comprise the first early bourgeois revolution in Germany. On the one hand, they received manifold impulses from the antifeudal struggles of the popular masses in other countries, in particular from the Hussite movement, and, on the other hand, thanks to their international effects in world history, ushered in the revolutionary transition from feudalism to capitalism. The inner, unbreakable links between this first revolutionary highpoint in German history four and one-half centuries ago and the victorious socialism of today in the GDR are clearer and obvious. In this revolution, for the first time in German history, the attempt was made to reorganize the society on a revolutionary basis and to solve the question of power in the interest of the people“[7]. Aşa cum voi demonstra în continuare şi cum se observă şi din citatele de mai sus, proiectul națiunii socialiste a fost elaborat *grosso modo* în şi de către partid, apoi oferit intelighenției pentru a fi îmbunătățit în părțile sale reflexiv-doctrinară, stilistică şi estetică.

Voi arăta că sursele conceptului de națiune socialistă în România se situează pe două paliere politico-ideologice: primul palier priveşte dubla contribuție, externă şi internă, prima fiind catalizatorul unei tendințe interne de care nici comuniştii români nu erau străini[8]. Din punctul de vedere al influențelor externe, se poate observa că „națiunea socialistă“ a fost un concept care s-a inspirat din doctrina național-comunismului dezvoltată de discursul politic disident al titoismului şi din ferocele neostalinism maoist. Aici cred că se impune o precizare privind deosebirea dintre „comunismul național“ şi „stalinismul național“, întrucât cele două sunt adesea folosite

[6] *Ibidem*.

[7] Helmuth Meier, Walter Schimdt, *The GDR – Embodiment of the best Traditions of German History,* în Arthur W. McCardle, A. Bruce Boenau (eds), *op. cit.*, p. 22.

[8] Mărturia lui Pavel Țugui este destul de relevantă în acest sens. În volumul său de memorii, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej,* Bucureşti, Ed. Ion Cristoiu, 1999, acesta relatează tensiunile şi nervozitățile care apăruseră în mediile frecventate de istorici. Încă de la începutul lui 1956, deci înainte de revoluția maghiară din toamna aceluiaşi an, avea loc „înfruntarea deschisă între partida rolleristă, ce avea mulți, chiar prea mulți suporteri tineri, şi partida Oțetea-Daicoviciu-Nestor…“, Țugui fusese însărcinat să redacteze un document-raport în care erau denunțate abuzurile lui Roller şi ale rolleriştilor (p. 41). Pentru a fi suficient de convingător, Țugui citează din propria intervenție din timpul unei şedințe la care a participat: „trebuie să amintim un fapt care e un adevărat la unul din drepturile cele mai sacre ale unui popor, la numele său. Tov. Roller a încercat să ne răpească chiar şi numele. Oricât de fantastic ar părea acest lucru, tov. Roller, sub pretextul necesității de a distinge Moldova de Țara Românească, a propus… înlocuirea numirii de Țara Românească… cu aceea de Valahia, şi a numelui de român în acela de valah. Or, se ştie că, în Transilvania, termenii de *olah* şi *wallache* se folosesc numai cu o intenție injurioasă… Se face o afirmație revoltătoare că numele *olati*, *blachi* şi *blaci* comportă <o traducere încă nedefinitivată: valahi, români etc.> Bisseni, saxoni, cumani, brodnici se traduc fără umbră de îndoială prin pecenegi, saşi cumani şi brodnici. Îndoiala nu subzistă decât cu privire la identitatea românilor. Nici cei mai şovini duşmani ai noştri nu s-au folosit de asemenea procedee pentru a contesta drepturile istorice ale românilor şi a jigni mândria lor națională“ (p. 51).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca sinonime în diferite contexte, iar alegerea termenului adecvat clarifică plasarea ideologică a regimului Ceauşescu. Deosebirea este operaţională mai ales datorită analizei lui Vladimir Tismăneanu, care afirmă că naţional-comunismul a apărut ca „o reacţie critică la imperialismul sovietic şi la ortodoxia marxistă rigidă. Era inovator, flexibil şi tolera relaxarea politică", în timp ce „stalinismul naţional s-a opus sistematic liberalizării. Reacţionar şi închis în sine, el aprecia autarhia şi exclusivismul. A aderat la o viziune militaristă atât asupra situaţiei interne, cât şi asupra celei internaţionale. Stalinismul naţional a păstrat nealterate un număr de legi presupus universale ale revoluţiei socialiste şi a tratat orişice «deviere» de la aceste directive ca fiind o trădare a principiilor de clasă… Pe scurt, comunismul naţional a fost, de fapt, opusul stalinismului naţional. În timp ce comunismul naţional promitea regenerarea, stalinismul naţional era un simptom al degenerării"[9]. România dejistă s-a alăturat şi ea, în felul său, revoltei centrelor alternative comuniste împotriva spiritului tutelar al Moscovei, a Cominternului şi a Biroului Informativ (Cominformul)[10], revoltă care a însemnat, pe de o parte, naşterea „celei de-a treia căi" sau a mişcării „nealiniaţilor" (Iugoslavia titoistă), iar pe de altă parte reduplicarea regimului stalinist la scară „locală". Din punct de vedere politic, această recluziune radicalizată a neostalinismului s-a exprimat politiceşte, mai ales în cazul lui Ceauşescu, la reiterarea obsesivă a „neamestecului în treburile interne ale altui stat, mai ales ale unui stat socialist prieten" şi a „avantajului reciproc" în relaţiile economice.

Al doilea palier politico-ideologic al genezei naţiunii socialiste în variantă românească priveşte elementele culturale autohtone pe care s-a bazat construcţia politică în sine a conceptului, cea politică şi cea intelectuală, acestui palier datorându-i-se excelenţa edificiului în sine. Noutatea românească a constat în sistemul axiologic al discursului istoric ceauşist, al cărui scop era, cu excepţia dobândirii legitimităţii sale prin discursul istoric[11], integrarea tuturor valorilor tradiţionale în proiectul ortodoxiei marxist-leniniste. Era o versiune de marxism cât se poate de vulnerabilă, discreditată, opacă şi refractară la orice tendinţă de revizionism. Într-un context analitic diferit, dar care ne apropie întrucâtva de scopul acestui text, Zoe Petre a remarcat succint şi oarecum colateral ceea ce a însemnat naţiunea grefată pe corpul marxism-leninismului: „acest concept bastard (n.n. „naţiunea socialistă"), care amesteca arhaice drepturi ale sângelui cu textele unei lupte de clasă readaptate, şi care favoriza încă din primul moment idolatrizarea Conducătorului investit cu o misiune naţională şi redemptorie, îşi revela astfel şi brutalitatea, şi potenţialul totalitar"[12]. Esenţa acestui fragment din textul semnat de Zoe Petre este formulată şi de Lonnie R. Johnson: „Under the leadership of Nicolae Ceausescu Romania developed the most eccentric form of national Communism that combined an increasing amount of autonomy from the Warsaw Pact

[9] Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* Bucureşti, Ed. Univers, 1995, p. 77. Tismăneanu foloseşte teoria lui Robert R. Tucker privind relaţia conflictuală între modele staliniste ideale şi cele reale potrivit căreia stalinismul poate fi definit ca „o formă de bolşevism care nu renunţă la naţionalism şi imperialism, un bolşevism al dreptei radicale" (Tismăneanu, p. 79).

[10] O competentă analiză a naţional-comunismului românesc, deşi din punct de vedere al ştiinţei politice, şi a surselor sale de inspiraţie originilor sale este făcută de Vladimir Tismăneanu în *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană,* Iaşi, Ed. Polirom, 1997.

[11] „Legile istoriei pe care marxism-leninismul le revelează şi le instituţionalizează în partidul comunist au fost piatra unghiulară a legitimării acestor regimuri, aşa cum sunt pentru democraţiile parlamentare ideile de participare publică şi consimţământ". Katherine Verdery, *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu,* Bucureşti, Ed. Humanitas, 1995, p. 205.

[12] Zoe Petre, *Promovarea femeii sau despre destructurarea sexului feminin*, în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc,* Bucureşti, Ed. Nemira, 1998, p. 255-271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and ambitious plans for economic development and national self-sufficiency with the glorification of Romanian national traditions…“[13].

Aşadar, cele două conținuturi care au stat la baza noii provocări adresate intelectualilor români au fost revenirea la posibilitatea de a practica (aproape) orice discurs cultural şi la utilizarea unei părți a tradițiilor antecomuniste, dar cu obligația de a reconfigura acest (nou) tip de discurs în paradigma marxist-leninistă. Furet personifica cele două regimuri totalitare care aveau să se nască la sfârşitul primului război mondial, nazismul şi comunismul, în ideile democratice care se vor confrunta în toată perioada interbelică şi până în anii 1970, ideea națională şi cea universală[14]. Ceauşismul cultural a rafinat materialismul dialectic şi istoric prin care a reuşit să copuleze cu destul succes cele două idei aparent opuse, aşa cum afirma Ioan Ceterchi, unul din agenții ideologici ai puterii, generând un produs şi mai original: „specificul unei națiuni socialiste izvorât din antecedentele istorice şi din condițiile prezentului, este expresia dialecticii universalului şi a particularului“[15].

Înainte de a reconstitui succesiunea paşilor către edificarea teoretică a națiunii socialiste române, descriu pe scurt modelul conceptului imaginat în laboratorul ceauşismului. Indiscutabil, la originea acestui proiect, aşa cum am menționat anterior, situez forța coercitivă a statului. De vreme ce Nicolae Ceauşescu moştenea de la predecesorul său un stat consolidat după rețeta sovietică, purificat deja de elementele vechiului regim democrat, el avea toate motivele să se cantoneze în leninism, să îşi aroge o deplină competență cognitivă şi să refuze orice formă de pluralism, de reformă economică sau politică. Plecând de la omnipotența, omniprezența şi omniscienta asumate de a produce cunoaştere, pasul cel mai logic a fost conturarea unui proiect capabil să acopere această osmoză dintre marxism şi națiune, în conformitate, ce-i drept, cu practicile altor puteri comuniste. De altfel, lui Ceauşescu nu i se reproşează că ar fi inventat ceva unic şi monstruos, ci numai proporțiile proiectului în sine, citatul redat mai sus din textul lui Lonnie R. Johnson fiind simptomatic în acest sens.

În această „stabilitate“ a fost aclimatizat proiectul națiunii socialiste, care ar fi corespuns cel mai bine noilor standarde ale „societății socialiste multilateral dezvoltate şi al înaintării României spre comunism“. În privința indigenizării şi adaptării locale a marxismului urmez explicația lui Raymond Aron care remarca profetic: „în măsura în care impune proprietatea şi gestiunea statului asupra instrumentelor de producție, socialismul consolidează în mod inevitabil naționalismul în dublul său sens, de voință de independență în raport cu celelalte unități politice şi de ataşament al maselor față de națiunea sau statul lor. Oare socialismele… nu devin toate în mod necesar naționale? Ceea ce nu înseamnă totuşi că ele sfârşesc în național-socialism“[16]. Subscriu de altfel şi competentei analize semnate de Mircea Martin în care autorul consideră că „s-a apelat la ideologia națională, s-a făcut din ea o politică pentru că era nevoie de o asemenea motivare, deinstrumentalizarea ideii naționale, în condițiile în care statul rămânea

[13] Lonnie R. Johnson, *Eastern Europe,* în Alexander J. Motyl (ed.), *Encyclopaedia of Nationalism*, vol. 1, San Diego – San Francisco – New York – Boston – London – Sydney – Tokyo, Academy Press, 2001, p. 191.

[14] Furet, *op. cit*., p. 29-30.

[15] *Națiunea şi contemporaneitatea,* Bucureşti, Ed. Politică, 1971, p. 68. Importanța conceptului de națiune socialistă este dată de şi prezența sa în Constituția din august 1965, articolul 13, care stipula că unul din scopurile activității statului este „înflorirea națiunii socialiste“. Prin urmare, cea mai timpurie atestare oficială a proiectului națiunii socialiste se află chiar în actul fundamental de constituire a României socialiste. Începând din acest an, toate contribuțiile la doctrina social-politică a PCR includ obligatoriu referirea la națiunea socialistă.

[16] Raymond Aron, *Marxisme imaginare. De la o sfântă familie la alta*, Iaşi, Ed. Polirom, 2002, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autoritar şi structurile sale economice şi politice închistate… Deci, nu ideologia naţională a dus la menţinerea unei forme centralizate şi autoritare de socialism, ci, invers, menţinerea acestei forme a chemat ideologia naţională în ajutor, după ce socialismul internaţionalist sau ortodoxismul marxist-leninist şi-au epuizat capacitatea de mobilizare“[17]. În aceeaşi logică a argumentului ne este de mare ajutor contribuţia lui Eero Loone în articularea conceptului naţiunii socialiste căreia acesta îi observă originile încă în stalinism: „the first major change in the traditional theory was the introduction of a new evolutionary type of nation, the socialist nation. This was differentiated from the classical notion (now to be called a «bourgeois nation») by pointing out that the socialist nation had only friendly classes and no exploitation… The idea that there were socialist nations provided a justification for the decision not to abandon nations altogether. The unity of humankind with no ethnic boundaries was put off to an indefinite future. Therefore, ethnically designated units could be kept in existence within USSR.“[18].

Între 19-24 iulie 1965, s-a desfăşurat la Bucureşti ceea ce în istoria PCR a rămas drept „Congresul al IX-lea al PCR“, moment „istoric“ potrivit retoricii oficiale dornice să marcheze cât mai ostentativ debutul lui Ceauşescu în calitate de mare conducător. Acest congres a iniţiat o serie de modificări care, deşi păreau superficiale, urmăreau crearea unei noi metafizici marxist-leniniste, centrată pe naţiune şi viitorul ei. Atunci s-a operat schimbarea numelui partidului, din PMR în PCR şi a numărului congresului pe care urma să-l poarte acea întrunire în istoria partidului. Prin această din urmă modificare, Ceauşescu se aşeza în succesiunea cea mai veche a PCR, încă de la înfiinţarea sa în 1921, şi hotăra că numărul congresului trebuia să fie nouă, după ce în timpul lui Dej avuseseră loc patru congrese ale PMR, al cincilea congres PMR devenind al nouălea congres al PCR. Tot astfel, nouă ani mai târziu, va decreta că venise timpul ca în România să se înceapă construirea comunismului. Pentru aceasta s-a trecut şi la schimbarea numelui ţării, din RPR în RSR, şi la prezentarea proiectului noii constituţii care urma să fie promulgată în luna august a aceluiaşi an[19]. Congresul a fost extrem de important întrucât avea să aleagă pe viitorul şef al partidului comunist, cel care avea să conducă de fapt şi România. Nicolae Ceauşescu a dat citire raportului Comitetul Central al Partidului privind activitatea acestuia de la congresul anterior şi până la cel din 1965, pentru ca ulterior, în plenul congresului, să teoretizeze profilul material şi spiritual al viitoarei naţiuni române, naţiunea socialistă, pandantul colectiv şi sumă socială a *omului nou*. Apartenenţa cetăţeanului român comunist la viitoarea colectivitate umană s-ar fi bazat pe sentimentul de „înfrăţire“ cu toţi ceilalţi cetăţeni ai României socialiste, indiferent de naţionalitatea lor, Ceauşescu lăsând spaţiu în discursul său şi pentru un mesaj adresat minorităţilor naţionale: „împrejurările istorice au făcut ca de-a lungul secolelor pe meleagurile patriei noastre să se aşeze, alături de români şi populaţie de alte naţionalităţi“[20]. În mod firesc, naţiunea, ca unic depozitar al „sufletului naţional“, cerea solidaritate între membrii săi; naţiunea socialistă postula solidaritatea şi egalitatea socială depline, în categoriile ideologiei marxist-leniniste, între membrii săi:

[17] Mircea Martin, *Cultura română între comunism şi naţionalism* (IV), în „22“, Anul XIII (665), Nr. 49 (3-9 decembrie 2002).

[18] Vezi Eero Loone, *Marxism,* în Alexander J. Motyl, *op. cit.*, p. 475.

[19] *Congresul al IX-lea la PCR*, 19-24 iulie 1965, Bucureşti, Ed. Politică, 1966, p. 66: „Corespunde pe deplin stadiului actual de dezvoltare al orânduirii noastre propunerea ca patria noastră să poarte denumirea de Republica Socialistă România… Proiectul de Constituţie are în vedere caracterul unitar al statului şi subliniază că poporul – deţinătorul suveran al întregii puteri – este stăpân pe soarta sa, pe bogăţiile ţării, îşi făureşte în mod conştient propria istorie“.

[20] *Ibidem*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Dispariția claselor exploatatoare a dus la întărirea națiunii, la cimentarea unității sale. Numai în socialism se pot manifesta în toată plinătatea lor comunitatea reală de interese economice, cultura socialistă comună a tuturor cetățenilor ce locuiesc pe același teritoriu, se poate asigura unirea întregului popor în lupta și munca pentru înfăptuirea aspirațiilor sale de bunăstare și fericire… Națiunea și statul vor continua să constituie încă multă vreme baza dezvoltării societății socialiste. Dezvoltarea națiunii, întărirea statului socialist corespund cerințelor obiective ale vieții sociale… Dezvoltarea și înflorirea fiecărei națiuni socialiste, a fiecărui stat socialist egal în drepturi, suveran și independent, constituie o cerință esențială de care depind întărirea unității și coeziunii țărilor socialiste“[21].

Următorii ani ai consolidării puterii personale au însemnat pași importanți în formarea politico-culturală a individului și societății, în care spiritul de inovație al conducătorului intra deseori în contradicție cu grija de nu a devia de la puritatea doctrinei. O ambiție singulară în felul ei: de a fi progresist și înnoitor, de a nu altera esențialul dogmei marxist-leniniste, dar și de a evita, totodată, dogmatismul. Explicația acestui fapt ține de arbitrariul lui Ceaușescu, și nu numai a lui, ci a acestui tip de lider politic, în toate manifestările sale. Dar un lucru este cert: prima prioritate a lui Ceaușescu a fost păstrarea purității ideologice a marxism-leninismului, în cea mai pură tradiție leninistă a demersului anti-reformist. „Generalizarea fenomenelor noi apărute în dezvoltarea societății, stimularea muncii creatoare în domeniul teoriei presupun totodată o grijă neobosită pentru puritatea ideologiei noastre marxist-leniniste, împotriva deformărilor reformiste, revizioniste, dogmatice sau de orice altă natură“[22], spunea Ceaușescu la Congresul al IX-lea al PCR, fapt care demonstrează că încă de la începutul perioadei sale în fruntea României concepțiile sale erau oarecum clare. Repudierea virulentă a heterodoxiei ideologice a urmat, e drept, după așa-numita perioadă a „liberalismului“ cultural din a doua jumătate a anilor 1960, în care Ceaușescu a flirtat cu un rudiment de revizionism, fără a-i da însă o formă coerentă. Pe urmele lui Ceaușescu, reflecțiile ideologilor oficiali rămâneau mult în afara dezbaterilor privind revizuirea marxismului, din „țări-surori“ ca Ungaria, Cehoslovacia sau Polonia[23]. În concluzie, păstrarea purității marxism-leninismului a fost una prioritară, „nucleul dur“ al oricărei dezbateri privind fundamentele noii națiuni în socialism. Nici istoria, sau, mai bine zis,

[21] *Ibidem*, p. 69. La același congres, Janos Fazekas, delegatul organizației regionale de partid Cluj, a omagiat unitatea româno-maghiară de secole, îndreptată împotriva asupritorilor de clasă. Printre cei omagiați se află țăranii de la Bobâlna, participanții la răscoala lui Horea Cloșca și Crișan, cei de sub steagul lui Gheorghe Doja, personaje ca Ștefan cel Mare, Iancu de Hunedoara sau Francisc Rakoczi al II-lea (v. *ibidem*, p. 245-246).

[22] *Ibidem*, p. 91.

[23] Furet, *op. cit.*, p. 482-483: „Pentru a-i stigmatiza, birocrații aflați la putere au scos din sertarele lor un cuvânt vechi, extras din vocabularul de excomunicare al socialismului marxist: «revizioniști». Revizioniști: adjectivul a fost creat la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, în polemica dintre Bernstein și Kautsky, pentru a condamna tezele lui Bernstein ca fiind contrare marxismului. E un termen mai blând decât «renegat», care va fi folosit ceva mai târziu de către Lenin împotriva lui Kautsky: între timp, terminologia dezacordurilor a trecut la insulte. Dar chiar și în prima sa formă ea implică ideea unei interpretări noi și totodată false a doctrinei lui Marx. «Revizionistul» este un eretic ivit în sânul credinței ortodoxe marxiste, căreia îi conferă o interpretare inedită, deosebită de cea a interpreților autorizați. Totuși, cuvântul și-a pierdut în 1956 sensul limpede, provenit din analogia cu religia. El desemnează un ansamblu de idei politice care au în comun caracteristica de a aparține mai mult sau mai puțin tradiției socialiste, ansamblu căruia însă doar cu greu i s-ar putea atribui un autor unic, sau chiar un spirit identic. Accentul libertar al revoltei constituie o revanșă postumă a Rosei Luxemburg asupra lui Lenin, dar apelul la sentimentul național nu aparține nici unuia dintre ei. Procesul stalinismului îi conduce pe toți la respingerea «dictaturii proletariatului», ce o poartă în pântece pe cea a partidului; dar redescoperă dilemele pluralismului democratic, pe care Lenin mai mult le îngropase decât le rezolvase. Trebuie ele tratate în chip reformist, așa cum fac social-democrații din Occident, sau în chip revoluționar, reinventând viitorul?“

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în special istoria, ca unul din instrumentele noii metafizici naţionale, nu trebuia să fie interpretată prea „lax“ sau prea „dogmatic“, ci exclusiv în spiritul unei „gândiri creatoare“, care să răspundă aspiraţiilor poporului român. De aceea, fără a considera că istoricii au fost printre privilegiaţii puterii ceauşiste, locul pe care îl va ocupa istoria în retorica oficială va fi unul proeminent:

> „În aceşti ani au fost elaborate o serie de lucrări importante în domeniul istoriei patriei. Continuându-se această activitate de deosebită însemnată, trebuie aprofundate de pe poziţiile materialismului istoric cele mai importante etape şi evenimente din istoria ţării şi a poporului român, oglindindu-se faptele în mod obiectiv, în deplină conformitate cu realitatea. O sarcină actuală este elaborarea istoriei partidului – operă care, pornind de la începuturile mişcării muncitoreşti din România, să prezinte întregul drum de luptă al clasei muncitoare, al Partidului Comunist Român… Redând lupta eroică desfăşurată de comunişti, istoria partidului va constitui un puternic mijloc de educare a membrilor partidului, a tinerei generaţii, a întregului popor în spiritul glorioaselor tradiţii ale mişcării revoluţionare din ţara noastră, ale PCR“[24].

Peste cinci ani, la Congresul al X-lea al PCR desfăşurat între 6-12 august 1969, trasarea directivelor privind istoriografia au rămas, în linii mari, aceleaşi de la congresul anterior, devenit borna ideologică a *Epocii de Aur*. În raportul CC al PCR privind activitatea partidului între cele două congrese prezentat de Ceauşescu, un capitol special a fost dedicat, de această dată, naţiunii socialiste, având, în mod ciudat, puternică tentă anticolonialistă, fapt cu totul nou şi oarecum neobişnuit în practica discursului cultural oficial. Ceauşescu a insistat pe cooptarea membrilor „naţiunilor conlocuitoare“ la edificarea „societăţii socialiste multilateral dezvoltate“, la acest Congres al X-lea al PCR fiind fixate principalele direcţii privind acest tip de comunitate:

> „Lupta pentru afirmarea naţiunilor constituie una din părţile componente esenţiale ale tabloului social-politic al epocii noastre… Naţiunea nu-şi încetează rolul şi misiunea nici după revoluţia proletară, odată cu transformarea revoluţionară a societăţii pe baze socialiste. Dimpotrivă, trecerea de la capitalism la socialism reprezintă ridicarea naţiunii pe o treaptă calitativ superioară. Întemeindu-se pe lichidarea exploatării şi asupririi, pe instaurarea dreptăţii şi egalităţii sociale, naţiunea socialistă asigură pentru prima oară îmbinarea intereselor şi aspiraţiilor tuturor claselor…, punerea în valoare şi dinamizarea energiei întregului popor în direcţia progresului… Naţiunea socialistă nu-şi realizează aspiraţiile de progres pe seama sau în detrimentul intereselor altor naţiuni, nu încalcă dreptul nimănui la dezvoltare liberă şi suverană. Ca atare, dispar bazele obiective ale antagonismului între naţiuni, ale cultivării naţionalismului şi şovinismului, ale tendinţelor de hegemonie… Internaţionalismul socialist nu presupune sacrificarea sau lezarea intereselor naţionale, ci, dimpotrivă, afirmarea deplină a acestora; tot astfel, grija faţă de interesele propriului popor nu înseamnă ignorarea cerinţelor internaţionalismului, ci presupune dezvoltarea solidarităţii internaţionale… Desigur, nu trebuie uitat că relaţiile dintre naţiunile socialiste – care nu au precedent în istorie – nu s-au putut cristaliza de la început într-o formă perfectă, desăvârşită, că ele mai păstrează încă, pe alocuri, urme ale vechiului…, socialismul, realizând idealurile de dreptate socială, are totodată menirea să asigure întărirea şi dezvoltarea naţiunii – care va dăinui încă multă vreme şi va juca un rol deosebit de important în evoluţia istorică a societăţii, în progresul material şi spiritual al popoarelor, în lupta pentru victoria socialismului şi comunismului“[25].

---

[24] *Ibidem*, p. 92. În ambiţiile sale teoretice în materie de istorie naţională, Ceauşescu vădeşte o sete de obiectivitate istorică şi o atracţie pentru dialectica materialistă, care, la clasicii gândirii marxiste, nu însemna căutarea unui viitor al naţiunii, ci, aşa cum afirma Karl Kautsky, „noi [marxiştii, subl. m.] vedem forţa motrice fundamentală a istoriei în dezvoltarea economică, nu în interesele materiale“. Vezi volumul colectiv *Din istoria dialecticii marxiste,* Bucureşti, Ed. Academiei RSR, 1987, p. 245.

[25] *Congresul al X-lea al PCR*, 6-12 august 1969, Bucureşti, Ed. Politică, 1969, p. 57-59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Congresul al X-lea este foarte important nu numai din punct de vedere doctrinar, ci şi din punctul de vedere al reevaluării acțiunilor fostului lider Gheorghe Gheorghiu-Dej şi, în general, al reabilitării personalităților firavei tradiții româneşti a gândirii de stânga. Începând cu plenara Comitetului Central al PCR din aprilie 1968, Ceauşescu a trecut la reabilitarea lui Lucrețiu Pătrăşcanu, adversarul şi victima lui Dej, căutând surse autohtone în promovarea valorilor națiunii socialiste prin teoreticieni români ai marxismului şi de a estompa contribuțiile externe în instaurarea politică a regimului partidului comunist. În deja clasica manieră a lui Ceauşescu, în sensul respectării ortodoxiei marxist-leniniste, de respingere brutală a revizionismului, a tipului de personalitate[26] care acceptă declarativ schimbarea fără a o încuraja şi practica, de a critica activitatea politică internă a unor tovarăşi, în acest caz a lui Dej, aceasta a fost interpretată drept una „excelentă“, dar „cu greşeli umane“, deci acceptabile. Generos, Ceauşescu îi acordă *post-factum* „iertarea“ cuvenită lui Dej, după ce îl trece prin purgatoriul ideologic al Congresului:

> „După cum se cunoaşte, pe baza hotărârilor Congresului al IX-lea, Comitetul Central a examinat în mai multe rânduri o serie de greşeli, abuzuri şi ilegalități săvârşite într-o anumită perioadă a activității partidului şi statului nostru socialist, care au costat viața unor activişti de seamă ai partidului, printre care şi a lui Lucrețiu Pătrăşcanu. Un număr mare de activişti au fost persecutați şi excluşi din partid. În urma unei temeinice analize, plenara din aprilie 1968 a Comitetului central a adoptat hotărârea de reabilitare a acestora, considerând că acuzațiile ce li s-au adus la timpul respectiv au fost neîntemeiate iar unele dintre ele inventate în mod provocator… Încă în cursul dezbaterilor din 1968, unii tovarăşi au ridicat problema răspunderii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Este în afară de orice îndoială că Gheorghe Gheorghiu-Dej are o mare răspundere pentru cele întâmplare, cu atât mai mult cu cât de unele cazuri s-a ocupat nemijlocit. Iată de ce acum, când analizăm aceste stări de lucruri, suntem în drept să blamăm aspectele negative ale activității lui Gheorghiu-Dej. Făcând acest lucru, nu vrem să diminuăm activitatea lui Gheorghiu-Dej față de partid şi popor“[27].

O mare problemă de codificare conceptuală a apărut odată cu această direcție a politicii oficiale a partidului. Era cât se poate de clar că, fără o implicare a unui grup de agenți ai puterii şi fără câteva concesii, noile ținte ale politicii culturale nu puteau fi atinse. În acest sens, au primat angajamentele unor astfel de agenți, bine stimulați din punctul de vedere al afirmării profesionale şi al reuşitei sociale. O dată cu debutul anilor 1970, în arenă intră „artileria grea“ a ideologilor implicați în conceptualizarea națiunii socialiste, a patriotismului socialist şi a societății socialiste multilateral dezvoltate. Unul dintre „corifeii“ național-ceauşismului, Ioan Ceterchi, încerca să elucideze câteva ambiguități persistente în „nivelul cultural şi social-politic“ de atunci: „categoria de «popor» are un sens social-politic distinct, care uneşte toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate“[28]. Deşi admite existența unor neajunsuri practice în definirea

[26] Una dintre cele mai competente analize ale „criticii şi autocriticii“ comuniste este cartea lui Aleksandr Zinoviev, *Homo sovieticus* în care omul nou, comunist, denumit *homocus*, atinge „perfecțiunea“, în defecte. Dacă facem abstracție de procedura stilistică a lui Zinoviev de a îngroşa toate trăsăturile fizice şi de caracter ale *homocus*-ului pentru a obține un efect maxim în ceea ce priveşte alienarea la care ajunsese regimul comunist în viața socială şi societală, sursele istoriei intelectuale ale ceauşismului permit o interpretare neliterară a realității care nu se îndepărtează mult de ficțiune. Pe lângă descrierea profilului psihologic al *homocus*-ului, tulburătoarea carte a lui Zinoviev arată că aşa cum totul era prefăcătorie general consimțită în societatea sovietică, tot aşa era şi practica de a critica în şedințele de partid şi, de asemenea, de a se supune autocriticii, un fel de confesiune în urma căreia venea iertarea (trad. rom. *Homo Sovieticus*, Cluj, Ed. Dacia, 1991).

[27] *Ibidem*, p. 66-67.

[28] *Națiunea şi contemporaneitatea*, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ideală a unei realități sociale complexe, Ceterchi oferă o definiție a „națiunii socialiste“ pentru a o departaja de cea burgheză: „Națiunea socialistă este comunitatea națională caracterizată prin coeziunea social-politică şi moral-ideologică a membrilor ei, determinată de economia socialistă, de o structură socială omogenă exprimată în alianța tuturor claselor şi categoriilor sociale sub conducerea clasei muncitoare şi partidului ei, având o cultură şi conştiință socialistă întemeiată pe (concepția) ideologică materialist-dialectică şi o organizare statală proprie, suverană…“[29] În noua accepțiune oficială, „poporul“ era folosit destul de ambiguu în relație cu „națiunea socialistă“, deşi intenția era de a ierarhiza cumva cele două noțiuni; „poporul român“ va fi fost populația care trăia pe teritoriul României şi se afla sub jurisdicția statului român, în timp ce „națiunea“ va fi însemnat comunitatea de limbă, care nu se confundă însă cu un alt concept, cel al „naționalităților conlocuitoare“. Încă o distincție merită subliniată: în timp ce „națiunea“ este „română“, celelalte grupuri etnice sunt „naționalități (conlocuitoare)“. Ceea ce le separă este diferența dintre „conştiința etnică“ şi „conştiința națională“, distincție care-l face pe un alt corifeu al ceauşismului, Ion Rebedeu, să introducă şi statul național în chestiunea națiunii: „conştiința națională devine tot mai mult, pe măsura formării, consolidării şi dezvoltării naționale o conştiință de tip ideologic, de factură politică. În cadrul ei un loc deosebit de important, dacă nu chiar central, îl ocupă ideea statului național“[30]. De asemenea, nu trebuie uitată o nouă prezență, cea a conceptului de „patriotism socialist“, apărut în contextul găsirii unui pandant, care pare a fi mai degrabă un sentiment, prin care membrii ei să se „umanizeze“ şi prin care să se uşureze înțelegerea țelurilor națiunii socialiste. „Nu se poate vorbi de educație patriotică socialistă fără cunoaşterea şi cinstirea trecutului, a muncii şi luptei înaintaşilor noştri“[31], proclama Ceauşescu în 1983. Cu doisprezece ani înainte de panseurile ceauşiste, în 1971, Maria Colceriu-Leiss nota că „patriotismul este sentimentul de dragoste față de patria pe pământul căreia trăieşti“[32], dar sentimentul socialist al patriotismului este cel mai înălțător dintre toate versiunile de patriotism pe care le-a cunoscut omenirea de-a lungul istoriei:

> „Patriotismul socialist exprimă dragostea fierbinte a întregului popor față de orânduirea socialistă, care i-a adus libertatea, față de orânduirea statală care a făcut din popor adevăratul titular al puterii, față de partid, forța politică conducătoare şi inițiatoare a tuturor acestor victorii, față de popor, de națiunea română socialistă… Patriotismul înseamnă grija pentru avuția națională, pentru sporirea ei…“[33]

Evenimente politice intermediare congreselor PCR, plenarele şi conferințele naționale erau tot atâtea prilejuri pentru adnotări şi adăugiri doctrinare. Desfăşurate după tipicul congreselor, conferințele PCR erau de fapt congrese la o scară mai redusă, constituindu-se în pretexte pentru a forța anumite schimbări pe care Ceauşescu le considera necesare. La Conferința națională a PCR din 19-21 iulie 1972, națiunea

[29] *Ibidem*, p. 66.

[30] *Ibidem*, p. 317. Nu mai insist asupra lipsurilor flagrante din majoritatea volumelor care au ca temă națiunea a trimiterilor la teoriile importante privind studiile de naționalism. Excluderea din dezbatere a unor mari nume, ca Hans Kohn, Ellie Kedourie sau Anthony D. Smith, pentru a cita numai trei dintre aceste nume de prim-rang, poate fi pusă numai parțial pe seama cenzurii; lipsa totală a aparatului critic la aceste lucrări aruncă un serios dubiu privind profesionalismul celor care teoretizau „națiunea socialistă“, fie şi numai pentru a-i da o aparență științifică.

[31] Nicolae Ceauşescu, *Națiunea şi naționalitățile conlocuitoare în epoca contemporană,* Bucureşti, Ed. Politică, 1983, p. 89.

[32] *Națiunea şi contemporaneitatea*, p. 328.

[33] *Ibidem*, p. 334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

socialistă se consacra drept conceptul central care ghida politica românească în viitor şi, implicit, scrisul istoriei. Partea a V-a din *Raportul cu privire la dezvoltarea economico-socială a României în următorii ani* prezentat de Nicolae Ceauşescu a fost consacrată naţiunii socialiste şi „politicii naţionale marxist-leniniste a partidului nostru“. Motivul pentru care Nicolae Ceauşescu a dedicat un capitol distinct acestui concept a fost, oficial, de „a răspunde criticilor şi problemelor“ ridicate de această politică. De fapt, erau adăugiri care scăpaseră din vizor, în special referitoare la relaţia dintre internaţionalism şi proiectul politicii naţionale: „mai mulţi tovarăşi au cerut… să aducem unele precizări privitor la politica naţională a partidului, la problema dezvoltării naţiunii socialiste“[34]. Pentru a da un răspuns definitiv compatibilităţii de netăgăduit dintre internaţionalism şi „dragostea faţă de propria naţiune“, Ceauşescu a făcut din nou apel la marxismul său rudimentar, care conferea preeminenţă valorilor naţionale şi statuta egalitatea tuturor cetăţenilor din România. Pentru Ceauşescu, părea natural ca valorile împărtăşite de toţi membrii „naţiunii socialiste române“ să fie cele ale naţiunii române, în general, cu păstrarea specificului fiecărei naţiuni conlocuitoare:

> „Pentru a înţelege mai bine cum trebuie abordată astăzi problema naţională, rolul naţiunii socialiste şi perspectivele ei, trebuie să pornim de la cunoscuta teză marxist-leninistă, întemeiată pe analiza materialist-dialectică şi istorică a dezvoltării societăţii, după care naţiunea este rezultatul unui complex proces istoric cu caracter progresist. Naţiunea a apărut, după cum se ştie, într-o epocă de înflorire, de dezvoltare a societăţii omeneşti, constituind la rândul său un factor puternic de progres şi civilizaţie în lume. După cum se poate constata uşor din analiza realităţilor existente pe diferite continente ale lumii, procesul formării statelor naţionale, al naţiunilor este departe de a fi terminat. În unele zone se poate spune că acest proces se află abia în prima sa fază. Chiar în ţările dezvoltate, în care naţiunea are un lung trecut istoric, se poate constata că sentimentul naţional, apărarea independenţei şi suveranităţii naţionale constituie factori primordiali pe calea transformărilor democratice, revoluţionare, a progresului social“[35].

Cu ocazia acestei plenare, Ceauşescu nu a pierdut prilejul de a critica anumite aspecte ale politicii PCR din perioada interbelică, în special cele care au dus la interzicerea activităţii sale începând cu 1924[36]. Spre deosebire de formalizarea generală în practica discursurilor oficiale (ca şi în cazul reabilitării lui Lucreţiu Pătrăşcanu), această critică a politicii interbelice a PCR nu a fost numai formală. Virulenţa limbajului lui Ceauşescu arăta, pe de o parte, frustrarea şi neîmplinirile personale ca marginalizat în interiorul nomenclaturii comuniste, pe de alta, dorinţa acerbă de a consolida naţional-stalinismul şi hotărârea de nu tolera nici un fel de deviaţii ideologice:

> „Nu aş putea să nu menţionez că, în anumite etape ale dezvoltării ţării noastre, au fost comise şi unele greşeli. În primul rând, aş vrea să mă refer la faptul că în perioada dintre primul şi cel de-al doilea război mondial, pe lângă poziţia justă adoptată de partid împotriva măsurilor de asuprire naţională, pentru apărarea intereselor naţionalităţilor conlocuitoare şi cucerirea egalităţii lor în drepturi, partidul a lansat şi unele lozinci greşite

[34] *Conferinţa naţională a PCR*, 19-21 iulie 1972, Ed. Politică, Bucureşti, 1972, p. 72.

[35] *Ibidem*, p. 73.

[36] „Un capitol important în domeniul abordării problemei naţionale a înscris Partidul Comunist Român. Ansamblul acţiunii şi gândirii sale prezintă puternice trăsături valoroase, deşi poziţia sa n-a fost scutită, în anumite perioade, mai ales în deceniul 1924-1934, de unele aprecieri greşite, vizând strategia politică, revoluţionară, construcţia de stat a României. Partidul s-a aflat însă în permanenţă legat prin mii de fire de voinţa poporului, de aspiraţiile şi năzuinţele sale. Momentele tensionale care au marcat istoria ţării – înaintea şi în timpul celui de-al doilea război mondial – au dat întreaga măsură a afirmării partidului – cea mai înaintată forţă naţională a ţării“. Vezi Damian Hurezeanu, Elena Florea, Radu Pantazi, *Naţiunea şi problema naţională,* Bucureşti, Ed. Politică, 1975, p. 8-9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu privire la dezlipirea de statul român a unor teritorii. Aceste lozinci au adus mari daune unității forțelor democratice naționale şi însăşi şi colaborării dintre oamenii muncii şi cei aparținând altor naționalități… Şi după eliberarea patriei noastre au fost adoptate unele măsuri greşite. Aş vrea să citez strămutarea populației de origine germană şi sârbă, exproprierea totală a terenurilor agricole deținute de germani şi alte măsuri economice care au adus daune grave atât populației respective, cât şi întregii economii naționale, dar mai cu seamă politicii noastre naționale în general"[37].

Pentru a întări această orientare, conferința națională din 1972 a adoptat o rezoluție care privea mai ales viitorul proiectului națiunii socialiste. Rezoluția a fost rezumată în patru puncte, dezvoltate pe baza directivelor date de Ceauşescu. De acum înainte, orice referință pe marginea doctrinei națiunii socialiste se va face la acest document, considerat, împreună cu Programul PCR de la Congresul al XI-lea din 1974, după un act fundamental pentru orice referință teoretică. Rezoluția, care prelua masiv din discursul lui Ceauşescu fără nici o altă adăugire semnificativă, stipula:

„1. Partidul Comunist Român porneşte de la teza marxist-leninistă potrivit căreia națiunea s-a constituit ca rezultat al unui complex proces istoric progresist, într-o epocă de intensă dezvoltare a societății, îndeplinind, la rândul ei, rolul unui puternic factor de progres şi civilizație în lume… Istoria demonstrează că sentimentele naționale, dorința de constituire şi de afirmare a națiunilor s-au manifestat şi continuă să se manifeste cu putere, că dominația străină, chiar atunci când a durat multe secole, n-a schimbat caracterul național al unui popor, n-a putut împiedica formarea națiunilor şi statelor naționale…

2. Socialismul a deschis calea ridicării națiunii noastre pe o treaptă superioară de dezvoltare… La baza națiunii noastre se află comunitatea de interese determinată de orânduirea socială nouă, întemeiată pe proprietatea obştească asupra mijloacelor de producție, unitatea crescândă a rândurilor națiunii, a întregului popor în jurul partidului comunist… Conferința Națională a PCR porneşte de la premisa că între interesele naționale şi cele internaționale ale popoarelor nu există nici o contradicție, ci, dimpotrivă, o deplină unitate dialectică.

3. Conferința Națională a PCR apreciază rezolvarea marxist-leninistă a problemei naționale în România drept una dintre marile realizări ale orânduirii socialiste… În abordarea problemei naționale, Partidul Comunist Român a pornit de la realitatea că, în decursul dezvoltării istorice, pe teritoriul patriei noastre s-au aşezat şi alte naționalități – maghiari, germani, sârbi şi alții. Muncind şi trăind laolaltă timp de mai multe secole, oamenii muncii români şi de alte naționalități au învățat să se cunoască, să se respecte şi să se prețuiască… Partidul Comunist Român a acționat cu consecvență pentru rezolvarea problemei naționale în spiritul principiilor marxism-leninismului, pornind de la faptul că România este un stat național unitar în care trăiesc şi naționalități conlocuitoare.

4. … Partidul are înalta îndatorire de a face şi în viitor totul pentru dezvoltarea națiunii socialiste române, de a înfăptui şi de acum înainte cu consecvență linia înfloririi multilaterale a vieții materiale, a culturii spirituale, de a asigura manifestarea plenară a națiunii ca o uriaşă forță dinamică a progresului întregii societăți…"[38]

Odată clarificată şi închisă dogma națiunii socialiste, accentul se va deplasa pe proiectul mult mai vast, adevărata miză a neostalinismului ceauşist, şi, în mod evident, mult mai dificil de aplicat, a „edificării societății socialiste multilateral dezvoltate" în care era angrenat întregul corp social al națiunii socialiste. Enunțarea principiului „centralizării democratice" nu avea numai conotații economice, deşi el viza în primul rând sectoare ale economiei. El atingea orice sferă de activitate publică, ştiințifică şi culturală, iar în acest nou context, studiul istoriei devenea capital şi o armă de temut.

[37] *Conferința națională a PCR*, 19-21 iulie 1972, p. 78.
[38] *Ibidem*, p. 514-522.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paradigma națiunii socialiste a atins maximul codificării sale în Programul Partidului Comunist Român, „carta fundamentală ideologică teoretică şi politică a partidului, programul făuririi societății noastre multilateral dezvoltate şi al înaintării patriei noastre spre comunism“,[39] document de o absolută noutate în corpusul teoretic al partidului comunist. Acest Program dezvăluie criza tradiției, a referințelor culturale şi a lipsei de accente critice şi de pluralism interpretativ în care se găsea marxismul românesc, privat de un minim filon revizionist. În evaluarea performanțelor economice, sociale şi culturale ale puterii ceauşiste, se observă că, odată cu Congresul al XI-lea al PCR, începe alienarea generală a regimului său. Începând cu rigidizarea doctrinei PCR prin acest Program şi continuând cu politica economică complet neinspirată, regimul lui Nicolae Ceauşescu se rigidizează tot mai mult, atât la nivelul de conducere sau poate mai ales acolo, la toate nivelele ierarhice ale birocrației, până la cel mai de jos strat al corpului social. Alienarea însemna, după un deceniu de consolidare a puterii personale a lui Ceauşescu în partid şi în stat, punerea în practică a utopiei comuniste celei mai riguroase. La Congresul al XI-lea al PCR din 25-28 noiembrie 1974, Nicolae Ceauşescu preciza: „putem afirma… că exprimând voința şi năzuințele întregii noastre națiuni, Programul partidului poate fi denumit pe drept cuvânt *Programul poporului român de ridicare a patriei pe culmile luminoase ale civilizației comuniste*“[40] (subl. m.). Niciodată, până atunci, Ceauşescu nu precizase atât de hotărât începutul unui nou drum al României, drumul către comunism. Clişeele de limbaj şi semnificațiile noțiunilor vehiculate până atunci gravitau haotic în jurul unor categorii ale jargonului marxist ca „socialism“, „egalitate“, „prosperitate materială şi spirituală“, „progres“, eventual „comunism“, într-un context mai amplu şi, oricum, într-un orizont mult mai îndepărtat. În 1974, Ceauşescu hotărâse că România trebuia să înceapă să păşească pe acest drum al edificării societății socialiste multilateral dezvoltate şi al înaintării spre comunism.

Preambulul Programului PCR este unul de factură istorică, partidul revendicându-se de la tradiția învățăturilor lui Marx, Engels şi Lenin şi, mai departe, în continuarea tradiției deschisă de „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie“. Partea întâi este şi cea care prezintă legitimitatea istorică a acestei „biblii“ a comunismului românesc. În viziunea Programului PCR, istoria națională se explică prin schema marxismului clasic: cursul istoriei naționale s-a desfăşurat datorită logicii „legilor obiective ale dezvoltării istorice“, prin succedarea „orânduirilor sociale“, iar statul, forma superioară de organizare a comunităților omeneşti, s-a materializat şi păstrat pe teritoriul românesc prin continuitatea începută de organizarea statală traco-geto-dacică. În acest sens, sunt menționate ca forme superioare de organizare a statului regatele lui Burebista şi Decebal, mai ales super-statul lui Burebista fiind noua obsesie, cucerirea romană nefăcând altceva decât să grăbească naşterea logică şi legică a poporului român din fuziunea celor două civilizații. Istoria României continuă, în Programul PCR, cu perioada migrațiilor, cu figurile legendare ale lui Mircea cel Bătrân, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, apogeul fiind întotdeauna luptele pentru „apărarea ființei naționale“ şi răscoalele, lupte pentru „dreptate socială“. Programul punctează ca momente de excepție ale istoriei românilor revoluția din 1821 a lui Tudor Vladimirescu, unirea Moldovei şi Munteniei din 1859, domnia lui Cuza din 1859-1866, cucerirea independenței de stat din 1878, apariția mişcării muncitoreşti şi unirea din 1918. Nu puteau lipsi din panoplia trecutului națiunii crearea PCR şi „revoluția de eliberare

[39] Citatul este preluat de pe una din coperțile broşurii care conținea acest Program.
[40] *Congresul al XI-lea al PCR*, 25-28 noiembrie 1974, București, Ed. Politică, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă de la 23 august 1944“, care a primit acest nume după ce a cunoscut câteva tribulaţii terminologice şi semantice. Istoria naţiunii române continua cu „cuceririle revoluţionare“ de după război, totul culminând cu epoca deschisă de Congresul al IX-lea al PCR, cu prezenţa lui Ceauşescu însuşi în fruntea partidului şi statului, ca o chintesenţă a conştiinţei istorice româneşti:

> „Întreaga istorie a poporului român se înfăţişează ca istoria unor necontenite lupte de clasă, a bătăliilor purtate de masele populare pentru libertate şi dreptate socială, pentru apărarea fiinţei naţionale şi neatârnare, pentru progres şi civilizaţie. Încă de la apariţia primelor formaţiuni statale româneşti, luptele maselor populare împotriva exploatării feudale au fost strâns împletite cu luptele împotriva dominaţiei străine. Această particularitate specifică (sic!) şi-a pus amprenta asupra întregii evoluţii sociale a României, asupra felului de a gândi al poporului român, asupra însuşi destinului său istoric caracterizat prin luptă hotărâtă, plină de sacrificii pentru libertate şi unitate, pentru dreptul de a fi stăpân în propria ţară. Exploatarea feudală a fost agravată de dominaţia marilor imperii vecine, otoman, habsburgic, ţarist (sic!) – îndeosebi de dominaţia otomană –, care prin războaie, prăzi şi biruri au secătuit, veacuri de-a rândul, avuţia ţărilor româneşti. Dominaţia străină a dus… la prelungirea în timp a orânduirii feudale, la întârzierea procesului dezvoltării societăţii româneşti, care a rămas în urmă faţă de ţările din centrul şi apusul continentului, unde destrămarea orânduirii feudale, trecerea la capitalism şi închegarea statelor naţionale s-a putut realiza cu mult înainte… Se poate afirma că istoria României confirmă concluzia ştiinţifică marxist-leninistă după care dominaţia străină, ştirbirea sau pierderea suveranităţii şi independenţei afectează grav dezvoltarea economico-socială a popoarelor, evoluţia generală a societăţii pe trepte superioare… Istoria luptelor poporului român demonstrează cu putere adevărul fundamental (sic!) că jugul asupririi străine poate frâna sau întârzia pentru un timp evoluţia unui popor, dar nu poate împiedica realizarea aspiraţiilor sale legitime – cucerirea libertăţii şi unităţii, asigurarea progresului social – dacă el este hotărât să lupte până la capăt cu fermitate şi eroism. Experienţa istorică arată că nimic şi nimeni nu poate anihila acţiunea inexorabilă a legilor dezvoltării sociale“[41].

Îndelung invocată şi citată ca o *mantră*, îndelung teoretizată pe parcursul celor zece ani de când Ceauşescu preluase şefia PCR, naţiunea socialistă era închipuită drept subiectul şi obiectul acestui document fundamental al partidului. Partea a patra a Programului, intitulată *Politica partidului în problema naţională*, conţinea un subcapitol dedicat relaţiei dintre *socialism* şi *naţiune*. Această juxtapunere a influenţat, cu destulă eficienţă, dar cu puţină relevanţă cognitivă din punctul meu de vedere, unele analize care susţin că discursul lui Ceauşescu începuse să capete accente de naţional-socialism. Inovaţia lui Ceauşescu în domeniu, potrivit căreia între internaţionalism şi dragostea faţă de propria naţiune nu exista nici o contradicţie, era pe jumătate adevărată. În treacăt fie spus, nici Marx, Engels sau Lenin nu fuseseră consecvenţi cu privire la problema naţională. Jumătăţile de adevăr ale politicii lui Ceauşescu, şi anume cele internaţionaliste, se confirmau atunci când naţiunea română îndura grele privaţiuni pentru a susţine politica externă a lui Ceauşescu îndreptată către Lumea a Treia, dar se infirmau atunci când propaganda oficială analiza trecutul românilor în raport cu cel al vecinilor, în special cu cel otoman, maghiar, habsburgic sau rus. Altfel spus, Ceauşescu miza pe cartea internaţionalismului condescendent în raporturile cu ţările Asiei şi Africii, în mod evident pentru a-şi satisface orgoliul, dar în acelaşi timp juca aşii naţionalismului în discursul despre trecutul vecinilor României. Capitolul *Socialismul şi naţiunea* decreta că „naţiunea şi statul naţional independent, pe de o parte, şi solidaritatea şi colaborarea dintre ţările socialiste, internaţionalismul proletar, pe de altă parte, sunt două laturi ale

[41] *Ibidem*, p. 620-621.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

construcției socialismului care nu numai că nu se exclud, ci, dimpotrivă, se află într-o strânsă unitate dialectică“[42]. Iar pentru a arăta ataşamentul față de învățăturile părinților fondatori ai comunismului, un citat din Engels vine să înlăture orice acuzație de „deviaționism de dreapta“ pe care Gaspar Miklos Tamas[43] o sugera pe seama regimului Ceauşescu: „o mişcare internațională a proletariatului este în general posibilă numai între națiuni independente“[44]. Şi pentru a-i servi ca îndemn mobilizator adresat națiunii aflate în marşul triumfal spre societatea perfectă, Programul încheie capitolul consacrat națiunii socialiste într-un optimism incurabil: „în abordarea problemei naționale nu uităm că în perspectiva istorică, în epoca comunismului, odată cu dispariția claselor şi lichidarea treptată a deosebirilor dintre munca fizică şi cea intelectuală… se va ridica pe o nouă treaptă unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, care se vor integra tot mai mult în procesul de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate şi a comunismului…“[45]

Conferința Națională a PCR din 7-9 decembrie 1977 a trecut aproape neobservată. De fapt, din punct de vedere doctrinar, regimul Ceauşescu finalizase tot ceea ce rămăsese restant în proiectul națiunii socialiste, încă din 1974. Toate adăugirile şi completările ulterioare nu au fost decât simple retuşuri sau îngroşări ideologice ale directivelor anterioare, iar volumul editat după această întâlnire nu indică deosebiri fundamentale față de Congresul al XI-lea. Aceeaşi situație de apatie doctrinară şi ideologică se observă şi din desfăşurarea Congresului al XII-lea din 19-23 noiembrie 1979. Întâmplător sau nu, această apatie se suprapune crizei economice, care îşi arătase simptomele cu câțiva ani mai devreme, şi este evident că începând cu anul 1974 intențiile lui Ceauşescu devin suficient de limpezi pentru a inocula acel sentiment al zădărniciei şi fatalismului în privința viitoarei căi pe care România o avea de urmat. Faptul că Nicolae Ceauşescu era hotărât să pună în practică ce declarase la congresul anterior este dat de capitolul 9 din Raportul la Congresul al XII-lea intitulat „Deceniul 1981-1990 – deceniul realizării în linii mari a sarcinilor făuririi societății multilateral dezvoltate“. Iar aplicarea proiectului, mai ales în anii 1980, fusese mărturisită şi asumată tranşant de Ceauşescu în plenul congresului: „pornind de la faptul că în deceniul următor vom asigura realizarea în linii mari a sarcinilor făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, noul Program va trebui să traseze căile şi direcțiile consolidării în continuare a acesteia, ale trecerii treptate *la înfăptuirea principiilor comuniste de muncă şi viață în țara noastră* (subl. m.)…“[46] Nu mai este nevoie să amintesc că din acelaşi punct de vedere al obiectului analizei mele, al codificării politice a conceptului de națiune socialistă, marile evenimente ale partidului din anii 1980 sunt complet neinteresante. Menționez, în încheiere, manifestările deosebit de grandioase dedicate împlinirii, în 1978 şi 1988, a şaizeci şi, respectiv, a şaptezeci de ani de la unirea Transilvaniei cu România, eveniment istoric puternic valorizat de propaganda comunistă, mai ales din cauza contribuției politicienilor români social-democrați din Transilvania la acel act.

[42] *Ibidem*, p. 702.
[43] Vezi Gaspar Miklos Tamas, „Scrisoare către prietenii mei români“, în *Dilema*, Nr. 416/2001.
[44] *Ibidem*, p. 703.
[45] *Ibidem*, p. 706.
[46] *Congresul al XII-lea al PCR*, 19-23 noiembrie 1979, Bucureşti, Ed. Politică 1981, p. 51. Nu numai în politica internă Ceauşescu s-a ținut de cuvânt, ci şi în politica externă, un subcapitol din partea dedicată politicii externe a PCR fiind intitulat „O politică activă, consecventă *de dezvoltare a relațiilor de prietenie şi colaborare cu țările socialiste, cu statele în curs de dezvoltare şi nealiniate* (subl. m.), de intensificare a conlucrării cu toate țările lumii fără deosebire de orânduirea socială“, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concluzie, națiunea socialistă în România s-a conturat pe două paliere ideologice: pe primul palier pot fi grupate influența externă, a contestării unicității centrului de putere ideologică reprezentat de Moscova şi prin presiunea internă, chiar din interiorul PCR, prin încurajarea şi cooptarea opiniei publice şi a ideologilor-agenți, dar şi a unei bune părți a intelectualilor, la proiectul națiunii socialiste. Această resuscitare a sentimentelor naționale după 1953, ca parte a programului de destalinizare, s-a produs prin contestarea sugestiilor venite de la „centru“ privind căile de urmat în instaurarea prosperității, fericirii generale şi a armoniei. Competiția internațională între centrele comuniste care iradiau putere ideologică, mai ales către sfârşitul anilor 1960, a avut ca miză moştenirea stalinismului şi s-a polarizat, pe de o parte, în regimurile cu reflexe reformiste, în care ideea națională nu a luat forma națiunii socialiste dar a prezervat tradiția națională clasică şi, pe de altă parte, în regimurile reticente față de politica destalinizării, care au generat neostalinismul şi național-comunismul. De asemenea, în interior, revigorarea ideii naționale a fost parte a programului de destalinizare inițiat de Dej şi continuat cu perseverență de Ceauşescu. Codificată prin documente doctrinare la nivelul cel mai înalt al politicii partidului, națiunea socialistă a beneficiat de un puternic sprijin din partea unei părți a tradiției naționale din perioada anterioară celui de-al doilea război mondial, repusă în drepturi după ostracizarea din timpul stalinismului.

Al doilea palier a vizat construcția politică şi cea intelectuală a reflecției socialiste privind națiunea şi patriotismul. Departe de a fi un fenomen unic – cazul fostei Republici Democrate Germane este, şi el, emblematic în acest sens –, națiunea socialistă română a fost o creație a ambelor paliere în măsura în care ea servea scopurilor politice personale ale lui Nicolae Ceauşescu, acela de a păstra puterea exclusiv, de a-şi apropria dreptul şi voința de a produce cunoaştere. În acest act de voință politică, cele două paliere ideologice au avut contribuții separate. Primul palier subliniază mimetismul şi alinierea regimului Ceauşescu la tendințele internaționale, în timp ce al doilea ne dă indicii despre volutele politicii culturale ceauşiste, mai ales prin contribuțiile conducătorului în persoană, ale nomenclaturii şi ale agenților care au îndeplinit cerințele oficiale, condiționați de faptul că dobândirea unui statut social a depins de generozitatea materială, de prestigiul şi de puterea conferite de *establishment*-ul comunist.

NATION AND HISTORIOGRAPHY IN CEAUŞESCU'S AGE. *SOCIALIST NATION* CONCEPT
(Summary)

During the harsh rule of the Romanian Communist Party, especially Nicolae Ceausescu's regime (1965-1989), the party-state assigned historiography with one of its most important tasks, namely to foster Romanian people on Marxist-Leninist bases and in the spirit of national values. Among various categories, notions, and concepts invented and used by official historiography, the concept of *socialist nation* is extremely important in interpreting the newly created social reality in the 1970s and 1980s. While Marxist-Leninist in doctrine, ideological activism, means of production ownership, and politics, Romanian Communist Party developed under Ceausescu a type of Marxist-based state combined with a powerful national rhetoric as an element of "superstructure." Notwithstanding its idiosyncratic presence, this was not Ceausescu's pure invention, the same tendency of creating national specificity under socialist auspices being present throughout East Central Europe controlled by Soviets, starting with Stalin's death and his condemnation by Khrushchev, but being more forcefully present in Romania and the German Democratic Republic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

This essay explores the Marxist-Leninist political origins of Romanian version of *socialist nation* and points out to some intellectual references which were made by agents of the regime in order to articulate it more consistently. In spite of many opinions expressed on the so-called "nationalistic" nature of Ceausescu's Romania and Ceausescu's getaway from Marxist "true" doctrine, I think that *socialist nation* was a construction in which Marxism particularly merged with national idea and it was historiography by means of which the regime tried to make it credible, both for its own citizens and for external purpose. Moreover, I sustain an interpretation that leaves aside the personality cult full of historical references, one of the most misleading elements in naming Ceausescu "nationalist," and demonstrate how *socialist nation* became one of the basic pillars of a greater project of societal transformation.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CRISTIAN VASILE

PROBLEMA DESFIINȚĂRII BISERICII GRECO–CATOLICE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ DUPĂ 1989

Această temă de istorie ecleziastică a fost abordată de multe ori cu patimă, partizanatul confesional fiind vădit, în special în publicațiile eparhiale sau în sintezele oficiale de istorie bisericească. Neglijarea şi ignorarea informațiilor provenite din documentele organelor Ministerului Afacerilor Interne (Inspectoratul General al Jandarmeriei, Serviciul Special de Informații, Direcția Generală a Securității Poporului etc.) au fost caracteristici ale istoriei scrise în maniera mai sus enunțată. În continuare, vom încerca să găsim o explicație pentru încrâncenarea care a dominat lucrările consacrate interzicerii Bisericii Române Unite cu Roma (Greco-Catolice) în toamna anului 1948, prin decretul nr. 358. Drept urmare, am neglijat oarecum, la rândul nostru, studiile echidistante şi oneste, aparținând cu precădere zonei laice. În schimb, ne-a preocupat situația arhivelor ecleziastice şi dificultatea istoricului de a valorifica documentele conservate de aceste instituții.

În istoriografia perioadei comuniste, referirile la desființarea Bisericii Unite erau fie evitate, fie treceau prin filtrul deformator al cenzurii. Momentul suprimării cultului greco-catolic şi soarta clericilor „nereveniți" la ortodoxie au fost tratate mai ales în publicațiile confesionale, unde, ignorându-se implicarea aparatului administrativ-represiv al statului comunist, se susținea că cea mai mare parte a preoților şi credincioşilor uniți a aderat de bunăvoie la „reîntregirea" religioasă[1]. În încercarea de a reconstitui persecuțiile din timpul regimului comunist, literatura istorică a exilului, mai ales greco-catolic, a dat şi lucrări valoroase[2], dar absența accesului la sursele primare este uşor de observat. Se mai adaugă aici şi inerenta subiectivitate.

A existat şi o istorie a „uniatismului" scrisă de slujitorii sistemului comunist. Arhiva Securității păstrează la fondul Documentar mai multe analize din anii '70-'80, unele având şi consistente capitole cu caracter „istoric", referitoare la cultul greco-catolic, din perioada premergătoare desființării, precum şi din epoca de clandestinitate. Aceste materiale sunt, de fapt, falsificări grosolane, istorii ale Bisericii Române Unite (BRU) scrise de ofițerii de securitate, care acum, spre deosebire de sfârşitul deceniului 5 şi anii '50, nu se mai inspirau din lucrările lui I. V. Stalin şi ale clasicilor sovietici sau din publicațiile controlate de cenzură ale Patriarhiei Ruse, ci utilizau abuziv citate din Lucian Blaga, revista „Manuscriptum" sau urmau linia istoriografiei ortodoxe, intransigentă cu fenomenul „uniației". Biserica Unită era descrisă exclusiv ca un instrument al

[1] Vezi, spre exemplu, Protopop Iuliu Man, *Zece ani de la reîntregirea Bisericii româneşti din Ardeal*, în BOR, anul LXXVI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1958, p. 900-901.

[2] *Biserica Română Unită. Două sute cinci zeci de ani de istorie*, Madrid, f.e., 1952.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 581–589

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opresorilor austro-ungari care vizau torpilarea solidarității românești[3]. Din moment ce regimul lui Nicolae Ceauşescu se confrunta cu pericolul „iredentismului" maghiar, concluzia era limpede. Totuşi, o astfel de „lucrare" întocmită de un ofiţer de securitate, probabil în prima jumătate a anului 1979, consacra un întreg capitol apariţiei şi dezvoltării greco-catolicismului până la 1948 (peste 10 pagini).

După 1989, în contextul unui conflict patrimonial care nu este nici astăzi încheiat, presa confesională (ortodoxă şi greco-catolică), precum şi alte numeroase lucrări de istorie concepute de oameni ai Bisericii au fost dominate de acuzaţii reciproce, de puţine ori subiectul în cauză fiind tratat cu detaşare. Din acest punct de vedere, o contraperformanţă istoriografică o reprezintă lucrarea, cu un titlu generos (dar neonorat) *Biserica Greco-Catolică din România în perspectivă istorică* (Timişoara, Editura de Vest, 1994) semnată de Teodor V. Damşa. De fapt, volumul redactat de teologul ortodox bănăţean este o prelungire a viziunii idilice despre „reîntregire", caracteristică intervalului 1948-1989: după 1944, credincioşii greco-catolici ar fi solicitat insistent, prin cereri colective, primirea în cadrul Bisericii Ortodoxe Române (BOR), iar dorinţa lor s-ar fi împlinit în toamna anului 1948. Autorul nu redă conţinutul exact al acestor pretinse cereri şi nici nu precizează ce parohii şi câţi enoriaşi uniţi ar fi cerut în primii ani postbelici „reîntregirea" bisericească. Mai gravă este omiterea, cu bună ştiinţă, a schimbărilor intervenite în plan politic: părintele profesor „uită" să amintească de preluarea puterii de către comunişti şi de prezenţa în ţară a Armatei Roşii, realităţi care s-au repercutat şi asupra politicii religioase însuşite de guvernul dr. Petru Groza. Datorită omisiunii, autorul nu mai este silit să răspundă la dificila şi legitima întrebare: de ce a fost nevoie de un regim comunist, totalitar şi de trupe sovietice în ţară pentru a se împlini aspiraţia de veacuri a românilor uniţi – anularea dezbinării religioase de la 1700. Mai poate fi vorba de un climat de libertate religioasă în cazul „reîntregirii" Bisericilor, din moment ce în România (de fapt RPR) era suprimată libertatea de exprimare, inclusiv opţiunea confesională?

Schema interpretativă propusă de Teodor V. Damşa este cu atât mai neconvingătoare cu cât ştim că, în paralel cu procesul de lichidare a „uniaţiei" româneşti, erau arestaţi şi numeroşi clerici ortodocşi, catalogaţi drept reacţionari. De altfel, dacă răsfoim Dicţionarul preoţilor întemniţaţi, editat sub egida Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului, sesizăm inclusiv prezenţa părintelui-profesor Teodor Damşa[4]. Ceea ce surprinde cel mai mult este refuzul de a privi actul dizolvării Bisericii Unite în contextul mai larg al măsurilor samavolnice de la începutul regimului comunist: naţionalizarea întreprinderilor particulare şi a şcolilor confesionale, desfiinţarea Academiei Române, colectivizarea etc. Autorul sus-amintit este contrazis chiar de superiorul său, mitropolitul Nicolae Corneanu al Banatului, care a restituit după 1989 mai multe lăcaşuri de cult renăscutelor comunităţi greco-catolice (între bisericile retrocedate s-a numărat chiar catedrala episcopală din Lugoj). Dincolo de acest gest, merită subliniat faptul că, în luările sale de poziţie, mitropolitul Banatului a vorbit despre o falsă reîntregire a Bisericilor. Spre exemplu, într-un discurs rostit la 5 mai 1996, Nicolae Corneanu amintea de *scoaterea în afara legii* a Bisericii greco-catolice la 1948 şi de o „unificare" bisericească realizată cu arma la tâmplă, cu ameninţarea închisorii şi primejdia morţii[5]. Prelatul din Timişoara admitea însă că nu vorbeşte în numele tuturor ortodocşilor.

[3] Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, fond Documentar (în continuare ACNSAS, fond D), dosar 69, vol. 3, ff. 32-33.

[4] Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu, Flori Stănescu, *Biserica întemniţată. România 1944-1989*, Bucureşti, 1998, p. 150

[5] Discursul este reprodus în Cesare Alzati, *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a spaţiului românesc*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, 1998, p. 214-215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nici sinteza de istorie ecleziastică a reputatului Pr. Prof. Mircea Păcurariu nu scapă de povara subiectivității. În contrast cu punctul de vedere al mitropolitului Banatului, profesorul Mircea Păcurariu susține că „la 1 octombrie 1948, 36 de preoți uniți – în frunte cu protopopul Traian Belaşcu – delegați de 430 de colegi ai lor, au ținut o consfătuire la Cluj, hotărând revenirea la Biserica strămoşească. La 3 octombrie ei au fost primiți de patriarhul Justinian şi de alți membri ai Sf. Sinod, aducându-le la cunoştință hotărârile de la Cluj. Îndată, sute de preoți şi mii de credincioşi au cerut revenirea la Biserica strămoşească“[6]. Dacă acceptăm această desfăşurare a evenimentelor şi o coroborăm cu alte afirmații din aceeaşi sinteză, rezultă că inclusiv unificarea religioasă a românilor s-a produs în condițiile unui „control permanent exercitat asupra tuturor slujitorilor Bisericii fie prin aşa-numiții «inspectori de culte» (…), dar mai ales prin ofițerii de securitate, prezenți mereu în toate instituțiile bisericeşti (protopopiate, mănăstiri, şcoli teologice, centre eparhiale, Patriarhie), gata oricând să reprime orice acțiune considerată contrară intereselor statului ateu“ (p. 446).

Prezența aparatului represiv şi a informatorilor este confirmată de documentele Securității şi ale Serviciului Special de Informații (SSI) care, însă, spre deosebire de textul prof. Mircea Păcurariu, fac referire expresă la momentele „reîntregirii“ Bisericilor româneşti (1, 3 şi 21 octombrie 1948). Din aceste materiale transpare foarte clar simulacrul de unificare bisericească; spre exemplu: într-un referat al SSI din 7 noiembrie 1948 se admite că există chiar funcționari ai Patriarhiei Române care „au contact ilicit cu oficii diplomatice“ (aluzie probabil la reprezentanța Sfântului Scaun la București), iar o parte din cei 36 de delegați greco-catolici, participanți la consfătuirea de la Cluj, s-a plâns Nunțiaturii Apostolice, afirmând că libertatea religioasă a fost încălcată în timpul strângerii semnăturilor de adeziune la ortodoxie. Referatul SSI recomanda să se adâncească informațiile de la Patriarhie, „pe căi strict discrete“, pentru a se putea identifica acei funcționari „incorecți şi trădători“ care ar putea sabota „unificarea“ religioasă[7]. Aşadar, un *ortodox* care înțelegea drama greco-catolică era calificat drept *trădător* de nişte agenți puşi în slujba unui regim comunist *ateu*, mult mai interesat în realizarea reîntregirii confesionale a românilor decât unii reprezentanți ai Bisericii majoritare! Paradoxul este doar aparent: în atmosfera de isterie anticatolică, orice şovăire era interpretată de oficialitățile prosovietice drept trădare, iar o opoziție ortodoxă față de „revenirea“ greco-catolicilor în sânul BOR era considerată nesupunere față de regimul comunist[8]. Prin urmare, aşa-zisa „reîntregire“ a Bisericilor româneşti a fost, de fapt, o decizie politică pusă în practică cu violență, în disprețul opțiunii enoriaşilor, imitând acțiunea sovietică din Ucraina occidentală, derulată în anii 1945-1946. O analiză comparativă pertinentă a suprimării Bisericilor Greco-Catolice din Ucraina occidentală (mai ales Galiția răsăriteană) şi România a întreprins cercetătorul olandez André Kom[9].

Suprimarea BRU a fost însoțită de nenumărate suferințe, iar această realitate a fost (şi este) surprinsă inclusiv de teologi sau clerici ortodocşi. Printr-o radiogramă, Direcțiunea Regională a Securității Poporului (DRSP) din Sibiu raporta, la 5 noiembrie

[6] Preot Profesor dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a V-a, Bucureşti, Editura Sophia, 2000, p. 453.

[7] ASRI, fond D, dosar 2541, f. 381; referatul nr. 42351.

[8] Vezi şi studiul nostru *Biserică şi Stat la începuturile regimului comunist: poziția ierarhiei ortodoxe față de lichidarea Bisericii Greco-Catolice*, în RI, nr. 1-2, 2002.

[9] André Kom, *Unificarea Bisericii Unite cu Biserica Ortodoxă Română în 1948*, în *Studii de istoria Bisericii* (sub redacția lector univ. Ovidiu Bozgan), Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1948, că unii preoți „reacționari" de aici, „care în trecut făceau pe marii ortodocşi", îi compătimesc acum pe clericii greco-catolici, lăudându-i şi susținând că azi sunt mulți ortodocşi care tind spre o unire cu Roma[10]. Este posibil ca materialul DRSP Sibiu să fi exagerat sentimentele filocatolice ale clericilor ortodocşi ardeleni, pentru a întări impresia de *teorie a conspirației*, dar anumite concluzii defavorabile atmosferei în care a avut loc „unificarea" se pot trage. Este semnificativ şi faptul că documentul Securității se referă la centrul eparhial al Sibiului, unde mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, părea definitiv câştigat pentru cauza „revenirii" uniților la „vatra credinței străbune", remarcându-se prin discursul de chemare la ortodoxie, rostit la 15 mai 1948 pe Câmpia Libertății de la Blaj.

Din nefericire, documentele de arhivă, în special cele emanate de la organele represive, recent declasificate, au fost neglijate de istoricii aparținând Bisericii. Din lectura acestor materiale reiese şi reticența unor arhierei ortodocşi (Atanasie Dincă, Nicolae Colan, Ion Crăciunel sau chiar Nicolae Bălan) față de maniera brutală în care autoritățile statului au înțeles să obțină adeziunea greco-catolică pentru cauza reîntregirii religioase[11]. Totuşi, în cazul teologului ortodox Dorin Oancea, provenit din acelaşi centru eparhial al Sibiului, lipsa accesului la acest gen de documente pare să nu fi împiedicat analiza lucidă şi obiectivă. Pornind de la premisa că dorința ierarhiei ortodoxe de a se pune capăt dezbinării bisericeşti era cât se poate de legitimă, Dorin Oancea afirmă că ortodocşii nu au văzut în înlăturarea Bisericii Greco-Catolice, la 1948, atât un act de silnicie – cum a şi fost în realitate –, îndreptat împotriva unei Biserici-surori, cât punctul final al unui proces îndelungat, care i-a adus înapoi în patria lor spirituală pe frații până atunci rătăciți[12]. Această percepție a împiedicat sesizarea „năpastei" care a lovit BRU.

În timp ce cunoscutul cronicar ortodox Dan Ciachir, departe de a fi un prieten al renăscutei Biserici Unite, a afirmat răspicat că decizia de suprimare a Bisericii Greco-Catolice a aparținut Moscovei[13], un profesionist, istoricul Gheorghe Vasilescu, responsabil al Arhivei Sfântului Sinod al BOR a reluat, într-un articol recent, plin de inexactități, teza „revenirii" de bunăvoie a uniților la ortodoxie[14]. Conținutul articolului vădeşte o atitudine nu atât ştiințifică, cât una „politică": BOR este angajată, după 1989, într-un război juridic-patrimonial cu BRU, astfel că d-l Gh. Vasilescu, funcționar al Administrației patriarhale, în răspăr cu omologi de-ai săi de la 1948 – „incorecți şi trădători" –, reproduce fără discernământ clişee ale istoriografiei bisericeşti din perioada 1948-1989. Scopul articolului domniei sale – evocarea figurii patriarhului Justinian – putea fi atins şi fără denaturarea evenimentelor petrecute în toamna anului 1948.

O prezentare succintă, dar echilibrată a politizării discuțiilor privitoare la Biserica greco-catolică întâlnim în opera regretatului profesor Alexandru Duțu, atât de legat de BOR. Alexandru Duțu consemnează dizolvarea de către stat a BRU, nicidecum „reîntregirea", invocată atât de senin de d-l Gheorghe Vasilescu, precum şi confiscarea lăcaşurilor de cult. „Biserica greco-catolică a fost *desființată* prin decret în 1948: bunurile i-au fost preluate de Stat, bisericile au fost *atribuite* Bisericii Ortodoxe, ierarhii şi preoții

[10] ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 75/1946, f. 195.

[11] *Ibidem*, f. 222 şi ff. 330-331; ASRI, fond D, dosar 2488, f. 180.

[12] Diac. Lect. Dorin Oancea, *Bisericile Greco-Catolice într-o perspectivă ortodoxă*, în „Revista teologică", serie nouă, anul VII (79), nr. 1, ianuarie-martie 1997, p. 63-64.

[13] Dan Ciachir, *Partea şi întregul*, în „Cuvântul", anul III (VIII), nr. 5 (241), mai 1997, p. 10.

[14] Gheorghe Vasilescu, *Patriarhul Justinian Marina, un apostol al Bisericii şi al neamului românesc* (II), în „Vestitorul Ortodoxiei", anul XII, nr. 266-267, 15 aprilie 2001, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recalcitranți au fost închiși. Majoritatea episcopilor – sublinia Alexandru Duțu – au murit în închisoare, în timp ce *mare parte* din cei 2.000 de preoți au fost *siliți* să treacă în rândurile clerului ortodox" (s.n. C.V.)[15].

Mefiența față de utilizarea documentelor emise de organele informative şi de represiune s-a conjugat cu blocarea accesului la Arhiva Sfântului Sinod al BOR pentru istoricii laici, iar un responsabil al acestei arhive, într-un moment de sinceritate, ne-a oferit şi o explicație: „mulți arhierei de astăzi au trăit în acele vremuri şi îşi datorează cariera patriarhului Justinian…". Cert este că Arhiva Sinodului ortodox cuprinde şi documentele aşa-zisei „reîntregiri" religioase, în fapt o serie de falsuri, din moment ce pretinsa unificare spirituală a românilor s-a produs în condițiile în care inclusiv libertatea de opțiune confesională era o ficțiune. De altfel, documente aparținând Securității relevă faptul că nu ierarhia BOR era prima interesată de conservarea cât mai fidelă a acestor documente ce consacrau „trecerea liberă" la ortodoxie a uniților, ci organele de partid şi de stat ale României comuniste. La ordinele lor, Securitatea a deschis în toamna lui 1973 o vastă investigație pentru a verifica dacă nu cumva documentele din 1948-1949 – ce ascundeau intervenția brutală a organelor de represiune – sunt pe punctul de a fi distruse ori sustrase de „elemente interesate"[16]. Ancheta a constatat neglijența funcționarilor de la Departamentul Cultelor şi Arhiva Sfântului Sinod al BOR în privința condițiilor de păstrare a documentelor.

Dacă unele periodice ortodoxe au continuat să prezinte momentul dizolvării Bisericii Unite drept o unificare religioasă reală şi, în consecință, un prilej de aniversare[17], în schimb, în literatura istorică şi publicistica greco-catolică se constată uneori un complex de genul: „noi am suferit, în vreme ce ortodocşii au fost nişte privilegiați"[18], trecându-se cu vederea represiunea la care a fost supusă inclusiv Biserica majoritară sau acele momente – nu foarte numeroase – de solidaritate ale unor clerici sau laici ortodocşi cu preoții uniți, prigoniți de regimul comunist. Totuşi, dincolo de radicalismul său şi de părăsirea tonului calm, Anton Moisin, istoric şi laic greco-catolic, face o descriere exactă a momentului 1 octombrie 1948, numindu-l „înscenare polițienească"[19]. Reprezentanții cei mai de seamă ai istoriografiei greco-catolice după 1989 au fost părinții profesori Silvestru (Silviu) Augustin Prunduş şi Clemente Plaianu, autorii unor voluminoase biografii ale prelaților uniți şi istorii generale[20]. Totuşi, amprenta experienței nefericite, trăită în clandestinitate, însoțită de resentimente se observă în unele fraze care descriu „diabolica simbioză între statul comunist ateu şi ierarhia ortodoxă".

Părtinirea vădită a lucrărilor din sfera ecleziastică a încurajat perpetuarea mai multor deformări ale realității, pe care nici studiile de specialitate serioase şi – cu atât mai puțin –, nici lucrările memorialistice oneste nu au reuşit întotdeauna să le

[15] Alexandru Duțu, *Ideea de Europa şi evoluția conştiinței europene*, Bucureşti, Editura All Educațional, 1999, p. 218-219.

[16] ACNSAS, fond D, dosar 69, vol. 3, f. 140.

[17] Vezi şi ÎPS Andrei arhiepiscopul Alba Iuliei, *În jurul unei aniversări*, în „Ziua", serie nouă, anul V, nr. 1317, sâmbătă-duminică, 17-18 octombrie 1998, p. 10.

[18] Am împrumutat formula utilizată de Daniel Barbu, atunci când enunță tentațiile cu care se confruntă catolicii din România după 1989; v. *Biserică şi societate*, în „Verbum", anul II, numerele 7-12, iulie-decembrie 1991, p. 8.

[19] Anton Moisin, *Istoria marii prigoane contra Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolice între anii 1948-1989*, vol. I, f.l., Parohia Română Unită cu Roma, Greco-Catolică Victoria şi Munții Făgăraş, 1998, p. 27.

[20] Amintim câteva: *Cardinalul dr. Alexandru Todea. La 80 de ani (1912-1992)* (Cluj, f.e., 1992), *Catolicism şi ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite* (Cluj-Napoca, Viața Creştină, 1994), *Cardinalul Iuliu Hossu* (Cluj-Napoca, Editura Unitas, 1995).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndrepte[21]. Totuşi, publicaţii care s-au adresat unui public mai larg precum „Contemporanul", „22", „Memoria", „Provincia", „Vatra" au găzduit articole şi studii care au restabilit într-o oarecare măsură contextul dominat de teroare în care a avut loc „reunificarea" spirituală de la sfârşitul anilor '40.

Corecta înţelegere a momentului 1948 în istoria bisericească a fost îngreunată de faptul că, după 1989, s-au publicat relativ puţine documente de arhivă, surse care ar fi putut contribui la cunoaşterea mai temeinică a evenimentelor din toamna acestui an. Totuşi, Ovidiu Bozgan, conducătorul Centrului de istorie a Bisericii din cadrul Universităţii Bucureşti, a pus în circuitul istoriografic mai multe materiale păstrate în Arhivele Ministerului francez al Afacerilor Externe şi a Secretariatului de stat pentru culte de la Bucureşti (*România versus Vatican. Persecuţia Bisericii Catolice din România comunistă în lumina documentelor diplomatice franceze*, Bucureşti, Editura Sylvi, 2000; *Biserica Română Unită între rezistenţă şi „unificare religioasă"*. *Contribuţii documentare*, în *Studii de istoria Bisericii*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2000). Codruţa Maria şi Marcel Ştirban au inserat mai multe documente sau fragmente din documente ale organelor informative şi de represiune în volumul *Din istoria Bisericii Române Unite (1945-1989)*, f.l., Editura Muzeului Sătmărean, 2000. Arbitrariul care a caracterizat impunerea domiciliului obligatoriu în cazul episcopilor uniţi reiese din câteva documente valorificate şi publicate în „Analele Sighet" nr. 9[22].

O arhivă care să cuprindă documentele Bisericii Greco-Catolice din perioada 1944-1948 nu există în România. Probabil, o parte a acestei arhive a fost salvată, prin intermediul Nunţiaturii Apostolice, de la o previzibilă confiscare. De altfel, în Ucraina occidentală, imediat după arestarea mitropolitului greco-catolic Josyf Slipyj, în perioada 12-14 aprilie 1945, întregul complex Sfântul Gheorghe din Lvov (palatul, catedrala, criptele, birourile, clădirile anexe) a fost percheziţionat de organele represive sovietice, care au confiscat arhiva Mitropoliei precum şi biblioteca fostului mitropolit Andrei Şeptiţki, figură emblematică a Bisericii Greco-Catolice din Galiţia răsăriteană[23]. Informaţii cu privire la unele documente sau arhive din epocă – inclusiv despre cele aflate în custodia Mitropoliei greco-catolice din Blaj – ne sunt oferite de o notă a Securităţii din 12 noiembrie 1948: „în urma ordinelor primite de la Vatican, nunţiul papal O'Hara şi-a evacuat încă de pe acum două luni întreaga arhivă în Italia. Cu aceeaşi ocazie au fost evacuate documente importante de la Blaj, de la vicariatul greco-catolic din Bucureşti şi de la Arhiepiscopia romano-catolică. Restul documentelor secrete de la [Arhi]episcopie se păstrează într-o casă de fier situată în camera cancelariatului. Una din chei se găseşte la Edmund Barciovski şi alta la Alexandru Cisar (arhiepiscop latin al arhidiecezei de Bucureşti, n.n.). În cercuri bine informate se afirmă că Cisar ar adăposti o serie de documente personale de mare importanţă la prieteni personali"[24]. Nu avem ştiinţă ca documentele trimise în Italia de internunţiul Gerald Patrick O'Hara să fi fost valorificate până acum; oricum, ele ar putea să clarifice multe

[21] Lucrarea memorialistică care surprinde poate cel mai amănunţit contextul interzicerii cultului greco-catolic îi aparţine lui Ioan Ploscaru, *Lanţuri şi teroare*, Timişoara, Editura Signata, 1993.

[22] Vezi studiul nostru *Situaţia episcopatului greco-catolic în deceniul 1960-1970*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1961-1972: ţările Europei de est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 2001, p. 44-60. O tentativă de reconstituire a momentului suprimării Bisericii unite pe baza documentelor MAI vezi şi în articolul *The Suppression of the Romanian Greek Catholic (Uniate) Church*, în „East European Quarterly", XXXVI, No. 3, September 2002.

[23] Bohdan R. Bociurkiw, *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939-1950)*, Edmonton-Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1996, p. 114.

[24] ASRI, fond D, dosar 2541, f. 383.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chestiuni nelămurite până azi. Se pare că alte documente s-au pierdut sau au fost distruse cu prilejul arestării episcopilor sau al preluării arhivelor şi bibliotecilor greco-catolice. Unii autori vorbesc despre arderea de către organele Securității a mai multor note şi manuscrise ale episcopului Ioan Suciu[25]. După scoaterea în afara legii a Bisericii Unite, Marea Adunare Națională a adoptat, la 27 decembrie 1948, HCM nr. 1719 care prevedea la art. 3 lit. d trecerea provizorie în administrarea Ministerului Cultelor a arhivelor, documentelor, bibliotecilor, muzeelor şi a oricăror obiecte de patrimoniu care aparțineau cultului interzis[26].

Investigațiile de istorie orală au suplinit în parte anumite lacune documentare[27]. Studii temeinice, bine documentate despre istoria greco-catolicismului românesc în perioada postbelică, au fost elaborate de cercetătorul clujean Marius Bucur[28]. Un studiu istoriografic remarcabil privind problema „uniatismului", cu numeroase sugestii de lectură pentru cercetătorii români, a realizat profesorul iezuit Robert F. Taft[29].

Interzicerea funcționării cultului greco-catolic a fost o impunere sovietică, dar „uniatismul" din Ungaria, Bulgaria şi Iugoslavia – deşi a îndurat persecuții – a supraviețuit din punct de vedere legal, poate şi datorită ponderii sale nesemnificative în țările menționate. În cazul Iugoslaviei se adaugă un alt factor important: schisma produsă în 1948 care a îndepărtat regimul lui Tito de modelul sovietic, inclusiv de ordinele Kremlinului privitoare la politica față de cultele religioase. Totuşi, istoricii laici români au avut dificultăți în a stabili când s-a decis suprimarea Bisericii Greco-Catolice. Virgiliu Țârău a susținut că în luna iunie 1948, la cea de-a doua reuniune a Cominformului, s-ar fi trasat directivele care trebuiau urmate în raporturile comuniştilor cu religia şi Biserica: Biserica Catolică trebuia silită să întrerupă legăturile cu Sfântul Scaun, riturile orientale trebuiau suprimate, în timp ce Bisericile ortodoxe şi protestante urmau să fie supuse intereselor comuniste chiar prin teroare sau alte mijloace[30]. Totuşi, stenogramele disponibile ale celei de-a doua reuniuni a Cominformului nu amintesc de directivele mai sus pomenite[31]. Desfăşurarea evenimentelor face însă plauzibilă ipoteza enunțată de istoricul clujean.

Răspunsul la întrebare l-a oferit Tatiana V. Volokitina, cercetător ştiințific la Institutul de Slavistică al Academiei de Ştiințe din Federația Rusă, care a accentuat, într-o comunicare ținută la Bucureşti, în toamna anului 2000, faptul că Moscova hotărâse, după 1945, ca Biserica Romano-Catolică din Europa răsăriteană să fie divizată în „autocefalii naționale", independente de centru, adică de papa din Roma. Deşi

[25] Pan Izverna, *ÎPS Suciu, un martir al credinței*, în Ioan Suciu, *Rănile Domnului*, Bucureşti, Editura Pan-Arcadia, 1992, p. 7-8.

[26] Dr. Vasile Marcu, *Drama Bisericii Române Unite cu Roma (greco-catolică). Documente şi mărturii*, Bucureşti, Editura Crater, 1997, p. 89.

[27] Vezi Lucreția Scurtu, *Religie şi prigoană. Măsuri opresive asupra elitei preoțeşti şi a credincioşilor greco-catolici din comuna Feldru (Bistrița), în timpul persecuției comuniste, 1948-1989*, în „Anuarul Institutului de istorie orală", I, 1998.

[28] Citām doar studiile *Tentative de manipulare a Bisericii Române Unite. Sinodul electoral din martie 1946*; *Situația Bisericii Române Unite (Greco-Catolice) în perioada 1949-1964*, ambele apărute în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, [seria] Theologia Catholica", anul XLIII, nr. 1, 1998.

[29] *Reflections on „Uniatism" in the light of some recent books*, în „Orientalia Christiana Periodica", volumen 65, fasciculus I, 1999.

[30] Virgiliu Țârău, *„Democrațiile populare" şi atitudinea lor față de religie şi Biserică în anul 1948*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 1998, p. 674.

[31] Vezi Giuliano Procacci (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano, Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conducătorii sovietici au plasat Vaticanul în tabăra „apărătorilor fascismului“ şi, mai apoi, a „imperialiştilor anglo-americani“, ei au înţeles lipsa de perspectivă a luptei cu catolicismul, privit ca o confesiune, şi au decis să lovească în structurile organizatorice ale Bisericii Romano-Catolice. Noua deviză în probleme religioase era: „trebuie să eliberăm catolicismul de papism“. Acest proiect a fost completat în luna februarie 1947, atunci când, în cadrul şedinţei *Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse*, a fost formulat programul luptei cu Vaticanul, care prevedea şi lichidarea definitivă a Bisericii Greco-Catolice din Uniunea Sovietică, precum şi pregătirea de acţiuni asemănătoare în unele state din afara frontierelor URSS[32]. Ştim astăzi că, în linii mari, scenariul lichidării Bisericii Greco-Catolice ucrainene s-a repetat în România (octombrie-decembrie 1948) şi Cehoslovacia (aprilie 1950). Revista „Magazin istoric“ a avut ideea salutară de a reproduce fragmente din această comunicare a cercetătoarei ruse, dar a suprimat inexplicabil tocmai paragraful care lămurea răspunsul la întrebarea sus-amintită[33]. Totuşi, în interviul acordat publicaţiei „Balcanii“, Tatiana Volokitina aminteşte de decizia *Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse*. Din nefericire, cei care au tradus acest interviu au oferit publicului românesc o tălmăcire eronată a acestui pasaj: „în programul luptei cu Vaticanul, *Sovietul Bisericii Ortodoxe Ruse* prevedea lichidarea bisericii *unitariene* în URSS, pregătirea şi desfăşurarea unor procese similare şi în alte ţări europene (s.n.)”[34]. Dacă sintagma *Sovietul Bisericii Ortodoxe Ruse* este doar discutabilă, referirea la *Biserica unitariană* este total greşită, deoarece Tatiana Volokitina avea în vedere Biserica *Unită cu Roma* (Greco-Catolică) din Ucraina occidentală. La fel ca şi BRU, Biserica greco-catolică din Ucraina aparţinea ritului bizantin al Bisericii Catolice şi nicidecum familiei Bisericilor protestante! În plus, este şi o chestiune de logică: de ce să loveşti, în cadrul luptei cu Vaticanul, în Biserica *unitariană*, apărută în spaţiul elveţian în secolul al XVI-lea, în cadrul Reformei protestante? De altfel, comunităţile unitariene din Estul Europei au funcţionat legal pe toată perioada comunistă.

După 1989, unii reprezentanţi ai Bisericii Ortodoxe şi chiar înalţi demnitari au afirmat, deloc inocent, că nu statul a confiscat la 1948 bisericile şi casele parohiale unite, ci comunitatea greco-catolică a decis în mod „liber“ să treacă la cultul ortodox. Această schemă de interpretare, care „rescrie“ istoria, admite doar o prigonire a clericilor uniţi, nu şi a enoriaşilor. Tâlcul acestor aserţiuni este evident: din moment ce nu statul a confiscat aceste proprietăţi, el nu este dator să se implice în rezolvarea actualului conflict patrimonial ortodox – greco-catolic.

De cealaltă parte, în lucrările lor cu caracter istoric, clericii greco-catolici au neglijat un aspect important: până la urmă, un număr mare de preoţi uniţi a aderat, după presiuni, şantaj şi ameninţări, la ortodoxie. Prin urmare, astfel de scrieri sunt pândite de pericolul *mitizării*, evocat de André Kom[35]. Poziţia curajoasă a episcopilor şi a câtorva sute de clerici, care au plătit cu viaţa sau cu ani grei de temniţă, nu trebuie transferată spre întreaga preoţime greco-catolică. De asemenea, istoricii greco-catolici nu au găsit o

[32] Tatiana V. Volokitina, *Conducerea sovietică şi crearea blocului Bisericilor Ortodoxe în Europa Orientală (1943-1948)*, comunicare susţinută în cadrul celei de-a V-a sesiuni a Comisiei bilaterale a istoricilor din România şi Federaţia Rusă (25 octombrie 2000).

[33] Idem, *Stalin – Biserica Rusă: o relaţie interesată*, în MI, serie nouă, anul XXXIV, nr. 1 (406), ianuarie 2001.

[34] Minodora Iancu, Angela Colin, *Biserica Ortodoxă Rusă pe ... baricadele războiului rece? Interviu cu Tatiana Volokitina, dr. în istorie, cercetător ştiinţific la Institutul de Slavistică al Academiei de Ştiinţe din Rusia*, în „Balcanii“, anul II, nr. 2/2001, p. 23.

[35] André Kom, *op. cit.*, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

explicație pentru actuala stare de lucruri: mulți enoriaşi, foşti uniți, nu au mai revenit la vechea credință, ci au rămas ortodocşi, la fel ca şi generația mai tânără, provenită din părinți greco-catolici. Modul cum au fost întocmite formularele celor două recensăminte efectuate după 1989 poate fi suspect, dar situația confesională din teren nu poate fi cu mult diferită de cea care reiese din datele oficiale.

Patima a covârşit abordarea acestui subiect, iar amestecul factorului politic, care a găsit ecou mai ales în rândurile unor istorici din Bucureşti, aflați în funcții de decizie, nu a încurajat în nici un fel un climat de detaşare. Nerezolvarea conflictului patrimonial care opune astăzi cele două Biserici şi disputa în jurul atribuirii titlului simbolic de *Biserică națională* au afectat şi scrierea istoriei ecleziastice postbelice.

THE SUPPRESSION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH' ISSUE REFLECTED BY THE ROMANIAN HISTORIOGRAPHY AFTER 1989
(Summary)

This paper attempts to analyze the controversial debates aroused in Romanian Historiography after 1989 on the issue of the 1948 liquidation of the Greek Catholic ("Uniate") Church.

Unlike the majority of the professional historians, who tried to avoid partiality, many Romanian theologians and clergy, both Orthodox and Greek Catholic, launched harsh reciprocal accusations through the agency of numerous ecclesiastical studies and Church periodicals. Especially the Orthodox side neglected the useful historical information provided by the documents of the Internal Affairs Ministry Archives and, moreover, did not allow the access of the historians to its own Archives, the Archive of the Holy Synod, for instance.

This hostile attitude towards the XXth century historical research was accompanied with biased approaches, such as the theory postulating the 1948 "freely" religious completing of the Romanian people under Soviet occupation and Communist rule.

From the author's point of view, both the Orthodox – Greek Catholic dispute on the Church buildings property right and the battle for the winning of the symbolic title of the "National Church" seriously affected the historical writing in Post-Ceauşescu era.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GABRIEL LEANCA

GEOGRAFII CULTURALE ŞI COLONIZĂRI NARATIVE. PERSPECTIVE ISTORIOGRAFICE ÎN ORIZONT IMAGOLOGIC

Pentru cei care aşteaptă de la acest text o extindere a consideraţiilor cu caracter etic asupra istoriografiei româneşti din timpul comunismului, trebuie să menţionez că nu vor vedea exploatată aici cunoscuta dihotomie între discursul istoric de dinainte de 1989 şi cel care s-a dezvoltat, în mod natural, odată cu democraţia. Firește, „căderea zidului Berlinului" a marcat în mod ireversibil soarta istoriografiilor din fostul „bloc" comunist[1], fapt valorizat în deconstrucţiile istoriografice ce nu au întârziat să apară. Pentru cazul românesc, este suficient să aruncăm o privire în *Bibliografia istorică*, ultimul volum apărut în timpul „vechiului regim" şi să-l comparăm cu primul apărut după 1989. Numeroase proiecte de cercetare schiţate pe perioada comunistă au continuat să stârnească interes şi ulterior datei căderii regimului, confirmând astfel existenţa unor investigaţii de valoare realizate în condiţii vitrege, dar, în unele cazuri, o inerţie a vechilor teme şi interpretări, tributare unor construcţii retorice mai mult angajate decât analitice. Orizontul istoriografic s-a lărgit odată ce regimul politic a permis reintegrarea discursului istoric românesc în cadrul mai vast al istoriografiei europene, fără a-i oculta însă vocaţia identitară, o ţintă prea uşoară a ideologiilor totalitare. În acest sens, istoricul român nu putea decât să promoveze un mimetism metodologic, revendicând teritorii deja explorate în istoriografia occidentală, fapt care permitea o resuscitare pe anumite paliere ale disciplinei istorice, mult timp aflată sub monopolul istoriei politice depozitara mitologiei statului. Plasându-ne însă în mod radical pe o poziţie justiţiară nu am putea decât completa un stil pernicios şi facil[2], de altfel, al condamnărilor vechii istoriografii în care nu mai este posibil a departaja adevăratul spirit critic de legitimarea propriei imposturi. Dar nu este oare fiecare ipoteză de lucru sau fiecare reflecţie care porneşte „motorul" creativ al istoricului o deconstrucţie, o desfacere a unui întreg?

Revendicând din punct de vedere semantic o filiaţie ştiinţifică, imagologia este o ramură complementară a cercetării istorice. Ca urmare a nevoii de compartimentare pe care noua istorie socială o promovase după cel de-al doilea război mondial, în scopul unei aşezări conceptuale, s-au evidenţiat pe lângă imagologie, dar în strânsă legătură cu

[1] Tipologia regimurilor comuniste est-europene indică multiple diferenţe locale, identităţi regionale cât şi particularităţi istoriografice; în acest sens a se vedea Alexandru Zub, *Orizont închis: Istoriografia română sub dictatură*, Iaşi, Institutul European, 2000, p. 14; Bronislaw Baczko, *Sociétés post-communistes et crises identitaires,* în *Nos identités*, Boudry-Neuchâtel, à la Baconniere, p. 277-310; Andi Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Bucureşti, Editura Albatros, 2003, p. 259-304.

[2] Andi Mihalache, *op. cit*., p. 13.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 591–602

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceasta, iconografia, studierea limbajului, atitudinile în faţa morţii, anchetele în spaţiul culturii şi al religiei populare[3]. Ca un corolar al acestora, cercetările în spaţiul imaginarului au dovedit o aplecare către structuri arhetipale, mituri, religii, utopii, sisteme de alterităţi, ficţiuni literare, ipoteze ştiinţifice[4], nereuşind însă a individualiza noul domeniu în raport cu vasta istorie a mentalităţilor. În fond, imagologia pendulează din punct de vedere metodologic între o identitate epistemică ce ţine de istoria mentalităţilor şi o continuă distanţare de acest areal conceptual mult prea larg.

Deşi există o „contaminare" reciprocă între imagologie şi imaginar, ca extensii ale „noii istorii", se pot individualiza şi anumite direcţii către care se îndreaptă cele două domenii. Dacă studiul imaginarului explorează, se pare, proiecţiile arhetipale ale sufletului colectiv, studiul imaginilor pune în lumină geneza şi modul în care s-a structurat o anumită percepţie, fie despre o anume comunitate umană (*alteritatea*), fie având drept obiect al investigaţiei propriul set de valori identitare. „Imaginarul" operează într-un registru universal, pe când imagologia întruchipează maniera comparatistă de a trata un subiect sau evaluarea rezultatelor unei anchete istorice din perspectiva unei topografii comunicaţionale (spre exemplu, relaţiile internaţionale). În acest sens, imagologia s-a concentrat către studiul imaginilor interetnice în special[5],

[3] Alexandru Florin Platon, *Societate şi mentalităţi în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică*, Iaşi, Editura Universităţii „„Al. I. Cuza", 2000; Simona Nicoară, *Mitologiile revoluţiei paşoptiste româneşti. Istorie şi imaginar*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 9-128.

[4] Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, traducere din franceză de Tatiana Mochi, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000, p. 39.

[5] În istoriografia românească au fost avansate deja o serie de perspective teoretice asupra imagologiei ca disciplină, unele dintre ele fiind însoţite de studii de caz, aplicaţii ale expresiilor metodologice. Deşi numărul lor este în continuă expansiune, menţionăm aici doar câteva contribuţii cu scopul de a contura un succint tablou istoriografic în afara căruia referinţele noastre la „geografii culturale" sau „colonizări textuale" nu s-ar fi putut materializa. A structura cele câteva titluri pe teme imagologice într-o singură notă nu presupune existenţa unui consens teoretic asupra noului domeniu de studiu. Dimpotrivă, „rupturile", „căderile" istoriografiei române au determinat în unele cazuri şi apariţia unor clivaje în interiorul disciplinei, accentuate pe fondul curentelor deconstructiviste ale anilor '90, care au amendat demersurile subsecvente acelor *vertus du peuple*, raportate la ideologia naţională, reflectată ca bază a unei psihologii a popoarelor. Vezi Paul Cernovodeanu, *Image de l'outre: réalités balkaniques et roumains à travers les récits de voyageurs étrangers*, în RESEE, tom XVIII, nr. 4, 1980, p. 584-590; Alexandru Duţu, *Literatura comparată şi istoria mentalităţilor*, Bucureşti, Editura Univers, 1982, lucrare de pionierat pentru domeniul antropologiei istorice în România, care însă tratează mai mult subiectul istoriei mentalităţilor şi doar restrictiv se apropie de literatura comparată: „istoria literară a ajuns la soluţii interesante şi inedite ori de câte ori a ţinut seama de reprezentările colective, de raportul dintre scriitor şi mentalul colectiv, de viziunea despre lume a cărturarilor români şi curentele intelectuale europene" (p. 54). Aserţiunile lui Alexandru Duţu, susţinute în continuarea tezelor lui Hugo Dyserinck (v. *Imagologia comparată* în Alexandru Duţu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcţii în istoria mentalităţilor*, Bucureşti, 1986, p.197-209), au venit însă în contradicţie cu anumite concepte „tari" ale criticii literare, care a raportat extinderea imagologiei „cu preţul dizolvării cercetării literare în psihologie socială şi istorie culturală", manifestând tendinţa „de a limita literatura comparată la studiul comerţului exterior a două literaturi" ocupându-se doar de elemente externe, scriitori de mâna a doua, traduceri, cărţi de călătorie, intermediari (v. René Wellek, *Conceptele criticii*, traducere de Rodica Tiniş, Studiu introductiv de Sorin Alexandrescu, Bucureşti, Editura Univers, 1970, p. 293); Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, I-II, Bucureşti, 1985-1986. Autorul definea imagologia ca fiind „o disciplină ştiinţifică în curs de constituire la graniţele psihologiei cu sociologia şi ale culturologiei cu folclorul […] o disciplină antropologică tributară istoriei universale" vol. I, p. 13; idem, *Imagologia – o nouă disciplină socială de graniţă,* în MI, 4, 1992, p. 55-58 şi 88; idem, *Imaginea poporului român în conştiinţa europeană (1821-1834)*, Bucureşti, Editura Agir, 1999; Sorin Mitu, *Aspecte metodologice ale cercetărilor de imagologie comparată,* în SUBB, XXXVIII, 1-2, 1993, p. 89-121 (cu siguranţă că unul dintre textele de referinţă în domeniul imagologiei în România în ciuda avalanşei editoriale din ultimii ani, republicat în idem, *Imagini europene şi mentalităţi româneşti din Transilvania la începutul epocii moderne*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 264-311); idem, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997; Alexandru Zub (editor), *Identitate/alteritate în spaţiul cultural românesc*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1996; Klaus Heitmann, *Oglinzi paralele. Studii de imagologie româno-germană*, traducere şi postfaţă de Florin Manolescu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înregistrând congruenţe metodologice şi cu domeniul istoriei ideilor[6].

Relativa emancipare a imagologiei în raport cu istoria mentalităţilor s-a manifestat însă târziu, după cum o relevă textul Hélènei Ahrweiler, devenit aproape un loc comun al istoriografiei genului. Articulată pe antinomia identitate/alteritate, imaginea celuilalt se compune din stereotipiile şi construcţiile mentale care irigă sufletul colectiv, impunând o atitudine de repliere totală faţă de „celălalt". „Spaţiul alterităţii este un pământ exterior […] În replică, fiecare spaţiu deschis liberei comunicări […] este un spaţiu al identităţii"[7]. Aferentă acestei structurări nu este numai componenta geografică a imaginii celuilalt, spaţiul alterităţilor sociale, mentale şi culturale se înscrie, de asemenea, în orizontul metodologiei propuse de cercetătoarea amintită. Mai mult, textul direcţionează investigaţia istoricului către relevarea importanţei dimensiunii etice, ca element procesual fundamental în relaţia dintre „memorie" şi „uitare".

Conceptualizarea „lecţiilor" istoriei pare de cele mai multe ori un capitol exterior istoriei însăşi, însă epocii contemporane, din raţiuni lesne de înţeles, îi este indiscutabil prioritară o atitudine sensibilă la mutaţiile profunde pe care factorul politic le generează în societate. Imagologia, privită ca o disciplină la răspântia dintre istorie şi antropologie, s-a cristalizat în paralel cu reflecţiile asupra fenomenului totalitarismului, înţeles ca o realitate specifică a secolului XX. Fără a intra într-o discuţie istoriografică despre totalitarism – devenit un domeniu în sine al istoriei recente –, problema responsabilităţii pentru urmările tragice ale extremismului politic[8] şi criticile aduse etnocentrismului[9] au facilitat apariţia unui discurs istoric care privilegiază ideea de echilibru, respectul pentru identitate etnică sau religioasă a diferitelor comunităţi sau actori ai spaţiului public. Spre exemplu, contribuţiile lui Tzvetan Todorov pe această temă trebuie înţelese în contextul determinării unei genealogii intelectuale a radicalizării imaginii „celuilalt" şi a fundamentării scientiste a gândirii totalitare care a atins apogeul în secolul XX[10].

Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996; Sorin Antohi, *Românii în anii '90: geografie simbolică şi identitate colectivă,* în idem, *Exerciţiul distanţei. Discursuri, societăţi, metode*, Bucureşti, Editura Nemira, 1998; idem, *Habits of the Mind: Europe's Post-1989 Symbolic Geographies,* în Vladimir Tismăneanu, Sorin Antohi (editori), *Between Past and Future. The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, CEU Press, 2000; Dan Horia Mazilu, *Noi despre ceilalţi. Fals tratat de imagologie*, Iaşi, Editura Polirom, 1999, „identificarea străinilor – scrie Dan Horia Mazilu despre cazul românesc – a fost întotdeauna […] un proces complex, fiindcă ea a avut loc […] cam în acelaşi interval când s-a realizat autodefinirea (adică investigarea şi afişarea propriului specific etnic, religios, politic, cultural, economic, mental chiar)", p. 10; Andrei Oişteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central-european*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2001, lucrare excelentă în care investigaţia, într-o primă fază, s-a concentrat pe latura diacronică a evoluţiei stereotipiilor şi clişeelor. Dacă comparaţia în spaţiu a presupus o contextualizare geoculturală, comparaţia etnică a urmărit să fixeze imaginea evreului în raport cu a celorlalte etnii din arealul românesc. Elementul de inovaţie a constat din încercarea validării în ambele sensuri a legăturii dintre antisemitismul popular, pasiv şi inconştient, şi antisemitismul intelectual, activ, mediatizat şi conştient; Simona Corlan-Ioan, *Inventarea Africii Negre. Călătorii în imaginarul european al secolului al XX-lea*, cuvânt înainte de Al. Zub, prefaţă de Lucian Boia, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001; idem, *Tombouctu, oraşul imaginar*, Bucureşti, Editura Paideia, 2002

[6] Philip Wiener, *Some Problems and Methods in the History of Ideas*, în *Journal of the History of Ideas*, 4, 1961, p. 532-546.

[7] Hélène Ahrweiler, *L'Image de l'Autre et les mécanismes de l'Altérité*, în „XVI-e Congres International des Sciences Historiques", Rapports, I, Grandes Thèmes, Méthodologie, Section Chronologique, Sttutgart, 25 Août-1 Septembre, 1985, p. 60-65.

[8] Tony Judt, *Povara responsabilităţii. Blum, Camus, Aron şi secolul XX francez*, traducere de Lucian Leuştean, Iaşi, Editura Polirom, 2000; Alain Finkielkraut, *Umanitatea pierdută. Eseu asupra secolului XX*, cuvânt înainte de Cristian Preda, traducere Barbu Cioculescu, Bucureşti, Editura Vremea, 1997.

[9] Claude Lévy-Strauss, *Rasă şi istorie*, traducere şi note de Dumitru Scorţanu, Iaşi, Editura Fides, 2001, p. 17-24.

[10] Tzvetan Todorov, *Noi şi ceilalţi. Despre diversitate*, traducere de Alexandru Vlad, Iaşi, Editura Institutul European, 1999; idem, *Abuzurile memoriei*, traducere de Doina Lică, Timişoara, Editura Amacord, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Însă a aduce aici în discuție unele dintre textele lui Tzvetan Todorov nu însemnă decât a completa, cel puțin ca o posibilă perspectivă metodologică, dezbaterea cu privire la *națiune* şi *naționalism*, care reprezintă *suportul primar* pe care se bazează cea mai mare parte a actualelor demersuri istoriografice de natură imagologică. Firește, nu avem aici spațiul necesar reluării unui dosar dificil ale cărui file suscită încă un interes nu doar din partea corpului academic, dar se manifestă ca un curent de opinie neepuizat de manipularea la care practicile totalitare au supus paradigma naționalistă. Imagologia istorică, prin simpla observație a contribuțiilor de gen, s-a legitimat investigând solidaritățile naționale prin completarea analizelor tradiționale (teritoriu, populație, limbă), cu demersurile comparatiste. Naționalismul, produs al unei retorici a supra-clasei[11], germinează o autarhie culturală ce postulează excluderea „din cetate" a minoritarului, a marginalului, susceptibil de a genera, în propriul interes, morala secretă a naționalismului. Astfel, imagologia, alăturându-şi suplimentar *dimensiunea reconcilierii istorice* ca proiect cognitiv, mai ales în răsăritul Europei[12], nu se poate legitima decât despărțind mistica statului de demersul istoriografic. Dacă naționalismul, pentru spațiul est-european în prima jumătate a secolului XIX, debutase ca o speranță, fiind un construct ideologic de sorginte occidentală, pentru secolul XX, în special în era totalitarismelor, același naționalism a devenit precumpănitor un factor de legitimare a acțiunii politice, evoluând de la statutul de simplă ipostază identitară, la rolul de vector propagandistic. Cu toate acestea, a pleda pentru o *interpretare dogmatică* a naționalismului nu ar semnifica din punct de vedere imagologic decât o schimbare de rol într-o topografie simbolică extrem de complexă şi adesea politizată a fenomenului. Proiectând însă retrospectiv (în consecință criticabil) angoasele epocii noastre asupra modernității, am putea considera, ca un exercițiu pedagogic curativ, că perspectivele ei contradictorii s-au tradus adesea prin dezacordurile dintre tentațiile exclusiviste ale culturilor naționale şi universalismul drepturilor naturale. Astfel, universalismul este opus naționalismului – sublinierea validând în cazul lui Todorov un demers etic –, însă individul nu poate accede către universal decât printr-o cultură anume. Sau, în termenii descriptivi ai lui Anthony D. Smith, „membrii comunității [«noi»] nu pot reglementa totul şi nu pot avea o adevărată libertate interioară dacă nu sunt uniți şi nu împărtăşesc o istorie şi o cultură distincte. […] Adevărata libertate înseamnă «credința față de sine însuşi», fiind concepută ca identitate culturală colectivă unică şi incomensurabilă. Adevărata sarcină a naționalistului este de a descoperi şi discerne ce este el «însuşi» cu adevărat şi de a elimina din sinele colectiv orice urmă a «celuilalt»"[13]. În societatea modernă, procesul de (auto)definire identitară a sintetizat o dimensiune a confruntării şi antagonismului generată de naționalism, înțeles ca proces de creare şi menținere a „granițelor" în sens etno-cultural[14].

Debitoare istoriei mentalităților, imagologia istorică şi-a definit aplicabilitatea şi prin amploarea pe care au luat-o studiile de istorie culturală. Pe acest versant, ne gândim în primul rând la lucrarea lui Edward W. Said, *Orientalism*, apărută în 1978, care a deschis o serie cu totul specială în ceea ce priveşte studiile *l'image de l'outre*. Apreciind

[11] Padelis Lekas, *The Supra-Class Rhetoric of Nationalism: an introductory comment,* în „East European Quarterly", XXX, 3, 1996, p. 271-275.

[12] Adrian Marino, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie şi politică în România. Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi*, Iaşi, Editura Polirom, 2001.

[13] Anthony D. Smith, *Naționalism şi modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune şi naționalism*, traducere din engleză de Diana Stanciu, Chişinău, Editura Epigraf, 2002, p. 56.

[14] Daniele Conversi, *Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation*, în John Agnew (Editura), *Political Geography*, Arnold, 1997, p. 325-336.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orientalismul ca un discurs interior al Occidentului, Edward Said a realizat o investigație pornind de la geografia și reprezentările sale imaginative care au potențat coagularea unor „frontiere" și structuri mentale în definirea raportului Orient-Occident. „Orientalismul", așa cum îl definește Said, nu are un corespondent, cum ar putea fi, spre exemplu, un anume „occidentalism". Imaginile despre Orient aparțin *exclusiv* Occidentului, situat într-o „superioritate poziționlă flexibilă", generând „o distribuire a conștiinței geopolitice în texte erudite, estetice, economice", și exprimând „o anumită voință sau intenție de a înțelege, în anumite cazuri de a controla, a manipula, chiar a încorpora"[15]. În acest sens, investigația propusă asupra orientalismului nu vizează corespondențele dintre reprezentările Orientului și realitățile acestuia, Said concentrându-și efortul pentru a demonstra „consistența internă" a conceptului[16]. Din unghiul de observare pe care încearcă să-l acrediteze imagologia, putem afirma că „orientalismul", ca discurs al puterii[17], ne oferă mai multe informații despre emitentul și cultura acestuia decât despre obiectul investigat. În acest fel, cunoașterea devine o problemă politică. *Celălalt* nu poate fi înțeles decât printr-o grilă restrictivă, devenind victimă „a presiunii convențiilor, a predecesorilor și a stilurilor retorice"[18]. Problema identității devine astfel un aspect *circumstanțiat* al „codurilor" și al practicilor discursive.

Reacțiile la concluziile lui Said au fost împărțite. În ce măsură discursul *științific* cu privire la Orient trece drept un discurs *politic*? Cât de profund este criticismul lui Said despre establishment-ul cultural contemporan? Critica orientalismului nu ar trebui lăsată imperativ pe seama specialiștilor – singurii care pot lua distanță de mistificările la care este supus obiectul lor din partea „formatorilor de opinie"? În fond, stereotipizarea, șablonarea, esențializarea, atitudinea dihotomică cu sens etic sunt rezultatele unor contacte cu *alteritatea*, contacte care cu mare dificultate pot fi domesticite. De asemenea, în ce măsură există posibilitatea de a limita fenomenul stigmatizării colective (acesta este rezultatul final), mai ales când componentele „imaginii celuilalt" sunt construite în mod radical pe baze etnice, religioase sau politice? Întrebarea, evident, are o încărcătură pur retorică. Critica orientalismului a conferit însă mai multă precizie metodologică studiilor „Est-Vest" de la care au pornit și au impus o mai mare autonomie față de structurile și discursul puterii[19].

Contribuțiile lui Edward Said în cercetarea orientalismului ca invenție intelectuală a Occidentului au avut un ecou în lucrările dedicate Europei răsăritene de către Maria Todorova, Larry Wolff și Vesna Goldsworthy. Evocarea celor trei nume împreună semnifică un anume consens metodologic cu privire la studiile culturale, însă perspectivele lor, cât și numita „afiliere" la modelul profesat de Said în textele sale trebuie privite în mod diferențiat. În timp ce Larry Wolff și Maria Todorova s-au situat mai aproape (nu exclusiv) de perspectivele istoriei ideilor, Vesna Goldsworthy a dezvoltat în principal un proiect în perimetrul literaturii comparate, focalizându-și demersul asupra practicilor retorice de inventariere a „celuilalt".

[15] Edward W. Said, *Orientalism. Concepțiile occidentale despre Orient*, traducere de Ana Andreescu, Doina Lică, Timișoara, Editura Amacord, 2001, p. 19 și 24.

[16] *Ibidem*, p. 17.

[17] Adrian Cioflâncă, *Cunoașterea alterității ca formă de putere. Despre orientalism și balcanism*, în „Xenopoliana", X, 1-4, 2002, p. 116-123.

[18] Edward W. Said, *op. cit.*, p. 24.

[19] Ulrike Frietag, *The Critique of Orientalism,* în Michael Bentley (editor), *Companion to Historiography*, Routledge, 1997, p. 620-637.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Argumentând că „balcanismul nu este doar o subspecie a orientalismului“[20], Maria Todorova acreditează ideea unei alterități incomplete, formată gradat pe parcursul a două secole, întărită în timpul războaielor balcanice şi a primului război mondial. Formarea imaginii Balcanilor în cultura occidentală pe un tipar al diferenței a determinat apariția unui discurs bazat pe *radicalizarea* imaginii celuilalt, văzut ca o expresie a marginalității însă *subsumate ideii de Europa*. Maria Todorova nu a intenționat reluarea şi perfecționarea argumentelor lui Edward Said în privința preponderenței viziunii imperialiste şi a orientalismului, ca permanență a discursului puterii şi nici nu a inventat un corpus ideatic stereotip care să definească Occidentul. „Balcanii şi balcanismul“ nu este o contribuție cu agendă politică. De asemenea, demersul cercetătoarei americane nu ne propune o pledoarie adresată factorilor de decizie din Occident în scopul acceptării discursurilor identitare parohiale din estul şi sud-estul Europei, de multe ori influențate de politicile statului-națiune. Todorova nu dezvoltă însă o critică dogmatică a naționalismului. Deşi autoarea observă cât de tentantă este opoziția Orient-Occident şi urmările sale retorice, individualizează balcanismul ca fenomen *similar* discursului orientalist, însă nu *identic* cu acesta din urmă. De asemenea, în scopul delimitării precise a obiectului de studiu, a universului de discurs, autoarea apelează la o grilă taxonomică diferită de cea profesată de Said. Referindu-se la modul în care criticul literar investighează „problema orientală“ ca gen imagistic, Maria Todorova consideră că „pe de-o parte, el neagă existența unui «Orient real», pe de altă parte, atacând texte sau tradiții ce distorsionează sau ignoră caracteristicile autentice ale Orientului, el îi conferă un statut ontologic real“[21]. Estul, identificat cu „lumea superstițiilor țărăneşti“, cum ar spune Robert D. Kaplan, s-a particularizat în raport cu Occidentul prin factorul timp, în care „mişcarea de la trecut la prezent nu era doar mişcare, ci evoluție de la simplu la complex, de la înapoiat la dezvoltat, de la primitiv la cultivat“[22]. Însă identitatea „estică“ sau, în general, efigia înapoierii economice este una ambiguă şi nu poate fi invocată decât într-un context al specificității istorice şi mai puțin pe un fundal imaginar vast şi rigid: *Estul*, *Orientul*, *Occidentul*, *Asia*, *Europa*. Identitatea Balcanilor, spre deosebire de cea „difuză“ a Orientului, se compune din moştenirea bizantină şi influențele culturale cristalizate în timpul stăpânirii otomane. Dacă există un moment al genezei stereotipurilor occidentale despre Balcani, atunci, acest timp trebuie căutat în perioada în care imperiul Otoman a dominat sud-estul Europei. Însă impactul occidentalizării societăților sud-est europene a determinat o ruptură în interiorul acestora. Cercetarea dinamicii relațiilor dintre solidaritățile organice (comunitatea locală, tradițiile, lumea satelor) şi cele organizate (statul, societatea de tip liberal)[23] a confirmat o modernizare neterminată ce putea sucomba ca model civic în fața mitologiilor politice născute din stigmatul „adevăratei identități“. În acelaşi timp, tocmai acest moment al occidentalizării, al modernizării în sensul racordării la „modelul evaluativ al occidentului“[24] a constituit în Vest partea de rezistență a ideii alterității Balcanilor. Astfel, într-o perioadă a întăririi statului național, a instituțiilor de sorginte occidentală şi a participării, mai mult ca oricând, la dezbateri ce se situau *în interiorul* canonului cultural occidental, se

[20] Maria Todorova, *Balcanii şi balcanismul*, traducere de Mihaela Constantinescu şi Sofia Oprescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000, p. 22.

[21] *Ibidem*, p. 27.

[22] *Ibidem*, p. 28.

[23] Alexandru Duțu, *Ideea de Europa şi evoluția conştiinței europene*, Bucureşti, Editura All, 1999, p. 9.

[24] Sorin Mitu, *Preliminarii metodologice pentru o istorie a imaginilor reciproce româno-maghiare*, în „Caiete de antropologie istorică“, I, 1, 2002, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cristaliza o imagine regională ce indica „un conflict aproape ireconciliabil între imaginea indusă [imaginea de sine] şi cea dedusă [imaginea celorlalţi]“[25]. Apreciind într-o logică a civilizării „Estului“, trăim astăzi oare „sfârşitul Balcanilor“, cum ar considera cercetătoarea de origine bulgară, sau, dimpotrivă, experienţele politice şi cadrul general al modernităţii statelor din răsăritul european ne vorbesc despre o contradicţie în raport cu „grila“ occidentală, aflată mereu într-un proces evolutiv, mereu instabilă, greu de însuşit?

De asemenea, în contrast cu imaginea senzuală a Orientului, răsăritul european, prin precaritatea resurselor, a generat o reprezentare „lipsită complet de misterul exotismului“, atât de specific în scrierile occidentalilor pe teme orientale. Specificitatea evoluţiei istorice a Balcanilor într-un context pseudo-colonial (concurenţa marilor puteri în zonă), dar nu *pur* colonial, cât şi imaginea de spaţiu tranzitoriu între Orient şi Occident semnificat de către răsăritul european, conduc, în opinia autoarei americane, la anumite inhibiţii metodologice în privinţa extinderii teritoriului „orientalismului“ către discursurile ce definesc identitatea „Estului“. Pentru Maria Todorova „spre deosebire de orientalism, care este un discurs despre o opoziţie dată, balcanismul este un discurs despre o ambiguitate atribuită“[26]. În acest sens, stigmatele estului s-au consumat *în interiorul europenităţii*, de aceea luările de poziţie tipic orientaliste în ţările est-europene sunt atât de dese în perioada postcomunistă.

În aceeaşi perspectivă s-a situat şi Larry Wolff, care observa procesul de semiorientalizare a construcţiei intelectuale a Europei de Est[27]. Spre deosebire de unele texte mai vechi ale lui Alexandru Duţu referitoare la literatura de călătorie a secolelor XVIII şi XIX[28], autorul american vorbeşte de apariţia unei *unităţi imaginare a Europei de Est* în mintea călătorilor străini, unitate discursivă care, precedând, a facilitat, din punct de vedere imagologic, creionarea cortinei de fier, aşa cum aceasta s-a instaurat la finele celui de-al doilea război mondial[29]. Dacă în timpul Renaşterii, după invadarea Italiei (1494) de către Carol al VIII-lea, regele Franţei, şi jefuirea Romei de către trupele germane ale lui Carol Quintul (1527), opoziţia conceptuală era între Sud şi Nord (opoziţie care trimetea la stereotipiile antice legate de antinomia dintre civilizaţie şi barbarie), modernitatea a schimbat datele geografiei mentale, inventând binomul Est-Vest[30].

Larry Wolff consideră că „ideea de Europa de Est a fost strâns legată de evoluţia orientalismului“, însă ambiguităţile răsăritului european au condus la creionarea unui spaţiu de tranziţie între Europa şi Asia, în acelaşi timp servind ca termen de comparaţie

[25] Daniel Barbu (coordonator), *Firea românilor*, Bucureşti, Editura Nemira, 2000, p. 7.

[26] Maria Todorova, *op. cit*., p. 30-36.

[27] Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizaţiei în epoca luminilor*, traducere din engleză de Bianca Rizzoli, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000, p. 23.

[28] Alexandru Duţu, apropiat de viziunea romantică a istoriografiei româneşti, deşi remarcă „vechea atitudine a occidentalilor faţă de Bizanţ“ şi observă că Estul uneori apare ca „o zonă ce nu aparţine de Europei în ochii câte unui istoric al ideii europene“, consideră că „relatările călătorilor străini parcurg patru mari faze. În prima, umaniştii descoperă romanitatea românilor şi înţeleg că au întâlnit o cultură ce nu este mult deosebită de a lor“ […] „În a doua fază, din secolul XVII mai ales ei observă clădiri care atestă un grad înalt de civilizaţie“ […] „Într-o a treia fază, […] o oarecare schimbare de optică, în epoca Luminilor: în primul rând, datorită faptului că o bună parte din prejudecăţi au dispărut“ […] „Cei care străbat teritoriul român în acest răstimp sunt intelectuali care împărtăşesc idealuri ale secolului Luminilor, acelea care întrevedeau o umanitate eliberată de asuprire şi de ignoranţă“ […] „Generaţia următoare de călători şi cărturari străini va pleda, în general, cauza română, întrucât va identifica, pe lângă prestigiul tradiţiei, capacităţi ce îndreptăţesc întregul popor la o viaţă demnă“, a se vedea *Modele, imagini, privelişti. Incursiuni în cultura europeană modernă*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 87-91.

[29] Larry Wolff, *op. cit*., p. 63.

[30] *Ibidem*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valorizator pentru Occidentul civilizat şi potent din punct de vedere politic[31]. Astfel, textul autorului american nu tratează un subiect de istorie a Estului sau a unor ţări din această zonă, ci se referă la modul în care aceste teritorii şi popoarele care le stăpânesc au intrat în imaginaţia politică, chiar ştiinţifică a secolului XVIII. „Pătrunderea", „posedarea", „imaginarea", „cartografierea", „sfătuirea" şi „populare" Europei de Est, ca operaţiuni de conceptualizare „filosofică" s-au produs prin intercalarea unei grile civilizaţionale „decretate" de Secolul Luminilor, generând – am adăuga noi – asumarea, mai întâi de către inteligheţia răsăritului european, în doar câteva decenii, a unui stigmat colectiv care acoperea zona socialului şi politicului. Autorul american consideră că „împărţirea" Europei la sfârşitul celui de-al doilea război mondial a reprezentat nu doar un proces politic, un aspect pur al relaţiilor internaţionale, ci s-a produs într-un context cultural în care, la mai bine de un veac şi jumătate, „geografiile filosofice" ale Secolului Luminilor furnizau „cadrul de discurs" pentru problemele epocii. Wolff nu neagă importanţa schimbărilor în statutul politico-juridic al răsăritului european în secolul XIX, evoluţii patronate de Franţa, ca stat, şi de intelectualii „partidului libertăţii"[32], ca lideri de opinie cu potenţial global, acţionând ca ambasadori ai *Europei* „civilizate", adică *franceze*. Deşi nu alocă mult spaţiu investigării acestui aspect, Larry Wolff observă că „lucrul care a rămas constant a fost un anume dezechilibru fundamental în conceperea subiectului şi a obiectului: cine asupra cui opera şi din ce perspectivă filosofică şi geografică"[33].

Dintr-o altă perspectivă, viziunea asupra înapoierii culturale a Europei de Est a însoţit cu siguranţă şi reflecţiile asupra totalitarismului, a originilor sale intelectuale în răsăritul european (în particular în România). *Romantism*, *naţionalism* şi nu în ultimul rând *comunism* sunt termenii unei ecuaţii istoriografice monolitice care au întărit „veridicitatea" sau acceptarea sistemelor autoritare ca modele *proprii* de guvernare pentru Est şi, în consecinţă, prin opoziţia faţă de Occident, au postulat lipsa organică de apetit a „balcanicilor" pentru democraţie şi instituţii liberale. Însă, a privi spre patologiile modernităţii în afara comerţului de valori culturale est-vest înseamnă a oculta substratul imagologic inerent desfăşurării unei astfel de mutaţii ideologice. Conceptualizată printr-o grilă civilizaţională, imaginea Estului în Occident nu se regăseşte doar în zona fantasticului, ci, dimpotrivă, aceasta este prezentă într-o clasificare de ordin economic, politic şi, în cele din urmă, etic. În fond, dacă naţionalismul a generat înstrăinarea faţă de *celălalt* – definit etnic, iar romantismul a catalizat o mitologie a statului, atunci înseamnă că cea mai teribilă construcţie ideologică a tuturor timpurilor – comunismul – nu a venit pe un teren gol, ci a găsit anumite puncte de sprijin în imaginarul social şi politic al zonei. În acest ultim raţionament nu ne interesează documentarea unei asemenea afirmaţii, ci dacă există vreo afinitate a acesteia cu *construcţia culturală*, destul de rigidă a Estului Europei. Astfel, problema culturii politice, inerentă demersului nostru, apare condiţionată de propriul său discurs. A investiga cultura politică din România modernă nu înseamnă doar a discuta despre aderenţa societăţii civile la dezbaterile din societatea politică; aceasta presupune, de asemenea, o analiză asupra metodologiei unui astfel de demers. Departe însă de a fi o discuţie tehnică, o astfel de întreprindere indică în răsăritul european nivelul de implicare al practicilor discursive, al utopiilor civilizaţionale şi al impulsurilor culturale. Iar a dezbate totalitarismul şi

[31] *Ibidem*, p. 22.

[32] Michel Winock, *Vocile libertăţii. Scriitorii angajaţi din secolul al XIX-lea*, traducere din franceză de Florin Sicoe, Chişinău, Editura Cartier, 2003.

[33] Larry Wolff, *op. cit*., p. 477.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

genealogia sa intelectuală în Est reprezintă, printre altele, un demers ce-şi găseşte loc printre studiile de istorie culturală. Astfel, Larry Wolff nu deculpabilizează Estul de păcatele sale, cum ar lăsa să se înţeleagă Tony Judt[34], însă creează o bază de discurs mult mai largă asupra istoriei „estului european" şi a relaţiilor sale delicate, dar prioritare cu „Occidentul".

În „Inventarea Ruritaniei", Vesna Goldsworthy s-a ocupat de Est într-un sens diferit. Concentrând cea mai mare parte a surselor primare din zona literaturii britanice, Vesna Goldsworthy pune în evidenţă „colonizarea narativă" a Balcanilor, fenomen ale cărui începuturi le situează în primele decenii ale secolului XIX. Începută cu „Byron pe post de Columb"[35], continuată cu plasarea vampirilor, spionilor, crimelor în aria geografiei simbolice a Balcanilor, irigată de o europenitate ridiculizată, „colonizarea narativă" a Estului s-a realizat de către mulţi scriitori fără a o corela cu experienţa lor directă în zonă, în unele cazuri inexistentă. Reprezentările literare proiectează „imaginea de superioritate a britanităţii prin infantilizarea şi exotizarea *Celuilalt*, a balcanicului"[36]. Pentru Vesna Goldsworthy, lipsa de amploare a relaţiilor economice ale ţărilor anglofone cu această zonă a constituit un factor important în consolidarea unor „practici discursive" demoniace, rezultat al maturizării unui imaginar modern, în esenţă defavorabil „societăţii" şi „puterii" în Europa de sud-est. Autoarea britanică individualizează două perspective din exterior asupra Balcanilor. Prima, cea de dreapta, tratează regiunea ca o „boală contagioasă", care-i impune izolarea din partea tuturor, iar, cea de-a doua, „inconştient neocolonială" predică „cosmopolitismul" şi implicarea „marilor puteri" care să restabilească „valorile civilizaţiei". Raportat la aceste grile, balcanismul poate fi judecat ca o formă de rasism – „nu de culoare, ci de nuanţă, […] narcisismul şovin al diferenţelor mărunte"[37]. Astfel, ideea de europenitate, în viziunea autoarei, dă glas unui rasism acceptabil din punctul de vedere al corectitudinii politice.

Romanele, poeziile şi piesele de teatru au contribuit la coagularea unor stereotipuri în legătură cu Balcanii. Mitul luptei împotriva tiraniei (Byron), apariţia goticului balcanic (Bram Stoker), ridicolul balcanic pus în scenă de G.B. Shaw sau dimensiunea profund rurală a Estului au alimentat reprezentările colective în Marea Britanie, tot mai influenţate de mesajul literaturii de consum şi, ulterior, al cinematografului.

Imaginea Balcanilor nu a evoluat doar în „cheia" byroniană, a intervenţiei pentru apărarea civilizaţiei, ci s-a aflat în strânsă legătură cu „cartografierea simbolică" a zonei, martoră a mutaţiilor care au avut loc în Balcani în cea de-a doua jumătate a secolului XIX, până la sfârşitul primului război mondial. Astfel, Balcanii sunt dominaţi de o anumită ambivalenţă. Într-un anumit sens, imaginea ridicolă a Balcanilor (înapoierea economică, starea rudimentară a civilizaţiei şi lipsa culturii politice în sens occidental) părea mai expresivă decât imaginea „conştiinţelor în schimbare" pe calea „modernizării" şi „progresului". Excepţia a constituit-o Grecia, care, graţie revirimentului antichităţii greceşti în cultura occidentală modernă, şi-a consolidat o imagine ce-i minimaliza balcanismul în favoarea dimensiunii europene şi mediteraneene, ultima mai săracă în demoni şi stereotipuri culturale de calibrul celor referitoare la Europa de Est.

[34] Tony Judt, *Europa iluziilor* (coordonatori Daciana Branea, Ioana Copil-Popovici), prefaţă de Vladimir Tismăneanu, postfaţă de Dorian Branea, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 179.

[35] Vesna Goldsworthy, *Inventarea Ruritaniei. Imperialismul imaginaţiei*, traducere de Luminiţa Cioroianu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002, p. 8.

[36] *Ibidem*, p. 166.

[37] *Ibidem*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

Pentru istoricul imaginarului, folosirea conceptelor de „geografie culturală“ sau „colonizare narativă“ favorizează, după cum s-a observat, apariţia unor amendamente ce evidenţiază funcţionalitatea, chiar tirania *reprezentării* în raport cu existenţa unei *realităţi* unice. În alţi termeni, „a privi“ nu înseamnă „a vedea“. „Privirea“ este subsumată stereotipurilor culturale, practicilor discursive şi invenţiei intelectuale, în timp ce „vederea“ se rezumă la percepţia nemijlocită[38].

Oprindu-ne asupra „privirii“, fie aceasta chiar „inventată“, observăm deja în istoriografia românească două orientări construite pe tipare diferite. În primul rând, distingem un model neo-liberal al reconstrucţiei spaţiului public, model ce se circumscrie demersurilor savante de resuscitare a categoriei politicului în zona gri postcomunistă[39]. Cea de-a doua orientare, lipsită de o agendă politică, dar, pe anumite segmente, debitoare tradiţiei stângiste (de sorginte occidentală, poziţionată peste „graniţele“ mentale şi culturale ale comunismului şi totalitarismului), abordează problema spaţiului răsăritean pornind fie de la datele comparatismului literar, fie ale istoriei ideilor sau ale psihologiei sociale. Cele două perspective se raportează în mod critic la adresa naţionalismului, însă realizează portrete nuanţate spaţiului social românesc. În timp ce prima orientare se situează mai aproape de ideile de reformă instituţională şi de necesitatea racordării la „lumea civilizată“, cea de-a doua perspectivă, fără a se implica direct în dezbaterea politică actuală, este mai aproape de analiza antropologică şi de rigorile studiilor de istorie culturală. În alţi termeni, prima poziţie este în ansamblu birocratică şi politică, iar cea de-a doua preponderent culturală, fără a fi pedagogică. Nu există omogenitate sau o raportare concertată a acestor puncte de vedere. Dacă ne-am raporta la termenii lui Sorin Antohi, direcţiile discursive care colonizează cea mai mare parte a spaţiului public românesc se circumscriu fie bovarismului geocultural, fie autohtonismului, lăsând un perimetru redus pentru relaţionarea conceptuală[40]. Nu aş situa cele două orientări, destul de timid reprezentate până acum, în polarităţile tocmai amintite. Ele totuşi gravitează în zona unui cadru de dialog occidentalizat, familiar cu categoriile retorice actuale ale negocierilor dintre sensuri, însă, relativ minoritare ca influenţă în mediile academice româneşti. Recent, construind o tipologie a cadrelor reprezentării „celuilalt“, dar mai aproape de dimensiunea istoriografică decât de cea subsecventă orizontului public, Sorin Mitu se întreba dacă „modernizarea, pe calea parcursă de Occident în secolele XVIII-XX, nu este oare singura alternativă viabilă de dezvoltare a societăţii contemporane“ (modelul liberal) şi completa această viziune cu anumite observaţii referitoare la „imaginea creată de Occident cu privire la caracterul universal al civilizaţiei sale“, observaţii circumscrise unor interpretări de tradiţie marxistă sau foucauldiană[41]. Un subiect de reflecţie poate fi dacă această critică a modelelor de dezvoltare socială, investigate aici ca exerciţii retorice, nu se poate desfăşura doar într-un spaţiu public care permite, prin fundamentele sale civice, construirea şi deconstruirea memoriei colective? Cu alte cuvinte, se adresa oare Edward Said celor pe care îi „reconstruia“ sau, mai

[38] François Laplantine, *Descrierea etnografică*, prefaţă de Elisabeta Stănciulescu, traducere de Elisabeta Stănciulescu şi Gina Grosu, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 43-46.

[39] Daniel Barbu (coordonator), *Firea românilor*, Bucureşti, Editura Nemira, 2000; Cristian Preda, *Occidentul nostru*, Bucureşti, Editura Nemira, 1999.

[40] Sorin Antohi, *Românii în anii '90: geografie simbolică şi identitate colectivă,* în idem, *Exerciţiul distanţei. Discursuri, societăţi, metode*, Bucureşti, Editura Nemira, 1998.

[41] Sorin Mitu, *op. cit*., p. 41-42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

degrabă, intenţiile şi metodologia sa „au lucrat“ la reconfigurarea paradigmelor în mediile de cultură occidentale? Criticul literar american, referindu-se la societatea contemporană a Orientului-mijlociu din care provenea, observa „amestecul de rasism, stereotipuri culturale, imperialism politic“ însă, în acelaşi timp, regreta că, în ciuda unor excepţii, nu a existat un fenomen analog cazului „identificării liberale americane cu sionismul“[42].

Ce rol joacă în această construcţie naţionalismul? Reprezintă oare un fel de piatră unghiulară a tuturor paradigmelor care, chiar şi atunci când descompun, demitizează sau „destructurează“ naţionalisme sunt, în mod exclusiv, dependente retoric de existenţa sociologică a acestora, în afara căreia nu ar rezona la alte sugestii, constituindu-se ca un nou capitol al „limbii de lemn“? Sau, dimpotrivă, deconstrucţia naţionalismului – de altfel legitimă şi observabilă şi în cele câteva contribuţii vizate în acest text – este urmată de lansarea unei alte „hărţi“ conceptuale, configurând un univers de discurs ce priveşte cu ochi critic orice formă de ideologizare a gândirii politice? Pentru Said, trimiterea naţionalismului în zona invenţiei intelectuale semnifică o detaşare profundă şi mai generală a textului său de stigmatul ideologiei[43], ce i-ar fi putut oculta natura mesajului său, un mesaj proiectat şi susţinut într-o atmosferă culturală care privilegiază dialogul şi interesul pentru studiul „gândirii interesate“[44]. Textul criticului literar american invită la o deconstrucţie a stereotipurilor ce se originează în relaţii de putere a căror unde de şoc se resimt şi în cunoaşterea de tip literar şi istoric.

Un exemplu ar putea proba tipul de relaţie existent între practicile reconcilierii şi stigmatul apartenenţei, aşa cum se reflectă ea în discursul public din România. Într-un editorial din revista „22“, Cristian Preda comenta neajunsurile strategiilor româneşti de integrare europeană şi îşi intitula textul „Reîntoarcerea în Balcani“. Pe aceeaşi pagină însă, alături de editorial, revista prezenta suplimentul său literar sub titlul „Europa necunoscută. Scriitori din Slovenia, Bosnia şi Macedonia“[45]. Concluzia este în acest caz evidentă. Cele două perspective discursive reuşesc să conviețuiască, nu şi să colaboreze pentru a anula gratuităţile. Funcţia orientalismului interior în acest caz nu face decât să completeze naraţiunile orientalismului exterior şi global, grăbite să neutralizeze specificităţile culturale în favoarea etichetărilor devenite deja clasice în ştiinţa politică: „balcanizare“, „libanizare“[46].

Referitor la implicaţiile unei astfel de dezbateri, Carmen Andraş într-un studiu amplu dedicat imaginii românilor în spaţiul britanic se întreba dacă „sunt oare în favoarea comunicării unele tendinţe actuale ale universalismului neo-liberal, ale relativismului sceptic, ale globalismului şi multiculturalismului implantate agresiv, ca reţetă apuseană a unei noi identităţi culturale europene, sau sunt o modalitate mai sofisticată de a domina, în ultimă instanţă?“. Autoarea găsea o posibilă soluţie de deblocare a comunicării prin invocarea virtuţilor comparatismului literar ce „oferă o viziune echilibrată,

[42] Edward W. Said, *op. cit*., p. 38.

[43] Idem, *Culture and Imperialism*, London, Chatto & Windus, 1993, p. 16-17.

[44] Petru Bejan, *Discursul autorităţii şi interpretarea ideologică,* în Ştefan Afloroaiei (coordonator), *Interpretare şi ideologie*, Iaşi, Editura Fundaţiei Axis, 2002, p. 11-31.

[45] Vezi „22“, XIV, 24-30 iunie, 2003, p. 1.

[46] Milica Bakić-Hayden, Robert Hayden, *Orientalist Variations on the Theme „Balkans“. Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics,* în „Slavic Review“, 51, 1, 1992, p. 1-15; Milica Bakić-Hayden, *Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia,* în „Slavic Review“, 54, 4, 1995, p. 917-931, autoarea consideră totuşi balcanismul o formă a orientalismului („While it is important to recognize the specific rhetoric of balkanism, however, it would be difficult to understand it outside the overall orientalist context since it shares an underlying logic and rhetoric with orientalism“, p. 920).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profundă, nuanţată şi nu simplist dihotomică“[47]. Dar sunt oare atât de expuşi intelectualii la un tip rafinat de cenzură, înscris în anumite grile culturale, fantasme sau permanenţe mentale? Este oare posibilă cunoaşterea în afara „privirii“? Sau, mai degrabă, ar trebui să credem că pluralitatea vocilor aduce cu sine o deschidere în investigaţia istorică ce implică o continuă reevaluare a rezultatelor cercetărilor? Pentru cazul românesc, dar, ca ipoteză de lucru, valabilă în grade diferite pentru întreaga regiune sud-est europeană, „constituţiile, codurile de drept şi occidentalizarea formelor vieţii publice potrivit riturilor laice ale vârstei democratice nu au dislocuit practicile sociale constitutive, îngropate în comportamentele şi atitudinile unei majorităţi ce se încăpăţânează să rămână rurală, ci au interzis punerea lor în discurs ori le-au rostit în conformitate cu o strategie de marginalizare, condamnare şi excludere“[48].

Altfel formulate, concluziile „instrumentaliste“ ale lui Lucian Boia despre naţionalism, privit ca segmentul cel mai longeviv al culturii politice româneşti, sau, în acelaşi registru, demersurile deconstructiviste pe tema românismului ale lui Cristian Preda vor da tonul interpretărilor specializate atâta timp cât mitologicul va avea o deschidere dogmatică către zona politică. În acelaşi timp, dilemele scrierii istoriei par a se consuma în orizontul geografiilor culturale, a unor spaţii de întâlnire dintre istoric, ca specialist şi/sau reproducător de stereotipuri civilizaţionale, şi dimensiunile colective ale identităţii, colonizate textual sau deconstruite utopic, acţionând ca pledoarii posibile într-o lume supusă neobositelor reconstrucţii discursive.

CULTURAL GEOGRAPHIES AND NARRATIVE COLONIZATION. A HISTORIOGRAPHIC PERSPECTIVE IN A IMAGOLOGY HORIZON

(Summary)

The article focuses on the evaluation of new historical concepts like “narrative colonization” and “cultural geography”. Their use extended and enriched the way historical investigation in carried out in the field of representation studies and social imaginary. In my analysis I explore and nuance the suggestions but also some of the weaknesses of the works written by Edward Said, Maria Todorova, Larry Wolff and Vesna Goldsworthy. Also, in the final section, I intended to show the importance of those new methodological approaches for the Romanian post-communist historiography and to clarify some of the relations between social anthropology and history.

[47] Carmen Andraş, *România şi imaginile ei în literatura de călătorie britanică. Un spaţiu de frontieră culturală*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003, p. 12.

[48] Daniel Barbu, *Bizanţ contra Bizanţ. Explorări în cultura politică românească*, Editura Nemira, 2001, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC

UN RĂSPUNS. DOCUMENTE PRIVITOARE LA ISTORIA IAŞILOR

De curând, un „bun cunoscător" al istoriei Iaşilor şi un „harnic" editor de documente medievale a publicat sub titlul *Documente (I)*, în grupajul *Addenda et corrigenda*, în AIIX, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 689-699, o listă de acte care, chipurile, trebuiau să facă parte din volumul I, din seria *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I. *Acte interne (1408-1660)*, Editura „Dosoftei", 1999, pe care l-am editat împreună cu domnul prof. dr. Ioan Caproşu. Lista a fost întocmită „cu sufletul la gură" fără ca în prealabil autorul să aibă răbdarea să citească (sau nu a mai avut cine să-i citească!) introducerea volumului cu pricina, unde putea să vadă spre ce s-a îndreptat interesul editorilor. În afară de câteva acte pe care nu le-am cunoscut (autorul ar trebui să ştie, sau iarăşi nu a mai avut cine să-i spună, că nici un volum de documente nu a fost, nu este şi nu va fi exhaustiv), celelalte au legătură cu istoria Iaşilor cam cât are „adăugitorul" cu istoria în general.

Grupajul de rezumate se întemeiază pe aşa-numitul *Repertoriu al documentelor interne din domnia lui Vasile Lupu (1635-1653)*, lucrare elaborată, după mărturia lui Dumitru Agache, de Domnia Sa, împreună cu Nistor Ciocan şi Georgeta Ignat, în cadrul planului de cercetare al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", între 1974 şi 1976. La întocmirea acestei lucrări de plan au muncit mult mai mulţi, şi cercetători, şi studenţi, aceştia din urmă în cadrul practicii de specialitate, dar, din câte se vede, doar câţiva au şi fost plătiţi pentru ea, devenind *eo ipso* şi autorii acesteia. În urma acestei munci „pline de abnegaţie", întocmitorii au mutat, din câte se vede din titlul lucrării, începutul domniei lui Vasile Lupu din aprilie 1634 la începutul anului 1635! Domnul Agache dezvăluie în nota 1 (p. 689) că acest *Repertoriu* a fost folosit „de toţi cei interesaţi, cu acordul autorilor", lăsând a se înţelege că şi noi l-am fi folosit, lucru cât se poate bizar, pentru a relua o formulă a Domniei Sale; pe de altă parte, lasă să se înţeleagă că nu am folosit enciclopedica operă, motiv pentru care am omis 40 de acte, am publicat 6 acte după copii şi nu după originale, iar două acte au „data" greşită. Rezumatele actelor au fost publicate după vol. XXV (1639-1640) al colecţiei *Documenta Romaniae Historica* (*DRH*), seria A. Moldova, întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat şi Marius Chelcu, „predat la Editura Academiei spre publicare", şi după alte patru volume, XXVII-XXX (1643-1653), „aflate în manuscris la colectivul de istorie medie din cadrul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» – Iaşi". Primul dintre aceste volume, al XXV-lea, era departe de a fi „predat spre publicare" în vremea când domnul Agache a redactat acest adaos documentar la volumul I din *Documentele Iaşilor*. Autorul „întregirilor" la munca altora ar fi trebuit să spună că ultima citire, înainte de volumul să fie „predat", a făcut-o, totuşi, altul, adică cel care semnează aceste rânduri; întâmplător

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tom XLI, 2004, p. 603–608

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau nu, volumul era să ajungă sub tipar cu greşeli penibile (un şir de acte false văzute drept adevărate şi alt şir de acte adevărate văzute drept acte false!) şi lecţiuni ciudate, pe care un editor cu experienţă ca domnul Agache era cât pe ce să le „predea“ spre tipărire Editurii Academiei. Cât despre celelalte volume, dacă sunt gata să fie „predate“ la tipar, nu ştiu de ce domnul Dumitru Agache ezită să le publice, mai ales că ele au fost raportate ca finalizate încă din anii ’70-’80 ai veacului trecut, constituind, ca şi *Repertoriul* de mai sus, planul de cercetare al acestor cercetători, în virtutea căruia Academia Română le-a/i-a şi plătit. În prefaţa volumului XXVII (1643-1644), volum de care mă ocup, împreună cu alţi colegi, voi înfăţişa stadiul de elaborare în care volumul a fost lăsat „moştenire“ noilor membri ai colectivului de editare a izvoarelor de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“. Lăsând la o parte avatarurile acestor întreprinderi istoriografice, „adăugitorul“ ar fi trebuit, onestitatea profesională ar fi cerut-o, ca textul să nu fie semnat doar de Dumitru Agache, ci şi de toţi cei adormiţi întru Domnul sau vieţuitori din voia Domnului, care au trudit la înjghebarea colecţiilor de documente: *Documente privind istoria României* şi *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova.

Trebuie spus că identificarea acestor acte se datorează şi unui grup de cercetători, anterior acelora care spun că sunt autorii acelui *Repertoriu*, începând cu Mihai Costăchescu şi continuând cu aceia care au lucrat la întocmirea colecţiei mai vechi, *Documente privind istoria României* (*DIR*), care, din păcate, s-a oprit la 1625. Astfel, documentele din domnia lui Vasile Lupu au rămas în „dosare“, fiind valorificate de cercetătorii care au fost angrenaţi în proiectul naţional *DRH*. Lista *Documentelor noi* (descoperite şi rezumate de alţii, dar adunate pe o listă de domnul Dumitru Agache) începe cu un act din 8 octombrie 1639, în care printre martori se află un Ştefan Cârcos din târgul Iaşi; martori din Iaşi, negustori şi slujitori ai Bisericii, mai găsim în actele cu nr. 2 (Ghiurma), 19 (Vasile diacon la Sf. Nicolae), 23 (Arghirie fost staroste ş.a.), 28 (Dima Mardagiul) şi 29 (acelaşi negustor). Pe lângă aceste acte mai sunt şi altele din prima jumătate a secolului al XVII-lea în care mulţi negustori, locuitori ai Iaşilor sau nu, meşteşugari şi slujitori ai Bisericii, dau mărturie la diferite vânzări-cumpărări de moşii din jurul Iaşilor, dar nu a stat în intenţia noastră să le publicăm; ne-am concentrat efortul de depistare şi publicare a documentelor spre acelea care priveau „vatra, hotarul (moşia) şi ocolul târgului Iaşi de până la 1660 precum şi cele care, deşi nu intră în rândul acestora, se referă la fapte şi evenimente din istoria Iaşilor“[1]. Dacă am fi publicat toate actele în care ieşeni dovediţi sau prezumtivi (cazul lui Dima Mardagiul din „listă“) dau mărturie în diferite „daraveri“ de prin Moldova, volumul I, dar mai ales volumele următoare, II-V (editate de domnul profesor dr. Ioan Caproşu), ar fi fost imposibil de publicat, din pricina numărului imens de acte în care aceştia apar.

O altă categorie de documente, cea mai numeroasă, pe care nu le-am fi cuprins în volumul nostru, după părerea „adăugitorului“, sunt cele prin care diferite persoane particulare şi mănăstiri au cumpărat moşii de prin Moldova; în primul caz, avem rezumate ale unor documente prin care diferite persoane cumpără părţi din satele Horileşti (ţinutul Cârligătura), Şendreni, Păşcani, Dăeni, Băşeni, Fauri (ţinutul Iaşi)[2], Borăşti (ţinutul Vaslui), Corni (ţinutul Suceava), Crasnaleuca (ţinutul Dorohoi),

[1] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I, *Acte interne (1408-1660)*, editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Ed. „Dosoftei“, Iaşi, 1999, p. VI.

[2] Satul este parte a ţinutului şi nu a ocolului târgului Iaşi; pentru satele din ocolul târgului Iaşi, vezi lista întocmită de D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în AIIAI, II, 1965, p. 229-230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iurghiceni[3], Cândeşti, Lăzoreni şi Hăneşti (ţinuturi neprecizate), iar în cel de-al doilea, mănăstirile Golia, Sfântul Ioan cel Nou, Aron Vodă, Galata şi Hlincea primesc danii sau se judecă pentru diferite părţi de sate. Ca şi în cazul martorilor din Iaşi, prezenţi în diferite acte, şi numărul cumpărăturilor făcute de negustori, meşteşugari şi slujitori ai Bisericii, în satele Moldovei este foarte mare, şi ar fi fost cu neputinţă să fie cuprinse într-o singură colecţie de documente; în ceea ce priveşte daniile făcute mănăstirilor din Iaşi nu credem că domnul Agache nu ştie (sau, iarăşi, nu a mai avut cine să-i spună!) că pe temeiul actelor păstrate în original şi a condicilor de documente din arhivele din România şi de aiurea se pot întocmi un şir întreg de volume privitoare la istoria acestor mănăstiri (şi este păcat că nu au fost întocmite), care, iarăşi, nu puteau fi cuprinse între coperţile unor volume privitoare la istoria Iaşilor. În multe dintre rezumate, lângă numele cumpărătorului sau al moşiei cumpărate a fost pus între paranteze unghiulare, fără absolut nici o argumentare, adaosul „<din Iaşi>“ (nr. 5, 9, 21, 35). De asemenea, iscă nedumerire de ce zapisul prin care Statie al doilea vistier a cumpărat o parte din satul Dăeni de la zlătarul Andoca este datat: „1648-1649 (7157) <nov.-ian.> 28“, doar cu argumentul „datat după documentul anterior“, deşi prin acest document zlătarul a vândut o parte de sat altui dregător, Eustratie al treilea vistier! Cu totul neclară este datarea actului de sub nr. 31, „<cca. 1650>“, referitor la judecata dintre negustorul Tuduri şi Dumitru Munteanu pentru o parte din Lungani (bănuim că este satul cu acest nume din ţinutul Cârligătura). Datarea, bănuim că se întemeiază pe existenţa în Moldova lui Vasile Lupu a unui negustor cu acest nume, fost şi mare vameş, dar „editorul“ a uitat (?) să facă precizarea. Acelaşi bucluc cu datarea actului de sub nr. 34, iarăşi „<cca. 1650>“, o cumpărătură a unui negustor ieşean Mihai; de data aceasta, domnul Agache a preluat datarea după ediţia lui N. Iorga, din *Studii şi documente*, V, 1 (fără a preciza şi pagina din volum?), considerând că este suficient.

Doar cinci documente ar fi trebuit să facă parte, după felul în care au fost întocmite şi datate rezumatele, din volumul nostru de documente, şi anume: 4 (copie după altă copie a unui act din 3 august 1643, păstrată în fondul M-rea Barnovschi, de la Arhivele Naţionale, deşi sunt anumite indicii, cuvintele „arendă“ şi „bezmăn“, care ne duc cu gândul că data a fost greşit copiată), 8[4], 14 (datat, 1646-1648, „după Hristodor jitnicer“, datare greşită, în lipsa altor precizări[5], pentru că Hristodor a fost nepotul marelui vameş al lui Vasile Lupu, Leondari Gheorma, şi a ajuns să ocupe această

[3] În rezumatul cu numărul 6, găsim un „Crâstea vătav“ din Iaşi, cumpărător în acest sat, iar în cel cu numărul 23 un „Cârstea vornic din Iaşi“; preluând numele cumpărătorului după transcrierile făcute de alţi cercetători, domnul Agache lasă să se înţeleagă că ar fi vorba de două persoane; totodată, din rezumate, preluate şi acestea din „dosarele“ păstrate la Institutul de Istorie şi necorectate de cei care le-au întocmit, lipsesc precizările obligatorii, pe care s-ar fi cuvenit să le facă „adăugitorul“: vătaf de ţinutul Iaşi şi vornic de târgul Iaşi, lucru care arată nefamiliarizarea acestuia cu rostul instituţiilor medievale. De asemenea, îi semnalăm „adăugitorului“ că în marele pachet de acte al satului Iurghiceni (ţinutul Hârlău), păstrat la Biblioteca Naţională din Bucureşti, se mai află un număr mare de acte, unele dintre ele fără dată, în care se pot găsi mulţi cumpărători sau martori de numele cărora se poate lega, întâmplător sau nu, şi oraşul Iaşi.

[4] Aici, potrivit obişnuinţei, lângă locul de casă cumpărat de Mihăilă croitor a fost pusă, între paranteze, formula „<din Iaşi>“; locul de casă este într-adevăr, din Iaşi, dar nu datorită întregirii făcute de domnul Agache, ci datorită martorilor, care sunt negustori şi meşteşugari ieşeni.

[5] În anii de sfârşit ai domniei lui Vasile Lupu un negustor cu numele Hristodor a fost cămănar şi şi-a găsit sfârşitul în bătălia de la Finta (Miron Costin, *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 155). Nu ştiu, iar domnul Agache păstrează taina, dacă acest Hristodor a fost jitnicer în anii 1646-1648.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măruntă dregătorie cu douăzeci de ani mai târziu[6]; apoi, primul dintre martori, Gheorghie, a ajuns mare uşer abia în 1657, rămânând în această dregătorie şi în anii următori[7]), 17, 21 (după modul în care a fost întocmit rezumatul pare, pentru cei care cunosc specificul actelor orăşeneşti, că locul de case cumpărat de Ponici nu a fost „<din Iaşi>“, după completarea neargumentată a „editorului“, ci dintr-un sat, datorită menţiunii că lângă acel loc se afla o grădină şi nişte pomi[8]), 22 (un rezumat dintr-un zapis din 5 martie 1838, păstrat în colecţia Documente de la Arhivele Naţionale Iaşi; colecţia, având câteva mii de acte, nu putea fi străbătută pas cu pas doar de doi cercetători, într-un timp scurt; în schimb, domnul Agache, înfruptându-se din munca a generaţii de cercetători ne reproşează că nu am cunoscut acest rezumat ascuns într-un zapis din sec. XIX!), 37 (în acest caz, „editorul“ vrea să arate cititorului cunoştinţele de paleografie greacă, preluând necritic din dosarele păstrate la Institut un rezumat al unui zapis în limba greacă: „Dosothei ieromonah, egumenul M-rii Sf. Gheorghe, dăruieşte M-rii Aron Vodă un loc de casă“; este de prisos să spunem că forma Dosithei ar fi fost mai nimerită, dar se vede că „paleograful“ s-a încurcat între forma grecească a numelui, Dosithei, şi forma românească, Dosoftei[9]; de asemenea, deşi cred că locul de casă se poate să fi fost din Iaşi[10], ar fi fost necesar ca domnul Agache să-şi argumenteze presupunerea, dar probabil că a găsit în dosarul de la Institut doar acest rezumat şi nu transcrierea şi traducerea integrală a actului, rezultând acest laconism… gângav).

Printre aceste rezumate se găseşte şi rezumatul unui act din 2 octombrie 1646, care nu are nici o legătură cu istoria Iaşilor, dar este de mare importanţă pentru istoria Movileştilor şi pentru relaţiile acestora, mai ales ale mitropolitului de Kiev, Petru Movilă, cu Vasile vodă Lupu; iată, rezumatul: „Marii boieri dau mărturie că Toma <Cantacuzino> mare vornic de Ţara de Sus răscumpără de la negustorul Iane odoarele doamnei lui Ion Vodă – care fuseseră zălogite cu camătă – şi le restituie socrului lui Ion Vodă, Ene, cu banii lăsaţi de Petru Movilă mitropolitul de Kiev“. Puţin derutat de numele acestui voievod (a crezut că este vorba de Ion vodă cel Viteaz, soţul Măricăi, fiica lui Lupe Huru), l-a ortografiat cu literă mare, „Vodă“ (sau a crezut că este nume de familie!), scăpând astfel de dificultatea şi obligaţia de a ne lămuri asupra personajului. Acest Ion voievod a fost fiul lui Simion Movilă, pribeag în Transilvania, ginerele negustorului grec, Iane, şi tatăl Ilenei, soţia lui Miron Costin[11].

[6] N. Iorga, *Studii şi documente*, XI, p. 93. A avut un frate, Canelas, care a venit în Moldova pentru a regla moştenirea fratelui său (Gheorghe Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXII, p. 19-20; 25 mai 1669).

[7] Vezi Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653-1658)*, Iaşi, 2003, p. 461.

[8] Rezumatul a fost preluat dintr-un perilipsis publicat de Gheorghe Ghibănescu, după o Condică a M-rii Bărboi: „Grigorie, cu soţia sa şi cu alţii, vinde (vând ar fi fost mai potrivit) lui Ponici un loc de case <din Iaşi> cu grădină şi cu pomi“. Adaosul aparţine domnului Agache sau, mai curând, cercetătorului care a rezumat pentru colecţia *DRH* actul publicat de Gh. Ghibănescu.

[9] Aceeaşi citire şchioapă şi în cazul egumenului mănăstirii Galata: „Chesare“, în loc de Chesarie. Dacă în loc să încerce a ne da o lecţie ne-ar fi recenzat volumul, încercând să vadă şi cele bune şi cele rele, domnul Agache ar fi putut observa că şi noi am publicat un interesant act, prin care fostul mitropolit Chesarie, egumen al m-rii Galata, împreună cu alţi călugări, au vândut aceluiaşi Pătraşco rotar un loc de hrană la poalele Codrului Iaşilor (*Documente Iaşi*, vol. I, p. 452, nr. 389; 22 august 1652).

[10] Mănăstirea cu hramul Sfântul Gheorghe ar putea fi Hlincea sau Bârnova.

[11] Am folosit actul, după copia de la Arhivele Naţionale Iaşi, în comunicarea intitulată, *Cercetarea moştenirilor şi a rudelor. Miron Costin şi Ileana Movilă*, prezentată la Al XII-lea Congres de Genealogie şi Heraldică, Iaşi, mai 2003. Pentru a nu isca suspiciuni, trebuie să spun că nu am folosit, pentru descoperirea documentului, „miraculosul“ *Repertoriu*, pomenit mai sus, la care multe personaje se află în căutarea autorului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Al doilea grupaj, pus sub titlul neclar, *Alte forme documentare*, ne semnalează faptul că am publicat şase documente nu după original, ci după copii sau rezumate. Pentru cine nu a beneficiat, după 1989, de stipendii ale Academiei pentru a se deplasa, din Iaşi la Bucureşti, pentru documentare, pentru cine ştie ce efort financiar presupune copierea actelor păstrate în Arhive este de înţeles de ce nu am avut la îndemână, întotdeauna, actele originale[12]. Nu însă şi pentru domnul Agache! Totuşi, dacă a publicat rezumate după actele originale, ar fi trebuit să arate diferenţele faţă de copiile publicate de noi; mai mult, ar fi trebuit să nu copie *tale-quale* rezumatele întocmite de noi şi puse înaintea actelor, ci să ofere o oarecare diferenţă, în folosul cercetătorilor, chiar dacă Domnia Sa poate obiecta că la întocmirea rezumatelor a folosit „reţeta" consacrată folosită şi de noi („reţeta" conţine „medicamente", în cazul nostru cuvinte, care, ca în orice reţetă, pot fi înlocuite!).

Al treilea grupaj de documente, intitulat neclar, *Documente cu data greşită* (în cazul unuia dintre acte, ar putea fi vorba de datare greşită şi nu de dată, pentru că documentul nu are dată), cuprinde două acte; la primul dintre ele, un rezumat referitor la „hotarnica locului din jurul mănăstirii Galata", pe care l-am publicat după Paul Mihail, în loc de 5 august 1647, data corectă, apare 28 iunie 1648; greşeala îmi aparţine. Cel de-al doilea act, fără dată, a fost datat de noi[13], după 12 aprilie 1633, luând ca punct de sprijin cariera mai bine cunoscută a marelui vornic Cujbă, în vreme ce domnul Agache (sau altcineva) l-a datat între anii 1650-1653, sprijinindu-se pe dregătoria de pitar a lui Andoca. Numai că Andoca (Handoca) apare cu funcţia de pitar şi înainte de 1650[14], ceea ce face ca datarea propusă, considerată corectă, numai de dragul de a arăta greşelile altora, este la rândul ei greşită.

Preluând rezumatele făcute de alţi cercetători, domnul Agache nu s-a străduit să unifice formele cuvintelor, astfel că găsim şi neguţător şi negustor, lăsând peste tot şi formele vechi, ieşite din uz, ale cuvintelor, care nu-şi aveau locul în rezumate: vătav, săbiar (în alt loc, săbier), ceprăgear, starostea, zlătariul, visterie ş. a.; probabil tot într-un rezumat făcut de altcineva a găsit scris „Vornicii de Poartă", cu majusculă pentru cuvântul vornici (nr. 34), sau ortografierea stranie a numelui „Ionaşcul Grecu" (nr. 38). În ceea ce priveşte rubrica *Ediţii*, care însoţeşte unele dintre rezumate, semnalăm doar că la rezumatul nr. 2 apare un volum „II_1", din *Catalogul de documente* al Arhivele Statului Bucureşti, care există doar pentru „adăugitorul" nostru, iar actul de sub nr. 24 a fost folosit şi de N. Grigoraş[15], unde numele satului apare sub forma corectă Coţmăneşti, nu „Coţimăneşti".

[12] Documentul cu nr. 282, p. 362-363, l-am publicat, într-adevăr, după copie şi nu după original, deşi la descrierea arheografică, din greşeală, a rămas şi trimiterea la original. Noi am datat actul în perioada 1639 iulie – 1641 după februarie 25, după păstorirea la Roman a episcopului Dosithei, pentru că nu am avut în gând să adunăm toate documentele moldoveneşti, în funcţie de care să datăm, cât mai „strâns" cu putinţă, actele pe care le-am publicat. În lista domnului Agache, actul a fost datat între 15 şi 24 decembrie 1640. Bineînţeles că nu-şi argumentează datarea! În schimb în volumul *DRH*, XXV, vol. întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache şi Marius Chelcu, Bucureşti, 2003, nr. 496, p. 482-483, există argumentarea datării, dar oare cărui autor aparţine?

[13] În *Documente Iaşi*, I, am datat greşit actul cu nr. 394, p. 455, în domnia lui Gheorghe Ştefan, după Vasile Ceaurul hatman şi pârcălab de Suceava; pentru că următorul boier care dă mărturie este Toader Iordache mare stolnic, actul trebuia datat în anii următori acestei domnii (în vremea lui Gheorghe Ştefan, Toderaşco Iordache a fost doar postelnic mic; Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan*, p. 427-428).

[14] Pentru cariera lui Andoca, vezi Mircea Ciubotaru, *Comuna Ipatele I. Studiu istoric. Toponimie*, Iaşi, 2000, p. 86-95.

[15] *Biserica Aroneanu*, în MMS, nr. 7-8/1967, p. 534.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Având în vedere că în titlul grupajului de documente se găseşte cifra I, ne gândim că vor urma şi alte „adaosuri“ la volumele următoare (II-V) din *Documentele Iaşilor*. Totuşi, dacă nu este o greşeală, s-ar putea ca „adăugitorul“ să-şi fi pus o dorință, ca în poveste! Şi anume ca, printr-o minune, *Repertoriul* (şi aşa miraculos!) să cuprindă şi acte de după domnia lui Vasile Lupu (dacă începutul domniei a fost pus în 1635, atunci şi sfârşitul ei poate fi pus mai târziu!), iar dosarele cu documente ale colecției *DRH* să se înmulțească, formând noi volume pentru anii următori domniei lui Vasile Lupu. Dacă dorința nu i se va împlini şi va fi nevoit să devină autor, îi sugerăm domnului Dumitru Agache să recenzeze aceste volume sau altele (în măsura în care alte volume îl interesează) cu atenție, în virtutea experienței pe care o are, şi nu doar să întocmească liste cu adaosuri, la care şi editorii se gândesc chiar din momentul când se apucă de lucru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PLINIUS, *Naturalis historia. Enciclopedia cunoştinţelor din Antichitate*, Iaşi, Editura Polirom, I (2001), II (2001), III (2002), IV (2003), V (2004)

Începând din 2001, un colectiv de clasicişti coordonat de Ioana Costa a iniţiat publicarea, la editura ieşeană „Polirom", a uneia dintre cele mai interesante opere de la sfârşitul veacului I d.H. – *Naturalis historia* a lui Plinius cel Bătrân. Această vastă enciclopedie, tradusă acum pentru prima dată în limba română, conţine un impresionant cumul de cunoştinţe, informaţii, însemnări, curiozităţi, deosebit de instructive pentru lectorul pasionat de antichităţi, dar din care poate trage profit şi specialistul în istorie, antropologie, geografie, meteorologie, geologie, zoologie, botanică, astronomie, medicină, farmacologie etc. Din acest punct de vedere, întreprinderea ambiţioasă a filologilor bucureşteni este un important act de cultură, care trebuie salutat şi apreciat pe măsură. Nu este uşor să redai în limba română o terminologie complexă, ce acoperă spaţii epistemice variate, şi nu se poate pretinde clasicistului modern să posede cultura autorului antic. În asemenea cazuri, şi mai ales atunci când ediţia nu este bilingvă, comportamentul editorial cel mai adecvat presupune, în opinia noastră, respectarea fidelă a textului latin, evitarea, pe cât posibil, a subiectivismului în traducere, renunţarea la adaptările forţate ale antroponimiei, etnonimiei, toponimiei şi hidronomiei antice, transpunerea consecventă a acestora în limba română şi realizarea unor note care să semnaleze ambiguităţile unor pasaje şi să orienteze cât de cât cititorul în problemele cronologice, istorice, literare şi de altă natură ridicate de opera respectivă. Ediţia românească din *Naturalis historia* s-ar încadra foarte bine unor asemenea exigenţe editoriale, dacă cele cinci volume apărute până acum nu ar lăsa de dorit la unele capitole, care trădează multă grabă, adesea superficialitate, chiar incompetenţă. Vom semnala câteva dintre aspectele care pun sub semnul îndoielii calitatea ediţiei.

Greşeli de traducere. Acestea sunt destul de numeroase şi, din câte bănuim, se datorează mai multor cauze. Una dintre ele poate fi neatenţia. Astfel, inscripţia în cinstea lui Augustus de pe trofeul Alpilor menţionată de Plinius în III, 136 a fost tradusă în felul următor: „«Împăratului Caesar Augustus, fiul divinului Caesar, mare pontif, pentru a **şaisprezecea oară** imperator…»" (vol. I, p. 111, traducere Tudor Dinu, subl. n.). Or, epigrafa este următoarea: „IMP. CAESARI DIVI FILIO AVG. PONT. MAX. IMP. **XIIII**…" (subl. n.). Citim, de asemenea, în XIV, 88: „Ceremoniile sacre instituite de Romulus, care se menţin şi astăzi, stau mărturie pentru faptul că acesta săvârşea libaţiile **nu cu vin, ci cu apă**" (vol. III, p. 88, traducere Octavian Gordon, subl. n.); dar textul latinesc este acesta: „***Romulum lacte, non uino**, libasse indicio sunt sacra ab eo instituta, quae hodie custodiunt morem*" (subl. n.).

O altă cauză a traducerilor greşite o constituie superficialitatea traducătorilor în materie de istorie romană. Vom înfăţişa aici doar un singur exemplu, altele fiind amintite mai jos. Iată pasajul final al paragrafului 55 din cartea a XI-a: „*sedere in castris Drusi imperatoris, cum prosperrime pugnatum apud Arbalonem est, hautquaquam perpetua haruspicum coniectura, qui dirum id ostentum existimant semper*"; traducerea românească a lui Tudor Dinu este următoarea: „s-au aşezat /albinele – n.n./ în tabăra generalului Drusus în timpul strălucitei victorii **împotriva lui Arbalo**, dezminţind astfel **părerea prezicătorilor** care socotesc întotdeauna funestă o astfel de prevestire" (vol. II, p. 189, subl. n.). Specialistul în istorie antică va putea căuta mult şi bine în izvoare şi în instrumentele de lucru antroponimul „Arbalo", dar nu-l va găsi nicăieri, întrucât acesta este un… toponim, neidentificat încă, din spaţiul locuit de tribul germanic al sicambrilor, împotriva cărora Drusus a obţinut victoria (vezi Dio Cass., LIV, 32). Pe de altă parte, traducând expresia „*haruspicum coniectura*" prin „părerea prezicătorilor", aşadar înlocuind în mod nejustificat termenul specific „haruspici" cu unul extrem de generalizant – „prezicători" –, Tudor Dinu s-a abătut de la conţinutul textului latin şi l-a privat pe cititorul român de posibilitatea de a cunoaşte numele unuia dintre colegiile preoţeşti romane, cel al haruspicilor, al cărui rol în interpretarea aşa-numitelor *miracula* a fost recunoscut până la sfârşitul păgânismului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numeroase greşeli de traducere se datorează necunoaşterii proprietăţii unor noţiuni din sfera limbajului politico-administrativ şi religios latin. Astfel au luat naştere tălmăciri eronate, de-a dreptul aberante, care surprind în mod cu totul neplăcut pe cititorul avizat. De exemplu, pasajul „*postea Q. Marcius Rex in praetura*“ din XXXI, 41 este tradus de Ioana Manolescu prin „apoi Q. Marcius Rex **în timpul domniei lui**“ (vol. V, p. 175, subl. n.). Textul ar fi trebuit să sune astfel: „apoi Q. Marcius Rex, în timpul preturii“, dar este neîndoielnic că traducătoarea cărţii în discuţie nu ştie ce înseamnă termenul *praetura* iar *cognomen*-ul *Rex* l-a interpretat ca pe un titlu regal. Ioana Manolescu nu e singura care, la acest capitol, are grave lipsuri. Citim stupefiaţi următoarea traducere la XII, 9: „Licinius Mucianus, de trei ori consul şi de curând **ambasador în acea provincie**“ (vol. III, p. 26, traducere Tudor Dinu, subl. n.); textul latinesc este următorul: „*Licinius Mucianus ter consul et nuper* ***prouinciae eius legatus***“. Neştiind ce semnificaţie avea termenul *legatus* în limbajul administrativ roman, Tudor Dinu l-a făcut pe Mucianus ambasador (!); or, el a fost *legatus* (*legatus Augusti pro praetore*), adică *guvernator*, al provinciei *Lycia-Pamphilia* la începutul anilor 60 d.H. Aceeaşi enormă greşeală apare şi într-o notă semnată de Ioana Costa, coordonatoarea ediţiei, la XXVIII, 29: „Gaius Licinius Mucianus, **ambasador în Licia** în vremea lui Nero…“ (vol. V, p. 235, subl. n.). De-a dreptul ciudat, însă, este faptul că Tudor Dinu s-a mai întâlnit cu vestitul personaj implicat în ascensiunea lui Vespasianus, Licinius Mucianus, într-un capitol din cartea a XIII-a, care, dacă ar fi fost citit cu atenţie, l-ar fi ajutat să evite aberaţia menţionată mai sus. Astfel, în XIII, 88, se poate citi: „*Praeterea Mucianus, ter cos. prodidit nuper se legisse, cum praesideret Lyciae*“, adică (în traducerea lui Tudor Dinu însuşi): „În plus, Mucianus, care a fost de trei ori consul, ne-a transmis de curând că, **atunci când se afla în fruntea Liciei**“ (vol. III, p. 64, subl. n.). Mai mult, lexemul *legatus* se întâlneşte în XXVI, 4 („*legatum Aquitanicae prouinciae*“), pe care Ioana Costa îl menţinuse în textul românesc ca termen tehnic – „*legatus* în provincia Aquitania /corect, aquitanică/“ (vol. IV, p. 234). O situaţie la fel de incomodă a creat cuvântul amintit şi Ancăi Dan, traducătoarea cărţii a IX-a. Necunoscând nici ea că „*legatus Galliae*“ din IX, 9 („*Diuo Augusto legatus Galliae conplures*“) înseamnă „legatul / guvernatorul Galliei“, l-a tradus prin „**trimis din Galia**“ (!) („zeiescului Augustus i-a scris un trimis din Galia“) (vol. II, p. 108). Te poţi întreba cum este posibil ca cineva să-şi asume responsabilitatea traducerii şi coordonării unei ediţii dintr-un izvor latin când zestrea de cunoştinţe privitoare la civilizaţia romană este atât de superficială?

Traducerile neadecvate şi inconsecvente ale pasajelor care vizează domeniul politico-administrativ sunt foarte numeroase. De exemplu, expresia „*principatu eius* (*suo*)“ a fost tradusă aproape constant prin „în timpul (vremea) domniei lui (sale)“ (II, 200; VII, 34, 46; XII, 12; XXVI, 3, 9 etc.), deşi corect ar fi „în timpul (vremea) principatului lui (său)“ / „sub principatul lui“, cum, de altfel, apare în mai multe locuri din ediţie (de exemplu, VIII, 20; IX, 10, 62, 67; X, 60, 121; XIV, 56; XVI, 233; XXI, 19). E de neînţeles, totuşi, cum sintagmele „*Tiberio principe*“, „*Gaio principe*“, „*Claudio principe*“ au fost traduse de Anca Dan, Vladimir Agrigoroaei şi Tudor Dinu prin „în timpul principatului lui Tiberiu“ (IX, 10; vol. II, p. 108), „sub principatul lui Tiberiu“ (X, 121; *ibidem*, p. 164), „în timpul principatului lui Gaius“ (IX, 67; *ibidem*, p. 119), „în timpul domniei lui Claudius“ (XII, 12; vol. III, p. 27) în loc de „în timpul împăratului Tiberius (Gaius, Claudius) / sub împăratul Tiberius (Gaius, Claudius)“; nu e exclus ca traducătorii români să fi fost influenţaţi de cei francezi (vezi, de exemplu, Pline l'Ancien, *Histoire naturelle*, *Livre IX*, texte établi, traduit et commenté par E. de Saint-Denis, Paris, 1955, p. 59). Cuvintele „*tres continui principes senatus*“ din VII, 133 n-au găsit o formă mai puţin românească decât în traducerea Ştefaniei Ferchedău – „trei **lideri** succesivi ai senatului“ (!) (vol. II, 49, subl. n.); *princeps senatus* înseamnă „fruntaş al senatului“. De asemenea, „*ciuitas*“ din XIX, 10 nu trebuie echivalat cu „popor“ (vol. III, p. 277, traducere Ştefania Ferchedău), ci cu termenul „comunitate“, aşa cum traduce, de exemplu, Tudor Dinu în cartea a III-a, *passim* (vol. I, p. 84-114).

Şi pentru că vorbeam mai sus de eventuala influenţă a traducătorilor francezi, nu putem să nu semnalăm similitudinile frapante existente în multe pagini din ediţie între textul franţuzesc şi cel românesc. Iată numai câteva exemple din cartea a VII-a, traducerea franceză aparţinând lui Robert Schilling (Pline l'Ancien, *Histoire naturelle. Livre VII*, texte établi, traduit et commenté par R. Schilling, Paris, 1977) iar cea românească Ştefaniei Ferchedău (vol. II, p. 25-63): „Telles

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sont, parmi d'autres, quelques variétés de l'espèce humaine, que l'ingénieuse nature a créées pour son amusement à elle, pour notre émerveillement à nous" (VII, 32, p. 48) – „Aceste ființe și altele cu asemenea caracteristici din specia umană, pe care le-a creat ingenioasa natură, sunt pentru ea un motiv de amuzament iar pentru noi – un motiv de minunare" (p. 30); „Chez les femmes, ce phénomène a passé pour un mauvais augure, au temps des rois" (VII, 68, p. 62) – „În ceea ce le privește pe femei, acest fenomen a fost considerat de rău augur în timpul regilor" (p. 36); „Le troisième accord a porté sur la notation des heures, cette fois-ci grâce à une théorie scientifique" (VII, 212, p. 121) – „Al treilea acord a privit notarea orelor, ajungându-se în această situație la o teorie științifică" ș.a. În mod firesc, ne întrebăm: traducătorii români au urmat întotdeauna textul latinesc?

Un alt domeniu al vieții publice romane cu un limbaj specific este cel religios. Ignoranța traducătorilor lui Plinius în această direcție este la fel de supărătoare. De exemplu, sintagma „*mola salsa*" din XXXI, 89 a fost tradusă de Ioana Manolescu prin „sare măcinată" (!) (vol. V, p. 186). Echivalența respectivă dovedește că autoarea nu stăpânește terminologia religioasă latină, căci în contextul respectiv *mola salsa* înseamnă „făină sfințită", folosită în ritualul *immolatio*. Nu era nevoie ca Ioana Manolescu să fi consultat vreo lucrare specioasă de religie romană, ci trebuia, pur și simplu, să deschidă dicționarul român-latin al lui G. Guțu, unde la p. 762, s.v. *mola*, putea citi: „*mola salsa* sau numai *mola* făină sfințită *(uruială de grâu prăjit și amestecat cu sare, care se presăra pe capul victimelor)*". Expresia amintită mai apare într-un pasaj din XVIII, 7, unde traducerea, datorată Ioanei Costa, este cea corectă (vezi vol. III, p. 215). E curios, totuși, cum aceasta, în calitate de coordonatoare a ediției, n-a observat inadvertența. Dar pentru că veni vorba de Ioana Costa, să precizăm că în XVIII, 8, nefiind atentă la textul latinesc, a inventat numele unei sărbători romane – „*Focanalia*" (vol. III, p. 215; vezi și *Index*, p. 336). De fapt, Plinius scrie despre „*Fornacalia*" (se mai numea și *Fornicalia*), sărbătoarea celebrată la 13 februarie în cinstea lui Dea Fornax, zeița coacerii boabelor.

Un alt exemplu: pentru Vichi-Eugenia Dumitru, „*augurium*" e totuna cu „*auspicium*" sau cu „*prodigium*" și astfel propoziția „*auguria quidem artem fecere apud Romanos*" din VIII, 103 a fost tradusă „la romani auspiciile au devenit o artă" (vol. II, p. 83) în loc de „la romani prezicerile au devenit o artă", iar expresia „*maius augurium*" din VIII, 161 a fost redată prin „un mai mare prodigiu" (vol. II, p. 93) în loc de „o mai mare prevestire / prezicere". În schimb, în IX, 55 și în XXVIII, 16, Anca Dan, respectiv Ștefania Ferchedău au tradus corect „*augurium*" prin „semn prevestitor" (vol. II, p. 117), „prevestire" (vol. V, p. 30). Rămânând în aceeași sferă tematică, trebuie amintită larghețea de care dau dovadă traducătorii în echivalarea lipsită de nuanțe, mergând până la identitate, a termenilor *ostentum*, *prodigium*, *miraculum*, *praesagium*, *inauspicatus*, *augurium* (compară, de exemplu, VII, 32-35, 121, 158, 168, 177, 179, 180, 203; VIII, 153, 161, 206; IX, 55; X, 28, 30, 34, 36, 41, 49, 154; XI, 55, 190, 204; XVII, 243-245; XVIII, 166; XXII, 62; XXVIII, 16, 17, 70; XXX, 12, 13; XXXI, 25); anticii le definiseră destul de clar (vezi Cicero, *De natura deorum*, II, 7; Valerius Maximus, I, 6; 8).

Continuând seria exemplificărilor de traduceri improprii ale unor vocabule sau sintagme din sfera limbajului religios, vom aminti expresia „*Etrusca disciplina*" (X, 37), tradusă prin „disciplina augurală etruscă" (vol. II, p. 149, traducere Vladimir Agrigoroaei și Tudor Dinu); corect ar fi fost – simplu – „disciplina etruscă". De asemenea, „*pontificum disciplina*" (XXVIII, 18) a fost redată în românește de Ștefania Ferchedău prin „instruirea pontifilor" (vol. V, p. 31), când, de fapt, ar fi trebuit „știința pontificală". Aceeași traducătoare a tălmăcit „*sacra Romana*" din XXVIII, 39 („*qui deus inter sacra Romana*") prin „rituri ale religiei romane" („între alte rituri ale religiei romane") (vol. V, p. 36), dar nimerit ar fi fost „culte romane", pentru a se evita, astfel, confuzia dintre *sacra* și *ritus* – două componente distincte ale structurii religiei romane. Impropriu a tradus tot Ștefania Ferchedău termenul „*piacula*" din capitolul 70 al aceleiași cărți, respectiv „sacrilegii" (vol. V, p. 44), dar *piaculum* înseamnă „sacrificiu purificator".

Trebuie observat, de altfel, că mai toți traducătorii enciclopediei lui Plinius au mari probleme în redarea cât mai adecvată în română a termenilor specifici limbajului religios latin. De exemplu, *lucus* a fost tradus mai peste tot unde apare în contexte ce evocă aspecte de natură religioasă prin „crâng, dumbravă, poiană" (de exemplu, X, 30; XVI, 132, 235, 242; XVII, 217) – echivalență generalizantă, care nu păstrează proprietatea originară a lexemului. *Lucus* făcea parte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre *loca sacra* şi însemna „dumbravă **sacră**, pădure **sacră**, crâng **sacru**“. Ca şi în cazul altor exemple amintite, sensul de „crâng sacru / pădure sacră“ apare în textul ediției (II, 140, traducere Tudor Dinu; XVII, 267, traducere Ştefan Colceriu), dar cine să unifice traducerea? De asemenea, „*dedico*“ şi „*dedicatio*“ au fost traduşi prin „a consacra“, respectiv „consacrare, inaugurare“, cum ar fi, de exemplu, în VII, 138 („*confessus est quod Capitolium non dedicauisset*“ – „i-a lipsit consacrarea Capitoliului“) (vol. II, p. 49), VII, 158 („*magni theatri dedicatione*“ – „inaugurarea marelui… teatru“) (vol. II, p. 53) (traduceri Ştefania Ferchedău), VIII, 20 („*dedicatione templi Veneri Victricis*“ – „consacrarea templului Venerei Victrix“) (vol. II, p. 67) (traducere Vichi-Eugenia Dumitru) sau XII, 94 („*primus omnium in templis Capitolii atque Pacis dicauit Imperator Vespasianus Augustus*“ – „primul dintre toți, împăratul Vespasian (sic!) a consacrat în templele de pe Capitoliu şi în cel al Păcii“) (vol. III, p. 42) (traducere Tudor Dinu), dar mult mai apropiate de sensul originar sunt cuvintele „a dedica“, respectiv „dedicare“, întrucât în religia romană *inauguratio*, *dedicatio* şi *consecratio* defineau acte ritualice diferite: o construcție era „inaugurată“ de un preot augur, care delimita şi fixa printr-o formulă solemnă spațiul rezervat ridicării ei, eliberând locul respectiv de orice eventuală grevare religioasă; un templu era „consacrat“, adică transferat în proprietatea divinității, de un pontif (de unde, formula *pontifex consecrat*), în prezența reprezentantului statului – de regulă, un magistrat – însărcinat cu dedicarea lăcaşului sacru (de unde, expresia *magistratus dedicat*). În context, traducerea de către Cătălina Popescu a lui „*inauguratus*“ din XVI, 237 („*apud eos extant ilices tres etiam Tiburno conditore eorum uetustiores, apud quas inauguratus traditur*“) prin „sanctificat“ („La ei se află în picioare trei stejari pedunculați, chiar mai vârstnici decât Tiburnus, întemeietorul neamului lor, în preajma cărora se spune că ar fi fost el sanctificat“) (vol. III, p. 165) este improprie, „inaugurat“ evocând aici acelaşi ritual religios *inauguratio*, dar, de data aceasta, a persoanelor săvârşit tot de către auguri, „sanctificarea“ fiind rezultatul unui act juridic.

Redarea greşită a sensului unor termeni latini nu se rezumă doar la domeniul administrativ-politic şi religios. De exemplu, „*relegatio*“, noțiune din sfera juridicului, a fost tradus în VII, 150 prin „exil“ (vol. II, 52, traducere Ştefania Ferchedău), deşi ar fi trebuit „relegare“, cuvânt existent în română, care este mai apropiat de semnificația celui latin; *relegatio* era una dintre cele trei categorii de exil, cea mai acceptabilă, căci permitea celui pedepsit astfel să-şi păstreze bunurile. De asemenea, termenul „*salinae*“ din XXXI, 81, 82 şi 92 a fost redat prin „saline“ (vol. V, p. 184, 186; traducere Ioana Manolescu), fapt incompatibil cu sensul avut de cuvântul respectiv în română, anume „mină de sare, ocnă“; în franceză, în schimb, „salines“ înseamnă „producerea sării prin evaporarea apei de mare sau, în general, a apei sărate“; prin urmare, în paragrafele amintite *salinae* ar fi trebuit tradus prin „bazine cu apă sărată / pentru evaporarea apei sărate“. *Auctoritas* a fost echivalat uneori cu „autoritate“ sau „putere“ (XIV, 5 şi 16 – vol. III, p. 74-75, 76, traducere Octavian Gordon; XXV, 9 – vol. IV, p. 202; XXX, 1 – vol. V, p. 130, traduceri Ioana Costa; XXXI, 89 – vol. V, p. 186, traducere Ioana Manolescu), dar asemenea tălmăciri nu se recomandă, mult mai apropiate de sensul originar al noțiunii fiind „prestigiu“ (XXIX, 5; vol. V, p. 94, traducere Vichi-Eugenia Dumitru), „importanță“ (XXI, 11; vol. IV, p. 77, traducere Iulia Huiu). *Potestas* din XI, 190 („*primo potestatis suae die*“) a fost impropriu tradus prin „domnie“ („în prima zi a domniei sale“) (vol. II, p. 212, traducere Tudor Dinu), întrucât el înseamnă „putere“.

Inconsecvențe. Acestea reprezintă o constantă a ediției, fiind întâlnite uneori nu numai în paginile aceluiaşi volum, ci şi ale aceleiaşi cărți – aşadar, datorându-se unuia şi aceluiaşi traducător. Ele nu lasă nici un dubiu asupra faptului că, la nivelul proiectului, nu există nici o preocupare serioasă pentru realizarea compatibilității între diferitele traduceri. Foarte supărătoare sunt, de exemplu, inconsecvențele din domeniul toponimiei, hidronimiei, antroponimiei şi etnonimiei antice. Cu totul nefiresc, însă, este că unele dintre acestea se regăsesc în indicii unora dintre volume, atunci când nu au fost de-a dreptul unificate, indiferent de formele în care apar; iată o listă incompletă: **toponime**: Hispania (II, 167, 169, 181, 231, 241, 242; III, 3, 5, 6, 8; IV, 115, 117, 120; VI, 216; VIII, 117; X, 37, 133; X, 18, 133; XII, 7; XIII, 26; XIV, 91, 97, 127, 149; XV, 1, 25; XVI, 15, 32, 197; XVII, 166, 170, 249; XVIII, 80, 216, 306, 336; XIX, 4, 10, 26; XX, 215; XXI, 19; XXII, 164; XXIV, 65, 111; XXV, 17, 84, 85; XXXI, 80, 83; XXXXII, 60 etc.) (cf. şi hispanici) (XIV, 149) – Spania **(!)** (VIII, 104, 130, 166, 191, 199; XIV, 30; XX, 199, 254; XXXI,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

100); Frigia (II, 244; V, 102, 105, 119, 145, 146; VI, 4, 216; VII, 204; VIII, 174; XII, 47; XIII, 53; XIV, 113; XVI, 137, 240; XXVII, 145; XXXI, 9, 19, 73) (cf. şi frigieni) (VII, 199; VIII, 196; XXX, 131 etc.) – Phrygia (XXXI, 84); Cassiteride (IV, 119) – Cassiteris (VII, 197); Cyzicos (V, 142, 151; VI, 216) - Cyzic (V, 151; XVII, 244) – Cizic (XIII, 5; XXXI, 19); Bitinia (II, 204; V, 142, 143, 148, 149, 151; VII, 69; VIII, 144; XI, 241; XVI, 197) – Bithynia (XXXI, 23); Magnesia (II, 204; IV, 1, 3, 32, 33; V, 114; XXXI, 54, 61) (cf. şi magnesieni) (V, 120) – Magnezia (VII, 126); Aquitania (IV, 109; VI, 218; IX, 68; XVIII, 101; XXVI, 4: corect era Aquitanica, ca în IV, 105) – Acvitania (XXXI, 4: corect era Aquitanica, ca în IV, 105); Cirene (V, 31, 32, 39; VII, 208; XV, 105; XVIII, 186, 328; XIX, 40, 41; XXI, 19, 31, 32) – Cyrene (XXXI, 79); Cartagina (V, 4, 24-26, 41, 42; VI, 199, 200, 212; VII, 47; X, 123; XIV, 45; XV, 74-76; XVIII, 80; XIX, 26, 30, 35; XXI, 19 etc.) – Carthagina (XXXI, 94) – Carthago (III, 76; VII, 215); „Mira în Lycia“ (XXXI, 22) – „Myra în Licia“ (XXXII, 17); Licia (V, 100, 101, 150; VIII, 225; XIII, 52, 88, 132; XVI, 137; XXI, 25, 31, 32; XXV, 67; XXXII, 17 etc.) – Lycia (XXXI, 22); Capadocia (IV, 39; V, 85, 95, 145, 146; VI, 6, 8, 9, 24, 214; VIII, 173, 225; XVIII, 306; XXIV, 162, 163; XXV, 74; XXVII, 55 etc.) – Cappadocia (XXVII, 1, 78; XXVIII, 78; XXXI, 73, 77, 82, 84, 86); Atica (IV, 23, 24, 71; VII, 191, 200; X, 33; XVIII, 214; XX, 85, 110; XXI, 57; XXV, 90, 154; XXVII, 145 etc.) – Attica (X, 78; XXIX, 32, 35, 118, 125; XXXI, 87); Comagene (II, 235; V, 66) (cf. şi comagenul) (XXIX, 55) – Comagena (V, 85; VI, 9, 24, 41, 142) – Commagene (V, 86; X, 55; XXIV, 9; XXIX, 55); Olimpia (VI, 214; VII, 86, 127; VIII, 82; X, 28, 180; XV, 19; XXVIII, 181; *Note*, p. 247) – Olympia (XXIX, 106); Olimp (V, 100, 140, 148; VIII, 227; XVI, 71, 137; XXI, 31; XXXI, 43) – Olympus (V, 142); Britania (III, 119; IV, 102-104; VI, 219; IX, 116; X, 56; XV, 102; XVII, 43, 45; XXX, 13) (cf. şi britani) (IV, 106) – Britannia (XXV, 21; *Note*, vol. IV, 312); Mauretania (V, 2, 11, 34, 43, 51, 52; VI, 195, 202, 212; VIII, 2, 32; IX, 115; XIII, 95; XXI, 77; XXXI, 94) – Mauritania (XXXII, 15); Dyrrachion (III, 101, 145; IV, 36, 42; VI, 217) – Dyrrachium (II, 145; XIV, 29; XXVIII, 82) – Durrachium (XXXII, 18); Epidaur (III, 144; IV, 17, 18, 56) – Epidauros (XXIX, 72); Venetia (II, 182; III, 126; VI, 218) – Veneţia (XVII, 201); Rauenna (III, 115, 119, 127; VI, 128) – Ravena (IX, 169) – Ravenna (XIX, 54); Pharsalus (IV, 29; V, 58; VI, 216; VII, 94; XXVI, 19) – Farsala (VIII, 55, 154); Raetia (IV, 98; XVI, 66; XVIII, 172) – Reţia (IX, 63); Proconnesus (V, 151; VII, 10, 174; XXX, 8) – Proconessus (VII, 49); Galia (*passim*) – Gallia (XVIII, 85; *Note*, în vol. III, p. 320); Preneste (XIII, 4) – Praeneste (XXI, 16, 20); Apolonia (IV, 42, 45, 59; V, 31, 32, 123; VI, 32, 216, 217) – Apollonia (XXIV, 41; XXXI, 51), Gallaecia (IV, 112, 118) – Galicia (VIII, 166), Illiria (VII, 149, 155) – Illyricum (XI, 255); Cnosos (VI, 154) – Gnosos (VII, 175) etc.; **hidronime**: Drino (III, 144) – Drinius (III, 150) – Drin (XXI, 40); Borysthenes (IV 78, 82, 83, 88, 91, 93; VI, 218, 219; XXXI, 56) – Boristene (VII, 12; IX, 45; XXIV, 164) etc.; **antroponime**: Claudius (II, 92, 99; III, 119, 141, 146, 148; V, 2, 11, 20, 58, 63, 75; VI, 8, 17, 27, 31, 58, 84, 128; XII, 78; XIII, 79, 80 etc.) – Claudiu (VII, 35, 74, 158, 159; VIII, 22, 37, 65 etc.); Antiochos (II, 167; VI, 47-49, 58, 93, 115, 131, 132, 139, 147, 152) – Antiochus (VII, 53) – Antioh (VII, 123; VIII, 11, 12, 158; XX, 264; XXIX, 5); Mitridate (II, 209; V, 17; VI, 7, 17, 51; VII, 88, 98; XII, 20; XVI, 137; XXIII, 149; XXV, 5, 6, 62; XXIII, 149) – Mithridates (XXIX, 24); Agripina (*passim*) – Agrippina (XVI, 242; XXII, 92; *Note*, vol. II, p. 231); Dionysios (II, 222; III, 95; IV, 64; V, 134; VI, 58, 141) – Dionisiu (VII, 110, 180; VIII, 158) – Dionysius (XI, 40; XII, 7; XXV, 8) – Dionisius (*Indice general*, vol. II, p. 255) – Dionis (VIII, 58); Tarquinius (III, 67, 70; XIII, 88; XIV, 76; XV, 1; XIX, 50, 169) – Tarquiniu (VIII, 153); Demetrius (IV, 10; VIII, 59; XVI, 203) – Demetriu (VII, 126, 208); Cyrus (VI, 92, 116) – Cirus (VII, 88, 205); Patrocles (VI, 58) – Patroclu (VIII, 12); Pirus (VII, 20, 88, 213; VIII, 16, 18, 144, 176; XIV, 12; XVI, 36; XVIII, 307) – Pyrrhus (XI, 186, 197; XXVIII, 34); Liuia (*passim*) – Livia (XIII, 80; IV, 11; XV, 70; XXIX, 20); Pitagora (*passim*) – Pythagoras (XXIII, 121; *Note*, vol. IV, p. 308); Plinius (*passim*) – Pliniu (*passim*) etc.; **etnonime**: voconţi (II, 150; III, 34, 37, 124) – Vocontii (XXIX, 54); vetoni (III, 19; IV, 112, 116) – Vettones (XXV, 84); ecvicoli (III, 108) – Aequicoli (XXV, 86); salaşi (!) (III, 134, 137) – salassi (XVIII, 182); frişi (!) (IV, 101) – frisi (XXV, 21); albani (VI, 29, 38) – albanezi **(!)** (VII, 98); edui (IV, 107) – hedui (XVII, 47); prenestini (III, 64) – praenestini (XVII, 81); capadocieni (VI, 23) – capadoci (VII, 98) etc. Uneori, inconsecvenţele se observă în maniera diferită de transcriere a etnonimelor şi toponimelor,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hidronimelor sau antroponimelor derivate: „mesi“ (IV, 40, 41; vol. I, p. 123, traducere Tudor Dinu), dar „Moesia“ (III, 149; *ibidem*, p. 114, traducere Tudor Dinu), „gali“, „Galia“, dar „Gallus“ (hidronim – V, 147; VI, 4; antroponim – *passim*), „Apolo“ (*passim*), însă „Apollonides“ (antroponim – *passim*).

Strâns legată de aspectul abia surprins este traducerea diferită a unei expresii menționată de mai multe ori în aceeaşi carte, la distanță de numai câteva paragrafe. Aşa procedează, de exemplu, Tudor Dinu, care în III, 132 traduce „*a Supero mari ad Inferum*“ prin „de la Marea Superioară la cea Inferioară“ (vol. I, p. 110), dar în III, 136, exact aceleaşi cuvinte sunt redate prin „între Marea Tireniană şi cea Adriatică“ (!) (vol. I, p. 111).

O altă categorie de inconsecvențe o reprezintă cele din sfera teonimelor. De exemplu, numele zeiței Venus apare, uneori în aceeaşi carte, când Venus (II, *passim*; VII, 127 („Venus din Cnidos“); IX, 103; XII, 3; XV, 119-121, 125; XXXII, 151 etc.), când Venera (VII, 120; IX, 80 („Venera din Cnidos“), 121; XIX, 50; XXX, 24; XXXII, 17 etc.), această din urmă formă fiind uneori total neadecvată (VII, 126; VIII, 155: „templul Venerei Genetrix“ în loc de „templul lui Venus Genetrix“, cum este îndeobşte cunoscut; VIII, 20: „templul Venerei Victrix“ pentru „templul lui Venus Victrix“, aşa cum a intrat în literatura de specialitate; IX, 116: „Venera cea Născătoare“ pentru „Venus Genetrix“) (traduceri Ştefania Ferchedău, Vichi-Eugenia Dumitru, Anca Dan, Ioana Costa, Tudor Dinu). Cu totul surprinzător, însă, şi mai ales inacceptabil din punct de vedere al corectitudinii față de izvorul antic şi față de cititor este faptul că la *Indicele general al cărților VII-XI,* semnat de Tudor Dinu, cele două maniere diferite de traducere au fost reduse doar la una singură – Venus (Genetrix, respectiv Victrix) (vol. II, p. 264). Şi pentru că vorbim despre zeița Venus, să amintim aici epicleza inventată „*Cluacina*“ pe care i-o ataşează Vichi-Eugenia Dumitru în traducerea lui XV, 119 (vol. III, p. 121) şi Ioana Costa în notele la paragraful respectiv (vol. III, p. 316); Plinius scrie, însă, aşa cum o face întreaga istoriografie antică, *Cloacina* – „*signa Veneris Cloacinae*“.

Revenind la inconsecvențele din redarea numelor divinităților, trebuie amintit că Liber Pater apare, în general, sub această formă (II, 8, 231; VI, 59, 79, 90; XI, 52; XII, 85; XVI, 9; XXXI, 16; XXXIV, 2 etc.), dar Ştefania Ferchedău l-a tradus prin „tatăl Liber“ (VII, 109, 191, vol. II, p. 44, 59) – lecțiune care, desigur, nu e greşită, însă probează lipsa de unitate terminologică specifică ediției. În schimb, Vichi-Eugenia Dumitru şi Cătălina Popescu au eliminat pe alocuri, în mod nepermis, epicleza *Pater* (VIII, 4, 57, 58 – vol. II, p. 64, 75; XVI, 144, 155, 214 – vol. III, p. 150, 152, 162) (totuşi, în XVI, 9, Cătălina Popescu a redat corect numele divinității! – vol. III, p. 127), aspect care evidențiază o altă tară a volumelor asupra cărora stăruim – absența oricărei verificări comparative serioase a textului latinesc cu cel românesc. Inexplicabilă este şi o altă inconsecvență: numele divinității supreme romane – Iupiter – este scris cel mai adesea în această formă (II, *passim*; IV, 14; X, 18, 75; XII, 3; XIV, 9, 91; XVI, 11, 12; XVII, 244; XXI, 67; XXVIII, 14; XXXI, 50; XXXII, 16 etc.), dar atunci când este însoțit de un epitet sacru apare ca Iuppiter (Iuppiter Optimus Maximus – XV, 134; XXVIII, 15; Iuppiter Fagutalis – XVI, 37), fără, însă, ca aceasta să fie o regulă, căci se întâlnesc, de exemplu, şi Iupiter Hammon (II, 228), Iupiter Casius (corect, Cassius) (V, 68), Iupiter Lycaeus (IV, 21; VIII, 82), Iupiter Belus (VI, 121), Iupiter Capitolinul (VII, 127). La fel se întâmplă cu Apolo: când teonimul are alături un atribut, e scris cu dublu *l* – Apollo Sosianus (XIII, 53), Apollo din Sura (XXXI, 22), Apollo Curius (XXXII, 17), dar – fără ca traducătorii să se dezmintă – nici acest principiu nu e respectat, pentru că, de exemplu, în VI, 49 apare Apolo Didymeianul iar în VII, 118 – Apolo Pitianul. De asemenea, Ştefania Ferchedău a tradus „*Deum Mater*“ (VII, 120) prin „Marea Zeiță“ (II, p. 46), când, de fapt, e vorba de „Mama / Maica Zeilor“ (vezi, de exemplu, XI, 261); Tudor Dinu, însă, a tradus „*Mater Magna*“ (II, 208) prin „Marea Zeiță“ (vol. I, p. 73), deşi ar fi trebuit „Marea Mamă / Maică (a zeilor)“.

Actualizări toponimice nepermise (vezi şi *supra*). Un fapt cu totul inacceptabil, care trădează mai mult decât lipsă de experiență în editarea izvoarelor, îl constituie prezentarea unor toponime antice după denominațiile contemporane, fapt care conduce la distorsionarea realității istorice, sfârşind în adevărate aberații. De exemplu, în capitolul 103 din cartea a XV-a, tradusă de Vichi-Eugenia Dumitru, aflăm despre o provincie romană cu numele „**Belgia**“ (!) (vol. III, p. 119,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

subl. n.). Orice specialist în istoria antică (de ce nu şi un filolog clasic?) ştie că e vorba de provincia *Belgica* (la rigoare, *Gallia Belgica*, menționată, de altfel, în IV, 105 – vol. I, p. 138, traducere Tudor Dinu, şi VII, 76 – vol. II, p. 38, traducere Ştefania Ferchedău). De asemenea, în XXXII, 146 şi 149, se poate citi cu stupoare că în Antichitate ar fi existat hidronimul „Marea de Azov“ (vol. V, p. 228, 229, traducere Tudor Dinu). Nu avem cunoştință ca în vreun izvor antic tradus în româneşte până acum *Maeotis*, căci despre aşa ceva scria Plinius, să fi fost tălmăcit astfel. Din nou, ca un lucru curios şi, în acelaşi timp, condamnabil pentru traducător şi pentru coordonatoarea ediției, trebuie precizat că acest hidronim mai apare în paginile enciclopediei, dintre care unele sunt traduse – culmea! – chiar de Tudor Dinu: „*Maeotis Pontus*“ – „mlaştina Meotică“ (!) (II, 206; vol. I, p. 73) (corect, „Marea Meotică“); „*Maeotis ostium*“ – „gura Mării Meotice“ (IV, 75; vol. I, p. 130); „*ostium Maeotis lacus*“ – „gura Lacului Meotic“ (IV, 76; vol. I, p. 131); „*lacus Maeotis*“ – „Lacul Meotic“ (IV, 78, 84, 88; VI, 1, 3, 18, 38, 207, 219 – vol. I, p. 131, 133, 134, 175, 178, 182, 214, 217); „*os Maeotis*“ – „gura Lacului Meotic“ (V, 47; VI, 206; vol. I, p. 151, 214); „*Maeotis*“ – „Lacul Meotic“ (VI, 15, 20; vol. I, p. 177, 178); „*ad Maeotim paludem*“ – „lângă mlaştina Meotida“ (X, 23; vol. II, p. 147, traducere Vladimir Agrigoroaei şi Tudor Dinu); „*Maeotis paludibus*“ – „lacul Meotidei“ (corect, „mlaştinile Meotice“) (XXVII, 2; vol. IV, p. 264, traducere Ioana Costa); în schimb, în VII, 97, traducerea românească a preluat forma latinească – „Maeotis“ (vol. II, p. 42, traducere Ştefania Ferchedău).

Invenții denominative; traduceri incomplete sau cu adaosuri nejustificate. Pentru că nu s-au străduit să se intereseze mai profund de civilizația romană şi de aspectele de geografie antică, unii dintre membrii colectivului de traducători coordonat de Ioana Costa fie au creat toponime inexistente în vechime (vezi şi *supra*), fie au tradus trunchiat sau, dimpotrivă, cu adaosuri neîngăduite, fie au creat calcuri româneşti inadecvate. Astfel, după Ştefania Ferchedău, la Roma ar fi existat „forul Boarius“ (XXVIII, 12; vol. V, p. 30), despre care scrie şi Ioana Costa într-una din notele de la cartea amintită (vol. V, p. 233); or, în *Vrbs* se găsea forul *Boarium*! forma corectă a toponimului se găseşte în X, 79 (vol. II, p. 157, traducere Vladimir Agrigoroaei şi Tudor Dinu). Tot la Roma s-ar fi aflat, după Cătălina Popescu, „dealul Ianiculus“ (XVI, 37; vol. III, p. 132), când, de fapt, e vorba de „colina Ianiculum“, aşa cum traduce, *în acelaşi volum* (p. 64), Tudor Dinu (XIII, 84). Aceeaşi traducătoare ne surprinde complet atunci când în tălmăcirea sa aflăm despre un „oraş“ cu numele „Volcanal“ construit de Romulus (XVI, 236; vol. III, p. 165) şi despre un altul care se chema „Vatican“ (XVI, 237; vol. III, p. 165). Cătălina Popescu nu numai că n-a înțeles şi n-a tradus corect textele latineşti – acestea sunt: „*Verum altera lotos in Volcanali, quod Romulus constituit ex uictoria de decumis*“; „*Vetustior autem urbe in Vaticano ilex*“ –, dar topografia Romei antice îi este complet străină. După tradiție, *Volcanal*-ul era sanctuarul lui Vulcan din *Comitium*, aflat fie pe „mormântul“ fondatorului Oraşului, fie pe cel al lui Hostus Hostilius, unchiul după mamă al regelui Tullus Hostilius, căzut în luptele cu sabinii lui Titus Tatius, fie pe cel al lui Faustulus – părintele adoptiv al gemenilor Romulus şi Remus; cercetările arheologice recente l-au identificat într-un context datat la cca. 750-700 î.H. În schimb, Vaticanul era un *mons* din Roma – *mons Vaticanus* (despre Vatican, cf. VIII, 37; XVI, 201; XVIII, 20). Şi pentru că am amintit de topografia vechii Rome, să menționăm un alt exemplu de traducere şi informare incorecte, datorat tot Cătălinei Popescu. Vorbind despre statuia lui Veiovius realizată din lemn de chiparos, Plinius scria că aceasta se găsea „*in arce*“ – „*simulacrum Veiouis in arce*“ (XVI, 216); Cătălina Popescu a tradus: „statuia lui Veiouis aflată **pe colina Palatinului**“ (!) (vol. III, p. 162, subl. n.). De ce „pe colina Palatinului“, când autorul antic e clar – „*in arce*“, adică „în citadelă“. Permițându-şi substituirea respectivă, traducătoarea a căzut într-o altă greşeală, anume de topografie antică, întrucât *arx* nu se afla pe Palatin, ci pe latura nordică a colinei Capitoliu, numindu-se, de aceea, şi *arx Capitolina*; de aici luau auspiciile plecării magistrații însărcinați cu *imperium militiae* extraordinar.

Rămânând în acelaşi spațiu al invențiilor toponimice, să amintim oraşele „Aminternum“ din Italia (XIX, 105, 106; vol. III, p. 294, traducere Ştefania Ferchedău), dar Plinius scria despre *Amiternum* (cf. şi „amiternini“ în III, 107; vol. I, p. 105, traducere Tudor Dinu), „Sirmius“ din Pannonia (III, 148; vol. I; p. 113, traducere Tudor Dinu), dar e vorba de *Sirmium* (în textul latinesc apare forma declinată „*Sirmio oppido*“, care trebuie să-l fi derutat pe traducător),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Volubile“ din Mauretania (V, 5; vol. I, p. 143, traducere Tudor Dinu), însă oraşul antic s-a numit *Volubilis*, „Tarquini“ din Italia (IX, 173; vol. II, p. 140, traducere Anca Dan), dar corect este *Tarquinii*, punctul „Aesculatum“ din Roma (XVI, 37; vol. III, p. 132, traducere Cătălina Popescu), dar el purta numele *Aesculetum* ş.a.

Cât priveşte omisiunile sau adăugirile operate în traducerea unor unităţi administrative, primele dovedesc ignoranţă iar cele din urmă un exces de zel inutil; ambele, însă, probează aceeaşi inconsecvenţă întâlnită la tot pasul în ediţie. Iată câteva exemple: „*circa Piscinas prouinciae Narbonensis*“ (VIII, 191) – „de pe lângă Piscinae, în Galia (!) Narboneză / urât cuvânt, ca şi «Lugduneză»! – n.n./“ (vol. II, p. 99, traducere Vichi-Eugenia Dumitru) (corect, „de pe lângă Piscinae, în provincia Narbonensis“); „*in… Narbonensis prouinciae*“ (XIV, 14) – „în *Gallia* (!) *Narbonensis*“ (vol. III, p. 76, traducere Octavian Gordon); „*in Narbonensi*“ (XIV, 68) – „din *Gallia* (!) *Narbonensis*“ (vol. III, p. 86, traducere Octavian Gordon); „*in Narbonensi prouincia*“ (XIV, 84; XVII, 21; XVIII, 190) – „în *Gallia* (!) *Narbonensis*“ (vol. III, p. 88, 172, traduceri Octavian Gordon şi Ştefan Colceriu), respectiv „în provincia *Gallia* (!) *Narbonensis*“ (vol. III, p. 246, traducere Ioana Costa) (în XVII, 49, însă, aceeaşi expresie Ştefan Colceriu o traduce corect – „în provincia Narbonensis“! (vol. III, p. 176), la fel cum procedează şi Ioana Manolescu în XXXI, 5 – vol. V, p. 167); „*Narbonensem*“ (XIX, 4) – „în provincia (!) *Gallia* (!) *Narbonensis*“ (vol. III, p. 276, traducere Ştefania Ferchedău); „*in prouincia Narbonensi*“ (XXI, 57) – „din *Gallia* (!) *Narbonensis*“ (vol. IV, 57, traducere Iulia Huiu); „*Narbonensis prouinciae*“ (IV, 109; XXVI, 5) – „provincia narboneză“ (vol. I, p. 138, traducere Tudor Dinu), respectiv „provinciei *Gallia* (!) *Narbonensis*“ (vol. IV, p. 236, traducere Ioana Costa); „*urbs Roma*“ – „Roma“ (vol. I, p. 72, traducere Tudor Dinu); „*imperium nostrum*“ – „Imperiul Roman“ (vol. III, p. 37, 40, traducere Tudor Dinu). În aceeaşi ordine de idei, să menţionăm şi faptul că în cartea a III-a, unde Plinius înfăţişează geografia Europei occidentale, Tudor Dinu a omis adeseori să traducă termenii cu rol de specificare de tipul „*cognomine*“, „*cognominatur*“, „*congnominantur*“, „*qoud*“, „*quae*“ etc. Denumirile rezultate nu sunt, desigur, eronate, dar respectarea textului latinesc ar fi contribuit la înfăţişarea cât mai precisă a realităţilor antice, la eliminarea repetiţiilor şi la evitarea denominaţiilor baroce; pentru comparaţie, vom oferi câteva exemple în forma latinească şi în traducerea românească: „*Segida quae Augurina cognominatur*“ – „Segida Augurina“, „*Iliturgi quod Forum Iulium*“ – „Iliturgi Forum Iulium“, „*Ilipula quae Laus*“ – „Ilipula Laus“, „*Obulco quod Pontificense appellatur*“ – „Obulco Pontificense“, „*Corduba colonia Patricia cognomine*“ – „colonia Corduba Patricia“ etc. (III, 10), „*colonia Hasta quae Regia dicitur*“ – „colonia Hasta Regia“ etc. (III, 11), „*Nucerini cognomine Fauonienses et Camellanii*“ – „nucerinii favoniensi şi nucerinii camelani“, „*Pitinates cognomine Pisucrates et alii Mergentini*“ – „pitinaţii pisuerţi, pitinaţii mergentini“ etc. (III, 114), „*Saltus Galliani qui cognominantur Aquinates*“ – „saltus galianii acvinaţi“ (!), „*Veleiates cognomine Vetii Regiates*“ – „veleiaţii vetii regiaţi“ (!) (III, 116), „*Flamonienses Vanienses et alii cognomine Carici*“ – „flamoniensii vaniensi, flamoniensii carici“ (III, 130) etc.

Omisiuni sunt operate şi în traducerea unor magistraturi sau calificative, aşa cum au procedat, de exemplu, Ştefania Ferchedău, care a eliminat din ediţia românească a lui VII, 117 (vol. II, p. 45) titlul de „dictator“ menţionat de Plinius pentru Caesar („*ut dictator Caesar*“), şi Vichi-Eugenia Dumitru, care a evitat în VIII, 37 (*ibidem*, p. 71) epitetul *diuus* existent pe lângă numele împăratului Claudius („*ut Diuo Claudio principe*“).

Dintre formele româneşti inadecvate, care se abat de la cele consacrate şi creează confuzii, amintim: „**indieni**“ (*passim*) în loc de „inzi“ (precum „mezi“), „libofenicieni“ (V, 24; vol. I, p. 147, traducere Tudor Dinu) pentru „libifenicieni“ (în V, 43, apare, însă, „libiegipteni“ – vol. II, p. 150), „**albanezi**“ (VII, 98; vol. II, p. 42, traducere Ştefania Ferchedău) pentru „albani“ (populaţie din Caucaz), „iaşi“, „caţi“, „canenfaţi“, „frişi“, „başi“, „veliocaşi“, „parişi“, „tricaşi“, „viducaşi“, „oneşi“, „histi“, „maruşi“, „oroei“ etc. (III, 147; IV, 41, 100, 101, 106-108; V, 17, 85; VI, 25, 50, 117, 118; vol. I, p. 113, 137, 138, 145, 159, 179, 184, 197, 198, traduceri de Tudor Dinu) pentru, respectiv, „ias(s)i“, „cat(t)i“, „can(n)enefaţi“, „frisi“, „basi“, „veliocasi“, „parisi“, „tricasi“, „viducasi“, „onesi“, „histi“, „marusi“, „oroeni“ etc., „**milanezul** (!) Nouellius Torquatus“ (XIV, 144; vol. III, p. 98, traducere Octavian Gordon), deşi potrivit era „Nouellius Torquatus

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mediolanensis / din Mediolanum", „**drumul** Aemilia" (II, 199; vol. I, p. 71, traducere Tudor Dinu) în loc de „*uia Aemilia*" (cf. „*uia Flaminia*" în XV, 137; „Via Appia" în XXIX, 9; „Via Praenestina" în XXXI, 42; „*Via Salaria*" în XXXI, 89) sau „Calea Aemilia" (cf. „Calea Appia" în X, 122). De asemenea, pentru că au transcris regulat „Galia" şi „gal" în loc de „Gallia", respectiv „galli", în XXX, 13 citim despre „druizii galici" (!) (vol. V, p. 132, traducere Ioana Costa); era de preferat „druizii galli / eventual, gali – n.n./" (de altfel, exprimarea românească forţează inutil textul latinesc, unde se scrie despre „*Druidas eorum*", adică ai „Galliilor").

Din aceeaşi categorie de greşeli face parte şi redarea trunchiată a numelor oficiale ale unor împăraţi, cum ar fi „*Titus Imperator Caesar*" (II, 89) şi „*Imperator Vespasianus Augustus*" (XII, 94), care apar doar ca „împăratul Titus" (vol. I, p. 45), respectiv „împăratul Vespasian" (vol. III, p. 42) (ambele traduceri aparţin lui Tudor Dinu); corect ar fi fost ca titulatura latinească să fi fost redată întocmai în română. În schimb, contrar celor scrise de Plinius, numele împăratului Gaius (37-41) a fost fie „dezvoltat", fie modificat, echivalându-se „*C. Caesar*" (V, 2, 11; VI, 141; XI, 245) cu „împăratul Gaius **Caligula** (!)" (vol. I, p. 142, 202; vol. II, p. 222) şi „împăratul **Caligula** (!)" (vol. II, p. 144) iar „*Gaius princeps*" (IV, 10; XI, 144, 189; XIII, 22) prin „împăratul Gaius **Caligula** (!)" (vol. II, p. 117), „împăratul **Caligula** (!)" (vol. II, p. 204; vol. III, p. 54) şi „C. **Caligula**" (vol. III, p. 160) (traduceri Tudor Dinu şi Cătălina Popescu); corect ar fi fost – simplu – „împăratul Gaius", aşa cum, de altfel, procedează Ştefania Ferchedău în VII, 39 şi 45 (vol. II, p. 32, 33) şi Anca Dan în IX, 67 (vol. II, p. 119) (în IX, 116 traduce „principele Gaius" – vol. II, p. 129). Pentru a împăca diferitele variante de traducere, Tudor Dinu a procedat, cu totul impardonabil, la inventarea numelui „Caligula Gaius", pe care-l întâlnim în *Indicele general al cărţilor VII-XI* (vol. III, p. 253). Dacă, eventual, traducătorii amintiţi au dorit ca prin aceste erori să-i ajute pe cititori să facă distincţie între Gaius Caesar (Caligula) şi Gaius Caesar, „fiul" lui Augustus, menţionat adesea în paginile enciclopediei, o asemenea atitudine e demnă de laudă, dar inacceptabilă, pentru că distorsionează informaţia izvorului antic. Nu este exclus, însă, ca şi aici să se observe influenţa manierei franţuzeşti de traducere (vezi Pline l'Ancien, *Histoire naturelle*, *Livre IX*, ed. cit., p. 59).

Exprimări româneşti negramaticale. Există în ediţie şi traduceri aproape neinteligibile, precum această frază din VII, 60, datorată Ştefaniei Ferchedău: „În documentele din vremea divinului Augustus se găseşte informaţia că **în timpul consulatului al său (al doisprezecelea)**…" (vol. II, p. 35); cum putea cineva distorsiona acest text latin: „*in actis temporum Diui Augusti inuenitur duodecimo consulatu eius*"? De asemenea, nu corespund regulilor gramaticii româneşti traducerea lui „*multo praestantior*" din VI, 89 prin „cu mult superior" (vol. I, p. 192, traducere Tudor Dinu) şi „*tanto antiquior*" din VIII, 7 prin „cu mult anterior" (vol. II, p. 65, traducere Vichi-Eugenia Dumitru). Nici expresiile „unul dintre cei mai celebri (sic!) atleţi ai Antichităţii" şi „autor a (sic!) multe cărţi" din comentariile Ioanei Costa la VII, 83 (vol. II, p. 232), respectiv V, 16 (vol. I, p. 235) nu au ce căuta în scrisul unui clasicist.

Notele şi indicii. Aşa cum pe drept scria Ioana Costa în *Nota asupra ediţiei* din volumul I (p. 13), numărul notelor pe care textul lui Plinius l-ar fi solicitat ar fi depăşit cu mult opera însăşi. Dar nu la acest aspect dorim să ne referim, ci la calitatea unora dintre informaţiile inserate în note de îngrijitoarea ediţiei; ele reflectă în multe locuri aceeaşi cunoaştere limitată a istoriei şi civilizaţiei romane şi aceeaşi supărătoare inconsecvenţă. Iată câteva exemple, selectate aleatoriu. Vorbind despre tribunul plebei Marcus Livius Drusus pomenit de Plinius în XXV, 52, Ioana Costa scrie că asasinarea lui în 91 î.H. „a declanşat **un** război social (*bellum Marsicum*)" (vol. IV, p. 313, subl. n.). În fapt, nu este vorba de nici **un** război social, ci de **războiul social**, adică războiul cu *socii* = aliaţii italici. Într-o notă la paragraful 25 al aceleiaşi cărţi, îngrijitoarea ediţiei face menţiunea că Lucius Licinius Lucullus „a fost general în războiul cu Mitridate şi fiul său, Tigranes" (vol. IV, p. 312); or, Artaxias Tigranes II Megas, rege al Armeniei între 95-55/4 î.H., s-a căsătorit cu fiica lui Mitridate al VI-lea Eupator, fiind, aşadar, ginerele acestuia. De asemenea, comentând secesiunile plebei amintite de Plinius în XIX, 56, Ioana Costa precizează că în 494 î.H. şi în 450 î.H. aceasta „a ocupat atât Aventinul, cât şi Muntele Sacru" (vol. III, p. 325); dar *Sacer Mons* (*Sacrum Mons*) nu era altceva decât zona de la poalele colinei Aventin. Despre Attus Nauius se notează că era „un ghicitor din timpul lui Tarquinius Priscus" (vol. IV, p. 316).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Ghicitor“ este de-o banalitate demnă de ediţii popularizatoare; personajul amintit a fost, conform tradiţiei istoriografice latine, un celebru augur al epocii regale. „Primăvara sacră“ (*uer sacrum*) nu reprezenta – cum scrie Ioana Costa – „desprinderea unei părţi (de obicei cea mai tânără) dintr-o populaţie, cu scopul de a întemeia o nouă aşezare“ (vol. I, p. 232), ci era un ritual de veche tradiţie italică, ce consta în consacrarea lui Marte a întregii producţii umane, animale şi vegetale născută primăvara; copii nu erau sacrificaţi, dar la 18 ani erau trimişi să fondeze o colonie în Italia. Provincia imperială Thracia n-a fost constituită „pe la 45 d.Cr.“ (vol. I, p. 233), ci în 46.

Cât priveşte inconsecvenţele, să amintim doar una: dacă în volumele I, II şi III sunt explicitate anumite formule cronologice specifice Romei („sub consulatul lui…“, de exemplu), care-l orientează cât de cât pe cititor în istoria romană, în tomurile IV şi V acestea lipsesc cu desăvârşire. Acelaşi aspect se întâlneşte în *Indici*: în volumele III, IV şi V toponimele au fost eliminate.

Concluzia finală pe care o putem trage din aceste observaţii incomplete este că traducătorii şi coordonatoarea ediţiei sunt depăşiţi de complexitatea lucrării lui Plinius. Nu e suficient să ştii bine latineşte atunci când îţi propui să oferi unei culturi un izvor istoric, fie şi la nivelul unei ediţii de popularizare. E nevoie încă de multă lectură, de asumarea unor principii de editare precise şi consecvente, de verificări minuţioase, comparative, realizate fără grabă ale textului latin cu cel românesc şi ale traducerilor între ele; altfel, totul se reduce la un exerciţiu şcolăresc de traducere, care nu merită să fie publicat de o editură care se respectă. Dacă ediţii ştiinţifice în adevăratul înţeles al termenului nu pot fi încă realizate în cultura română, este vremea, totuşi, ca cele de culturalizare să se ridice la un nivel respectabil. Este ceea ce aşteptăm măcar de la următorul volum din *Naturalis historia* a lui Plinius.

Nelu Zugravu

P. P. PANAITESCU, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, ediţie îngrijită de Dalila-Lucia Aramă şi revizuită de G. Mihăilă, cu o prefaţă de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003, 515 p.

După mai bine de patru decenii a văzut lumina tiparului, în a doua jumătate a anului 2003, al doilea volum de manuscrise aflate în fondul Bibliotecii Academiei Române, ce face parte dintr-un corpus de trei tomuri, proiectat de P. P. Panaitescu, dar din care apăruse doar unul, în 1959. Volumul îngrijit de regretata Dalila-Lucia Aramă, de numele căreia se leagă şi activitatea de editare a altor surse istorice, cele documentare (diplomatice) din cadrul colecţiei naţionale *Documente privind istoria României*, revizuit de G. Mihăilă şi prefaţat de Gabriel Ştrempel, cuprinde manuscrisele aflate sub cotele 301-600, sub un titlu schimbat faţă de primul volum: *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, întrucât „manuscrisele cuprinzând texte originale sau copii, realizate pe teritoriul românesc, prezintă caracteristici proprii“. Cea care a îngrijit ediţia de faţă mărturiseşte, din capul locului, necesitatea revizuirii integrale a conţinutului înainte de a fi dat la tipar, cu unele îmbunătăţiri şi adaosuri, cum ar fi introducerea majusculelor pentru *nomina* sacra şi pentru numele proprii sau folosirea punctuaţiei moderne, precum şi întocmirea unor tabele şi indici pentru ambele volume apărute până acum, ce se constituie în adevărate instrumente destinate a înlesni cercetătorului folosirea lucrării. Astfel că de real folos sunt tabelele de concordanţe între catalogul lui A. I. Iaţimirski (cel care întocmise, în 1905, la Sankt Petersburg, un catalog al manuscriselor slave din biblioteca Academiei, care priveşte în general fondurile de manuscrise slave din ţara noastră, dar care, cum observa alcătuitorul volumului apărut în 1959, „prezintă o descriere sumară şi nesistematică a unui număr relativ redus de manuscrise, descriere ce cuprinde foarte multe omisiuni şi greşeli“, vol. I, p. VI) şi cotele bibliotecii Academiei Române, între cotele BAR şi cotele lui A. I. Iaţimirski, un indice cronologic al manuscriselor şi un indice al manuscriselor în ordinea cotelor, o statistică privitoare la ţările sau regiunile de proveniență a manuscriselor, redacţiile acestora, chiar în ordinea ponderii lor (cele mai multe sunt în slavonă de redacţie mediobulgară, apoi în alte versiuni alte limbii slave bisericeşti scrise sub influenţa unora din limbile slave vii din perioada redactării sau copierii manuscrisului: rusă, sârbă, rusă apuseană, ucraineană, dar şi în limbile rusă, ucraineană – patru manuscrise, sârbă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi bulgară – două, cărora li se alătură un manuscris rus-latin, unul slavo-grec şi altul trilingv slavo-ruso-român). Potrivit aceleiaşi statistici, cele mai multe manuscrise îşi au locul de creare sau copiere în Moldova, în timp ce în Ţara Românească s-au copiat aflăm jumătate din numărul celor provenite din provincia est-carpatică; urmează Transilvania cu 14 manuscrise, Maramureş şi Banat cu câte două, Banatul cu acelaşi număr. Comparativ cu numărul manuscriselor provenite din ultimele trei zone, multe îşi au locul de copiere în Rusia şi Ucraina, apoi Muntele Athos, Serbia, Galiţia, Bulgaria, Ungaria, Volânia, Macedonia, Epir. Sunt şi câteva zone de proveniență neidentificate de editori. Din punct de vedere cronologic, manuscrisele cuprinse în acest volum au fost scrise, cele mai multe, în secolele XV, XVI, XVII, XVIII, un număr mare datând şi din veacul XIX; cel mai timpuriu este un *Evangheliar* pe pergament, scris, probabil, în Ucraina, şi un *Apostol*, tot pe pergament, redactat, iarăşi probabil, într-o regiune românească.

Un adaos cât se poate de binevenit îl constituie cele 32 de pagini ce cuprind exemple de miniaturi (de sfinţi, dar şi un Paisie Velicicovski miniat pe manuscrisul 554, scrierea călugărului Mitrofan, *Viaţa stareţului Paisie Velicicovski*, de la mănăstirea Neamţ, fila 2v.), frontispicii şi iniţiale, ornamente la sfârşitul textelor, caligrame, precum şi mostre de însemnări în slavoneşte, fie ale copistului, fie ale cititorului sau deţinătorului de carte, culese de pe exemplare aflate în cuprinsul ambelor volume, în culorile obişnuite, negru şi roşu; între acestea, şi însemnarea lui Gavril Uric de pe manuscrisul 136al scrierii sale, *Ioan Gură-de-Aur*. *Cuvântări. Mărgăritar*, fila 370v. La toate acestea se adaugă nouă pagini de filigrane inventariate în urma parcurgerii manuscriselor.

În ceea ce priveşte conţinutul manuscriselor, încă din nota asupra ediţiei Dalila-Lucia Aramă atrăgea atenţia asupra diversităţii celor laice, scrise în veacurile mai apropiate de noi. În rest, obişnuitele texte aparţinând literaturii religioase, scrieri liturgice, patristice etc., aproape toate purtând dovezi ale utilizării lor, într-o formă sau alta, reprezentate de însemnările marginale ce însoţesc filele îngălbenite de vreme. Manuscrisele au avut, până să ajungă în custodia Bibliotecii Academiei Române, cum deducem din descrierea arheografică a fiecăruia dintre ele, diverse locuri de origine: adăpostite în bibliotecile unor ierarhi ortodocşi, precum episcopii Melchisedec, de la Neamţ, sau Dionisie, de la Buzău, cumpărate de la diverşi proprietari la sfârşitul secolului XIX, donate de alte feţe bisericeşti sau de însuşi A. I. Iaţimirski etc.

Între cele 300 de manuscrise, se disting câteva note ale ierodiaconului Melchisedec, de pe vremea când urma cursurile Academiei teologice din Kiev (1848-1851), de unde se întorcea în ţară cu titlul de „magistru în teologie şi litere“, ceea ce îi conferea, cum se cunoaşte, prestigiu şi credibilitate, căci va relua drumul Seminarului ieşean dar ca profesor. Note şi însemnări din cărţi şi reviste ruseşti de patrologhie, notiţe de istoria filosofiei, psihologie, arheologie biblică, cele dintr-un curs de morală şi de drept canonic, teologie raţională, notiţe ale viitorului episcop pe marginea unui curs de *Introducere în Sf. Scriptură a Vechiului şi Noului Testament* sunt câteva mărturii privitoare la formaţia teologică a viitorului episcop în renumitul centru ortodox de la Kiev, ale cărui începuturi fuseseră stabilite cu două secole mai devreme de către Petru Movilă. Însemnări în româneşte, cu caractere chirilice, şi ruseşte însoţesc aceste manuscrise.

Aflăm, din paginile cărţii, şi date statistice interesante despre Ţara Românească şi Moldova la 1798, cuprinse în *Manualul de geografie* al arhimandritului Victor, una din cele câteva inventariate aici (scrise în ruseşte la Smolensk sau în Rusia, Ucraina); astfel, la filele 22v.–23v. din manuscris se menţionează: „Valahia, în vechime Dacia, pe turceşte Iflac. Locuitori: 2.500.000; limba se trage din cea latină; numele poporului: rumuni; se trag din cele 78 de colonii aduse de Traian. Bucureştii au 370 de biserici şi 20 de mănăstiri, cu 160.000 locuitori. În ţară există mine de sare, sarea se vinde anual pe 3 milioane de lei“; paragraful 61: „Moldova, de asemenea Dacia lui Traian, pe turceşte Bogdania. Are 1.500.000 de locuitori; capitala: Iaşi, cu 48 de biserici şi 5 mănăstiri, 90.000 de locuitori; are încă 7 oraşe însemnate“.

Rânduiala dobândirii rangurilor călugăreşti, tradusă de Gavril Protul de la Muntele Athos, terminată de copiat la 21 ianuarie 1821 de către ierodiaconul Nicanor în pustia Valea Iasa, „în chilia fericitului stareţ shimonah Onufrie, pe pârâul Vorona, pe moşia mănăstirii Vorona, în ţinutul Botoşani, în Moldova“, aşa cum se specifică în însemnarea copistului (fila 32 v.) sau încercările de scriere românească cu litere latine, datând din sec. XVIII aflate pe fila 184v. a unui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceaslov din secolul XVI: „Voia mi-ar fi a skrie bine, dar nu poci skrie ke n-am envesat, dar de va…“ (p. 354) sunt câteva repere care ne-au atras atenția.

Nu ne rămâne decât să nădăjduim că şi al treilea volum de manuscrise aflate în fondul Bibliotecii Academiei Române va putea fi parcurs în formă tipărită, întrucât astfel de lucrări, atât cele proiectate de P. P. Panaitescu, cât şi multe altele de acelaşi gen apărute deja constituie instrumente de lucru fundamentale pentru cercetarea culturii române medievale şi moderne, a trăsăturilor societății din țările române, în general, datorită aportului însemnărilor manuscrise, fie laconice, fie cuprinzătoare, dar decisive, de multe ori, la conturarea imaginii acesteia într-o epocă sau alta.

Cătălina Chelcu

IOAN D. APOSTU, *Un sat medieval din fostul județ Botoşani: Feredeni (1590-1864)*, Botoşani, Editura Axa, 2001, 183 p.

Preotul Ioan Apostu nu este un nume notoriu în literatura istoriografică însă, printre preocupările intelectuale ale acestuia s-a regăsit şi înclinația spre studiile istorice[1]. Din vasta arie a acestora, I. Apostu a încercat să abordeze două ramuri importante: monografia regională şi biografia.

Preot în satul Feredeni din anul 1964 până în 2001, Apostu şi-a îndeplinit misiunea sacerdotală[2] într-o perioadă dificilă, când actul spiritual sub orice formă era condamnat de regimul ateu. Dorind să protejeze memoria culturală şi istorică a satului de infiltrările ideologiei marxist-leniniste, acesta s-a ocupat de refacerea trecutului comunității şi de biografia mitropolitului Leon Gheucă, accentuând probabil prin alegerea acestor două subiecte nevoia de prezervare a unui trecut supus falsificării. Drept urmare, preotul a alcătuit trei studii istorice: „Data trecerii către Domnul a mitropolitului Leon Gheucă“[3] publicat în 1989, „O ctitorie lăpuşneană necunoscută: schitul Unsa“ publicat în 1983 şi „Un sat medieval din fostul județ Botoşani: Feredeni“[4]. Ultimul studiu a fost prezentat imediat după elaborare, în noiembrie 1983, la Simpozionul anual al Muzeului Botoşani[5], fiind apoi recenzat în revista „Lumina Credinței“, chiar după apariție, în iunie 2001[6].

Lucrarea face parte din categoria monografiilor regionale dedicate satelor, elaborate nu de specialişti, ci de oameni care s-au născut în acel loc sau de oameni a căror viață s-a legat pentru mai mult timp de acea comunitate. Ioan Apostu nu s-a născut în Feredeni[7], însă a trăit aici, exercitându-şi misiunea de sacerdot al comunității, spre deosebire de un Octavian Ionescu care a realizat un studiu monografic dedicat satului natal[8] sau de un Artur Gorovei care a alcătuit, ca specialist, o monografie a județului Botoşani[9].

Lucrarea nu este o monografie completă a Feredenilor, autorul ocupându-se numai de cadrul istoric al satului[10]. Deoarece o cercetare monografică integrală ar fi fost imposibilă, I. Apostu a ales să cerceteze numai un aspect, şi anume trecutul moşiei şi al proprietarilor care au stăpânit-o[11]. Cu toate că cercetarea cadrului istoric în monografia sociologică cuprinde şi studii de

[1] Biblioteca Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, dosarul „I. D. Apostu – Date personale şi activitate“, nr. inv. 22477, f. 15.

[2] *Ibidem,* f. 13.

[3] *Ibidem*, f. 21.

[4] *Ibidem*, f. 15.

[5] *Ibidem*, f. 19.

[6] *Ibidem*, f. 17.

[7] *Ibidem*, f. 7.

[8] Octavian Ionescu, *Însemnări istorice despre satul Vorniceni din ținutul Dorohoi*, Botoşani, Editura Inspectoratului pentru Cultură al județului Botoşani, 1999, p. 6.

[9] Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Botoşani, Editura Primaries, f.a.

[10] Henri H. Stahl, *Monografia unui sat*, Bucureşti, Editura Fundația Culturală Regală „Principele Carol“, 1939, p. 16.

[11] Ioan D. Apostu, *Un sat medieval din fostul județ Botoşani: Feredeni*, Botoşani, Editura Axa, 2001, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

memorie colectivă, dar şi cercetarea arhivelor particulare[12], Apostu s-a ocupat numai de istoria proprietăţii şi a stăpânitorilor ei aşa cum se reflectă în documentele diplomatice culese[13].

Metoda de studiu este cea genealogică, autorul urmărind cronologic, începând din anul 1590, cum moşia Feredeni a intrat în posesia familiei Hatman, apoi în cea a familiei Ureche[14] şi apoi în zestrea serdarului Gheorghiţă, care a plecat în Rusia împreună cu Dimitrie Cantemir lăsând Feredenii „de izbelişte". Satul a trecut în mod succesiv, într-o scurtă perioadă de timp, în administrarea mai multor persoane: Ciuhurăneştii, Mersinolu, Vasile Drace[15]. Moşia a ajuns apoi în posesia lui Toader Carp, care în 1746 a vândut-o familiei Crupenschi[16].

Perioada de timp în care satul Feredeni s-a aflat în proprietatea familiei Crupenschi a rămas ca un interval de referinţă în istoria acestuia din cauza atenţiei de care s-a bucurat. Proprietarii au construit aici, începând cu 1791, o curte boierească şi o biserică – astăzi monument istoric[17]. Ultimul „stăpân feudal" al satului a fost Grigore Crupenschi care a lăsat Feredenii, în anul 1864, în proprietatea schitului românesc Prodromul din muntele Athos[18]. Însă, cum nici una din prevederile sale testamentare nu s-a îndeplinit, biserica a ajuns în ruină, iar moşia a fost preluată de către Stat[19].

Această istorie a satului este o prezentare descriptivă a datelor pe care Ioan Apostu le-a cules din cele 63 de documente cercetate, documente pe care le găsim citate în „Anexe", alături de câteva hărţi ale proprietăţii din diferite intervale cronologice.

Pe lângă schiţa cronologică care prezintă trecutul Feredenilor, întâlnim şi câteva referiri succinte la cadrul cosmologic, biologic şi psihologic[20].

În legătură cu cadrul cosmologic al satului, autorul aminteşte aşezarea geografică a acestuia situată pe coasta masivului Dealu Mare[21], înconjurată de livezi cu pomi fructiferi.

Cadrul biologic prezintă pe scurt evoluţia demografică a satului începând cu 1774, despre care autorul spune că nu a fost „prea strălucită" din cauza potenţialului economic scăzut pus pe seama ocupaţiei de bază a locuitorilor: agricultura[22].

Cadrul psihologic descrie în câteva rânduri profilul moral al oamenilor din satul Feredeni: „cu o structură ceva mai aparte", ei au o „fire rezervată, uneori refractară", vecinii lor poreclindu-i „după legile nescrise ale poporului" „bortari"[23].

Lucrarea se individualizează printr-o sinteză asupra cadrului istoric prezentat pe larg, autorul axându-se în principal asupra comentariilor în legătură cu genealogia familiilor care au stăpânit Feredenii. Alături de evoluţia hotarelor moşiei, Ioan Apostu încearcă, prin scurte incursiuni biografice, să lămurească originea principalilor proprietari, importanţa acestora în structura societăţii medievale şi raporturile pe care le-au avut cu domnitorii şi personalităţile vremii[24].

---

[12] Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu, (coord.), *Dicţionar de sociologie*, Bucureşti, Editura Babel, 1998, p. 365.

[13] Ioan D. Apostu, *op. cit*., p. 56-176.

[14] *Ibidem*, p. 11.

[15] *Ibidem*, p. 21.

[16] *Ibidem*, p. 24.

[17] *Ibidem*, p. 33.

[18] *Ibidem*, p. 43.

[19] *Ibidem*, p. 45.

[20] Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu, (coord), *op. cit*., p. 364-365; Henri H. Stahl*, op. cit*., p. 16.

[21] Ioan D. Apostu, *op. cit*., p. 5 şi 42.

[22] *Ibidem*, p. 43.

[23] *Ibidem*, p. 5.

[24] *Ibidem*, găsim amănunte despre biografia lui Andrei Hatman la p. 8-11, despre viaţa lui Vasile Ureche şi a fiului acestuia, Nicolae Ureche, care a fost ajutat în administrarea satului Feredeni de către cronicarul Grigore Ureche, unchiul său, la p. 12-14; detalii aflăm şi despre Alexandru Buhuş, următorul proprietar al moşiei, cumnatul lui Gheorghe Duca Vodă, la p. 15-16, dar şi despre serdarul Gheorghiţă, a cărui origine rămâne necunoscută şi care îl va însoţi pe Dimitrie Cantemir în Rusia, abandonând satul timp de 30 de ani, la p. 15-21. Informaţii interesante aflăm, de asemenea, despre familia Crupenschi, descrierea acesteia ocupând cele mai multe pagini: 25-40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cartea acordă mai puțin spațiu manifestărilor culturale, economice şi juridice ale satului, aşa cum o fac Octavian Ionescu şi Artur Gorovei[25]. Spre exemplu, Octavian Ionescu vorbeşte pe larg de cadrul geografic al Vorniceniului enumerând văile, apele, câmpiile[26]; de cadrul juridic al acestuia descriind vechile instituții de organizare[27]; de cadrul economic al proprietății cu viața sa pastorală şi agricolă[28]; de cadrul istoric al satului: diferite evenimente istorice (1907, 1918) şi influența lor asupra Vorniceniului[29]. De asemenea, Octavian Ionescu tratează separat subiecte ca „Biserica veche" şi „Biserica nouă"[30], întocmeşte o listă a preoților din satul Vorniceni[31], ocupându-se în acelaşi timp şi de şcoala din sat[32].

Lucrarea *Un sat medieval din fostul județ Botoşani: Feredeni* nu se ocupă pe larg de celelalte dimensiuni ale cercetării monografice, însă se remarcă prin contribuția adusă la cunoaşterea istoriei acestei aşezări. Ea poate sta alături de alte aporturi – de exemplu cel al lui Iancu Filipescu, intitulat *Contribuții la monografia vechiului județ Ialomița,* care studiază procesele sociodemografice[33] – ce sistematizează materialul necesar unor monografii complete, imposibil de realizat în absența unor asemenea eforturi intelectuale.

Bogdan Moşneagu

MIRCEA SOREANU, *Marii viziri Köprülü (1656-1710)*, Bucureşti, Editura Militară, 2002, 319 p.

Cartea asupra căreia ne-am oprit reprezintă, aşa cum precizează autorul în prefață, o dezvoltare a unei teze de doctorat articulată sub îndrumarea lui Mihai Maxim şi susținută, în 1998, la Facultatea de Istorie a Universității din Bucureşti. Titlul acelei teze, mai extins ca formulare, acoperea, totuşi, un conținut mult mai precis, subiectul fiind abordat din perspectiva raporturilor *Țărilor Române cu Imperiul otoman* între aceleaşi limite cronologice. Mircea Soreanu mărturiseşte că în vederea publicării a fost obligat să-şi lărgească aria cercetării plasând relațiile româno-otomane într-un context mai larg şi adăugând la sursele bibliografice sau documentare consultate până atunci altele noi. Răsfoind volumul credem, totuşi, că extinderea analizei sugerată prin titlu nu îşi află pe deplin justificarea deoarece epicentrul studiului rămâne în continuare cel al poziției țărilor dunărene în relațiile cu Poarta.

Cuprinsul lucrării este structurat în funcție de cele şapte personaje portretizate începând cu Mehmed Köprülü Paşa, întemeietorul unei familii care a monopolizat instituția viziratului pentru mai bine de jumătate de secol. Asistăm la o desfăşurare de fapte care au punctat relațiile internaționale în Europa Centrală şi de Sud-Est şi au conturat traseele politice ale veacului următor.

Vom insista în continuare asupra conținutului primului capitol, intitulat *Criza sistemului otoman*. Un compartiment ce se diferențiază din perspectiva concepției de următoarele. Motivația acestei deosebiri o identificăm în analiza, cu un grad sporit de generalitate, a fenomenelor care au nuanțat realitățile sociale, economice şi politice din imperiu în secolul XVII. Astfel, autorul a izbutit dintru început să precizeze cauzele care au făcut ca zidurile Vienei să fie, în 1683, prea înalte pentru capacitatea ofensivă a Porții. Spaima anterioară asediului şi desfăşurarea ulterioară a evenimentelor sunt subiecte care constituie încă prilejuri de discuție.

[25] Octavian Ionescu*, op. cit*.; Artur Gorovei, *op. cit*.
[26] Octavian Ionescu, *op. cit*., p. 22-24.
[27] *Ibidem*, p. 44-45.
[28] *Ibidem*, p. 149-152.
[29] *Ibidem*, p. 71-75, 145-149.
[30] *Ibidem*, p. 31-37, 162-166.
[31] *Ibidem*, p. 135-145.
[32] *Ibidem*, p. 167-172.
[33] Iancu Filipescu, *Contribuții la monografia vechiului județ Ialomița,* în revista „Sociologie românească", nr. 3-4/1995.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fundamentul teoretic a ceea ce în a doua jumătate a veacului XVII părea să fie o amenințătoare reluare a ofensivei Imperiului otoman în Europa a fost dat de o serie de proiecte de „reformă", rod al indignării unor învățați otomani, martori ai crizei ce a urmat glorioasei domnii a sultanului Soliman Legiuitorul. Majoritatea acestor texte nu conțineau însă idei care să prefigureze o desprindere a sistemului de structurile medievale, ci măsuri care ar fi trebuit să reinstaureze ordinea internă. Pentru toți aceştia nu sistemul era ineficient – limitele acestuia nefiind recunoscute – ci deteriorarea autorității statului făcea ca timpurile de glorie de la mijlocul veacului anterior să fi apus. Autorului îi este greu să definească această viziune drept una conservatoare, de vreme ce o alternativă care să indice cauzele profunde ale decăderii a lipsit în acea perioadă, reperele fiind căutate invariabil în trecut. Vizirii Köprülü nu au fost decât nişte artizani ai încercării de revigorare a vechiului regim, dovadă fiind însăşi rezultatul cu urmări atât de efemere al acțiunii lor.

Dacă baza ideologică pentru evoluțiile din Imperiul otoman sub viziratul membrilor familiei Köprülü a fost una de esență tradiționalistă, prea puțin susceptibilă unei încercări de adaptare a deciziilor statului la noile condiții, acelaşi lucru, şi poate ca o prelungire a acestei viziuni, pe tărâm economic fenomenele stau sub semnul aceleiaşi dificultăți de acomodare la noile relații de schimb şi de producție care se impun în statele europene apusene.

Asistăm la o cronicizare a crizei economice, din care latura fiscală are poate efectele cele mai evidente, dând măsura poziției periferice pe care piața imperiului o dobândeşte în contextul transferării centrului economic al lumii din Mediterana în Atlantic.

Autorul îşi intitulează subcapitolul dedicat analizei fenomenelor economice specifice acelei perioade *Dezinteresul pentru munca productivă*, un dezinteres generat tocmai de un sistem incompatibil cu dezvoltarea unor relații capitaliste, în care protagoniştii sunt atraşi mai curând de acumulările rapide de capital destinat, dacă nu tezaurizării, atunci, în cel mai fericit caz, unor investiții pe termen scurt ori activităților neproductive.

Agricultura, meşteşugurile şi comerțul cunosc acelaşi recul. Deschiderea căilor de comerț prin Oceanul Atlantic şi evitarea teritoriilor aflate sub autoritatea otomană au dus la scăderea accentuată a veniturilor realizate în veacul anterior de pe urma comerțului de tranzit. În acelaşi cadru sunt amintite atât capitulațiile, ca privilegii comerciale, acordate unilateral unor state europene (dovedindu-se astfel inexistența unei concepții mercantiliste şi prin aceasta descurajând dezvoltarea unor ramuri meşteşugăreşti din cuprinsul imperiului), cât şi cererea pentru unele produse, acoperită exclusiv de mărfurile venite din Europa.

Urmărind toate aceste aspecte în cel dintâi capitol autorul oferă cititorului cheia pentru explicarea traseului atât de abrupt al evenimentelor care s-au succedat în timpul guvernării celor şapte viziri. O epocă definită de prețul atât de scump plătit pentru voința acestora de a reînvia, dar nu cu mijloacele cele mai potrivite, timpurile Magnificului Soliman.

În următoarele compartimente ale volumului este urmărit, aşa cum aminteam, firul evenimentelor, insistându-se asupra implicațiilor pe care le-a avut politica otomană asupra principatelor de la nordul Dunării. Din perspectivă românească, momentele de înăsprire a controlului otoman au alternat cu ultimele încercări de evadare din sistemul politic al imperiului, în special după ce insuccesul de la porțile Vienei a creat mirajul unei inevitabile înlăturări a turcilor din Europa.

De ce evenimentele nu au urmat acel curs, ci dimpotrivă, pentru țările de la est şi sud de Carpați a însemnat o accentuare a dependenței, şi care a fost rolul ultimilor membri ai familiei Köprülü în acea conjunctură, sunt situații pe care ni le dezvăluie lectura volumului de față.

În concluzie, putem evalua lucrarea ca fiind una binevenită în peisajul istoriografic destinat cercetării raporturilor principatelor cu Poarta în veacul XVII. Actualizarea bibliografiei străine circumscrise acestei teme şi folosirea surselor documentare, majoritatea acestora publicate în edițiile româneşti, dau consistență unui demers organizat logic ce va deveni, credem, un punct de plecare atât pentru autor în dorința mărturisită a lărgirii ariei cercetate, cât şi altor specialişti interesați de veacul XVII.

Marius Chelcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN LEMNY, *Întâlniri cu istoria în secolul XVIII*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“, 2003, 213 p.

Apariţia unei contribuţii semnată de istoricul Ştefan Lemny, care s-a impus decisiv de aproape două decenii în istoriografia română, nu face decât să bucure ochiul avizat al cercetătorului, dar şi pe cititorul obişnuit, datorită atât problematicii abordate – definirea necunoscutului, încă, a secolului XVIII –, cât şi clarităţii şi conciziei expunerii. A dovedit-o cu prisosinţă, de altfel, în câteva lucrări de referinţă, deja: *Românii în secolul XVIII. O bibliografie*, vol. I (1988), volum apărut după publicarea, doi ani mai devreme, a tezei sale de doctorat, *Originea şi cristalizarea ideii de patrie*, precum şi frumoasa carte cu titlul *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc* (1990). În demersul său de redefinire a secolului fanariot, scop pe care şi l-a propus şi în lucrarea aflată în atenţia noastră, autorul împărtăşeşte, până la urmă, părerea lui N. Iorga: „s-ar putea spune astfel că secolul XVIII nu s-a dovedit prea fericit în istoria românilor şi, prin urmare, nu a fost «marele secol» a cărui glorie s-a evocat adesea ca moment de renaştere cu valoare până astăzi. A fost mai curând un secol al contrastelor violente de la lumea palatelor la aceea a bordeielor, în care conştiinţa tradiţională continua să ofere singura alinare, chiar dacă ecoul Luminilor şi al Revoluţiei franceze trecuse uneori pragul caselor boiereşti“ (p. 21).

Reliefarea contextului istoriografic constituie primul obiectiv al cărţii, prin analiza mai multor coordonate, începând cu ecoul cronicilor din veacul XVII, materializat în necesitatea păstrării tradiţiei cronicăreşti prin rescrieri repetate atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească, program asumat de domnie şi de marii boieri; demersul autorului nu putea continua fără a releva, pe scurt, însuşirile operei cantemiriene, a circulaţiei acesteia în afara, mai întâi, apoi şi în interiorul spaţiului românesc, încheind acest subcapitol cu definirea impactului pe care l-au avut scrierile domnului-cărturar asupra gândirii politice şi istorice a învăţaţilor Şcolii Ardelene. În mod gradual, cercetătorul trece la analiza fenomenului istoriografic al secolului XVIII, stabilind, dintr-un început, etapele constituirii unui climat intelectual moştenitor şi continuator, în ceea ce priveşte preocupările istorice şi realităţile politice, al veacului ce l-a precedat. Mai mult decât înainte, utilizarea istoriei ca un mijloc de legitimare la tron a fost un prim element – necesar, dacă ne gândim la originea domnilor în veacul XVIII. Un fapt nou pe care îl aduce sfârşitul de veac XVIII şi începutul celui următor, şi pe care autorul îl surprinde cu prisosinţă, este deplasarea interesului pentru istorie dinspre elite (domni sau mari boieri), spre alte categorii sociale (mica boierime, clerici de condiţie modestă), pentru ca, în final, autorul să concluzioneze: „îndreptarea intelectualilor proveniţi din categorii sociale mai largi spre explorarea trecutului este poate semnul cel mai important al ultimei etape din evoluţia istoriografiei din secolul XVIII, o etapă ce se încheie în primele două decenii din secolul următor“ (p. 48). Români ce scriau româneşte şi greceşte, greci integraţi în realităţile timpului formau o ambianţă culturală eteroclită din care se desprind, pe parcurs, însuşiri comune, cum au fost, spre pildă, cunoştinţa limbilor clasice, gustul pentru călătorii (motivate în diverse chipuri şi cu vizibile „urme“ în scrisul autorilor) etc. Trece în revistă, apoi, alte aspecte ce caracterizează acest fenomen, între care multiplicarea cronografelor veacului XVII; cronici în versuri, toate demonstrau predominarea tradiţiilor cronicăreşti din veacurile precedente în faţa timidelor tendinţe novatoare în scrisul istoric, surprinse în preocupările banului Mihail Cantacuzino, cu a sa *Genealogie a Cantacuzinilor* sau *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti*, ori în cele ale lui Ienăchiţă Văcărescu, în lucrarea *Istorie a prea puternicilor împăraţi otomani*, începută în timpul exilului său la Nicopole, în 1788. Nu trebuie uitat interesul cu aceeaşi menire a cărturarilor greci de la sfârşitul epocii fanariote: Dimitrie Philippide, autorul unei *Istorii a României*, apărută în greceşte la Leipzig, în 1816, Dionisie Fotino, care şi el a scris o istorie a românilor în limba greacă modernă, tipărită la Viena între 1818-1819, sau serdarul Theodor Photino din Chios, cu aceleaşi preocupări. În întâlnirea sa cu istoria, autorul cărţii nu poate trece cu vederea aportul scrierilor cărturarilor transilvăneni la modernizarea scrisului istoric, mult mai însemnat decât în Principate. O reclama, fără îndoială, realitatea politică şi socială a românilor din provincia intracarpatică. „O chestiune dintre cele mai importante – afirmă autorul – o reprezintă în schimb locul acestui moment în evoluţia istoriografiei româneşti. În absenţa unei tradiţii istorice româneşti suficient de viguroasă în zona transilvană, istoricii Şcolii ardelene au continuat pe autorii letopiseţelor moldovene şi muntene din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secolul XVII şi, mai ales, pe Dimitrie Cantemir. De la Inochentie Micu-Klein până la Petru Maior, lucrările lui Miron Costin şi Dimitrie Cantemir au hrănit o întreagă direcţie de gândire şi de militantism civic, asigurând continuitatea în hotare «naţionale» a scrisului istoric românesc“ (p. 75). La acestea se adaugă „emergenţa interesului pentru trecut în cuprinsul unei literaturi canonice în care prezenţa trecutului ar fi mai greu de motivat“ (p. 79) sau introducerea argumentelor istorice în memoriile politice.

După succinta dar utila introducere în tema aleasă de către autor, urmează analiza propriu-zisă a fenomenului istoriografic din veacul XVIII în ţările române; îşi începe discursul pe această temă cu opinia sa privitoare la disputa în jurul definirii secolului: „a pune prin urmare integral istoriografia secolului XVIII sub semnul tranziţiei spre modernitate – afirmă istoricul – ni se pare o soluţie mai convenabilă“ (p. 91-92). Concluzia sa se sprijină pe observaţia justă a scrierilor din epocă prin asocierea permanentă a titlului cu conţinutul scrierii respective. Astfel, autorul declară că, chiar dacă în multe din scrierile epocii este preferat termenul de *istorie*, în locul celui de *letopiseţ*, „altele indică întrebuinţarea sa concomitentă alături de cel vechi. S-ar putea presupune – afirmă mai departe istoricul – că apelul la unul şi la altul chiar în acelaşi context ar arăta perceperea semnificaţiei lor şi, prin urmare, a nevoii de a se opera cuvenita distincţie. În realitate, era vorba mai curând de o confuzie a termenilor, întemeiată pe conştiinţa similitudinii conţinutului lor“ (p. 93). Cărturarii acestui secol au avut în vedere, chiar în lipsa – dacă nu chiar stimulaţi astfel – unei tradiţii istoriografice interne suficient de consistentă, salvarea din mrejele uitării a trecutului, de al cărui rost în prospectarea viitorului aceştia deveniseră – într-o formă, adevărat, timidă – conştienţi. În ceea ce priveşte locul izvoarelor în concepţia scrierii istoriei la cărturarii din secolul XVIII, autorul identifică preferinţa, într-o primă fază, pentru memorialistică şi tradiţie orală, în detrimentul surselor scrise, documentare. Însă, „pe fundalul acestei realităţi, s-a manifestat şi tendinţa de recuperare a informaţiei istorice, ceea ce presupunea din partea autorilor nu numai o lărgire a orizontului documentar, ci şi un plus de efort în creaţia istoriografică, o tehnică deosebită de combinare a surselor scrise cu memorialistica şi tradiţia orală“ (p. 111). Se adaugă, aici, înclinarea scriitorilor de istorie din veacul XVIII, cu grijă pentru adevăr, către cunoaşterea scriitorilor antici şi bizantini, dar şi semnele dorinţei de a parcurge şi lucrări moderne, precum cele ale lui Voltaire.

Ultima parte a cărţii cuprinde o analiză asupra formelor şi mijloacelor de reprezentare – de raportare, mai bine-zis – a trecutului în scrierile acelui secol: „De la începutul veacului XVIII şi până la sfârşitul său, imaginea evului mediu în scrierile istorice sau de altă natură a cunoscut (…) câteva mutaţii, lente şi greu perceptibile. Ea a evoluat în general de la rostul de simplu reper în scrierile istorice şi construcţiile genealogice ce erau menite să legitimeze noile domnii, la aceea de suport al unei întregi pledoarii politice, în slujba idealurilor colective a vremii“ (p. 168). Ştefan Lemny îşi încheie demersul – admirabil, de altfel, – cu opinia sa privitoare la dezbaterea în jurul existenţei sau nu a trăsăturilor Luminilor europene în scrisul istoric din ţările române din acel timp – şi în societatea românească, în general; la fel de limpede istoricul remarcă existenţa în istoriografia din Principate în secolul XVIII a unor – fragile, dar prezente – elemente iluministe, alături de altele, precum însemnările despre înfrumuseţare şi reconstrucţie urbanistică de aceeaşi factură. O bibliografie sumară încheie volumul, prefaţat de Alexandru Zub, ce dovedeşte, încă o dată, vocaţia istoricului plecat de câtva timp din ţară, dar, nu ne îndoim, cu gândul şi sufletul alături de slujitori ai lui Clio de aici, de vreme ce al doilea volum din bibliografia veacului XVIII se află între proiectele domniei sale.

Cătălina Chelcu

MAURICE DE SAXE, *Mes Rêveries suivies d'un choix de correspondance politique, militaire et privée*, Paris, éd. Jean-Pierre Bois et Jean-Paul Charnay, Editions Economica, 2002, 504 p. in 8°

Saluons avec un intérêt particulier, la parution d'une huitième édition de *Mes Rêveries,* ouvrage posthume du maréchal Maurice de Saxe (1696-1750). L'initiative appartient à Hervé Couteau-Bégary, directeur d'études à l'*Ecole Pratique des Hautes Etudes,* IVe section, président de la *Commission française d'histoire militaire,* qui, depuis bientôt deux décennies, œuvre à rendre publique dans la collection *Bibliothèque stratégique,* un ensemble de textes essentiels de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pensée militaire française et universelle. Cette collection arrive déjà à réunir une soixantaine de titres. Ainsi, à côté de *L'art de la guerre* de Sun Zi et des stratagèmes de Frontin (Frontinus), figure *La grande stratégie de l'empire romain* d'Edward Lutwak, *Histoire des guerres d'Allemagne* de Henry Lloyd, les mémoires de Montecuccoli, la *Théorie du combat* de Clausewitz, *De l'esprit des institutions militaires* du maréchal Marmont ou *De la conduite de la guerre,* le cours d'histoire de la tactique du maréchal Foch etc.

La pensée militaire et politique de Maurice de Saxe ne pouvait pas être absente de cette collection. L'ajout de certains écrits inédits du maréchal ainsi que la publication d'une partie de sa correspondance variée, nous fait sans doute réfléchir à l'idée que cette nouvelle édition de *Mes Rêveries* a l'ambition d'être définitive, d'autant que les historiens ayant contribué à sa mise en œuvre maîtrisent avec aisance le sujet abordé. Il s'agit notamment de Jean-Pierre Bois, professeur à l'Université de Nantes où il dirige le *Centre de Recherches sur l'histoire du monde atlantique* et qui a consacré déjà, nombre de ses travaux à la société militaire et à l'art de la guerre au XVIIIe siècle. Parmi ses écrits, notons un imposant *Maurice de Saxe,* paru chez Fayard en 1992, ainsi qu'un ouvrage dédié à la victoire la plus célèbre du maréchal, *Fontenoy, 1745. Louis XV, arbitre de l'Europe,* publié chez Economica en 1996 dans la collection *Les grandes batailles de l'histoire.* Il récidive cette fois-ci par le choix des textes supplémentaires qui enrichissent la nouvelle édition, auxquelles s'ajoute en guise d'introduction, une étude qui porte le titre: *Maurice de Saxe, tactique et politique,* p. 39-81.

Fils naturel de Frédéric-Auguste Ier, duc électeur de Saxe (1694-1733) et roi de Pologne (1697-1706; 1709-1733) et d'Aurore de Koenigsmarck, Maurice brilla en tant que chef de guerre au service du roi Louis XV (1715-1774), qui lui offrit le 26 mars 1744, le bâton de maréchal de France. Sa destinée militaire dans la nouvelle patrie ressemble sur ce point à celle du prince Eugène de Savoie (1663-1736) qui acquit sa réputation de stratège renommé à la solde des Habsbourg. Maurice fit d'ailleurs ses premières classes auprès de lui, en prenant part au sein des forces impériales à la bataille de Malplaquet (11 septembre 1709)[34] et au siège de Belgrade (juillet-août 1717), dernier triomphe d'Eugène sur les troupes ottomanes.

Ami et en quelque sorte disciple du chevalier Jean-Charles de Folard (1669-1752), le théoricien de la colonne[35], Maurice de Saxe dirigea personnellement dans la nuit du 25-26 novembre 1741, l'assaut des grenadiers français contre les retranchements de Prague, un des faits d'armes mémorables de la Guerre de Succession d'Autriche (1740-1748) qui conduisit les régiments du roi Louis XV jusqu'au cœur de Bohême. Pendant la campagne de Flandre, il infligea le 11 mai 1745 à Fontenoy, une cuisante défaite à l'armée anglo-hanovrienne du duc de Cumberland, secondée par les forces hollandaises pour remporter une nouvelle victoire à Racoux (11 octobre 1746). Maurice battit une dernière fois les forces coalisées à Lawfeld (2 juillet 1747)[36]. Il s'illustra aussi dans la guerre de siège, en investissant avec succès non moins de seize places fortes, dont Tournai (mai-juin 1745), Bruxelles (février 1746) et Namur (septembre 1746).

Le maréchal fut l'adepte d'une tactique prudente, fondée sur une analyse lucide du terrain et des forces en présence, un sort d'Wellington *avant la lettre* qui excellait dans la préparation du combat en recourant notamment aux fortifications de campagne. Les redoutes qu'il fit édifier lors de la journée de Fontenoy sur la gauche de son dispositif dans le bois de Barry, donnèrent du fil à retordre aux généraux anglais car, ajoutées aux autres travaux défensifs, elles limitèrent l'espace de manœuvre des régiments anglais montés à l'assaut du centre ennemi. Entassées dans une immense colonne flanquée de canons (environ 10.000 hommes), qui n'avait d'ailleurs, rien de commun avec le dispositif préconisé par Folard, ces troupes furent repoussées avec de lourdes

[34] A ce sujet voir notamment le travail du capitaine M. Sautai, *La bataille de Malplaquet d'après les correspondants du duc du Maine à l'armée de Flandre,* Paris, 1904, ainsi que l'ouvrage d'André Corvisier, *La bataille de Malplaquet 1709. L'effondrement de la France évité,* Paris, Economica, 1997, avec sources et bibliographie, p. 145-150.

[35] Pour Folard, nous renvoyons à l'excellent ouvrage du professeur Jean Chagniot, *Le chevalier de Folard. La stratégie de l'incertitude,* Editions du Rocher, Monaco, 1997.

[36] Idem*,* dans *Histoire militaire de la France* (sous la dir. D'A. Corvisier), 2e éd., t. II, *De 1715 à 1871*, Paris, Quadrige/PUF, 1997, p. 84-92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pertes par le feu de l'artillerie française, la contre-attaque de la brigade irlandaise et les charges de cavalerie de la *Maison du Roi.* Le 14 mai 1745, Maurice de Saxe écrivait à Folard: «*Les Anglais ont démontré l'inanité de cette fameuse tactique…*»[37] pour compléter quelques jours plus tard: «*Laissons là, la colonne d'Epaminondas et toutes les colonnes du monde*»[38]. Pourtant, l'année suivante ce fut ce système offensif qui eut raison à Racoux du dispositif allié, acculé à la Meuse.

Sur le plan stratégique et opérationnel, le maréchal français accorda une attention particulière aux troupes de cavalerie légère qui, grâce à leur mobilité caractéristique pouvaient mener d'incursions dans les lignes adverses, accrocher, harceler et gêner leurs communications avant la concentration finale en vue d'une éventuelle bataille. C'est ainsi qu'à l'automne de 1746, à la tête d'une armée d'environ 180.000 il réussit à manœuvrer et à repousser les forces alliées du prince Charles de Lorraine qui essayèrent d'empêcher la chute de Namur, opérations dans lesquelles, les régiments français de cavalerie légère jouèrent un rôle déterminant. Digne d'intérêt, nous semble la lettre qu'il écrivit en juin 1732 à son père, le roi Frédéric-Auguste, au sujet de la valeur combative des compagnies de cavalerie moldaves:

«… En 1713, Votre Majesté fit venir en Poméranie douze compagnies de Valaques[39]*, qui y firent des merveilles, parce que les Suédois n'avaient aucune cavalerie légère; ce qui nous donna la supériorité en campagne. Les Valaques étaient toujours sur leurs gardes; nos fourrages, nos pâtures, se faisaient toujours avec aisance et sans risque; les leurs étaient souvent attaqués: ils ne pouvaient faire de détachements que nous le sussions, et que nous ne fussions en état de les battre; ils étaient dans une parfaite ignorance des nôtres, quoique ce fut dans leur propre pays que nous fissions la guerre. Voilà, Sire, ce qui cause la supériorité en campagne; et partie égale, on ne doit l'attribuer qu'à la cavalerie légère.*

Le roi de Suède[40] *sentit cette conséquence et fit venir de Turquie quelques compagnies valaques qui pensèrent être la cause de la ruine des Danois en Norvège; parce que les Danois n'avaient aucune cavalerie légère. Les généraux de Votre Majesté l'ont engagée par la suite à renvoyer ces douze compagnies de Valaques, et à faire lever un régiment de hussards dont elle n'a pas cru avoir lieu d'être contente, pendant la Confédération en Pologne dans l'année 1715. La raison en est évidente: c'est que toute la cavalerie polonaise est cavalerie légère; et que, hussards contre hussards, le nombre doit avoir la supériorité… »*[41].

Ces remarques viennent de compléter une précédente lettre écrite à son père, le 21 mai 1732: «*… A mon avis, les compagnies valaques sont meilleures (que les hussards). Les douze que vous avez eues en Poméranie, en 1713 ou en 1714 ont servi très bien et j'ai entendu aussi des éloges à propos de celles qu'a eues sous ses ordres le roi de Suède en Norvège…*»[42].

Déjà en mai 1709, le comte Golovkin, envoyé par le tsar Pierre le Grand (1696-1725) à la cour du prince Michel Racoviță (1703-1705; 1707-1709; 1715-1726) était intervenu pour empêcher le recrutement des cavaliers moldaves au profit de la Suède. Deux mois plus tard, à la bataille de Poltava (le 8 juillet) ce fut un régiment de cavalerie moldave commandé par le colonel Sandu Colțea qui protégea la retraite du roi Charles XII jusqu'à Bender (Tighina) au bord du Dniestr[43]. Après la défaite de Stănileşti sur le Prut (18-22 juillet 1711), les boyards moldaves qui

[37] Apud Jean-Pierre Bois, *Maurice de Saxe,* p. 352.

[38] Apud, Jean-Pierre Bois, *Fontenoy. 1745,* p. 136.

[39] Il s'agit de compagnies de cavalerie recrutées en Moldavie, voisine de la Pologne.

[40] Charles XII, roi de Suède (1697-1718).

[41] *Mes Rêveries suivies d'un choix de correspondance politique, militaire et privée,* p. 238-239.

[42] Dans G. Pherekide, *Oşteanul român în timpul lui Petru cel Mare* (din *Mémoires sur l'art de la guerre,* de Maurice comte de Saxe, Dresde, 1757), in CvL, n° 1, Bucarest, 1896, p. 276-278. Pour son article, Pherekide utilisa *l'Edition portative des Rêveries, augmentée de l'abrégé de sa vie et de plusieurs pièces sur l'art de la guerre, relatives au système de Monsieur le maréchal de Saxe, le tout dirigé aux dépens de M. de Viols,* Dresde, aux dépens de l'éditeur, 1757.

[43] Nicolae Iorga, *Un ofițer român în oastea lui Carol al XII-lea, câteva note*, in AARMSI, IIe série, t. XXXIV, 1912, p. 865-869; Constantin I. Karadja, *Notă despre colonelul Sandu Colțea şi regimentul său de cavalerie în serviciul regelui Carol al XII-lea*, in RI, t. XV, 1929, p. 145-148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

accompagnèrent le prince Dimitrie Cantemir en Russie, ont constitué la même année, un régiment de hussards nommé «*le vieux polk moldave*»[44].

C'est à l'intention de son père que Maurice de Saxe écrivit les *Rêveries* en décembre 1732 à Paris, lorsqu'il fat pendant treize jours, cloué au lit par la fièvre. Il rédigea un second manuscrit en 1740, publié intégralement après sa mort en 1756 à la Haye par Zacharie Pazzi de Bonneville (vers 1710-après 1771), ingénieur français descendant de la famille Pazzi de Florence[45].

«*La guerre est une science couverte de ténèbres, dans l'obscurité desquelles on ne marche point d'un pas assuré; la routine et les préjugés en font la base, suite naturelle de l'ignorance.*

Toutes les sciences ont des principes et des règles; la guerre n'en a point»[46] .

Elle se divise cependant, en *parties de détail* et en *parties sublimes.* Les *parties de détails* concernent la manière de lever les troupes, de les payer, de les entretenir, de les exercer et de les former pour la bataille. Fasciné comme beaucoup d'autres écrivains militaires de l'époque par la légion romaine, Maurice de Saxe préconise de reformer le système tactique du XVIIIe en adoptant une formation de combat de 3.500 hommes, associant infanterie et cavalerie et pourvue de sa propre artillerie de campagne. Il prêche pour que les longues piques des *tercios* espagnols de la Guerre de Trente Ans soient réintroduites dans l'armement des fantassins (p. 109-123). Les troupes montées doivent être protégées par des casques et des cuirasses; ne plus utiliser les pistolets pour faire feu sur l'adversaire mais tirer à la carabine. Inspiré par les évolutions de la cavalerie polonaise, il considère la lance comme étant meilleure pour le combat rapproché que l'épée et pense que la première ligne du dispositif doit charger, munie de cette arme (p. 124). On y observe l'influence de Folard et une préférence pour le choc mais dans ses écrits tardifs, il conclue qu'un feu de salve bien ajusté à une distance appropriée, effectué en premier, peut déstabiliser les lignes ennemies[47].

Maurice de Saxe étudie l'art militaire ou les *parties sublimes* dans une quinzaine de chapitres bien distincts. A une époque où la guerre de siège joue un rôle essentiel dans le déroulement des campagnes, il s'élève contre l'abus de fortifier les villes (p. 159-165). Selon lui, quelques forteresses bien choisies et bien entretenues pourraient suffire à contenir l'adversaire. Il propose dans le IVe chapitre (p. 176-191), la construction de petits forts défendus par des garnisons permanentes qui pourraient couvrir l'ensemble de positions stratégiques du territoire concerné sans impliquer le travail et les fournitures des populations civiles. Quant au IIIe chapitre, il est consacré à la manière de pratiquer la guerre en Pologne, chapitre écrit essentiellement à l'intention du roi Auguste II de Saxe, et qui contient des propos pertinents sur la valeur et les évolutions au combat de la cavalerie polonaise.

Dans le VIIIe chapitre qui traite des différentes situations tactiques qui surviennent lors d'un engagement majeur avec les forces ennemies, Maurice de Saxe fait l'analyse de diverses manœuvres d'ordre offensif ou défensif en tenant compte de la spécificité du terrain (forêts, ruisseaux, montagnes), combinaisons qu'impliquent l'imbrication des trois armes: l'infanterie, la cavalerie et l'artillerie. Il montre aussi sa préoccupation pour les retranchements, les lignes défensives et les redoutes dont le souci du détail qu'il fait preuve dans les chapitres suivants, le conduit irrémédiablement à étudier le cas de la défensive française à la bataille de Malplaquet (p. 201-202) et

---

[44] Iorga, *Românii în armatele apusene – o amintire pierdută*, in RI, n° 1-3, janvier-mars, 1934, p. 7; Matei Cazacu, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie, XVe-XIXe siècles*, in CMRS, t. XXXIV, n° 1-2, janvier-juin, 1993, p. 217-218. De cavaliers légers, originaires de Transylvanie et des principautés danubiennes furent recrutés aussi au sein des régiments français de hussards (Rattski, Berchény, Esterhazy, Beausobre, Raugrave, Poleireski), et même dans Saxe-Volontaires, régiment assez original par ses uniformes et ses armes ainsi que par sa composition ethnique, Corvisier, *Soldats originaires de Transylvanie, Moldavie Valachie dans l'armée française au XVIIIe siècle*, dans *Kiràly Béla. Emlékköniv. Hàbóru es tàrsadalom,* Budapest, 1992, p. 109-122; Chagniot, *L'armée turque vue par les écrivains militaires français au dix-huitième siècle*, in RRH, t. XXIII, n° 3-4, 1994, p. 395.

[45] A son sujet voir Bruno Colson, *L'art de la guerre de Machiavel à Clausewitz dans les collections de la Bibliothèque universitaire Moretus Plantin,* Presses Univ. de Namur, 1999, p. 170-172.

[46] *Mes Rêveries suivies d'un choix de correspondance politique, militaire et privée,* p. 89.

[47] *Mémoire sur l'inconvénient d'essuyer le feu de l'ennemi sans lui répondre*, dans *Mes Rêveries,* p. 434-437.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celle des Russes à la bataille de Poltava (p. 213-214). En ce qui concerne l'attaque d'un retranchement: «*il faut toujours tâcher de s'étendre le plus que l'on peut, pour donner de la jalousie partout à l'ennemi, afin qu'il ne dégarnisse aucun endroit; ce qui l'empêche de porter des troupes dans ceux que l'on veut attaquer, quand même il le verrait; et ce sont autant de troupes inutiles*»[48].

Les *Rêveries* finissent par les qualités qui doit avoir un général d'armée (p. 221-225). Ses modèles demeurent le prince Eugène de Savoie et le roi de Prusse, Frédéric II (1740-1786) avec lequel le maréchal de Saxe avait entretenu une riche correspondance. Mais lorsque Frédéric remporta au cours de l'année 1757, ses plus belles victoires (Prague, Leuthen, et Rossbach), Maurice n'était plus de ce monde. Dans une lettre écrite en 1746 à l'auteur de *L'Anti-Machiavel,* Maurice de Saxe remarquait que «*… la partie militaire est toujours soumise à la politique*»[49]. Ceci n'était que la reprise d'un concept déjà formulé dans son projet pour la campagne de 1745: «*Le but d'une guerre est ordinairement plus politique que militaire*»[50]*,* concept popularisé au XIXe siècle par Clausewitz: «*la guerre est la continuation de la politique par d'autres moyens*».

Selon le cardinal de Bernis, après la mort du maréchal de Saxe:

«*toutes les vois se sont réunies pour le regretter, mais rien n'a plus fait pour l'éloge de ce général que la conduite de ceux qui ont commandé nos armées après lui, à l'exception cependant du maréchal de Broglie, qui mérite d'être distingué (…)*». Les *Rêveries* «*paraîtront un ouvrage de peu d'importance aux esprits médiocres, mais ceux qui auront le génie militaire y trouveront des idées sublimes. Le plus grand présent que Dieu puisse faire à une monarchie, c'est de lui donner un habile général; les fautes des ministres sont réparables, celles d'un général d'armée ne le sont souvent pas: le salut et la victoire d'une nation sont souvent entre ses mains*»[51].

Les *Rêveries* de Maurice de Saxe s'inscrivent comme un œuvre majeur de la littérature militaire au XVIIIe siècle. Rares sont les auteurs de l'époque qui réussirent à égaler la valeur des jugements du maréchal français. Notons au moins, le chevalier Jean-Charles de Folard *(Abrégé des commentaires de M. de Folard, sur l'Histoire de Polybe par M…mestre de camp de cavalerie,* 3 vol., Paris, chez Durand, 1754), le roi de Prusse, Frédéric II (*Œuvres posthumes* J.-Ch. Laveaux, 15 vol., Berlin, chez Voss et fils et Decker et fils, 1788), le marquis de Santa Cruz *(Réflexions politiques et militaires,* 12 vol., La Haye, chez Beauregard, 1771), le prince Charles-Joseph de Ligne (*Fantaisies militaires,* À Kravelhota, 1780) ainsi que Jacques Antoine Hippolyte de Guibert (*Essai général de tactique précédé d'un Discours sur l'état actuel de la politique et de la science militaire en Europe…*, 2t., Londres: chez les libraires associés, 1772).

Tous ces ouvrages, dont la plupart demeurent inconnus aux historiens militaires roumains nécessitent une traduction intégrale, car seulement de cette manière nos spécialistes pourront enfin comprendre et étudier l'art de la guerre européen au XVIIIe siècle[52].

Emanuel Constantin Antoche

[48] Maurice de Saxe, *Mes Rêveries,* chap. XI, „De l'attaque des retranchements", p. 212.

[49] Apud Jean-Paul Charnay, *Maurice en ses théâtres ou les avatars du maréchal de Saxe*, dans *Mes Rêveries,* p. 35.

[50] Apud Jean-Pierre Bois, *Maurice de Saxe, tactique et politique*, p. 68-69.

[51] *Mémoires du cardinal de Bernis,* Paris, Mercure de France, 1980, p. 88-89, 100.

[52] Voir par exemple l'article *Saxa, Hermann Maurice, conte de…*, dans Constantin Căzănișteanu, V. Zodian, A. Pandea, *Comandanți militari. Dicționar,* Bucarest, 1983, p. 273-279, où nous avons repéré de nombreuses coquilles. L'ouvrage de Maurice de Saxe s'intitule *Mes Rêveries,* non *Les Rêveries,* et il fallait mentionner au moins une des éditions, parmi les sept connues jusqu'à nos jours. Le maréchal ne pouvait pas débuter en tant que simple soldat dans le Corps saxon (?) car il était fils de roi. La ville de Prague ne fat pas prise d'assaut, le 19 novembre 1741 mais dans la nuit du 25-26 novembre et la célèbre bataille de Fontenoy se déroula le 11 mai 1745, non le 10 mai. Qu'il aurait plaidé dans ses écrits pour l'introduction du casque et de la lance au sein des troupes de cavalerie c'est une chose. Il n'a jamais réussi de le faire car ce n'était pas lui qui décidait de l'armement des troupes royales, même s'il portait le grade de maréchal. En France fonctionnait déjà un Ministère de la Guerre dont la charge de Secrétaire d'Etat revenait au comte Marc-Pierre d'Argenson, le supérieur de Maurice de Saxe. Il n'a jamais décidé non plus de disposer l'infanterie sur trois lignes de profondeur car cette ordonnance existait depuis 1727 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL LINDENBERG, *Carol I*, Bucureşti, Humanitas, 2003, 272 p.

Instalarea şi consolidarea monarhiei de Hohenzollern este unul din subiectele care au stat în atenţia istoriografiei româneşti. Cu toate acestea, iniţiativa editurii Humanitas de a publica, în 2003, lucrarea lui Paul Lindenberg este una binevenită. Fără a ne opri aici asupra manierei în care s-a scris despre instituţia monarhică din România, vrem pentru început să justificăm afirmaţia anterioară. Dacă până la instalarea comunismului au existat un număr important de lucrări care au reuşit să evidenţieze într-un mod obiectiv, în cele mai multe cazuri, contribuţia monarhiei la procesul de modernizare al României şi rolul jucat de regii pe care i-a avut statul român în viaţa politică a ţării, anul 1947 a însemnat trecerea într-un con de umbră a uneia din cele mai importante instituţii româneşti.

După 1989, am asistat o bună perioadă de timp la reeditarea unor lucrări ca *Memoriile regelui Carol I*, *Povestea vieţii mele* (scrisă de regina Maria) sau *Politica externă a României* (Nicolae Iorga) ş.a. Dintre puţinele cărţi consacrate domniei lui Carol amintim *Iconografia regelui Carol I* (Carmen Tănăsoiu), *Carol I şi monarhia constituţională. Interpretări istoriografice* (Vasile Docea), *Monarhie sau republică* (Mihai Timofte), *Carol I al României 1866-1881* (Sorin L. Damian) sau *Carol I* (Ioan Scurtu). Fiecare din ele poate fi considerată reprezentativă pentru un anumit stil de a scrie despre monarhia de Hohenzollern şi reprezentanţii săi. Pentru a ne referi doar la ultima lucrare amintită, vrem să ne exprimăm mirarea pentru opţiunea autorului de a continua un demers iniţiat înainte de 1989 prin care încearcă să convingă asupra tradiţiei republicane din România şi asupra lipsei de legitimitate a celor ce au preluat puterea în 1866.

Revenind la Paul Lindenberg, pentru „neiniţiaţi" apare o întrebare firească: cine este acest autor? În mod normal, editorii unei asemenea lucrări ar fi trebuit să facă măcar câteva precizări despre persoana autorului, cu atât mai mult cu cât maniera în care ne sunt relatate evenimente importante, ca aducerea lui Carol I sau războiul de independenţă, ne creează impresia că avem de-a face cu un personaj foarte apropiat regelui.

Născut la Berlin, la 11 noiembrie 1859, Paul Lindenberg studiază literele la Universitatea din localitate şi devine apoi redactor la „Deutsche Rundschau". Preocupat de istoria literaturii germane, dar şi de consemnarea amintirilor contemporanilor săi, vizitează România în mai multe rânduri între 1905 şi 1914. Prima ediţie a lucrării de faţă a apărut în 1906 în limba germană, Lindenberg cedând unei sugestii făcute de regina Elisabeta de a nu reda toate amănuntele discuţiilor cu regele Carol I (Vasile Docea, *Carol I şi monarhia constituţională. Interpretări istorice*, 2001, p. 162). O altă informaţie pe care editorul o omite este dacă suntem sau nu în prezenţa unei reeditări a lucrării din 1906, din 1941 sau a variantei prescurtate apărute în limba română, în anul în care monarhul român împlinea 70 de ani (tradusă în română de J. Kamfman).

Concepându-şi cartea ca o lucrare biografică dedicată lui Carol I, Paul Lindenberg îşi începe „incursiunea" în viaţa primului rege al românilor prin evidenţierea mediului social, politic şi intelectual în care acesta s-a format. Rostul relatărilor despre viaţa pe care o are viitorul monarh până la 27 de ani este limpede: fusese format să devină conducător, iar chemarea pe care românii i-au adresat-o e înfăţişată ca un fapt firesc ce urma să se petreacă la un moment dat. Călătoriile repetate pe care le întreprinde în România i-au permis lui Lindenberg să afle destule informaţii despre ţara în care urma să vină Carol I. Descrierea crizelor politice pe care le cunoaşte statul de la nordul Dunării până la 1866 are drept scop explicarea opţiunii făcute de clasa politică pentru un prinţ străin, dar şi anticiparea misiunii dificile pe care o avea de îndeplinit Carol.

Anului 1866 îi sunt consacrate nu întâmplător două capitole intitulate „Prinţul Carol de Hohenzollern ales principe al României" şi „Călătoria spre România şi sosirea la Bucureşti". Pe parcursul acestora, autorul descrie cu multă atenţie dificultăţile politico-diplomatice ce au fost depăşite de liderii politici români trimişi în străinătate pentru găsirea unui principe străin. El insistă în egală măsură atât pe curajul manifestat de Carol prin acceptarea tronului român, dar şi pe reţinerile existente în cercurile politice prusace potrivit cărora un asemenea proiect punea în pericol neutralitatea statului prusac.

Unul din obiectivele regimului politic instalat la 1866 era acela al educării populaţiei într-un spirit dinastic, misiune deloc uşoară de îndeplinit dacă ne gândim la absenţa acestuia din cultura politică românească. Faptul că la sfârşitul domniei putem vorbi de un adevărat mit al său i se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

datorează într-o bună măsură şi lui Carol. Acesta a încercat, din momentul preluării conducerii statului, să stabilească un contact direct cu populaţia prin proclamaţii, discursuri ţinute la diferite conferinţe publice, donaţii din fonduri proprii pentru instituţii de cultură dar şi prin ajutorarea celor săraci cu prilejul deplasărilor prin ţară. Putem vorbi, astfel, de o adevărată strategie ce avea ca obiectiv acceptarea lui de către societatea românească.

De importanţa unor acţiuni de genul celor amintite, în condiţiile în care partizanii lui Cuza sunt prezenţi în viaţa publică o bună perioadă de timp, încearcă să ne convingă pe parcursul capitolului intitulat „Să ne ajutăm pe noi înşine, românii". Dacă regele Carol a reuşit să devină o figură importantă a panteonului naţional, aceasta nu înseamnă că pe parcursul domniei nu au existat şi momente de cumpănă. Un astfel de moment a fost cel de la 1870-1871, când în pericol a fost pusă nu numai instituţia monarhică, dar chiar şi existenţa statului român. Fără a condamna acea parte a clasei politice care se făcea vinovată pentru asemenea episoade, Lindenberg insistă pe caracterul personal al confruntărilor din acea vreme şi accentul antigerman al intervenţiilor unor lideri ai epocii. Interesant, în acelaşi timp, este faptul că acestea nu sunt interpretate ca acţiuni de nuanţă republicană ci sunt privite din perspectiva unei anumite normalităţi a vieţii politice. Contribuţia lui Carol la detensionarea din anii amintiţi nu putea fi ignorată în „Anii încercărilor" sau „Dezvoltarea internă a României". Încercând să-şi susţină unele afirmaţii, autorul procedează la redări parţiale sau integrale ale unor scrisori, nedatate însă, între monarhul român şi tatăl său. Ele contribuie la surprinderea unei anumite transformări a lui Carol. „Liberalul" de la Berlin, confruntat cu o societate care făcea eforturi pentru o modernizare rapidă, va deveni treptat, în unele probleme cum ar fi libertăţile acordate de constituţie, mai apropiat de conservatori.

Dovedind talent literar, Lindenberg reuşeşte să surprindă şi o altă latură a personalităţii lui Carol şi anume aceea de tată. Remarcabil este mai ales felul cum autorul reuşeşte să ne aducă în preajma unui personaj cunoscut prin asprimea sa, pentru a-l vedea de această dată profund afectat de moartea copilului său.

Pentru că această imagine nu se potrivea cu aceea a monarhului capabil să treacă peste orice fel de dificultăţi, capitolele consacrate războiului de independenţă ni-l înfăţişează din nou pe Carol ca un adevărat conducător al românilor. Ne-am fi dorit, de la un apropiat al monarhului, şi o descriere a atmosferei interne existente în preajma războiului. Preferinţa pentru discursul oficial (cu insistenţe asupra entuziasmului existent la 1877 în societate) este în detrimentul unei analize a modului greoi în care ideea participării la un război alături de Rusia, chiar şi împotriva Turciei, s-a impus în clasa politică românească.

O altă preocupare a biografului regelui Carol o reprezintă aceea de a-l prezenta pe monarh ca un adevărat lider politic al românilor. Discursurile din Parlament, pe care şeful statului le ţine pe parcursul anului 1878, sunt ocazii pentru a-şi exprima şi el nemulţumirea provocată de presiunile puterilor europene în legătură cu modificarea articolului 7 din constituţia României. Insistând pe îndemnurile pe care şeful statului român le adresa tot acum clasei politice pentru o rezolvare calmă a solicitărilor formulate la Berlin, Lindenberg evidenţiază o altă calitate a lui Carol şi anume înţelepciunea politică a acestuia.

O altă surpriză pe care ne-o provoacă lucrarea adusă în atenţie este caracterul lapidar al informaţiilor despre o perioadă mai apropiată de momentul în care au loc discuţiile dintre autor şi Carol. Astfel, lipseşte orice referire la un moment important din istoria politică a României, apropierea de Tripla Alianţă (1883), la care regele Carol a contribuit din plin. Acelaşi lucru îl putem spune despre perioada 1914-1916, una foarte dificilă pentru România, dar şi pentru monarh în egală măsură. Relatările despre viaţa de la Curtea Regală sunt interesante, dar după părerea noastră ele abundă în defavoarea referirilor la viaţa politică. Când spunem aceasta ne gândim la faptul că am fi dorit să vedem şi cum se raporta regele Carol la viaţa politică de aici, după 30-40 de ani de la venirea lui în România.

Cu toate observaţiile amintite, lucrarea contribuie la cunoaşterea câtorva episoade importante din istoria modernă a României asupra cărora primul reprezentant al monarhiei de Hohenzollern în România şi-a pus amprenta.

Liviu Brătescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PASCAL DELWIT, *Liberalisme şi partide liberale în Europa,* Bucureşti, Humanitas, 2003, 354 p.

Publicarea unui volum consacrat evoluţiei liberalismului şi a partidelor liberale din Europa este un eveniment editorial important în condiţiile în care dinamica fenomenului în discuţie ocupă un loc redus în cadrul cercetărilor ştiinţifice, incomparabil mai mic faţă de numărul celor dedicate formaţiunilor politice de stânga. Pentru Pascal Delwit, editorul lucrării de faţă, există două explicaţii principale pentru această situaţie: insuccesele din ultimele decenii ale formaţiunilor liberale şi dificultatea studierii acestora, din cauza ambiguităţilor de ordin ideologic, a compoziţiei eterogene a electoratului „liberal" şi a alianţelor „ciudate" încheiate uneori. Structurată în două secţiuni, lucrarea pe care dorim să o supunem atenţiei analizează mai întâi geneza şi evoluţia unor concepte liberale pentru ca apoi, pe parcursul a 11 capitole, să prezinte succesele şi crizele partidelor de această factură din Apusul şi Centrul Europei.

Cunoscut publicului românesc şi prin lucrarea *Europa liberalilor*, Nicolas Rousellier considera că poate găsi explicaţii pentru impasul actual al liberalismului european în elementele sale fondatoare, de aceea le acordă un spaţiu amplu în studiul său. Constituţionalismul, schimbul liber de opinii, organizarea vieţii politice pe baze raţionale, primatul individului asupra statului sunt doar câteva dintre ideile care i-au asigurat succesul. Izbânda nu a fost una de lungă durată, din cauza transformărilor economice care au dus la modificarea configuraţiei sociale, dar şi a slăbirii instituţiei cu care se identifica liberalismul, parlamentul. Fără a face o analiză profundă asupra cauzelor care au făcut ca izbânda liberalilor să nu fie una de lungă durată, Rousellier consideră că explicaţia principală constă în incapacitatea acestora de a mobiliza masele şi de a forma grupări politice care să reziste transformărilor economice de la sfârşitul secolului XIX. În realitate, liberalii nu au avut niciodată încercări de inginerie socială sau proiecte constructiviste, nepromiţând şi neoferind nimic de la sine, ei preferând doar să-i îndemne în permanenţă pe ceilalţi să-şi asume destinul. Pentru liberali, fundamentală a fost doar existenţa unor reguli după care societatea urmează să se ghideze.

Continuând încercarea de definire a liberalismului, Paul Magnette îl alătură burgheziei, o realitate care apărea mai târziu decât începuturile propriu-zise ale acestuia. Pornind de la relativa concordanţă care există între cristalizarea doctrinei liberale şi afirmarea politică a burgheziei, Magnette aşează între liberalism şi burghezie un semn de perfectă echivalenţă. În realitate, liberalismul nu s-a bucurat de sprijinul necondiţionat al burgheziei, în primul rând pentru că o bună parte a epocii moderne ea nu a constituit un corp omogen şi coerent, cu o clară percepţie a intereselor proprii. Consecinţa acestei situaţii a fost o puternică dispersie politică.

În ciuda ofertei sale generoase, liberalismul a fost prins între conservatorii care nu-i acceptau viziunea modernă asupra societăţii şi socialiştii care-i exploatau neîmplinirile. „Supravieţuirea" s-a datorat contribuţiei celor care pot fi consideraţi figurile tutelare ale liberalismului modern: Montesquieu, Benjamin Constant, J.S. Mill, Adam Smith. Cea mai mare dilemă a liberalilor a fost rolul şi locul pe care urmau să-l rezerve statului. Dacă în secolul XIX liberalii oscilau între a susţine forţa pieţei şi apelul la intervenţia „coercitivă" a autorităţilor publice, în perioada următoare au găsit în interiorul doctrinei argumente pentru preluarea de către stat a serviciilor publice pe care nu le îndeplinea piaţa şi instituirea unor mecanisme de protecţie a celor care nu puteau face faţă jocului pieţei.

Dominaţia exercitată în secolul XIX avea să fie urmată de o marginalizare treptată în secolul următor. Totuşi, în ciuda acestui impas, liberalii au reuşit să răspândească în Europa reforme politice, fiscale sociale, civice (libertatea de asociere, extinderea sufragiului universal, accesul lărgit la educaţie etc.) care sunt astăzi admise ca fundamente ale statului modern.

Un şoc puternic avea să fie înregistrat în perioada dintre cele două războaie mondiale, când criticile la adresa parlamentarismului şi a partidelor democratice se înmulţesc, fără ca liberalii, adică tocmai iniţiatorii lor, să reuşească să le apere.

Dificultăţile întâmpinate de partidele liberale, după al doilea război mondial, au fost depăşite în unele ţări ca Germania şi Marea Britanie, prin situarea în centrul eşicherului politic, graţie căreia obţineau posibilitatea de a influenţa actul guvernamental. Chiar dacă nu au căpătat forţa politică de altădată, liberalii au reuşit să transpună în practică alte obiective ale programului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor: consolidarea statului de drept, descentralizarea, construcţia europeană, economia de piaţă ş.a. Paradoxul constă în faptul că, impunând aceste principii, ce sunt astăzi acceptate de aproape toate partidele politice, liberalii s-au trezit fără agendă politică distinctă şi de aici efortul lor pentru o redefinire a propriei identităţi. Astfel, în timp ce unii liberali critică poziţia dominantă a statului în societate în general, mergând pe o linie conservatoare mai ales în economie, alţii practică o deschidere la stânga, dând naştere la noi forme de gândire liberală, care nu poartă însă acest nume. Cum au fost percepute, aceste oscilaţii, în interiorul formaţiunilor liberale, dar mai ales cum au fost ele interpretate de electoratul apusean sunt întrebări care nu au stat în atenţia autorilor volumului de faţă. În acelaşi timp, ar fi fost de dorit o mai mare concentrare asupra documentelor programatice elaborate de liberali în diferite momente ale istoriei lor.

Pe lângă aspectele menţionate mai putem face o observaţie critică legată şi de structura cărţii. În locul unor discuţii despre evoluţia partidelor liberale din ţările scandinave sau Luxemburg, ar fi fost de preferat măcar o trecere în revistă a apariţiei şi evoluţiei ideilor liberale în spaţiul american. O reflecţie asupra însuşirii acestora de către actorii scenei politice din S.U.A. ar fi creat posibilitatea unei utile comparaţii cu traiectoria liberalismului în Europa.

Radiografia „principalului curent politic modern“ nu putea să ignore situaţia existentă în Europa Centrală şi de Est. Jean Michele de Waele şi Petia Gueorguieva prezintă obstacolele pe care partidele liberale au trebuit să le depăşească pentru a ocupa un loc important pe scena politică din această parte a Europei, înainte de instaurarea comunismului, dar şi după căderea lui. Contrazicând teoria potrivit căreia putem vorbi, după 1989, de sfârşitul ideologiilor, autorii amintiţi demonstrează necesitatea existenţei unor programe liberale care să aibă ca obiectiv: instaurarea statului de drept, separarea puterilor şi întâietatea libertăţilor individuale. Dacă partidele liberale au avut sau nu vreo responsabilitate în privinţa derapajelor antidemocratice de diferite nuanţe, pe care le-au cunoscut societăţile în care au funcţionat, sau dacă ele vor reuşi să impună vreo amprentă modernizatoare, sunt aspecte ignorate de Michele de Waele şi Petia Gueorguieva.

Un volum consacrat liberalismului în Europa nu se putea încheia fără o referire şi la cel românesc. Studiul consacrat partidelor liberale din România prezintă într-o forma succintă crizele pe care le-au cunoscut acestea după 1989, dar şi cauzele ce au dus la numeroasele scindări. Cunoscut pentru orientarea sa liberală, Cristian Preda este sceptic faţă de evoluţia PNL, mai ales după ce acesta a fuzionat cu o formaţiune politică de centru-stânga (A.p.R.) iar conducerea sa a fost preluată de Theodor Stolojan pe care-l consideră un reprezentant al social-liberalismului. În condiţiile în care liberalii din Apusul Europei acordă o tot mai mare atenţie problemelor sociale, iar discursul liberal nu are o foarte mare audienţă la publicul românesc, rămâne de văzut dacă o orientare spre centru a PNL îi va aduce acestuia un succes sau, dimpotrivă, un eşec electoral.

Dincolo de observaţiile formulate, lucrarea *Liberalisme şi partide liberale în Europa* reprezintă un instrument util în cunoaşterea trăsăturilor definitorii ale liberalismului.

Liviu Brătescu

PAUL JOHNSON, *O istorie a lumii moderne: 1920-2000*, trad. Luana Schidu, Bucureşti, Humanitas, 2003, 856 p.

Paul Johnson se află la a treia carte tradusă în România. După *Intelectualii* (Humanitas, 1999) şi *O istorie a evreilor* (Hasefer, 2003), cititorii de limbă română pot consulta acum, graţie Editurii Humanitas, *O istorie a lumii moderne: 1920-2000*, având astfel şansa să cunoască fascinanta operă a acestui nu mai puţin fascinant Paul Johnson. Jurnalist, istoric, scriitor, artist plastic, britanicul este greu de încadrat profesional şi, tocmai prin faptul că sfidează definiţiile profesionale strâmte, sugerează cum trebuie să fie un om de cultură complet. Lista titlurilor operei acestuia intimidează prin lungime, cuprindere şi varietatea domeniilor acoperite: a mai scris o istorie a englezilor, una a irlandezilor, alta a naţiunii americane, o istorie a creştinismului, o istorie a începuturilor modernităţii, monografii ale mai multor regi şi papi şi chiar cărţi despre Egiptul antic, pământurile sfinte sau catedralele engleze. Dacă istoricului specializat o astfel de cuprindere îi pare suspectă, să mai spunem că bibliografiile lucrărilor lui Johnson pot complexa orice intelectual bine pregătit, însumând mii de titluri de lucrări ştiinţifice, romane, articole de presă etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O istorie a lumii moderne arată că e nevoie de toate acestea pentru ca atât de complicatul secol XX să fie înțeles şi povestit. Masivul volum de peste 800 de pagini dezvăluie un Paul Johnson mişcându-se cu naturalețe erudită între istoriile naționale şi istoria relațiilor internaționale, istoria ideilor, a filosofiei, a ştiinței sau a artei. Este cu totul remarcabilă intimitatea pe care Johnson o are cu toate cele expuse, intimitate care nu poate fi obținută decât după decenii de lectură şi experiență, după frecventarea şi înțelegerea împreună a cât mai multor domenii (de exemplu, a secolului XX ca prelungire a secolului XIX, a psihanalizei şi fizicii în vecinătatea politicii, a istoriei evreilor laolaltă cu istoriile naționale, a Asiei împreună cu Europa etc.) şi, în fine, după contactul direct cu lumile descrise (în calitate de reporter de presă şi televiziune, a călătorit şi lucrat pe toate cele cinci continente). În aceeaşi măsură, cartea îl trădează pe Johnson jurnalistul, care nu doar că îşi foloseşte ca surse interviurile şi discuțiile cu şefi de state, din timpul prodigioasei sale cariere, dar nici nu ezită să-şi dezvăluie, din când în când, opiniile şi să fie polemic. Apoi, se vede că volumul aparține unui scriitor, povestea fiind spusă cu stil şi eleganță accesibilă, semn că ştiințificitatea nu exclude calofilia. Nu în cele din urmă, Johnson artistul îşi face simțită prezența pentru că din complicatul şi întunecatul peisaj al secolului XX sunt extrase întotdeauna acele imagini care îl ipostaziază cel mai bine.

O primă versiune a cărții a fost publicată în 1983, bucurându-se instantaneu de un succes extraordinar. Din acest motiv, a fost reeditată şi completată succesiv, versiunea română fiind şi cea finală. Succesul lucrării se explică atât prin calitățile ei intrinseci, cât şi prin faptul că se remarcă în valul de cărți retrospective, bilanțiere prilejuite de sfârşitul secolului XX. În ultimele decenii ale veacului trecut, nenumărați istorici de seamă sau intelectuali renumiți au simțit nevoia să(-şi) explice atrocitățile fără seamăn înfăptuite sub semnul modernității, constituind un veritabil domeniu în studiile istorice desemnat ca „moral narratives“[53]. Judecata morală, excomunicată pentru multe decenii din scriitura istorică, şi-a recăpătat locul, specialiştii simțind că, altfel, la umbra sobrietății ştiințifice şi a explicațiilor reci înfloresc monstruozități neevaluate etic.

Deşi înclină balanța dinspre analitic spre narativ, Paul Johnson urmează un fir roşu de natură etică de-a lungul cărții, punând cele mai multe din atrocitățile întâmplate şi greşelile politice făcute în seama „relativismului moral“ care s-a dezvoltat de la începutul secolului XX. Din anii ’20, s-a răspândit credința că nimic nu mai era absolut: timpul şi spațiul, binele şi răul, cunoaşterea şi valoarea. Totul se întâmpla în numele lui Einstein, deşi faimosul fizician critica necontenit, cu amărăciune şi revoltă, modul denaturat şi apocrif în care teoria sa a fost interpretată şi transformată în vulgată. Einstein, cel care credea cu putere în bine şi în adevărul ştiințific, şi-a văzut numele pus în slujba relativismului moral şi ştiințific, ca să nu mai spunem că teoria sa a fost folosită pentru fabricarea simbolului prin excelență al apocalipsei – bomba nucleară. De altfel, întregul secol XX s-a aflat sub influența nefastă a „legii efectelor neintenționate“ (Popper), adevăruri, idealuri, credințe, utopii ale modernității fiind deturnate politic, devenind sursă a răului totalitar.

Paul Johnson este, după cum uşor se înțelege, un conservator, înscriindu-se în lunga şi respectabila tradiție a conservatismului britanic. Deşi priveşte cu înțelegere transformările produse sub influența cultului schimbării, autorul păstrează pe tot parcursul cărții un aer intransigent față de excesele modernității, atitudinea sa fiind totodată ireproşabil democratică. Figuri precum Hitler, Lenin, Stalin, Mussolini, Mao beneficiază de portrete memorabile, complexe, umanizate, dar crimele lor sunt condamnate fără echivoc. Nici liderii democratici nu scapă de critici, atunci când abdică de la standardele morale şi democratice.

Una din virtuțile cărții stă în faptul că nu este eurocentrică. Istoria celorlalte continente este reflectată pe larg şi, să o mai spunem o dată, cu mare înțelegere, în intimitatea celor întâmplate. Pe de altă parte, „lumea civilizată“ nu este cauționată pentru crimele secolului XX; dimpotrivă, este văzută ca vinovată, prin faptul că a secretat ideologiile care au legitimat crima, că a tolerat personaje care au înfăptuit-o şi mai ales prin aceea că, uneori, a participat la ea.

Comparația – între țări, culturi, ideologii, lideri, situații – este utilizată pe larg în carte, diferitele istorii putând fi mereu judecate unele în raport cu celelalte. Aflăm astfel ce uneşte şi ce

[53] Charles M. Maier, *Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era*, în „The American Historical Review“, vol. 105, n. 3, June 2000, p. 807-831.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

desparte continentul european, Europa şi SUA, care erau asemănările şi deosebirile între Stalin, Hitler şi Mussolini, între comunism, nazism şi fascism, putem plasa personaje intermediare precum Gandhi, Franco, Tito, Peron sau să obţinem o imagine echilibrată asupra unor mari figuri cum ar fi Churchill, De Gaulle, Kennedy etc. În povestea spusă de Paul Johnson, nu există personaje negative şi personaje pozitive în formă pură, ci doar unele cu priceperi mai mari sau mai mici, mai mult sau mai puţin vizionare, cu defecte mai mari sau mai mici, cu grad mai mare sau mai mic de vină. Comparaţia din *O istorie a lumii moderne* suferă doar prin faptul că Europa de Est este subreprezentată. Că istoria jumătăţii răsăritene a Europei ocupă prea puţin în economia lucrării, fiind reprezentată în general prin intermediul istoriei Uniunii Sovietice, ţine mai degrabă de spiritul anilor ’80, când lucrarea a fost scrisă, decât de acela al anilor ’90, când a fost revizuită. Cu toate acestea, expunerea situaţiei din România comunistă şi postcomunistă, deşi sumară şi căutând uneori excepţionalul, este adecvată, iar diagnosticul pe care îl dă, corect.

Adrian Cioflâncă

LUCIAN LEUŞTEAN, *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe“ (1920-1923)*, Iaşi, Polirom, 2003, 272 p.

Atunci când privim în urmă, la secolul care tocmai s-a încheiat, nu putem ignora teribila transformare pe care a cunoscut-o lumea în doar câteva generaţii. Frapant este însă faptul că fiecare eveniment major al secolului XX a determinat, aproape invariabil, apariţia sintagmei de *nou.* Este suficient să deschidem orice lucrare bună de istorie pentru a întâlni, referitor la secolul XX, expresii precum „noi frontiere“, „noi state“, „noua lume“ şi, bineînţeles, „noua Europă“. Din acest punct de vedere, am putea spune că întreaga istorie a secolului XX este o istorie aflată sub semnul *noului*. Prăbuşirea imperiilor, războaiele mondiale, apariţia „superputerilor“ şi polarizarea lumii ar putea reprezenta tot atâtea elemente care să sprijine această afirmaţie.

Dacă ar fi însă necesar un exemplu mai concret, acesta poate fi găsit în lucrarea pe care dorim să o semnalăm, *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe“ [1920-1923]*. Autorul, Lucian Leuştean, conferenţiar la Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza“ din Iaşi, nu se află la prima reuşită de acest fel. Cercetările sale s-au concretizat până acum atât în cadrul unor studii apărute în paginile unor prestigioase publicaţii ştiinţifice, cât şi în volumul *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon 1918-1920*, apărut, ca şi lucrarea de faţă, în colecţia *Historia* a editurii ieşene Polirom. Este însă necesar să precizăm că noua apariţie editorială reprezintă mult mai mult decât o simplă continuare a acestuia. Sintagma „Noua Europă“ ne poate oferi indicii pentru a descifra intenţiile autorului şi direcţiile cercetării sale. Nu este vorba doar despre o aluzie, mai mult sau mai puţin subtilă, la celebrul periodic britanic condus de Robert W. Seton-Watson, ci reflectă modificările pe care „Lumea Veche“ le experimenta în plan politic, economic ori mental după încheierea primului război mondial şi a păcii.

Totodată, sintagma „România şi Ungaria…“ face o trimitere exactă spre istoria diplomatică, o subliniere în plus a ceea ce autorul doreşte să realizeze. Raporturile dintre două grupuri etnice – în speţă români şi maghiari – ar fi impus titlul de „Relaţii româno-maghiare…“ şi ar fi îndreptat cercetarea spre alte direcţii decât cele avute în vedere. Din acest motiv ele nu sunt considerate ca semnificative decât în măsura în care au avut o influenţă reală, directă, asupra relaţiilor dintre România şi Ungaria. Mai mult decât atât, o analiză strictă a relaţiilor dintre România şi Ungaria ar fi afectat rezultatul cercetării, deoarece totul s-ar fi rezumat la o prezentare sterilă a unui veritabil „dialog al surzilor“, cum a fost calificată relaţia dintre Bucureşti şi Budapesta în primii ani interbelici. Complexitatea raporturilor dintre România şi Ungaria nu poate fi percepută fără a introduce în ecuaţie marile puteri, statele vecine, conjunctura internaţională ori situaţia regională din diferite momente.

Unele semne de întrebare ar putea ridica însă limitele temporale pe care le propune autorul. Intenţia sa iniţială a fost aceea de a studia raporturile dintre România şi Ungaria, în context european, pe parcursul primului deceniu interbelic. Cu toate acestea, pe măsură ce a sporit cantitatea şi calitatea surselor documentare, autorul a preferat o cercetare „pe verticală“, renunţând la tentaţia unei „priviri panoramice“, inevitabil mai superficială, în favoarea unei analize detaliate a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor anumite aspecte privind România şi Ungaria în primii ani interbelici. Însă, dacă anul 1920 înseamnă totuşi momentul în care a fost semnat Tratatul de la Trianon şi deci un jalon cronologic aproape firesc, anul 1923 pare a fi o alegere echivocă, lipsită, aparent, de un conținut evident. Ocupația franco-belgiană a Ruhrului ori Conferința de la Lausanne, incidentele de la frontiera româno-maghiară din ianuarie 1923 sau tensiunile determinate de aşa-numitul „caz al optanților" şi conferința româno-maghiară de la Bruxelles care i-a urmat nu reprezintă evenimente care să ofere suficientă consistență acestei limite temporale.

Autorul identifică însă, dincolo de nişte aparențe incerte, elemente solide care să justifice opțiunea sa. Anul 1923 sau, mai precis, finalul lui 1923 şi începutul anului 1924, reprezintă dacă nu un an de stabilizare, cel puțin un an de clarificare a situației politice interne atât în Ungaria cât şi în România. La Budapesta, István Bethlen izbutea, în 1923, să-şi impună programul de guvernare având drept obiective principale consolidarea politică şi economică, precum şi atragerea de împrumuturi occidentale. Fără acestea nu se puteau pune bazele unor premise care să facă posibilă atingerea acelui țel ce nu putea fi nesocotit de către nici un om politic maghiar: revizuirea Tratatului de la Trianon şi refacerea integrității teritoriale a Ungariei.

De asemenea, la Bucureşti, anul 1923 a fost unul de limpezire şi consolidare a vieții politice interne. Guvernul liberal condus de Ion I. C. Brătianu şi-a impus voința politică atât în privința încoronării de la Alba-Iulia din 1922, cât şi în aceea a redactării şi adoptării Constituției, în 1923, sau a „Legii minelor" un an mai târziu, în 1924. Mai mult decât atât, procesul dispariției treptate, în raporturile internaționale a „etichetelor" de „învinşi" şi „învingători" atribuite statelor ce se confruntaseră în „Marele Război", început încă din 1922, atunci când Ungaria a fost admisă în Societatea Națiunilor, s-a maturizat în 1923-1924, perioadă în care Budapesta, cu toată opoziția României şi a Micii Înțelegeri, a fost integrată în schema de reabilitare financiară a forului de la Geneva. Acesta a fost punctul de plecare al unei etape noi în confruntarea româno-maghiară.

Lectura atentă a acestei lucrări ne dezvăluie totuşi un tablou ceva mai complex decât stricta reconstituire a perioadei 1920-1923. Există numeroase referințe la perioada anterioară, dar şi dezvoltări ale unor teme care depăşesc „granița" anului 1923, cum ar fi, de exemplu, cazul proiectului de uniune dinastică, inițiat în 1919, chestiunea „optanților" ori sistemul internațional de protecție a minorităților.

Până în 1923 însă, asistăm, în primul rând, la o reorganizare a Europei Centrale şi Est. Autorul se concentrează asupra acestui subiect în primul capitol al lucrării sale, *România, Ungaria şi problemele reorganizării Europei Centrale şi Răsăritene* (p. 11-90), prezentând şi analizând, printre altele, două dintre proiectele de reaşezare politico-teritorială a regiunii – Confederația economică danubiană şi Uniunea dinastică româno-maghiară –, dar şi crearea unei noi structuri regionale de securitate – Mica Înțelegere – destinată a contracara tocmai asemenea evoluții politice.

Capitolul al II-lea, *Problema minorităților în preocupările guvernelor româneşti şi maghiare (1919-1923)* – p. 91-157 – reprezintă nu atât o abordare detaliată a situației minorităților din România Mare, în special a celei maghiare, ci o încercare reuşită de a identifica şi explica rațiunile tensiunilor ce au caracterizat nu numai raporturile dintre minoritatea maghiară şi majoritatea românească în primii ani ai perioadei interbelice, dar şi relațiile dintre cele două state în contextul european de la începutul anilor '20.

Ultima parte a lucrării de față, *Relațiile româno-maghiare în perioada 1921-1923: revizionism şi antirevizionism* (p. 158-240), propune o analiză a începuturilor unui adevărat „război rece" româno-maghiar din perioada interbelică, cum ar putea fi numită disputa dintre cele două curente politice respective. În acest context, autorul îşi îndreaptă atenția asupra cauzelor şi, mai ales, asupra discordiei care au dominat relațiile româno-maghiare, abordând chestiunea atât la nivel general, cât şi prin intermediul unor studii de caz.

În *Încheiere* (p. 241-242), autorul expune concluziile demersului său, iar în *Izvoare şi bibliografie* (p. 243-262) şi *Index* (p. 263-268) nu putem vedea decât repere ce dau măsura trudei, a căutărilor istoricului, a rigurozității şi metodei sale ştiințifice. Instrumentul său de lucru a fost, în primul rând, *documentul*, iar din acest punct de vedere Arhivele Ministerului Afacerilor Externe sau Arhivele Naționale Istorice Centrale de la Bucureşti au oferit autorului un suport

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

solid. Nu au fost ignorate volumele de documente publicate, fără de care demersul ştiinţific ar fi fost mai dificil de realizat şi, inevitabil, mai sărac. Se adaugă, la toate acestea, sursele considerate „secundare“: memorii, jurnale, amintiri, mărturii contemporane sau presă, alături de o bibliografie extrem de vastă, cercetată cu un deosebit spirit critic.

Pe lângă toate acestea se cuvine a fi subliniată, în mod deosebit, importanţa corpului de note – extrem de amplu şi complex – ce însoţeşte textul. Folosirea trimiterilor la subsolul paginii constituie, în acest caz, o fericită alegere. Se evită astfel o lectură fragmentară, care ar fi ştirbit din continuitatea lucrării, lipsind pe cititor de explicaţii sau detalieri imediate.

Dincolo însă de truda strict ştiinţifică, intelectuală, a cercetării, a scrie despre relaţiile româno-maghiare a însemnat, cu certitudine, un act de curaj. Dificultăţile evidente ale cercetării, atunci când subiectul este unul sensibil, tratat de obicei în registrul pasional, nu pot fi depăşite decât prin adoptarea unei atitudini echilibrate, ceea ce autorul dovedeşte din plin. Rezultatul este unul deosebit, o perspectivă inedită a unei istorii complexe, analizată prin intermediul naţiunilor mici.

Bogdan-Alexandru Schipor

FLORIN ANGHEL, *Construirea sistemului „Cordon Sanitaire“. Relaţii româno-polone (1919-1926)*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, 296 p.

Atunci când analizăm relaţiile româno-polone – indiferent de perioada istorică sau conjunctura politică – elementele esenţiale pe care trebuie să le luăm în considerare nu sunt, în mod necesar, tradiţia istorică, simpatia reciprocă a opiniei publice sau colaborarea strânsă la nivelul elitelor. Alianţa politică şi militară dintre România şi Polonia, încheiată imediat după sfârşitul „Marelui Război“, a avut ca motivaţie principală interesul defensiv imediat în faţa ameninţărilor de natură politică, militară, ideologică şi propagandistică venite din partea Moscovei. Ce a reprezentat, totuşi, alianţa dintre cele două state şi ce semnificaţie a avut în ecuaţia complicată a securităţii Europei Centrale şi de Răsărit sunt întrebări la care istoricul Florin Anghel oferă un răspuns extrem de bine argumentat şi documentat în lucrarea sa *Construirea sistemului „Cordon Sanitaire“. Relaţii româno-polone, 1919-1926*.

Bun cunoscător al limbii şi istoriografiei polone, autorul propune o analiză a relaţiilor dintre România şi Polonia – din punct de vedere politic, economic, militar, istoric sau cultural – în perioada 1919-1926. Cele două jaloane cronologice nu au fost alese în mod aleatoriu. Ele delimitează o etapă distinctă în evoluţia relaţiilor bilaterale, deosebit de complexă şi plină de înţelesuri. Începuturile au fost marcate de sfârşitul primului război mondial, restaurarea statului polonez independent, realizarea României Mari şi stabilirea relaţiilor diplomatice oficiale dintre cele două ţări, într-o conjunctură dominată de transformări politice şi teritoriale profunde în spaţiul Europei Centrale şi Răsăritene. Anul 1926 reprezintă momentul semnării *Tratatului de Garanţie* româno-polon, în contextul încheierii guvernării liberale a lui Ion I. C. Brătianu la Bucureşti şi al loviturii de stat a mareşalului Pilsudski la Varşovia, ce a bulversat sistemul constituţional-parlamentar instituit conform Constituţiei poloneze din 1921. Mai mult decât atât, în capitala poloneză începea să devină tot mai evidentă dorinţa de captare a bunăvoinţei sovietice, având ca obiectiv încheierea unui eventual pact de neagresiune, concomitent cu o tendinţă de renunţare la alianţele tradiţionale în favoarea unor parteneri de moment – Germania, Italia, Ungaria sau Vatican.

Alianţa dintre cele două state, fundamentată prin Convenţia politică şi cea militară din 3 martie 1921, a constituit totuşi axa principală a raporturilor bilaterale dintre Bucureşti şi Varşovia. Gravitând în jurul Franţei, această alianţă reprezenta cel mai important angrenaj geopolitic dintre frontierele Germaniei şi ale Rusiei Sovietice, fiind denumit *cordon sanitaire*, linia defensivă menită a conserva şi apăra valorile istorice, politice, culturale şi civice ale Europei în faţa ameninţării bolşevice.

Diferenţele relevate de istorie, tradiţii ori mentalităţi, inerente spaţiului Europei Centrale şi de Răsărit, s-au manifestat şi în cazul relaţiilor româno-polone, însă disensiunile şi neîncrederea au fost depăşite de fiecare dată în favoarea unor interese fundamentale. A rezultat astfel o relaţie deosebită, impusă atât de necesităţi defensive comune, cât şi de ambiţiile distincte ale celor doi parteneri. Polonia dorea să obţină, prin această alianţă, statutul de cea mai importantă putere regională, iar România a încercat constant să atragă Polonia în orbita Micii Înţelegeri, un sistem

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de alianţă ce a provocat adesea „disconfort“ Varşoviei. Cu toate acestea, de-a lungul perioadei interbelice, s-a dovedit că interesele comune au fost mai presus de orice tulburări, ambiţii sau neînţelegeri. Ambele state trebuiau să facă faţă unor provocări multiple în condiţiile în care obiectivele fundamentale ale diplomaţiilor de la Bucureşti şi Varşovia erau identice.

Analiza şi cercetarea tuturor acestor aspecte a constituit o adevărată provocare pentru autor, chiar dacă subiectul relaţiilor româno-polone din perioada interbelică a reţinut constant atenţia istoriografiei româneşti. Lucrarea de faţă nu se concentrează însă doar asupra „evenimentului“, aşa cum s-a întâmplat de cele mai multe ori până acum. De data aceasta, efortul ştiinţific a fost îndreptat, cu prioritate, spre punerea în circulaţie a unui număr important de documente şi acte oficiale inedite, provenite din arhivele şi bibliotecile poloneze. Totodată, cercetarea arhivelor de la Bucureşti şi a istoriografiei româneşti a fost completată prin studiul unor surse arhivistice şi bibliografice din alte spaţii de interes, precum Franţa, Marea Britanie, Italia, Ungaria, Finlanda, Cehia ori Slovacia, pentru a oferi o imagine cât mai bine conturată a subiectului abordat. Din acest punct de vedere autorul aduce pentru prima dată în circuitul ştiinţific o serie întreagă de aspecte legate de stabilirea relaţiilor oficiale dintre cei doi parteneri, politica României şi a Poloniei faţă de Ucraina, stabilirea frontierei comune dintre cele două ţări, ajutorul oferit de către autorităţile române refugiaţilor poloni din Orient, imediat după încheierea primului război mondial, planurile comerciale polone din zona Balcanilor, semnificaţia vizitelor oficiale la nivel înalt din perioada 1922-1923 sau modul în care presa polonă a reliefat, în epocă, evoluţia relaţiilor bilaterale dintre cele două state.

Structura lucrării este unitară şi echilibrată, cuprinzând opt capitole. Primul dintre acestea, *Consideraţii istorice privind relaţiile româno-polone* (p. 13-38), reprezintă o scurtă prezentare a istoriei de şase secole a relaţiilor româno-polone, însă prilejuieşte autorului şi analizarea, cu spirit critic, a istoriografiei româneşti şi poloneze dedicate subiectului.

Capitolul II, *Raţiune şi pragmatism regional: închegarea alianţei defensive româno-polone, 1919-1921* (p. 39-83), urmăreşte procesul complicat şi dificil al apropierii dintre Bucureşti şi Varşovia la sfârşitul primului război mondial, într-o conjunctură internaţională tulbure, caracterizată de provocări şi obstacole comune.

Capitolul III, *Problema Pocuţiei şi administraţia militară românească în provincie (mai-august 1919),* p. 84-104, oferă o analiză bazată pe surse documentare inedite asupra sensului şi semnificaţiei acţiunilor româneşti din regiunea situată la nord de râul Ceremuş în perioada imediat următoare încheierii războiului.

Capitolul IV, *Alianţa militară: strategii şi realizări* (p. 105-138), valorifică atât cercetările celor două istoriografii, cât şi surse documentare inedite privind această temă. Totodată, analiza ia în considerare nu numai importanţa şi semnificaţia în sine a alianţei, dar şi conjunctura internaţională ori repercusiunile ce au urmat.

Capitolul V, *Proiecte de drumuri comerciale polone spre Balcani şi Marea Neagră, 1919-1926* (p. 139-158), reprezintă o abordare inedită ca abordare şi documentare a proiectelor strategice de drumuri comerciale prin care Polonia dorea să-şi proiecteze influenţa în zona Balcanilor şi a Mării Negre.

Capitolul VI, *De la încheierea Convenţiilor de alianţă (1921) la Locarno (1925),* p. 159-190, se concentrează asupra evoluţiei raporturilor politico-diplomatice dintre cele două state, fiind subliniate, în mod deosebit, schimbările de atitudine faţă de U.R.S.S. ori semnificaţiile vizitelor reciproce, la nivel înalt, atât la Bucureşti cât şi la Varşovia.

Capitolul VII, *Un divorţ politic unilateral: Polonia şi Mica Înţelegere* (p. 191-226), analizează interesele regionale distincte ale celor doi parteneri, importanţa Ungariei în această ecuaţie şi influenţa acesteia asupra atitudinii politice a Poloniei faţă de tratatele de pace din 1919 şi 1920 şi faţă de Mica Înţelegere. În ceea ce priveşte România, atitudinea Varşoviei va suferi însă unele modificări după ce semnarea acordurilor de la Locarno a conferit Europei de Vest o anumită „premisă“ de securitate.

Ultimul capitol, *Împreună pentru viitorul alianţei: noul Tratat româno-polon (1926),* p. 227-269, reprezintă o analiză, bazată în cea mai mare parte pe surse documentare inedite, asupra activităţii intense, desfăşurată la Bucureşti şi Varşovia, în vederea negocierii şi semnării

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tratatului de Garanție din 1926, încheiat în termeni diferiți față de spiritul textului Convenției de alianță din 1921.

Câteva concluzii (p. 270-273) şi *Bibliografia* (p. 274-295) completează structura acestei lucrări şi subliniază o dată în plus seriozitatea cercetării şi acribia istoricului. Rezultatul final al trudei ştiinţifice este unul remarcabil, lucrarea reprezentând, cu adevărat, un reper important în istoriografia raporturilor dintre România şi Polonia în perioada interbelică.

Bogdan-Alexandru Schipor

ANTONY BEEVOR, *The Spanish Civil War*, Published in Penguin Books, 2001, 319 p.

Lucrarea lui Antony Beevor (printre lucrările sale anterioare sunt şi două premiate, una dedicată căderii Berlinului şi alta bătăliei Stalingradului) considerată de critici ca fiind o monografie elaborată de un „renumit istoric" şi caracterizată prin faptul că tratează toate aspectele şi întreaga istorie a războiului civil din Spania. E o lucrare caracterizată şi prin vădita stăruință a autorului de a prezenta obiectiv faptele şi aceasta aproape la fiecare pas al relatărilor şi analizelor sale, având următoarea structură: o scurtă notă a acestei ediții, conținând câteva informații despre Antony Beevor, introducerea care aparține autorului (autorul susține că va explica alianțele şi inimiciţiile legate de războiul civil spaniol prin existența a trei raporturi de forțe fundamentale aflate în conflict şi anume: dreapta împotriva stângii, forța centralistă împotriva celei regionaliste – şi aici trebuie menționat că tendința centralistă împotriva regionalismului basc şi a regionalismului catalan a existat atât în tabăra naționalistă cât şi în cea de stânga şi mai ales în eşichierul stânga la fracțiunea comunistă – şi autoritarismul împotriva libertarismului), cele 30 de capitole ale lucrării intitulate „Maiestățile lor prea-catolice" (autorul se referă şi la încercarea nereuşită de lovitură de stat de la 23 februarie 1961 pentru a pune în legătură războiul civil spaniol început în 1936 cu istoria specifică a Spaniei în care, în opinia autorului, instituțiile „restaurației, bisericii şi armatei" au avut un rol decisiv), „Plecarea regelui" (în legătură cu dictatura lui Miguel Primo de Rivera care a durat din 1923 până în 1930, autorul consideră perioada lui Rivera ca nefiind una a „brutalității statului polițist"), „A doua Republică", „Frontul Popular" (în acest capitol este analizată naşterea Falangei Spaniole; înființată în 1933 de Jose Antonio Primo de Rivera, jurist, fiu al dictatorului; este considerată de autor ca fiind diferită de nazism şi fascism prin „natura sa profund conservatoare" urmărind restaurarea simbolurilor specifice spaniole reprezentate de Ferdinand şi Isabella; biografia lui Franco – care provenea dintr-o familie de origine evreiască şi care origine era, bineînțeles, negată de genealogiştii naționalişti, este prezentată mai mult sub aspectul carierei militare, „Revolta generalilor" (a izbucnit în Africa, organizată de generali cu lozinci ca „Vive la Muerte" şi fiind folosite şi trupe de marocani, cei care au rezistat fiind executați, printre care şi un văr al lui Franco şi aceasta cu aprobarea lui Franco; războiul civil din Spania a fost şi ocazia pentru experimente noi militare efectuate de statele care au sprijinit pe republicani sau pe falangişti şi anume de către Germania, Italia, fosta Uniune Sovietică şi în legătură cu aceasta autorul scrie că „Revolta din 18 iulie 1936 a fost prima luptă în care stațiile de radio, mesajele telefonice şi aerodromurile au avut o importanță majoră"), „Lupta pentru a obține controlul" (autorul pune în evidență faptul că naționaliştii au primit de la Hitler şi Musolini ajutor militar, naval, aerian, logistic, credite şi combustibil"), „Atrocitățile" (autorul consideră ca fiind exagerate cifrele prezentate de naționalişti, referitoare la violările de călugărițe, uciderile de preoți şi arderile de biserici comise de republicani, şi consideră că execuțiile şi represaliile executate de naționaliştii au depăşit cu mult pe cele executate împotriva lor, dar oricum se dau cifre de ordinul sutelor de mii care sunt greu controlabile), „Zona naționalistă", „Zona republicană", „Armata din Africa şi Milițiile", „Arme şi diplomați" (sunt prezentate evoluțiile pe plan diplomatic ale proclamatei politici de neintervenție), „Statele suverane" (în finalul capitolului este citat Claude Bowers, fost ambasador american în Spania: „Fiecare mişcare a Comitetului de neintervenție a fost făcută pentru a servi rebeliunii... Acest Comitet a fost cel mai cinic şi mai lamentabil grup necinstit pe care l-a cunoscut istoria"), „Consilierii sovietici şi Brigăzile internaționale", „Bătălia pentru Madrid" (din punctul de vedere al războiului, autorul arată: „Pentru prima dată în istorie un oraş capitală a ajuns sub un intens bombardament aerian şi de artilerie"; atât în acest capitol, cât şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în următoarele autorul se referă pe larg la luptele dintre diferitele fracțiuni ale republicanilor, chiar la execuțiile care au avut loc în perioada în care procesele împotriva dizidenților la Moscova începuseră; oricum, cu toate deosebirile dintre diferitele tendințe din rândurile naționaliștilor nu s-a ajuns, ca în cadrul republicanilor, la sângeroase lupte fratricide, deşi se face referire la o scrisoare a lui Stalin, Molotov şi Voroşilov prin care comuniştii erau sfătuiți să colaboreze cu celelalte forțe de stânga), „Metamorfoza războiului", „Ofensivele de pe râul Jarama şi din Guadalajara", „Războiul în Nord" (altă noutate militară pomenită de autor este „covorul de bombe" folosit de avioanele germane trimise în ajutorul naționaliștilor; mai târziu va fi pomenit şi napalmul, întrebuințat prima dată împotriva republicanilor), „Propaganda de război", „Ofensiva de la Burnete", „Războiul în Aragon şi consolidarea puterii comuniste" (sunt arătate represaliile executate de PIM – Servicio de Investigacion Militar – împotriva adversarilor reali sau închipuiți), „Lupta din timpul iernii de la Teruel", „Incertitudine deasupra Europei" (este menționat rolul ambasadorului american de la Londra, Joseph Kennedy, şi a posibilei acțiuni a lobby-ului catolic din Statele Unite ale Americii asupra Congresului şi care au împiedicat ca speranțele republicanilor în înlăturarea embargoului asupra armelor să se realizeze), „Bătălia de pe Ebru", „Înfrângerea în Răsărit" (în afara considerentelor de ordin militar printre care şi opinia că determinante pentru victoria naționaliştilor au fost ajutorul italian cu vase ce au transportat trupele din Africa în Spania şi Legiunea germană Condor, autorul leagă înfrângerea republicanilor şi de o serie de factori internaționali: „Tratatul anglo-american din aprilie 1938, care a semnificat acceptarea tacită a intervenției italiene a constituit o lovitură serioasă la adresa Republicii. Înțelegerea de la München din septembrie a fost un dezastru. Culmea politicii de cedare nu a însemnat numai că politica britanică față de Spania nu se va schimba, ci a dus de asemenea la hotărârea luată de Stalin în sensul că singura speranță a Rusiei era într-o apropriere față de Hitler. Aceasta însemna că un sprijin acordat de soviete Republicii constituia o îngrijorare pentru Rusia. München-ul a mai însemnat amânarea izbucnirii războiului european pe care Negrin conta pentru a forța Marea Britanie şi Franța ca să ajute Republica…"; în acest capitol, este reprodus un fragment din cuvântarea celei care s-a numit La Pasionaria cu ocazia paradei de adio a Brigăzilor Internaționale retrase cu şapte săptămâni în urmă de pe front: „Puteți fi mândri. Sunteți istorie. Sunteți legendă. Sunteți exemplul eroic al solidarității democrației şi al universalității"), „Căderea Cataluniei" (sunt menționate represaliile după căderea Barcelonei; au căzut victime şi Episcopul de Teruel şi un colonel care predase oraşul trupelor lui Franco; sute de mii de persoane s-au refugiat în Franța; capitolul se încheie sec: „Diaspora republicană începuse"), „Lovitura anti-comunistă şi sfârşitul războiului" (Franco nu a acceptat nici un fel de compromis sau tratative de pace; a intrat în vigoare legea intitulată „Legea responsabilității politice", care a stat la baza unui val de condamnări la moarte; la 27 martie 1939, frontul republican s-a dezagregat definitiv, consilierii sovietici au plecat şi au plecat odată cu Negrin – deşi din familie avută şi profesor universitar, a participat la război alături de republicanii de orientare extremă – şi Modesto, Lester, La Pasionaria şi Togliatti; unii dintre fruntaşii comuniști şi chiar ambasadorul sovietic pe lângă Guvernul republican au murit lichidați la Moscova în procese înscenate; Papa Pius al XII-lea a salutat victoria lui Franco după ce a căzut şi Madridul), „Noua Spanie" (marea paradă a victoriei naționaliştilor a avut loc la Madrid la 19 mai; sunt relatate amănunțit execuțiile care au urmat; legea la care ne-am referit s-a aplicat retroactiv chiar şi celor „care s-au opus Mişcării Naționale în fapt sau printr-o gravă pasivitate"; s-a ridicat un adevărat cordon sanitar pentru a fi ținut poporul spaniol în afara influențelor străine, cordon sanitar pe care autorul îl compară cu cel în sens contrar ridicat de Stalin; Franco sprijinit de armată şi de personalități ca Serrano Súñier – cumnatul său devenit ministru de interne – şi căpătând titulatura de El Caudillo, realizează un echilibru al tendințelor din cadrul mişcării naționaliste, de exemplu între regaliști şi falangiști; autorul arată că Franco a fost favorizat de întâmplări şi respinge orice presupuneri nesprijinite de fapte în legătură cu amestecul lui Franco în moartea generalilor naționaliști Mola şi Sanjuro; sunt prezentate aspecte caracteristice ca interzicerea folosirii termenilor de „salată rusească", plasarea portretului cu figură zâmbitoare a lui Franco până la saturație în diferite locuri, pretenția ca pentru angajarea în serviciu să se prezinte un „certificat de curățenie spirituală" semnat de preotul local – situație pe care autorul o compară cu obligația de a avea „o bună caracterizare" din timpul Sovietelor, rescrierea piesei Fuenteovejuna a lui Lope de Vega pentru că avea în vedere o revoltă țărănească

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi deci avea caracter „subversiv“; apare corupţia, favorizarea demnitarilor şi a rudelor, dar şi un început de refacere economică), „Soarta învinşilor şi războiul de guerilă“ (situaţia refugiaţilor republicani care au trecut graniţa în Franţa, unii dintre ei fiind apoi predaţi lui Franco după căderea Franţei în 1940; speranţele de după 1945 într-o înlăturare a regimului lui Franco s-au stins treptat odată cu începutul „Războiului rece“, în anul 1960 încetând orice rezistenţă clandestină), „Moştenirea lăsată de război“ (rezumă unele dintre concepţiile autorului ce s-a vrut, de altfel, a fi obiectiv; autorul se referă la caracterul tragic al existenţei Spaniei şi citează pe El Campesino, legendar conducător de stânga: „Nu pretind că nu am fost vinovaţi de fapte urâte pe care le-am făcut sau că niciodată nu am sacrificat, fără a fi nevoie, vieţi omeneşti. Sunt spaniol. Mă uit la viaţă ca la ceva tragic. Noi disprețuim moartea“; în continuare, autorul sesizează şi alte aspecte cum ar fi abstractizarea şi sacrificarea vieţii, sub pretextul că nu sunt omorâţi oameni, ci se distruge un anumit sistem social, transformarea fricii în bravură disperată, conflictul dintre centralism şi regionalism, lupta între autoritate şi libertate; autorul susţine – revenind asupra acestei idei deseori pomenite în volum – că toate cele trei puteri intervenţioniste, adică Germania, Italia şi Rusia, au realizat beneficii din experimentarea materialelor, a tacticilor şi a oamenilor în luptă); încheindu-şi volumul, autorul accentuează asupra aspectelor pe care le consideră esenţiale pentru războiul civil din Spania: „… ciocnirea dintre ideologii, ferocitatea, generozitatea şi egoismul, ipocrizia diplomaţilor şi a miniştrilor străini, manevrele politice şi nesinceritatea acestora şi mai presus de orice, curajul şi sacrificiul de sine al oamenilor“.

Aparatul critic al volumului constă dintr-o listă explicativă privind partidele politice, grupurile şi organizaţiile împărţite pe două categorii; cele naţionaliste şi cele republicane (şapte naţionaliste şi şaisprezece republicane – dintre cele republicane trei fiind organizaţii basce), cronologia evenimentelor începând cu 28 ianuarie 1930 când renunţă la putere generalul Primo de Rivera şi 4 septembrie 1939 dată la care Franco declară neutralitatea Spaniei în războiul izbucnit între Anglia şi Franţa, pe de o parte, şi Germania, pe de altă parte, o listă bibliografică pentru fiecare din capitolele lucrării, indexul (comun pe nume şi materii; indexul are erori şi omisiuni şi ca să nu ne referim decât la unele exemple în acest sens: la p. 125 se menţionează că în Brigăzile Internaţionale s-au înrolat şi „români scăpaţi de regimul Gărzii de Fier“, însă la acea dată legionarii nu erau încă la putere; la p. 154, tot în legătură cu Brigăzile Internaţionale sunt menţionate batalioanele Dimitrov şi Thaelmann, dar la index apare numai numele Thaelmann, lipsind numele Dimitrov).

Autorul nu omite momentele dramatice care au produs controverse şi au devenit subiecte de legendă: executarea poetului Federico Garcia Lorca de către naţionalişti, a lui Jose Robles (de către republicani, el fiind prietenul lui Dos Passos şi care executare a dus la despărţirea lui Dos Passos de tabăra republicană), cuvântarea lui Miguel Unamuno, în calitate de rector al Universităţii din Salamanca, prin care a răspuns îndemnurilor la răzbunare ale lui Millán Astray, arătând că forţa brutală poate înfrânge, dar nu poate convinge; cuvântarea lui Miguel Unamuno ar fi putut să îl coste viaţa şi el a şi murit după câteva luni după ce fusese caracterizat ca „trădător“ de către naţionaliştii cu care fusese prieten; executarea lui Luis Moscardo – fiul generalului Moscardo, ostatic la republicani – ca represalii pentru un atac aerian naţionalist.

Oare, în concepţia existenţei „tragice“ ce ar caracteriza întreaga istorie a Spaniei, am trebui să admitem că pentru a fi astăzi, poate, cea mai vizitată ţară din lume şi o înfloritoare democraţie, Spania a trebuit să treacă prin purgatoriul care a fost războiul civil? Din paginile volumului pe care a trebuit să îl prezentăm răzbate această idee.

Iar prin acest purgatoriu al războiului civil au trecut şi personalităţi cum au fost republicanii Azaňia, Negrin, Camposino, La Pasionaria (Doloris Ibarruri), iar pentru naţionalişti, Moscardo, Sanjuro, Mola, ca şi scriitorii Hemingway, Dos Passos, Unamuno, Orwell, Ehrenburg…

În volum se află hărţi referitoare la evoluţia frontului militar pe diferite etape ale războiului civil şi fotografii (dintre care menţionăm câteva: mulţime la Madrid celebrând victoria Frontului Popular din 1936, Preşedintele Azaňia în 1936, Milán Astray, fondatorul Legiunii străine, Moscardo şi Varela şi Franco în 1936, Campesino ţinând un discurs).

Betinio Diamant

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SHEILA FITZPATRICK, *Everyday Stalinism, Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, 2000, 288 p.

Volumul, scris de Sheila Fitzpatrick, care predă istoria modernă a Rusiei la Universitatea din Chicago (a publicat şi alte lucrări dedicate Revoluţiei ruse, situaţiei ţărănimii în timpul lui Stalin, cât şi altor subiecte pe teme similare), nu poate fi disociat de ideea care a stat la baza preocupărilor pentru „omul obişnuit“ (sau „omul mărunt“, sau „the little man“ despre care autoarea scrie la pagina 74 a volumului), preocupări care s-au manifestat atât în literatură (Robert Musil: l'Homme sans qualités) cât şi în istoriografie (de exemplu, în cunoscuta lucrare a lui Jérôme Carcopino: *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Paris, 1939).

Autoarea s-a servit de un imens material: lucrări de specialitate, documente de epocă, scrisori şi memorii, interviuri luate persoanelor audiate în cadrul a ceea ce se numeşte „Harvard Project“ (mărturii ale unor persoane ce se află în Statele Unite şi care au fost martori ai epocii analizate, ca foşti cetăţeni sovietici).

Cartea realizează un tablou viu şi nu o prezentare statistică (deşi nu lipsesc referirile la date statistice) a perioadei dintre anii 1930 şi 1940 ilustrată sub mai multe aspecte (ilustraţiile din volum – fotografii şi ilustraţii din reviste umoristice, de exemplu din Revista „Krokodil“); deşi scrisă de un cadru universitar şi cu o evidentă reţinere în formularea unor concluzii (de exemplu, autoarea, în privinţa asasinării lui Kirov arată doar că au existat mai multe opinii, chiar în perioada imediat următoare asasinării, în sensul că unii au considerat că asasinarea a fost opera personală lui Nikolaev, alţii au considerat că a fost opera opoziţiei, unii au considerat că însuşi Stalin a stat la baza organizării asasinatului; ea nu îşi exprimă însă sub nici o formă opinia), ca şi în stilul folosit, care este unul adecvat unei lucrări ştiinţifice. Totuşi, nu lipsesc şi exprimări care folosesc un stil expresiv, ca de exemplu la pagina 127 autoarea scrie că originea socială era considerată ca o pată „care nu putea fi îndepărtată printr-o schimbare a inimii“, iar la pagina 137 scrie că „regimul sovietic era genial în a-şi crea mereu duşmani“.

Din întreaga lucrare rezultă că o serie de termeni sunt folosiţi pentru a caracteriza aspectele epocii respective, ca de exemplu „blat“ (posibilitatea de a obţine bunuri sau un privilegiu pe bază de cunoştinţe personale, deci o formă de favoritism într-o societate care era în permanentă criză de bunuri sau de locuinţe), „a căpăta“ bunuri legal sau nelegal (aminteşte de perioada de la noi în care „se dădeau“ alimente – ca şi cum nu ar fi fost plătite), deschiaburirea, autocritica, epurarea, *homo sovieticus* (termen devenit curent în caracterizarea societăţii sovietice, după publicarea lucrării cu acelaşi titlu de către Aleksandr Zinoviev şi care a fost tradusă în Statele Unite în 1985).

Accentul pus pe aspectele negative pare firesc faţă de caracteristicile perioadei analizate, fiind vorba de un deceniu care s-a caracterizat prin colectivizarea forţată, deportările de ţărani, epurările, procesele politice împotriva nu numai a oponenţilor şi a vechilor conducători comunişti ci şi împotriva familiilor acestora şi a numeroşi oameni complet nevinovaţi.

Caracterul exhaustiv al cercetării efectuate de autoare rezultă din faptul că sunt menţionate chiar şi aspecte izolate şi nesemnificative, dar care au existat totuşi, cum sunt de exemplu, exprimările din scrisori anonime adresate conducătorilor sovietici şi prin care se formulau chiar opinii defavorabile în privinţa personalităţii lui Stalin sau chiar ameninţări la adresa vieţii acestuia sau aprecieri negative privind privilegiile unora în comparaţie cu viaţa plină de lipsuri a marii majorităţi a populaţiei (una din aceste scrisori adresată lui Molotov în timpul unei adunări a fost citită de acesta); autoarea, fără a o afirma *expressis verbis*, prezintă în volum o multitudine de date şi situaţii din care rezultă că în ciuda pericolelor şi a reprimărilor, a proceselor, exprimări directe sau indirecte ale opiniei publice – fie în scrisori particulare, fie în opere de artă, fie sub alte forme – au existat.

Autoarea pune în evidenţă şi aspectele legate de industrializare sau de mişcarea stahanovistă şi posibilităţile care se deschideau unor muncitori sau creatori de artă sau oameni de ştiinţă de a obţine privilegii materiale şi sociale, de a obţine dreptul la o vilă sau de a avea cont personal nelimitat la bancă (printre alţii este menţionat scriitorul Alexei Tolstoi sau compozitorul de operete Dunaevski), dar menţionează, tot într-o exprimare stilistică aparte, că „multă lume considera mai prudent să nu răspundă cântecului de sirenă care îndemna la o mobilitate ascendentă spre vârfuri“.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca o curiozitate, putem menționa că în lucrare apare și o referire la România, la pagina 91, în care este citat Mikoian, care, la un moment dat, a criticat situația din economia sovietică sub aspectul producerii vinurilor și care a menționat „chiar și România se află înaintea noastră".

Structura lucrării: cuvântul înainte (privește elaborarea lucrării), introducerea (care începe cu următoarea precizare: „Această carte se referă la viața zilnică a oamenilor obișnuiți, denumiți little men, ca fiind opusă vieții celor mari. Însă, viața trăită de aceşti oameni obișnuiți nu a fost, în propria lor concepție, ca și probabil a noastră, o viață normală, deoarece pentru cei care trăiesc în timpuri neobișnuite viața normală devine un lux"), capitolul I intitulat „Partidul are întotdeauna dreptate", capitolul II – „Timpuri grele" (temele capitolului se referă la: lipsuri, condiții de locuit, mizeriile vieții urbane, specula), capitolul III – „Palatele de luni" (în capitol este vorba de idealismul, de iluziile și în același timp de o politică a promisiunilor caracteristice oricărui regim dictatorial rezultat însă din răsturnări politice și sociale care au avut la bază inechități ce au generat doctrine vizionare care au dus la iluzia unei lumi mai bune; temele capitolului: construirea unei lumi noi, eroii, transformarea omului, însușirea culturii, schimbarea numelor), capitolul IV intitulat „Fața de masă magică" (este vorba de aspectele legate de activitatea care trebuia să facă poveștile frumoase să devină adevăr; temele capitolului se referă la imaginile de abundență, distracțiile poporului, situația celor îmbogățiți și privilegiați – este vorba nu numai de scriitori, ci îndeosebi de conducătorii politici care aveau vile și conturi în bănci și chiar un anturaj format dintr-o adevărată clientelă), capitolul V – „Cei insultați și injuriați" (este vorba de cei pe care autoarea consideră că societatea sovietică îi privea ca „outcasts" și nu erau puțini: kulacii – adică chiaburii, negustorii particulari provenind din perioada NEP-ului, călugării și preoții, foștii polițiști din timpul țarismului; temele tratate în capitol: outcasts, lupta de clasă denumită de autoare „războiul de clasă", deportările și exilul, renunțarea la trecut, purtarea măștii – adică ceea ce la noi s-a numit „dubla personalitate" și a însemnat și înseamnă în orice regim de dictatură afișarea silită de către oameni a unei anumite atitudini și exprimarea unor anumite concepții și sentimente concomitent cu păstrarea interioară a unor concepții și sentimente diferite sau chiar opuse celor afișate), capitolul VI intitulat „Problemele de familie" (concepțiile și reglementările de după Revoluție au avut efecte disolutive asupra legăturilor familiale și în perioada analizată de autoare s-au manifestat atât oficial cât și ca expresie a opiniei publice tendințele de regrupare a familiei; temele capitolului: soții absenteiști, copiii neglijați, copiii fără cămin și copiii infractori, legea avortului – în legătură cu care a existat o vie controversă publică ilustrată și în presă cu privire la interzicerea sau neinterzicerea avortului și limitele în care trebuie admis și această nouă privire asupra avortului a urmat după o perioadă de libertate absolută de folosire a avortului, recompense pentru mamele cu mulți copii, mișcarea de promovare a femeilor), capitolul VII intitulat „Conversații și ascultători" (se referă la sistemul de supraveghere al populației de către organele NKVD-ului, sistem care cuprindea o gamă variată de culegere de informații care erau apoi aduse la cunoștința conducerii politice și nu se poate spune că informațiile nu reflectau cu exactitate ceea ce unii exprimau despre conducerea politică și chiar despre Stalin, deși unele din rapoartele organelor de securitate, dintr-o prudență explicabilă, erau însoțite de caracterizări defavorabile ale persoanelor care exprimau opinii critice la adresa regimului; așa cum se arată, cu acuitate de către autoare, regimul sovietic nu permitea oamenilor ca să-și exprime necenzurat opiniile, dar, pe de altă parte, conducerea politică dorea să cunoască care sunt realmente opiniile oamenilor; autoarea consideră că un paradox al oricărui regim totalitar este acela că prin încurajarea denunțărilor se ajungea la situația că regimul în sine devine manipulabil; ca surse de informare, autoarea se referă la rapoartele poliției secrete, corespondența politicienilor, scrisorilor individuale ale cetățenilor, ascultarea conversațiilor dintre persoane, memoriile și petițiile și denunțările trimise autorităților, criticile apărute în publicații dar ascunse în propoziții și fraze aparent benigne, erorile de tipar din care unele erau intenționate și apoi bineînțeles corectate prin errate dar după ce publicațiile care le conțineau ajunseseră deja la cunoștința cititorilor; se arată în capitol că oamenii de știință, literații, muzicienii, personalitățile publice formau obiectul preferat de supraveghere din partea organelor securității; din documentele și rapoartele organelor de securitate, autoarea constată că acestea erau în mod deosebit preocupate de cazurile de sinucidere și care, evident, aveau o deosebită rezonanță socială – s-au sinucis Esenin, Maiakovski, a doua soție a lui Stalin, Alilueva, familia ei căzând apoi pradă represiunilor, sora ei Svanidze și soțul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acesteia fiind executaţi), capitolul VIII intitulat „O perioadă de frământări“ (se referă la perioada cunoscutelor proceselor politice, a execuţiilor, a deportărilor, a epurărilor, perioadă care a început cu anul 1937; autoarea face distincţie între o perioadă de supraveghere a populaţiei şi perioada de teroare aplicată pe o scară largă şi manifestată prin arestări, execuţii şi alte forme de violenţă statală; autoarea se referă în concret, printre altele, la procesele în urma cărora au fost executaţi Piatakov, Kamenev, Zinoviev, Buharin; a fost perioada în care sentimentele celor nemulţumiţi din populaţie au fost abil canalizate împotriva aşa-zişilor trădători; eliminarea şi executarea unora era însă public aprobată de alţii şi datorită atmosferei de teroare, ceea ce nu a scutit însă pe denunţători de viitoare acuzări aduse de alţii împotriva lor; canalizarea nemulţumirilor împotriva personalităţilor care au dus-o mai bine decât masa populaţiilor; temele tratate în acest capitol: anul 1937, ţapii ispăşitori şi cei de obicei suspectaţi, răspândirea terorii, trăind în timpul terorii – temă în dezvoltarea căreia autoarea arată că şi teroarea îşi avea riturile ei şi dă diferite exemple dintre care şi cel al ridicării oamenilor între orele 2 şi 3 noaptea şi permisiunea dată celor arestaţi de a-şi lua în momentul arestării un pachet cu haine mai groase –, reacţiile – printre care şi cea oficială a lui Malenkov, ca membru al biroului politic, în sensul condamnării exceselor, dar numai în ceea ce priveşte excesele comise împotriva membrilor partidului).

Amplele note de la paginile 230-266, bibliografia de la paginile 267-280, indexul de materii şi nume de la paginile 281-288, cât şi obiectivitatea şi acurateţea ştiinţifică cu care autoarea a întocmit această lucrare de referinţă dovedesc că trebuie privite cu rezervă aprecierile pe care uneori cercetători europeni le fac cu privire la lucrări istorice americane pe care, cu o tentă peiorativă, le caracterizează ca fiind alcătuite „à l'américaine“!

Ne aflăm în faţa unei lucrări bine întocmite, bazată pe o amplă documentaţie şi conţinând judecăţi de valoare interesante, exprimate uneori într-un stil nu lipsit de o oarecare culoare.

Betinio Diamant

REBECCA HAYNES, *Politica României faţă de Germania între 1936 şi 1940,* Iaşi, Editura Polirom, 2003, 290 p.

Rebecca Haynes este lector, specialist în Studii Româneşti, la Institutul de Studii Slave şi Est-Europene din cadrul University College, Londra. Este, fără nici o îndoială, o autoritate în domeniul relaţiilor româno-germane. A publicat numeroase cărţi, printre care *Occasional Papers in Romanian Studies* (1998), şi articole: *German Historians and the Romanian National Legionary State, 1940-1941* (1993), *Germany and the Establishment of the Romanian National Legionary State, September 1940* (1999), apărute în „Slavonic and East European Review“.

Făcând apel la nişte surse nepublicate, multe dintre ele din arhivele româneşti, la colecţii de documente publicate şi la o impresionantă bibliografie, lucrări de referinţă în domeniu, jurnale şi memorii, Rebecca Haynes reuşeşte să demonstreze că are capacitatea de a domina şi selecta imensa informaţie specifică perioadei pe care o analizează.

Scopul întregii politici externe a României, în perioada interbelică, a fost acela de a menţine integritatea teritorială a ţării. Pentru îndeplinirea acestui obiectiv, Ministerul român de Externe a răspuns posibilelor ameninţări din partea statelor revizioniste prin integrarea României în sistemul securităţii colective, susţinut de Franţa.

Nicolae Titulescu a încercat, în perioada 1932-1936, să consolideze poziţia României în sistemul de securitate colectivă prin încorporarea Bucureştiului în sistemul de alianţe franco-sovietic, început în anul 1935. Această atitudine a fost respinsă de majoritatea clasei politice, anti-bolşevice, a României.

Rebecca Haynes reuşeşte să demonstreze că, în timp ce politica pro-sovietică dusă de Titulescu îi deranja pe politicienii români, sistemul de securitate colectivă sprijinit de Franţa începea să se destrame.

În contrast cu marea majoritate a istoricilor români, cercetătoarea britanică constată o îndepărtare de linia pro-franceză a politicii externe româneşti o dată cu demiterea lui Titulescu din funcţia de ministru de Externe, la sfârşitul lunii august 1936. Devenit incomod pentru Carol al II-lea, Titulescu nu era agreat nici de majoritatea politicienilor români, în special datorită sprijinului manifestat pentru un pact de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După 1936, susține Rebecca Haynes, Carol al II-lea şi miniştrii săi de Externe au încercat să ocupe o poziție de neutralitate neoficială față de Marile Puteri, politică ce presupunea – inevitabil – dezvoltarea relațiilor cu Germania. Autoarea indică trei factori esențiali care au grăbit România să se apropie de Reich. Primul factor, cel al relațiilor economice, a fost de o extremă importanță pentru că, începând cu martie 1935, când s-a semnat tratatul economic, Germania începea să-şi restabilească dominația economică pe care o avusese înaintea primului război mondial, în România. Pe de altă parte, Germania era singura țară capabilă şi dornică să absoarbă resursele agricole şi materiile prime din România, în schimbul bunurilor industriale.

Al doilea factor era chestiunea Ungariei revizioniste, politicienii români temându-se că Germania va fi dispusă să sprijine Ungaria în revendicările sale teritoriale asupra României.

Al treilea factor a fost teama de Uniunea Sovietică, ştiut fiind faptul că la nivelul clasei politice româneşti sentimentele anti-sovietice şi anti-bolşevice erau dominante.

Perioada din august 1936 până în decembrie 1937, cât Victor Antonescu a fost ministru de Externe, se caracterizează prin încercarea de a realiza neutralitatea între Marile Puteri şi de a stabili legături puternice cu Reich-ul. Cel mai înfocat susținător al acestei politici a fost Gheorghe Brătianu, influențat de declarația de neutralitate a Belgiei din toamna anului 1936. În octombrie 1936, guvernul belgian a declarat că articolul 16 din Liga Națiunilor nu se poate aplica fără acordul Belgiei. Datorită acestui articol, membrii Ligii Națiunilor erau obligați să acorde dreptul de trecere pe teritoriul lor forțelor armate ale oricărei țări care era membră a Ligii, pentru a proteja un alt stat membru dacă era victimă a unei agresiuni. Respectarea articolului 16 avea serioase consecințe față de România, căci Uniunea Sovietică s-ar fi putut folosi de acest drept pentru a trece prin România spre a ajuta Cehoslovacia în eventualitatea unui atac german.

Chiar ideea „blocului neutrilor“, lansată de Gafencu în toamna anului 1939, îşi are originea în concepția lui Gheorghe Brătianu şi în conferințele şi articolele publicate de eminentul istoric în anii 1936-1937.

Politica de păstrare a neutralității a fost urmată de guvernul Goga-Cuza, din decembrie 1937 şi până în februarie 1938.

În timp ce aproape toți istoricii români afirmă că România a fost singura țară care a rămas loială Cehoslovaciei, în 1938, Rebecca Haynes demonstrează, pe baza unor documente care nu lasă loc îndoielii, că Ministerul de Externe, condus de Nicolae Petrescu-Comnen, a căutat să evite îndeplinirea obligațiilor față de Cehoslovacia, pentru a-şi putea menține neutralitatea față de Reich. România ar fi fost nevoită să intre într-un posibil conflict *doar* dacă s-ar fi lansat un atac împotriva Cehoslovaciei de pe teritoriul ungar. România a îndemnat guvernul cehoslovac să ajungă la o „înțelegere“ cu germanii.

Numirea lui Gafencu, în decembrie 1938, la Ministerul de Externe a însemnat continuarea politicii pentru păstrarea neutralității şi a „echilibrului“ între Marile Puteri. Această politică de echilibru s-a putut menține în anul 1939, dovada incontestabilă fiind acordul economic cu Germania, din martie 1939, dar şi garanția anglo-franceză pentru România, din 13 aprilie acelaşi an.

Acordul economic cu Germania a fost bine primit chiar şi de miniştrii pro-occidentali, cazul lui Armand Călinescu fiind relevant. Mai mult, după ocuparea Cehiei, Germania îşi recăpătase întâietatea în economia României, 50% din exporturile Bucureştiului luând calea Berlinului.

În ceea ce priveşte garanția anglo-franceză, România a cerut şi a impus să-i fie respectată politica de „echilibru“ şi a respins orice garanție reciprocă ce ar fi putut obliga România să intervină de partea anglo-francezilor împotriva Germaniei. În aceeaşi perioadă, Bucureştiul a refuzat să transforme alianța polonă-română, constituită pentru apărarea mutuală împotriva unui atac rus, într-un acord *erga omnes*.

Cercetătoarea britanică reuşeşte să demonstreze că scopul principal al lui Gafencu, în anul 1939, a fost acela de a preveni includerea României în diverse planuri britanice de a crea un bloc anti-german în Estul Europei.

Din toamna anului 1939, politica de echilibru a lui Gafencu devenea din ce în ce mai greu de menținut şi după invazia sovietică în Polonia, la 17 septembrie 1939, principala teamă a României era că Germania va permite încorporarea Basarabiei în Uniunea Sovietică.

După ce, la 28 mai 1940, Belgia a capitulat, guvernul român şi-a declarat dorința de a avea colaborări mai strânse cu Reich-ul „în toate domeniile“. Gafencu, care nu agrea această nouă orientare, şi-a prezentat demisia pe 1 iunie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bazele alianței dintre Antonescu şi Germania, susține Rebecca Haynes, au fost puse de regele Carol al II-lea în vara anului 1940. Prinsă între Germania şi Uniunea Sovietică, legăturile României cu Occidentul deveneau din ce în ce mai dificil de păstrat, în timp ce influența Germaniei şi a Uniunii Sovietice creştea în problemele Est-Europene. Amenințarea sovietică era considerată mult mai periculoasă decât cea germană, existând teama, justificată altminteri, că ocuparea României de către ruşi ar duce la distrugerea monarhiei româneşti şi a clasei politice.

Dincolo de afinitățile naționaliste, orientarea României către alianța cu Germania a fost pragmatică şi s-a datorat fricii de Uniunea Sovietică. Pragmatismul apropierii de Germania dădea sens şi scopului României în războiul ce începuse şi anume reîntregirea României Mari.

Într-un mod original şi extrem de interesant, cercetătoarea britanică găseşte similitudini cu perioada anilor 1936-1940 în secolele XVII-XVIII. Aşa cum Brâncoveanu a reuşit să „navigheze" între Imperiul Otoman, cel Habsburgic şi cel Rus, aşa cum, în secolul XIX, conducătorii românilor au exploatat inteligent tensiunile dintre Imperiul Otoman şi cel Țarist şi au captat bunăvoința puterilor occidentale, în septembrie 1940 România a intrat în tabăra Axei când era evident că acest lucru era singura sa protecție împotriva unei agresiuni sovietice.

Lucrarea Rebeccăi Haynes se va impune, suntem convinşi, în literatura de specialitate din România şi va deveni, într-un viitor nu prea îndepărtat, un punct de referință în studierea acestei perioade. Chiar dacă intră în contradicție cu majoritatea opiniilor exprimate în istoriografia din România, cercetările şi concluziile cercetătoarei din Marea Britanie nuanțează o perioadă considerată „clară" în politica externă a României. Luciditatea analizei şi finețea interpretării, documentația impresionantă şi depăşirea oricăror tipuri de clişee istoriografice ne determină să afirmăm că suntem în fața unei reuşite incontestabile care poate schimba punctele de vedere devenite „clasice" în legătură cu perioada dintre anii 1936 şi 1940.

Ionel Sîrbu

ALEX MIHAI STOENESCU, *Armata, Mareşalul şi Evreii*, Bucureşti, Editura Rao International Publishing Company, 2001, 512 p.+16 p.

Scrisă de un autor necontemporan al evenimentelor, de pe poziția istoricului căruia nu i se poate nega efortul de a fi obiectiv şi talentul în portretizarea unor personaje (de exemplu Ionel Brătianu şi Mareşalul Antonescu) şi trăsătura de a fi un analist fin în folosirea disocierilor şi nuanțelor ca istoric şi scriitor, cartea, care nu este, evident, o lucrare exhaustivă şi nu îşi propune acest lucru, rămânând deci un eseu istoric (monografie cu un triplu principal obiect de analiză ca problematică), are următoarea structură (totdeauna structurarea materiei într-o lucrare reflectă, într-o măsură, nu numai repartizarea metodologică a materiei, ci şi modul în care autorul „vede" problemele): cuvântul autorului, preambulul, cele zece capitole ale lucrării (intitulate: Problema evreilor în România, Ultimatumul sovietic, Retragerea armatei şi administrației române, Cazul Dorohoi, Rebeliunea legionară, Mai multe feluri de evrei, Masacrul de la Iaşi – „Trenurile morții", Soarta locuitorilor din teritoriile eliberate, Cazul Odessa, Un posibil portret al Mareşalului Antonescu), bibliografie selectivă; urmează o serie de fotografii şi documente, unele dintre fotografii reprezentând scene din timpul masacrului de la Iaşi din 29 iunie 1941; nu se poate trece cu vederea lipsa index-ului care ar fi fost extrem de util pentru o lucrare în care s-a tratat cu un bogat material documentar o problematică cu multe fațete.

Sunt foarte puține erori de tipar în text şi le menționăm pe cele de la p. 165, 173, 189, 417 – fără a le mai menționa pe cele care apar în numele proprii din bibliografia citată în notele de subsol, în bibliografia selectivă sau în cuprinsul textului – şi acestea sunt: „avasărilor" în loc de corect „avansărilor" (p. 165), „neca" în loc de „necaz" (p. 173), „… în Polonia ocupată în U.R.S.S." în loc de „în Polonia ocupată, în U.R.S.S." (p. 189), „cadastrial" în loc de „cadastral" (p. 417).

Obiectivitatea autorului poate fi găsită şi în aceea că expunerea anumitor evenimente este făcută nu ca să justifice ceea ce a urmat, ci doar ca să explice. Ca atitudine şi gândire, ele aparțin mentalității de orientare democratică, autorul condamnând orice extreme; numai că în acei ani democrația era în derivă în întreaga Europă şi problema care se punea era aceea dacă lipsa de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

democrație se oprea la autoritarismul de stat şi la dictatură sau se trecea la măsuri care au dus la masacre, deportări şi sacrificări de atâtea fiinţe omeneşti, pe criterii rasiale.

Într-o lucrare documentată, care a presupus un efort deosebit în cercetarea documentelor şi în emiterea unor judecăți echilibrate, nu puteau să nu existe şi omisiuni şi am sesiza câteva: atunci când autorul se referă la asasinatele comise de legionari înainte de 1940 şi 1941 sunt citate cazul asasinării primului-ministru Duca şi a prefectului Manciu de la Iaşi fără a se menționa cazul ziaristului Stelescu ucis în spital de o echipă legionară (p. 145-146); de asemenea, nu se face deloc vorbire de faptul că deportarea evreilor în Transnistria nu s-a făcut numai din Basarabia şi Bucovina de Nord, care fuseseră ocupate de fosta Uniune Sovietică din 1940, ci s-au făcut şi din Bucovina de Sud care nu fusese cedată Uniunii Sovietice în 1940 (ca să nu menționăm decât deportarea întregii populații evreieşti din oraşele din sudul Bucovinei ca Suceava, Gura Humorului, Rădăuți, Câmpulung, iar pentru aceste deportări nu poate sta în picioare explicația unor manifestări împotriva armatei române, care nu au avut loc; autorul se referă de altfel şi la deportările în Transnistria care începuseră şi în oraşul Dorohoi, dar au fost stopate ulterior).

În privința titlului cărții, acesta nu constituie o reflectare a cadrului problemelor studiate deoarece autorul a consacrat o parte din lucrare perioadei şi evenimentelor care au precedat pe cele legate de „Armata, Mareşalul şi Evreii".

În legătură cu imigrația evreiască în Principate, apoi în România şi cea de după primul război mondial, din datele examinate şi analizate de autor se pare că nu se face distincție între creşterea populației evreieşti din România după primul război mondial datorită imigrărilor şi alipirii noilor provincii (Basarabia, Bucovina şi Transilvania), provincii în care se găsea o importantă populație evreiască şi care oricum trebuia „preluată" de statul român, în nici un caz cu un statut juridic inferior celui pe care îl aveau în fostele state. Această populație a constituit filonul principal de creştere a numărului de evrei în România.

Ne vom referi în continuare la o serie de opinii şi concluzii ale autorului, inclusiv în legătură cu personalitatea Mareşalului Antonescu şi a caracterizării politicii duse de acesta față de evrei; este clar că trebuie făcută o distincție între atitudinea pe care Antonescu a avut-o față de evreii regățeni (este analizată în lucrare şi condiția juridică a evreilor „pământeni"; la aceşti evrei regățeni s-a referit Mareşalul Antonescu la procesul său din 1946 atunci când a afirmat: „Dacă evreii din Țara Românească trăiesc, trăiesc datorită Mareşalului Antonescu") şi cei din Basarabia şi Bucovina, evident, exceptând masacrele de la Iaşi şi uciderile din Dorohoi care au avut loc pe teritoriul Vechiului Regat, pogromul legionar din Bucureşti comis de legionari nefiindu-i imputabil; tocmai la aceşti evrei regățeni se referea Hitler într-una din convorbirile cu Antonescu în care îi reproşa bunăvoința față de aceştia; pe de altă parte, este exactă susținerea lui Mihai Antonescu la procesul din 1946 în sensul că Mareşalul „a epuizat formula legionară"; este corectă concluzia autorului că cei 400.000 de evrei rămaşi în viață nu au fost supuşi deportărilor şi nu au împărtăşit soarta, de exemplu, a celor din Nordul Ardealului, care, în 1944, au fost transportați de regimul de atunci din Ungaria în lagărele de exterminare organizate pe diferite teritorii de regimul nazist din Germania.

Trebuie să remarcăm că autorul a făcut totdeauna distincția între cei ce s-au dedat la acte de violență împotriva armatei române în retragere, în 1940, şi masa populației evreieşti în privința căreia s-au făcut deportări de către sovietici în perioada 1940-1941, aşa cum s-au făcut şi în privința populației româneşti.

Cartea cuprinde, în final, un larg portret al Mareşalului Antonescu cu referiri la origine, studii, carieră militară, care s-ar justifica din punct de vedere metodologic (făcând abstracție de aprecierile autorului, dintre care unele vor găsi sau nu o apreciere pozitivă din partea cititorilor; că autorul şi-a propus ca țel obiectivitatea am arătat *ab initio* că este evident) față cu faptul că autorul oricum a depăşit cadrul care s-ar limita strict la temele cuprinse în titlul lucrării.

Cu privire la terminologia autorului, acesta şi-o definește în diferite părți ale volumului ca, de exemplu, în Capitolul I intitulat „Problema evreilor în România – Studiu cronologic", unde scrie: „Noi continuăm să înțelegem prin migratori popoare barbare, prin semiți doar pe evrei, prin naționaliști pe extremiştii xenofobi" (p. 13).

Am menționa că indicarea bibliografiei nu are un caracter partizan, deoarece în afara citării unora dintre volumele publicate de editura Hasefer a Federației Comunităților Evreieşti din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România sunt citate şi cărţi aparţinând acelora care într-un fel sau altul sunt axaţi pe linia reabilitării Mareşalului Antonescu.

Prin analizele sale, autorul se referă şi la poziţia evreilor „pământeni“, la problema încetăţenirii lor după crearea Statului român modern (şi în legătură cu aceste încetăţeniri am menţiona şi faptul că după aplicarea legislaţiei privind categoriile de evrei din 1940, care însemna de fapt o „descetăţenire“, Mareşalul Antonescu a acordat drepturi egale cu cetăţenii români doar unui număr de cinci familii evreieşti); sunt menţionate şi tendinţele uneori divergente existente la persoanele care reprezentau prin funcţiile lor pe evreii din România în perioada guvernării Antonescu (de exemplu, poziţiile lui Filderman, Zissu, doctor Gingold).

Am cita unele din opiniile şi aprecierile autorului conţinute în volum: „La acea epocă (secolul XIX) se putea vorbi de asimilare în interiorul conceptului unităţii de limbă şi de teritoriu doar în privinţa evreilor pământeni“ (p. 21); „Practic, nu se poate vorbi de apariţia şi dezvoltarea comerţului şi a industriilor moderne în Moldova fără elementul evreiesc, acela care a reprezentat vectorul dinamic al evoluţiei economice provinciale“ (p. 31); „Oricât ar părea de ciudat, evreii din România, prin miliardarii lor, au contribuit cu fabuloasa sumă de patru miliarde lei la declanşarea şi susţinerea războiului împotriva U.R.S.S.“ (p. 195); „Mulţi dintre intelectualii sau savanţii evrei au contribuit prin opera lor exemplară la regăsirea culturală a românilor“ (p. 209); referindu-se la masacrul de la Iaşi şi la „trenurile morţii“ (este chiar titlul pe care autorul îl dă capitolului VII) şi arătând că au fost ucişi mii de evrei, autorul trage următoarea concluzie: „… înclin să cred că a fost o diversiune germană (a serviciilor secrete) cu mâna legionară, aşa cum se încercase şi la rebeliunea de la Bucureşti“ (p. 249), iar la p. 279 scrie: „Bilanţul acestui tragic traseu al celor două garnituri de tren este de 2.717 evrei decedaţi din cei 4.504 îmbarcaţi în vagoane la Iaşi. Aşadar, peste 60% din ei au murit!“; tot în legătură cu „masacrul de la Iaşi“ autorul scrie: „… la Iaşi a fost un masacru petrecut pe teritoriul României, iar Antonescu, cu toată revolta sa tardivă, rămâne răspunzător sută la sută pentru el. Acest asasinat poate fi considerat şi pogrom, pentru că s-a făcut cu ştirea autorităţii locale (germane) şi a fost facilitat de slăbiciunea autorităţii române“; „Uneori mă întreb dacă nu cumva această permanenţă a suferinţei iudaice de-a lungul secolelor nu a stat la originea apariţiei şi victoriei democraţiei moderne, adică a unui sistem politic capabil să asigure şanse egale tuturor cetăţenilor?“; Ion I.C. Brătianu este caracterizat ca „cel mai mare om politic pe care l-a avut România“ (p. 465): „România a reprezentat principalul centru de emigraţie a poporului evreu pentru formarea statului Israel“ (p. 498).

Ne-am mai referi la o situaţie nemenţionată în lucrare şi anume faptul că, după masacrul de la Iaşi, la numai câteva zile, Iuliu Maniu a înaintat un memoriu Mareşalului Antonescu în care, sub forma determinată de situaţia României aflată în plin război, şi-a manifestat categoric protestul său. Deci a mai existat o voce a democraţiei şi în acele timpuri care s-a făcut auzită şi a rămas ca document.

Orice prezentare sau recenzie a lucrării, scrisă cu bună-credinţă şi cu efortul şi dorinţa autorului de analiză obiectivă, nu s-ar putea încheia fără îndemnul ca cei interesaţi să citească lucrarea pentru a putea judeca evenimentele în privinţa cărora numărul martorilor contemporani ai acelor tragice desfăşurări se împuţinează pe zi ce trece.

Betinio Diamant

ION CALAFETEANU, *Politică şi exil (1946-1950). Din istoria exilului românesc*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2000, 386 p.

O consecinţă a regimului impus la 6 martie 1945 a fost exilul elitelor politice româneşti. Unele aspecte din activitatea acestora în străinătate sunt tratate de către Ion Calafeteanu în lucrarea avută de noi în discuţie, *Politică şi exil (1946-1950). Din istoria exilului românesc*, apărută recent la Editura Enciclopedică.

Ion Calafeteanu s-a născut la 3 octombrie 1940. A absolvit Facultatea de Istorie (1964) şi cursul postuniversitar de Relaţii Internaţionale ale Universităţii din Bucureşti (1966). Ataşat diplomatic (1966-1969), redactor la „Revista de Studii Internaţionale“ (1969-1972) şi cercetător ştiinţific la Institutul de Studii Istorice şi Social Politice (1972-1990). Revenit la Ministerul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Afacerilor Externe, autorul este în prezent viceredactor al Academiei Române din Roma şi profesor de istorie contemporană la Universitatea „Valahia“ din Târgovişte; doctor în istorie din 1976. Dintre lucrările publicate, pot fi amintite *Diplomaţia Românească în SE Europei (1939-1940), Iuliu Maniu – Ion Antonescu. Opinii şi confruntări politice, Grigore Gafencu. Misiune la Moscova, Constantin Vişoianu. Misiunile mele* şi, bineînţeles, *Politică şi exil (1946-1950). Din istoria exilului românesc.*

Lucrarea în discuţie constituie o contribuţie la studiul acestui fenomen dramatic din istoria românilor, anume cel al exilului politic. Cartea are două părţi: un studiu introductiv, care însumează 70 de pagini, în care cititorul este familiarizat cu termeni precum „emigraţie“, „diasporă“, „exil“ (cu toate diferenţele de nuanţe), exilul românesc din Statele Unite ale Americii, Franţa, Germania, cu activitatea partidelor politice democratice (Partidul Naţional Liberal, Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Social Democrat – Constantin Titel Petrescu) prin intermediul reprezentanţilor aflaţi în afara hotarelor, cu disensiunile existente în cadrul organizaţiilor româneşti din exil, cu ceea ce a însemnat Fondul Naţional, Comitetul Naţional Român; în ceea ce priveşte partea a doua, ea cuprinde o serie de documente (98 la număr), în mare parte inedite. Acestea provin din diverse fonduri aflate la Hoover Institution Archives, precum şi în Arhiva Ministerului Afacerilor de Externe, fiind menite să completeze tabloul exilului românesc de la sfârşitul deceniului al cincilea şi, în special, să ilustreze activitatea şi tensiunile existente în cadrul Comitetului Naţional Român.

Documentele reprezintă scrisori particulare (spre exemplu, cele aparţinând lui Alexandru Cretzianu, Carol Davila, Brutus Coste, Viorel Virgil Tilea, toate adresate lui Grigore Gafencu), memorii (documentul nr. 30 care este un apel privind crearea unui „Grup Român pentru Europa Unită“; documentul nr. 31, în care Grigore Gafencu anunţă crearea „Grupului Român pentru Europa Unită“ şi solicită colaborarea cu alte asociaţii; documentul nr. 89, o scrisoare a lui Constantin Vişoianu şi Alexandru Cretzianu către regele Mihai, în care solicitau aprobarea denumirii de „Comitetul Naţional Român“, pentru organizaţia cu acelaşi nume, care era, înainte de toate, un organism politic), procese verbale întocmite cu ocazia diferitelor şedinţe ale Comitetului Naţional Român din anii 1949, 1950, precum şi diferite comunicate emise cu diverse ocazii (de exemplu, documentul nr. 98, un mesaj adresat românilor cu prilejul Anului Nou, la 1 ianuarie 1951, în care sunt trecute în revistă acţiunile întreprinse de comitet în anul 1950).

Pe baza unor documente din arhive româneşti şi străine, a unor publicaţii ale exilului românesc, precum şi pe baza unor lucrări publicate, autorul tratează un moment fundamental din viaţa exilului românesc, anume crearea Comitetului Naţional Român, la 6 aprilie 1949. Era prima încercare de a crea un organ reprezentativ al exilului românesc, care să coordoneze eforturile unor partide, organizaţii, grupuri, curente, personalităţi, în acţiunea lor de a informa guvernele şi opinia publică internaţională asupra situaţiilor din România, în scopul înlăturării regimului comunist şi a instaurării unui regim democratic în ţară.

Lucrarea încearcă să ofere o imagine cât mai completă a ceea ce era centrul primordial al exilului românesc, însă se are în vedere doar un mic segment al acestui fenomen, adică intervalul 1946-1950. Este prezentată activitatea Comitetului Naţional Român până la sciziunea din 1950, cu înfăptuirile şi eşecurile sale, neînţelegerile din cadrul acestuia, raporturile avute cu autorităţile americane, cu lumea exilului din Europa de răsărit.

În general, studiul privind istoria României are preponderenţă în ceea ce priveşte evenimentele politice, militare şi social-economice, care au loc în interiorul ţării. Fenomenul politic românesc din afara frontierelor ţării, deşi a influenţat de multe ori istoria României, nu a beneficiat de atenţia cuvenită. Exilul nu a fost inclus în istoria ţării, deşi a fost o continuă prezenţă, mai apropiată sau mai depărtată de frontierele ţării; el a însemnat o existenţă anormală prin separarea voită sau forţată de ţară.

Este adevărat că nu pot fi neglijate greutăţile şi piedicile întâlnite de cei ce doresc să facă cercetări în această direcţie, impedimente datorate mai multor motive, cum ar fi existenţa unor legi prohibitive referitoare la cercetarea unor arhive româneşti (Serviciul Român de Informaţii, Ministerul Afacerilor Externe, arhiva fostului Comitet Central al Partidului Comunist Român), existenţa fondurilor arhivistice în afara ţării (Rusia, Statele Unite ale Americii, Canada,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Argentina, Brazilia), acest din urmă impediment fiind dublat de aşa-numitul principiu al „secretului de stat".

Pentru o înţelegere mai bună a situaţiei emigraţiei româneşti trebuiesc cunoscute împrejurările care au determinat-o, în acest caz fiind vorba despre capitularea Franţei în 1940 (a determinat izolarea politică a României), punerea în practică a pactului Ribentrop-Molotov, Dictatul de la Viena, guvernarea antonesciano-legionară, actul de la 23 august 1944.

Urmarea acestor cauze a fost apariţia primelor grupuri ale exilului românesc. Astfel sunt elementele fostei Mişcări Legionare (după episodul din ianuarie 1941), care supravieţuiesc catastrofei germane. În interiorul acestui grup, se va produce o scindare între gruparea lui Horia Sima şi cea care dorea reîntoarcerea la linia ideologică imprimată de Corneliu Zelea Codreanu. Un alt grup al emigraţiei îl constituie cel al cetăţenilor români de etnie germană, proveniţi din Basarabia şi Bucovina, care au părăsit aceste regiuni în urma ocupării lor de către sovietici, în baza înţelegerii din 23 august 1939 cu Germania. La acestea se adaugă voluntarii din armata germană şi cei care au putut fugi după 23 august 1944 din faţa trupelor sovietice.

Anterior acestor valuri de emigranţi din raţiuni politice, în Statele Unite au mai existat alţii de la începutul secolului XX, dar aceştia aveau raţiuni economice, ei provenind din Transilvania, Banat, Bucovina. Dacă până în 1940 nu au avut preocupări politice, odată cu Dictatul de la Viena, românii de peste ocean au condamnat agresiunea împotriva ţării lor de origine. „Foaia poporului", săptămânal din Cleveland, s-a transformat în purtător de cuvânt al mişcării de protest împotriva revizionismului maghiar.

În 1941 s-a constituit Comitetul Naţional al Românilor Americani, destinat unei mai bune organizări a etnicilor români din Statele Unite şi Canada, în vederea susţinerii unui program de acţiune, care viza lupta pentru ieşirea României din Axă şi alăturarea ei Naţiunilor Unite.

Din iniţiativa lui Teodor Andreica, la Cleveland a apărut Asociaţia Culturală a Americanilor de Origine Română, care mai târziu va edita revista politică şi culturală „The New Pioneer", publicaţie ce a informat permanent asupra participării umane şi materiale emigraţiei române în Statele Unite, în cadrul eforturilor de război ale aliaţilor.

Odată cu creşterea numărului de exilaţi, opinia publică din S.U.A. a început să arate mai multă bunăvoinţă faţă de aceşti refugiaţi politici prin acordarea de vize, domiciliu şi permiterea organizării unor acţiuni anticomuniste pe teritoriul ţării de adopţie.

Între timp, în ţară eforturile regelui şi ale generalului Nicolae Rădescu de a mai salva ce se mai putea din suveranitatea statului au fost curmate de intervenţia lui Andrei Vâşinski, cu „ajutorul" căruia a fost instalat guvernul dr. Petru Groza (6 martie 1945). Un concurs fericit de împrejurări a făcut ca generalul Rădescu să poată ajunge în vestul Europei, în acelaşi mod reuşind să ajungă în ţările libere şi unii membri ai partidelor politice dizolvate, între timp, de către noua conducere.

Bineînţeles că nu doar S.U.A. a constituit un teritoriu propice pentru organizarea de activităţi anticomuniste în cadrul exilului românesc.

În Germania, bunăoară, se impunea o atitudine non-politică tocmai din cauza coloraturii politice foarte diversă. Nici măcar o acţiune politică bazată pe realităţi sociale şi economice cu specific pur românesc nu era recomandabilă, datorită pericolului de a se crea noi disidenţe în cadrul emigraţiei. Orişice speculaţie politică, oricât de bine intenţionată ar fi, va fi interpretată, mai mult ca sigur, în moduri diferite. Unirea elementelor emigraţiei nu se putea face prin crearea unei noi idei politice româneşti, ci, mai degrabă, prin renunţarea la vechile idei cu specific românesc. Românii din Germania erau organizaţi în cadrul Organizaţiei Românilor din Germania, creată din necesitatea de a da un sens naţional românilor refugiaţi aici. Ea a luat fiinţă în 1942, sub conducerea lui Ion Gheorghe, având drept oficios publicaţia „Rezistenţa".

În Anglia situaţia era oarecum diferită, aici neputându-se vorbi despre un exil în adevăratul sens al cuvântului. Cei care în 1940 s-ar fi putut considera refugiaţi politici erau în număr foarte mic. Până atunci fuseseră funcţionari ai reprezentanţelor diplomatice, legaţii sau consulate. Cu toţii au refuzat să se întoarcă în ţară după 15 februarie 1941, data ruperii relaţiilor diplomatice dintre Marea Britanie şi România. Printre exilaţi erau prezenţi Viorel V. Tilea (ministru plenipotenţiar), Radu Florescu (consilier de legaţie), Victor Stârcea (secretar de legaţie). Erau organizaţi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Asociația Românilor Liberi din Anglia, condusă de maiorul Gheorghe Iliescu. Organizația va adera la Liga Românilor Liberi din S.U.A., asociație finanțată de oficialii englezi. Comitetul Național Român de la Washington era reprezentat de Grigore Constantinescu şi Cornel Bianu, organul de presă fiind „Făclia".

În Franța, gruparea oamenilor politici, reprezentanți ai diverselor partide politice democratice din România, a luat inițiativa constituirii Comitetului Partidelor Democratice. Pentru a ajuta la constituirea acestuia a fost solicitat şi ajutorul lui Constantin Popa, care la acea dată se afla în Italia. Organul de presă al acestui consiliu (un embrion al viitorului Comitet Național Român) a fost „La Nation Roumaine". Apariția ziarului se datorează şi lui Alexandru Cretzianu şi Constantin Vişoianu, care au susținut apariția regulată (lunar) a ziarului. El îşi va înceta apariția în 1974, adică odată cu încetarea existenței Comitetului Național Român, datorită epuizării Fondului Național.

În rândurile emigranților exista convingerea că o acțiune politică românească, în viitor, nu putea fi eficientă decât dacă se avea o oarecare influență a oficialilor din S.U.A.

Atâta doar că în S.U.A. divergențele existau între două grupuri, din care unul era format din generalul Nicolae Rădescu, Grigore Gafencu, Nicolae Caranfil, Brutus Coste, în timp ce celălalt îi grupa pe Constantin Vişoianu, Alexandru Cretzianu, Grigore Niculescu-Buzeşti.

Datorită sprijinului acordat de guvernul american, care a sprijinit proiectul Comitetul pentru Europa Liberă, cele două grupuri au fost nevoite să aplaneze conflictele dintre ele şi să conlucreze. Astfel, la 6 aprilie 1949, recunoscut, însă, oficial abia la 10 mai, a luat naştere Comitetul Național Român, având-l ca preşedinte pe generalul Nicolae Rădescu. Din rândurile sale mai făceau parte Grigore Niculescu-Buzeşti, Augustin Popa, Cornel Bianu, Mihail Fărcăşanu, Iancu Zissu, Alexandru Cretzianu, Constantin Vişoianu, Grigore Gafencu, Emil Ghilezan, Nae Caranfil.

În şedința din 16 mai 1949 s-au stabilit portofoliile, după cum urmează: Grigore Niculescu-Buzeşti a primit Externele, la fel şi Grigore Gafencu (era detaşat la Mişcarea Europeană); Alexandru Cretzianu a primit Apărarea Națională, în acest punct lovindu-se de interesele lui Nicolae Rădescu; la Finanțe, cu toții au căzut de acord asupra lui Iancu Zissu.

Activitatea Comitetului de până la 1950 va fi dominată de conflictul, iremediabil de altfel, dintre g-ral Rădescu şi grupul Cretzianu – Vişoianu – Buzeşti.

Chestiunea portofoliului, la care se adăugau tendințele de subiectivism în conducere ale generalului, plus neînțelegerile referitoare la gestionare Fondului Național, au adâncit şi mai mult sciziunea din interiorul organizației. Astfel, rând pe rând vor demisiona Nicolae Rădescu, Nicolae Caranfil, Emil Ghilezan. La conducere a fost numit un „triumvirat" format din Constantin Vişoianu, Augustin Popa şi Grigore Gafencu, care a activat până în octombrie 1950, timp în care ambițiile personale şi intrigile au ținut capul de afiş al activității comitetului.

După demisia generalului Rădescu, Comitetul Național Român s-a scindat în două, o parte grupându-i pe Constantin Vişoianu, Cornel Bianu, Iancu Zissu, Alexandru Cretzianu, în timp ce cealaltă era formată din Nicolae Rădescu, Grigore Gafencu, Mihail Fărcăşanu.

În octombrie 1950, Constantin Vişoianu devine noul preşedinte al comitetului. Din această calitate a numit reprezentanți ai Comitetului Național Român în diferite țări: Virgil Veniamin în Franța, Alexandru Stoenescu în Belgia, Vladimir Ionescu în Italia, Aurel Decei în Turcia, Radu Arion în Grecia. De asemenea, comitetul avea delegați permanenți în diferite organizații internaționale cum au fost Uniunea Latină, Internaționala Liberală, Internaționala Țărănească.

Comitetul Național Român a însemnat pentru românii din exil, guvernul țării, recunoscut de către ei ca fiind legal, cu toate că Departamentul de Stat nu ar fi acceptat niciodată pe teritoriul statului lor o astfel de formațiune politică, deoarece, în opinia lor, vremea guvernelor în exil trecuse odată cu capitularea Germaniei.

Creat după lungi şi dificile negocieri, Comitetul Național Român a intrat încă de la creare în criză.

În ciuda acestor realități, comitetul, ca şi alte organizații ale exilului românesc, reprezentau nişte simboluri. Mai mult decât realizările lor – unele chiar notabile, în ciuda resurselor reduse de care dispuneau – o importanță fundamentală o avea chiar existența lor.

La cele arătate mai sus se cuvin o serie de aprecieri de ordin personal. Lucrarea poate fi considerată ca un punct de plecare pentru cei ce doresc să realizeze un studiu în această direcție – exilul românesc de după 1945. Informația concisă şi stilul accesibil al lecturii constituie două

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atuuri dintre cele mai importante. În plus, addenda oferă prilejul informării direct de la sursă a celor citite în prima parte a lucrării şi conţine documente inedite susceptibile să trezească abordări diferite de aceea descrisă în recenzia de faţă.

Daniel Lambru

BOGDAN MURGESCU, *A fi istoric în anul 2000*, Bucureşti, Editura All, 2000, 190 p.

Propunând un titlu care incită de la prima vedere, eseul profesorului Bogdan Murgescu, „A fi istoric în anul 2000“, constituie o premieră în domeniul istoriografiei româneşti atât prin problematica avută în vedere, cât şi prin metodă. Conform mărturiilor autorului, temele propuse spre dezbatere s-au conturat în timp, în mai multe etape – prilej de clarificări şi revizuiri la nivel metodologic şi conceptual – redactarea finală făcându-se în decembrie 1999. Lucrarea vedea lumina tiparului la Editura All, în anul de răspântie dintre milenii, 2000. Încercarea este cu atât mai bine venită cu cât se simţea nevoia unui studiu deschis, sincer despre problemele care azi marchează scrisul istoric românesc şi condiţia istoricului ca intelectual dar şi ca om al societăţii.

Materialul este organizat în trei capitole – „Rosturile istoriei“, „Ştiinţa istoriei la întâlnirea cu anul 2000“, „Istoricul în raport cu societatea“ – construite pe probleme convergente, supuse clarificării pentru a se da astfel dimensiunea cât mai reală a condiţiei istoricului anului 2000. Tipul de abordare propus este unul nou, un melange care cumulează experienţa personală atât în latura umană cât şi în cea profesională, discuţii cu colegii din ţară şi străinătate precum şi o serie de lucrări centrate pe fenomenul istoriografic şi social-politic contemporan.

Prima parte a materialului reprezintă o încercare de construcţie a unei viziuni generale care să introducă în temă şi să familiarizeze cititorul – inclusiv cel neavizat – cu o serie de întrebări vechi de când lumea: la ce foloseşte istoria sau de ce o studiem. Răspunsurile pe care autorul le propune şi în jurul cărora se încheagă discursul nu sunt atât rezultatul unei documentări în scopul elaborării unor definiţii savante, cât mai ales al experienţei profesionale. Accentul se pune pe importanţa ideilor despre trecut ca motor principal al naşterii şi evoluţiei concepţiilor individuale despre prezent şi viitor. Primul capitol include o analiză interesantă, chiar dacă nu este una detaliată, asupra modului în care regimul politic influenţează mersul şi scrierea istoriei. Autorul se fereşte să închidă în definiţii rigide o serie de probleme – adevărata istorie, pseudo-istoria – propunând, la nivel metodologic, o incursiune în peisajul cultural al zilelor noastre, unde ponderea excesivă a informaţiei, pragmatismul şi nu în ultimul rând gustul publicului dau măsura rolului şi importanţei istoriei în societate. Se insistă mai ales asupra istoriei şi a istoricului, ca surse informaţionale de cea mai bună calitate pentru celelalte discipline socio-umane.

Cea de-a doua parte este concepută în manieră tradiţională: nu se merge atât de mult pe analiză, preferându-se o trecere în revistă a etapelor scrisului istoric, diferenţiat urmărit – scrisul istoric european şi cel românesc – precum şi a cerinţelor metodologice ale disciplinei. Iată câteva repere: nevoia de istorie la nivel social ca urmare a accelerării ritmului transformărilor socio-politice, impunerea treptată a regulilor care au delimitat istoria ştiinţifică de povestire (Mabillon, Ranke), disputele vremii în privinţa modului de a gândi şi a scrie istoria, triumful unui nou spirit, oficializat, nu întâmplător, în anul marii crize din 1929, prin „Annales d'histoire economique et sociale“ fondată de Marc Bloch şi Lucien Febvre. Retrospectiva include toate marile momente ale scrisului istoric european: anii '30, perioadele distincte ale Şcolii de la Annales, extinderea influenţei în spaţiul anglofob şi mai ales în S.U.A., naşterea unui nou tip de istorie socială.

Este pusă în discuţie situaţia actuală a istoriei, pericolul diluării ei, creşterea cantitativă a materialului istoric produs în fiecare an, diversitatea modurilor de a gândi şi a scrie: este o situaţie care împinge treptat la limitarea la un anumit tip de abordare, o anumită zonă geografică sau perioadă istorică.

În aceeaşi manieră de abordare este urmărit şi cursul istoriografiei româneşti, insistându-se asupra momentului schimbării la faţă o dată cu instaurarea dictaturii comuniste. Autorul se opreşte în special asupra consecinţelor nefaste asupra scrisului istoric, asupra formării profesionale şi morale a unei întregi generaţii, constelaţiile mentale născute atunci dovedindu-se mult mai rezistente decât structurile materiale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din nefericire, scrisul istoric românesc se resimte încă după experienţa comunistă iar sistemul universitar rămâne marcat poate de cea mai mare plagă: scoaterea absolvenţilor de istorie pe bandă rulantă. Autorul, el însuşi provenit din mediul universitar, beneficiind de o bună cunoaştere a sistemului din interior, insistă critic asupra problemelor cu care este confruntată istoriografia românească: lipsa reflecţiilor teoretice sistematice, distanţa luată faţă de istoria economică şi socială, primatul istoriei contemporane susţinut de euforia dreptului de a pătrunde într-un spaţiu până atunci interzis. Lista ar putea fi completată, credem, cu: lipsa analizelor sistematice, a unui dialog istoric real, manifestarea reticenţei în asaltarea materialelor de arhivă. Din păcate continuăm să fim în tranziţie atât pe tărâmul istoriei cât şi pe acela al discursului istoric, stare nefastă ce îşi prelungeşte tentaculele şi în acest început de mileniu. Tabloul istoriografiei româneşti actuale este construit în manieră realistă. Înregistrarea situaţiei generale deloc îmbucurătoare a determinat în mod firesc şi elaborarea unor sugestii stimulatoare: dezvoltarea filonului critic, încurajarea autoreflecţiei comune a breslei, efortul spre impunerea unui dialog interdisciplinar. Într-o epocă a pragmatismului, evoluţia scrisului istoric, a cercetării istorice în general este influenţată de factori economici care guvernează resorturile interioare ale domeniului: insuficienţa fondurilor pentru cercetare, posibilitatea limitată de documentare în străinătate sau publicarea ediţiilor de izvoare şi a instrumentelor de lucru sunt doar câteva aspecte. Deplasându-şi atenţia către individual – istoricul zilelor noastre – autorul fixează în câteva formule simple competenţele pe care ar trebui să le posede fiecare istoric: cultura generală solidă, spiritul critic, coerenţa interioară necesară demersului. Ne permitem să completăm enumerarea autorului cu elemente de profil metodologic şi moral cerute la ora actuală: fixarea standardului calitativ, refuzul mediocrităţii, contactul permanent cu documentul epocii supus investigaţiei, respingerea imitaţiei, filtrarea influenţelor.

Ultima parte a eseului se doreşte a fi cea mai incitantă prin tema propusă – istoricul în raport cu societatea. Opiniile autorului sunt construite şi argumentate prin raportarea permanentă la realităţile societăţii româneşti în care predomină sentimentul că poziţia socială a istoricilor şi recunoaşterea socială a meseriei de istoric sunt fie în declin, fie într-o stare prelungită de precaritate. Explicaţiile sunt găsite destul de uşor dacă avem în vedere pragmatismul care guvernează mersul lucrurilor în societatea noastră, cu atât mai accentuat cu cât efortul de recuperare la nivelul standardului de viaţă este mai mare. Eseul de faţă poate fi parcurs cu plăcere chiar de publicul mai puţin avizat într-ale istoriei deoarece este născut din realităţile zilelor noastre vorbind în mod deschis, fără false pudori, despre problemele care lovesc istoricul anului 2000 atât în formaţia profesională cât mai ales în latura umană: insatisfacţiile financiare care au determinat în multe cazuri emigrarea, orientarea spre domenii mai profitabile, recurgerea la o serie de practici care au ca efect diluarea profilului cercetătorului (meditaţiile, traducerile). Ca soluţii de principiu, autorul propune calea redresării de grup (breaslă profesională) şi promovarea de ansamblu a întregii intelectualităţi, personal pledând pentru redresarea colectivă, pentru ameliorarea statutului tuturor meseriilor intelectuale. Finalul eseului nu se încadrează nicidecum într-un tipar clasic marcat de concluzii precise, insistent argumentate. El implică mai degrabă îndemnul la o serioasă meditaţie, căci a fi istoric în anul 2000 rămâne mai presus de toate o opţiune a fiecăruia dintre noi.

Ana Maria Negoi

THOMAS W. LIPPMAN, *Madeleine Albright and the New Diplomacy*, Copyright, 2000, Printed in the U.S.A., 372 p.

Cartea scrisă de Thomas W. Lippman (a însoţit-o timp de peste doi ani pe Madeleine Albright, reprezentantă permanentă a Statelor Unite la O.N.U., în procesul de „redesenare a diplomaţiei americane pentru noul secol“; ziarist, fost corespondent în Orientul Mijlociu şi în Asia de Sud-Est, trăieşte la Washington şi a publicat cartea intitulată „Understanding Islam“) nu este, evident, numai o lucrare bibliografică şi tot ce se spune în legătură cu Madeleine Albright este pus în legătură cu trăsăturile considerate ca aparţinând unei noi politici a Statelor Unite după „Războiul rece“ şi, în acest sens, anumite particularităţi ale modului în care Madeleine Albright a acţionat ca Secretar de Stat în a doua perioadă a guvernării lui Clinton, când a fost numită în acest post în decembrie 1996, sunt explicate prin biografia acesteia (născută la 15 mai 1937 în fosta

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cehoslovacie ca fiică a lui Joseph Korbel care a lucrat în diplomație; familia ei pleacă în 1938 din Cehoslovacia, invadată de trupele germane, la Londra şi se reîntoarce după război, când tatăl ei este numit ambasador la Belgrad; după lovitura comunistă din 1948, din Cehoslovacia, familia Korbel pleacă din nou, obține azil în Statele Unite, iar tatăl capătă un post la Universitatea din Denver; Madeleine Albright, după studiile făcute, obține un post universitar la Universitatea din Georgetown, se căsătoreşte cu Joseph Medill Patersson, cu care are copii; urmează divorțul; născută într-o familie evreiască primeşte o educație catolică) şi anume: antipatia pentru orice regim dictatorial, ataşamentul pentru democrație şi preocuparea pentru soarta refugiaților ca şi a defavorizaților în general.

Structura volumului: prefața semnată de Thomas W. Lippman (ideea pe care o susține este aceea că Statele Unite se află într-o nouă etapă a diplomației – care însă prin natura ei continuă a fi exercitată „prin discuții particulare, schimbul de documente oficiale şi în spatele uşilor închise" – şi anume una în care Madeleine Albright a încercat „să transforme diplomația în teorie şi în practică astfel ca să reflecte şi să promoveze inevitabila evoluție a rolului global arogat de țara sa"), cele 10 capitole ale cărții (unele titluri cu iz biografic precum „îi stă bine în acea pălărie", „Ei pot să-mi spună Madeleine", „Am fost regina lunii mai"; ultimul capitol exprimă ostentativ *quod erat demonstrandum* prin titlul „Libertatea constituie scopul Americii"), notele (bibliografice, împărțite pe capitolele cărții; multe citate din note sunt din intervențiile, declarațiile sau articolele lui Madeleine Albright, dar sunt şi trimiteri la lucrări semnificative ca Warren Cristopher – fost Secretar de Stat înaintea lui Madeleine Albright – „In the stream of History: Shoping Foreign Policcy for a New Era", Stanford University Press, 1998, sau Richard Helbrooke, „To End a War", New York, Random House, 1998), bibliografia (citată şi o carte a lui Zbigniew Brzezinski din 1997), index-ul (comun pentru materii şi nume: cartea nu conține nici o referire la România, care, deci, nu este nici în index; Ungaria şi Bulgaria apar, dar şi pentru fenomene negative, de exemplu, la p. 295, unde Ungaria este menționată alături de Rusia, Albania, Ucraina şi Mexic ca țări în care „corupția şi crima au erodat stabilitatea şi credibilitatea statului"; indexul – bineînțeles dacă este corect alcătuit – constituie de regulă, un barometru pentru importanța acordată anumitor subiecte: dacă frecvența referirilor şi în ce măsură aceasta constituie un criteriu al primordialității tematice şi în acest sens observăm că Rusia apare de 30 de ori, Statele Unite de 39 de ori, O.N.U. de 20 de ori, Israelul de 16 ori, Irakul de 14 ori, Franța de 7 ori; unele mențiuni conțin trimiteri la mai multe pagini din diferite părți ale cărții).

Sunt – şi uneori cu tentă critică la adresa activității lui Madeleine Albright ca Secretar de Stat – analizate „crizele" cărora a trebuit să le facă față, de la cele din Africa la cea iugoslavă şi la cele din Orientul Mijlociu, America latină şi Asia.

Concluziile autorului (fiind vorba de o carte „fierbinte" ca să zicem aşa) ar putea fi următoarele: a) Se pune accentul pe „misiunea specială" şi „globală" a Statelor Unite (adjectivul „global" revine aproape obsesiv pe parcursul paginilor volumului); b) în statele democratice mijloacele de telecomunicație şi în special presa au un rol esențial în formarea opiniei publice care, prezumtiv, stă la baza hotărârilor politice şi nu numai politice (criteriul „opinie publică" apare ca bucurându-se de ceea ce în drept se numeşte prezumție absolută, opinia publică fiind protejată – să zicem – de un adevărat *noli me tangere*); c) Soarta politică a globului este în permanentă transformare şi poate este prea devreme ca să se poată prevedea sau evita sau stăpâni toate fenomenele legate de aceste transformări.

Unele idei şi informații cuprinse în lucrare:

– cu privire la raporturile dintre autorul cărții ca ziarist şi Madeleine Albright ca Secretar de Stat: în timpul unui zbor, răspunzând unei întrebări a autorului referitoare la presupusa ei lipsă de experiență în problemele economice şi cele ale Asiei, aceasta, în răspunsul ei, s-a referit la faptul că ştie mai multe limbi străine decât orice Secretar de Stat dinaintea ei; autorul cărții în legătură cu acest răspuns se exprimă critic în sensul că el nu a contestat calitățile lingvistice ale lui Madeleine Albright, că răspunsul acesteia a fost irelevant şi că poți şti 20 de limbi străine şi totuşi poți fi necunoscător în problemele economice;

– la pagina 91, autorul se referă la originea lui Madeleine Albright şi la formarea ei: „… bunicii ei au fost evrei şi trei au murit în lagăre de concentrare naziste. Crescută ca romano-catolică…";

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

– este citat Dean Acheson, fost Secretar de Stat al Statelor Unite, în sensul că „Problemele politicii americane nu sunt ca o durere de cap pentru care iei un medicament şi-ţi trece…“;

– autorul consideră că Madeleine Albright a avut de făcut faţă unei lumi de o complexitate crescândă (p. 213);

– ca expresie: într-un moment de criză (în urma exploziilor de la Ambasadele americane din Tanzania şi Kenya în urma cărora au murit 224 de persoane) autorul scrie – p. 161 – că situaţia putea fi comparată cu aceea a unui „loc plin de aligatori“; la p. 90 este citată expresia lui Madeleine Albright că lumea este „un cuib de viespi al diferitelor feluri de teroare“ şi în acest context autorul cărţii caracterizează poziţia lui Madeleine Albright ca fiind aceea a justificării acţiunilor preventive în scopul înlăturării răului;

– autorul compară pe Madeleine Albright cu femeile care au ocupat cele mai înalte poziţii internaţionale în timpurile moderne (Margaret Thatcher, Golda Meir, Indira Gandhi); Madeleine Albright s-a străduit să obţină fondurile necesare funcţionării normale a aparatului american al externelor şi cele în legătură cu datoriile Statelor Unite faţă de bugetul Organizaţiei Naţiunilor Unite care erau de un miliard de dolari;

– referitor la misiunea specială a Statelor Unite în lume, la rolul ei global, la idealurile democratice, la „caracterul unic“ al naţiunii americane, la p. 95, 218 („… pieţele libere duc inevitabil la un trai mai bun şi la societăţi mai libere“), p. 273-277 (terorismul constituie un subiect transnaţional şi de natură globală care, ca şi crima organizată şi problemele de mediu înconjurător, trebuie rezolvată prin colaborarea Statelor Unite cu celelalte naţiuni), p. 273 (dintr-o declaraţie a Casei Albe citäm: „… globalizarea – procesul accelerării economice, tehnologice, culturale şi integrarea politică – înseamnă că din ce în ce mai mult noi ca naţiune suntem afectaţi de evenimentele ce au loc dincolo de frontierele noastre“), p. 276 (referirea la „teme globale care să ducă la îmbunătăţirea viitorului lumii“), p. 281 (citată Madeleine Albright: „… dacă Statele Unite vor rămâne puternice, va trebui să convingem alte ţări ca să aibă acelaşi punct de vedere ca al nostru în privinţa narcoticelor, mediului înconjurător, crimei şi terorismului“), p. 283 (temele globale în viitor vor avea aceeaşi importanţă ca „politica de putere între naţiuni“), p. 295 (citată opinia lui Strobe Talbott în sensul că asistäm la un sfârşit al politicii externe, deoarece globalizarea a schimbat scopurile şi practica diplomaţiei), p. 294 (Madeleine Albright: „… noi toţi suntem o familie şi când o parte a familiei este nefericită sau suferă noi toţi suferim“), p. 296 (Madeleine Albright: „China îşi va dubla în următorul deceniu nevoia de energie… Devreme ce Statele Unite sunt lider mondial în tehnologia mediului înconjurător este corect şi drept pentru noi să colaborăm cu China pentru un mediu înconjurător global sănătos“), p. 314 (Statele Unite denumite „conducătoare a lumii libere“ – leader of the free world), p. 317 (Madeleine Albright: „… să ne sprijinim pe diplomaţie oriunde este posibil, pe forţă unde este absolut necesar; avem principii consistente, dar avem tactici flexibile“), p. 322 (în diferite intervenţii, Madeleine Albright a separat naţiunile lumii în patru categorii: a) cetăţenii buni ai comunităţilor internaţionale cu guverne democratice şi politici economice responsabile care pot fi considerate că respectă legea şi obligaţiile luate prin tratate; b) societăţile în tranziţie, care încearcă să devină membre ale primei categorii; c) ţările care sunt prea sărace sau dezorganizate pentru a-şi determina propria soartă sau să facă o alegere raţională; d) ţările teroriste care intenţionat vor să distrugă sistemul pentru că nu au „nici o miză în acest sistem“), p. 337 (Madeleine Albright: „Libertatea este scopul Americii. Ca şi orice alte aspiraţii profund umane, libertatea nu poate fi realizată pe deplin. Libertatea este steaua cu ajutorul căreia politica externă americană trebuie să continue să navigheze… succesul sau insuccesul politicii externe a poporului american rämâne singurul factor determinant în făurirea propriei noastre istorii şi în făurirea viitorului lumii“).

Caracteristică şi pregnantă este exprimarea lui Madeleine Albright în articolul publicat în „Foreign Affairs“ spre sfârşitul celui de-al doilea an al exercitării funcţiei sale: „Pentru a ne proteja interesele, să încheiem înţelegeri, să creäm instituţii şi să oferim un exemplu care să ajute lumea să fie împreună mai legată de principiile de bază ale democraţiei, de existenţa unor pieţi libere, de lege, de angajamentul pentru pace. Dacă reuşim va fi mai sigur, mai uşor, mai profitabil să facem comerţ, să călătorim, să investim şi să studiem în afara noastră iar forţele noastre armate vor fi mai puţin chemate să răspundă unor ameninţări urgente şi mortale“ (p. 315).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sensul unei recenzii este acela de a prezenta *in nuce* structura unei cărți în limitele subiectului ales de autor şi a regulilor de scriere practicate; în acest sens putem să tragem concluzia că volumul este o reuşită ca lucrare biografică sub aspectul formei şi constituind în fond un eseu cu considerente ample asupra politica externă a Statelor Unite în prezent şi în perspectiva viitorului.

Betinio Diamant

CĂTĂLIN TURLIUC, *Destine întrepătrunse*, Iaşi, Editura Junimea, 2003, 192 p.

Suprasaturată de viziunile amatoriste (cu conotaţii politice pasionale) asupra ideologiilor naţionale, societatea românească avea nevoie de o interpretare în spirit modern şi profesionist a trecutului ei. Printr-o detaşare ştiinţifică matură faţă de fenomenul studiat, Cătălin Turliuc realizează o analiză raţională, obiectivă şi profundă a modului în care curentul naţionalist din secolele XIX şi XX a influenţat structurarea statului – naţiune, instituţiile şi legislaţia, impunând un ritm sincron cu situaţia europeană. Focalizarea autorului, atât pe merite şi realizări, dar şi pe insuficienţele şi efectele negative generate de ideologia naţională, a condus la elaborarea unei imagini realiste care reflectă cu fidelitate relaţia de competiţie/colaborare şi mai puţin de ostilitate, între majoritatea română şi minorităţile naţionale.

Cartea cercetătorului Cătălin Turliuc, *Destine întrepătrunse*, apărută în limba engleză la Editura Junimea, cu subtitlul *România modernă şi grupurile sale etnice*, este o lucrare solidă ce conţine 11 studii istorice referitoare la acţiunea naţionalismului românesc în secolele XIX şi XX. Tema generală favorizează un periplu analitic de la începutul secolului XIX până în perioada post-decembristă, centrat pe ideea raporturilor dintre români, evrei, maghiari, germani… Referirile sunt făcute atât la adresa politicii oficiale (legislaţii, reacţii ale autorităţilor) cât şi în dimensiunea imaginarului colectiv ori, pur şi simplu, a relaţiilor la nivelul comun între diferitele etnii din statul român.

Ne aflăm în faţa unei îmbinări fericite a elementului teoretic cu cel factologic şi aplicat, lucrarea conţinând patru studii generale – o analiză lucidă şi pertinentă a fenomenului naţionalist – şi şapte studii care se preocupă detaliat de situaţia evreilor, maghiarilor, germanilor, în perioade istorice diverse. Cătălin Turliuc aduce în balanţă beneficiile obţinute prin dezvoltare ideologiei naţionale a statului modern: dreptul divin al regilor înlocuit de suveranitatea poporului, internalizarea moştenirii Revoluţiei Franceze, modernizarea generală, inovarea organizării statale şi trecerea spre statul-naţiune, criticând totodată formele de extremă ale naţionalismului şi efectele nefericite, vizibile mai ales în secolul XX.

Cunoscător fin al marilor teorii ale naţiunii (Anthony D. Smith, Benedict Anderson, Gideon Gottlieb, Anthony Giddens, Ernst Gellner etc.), Cătălin Turliuc se mişcă cu dezinvoltură printre dilemele acestui curent, permiţându-şi luarea lor în dezbatere şi adaptarea la spaţiul românesc a liniilor forte ale teoriilor naţionalismului. Considerând că „modernitatea a transformat naţionalismul în echivalentul funcţional al unei religii“, autorul insistă asupra opiniei conform căreia naţionalismul a fost un ingredient puternic al statului modern şi poate chiar un motor al modernizării şi dezvoltării. În afara unor subiecte clasice cum ar fi legătura dintre etnie, limbă şi identitate individuală, autorul abordează şi chestiuni pe deplin incitante: religia – în calitate de model pentru curentul naţional (deoarece acesta impune o nouă ideologie, cu mituri şi etică speciale) şi emergenţa naţional-comunismului, cu un vârf de manifestare în societăţile est-europene ale ultimului deceniu din secolul XX.

Cea mai importantă parte a cărţii vizează însă raporturile dintre etnia majoritară şi etniile minoritare în teritoriile româneşti. Având în vedere că problema minorităţilor e una dintre cele mai mari provocări la adresa civilizaţiei contemporane, autorul îşi fixează drept obiectiv cert al acestui volum furnizarea „unei mai bune înţelegeri în problema minorităţilor în România modernă prin explicarea unor aspecte privind politica românească cu privire la grupurile etnice, în ultimele două secole“. În aceste condiţii predomină studiile referitoare la evrei, fără a lipsi însă preocupări la adresa maghiarilor, germanilor, turcilor, sârbilor, bulgarilor… Din punct de vedere cronologic, întâlnim atât situaţii din secolul XIX (imigrare, naturalizare, integrare), cât şi interesante analize referitoare la folosirea minorităţilor de către comunişti în timpul „democraţiei populare“ sau diversele clişee în materie de reprezentări sociale ale grupurilor etnice în perioada post-decembristă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lucrarea este susținută de o puternică bază statistică, existând o preferință nedisimulată pentru rigoarea datelor şi precizia unor cifre care, se ştie, în cazul unor tratări superficiale, pot lăsa loc unor interpretări disputate. Astfel, sunt prezentate valurile de imigrare sau emigrare ale maghiarilor, germanilor şi evreilor sau detalii clare referitoare la modificările periodice în structura etnică a populației statului român.

Dacă în unele etape din secolele luate în discuție, relațiile dintre majoritari şi minoritari erau mai tensionate, autorul găseşte o explicație viabilă analizând situația ambelor grupuri. Pe de o parte, drepturile minoritarilor deveneau doar treptat acceptabile deoarece „o populație de țărani români atemporali trebuia metamorfozată într-o națiune de cetățeni", pe de altă parte, minoritarii puteau trezi invidie prin unele acțiuni ce vizau protecția şi conservarea: păstrarea identității proprii, menținerea distanței culturale față de români, monopolul în unele domenii economice… Fluctuația istorică, de la atitudini pozitive la cele negative şi invers, însoțită de drame personale sau colective, dar şi de colaborare şi respect reciproc, a însemnat totodată o maturizare în comportamentul general al tuturor etniilor din România. Perioadele de tensiune interetnică, deşi intense uneori, au fost scurte şi depăşite prin etape de cooperare mutual avantajoasă.

Concluzia la care ajunge Cătălin Turliuc, una plină de echilibru şi înțelepciune, sintetizează esența raporturilor dintre români şi minoritățile naționale: „Lunga coabitare cu ceilalți, care erau diferiți, a obligat majoritatea românească să facă un efort constant spre cunoaştere şi acțiune, spre recunoaşterea dreptului la diferență. În România contemporană, politica în direcția minorităților a atins standarde europene".

Paul Nistor

VALERIU D. COTEA (coord.), *Omagiu înaintaşilor*, Iaşi, Editura „Ion Ionescu de la Brad", 2002, 535 p.

Din conştiința mărturisită că generația de astăzi în domeniile teoriei şi practicii agricole nu ar fi putut ajunge la ceea ce este fără şansa pregătirii în universitatea ctitorită şi consolidată de personalități de primă mărime în arhitectura profesională şi morală a şcolii şi științei româneşti, specialişti din Centrul de Cercetări pentru Oenologie al Filialei Iaşi a Academiei Române, împreună cu Universitatea de Ştiințe Agricole şi Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad", coordonați de acad. Valeriu D. Cotea, au adunat în volumul cu titlul de mai sus micromedalioanele a 17 corifei, însumând un număr de 60 de contribuții publicate, în prealabil, an de an, în „Cercetări agronomice în Moldova".

Prilejul înmănuncherii acestor studii în volum s-a ivit la împlinirea a nouă decenii de la fondarea învățământului agricol superior la Iaşi, implicit în țară, prilej care a dat o carte ce se sprijină pe mai mulți piloni deodată, strălucitori prin ei înşişi şi prin faima dată instituției. Unicitatea volumului constă în arta de a prezenta vieți şi opere în paralel, dispuse, parcă, într-o competiție ştiințifică spre gloria disciplinelor de învățământ şi de cercetare, căci, descoperind vitrina cu rezultatele trudei desfăşurate într-o moralitate pierdută, parcă, pentru totdeauna, autorii (V.D. Cotea, Gh. Lixandru, P. Magazin, V. Cireaşă, C.I. Milică, N.I. Cerchez, C.C. Grigorescu, A. Crețu, I. Tomozei, Gh. Țîrdea, Tamara Petrovici, Tr. Mihai, V. Peştean, I. Bodi, G. Grădinariu, M. Istrate, N. Vasilescu, N. Barbu, V. Blidaru, V. Băloiu, I. Vacaru-Opriş, Em. H. Roşu, Gh. Tărăboanță, V. Ujică, I. Gr. Cucu, Iolanda Mărgărint, I. Avarvarei, Tr. Neagu, C. Ciubotaru, C. Vasilică, Ch. Popescu, P. Halga, T. Popescu, M. Hatman, M. Mititiuc, C. Filipescu şi R. Constantineanu) definesc ceea ce se cuvine să avem în ceasul de față.

Cartea – o punte de legătură între trecut şi prezent în domeniul ştiinței şi practicii agricole – aduce în fața cititorului marile valori care au fost şi care rămân repere: întemeietori de şcoli, dascăli, oameni de ştiință, adică evocări ce se succed cu luminile lor în galeria tezaurului nostru cultural.

Nota caracteristică în arhitectura volumului este dată de două criterii distincte şi, totuşi, îngemănate, care dau strălucire efortului semnalat prin nota actuală de lector: pe de o parte, gruparea, doi câte doi, sub formă de vieți paralele a predecesorilor, exceptându-l pe patronimicul universității, care apare cu privilegiul de a fi singular prezentat; pe de alta, că fiecare grupare de câte două asemenea vieți are nu doar preambulul ştiințific datorat coordonatorului, ci şi amprenta acad. Valeriu D. Cotea, oenolog de talie mondială, atent până la admirație față de valori într-un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

climat de oameni grăbiți numai pentru ale lor, uitând ce înseamnă elogiul sufletului, al bunătății, al prieteniei între generații, sentimente pierdute printre noi, dar regăsite în toată splendoarea la acei trecuți în lumea umbrelor. Lipsit de orgoliu, vrânceanul aclimatizat cu ușurință în universul academic și universitar ieșean, netulburat de propriile succese prin trufie, face și în volumul de față dovada că și-a întemeiat truda pe robustețea răzeșească a părinților, pe educația sănătoasă din pragul casei și a dascălilor din școală, liceu și facultate.

Micromedalioanele prezintă concomitent oameni adevărați, mistuiți de pasiunea și de puterea de a face cu folos pentru binele neamului, fără a fi avut câtuși de puțin dorința de a se lăuda singuri pentru meritele certe pe care le au în istoria științei și a practicii agricole. Sunt prezentați, în ordine, în pagini seducătoare prin verb și amintiri, C.V. Oescu și Șt. P. Popescu, Pavel Babalean și N. Bucur, I. Andriescu-Cale și Gh. Bontea, Agricola Cardaș și V. Zăhărescu, Gh. Drăgan și C. Pântea, N. Zamfirescu și Emil Roșu, Haralambie Vasiliu și Șt. Bârsănescu, C. Sandu-Ville și M. Constantineanu, acoperind aproape toate domeniile actuale și de perspectivă din sfera gândirii și producției agricole: fiziologia vegetală și animală, ameliorarea plantelor, genetica, crearea de hibrizi, ecologia pomicolă, cunoașterea solurilor, amenajarea complexă a râurilor, economia și organizarea exploatațiilor, ameliorarea genetică a animalelor, chimia agricolă, pedagogia agricolă, fitopatologia, formarea cadrelor etc. Cu alți termeni, o carte care interesează istoria învățământului și a științei în România în strânsă legătură cu nevoile unei ramuri economice care a fost și trebuie să rămână în prima linie a priorităților tuturor factorilor politici, nu doar a specialiștilor.

Asigurăm cititorul că lectura cărții oferă mai multe răspunsuri decât ideile care pot fi enunțate într-o simplă notă bibliografică precum e aceasta. Profitul e mare și pentru acei care au în vedere alcătuirea pentru viitorime a unor enciclopedii, dicționare de personalități, tratate asupra științei, inclusiv istoria științei. Un indice general, pe materii și nume proprii, ca și un rezumat într-o limbă de circulație universală, ar fi dat cărții și calitatea de a fi un instrument real de documentare în mâna specialiștilor de peste hotare, mai cu seamă că multe din contribuțiile personalităților prezentate ca vieți paralele au fost și sunt citate la reuniuni internaționale de profil (congrese, simpozioane, colocvii etc.).

Noi ne exprimăm bucuria de a fi citit această carte în totalitate utilă, semnalând-o în această notă bibliografică, convins că va fi scoasă deseori de pe rafturile bibliotecilor spre studiu și adâncire a trecutului și prezentului, în beneficiul viitorului.

I. Saizu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE

VENIAMIN CIOBANU (ed.), *Romanian and Polish Peoples in East-Central Europe (17th-20th Centuries)*, Iaşi, Editura Junimea, 2003, 248 p.

Cunoscut atât în mediile istoricilor români cât şi în cele ale celor polonezi pentru numeroasele sale studii pe această temă, profesorul Veniamin Ciobanu îşi confirmă în recentul volum atât perseverenţa cercetărilor personale cât şi capacitatea de a atrage în aceeaşi direcţie mai mulţi autori, din România, Moldova, Polonia, Italia, Germania şi S.U.A. Textele sunt redactate în engleză, franceză sau germană şi au fost organizate în două secţiuni, prima fiind de istorie politică şi relaţii internaţionale iar următoarea, de istorie a culturii. Cronologic, reperele autorilor pornesc de la familia Movileştilor, deci de la sfârşitul secolului XVI (Ilona Czamanska, *From the Moghilas to Dosoftei. The Polish-Romanian Relations in the 17th Century*), continuând până în anul 2001, care delimitează un prim deceniu de relaţii diplomatice între Polonia şi Republica Moldova (Natalia Tvitinskaja, *Vertragsverhältnisse zwischen Republik Polen und Republic Moldau in den Jahren 1991-2001*).

Multe din subiectele abordate sunt oarecum previzibile, ca şi personajele invocate: Movileştii, Dosoftei, Ion Ghica, Al. I. Cuza, Miron Costin. Dar chiar şi atunci când doi autori par să trateze teme consonante (Dumitru Ivănescu, *Romanian-Polish Relationships during Al. I. Cuza's Reign, 1859-1866*, respectiv Paul E. Michelson, *Alexandru Ioan Cuza and the Polish Question: the Constaglia Incident of 1863*), un cititor atent poate descoperi abordări, informaţii şi interpretări polifonice.

Pentru lectorul autohton, privirea celuilalt asupra istoriei româneşti rămâne mereu o provocare, arătând că şi cele mai familiare secvenţe pot fi revăzute din altă perspectivă. Astfel, episodul luptelor lui Mihai Viteazul cu Movileştii şi intervenţiile polonezilor în principatele valahe sunt succint revizuite de articolul Ilonei Czamanska, care aduce în plus informaţii despre aportul Movileştilor, mai ales al femeilor, la viaţa culturală din cuprinsul regatului polono-lituanian.

Editorul însuşi ne introduce în complexitatea relaţiilor politice central şi est europene, într-o perioadă dramatică mai ales pentru statul polon [Veniamin Ciobanu, *The status of the Romanian Principalities and the Polish Question as Reflected in the Prussian Eastern Policy (the End of 18th Century*)]. Perspectiva unui al treilea asupra celor două entităţi este folosită şi de alţi autori, de exemplu de Francesco Guida, *Roumanie et Pologne vues par les Italiens dans deux moments fondamentaux de leur histoire,* care se referă la informaţiile oferite de presa italiană despre două momente decisive ale istoriei recente a celor două ţări: lovitura de stat de la 23 august 1944 din România şi schimbările politice din 1956 în Polonia.

O întreprindere aparent nespectaculoasă semnată de Malgorzata Willaume, *La Roumanie des années 1919-1926 à travers les articles parus dans «Gazeta Warszawska»,* conduce la o altfel de rememorare a dificililor ani care au urmat primei conflagraţii mondiale. Au fost practic anii altor războaie pentru proaspăt renăscutul stat polonez, foarte apropiate de sensibilităţile vieţii publice din România, fără a mai aminti şi de celelalte zone de conflict din spaţiul fostelor imperii rus, austro-ungar şi otoman. Înregistrând iniţiativele diplomaţiei române, se analizează şi evoluţiile care nu au decurs conform aşteptărilor vremii, inclusiv neparticiparea Poloniei la Mica Antanta şi lipsa de ecou a plângerilor adresate de către proprietarii polonezi deposedaţi, prin reforma agrară, de pământurile lor din Basarabia. Această abordare care evită clişeul „prieteniilor seculare“ este certitudinea întregului volum.

Secţiunea dedicată studiilor de istoria culturii este mai redusă cantitativ, dar nu mai puţin semnificativă. Andrei Pippidi îşi propune să demonstreze resursele unei teme centrale, consacrată de mai bine de un secol în istoria relaţiilor româno-polone. În articolul său, *Autour de Miron Costin: deux notes d'histoire de l'art,* tratează conţinutul metaforic şi contextul baroc al redactării în poloneză a unor exerciţii oratorice, atribuite cronicarului moldovean.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 659–676

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Subtitlul „relații interconfesionale“ se referă în special la articolul semnat de Teresa Ferro, *The Correspondence between the Italian Catholics missionaries and Fide Propaganda Congregation during the 17th-18th Centuries,* în timp ce partea cea mai consistentă a secțiunii culturale este alcătuită din studii de literatură: Lucian Pricop, *L'avant-garde littéraire roumaine et les avant-gardes européennes,* şi Alexander Rubel, *Der kleine Unterschied: Rumänische und polnische Literatur nach 1945 in Deutschland. Ein Rezepzionsphänomen.*

Această sumară trecere în revistă nu ar putea dezvălui mai mult, invitând doar la o lectură individuală, dincolo de canoane, a unor studii care merită descifrări multiple, atât pentru subiectele propuse cât şi pentru maniera de interpretare.

Cătălina Mihalache

GHEORGHE PLATON, VENIAMIN CIOBANU, *Idées politiques et mentalités en Pologne et en Roumanie entre l'Orient et l'Occident (XVIII–XX siècles)*, Cluj-Napoca, Presses Universitaires de Cluj, 2002, 184 p.

Cercetătorii de astăzi, mai ales cei familiarizați cu evoluția istoriografiei europene şi universale, ar putea fi surprinşi să găsească în rafturile unei biblioteci o carte al cărei titlu vorbeşte de politică şi mentalități în acelaşi timp.

Se ştie că istoriografia franceză a impus studiul mentalităților, tocmai ca o contrapondere la istoria evenimențială (politică), ocupându-se de subiecte şi teme pe care istoria politică le-a ocultat: mentalități colective, imaginar, alteritate etc. Totuşi, spre sfârşitul secolului XX, istoricii din jurul revistei *Annales* au decis că istoria politică mai are dimensiuni care încă nu au fost descoperite şi care merită a fi cercetate cu un nou inventar metodologic. Astfel, antropologia politică a reluat studiul istoriei evenimențiale dintr-un alt punct de vedere, cel al istoriei ideilor politice, al mentalităților spațiului public etc.

Cartea despre care vorbim reprezintă o colecție de studii a mai multor cercetători, rezultatul unui colocviu ținut în Bucureşti (25-26 septembrie 2001) de *Comisia Istoricilor Români şi Polonezi*. Istoricii Gheorghe Platon şi Veniamin Ciobanu au participat la acest colocviu şi au decis publicarea lucrărilor prezentate de ei şi de colegii lor polonezi şi români în toamna anului 2001.

Rezultatul este volumul pe care îl recenzăm, redactat în limbile franceză şi engleză şi cuprinzând două părți: prima parte intitulată *Comunicări* este structurată cronologic, prezentând relațiile polono-române începând cu secolul XVI şi punctând diferite subiecte până la limita secolului XX, iar a doua parte este intitulată *Discuții istoriografice* şi se ocupă de analiza scriiturii istorice şi a profesiunii de istoric în noul context socio-politic determinat de căderea comunismului şi integrarea europeană.

Cartea se deschide cu alocuțiunea istoricului Dan Berindei care realizează un scurt istoric al relațiilor româno-polone, amintind de influența benefică a culturii poloneze asupra cronicarilor români ai secolului XVII, dar şi de anul 1939, an tragic pentru națiunea polonă care a găsit în pământul românesc un teritoriu al ospitalității şi siguranței pentru guvernul său, pentru refugiați şi pentru tezaurul țării. Alocuțiunea a avut şi rolul de a capta atenția, dar mai presus de toate a încercat să stimuleze o atmosferă de discuții şi familiaritate pe care a aprofundat-o profesorul Janusz Zarnowski, preşedintele secției poloneze de ştiințe istorice şi arheologie.

Prima parte a cărții se deschide cu lucrarea lui Andrzej Dziubinski, o analiză interesantă a corespondenței primite şi expediate de cancelaria regală, studiu ce aduce noi informații privind relațiile polono-otomane şi polono-moldoveneşti între 1510 şi 1520. Istoricul Andrei Pippidi rămâne în acelaşi zbuciumat veac XVI pentru a răspunde la întrebarea cărei necesități a răspuns controversata Unire de la Brest. Concluziile acestuia sunt extrem de interesante, mai ales pentru istoriografia bisericească. Se pare că unirea a avut ca factor important interesele personale şi dorința prelaților ortodocşi de deține un statut egal cu cel al ierarhiei catolice.

Dacă primele două studii se ocupă de evul mediu, lucrarea istoricului Veniamin Ciobanu face trecerea spre perioada modernă cu un subiect interesant mai ales din perspectiva abordării sale comparate: Polonia, Principatele Române şi problema orientală. Istoricul Veniamin Ciobanu crede că locul Poloniei şi al Principatelor Române a fost determinat prin interacțiunea produsă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

între diferiți factori, dintre care chestiunea Crimeii şi problema sârbă la începutul secolului XIX au avut un impact covârşitor. Urmează doi cercetători care abordează aproximativ acelaşi subiect. Nicolae Bocşan şi Malgorzata Willaume vorbesc despre gruparea politică a emigrației poloneze, însă primul o prezintă în relațiile sale cu românii, iar cercetătoarea realizează un portret al membrilor acesteia.

Perioada contemporană este şi ea bine reprezentată în această carte de patru istorici care propun subiecte incitante: Ioan Ciupercă vorbeşte de relațiile româno-poloneze şi eşecul tratatului de la Locarno; Andrzej Koryn prezintă aspectele sovietizării în Europa Centrală şi de Est; Janusz Zarnowski face o descriere succintă, dar foarte pertinentă a societății poloneze în secolul XX, iar Florin Constantiniu tratează despre instaurarea regimurilor comuniste în Polonia şi România.

Partea a doua a cărții este dedicată discuțiilor istoriografice. Ea se deschide cu intervenția istoricului Gheorghe Platon care abordează un subiect delicat: rolul istoricului şi al istoriei în epoca globalizării. Concluzia acestuia este că atât timp cât culturile naționale au nevoie de memorie, ele au nevoie şi de istorii naționale, iar istoricul reprezintă persoana care poate servi acestor scopuri. Continuând subiectul de mai sus, Stelian Mîndruț şi Nicolae Bocşan vorbesc despre istoriografia română în anul 1999 ca despre una ce abordează simultan două dimensiuni: valorizarea temelor interzise în comunism şi racordarea la valorile istoriografiei universale. În acelaşi ton, istoricul polonez Janusz Zarnowski reevaluează istoriografia poloneză a secolelor XIX şi XX, iar colega sa Joana Gierowska-Kallaur prezintă un excelent studiu de sinteză despre istoria Poloniei în perioada contemporană.

Varietatea subiectelor, vastitatea informației ca şi întinderea cronologică pe care o abordează fac din această carte în acelaşi timp un reper bibliografic dar şi un moment de reflecție istoriografică.

Bogdan Moşneagu

LAURA STANCIU, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2003, 630 p.

Lectura unei cărți de tipul celei semnată de Laura Stanciu aduce cu sine, inevitabil, interesul şi, în acelaşi timp, dilemele cititorului dispus să pornească într-o aventură livrescă mai puțin confortabilă, dată fiind natura subiectului, nu tocmai uşor de asimilat. Remarcăm, de la bun început, maniera de a-l face inteligibil, altfel decât ne obişnuisem până în prezent, căci grila de interpretare a posterității lui Petru Maior propusă cititorilor reflectă, finalmente, tendința de a dezvălui o altă față decât cea asumată de perspectiva filologică, bună fără îndoială, dar nu îndeajuns de cuprinzătoare.

Cărturarul transilvan nu a fost, după cum se cunoaşte, un istoric, lucru asupra căruia se insistă în paginile cărții Dedicat în schimb studiilor de specialitate, privitoare la destinul neamului său, reuşise să-şi creeze propria-i legendă în rândul contemporanilor, atenți la modelele propuse de intelectualii Blajului. George Bariț nota la 1839 în „Foaie pentru minte inimă şi literatură", într-un dialog imaginar purtat cu un prieten, următoarele: „… peste câteva luni auzirăm vorbindu-să de *Istoria* lui Petru Maior pentru începutul romanilor în Dacia. Cetirea acestei cărți străbătu ca scânteile de fulger toată ființa noastră; o mulțime de presimțiri şi idei care durmită în noi, să deşteptară deodată ca prin un farmec puternic, exsaltația şi fanatismul că noi suntem români şi nu altceva, nu mai avea nici un cumpăt, nu cunoştea nici un hotar… Ei dar prietine de unde fi scos Petru Maior atâtea cărți, şi cum le-au putut câştiga? ... de unde ştie acest om atâtea?"

Simbolic, peste veacuri, Laura Stanciu vine în întâmpinarea nedumeririi lui Bariț şi oferă un răspuns veridic, desprins din atmosfera epocii. Mai precis, autoarea arată că nu avem dreptul să neglijăm aportul adus de lecturile de factură religioasă în abordarea concepției sale istorice deoarece „însuşi autorul nu făcea o separație strictă între literatura istorică şi cea ecleziastică, ultima constituind parte integrantă şi a concepției sale istorice". Este practic imposibilă o evaluare corectă a operei lui Petru Maior fără a retrasa schema interferențelor care l-au format pe cărturar, marcându-i definitiv parcursul în viața publică. Atâta timp cât intelectualii îşi desăvârşeau educația în centre teologice, traseul cultural nu putea fi altfel decât dominat de manifestări

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

circumscrise arealului bisericesc, cele istorice rămânând deocamdată secundare. Lucrarea de față nu are, prin urmare, pretenția de a căuta un adevăr istoric la Petru Maior, cât mai degrabă de a sublinia disponibilitățile acestuia de a lua parte la marile dezbateri din vremea sa, privitoare la temele fundamentale, înscrise într-o semantică aparent uniformă, generatoare însă de trăiri şi patimi intense. *Origine, anterioritate, romanitate, continuitate, latinitate* sunt termeni utilizați în afirmarea şi apărarea drepturilor naționale, nu doar în spațiul est-central european la cumpăna dintre veacurile XVIII-XIX, pe care protopopul Gurghiului le va încadra într-un discurs de factură istorică aflat încă în căutarea mijloacelor de exprimare. Instrumentarul istoriografic, este lesne de observat, nu îi era familiar cărturarului transilvănean, dar faptul în sine nu a constituit un impediment în exprimarea propriilor puncte de vedere, a crezurilor sale. Ca dovadă ne stă la îndemână biblioteca lui, în care lucrările de istorie aveau o pondere de doar 5,6% semnificativ, credem noi, pentru înțelegerea priorităților cărturăreşti. Şi totuşi, cum ne putem explica interesul vis-à-vis de proiectele majore ale timpului, în condițiile în care mediul ecleziastic îi acapara în întregime efortul creator? Laura Stanciu nu vede nici o contradicție de fond opinând că „suntem nevoiți să căutăm naşterea disciplinei istorice moderne în domeniul bisericesc, domeniu care i-a imprimat istoriei modelul şi i-a pus în față linia genealogiei istorice“, conducându-l pe cel interesat spre o înțelegere cât mai profundă a fenomenelor, punându-i la dispoziție tipuri de elaborări dar şi surse, altfel greu de găsit în lipsa unor arhive. Asupra lor se apleacă autoarea lucrării, dorind să perceapă natura lecturilor care au generat discursul ierarhului ardelean şi o posibilă etapizare a modificărilor conceptuale.

Dacă în 1783, când apare *Procanonul*, mărturiile, preponderent patristice, dominau incontestabil bibliografia, peste trei decenii, momentul scrierii *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, documentul istoric este reclamat din ce în ce mai des, iar în cazurile când hiatusurile nu aveau o acoperire credibilă, Petru Maior nu ezita să recurgă la noi categorii de izvoare dând credit etnografiei sau folclorului pentru ca demonstrația proiectată de el să fie cât mai convingătoare. Nu avem de a face, subliniază Laura Stanciu, cu un tip de argumentare pasivă, cu o expunere detaşată a opiniilor destinate fatalmente uitării după o minimă intervenție în viața cetății. Dimpotrivă, se întrevede în activitatea lui un spirit polemic pronunțat, întreținut în relațiile cu Fessler, Horvát ori Engel, dar fără a poseda ceva distructiv, cu scopul de a merge până la negarea totală a meritelor celorlalți.

Prin urmare, nu ar trebui să ne mire de ce, în lucrarea menționată de la 1812, *Cuvântul înainte* este interpretat ca primul manifest publicat de un istoric român, în care îşi argumentează motivele care l-au îndemnat să-şi aştearnă pe hârtie judecățile. Face apel în permanență la două funcții definitorii, *integrare şi legitimare*, reflectând asupra menirii istoricului, a felului în care se poziționează el în tumultul vremurilor şi cum poate să dea soluțiile optime. Replica şi demonstrația iau, aşadar, locul preluării monotone a formulărilor din operele devenite clasice, îmbrăcând o aură militantă, problematizând un trecut încă învăluit în mister. Este, în fond, ceea ce se străduie să propună Maior, într-un climat încă inert la schimbările de paradigmă surprinse în mediile intelectuale europene.

Concluzionând, în paginile cărții nu vom găsi doar o simplă biografie aşa cum ne-ar fi dat de înțeles titlul, ci o înfățişare pertinentă a dinamicii culturale de la începutul secolului XIX, când în spațiul românesc asistăm la o adevărată efervescență, marcată în bună măsură şi de contribuțiile maioriene.

Alexandru Istrate

DUMITRU IVĂNESCU, CĂTĂLIN TURLIUC, FLORIN CÂNTEC (ed.), *Vârstele Unirii. De la conştiința etnică la unitatea națională*, Iaşi, Fundația Academică „A. D. Xenopol“, 2001, 229 p.

Culegerea de studii la care ne referim este urmarea simpozionului organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“ din Iaşi, în colaborare cu Inspectoratul de Cultură, la 30 noiembrie 2000.

Sunt surprinse şi reconsiderate cele trei aspecte ale procesului istoric prin care românii au format un stat național modern: *Preludiile Medievale* (1600), *Unirea Principatelor Extracarpatine* (1859) şi *Desăvârşirea Unității de stat*, prin acțiunea comună din 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Intervențiile din acest volum vin şi ca un răspuns la nevoia din ce în ce mai acută de reconsiderare a discursului istoric mitologizant cu care au crescut câteva generații de elevi, studenți şi, mai apoi, profesori şi cercetători.

Din păcate, accentul în discutarea demersurilor pentru realizarea unirii a fost pus, încă din secolul XIX, pentru a fi preluat apoi în secolul următor, pe dorința de nestrămutat ce a animat românimea de pretutindeni de a forma un singur corp, indivizibil. Cei contemporani evenimentelor studiate nu au lăsat să se dezvolte o opinie alternativă unirii necondiționate, chiar dacă au fost variante menționate şi în Constituția din 1866 (federalismul, de exemplu). Acest fapt este de înțeles în condițiile în care tânărul stat român trebuia să se afirme în zona Balcanilor independent de Marile Puteri, sub oblăduirea cărora a fost pusă, la un moment dat, însăşi existența sa.

În prima jumătate a *secolului oamenilor* (XX), scrierea istoriei a servit efortul guvernelor României Mari de a conştientiza pe frații din interiorul noilor granițe de apartenența la aceleaşi valori (sociale, culturale, istorice etc.). Grăitor în acest sens este discursul lui Ion Nistor în momentul discuțiilor privind unirea Basarabiei cu Țara: „Toți bunii patrioți români din Basarabia erau încredințați că *singura soluție a problemelor politice ale patriei lor nu putea fi alta decât unirea ei cu vechea Moldova*, din trupul căreia fusese ruptă de ruşi cu o sută de ani în urmă. *Gândul acesta, nemărturisit, trăia ascuns în cutele cele mai tainice ale sufletului fiecărui moldovean adevărat, ca ceva moştenit din tată în fiu, fără ca el să-şi fi putut da seama.* La privirile steagurilor biruitoare şi oştenilor eroici, grupați sub adumbrirea lor, precum şi *în urma propagandelor de trezire şi deşteptare a conştiinței naționale, ce se făcea pe o scară foarte întinsă, de o pleiadă întreagă de intelectuali români din vechiul Regat, din Ardeal şi din Bucovina,* care veniseră la Chişinău şi în celelalte centre administrative şi culturale din Basarabia, *se trezi în sufletele moldovenilor dintre Prut şi Nistru, şi îndeosebi ale conducătorilor lor, ideea consolidarității naționale şi dorul de reîntoarcere la sânul patriei-mame*, de la care moşii şi strămoşii lor fuseseră răpiți de vulturul Uralului (v. Ion Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România. Momente şi etape,* p. 181-183, p. 186-187).

Unirea a fost mistificată şi după instaurarea regimului comunist, în special în perioada ceauşistă, dar cu alte valențe. Acum au fost „uitate“ toate dezbaterile legate de evenimentele „fondatoare“ în favoarea discursului unic al Partidului. Se impune în momentul de față o „rescriere“ a istoriei care să reconsidere unele repere ale națiunii române şi să elucideze misterele create de un sistem pus în serviciul unei persoane, nu al unei națiuni.

O altă dimensiune, propusă de cercetătorii ale căror contribuții sunt grupate în acest tom, este cea europeană, a acțiunilor întreprinse de oameni politici români pentru realizarea Unirii. Momentele 1600, 1859 şi 1918 pot fi şi sunt văzute ca parte integrantă a relațiilor internaționale de pe continent, românii făcând parte din Europa mai întâi prin cultură şi, apoi, prin demersurile politice.

Considerăm necesar acest gen de discuții asupra unor chestiuni majore din istoria națională, cu evidențierea părerilor pro şi contra ce au animat anii premergători evenimentelor din 1600, 1859 şi 1918, în special sub spectrul dezbaterilor asupra integrării României în noua ordine europeană, care necesită o opinie publică activă şi implicată. Trebuie să ne dezobişnuim de acordurile unei singure viori, dacă dorim să facem parte dintr-o orchestră.

Gabriel-Eugen Benedek

IOAN SCURTU (coordonator), *Marea Unire din 1918 în context european*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, Editura Academiei Române, 2003, 448 p.

Marea Unire din 1918 nu a reprezentat doar momentul realizării României Mari, un obiectiv pentru care statul român renunțase, în 1916, la neutralitate, intrând în „Marele Război“ de partea Antantei. Momentul 1918 însemna pentru România şi o redimensionare a statutului său politic, începutul unei noi etape, caracterizată de maximizarea rolului său ca actor în relațiile internaționale. Evoluția statului român în perioada interbelică nu poate fi desprinsă de noul context politic european. Fără a introduce în ecuație rolul şi influența marilor puteri, conjunctura internațională ori situația regională, istoria interbelică a României ar deveni mai puțin comprehensibilă.

Din acest motiv, inițiativa Academiei Române de a realiza volumul pe care dorim să îl semnalăm reprezintă un pas necesar. Coordonat de istoricul Ioan Scurtu, acesta reuneşte un număr

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de 16 studii, grupate în cinci secțiuni: *Premisele istorice ale Marii Uniri* (p. 5-23), *Contextul internațional* (p. 25-70), *Lupta românilor pentru autodeterminare: faza finală* (p. 71-232), *Confirmarea prin tratate a actelor de unire* (p. 233-289) şi, în final, *Consecințele Marii Uniri din 1918* (p. 291-445).

Autorii acestor articole, între care se numără istorici cunoscuți precum Dan Berindei, I. Ciupercă, I. Agrigoroaiei, Gh. Iacob, Ioan Scurtu, Nicolae Edroiu, Camil Mureşan, Vasile Vese ori Viorica Moisuc, reuşesc să ofere atât cititorului interesat de istorie de calitate, dar şi specialistului, o analiză temeinică, riguroasă, a unor aspecte importante din istoria României în contextul intern şi extern al Marii Uniri, surprinzând schimbările profunde – la nivel politic, economic, cultural şi mental – ale societății acelei vremi. Din această perspectivă, se remarcă în mod deosebit studiul semnat de I. Ciupercă, *Autodeterminarea – trăsătură fundamentală a istoriei Europei la sfârşitul Primului Război Mondial*, p. 25-70, ori acelea semnate de Viorica Moisuc, *România la Conferința de Pace de la Paris*, p. 233-259, Ioan Scurtu, *Viața politică din România în anii 1918-1923*, p. 291-346, Gh. Iacob, *Locul României Întregite în Noua Europă*, Ion Agrigoroaiei şi Gh. Iacob, *Noul cadru de afirmare a culturii. Învățământul*, p. 347-382, Ion Agrigoroaiei, *Consecințe economice ale Marii Uniri*, p. 383-418, sau Vasile Vese, *Poziția internațională a României după Marea Unire*, p. 419-436.

Avem, aşadar, în fața noastră un tablou complex al perioadei de început al primului deceniu interbelic, un moment în care nu numai România, ci întreaga Europă cunoştea transformări care aveau să-i schimbe pentru totdeauna înfățişarea şi evoluția. Din acest punct de vedere, volumul îşi atinge obiectivul, stârnind curiozitatea şi conturând puncte de plecare.

Bogdan-Alexandru Schipor

DUMITRU VITCU, DUMITRU IVĂNESCU, CĂTĂLIN TURLIUC, *Modernizare şi construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918,* Iaşi, Editura Junimea, 2002, 382 p.

Autorii, renumiți specialişti ieşeni ai perioadei istorice de emergență a modernității româneşti, au reuşit, prin volumul de față, să ofere cercetătorilor interesați şi publicului larg o nouă abordare a unei chestiuni care a stârnit multe pasiuni atât în epocă, cât şi printre cei care s-au ocupat mai târziu de măsura în care cei de altă naționalitate au participat la istoria noastră.

Modul în care evreii au influențat evoluția percepției de sine a tinerei națiuni române constituie subiectul predilect al cercetărilor cuprinse în această lucrare. Perioada aleasă de autori este limitată între 1832 şi 1918, adică momentul de aplicare al primei „constituții" întruchipată de Regulamentele Organice, respectiv momentul Marii Uniri, eveniment care a însemnat pentru autorități şi provocarea de a integra în statul național unitar român numeroşi „ne-români". Totodată, această perioadă este marcată de alte momente importante în istoria României moderne: 1859, 1864, 1866, 1878, 1880, 1913. Accentul, după cum ne sugerează autorii, cade pe condiția socială, statutul şi rolul alogenilor, în special al evreilor, ca esență a „fenomenului participativ al minoritarilor la îmbogățirea şi diversificarea problematicii naționale în cadrul programului şi pe parcursul procesului de modernizare a societății româneşti".

Lucrarea este structurată pe două părți, una care aduce unele lămuriri de ordin teoretic, conceptual şi metodologic şi a doua în care se propune o abordare pe chestiuni punctuale din planurile politic, economic, social, demografic, juridic, diplomatic.

Lămuririle din prima parte sunt aduse spre a înlătura unele prejudecăți şi stereotipii referitoare la atitudinile xenofobă şi antisemite generate de ascensiunea naționalismului în societatea românească. Aceste manifestări au apărut, sunt de părere autorii, datorită inexistenței, înainte de Constituția din 1923, a unor condiții sociale, economice şi politice favorizante: evreii cereau drepturi pe care societatea nu era pregătită să le acorde nici măcar unei mari părți a populației autohtone – țăranii.

A doua parte detaliază modul în care au fost percepuți evreii în provincia istorică a Moldovei, inițial, şi, mai târziu, în România – la nivel politic îndeosebi. Autorii creionează o imagine convingătoare a modului în care acest segment alogen de populație şi-a dovedit însemnătatea în secolul XIX şi la începutul secolului XX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În opinia noastră, cele 20 de capitole ale volumului se grupează în patru fascicule.

Primul fascicul abordează problematica generală a construcției politice moderne – care la români a coincis în timp cu cea națională – şi schițează locul elementului alogen în acest proces, mai ales din punct de vedere teoretic.

Al doilea fascicul detaliază situația demografică a evreilor din Moldova (1774-1859) şi din Iaşi (1755-1860) şi surprinde impactul ideilor noi, care au dinamizat societatea veacului XIX şi şi-au pus amprenta asupra acestei comunități. Considerațiile de ordin general sunt reliefate prin exemplele grăitoare privind modul în care evreii au participat la construcția societății moderne, anume al lui Israil Chaim Daniel şi al lui Adolph Stern, prin activitatea financiară, respectiv diplomatică a acestora.

Al treilea fascicul aduce în prim plan statutul juridic pe care l-au avut evreii în România (1866-1878), cât şi modul în care oameni politici marcanți ai secolului XIX – Mihail Kogălniceanu, Petre P. Carp, George Panu, Titu Maiorescu, Vasile Conta – au gândit soluționarea „problemei“ evreieşti. Sunt detalii utile pentru conturarea atmosferei politice în care s-a lucrat la definirea statutului evreilor după Războiul de Independență (1877-1878).

Al patrulea fascicul aduce lămuriri cu privire la poziția marilor puteri față de problema naționalităților în România începând cu adoptarea Constituției de la 1866 şi până la Marea Unire din 1918. Un loc aparte este rezervat modului în care chestiunea evreiască a influențat relațiile româno-americane în a doua jumătate a secolului XIX.

Chestiunea evreiască s-a aflat, pe parcursul întregii perioade de construcție statală modernă românească, pe agenda relațiilor cu toate marile state europene al căror model încercam să-l copiem. Momentele de apogeu ale acestei probleme au fost marcate şi de interesele puterilor garante, apoi ale marilor puteri în zona balcanică. Românii, cum bine sublinia M. Kogălniceanu, trebuiau să acorde drepturi celor de altă naționalitate, dar numai celor care ajutaseră patria ce-i adăpostea şi care-i recunoşteau legile: „(…) dacă sunteți de nație armană, n-aveți nimic de-a face cu drepturile nației române! Voi, care ați desperat de viitorul țării noastre, voi, care în timpuri nenorocite n-ați luat parte la durerile noastre, ci v-ați tras sub steaguri străine, voi pentru mine nu puteți fi pământeni“.

Lucrarea nu este o abordare monografică a implicării factorului alogen în evoluția acestui spațiu. Accentul cade pe istoria aportului evreiesc şi se doreşte un imbold pentru studierea rolului „celuilalt” la punerea bazelor României Mari.

Gabriel-Eugen Benedek

SEBASTIAN HAFFNER, *Geschichte eines Deutschen, Die Erinnerungen, 1914-1933,* Deutscher Taschenbuch Verlag, dtv, Juni 2002, 304 p.; SEBASTIAN HAFFNER, *Von Bismarck zu Hitler*, Ein Rückblick, Knaur, 2001, 333 p.

Cele două volume scrise de Sebastian Haffner au ca specie un caracter eterogen, adică aparțin memorialisticii, eseisticii şi într-o măsură jurnalisticii (autorul s-a născut la Berlin în 1907 dintr-o familie de intelectuali cu orientare conservatoare, a emigrat în 1938 în Anglia unde a practicat ziaristica; s-a întors în Germania în 1954; din 1961 a colaborat la publicațiile Welt şi Stern; este autorul mai multor best sellers ca unul din cei mai importanți martori ai epocii de după al doilea război din Germania) – sunt considerate ca fiind creația „unui spirit genial“.

Volumul de memorialistică privind perioada 1914-1933 a apărut după cel intitulat „De la Bismarck la Hitler“ deşi a fost scris anterior, deoarece manuscrisul a fost găsit după moartea sa (care a survenit în 1999).

Dacă la prima apariție a volumului „De la Bismarck la Hitler“, în 1987, se exprimă ideea că nu există perspectiva ca despărțirea Germaniei în două, situație care dura de 40 de ani, să ia sfârşit, ar fi fost de aşteptat ca în ediția pe care o prezentăm, apărută în 2001 şi care cuprinde o postfață scrisă de autor înaintea morții sale, dar după unirea Germaniei, acesta să fi modificat concluzia sus-menționată, din 1987, deci înainte de unificare; dimpotrivă, autorul a lăsat textul nemodificat, justificându-se astfel: „Nu am prevăzut realizările anului 1990 (n.n. se referă la unificarea Germaniei) şi nici nu le-am aşteptat şi nu cunosc pe altcineva care în 1987 să fi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prevăzut aceste evenimente sau să le fi aşteptat"; mai arată, pe de altă parte, că a lăsat textul nemodificat şi pentru că, chiar după 1990, istoria Germaniei „rămâne încă imprevizibilă" şi în continuare se referă la dificultăţile care s-au ivit sub toate aspectele, după unificare, pentru egalizarea condiţiilor existente între cele două foste state germane.

Primul volum (ca redactare cronologică, dar publicat mai târziu) intitulat „Istoria unui german. Amintiri, 1914-1933" se referă în special la perioada în care autorul se pregătea pentru cariera de magistrat; concepţiile sale de atunci erau conservator democratice purtând oarecum în suflet amărăciunea înfrângerii Germaniei în primul război mondial, dar cu o vădită distanţare faţă de mişcările revanşarde de dreapta ca şi faţă de tentativele extremei stângi de a instaura o putere a sovietelor în Germania; trăind în atmosfera Republicii de la Weimar şi în condiţiile unei reveniri economice a Germaniei, îşi exprimă admiraţia pentru Stresemann şi consideră că moartea sa prematură a fost o fatalitate pentru Germania. Volumul este axat mai mult pe memorialistică şi conţine amănunte în special ale vieţii berlineze din timpul Republicii de la Weimar şi din primii ani după venirea la putere a lui Hitler, în care a fost dus obligatoriu cu colegii săi la o „şcoală" de îndoctrinare nazistă şi în care a mai putut să ţină legătura cu un prieten evreu şi cu o prietenă evreică; în anul 1938, însă, a părăsit Germania şi a plecat în Anglia; perioada când încă se putea emigra din Germania.

Din toate paginile acestui volum, se desprinde un profund dispreţ pentru ceea ce au însemnat şi ideologia şi practica nazismului şi, de asemeni, distanţarea autorului faţă de colegii săi care au îmbrăţişat doctrina nazistă; mulţi au sperat atunci încă la o normalizare a situaţiei şi la o acomodare cu regimul.

Dintre aprecierile autorului merită menţionate cele privitoare la ceea ce s-a denumit „noaptea de cristal", fiind vorba de excesele antisemite ale anului 1938, când au fost arse sinagogi, distruse magazine, asasinate persoane şi altele duse în lagăre de concentrare, expresia fiind considerată de autor ca un eufemism, deoarece brutalităţile nu s-au rezumat la spargeri de vitrine şi geamuri.

Autorul se autocaracterizează astfel: „Eram la începutul anului 1933 un tânăr de 25 de ani, bine hrănit, bine îmbrăcat, bine educat, prietenos, corect… un produs modern al burgheziei germane… o pagină relativ încă nescrisă" (p. 97).

Structura primului volum: Observaţii asupra ediţiei de faţă; Prologul; capitolele intitulate *Revoluţia* (capitol din care am citat autocaracterizarea), *Despărţirea*; Postfaţa.

Al doilea volum intitulat „De la Bismarck la Hitler" are următoarea structură: Introducere, capitolele intitulate *Întemeierea imperiului german, Perioada lui Bismarck, Perioada Kaiser-ului, Primul război mondial, 1918, Weimar şi Versailles, Perioada lui Hindenburg, Perioada lui Hitler, Al doilea război mondial, Perioada după imperiul german,* Observaţii; Postfaţă. Nu s-ar putea spune că sub aspectul informaţiei istorice autorul se dovedeşte a fi un descoperitor de noi documente sau date, într-un domeniu în care s-a scris şi s-a publicat atât de mult. Sub aspectul judecăţilor asupra evenimentelor, cartea de faţă, scrisă la o adâncă maturitate, prezintă nuanţe de interpretare care fac specificul acestui eseu; astfel, autorul arată că au fost ziare care, totuşi, şi-au păstrat, chiar în condiţiile directivelor pe care Ministerul Propagandei a lui Goebbels le dădea tuturor publicaţiilor, o oarecare obiectivitate în prezentarea faptelor şi a ştirilor privind diferite domenii de activitate, iar în privinţa justiţiei, aceasta este caracterizată în sensul că a fost normală în privinţa judecăţilor civile şi care priveau doar raporturile dintre particulari şi se referă chiar la exemplul divorţului care, ca proces civil, a fost judecat în acea perioadă în condiţii normale; tot în acest sens, autorul crede că a existat un timp între 1935 şi 1938 – în 1936 a avut loc Olimpiada de la Berlin – când s-a putut considera că a fost situată perioada „blândă" (dacă se poate vorbi de aşa ceva) a dictaturii naziste; referindu-se la ororile comise împotriva evreilor şi la antisemitismul din Germania, autorul găseşte că „elementul esenţial al discontinuităţii a fost antisemitismul lui Hitler" (p. 273), iar în privinţa poporului german au existat trei orientări (p. 264 şi urm.): 1. o parte a populaţiei a aprobat emanciparea evreilor potrivit formulei egalităţii din concepţia lui Hardenberg din anul 1811 („aceleaşi drepturi, aceleaşi obligaţii"); 2. a doua orientare era aceea de a se face distincţia între evreii botezaţi şi cei nebotezaţi sau între evreii stabiliţi demult în Germania (ceea ce în istoria noastră s-a numit evreii pământeni) şi evreii noi imigranţi; primii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erau acceptați, ceilalți erau îngrădiți; 3. a treia orientare era aceea a antisemiților luminați care mergeau de la îngrădirea în drepturi a tuturor evreilor sau numai a celor nebotezați, iar o fracțiune din a treia orientare, cea reprezentată de extremiști, cerea ca toți evreii să fie lipsiți de drepturi; Autorul arată în concluzie că: „nu a existat niciodată în larga populație germană, nici printre «antisemiții luminați» care să găsească că evreii trebuie dezrădăcinați (n.n. ceea ce echivala cu transportarea în lagărele de exterminare). Această gândire care totdeauna a existat în mintea lui Hitler şi, în sfârşit, într-un mod atât de îngrozitor a fost adusă la îndeplinire, a fost complet străină de Reich-ul dinainte de Hitler“ (p. 265).

Nici unul din cele două volume nu are un index de nume sau persoane.

Scrise de un autor talentat, pot contribui la ceea ce astăzi se înfăptuieşte prin reconcilierea (împăcarea) dintre poporul german şi poporul evreu, în scopul creării unui viitor mai bun pentru actualele generații ale celor două popoare.

Betinio Diamant

ANATOL PETRENCU (ed.), *Polonezii în anii celui de-al doilea război mondial. Culegere de documente*, Chişinău, Cartdidact, 2004, 240 p.

Acțiunile politice şi militare ale Germaniei şi Uniunii Sovietice față de Polonia, la sfârşitul anilor ’30, dar şi soarta tragică a milioane de polonezi, victime ale celor două regimuri totalitare angajate în vâltoarea unui conflict ce a cuprins întreaga lume, înseamnă tot atâtea subiecte care se regăsesc în mod constant printre preocupările a numeroşi cercetători. În fapt, problema poloneză – şi a polonezilor – reprezintă însăşi „scânteia“ ce a aprins, în 1939, „butoiul cu pulbere“ din Europa.

Pentru a înțelege însă evoluția politică şi militară a marii conflagrații de la mijlocul secolului XX, ea trebuie lămurită cât mai limpede şi mai deplin. Acest lucru nu este necesar doar în contextul unei istorii a Poloniei. Soarta statului polonez a avut repercusiuni grave asupra întregii Europe, cu precădere asupra Europei Centrale şi de Est. Iar din acest punct de vedere, România a fost, probabil, cel mai profund afectată de faptul că, în toamna anului 1939, statul polonez a încetat să existe ca entitate politică. Din acel moment, România s-a aflat aproape complet izolată, deoarece, după destrămarea Micii Înțelegeri, Varşovia rămăsese unul dintre puținii, dacă nu singurul aliat al Bucureştilor.

În acest fel, istoria Poloniei şi a polonezilor în cel de-al doilea război mondial capătă o importanță deosebită pentru România şi în România. Din acest motiv, volumul *Polonezii în anii celui de-al doilea război mondial. Culegere de documente*, realizat de istoricul Anatol Petrencu, reprezintă o contribuție ştiințifică deosebită, un instrument de lucru ce poate suscita interesul tuturor celor preocupați de istoria secolului trecut. Autorul oferă însă acest volum, în primul rând, studenților Facultății de Istorie şi Psihologie a Universității de Stat din Moldova – mai ales celor care urmează cursul special *Polonezii şi Polonia în anii celui de-al doilea război mondial* –, dar îşi afirmă convingerea că documentele vor folosi tuturor celor interesați, deoarece evidențiază realități referitoare la declanşarea celui de-al doilea război mondial, la politica Germaniei naziste şi a Uniunii Sovietice față de polonezi şi colaborarea dintre cele două regimuri totalitare în vederea atingerii unor obiective şi interese comune.

Acest volum de documente reprezintă rezultatul unei munci de cercetare desfăşurate de autor, între 2000 şi 2003, în arhive şi biblioteci din Republica Moldova, România, Federația Rusă şi Polonia, ceea ce i-a permis autorului identificarea a numeroase documente inedite referitoare la soarta polonezilor în perioada 1939-1945. Mai mult decât atât, faptul că documentele provin din surse deosebit de variate oferă autorului, dar şi celui care răsfoieşte această lucrare, perspectiva şi particularitățile unei evoluții mult mai complexe, a întregii Europe Centrale şi de Est, dar şi atitudinea puterilor occidentale față de toate aceste evenimente.

Structura volumului reflectă o dată în plus temeinicia cercetării şi acribia istoricului. Cele 144 de documente (p. 12-226) sunt precedate de un *Cuvânt înainte* al profesorului universitar Valeriu Cozma (p. 3-4), de o *Introducere* (p. 5-11), care prilejuieşte autorului prezentarea contextului politic al anului 1939, precum şi câteva etape ale apropierii şi colaborării dintre Berlin şi Moscova în vederea rezolvării chestiunii poloneze, şi *Abrevieri* (p. 11). În plus, la finalul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

volumului, o *Bibliografie* (p. 227) şi un *Indice* (p. 228-232) subliniază din nou rigurozitatea cercetării, iar o listă a documentelor poate fi consultată în *Cuprins* (p. 233-240).

Documentele propriu-zise sunt expuse în ordine cronologică, fiind indicat anul, luna, ziua, iar uneori chiar ora şi locul publicării documentului. Textele nu au suferit intervenţii din partea autorului volumului sau a traducătorului. Acolo unde au fost necesare precizări cu privire la unele noţiuni sau momente au fost utilizate parantezele pătrate, cele rotunde aparţinând textului original. La rândul lor, notele de subsol oferă scurte informaţii despre persoanele incluse în documente la prima lor menţionare.

Istoricul Anatol Petrencu reuşeşte astfel reconstituirea unor aspecte esenţiale ale destinului dramatic al polonezilor din perioada 1939-1945, chestiune ce a generat şi generează încă numeroase controverse. Autorul urmăreşte, prin prisma documentelor, interesele Moscovei şi ale Berlinului faţă de Polonia în perioada 1938-1939, contextul în care Polonia şi polonezii au devenit victime ale celor două mari puteri sau relaţiile guvernului polonez de la Londra cu guvernele Uniunii Sovietice, Marii Britanii şi ale altor state occidentale. Sunt astfel introduse în circuitul istoric noi documente autentice, cum ar fi, de exemplu, discursul lui Stalin în şedinţa Biroului Politic al C.C. al P.C. (b.) al U.R.S.S. din 19 august 1939 – documentul 8 –, document relevant pentru intenţiile reale ale dictatorului sovietic şi politica europeană pe termen lung a Moscovei.

Trebuie spus că, de fapt, întregul volum realizat de istoricul Anatol Petrencu reprezintă un instrument de cunoaştere al adevărului. Munca de cercetare şi rigoarea ştiinţifică nu fac decât să pună în valoare sursele documentare, oferind tuturor celor interesaţi atât clarificări cât şi noi puncte de plecare.

Bogdan-Alexandru Schipor

RODICA SOLOVEI, *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic şi cultural (19 august 1941 – 29 ianuarie 1944)*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2004, 182 p.

Despre istoria participării României la cel de-al doilea război mondial s-a scris suficient de mult, pentru lămurirea multora dintre aspectele politico-diplomatice şi militare ale acestei participări. Sunt, însă, câteva momente ale acestei istorii care, datorită limitărilor din perioada comunistă sau ezitărilor istoriografiei româneşti din ultimul deceniu, sunt prea puţin dezbătute. Un astfel de moment îl reprezintă politica promovată de administraţia civilă românească în teritoriul dintre Nistru şi Bug (Transnistria) în perioada 1941-1944. Cu excepţia lucrărilor din anii 1942-1943, care au o importantă încărcătură propagandistă, şi a studiilor din anii ’90, referitoare, în principal, la soarta populaţiei evreieşti din Transnistria şi la implicaţiile politico-militare ale deciziei de trecere a Nistrului de către armata română, acest subiect a avut, doar, o tratare tangenţială. O relativă excepţie este reprezentată de istoriografia din Republica Moldova care, beneficiind de un orizont arhivistic mai larg şi de cunoaşterea nemijlocită a contribuţiilor istoricilor ruşi şi ucraineni, a oferit mai multe monografii şi articole despre situaţia Transnistriei în perioada celei de-a doua conflagraţii mondiale.

În acest curent, se înscrie şi demersul autoarei Rodica Solovei de a analiza principalele aspecte ale activităţii Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic şi cultural în perioada cuprinsă între declararea teritoriului dintre Nistru şi Bug ca provincie sub administraţie românească (19 august 1941) şi înlocuirea Guvernământului Civil al Transnistriei cu Administraţia Militară a teritoriului dintre Nistru şi Bug (29 ianuarie 1944). Doctor în ştiinţe istorice, conferenţiar la Catedra de Educaţie Socială a Institutului de Ştiinţe ale Educaţiei din Chişinău, Rodica Solovei se foloseşte în realizarea demersului său ştiinţific de un bogat material arhivistic (cercetat în Arhiva Naţională a Republicii Moldova, Arhiva de Stat a regiunii Odesa şi Arhivele Naţionale din Bucureşti), de documentele publicate, de memorialistică şi de o bogată bibliografie istorică, editată în limba română şi în limba rusă.

După ce în *Introducere* (p. 9-19) face o scurtă trecere în revistă a istoriografiei române şi sovietice referitoare la această problemă şi a bibliografiei utilizate, autoarea analizează în primul capitol, *Transnistria – Provincie organizată sub administraţia civilă română* (p. 20-50), contextul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instaurării administrației civile românești în Transnistria și consecințele diplomatice ale acestei decizii, principalele acte normative (emise la nivel central sau elaborate de Guvernatorul Civil, G. Alexianu) care au stat la baza organizării administrative a Provinciei, precum și primele măsuri adoptate în vederea apărării patrimoniului public, asigurării ordinii și siguranței publice, organizării justiției, reglementării regimului vamal al schimbului de mărfuri între România și Transnistria, soluționării problemei monetare, constituirii regimului de proprietate etc. În acest context, o atenție specială este acordată poziției guvernului de la București care, cel puțin la nivel declarativ, a respins ideea unei permanentizări a autorității românești la Est de Nistru, respingere motivată de temerea, cât se poate de reală, a compensării pierderii Transilvaniei cu „oarecare compensații la Răsărit".

Sub titlul *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic* (p. 51-100) sunt descrise principalele acțiuni concrete ale administrației românești în vederea soluționării, în condițiile dificile ale stării de război, a numeroaselor probleme sociale (aprovizionarea populației, organizarea muncii, regimul de pensii și de asigurări sociale, ocrotirea sănătății etc.). Fidelă ariei de cercetare enunțată la începutul lucrării, autoarea nu prezintă decât rezumativ abuzurile administrației românești față de populația civilă și, mai ales, față de populația deportată din Regat (evrei, țigani, oameni fără ocupație etc.). S-a pus accentul, însă, pe unele aspecte mai puțin cunoscute, precum curentul iredentist ucrainean din nordul Transnistriei și acțiunea de repatriere a românilor deportați de regimul țarist sau de cel sovietic la est de Bug.

În paralel cu măsurile adoptate în domeniul social-economic, Guvernământul Transnistriei s-a preocupat și de organizarea învățământului în Provincie, de redeschiderea așezămintelor culturale și de renașterea vieții spirituale (prin refacerea bisericilor, mănăstirilor și prin propagarea învățăturii și moralei creștine). Această latură a activității administrației românești este analizată, pe larg, în ultimul capitol al lucrării, *Învățământul și cultura. Viața spirituală* (p. 101-140). În acest cadru, sunt subliniate proiectele Subdirecției Învățământului din Transnistria, care aveau drept scop „înlăturarea influenței sovietice, educarea elevilor în spiritul moralei creștine și pregătirea unor cetățeni devotați statului român", ceea ce relativizează declarațiile responsabililor de la București în sensul respingerii oricărei intenții de anexare a teritoriului dintre Nistru și Bug.

Pentru completarea și, în același timp, verificarea susținerilor din cuprinsul lucrării, în *Anexe* (p. 152-182) au fost incluse documente (înțelegeri, decrete, instrucțiuni, ordonanțe), tabele, scheme și statistici lămuritoare pentru tema cercetată.

Dan Constantin Mâță

CĂTĂLIN TURLIUC, MARIA NICOLETA TURLIUC (ed.), *Condiția femeii în societatea modernă*, Iași, Editura Performantica, 2004, 218 p.

Volumul reunește șaisprezece studii semnate de prestigioși specialiști din diferite domenii, cum ar fi istoria, psihologia, dreptul și politologia. Diversitatea mediilor din care provin autorii se reflectă în modul de tratare al subiectului adus în atenția cititorului. Analiza nu este una strict istorică, psihologică, juridică sau politică, ci, am putea spune, are o dimensiune „umanistă", dezbaterea punând accent pe *Condiția femeii în societatea modernă*, în toată complexitatea relațiilor interumane.

Tomul propune spre analiză evoluția istorică și teoretică a feminismului înțeles ca mișcare pentru schimbarea modului în care sunt percepute femeile în societatea modelată de bărbați. Scrierile care au adus în discuție situația femeii apăreau din secolul XIX, iar manifestările organizate – cluburi, societăți – abia din secolul XX. Aceste luări de poziție s-au încadrat în „primul val" feminist, în care se cereau drepturi politice, ce reprezentau, ca pentru orice minoritate, garanția egalității cu majoritatea, în cazul de față, bărbații. „Al doilea val", care s-a manifestat în timpul celui de-al doilea război mondial și mai ales în anii imediat următori, a pus accentul pe dreptul egal la muncă, la construirea unei cariere profesionale. Aceste tendințe sunt astăzi reconsiderate deoarece femeile au fost încurajate să devină asemeni bărbaților, acuzându-se masculinizarea lor. O dezbatere se înregistrează și în ceea ce privește renunțarea multor femei la rolul matern în favoarea cariei profesionale, fapt care, în opinia specialiștilor, duce la scăderea populației Europei cu un procent semnificativ.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Materialul adunat între copertele acestui volum a fost împărţit de către editori în cinci secţiuni, un *Cuvânt înainte*, o listă a contribuitorilor şi un indice.

Prima parte reuneşte trei studii, semnate de Alexandru Zub, Gheorghe Zaharia, Sorin D. Ivănescu, care dezbat locul şi rolul femeii în cercetarea şi scrierea istoriei, locul feminismului românesc în mişcarea feministă internaţională a secolului XX, respectiv unele idei care au condus la exagerări ale feminismului în secolul trecut.

Studiile celei de-a doua secţiuni, semnate de Cătălina Chelcu, Mihai-Ştefan Ceauşu, Mirela Chioveanu, supun atenţiei cititorului rolul elementului feminin în diferite momente ale istoriei. Moldova a avut un exemplu în persoana Dafinei-Ecaterina Dabija, iar în timpul Marelui Război un rol foarte important l-au jucat femeile care au organizat diferite comitete, cum au fost cele din Bucovina, dar şi cele care au lucrat în locul bărbaţilor pentru a susţine efortul depus de ţările implicate. Un loc aparte este rezervat analizei efectelor războiului asupra femeilor şi a schimbărilor sociale care au avut loc ca urmare a noii situaţii create la încheierea ostilităţilor.

Al treilea fascicul are ca autori pe Cătălin Turliuc, Valerius M. Ciucă, Roxana Ateşoae, Gabriela Lupşan şi dezbate statutul juridic al femeilor în România în perioade istorice diferite (1866-1923 şi 1990-2004) sub diverse aspecte.

A patra secţiune, a cărei semnatare sunt Nicoleta Turliuc, Alina Hurubean şi Cătălina Mihalache, abordează statutul femeii în societate şi motivele psihologice care o fac să se teamă de succes, modul în care societatea reuşeşte să accepte şi să recunoască reuşita femeilor şi modul în care ele s-au afirmat şi au ajuns să deţină o pondere considerabilă în învăţământul românesc.

Ultima parte, semnată de Doina Mihaela Popa, Bogdan Moşneagu, Ion Agrogoroaiei cuprinde studii care dezbat modul în care au fost percepute, din perspectiva „locului“ femeii în secolul XX, scrieri foarte valoroase, ale căror autori au fost femei (Hortensia Papadat-Bengescu, Alice Voinescu), de către criticii literari şi de opinia publică. Dimensiunea percepţiei ideatice a femeii este subliniată prin analiza locului ei în basme.

Este o apariţie editorială care, pentru cei interesaţi, poate constitui o bună bază pentru studiul aprofundat al temei, urmărind condiţia elementului feminin în diverse domenii de activitate, mai ales că societatea românească actuală suferă de avatarurile regimului comunist în timpul căruia femeile au beneficiat de avansări în ierarhia instituţională în paralel cu ascensiunea politică a Elenei Ceauşescu.

Acum feminismul înseamnă încercarea de a demonstra că nu există doar un singur model de organizare socială, în care femeia să fie cea care poartă vina păcatului originar şi că, în ciuda tuturor prejudecăţilor, femeile nu sunt de pe Venus iar bărbaţii de pe Marte, ci toţi suntem, în egală măsură, de pe Terra. Înţelegerea femeilor ca *altcineva*, încadrarea lor în alteritate, constituie un discurs perimat, mai ales în noile condiţii ale evoluţiei umanităţii, când se încearcă găsirea cât mai multor numitori comuni pentru un dialog constructiv, coerent, în vederea valorificării valorilor culturale care ne unesc, în special în Europa. Accesul la mijloacele de informare al unor categorii mult mai largi de oameni, indiferent de sex, religie, culoare a pielii sau spaţiu cultural, posibilitatea virtual nelimitată de circulaţie a ideilor, nu mai permit susţinerea unui singur tipar.

Gabriel-Eugen Benedek

RODICA WEIDNER-CIUREA, *Iaşul copilăriei mele*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2002

Rodica Weidner-Ciurea a dăruit Iaşului memoriile unei fetiţe născute în acest oraş în 1931, care continuă cu reflecţiile, uneori filozofice, ale adolescentei anilor ’40-’50. Plecarea autoarei încă din anii studenţiei la Cluj şi apoi emigrarea în Germania Federală constituie un avantaj pentru cititor. Iaşul vechi, surprins în volum, s-a păstrat în amintirile ei aproape intact, dovadă fiind uimirea manifestată la fiecare colţ de stradă.

Încă de la început, autoarea îşi cere scuze pentru eventualele inadvertenţe, cauzate de memoria care poate fi înşelătoare uneori. Ea caută să prezinte Iaşul anilor ei, diferit de cel de astăzi. Bisericile, monumentele, statuile aparţin unui alt oraş, cu un alt suflet, cu o altă atmosferă. Pe „ecranul minţii“ apare filmul Iaşului vechi, cu străzile lui pitoreşti, pe care ne conduce micuţa Rodica, aşa cum, cu alte prilejuri, au făcut-o Eugen Herovanu, Vasile Panopol şi alţii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca orice copil, impresionabil, totul este învăluit într-o aură de mister şi grandoare. Prezentarea diverselor figuri pitoreşti, Coana Manda-nebuna, boxerul Popescu-Roller-spaima Ţicăului, alternează cu instantanee ieşene, cum ar fi spectacolul matinal al ieşirii tramvaielor din depou, eterna forfotă de la Mitropolie de „Sfânta Paraschiva". Piaţa Sfântu Spiridon, al cărui „belşug de fructe" nu a mai fost găsit nicăieri în lume de autoarea acestui volum, grădina Perjoaiei din Nicolina, cu a ei „muzică suburbană de proastă calitate", cofetăria Streit unde se putea servi „tort de ciocolată, prăjitură cu cremă de vanilie sau lămâie, tort de nucă", Bahluiul, un „pârâu de câmpie neasanat, mâlos şi urât mirositor", Papetăria „Cuibul Păsărilor" de pe strada Brătianu, plină de tot ce i-ar fi trebuit unui elev, sunt încă vii în memoria doamnei Weidner-Ciurea.

Şi iarăşi ca orice copil, curios, Rodica îşi întreabă părinţii, unchiul, învăţătoarea, despre trecutul Iaşului. Atentă la orice amănunt, ea îşi notează, de pildă, numele domnitorilor Moldovei şi anii de domnie de pe medalioanele din Sala Voievozilor din fostul Palat Administrativ. Povestirile „celor mari" – adevărate sau nu – despre diverse monumente ieşene ne sunt redate cu aceeaşi meticulozitate copilărească şi „luate de bune" fără nici un spirit critic.

Pentru Rodica Weidner-Ciurea istoria a depăşit statutul obiectului de studiu, devenind o componentă a sufletului ei. Un rol important l-a avut însăşi şcoala. Profesoara de istorie îl prezenta pe Alexandru Macedon „aşa cum vorbeşte o îndrăgostită de iubitul ei". Dar informaţiile istorice „pot rămâne insuficiente dacă nu sunt centrate şi corelate mediului de viaţă în care trăiesc", apreciază autoarea.

Pledoaria pentru istoria locală este convingătoare, atingând uneori accente de rechizitoriu. Ieşeanca revenită de pe plaiuri germane constată că ieşenii nu mai cunosc astăzi vechile destinaţii ale clădirilor vechi, ignoră semnificaţiile monumentelor istorice. Bogăţia culturală a devenit pentru locuitorii vechii urbe un mediu comun, căzut în desuetudine.

Vina pentru aceasta o poartă în parte şcoala, în parte intemperiile politice ale trecutului. Iaşul începutului de secol XXI şi-a pierdut mult din farmecul începutului de secol XX. Statuile Voievozilor, de pildă, cosmetizate prin îndepărtarea regilor şi mutate de lângă biserica „Prapa Doamna" au un amplasament mai puţin inspirat decât cel iniţial, în viziunea autoarei. Monumentul Cavaleristului de la Copou, strivit de masiva clădire „Super Copou" nici nu mai este remarcat, fiind considerat ca distrus de comunişti. Şocul schimbărilor edilitare survenite este atât de mare, încât autoarea se întreabă la un moment dat dacă micuţul şi elegantul cartier C.F.R. din Copou a scăpat de lama buldozerelor.

Pe de altă parte, şcoala interbelică insufla copiilor un patriotism din care nu lipseau accentele locale. În fiecare 24 ianuarie, „neobosit", învăţătoarea le povestea copiilor „iară şi iară povestea Unirii, fără să uite să o asocieze cu descrierea în detaliu a statuii lui Cuza din Piaţa Unirii". Ora de muzică, la aceeaşi şcoală primară, însemna învăţarea unor „melodii pe texte eminesciene sau cântece cu conţinut istoric, niciodată însă cu conţinut politic, promovate de legionari sau intonate pe străzi de tineri sau soldaţi".

Un alt aspect interesant al volumului îl reprezintă impresiile autoarei legate de diverse evenimente mai mult sau mai puţin importante la care, ca o ieşeancă obişnuită, cum se consideră, a luat parte. A avut ocazia să vadă „în carne şi oase" doi regi ai României în timpul vizitelor acestora la Iaşi: Regele Carol al II-lea, din a cărui figură a reţinut doar „o musteaţă deasă, dar scurtă", şi mai târziu regele Mihai, un tânăr „ca din poveste", „înalt, arătos, cu trăsături aproape copilăreşti, îmbrăcat în haine militare, ţinând în lesă doi câini mari de vânătoare".

Pogromul de la Iaşi a surprins familia Weidner refugiată la Valea Adâncă, de teama bombardamentelor. În oraş, „prea clar şi sigur nu ştia nimeni" ce se întâmplase. Oricum, ura rasială nu putea fi înţeleasă de micuţa Rodica. Ea însăşi provenea dintr-o familie mixtă, germano-română, cu ascendenţe slave şi spaniole. Printre bunii ei prieteni s-au numărat şi copii evrei. Din prezentarea cartierului Păcurari nu puteau lipsi celebri scopiţi ruşi, uriaşi, paşnici şi harnici, al căror singur păcat a fost – după doamna Weidner-Ciurea – generalizarea consumului seminţelor prăjite de bostan şi floarea soarelui. În timpul războiului, în adăposturile subterane puteau fi văzuţi creştini ortodocşi, făcând cruci mari şi mătănii, alături de romano-catolici care rosteau în cor rozariul şi de evreii care, cu cornul ritual prins pe cap se legănau uşor, rostindu-şi rugăciunile.

Anii 1945-1947 au produs nelinişte în rândul tineretului, cel puţin în cazul elevilor şi studenţilor. Se puneau tot mai multe întrebări care nu îşi puteau afla răspunsul. „Ceva" nu mai era la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fel ca înainte. Vremurile se schimbaseră încă de la Alba-Iulia. Tatăl Rodicăi, simplu angajat al spitalului „Sfântul Spiridon", refugiat în acel oraş, a fost acostat într-o zi de ostaşi sovietici, care au vrut efectiv să smulgă paltonul de pe el. Doar explicaţiile – sincere de altfel – că este muncitor şi că nu este bogat, i-au făcut pe aceştia să îl lase în pace. Sărăcia devenise o virtute.

Instaurarea Republicii Populare a fost o adevărată dramă, cel puţin pentru mulţi din elevii Iaşului. Mihai Întâiul depăşea statutul unui tânăr arătos, a cărui prezenţă a fermecat cândva nişte copii inocenţi. Pentru generaţia Rodicăi, Regele era „simbolul istoriei înfloritoare a ţării, garanţia siguranţei şi prosperităţii prezente şi viitoare". Făcând o paralelă peste timp, se constată cu amar că „niciodată Coroana Regală nu s-a bucurat de atâta simpatie în rândul tineretului ca în acele vremuri".

Regimul politic, în anul 1948, decidea, în preajma pseudo-alegerilor, scoaterea elevilor în stradă, la manifestaţiile politice. Acest gest dădea naştere unor reflecţii aparţinând unei copile maturizate forţat, smulsă din visările vârstei: „A striga lozinci părea jenant şi absurd şi apoi, la ce bun să stea o masă de tineri cu steaguri şi lozinci scrise, pe care nici nu aveau habar ce scrie, pentru că, de fapt, nimeni nu avea curiozitatea să le citească". Vremurile aveau să se schimbe. Pentru generaţia autorului acestei recenzii, a adolescenţilor anilor 1988-1989, participarea la manifestaţiile politice comuniste, deşi fără tragere de inimă, era socotită un lucru normal, ca fiind „de când lumea".

În concluzie, cartea doamnei Weidner-Ciurea este o lectură plăcută şi utilă mai ales pentru cei interesaţi de trecut şi în special de cel al „dulcelui târg".

Radu Filipescu

CODRIN VALENTIN CHIRICA, *La Rèpublique de Moldavie entre la Russie et l'Europe*, Iaşi, Editura „Helios", 2003, 200 p.+3 hărţi

Elaborată în cadrul programului Facultăţii de Ştiinţe Politice şi Drept a Universităţii din Montréal, lucrarea lui Codrin Valentin Chirica este dedicată celor două milioane de români, victime nevinovate ale comunismului. Autorul a ales ca subiect cazul Republicii Moldova, întrucât problema suveranităţii sale se leagă de actualitatea raporturilor cu Rusia, cu Ucraina şi cu România.

Pentru înţelegerea corectă a subiectului, autorul face apel la o bibliografie de specialitate bogată şi variată, internă şi de peste hotare, şi se fixează pe patru capitole aparent distincte, dar în fapt înlănţuite prin consecinţe, după cum au fost înlănţuite prin conjuncturile şi vicisitudinile istoriei, şi anume: aprecieri cu privire la trecut şi la identitate; raporturile bilaterale moldo-ruse aflate mereu sub presiunea factorilor politici şi a constrângerilor economice; problema minorităţilor, conflictele interetnice care, ca intensitate, au îmbrăcat forma de război în zona transnistreană şi de separatism în aşezările cu populaţie găgăuză; relaţiile internaţionale ale Republicii Moldova cu vecinii săi în cadrul arealului geopolitic actual. Fiecare secţiune din carte este subordonată unui motto sugestiv, cu origine din antichitate, precum: „Adevărul se exprimă simplu prin sfânta simplitate"; „Numai adevărul vă va face liberi"; „Nimeni nu poate purta o mască mult timp"; „Un imperiu bazat pe violenţă nu poate dura la nesfârşit".

Autorul pune accent, cum este firesc, pe procesul demografic şi pe compoziţia etnică a Republicii Moldova, cu plecare şi în comparaţie cu trecutul. Datele din recensămintele cuprinse între 1817 şi 1989 oferă dimensiunea fenomenului. Cu adevărat, în valori relative, românii din Basarabia au scăzut, ca urmare a procesului de rusificare şi de implantare a teritoriului cu fel de fel de alte etnii, de la 86% în 1817 (cu observaţia că datele statistice se referă după cinci ani de deportări şi migraţii; în fapt, în momentul raptului din 1812, românii reprezentau aproximativ 90%) la 64,5%, în vreme ce al rutenilor (ucrainieni) a crescut de la 6,5% la 13,8%, al ruşilor de la 1,5% la 13%, al găgăuzilor de la 0,3% la 3,5% şi al bulgarilor de la 0,2% la 2%. În acelaşi interval, procentul altor etnii a scăzut de la 4,5% la 3,2%.

Codrin Valentin Chirica precizează că atâta vreme cât a făcut parte integrantă din URSS, Republica Moldova a devenit un vast laborator de rusificare şi de experienţe identitare, oferind, ca exemplu, cazul găgăuzilor care, în 1989, se exprimau în proporţie de 80% în limba rusă, ca limbă maternă, în timp ce în limba română doar 5%, că autonomizarea de astăzi a teritoriului găgăuzean

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezintă o structură arhaică, artificială şi amorfă, fără contur administrativ precis. Procesul de rusificare a fost atât de puternic, încât românii basarabeni se simt ruşinaţi în propria lor ţară.

Consecinţă a istoriei, destrămarea URSS a permis proclamarea independenţei Republicii Moldova, România fiind primul stat care i-a recunoscut acest statut. Parlamentul de la Bucureşti a conferit evenimentului o anvergură monumentală, căci pentru românii de dincolo de Prut putea începe procesul de reparaţie istorică, naturală, necesară şi legitimă.

Numai că tendinţele Moscovei n-au încetat odată cu destrămarea URSS-ului. Conflictul transnistrean a avut ca premise – după unii analişti – aspiraţia de a restabili întinderea Uniunii Sovietice, interesul Rusiei de a face din zona respectivă un avanpost strategic spre Balcani şi dorinţa separatistă a populaţiei rusofone care se vedea ameninţată lingvistic şi cultural de mişcarea reformistă naţională a românilor basarabeni, iar după alţii, preocuparea de a compromite credibilitatea Republicii Moldova ajunsă la statutul de neatârnare, tendinţa de a pune capăt iluziilor de reunificare a Moldovei dintre Prut şi Nistru cu România, ca şi reafirmarea rolului de lider incontestabil al Moscovei în arealul de Sud-Est al continentului european.

Nu mai puţin loc – subliniază autorul – ocupă în această strategie presiunea economică, căci, spre exemplu, economia Republicii Moldova este dependentă în proporţie de 90% de importul de energie electrică din Rusia, fără a exista surse alternative. Pe de alta, structura comerţului exterior relevă valoarea mare a exporturilor şi a importurilor cu Comunitatea Statelor Independente.

Concluzia esenţială la care a ajuns autorul este una şi aceeaşi, că politica hegemonică şi ingerinţa Rusiei, care aplică o strategie simplă (susţinerea militară şi financiară a rebelilor transnistreni, concentrarea producţiei industriale în regiunea secesionistă a Transnistriei, constrângerea economică şi altele) transformă astăzi Republica Moldova într-un stat satelit. Problema care rămâne pe tapet în acest context este de a şti dacă statul moldovean independent, în frontierele actuale, poate fi socotit viabil. După opinia lui Codrin Valentin Chirica, evoluţia situaţiei demonstrează contrariul, căci lipsit de accesul la Dunăre şi la Marea Neagră, cu minorităţi rusofone şi cu complexe militaro-industriale care exprimă alte interese, nu poate cunoaşte o dezvoltare echilibrată şi trăieşte sentimentul unui stat care a dobândit o suveranitate relativă, dar şi incapacitatea de a-şi rezolva propriile trebuinţe politice, economice şi de securitate.

I. Saizu

RUXANDRA CESEREANU, *Imaginarul violent al românilor,* Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, 398 p.

Cartea Ruxandrei Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor,* pleacă de premisa potrivit căreia cuvintele sunt simboluri pentru noţiuni şi mai ales deprinderi socialmente împărtăşite. De aceea, a înjura pe cineva denotă un univers de reprezentări comune, cu care cel jignit este familiar, recunoscând imediat regnul în care l-am expediat prin apostrofare. Ca orice sistem simbolic care ne precede, limbajul înjurăturilor noastre ne sugerează, indirect, împărtăşirea unor cutume şi practici, permiţând, în cazul de faţă, atât descifrarea normelor vehiculate într-un grup, cât şi momentul încălcării lor de către agresor ori agresat. Chiar şi imaginaţia pe care o punem la treabă atunci când calomniem nu derivă din percepţie, ci tot din limbaj. În această ordine de idei, înjurătura, de mamă sau nu, este o *extindere de sens* aidoma metaforei care exprimă un registru al existenţei în termenii altuia, echivalându-i. Ea provine dintr-un imaginar ancestral, clădit pe credinţa profundă în eficacitatea vorbei, capabilă să rănească onorabilitatea unei persoane aşa cum o armă putea lăsa urme adânci în corpul victimei.

Trecând în revistă imaginarul lingvistic al unor polemici politice şi culturale consacrate, autoarea radiografiază mentalul colectiv românesc şi mijloacele pe care le utilizăm atunci când, neavând altă variantă, ne lovim adversarul de la distanţă, prin intermediul câtorva adjective. Acestea suplinesc o agresivitate reală, îndeplinind, de cele mai multe ori în absenţa noastră, ceea ce nu suntem în stare să facem într-o confruntare faţă în faţă cu „duşmanul“. Cartea identifică astfel nouă tipuri de insulte aparţinând: registrului *subuman*, când coborâm persoana vizată la nivelul unei malformaţii sau greşeli genetice; registrului *igienizant*, medical, dacă tratăm rivalul drept

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

simptom urât mirositor al unei cangrene sociale; registrului *infracțional*, dacă nu vrem să stăm la discuții cu niște „golani", cu niște delincvenți, lipsiți, aprioric, de cea mai firavă prezumție de nevinovăție; registrului de tip *bestiariu*, prin care animalizăm concurența; registrului *religios*, într-o primă ipostază punitiv, când preopinenții apar ca niște monștri apocaliptici, într-o a doua desacralizant, adică persiflant, și în cea de a treia diabolizant; registrului *putrefacției*, grotescului, fetidului, dejecției, urât mirositorului în general; registrului *sexual*, violent, fantezist, devastator, obsedant; registrului *funebru*, cu aluzii la bătrânețea personajului denigrat, care nu mai dispare o dată; registrului *xenofob*, în care veneticul este cauza tuturor necazurilor noastre trecute, prezente și viitoare. Se atacă îndeosebi ceea ce pare mai la îndemână, materialitatea trupească, exprimând aspectul pe care îl simțim mai vulnerabil la „celălalt", dar, inconștient, și la noi.

Comunicarea unor astfel de atitudini făcându-se, în primul rând, pe cale lingvistică, nu suntem niciodată în postură de inovatori absoluți, ci de moștenitori ai acestui „tezaur de epitete". Stropșirea aproapelui având la noi o lungă tradiție, violentarea verbală a preopinenților constituie, potrivit autoarei, o constantă a culturii politice românești în epoca modernă. Nu întâmplător, exemplele pe care Ruxandra Cesereanu le aduce în discuție sunt extrase dintr-un segment temporal destul mare, de la xenofobia lui Eminescu și sarcasmele lui Caragiale până la aciditatea lui Arghezi, de la retorica monotonă dar tenace a legionarilor sau comuniștilor până la calomnia ingenioasă ori pornografică a revistelor postdecembriste.

Altfel spus, lucrarea pune în discuție mitul toleranței românești, remarcându-ne creativitatea, dar nu în domeniul poeziei, după cum ne-am obișnuit, ci în acela al invectivei, al etichetelor care definesc o persoană, sperând să o și „transforme" în sensul dorit.

Liviu Brătescu

LUCIAN BOIA, *România: țară de frontieră a Europei*, București, Humanitas, 2002

Lucian Boia continuă să scrie în stilul care l-a consacrat. O nouă carte publicată de Editura Humanitas – *România: țară de frontieră a Europei* – vine să completeze o lungă serie de lucrări apărute în România, Franța și alte părți ale lumii, serie ce a culminat cu faimoasa *Istorie și mit în conștiința românească* (Humanitas, 1997). Boia menține și în acest volum stilul popularizant (ba chiar îl accentuează), simplificând, pentru mai eficientă transmitere a mesajului, argumentația, aerisind aparatul critic și cedând tentațiilor calofile. Este de precizat că *România: țară de frontieră a Europei* a fost scrisă ca urmare a unei comenzi din afară, mai precis din Marea Britanie, și, din acest motiv, a trebuit să includă informații familiare publicului român (arhicunoscute specialiștilor), dar care aveau un rost pentru cititorii străini. Din același motiv, Boia a reluat, în formă sintetică, părți bune din lucrările sale mai vechi. Noutățile față de scrierile dinainte, în materie de informație și interpretare, sunt puține (capitolul despre comunism este mai extins decât în *Istorie și mit*, panteonul național este completat cu Eminescu și Caragiale, discuția despre cultura română este ceva mai elaborată, apare un util capitol despre București și, în general, scriitura este presărată cu inedite informații egoistorice).

Importanța cărții constă mai mult în faptul că este o sinteză atrăgătoare, într-o mare măsură personalizată așa cum ne previne și autorul la început, a modernității românești. Volumul este, în fapt, un curs introductiv de istoria românilor, iar din spatele autorului se vede profesorul Boia. Care profesor are priceperea să aleagă dintr-un tablou istoric altfel complicat informații cu un mare grad de relevanță, imagini cu putere de ipostaziere și care știe să formuleze convingător, chiar dacă uneori riscant (mai ales unele note etnopsihologice par hazardate, la fel ca și insistența, cu aer spectacular, pe excepționalismul românesc).

Boia nu este un nume neutru în spațiul cultural românesc. A stârnit acum câțiva ani, așa cum se știe, dezbateri încrâncenate, chiar scandal, prin *Istorie și mit*. Din cauza vacarmului se poate spune că reala dezbatere a fost ratată. Problema nu este că profesorul bucureștean inventariază și critică mituri fundamentale ale imaginarului istoric românesc – cititorii atenți știu că o face, de altfel, cu infinită precauție, Boia fiind, în ciuda faimei sale, un istoric foarte echilibrat – ci în ce măsură tipul său de abordare poate releva date reale și profunde despre ceea ce numește generic „conștiință românească". Pentru că aceasta este miza cărților sale, care rămâne a fi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evaluată. O discuție utilă despre cărțile lui Boia este o discuție metodologică. Care va fi, fatalmente, mai puțin spectaculoasă. Noua carte publicată, mai „cuminte" decât precedentele, este un bun prilej pentru o astfel de dezbatere așezată.

Adrian Cioflâncă

JEAN-FRANÇOIS REVEL, *Marea paradă. Eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste*, trad. Vlad Russo, București, Humanitas, 2002, 312 p.

În ritmul cu care ne-a obișnuit în ultima vreme, de o carte la circa trei ani, Jean-François Revel oferă cititorilor un nou volum, care are o promptă ediție românească: *Marea paradă*. Este vorba, cum se putea altfel, despre un „eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste". Revel, acest sceptic de serviciu al postcomunismului, vine să adauge file noi într-un dosar la care lucrează de ani buni: pericolul reprezentat de remanența iluziilor de extremă-stângă (socialiste) chiar în situația în care regimurile care le întrupau au falimentat fără drept de apel.

Prin *Revirimentul democrației* (Humanitas, 1995), Revel se înscria printre puținii analiști care puneau la îndoială, în atmosfera optimistă de imediat după căderea comunismului, marșul triumfal al statelor est-europene spre democrația liberală. Anii ce au urmat i-au dat dreptate. *Marea paradă* constată că reziduuri ale vulgatei marxist-leniniste se găsesc încă nu doar în cultura politică est-europeană, ci și în cea occidentală (în special în Franța unde, așa cum se știe, utopia socialistă a făcut ravagii în deceniile din urmă).

Cu binecunoscuta-i vervă sarcastică, Revel face inventarul scuzelor, alibiurilor, „argumentelor", sofismelor prin care stânga europeană ocolește problema responsabilității față de crima comunistă. Inventarul nu este foarte bogat și sună familiar cititorilor români („comunismul care a eșuat nu era adevăratul comunism", „iluzia" socialistă era scuzabilă în contextul luptei antifasciste, crima comunistă nu a fost cunoscută multă vreme etc). Dar, așa cum observă gânditorul francez, nu bogăția și subtilitatea argumentelor contează, ci indolența, cinismul și violența cu care stânga știe să le propage. Iresponsabilitatea trufașă, opulentă, cu care stânga iese la rampă și se reinvestește în alte discursuri (antiliberale, antiglobalizare, antiamericane și, din nou, „antifasciste") îl înfurie pe Revel, inspirând titlul cărții și șarje polemice de-a dreptul captivante.

Un capitol al cărții este, cu precădere, de maximă actualitate pentru publicul din România, cel despre memoria diferențiată a extremei-stângi și extremei-drepte. Autorul *Marii parade* critică dimensiunea unilaterală a „datoriei memoriei" din Franța, un imperativ prin care, în fapt, doar nazismul este amintit drept criminal, nu și comunismul. Prin legea Gayssot din 1990 (purtând numele deputatului comunist francez inițiator), care, după cum spune Revel, privește „crimele împotriva umanității doar cu ochiul drept", această „datorie" s-a instituționalizat. Recent, s-a întâmplat același lucru în România prin Ordonanța 31/2002 (inspirată, probabil, de legea franceză) care interzice organizațiile și simbolurile „fasciste", dar nu pomenești despre cele comuniste. Revel o spune clar: această memorie unilaterală, cu defect, subminează șansele terapiei și profilaxiei prin amintire. Argumentând, în continuarea *Cărții negre a comunismului*, pe tema consubstanțialității dintre nazism și comunist, autorul francez atrage atenția că „datoria memoriei e universală sau, dacă nu, nu e decât fariseism partizan".

Adrian Cioflâncă

FREDERICK KELLOGG, *Drumul României spre independență*, traducere de Laura Carmen Cuțitaru, ediție îngrijită și prefațată de Victor Spinei, Iași, Editura Institutului European, 2002, 366 p.

Profesorul Frederick Kellogg, în prezent activând la Universitatea Arizona, s-a exprimat constant (și cu rezultate notabile) în direcția istoriografiei și a istoriei moderne românești. După o primă reușită sinteză, *A History of Romanian Historical Writing*, publicată în 1996 și în traducere românească la editura Institutului European din Iași, publicul interesat avea să cunoască o nouă contribuție de excepție a istoricului american, de această dată dedicată independenței românești. *Drumul României spre independență* (*The Road to Romanian Independence*) este rodul unei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cercetări îndelungate, ce l-a consacrat pe autor în galeria istoricilor străini reprezentativi[1] în abordarea unor teme de istorie românească. În esență, cartea profesorului Kellogg reprezintă un studiu elaborat, a cărui apariție a fost, de altfel, prefațată de investigații convingătoare consacrate naționalismului românesc[2] şi istoriografiei independenței[3].

Scopul declarat al lucrării este acela de a descifra „drumul sinuos" parcurs de români către independență la sfârşitul anilor 1860 şi 1870. O încercare temerară, axată pe o perioadă dificilă în construcția identității național-statale româneşti, la incidența țelurilor şi atitudinilor „pline de curaj ale patrioților români" cu pretențiile sau conflictele puterilor europene (p. 29). Aparent „liniştită" şi echilibrată prin limpezimea structurii[4], cartea surprinde, totuşi, prin cutezanța unor interpretări ce părăsesc tiparele tradiționale ale unor relatări istorice bravând în virtuțile nației. Aflăm, astfel, că independența României s-a datorat şi unei conjuncturi internaționale favorabile (p. 18) sau că românii transilvăneni nu au reuşit să se solidarizeze celor de peste Carpați, întrucât puterea militară a Austriei, situația economică mai bună sau chiar nivelul cultural mai avansat îi îndemna să nu mai tulbure *status-quo*-ul, în ciuda politicii de învrăjbire susținută de maghiari. Cu toate acestea, autorul nu ignoră nici actele de bravură săvârşite de „românii dunăreni". Nu au lipsit, desigur, gesturile unei vieți de stat în spiritul independenței. Ei au întrerupt legăturile cu Imperiul Otoman, unind Moldova cu Țara Românească; şi-au proclamat suveranitatea înainte ca puterile să o accepte; au ales un principe străin; „i-au discriminat" (termenul ni se pare totuşi exagerat pentru contextul istoric al epocii) pe evrei; şi au sprijinit acțiunile revoluționarilor bulgari (p. 322; 334).

Lucrarea impresionează prin stil şi documentare. Dincolo de recunoştința cuvenită unui cercetător străin atât de interesat de controversele trecutului istoric românesc, remarcăm diversitatea surselor arhivistice (atât româneşti cât şi străine), simplitatea raționamentelor, onestitatea verdictelor. Este, fără îndoială, opera unui istoric consacrat, un îndemn discret la judecăți obiective pe marginea momentelor de referință în ilustrarea modernității româneşti.

Claudiu Lucian Topor

[1] Este suficient să amintim doar câteva dintre numele de referință în domeniul cercetărilor de istorie modernă: T. W. Riker, Keith Hitchins, Lothar Maier sau Catherine Durandine.

[2] Frederick Kellogg, *The Structure of Romanian Nationalism*, în „Canadian Review of Studies in Nationalism", 1984, 1, p. 21-50.

[3] Idem, *The Historiography of Romanian Independence*, în „East European Quaterly", 1978, 3, p. 369-377.

[4] Capitolele poartă, de altfel, intitulații pline de semnificație (*Un prinț străin*; *Străinii şi chestiunea evreiască*; *Construcții străine*; *Comerțul cu străinii*; *Încurcături cu străinii*; *O alianță străină*; *Război*; *Pace*). O expunere detaliată (inclusiv pe coordonate economice sau juridice) asupra antecedentelor, proclamării, cuceririi şi recunoaşterii europene a independenței româneşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Historia Urbana“, tomul VIII (2000), nr. 1-2, 252 p.

Cu întârziere de câțiva ani a apărut un nou număr din revista „Historia Urbana“, publicație editată de Comisia de Istorie a Orașelor din România (CIOR), comisie aflată sub egida Academiei Române. Publicația este una din puținele din țară din domeniul istoriei urbane, ce încearcă să supraviețuiască menținând o ștachetă ridicată din punct de vedere al calității lucrărilor ce apar în paginile sale. Numărul 1-2 din 2000 cuprinde comunicările Sesiunii internaționale organizată de CIOR în septembrie același an la Cluj-Napoca, tema întâlnirii fiind „Instituții centrale și locale în viața orașelor“. Studiile publicate au fost cuprinse în patru mari grupaje: *Raportul dintre orașe și instituțiile centrale; Organizarea internă a orașelor; Instituții ecleziastice și culturale în viața orașelor; Aspecte de urbanism*.

Printre studiile cuprinse în numărul de față se află câteva de certă valoare științifică, ce aduc contribuții noi la înțelegerea vechii organizări a orașelor din spațiul românesc. Remarcăm aici studiul lui Zoltan Kordé, *Das Amt des Szekler Gespans und Kronstadt vor 1467 (Funcția comitelui secuilor și Braşovul până la 1467)* ce analizează atribuțiile comitelui secuilor, care a îndeplinit, printre altele, și funcția de comite de Brașov (*comes de Brasov*), până la reunirea definitivă a funcțiilor de comite al secuilor și voievod al Transilvaniei, înfăptuită în 1467. Studiul lui Dan Dumitru Iacob, *Principalele atribuții ale poliției ieșene în perioada regulamentară. „Așezământul“ din 31 mai 1832*, aduce informații noi referitoare la instituția agiei care, din a doua jumătate a secolului XVIII, obținuse tot mai multe puteri polițienești, pierzându-și treptat trăsăturile militare. Pe baza unor izvoare inedite, autorul surprinde procesul de modernizare prin care a trecut agia după adoptarea *Regulamentului Organic*. Un alt articol interesant este cel al Ruxandrei Nazare, *The Relations between the Greek Commercial Company in Braşov and the Economic Institutions of the Town of Braşov in the Second Half of the 18th Century and the First Half of the 19th Century (Relațiile Companiei Comerciale Grecești din Brașov cu instituțiile economice ale orașului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, care introduce în circuitul științific informații inedite, preluate din arhive. Autoarea analizează relațiile Companiei comerciale grecești din Brașov cu breslele sau cu magistratul orașului.

Nu la același nivel cu cercetările amintite se află studiul Nadiei Manea, *Vornicia Târgoviștei la sfârșitul secolului al XVII-lea*, care păcătuiește prin câteva generalizări forțate. Ne referim la preluarea unor informații valabile pentru situația dregătorilor orășenești din Țara Moldovei, dar nu neapărat și pentru Țara Românească, la extinderea atribuțiilor vornicilor din orașe (p. 80-82) și la minimalizarea puterii pârcălabilor (p. 82), afirmații făcute fără o consultare adecvată a izvoarelor.

Alături de alte 13 articole pe teme diverse, ce merg de la garnizoanele din orașele Republicii nobiliare poloneze (Bogusław Dybaś) până la monumente de for public din orașele moderne ale României (Virgiliu Z. Teodorescu), revista cuprinde și un număr de 16 recenzii și note bibliografice privitoare la lucrări referitoare la istoria orașului. Demn de menționat este faptul că printre recenziile amintite se află câteva ce surprind nu numai meritele lucrărilor prezentate, cum se obișnuiește în unele publicații, ci și părțile deficitare. Ne referim la recenziile realizate de Anda-Lucia Spânu la lucrarea lui Eugen Străuțiu, *Sibiul între medieval și modern*, Sibiu, 2000 (p. 236-237) și de Dan Dumitru Iacob la volumul întocmit de Mihai Ciobanu, Alexandru Andronic, Petru Necula (colectiv redacțional), *Cronica Vasluiului. Documente, locuri, oameni, fapte*, f. l., 1999 (p. 238-245). Astfel de recenzii sunt foarte necesare în actualul peisaj editorial, când văd lumina tiparului numeroase lucrări ce nu au nimic în comun cu adevărata cercetare științifică, ce se face cu rigoare și apel la izvoare.

Laurențiu Rădvan

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 677–698

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Despre Holocaust şi Comunism. Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă“, volumul I, 2002, 448 p.

Odată cu prăbuşirea regimului comunist de la Bucureşti, n-a sucombat şi întreaga cohortă de istorici formaţi în spiritul tezelor staliniste, apărători şi susţinători vehemenţi ai naţional-comunismului. După intense căutări, măsurarea figurilor stinse în neliniştea timpului şi privirea incandescentă spre istoriografia apuseană, lumea „istoricilor barbari“ s-a decis: valorificarea aceloraşi subiecte îndrăgite, doar că unghiul de abordare a devenit altul. Omisiunile, deformările sublime şi minciunile devenite clişee oficiale s-au concretizat, cel mai adesea, sub forma unor reflecţii critice la adresa noilor tendinţe şi orientări, dar şi prin susţinerea vechilor platforme doctrinare, acum mascate sau cosmetizate cu multă subtilitate. Aşadar, lucrările şi studiile cu o puternică tentă naţionalistă, antioccidentală sau antisemită au continuat să domine, apariţia acestora fiind susţinută şi prin „implementarea“ unor personaje-cheie în funcţii strategice.

Studierea istoriei contemporane a fost supusă, în perioada comunistă, cu scopul de *a justifica* şi *a legitima*, unor accentuate escamotări, presiuni şi problematizări, iraţionale ca demers epistemologic, dar explicabile prin natura şi practicile sistemului totalitar. Fără îndoială că necesitatea unei „recuperări“ (iniţiind, prin aceasta, şi o acţiune civică şi/sau politică) s-a resimţit din plin, iar criza istoriografiei româneşti, evidentă pentru unii, inexistentă pentru alţii, a fost supusă, vreme de ani buni, unor analize şi reflecţii, din păcate nesistematice, dar utile prin direcţiile schiţate. Din punct de vedere metodologic, „istoria contemporană“ avea nevoie de o adaptare, firească şi necesară, la alte tipuri de surse, de o abordare interdisciplinară şi o reconfigurare a limbajului, zdruncinat şi pervertit de tezele marxiste. Apărută la noi în a doua parte a anilor ’90, noţiunea de „istorie recentă“ sau „istorie imediată“ a aprins vii controverse, în timp ce mediile universitare au păstrat (şi păstrează încă) o reticenţă majoră faţă de această disciplină, care a fost etichetată drept lecţie de jurnalism, şi aceasta în cel mai bun caz. Desigur, istoria imediată are deja o apreciabilă tradiţie[1], însă pentru noi domeniul istoriei recente beneficiază de alte surse (arhive publice, anchete, sondaje, statistici, presă, sursele audiovizuale etc.) şi metode.

În acest peisaj postdecembrist, uneori relaxat, alteori extrem de tensionat şi intolerant, în anul 2000, graţie iniţiativei lui Coen Stork, fost ambasador al Olandei în România, a luat naştere Institutul Român de Istorie Recentă (IRIR). Comitetul de iniţiativă a reunit importanţi cercetători din ţară şi străinătate, propunându-şi să fixeze coordonatele noii instituţii şi să răspândească rezultatele cercetării documentelor din arhive. Principalele obiective[2] trasate s-au canalizat pe contribuţia la democratizarea societăţii româneşti, prin accesul la cercetare/analiză/publicare, impunerea domeniului istoriei recente în mediul academic românesc şi facilitarea unui dialog sincer şi util, organizând totodată un institut preocupat de dezbateri, seminarii, conferinţe, publicaţii, cu o bibliotecă şi o arhivă în formare. În câţiva ani, IRIR a editat lucrări importante, dintre care enumerăm doar câteva: Marius Oprea, *„Banalitatea răului“. O istorie a Securităţii în documente. 1949-1989* (Iaşi, Polirom, 2002), Zoltan Rostas, *Chipurile oraşului. Istorie de viaţă în Bucureşti. Secolul XX* (Iaşi, Polirom, 2002), Marius Oprea, Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987* (Iaşi, Polirom, 2002).

Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, al cărui redactor-şef este Armand Goşu (caz probabil unic la noi, acesta a suportat integral – prin părinţii săi – şi cheltuielile de publicare ale primului volum), beneficiază de un Colegiu de redacţie în care activează cercetători din cadrul IRIR (Andrei Pippidi, Marius Oprea, Stejărel Olaru), de la Academia Civică (Ioana Boca), de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ (Dorin Dobrincu) sau din străinătate (Dennis Deletant). Titlul volumului (şi implicit subiectele abordate), „Despre Holocaust şi Comunism“, a fost ales, spune Andrei Pippidi, „din dorinţa de a provoca o discuţie despre culpabilitatea şi responsabilitatea românilor într-o perioadă a istoriei lor care a dat naştere prezentului“ (p. 10). Volumul este structurat pe cinci secţiuni distincte şi un important spaţiu alocat recenziilor şi notelor de lectură, totalizând 30 de cărţi discutate şi/sau prezentate.

[1] Jean-François Soulet, *Istoria imediată*, Bucureşti, Editura Corint, 2000, p. 8.
[2] http://www.irir.ro/frameset_who.htm

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prima parte, „Nelinişte, rezistenţă şi represiune în România anilor ’80“, se deschide cu studiul lui Marius Oprea, intitulat „Moştenitorii Securităţii“. Reputatul cercetător se ocupă în acest articol de metamorfoza Securităţii, analizând principalele momente în care poliţia politică şi-a reluat locul în fruntea societăţii româneşti, coroborând vechile metode cu noi tehnici de manipulare şi diversiune. Manevrele substanţiale utilizate de FSN, în 1990, anihilarea adversarilor politici, practicile staliniste, indică o conservare absolută a vechiului sistem. După o scurtă incursiune în istoria şi metodele Securităţii, punctând relevant etapele în crearea reţelei operative, importanţa şi rolul informatorilor în sistemul totalitar, reconfigurarea reţelei în primele luni de după căderea regimului Ceauşescu sau „fierberea“ acesteia în zilele de la mijlocul lunii decembrie 1989, Oprea descrie cu amănunte semnificative şi deloc neglijabile restructurarea Securităţii şi reaprinderea nucleelor de decizie. Prin comunicatul din 24 decembrie 1989, Ion Iliescu consacră integrarea unităţilor Securităţii în Ministerul Apărării Naţionale, în timp ce personaje validate de fostul regim sunt instalate în funcţii strategice (Nicolae Militaru, Gelu Voican Voiculescu, Virgil Măgureanu, Nicolae Doicaru). Dezorganizarea şi anihilarea opoziţiei (mijloacele utilizate fiind specifice poliţiei politice), născută încă din primele săptămâni ale anului 1990, a reprezentat primul test pentru noile structuri, cu toate că activitatea era relativ răvăşită, confuzia, ce e drept, risipită rapid, dominând cercurile operative. Printre noile acţiuni instrumentate de vechea-noua clică securistă s-au numărat: evenimentele tragice de la Târgu Mureş (martie 1990), înfiinţarea organizaţiei „Vatra Românească“, mineriada din 1990. Reorganizarea Securităţii s-a definitivat în aprilie 1990 (înfiinţarea Serviciului Român de Informaţii), când au fost recuperaţi o serie de ofiţeri cu un trecut „greu“ şi stagii serioase în acţiuni criminale, precum şi patrimoniul, atât de necesar noii structuri. Aşa se explică şi organizarea „impecabilă“ a mineriadei din 1990, primul examen major din istoria SRI-ului, în colaborare cu UM 0215 (mai populară sub denumirea de „doi şi un sfert“). Fără doar şi poate că scandalul Berevoieşti-Argeş (1991), pe care Marius Oprea îl repune magistral în scenă, muşamalizarea şi anularea consecinţelor acestuia, marchează pasul decisiv prin care SRI se instaurează definitiv şi irevocabil în fruntea societăţii româneşti.

Apostol Stan vorbeşte în câteva pagini despre de-acum celebra şedinţă de la Institutul de istorie „N. Iorga“ din Capitală, unde s-a petrecut un moment semnificativ pentru acele vremuri de tăcere şi zăbavă. În fond, momentul 29 iulie 1988 a atras atenţia tocmai pentru că manifestul deschis şi strigătul de disperare au venit din partea unei grupări profesionale care, vreme de patru decenii, a măsurat regimul preponderent în adulaţii ridicole. Discuţia s-a purtat în jurul politicii de sistematizare şi urbanizare şi i-a avut actori (în roluri negative, ulterior aceştia făcând obiectul unei anchete) pe Şerban Papacostea, Nicolae Stoicescu, Ştefan Andreescu, Paul Oprescu, Damian Hurezeanu şi Ludovic Demeny, astfel încât „faţă de cenzura şi formalismul caracteristice unor atari reuniuni, şedinţa dobândea accente contestatare“ (p. 53), în timp ce de cealaltă parte a baricadei a stat Dan Berindei, apărător al politicii partidului. Un asemenea eveniment nu putea rămâne fără consecinţe, iar acestea nu s-au lăsat aşteptate din partea organelor Securităţii sau a Comitetului Municipal al PCR, prin intermediul Centrului Universitar Bucureşti. Ancheta a antrenat nume importante din elita academică bucureşteană şi s-a finalizat prin pensionarea istoricilor Nicolae Stoicescu, Paul Oprescu şi Maria Bălan, urmând ca alţi patru cercetători să aibă aceeaşi soartă în proxima perioadă. S-au luat şi o serie de măsuri administrative, precum şi întocmirea unor dosare de urmărire informativă pentru câţiva dintre „actori“. Apostol Stan descrie pe finalul articolului contextul în care N. Stoicescu a devenit Ministrul Cultelor în primul guvern postcomunist. Extrem de sugestiv este textul dezbaterii organizate la sediul IRIR, la 30 septembrie 2002, şi intitula**t** „Institutul de Istorie «N. Iorga» sub lupa Securităţii (iulie-decembrie 1988)“ (p. 62-71), unde cititorul descoperă cu interes puncte de vedere ale unor istorici participanţi sau doar comentatori ai evenimentului.

A doua parte a volumului propune câteva analize întemeiate ale fenomenului antisemitismului în România şi se intitulează „Transnistria şi ecouri contemporane“. Profesorul Dennis Deletant vine cu necesare contribuţii la problema Holocaustului din România prin studiul intitulat „Transnistria: soluţia românească la «problema evreiască»“. Diferit prin metode şi semnificaţii de alte practici, Holocaustul din Transnistria a generat aproape 300.000 de victime din rândul evreilor, regimul antonescian primind „distincţia sinistră pentru moartea celui mai mare număr de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evrei după Germania lui Hitler“ (p. 80). După ocuparea Transnistriei (teritoriul dintre Nistru şi Bug) şi organizarea regiunii (cu capitala la Odessa), guvernul Antonescu decide începerea deportărilor, sub atenta supraveghere a Jandarmeriei române. Cu adevărat încurajator e modul în care Deletant pune în valoare informaţiile legate de ororile lagărelor şi viaţa deportaţilor, referirile sale atingând şi situaţia ţiganilor (25.000 dintre ei au fost deportaţi, dintre care din Transnistria s-au întors doar circa 6.000). În vara anului 1942, Antonescu hotărăşte, iar aici explicaţiile se îndreaptă către dezastrul ce a purtat numele Stalingrad, stoparea deportărilor, refuzând trimiterea evreilor în Polonia. Istoricul britanic se opreşte şi asupra unor aspecte mai puţin cunoscute din istoria zbuciumată a României din timpul celui de-al doilea război mondial, elucidând cu claritate calvarul din trenurile morţii, din marşurile ucigătoare sau din tenebrele lagărelor de concentrare şi ale ghetourilor. Totodată, autorul concluzionează cu dreptate: „Tratamentul aplicat de Antonescu evreilor a fost ambivalent. Pentru cei din Bucovina, Basarabia şi Transnistria, Antonescu a fost un criminal antisemit. În schimb, pentru evreii din Moldova, Muntenia şi sudul Transilvaniei, Antonescu a fost un antisemit providenţial“ (p. 100).

„Deportarea ţiganilor în Transnistria“ este titlul unui interesant şi captivant articol, rodul cercetărilor lui Viorel Achim. Autorul, cunoscut specialist în istoria ţiganilor din România, începe prin a nuanţa geografic situaţia etnicilor ţigani din vremea războiului, unii fiind „iertaţi“ de guvernarea Antonescu, precum cei refugiaţi din nordul Transilvaniei sau cei de pe moşiile din sudul ţării. De asemenea, istoricul ţine să precizeze de la bun început că nu a existat o legislaţie antiţigănească, deşi aceştia au fost persecutaţi de regimul antonescian alături de evrei şi inochentişti. Ţiganii deportaţi au fost selectaţi după criteriul statutului lor social (nomazii, cei cu dosare penale, cei fără ocupaţie etc.), în majoritate aceştia fiind locuitori ai satelor. Desigur, şi în cazul deportărilor membrilor acestei minorităţi etnice, abuzurile s-au ţinut lanţ, întregind practic tabloul haosului general al administraţiei antonesciene. Zona de deportare a reprezentat sud-estul Transnistriei (judeţele Golta, Oceakov, Balta, Berezovka), unde au apărut „coloniile“ de ţigani, care „nu erau nici lagăre şi nici ghetto-uri propriu-zise, chiar dacă în documente se folosesc uneori aceşti termeni“ (p. 134). Datorită condiţiilor inumane, între 1942-1943 au decedat cei mai mulţi dintre deportaţi, în 1943 hotărându-se desfiinţarea „coloniilor“. Genocidul împotriva ţiganilor, concluzionează autorul, s-a soldat cu circa 12.500 de victime, deşi „nu au existat execuţii în rândul ţiganilor organizate de autorităţile civile şi militare române din Transnistria“ (p. 139), dar au existat cazuri izolate când jandarmii au ucis membri ai comunităţii ţigăneşti.

Gabriel Catalan se ocupă de „Aspecte ale rebeliunii legionare în cartierul Antim din Bucureşti“, notând că aceasta „a avut o puternică latură rasistă, antisemită şi antimozaică“ (p. 142). Toate cele patru sinagogi din cartierul Antim al vechiului Bucureşti (cartierul fiind demolat în anii 1984-1987) au avut de suferit din partea bandelor din care făceau parte, pe lângă legionarii „de profesie“, chiar şi clerici ori studenţi **(**teologi**)** ortodocşi. Desigur, cititorul nu poate trece cu vederea numele Teoctist (Teodor) Arăpaşu (actualul patriarh ortodox al României), student la acea vremea (ianuarie 1941), participant la rebeliune, aşa cum reiese dintr-un document al fostei Securităţi. Sinagogile atinse de iureşul legionar, notează Catalan, au înregistrat pagube considerabile (incendieri, devastarea altarelor, profanarea obiectelor de cult, jafuri etc.), unele fiind practic reconstruite după evenimentele de la începutul anului 1941. Ceea ce atrage în mod evident atenţia este claritatea cu care autorul caută să găsească explicaţii, de cele mai multe ori credibile, unor evenimente cel puţin controversate precum cazul lui Moses Rosen participant, desigur ca victimă, la rebeliune, însă total amnezic în memoriile sale când e vorba de reconstituirea acestui eveniment, motiv pentru care Gabriel Catalan conchide: „Răspunsul rămâne o enigmă. Poate că doar prietenia dintre şef rabinul Moses Rosen şi patriarhul Teoctist Arăpaşu şi politica lor procomunistă (colaborarea lor cu regimul comunist), combinate cu o memorie selectivă aleatorie (inclusiv afectivă) a liderului mozaic, constituie singurele explicaţii logice“ (p. 148).

Profesorul Andrei Pippidi semnează articolul „Antisemitismul în România după ’89, fapte şi interpretări“ şi o face coerent şi serios documentat. Desigur, a vorbi despre un asemenea subiect în România zilelor noastre naşte mereu polemici şi discuţii aprinse, autorul însuşi întrebându-se „dacă acest fenomen este o moştenire culturală, sau expresia spontană a unei autentice nemulţumiri/intoleranţe populare, sau se datorează unei manipulări deliberate din partea unor politicieni

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care îşi cumpără succesul cu moneda naţionalismului“ (p. 152). Pornind de la soarta evreilor în regimul comunist şi observând că aceştia îşi renegau iudaismul, „ca membri ai unei mişcări internaţionaliste şi atee“ (p. 153), autorul ajunge cu analiza la începutul anilor ’90, când „antisemitismul [...] a fost readus la viaţă prin «respiraţie artificială»“ de personaje precum Eugen Barbu şi Corneliu Vadim Tudor şi a lor revistă „România Mare“. Pippidi structurează evoluţia antisemitismului în şase etape distincte: de împrumut, fără rădăcini religioase; unul virulent şi marginal după ce evreii obţin drepturi civile şi politice; unul al mişcărilor antisemite de după primul război mondial; unul de stat, practicat în timpul celui de-al doilea război mondial; un pseudo-filosemitism al regimului comunist (1945-1989) şi „imaginea falsă despre un potenţial pericol antisemit“. La noi, „respiraţia artificială“ la care a fost supus antisemitismul, după 1990 şi chiar ceva mai înainte, a fost strâns legată de imaginea lui Antonescu şi de problema Holocaustului. Studiul este înţesat cu foarte multe nume ale unor personaje care s-au erijat în apărători şi chiar susţinători ai cultului antonescian. De asemenea, sunt prezentate articole de presă, comemorări publice în care filonul antisemit se resimte din plin şi asta uneori cu concursul autorităţilor de la Bucureşti. Sunt amintite şi organizaţiile care au desfăşurat astfel de acţiuni: Partidul România Mare, Liga Mareşal Antonescu. În final, Pippidi aminteşte că „reabilitarea mareşalului începuse din anii ’80 la îndemnul şi cu sprijinul financiar al lui Drăgan (Iosif Constantin – nota A.M.), dar numai în străinătate“ (p. 169). Concluzia autorului, deşi la prima vedere pare neîntemeiată şi lipsită de sens, la o abordare mai atentă dezvăluie realitatea postcomunistă: „În toată Europa Centrală şi Răsăriteană, ispita antisemitismului are o semnificaţie clară: *distanţarea faţă de Occident*“ (p. 171), iar „antisemitismul rezidual, atâta cât mai există, s-a refugiat în anti-americanism şi în criticarea politicii israeliene“ (p. 172).

Partea a treia a anuarului, intitulată „Student în România“, se deschide cu studiul Mariei Someşan, „Mişcarea studenţească din 1922“. Scriind, la început, despre educaţia naţionalistă a tineretului de după Marea Unire, autoarea crede că „generaţia tânără era deci în mod firesc naţionalistă“ (p. 175), explică apoi obiectivele cercetării sale: „să descrie şi să explice starea de spirit a studenţimii române din anii dintre cele două războaie mondiale şi să urmărească evoluţia ei sub presiunea realităţilor sociale şi ale evenimentelor politice ale vremii“ (p. 175). În acelaşi timp, constată autoarea, tinerii care au îmbrăţişat ideologia comunistă au fost extrem de puţini, în comparaţie cu cei care au fost atraşi de extrema dreaptă. De la Nicolae Iorga, A.C. Cuza şi până la Liga Apărării Naţional Creştine, tineretul român a adăugat, la lista de „orientări radicale“, şi un puternic filon antisemit. După o incursiune în istoria evreilor din secolul XIX şi implicaţiile pentru spaţiul românesc, Maria Someşan observă cu dreptate că „intervalul de timp dintre semnarea tratatului de pace şi promulgarea Constituţiei (din 1923 – nota A.M.) a fost martorul izbucnirii marilor mişcări antisemite“ (p. 187). Atmosfera tensionată de la sfârşitul Marelui Război, când evreii sunt consideraţi un mediu de propagare a ideologiei bolşevice, capătă contur şi în importantele centre universitare ale României. De altfel, astfel de mişcări studenţeşti, remarcă autoarea, au existat în centrul şi estul Europei, după război. Mişcarea studenţească din România debutează la Cluj, în 1920, pentru a continua apoi cu manifestaţiile de la Iaşi din 1921-1923, Bucureşti şi Cluj, pe care autoarea le studiază temeinic şi le analizează. Liderii studenţilor vor marca şi viaţa politică a României interbelice, pe linia grupărilor naţionaliste. Din aceşti ani, „mişcarea naţionalistă tinde din ce în ce mai mult să depăşească perimetrul universitar şi să se extindă în exteriorul acestuia“ (p. 204).

Studiul Ioanei Boca, „Studenţi în anii ’50“, surprinde modalităţile prin care ideologia comunistă se raporta la mediul universitar românesc. De la bun început, învăţământul a fost un domeniu în care formarea cadrelor a căpătat un înţeles aparte. Primele acţiuni au vizat modificarea coordonatelor vechiului sistem educaţional şi introducerea ideologiei comuniste în universităţi prin orele de marxism-leninism, înfiinţarea organizaţiilor studenţeşti fidele Partidului/UTM, sindicatele universitare, eliminarea elitei universitare autentice, exmatricularea studenţilor proveniţi din mediile ostile regimului, obligativitatea studierii limbii ruse, pe scurt, adoptarea modelului sovietic. Obiectivul real al asociaţiilor studenţeşti era controlul asupra indivizilor, adică şi a persoanelor care nu erau înregimentate în Partidul Comunist. Astfel, viaţa privată a tineretului era controlată până în cele mai mici detalii, chiar după ce infailibilul Partid organizează noi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asociații încercând să câştige tot mai mulți studenți şi dar şi să mimeze neimplicarea politică. Măsurile represive lovesc inițiativele studențeşti, iar autoarea aminteşte cazurile de la Cluj şi Iaşi. Arestările în masă din rândul studenților dovedesc faptul că Partidul şi Securitatea controlau îndeaproape toate mediile ostile regimului, iar universitatea, ca spațiu al formării intelectuale, a fost mereu în atenția puterii totalitare. Anul 1956 este un an de cotitură în viața studențimii române, iar Ioana Boca evidențiază acest lucru când se ocupă de mişcările de la Timişoara, Cluj, Braşov, Bucureşti şi Iaşi. Studiul beneficiază şi de o anexă în care sunt incluse documente importante pentru cercetarea de față.

„Violență, intoleranță şi represiune în anii comunismului“ reprezintă a patra parte a volumului. Studiul lui Cristian Vasile, „Securitatea şi «problema greco-catolică» în anii 1965-1989“ abordează o chestiune puțin tratată în spațiul istoriografic românesc. Securitatea a fost mereu interesată de identificarea rețelei existente între greco-catolici şi Sfântul Sacun, în condițiile în care Biserica Ortodoxă Română deținea o poziție dominantă în epoca Ceauşescu, devenind un element de propagandă în afirmarea identității naționale. Clericii greco-catolici, cei care au refuzat „convertirea“ la ortodoxism, erau într-o situație precară, cu toate că primeau fonduri de la Vatican, situație tolerată, crede Cristian Vasile, de Securitate. În anii comunismului, BOR a atacat în repetate rânduri Biserica Unită, prin diferite mijloace, metode inventariate coerent de autor. Memoriile clericilor uniți nu au avut nici un efect, deşi Securitatea a sporit climatul de neîncredere prin compromiterea unor lideri uniți. Istoricul aduce şi importante cifre în sprijinul afirmațiilor sale, indicând că nu mai puțin de 586 de preoți uniți erau în vizorul organelor de Securitate. Firul cronologic îl duce pe autor la momentul 1975, când Papa numeşte un episcop pentru Biserica greco-catolică maghiară, motiv de speculații pentru lucrătorii Securității pe seama unei posibile tentative a ungurilor de a ocupa Ardealul. Memoriile oficiale ale greco-catolicilor, constată Cristian Vasile, au fost în număr de 32-34 între 1964 şi 1989.

Robert Levy este autorul articolului „Naivitate fatală: Tragedia lui Emil Calmanovici“. După o interesantă incursiune în biografia evreului comunist, Levy precizează că acesta a fost numit, după război, în Ministerul Construcțiilor, sprijinit de Ana Pauker şi Emil Bodnăraş. Ajuns arhitect cunoscut, mai ales datorită relațiilor de prietenie cu Ana Pauker, Calmanovici a avut un destin tragic şi datorită legăturilor din timpul războiului cu Remus Koffler şi Ştefan Foriş. „Vânătoarea de fantome“ îl atinge pe Calmanovici în 1949, când Securitatea începe urmărirea sa. Până la arestarea lui, în 1951, ordonată chiar de Dej, nu mai e decât un pas, fiind acuzat de spionaj. În 1953, remarcă autorul, se întrevedea deja tendința de a asocia acest caz cu procesele Lucrețiu Pătrăşcanu şi Ana Pauker-Vasile Luca-Teohari Georgescu. Desprins parcă dintr-un roman de Dostoievski, personajul Emil Calmanovici moare în 1956 la Aiud, nu înainte de a mai face, încă o dată, cunoştință cu perversitatea clicii comuniste.

Ultimul studiu din această parte a anuarului aparține lui Dorin Dobrincu şi se intitulează „Colectivizarea, cote şi revolte țărăneşti în vestul României (1949)“. Serios documentat, bine structurat şi foarte amplu, articolul istoricului ieşean abordează un subiect mai puțin frecventat în spațiul istoriografic românesc. „Transformarea socialistă a agriculturii“ (colectivizarea) a fost realizată prin numeroase abuzuri, violențe şi chiar crime. Instituirea cotelor obligatorii (colectările forțate de cereale) au susținut din plin colectivizarea şi au reprezentat cauze distincte ale revoltelor țărăneşti din 1949, considerate de autor ca fiind cele mai importante mişcări țărăneşti din vestul României (județele Bihor şi Arad). Acțiunile de la sate, în care au fost implicate şi organizații anticomuniste clandestine, au debutat la intervale diferite în zeci de comune din Bihor şi Arad, dar păstrează în cele mai multe cazuri un „scenariu“ tributar lumii rurale şi sistemului de valori aferent. Corecția aplicată de săteni activiştilor PMR a fost bătaia (uneori, omorul), „sancțiunile“ continuând prin devastarea sediilor partidului, ale caselor funcționarilor, distrugerea porților triumfale, arderea arhivelor, distrugerea portretelor conducătorilor comunişti, arderea simbolurilor comuniste (steagurile roşii). Viața satului a imprimat şi acestor revolte un caracter rural, atât prin desfăşurare, cât şi prin acțiunile premergătoare: tragerea clopotelor pentru alarmă, instituirea serviciului de curierat între comune, dezarmarea milițienilor, arborarea însemnelor interbelice (imnul regal, drapelul vechii României, portretul regelui Mihai sau a altor personalități politice etc.). Desigur, replica autorităților comuniste nu s-a lăsat aşteptată, lichidarea în forță a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răscoalelor fiind asigurată de numeroase trupe ale Securității şi Miliției, iar participanții au fost fie uciși, fie întemnițați, fie deportați.

Două studii încheie ultima parte a volumului, „România anilor '30. Opțiuni de politică externă". Primul articol, „Ghiță Ionescu despre Nicolae Titulescu (I)", semnat de Armand Goşu, este de fapt un fragment *restitutio* aparținând lui Ghiță Ionescu. Se pare, ne sugerează autorul, că Ionescu l-ar fi cunoscut pe Nicolae Titulescu cât timp acesta a fost ministru al Afacerilor Străine. Marcat de personalitatea diplomatului român, Ghiță Ionescu scrie un text (în manuscris există trei variante) intitulat „Titulescu. Three essays in European agony", pe care Goşu îl publică în acest volum.

Andrei Pippidi semnează studiul intitulat „«O politică mai activă împotriva Germaniei». Gheorghe Brătianu în 1936". Ideea articolului este reconsiderarea opțiunilor politicii externe ale lui Brătianu, care a fost catalogat în repetate rânduri dacă nu nazist, cel puțin filogerman. Pippidi măsoară activitatea lui Brătianu prin prisma unui volum de corespondență (*Diplomat în Berlin, 1933-1939*, editat de Waclaw Jedrzejewicz, Columbia, 1968) a diplomatului polonez Jósef Lipski. Concluzia articolului se sprijină pe afirmația diplomatului polonez referitoare la Brătianu: „Mr. Brătianu thinks that it would be advisable to start a more active policy against Germany".

În mod intenționat, am trecut cu vederea peste două studii din acest volum, din rațiuni diferite. Primul este semnat de Stejărel Olaru, „15 noiembrie 1987, Braşov", iar al doilea de Clara Cosmineanu, „Povestea neştiută a *Jurnalului fericirii*". Fragmente din primul studiu au apărut într-o carte publicată recent[3], iar al doilea articol l-am apreciat drept mediocru în comparație cu celelalte contribuții din acest volum.

Secțiunea „Recenzii. Note de lectură" cuprinde un număr de 30 de recenzii şi note bibliografice, semnate de autorii textelor amintite anterior sau de alți cercetători. Recenziile oferă importante informații despre lucrări apărute în țară sau în străinătate.

Deşi se află la primul număr, aprecierea noastră față de acest volum se ridică la cote înalte. Nivelul ridicat al studiilor, acuratețea recenziilor şi calitatea profesională a celor mai mulți dintre autori recomandă acest *Anuar*, fie şi prin noutatea demersului în spațiul istoriografic românesc, drept unul remarcabil. Un debut impresionant, care reprezintă un adevărat model pentru analize similare.

Andrei Muraru

„Revue historique de droit français et étranger", Directeur Joseph Mélèze Modrzejewski, n. 4, octobre-décembre, 2002, trimestrielle, Editions Dalloz, p. 387-512, publiée avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique

Prestigioasa Revistă istorică de drept francez şi străin (care conține în general materiale interesând nu numai evoluția instituțiilor propriu-zis juridice, ci şi materiale legate de acestea, privind structurile statale şi fenomenele sociale ca şi prezentări de ediții critice de documente şi manuscrise) are, în privința nr. 4/2002, următoarea structură: sumarul, secțiunea de articole, secțiunea de diverse, cea de recenzii, cea de note de lectură, cea privitoare la prezentarea unor reviste de specialitate, tabla de materie pe întreg anul 2002 şi o listă a lucrărilor de istorie a dreptului primite la redacție.

Secțiunea de articole cuprinde următoarele materiale: *„Legis actiones" ed eccezioni difensive*, scris de Alessandro Corbino (autorul susține, în dezacord cu opinia dominantă, că pârâtul în procedura legis-acțiunilor putea invoca excepțiile deduse din raportul de drept substanțial chiar în cazul acțiunilor decurgând dintr-un titlu formal şi abstract precum era stipulațiunea, dar, spre deosebire de ceea ce se va produce sub procedura formulară, judecătorul nu era obligat să accepte aceste mijloace de apărare şi putea respinge excepția dând preferință formei titlului); articolul intitulat *Magister A. Sur l'école de droit canonique parisienne au début du XIIIe siècle*, scris de Anne Lefebvre-Teillard (se referă la identificarea lui Magister A., autorul unor glosse pe marginea unor texte juridice din secolul XIII); articolul *La dualité sur la première*

[3] Marius Oprea, Stejărel Olaru (editori), *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987*, Iaşi, Editura Polirom, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constitution espagnole de 1812. Entre norme historique et volontarisme juridique, scris de Jean-Baptiste Busaall; acest ultim articol se referă la activitatea şi concepţiile a patru membri ai „Real Academia de la Historia" spaniolă şi anume Jovellanos, Capmany, Ranz Romanillos şi Martinez Maria, care, pentru a contracara influenţa ideilor Revoluţiei franceze şi a operei aceluia denumit „ciudadano de Ginebra" (evident, Rousseau), au susţinut ideea existenţei în istoria dreptului spaniol a unei Constituţii istorice din perioada anterioară regalităţii şi care Constituţie a fost, în opinia acestor teoreticieni, una democratică şi a aparţinut epocii unei regalităţi moderate (coruptă ulterior prin manifestarea monarhiei absolutiste a lui Carol Quintul); după reacţia împotriva ocupaţiei napoleoniene, dar neputând scoate Spania din orbita influenţei ideilor Revoluţiei franceze, doctrinarii spanioli au căutat în istoria Spaniei o mitică organizare constituţională monarhică ca model pentru Constituţia spaniolă din 1812, care a fost una liberală; tematicile articolului: existenţa unei Constituţii istorice cu conţinut incert, afirmarea unei Constituţii istorice împotriva vidului juridic propice Revoluţiei, reunirea cortesurilor după vechea cutumă a regatului, compunerea cortesurilor împotriva instaurării unui regim de adunare revoluţionară (cu motivarea, în principiu, că toate clasele sociale au participat la insurecţia împotriva ocupaţiei franceze şi că modelul trebuie căutat în dreptul public englez unde, spre deosebire de voluntarismul francez, Anglia oferea modelul liniştit, liberal şi viu al unei monarhii temperate), de la reformă la refacerea Constituţiei istorice şi redactarea unei Constituţii noi, o teorie istorică a cortesurilor ca istorie filozofică a Constituţiei Monarhiei spaniole (respingerea atât a despotismului, cât şi a anarhiei), Revoluţia liberală ca reluare a continuităţii istorice a Constituţiei Monarhiei spaniole (autorul articolului arată că restabilirea cortesurilor denumită revoluţie nu a fost o revoluţie îndreptată împotriva ordinii sociale, naturale şi divine, ci contra unei revoluţii despotice).

Rubrica de varietăţi conţine două articole, primul este scris de Benjamin Nadel şi conţine o analiză critică a unui corp epigrafic cu acte de eliberări de evrei din Regatul Bosphorului (inscripţiile aparţin primelor două secole după Hristos) şi al doilea este scris de Eric Gojosso şi se referă la o lucrare recentă asupra absolutismului (lucrarea este scrisă de Fanny Cosandey şi Robert Descimon şi este intitulată *L'absolutisme en France. Histoire et historiographie*, Paris, Seuil, octobre, 319 p.).

Urmează secţiunea de recenzii, dedicată unor lucrări de istorie a dreptului dintre care vom menţiona volumul *Medieval Law and the Foundations of the State*, Oxford, Oxford University Press, 2002, X+392 p., autor Alan Harding, recenzia fiind semnată de Philippe Didier; volumul intitulat *Il privilegio dell'immunità. Diritto d'asilo e giurisdizione nell'ordine giuridicp dell'età moderna*, Milan, Giuffrè, 2002, XII+480 p., autor Carlotta Latini, recenzie semnată de Brigitte Basedevant-Gaudemet (volumul acesta analizează dreptul de azil începând din antichitate şi până în secolul XVIII cu oscilaţiile relaţiilor dintre puterea laică şi cea ecleziastică, uneori Biserica asigurând dreptul de azil al celor care se refugiau în cadrul ei şi alteori cedând în faţa ingerinţelor puterii laice); volumul intitulat *Modèle familial et pouvoir monarchique (XVIe-XVIIIe siècles)*, Aix-en-Provence, Presses universitaires d'Aix-Marseille, 2002, 2002, 413 p., scris de Aurélie du Crest, recenzie semnată de Brigitte Basdevant-Gaudemet (în lucrarea recenzată sunt trecute în revistă formulele care au conţinut o concepţie paternalistă a regelui din istoria franceză; regele este privit ca „părinte al poporului său", uneori ca „soţ al Regatului" care primeşte ca „dotă" domeniul coroanei); volumul intitulat *Histoire constitutionelle de la France (1789-1958)*, 7e édition, Paris Montchrestien, 2002, 428 p., scris de Marcel Morabito, recenzie semnată de Jean-Louis Halpérin (ceea ce se remarcă în recenzie este faptul că autorul nu se rezumă la analiza legilor constituţionale, ci priveşte în globalitatea sa „blocul de constituţionalitate", prin „blocul de constituţionalitate" înţelegându-se, prin depăşirea frontierelor dreptului pozitiv, şi ideologia constituţională, ca şi proiectele care nu întotdeauna au intrat în vigoare; se mai arată că autorul nu a aderat la o viziune radicală a autonomiei dreptului, ci s-a referit la istoria dreptului constituţional în legătură cu istoria politică); volumul intitulat *A Historical Introduction to the Law of Obligations,* Oxford, Oxford University, XLIV+307 p., scris de David Ibbetson, recenzie semnată de Antoine J. Bullier (se ştie că în dreptul englez, spre deosebire de cel francez, nu a existat o teorie generală a obligaţiilor, ci treptat, ca şi în istoria dreptului roman – nu ne referim la dreptul roman cristalizat şi sistematizat în Instituţiile lui Iustinian, ca şi, de altfel, anterior în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Instituțiile lui Gaius – s-au acordat acțiuni pentru diferite situațiuni în care anumite drepturi au fost lezate; acest lucru a avut loc atât în privința răspunderii delictuale, cât şi a răspunderii contractuale, cerându-se existența culpei şi folosindu-se criteriul „omului rațional“ în aprecierea conduitei culpabile; cu timpul, în privința răspunderii delictuale, s-a ajuns de la „trespass“ la „tort“ care înseamnă o generalizare mai accentuată a ideii de delict, civil; recenzia este laudativă la adresa volumului şi se arată că în volum s-a acordat atenția cuvenită doctrinei engleze şi autorul recenziei arată: „La sfârşitul secolului XVIII, un număr de tratate cu privire la contracte apar în Regatul Unit: Powell – 1790, Newland – 1806, Comyn – 1807, Colebrooke – 1818, Chitty – 1826, Addison – 1827, Leake – 1867, Pollock – 1876 şi Auson – 1869; dar lucrarea lui Pothier este cea care influențează mai mult judecătorii ca şi teoreticienii britanici. Tratatul său de obligații este publicat în 1761, tradus în engleză în 1802 în Statele Unite şi, în 1806, în Regatul Unit. Această lucrare este cea care va influența pe britanici cu teoria autonomiei de voință“).

Secțiunea privind notele de lectură cuprinde scurte mențiuni asupra unui număr de lucrări dintre care citãm: Jean-Marie Carbasse, *Guillaume Layte, Sylvain Soleil – La Monarchie française du milieu du XVIe siècle à 1715. L'esprit des institutions*, Liège, Sedes, 2000, 278 p.; Marie-Claude Blais, *Au principe de la République. Le cas Renouvier*, Paris, Gallimard, 2000, 436 p.; Isabelle Backouche, *La Monarchie parlamentaire 1815-1848 de Louis XVIII à Louis-Philippe*, Paris, Pygmalion, 2000, 381 p., Fanny Casandey, *La reine de France. Symbole et pouvoir XVe-XVIIIe siècle*, Paris, Gallimard, 2000, 414 p.

Betinio Diamant

„Provincia“, nr. 3, 2002, 360 p.

Volumul III al revistei Provincia, ce adună textele apărute în cursul anului 2002, stă practic sub semnul „Memorandumului pentru construcția regională a României“ pe care membrii grupului Provincia l-au lansat pe 8 decembrie 2001 la Cluj. Dorind să elimine din start posibilele acuzații privind adeziunea lor la planuri de secesiune ale țării, semnatarii documentului amintit declară din capul locului că principiul de bază al construcției regionale îl reprezintă delegarea de competențe administrative şi politice unor entități teritoriale şi nu comunităților naționale sau etnice. Arătând că ideea descentralizării figurează în angajamentele internaționale pe care România şi le-a asumat deja, „memorandiştii“ insistă asupra unei reforme administrative care să redefinească statutul entităților teritoriale existente.

Neascunzându-şi satisfacția pentru ecoul pe care l-a avut textul propus spre dezbatere întregii societăți româneşti, Bakk Mikklos sugerează faptul că una din discuțiile ce au urmat a fost canalizată în mod special pe maniera prin care Transilvania poate să-şi recâştige specificitatea şi să devină astfel o locomotivă pentru integrarea României în Uniunea Europeană. Politologul maghiar consideră că o nouă construcție statală ar permite pe de o parte constituirea maghiarilor din Transilvania ca o comunitate națională, iar pe de altă parte zestrea civilizației est-europene a românilor din Transilvania ar putea fi mai bine valorificată.

Respingând acuzațiile potrivit cărora o serioasă reformă administrativă ar pune în pericol unitatea națională, Csoma Botand, în *Regionalizare versus centralizare,* se dovedeşte a fi un susținător puternic al unui stat de tip liberal. Republicanismul pe care-l invocă presupune stabilirea unui contract mult mai clar între cetățeni şi cei pentru care-şi dau consimțământul să-i conducă. Ceea ce respinge categoric Botand este ca prin fluturarea simbolurilor naționale să se refuze discutarea anumitor subiecte.

Pentru că reacțiile unei mari părți a clasei politice şi chiar a societății civile (GDS, SAR) au fost de respingere a oricărei discuții pe teme ca federalism şi regionalizare, Gh. Săsărman simte nevoia să facă o distincție clară între cei care au dreptul să decidă în privința structurilor administrative ale țării şi cei care pot să întreprindă analize asupra acestora. Dacă Parlamentului i se recunoaşte dreptul de a decide, analistul respinge negarea dreptului societății civile de a discuta despre orice subiect inclusiv descentralizarea administrativă. Săsărman insistă apoi pe faptul că departe de a fi o fatalitate sau un capriciu al vreunui politician, regionalizarea poate remedia câteva din efectele negative produse de centralizarea excesivă, care încurajează, printre altele,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

birocraţia şi corupţia. La fel de corectă ni se pare şi ideea acceptării specificităţii fiecărei regiuni, ce rezultă printre altele şi din evoluţiile istorice diferite.

O analiză interesantă în care accentul cade asupra impactului pe care l-a avut „memorandumul“ asupra discuţiilor referitoare la naţiune şi stat este cea realizată de Kantar Zoltan. Acesta arată că există câteva piedici în calea modernizării unei societăţi printre care centralizarea excesivă şi obişnuinţa statului de a exercita un control permanent asupra tuturor fenomenelor economico-sociale sunt poate cele mai importante. Cunoscând faptul că una din suspiciunile provocate de „memorandum“ a fost posibila reorganizare administrativă pe baze naţionale, Kantar Zoltan precizează că în viziunea lui şi a colegilor săi noile regiuni trebuie să posede doar competenţe administrative, economice şi politice, cu identităţi proprii.

Incisiv este şi eseul Anei Luduşan intitulat *Regionalismul şi păsările lui cântătoare,* în care, pornind de la ineficacitatea Agenţiei pentru Dezvoltare Regională, constată perpetuarea, de către administraţia centrală, a deprinderii de a decide în probleme ale comunităţii locale chiar dacă nu are mereu soluţii adecvate. Necesitatea schimbării acestei situaţii decurge şi din perpetuarea unui model care permite o difuzare a responsabilităţii în rândul unor persoane ce nu au obligaţii pentru care să poată fi trase la răspundere pe cale juridică. Conştient de faptul că o nouă construcţie instituţională nu poate fi realizată fără o modificare a Constituţiei, Traian Ştef, în eseul numit *Revizuirea Constituţiei şi regionalismul,* face o pledoarie foarte serioasă în acest sens. El arată că printre conotaţiile regionalizării sunt deziderate ale unei părţi mari din electoratul român: descentralizarea, autonomia locală şi votul uninominal.

Rămânând credincios stilului său dinamic şi incisiv, istoricul Ovidiu Pecican respinge mai întâi pretenţia unora din liderii politici ai României – potrivit cărora autorii „Memorandumului“ sunt aventurieri sau rătăciţi – de a discuta doar ei probleme importante ale societăţii româneşti. Cum unele cariere politice postdecembriste au fost construite pe exprimarea ataşamentului faţă de unitatea statului naţional, respingerea oricărei discuţii despre viitorul acestuia îi apare istoricului clujean ca o consecinţă firească. Ovidiu Pecican constată şi el că, după o respingere iniţială, mai mulţi reprezentanţi ai clasei politice dar şi ai societăţii civile încep să discute despre regionalizare, aceasta însemnând că subiectul s-a impus pe agenda publică. Până la o acceptare a lui de către majoritatea cetăţenilor români mai este nevoie de timp.

Chiar dacă la finalul anului 2002 revista „Provincia“ şi-a încetat apariţia, grupul cu acelaşi nume a mai aruncat o provocare societăţii româneşti în ianuarie 2003, prin înfiinţarea Forumului pentru regionalizarea României, având drept obiective elaborarea politicilor publice care să conducă la descentralizarea eficientă, includerea regiunilor în constituţie, definirea regiunilor ca entităţi administrative şi politice, economice şi culturale. Vor reuşi oare în această nouă încercare membrii grupului Provincia? Succesul lor va fi, credem, în egală măsură, unul al societăţii româneşti.

Liviu Brătescu

„Studia Politica. Romanian Political Science Review / Revista Română de Ştiinţă Politică“, vol. II, No. 4, Institutul de Cercetări Politice, Bucureşti, Editura Meridiane, 2002, 958 p.

Editată de Institutul de Cercetări Politice care funcţionează pe lângă Facultatea de Studii Politice din Bucureşti, revista „Studia Politica“, condusă de profesorul Daniel Barbu, poate fi privită, fără exagerare, ca una dintre cele mai serioase publicaţii ştiinţifice din România. Acest fapt este confirmat atât de calitatea colaborărilor interne, majoritatea tineri profesori, cercetători sau doctoranzi ai respectivei facultăţi, cât şi de cele externe. Este suficient să menţionăm aici pe Norberto Bobbio, Guy Hermet, Pierre Manent, Giovanni Sartori, Ralph Dahrendorf, ca să amintesc doar câteva nume mai cunoscute publicului românesc, datorită traducerilor din ultima perioadă, girate tot de membrii Institutului respectiv (mă refer la colecţia de studii politice a Editurii Nemira, coordonată de Cristan Preda).

Şi acest număr se înscrie în aceeaşi direcţie prin tematica abordată. Întâlnim subiecte care merg de la arheologia limbajului politic (Daniel Barbu) la modul în care se construieşte imaginea României prin intermediul spaţiilor simbolice (Laurenţiu Vlad, Augustin Mihalache), a propagandei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Alina Haiduc) sau a mass mediei externe (Galliane Palayret). O abordare mai aparte a semnificației jucate de Piața Universității urmărită prin prisma teoriei lui Pierre Nora, a „locurilor memoriei“ încearcă Alexandru Gussi. Această secțiune consistentă consacrată *politicii la expoziție/expoziția puterii* este urmată de o alta, grupând două cronologii ale vieții politice naționale şi internaționale în intervalul 1 iulie-30 septembrie 2002.

O rubrică conținând două interesante articole despre funcționarea mecanismelor politice în România, respectiv a sistemului de partide şi a strategiilor adoptate pentru o îmbunătățire a imaginii lor (Cristian Preda, Sorina Soare) şi o consistentă secțiune dedicată recenziilor încheie sumarul acestui număr.

Istoria cuvintelor are desigur, valențele sale exorcizante pentru contemporanii care aleargă să-şi explice ei înşişi realități cărora conceptele parcă nu le oferă suficientă cuprindere. *Democrația*, unul dintre termenii esențiali ai culturii politice, nu era foarte cunoscut înainte de 1800 (Daniel Barbu identifică doar patru prezențe, cea mai veche atestare la Nicolae Milescu, 1668-1670), fiind utilizat, cu sensurile moştenite/acumulate din cultura antică, doar în sens contrastiv, la regimul monarhic care răspundea mai bine concepției religioase şi politice a Vechiului Regim. Renunțarea la influența aristotelică se produce treptat şi mai ales în contextul discutării statutului Principatelor Române, care are drept consecință şi o avalanşă de memorii, proiecte de reformă în care încercările de conceptualizare politică devin mai vizibile (Daniel Barbu, *Democrația în româneşte. Istoria veche a cuvântului*).

Cum poate susține o expoziție internațională imaginea unui stat? O întrebare la care Laurențiu Vlad şi Augustin Mihalache răspund prin două studii de caz, dedicate expoziției internaționale de la Liège (*A la recherche de la „Belgique orientale“. La Roumanie et l'Exposition universelle de Liège – 1905*) şi Expoziției mondiale de la Hanovra (*Romania at World Exhibition-Hanover 2000*). Locația, mijloacele alese pentru a oferi sau sugera (Hanovra) ceea ce ține de imaginea autentică a României, ideile forță promovate, logistica desfăşurată, sprijinul financiar necesar materializării proiectelor pavilioanelor, toate sunt destinate a susține un discurs persuasiv şi a difuza o serie reprezentări valorizante despre România care insistă fie pe raportul dintre tradiția şi modernitatea acestei Belgii a Orientului (1905), fie pe simbioza perfectă dintre om, natură şi tehnologie, tema expoziției de la Hanovra, redată într-o formulă extrem de „senzitivă“ în care patrimoniului cultural, de la cel artistic până la cel sportiv, îi revine un rol important (2000). Ambii autori constată că în ciuda lipsei unui interes special din partea statului, explicabil diferit pentru fiecare din cazuri (la 1905 de organizarea viitoarei expoziții jubiliare a lui Carol I, care presupunea eforturi deosebite, inclusiv financiare; în 2000 printr-un dezinteres amendat sever de presă), ambele expoziții s-au bucurat de succes, lucru dovedit atât de distincțiile câştigate (în mod special la 1905), cât şi de pozițiile pe care s-au plasat, de comentariile favorabile din mass media sau de impresia stârnită publicului.

Alegându-şi modul în care propaganda românească s-a făcut simțită în Marea Britanie interbelică, Alina Haiduc explorează mai detaliat dimensiunile sale politice, economice şi culturale (*Romanian Propaganda in Great Britain during the Interwar Period*). Demersul este dublu articulat, de la urmărirea eforturilor autorităților româneşti până la modul în care este receptată imaginea României în spațiul britanic. Autoarea concluzionează că, în funcție de acuratețea canalelor de vehiculare, informațiile puteau fi mai mult sau mai puțin corect receptate. Astfel, dacă la nivelul instituțiilor de stat, depinzând de contractele sau de interesele avute în zonă, atenția pentru informații pertinente era sporită, mass media difuza nu rareori ştiri neveridice, receptate via Budapesta, sau privind aspectele scandaloase, viața privată a regelui playboy, Carol al II-lea, fiind un excelent exemplu în acest sens.

Cum se poate construi imaginea unui stat prin mass media străină? Cum poți manipula imaginile pentru a alcătui o istorie dorită a unui subiect? Care este raportul dintre respectul față de deontologia profesională şi adevăr? Sunt câteva întrebări care jalonează demersul semnat de Galliane Pallayret, cu titlul *Le syndrome Timişoara chez les médias occidentaux. Roumanie – décembre 1989: médiatisation à l'Ouest d'une révolution à l'Est.* Autoarea insistă cu precădere pe rolul buletinelor de ştiri în crearea unui epilog al răsturnării comunismului est-european. Două opinii mi se par interesante. Una se referă la faptul că necesitatea unei informări corecte este

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depăşită de dorinţa de a avea cât mai multe informaţii despre un subiect care se vinde bine, care ridică cotele de audienţă: ceea ce explică ulterior tăcerile în asumarea responsabilităţii pentru informaţiile eronate vehiculate despre numărul victimelor de la Timişoara sau despre dimensiunea represiunii ordonate de Nicolae şi Elena Ceauşescu. A doua opinie, în strânsă legătură cu prima, arată cum în Europa Occidentală vechile stereotipuri despre ţara lui Dracula, necunoaşterea exactă a realităţii româneşti, în ciuda eforturilor diasporei sau a postului Radio Europa Liberă (taxat însă ca o extensie europeană a C.I.A-ului), şi imposibilitatea de a concepe prăbuşirea nonviolentă a unui regim de tipul celui comunist au fuzionat, dând naştere unui anumit imaginar care aştepta doar un cadru potrivit ca să se manifeste. S-au adăugat la acestea o serie de condiţii obiective, precum fluxul continuu de imagini transmise sau pretins transmise de la faţa locului, flux greu de controlat şi verificat în condiţiile existenţei unui număr redus de profesionişti în preajma Crăciunului.

Piaţa Universităţii ca *lieu de mémoire* este un subiect de care Alexandru Gussi se ocupă cu curaj şi metodă (*Construction et usages politiques d'un lieu de mémoire: La Place de l'Université de Bucarest*). Naşterea unui spaţiu simbolic care să confirme detaşarea definitivă de vechiul spaţiu politic, care să sudeze noua solidaritate socială, să susţină o exprimare liberă şi să marcheze o altă identitate politică răspundea unei dorinţe care începuse în 1989. Setea de simboluri, de locuri ale memoriei colective, era una resimţită acut de societatea română postdecembristă a cărei memorie fusese în repetate rânduri mistificată şi abuzată de regimul comunist. În plus, Piaţa Universităţii era martorul unui alt fenomen interesant: cucerirea spaţiului public de către intelectuali şi afirmarea unei noi identităţi a acestora.

Strategiilor de promovare a imaginii le pot fi incluse şi cosmetizările pe care unele partide le fac în perspectiva intrării în Uniunea Europeană. Cristian Preda (*Perspectives d'intégration à l'UE et systèmes de partis en Roumanie*) crede că raportul dintre sistemul partidelor politice româneşti şi integrarea europeană este unul fragil, datorat, pe de o parte, modului deficitar în care este construită scena politică românească, caracterului limitat al experienţei democratice româneşti, iar pe de altă parte asumării şi înţelegerii la nivel superficial al unui proces, situaţie pe care retorica politică românească o ilustrează cu brio. Sorina Soare este la fel de tranşantă. Încercările de raportare la socialismul european corespund mai puţin unei dorinţe interne de ataşare la un set precis de principii şi norme care definesc o doctrină, cât dorinţei de a scăpa de vechile etichete de membri ai fostei nomenclaturi şi de legitimare în plan intern prin raportare la o firmă „onorabilă". Această „strategie a respectabilităţii" (Laure Neumayer), în plan intern şi extern, este dovedită de faptul că, în lipsa unei tradiţii în acest sens, social-democraţia românească este mai degrabă „o modalitate de a accede la putere decât o reflecţie asupra gestiunii însăşi a puterii" (p. 1199).

Calupul de recenzii prezent la final întregeşte imaginea acestui număr prin tot atâtea semnalări pertinente despre teologia politică, postcomunism, democraţie, sistemul partidelor politice, curente cultural-politice, semnalând cititorului o serie de referinţe actuale ale culturii politice străine şi româneşti. Un număr care dovedeşte încă o dată calitatea revistei şi, poate mai important, contribuţia acesteia la constituirea unui spaţiu academic de reflecţie politică, bine articulat prin contributorii prezenţi.

Nicolae Mihai

„Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi – Istorie", serie nouă, tom XLVIII-XLIX, 2002-2003, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 295 p.

Spaţiul universitar al perioadei interbelice, ca mediu al formării intelectuale, a antrenat de multe ori vii şi aprinse dezbateri, a generat curente fabuloase de opinie, a elaborat fascinante teorii şi a iniţiat demersuri ştiinţifice remarcabile. Reconstruirea universului unei Românii pierdute în spatele „cortinei de fier", a unei Românii bolnave de iureşul totalitar, ar fi trebuit să însemne şi regenerarea, poate treptată, dar atât de necesară, a vieţii academice de la noi. Pentru că, în mod firesc, minciuna, ingratitudinea, falsul grosolan, care au învăluit societatea românească timp de aproape jumătate de veac, au atins şi mediul academic. Din păcate, astăzi, la mai bine de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

14 ani de la căderea regimului comunist, rămâne doar speranța că situația se va îndrepta, mai ales prin spiritul tinerilor istorici şi al imboldurilor primite din Occident.

Apărute cu intermitențe din cauze diverse, *Analele Ştiințifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iaşi, Istorie* au văzut lumina tiparului la sfârşitul anului 2003, modificându-şi însă formatul editorial. În noua înfățişare, am remarcat cu satisfacție realizarea grafică şi calitatea tiparului, fiindu-ne mai uşor să catalogăm acest volum drept revistă. Volumul de față este structurat pe patru secțiuni: articole, note şi recenzii, aniversări (sic!) şi *in memoriam*.

Enumerăm în continuare studiile cuprinse în acest volum, nu fără a observa diferențele calitative între diversele contribuții: Gheorghe Cliveti, *De ce act final şi nu tratat general la Congresul de la Viena, în 9 iunie 1815?* (p. 5-19); Ionuț Nistor, *„Construcția" Europei în viziunea lui Ion Heliade Rădulescu (1848-1859)* (p. 21-35); Serinela Pintilie, *Junimea de la Iaşi şi influența germană în istoriografia românească* (p. 37-48); Gheorghe Platon, *Problema agrară în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Între două reforme – 1864-1921* (p. 49-75); Claudiu Lucian Topor, *Austro-Ungaria şi diferendul româno-bulgar în chestiunea Silistrei 1912-1913* (p. 77-95); Mihaela Puiu, *Woodrow Wilson şi problema Extremului Orient* (p. 97-118); Răzvan Locovei, *Activitatea misiunii militare române în Siberia* (p. 119-132); Dumitru Ivănescu, *Victor Cădere şi misiunea sa în Siberia (1920-1921)* (p. 133-148); Ovidiu Buruiană, *Demisia cabinetului Vintilă I.C. Brătianu (noiembrie 1928). Implicațiile unei schimbări guvernamentale* (p. 149-170); Ionel Sârbu, *România şi relațiile sovieto-germane (aprilie-mai 1939)* (p. 171-178); Dorin Dobrincu, *„Marea nedreptate". Ocupația sovietică şi deportarea etnicilor germani din România în URSS (1945-1949)* (p. 179-222); Lucian Leuştean, *Câteva documente fundamentale pentru începutul Războiului Rece* (p. 223-241); Dan Lazăr, *Problema națională în Iugoslavia titoistă. Aspecte constituționale (1945-1974)* (243-250).

Ca orice revistă care se respectă, *Analele Ştiințifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iaşi, Istorie* beneficiază de o secțiune dedicată reflecțiilor bibliografice. Deşi deficitară încă în ceea ce priveşte spiritul critic, dezbaterea şi problematizarea, aceasta se dovedeşte interesantă şi utilă, reunind nouă recenzii, toate semnalând apariții editoriale din spațiul românesc.

Andrei Muraru

„Revue historique de droit français et étranger", Directeur Joseph Mélèze Modrzejewski, publiée avec le concours du centre nationale de la recherche scientifique, nr. 1, janvier-mars, 2003, trimestrielle, Dalloz, p. 1-122

Revista istorică de drept francez şi străin, care se află în al optzeci şi unu-lea an al existenței sale (directorul revistei este de multe decenii Joseph Mélèze Modrzejewski, profesor la Universitatea din Paris-I Pantheon-Sorbonne şi la Şcoala Practică de Înalte Studii), nr. 1/2003, are următoarele secțiuni: Articole, Diverse, Recenzii, Noutăți diverse şi o listă a lucrărilor primite la redacție.

În prima secțiune se află trei articole: a) *Le mari, sa femme et leurs biens: une approche sur le dot dans les rapports matrimoniaux du couple en Mésopotamie d'après la documentation paléo-babylonienne*, autor Lucile Barberon (în articol sunt examinate anumite documente din care ar reieşi asemănări cu dota din dreptul modern – dar în unele cazuri şi cu deosebiri – în sensul că femeia este titulara dotei, soțul administrează dota, există obligațiunea restituirii dotei în caz de desfacere a căsătoriei şi dota este inalienabilă); b) *La corruption avant la lettre: le vocabulaire de la déviance publique dans l'ancien droit pénal,* autor Maryvonne Génaux (autorul se referă la o serie de infracțiuni sub Vechiul Regim de dinaintea Revoluției franceze, menționate în tratatele vechilor penaliști Jousse şi Muyart de Vouglans; sub termenul „déviance" sunt cuprinse mai multe infracțiuni ca, de exemplu, abuzul de putere, mita şi altele; în concluzia articolului se arată: „Anumiți penaliști din secolul XVIII prefigurează chiar categorisirea actuală a corupției în Codul penal": articolul conține ample referiri bibliografice, printre autorii citați fiind îndeosebi Jousse şi Muyart de Vouglans, ambii din secolul XVIII); c) al treilea articol este intitulat *Le Svod Zakonov vu de France,* autor Eric Gilarden (în articol sunt analizate punctele de vedere exprimate în Franța cu privire la Svod Zakonov publicat în Rusia în 1832 şi care lege este considerată ca exprimând interesele autocrației opuse atât drepturilor poporului rus cât şi drepturilor aristocrației ruseşti; în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concluzia articolului se arată că: „Pentru jurisconsulții Monarhiei din Iulie şi din al doilea Imperiu dispozițiile politice, economice, sociale şi penale ale legiuirii Svod tindeau să mențină societatea rusă într-un egalitarism absolut care interzicea naşterea unei clase mijlocii apropiate de aspirațiile clasei cenzitare căreia îi aparțineau"; numai exercițiul puterii solitare îndepărta Rusia de drumul spre democrație).

Secțiunea de Diverse conține două articole din care prezintă interes cel de-al doilea privind regimul juridic al minelor în Franța, într-un anumit teritoriu şi într-o anumită epocă, articol intitulat *La formation du droit minier français. L'exemple du Dauphiné (XIVe-debut XIXe siècle),* autor Sylvain Gauche; în concluzia articolului se arată: „Evoluția dreptului minier a urmat deci evoluția Statului şi a dreptului. Atunci când dreptul nu dispune de un mijloc de control asupra activității şi nu ajunge să impună de o manieră sigură prerogativele sale, accesul la activitate este liber. Atunci când devine mai eficace, atunci Statul poate restrânge această libertate. O astfel de restricție se observă de-a lungul timpului şi transcede diferitele regimuri juridice pe care Franța le-a cunoscut… Astfel, Imperiul încheie această evoluție privând pe proprietar, dacă este incompetent, de dreptul său de exploatare a subsolului".

Secțiunea de Recenzii cuprinde prezentarea mai multor lucrări de istorie a dreptului printre care şi John H. Langbein, *The Origins of Adversary Criminal Trial*. Oxford, Oxford University Press, 2003, XX&354 (*Oxford Studies in Modern Legal History*), recenzie semnată de Antoine J. Bullier de la Universitatea Pantheon-Sorbonne, Paris II (autorul recenziei arată că din lucrarea recenzată se desprinde ideea că apariția avocaților în procese a contribuit în mod esențial la dezvoltarea caracterului acuzatorial al dreptului penal anglo-saxon şi că abia în secolul XVIII s-a desprins regula beyond any reasonable doubt, regulă pe care autorul recenziei o găseşte avându-şi originea în dreptul roman in dubio pro reo).

Secțiunea Noutăți diverse constă într-o listă a tezelor de doctorat susținute.

Revista se încheie cu lista lucrărilor primite la redacția revistei.

Betinio Diamant

„Revue historique de droit français et étranger", n. 3, juillet-sepembre, 2003, trimestrielle, p. 285-460

Acest număr al prestigioasei reviste istorice de drept francez şi străin are următoarele rubrici: articole, diverse, recenzii, note de lectură, cronici, noutăți diverse, lucrări trimise la redacția revistei.

Rubrica de articole cuprinde următoarele articole: A) Articolul scris de Pierre Cosme intitulat *Pedepsirea dezertorilor în armata romană*; instituțiile juridice legate de organizarea armatei romane au constituit preocupările mai multor cercetători[4]; articolul este însoțit de note de subsol bibliografice şi este precedat de un rezumat al ideilor principale; se face distincția între dezertori şi cei care nu se întorceau din permisie; fenomenele de dezertare aveau loc, în special, în primele săptămâni de armată sau înainte de eliberarea din armată preferându-se dezertarea statutului de veteran (statutul de veteran era asigurat la eliberarea din armată după decenii de serviciu militar); este evident că problemele legate de dezertare au apărut, în special, după instaurarea unei armate permanente de către Augustus; în cadrul articolului găsim citate din istoricii latini ca şi reproduceri de diferite inscripții; cu timpul pedepsele s-au îmblânzit pentru a se evita creşterea numărului de dezertori (erau iertați dacă reveneau) şi pentru că brigandajul devenise un pericol social; într-o perioadă dezertarea era sancționată cu pedeapsa capitală care se putea executa prin răstignirea pe cruce; dezertor era considerat în dreptul roman soldatul care se îndepărta fără învoire din câmpul de instrucție sau din armata în mers (măsurarea se făcea astfel: soldatul era susceptibil de a fi pedepsit din momentul în care se afla dincolo de semnalele sonore ale muzicii militare); dezertorii erau siliți, arată autorul articolului, să devină „bandiți" pentru a

[4] Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Hunderfünfter Band. Romanistische Abteilung, 1988, p. 720-725, Articol semnat de Betinio Diamant, *Juridical Aspects in Josephus Flavius Bellum Iudaicum.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supraviețui; autorul articolului are o viziune catastrofică asupra lumii romane atunci când scrie că „bandiții" formați din gladiatori, țărani și sclavi fugiți se uneau cu soldații dezrădăcinați, de asemeni gata să recurgă la violență, iar toți aceştia erau „scăpați aproape complet de sub controlului Statului"; după Sfântul Pavel, „banditismul și pirateria reprezentau riscurile naturale inerente călătoriei, ca și cutremurul de pământ și furtunile"; autorul consideră ca figurile tipice de „bandiți" erau reprezentate de soldați și ciobani; pedepsele pentru dezertori s-au atenuat cu timpul, durata absenței reprezentând criteriul diferențierii; este citat un fragment din lucrarea *De re militari,* de Arrius Menander: „Nu toți dezertorii trebuie să fie pedepsiți la fel"; în articol se discută tangențial și probleme minore, cum este, de exemplu, cea a documentelor în care se materializează permisiile și falsificarea acestor documente.

B) Al doilea articol este intitulat *Se poate vorbi de o doctrină augustiniană a puterii politice?*, articol semnat de Yvonne Bougert; întrebarea pe care și-o pune autorul articolului este aceea dacă se poate vorbi de o „doctrină augustiniană" (Sfântul Augustin) a puterii politice (oricum articolul este axat pe două teme: cetatea terestră și cetatea divină, cu concluzia că cetatea terestră este latura rea iar cetatea divină este latura bună, dar autorul articolului constată oscilații în concepția Sfântului Augustin în sensul că acceptă lumea terestră, adică „brațul secular" al divinității"; dar, totuși, autorul nu acceptă punctul de vedere paradoxal al lui Figgis care a scris despre Sfântul Augustin: „Sfântul Augustin este prea mare să fie întotdeauna consecvent").

C) Al treilea articol este intitulat *Recăsătorirea femeii condamnate pentru adulter,* articol semnat de Jacqueline David. În articol sunt prezentate câteva cazuri de femei condamnate în Evul Mediu pentru adulter, dar sunt menționate și antecedentele din dreptul roman, pomenindu-se de *Ad legem Juliam de adulteriis*, potrivit căreia femeia inculpată era biciuită, închisă într-o mănăstire, cu dreptul bărbatului de a o scoate după de doi ani; dacă soțul nu o scotea în acest interval, femeia era rasă în cap, îmbrăcată în penitentă și rămânea tot timpul vieții în mânăstire, fiind considerată moartă din punct de vedere civil; un caz celebru este cel al lui Marie Joisel, soția lui Pierre Gars, un înalt demnitar; în articol se arată care au fost peripețiile ei după condamnarea la izolare într-o mânăstire și murind soțul ei, care și-a manifestat voința prin testament ca ea să execute pedeapsa până la moarte, a reușit să scape din mânăstire prin recăsătorie; Marie Joisel a stat închisă 11 ani; autorul arată că Revoluția franceză a înlăturat orice sancțiune pentru adulter prin Codul penal din 1791, dar prin Codul civil și Codul penal din 1810 s-a restabilit distincția dintre adulterul soțului și cel al femeii.

Rubrica de „diverse" conține două articole din care prezintă interes al doilea intitulat *După potop. Reconstrucția Statului de Drept și a democrației în Germania de Vest după al doilea război mondial,* articol scris de Michael Stolleis; dintre informațiile și susținerile autorului menționăm că, spre deosebire de Germania de Est, s-a revenit la structura Republicii de la Weimar și autorul menționează printre fenomenele specifice care au avut loc în fosta Germanie democratică următoarele: a fost vorba nu numai de o construcție, ci de o reconstrucție a vieții statale, magistrații au fost supuși unui proces de denazificare, au apărut revistele juridice, judecătorii deveneau independenți și nu se supuneau decât legii, se crea un Tribunal Constituțional la Karlsruhe, denumit Bundesverfassungsgericht (autorul consideră că Legea fundamentală din 1948 a devenit „o Constituție democratică vie"); autorul consideră că există o divergență de orientare între orientarea Tribunalului constituțional și Curtea de Justiție federală: „Aceasta a dus la mari tensiuni între noul tribunal constituțional și cel mai înalt tribunal al jurisdicției civile și penale, Curtea de Justiție Federală, care perpetua tradiția Tribunalului Reich-ului, adică a lui Reichsgericht.

Rubrica de recenzii conține câteva titluri dintre care menționăm: „Les «Lois» de Platon. Revue française d'histoire des idées politiques", n. 16, 2e semestre, 2000, Paris, Picard, 2003, 148 p., recenzie de Jean Marie Bertrand de la Universitatea Paris I Pantheon-Sorbonne; „Le Code Théodosien, Livre XVI, et sa réception au Moyen Âge", Paris, Les Editions du Cerf, 2002, 446 p., recenzie de Brigitte Basdevant-Gaudemet (este una dintre recenziile extinse cuprinse în volum care menționează că lucrarea este însoțită de o vastă bibliografie; în recenzie se aduc și unele critici atât în ceea ce privește introducerea la volumul respectiv, cât și cu privire la traducerea textului latin); Marie Gornu și Jerôme Fromageau, „Archives et Recherche. Aspects juridiques et pratiques administratives. Actes du colloque organisé dans le cadre du programme CNRS «Archives de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

création», 25 et 26 mai 2001“, Paris, L'Harmattan, 2003, 209 p., recenzie de Brigitte Basdevant-Gaudemet (autoarea recenziei accentuează asupra importanței arhivelor care sunt „memoriile unui Stat, a unei instituții, a unei societăți“; în cuprinsul recenziei se menționează faptul că „De la Revoluție datează obligația de a vărsa anumite documente la arhive. Începând cu 4 august 1789 Constituanta numea un arhivist, pe juristul Armand-Gaston Camus. Arhivele naționale au fost create în septembrie 1790. Ele au fost la început arhivele Adunării naționale, înainte de a se îmbogăți cu titluri de posesiune a bunurilor naționalizate. Un decret din luna messidor din anul II statua principiul dreptului la acces pentru orice cetățean la documentele arhivei de o manieră foarte liberală. Acest decret organiza pentru prima dată funcționarea arhivelor, încredințând această sarcină puterilor publice. Fiecare stat posedă legislație specifică şi volumul conține expuneri interesante cu privire la regimul în vigoare, atât în Statele Unite ale Americii cât şi în țări diverse din Uniunea Europeană“); „Jean Viguerie-Louis XVI, le roi bien faissant“, Monaco, Editions du Rocher, 2003, 440 p., recenzie de Gérard. D. Guyon, Universitatea Montesquieu Bordaux IV (cartea este lăudată pentru îndrăzneala, probitatea şi originalitatea afirmațiilor sale; se remarca faptul că au fost folosite izvoare încă neexploatate; lui Ludovic al XVI-lea i se face un portret degajat de tendințele contrarii care îl puneau în încurcătură, adică tendința de a nu se opune Revoluției, iar pe de altă parte, de a fi un combatant al ariergărzii absolutismului; cartea, care are şaptesprezece capitole, este analizată într-o recenzie extinsă care, în final, pune accentul pe caracterizarea lui Ludovic al XVI-lea ca fiind cel care a rămas fidel idealului său de rege binefăcător – „roi bien faissant“); mai multe recenzii mici sunt semnate de Stanislas Salmonowicz.

Revista cuprinde şi scurte note de lectură, dintre care menționăm: Lucien Sfez, „Science politique et interdisciplinarité. Conférences (1998-2000)“, Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, 175 p. (Série Science politique, Université Paris I Panthéon-Sorbonne, Travaux de l'Ecole de Science Politique), notă de Brigitte Basdevan-Gaudemet; Marc Olivier Baruch şi Vincent Duclert, „Justice, politique et République. De l'affaire Dreyfus à la guerre d'Algérie“, Paris şi Bruxelles, Editions Complexe/IHTP CNRS, 2002, 266 p., notă de Vido Azini; Christian Sorel, „La Republique contre les congrégations. Histoire d'une passion française (1899-1914)“, Paris, Les Editions du Cerf, 2003, 265 p., notă de Brigitte Basdevant-Gaudemet.

Rubrica de cronică conține un articol dedicat „drepturilor antichității“ şi anume se referă la lumea bizantina. Este în fond o expunere detaliată a ultimelor publicații în materie de bizantinistică şi este axată pe următoarele teme: generalități; economie, societate şi mentalități; schimburi şi comerț; monedă, căi maritime şi terestre; asociații profesionale; viață cotidiană şi condiția materială; credințe, culturi şi mentalități; ierarhii sociale şi culturale; condiția femeii şi ambivalență sexuală; civilizații urbane şi viața la Constantinopol; alte orașe şi regiunile Imperiului; popoare şi compoziție etnică; teoria dreptului imperial; împăratul, atribuțiile, conținutul şi exercițiul puterii imperiale; împărați şi soțiile lor; administrație, armată; istorici şi autorii ecleziastici; monarhismul şi hagiografia; dreptul ecleziastic; izvoarele şi istoria externă a dreptului bizantin; izvoarele şi studiile asupra izvoarelor; istoria externă a dreptului bizantin (Collatio legum mosaicarum et romanorum, Codex Theodosianus, Hexabibl-ul lui Constantin Armenopoulos); tratate de istorie a dreptului, conceptul de lege, teoria izvoarelor dreptului şi a bizantinologiei juridice; dreptul privat şi dreptul penal; procedură: recuzarea judecătorului şi asistența judiciară acordată femeilor.

În rubrica noutăți diverse este publicat programul Institutului de drept roman şi condițiile acordării celui de-al şaselea premiu internațional de drept roman Gérard Boulvert.

Ultima rubrică cuprinde o listă a lucrărilor trimise redacției revistei dintre care menționăm: Louis Ginzberg, *Les légendes des Juifs: Moïse dans le désert*, Les Editions du Cerf-Institut Alain de Rothschild, 2003, 532 p.; Friedrich Ebel, Georg Thielmann. *Rechstgeschichte. Von der Römischen Antike bis zur Neuzeit*, Heidelberg, G.F. Müller Verlag, 2003, 519 p.; Yann Rivière, *Les dilateurs sous l'Empire romain*, Rome, Ecole française de Rome, 2002, 602 p.

Considerăm că partea afectată bizantinologiei constituie o expunere substanțială şi adecvată a ultimelor publicații referitoare la lumea bizantină, sub toate aspectele sociale.

Betinio Diamant

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Revue historique de droit français et étranger", Directeur Joseph Mélèze Modrzejewski, n. 4, octobre-décembre, 2003, trimestrielle, Dalloz, p. 461-662, publié avec le concours du Centre National de la Recherche Nationale,

Revista istorică de drept francez şi străin, nr. 4/2003, are următoarele rubrici: articole, diverse, recenzii, cronici, tabele, listă de lucrări trimise direcţiei revistei.

Primul articol este intitulat *„Florent sub Caesare leges". Câteva observaţii de tehnică legislativă în legătură cu legile matrimoniale ale lui August*, autor Philippe Moreau; el porneşte de la bogata activitate legislativă de pe timpul lui Augustus, analiza sa referindu-se la legile lui Augustus asupra căsătoriei şi adulterului din punctul de vedere al procedurilor legislative (elaborare, adoptare, armonizare de legi); protejarea dotei constituia un mijloc de a favoriza recăsătorirea femeii; autorul analizează trei legi din timpul lui Augustus şi anume *lex Iulia de maritandis ordinibus* din anul 18 î.H., *lex Iulia de adulteriis coercendis* din anul 18 sau 17 î.H. şi *lex Papia Poppaea* din anul 9 A.D., dar numai sub aspectul tehnicii legislative, fiind vorba de trei puncte: vechea problemă mult dezbătură a unei tentative de legislaţie matrimonială nereuşită în anii 28-26 î.H., aceea a relaţiilor dintre *lex Iulia de maritandis ordinibus* şi *lex Iulia de adulteriis coercendis* (referitor la două clauze paralele dintr-o lege şi din cealaltă referitor la *fundus dotalis* şi la *servus dotalis*); problema raporturilor între *lex Iulia de maritandis ordinibus* şi *lex Papia Poppaea* (nearmonizări între aceste două legi); cele trei probleme formează tematicile articolului; în cele trei probleme autorul îşi exprimă părerea, cu referire largă la opiniile deja exprimate în romanistică şi folosind atât izvoarele dreptului roman propriu-zis cât şi cele literare.

Al doilea articol este intitulat *Modelul roman în construcţia unui drept public medieval: „asimilări şi distincţii fundamentale" în faţa justiţiei în secolele XIV şi XV*, autor Katia Weinfeld; tema articolului este aceea referitoare la folosirea de către juriştii şi oamenii de stat francezi a instituţiilor de drept public din dreptul roman în scopul întăririi puterii centrale regale franceze; temele articolului: „Administraţia franceză şi instituţiile romane, Un vector de absolutism?", „Un sistem ordonat", „Contenciosul administrativ şi dreptul roman privat", „Un obstacol la apariţia unui drept specific?"; autorul ajunge la concluzia următoare: „Dacă asimilarea regelui Franţei cu împăratul Romei serveşte la construcţia unei puteri absolute, instituţiile romane oferă în acelaşi timp modelul unei puteri limitate" (compararea Parlamentului din Paris cu Senatul Roman).

Al treilea articol este intitulat *Primii comişi ai marinei în secolului XVIII*, semnat de Vida Azimi (comişii depindeau de Ministerul marinei şi, în general, primii comişi ai vechiului regim erau un adevărat pivot ai Secretarilor de Stat, bucurându-se de o influenţă superioară rangului lor în administraţie; comişii din marină au fost caracterizaţi ca „forţa interioară ai Administraţiei franceze"; se face referire în articol şi la Ordinul Marinei din 25 martie 1765, al cărei redactor a fost Rodier, probabil jurist, iar printre primii comişi ai marinei se numără oameni culţi, cunoscători ai mai multor limbi ca: spaniola, ebraica, araba, aşa cum a fost, de exemplu, Joseph Pellerin, unul din fondatorii Academiei de marină; articolul este însoţit de o listă a primilor comişi ai marinei).

Rubrica Diverse conţine două articole, al doilea fiind intitulat *Reforma electorală din coloniile din Antile sub Monarhia din iulie* (domnia lui Ludovic Filip, 1830-1848), autor Olivier Serres; sunt analizate diferite acte legislative privind acordarea de drepturi politice locuitorilor din coloniile din Antile şi care au prefigurat abolirea sclaviei de către Republica a III-a; temele articolului: Legislaţia prin care se conferă drepturi politice popoarelor din Antilele franceze (Legile din 24 aprilie 1833), Mişcarea petiţionară în coloniile din Antile.

Rubrica de recenzii cuprinde un număr de 12 recenzii (unele cu caracter critic), dintre care am menţiona: a) Michel Antoine, *Le coeur de l'Etat. Surintendance, contrôle général et intendance des finances 1552-1791*, Paris, Fayard, 2003, 593 p., recenzie de Eric Gojosso; este una dintre cele mai ample recenzii şi organizarea financiară este privită ca fiind esenţială în dezvoltarea statutului francez, fiind evident discutată şi personalitatea şi activitatea baronului Necker; b) Bernard Barbiche, Yves-Marie Bercé, *Etudes sur l'ancienne France offertes en hommage à Michel Antoine*, recenzie de Eric Gojosso, profesor la Institutul de Istorie a dreptului al Universităţii din Poitiers.

Rubrica de cronică intitulată „Istorie a dreptului francez şi străin" (se arată în primul rând că această rubrică apare din nou după câţiva ani de întrerupere) conţine discutarea pe specialităţi a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrărilor apărute în ultimul timp în acest domeniu, clasificări după obiect (secolul XVI, Vechiul Regim, Economie şi societate, Istoria religiei, Istoria ideilor); cronica este semnată de Pierre Bonin de la Universitatea din Reims Champagne-Ardenne.

Betinio Diamant, Elena Blîndu

„International Textbook Research", vol. 25, nr. 1-2, 2003, 216 p.

Acest volum al *Institutului pentru studiul internaţional al cărţilor şcolare din* Braunschweig (Germania) este dedicat temei *Curricula, Textbooks and Education in North and South America,* fiind editat de prof. Hanna Schissler, specialistă în istoria socială a Germaniei în secolele XVIII-XIX, istoria Republicii Federale Germane, gender history şi relaţii/percepţii germano-americane postbelice, coordonatoarea proiectelor *Beyond the National Narrative: Teaching World History in the United States and Germany* şi *Migration in textbooks*.

Studiile sunt redactate în limba engleză (predominant), în germană şi în franceză. Titlurile conturează o geografie necunoscută în general cititorului român, în interiorul continentului american şi de aici spre restul lumii. Se abordează probleme specifice de construire a curriculum-ului, în *The manufacture of official knowledge: The Texas textbook adoption process* (Keith Crawford), probleme identitare, în *L'histoire africaine américaine dans les manuels du XX*^{e} *siècle* (Séverine Bastien-Schmit), decupaje ale unor traume recente, în *Portrayals of the atomic bombing of Nagasaki* (Jason Nicholls) sau *Cultura de la Paz: Der peruanisch-ecuadorianische Konflikt…* (Jörn Griesse and Julia Paffenholz).

Poate cel mai incitant pentru cititorul român este articolul lui Keith Crawford, care ne introduce în mizele şi mecanismele publicării manualelor în Statele Unite şi în mod particular în statul Texas. Autorul porneşte de la o concepţie radicală, a luptelor pentru putere prin intermediul educaţiei, vorbind despre rolul „opresiv" al manualelor, care produc cunoaştere legitimă dar, mai ales, tăceri culturale semnificative. Sub presiunea redutabilă a birocraţiilor de stat, „manualele sunt folosite pentru a prezenta trecutul, prezentul şi viitorul ca un joc simplist al moralităţii, o retorică a progresului naţional îndreptăţit şi sigur". În cazul american, se aminteşte disputa din anii '90 despre valorile naţionale, care a dus la o resurgenţă a agendelor ultra-conservatoare şi fundamental-creştine „asupra a ceea ce înseamnă a fi american". Urmările acestor dezbateri publice se fac simţite încă prin eforturile fundaţiilor şi asociaţiilor care amendează constant curriculum-ul propus de autorităţi. Astfel de organizaţii, deosebit de active în Texas, sunt „Citizens for Excellence in Education" (care atacă permanent prezentarea teoriei evoluţiei şi solicită programe de prevenire a consumului de droguri), „Concerned Women for America" (ce urmăreşte asigurarea de drepturi egale pentru femei, separarea bisericii de stat, îmbunătăţirea educaţiei sexuale ş.a.) sau „The Texas Public Policy Foundation" (care susţine principiul guvernării limitate, libera iniţiativă, drepturile de proprietate privată şi responsabilitatea individuală). Editorii sunt cei mai atenţi la astfel de solicitări pentru că reprezentanţii diferitelor grupuri de interese fac parte din sau influenţează direct board-urile administrative şcolare, iar acestea la rândul lor hotărăsc ce manuale vor fi folosite în fiecare şcoală. Deşi nu există un curriculum naţional oficial, el este desemnat, în realitate, de către marile edituri, astfel încât se poate spune că „toate criticile asupra unui manual sunt în realitate critici care exprimă cerinţele pieţii". Autorul recunoaşte astfel relaţionările complexe dintre solicitările culturale şi politice, multiplu mediate economic.

Aceeaşi idee a rezistenţei de principiu împotriva intruziunii brutale a birocraţiei de stat şi a îngustelor dar agresivelor sale cerinţe politice animă şi studiul semnat de Karen L. Riley împreună cu Marcella L. Kysilka, *Florida's Americanism versus Communism. Social studies curricula and the politics of fear: Textbook as propaganda during the 1960*^{s}. Autorii invocă rezistenţa profesorilor din acei ani, care aveau la dispoziţie manuale foarte simpliste („puţin mai mult decât unelte sponsorizate ale propagandei guvernamentale"), dar s-au opus unei legi care urmărea să amplifice efectul lor printr-un curs special de „americanism" care să desfiinţeze discursul comunist.

Articolul semnat de Helga Kansky ne propune o perspectivă dezarmant de familiară şi totuşi neglijată aproape complet sau doar „expediată" în manuale, sub titlul *Food connections in world history: Contributions of the indigenious peoples of the Americas. An anthropologist's*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suggestions for a multicultural curriculum. Intriga acestui studiu este celebrarea şi masa tradiţională de Thanksgiving Day într-o familie de origine amer-indiană, care atrage atenţia autoarei asupra contribuţiei popoarelor indigene la istoria nu doar culinară a omenirii. Diversitatea culturală se oferă astfel concret şi foarte convingător celor interesaţi de un multiculturalism „pe înţelesul tuturor".

Volumul mai cuprinde un *Forum* despre predarea istoriei lumii în Germania, în care mai mulţi autori expun teze şi argumente proprii, dar o concluzie poate fi sugerată de Hanna Schissler, prin accentele pe care le pune „perspectivei eurocentrice" din manuale.

Din cuprinsul revistei mai putem afla despre conferinţa germano-polonă asupra manualelor, de la Wittenberg (4-7 iunie 2002), sau despre comunicatul adoptat de comisia germano-cehă asupra manualelor, întrunită la Dresda în 29-30 noiembrie 2002. Şi, ca în orice revistă serioasă, vom găsi spre final şi un consistent grupaj de recenzii ale unor lucrări din 2001-2002.

Cătălina Mihalache

„Strabon. Bulletin d'Information Historique", Tome I, Numero 1, Janvier-Juin 2003, Iaşi, 86 p.

Această revistă este o recentă şi foarte curajoasă iniţiativă în lumea periodicelor de specialitate din Iaşi. Remarcăm, de la bun început, redactarea exclusivă în limbi de circulaţie internaţională, franceză, engleză şi germană, justificată prin intenţia declarată a editorilor de a crea un real şi percutant instrument de informare în lumea istoricilor. Din acelaşi motiv, revista are o structură specială, reunind domenii cât mai diverse, cât mai mulţi semnatari şi intervenţii cât mai concentrate. Ideea de acoperire a unui câmp informaţional cât mai amplu a sugerat de altfel şi titlul *Strabon*, cu trimitere la erudiţia cărturarului antic.

Proiectul este cu atât mai interesant cu cât se datorează în mare măsură unor demersuri personale, sprijinul financiar aparţinând domnului Ionel Matei, din Bucureşti, iar munca de redactor d-lui Viorel Butnariu, cercetător la Institutul „A.D. Xenopol" din Iaşi. Proiectul lor a fost atât de convingător încât a atras nume cunoscute ale vieţii academice ieşene, cum ar fi profesorul Al. Fl. Platon, decanul Facultăţii de istorie de la Universitatea „Al. I. Cuza" (Iaşi), sau dl. Al. Rubel (Konstanz), lector la aceeaşi universitate şi fost director al Centrului Cultural German din Iaşi. Din consiliul ştiinţific şi din comitetul de redacţie fac parte însă şi istorici din Cluj (Radu Ardevan), Bucureşti (Ernest Oberländer-Târnoveanu), Chişinău (Ana Boldureanu) sau Le Mans (Alexandru Avram). Această grupare de „forţe" sugerează, prin chiar componenţa sa, posibilităţile de cooptare şi distribuţie a unei informaţii istorice variate şi de calitate, pe care o găsim deja în primul număr al acestui buletin, unde semnează nu mai puţin de 25 de autori.

Oferta acestui prim număr este, într-adevăr, foarte cuprinzătoare, fiind grupată în 10 secţiuni: *Historia*, *Archaeologica*, *Numismatica*, *Epigraphica*, *Diplomataria* (documente), *Sphragistica* (sigilii), *Genealogica*, *Ars et liber*, *Miscellanea* (recenzii şi note de prezentare). Autorii au avut ocazia să-şi prezinte chiar mai multe intervenţii (Ionel Matrei, Al. Rubel, Dorin Dobrincu, Cecilia Stoian, Ioana Sârghie, Dumitru Agache), semnale ale unor descoperiri personale, reflecţii, analize concise şi intenţii de lucru. Se poate spune că această ultimă categorie dă o notă de originalitate, care ar merita încurajată, proaspetei apariţii, mai ales dacă parcurgem interesantele proiecte ale Cătălinei Chelcu (despre însemnările pe cărţi româneşti de secol XVII) sau Flavius Solomon (despre identităţile etnice în contextul urbanizării est-central europene de la sfârşitul secolului XIX şi prima jumătate a secolului XX). Nota principală rămâne însă aceea *de semnal, de lansare a unor noi subiecte şi obiecte de cercetare*: documente medievale sau recente (Dumitru Agache, Costel Chiriac, Ionel Matei, Silviu Văcaru, Costică Ioan Gârneaţă, Dorin Dobrincu), monede şi inscripţii (Gabriel Talmaţchi, Carmen Ungureanu, Viorel Butnariu, Victor Cojocaru, Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba), rapoarte de săpături arheologice (Dorel Paraschiv, Mihaela Iacob). Problema adevărului istoric şi a verificabilităţii sale se pune concret, mai ales pentru obiectele antice (Ionel Matei) şi medievale (Marius Chelcu, Sorin Iftimi), solicitând nu doar acribie ci virtuozitate profesională.

Cătălina Mihalache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Altera“, IX, 22-23, 2003, 302 p.

Propunându-şi să ofere publicului românesc studii despre probleme curente al societăţii, „Altera“ adună în prezentul volum contribuţii ale unor autori români şi străini care au în centrul atenţiei lor subiecte puţin comode, cum ar fi descentralizarea şi autonomia regională.

Dorind să compare modurile în care e tratată problema regionalizării în spaţiul Europei Centrale şi de Est, editorii ne dau posibilitatea, prin publicarea articolului semnat de Michael Illner, să constatăm că în ţări ca Ungaria, Polonia, Cehia se înregistrează paşi importanţi în direcţia unei reconstrucţii statale. În aceleaşi ţări, reforma administraţiei a fost asumată de clasa politică ca un obiectiv esenţial. Imediat după 1990, proiectele privind conturarea unei noi constituţii au cuprins referiri la reforma administrativă. Celor preocupaţi de această problemă pentru societatea românească, atât Illner cât şi Gyula Horvath le oferă argumente pentru o mai rapidă descentralizare. Ultimul afirmă că printre cauzele ce au contribuit la reuşita acestui proces în Ungaria se află şi pregătirile profesionale intense de aici, înainte chiar de 1990, în scopul creării unui sistem modern al politicilor regionale. O altă observaţie pe care o face la sfârşitul articolului său Horvath, şi pe care tindem să o acceptăm şi noi, este cea potrivit căreia la fel ca şi alte transformări produse în societatea românească, şi schimbările din structura teritorială se vor realiza tot ca urmare a impulsului venit din partea Uniunii Europene.

Studiul cel mai consistent din acest număr, cu multe detalii tehnice şi observaţii punctuale, este cel al parlamentarului elveţian Andreas Gross. El se constituie într-o adevărată pledoarie pe direcţia legitimităţii autonomiilor, văzute ca un instrument ce poate contribui la prevenirea conflictelor interetnice. O realitate pe care Gross ne-o aduce în atenţie este aceea conform căreia naţiunile nu coincid cu graniţele statelor şi de aici decurg pericolele pe care le generează tendinţele, fireşti, de altfel spre unitate naţională. Constatând că statele europene ţin la formula actuală de organizare teritorială, Andreas Gross crede că o autonomie regională poate fi soluţia adecvată pentru realizarea aspiraţiilor identitare. Pentru aceasta e necesar însă realizarea, prin intermediul unor prevederi constituţionale, a unui transfer de atribuţii de la nivel central la cel local. Partea cea mai interesantă însă o reprezintă cea în care parlamentarul elveţian popularizează şi explică termeni ca diviziunea puterilor, federalismul, regionalismul, sistemul devolutiv, asocierea liberă şi organizarea teritorială asimetrică.

Transcrierea recomandării 1609 a C.E. şi a rezoluţiei 1334 privind experienţele pozitive ale regiunilor autonome din Europa vine şi ea în întâmpinarea celor care doresc să afle informaţii despre atitudinea C.E. faţă de problematica ce o implică regionalizarea.

Intervenţia istoricului Ovidiu Pecican, deşi în aparenţă nu are o mare legătură cu tematica volumului, ne atrage atenţia asupra tendinţei tradiţionale a statului român de a avea un comportament autoritar şi puţin dispus să accepte existenţa particularismelor locale. Apărut ca urmare a suprapunerii elitei sociale şi politice peste comunităţile locale, statul ajunge treptat să aibă tot mai puţine legături cu cei pe care-i reprezintă. În acelaşi timp, Ovidiu Pecican constată că societăţii româneşti îi lipseşte tradiţia legăturilor sociale, fapt de care va profita acelaşi stat, care a reuşit să realizeze un mariaj nefericit cu naţiunea etnică.

La fel de interesante sunt şi intervenţiile referitoare la rolul şi locul UDMR în viaţa politică din România (Bakk Mikklos, Andor Horvath, Levente Salat), reglementările legislative privind inscripţionarea bilingvă şi dificultatea implementării acestora (Haller Istvan) sau cea a lui Paul Philippi (*Oaspeţi sau cetăţeni cu drepturi depline*).

Consacrate vieţii religioase din Transilvania, articolele lui Ambrus Miscckoloczy şi Miklos Tomka ocupă şi ele un loc important în structura revistei. Dacă primul vorbeşte despre impactul reformei religioase asupra spaţiului transilvan şi legăturile politice existente între adepţii reformei şi credincioşii aparţinând B.O.R., Tomka face o analiză sociologică asupra locului pe care-l mai are astăzi religia în viaţa oamenilor în România şi Ungaria. Subscriem şi noi la remarca pe care o face ultimul autor referitor la distincţia ce trebuie făcută între credinţă şi religiozitate şi ne exprimăm deopotrivă rezervele faţă de rolul pe care biserica şi religia încearcă să-l aibă în transformarea şi reorganizarea socială.

Ultima secţiune este, ca de obicei, cea a recenziilor. De această dată, lucrarea aflată în atenţia Laurei Ardelean aparţine Irinei Culic, *Câştigătorii. Elita politică şi democratizare în România 1989-2000.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înainte de a încheia succinta noastră prezentare a „Alterei“ pe 2003, ne exprimăm speranța că prin materialele cuprinse aici am mai adus o contribuție la detabuizarea subiectelor amintite la începuturile acestor rânduri.

Liviu Brătescu

„Russia in Global Affairs“ („Rusia în relațiile globale“), Moscova, nr. I-VI, ianuarie 2003-iunie 2004 (format electronic)

În domeniul relațiilor internaționale, acolo unde cele mai prestigioase reviste occidentale se vor apropia curând de celebrarea unui secol de existență, a apărut, de puțin timp, o revistă editată la Moscova, *Russia in Global Affairs* (*Rusia în relațiile globale*), care şi-ar dori să rivalizeze în prestanță, consistență a conținutului şi prestigiu, cu mult mai cunoscutele *Foreign Affairs, National Interest, Politique Etrangere, International Relation* sau *AussenPolitik.*

Inspirându-se din modelul de structurare al celebrei *Foreign Affairs* (care este declarată partener oficial al publicației ruseşti), *Russia in Global Affairs* s-a impus între revistele de specialitate, doar în doi ani, prin calitate, seriozitate şi consistență. Exprimând opiniile guvernului, elitei politice, elitei culturale sau mediilor de afaceri din Rusia, articolele din prestigioasa publicație tind să contureze o viziune aparte asupra relațiilor globale, viziune care se constituie în alternativă la paradigmele propuse de lumea occidentală.

Drept co-fondatori ai *Russia in Global Affairs* apar: Izvestia, Consiliul Apărării şi Relațiilor Externe, Uniunea Industriaşilor Ruşi, iar consiliul de administrație este alcătuit din nume sonore provenite din rândul conducerilor celor mai puternice companii economice şi institute de cercetare. Un redactor-şef rus, Feodor Lukianov, e sprijinit de un Editorial Board impresionant, în care se regăsesc personalități recunoscute ale scenei politice internaționale. Mozaicul etnic din Editorial Board ar trebui să fie garantul imparțialității publicației, autonomiei ei față de Kremlin şi profesionalismului indiscutabil. În acest colectiv, evidențiem pe: Serghei Karaganov – preşedinte al Consiliului Apărării şi Relațiilor Externe, director al Institutului European din Moscova, Carl Bildt – fost premier al Suediei, Helmut Kohl – fost cancelar al Germaniei, James Hoge – editor la *Foreign Affairs, Martti Ahtisaari* – fost preşedinte al Finlandei, Thierry de Montbrial – director al Institutului Francez de Relații Internaționale, Graham Allison – profesor la Harvard University, şi câteva personalități ale scenei politice ruseşti post-sovietice (Igor Ivanov, Evgheni Primakov etc).

Structura revistei păstrează modelul partenerului american, optându-se pentru includerea articolelor în 14 teme majore: Conflicte, Politica externă a Rusiei, Politica internă a Rusiei, Globalizare, Ideologii, Controlul armamentului, Cultură şi religie, Relații Internaționale, Organizații Internaționale, Demografie, Armată şi apărare, Media şi opinie publică, Terorism, Comerț-Economie-Finanțe, Energie-Resurse. Această împărțire secvențială indică un cert interes rusesc pentru mai toate domeniile cheie cu rol de influențare a vieții globale: economic, militar, politic, doctrinar-ideologic, religios şi diplomatic.

Este fixat oficial şi un segment țintă al audienței mondiale: politicieni, analişti, oameni de afaceri, jurnalişti, lumea academică şi universitară, toți cei care sunt interesați în dinamica vieții internaționale, a interacțiunii dintre state şi în schimbările rapide ce intervin în sfera globală. Revista este o încercare de adaptare a societății şi statului rus la mediul internațional al secolului XXI, acolo unde competiția şi cooperarea se îmbină subtil, transformându-se într-o rivalitate politicoasă. Încercând să depăşească momentul de slăbiciune pe care l-a cunoscut la sfârşitul secolului XX, Moscova revine şi în lupta de idei, conştientă fiind că influența mondială nu se obține doar prin forță brută ci şi prin lansarea unor teorii viabile de relații internaționale şi prin câştigarea minților celor aflați în posturi de influență, în toată lumea.

Conturând această idee, un înalt politician rus, Victor Kristenko, preciza, în numărul din ianuarie-februarie 2004, importanța permanentizării prezenței Moscovei în sfera teoretică a relațiilor internaționale, lăsând să se înțeleagă că ideile sunt parte a rețelelor de putere globale şi instrumente către consolidarea prestigiului mondial: „Există o competiție, în plină desfăşurare, pentru stabilirea schiței viitorului sistem global. Există o competiție de opinie în ceea ce priveşte diferitele moduri de dezvoltare. Există o competiție între cele mai bune metode de ordonare a vieții internaționale. Există o competiție pentru principiile care să fixeze relațiile dintre state“.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Participând la această competiţie universală, Rusia pare că doreşte să-i solidarizeze pe toţi cei care se află într-o opoziţie critică faţă de teoriile majore generate de lumea occidentală. Citind revista, nu poţi evita un sentiment al dezamăgirii datorat identificării aceloraşi clişee de refuz a ralierii la standardele vestice şi de oferire obsedantă a unei alternative faţă de opiniile partenerilor-rivali din America şi Europa de Vest. Tot ceea ce repugnă Statelor Unite – multipolaritate, nonintervenţie transnaţională, modele asiatice, opoziţia faţă de un hegemon global liberal – este promovat de Rusia. Deşi Moscova nu mai concurează cu Washington-ul pentru preeminenţă mondială, publicaţia trasează, totuşi, o linie misionară agresivă care să conducă la captarea tuturor minţilor ce refuză dominaţia explicită a ideilor Occidentului.

În acelaşi timp, *Russia in Global Affairs* propune o altă lume a viitorului, diferită de cea a tandemului America – U.E., cu pretenţia că justiţia, moralitatea şi echitatea sunt mult mai vizibile şi mai corect reprezentate în acest model alternativ. Putem spune, la modul absolut, că obiectivul nedeclarat al ruşilor, ce ar trebui atins prin intermediul revistei, se referă la impunerea de noi standarde în relaţiile internaţionale, care să le înlocuiască pe cele promovate, cu atâta succes, de *Foreign Affairs.* Totuşi, rivalitatea nu este împinsă până la adversitate. Există o limită decentă, garantată şi de ţinuta academică a publicaţiei, o limită ce nu se doreşte a fi trecută. Mai mult, sunt câteva domenii în care excelează preocupările comune cu occidentalii. Terorismul internaţional, fundamentalismul islamic, neproliferarea armelor de distrugere în masă, evitarea conflictelor regionale, sunt unele din temele care asigură conectarea Rusiei la standardele Vestului şi care afirmă sprijinul oferit de Moscova unor anumite iniţiative venite de la Washington şi Bruxelles.

Revista permite expunerea sistematică a doctrinelor oficiale, de securitate naţională sau apărare, ale Rusiei. La nivelul politicii externe, lipsind o strategie coerentă, este susţinut doar modelul de cercuri concentrice în care pulsează interesul Moscovei: mai întâi către fostul spaţiu sovietic, apoi spre vecinii din Eurasia şi, în final, spre întreaga lume. Dezbaterea acestor doctrine rămâne totuşi deficitară, existând impresia că nu prea sunt acceptate articolele critice faţă de politica oficială a Kremlinului. Din acest motiv, imaginea Rusiei pare cosmetizată, fals îmbunătăţită şi artificial idolatrizată. În comparaţie cu *Foreign Affairs* care adeseori găzduieşte articole acide la adresa politicii externe a Washington-ului şi care propune alternative la viziunea oficială asupra relaţiilor internaţionale, *Russia in Global Affairs* se dovedeşte a fi mult mai cuminte, dacă nu chiar obedientă faţă de tutela nevăzută a Kremlinului.

Calitatea articolelor este însă, fără îndoială, principalul atuu şi din acest motiv se iartă, practic, alte derapaje fine, cu tentă ideologică. Subiectele abordate păstrează un echilibru înţelept între analiza evenimentelor curente de relaţii internaţionale şi planul teoretic-doctrinar, chiar vizionar, al domeniului. Pe lângă diverse personalităţi ale societăţii ruseşti, numele celor care publică în revistă spune totul: Carl Bildt – fost premier al Suediei, Jacques Santer – fost preşedinte al Comisiei Europene, Helmut Schmidt – fost cancelar al Germaniei, Jose Saramago – laureat al premiului Nobel pentru literatură. Prezenţa occidentalilor nu garantează totuşi vehicularea ideologiei oficiale a Vestului, uneori existând impresia că revista e o gazdă bună doar pentru rebelii Apusului. Este cazul scriitorului Jose Saramago care în articolul „De ce îi sprijin pe antiglobalişti?“ ajunge să facă, involuntar, jocul Rusiei: „Dacă mă veţi întreba de ce sunt de acord cu mişcarea antiglobalizare vă voi răspunde simplu şi clar: nu-mi place această ordine internaţională care prinde contur atât de repede la nivel planetar…“

Reluând obsedant alternativa paradigmatică a unei noi lumi, *Russia in Global Affairs* dă impresia unei devieri de la neutralitatea dorită. Imaginea care se fixează în ochii cititorului este aceea a unui instrument excesiv de politizat, care abandonează deontologia domeniului în schimbul exercitării unor presupuse influenţe globale.

Paul Nistor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“ ÎN ANUL 2003

Justificând statutul de excelenţă de care a beneficiat în ultimii ani, viaţa ştiinţifică a Institutului de Istorie „A.D. Xenopol“ a fost, şi în anul 2003, bogată în conţinut şi variată în formele ei de manifestare. Pe lângă programele şi proiectele de cercetare care ne legitimează în lumea comunităţii academice, cercetătorii ieşeni au organizat şi participat la numeroase manifestări ştiinţifice, naţionale şi internaţionale, au elaborat, editat sau coordonat un număr important de volume şi au îngrijit apariţia câtorva periodice care să bucură de apreciere din partea specialiştilor. Tot în 2003, membrii institutului au intreprins investigaţii fructuoase în arhivele din ţară şi străinătate, au tipărit un număr semnificativ de studii şi articole, au obţinut şi definitivat mai multe granturi. La cel spuse mai sus, e de adăugat participarea cercetătorilor la schimburile interacademice, precum şi activitatea de coordonare în cadrul doctoratului efectuată de către cinci din componenţii colectivului nostru.

După cum se ştie, maniera de organizare a cercetării, adoptată de mai mult timp în Institutul „A.D. Xenopol“, este aceea a programelor şi proiectelor. Fiecare program are o durată de execuţie variabilă, în raport cu tema abordată şi numărul de participanţi. Pe parcursul elaborării programului, colectivul de cercetare valorifică rezultatele obţinute prin intermediul articolelor şi studiilor, a comunicărilor ştiinţifice susţinute sau chiar prin tipărirea unor volume. Din acest motiv, deşi în textul de faţă ne referim la activitatea ştiinţifică din anul 2003, pentru ca cititorii să aibă o imagine mai apropiată de realitate despre eficienţa acestui mod de cercetare a programelor şi proiectelor, ne-am permis, în cadrul fiecărui program, să menţionăm, pe scurt, principalele rezultate obţinute din momentul derulării lui. Aşa încât nu trebuie să surprindă menţionarea unor titluri care au ca an de apariţie 2001 sau 2002.

Programul 1, *Instrumente de lucru,* coordonat de Silviu Văcaru, c.p.II, conţine trei proiecte:

1.1. *D.R.H., A., Moldova, vol. XXVII (1643-1644),* ed. dr. Silviu Văcaru, c.p.II, dr. Petronel Zahariuc, c.p.II, drd. Marius Chelcu, c.s., drd. Cătălina Chelcu, c.s.

1.2. *Repertoriu numismatic medieval românesc. Partea a III-a, 1651-1711*, dr. Viorel Butnariu, c.p.II

1.3. *Mitropolia Moldovei şi Sucevei, 1948-1990. Bibliografie,* Bogdan Moşneagu, a.c.

În cadrul acestui program a apărut volumul XXV din *DRH* seria A, Moldova, 1639-1640 (ed. Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat şi Marius Chelcu), la Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2003, 770 p., şi se află într-o formă avansată de finalizare volumul XXVII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Silviu Văcaru, Petronal Zahariuc, Marius Chelcu şi Cătălina Chelcu). De asemenea au fost publicate mai multe studii şi susţinute unele comunicări, a fost tipărită teza de doctorat a dlui Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan Voevod (1653-1658)*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza“, Iaşi, 2003, 610 p.+12 pl., iar lucrarea elaborată de Viorel Butnariu la proiectul nr. 2, *Monnais et parures du Complexe de Musées Bucovina de Suceava* (în seria Fontes Numorum Moldaviae), a fost depusă la tipar (Ed. Panfilius, 135 p.).

Programul 2*, Aspecte ale civilizaţiei premoderne în Moldova secolului XVII*, coordonat de dr. Silviu Văcaru, c.p.II, conţine patru proiecte:

2.1. *Cancelaria domnească în Moldova secolului XVII,* dr. Silviu Văcaru, c.p.II.

2.2. *Cultură şi societate în Moldova secolului XVII*, drd. Cătălina Chelcu, c.s.

2.3. *Structuri urbane în Moldova secolului XVII*, drd. Marius Chelcu, c.s.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, tom XLI, 2004, p. 699–712

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2.4. *Comerț, finanțe şi circulație monetară*, dr. Viorel Butnariu, c.p.II.

Rezultatele obținute la acest program au fost valorificate prin publicarea mai multor studii, susținerea unor comunicări ştiințifice, precum şi tipărirea unui volum: Viorel Butnariu, D. Agache, Marius Chelcu, *Moldova în economia de schimb europeană. Secolele XIV-XVIII*, Ed. Panfilius, 2002, 140 p.

De asemenea, două dintre proiecte, aparținând lui Marius Chelcu şi Cătălina Chelcu se vor concretiza în teze de doctorat.

Programul 3, *Modernizare şi mutații în spațiul central şi est european de la mijlocul secolului XIX la jumătatea secolului XX*, coordonat de dr. Dumitru Ivănescu, c.p.I, cuprinde şapte proiecte:

3.1. *Mutații demografice şi minorități etnice în procesul construcției naționale*, dr. Dumitru Ivănescu, c.p.I.

3.2. *Problema minorităților în raporturile internaționale ale României moderne*, prof. dr. Dumitru Vitcu, c.p.I.

3.3. *Minoritățile în Europa Est-Centrală. Statutul juridic*, dr. Cătălin Turliuc, c.p.I.

3.4. *Modernizare şi minorități în spațiul central european. Cazul Bucovinei habsburgice*, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, c.p.I.

3.5. *Urbanizare şi identitate etnică în Europa Est-Centrală*. *Studiu comparativ*, dr. Flavius Solomon, c.p.III.

3.6. *Regulamentul organic şi modernizarea instituțiilor juridico-politice româneşti*, dr. Gabriel Bădărău, c.p.II.

3.7. *Minoritățile etnice în raporturile internaționale la începutul celui de-al doilea război mondial*, drd. Bogdan Alexandru Schipor, a.c.

Primele rezultate au fost puse în valoare prin publicarea mai multor studii şi prezentarea de comunicări ştiințifice, precum şi prin tipărirea unor volume, din care amintim: Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare şi construcție națională. Rolul factorului alogen (1832-1918)*, Ed. Junimea, Iaşi, 2002, 330 p.; Cătălin Turliuc, *Interwind Destinies. Modern Romania and Its Ethnic Groups*, Ed. Junimea, Iaşi, 2003, 192 p.; Mihai-Ştefan Ceauşu, *Elite, partide politice şi parlamentarism în Bucovina habsburgică, 1861-1918*, Ed. Junimea, Iaşi, 250 p. (sub tipar). În strânsă legătură cu tema precizată mai înainte este şi simpozionul organizat în colaborare cu Fundația Alexander von Humboldt şi Südost Institut din München, intitulat *Europa de sud-est în secolul XX. Structuri etnice, identități, conflicte*. De asemenea, numerele VII/2002 şi VIII/2003 din *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* cuprind mai multe contribuții ale cercetătorilor implicați în acest program.

Programul 4, *Cultura română în secolele XIX-XX: idei, curente, instituții*, coordonat de dr. Alexandru Zub, m.c., cuprinde şase proiecte:

4.1. *Discursul identitar în România modernă: teme, accente, figuri,* dr. Alexandru Zub, c.p.I

4.2. *Ipostaze ale ideii de patrimoniu în cultura română modernă*. *Practici, actori, instituții*, dr. Andi Mihalache, c.p.III.

4.3. *Educația greacă a tinerilor din Moldova în secolul XIX*, drd. Leonidas Rados, c.p.III

4.4. *Discurs politic şi spațiu public în Moldova regulamentară, 1834-1849*), drd. Adrian Cioflâncă, c.s.

4.5. *Paşoptismul în cultura românească. Memoria revoluționară în a doua jumătate a secolului XIX,* drd. Mihai Chiper, a.c.

4.6. *Discurs istoric şi practici educative în România comunistă*, drd. Cătălina Mihalache, c.s.

În cadrul programului au fost elaborate mai multe studii, tipărite în publicații din țară şi străinătate. Revista *Xenopoliana* a consacrat numere speciale unor teme de mare interes, precum: *Istoria culturală azi*, ed. Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub (X, 1-4); *History and Society since 1970/ Istorie şi societate după 1970,* ed. Alex Drace-Francis şi Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub (XI, 1-2); *Memorie şi uitare în istorie*, ed. Adrian Cioflâncă, coord. Alexandru Zub (XI, 3-4).

De asemenea, autorii proiectelor au definitivat mai multe volume tematice: Andi Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Ed. Albatros,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucureşti, 2003, 306 p.; Leonidas Rados, *Interferenţe româno-elene,* Ed. Fundaţia Academică „A.D. Xenopol“, Iaşi, 2003, 286 p.; Alexandru Zub şi Adrian Cioflâncă, *Globalism şi dileme identitare. Perspective româneşti*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza“, Iaşi, 2002, 320 p.; Alexandru Zub şi Dumitru Ivănescu, *Franţa, model cultural şi politic*, Ed. Junimea, Iaşi, 2003, 291 p.; Alexandru Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, ed.II, Iaşi, Junimea, 2003; Alexandru Zub, *A.D. Xenopol. Istoriografia română la vârsta sintezei*, Iaşi, Institutul European, 2003; Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne*, Iaşi, Institutul European, 2003.

Programul 5, *România sub regimul comunist. Anii stalinismului*, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, c.p.I, cuprinde trei proiecte:

5.1. *Minorităţile din România în anii 1944-1964*, dr. Gheorghe Onişoru, c.p.I

5.2. *Ocupaţia sovietică şi comunizarea României (anii '40-'50)*, drd. Dorin Dobrincu, c.p.III.

5.3. *Sistemul represiv din România în anii stalinismului*, drd. Sorin D. Ivănescu, c.s.

Mai multe studii şi articole, publicate în reviste academice şi volume tematice, comunicări ştiinţifice la manifestări din ţară şi străinătate şi elaborarea a două teze de doctorat (Dorin Dobrincu şi Sorin D. Ivănescu) reprezintă o parte din contribuţia cercetătorilor angajaţi la acest program. Au fost elaborate, de asemenea, şi unele volume, precum: Gheorghe Onişoru, *Instaurarea regimului comunist în România*, Ed. CNSAS, Bucureşti, 2002, 320 p.; Dumitru Ivănescu şi Sorin D. Ivănescu, *Mihai Costăchescu. Corespondenţă*, Ed. Junimea, 2003, 681 p.

Programul 6, *Problema orientală. Factori şi implicaţii în Europa est-centrală*, coordonat de dr. Veniamin Ciobanu, c.p.I, cuprinde două proiecte:

6.1. *Puterile nordice, Principatele Române şi problema orientală (1699-1815)*, dr. Veniamin Ciobanu, c.p.I.

6.2. *I.C. Brătianu şi politica externă a României (1876-1888)*, drd. Liviu Brătescu, c.s.

Mai multe studii publicate în reviste româneşti şi străine, comunicări susţinute la manifestări ştiinţifice naţionale şi internaţionale, două volume de documente din arhive germane şi suedeze aflate la tipar (Veniamin Ciobanu, *Europe and the Porte. New documents on the Eastern Question*), precum şi unul publicat (*Romanian and Polish Peoples in East-Central Europe, 17t^{h}-20th Centuries*, ed. by Veniamin Ciobanu, Ed. Junimea, Iaşi, 2003, 249 p.) constituie rezultatele celor implicaţi în acest program.

În anul 2003, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ a avut o bogată activitate editorială. Este cazul a evidenţia, în primul rând, volumele de autor, cu precizarea că cele care poartă ca dată de editare anul 2002 au apărut, de fapt, în 2003.

- Mihai-Ştefan Ceauşu, *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" Iaşi. 2001-2002*, Fundaţia Academică „A. D. Xenopol“, Iaşi, 2003, 47 p.
- Viorel Butnariu, *Moldova în economia de schimb europeană. Secolele XIV-XVIII*, Ed. Panfilius, Iaşi, 2002, 140 p.
- Veniamin Ciobanu, *Istoria românilor*, Vol. VI. *Românii între Europa clasică şi Europa luminilor (1711-1821*), Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002, p. 600-653 şi 697-710
- Andi Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Ed. Albatros, Bucureşti, 2003, 306 p.
- Cătălin Turliuc, *Interwind Destinies. Modern Romania and its Ethnic Groups*, Editura Junimea, Iaşi, 2003, 192 p.
- Cătălin Turliuc, Gh. Iacob, O. Buruiană, *Relaţii politice internaţionale*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza“, Iaşi, 2003, 123 p.
- Cătălin Turliuc, Igor Ojog, *Istoria universală, 1850-1918*, Ed. Cardidact, Chişinău, 2002, 140 p.
- Silviu Văcaru, Dănuţ Doboş, *Sagna – file de monografie istorică*, Ed. Sapienţa, Iaşi, 2003
- Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653-1658)*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza“, Iaşi, 2003, 610 p.+12 pl.
- Alexandru Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, ed.II, Ed. Junimea, Iaşi, 2003
- Alexandru Zub, *A.D. Xenopol. Istoriografia română la vârsta sintezei*, Institutul European, Iaşi, 2003

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne*, Institutul European, Iaşi, 2003

Se adaugă la acestea mai multe lucrări colective şi ediții:

- *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XXV (1639-1640), întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat şi Marius Chelcu, în colaborare cu Cătălina Chelcu şi Silviu Văcaru, Ed. Academiei, Bucureşti, 2003, 770 p.
- *Romanian and Polish Peoples in East-Central Europe (17th-20th Centuries),* edited by Veniamin Ciobanu, Editura Junimea, Iaşi, 2003, 249 p.
- *Franța, model cultural şi politic*, ed. Alexandru Zub şi Dumitru Ivănescu, Ed. Junimea, Iaşi, 2003, 291 p.
- *Mihai Costăchescu. Corespondență*, ed. Dumitru Ivănescu, Virginia Isac, Sorin D. Ivănescu, Ed. Junimea, Iaşi, 2003, 681 p.
- *Memorie şi uitare în istorie,* „Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice «A. D. Xenopol» din Iaşi", ed. Adrian Cioflâncă, coord. Alexandru Zub, XII, 2003, nr. 3-4
- *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, red. şef Florea Ioncioaia, secretar de redacție Andi Mihalache, nr. XXXVIII, 2001, 410 p.
- *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, red. şef Alexandru Zub, secretar de redacție Andi Mihalache, nr. XXXIX-XL, 2002-2003, 830 p.
- *Istoria culturală astăzi (*„Xenopoliana"), ed. Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub, nr. X, 1-4, 2002, 192 p.
- *History and Society since 1970* („Xenopoliana"), ed. Andi Mihalache şi Alex Drace Francis, coord. Alexandru Zub, nr. XI, 1-2, 2003, 110 p.
- *Relații româno-elene*, ed. Leonidas Rados, Ed. Fundația Academică „A.D. Xenopol", Iaşi, 2003, 286 p.
- *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, analogies, consequences,* ed. Flavius Solomon, Alexandru Zub, Oldrich Tuma şi Jiri Jindra, Ed. Polirom, Iaşi, 2003, 231 p.
- *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* (SAHIR), ed. Dumitru Vitcu şi Silviu Sanie, Ed. Hasefer, Bucureşti, vol. VIII, 2003
- *In honorem Ioan Caproşu. Studii de istorie*, ed. Petronel Zahariuc, Lucian Leuştean, Maria Magdalena Szekély şi Mihai Răzvan Ungureanu, Ed. Polirom, Iaşi, 2002, 532 p.
- *Deutsch-rumänische Beziehungen. Historische Studien*, ed. Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" şi Universitatea Babeş-Bolyai, coord. Vasile Docea, Ed. Accent, 2003.
- V. Pârvan, *Idei şi forme istorice. Patru lecții inaugurale*, ed. Alexandru Zub, Cartea Românească, Bucureşti, 2003, 188 p. (cu un *Argument* şi o *Introducere* de Alexandru Zub, p. 7-12, 13-28).

La lucrările prezentate mai sus trebuie adăugate 245 studii şi articole tipărite în revistele din țară şi străinătate, ce poartă semnătura cercetătorilor noştri.

În anul 2003, colectivul Institutului, în afara obligațiilor contractuale, a obținut şi definitivat nouă granturi, dintre care trei internaționale:

a. Naționale

1. Prof. univ. Alexandru Zub (coordonator), dr. Andi Mihalache, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Adrian Cioflâncă, drd. Cătălina Mihalache, drd. Mihai Chiper, Bogdan Moşneagu, *Învățământ istoric şi politici educative în secolul XX*, grant al Academiei Române.

2. Dr. Dumitru Ivănescu (coordonator), prof. dr. Ion Agrigoroaiei, dr. Silviu Văcaru, drd. Sorin D. Ivănescu*, Stări de spirit şi mentalități în timpul primului război mondial. Prizonierii români din Rusia*, grant CNCSIS.

3. Dr. Veniamin Ciobanu (coordonator), drd. Cătălina Chelcu, *Raportul puterii centrale – factori politici interni – reflex al evoluției statutului Principatelor Române (secolele XVII-XVIII),* grant CNCSIS.

4. Prof. dr. Ion Caproşu (coordonator), drd. Marius Chelcu, *Oraşul românesc în secolul al XVI-lea. Evoluție şi interferențe europene*, grant CNCSIS.

5. Prof. dr. Ion Agrigoroaiei (coordonator), dr. Cătălin Turliuc, prof. dr. Gh. Iacob, *Modernizare şi europenism în România interbelică. Instituții politice şi sociale*, grant CNCSIS.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. Prof. dr. Alexandru Zub (coordonator), dr. Dumitru Ivănescu, prof. dr. Dumitru Vitcu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Flavius Solomon, dr. Andi Mihalache, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Marius Chelcu, drd. Cătălina Chelcu, *Spațiu est-carpatic – zonă de convergență culturală din preistorie până în timpurile moderne,* proiect CERES.

b. Internaționale

7. Dr. Dumitru Şandru (coordonator), drd. Dorin Dobrincu, C*olectivizarea în România (1949-1962)*, grant coordonat de Katherine Verdery şi Gail Kligman (SUA)

8. Dr. Gerhard Seewann (coordonator), dr. Flavius Solomon, *Datenbank Ethnische Minderheiten in Südosteuropa*, Südost-Institut, FOROST, München

9. Prof. Dr. Günther Hödl (coordonator), dr. Flavius Solomon, *Enzyklopädie des Europäischen Ostens*, Universitatea Klagenfurt, Austria.

Pe parcursul anului 2003, Institutul a organizat, singur sau în colaborare, următoarele simpozioane, congrese şi mese rotunde:

a. Naționale

- **13 martie**, *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, *şapte ani de apariție*. La simpozion au prezentat comunicări acad. Gh. Platon, prof. dr. Alexandru Zub, m.c., prof. dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Silviu Sanie, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc. Cu prilejul simpozionul a fost lansat şi ultimul număr al revistei.
- **17 aprilie**, simpozionul *Gh.I. Brătianu. In memoriam*. Au participat prof. dr. Alexandru Zub, m.c., prof. dr. Ioan Toderaşcu, acad. Gh. Platon, prof. dr. Victor Spinei, m.c. Cu această ocazie au fost lansate volumele: *Gheorghe I. Brătianu. Studii bizantine de istorie economică şi socială*, îngrijit de Ion Toderaşcu şi Florin Platon, şi Maria G. Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu. Enigma morții sale*.
- **13-14 iunie**, *Şcoala şi biserica în slujba comunității locale*, simpozion organizat în colaborare cu Mitropolia Moldovei, Universitatea „Al. I. Cuza“, Universitatea „M. Kogălniceanu“ şi Inspectoratul Şcolar al județului Iaşi. La comunicări a participat prof. dr. Alexandru Zub, m.c.
- **24 octombrie**, *Periodizarea regimului comunist,* simpozion organizat în colaborare cu Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza“. Din partea Institutului au avut intervenții prof. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Cătălin Turliuc, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, drd. Dorin Dobrincu, dr. Andi Mihalache, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Adrian Cioflâncă, drd. Bogdan Schipor.
- **7 noiembrie**, *Acad. Dan Berindei: 80 de ani de la naştere*, simpozion organizat de Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“, cu participarea acad. Gh. Platon, prof. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Dumitru Ivănescu, dr. Silviu Sanie, prof. dr. Ioan Ciupercă, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc, prof. dr. Gh. Iacob.
- **4 decembrie**, *Public şi privat în România „democrat-populară“*, simpozion organizat de Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“, la care au participat dr. Cătălin Turliuc, drd Sorin D. Ivănescu, drd. Cătălina Mihalache, Bogdan Moşneagu şi drd. Bogdan Schipor, drd. Mihai Chiper.

b. Internaționale

- **9-11 mai**, simpozionul *Europa de sud-est în secolul XX. Structuri etnice, identități, conflicte,* organizat în colaborare cu Fundația Alexander von Humboldt şi Goethe Zentrum. Au participat specialişti din Germania, România, Bosnia, Iugoslavia, Republica Moldova, Ungaria, Albania şi Austria. Au susținut comunicări, printre alții, prof. dr. Alexandru Zub, m.c., prof. dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc şi dr. Flavius Solomon.
- **7-15 iulie**, *Şcoala de Vară de la Sighet,* program realizat în colaborare cu Memorialul Victimelor Comunismului şi al Rezistenței, s-a bucurat de participarea unor personalități importante ale istoriografiei şi ale opoziției anticomuniste din Europa est-centrală. De la Institutul nostru au susținut comunicări prof. dr. Alexandru Zub, m.c. şi drd. Dorin Dobrincu, lucrările respective fiind publicate în vol. *Şcoala memoriei 2003*, ed. Armand Goşu, Fundația Academia Civică, 2003.
- **1-3 octombrie**, Praga, *România şi Cehoslovacia în cadrul sistemului de la Versailles*, simpozion organizat în colaborare cu Institutul de Istorie contemporană din Praga. Comunicanții părții române au fost: prof. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Dumitru Ivănescu, dr. Cătălin Turliuc şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dr. Flavius Solomon de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“, prof. dr. Ion Chiper de la Institutul de Istorie „N. Iorga“, dr. C. Iordan de la Institutul de studii sud-est europene şi drd. O. Traşcă de la Institutul de Istorie din Cluj. Cu acest prilej partea română a lansat volumul *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History and analogies, consequences*, scos în colaborare cu colegii cehi, şi care cuprinde lucrările primului simpozion româno-ceh.

- **21 noiembrie**, simpozionul *Poveştile noastre, poveştile lor: mit, istorie şi societate în România şi Marea Britanie contemporane*, organizat de Institut în colaborare cu Consiliul Britanic. Au participat prof. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Alex Drace-Francis, dr. Cătălin Turliuc, dr. Andi Mihalache, prof. dr. Gh. Iacob, drd. Adrian Cioflâncă ş.a. Cu această ocazie a fost lansat volumul *Istorie şi societate după 1970* (ed. Alex Drace-Francis şi Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub).

La fiecare dintre aceste manifestări, intervenţiile făcute de membrii Institutului nostru au fost bine apreciate. Numeroase comunicări constituie materia unor volume aflate în curs de tipărire sau vor fi cuprinse în publicaţiile noastre periodice: *Anuarul, Xenopoliana, SAHIR, Strabon*.

Menţionăm, de asemenea, că şedinţele bilunare de comunicări au continuat la Institut cu regularitate, bucurându-se de un public interesat şi receptiv.

În afara manifestărilor precizate mai sus, cercetătorii Institutului de Istorie „A.D. Xenopol“ au prezentat comunicări cu prilejul unor simpozioane şi conferinţe, multe dintre ele având un caracter internaţional. Astfel, Liviu Brătescu a fost prezent la Roman şi Târgu Secuiesc (unde a avut intervenţii la cursurile organizate de Academia Interculturală Transilvania şi Liga Pro Europa); Viorel Butnariu la Bucureşti, Iaşi şi Brăila (unde a participat la a XX-a sesiune a Societăţii Numismatice Române); Mihai-Ştefan Ceauşu la Timişoara (12-15 octombrie 2003, la simpozionul internaţional *The Blak Decade of the Golden Era. 1979-1989*, organizat de Friedrich Ebert Stiftung şi Universitatea „Tibiscus“, unde a vorbit despre *The Refusal of Change. The Romanian-Soviet Relations during Gorbatchev*), Suceava şi Iaşi; Marius Chelcu, Cătălina Chelcu şi Mihai Chiper la Iaşi; Veniamin Ciobanu la Iaşi şi Suceava (12-14 septembrie 2003, la „Zilele culturii polone“, a prezentat comunicarea *Contribuţii documentare ale istoriografiei româneşti din secolul XX la cercetarea istoriei relaţiilor româno-polone*); Adrian Cioflâncă la Iaşi (17 noiembrie 2002, *Criza comunismului şi răspunsurile propagandei în România anilor ’80*, comunicare susţinută la simpozionul *Ideologie şi realitate socială în România şi RDG*, organizat de Konrad-Adenauer Stiftung, Goethe Zentrum şi Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“); Dorin Dobrincu la Iaşi, Bucureşti (27-28 februarie 2003, a participat la masa rotundă organizată de Colegiul Noua Europă (NEC), coordonatori Katherine Verdery şi Gail Kligman, cu tema *Colectivizarea în România, 1949–1962*) şi Braşov (14-16 noiembrie 2003, la simpozionul internaţional *Mişcări şi acţiuni disidente în perioada comunismului târziu* a prezentat comunicarea *Manifestări anticomuniste ale creştinilor evanghelici din România, anii ’70-’80*); Dumitru Ivănescu la Vârful Câmpului, Ruginoasa, Bârlad şi Iaşi; Sorin D. Ivănescu la Iaşi; Andi Mihalache la Bucureşti (7-11 aprilie 2003, la simpozionul internaţional *History and society since 1970,* organizat de British Council, New Europe College şi School of Slavonic and East-European Studies, unde a prezentat comunicarea *Romanian Communist Secret Files from Cultural History Perspective*); Cătălina Mihalache la Iaşi; Bogdan Moşneagu la Iaşi şi Bucureşti (7-11 aprilie 2003, la simpozionul internaţional *History and society since 1970,* organizat de British Council, New Europe College şi School of Slavonic and East-European Studies, unde a prezentat comunicarea *Writing the past: Communism and the Romanian Orthodox Church*); Leonidas Rados şi Bogdan Schipor la Iaşi; Flavius Solomon la Iaşi (22-23 mai 2003, la simpozionul internaţional *Limba şi literatura română în spaţiul etnocultural dacoromânesc şi în diasporă*, unde a vorbit despre *Legislaţie şi dispută lingvistică în Estonia şi Republica Moldova. Studiu comparativ*) şi Sevastopol (24-25 septembrie 2003, la simpozionul internaţional de istorie eclesiastică dedicat lui Grigore Ţamblac, unde a susţinut comunicarea *Grigorij Camblak: kratkij biografičeskij i literaturnyj očerk*); Cătălin Turliuc la Vârful Câmpului, Chişinău (27 martie 2003, la conferinţa internaţională A fi istoric în Republica Moldova, unde a vorbit despre *Importanţa istorică a Unirii Basarabiei cu România*), Iaşi (23-24 mai, simpozion internaţional *Limba şi literatura română în spaţiul etnocultural românesc şi diaspora*, unde a vorbit despre *Limbă şi*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

identitate națională. Cazul României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), Sibiu (20-22 iunie, la conferința internațională *Politica stalinistă privind minoritățile naționale: România şi Ungaria*, unde a vorbit despre *Omogenizare etnică prin emigrare: cazul evreilor din România*) şi Leipzig (9-11 octombrie, la conferința internațională *Das regionale in der Rumansiche Kultur,* unde a vorbit despre *Construcția națională românească şi identitățile regionale. Modernizare şi omogenizare în România contemporană*); Silviu Văcaru la Iaşi; Dumitru Vitcu la Ruginoasa şi Suceava (18 septembrie 2003, la simpozionul internațional româno-polon *Dom Polski*, unde a vorbit despre *Români şi polonezi în Europa est-centrală. Contribuții istoriografice ieşene*); Petronel Zahariuc la Iaşi (mai 2003, al XII-lea Congres de genealogie şi heraldică, unde a susținut comunicarea *Cercetarea moştenirilor şi a rudelor. Miron Costin şi Ileana Movilă*); Alexandru Zub la Vârful Câmpului, Iaşi (15-17 nov. 2002, la simpozionul româno-german *Sistem totalitar, ideologie şi schimbare socială în România şi RDG,* a prezentat comunicarea *Istoriografia română între comanda totalitară şi imperativul ştiințific*; 21 nov. 2003, la simpozionul *Poveştile noastre, poveştile lor: mit, istorie şi societate în România şi Marea Britanie contemporane*, organizat de British Council şi Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“, BCU Iaşi, a vorbit despre *Discursul demitizant în istoriografia română*; 20 iun. 2003, la Goethe Zentrum, Iaşi, a vorbit despre *Alexander von Humboldt: de la „contemplarea fizică a lumii“ la istoria ei*), Sighet (11 iul. 2003, la Memorial Sighet, Şcoala de Vară, a conferențiat despre *Discursul istoric, globalizare şi mondialism*), Târgu Mureş (21 aug. 2003, la simpozionul internațional *Culturile Europei central-răsăritene după 1989,* a vorbit despre *Istorie, memorie şi morală în lumea postcomunistă*; 21 aug. 2003, a conferențiat despre *Culturile Europei Central-răsăritene după 1989*, la simpozionul cu aceeaşi temă, organizat de Universitatea „Petru Maior“), Cheia (18 oct., la simpozionul *Teologie şi politică*, organizat de Parohia Stavropoleos şi Fundația „Konrad Adenauer“, a prezentat comunicarea *Teologie şi politică în epoca regenerării naționale*), Oneşti, Alba Iulia (7 mar., prelegere la Universitatea Alba Iulia, despre *Discurs istoric românesc: tradiție, inovație, integrare*) şi Bucureşti (4 feb., la simpozionul *Evocare Iuliu Maniu*, Fundația Academia Civică, a ținut comunicare *Iuliu Maniu*; 5 feb., la simpozionul *Iuliu Maniu – 50 de ani de la moarte*, la Academia Română a prezentat *Iuliu Maniu – un destin sub semnul rezistenței*; 8 apr., la simpozionul *Identitate națională şi integrare culturală*, Fundația Culturală Română, a prezentat comunicarea *Discursul identitar în Basarabia*; 20 oct., cu ocazia împlinirii a 25 de ani de pontificat, la Academia Română, a conferențiat despre *Ioan-Paul II şi rezistența spirituală în lumea postmodernă*).

În cursul anului 2003, mai mulți cercetători de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ s-au deplasat în misiuni ştiințifice peste hotare, fie în cadrul schimburilor interacademice, fie datorită unor burse sau proiecte oferite de centre academice din străinătate. Dr. Mihai-Ştefan Ceauşu s-a aflat la Augsburg şi München (Germania), în intervalul 9-28 iunie 2003, pentru un stagiu de documentare, cu o bursă acordată de Fundația germană Friedrich Ebert.

La mijlocul anului 2003, în perioada 1-21 iunie, drd. Marius Chelcu şi drd. Cătălina Chelcu s-au aflat la Moscova, în cadrul schimbului interacademic dintre Academia Română şi Academia Rusă de Ştiințe. Cu acest prilej, au efectuat un stagiu de documentare la Arhivele Ruseşti a Actelor Vechi (*Российский Государственный Архив Древних Актов – РГАДА*), Arhiva Ministerului de Externe al Rusiei (*Историко – документалный департамент МИД России архив внешней российской империи – АВПРИ*), Biblioteca de Istorie (*Государственная публичная историческая библиотека России*), Biblioteca Institutului de Ştiințe Sociale (*Институт научной информации по общественным наукам* PAH) şi Biblioteca „V. I. Lenin“.

Tot în cadrul schimbului interacademic, dr. Veniamin Ciobanu s-a deplasat în Anglia (9-30 iunie) şi Suedia (7 iul.-3 aug.) pentru cercetări în arhive şi biblioteci în vederea completării colecției *Europe and the Porte*. De asemenea, în intervalul 22-29 septembrie, s-a aflat în Polonia la cea de a 12-a sesiune a Comisiei mixte de istorie româno-polone.

În zilele de 30 sep.-4 oct., dr. Dumitru Ivănescu s-a aflat în Cehia pentru a participa la lucrările Comisiei mixte de istorie româno-cehă şi la simpozionul *România şi Cehoslovacia în cadrul sistemului de la Versailles*, unde a prezentat comunicarea *Cooperarea româno-cehă după pacea de la Paris-Versailles. Misiunea lui Victor Cădere în Siberia*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De un stagiu de documentare la tema de plan a beneficiat drd. Cătălina Mihalache, în perioada 1-30 mai (ca invitată a Institutului internațional de studiul manualelor George Eckert din Braunschweig), şi 17-30 noiembrie (ca bursier la Open Society Archives/ Central European University din Budapesta).

O prezență activă în exterior a avut în 2003 dr. Flavius Solomon. Colaborarea sa cu specialişti din Germania s-a concretizat în deplasări desfăşurate în intervalul 7-27 aprilie, 2 iun.-13 iul., 6-26 octombrie, 15-31 decembrie, la Südost-Institut din München. De asemenea, în perioada 4-31 august a efectuat investigații în Arhivele Naționale şi Biblioteca Academiei de Ştiințe din Moldova, iar de la 30 septembrie la 4 octombrie s-a aflat în Cehia pentru a participa la lucrările Comisiei mixte de istorie româno-cehă şi simpozionul internațional *România şi Cehoslovacia în cadrul sistemului de la Versailles*, unde a prezentat comunicarea *Europa statelor națiune vs. Europa minorităților. Considerații pe marginea unui eşec programat*.

La fel de fructuoasă s-a dovedit în anul amintit şi activitatea întreprinsă în străinătate de dr. Cătălin Turliuc. El a făcut deplasări pentru documentare în arhive şi biblioteci sau pentru a participa la manifestări ştiințifice internaționale. În Republica Moldova (27-29 martie) a participat la conferința internațională *A fi istoric în Republica Moldova*, unde a prezentat comunicarea *Importanța istorică a Unirii Basarabiei cu România*, în Republica Cehă (30 sep.-4 oct.), ca membru al Comisiei mixte de istorie româno-cehă, a luat parte la lucrările Comisiei şi a susținut comunicarea *Sistemul de la Versailles şi noua ordine mondială. Perspective româneşti,* la simpozionul *România şi Cehoslovacia în cadrul sistemului de la Versailles*, în Germania, la conferința internațională de la Leipzig (8-14 octombrie) a luat parte la simpozionul intitulat *Das regionale in der Rumanische Kultur*, de la Universitatea din Leipzig şi a comunicat despre *Construcția națională românească şi identitățile regionale. Modernizare şi omogenizare în România contemporană,* iar în Israel (6-20 decembrie), în cadrul schimbului interacademic, s-a documentat pentru tema de plan.

În fine, contacte semnificative cu mediile academice din străinătate au întreținut şi colegii dr. Silviu Văcaru, dr. Dumitru Vitcu şi dr. Alexandru Zub, m.c. Primul s-a aflat la Chişinău pentru un stagiu de documentare în arhive şi biblioteci (1-27 septembrie). Cel de-al doilea, s-a deplasat în Canada (14 mai-13 iunie) pentru a efectua un stagiu de documentare la Toronto Public Library şi University of Toronto Library. Ultimul, prof. dr. Alexandru Zub, m.c., s-a aflat la Sofia (26-28 iunie), la reuniunea tinerilor istorici, în calitate de membru al bordului instituit de Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE), şi Praga (30 sep.-4 oct.), unde a participat la lucrările Comisiei mixte de istorie româno-cehă şi la simpozionul *România şi Cehoslovacia în cadrul sistemului de la Versailles*, prezentând comunicarea *Sistemul de la Versailles: o perspectivă istoriografică*.

În intervalul 20 sept-4 oct., s-au desfăşurat la Praga lucrările Comisiei mixte de istorie româno-cehă. Partea română a fost reprezentată de prof. dr. Alexandru Zub, m.c. (preşedinte), dr. Flavius Solomon (secretar), dr. Dumitru Ivănescu, dr. Cătălin Turliuc (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol"), prof. dr. Ion Chiper (Institutul de Istorie „N. Iorga), dr. C. Iordan (Institutul de Studii sud-est europene) şi drd. O. Traşcă (Institutul de Istorie din Cluj). Cei menționați mai înainte au susținut comunicări la simpozionul *România şi Cehoslovacia în cadrul sistemului de la Versailles*. De asemenea, partea română a editat volumul *Sovietization in Romania and Czechoslovachia. History, analogies, consequences* (Ed. Polirom, 2003, 231 p., ed. Alexandru Zub, Flavius Solomon), cuprinzând lucrările simpozionului organizat la Iaşi în 2001.

În zilele de 23-26 sept. 2003, la Varşovia, s-au desfăşurat lucrările celei de-a 12-a sesiuni a Comisiei mixte de istorie româno-polonă la care au luat parte, din Iaşi, acad. Gh. Platon (preşedinte) şi dr. Veniamin Ciobanu (secretarul părții române a comisiei). Cu acest prilej, partea română a lansat volumul *Romanian and Polish Peoples in East-Central Europe (17th-20th centuries)*, ed. Veniamin Ciobanu, colegul nostru susținând şi o comunicare, intitulată *Projets d'integration de l'Empire Ottoman dans un systéme européen d'alliances politiques et militaires (1792-1799)*.

Din inițiativa preşedintelui României s-a constituit o comisie internațională pentru studierea Holocaustului, din care face parte şi colegul nostru, drd. Adrian Cioflâncă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La iniţiativa guvernelor român şi rus s-a constituit o comisie pentru studierea problemelor izvorâte din istoria relaţiilor bilaterale, inclusiv problema Tezaurului român, din care face parte dr. Dumitru Ivănescu.

La finele acestei succinte dări de seamă, amintim că în 2003, dr. Dumitru Ivănescu a primit premiul Mihai Kogălniceanu al Academiei Române pentru lucrarea *Alexandru Ioan Cuza în conştiinţa posterităţii*, Ed. Junimea, Iaşi, 2001. De asemenea, considerăm oportun să spunem că producţia ştiinţifică a colectivului de cercetători de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ trebuie apreciată şi în funcţie de periodicele scoase sub egida sa (*Anuarul*, *Xenopoliana*, *SAHIR* şi *Strabon*), dar şi cu activitatea celor cinci îndrumători de doctorat (Veniamin Ciobanu, Dumitru Ivănescu, Dumitru Şandru, Dumitru Vitcu şi Alexandru Zub).

Dumitru Ivănescu

WORKSHOP FOR NEW DOCTORAL RESEARCH ON THE HISTORY OF SOUTHEAST EUROPE (Sofia, 26-28 June, 2003)

Invitat să iau parte la un program istoriografic conceput acum câţiva ani de către CDRSEE (*Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe*), sunt bucuros că pot consemna aici un nou episod, consumat la Sofia între 26 şi 28 iunie 2003.

Este vorba de o reuniune ştiinţifică organizată de CDRSEE (cu sediul la Thessaloniki, str. Krispou 9) la CAS (*Center for Advanced Study*) din capitala Bulgariei (str. Alexander Battenberg 4), lucrările desfăşurându-se, în condiţii excelente, la *Grand Hotel Bulgaria* (bd. Tsar Osvoboditel 4).

Noul *workshop* (III), după cele similare de la Thessaloniki şi Dubrovnik, a avut menirea să pună în dialog doctoranzi din SEE (Southeast Europe), pe seama unei iniţiative americane şi în ideea de a pune la lucru, cu mijloace profesionale, valorile democratice din zonă. Alături de alte domenii, istoria este chemată să ofere sugestii, programe, instrumente, strategii capabile să contribuie la schimbarea vechiului „model“ balcanic („pattern of hostility and conflicts“), astfel ca accentul să cadă pe valorile comune, cooperare, dialog. Revista bimensuală „Balkan Horizons“, editată de CDRSEE şi ajunsă acum la nr. 7 (din redacţie face parte şi ziaristul român Octavian Andronic), oferă destule date privind scopul, resursele, sistemul directorial (Smaranda Enache e vicepreşedintă), proiecte, colaborări etc. CDRSEE face parte din sistemul de instituţii şi mecanisme gândit ca remediu, în plan moral, ştiinţific, educativ etc., după disoluţia regimurilor comuniste din zonă.

În acest cadru funcţionează SEEJHP (*Southeast European Joint History Project*), cu un comitet academic (prezidat de Maria Todorova) şi un grup de specialişti (*Board of Eminent Scholars*) în problemele istorice ale regiunii. Am cinstea să fac parte din ambele organisme, alături de alţi 15 colegi de breaslă, între care şi istoricul Lucian Boia, propus de subsemnatul la şedinţa bordului din anul 2000.

Reuniunea de la Sofia, consumată la sfârşitul lunii iunie 2003, a înlesnit dezbateri pe marginea unor contribuţii legate de tezele în pregătire ale unor tineri istorici din Cehia, Croaţia, Grecia, România, Serbia/ Muntenegru, Slovenia, unii dintre ei venind însă din alte spaţii, unde se întâmplă să facă stagii doctorale: Anglia, SUA, Turcia, Ungaria. Din 20 de studioşi, veniţi să discute pe marginea rezultatelor la care au ajuns, 4 erau români (al cincilea absentând), număr semnificativ pentru interesul de care se bucură momentan ţara noastră. Tematic, ei au abordat chestiuni legate de populaţia romanică din Peninsula Balcanică (Dorin Lozovanu), relaţii româno-franceze în epoca regulamentară (Gabriel Leanca), relaţii româno-otomane după războiul de independenţă (Silvana Rachieru), literatura *science-fiction* în România sub regimul comunist (Eugen Stancu), fiecare asumând şi obligaţia de a comenta un alt text din aceiaşi arie tematică. Modul în care s-au prezentat, în ambele ipostaze, denotă o bună iniţiere în domeniu, ca şi deprinderea dialogului academic, indispensabilă în asemenea ocazii. O subliniere merită

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prestaţiile făcute de Gabriel Leanca şi Eugen Stancu, beneficiari norocoşi ai unor stagii în străinătate, care le-au înlesnit o mai bună valorificare a potenţialului nativ.

Personal, am avut onoarea să moderez sesiunea matinală din 27 iunie, dedicată unor chestiuni privind procesul de modernizare în sud-estul european, relaţiile dintre centru şi periferie, rolul intelectualităţii etc. Întâlniri individuale cu unii doctoranzi am avut, conform programului, în aceeaşi zi.

Pe 28 iunie, am luat parte, în afară de lucrări, la şedinţa bordului, în care s-au făcut propuneri de lărgire a acestui organism, sugestii tematice pentru viitor şi de localizare a proximei reuniuni. S-a convenit ca între „seniori" şi „juniori" să se asigure, prin CDRSEE, o mai bună comunicare, astfel ca reţeaua de contacte să poată fi extinsă şi optimizată.

O menţiune specială se cuvine făcută pentru eforturile depuse, în acest cadru, de profesorii John Lampe, Diana Mishkova, Maria Todorova, Peter Vodopivec, al căror prestigiu a stimulat esenţial calitatea reuniunii.

Mai trebuie spus că a fost prezentat, cu acest prilej, un nou şi somptuos volum de studii privitoare la politica educaţiei prin istorie, sub titlul de *Clio in the Balkans* (Thessaloniki, 2002, 549 p.) sub egida secţiunii respective a CDRSEE. Preşedintele acestui centru, Costa Carras, a ţinut de altfel să facă unele aprecieri de ansamblu în prefaţa volumului. Pregătirea acestuia, anevoioasă, s-a bucurat de entuziasmul şi competenţa Mariei Todorova, eminenta autoare a sintezei *Imagining the Balkans*, tradusă deja şi la noi (*Balcanii şi balcanismul*, Humanitas, 2000), dar mai cu seamă de strădaniile unor istorici din noua generaţie. Chestiuni de interes românesc au antamat, în acest cadru, Bogdan şi Mirela-Luminiţa Murgescu, Ecaterina Lung, Codruţa Matei. O subliniere aparte se cuvine făcută pentru contribuţia subscrisă de Bogdan Murgescu despre studiile bizantine şi otomane în istoriografia română, o sinteză incitantă şi comprehensivă.

Asemenea demersuri, fie că e vorba de analize tematice la reuniuni ca aceea de la Sofia sau de volume colective, precum *Clio in the Balkans,* şi-au vădit din plin utilitatea, constituind modalităţi de cunoaştere mutuală şi de sapientă elaborare a unui viitor comun, sensibil la exigenţele integrării şi respectuos faţă de valorile specifice.

Alexandru Zub

„IULIU MANIU – 50"

Dacă aniversarea unui secol şi trei decenii de la naşterea lui Iuliu Maniu (9 ian. 1873) a fost abia amintită în presă, comemorarea de la 5 februarie 2003, când s-a împlinit un demisecol de la moartea ilustrului om politic, a stârnit un interes mai viu în lumea academică şi în mass-media.

La Sighet, unde i-a fost dat să-şi încheie viaţa, s-a făcut o slujbă ecumenică şi a fost evocată, pe larg, la locul de osândă, personalitatea în cauză.

La *Fundaţia Academia Civică*, în capitală, a avut loc o *Evocare Iuliu Maniu* (4 feb.) de către Şerban Papacostea şi Alexandru Zub, în faţa unui public numeros, inclusiv elevi aduşi din ţară, în cadrul unui program special, finanţat de aşezăminte paneuropene. Au fost lansate, cu acest prilej, noile cărţi scoase de amintita fundaţie: *Iuliu Maniu – un creator de istorie; Şcoala memoriei – Sighet 2002; Se întoarce vântul* (de Vladimir Bukovski). Primul volum e mai mult un *documentar*, întemeiat pe datele existente la *Memorial Sighet*, scos anume spre a marca cincantenarul morţii marelui bărbat de stat. Al doilea este rezultatul noii ediţii a Şcolii de Vară de la Sighet, la care au luat parte (şi se regăsesc în volum, prin conferinţele rostite şi prin dialogul avut cu tinerii cursanţi): Stephane Courtois, Vladimir Bukovski, Nicolas Werth, Petruska Sustrova, Alexandru Zub, Marius Oprea, Mircea Carp, Anatol Petrencu, Ana Blandiana şi elevii acelei şcoli. Al treilea este un roman biografic al celebrului dizident sovietic, roman ce comportă însă şi un cert interes documentar.

La Academia Română, în prezenţa unui public ales şi a unor oameni politici, a avut loc o sesiune comemorativă: **Iuliu Maniu – 50 de ani de la moarte** (5 feb.) Sesiunea a fost deschisă de acad. Eugen Simion, preşedintele înaltului for, care a ţinut să sublinieze faptul că Maniu a fost,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 1919, membru de onoare al Academiei şi a rămas un sprijinitor al ei până la arestarea sa din 1947. Au urmat comunicări pe diverse perioade: *Iuliu Maniu, o personalitate a naţiunii. Rolul său în realizarea Marii Uniri* (Dan Berindei); *Iuliu Maniu – promotor al democraţiei româneşti în perioada interbelică* (Ioan Scurtu); *Iuliu Maniu şi „cei Trei Mari"* (Florin Constantiniu); *Iuliu Maniu – un destin sub semnul rezistenţei* (Alexandru Zub); *Amintiri despre Iuliu Maniu* (Gabriel Ţepelea). Ultimele două texte au avut un caracter mai special, dat fiind că voiau să prezinte ansamblul figurii comemorate. Un cuvânt de încheiere, cu sublinieri menite a întregi portretul lui Maniu, a rostit apoi preşedintele Academiei. S-a luat act de propunerea ca venerabila instituţie să patroneze editarea unui corpus de texte care să restituie cât mai deplin personalitatea comemorată.

O mică expoziţie, organizată în aula Academiei Române, a putut înlesni concomitent plasarea lui Iuliu Maniu în epocă, printre contemporanii care au jucat un rol semnificativ în istoria noastră.

Alexandru Zub

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN GERMANIA

În perioada 1-31 mai 2003 am beneficiat de o bursă oferită de *Institutul Georg Eckert* pentru *Studiul Internaţional al Manualelor din Braunschweig*, Germania. Personalul instituţiei a fost extrem de cooperant, oferindu-mi certe repere în lumea germană şi susţinându-mă cu deosebită solicitudine în efortul personal de studiu. Amintesc aici ghidajul atent al prof. Hanna Schisller, discuţiile fructuoase cu prof. Wolfgang Höpken (directorul actual al Institutului, specialist al spaţiului Sud-Est European şi bun cunoscător al realităţilor româneşti), cu cercetătoarea Augusta Dimou şi cu personalul bibliotecii, amintind aici deosebita amabilitate a doamnei Brigitte Depner, de origine română. Dialogul cu ceilalţi oaspeţi ai Institutului a depins în mare măsură de abilităţile lingvistice a celor implicaţi, care comunicau mai ales în germană sau chiar rusă, dat fiind că una din orientările actuale este studierea realităţilor din spaţiul ex-comunist: o direcţie dată şi de politica Consiliului European în privinţa reformelor educaţionale începute în anii 90.

Investigaţiile mele s-au concentrat asupra proiectului acceptat de Institut, *Comunismul în manualele postcomuniste. Un demers comparativ*, urmărind materiale din câteva ţări considerate reprezentative – Albania, Bulgaria, Polonia, Republica Moldova, Ungaria, în paralel cu reperele occidentale, franceze, engleze, germane – şi având ca finalitate, în primul rând, o mai cuprinzătoare înţelegere a cazului românesc. Cercetarea a fost valorificată prin publicarea studiului *Communism in post-comunist history textbooks. What to be remembered* („Xenopoliana", XI, 3-4, 2003, p. 123-142).

Această perioadă de studiu intens a fost extrem de benefică pentru orizontul meu profesional, permiţându-mi apropierea de stadiul cel mai recent al cercetărilor de istorie a educaţiei şi contactul direct, altminteri foarte dificil, cu un număr impresionant de materiale didactice specifice altor ţări. Generozitatea *Institutului Georg Eckert* va avea astfel consecinţe de durată pentru mine, dincolo de finalizarea proiectului amintit, în conturarea tezei de doctorat coordonată de prof. Al. Zub, *Istorie şi practici educative în România postcomunistă.*

Cătălina Mihalache

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ŞTIINŢIFICĂ ÎN FEDERAŢIA RUSĂ (30 mai-23 iunie 2003)

În cadrul acordului de colaborare între Academia Română şi Academia Rusă de Ştiinţe, am efectuat un stagiu de documentare în Federaţia Rusă, mai exact la Moscova. Călătoria noastră s-a circumscris identificării de surse documentare şi narative româneşti din secolele XVI-XVII în arhive şi biblioteci din capitala rusă, obiectiv în consonanţă cu preocupările noastre curente legate de editarea izvoarelor cuprinse în corpusul naţional *Documenta Romaniae Historica*, precum şi cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele privitoare la pregătirea lucrărilor de doctorat. Drept urmare, atenția noastră s-a îndreptat către actualizarea bibliografiei referitoare la istoria urbană, pe de o parte, şi legăturile româneşti cu spațiul cultural slav între aceste limite temporale, pe de altă parte, în urma cercetării fişierelor aflate în biblioteci de mare interes şi real folos pentru noi: Biblioteca de Istorie (*Государственная публичная историческая библиотека России*), Biblioteca Institutului de Ştiințe Sociale (*Институт научной информации по общественным наукам* PAH), Biblioteca „V. I. Lenin" (unde, din păcate, nu am avut răgaz suficient pentru secția de manuscrise).

Pe toată perioada stagiului ne-am bucurat de sprijinul substanțial al d-lui Alexandr Stâkalin, cercetător la Institutul de Slavistică şi Balcanistică din Moscova, cu preocupări ce vizează istoria relațiilor ruso-maghiare după al doilea război mondial, şi căruia îi datorăm accesul în arhive şi biblioteci. Totodată, vizita noastră la sediul Institutului s-a dovedit profitabilă datorită d-nei Tatiana Pokivailova, binecunoscută la noi, cu care am avut discuții privitoare la problematica relațiilor româno-ruse contemporane. O adevărată plăcere ne-a fost rezervată de întâlnirea cu unul dintre redactorii postului de radio „Vocea Rusiei", anume Tatiana Jarikova, în atenția căruia se află, între altele, situația românilor stabiliți la Moscova sau cei veniți prin intermediul schimburilor culturale între România şi Federația Rusă, ştiut fiind interesul deosebit pe care autoritățile ruse îl acordă funcționării acestor schimburi şi amplificării lor.

Foarte importante pentru sfera noastră de interes s-au dovedit fondurile Arhivelor Ruseşti a Actelor Vechi (*Российский Государственный Архив Древних Актов – РГАДА*) şi cele adăpostite de Arhiva Ministerului de Externe al Rusiei (*Историко – документалный департамент МИД России архив внешней российской империи – АВПРИ*); cele dintâi au fost prospectate, în anii trecuți, de cercetători de la Institutul nostru, precum Ioan Caproşu, Leon Şimanschi, Nistor Ciocan sau Dumitru Agache, şi din care au fost extrase, deja, acte privitoare la evul mediu românesc, microfilmele şi fotocopiile acestora aflându-se, acum, în custodia Academiei Române, în fondul de Microfilme. Cercetarea opiselor altor fonduri care, după denumire, sugerau existența unor piese arhivistice referitoare la spațiul nostru a dat la iveală numeroase documente ce merită atenția specialiştilor prin ineditul lor. Între acestea, se disting: copii ale scrisorilor hatmanilor ucraineni I. Samoilovici şi P. Doroşenco şi ale cancelariilor acestora privitoare la evenimentele din Valahia, Crimeea, Moldova, Polonia, Turcia şi Ucraina, în special pentru anul 1675; cărți de venituri şi cheltuieli din 1656-1714, între care plângerile meşteşugarilor şi poruncile adresate slujitorilor pentru rezolvarea unor litigii comerciale, porunci privitoare la funcționarea aurăriilor şi argintăriilor; invitații adresate unor meşteşugari moldoveni pentru a lucra în atelierele de arme din Rusia; apoi, acte privitoare la activitatea comercială, în Rusia, a negustorilor străini, printre care şi valahi; un fond foarte atractiv prin conținutul opisului său este cel privitor la relațiile Rusiei cu Grecia (fondul 52, cu 3337 file, opis 1-4), şi care conține, între altele, proiecte şi documente din anii 1558-1716 referitoare la sosirea pravoslavnicelor fețe bisericeşti şi a negustorilor din Arabia, Athos, Bulgaria, Valahia, Grecia, Gruzia, Egipt, Macedonia, Moldova, Polonia, Serbia, Siria, Turcia, Ucraina cu mărfuri, scrisori referitoare la evenimentele din întreaga lume ortodoxă, relicve bisericeşti, cărți, depeşe ale celor sosiți în Rusia pentru milostenii de odoare bisericeşti şi cărți necesare înzestrării bisericilor; informații despre întoarcerea ruşilor căzuți robi şi răscumpărați de la turci şi tătari; rapoarte privitoare la trimiterea în Apus a solilor ruşi etc. Cercetarea actelor cuprinse în aceste opise, dar şi în altele se impune, în consecință, pentru cunoaşterea şi altor aspecte privitoare la relațiile româno-ruse în evul mediu.

În afara celor relatate, stagiul de care am avut parte timp de trei săptămâni în capitala rusă ne-a facilitat şi posibilitatea de a lucra la un proiect mai vechi, îngrijirea ediției a doua a monografiei *Ştefan cel Mare,* scrisă în urmă cu patru decenii de Alexandru Boldur; accesul în bibliotecile menționate ne-a dat posibilitatea de a verifica bibliografia în limba rusă (însumând aproximativ o sută de titluri, lucrări generale, reviste şi studii), în perspectiva finalizării volumului pentru tipar.

Nu ne rămâne decât să ne exprimăm gratitudinea față de serviciul Relații Externe al Academiei Române pentru şansa pe care ne-a oferit-o, de a cunoaşte realități şi valori ruseşti, foarte importante, de altfel, pentru cultura românească, unele cunoscute, altele mai puțin ştiute, dar care îşi aşteaptă, încă, exploratorii.

Cătălina şi Marius Chelcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„HARRY POTTER. HISTORY & PERFORMANCE“

(7 mai 2004)

Sub acest titlu, British Council, în parteneriat cu Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ din Iaşi, a găzduit vineri, 7 mai 2004, începând cu ora 17, o întâlnire/dezbatere pentru toate vârstele. Moderatorii Bogdan Moşneagu şi Cătălina Mihalache de la Institutul „A.D. Xenopol“, împreună cu doamna Ecaterina Petreanu, managerul British Council, au dialogat cu un public divers, alcătuit din elevi (de la clasa a IV-a până la anii terminali de liceu), studenți, jurnaliști, istorici şi profesori sau pur şi simplu părinți ai fanilor Harry Potter.

Fiecare din cei prezenți ar avea putea susține, probabil, propria versiune despre ceea ce s-a întâmplat şi ce au însemnat cele două ore împreună, unii trimițându-şi ulterior impresiile pe adresa British Council. Însă de această dată vom privilegia perspectiva istoricului interesat de percepțiile şi de participarea copiilor/adolescenților/„amatorilor“ la aproprierea povestirii istorice (sau nu), de uz mai mult sau mai puțin explicit didactic. De la început au fost vizibile clivaje între licențiații de istorie şi cei de la litere, între adolescenții/entuziaştii, ca vârstă ori spirit, şi adulții/ specialiştii moderați în atitudine şi analiză. Dialogul a fost, deci, departe de a fi un formal exercițiu de politețe, prilejuind un atelier cu mai multe puncte de interes.

Cuvintele-cheie ale întâlnirii au oferit resurse surprinzător de adaptabile pentru interesele, lecturile, spiritul ludic, dar şi analitic al celor de față. *History* a fost invocat deopotrivă ca un apel la sensul antic al termenului, acela de *povestire,* la descifrarea împreună a unui remarcabil fapt de istorie recentă (impactul uriaş al cărților şi filmelor despre Harry Potter în întreaga lume), dar şi la sensul, mai convențional, de apreciere a efectelor artistice rezultate din apelul la decorul istoric. *Performance* chema în discuție abilitățile, mijloacele şi inventivitatea celor care au creat *spectacolul* de succes Harry Potter, autoarea Jeanne Kathleen Rowling, regizorul şi actorii, dar nu în ultimul rând cititorii şi chiar participanții la această întâlnire, fiecare cu propria lui poveste despre sine şi Harry. Moderatorii au adăugat şi alte invitații la reflecție, în jurul *cărții*, a *şcolii* (fie şi de vrăjitori), a *timpului*, a *magiei,* iar participanții au preluat selectiv şi categoric propriile opțiuni, detaliind şi deviind spre personaje, pasiuni sau rememorări conexe. Interesant este că ceea ce se camufla grijuliu, deşi se readucea constant în discuție – interesul istoricului profesionist în jurul curiozităților care animă nespecialistul – a rămas aproape nesesizat. Elevii au confirmat cu naturalețe, în treacăt, că tot aşa văd şi ei şcoala şi orele de istorie, ca şi colegii lui Harry Potter. *Istoria Magiei era materia cea mai plictisitoare din orarul lor*, predată de *singurul profesor-fantomă al şcolii*, care *se uită pe notițe*, *mormăind monoton*, *până când aproape toți elevii ațipesc, trezindu-se din când în când să mai scrie un nume sau o dată, pentru ca apoi să adoarmă la loc* (vezi J.K. Rowling, *Harry Potter şi camera secretelor,* trad. Ioana Iepureanu, Bucureşti, Editura Egmont, 2001, p. 133). Iar repetata profesiune de credință a acestuia, că istoria înseamnă doar fapte, „singurele veridice şi credibile!“ (*Ibidem*, p. 136), nu a atras nici un comentariu, fiind aproape de la sine înțeles. Adolescenții au remarcat latinismele care presărau lumea lui Harry Potter, întrebându-se cât de greu a fost pentru copiii englezi, *care nu fac latină într-a opta, ca noi*, să le înțeleagă. Nici denumirile în franceză, nici decorurile luate dintr-un ambient gotico/victorian, pe care se bazează în mare parte forța de seducție a filmului, nu au fost altceva decât o parte indicibilă a farmecului poveştii. Stranietatea trecutului „istoric“ a rămas şi acum de nerecunoscut unui public complet absorbit de prezent, chiar şi în prezența istoricilor. Adolescenții (şi nu numai) nu îşi pot reprezenta *trecutul* secvențial, printre bucăți de prezent, ci doar ca un *alt prezent* – coerent, suficient, verbalizabil. Iar acest trecut poate fi recuperat ca istorie doar prin povestire, care, din prisma acestei experiențe, s-ar putea redefini ca simpla artă de a crea public. Cât despre subiectul declarat, al poveştii de succes despre Harry Potter, am putea sublinia că o povestire, nu este cu adevărat bună, decât în măsura în care se lasă re-povestită, mai bine spus continuată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A fost o experiență surprinzătoare chiar şi pentru organizatori, care au găsit o formulă inedită de reluare a unei colaborări recente la nivel academic, respectiv publicarea şi lansarea, tot printr-o dezbatere publică, a numărului despre *Istorie şi societate după 1970* (XI, 1-2, 2003) al revistei „Xenopoliana“, rezultat al simpozionului internațional cu aceeaşi temă de la Bucureşti, din aprilie 2003. Ceea ce a unit aceste valoroase, dar foarte diferite activități va avea, probabil, şi alte urmări, alte inițiative, cu aceeaşi disponibilitate pentru provocările de azi şi de altădată.

Cătălina Mihalache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUCIAN BOIA – 60

Epocile prea reticente la noutate nu sunt chiar atât de rigide precum par, „scolastica“ lor conținând de fapt niște încercări de echilibrare și de stabilizare, care succed unor momente de degringoladă a criteriilor. Cel puțin canonizarea periodică a „adevărului istoric“ poate fi înțeleasă astfel, ca semn al unor reevaluări pe care societățile le înglobează tacit, incluzându-le însă în vechile formule, nu atât pentru a respinge anumite inovații cât mai ales pentru a face suportabile efectele lor. Bunăoară, deși astăzi ne întrecem cu toții în a condamna „demitizarea“, credem că respectivul demers și-a atins deja scopul, obiceiul de a trata istoria românilor în regimul hiperbolei fiind, cu unele excepții, temperat de o anume autocenzură, practicată chiar și de cei mai înverșunați adversari ai profesorului Lucian Boia. Împlinind, la 1 februarie a.c., 60 de ani, domnia sa ne dă prilejul să îi mulțumim pentru riscurile asumate, să îi dovedim că nu l-am uitat și că nu constituie, în ciuda aparențelor, cea mai adâncă tăcere a breslei noastre.

Dacă istoria mai aspiră la statutul de știință atunci rezultatele cercetărilor noastre nu ar trebui să se amestece cu ideologia națională, sublinia Boia, pe bună dreptate, în mai toate din cărțile sale. În caz contrar, ajungem, invariabil, la concluzii dinainte știute, însoțirea dintre istoriografie și iubirea de patrie producând texte în care românii apar fie ca victime, fie ca eroi pozitivi. Deși aceste remarci se cereau lecturate, în primul rând, *ca o întoarcere la litera documentului*, ca o invitație la „pozitivism“, contemporanii au preferat să îl recepteze pe Boia ca „eseist“ și ca profanator al trecutului nostru. De unde mai reiese că și empirismul, despre care credem, când ne convine, că garantează 100% acuratețea reconstituirii istoriografice, pare malefic dacă nu-i de prin partea locului și vine pe filieră occidentală. Desigur, atmosfera s-ar putea relaxa dacă am accepta că reușitele altuia nu ne fură ceva care să fi fost, iremediabil, numai al nostru. Dar la noi neexistând un minim *fair play*, pledoaria pentru modul în care am ales să scriem este luată ca atac, implicit, la adresa celor care văd istoria altfel. Or, dacă „pozitiviștii“ și „eseiștii“ ar încerca măcar o singură dată să practice stilul taberei rivale, dezamăgirile de sine ivite din acest experiment ar mai calma gâlcevile și ar stimula respectul pentru munca celuilalt.

Cel mai mult supără nu ceea ce scrie Boia, ci faptul că are succes. Scrie ușor, cu nuanțe, cu paradoxuri, cu ironie uneori, scrie cu talent și ni se pare normal să nu îl iertăm pentru asta. Mai există și teama că tinerii ar putea avea un contact prematur cu Boia, lucrările acestuia devenind, metaforic vorbind, prima lor Românie. „Prefer, în fața agresiunii, să răspund că unii contemporani nu știu să citească“, scria cândva Stéphane Mallarmé. Numai că spusele sale pot fi aplicate din plin și „cazului“ Boia. Dacă i-am fi acordat, măcar puțin, prezumția de nevinovăție, ne-am fi dat seama că toate criticile aduse de el consolidează, *à la longue*, științificitatea istoriei, nu o subminează. Iată ce scria domnia sa în cartea „Jocul cu trecutul“: „… Tocmai fiindcă reconstituirea trecutului trece prin atâtea filtre deformante, de la structurile permanente sau fluide ale imaginarului la jocul ideologiilor sau imperativelor momentului politic, aplecarea spre ceea ce a fost pretinde rigoare conceptuală și metodologică. Lăsată în voia ei și ademenită de nenumărate cânturi de sirenă, istoria riscă să o ia razna. Ea trebuie ținută în loc, atât cât poate fi ținută, printr-o definire fără echivoc a regulilor meseriei. O metodă fermă nu va conduce la adevăruri incontestabile, dar va menține totuși investigația între limitele unor ipoteze și scenarii plauzibile, ale unei dezbateri rezonabile și inteligibile“ (p. 172). Ancheta sa are în vedere, de obicei, o noțiune mai largă, aceea de *cultură istorică*, vizând istoria diseminată în societate și felul cum ea poate influența, la rându-i, investigația academică. Dar a fost înțeleasă, din nefericire, ca un raport calomnios asupra istoriografiei actuale, ca o contestare *in corpore* a celor reușite de noi până acum. Iar urmarea nu este greu de ghicit: din toată harta lumii, Bucureștii par să fie locul unde profesorul Boia se simte cel mai departe de casă. Or, dacă suntem siguri că nu urâm în el prestigiul unei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

persoane sau epoci care ne complexează, *mitul* poate fi atunci definit ca o formă de a *mitui* biografia sau istoria, de a le convinge să se lase povestite cum vrem noi. În domeniul istoriografic, la care se referă îndeobşte Lucian Boia, mitul se naşte, cel mai adesea, la umbra limbajului, mai ales când nu facem diferenţa dintre împrejurările care determină realmente un eveniment şi cele care doar îl fac posibil. Ori de câte ori ni se pare că nimic nu este întâmplător, că toate se „leagă", mitul nu poate fi prea departe.

Ţinând cont că în Vest istoria figurează de mult la capitolul „arte" şi nu la „ştiinţe", scriitura lui Lucian Boia ar trebui să capete drept de cetate, nu să i pună cagulă. În caz contrar, vom asculta veşnic buletine de ştiri pline de „nuanţe", care spun că la manifestarea cutare au participat „numeroşi pasionaţi ai domeniului, oameni de cultură, şi istorici". Este adevărat că sub presiunea scientismului marxist-leninist ne-am obişnuit să ne definim ca „meseriaşi", ca „oameni de ştiinţă". Dar credem că e vremea ca istoricul să se întoarcă acolo unde îi este locul, între slujitorii culturii. Desigur, orice profesie ţine să îşi contureze o identitate aparte. Suntem însă de părere că nu zgomotoasa separare de filozofie, literatură, sociologie ori politologie ne asigură individualitatea. Dimpotrivă, o vom consolida chiar prin felul în care istoria se va arăta în stare să participe, cu ceea îi este propriu, la dezbaterile din zilele noastre.

Rândurile de faţă au fost provocate de impresia, greşită sperăm, că omul la care ne referim nu mai există astăzi decât pentru a ne dezice de el, indiferent care-i punctul de vedere din care facem acest gest. Nu mai este nici obiect de controversă, toată lumea părând împăcată cu ideea că „a exagerat". Boia reprezintă astăzi un bun prilej de a da ocol propriei noastre laşităţi, de a schimba subiectul, de a trece, ca să spunem aşa, pe trotuarul celălalt. Nu ştim cât anume ne-ar costa să recunoaştem că intenţia lui nu a fost aceea de a distruge vreun panteon, ci de a ne pune pe gânduri, cum remarca şi H.R. Patapievici, nu de a ne dicta vreun adevăr foarte personal ci de a ne ajuta să aflăm ce vrem. Cum din spatele lui Boia nu ne pândeşte, cu siguranţă, nici o agentură imperialistă, cărţile lui ar merita luate ca antidot la deprinderea de a ne întoarce, fie şi pe căi diferite, la prejudecăţile noastre preferate. Şi e bine să ne amintim că mult urâtul eseu, cu care îl tot identificăm, traduce în realitate o nevoie firească a oricărei cunoaşteri, a oricărei culturi: aceea de ajunge la nişte concluzii, la nişte certitudini care transgresează infinitatea faptelor, a numelor, a cifrelor.

Ştiind că la aniversarea lui Lucian Boia nu s-au risipit prea multe confeti, nu-i putem dori domnului profesor decât o lectură mai puţin irascibilă, mai de bună credinţă a scrierilor sale. Şi omeneşte privind lucrurile, se mai poate consola cu ideea că aceia care ne urăsc de prea mult timp încep, treptat, să ne urască şi cu puţină fascinaţie. Mai mult, a ne încăpăţâna să existăm doar pentru ca ei să ne poată ataca este un gest până la urmă umanitar. Doar aşa îi ţinem în viaţă şi pe cei care fac din adversitate un sport. Altfel, dacă dispărem prea repede îi lăsăm pur şi simplu orfani. Căci nu reuşesc să îşi găsească un rost sau ceva de făcut, persoana urâtă fiind tot ceea ce au, singura lor avere.

Andi Mihalache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU IVĂNESCU – 65

Începutul

Atunci când ne recitim C.V.-ul şi constatăm că informaţiile trecute acolo par dintr-o dată prea multe, depăşind numeric amintirile pe care le aveam despre propria viaţă, trebuie să acceptăm că anii au trecut, în ultima vreme, ceva mai repede. Firesc, am putea zice la repezeală. Cine are curajul să pună o ordine definitivă, să îşi recapituleze, fără nici o strângere de inimă, *întreaga* viaţă, să stabilească ce fapt a fost mai important decât altul şi mai ales să hotărască momentul ultimei propoziţii, acea trăsătură de condei după care să fim convinşi că nu mai e nimic de spus? Nimeni. De aceea există textele aniversare scrise de altcineva, care, în scurt timp, ne retrăieşte viaţa în locul nostru. Spusă de străinul cel mai puţin străin, omagiatorul, povestea noastră pare mai neutră, mai bine conturată şi, în orice caz, condusă către un deznodământ plăcut pentru că îl ştim provizoriu. Profesorul Dumitru Ivănescu, secretarul ştiinţific al Institutului nostru, împlineşte 65 de ani, această aniversare prilejuind şi mica mea incursiune în biografia sărbătoritului.

Oarecum previzibil, un *curriculum vitae* este o uşă care dă, în primul rând, spre începuturile autorului său. Ştim astfel că istoricul în discuţie s-a născut în 1939, la Bârlad, în familia medicului veterinar Dumitru Ivănescu. În orăşelul natal a urmat şi cursurile preuniversitare, terminate în 1956. Dar cum norocul nu e niciodată cel mai fidel prieten, băncile amfiteatrului nu au luat imediat locul pupitrelor şcolare. Drumul către Facultatea de Istorie şi Filozofie din Iaşi, în care intra abia în 1958, a trecut mai întâi prin fabrica de rulmenţi din oraşul natal, unde a lucrat ca muncitor. Neşansa celor din generaţia sa nu a fost, totuşi, aceea de a se fi născut o dată cu cel de-al doilea război mondial, ci aceea de a fi fost tineri în răceala anilor 50, ani cu genunchii strânşi la gură, cu paltoane rămase prea mici, cu ochelarii aburiţi numai de respiraţia colegilor din cămin. Într-o vreme când istoria nu mai era povestită ci scandată în lozinci, portrete şi megafoane, reuşita în viaţă se cam rezuma la dorinţa crispată de a trece neobservat, de a fi lăsat, pur şi simplu, în pace. România postbelică se chinuia chiar şi aşa să descopere o oarecare normalitate, dar fără prea mulţi sorţi de izbândă. Spaţiul public trecând de la verdele cazon la griul salopetei de brigadier, micul paradis personal nu putea subzista decât în fragila intimitate a celor patru pereţi de acasă sau în exerciţiul lecturii, unde, se spune, aflăm mereu că nu suntem singuri. Foarte multe din cărţile care îl interesau fiind atunci la index, Dumitru Ivănescu, proaspăt licenţiat (1963), îşi găsea un plăcut refugiu în dosarele arhivelor bârlădene (1963-1964), iar ceva mai târziu al celor ieşene (1965-1988), pe care le-a şi condus apoi ca director, în perioada 1983-1988.

Istoricul

Întâlnirea cu Gheorghe Ungureanu, proeminentă personalitate a arhivisticii româneşti, a fost unul din cele mai fericite episoade ale biografiei sale, unul din acele momente în care dăm un sens vieţii noastre, un rost pe care apoi îl ispitim, îl punem la încercare, la îndoială de ce nu, cu fiecare opţiune a noastră. Colaborarea cu un sus-numitul mentor i-a determinat şi interesul pentru instrumentele de lucru necesare istoricului, editarea cataloagelor şi documentelor de mare relevanţă pentru istoria noastră modernă (*Îndrumător în Arhivele Statului Iaşi. Colecţii* în 1970, *Epitropia Generală a Casei Spitalelor „Sf. Spiridon" din Iaşi, 1824-1848* în 1971, *Documente din Arhive ieşene*, 3 vol., în 1973, 1976 şi 1988, *Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori* în 1973, *Eminescu în documente de familie* în 1977, *Arhivele Statului Iaşi – monografie* în 1981, *Al. Philippide. Tălmăciri din teatru universal* în 1982, *M. Sadoveanu. Preocupări de teatru* în 1986, *Universitatea „Al. I. Cuza". Rectoratul, 1860-1944* în 1985, *Eminescu: sens, timp şi devenire*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorică, vol. I-II, în 1988 şi 1989, *Mihai Costăchescu. Corespondenţă* în 2003) fiind domeniul cu care, de altfel, se identifică chiar şi acum, în ciuda cărţilor de autor apărute între timp (*Alexandru Ioan Cuza în conştiinţa posterităţii*, în 2001, *Modernizare şi construcţie naţională. Rolul factorului alogen, 1832-1918* în 2002 etc). Ştiu, nu puţini sunt cei care situează editarea documentelor la periferia cercetării şi a prestigiului de mare povestitor al istoricului. Una este să reconstitui, alta e să aduci vorba, susţin scepticii şi credeam şi eu asta până nu demult. Parcurgând însă, în vederea temei de plan, câteva din volumele de documente la care mă refeream mai sus, am constatat cam câte lucrări elementare mai avem de scris, cât trecut mai avem de recuperat şi cât de sterile sunt dezbaterile despre istoriografia română la tot felul de răscruci. Căci aşa cum spunea cândva un mare romancier, şi vorbele lui ni se potrivesc de minune, anumite întrebări sunt ridicate doar pentru a face mai explicită absenţa unui răspuns.

Personal, mai simt mai apropiat de volumul dedicat corespondenţei lui Al. I. Cuza, erou care pentru Dumitru Ivănescu constituie nu numai chintesenţa tezei sale de doctorat (susţinută la 23 martie 1999, sub coordonarea academicianului Gh. Platon), ci şi subiectul unei bine cunoscute pasiuni. Obişnuit cu reproducerea, cam aseptică, de manual, a reformelor iniţiate de acesta în anii 1859-1866, am fost surprins să constat că modul în care d-l Ivănescu a pus laolaltă scrisorile găsite face din Cuza un adevărat „personaj“, altfel greu de ghicit din formalismul discursului academic. Descoperim astfel un „Alecu“ susceptibil să ilustreze foarte bine cultul romantic al prieteniei: îngrijorându-se de sănătatea unuia din apropiaţii săi, cumpărându-i mănuşi ori dându-i reţete, reproşându-i că nu îl ţine la curent cu cancanurile din Iaşi ori dorindu-şi-l ca secund într-un duel. Genul epistolar este întrucâtva suficient sieşi, se comunică total, între formula de salut şi cea de despărţire, punându-ne la dispoziţie intimitatea celor care îl practică. Evident, scrisoarea spune ceva despre cel care a scris-o, dar, dacă suntem atenţi, aflăm şi mai multe despre felul cum expeditorul convoacă, dialoghează şi efectiv îşi „creează“ interlocutorul, făcându-l inteligibil şi pentru o terţă persoană, istoricul. Este un punct de vedere liniştitor, credem, pentru cei care se tem că statuia marii naraţiuni va avea de suferit: volumul de documente neintegrat într-o sinteză de proporţii conţine în sine toate lecturile sale, putând dezvolta pe cont propriu o povestire anume. Au dovedit-o, pe plan mondial, adepţii micro-istoriei, iar la noi toţi cei care s-au dedicat frumoasei „istorii a celor mici“. Nici în privinţa domnului Ivănescu rezultatele nu s-au lăsat prea mult aşteptate, nume mari ale culturii noastre (C.C. Giurescu, Z. Ornea, Ş. Cioculescu, Vasile Netea, Dan Mănucă, N.A. Ursu, Gheorghe Platon, Dan Berindei, Al. Zub ş.a.m.d.) apreciindu-i cercetările: 52 volume, din care 20 de autor, 75 de studii în reviste de specialitate („Revista arhivelor“, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol“, „Cercetări istorice“, „Revista de istorie“, „Arhiva genealogică“, „Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza“, „Revista istorică“), circa 150 de comunicări ştiinţifice, 250 de articole în presa culturală („Cronica“, „Dialog“, „Tribuna“, „România literară“, „Ateneu“ etc.), peste 300 de emisiuni la radio şi televiziune.

Omul

Împrăştie cu nerăbdare ştirile bune şi ştie să le formuleze pe cele proaste. Este omul care împacă lucrurile şi face faţă realităţii găsind câte un diminutiv pentru fiecare situaţie grea. Implicându-se în toate ajunge să pară cauza foarte multor lucruri. De aceea, nici „exorcismele“ nu întârzie să apară. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât astăzi reuşitele personale te izolează, doar eşecurile făcându-te oarecum mai simpatic celor din jurul tău. În plus, patologiile egoului ne îndeamnă să credem că cele bune ne aparţin pe deplin, nu le datorăm nimănui, îngăduindu-ne, în schimb, să punem cele rele pe seama contextului, a crizei, a secretarului ştiinţific. Dacă viaţa nu-i dreaptă, dacă salariul întârzie şi emailul nu merge, dacă România nu reuşeşte să bată Danemarca, o ştim cu toţii, e vina lui Ivănescu.

În bătrâneţe nu menajăm vreo inadecvare la viteza cu care se trăieşte astăzi ci respectăm ceea ce viaţa a omologat deja cu un certificat de „valabilitate“. Aceasta în ciuda faptului că „… atitudinea vârstnicului în faţa sarcasmelor celor tineri nu exclude un element de provocare, un reproş tacit, chiar un anumit sentiment de superioritate: sentimentul de a fi, sau mai bine zis de a fi fost tot ce sunt tinerii, observa V. Jankelevitch, plus ceva diferit de ceea sunt ei deocamdată; bătrânul are conştiinţa de a fi străbătut deja aceleaşi drumuri pe care tinerii le parcurg acum, de se fi ameţit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu toate vinurile care acum îi îmbată, de a fi cunoscut aceleaşi entuziasme, în sfârşit, de a se fi pasionat înaintea lor pentru idei pe care noii-veniți le cred originale“. Într-adevăr, relația secretarului ştiințific cu tinerii, inclusiv cu Sorin, primul din cei trei copii pe care îi are, este un ministeriat aparte. Senectutea fiind, prin excelență, un anotimp al detaliului, sarcina d-lui Ivănescu este să aibă răbdare cu toată lumea, să îşi asume riscul de a spune că nu e bine şi că o hârtie oarecare trebuie refăcută…

Atunci când cei cu care ai frecventat aceeaşi tinerețe se grăbesc, deseori, să dea totul uitării eşti tentat să compensezi de unul singur acest deficit de civilitate, încercând să spui „mulțumesc“ unui om mai în vârstă. Şi această reparație simbolică a propriilor erori este cu atât mai îndreptățită cu cât, în cazul de față, este vorba de o persoană la uşa căreia bat zilnic, cerându-i să mă ajute acolo unde nu mă descurc ori să dreagă ceea ce tocmai am stricat. De regulă aniversatul e gratulat cu remarci şi discursuri de circumstanță, în fapt nişte minciuni pufoase: are o vârstă dar nici nu se cunoaşte, e clar că îi serbăm şi centenarul, o să-i uităm numărul cărților publicate şi multe alte fericiri aproximative. Dar e bine să recunoaştem, totuşi, că nu putem trăi decât prin cei asemenea nouă şi că suntem în stare să mergem mai departe numai dacă ne întâlnim în amintiri comune. În caz că nu reuşim acest lucru, a ne rememora trecutul e tot una cu a tricota o ficțiune. De aceea, cred că cel mai potrivit elogiu pe care l-aş adresa profesorului Ivănescu ar fi acela de a-i spune că aş vrea să îmbătrânesc la fel ca domnia sa, adică ținând la cele mai longevive ipostaze ale tinereții reale: a fi mereu prezent în viețile celorlalți, a lua din fiecare doar ceea ce are bun în el, a lăsa câte ceva după mine şi a nu încărunți protestând.

Andi Mihalache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

K. ZACH – 65

Medieviştii preocupaţi de istoria religiei, moderniştii sensibili la problematica modernizării şi a statului naţional, contemporaneiştii atenţi la marile tensiuni etnoculturale, la migraţiile şi dislocările demografice au întâlnit cu siguranţă studii elaborate de doamna Krista Zach în aceste domenii, afine şi cu altele, în cadrul mai vast al ştiinţelor umaniste. De-a lungul a trei decenii de activitate ştiinţifică, autoarea s-a impus prin lucrări de amplă viziune, de informare acribică şi de construcţie riguroasă. În ultimii ani, a condus un institut de prestigiu, organizând manifestări ce au stimulat relaţiile academice româno-germane şi au făcut posibilă editarea de studii importante pentru istoriografie, ca şi pentru o mai bună comprehensiune a lumii contemporane.

Pentru cei care nu au avut ocazia să-i cunoască activitatea, câteva elemente biobibliografice se vădesc utile. După studii de filologie (engleză, română, 1957) la Cluj, Krista Zach s-a specializat în istoria modernă şi sud-est europeană la München, Bristol şi Londra (1962), publicând o disertaţie doctorală de mare interes: *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert* (Wiesbaden, 1977), studiu în care viaţa spirituală şi conştiinţa de neam la români se îngemănau în mod semnificativ. Aspecte etnice şi confesionale a urmărit, pe aceeaşi linie de preocupări, şi în spaţiul maghiar, pe seama unei misiuni franciscane din secolul XVII.

În spirit comparatist, Krista Zach a studiat concomitent ori succesiv teme de imagologie, de istoria ideilor politice, de relaţii interetnice şi interculturale, de minorităţi şi dislocări demografice, de fenomenul naţional, de strategiile modernizării în Europa Sudestică. Teme complexe, de caracter multidisciplinar, pentru studiul cărora a făcut apel totodată la resursele teoretico-metodologice ale domeniului şi la explorarea cât mai deplină a materialului faptic.

Au rezultat din această devoţiune profesională cărţi de autor, un volum de studii colective (*România în obiectiv. Limbă şi politică, identitate şi ideologie în transformare*, Bucureşti, 1998, cu o versiune sincronă în limba germană), numeroase culegeri de studii, scoase în colaborare cu alţii, pe diverse teme, germanitatea în Europa Est-Centrală constituind o preocupare continuă. Se cuvine subliniată marea, superba ediţie a memoriilor lui Raymund Netzhammer, episcop romano-catolic în România la începutul secolului XX, operă indispensabilă pentru înţelegerea acelui timp.

Studii de mai mică întindere, însă de o certă valoare ştiinţifică, a publicat în numeroase reviste şi volume colective, antamând subiecte de interes comparatist şi imagologic, unele cu privire la umanism, Renaştere, naţiune, confesiuni, aşezăminte transilvănene, altele despre arta moldovenească în evul mediu sau despre antisemitism în timpurile mai noi, pentru a nu le menţiona decât pe cele privitoare la spaţiul istorico-cultural românesc.

Ca şi în alte cazuri, schimbările produse în lume după 1989 au impus accente noi în programul istoriografic asumat de Krista Zach. Discursul identitar, minorităţile, problematica antisemitismului, deplasările voite ori silnice de populaţie, raporturile interetnice, conexiunile şi interferenţele culturale, problematica postmodernă a naţiunii, între altele, s-au impus ca direcţii predilecte în activitatea personală, ca şi în proiectele de cercetare colectivă pe care le-a stimulat cu admirabilă stăruinţă.

Un impozant volum de studii, editat de curând, împreună cu Corneliu R. Zach, *Modernisierung auf Raten in Rumänien. Anspruch, Umsetzung, Wirkung* (München, 2004), dă măsura acestor iniţiative de echipă, numeroase, variate şi consistente, din care istoriografia va trage mereu un profit.

Ultima carte semnată de Krista Zach, înainte de a preda cârma aşezământului pe care l-a condus la München în ultimii ani (*Institut für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*), rezumă cumva temele pe care le-a studiat cu predilecţie de-a lungul întregii sale cariere: *Konfessionelle Pluralität, Stände und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions – und Gesellschaftsgeschichte*, hrsg. von Joachim Bahlcke und

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Konrad G. Gündisch, Münster, 2004. Se regăseşte aici interesul primordial pentru relaţia dintre istoria confesională şi istoria naţiunii, ca şi adecvarea continuă la exigenţele teoretico-metodologice ale istoriografiei.

La institutul condus din 1998, ca şi la *Südostdeutsches Kulturwerk*, aşezământ de mai veche tradiţie, căreia de asemenea i s-a dedicat cu râvnă cărturărească, doamna Krista Zach a ştiut să insufle un spirit de colegială colaborare, de competenţă deplină, de punere în circuit a rezultatelor dobândite.

Palmaresul evocat impresionează şi pe cei mai exigenţi profesionişti ai domeniului. Dar el nu constituie decât un bilanţ de parcurs, o etapă, dincolo de care trebuie să aşteptăm de la autoare alte iniţiative şi noi impulsuri pentru istoriografia contemporană. Să-i urăm, la aniversarea de acum, sănătate, putere de muncă şi tărie morală, „in einer Zeit der raschen Veränderungen“ (într-o epocă de aspre schimbări), cum singură numea interstiţiul din urmă.

Alexandru Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU ZUB – 70

Avem privilegiul de a-l fi cunoscut pe Alexandru Zub din anii în care, ca student, îşi desăvârşise pregătirea de specialitate şi orientarea în viaţă; ca mulţi dintre cei care i-au fost în preajmă, am putut să-i apreciem evoluţia, să-i admirăm realizările, calităţile de om şi cetăţean.

Alexandru Zub este o natură aleasă, de excepţie, care întruneşte, într-o fericită înmănunchiere, trăsături şi calităţi remarcabile: inteligenţă, discernământ şi metodă, rigoare, judecată matură, imensă putere de muncă, o adâncă şi lucidă cunoaştere a realităţii, un înalt simţ moral, ce-şi găseşte expresie într-o activitate înscrisă statornic în memoria timpului nostru.

În primul rând, Alexandru Zub este un istoric, unul de aleasă ţinută. Activitatea sa, desfăşurată cu metodă şi rigoare, începută prin crearea unor importante instrumente de lucru, în care au fost învestite o muncă şi o pasiune uriaşe, s-a finalizat în ample monografii, ca, bunăoară, aceea consacrată lui Mihail Kogălniceanu, operă de mare valoare ştiinţifică. Preocupările lui Alexandru Zub au fost orientate, mai ales, spre cercetări de istoria culturii şi istoriografie. Realizările în aceste domenii l-au înscris pe autorul lor, pe drept cuvânt, printre personalităţile cele mai de seamă ale genului.

Nu considerăm necesar să consemnăm aici, pe îndelete, toate titlurile care compun opera istoricului ieşean. Numeroasele sale cărţi, studii şi articole reprezintă o contribuţie însemnată: ele reliefează nu numai natura preocupărilor, orizontul şi profunzimea acestora, ci, totodată, rigoarea cu care acestea sunt urmărite, realizate şi exprimate.

Alexandru Zub cercetează istoria cu pasiunea şi rigoarea savantului, o cultivă cu spiritul cetăţeanului, cu convingerea, mereu afirmată, a utilităţii sale sociale. Activitatea ştiinţifică este dublată, la istoricul ieşean, de o largă şi eficientă activitate pe tărâm publicistic. Nenumăratele articole, inserate în diferite ziare sau reviste literare, emisiunile radiofonice, numeroasele conferinţe publice scot în evidenţă caracterul angajat al activităţii istoricului, sentimentul acut al responsabilităţii sale sociale şi politice.

Ca şi Nicolae Bălcescu, la vremea sa, în tinereţe, a suferit din plin rigorile regimului totalitar şi, întocmai ca el, a căpătat convingerea că *la prison oblige comme la noblesse*. Închinându-şi viaţa şi opera idealurilor culturii umane şi spiritului civic, a făcut acest lucru asemenea lui Bălcescu, şi cu înălţimea morală a altui mare istoric, Vasile Pârvan, de care sensul vieţii şi al operei sale îl apropie atât de mult.

Activitatea sa îl defineşte, aşadar, pe Alexandru Zub ca pe un om de cultură, în sensul cel mai autentic al cuvântului, cu o serioasă pregătire teoretică, cu un larg orizont, care îşi găseşte expresia într-o operă de mare valoare. Totodată, ea îl defineşte pe cetăţean, cu responsabilă angajare.

Despre Alexandru Zub s-ar mai putea scrie multe alte lucruri definitorii; s-ar putea aminti, astfel, maniera exemplară în care a reprezentat peste hotare ştiinţa noastră istorică şi valorile naţionale, după cum nu ar trebui omisă larga disponibilitate, manifestată continuu, pentru istoricii tineri.

Cercetător înzestrat, de larg orizont ştiinţific şi intelectual, cu o activitate de prestigiu în interiorul şi în afara hotarelor ţării, Alexandru Zub este o personalitate care onorează instituţiile în care s-a format şi pe care le-a servit întreaga sa viaţă: Academia Română şi Universitatea ieşeană.

Cu aproape 15 ani în urmă, în 1990, cu prilejul concursului pentru ocuparea postului de profesor la Facultatea de Istorie, în raportul final, care sintetiza aprecierile comisiei de analiză, notam următoarele lucruri, care exprimau şi punctul de vedere al unui alt mare, şi regretat, istoric român, Pompiliu Teodor: „Alexandru Zub este o personalitate proeminentă a istoriografiei române contemporane, cunoscut în ţară şi peste hotare, graţie unei opere de amploare în domeniul istoriografiei şi a teoriei istoriei. Prin întreaga sa activitate, dl. Zub a contribuit substanţial la înaintarea cunoaşterii istoriei în teritorii ce nu erau îndestul defrişate. Cercetările efectuate de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnia sa în aria istoriei istoriografiei au integrat scrisul românesc în marile curente ale istoriografiei universale. Până la dânsul, nimeni nu a luminat capitolele fundamentale ale istoriografiei române. Principala sa contribuție trebuie căutată în stabilirea concordanțelor istoriografiei române cu scrisul istoric european şi, în egală măsură, cu realele valori ale istoriografiei române, integrate liniilor de interes ale istoriografiei universale. De asemenea, dl. Alexandru Zub a format cercetători de valoare şi a creat o veritabilă şcoală, dovedind astfel disponibilități pentru instruirea tinerei generații. Ne aflăm în fața unei opere pe deplin conturate, în fața unui discurs istoric strălucit, a unui stilist, calități ce îl aşează de dl. Alexandru Zub în rândul istoriografiei majore române".

Ca unul care am urmărit ascensiunea d-lui Alexandru Zub în câmpul istoriei naționale şi al culturii române, şi ca fost profesor, i-am citit şi apreciat opera, i-am cunoscut activitatea, i-am admirat arta de a organiza cunoştințele, deplina competență şi eleganța cu care le-a comunicat întotdeauna. Nu pot să nu adaug că această activitate, în întregul ei, este subsumată unui înalt crez moral, ca expresia a unei înalte şi exemplare conştiințe profesionale şi civice. Adevărul acesta, limpede reliefat, conferă operei şi talentului cu care a fost ea realizată o notă specifică, distinctă, în peisajul vieții noastre contemporane.

La cei 70 de ani cât împlineşte acum, Alexandru Zub se află în plină forță creatoare, continuându-şi programul printr-un efort neobosit. Îi dorim mulți ani, pentru ducerea mai departe a generoaselor idealuri cărora li s-a consacrat.

Gh. Platon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU ZUB LA 70 DE ANI

La împlinirea a şaptezeci de ani, academicianul Alexandru Zub îşi continuă impresionanta muncă de explorare şi de interpretare a trecutului românesc modern şi contemporan într-un ritm şi cu rezultate care stârnesc uimirea. Cele mai recente cărţi ale istoricului reunesc paginile de publicistică istoriografică esenţiale pentru înţelegerea procesului de racordare a scrisului nostru istoric la performanţele euroatlantice în domeniu. Dar ele sunt şi mărturia unui spirit civic viu, neliniştit şi responsabil, dornic de a da seama în faţa comunităţii despre participarea – cu uneltele conştiinţei cetăţeneşti şi ale meseriei specifice – la marile evenimente ale momentului traversat. De aceea, cărţi precum *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă* (1997), *Discurs istoric şi tranziţie* (1998) ori *Istorie şi finalitate. În căutarea identităţii* (ed. a 2-a: 2004) jalonează în mod unic o preocupare pentru domeniu care, fără a face rabat de la standardele profesionale asumate, se traduce într-o publicistică vie şi sensibilă la interogaţiile veacului.

Asemenea zonă de interes şi astfel de abordări au darul de a deschide un drum prea puţin frecventat de istoricii români; pe de o parte, datorită slabei lor apetenţe pentru autoreflexivitate şi explorarea propriilor unelte teoretico-metodologice, pe de alta, din pricina prejudecăţii că publicistica istorică ar fi un gen minor. Consonant cu exemple ilustre din alte istoriografii – de la Fernand Braudel la François Furet –, procedeul este însă binevenit, oferind accesul la problematica trecutului unui public cultural mai larg.

Nu este de mirare că Al. Zub îşi focalizează astăzi atenţia asupra acestor modalităţi şi interogaţii. Odinioară, în timpurile încremenite ale comunismului, când marile figuri ale modernităţii istoriografice româneşti erau încă ocultate de ultimele reflexe ale stalinismului, el s-a dedicat restituirii exemplare a lui M. Kogălniceanu, Vasile Pârvan şi A. D. Xenopol. Monografiile respective jalonează înţelegerea evoluţiei disciplinei şi, într-un plan a cărui geometrie pare deja să se întrevadă mai bine, ele focalizează biobibliografic asupra unor personaje-cheie ale unei linii de evoluţie care a fost nu numai istoriografică, ci, adeseori, şi general-culturală, ba chiar şi politică. Alte monografii ale aceluiaşi autor, descriind cercuri mai largi, s-au dovedit decisive în înţelegerea unor curente istoriografice şi de idei precum cele din cadrul Junimii (*Junimea. Implicaţii istoriografice*, 1976), al aşa-numitei „Şcoli critice“ (*De la istoria critică la criticism*, 1985) ori din istoriografia interbelică (*Istorie şi istorici în România interbelică*, 1989). Reeditate într-o serie compactă, de opere, toate aceste cărţi, referitoare la personalităţi şi mişcări istoriografice s-ar constitui – vizibil, de astă dată – într-o istorie a scrisului nostru modern şi contemporan despre trecut, impresionantă prin valoare şi amploare, mult diferită de ceea ce deocamdată există (sintezele lui Lucian Boia şi Pompiliu Teodor în câte un singur volum).

Acoperind, prin alte cărţi, şi interstiţiile dintre momentul 1848 şi ceea ce a urmat până astăzi, „proiectul Zub“ nu-mi pare defel o operă încheiată, autorul găsind resurse şi disponibilităţi din belşug pentru a o duce mai departe, a o nuanţa şi îmbogăţi. Spun aceasta, atent nu doar la prezenţa autorului în paginile revistelor de cultură şi de specialitate, ori ale volumelor colective, ci şi conştient de îmbinarea, în scrisul lui Al. Zub, a cercetării punctuale cu disponibilitatea pentru reflecţia relevantă în câmpul filosofiei istoriei. Adaug, la toate acestea, opera pedagogică a profesorului şi a conducătorului de doctorate care îmbogăţeşte, în egală măsură, orizontul cunoaşterii altor timpuri, la noi, prin ceea ce se poate numi, pe drept cuvânt, o şcoală istorică proprie.

Prin toate aceste direcţii de lucru complementare, Al. Zub a devenit de o bună bucată de vreme o instituţie; una care continuă să funcţioneze cu strălucire, printre atâtea altele stagnante ori aflate în derivă.

Ovidiu Pecican

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU ŞANDRU – 70

Deosebit de pasionat în a strânge atât ineditul din arhive cât şi informaţii din cărţi, periodice sau ziare, Dumitru Şandru a făcut o strălucită probă de destoinicie ştiinţifică, pe care şi acum, ca septuagenar, o promovează cu folos pentru istoriografie. Face parte din acei puţini cercetători care, la 1 septembrie 1958, au format colectivul de istorie contemporană al Institutului „A.D. Xenopol“ din Iaşi. Era anul în care încetase din viaţă Mihail Roller (1908-1958), aflat multă vreme în dispută cu Andrei Oţetea (1894-1977), ambii având alături destui partizani. Prin decesul celui dintâi nu apunea însă şi râvna discipolilor săi, la fel de motivaţi în a polemiza cu „oţetiştii“. Puţini ştiu astăzi că în „obsedantul deceniu“ şi câţiva ani după aceea, apariţia revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice“ (seria istorie) nu putea avea loc dacă nu se includea în sumar cel puţin un articol sau un studiu despre istoria partidului, a mişcării muncitoreşti. Străini de teribilismul zilelor noastre, noi, cei tineri, am fost obligaţi să facem faţă exigenţelor politice şi, totodată, să salvăm o publicaţie mereu ameninţată. Abia după 1964 am putut valorifica pasiunile personale şi acumulările de până la acea dată, redând Institutului „A.D. Xenopol“ prestigiul pe care îl merita.

Astfel, în 1971, pe baza unor informaţii documentare încărcate de inedit, Dumitru Şandru a reaşezat problema agrară pe coordonatele adevărului istoric. Aducând sub lupa aspră a criticii tot ceea ce s-a scris exagerat în această privinţă, el a judecat soluţiile şi consecinţele problemei în limitele realităţii. În şedinţa publică de susţinere a tezei de doctorat, a avut chiar curajul, greu de închipuit, de a combate sever observaţiile nefondate ale unor contemporani de marcă. Alături de abordarea sistematică a unor tematici de largă respiraţie (reformă agrară, demografie rurală, stări de spirit), înţelegerea, după 1964, a noilor datorii ale istoricului reiese, în opera lui Dumitru Şandru, şi din analizarea situaţiei la nivel regional, o arie în care coborârea la amănunt este mai lesne de realizat. O mărturie în acest sens este studiul consacrat situaţiei materiale a populaţiei din Moldova, în perioada 1940-1944: dacă până atunci, potrivit practicilor indicate de la „centru“, se tratau cu precădere *efectele* unui fenomen, după „Declaraţia din aprilie“ s-au putut investiga, în întregime, şi *cauzele*. Era, efectiv, o schimbare semnificativă, dar nu radicală şi deloc definitivă, căci sechelele mentalităţilor din anii stalinismului îşi făceau încă simţită prezenţa.

Punctul culminant al colaborării noastre l-a constituit, de altfel, tot problematica economică, atunci când ne-am dedicat cercetărilor privitoare la implicarea României în cel de-al doilea război mondial. Iar satisfacţiile nu s-au lăsat aşteptate, din preocuparea pentru cunoaşterea în detaliu a vieţii economice din perioada antonesciană, rezultând un masiv studiu, despre toate ramurile de activitate, întemeiat pe un bogat şi variat material documentar, în covârşitoare măsură inedit.

Dar preţuirea mea pentru Dumitru Şandru, ca prezenţă emblematică în corpul de elită al istoriei contemporane, nu se datorează numai colaborărilor avute cu el de-a lungul vieţii. Ea se oglindeşte şi în grupajul de note bibliografice scrise pe marginea lucrărilor pe care le-a publicat ca specialist în istoria agrară şi agricolă. Bunăoară, opţiunea pentru demografie a fost dictată nu doar de aderenţa firească a temei la preocupările sale permanente, ci şi de faptul că cercetările de resort vizaseră prea puţin segmentul temporal respectiv. Studiile şi referirile de până la Dumitru Şandru au acoperit doar parţial golurile ivite din lipsa unor statistici ori s-au dovedit cu totul neştiinţifice. În plus, acest gen de iniţiative au căutat să răspundă numai anumitor curiozităţi, lăsând în afară procesul istoric de ansamblu. Aceste considerente l-au decis pe actualul septuagenar să abordeze unitar problema, dar nu ca o temă în sine, ci ca o consecinţă firească a legiuirilor de la începutul perioadei studiate. Motivaţia i-a fost sporită de consultarea unui bogat material documentar, publicat sau inedit, la care s-au asociat şi informaţiile de calitate extrase din arhivele americane. Astfel, cu o experienţă de cercetare îndelungată, cu o documentare de primă mână, cu o pasiune

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru adevărul istoric rar întâlnită, dublate de o muncă tenace, Dumitru Şandru a putut oferi cititorilor săi, în chip natural, o nouă contribuție de mare valoare.

Activitatea lui Dumitru Şandru înmănunchează linii de conduită care se cer menționate, spre a deveni, sperăm, un model şi pentru alții: simțul măsurii în scris şi în exprimarea orală, care asigură o valabilitate îndelungată cercetărilor noastre, indiferent de împrejurări; recunoştința față de predecesori care asigură continuitatea investigațiilor; teama de hazard, de improvizație, de ceea ce am putea numi istorie de popularizare; eforul intelectual exemplar, constant, care învinge toate adversitățile de parcurs. În concluzie, mărturisesc cu bucurie că apropierea de Dumitru Şandru mi-a fost mereu benefică în cei aproape 50 de ani de când ne cunoaştem. Las acum şi în scris ceea ce am afirmat verbal în câteva rânduri: dacă mi-aş reîncepe cariera de cercetător şi l-aş avea alături în activitate, l-aş alege din nou ca părtaş la truda cinstită căreia ne-am dedicat amândoi, cu devotament, încă din primii ani ai tinereții noastre. Pot, de asemenea, mărturisi că pe parcursul deceniilor au existat şi alte colaborări, dar nici una nu a fost egală în dăruire, în strădanie, chiar şi în sacrificii ca aceasta, reuşită cu Dumitru Şandru. Este şi motivul pentru care îmi exprim acum recunoştința colegială, însoțită de sincere urări de ani mulți şi fericiți, alături de cei care i-au fost statornici în prietenie şi în afecțiune.

I. Saizu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IOAN CAPROŞU – 70

După aproape o jumătate de veac de muncă pentru scrierea istoriei veacurilor trecute, profesorul univ. dr. Ioan Caproşu a ajuns unul dintre cele mai însemnate nume ale istoriografiei româneşti. Istoric, având şi o pregătire filologică temeinică, Domnia Sa a intrat în a doua parte a anilor ’50 din veacul trecut în echipa coordonată de profesorul Constantin Cihodaru, de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“, menită să redacteze un corpus naţional de izvoare medievale interne – *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova. Domnul profesor s-a simţit atras de publicarea documentelor medievale, o muncă care pentru mulţi este obositoare (iar de o vreme încoace, pentru unii, chiar nefolositoare!). Legătura a fost atât de trainică, încât, astăzi, un număr de aproape 20 de volume de documente poartă semnătura Domniei Sale. Numărul mare de volume şi, în primul rând, calitatea ştiinţifică a editării au făcut ca întreaga obşte a medieviştilor români să-l cunoască şi să-l recunoască drept *Editorul*. Volume din seria *DRH*, documentele Sucevei şi ale Iaşilor, documente statistice şi sămi de vistierie, documente din arhive străine (Moscova sau Viena), documente ale satelor din Moldova de dincolo şi de dincoace de Prut şi multe altele conturează imaginea muncii stăruitoare întinse peste aproape cinci decenii.

Săpând şi scoţând la suprafaţă atâtea izvoare, domnul profesor a zidit şi fântâni pietruite pentru ele, sub forma unor frumoase volume, din care beau şi vor bea generaţii întregi de cercetători ai veacurilor trecute. Aceleaşi izvoare, scoase la lumină şi limpezite de domnul profesor, au fost folosite chiar de Domnia Sa la întocmirea unor temeinice studii şi cărţi consacrate Evului Mediu românesc şi începuturilor epocii moderne. Cunoaşterea adâncă a izvorului istoric, a documentului din arhive, se vădeşte cu claritate în lucrarea, intitulată cu har, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*; subiectul lucrării, „fierbinte“ înainte de 1989, istoria economică şi socială a românilor, a fost salvat de la „înroşirea“ specifică ideologiei comuniste, doar prin punerea în operă a unei cantităţi imense de documente vechi, singurele în măsură să arate cât de departe se afla viaţa economică şi socială a românilor de clişeele nefastei ideologii. Această *istorie a Moldovei* a fost primită cu elogii de specialişti, care îi aşteaptă continuarea până la mijlocul veacului al XIX-lea. Nu numai hrisoavele sau zapisele, scrise pe pergament sau pe hârtie, au fost cu minuţie cercetate de domnul profesor Ioan Caproşu, ci şi inscripţiile, însemnările de pe cărţi, sigiliile şi alte categorii de izvoare istorice, toate laolaltă înfăţişând imaginea medievistului complet. Uneori, printre acestea, domnul profesor a aşezat „documentul“ iconografic, imaginea vechilor noastre mănăstiri şi biserici, a caselor domneşti şi boiereşti, a cârciumilor şi a spitalelor, „amestec“ din care au rezultat temeinicele monografii dedicate Catedralei mitropolitane din Suceava, Sfântul Gheorghe – Sfântul Ioan cel Nou, a vestitei biserici ctitorite de Luca Arbure şi, mai ales, în urma colaborării cu Dan Bădărău, cea mai importantă monografie, care restituie făptura artistică a Iaşilor de până la 1821, intitulată *Iaşii vechilor zidiri*. Lucrarea a devenit rapid şi a rămas până astăzi cartea de căpătâi a tuturor acelora care vor să se preumble pe ulițele Iaşilor de odinioară; de aceea, reeditarea ei se impune cu necesitate. Pe lângă studiul monografic al celor două importante ctitorii din secolul al XVI-lea, menţionate mai sus, domnul profesor s-a ocupat, împreună cu Nicolae Grigoraş, de istoria învăluită în mister a celor mai vechi ctitorii moldoveneşti în lucrarea *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea*. În acelaşi timp, scriind istoria vechilor zidiri ale Iaşilor, urmărindu-i pe negustorii, cămătari sau nu, care au făcut afaceri în Moldova, domnul profesor şi-a arătat interesul pentru istoria generală a oraşelor de la răsărit de Carpaţi, lucru care se poate observa din lucrarea izvodită împreună cu Const. A. Stoide şi intitulată *Relaţiile economice ale Moldovei cu Braşovul, de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*.

Publicând un număr impresionant de volume de documente, la care lucrul în echipă a fost obligatoriu, şi câteva lucrări în colaborare cu distinşi specialişti, domnul profesor a găsit răgazul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a pregăti pentru tipar şi a îndrepta două instrumente de lucru fundamentale pentru medievistica românească, întocmite de Al. I. Gonța, *Indicele numelor de locuri* şi *Indicele numelor de prosoane*, pentru volumele din colecția *Documente privind istoria României (sec. XIV-XVII)*. Aceeaşi vocație a lucrului în echipă şi serioasa pregătire filologică l-au îndrituit să participe la grandiosul proiect de cercetare al Universităților din Iaşi şi Freiburg, menit a scoate la lumină ediția critică a *Bibliei* de la 1688; începând din 1988, au apărut sub titlul *Monumenta linguae dacoromanorum* primele cinci cărți ale *Vechiului Testament*, îngrijite împreună cu Vasile Arvinte, Al. Andriescu, Paul Miron, Elsa Lüder ş.a. Pe lângă lucrul alături de cercetători formați, domnul profesor s-a angrenat în întreprinderi ştiințifice alături de tineri cercetători, pe care s-a străduit să-i înveţe tainele editării textelor vechi. Astfel, din colaborarea cu Mihai-Răzvan Ungureanu au rezultat două masive volume de *Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi*, pentru perioada 1755-1828, iar din colaborarea cu cel care semnează aceste rânduri primul volum din seria *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi (1408-1660)*. Şi dintr-o altă ipostază, cercetători de toate vârstele au beneficiat de pregătirea istorică şi filologică şi de harul lucrului cu oamenii, proprii domnului profesor, şi anume, dregătoriile de secretar de redacție şi redactor şef al Anuarului Institutului „A. D. Xenopol“. Beneficiind de colaborări prestigioase, muncind zi şi noapte pentru dregerea textelor primite, încurajând critica istoriografică şi fiind, chiar Domnia Sa, un redutabil critic şi polemist, domnul profesor a aşezat revista Institutului pe un loc de frunte printre periodicele de specialitate din țară şi din străinătate.

După un sfert de veac de muncă în cercetare, cercetătorul ştiințific a trecut la Catedră, de unde a împărtăşit studenților crezul istoriografic – nu există istorie fără document. Aşezarea aparent întâmplătoare a astrelor a făcut ca domnului Ioan Caproşu să i se încredințeze Cursul de istorie medievală universală. Temeinica pregătire în domeniul istoriei medievale româneşti a fost împărtăşită de Domnia Sa studenților prin intermediul cursurilor de slavă veche şi paleografie slavo-română, considerate ca neapărat necesare formării oricărui medievist. Aceasta a fost calea prin care domnul profesor Ioan Caproşu a arătat studenților licăririle adevărului istoric. Într-o lume cenuşie, în care minciuna de partid trecea drept adevăr al istoriei românilor, prelegerile de istorie românească ale domnului profesor Ioan Caproşu, ascunse printre „buchiile“ slave, erau o bucurie. Aceasta a fost calea pe care a ajuns să fie unul dintre cei mai iubiți profesori ai Facultății de Istorie; de aceea, nu este de mirare că a ajuns să conducă Facultatea în vâltoarea de la începutul anilor ’90. Decanul Ioan Caproşu a deschis amfiteatrul Facultății numelor mari din cercetarea istorică ieşeană şi marilor nume din exilul istoriografic românesc, spre binele generațiilor de studenți, pe care anul 1989 îi găsise în Facultate şi a acelora care au urmat. Obişnuit să scrie istoria vremurilor în care Moldova forma un singur trup, de la plaiuri până la Nistru şi Mare, domnul profesor i-a simțit mereu aproape pe istoricii din Moldova dintre Prut şi Nistru, iar pe studenții basarabeni veniți la Iaşi i-a primit părinteşte, făcând ca unii dintre ei să ajungă nume însemnate ale istoriografiei româneşti.

Aflat la Catedră, domnul profesor dr. Ioan Caproşu a rămas, cum era şi firesc dealtminteri, un neobosit cercetător. Înconjurat de ziduri de acte vechi, mereu cu câte un zapis în mână, cu uşa deschisă pentru toți, studenți sau îndrăgostiți de istoria Iaşilor, a Moldovei celei mari sau a țării întregi, domnul profesor este un reper în viața culturală a Iaşilor. Pentru toate acestea, domnul profesor dr. Ioan Caproşu a primit în anii din urmă premiul *Opera Omnia*, conferit de Consiliul Național al Cercetării Ştiințifice, titlul de *Doctor Honoris Causa* al Institutului Pedagogic de Stat din Chişinău şi alte premii şi distincții. Nu ne îndoim că premiul cel mai drag domnului profesor este recunoştința generațiilor de studenți, pe care i-a îndrumat şi îi îndrumă cu neostoită pasiune. Nouă nu ne rămâne decât să-i dorim sănătate, astfel ca zorii şi amurgul zilei să-l vadă venind şi plecând de la Universitate, şi un călduros *La mulți ani!*

Petronel Zahariuc

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Sub duritatea necruțătoare a bolii şi în tăcerea stoică a suferinței s-a stins din viață, la 27 decembrie 2003, la câteva luni după ce ajunsese sexagenar, colegul nostru Valeriu Florin Dobrinescu, istoric, specialist în relațiile internaționale ale României.

Născut în comuna Ianca Sat, din Bărăgan, la 25 aprilie 1943, deci în plină dezlănțuire a infernului marii conflagrații a secolului trecut, Valeriu Florin Dobrinescu a urmat studiile liceale la Piteşti, apoi cele superioare în Iaşi, la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza", pe care le-a absolvit în 1968.

După o scurtă etapă de dascăl în învățământul general şi liceal, a ajuns, în 1971, prin concurs, în cercetare ştiințifică la Institutul de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", apoi, din 1992 până în 1995, la Centrul de Istorie şi Civilizație Europeană, ambele unități aparținând de Filiala Iaşi a Academiei Române. După 2 octombrie 1995 a intrat în structura învățământului superior, la Universitatea din Craiova.

Sunt personalități care au pătruns în eternitate fie prin viața lor exemplară, fie prin opera pe care au realizat-o. Valeriu Florin Dobrinescu a intrat în veşnicie prin ambele posibilități, un privilegiu care nu este dat oricui, căci în cele şase decenii de viață le-a ilustrat pe amândouă în aşa măsură, încât va rămâne definitiv cu luminile sale în memoria celor care l-au cunoscut şi cu rezultatele de excepție la care a ajuns în cercetarea istoriei.

Puțini pot prezenta în memoriu de activitate ştiințifică, pe lângă predarea cursurilor *Probleme fundamentale ale istoriei României, Relații internaționale, 1815-1990, Istoria economiei şi a gândirii româneşti, Istoria modernă universală*, şi un bilanț de 22 de volume, 54 de colaborări la volume, 17 ediții sau coordonări de volume, peste 110 studii şi articole publicate în reviste de specialitate din țară şi de peste hotare, ca şi mai mult de 140 de articole cu tematică istorică tipărite în reviste de cultură şi cotidiane. Direcțiile predilecte au vizat politica externă a României şi relațiile ei cu marile puteri în secolul trecut şi rolul românilor în istoria universală, studii cu caracter comparativ.

Meritele sale i-au fost răsplătite prin numeroase premii, cel mai de seamă fiind acela conferit de Academia Română.

Nu a fost un cercetător retras în turnul de fildeş, ci unul implicat în viața cetății. Mai mult, în stadiile de documentare efectuate peste hotare, de unde s-a întors cu valize de informații xeroxate şi de care s-a slujit spre a da cât mai mare greutate adevărului istoric, a făcut propagandă culturală atât de necesară în condițiile în care neamul nostru şi trecutul nu-i sunt bine cunoscute sau îi sunt denigrate. Aceeaşi conduită a avut-o Valeriu Florin Dobrinescu cu ocazia colocviilor internaționale bilaterale şi la congresele mondiale de istorie la care a participat.

Ca un ultim „privilegiu", moartea nu l-a luat în împărăția sa fără a nu fi văzut volumul pe care colegii de breaslă i l-au pregătit ca omagiu la împlinirea vârstei de 60 de ani, volum din care rezultă că Valeriu Florin Dobrinescu a fost „istoricul cu cea mai bogată producție de carte", rezultată dintr-o muncă prestată cu vrednicie rar întâlnită, care, în fapt, i-a fost şi sursa de rezistență la atacurile dure ale vieții şi ale bolilor. Acelaşi volum omagial ne arată că Valeriu

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLI, 2004, p. 727–729

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Florin Dobrinescu a ştiut nu doar să muncească în condiţiile în care necazurile şi-au sporit asalturile până la a-l răpune, dar şi faptul că ne-a lăsat o operă pe care nici un colectiv de cercetare nu ar fi putut-o realiza.

Acum, când el a luat loc la masa tăcerii, ne exprimăm nu numai regretul colegial că a plecat prea repede dintre noi, dar şi dreptul şi, mai ales, datoria de a-i continua preocupările pentru cunoaşterea adevărului şi pentru răspândirea lui cât mai largă.

I. Saizu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE PUNGĂ

La cumpăna dintre ani, a trecut în nefiinţă, mutându-se „în casa cea de lut a strămoşilor săi“, profesorul universitar dr. Gheorghe Pungă de la Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza“. Istoricul şi profesorul Gheorghe Pungă a dispărut dintre noi prematur, „luând“ cu sine multe lucruri care ar fi putut îmbogăţi istoriografia română; era născut la 5 aprilie 1949, în satul Ştefăneşti, din judeţul Botoşani. A urmat şcoala şi liceul în satul natal şi cursurile Facultăţii de Istorie de la Universitatea din Iaşi. Student eminent şi coleg minunat, dl. Pungă s-a întors, pentru câţiva ani, în satul natal, care îi era atât de drag, ca profesor la liceul de aici. În 1977, a revenit în Iaşi, unde a devenit cercetător la Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol“, în cadrul Colectivului de istorie medievală. Aici, şi-a dovedit priceperea, lucrând atât la temele proprii de cercetare, cât şi la adunarea materialului pentru colecţia naţională de izvoare *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova.

După câţiva ani, a trecut, prin concurs, ca asistent la Catedra de istorie a românilor din cadrul Facultăţii de Istorie, unde a început prin a ţine seminarii de istorie medievală a românilor şi de ştiinţe auxiliare. Şi-a susţinut la sfârşitul anilor ’80 un doctorat strălucit, sub îndrumarea profesorului Constantin Cihodaru; teza de doctorat a constituit miezul monografiei publicate în 1994, la Editura Universităţii „Al. I. Cuza“, cu titlul *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*. Lucrarea a fost primită de comunitatea istoriografică ca una dintre cele mai solide monografii, din câte au fost scrise vreodată în această ţară, drept pentru care a şi fost premiată de Academia Română, în 1996. Aşa s-a făcut că un om bun a scris despre un om rău şi un istoric bun despre un domn mare al veacurilor trecute; bunătatea omului, căruia îi era greu să creadă că pe pământ au trăit şi trăiesc oameni răi, şi competenţa ştiinţifică a cercetătorului au făcut ca multe poveşti legate de numele lui Alexandru Lăpuşneanu de C. Negruzzi să-şi piardă din tărie. În acelaşi an, dl. Pungă a publicat o lucrare despre relaţiile politice internaţionale ale Moldovei în veacul al XVI-lea, remarcându-se ca unul dintre cei mai aplicaţi cercetători ai acestui domeniu, foarte adesea frecventat de diletanţi şi compilatori. Pe lângă acestea, dl. Pungă a lucrat permanent şi în domeniul ştiinţelor auxiliare ale istoriei (sigilografia, cronologia, genealogia ş.a.), publicând un mare număr de studii, pe care le-a adunat în 1999, la Casa Editorială *Demiurg*, într-un prim volum. Multe dintre aceste studii au fost prezentate mai întâi în şedinţele de comunicări ale Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie, filiala Iaşi, al cărei membru a fost. Deşi preocupările sale ştiinţifice au privit istoria politică a Ţărilor Române, dl. Pungă s-a străduit să lumineze şi istoria satului Ştefăneşti (fost târg în vremurile de demult), în care s-a născut, şi a satelor din jur; după câte ştim, Domnia Sa lucra la o monografie istorică a Ştefăneştilor, care poate va apărea cândva.

Şi înainte şi după 1989, dl. Pungă a fost unul dintre cei mai iubiţi profesori ai Facultăţii de Istorie, permanent apropiat de studenţi, încurajându-i, înţelegându-le necazurile şi bucurându-se de reuşitele lor. Fiind un bun cercetător, dl. Pungă nu s-a mulţumit să repete idei obosite, ci, fiind şi un profesor cu har, şi-a prezentat, în permanenţă, în faţa studenţilor rezultatele propriilor cercetări. De aceea a fost şi va fi un model pentru multe generaţii de studenţi, care îi vor cinsti în veci numele. Colectivul Catedrei de istorie medievală, Facultatea de Istorie şi întreaga obşte a medieviştilor români au plâns la trecerea alături de părinţi şi strămoşi a profesorului univ. dr. Gheorghe Pungă, cu o zi înainte de marea sărbătoare a Sfântului Vasile. Chiar dacă a plecat dintre noi, prin cuvântul, fapta şi opera sa, domnul profesor va rămâne mereu în sufletul şi în mintea noastră. Dumnezeu să-l odihnească!

Petronel Zahariuc

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", Iaşi
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
ANI	= Arhivele Naţionale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naţionale Istorice Centrale
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSŞ	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorie
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza", Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iaşi
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", t. XLI, 2004, p. 731–732

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română "A. Philippide"
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia românească veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
CG	= Cuget românesc
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DI	= Dosarele istoriei, Bucureşti
DIR	= Documente privind istoria României
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromaniae
GB	= Glasul Bisericii
IN	= Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iaşi.
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR	= Limba română, Bucureşti
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MI	= Magazin Istoric, Bucureşti
MMS	= Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
MOf	= Monitorul Oficial, Bucureşti
MSŞIA	= Memoriile secţiei de ştiinţe istorice şi arheologice a Academiei Române, Bucureşti
NedH	= Nouvelles Etudes d'Histoire, Bucureşti
NRR	= Noua revistă română, Bucureşti
RA	= Revista arhivelor
RdI	= Revista de istorie, Bucureşti
RER	= Revue des Études roumaines
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundaţiilor regale
RHSEE	= Revue Historique de Sud-Est Européen, Bucureşti
RI	= Revista istorică
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie şi teorie literară, Bucureşti
RMM	= Revista Muzeelor şi Monumentelor
Rsl	= Romanoslavica
SAI	= Studii şi articole de istorie, Bucureşti
SCIA	= Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCILF	= Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, Bucureşti
SCIVA	= Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN	= Studii şi cercetări numismatice
SCSI	= Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie, Iaşi
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revistă de istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro